

**CERCETĂRI
ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE
DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ**

Piatra-Neamț
2003

**CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE
DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ**

**RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES ET HISTORIQUES
DANS L'ARÉAL DU LAC D'ACCUMULATION DE BICAZ**

**BIBLIOTHECA MEMORIAE ANTIQUITATIS
XII**

GRUPUL DE CERCETĂRI COMPLEXE BICAZ AL ACADEMIEI ROMÂNE

COMITETUL DE COORDONARE
al Grupului de cercetări:

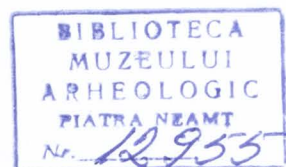
Acad. prof. dr. Ștefan Milcu, coordonator șef; dr. C.S. Nicolăescu-Plopșor, membru corespondent al Academiei Române, coordonator adjunct; prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, dr. Romulus Vuia, dr. Marius Sala, dr. Teodor Enăchescu, dr. Traian Lungu, dr. Ion Vlăduțiu, dr. Aniței Avram, dr. Suzana Pop, membri.

COMITETUL DE REDACȚIE
al volumului

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ:

Dr. C.S. Nicolăescu-Plopșor, membru corespondent al Academiei Române, prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, responsabili; dr. Traian Lungu, responsabil adjunct; prof. dr. Constantin Cihodaru, membru; dr. Gheorghe Diaconu, secretar.

**MUZEUL DE ISTORIE PIATRA-NEAMȚ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE IAȘI**

**CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE
DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ**

**Volum îngrijit de
Mircea Petrescu-Dîmbovița și Victor Spinei**

**Piatra-Neamț
2003**

Editor:
Gheorghe Dumitroaia

Tehnoredactare:
Constantin Preoteasa și Gilbert Colobanea

Foto copertă:
Ion Nădrag

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ

– Piatra-Neamț: Editura „Constantin Matasă”, 2003

520 p.; 29,5 cm – (Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XII)

Index

ISBN: 973-85157-7-7

Petrescu-Dîmbovița, Mircea (coord.)

Spinei, Victor (coord.)

**Lucrare finanțată de
CONSILIUL JUDEȚEAN NEAMȚ**

© **Complexul Muzeal Județean Neamț**

Str. Mihai Eminescu nr. 10, 5600 – Piatra-Neamț, România

Tel./Fax: 0040-233-217496; E-mail: muzeu.pneamt@esc.ro;

Web: <http://www.neamt.ro/cmj>

EDITURA „CONSTANTIN MATASĂ” PIATRA-NEAMȚ

ISBN: 973-85157-7-7

CUPRINS

Cuvânt înainte (M. Petrescu-Dîmbovița, V. Spinei)	11
Introducere (C.S. Nicolăescu-Plopșor)	23

PARTEA I

Cadrul fizico-geografic (I. Petrescu-Burloiu)

A. Bazinul hidrografic al Bistriței	27
B. Valea Bistriței între localitățile Galu și Bicaz	30
1. Formațiuni litologice	30
2. Forme de relief	32
3. Valea Bistriței în sectorul Galu-Bicaz	35
a) Văi	36
b) Alpii, lunci, glacisuri	38
c) Terasa	41
4. Hidrografia	42
5. Clima	44
a) Temperaturile	44
b) Precipitațiile	45
c) Observații topoclimatice	47
6. Vegetația	48
7. Fauna	51
8. Influența factorilor naturali asupra așezărilor umane	53

PARTEA A II-A

De la paleolitic la perioada geto-dacică

A. Considerații generale	57
1. Paleoliticul și epipaleoliticul (C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu)	57
a) Istoricul cercetărilor	57
b) Condițiile mediului natural	59
c) Stratigrafia și geocronologia	62
d) Aurignacianul	66
e) Gravetianul oriental	71
f) Epipaleoliticul	77
Swiderianul	77
2. Eneoliticul (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor)	83
3. Epoca bronzului (M. Petrescu-Dîmbovița)	86
4. Prima epocă a fierului (M. Petrescu-Dîmbovița)	86
5. A doua epocă a fierului (A. Nițu, D. Gh. Teodor)	87

B. Săpături, sondaje și diverse determinări și analize	91
1. Paleolitic și epipaleolitic.....	91
a) Bistricioara-„Lutărie” (Al. Păunescu).....	91
b) Ceahlău.....	97
„Bofu Mare” (Fl. Mogoșanu).....	97
„Bofu Mic” (Fl. Mogoșanu).....	97
„Cetățica I” (L. Roșu, Fl. Mogoșanu).....	101
„Cetățica II” (L. Roșu, Fl. Mogoșanu).....	105
„Incinta vechii biserici” (Al. Păunescu).....	105
„Cremeniș I” (I. Stratan).....	106
„Cremeniș II” (I. Stratan).....	106
„Dârțu” (Al. Păunescu).....	106
„Lutărie” (M. Bitiri).....	112
„Podiș” (Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, E. Kovacs).....	113
„Scaune” (C.S. Nicolăescu-Plopșor).....	117
„Schitișor” (Fl. Mogoșanu).....	120
c) Grințieș-„Frasinu” (Fl. Mogoșanu).....	120
d) Secu-„Curtea Boului” (V. Căpitanu).....	121
e) Câteva observații geologico-geomorfologice privitoare la săpăturile arheologice de la Ceahlău-Bicaz (P. Cotet).....	121
f) Fauna siturilor paleolitice de la Ceahlău (Al. Păunescu, P. Bolomey).....	125
2. Encolitic.....	127
Hangu.....	127
„Chirițeni” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	128
„Piciorul Bocăncenilor” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	133
3. Epoca bronzului.....	137
Hangu.....	137
„Chirițeni” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	137
„Dârțu” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	139
4. A doua epocă a fierului.....	139
Hangu-„Cetățuia” (A. Nițu, D. Gh. Teodor).....	139

PARTEA A III-A

Evul mediu și începutul epocii moderne

A. Considerații generale	145
Regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV-XIX (C. Cihodaru).....	145
B. Cercetări arheologice	204
a) Hangu-„Grozăvești” (N. Constantinescu).....	204
b) Dârțu (Al. Păunescu).....	207
c) Cercetări în preajma comunei Secu (D.V. Rosetti).....	208
d) Secu (A.D. Alexandrescu).....	209
e) „Palatul Cnejilor” (Gh. Diaconu).....	212
f) Schitișor (E. Zaharia, N. Zaharia).....	229

g) Biserica de la Hangu (E. Zaharia, C. Matasă)	241
h) Izvorul Alb (E. Zaharia, N. Zaharia)	245
i) Cârnu (N. Berlescu)	247
j) Buhalnița (A.C. Florescu, M. Florescu)	249
C. Cercetări numismatice	263
Monedele feudale descoperite pe valea Bistriței (B. Mitrea)	263

PARTEA A IV-A

Lăcașurile de cult (Șt. Balș, R. Crețeanu)

A. Monumentele de zid	281
a) Schitul Hangu și „Palatul Cneșilor”	282
b) Biserica „Intrarea în Biserică” din Buhalnița	291
c) Biserica „Buna Vestire” a Schitului Durău	294
d) Biserica „Sf. Gheorghe” din Coroiu	296
e) Clopotnițele de zid	298
f) Concluzii	299
B. Monumentele de lemn	301
1. Bisericile de lemn din veacul al XVIII-lea	301
a) Biserica „Sf. Voievozi” din Râpciune	304
b) Prima biserică din Hangu	311
c) Biserica „Buna Vestire” din Gura Largului	312
d) Biserica „Sf. Împărați și Sf. Pantelimon” din Cârnu	315
e) Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul” din Izvorul Alb	316
f) Biserica „Duminică Tuturor Sfinților” din Grințieșu Mare	317
2. Bisericile de lemn din veacul al XIX-lea	319
a) Biserica „Sf. Trei Ierarhi” din Poiana Largu	319
b) Biserica „Sf. Voievozi” din Galu	321
c) Biserica „Sf. Nicolae” din Hangu	322
d) Biserica „Nașterea Maicii Domnului” din Schit	323
e) Biserica „Sf. Voievozi” din Bistricioara	325
f) Biserica „Sf. Voievozi” din Secu	326
g) Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul” din Schit	327
h) Biserica „Sf. Ioan Bogoslovu” din cimitirul Schitului Durău	329
i) Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena” din Boboteni	330
j) Biserica „Sf. Nicolae” din Poiana Teiului	330
k) Biserica „Sf. Dumitru” din Călugăreni	331
l) Clopotnițele de lemn	332
3. Concluzii privind arhitectura bisericilor de lemn	334
4. Concluzii privind pictura populară din bisericile de lemn	335
5. Repertoriul cronologic al monumentelor de arhitectură mai însemnate din zona lacului de acumulare Bicaz	339
Rezumat (Michaela Spinei)	341
Abrevieri	343
Lista figurilor	345
Ilustrație	353
Indice (E.R. Munteanu, D. Nicola, C. Preoteasa)	507

SOMMAIRE

Avant-propos (M. Petrescu-Dîmbovița, V. Spinei)	11
Introduction (C.S. Nicolăescu-Plopșor)	23

Ière PARTIE

Le cadre physico-géographique (I. Petrescu-Burloj)

A. Le bassin hydrographique de Bistrița	27
B. La vallée de Bistrița entre les localités Galu et Bicaz	30
1. Formations lithologiques	30
2. Formes de relief	32
3. La vallée de Bistrița dans le secteur Galu-Bicaz	35
a) Vallées	36
b) Auges, près, glacis	38
c) Terrasses	41
4. Hydrographie	42
5. Climat	44
a) Temperatures	44
b) Précipitations	45
c) Observations topo-climatiques	47
6. Végétation	48
7. Faune	51
8. L'influence des facteurs naturels sur les établissements	53

IIe PARTIE

Du paléolithique à l'époque géto-dace

A. Considérations générales	57
1. Paléolithique et épipaléolithique (C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu)	57
a) Historique des recherches	57
b) Les conditions de milieu naturel	59
c) Stratigraphie et géo-chronologie	62
d) Aurignacien	66
e) Gravettien oriental	71
f) Épipaléolithique	77
Swidérien	77
2. Énéolithique (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor)	83
3. Âge du Bronze (M. Petrescu-Dîmbovița)	86
4. Premier Âge du Fer (M. Petrescu-Dîmbovița)	86
5. Deuxième Âge du Fer (A. Nițu, D. Gh. Teodor)	87

B. Fouilles, sondages et diverses déterminations et analyses	91
1. Paléolithique et épipaléolithique.....	91
a) Bistricioara-„Lutărie” (Al. Păunescu).....	91
b) Ceahlău.....	97
„Bofu Mare” (Fl. Mogoșanu).....	97
„Bofu Mic” (Fl. Mogoșanu).....	97
„Cetățica I” (L. Roșu, Fl. Mogoșanu).....	101
„Cetățica II” (L. Roșu, Fl. Mogoșanu).....	105
„Incinta vechii biserici” (Al. Păunescu).....	105
„Cremenîș I” (I. Stratan).....	106
„Cremenîș II” (I. Stratan).....	106
„Dârțu” (Al. Păunescu).....	106
„Lutărie” (M. Bitiri).....	112
„Podiș” (Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, E. Kovacs).....	113
„Scaune” (C.S. Nicolăescu-Plopșor).....	117
„Schitișor” (Fl. Mogoșanu).....	120
c) Grintieș-„Frasinu” (Fl. Mogoșanu).....	120
d) Secu-„Curtea Boului” (V. Căpitanu).....	121
e) Quelques observations géologiques et géomorphologiques sur les fouilles archéologiques de Ceahlău-Bicaz (P. Coteț).....	121
f) Faune des sites paléolithiques de Ceahlău (Al. Păunescu, P. Bolomey).....	125
2. Énéolithique.....	127
Hangu.....	127
„Chirițeni” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	128
„Piciorul Bocăncenilor” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	133
3. Âge du Bronze.....	137
Hangu.....	137
„Chirițeni” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	137
„Dârțu” (M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor).....	139
4. Deuxième Âge du Fer.....	139
Hangu-„Cetățuia” (A. Nițu, D. Gh. Teodor).....	139

IIIe PARTIE

Moyen Âge et le début de la période moderne

A. Considérations générales	145
Région Hangu-Bicaz dans les XIV-XIX ^e siècles (C. Cihodaru).....	145
B. Recherches archéologiques	204
a) Hangu-„Grozăvești” (N. Constantinescu).....	204
b) Dârțu (Al. Păunescu).....	207
c) Recherches au tour de la commune Secu (D.V. Rosetti).....	208
d) Secu (A.D. Alexandrescu).....	209
e) „Palatul Cnejilor” (Gh. Diaconu).....	212
f) Schitișor (E. Zaharia, N. Zaharia).....	229

g) Biserica de la Hangu (E. Zaharia, C. Matasă)	241
h) Izvorul Alb (E. Zaharia, N. Zaharia)	245
i) Cârnu (N. Berlescu)	247
j) Buhalnița (A.C. Florescu, M. Florescu)	249
C. Recherches numismatiques	263
Monnaies féodales découvertes sur la vallée de Bistrița (B. Mitrea)	263

IVe PARTIE

Lieux de culte (Șt. Balș, R. Crețeanu)

A. Monuments en mur	281
a) Ermitage Hangu et „Palatul Cnejilor”	282
b) Église „Intrarea în Biserică” de Buhalnița	291
c) Église „Buna Vestire” d’Ermitage Durău	294
d) Église „Sf. Gheorghe” de Coroiu	296
e) Clochers en mur	298
f) Conclusions	299
B. Monuments en bois	301
1. Églises en bois du XVIII ^e siècle	301
a) Église „Sf. Voievozi” de Răpciune	304
b) Première église de Hangu	311
c) Église „Buna Vestire” de Gura Largului	312
d) Église „Sf. Împărați și Sf. Pantelimon” de Cârnu	315
e) Église „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul” de Izvorul Alb	316
f) Église „Duminica Tuturor Sfinților” de Grințieșu Mare	317
2. Églises en bois du XIX ^e siècle	319
a) Église „Sf. Trei Ierarhi” de Poiana Largu	319
b) Église „Sf. Voievozi” de Galu	321
c) Église „Sf. Nicolae” de Hangu	322
d) Église „Nașterea Maicii Domnului” de Schit	323
e) Église „Sf. Voievozi” de Bistricioara	325
f) Église „Sf. Voievozi” de Secu	326
g) Église „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul” de Schit	327
h) Église „Sf. Ioan Bogoslovu” dans le cimetière d’Ermitage Durău	329
i) Église „Sf. Împărați Constantin și Elena” de Boboteni	330
j) Église „Sf. Nicolae” de Poiana Teiului	330
k) Église „Sf. Dumitru” de Călugăreni	331
l) Clochers en bois	332
3. Conclusions sur l’architecture des églises en bois	334
4. Conclusions sur la peinture populaire des églises en bois	335
5. Répertoire chronologique des monuments d’architecture plus importants de la zone du lac d’accumulation de Bicaz	339
Résumé (Michaela Spinei)	341
Abréviations	343
Légende des figures	345
Illustrations	353
Index (E.R. Munteanu, D. Nicola, C. Preoteasa)	507

CUVÂNT ÎNAINTE

Cumulând eforturile a numeroși specialiști cu un spectru larg de preocupări, prezentul volum constituie rodul unor demersuri tenace și coerente extinse pe parcursul a mai mulți ani. Elaborarea sa a fost legată intrinsec de anumite comandamente majore de ordin economic, aflându-se și sub incidența unor interese politice de o factură particulară, ceea ce necesită câteva succinte notificări.

Printr-o hotărâre a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 26 octombrie 1950, ce stabilea un program complex de electrificare a țării, se prevedea – între altele – realizarea sistemului hidroenergetic de pe valea Bistriței. Conturarea strategiei de lucru, implicând construcția barajului și a hidrocentralei de la Bicaz, precum și crearea unui lac de acumulare adiacent, a necesitat un timp îndelungat, lucrarea profilându-se de o amploare fără precedent pe teritoriul României, în condițiile în care se acuza și handicapul lipsei unei experiențe anterioare pentru inițiative de aceeași natură. La scurt timp după luarea acestei decizii, grupuri de specialiști au fost trimise pentru a prospecta din diverse unghiuri bazinul mijlociu al Bistriței, mai activi dovedindu-se într-o primă etapă lingviștii de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și cercetătorii de la Secția de Artă Populară a Institutului de Istoria Artei din București, prezenți pe teren încă din 1951-1952.

După ce faza prospectărilor tehnice preliminare a fost depășită și s-a trecut la amenajarea spațiului vizat pentru amplasarea hidrocentralei, în anul 1954, între Ministerul Energiei Electrice și al Industriei Electrotehnice și Academia Republicii Populare Române s-a încheiat o convenție de colaborare, în baza căreia cel dintâi organism se obliga să finanțeze un program complex de cercetări pluridisciplinare, asumat prioritar de către specialiștii angajați în cadrul institutelor tutelate de Academic. Prezidiul înaltului for cultural și științific a dispus alcătuirea unui colectiv numeros, compus din reputați cercetători din București, Iași și din alte centre, coordonator principal fiind numit acad. Ștefan Milcu, iar coordonator științific adjunct dr. C.S. Nicolăescu-Ploșșor.

Colectivul avea în componența sa arheologi, istorici, etnografi, antropologi, folcloriști, istorici de artă, demografi și geografi, cărora le revenea misiunea de a investiga din toate punctele de vedere o zonă foarte întinsă – cu o lungime de peste 60 de km, cu lățime variabilă, unde își aveau vatra 33 de așezări rurale –, ce urma să fie acoperită de apele lacului de acumulare¹. Nu numai lucrarea propriu-zisă, ci și concentrarea forțelor științifice era de o potențare fără antecedente în spațiul românesc.

Ansamblul hidroenergetic a fost conceput într-o epocă de pregnantă obediență pe toate planurile față de Kremlin, iar această realitate era de natură să influențeze în chip nemijlocit metodologia și structurarea muncii echipelor de cercetare. Acestea au reiterat metodele prefigurate anterior în perimetrele afectate de lucrările de pe șantierele de

¹ Pentru acest perimetru acvatic, cf. I. Bojoi, I. Ichim, *Județul Neamț*, București, 1974, p. 57-59.

anvergură din Uniunea Sovietică, precum cele de la Dnepropetrovsk, Volga-Don etc., la care – datorită sistemului centralizat și ferm de organizare a institutelor academice de cercetare – a fost posibilă o concentrare operativă a potențialului științific.

Dincolo de aspectele poluate de preceptele ideologice specifice, conlucrarea unor echipe numeroase de formație multidisciplinară la cunoașterea, înregistrarea și protejarea componentelor patrimoniului cultural nu ni se pare deloc incriminantă, ci dimpotrivă, deosebit de oportună, cu atât mai mult cu cât o asemenea modalitate de investigare polivalentă fusese acreditată și în alte medii geopolitice. Pentru a ne susține aserțiunea este suficient să evocăm principiile doctrinare ale antropologiei culturale, curent istoriografic cu o largă și consistentă audiență în știința contemporană, ai cărei principali promotori se grupează în mediile savante nord-americane.

Competența personalului științific angajat în cercetările din zona lacului de acumulare de la Bicaz și fervoarea implicării sale în realizarea programului preconizat, în condițiile beneficierii de disponibilități financiare adecvate, au condus spre rezultate notabile în toate domeniile. Din păcate însă, valorificarea acestora nu a fost în general pe măsura așteptărilor, situație similară cu aceea constatată adesea în cazul investigațiilor românești postbelice, care antrenaseră colective științifice ample, dar lipsite de o coordonare eficientă și de mijloace pecuniare corespunzătoare.

O excepție meritorie de la această constatare s-a înregistrat în branșa etnografilor și etnologilor. Astfel, în anul 1969, un nucleu al lor, alcătuit din Florea Bobu Florescu, Paul Petrescu și Paul H. Stahl, beneficiind de colaborarea lui Nicolae Papinian, Emilia Pavel, Elena Secoșanu și Romulus Vulcănescu și de releveele executate de arhitecta Maria Elena Enăchescu, a publicat în Editura Academiei un volum privind arta populară, care cuprindea capitole asupra arhitecturii, organizării interiorului casei, textilelor, portului, lucrărilor artistice în metal, os și piatră, precum și asupra ceramicii².

Patru ani mai târziu, un alt colectiv de etnografi, dirijat de Romulus Vuia, secondat de Ion Vlăduțiu, Romulus Vulcănescu, Paul Petrescu, Corneliu Bărbulescu, Aurelian Motomanca, Radu O. Maier, Nicolae Al. Mironescu și Lucia Mureșanu, avându-i între colaboratori și pe Cristofor Mironescu, Iordan Ionescu-Bregoveanu, Viorica Kogălniceanu și Ion Chelcea, din cadrul Grupului de Cercetări Complexe Bicaz al Academiei, s-a ocupat – cu sprijinul Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Județului Neamț – de tipărirea la Piatra Neamț a unui consistent volum care prospecta terminologia geografică populară, aspecte demografice, trăsăturile teritoriului și ale economiei, așezările, curțile, gospodăriile și locuințele, ocupațiile, mijloacele de transport, hrana, industria și meșteșugurile sătești și îndeletnicirile dispărute din zona Bicazului³.

Colectivul de arheologi și istorici coordonat de dr. C.S. Nicolăescu-Plopșor și prof. dr. Mircea Petrescu-Dîmbovița a desfășurat, de asemenea, o activitate fructuoasă în bazinul mijlociu al Bistriței. În formă succintă, principalele rezultate obținute prin săpăturile și sondajele efectuate au fost prezentate în paginile unor periodice de profil⁴. În afară de acestea, s-a lucrat la elaborarea unei monografii detaliate asupra tuturor cercetărilor de teren, în care au fost incluse un amplu studiu asupra evoluției comunităților umane din

² F.B. Florescu, P. Petrescu, P.H. Stahl, *Arta populară de pe Valea Bistriței*, București, 1969.

³ *Etnografia Văii Bistriței. Zona Bicaz*, Piatra Neamț, 1973.

⁴ C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz (r. Piatra Neamț, reg. Bacău)*, în *MCA*, V, 1959, p. 45-60; C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Bicaz (reg. Bacău)*, în *MCA*, VI, 1959, p. 57-83.

regiune de-a lungul evului mediu și al epocii moderne, alcătuit de prof. dr. Constantin Cihodaru, și un altul despre monumentele de cult din piatră și lemn, rod al conlucrării dintre Ștefan Balș și Radu Crețeanu. Această lucrare se preconiza să constituie un prim volum dintr-o suită mai amplă, menită să pună în valoare totalitatea cercetărilor cu caracter interdisciplinar din zona Bicazului, urmând să fie succedat de tomuri grupând aportul etnografilor, lingviștilor, folcloriștilor, antropologilor etc. După un deceniu de la debutul plin de entuziasm al investigațiilor arheologice și istorice de pe valea Bistriței, dirijate și susținute de Academie, aceasta și-a revizuit total atitudinea și nu și-a asumat, cum ar fi fost firesc, tipărirea volumului I al monografiei. Decizia sa, însoțită de restituirea manuscrisului, a fost comunicată Institutului de Arheologie din București la 19 noiembrie 1964 de către directorul Editurii Academiei Republicii Populare Române, acad. Al. Graur, fără nici cea mai lapidară explicație.

Motivul verdictului negativ considerăm că este în mare parte legat de noile orientări politice din epocă, când se trecea tranșant de la docilitatea în raport cu canoanele comunismului sovietic spre preceptele naționalismului extremist autohton. În această situație, toate inițiativele ce sugerau – în mod real sau imaginar – înrâuriri ale modelelor culturale răsăritene, chiar cele lipsite de relevanță pe plan ideologic, au fost repudiate nediferențiat. Pe de altă parte, monumentele arheologice și istorice din bazinul mijlociu al Bistriței, nesemnificative pentru evoluția geto-dacilor, romanizare, etnogeneza românească sau pentru geneza statelor medievale, nu puteau servi în vreun fel palpabil noilor țeluri propagandistice ale guvernanților.

Asemenea circumstanțe conjuncturale au fost de natură să plaseze lucrarea monografică asupra trecutului zonei Bicaz într-un nedorit con de umbră. Perioadele îndelungate în care Editura Academiei a fost confruntată cu acute lipsuri materiale au contribuit, de asemenea, ca perspectiva publicării volumului să devină iluzorie sub egida organismului cultural și științific care îi patronase elaborarea.

*

Despre importanța cercetărilor complexe de la Bicaz – de arheologie, istorie, etnografie, antropologie și lingvistică – ca și despre principalele rezultate obținute în anii 1954-1958 s-au făcut succinte referiri în introducerea acestui volum.

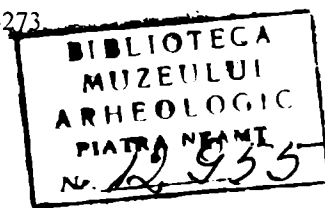
Menționăm că în ceea ce privește cercetările de arheologie și istorie s-a publicat în limba franceză, în 1966, un studiu amplu relativ la paleolitic, de C.S. Nicolăescu-Plopșor, Alexandru Păunescu și Florea Mogoșanu⁵. De asemenea, în 1958 a apărut articolul lui Alexandru Păunescu privitor la locuirea neolitică de la „Dârțu”-Ceahlău⁶, care a provocat ulterior unele discuții, cum se va vedea mai departe.

În schimb, restul capitolelor privitoare la cadrul fizico-geografic și la epocile preistorice din eneolitic până în perioada geto-dacică târzie și la istoria zonei până la mijlocul secolului al XIX-lea nu au putut fi publicate împreună cu studiul relativ la paleolitic, întrucât documentele din anexa lucrării, în număr mare, coordonată de V. Mihordea, au sporit mult volumul acesteia, împiedicând tipărirea ei la vremea respectivă.

Avându-se în vedere importanța lucrării, am considerat că este oportun să se publice acum cadrul fizico-geografic și toate rezultatele cercetărilor arheologice și istorice

⁵ C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 5-16.

⁶ Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dârțu-Ceahlău*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 265-273.

din paleolitic până la mijlocul secolului al XIX-lea din zona Bicazului, inclusiv studiul în limba franceză menționat mai sus referitor la paleolitic și epipaleolitic, tradus de noi în limba română. În felul acesta, prezentul volum ar fi al treilea, după cele două de etnografie, apărute la București și Piatra Neamț⁷.

În acest cuvânt înainte se vor menționa, pe scurt, rezultatele – înregistrate ulterior redactării textului de față – de mai bine de patru decenii cu privire la geografia, preistoria și istoria regiunii respective până la mijlocul secolului al XIX-lea, din valea Bistriței de la Galu la Bicaz.

În această privință, pentru domeniul paleoliticului ne-a fost de un real folos lucrarea monografică din 1998 a lui Alexandru Păunescu⁸. Pe baza datelor stratigrafice, tipologice și ¹⁴C din această lucrare, obținute în urma cercetărilor ulterioare din zona respectivă, din anii 1962, 1980-1985, precum și bibliografia la zi, s-au verificat și completat îndeosebi încadrările culturale și cronologice ale siturilor paleoliticului și epipaleoliticului cercetate din zona Galu-Bicaz.

Astfel, pe baza săpăturilor din anii 1980-1984, efectuate de Al. Păunescu în cele două puncte de la Bistricioara-„Lutărie”, constând din mai multe șanțuri și case, s-a obținut un bogat material litic și probe pentru 12 analize ¹⁴C, din care jumătate au fost considerate corecte⁹. De asemenea, textul respectiv a fost însoțit de mai multe tabele pentru tipuri de piese și diagrame, precum și de considerații mai ample¹⁰.

Din punct de vedere stratigrafic, s-au descoperit șapte niveluri, nu șase ca în 1966, dintre care șase din paleoliticul superior (I-VI) și unul din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (VII)¹¹, care nu a fost menționat anterior.

În ceea ce privește încadrarea culturală și cronologică a celor șase niveluri paleolitice, aceasta corespunde, în general, cu aceea din 1966, cu deosebirea că nivelul II este atribuit în 1998 probabil gravetianului timpuriu și nu aurignacianului superior pregravetian, ca în 1966¹². La aceasta se adaugă patru date ¹⁴C pentru nivelul I, dintre care două corecte (10529: 24100 ± 1300 B.P. și 11586: 24760 ± 170 B.P.)¹³, alte patru pentru nivelul II, dintre care una corectă (20310 ± 150 B.P.)¹⁴, două corecte pentru nivelul III (18800 ± 1200 B.P. și 20995 ± 875 B.P.) și două pentru nivelul IV, dintre care una corectă (16150 ± 350 B.P.)¹⁵.

Pentru stațiunea „Bofu Mic” de la Ceahlău, în care nu s-au mai efectuat cercetări după 1958, în loc de două niveluri gravetiene, menționate în 1966, s-au trecut în 1998 trei niveluri, dintre care primele două atribuite etapelor IV și VII probabil ale gravetianului din bazinul Ceahlăului, iar ultimul – al treilea –, cu o locuire săracă, eneoliticului cucutenian¹⁶.

În punctul „Cetățica I” de la Ceahlău, prin săpăturile efectuate de Al. Păunescu în 1981 și 1985-1986, în loc de patru niveluri (I-IV), menționate în 1966, s-au identificat șase

⁷ Vezi notele 2-3.

⁸ Al. Păunescu, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei*, vol. I/1, București, 1998.

⁹ *Ibidem*, p. 120-170.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 121 și urm.

¹² *Ibidem*, p. 139.

¹³ *Ibidem*, p. 130.

¹⁴ *Ibidem*, p. 139, 148, 156.

¹⁵ *Ibidem*, p. 173.

¹⁶ *Ibidem*, p. 180-181.

niveluri (I-VI), dintre care I aparține celei mai vechi locuri aurignaciene din bazinul Ceahlăului de pe valea Bistriței, II din aurignacian, III și IV din gravetian, V din gravetianul final sau epigravetian și VI din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului¹⁷.

La stațiunea „Cetățica II” de la Ceahlău, prin săpăturile din 1981 și 1985 ale lui Al. Păunescu, spre deosebire de cercetările anterioare din 1956, s-au identificat pentru prima dată cinci niveluri de locuire, dintre care I și II din aurignacian, III din gravetian, IV din gravetianul final și V, foarte sărac, din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului¹⁸. Deci, locuirea din acest punct nu datează numai din gravetianul final, cum s-a menționat în 1966. Din punct de vedere al cronologiei absolute, s-au obținut două datări ¹⁴C, de 26700 ± 1100 B.P. pentru nivelul I și 21050 ± 650 B.P., care ar corespunde nivelului II¹⁹.

În continuare, în lucrarea din 1998 s-au adăugat descoperirile paleolitice din sondajele din 1956 din punctele „Cetățica III” (Cimitirul Bisericii noi), „Cetățica IV” (Curtea Bisericii noi) și „Cetățica V” (Cimitirul eroilor), toate din a VII-a etapă probabilă de evoluție a gravetianului din bazinul Ceahlăului²⁰.

La rândul lor, descoperirile paleolitice din Curtea Bisericii vechi de la Ceahlău, considerate în 1966 ca aparținând gravetianului final, au fost atribuite în 1998 celei de-a VI-a etapă probabilă de evoluție a gravetianului din bazinul Ceahlăului²¹. Aceleași etape s-a considerat în 1998 că îi aparține și stațiunea „Cremeniș II” de la Ceahlău²², atribuită în 1966 gravetianului final din bazinul Ceahlăului.

În ceea ce privește stațiunea „Dârțu” de la Ceahlău, căreia i s-a acordat o atenție mai mare în 1998 (prin includerea de profile, planuri ale resturilor de locuire, tabele pentru analize chimice și tipuri de piese și o diagramă cumulativă), s-au efectuat de către Al. Păunescu – în 1980, 1982-1983 – sondaje, în scopul prelevării unor probe de sol, oase și cărbune (din vetre), necesare unor analize granulometrice, chimice și ¹⁴C²³. Între cele șase niveluri identificate (I-VI), două sunt din aurignacianul mijlociu (I) și dintr-o etapă mai evoluată a aurignacianului (II), alte trei din gravetianul mijlociu (III), superior (IV) și final (V), încadrări corespunzătoare celor din 1966, iar ultimul din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (VI)²⁴. La acestea se adaugă în 1998 două datări ¹⁴C, dintre care una (21100 ± 490 B.P.) pentru nivelul II și alta (17860 ± 190 B.P.) pentru nivelul III²⁵.

Încadrarea stațiunii „Lutărie” de la Ceahlău în gravetianul mijlociu este aceeași în 1966 și 1998. La fel și în ceea ce privește cele două puncte (A și B) din stațiunea „Podiș” de la Ceahlău, în urma investigațiilor mai vechi și apoi ulterioare, din 1962, ale lui Marcel Drăgotescu, cu mențiunea că s-a obținut o singură datare ¹⁴C, respectiv 16970 ± 360 B.P. pentru nivelul III, atribuit etapei a patra de evoluție a gravetianului din bazinul Ceahlăului²⁶.

De asemenea, prin cercetările mai noi, din 1983-1986, ale lui Al. Păunescu, din stațiunea „Poiana Scaune” de la Ceahlău-Munte sau Curmătura de la Scaune, cum a fost

¹⁷ *Ibidem*, p. 184, 186-187.

¹⁸ *Ibidem*, p. 189.

¹⁹ *Ibidem*, p. 190.

²⁰ *Ibidem*, p. 191.

²¹ *Ibidem*, p. 193.

²² *Ibidem*, p. 192.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 195.

²⁵ *Ibidem*, p. 222, 226.

²⁶ *Ibidem*, p. 253 și urm.

menționată în 1998, în loc de Muntele Ceahlău-„Scaune”, în 1966, s-au efectuat verificări stratigrafice și s-au recoltat noi probe pentru analize²⁷. Cu prilejul noilor cercetări din această stațiune swideriană, de la o altitudine de aproximativ 1247 m și la circa 3 km vest de la vârful Toaca, cu înălțimea de 1900 m²⁸, s-a obținut o singură datare ¹⁴C, contaminată, mult prea tânără (5330 ± 80 B.P.), care nu a putut fi luată în considerație²⁹. Totodată, s-a constatat că, din punct de vedere climatic, această stațiune a evoluat de la Tardiglaciuar, probabil din ultima parte a fazei Dryas II, până spre începutul Preborealului, perioadă cuprinsă între sfârșitul mileniului al XIII-lea B.P. (12300 B.P.) și aproximativ 10000 B.P.³⁰ Încadrările culturale din 1966 și 1998 ale stațiunilor paleolitice de la „Schitișor”-Ceahlău, Grințieș-„Frasinul” și „Secu” sunt, în general, asemănătoare.

În ceea ce privește neo-eneoliticul din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, atestat prin mai puține descoperiri în comparație cu paleoliticul din aceeași zonă, s-a publicat în 1957 de Al. Păunescu un articol³¹, în care s-a atribuit, la nivelul cunoștințelor din vremea respectivă, neoliticului timpuriu stațiunea „Dârțu”-Ceahlău, descoperirile fiind apoi interpretate în mod deosebit³².

Astfel, C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița și D. Berciu au fost de acord cu asocierea de la „Dârțu”-Ceahlău a ceramicii cu uneltele microlitice de tradiție gravetiană, considerând că faciesul epipaleolitic cu numeroase unelte gravetiene din cele două locuințe-bordei din această stațiune conține ceramică de factură primitivă, unelte de piatră șlefuită și o râșniță de piatră, ceea ce ar constitui dovada întâlnirii paleoliticului final cu începutul neoliticului³³. După susținătorii acestei ipoteze rezultă că la „Dârțu”-Ceahlău un orizont mezolitic este continuat de altul protoneolitic de tip Protocriș³⁴, mai vechi decât cultura Criș, preconizându-se – fără o prealabilă prelucrare a materialului descoperit – trei faze, dintre care prima, cea mai veche, ar fi la Ceahlău-„Dârțu”, a doua la Ceahlău-„Cetățica” și a treia la Cremenea-„Sita Buzăului”³⁵. Mai mult încă, s-a susținut că locuiri reprezentative pentru această fază s-au mai identificat în zona Galu-Bicaz și, mai sporadic, la „Cetățica I-II”, „Dârțu”, Grințieș și Palatul Cnejilor³⁶.

În legătură cu complexul de la „Dârțu”-Ceahlău, D. Berciu a considerat că este mai indicată pentru cea mai veche cultură neolitică din România denumirea de Protocriș, spre deosebire de cea de Precriș, dată de C.S. Nicolăescu-Plopșor, cultură care – după opinia sa – ocupă un loc important în geneza protoneoliticului ceramic și a trecerii spre etapa timpurie a neoliticului vechi³⁷.

²⁷ *Ibidem*, p. 264.

²⁸ *Ibidem*, p. 263.

²⁹ *Ibidem*, p. 270.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 265-273.

³² N. Ursulescu, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Succava, 1984, p. 74-75

³³ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Le paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumière des dernières recherches*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 56.

³⁴ *Idem*, *Discuții pe marginea paleoliticului de sfârșit și începuturile neoliticului nostru*, în *SCIV*, X, 1959, p. 231.

³⁵ C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 63.

³⁶ *Ibidem*, p. 52; C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VII, 1961, p. 39.

³⁷ D. Berciu, *Neolitic preceramic în Balcani*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 98; *idem*, *Contribuții la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 19.

Problema unei culturi anterioare neoliticului timpuriu din România a fost discutată și de N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia în monografia din 1970 despre așezările din Moldova, în care se menționează câteva descoperiri din Moldova, considerate protoneolitice – din bazinul Bahluiului, Câmpia Jijiei Superioare și Podișul Sucevei –, caracterizate prin resturi ceramice corodate și o abundență de produse litice³⁸.

Cu acest prilej s-a menționat că pentru moment, datorită numărului mic de puncte cu ceramică primitivă și a lipsei unei săpături metodice pentru precizarea poziției lor stratigrafice, nu se poate respinge ipoteza existenței culturii protoneolitice cu ceramică, dar nici nu se pot face afirmații cu caracter definitiv³⁹.

Printre susținătorii unei etape mai vechi decât cultura Criș, respectiv Precriș sau Protocriș, s-a numărat la început și VI. Dumitrescu, care nu credea că cultura Starčevo-Criș reprezintă cea mai veche cultură neolitică din România⁴⁰. Ulterior a susținut că această interpretare este eronată, fiind vorba de o ceramică primitivă mai recentă, din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului sau chiar din bronzul timpuriu⁴¹. Până la data apariției acestui raport, autorul considera că, în lipsa unor condiții stratigrafice sigure, care să permită asocierea pieselor tardenoisienne cu această ceramică primitivă, protoneoliticul nu poate fi luat în considerație pentru problema începuturilor neoliticului în România⁴². În această privință – după părerea lui VI. Dumitrescu – argumentele invocate, respectiv prezența în același nivel a ceramicii și silexurilor epipaleolitice la „Dârțu” și Cremenea, nu pot fi admise, întrucât ceramica din aceste stațiuni este mai recentă decât microlitele⁴³.

La aceeași concluzie a ajuns și Eug. Zaharia, pe baza analizei stratigrafice și tipologice a descoperirilor de la „Dârțu”-Ceahlău⁴⁴. După părerea autoarei, ceramica de la „Dârțu”-Ceahlău (fragmentară, fără forme și decor și foarte corodată, probabil cu glomerule și nu cu cioburi pisate în pastă și, uneori, cu netezire pe față și dos), care nu pare să provină dintr-o depunere nederanjată, este primitivă, dar nu de la începutul neoliticului, ca să ateste un nivel Protocriș, iar microlitele gravetiene din nivelul ceramicii nu diferă de cele din complexele cu ceramică⁴⁵.

Aceleași rezerve le-a exprimat și N. Vlăsa față de atribuirea gravetiano-mezolítico-Precriș a unor fragmente ceramice de la „Dârțu”-Ceahlău, invocând – datorită submulțimii stratului de cultură – posibilitatea amestecului cu piese litice, lipsa plevei din

³⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezările din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 26.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ VI. Dumitrescu, *Observations sur certains problèmes du néolithique de l'Europe sud-orientale*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 41 și urm.; idem, *Cea mai veche cultură neolitică din România*, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 192.

⁴¹ Idem, *op. cit.*, p. 193; idem, *Le début du néolithique au nord du Danube en Roumanie*, în *Actes du Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistorique*, tom. I, *Rapports généraux*, Beograd, 1971, p. 90.

⁴² Idem, *op. cit.*, p. 91.

⁴³ Idem, *A propos d'une nouvelle synthèse concernant l'époque néo-énéolithique du sud-est et du centre-est de l'Europe*, în *Dacia*, NS, XVII, 1973, p. 298.

⁴⁴ Eug. Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 5-51; eadem, *Considerații despre cultura Criș, pe baza sondajelor de la Leț*, în *SCIV*, XV, 1964, I, p. 19-44.

⁴⁵ Eadem, *op. cit.*, 1962, p. 48 și urm.; eadem, *Considerații despre cultura Criș, pe baza sondajelor de la Leț*, în *SCIV*, XV, 1964, I, p. 40-41.

pasta vaselor și asocierea ceramicii cu topoarele plate șlefuite⁴⁶. La acestea se adaugă faptul că materialele ceramice sunt lipsite de siguranța unei verificări stratigrafice, care să permită încadrarea lor într-o etapă Precriș, ca la descoperirile balcano-microasiatice⁴⁷. Din aceste motive – după opinia sa – până la o probă stratigrafică sigură, nu sunt justificați termenii de Pre- și Protocriș⁴⁸. Pe de altă parte – după părerea sa – asocierea ceramicii cu microlite nu constituie un argument pentru încadrarea acesteia în Precriș, întrucât în unele așezări ale culturii Criș din Crișana, Banat și Ungaria, ceramica de tip Criș este asociată cu piese litice de tradiție microlitică⁴⁹.

Problema descoperirilor neolitice de la „Dârțu”-Ceahlău a fost reluată în 1984 de N. Ursulescu, prilej cu care a menționat – în afară de interpretarea lui Al. Păunescu, C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița și D. Berciu, potrivit căreia ar fi vorba de o fază anterioară culturii Criș, reprezentând cel mai vechi neolitic din România – și rezervele altora, amintite mai sus, considerând că, întrucât Al. Păunescu nu a mai supus discuției aceste descoperiri, rămâne deschisă problema dacă aici – pe lângă un nivel atribuit perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului sau chiar bronzului timpuriu – nu ar fi eventual și descoperiri ale culturii Criș, dintr-o fază nu timpurie, ci mai târzie, din cauza izolării acestei stațiuni⁵⁰.

Recent, însă, Al. Păunescu a revenit asupra acestor descoperiri, din nivelul IV post-paleolitic de la „Dârțu”-Ceahlău, constituite din 530 de fragmente ceramice, mărunte și foarte slab conservate, cu aspect primitiv, un fragment de idol și 112 piese litice, dintre care două pietre de râșnițe plate și câteva topoare trapezoidale și rectangulare de marnă, șlefuite, și un fragment de topor perforat din piatră dură⁵¹. Aceste piese, descoperite în două așa-zise gropi-bordeie, au fost atribuite de această dată de autor perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, considerându-se ca introduse ulterior și amestecate cu cele din nivelul V din gravetianul final, cu care nu au nimic de-a face⁵².

Avându-se în vedere această nouă interpretare dată de Al. Păunescu descoperirilor de la „Dârțu”-Ceahlău – potrivit căreia nu mai poate fi vorba de neolitic timpuriu –, am considerat de acord cu autorul că nu mai este cazul să se reproducă aici capitolul neoliticului timpuriu de la „Dârțu”-Ceahlău, scris inițial pentru această lucrare cu cca. 40 de ani în urmă.

De asemenea, din lipsă de dovezi suficiente, nu s-au inclus aici nici prezentarea descoperirilor din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, căreia i s-au atribuit, printre altele, descoperirile de la „Dârțu”-Ceahlău și din alte stațiuni din zonă.

În ceea ce privește eneoliticul din zona Galu-Bicaz, ilustrat prin săpăturile de mai mare amploare din 1955-1956 din stațiunea „Chirîteni” de la Hangu, în afară de rapoartele de săpături publicate de M. Petrescu-Dîmbovița și D. Gh. Teodor⁵³ și de o scurtă descriere, însoțită de bibliografie, datorată lui D. Monah și Șt. Cucuș⁵⁴, nu a mai

⁴⁶ N. Vlăsa, *Sondajul de salvare de la Gura Baciului*, în *AMN*, V, 1968, p. 375.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 376.

⁴⁸ N. Vlăsa, *În legătură cu neoliticul timpuriu de la Dârțu-Ceahlău*, în *AMN*, I, 1964, p. 463.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 74-75.

⁵¹ Al. Păunescu, *Paleoliticul ...*, vol. I/1, București, 1998, p. 198.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 52-53; C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 41-42.

⁵⁴ D. Monah, Șt. Cucuș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 102.

apărut nimic semnificativ. Prima descriere mai amplă a descoperirilor din această stațiune a fost inserată în acest volum. În schimb, descoperirile eneolitice tot din faza Cucuteni A din punctul „Piciorul Bocăncenilor”, din apropierea stațiunii de la „Chirițeni”, provenind îndeosebi din trei complexe de locuire, nu au putut fi ilustrate, întrucât nu s-au mai recuperat desenele respective.

La fel și în ceea ce privește descoperirile din cele două complexe de locuire din epoca bronzului (ceramică și alte diferite obiecte) din cuprinsul stațiunii Cucuteni A din punctul „Chirițeni” de la Hangu, precum și cele câteva resturi ceramice lucrate cu mâna, insuficient de caracteristice, de la „Bofu Mic” și Buhalnița, din prima sau eventual cea de-a doua epocă a fierului.

Spre deosebire de epoca bronzului și Hallstatt, cea de-a doua epocă a fierului, prin sondajele și săpăturile efectuate între 1955 și 1958 de A. Nițu, D. Gh. Teodor și I. Ordentlich, îndeosebi pe „Cetățuia” getică din La Tène-ul târziu, de lângă Hangu, este mai bine cunoscută, fiind ilustrată prin câteva locuințe (adâncite și de suprafață) și piese de inventar. În ceea ce le privește pe acestea din urmă, predomină ceramica lucrată cu mâna, fiind rară specia cenușie sau roșie lucrată la roată, abundentă în așezările getice din depresiunea Piatra Neamț. Atât ceramica de caracter primitiv, cât și lipsa obiectelor de podoabă și a vaselor mari de provizie, au contribuit la stabilirea caracterului sezonier al așezării de la „Cetățuia” Hangului, de altfel ca și al altor stațiuni getice din jurul depresiunii Hangului, respectiv „Cetățica”, Grozăvești și Fârțiği, considerate simple sălașe sezoniere ale unei populații sedentare. De menționat că în stațiunea getică din „Cetățuia” de la Hangu au mai fost identificate unele descoperiri din epoca bronzului, precum și din evul mediu timpuriu, cum o atestă un topor de luptă de fier, cu analogii în Transilvania, Moravia și Ungaria.

Spre deosebire de „Cetățuia”, sondajele de la „Cetatea Altanului” de la izvoarele Audiei, afluent al pârâului Hangu, nu au fost fructuoase. Cercetările de la „Cetățuia”, ale căror principale rezultate au fost publicate în unele rapoarte de săpături⁵⁵, nu au mai fost reluate și nici discutate în publicațiile ulterioare.

*

Spre deosebire de descoperirile din zona Bicazului corespunzătoare epocii preistorice, cele aferente evului mediu nu au constituit decât într-o măsură foarte restrânsă obiectul unor discuții sau reevaluări în raport cu rezultatele dobândite ulterior pe plan național. Ignorarea cvasitotală a celor mai multe dintre acestea în literatura de specialitate din ultimele trei decenii nu s-a datorat lipsei lor de relevanță pentru istoria spațiului est-carpatic, ci îndeosebi altor cauze.

Pe de o parte, asupra respectivelor descoperiri aparținând perioadei medievale nu s-au publicat – după terminarea investigațiilor – decât referiri lapidare, neînsoțite de o ilustrație corespunzătoare⁵⁶, fapt ce nu era de natură să constituie fermentul unor comentarii fructuoase. Pe de altă parte, valorificarea muzeistică a exponatelor depistate cu prilejul săpăturilor a lăsat și ea de dorit, acestea fiind depozitate în colecții cu accesibilitate dificilă, astfel că arheologii medievaliști nu au avut posibilitatea de a le cunoaște și, eventual, de a le supune anumitor reinterpretări.

⁵⁵ D. Gh. Teodor, *Perioada geto-dacă (Hangu-Cetățuia)*, în C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Bicaz (reg. Bacău)*, în *MCA*, VI, 1959, p. 66 și urm.; D. Gh. Teodor, S. Teodor, *Șantierul arheologic Hangu-Cetățuia*, în *MCA*, VII, 1961, p. 41 și urm.

⁵⁶ C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 54-57; C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *op. cit.*, p. 66-79.

Asemenea situație ar fi putut fi evitată relativ simplu dacă cei ce au efectuat săpăturile din zona Bicazului ar fi stăruit să-și valorifice rezultatele propriilor săpături într-un mod mai cuprinzător sau le-ar fi repus în discuție în cadrul unor lucrări cu un spectru problematic colateral. Demersuri de această natură nu s-au înregistrat însă, între altele, și pentru că majoritatea cercetătorilor angajați în degajarea vestigiilor medievale din perimetrul lacului de acumulare nu aveau între preocupările lor prioritare prospectarea descoperirilor de factura respectivă, ei fiind specializați în alte perioade ale istoriei (Alexandrina Alexandrescu, Natalia Berlescu, Adrian și Marilena Florescu, Bucur Mitrea, Alexandru Păunescu, Dinu V. Rosetti, Nicolae și Emilia Zaharia). Totodată, puținii arheologi medievști care au lucrat pe valea Bistriței fie și-au transferat sfera de interese din spațiul est-carpatic spre celelalte regiuni ale țării (Nicolae Constantinescu), fie s-au reprofilat spre alte perioade istorice (Gheorghe Diaconu).

Nu-i mai puțin adevărat că vestigiile depistate pe valea Bistriței aparțin unei etape târzii a evului mediu, pentru care există deja o consistentă bază documentară scrisă, astfel că pentru reconstituirile istorice mai largi aportul lor este relativ limitat. În aceste circumstanțe, până în prezent, în circuitul științific au intrat puține descoperiri medievale din zona Bicazului, fără ca ele să fi făcut obiectul unor dezbateri de substanță.

Câteva din punctele arheologice medievale (Buhalnița, Ceahlău-„Schit”, Hangu) au fost menționate succint într-o amplă lucrare, care reunea toate așezările depistate prin cercetări de suprafață sau prin descoperiri întâmplătoare din spațiul moldav delimitat de Carpații Orientali și Prut, rod al colaborării unor specialiști ce fuseseră implicați activ în lucrările de pe șantierul din arealul sistemului hidroenergetic de pe valea Bistriței. În volumul amintit se mențin concluziile în ceea ce privește încadrarea cronologică a obiectivelor depistate⁵⁷.

Resturile provenite de la procesul de reducere a fierului, semnalate la mânăstirile Hangu și Buhalnița, au fost considerate pe bună dreptate drept dovezi explicite pentru extragerea minereului de fier din regiunea Munților Neamț și a prelucrării sale locale în scopul realizării anumitor piese din metal. S-a constatat, între altele, că în secolul al XVIII-lea exploatarea fierului se practica în aceleași ținuturi ca și în epoca anterioară. Prezența reziduurilor feroase în cele două localități amintite confirmă informația furnizată la mijlocul secolului al XVII-lea de misionarul catolic Marco Bandini privind existența zăcămintelor metalifere – inclusiv a celor feruginoase – în arealurile montane ale Moldovei⁵⁸.

Dintre piesele recuperate din așezările medievale din zona Bicazului, un anumit interes l-au suscitat cahlele, asupra cărora, recent, s-a elaborat o consistentă și valoroasă monografie ce reunește și analizează toate descoperirile de acest fel de pe teritoriul Moldovei, datând din secolele XIV-XVII. Autoarea sa, cercetătoarea suceveană Paraschiva-Victoria Batariuc, a întreprins o riguroasă departajare tipologică și cronologică a acestor piese menite să asigure în încăperi condiții termice adecvate în lunile geroase ale anului. Potrivit criteriilor adoptate, piesele de ceramică monumentală de la Buhalnița și Schițișor, din secolul al XVII-lea, au fost inserate în tipul IX D, care cuprinde cahlele dreptunghiulare, cu picior scurt de montare, de formă rectangulară și cu decor în relief⁵⁹. Acest tip, ce apare în Moldova încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, se menține și în veacurile

⁵⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 145-146, 150.

⁵⁸ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 155; V. Neamțu, *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iași, 1997, p. 90.

⁵⁹ P.V. Batariuc, *Cahle din Moldova medievală (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1999, p. 90-91.

următoare, bucurându-se de o largă proliferare în principalele centre urbane, dar și în numeroase așezări cu caracter rural, răspândite prioritar în nord-vestul și centrul voievodatului. Cu toate că se integrează în aceeași secvență tipologică, cahelele de la Buhalnița și Schitișor prezintă elemente decorative diferite: în primul caz motive vegetale combinate cu cele geometrice; în cel de-al doilea o roată solară flancată de flori de lalea⁶⁰.

Celelalte piese ceramice de pe valea Bistriței – singurele publicate fiind cele din secolul al XVIII-lea de la Buhalnița – au reținut numai ocazional atenția cercetătorilor, care le-au indicat drept analogii pentru descoperiri din alte așezări medievale târzii, fără să le supună unor analize speciale⁶¹.

Păstrăm convingerea că prin prezenta publicare a întregului lot de materiale arheologice revelatoare, provenind din diversele puncte diseminate în arealul afectat de lucrările hidroenergetice de pe șantierul Bicaz, acestea vor dobândi o cotă sporită de interes din partea unor largi categorii de specialiști, contribuind la o cunoaștere mai nuanțată a evoluției comunităților umane din extremitatea vestică a ținuturilor centrale ale Moldovei, din cele mai vechi timpuri până spre amurgul evului mediu.

În ceea ce privește sinteza istorică asupra zonei Bicazului, elaborată de Constantin Cihodaru, aceasta a fost deja valorificată de către autor. Partea sa cu referiri la secolele XIV-XVII, cuprinzând circa o jumătate din text, a fost publicată – sub titlul *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV-XVIII* – în periodicul Universității din Iași⁶², în vreme ce partea aferentă perioadei cuprinsă între mijlocul secolului al XVIII-lea și mijlocul veacului următor a fost tipărită cu un titlu asemănător în paginile aceleiași reviste⁶³.

Modificarea titlului era îndreptățită pentru că în teritoriul avut în vedere nu au existat în cursul evului mediu decât așezări cu caracter rural. Față de textul destinat monografiei, acelea din publicațiile ieșene nu cuprind – în afara unor scurte paragrafe – decât nuanțări stilistice și formulări nerelevante pentru ansamblul studiului, lor atașându-li-se în plus succinte rezumate în limbile rusă și franceză. În cel dintâi se află inserată o notă cu conținut important, în care se specifică faptul că materialul documentar inedit din arhive a fost adunat de o mică echipă alcătuită din cercetătorii Emil Diaconescu și Corneliu Istrati de la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași⁶⁴. Notificarea era, fără îndoială, nu numai necesară, ci chiar obligatorie din perspectiva preceptelor de onestitate profesională, cu atât mai mult cu cât armătura informativă a unor subcapitole ale studiului se bazează prioritar pe datele extrase din registrele păstrate în Arhivele Statului din București și Iași, precum și în colecțiile Muzeului Bruckenthal din Sibiu. Cu toate că au fost utilizate loturi ample de documente inedite, ecoul studiilor lui C. Cihodaru în literatura de specialitate a rămas limitat⁶⁵, desigur datorită faptului că problematica pe care o abordau se circumscria unei tematici de interes regional.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 104-105, 159-160, fig. 5.

⁶¹ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, Iași, 1980, p. 126.

⁶² C. Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV-XVIII (Contribuții la cunoașterea istoriei lor)*, în *AȘUI*, SN, Secțiunea a III-a, *Istorie*, XII, 1966, p. 1-36.

⁶³ *Idem*, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AȘUI*, SN, Secțiunea a III-a, *Istorie*, XIII, 1967, p. 1-47.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 1, n. 1.

⁶⁵ C. Istrati, *Meșteșuguri țărănești în regiunea de munte a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Aspecte economice și sociale)*, în *MA*, IX-XI, 1977-1979, p. 333, n. 23.

În privința normelor de editare, am respectat, în mod firesc, atât conținutul cât și forma textelor remise tiparului în urmă cu circa trei decenii și jumătate. Ne-am permis să eliminăm, în mod tacit, doar câteva formulări și scurte pasaje cu tentă ideologică, specifice epocii în care au fost elaborate, introduse numai din rațiunea de conformare la exigențele factorilor de decizie politică. Totodată, s-a renunțat la prevederile vechi de grafic în favoarea celor academice actuale.

Dat fiind că, în mod cu totul regretabil, de-a lungul timpului s-a pierdut o parte a ilustrației originale, s-a încercat, în măsura posibilităților, refacerea sa în situațiile când s-au păstrat duplicate ale planurilor și profilelor. În acest demers am beneficiat de colaborarea binevoitoare a doamnei Waltraud Delibaș și a domnului Nicușor Petrescu, de la Cabinetul de Desen al Institutului de Arheologie din Iași, pentru care le adresăm călduroase mulțumiri.

De asemenea, rămânem îndatorați domnului dr. Gheorghe Dumitroaia, directorul prestigiosului Complex Muzeal Județean Neamț și al Editurii „Constantin Matasă”, pentru asumarea tipăririi acestui volum.

Mircea Petrescu-Dîmbovița, Victor Spinei

INTRODUCERE

Construirea în deceniul al șaselea al secolului XX a Hidrocentralei de la Bicaz, care avea să aducă schimbări importante nu numai în aspectul zonei ci și în economia și viața regiunii respective, a impus Academiei Române cercetarea complexă a tot ceea ce este mai important din trecutul și prezentul populației din această pitorească regiune de munte a Moldovei.

Această acțiune de cunoaștere a regiunii era necesară, întrucât – prin crearea viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz – ar fi urmat să se piardă pentru știință numeroase dovezi cu privire la populația din așezările din cele mai vechi timpuri și până astăzi. Pe de altă parte, prin dislocarea populației din satele ce urmau să fie inundate nu se vor mai putea face studii cu privire la etnografia, cultura, modul de viață, înfățișarea fizică și graiul acesteia.

Din aceste motive se impunea, în mod evident, necesitatea cercetării complexe a regiunii, în vederea întocmirii unor monografii, pe baza datelor arheologice, istorice, etnografice, antropologice și lingvistice, adunate și interpretate în mod științific de către specialiști.

Este drept că și în trecut minunata vale a Bistriței, din care face parte și sectorul viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, prin frumusețile ei naturale, monumentelor istorice și, mai ales, bogăția vestigiilor materiale și spirituale, i-a atras pe învățații și literații noștri de seamă. Dintre aceștia amintim pe Dimitrie Cantemir, care s-a interesat de regiune ca geograf, istoric și etnograf, pe Gheorghe Asachi, care a fost preocupat de legendele istorice, precum și pe scriitorii Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Alexandru Vlahuță, Ion Creangă, Calistrat Hogaș, Mihail Sadoveanu etc., atrași îndeosebi de poezia populară și viața satului, dar și de frumusețea regiunii. De asemenea, aspecte interesante din fermecătoarea vale a Bistriței găsim și în scrierile unor autori străini ca J.A. Vaillant, Wilhelm Kotzebue și Mihalik de Hiberin, precum și în operele artistice ale pictorilor Haquet și Bouquet, care au privit pitorescul zonei prin lumina culorilor și talentul lor. În afară de aceștia, au mai fost cercetători, literați și artiști care, prin lucrările lor, s-au dovedit buni cunoscători ai acestei regiuni. Între aceștia din urmă se numără și câțiva cercetători locali ca G.T. Kirileanu, Constantin Matasă și alții.

Deși s-au scris pagini frumoase de literatură și s-a ajuns să se cunoască unele aspecte particulare ale vieții comunităților umane de pe valea Bistriței în general, inclusiv din regiunea ce urma să fie inundată, lipsea totuși o cunoaștere de ansamblu a acestei regiuni în momentul începerii lucrărilor de pe marele șantier de la Bicaz.

Din această cauză, în anii 1951-1953 s-au efectuat diverse cercetări de către lingviștii de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, etnografii de la Institutul de Istoria Artei din București și de către unii cercetători locali, pasionați, în vederea cunoașterii istoriei din această regiune. Deoarece prin intermediul acestor investigații izolate nu s-a putut cuprinde decât o parte din aspectele ce trebuiau consemnate, se impunea o cercetare complexă la care să participe diverși specialiști.

Din aceste considerente, în 1954, din inițiativa Academiei Române, s-au început la Bicaz cercetări complexe, prefațate de recunoașteri arheologice în întreaga zonă, efectuate de către prof. Mircea Petrescu-Dîmbovița, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, și Corneliu Mateescu, de la Institutul de Arheologie din București. Cu acest prilej, în urma informațiilor primite de la preotul Grigorie din Ceahlău, s-au semnalat, pentru prima dată, silexuri paleolitice în această localitate. În anii 1955-1958 aceste cercetări au fost coordonate de acad. Ștefan Milcu și conduse pe teren de dr. C.S. Nicolăescu-Plopșor, de la Institutul de Arheologie din București, și prof. Mircea Petrescu-Dîmbovița. Ele au cunoscut o mare amploare datorită sprijinului acordat de către Ministerul Energiei Electrice și al Industriei Electrotehnice pe baza convenției de colaborare dintre Academia Română și acest minister.

Pentru efectuarea lucrărilor în cât mai bune condiții s-a constituit grupul de cercetări complexe, format din patru colective de istorie și arheologie, etnografie, antropologie și lingvistică, din care au făcut parte numeroși cercetători și tehnicieni din București, Iași, Cluj, dar și din alte orașe ale țării, precum și studenți de la centrele universitare din orașele menționate.

În afară de aceștia, la propunerea grupului de cercetări complexe de la Bicaz, la unele lucrări au mai luat parte și patru specialiști unguri de la Budapesta, dintre care trei erau arheologi paleoliticieni (Vértes László, Milos și Vera Gábori) și unul antropolog (S. Wenger), precum și un paleolitician de la Leningrad (Pavel Iosifovici Boriskovsky). Caracterul amplu al lucrărilor a provocat un intens schimb de experiență între cercetătorii din țară și străinătate, ajungându-se la unele constatări importante, mai ales în ceea ce privește paleoliticul de la Ceahlău.

În afară de cercetările de teren s-au efectuat și investigații în arhivele de la București, Iași și Brașov, de către istorici și etnografi.

Întrucât după mai mulți ani de cercetare pe teren și în arhive s-au obținut numeroase date de către fiecare colectiv în parte, s-a preconizat publicarea rezultatelor în mai multe volume din monografia Bicaz. În acest fel, atât publicului cititor, cât și specialiștilor li se va oferi posibilitatea să cunoască rezultatele acestor cercetări cu caracter complex.

Din expunerea rezultatelor obținute se desprinde în mod clar că prin cercetările efectuate în zona viitorului lac de acumulare de la Bicaz s-a urmărit studierea specificului regiunii, în ceea ce privește istoricul ei, așezările omenești actuale, formele de cultură materială și de viață socială și spirituală, tipul fizic uman, precum și graiul local. Prin cunoașterea tuturor acestor aspecte se va tinde la determinarea etnogenezei și a condițiilor de dezvoltare istorică a populației din această regiune. De asemenea, pe lângă obținerea și organizarea documentării științifice, s-a avut în vedere și posibilitatea utilizării acesteia în acțiunile care urmau să se desfășoare în legătură cu dislocarea populației, ca și a unor monumente de cultură din zonă.

Pe lângă aceste obiective, s-a mai proiectat executarea unui film documentar de lung metraj, precum și organizarea unui muzeu al Bicazului, în care să fie prezentate în mod științific mărturiile legate de trecutul și prezentul regiunii cercetate și, mai ales, importante transformări survenite în regiune și microregiune în urma realizării Hidrocentralei de la Bicaz.

Pentru urmărirea multiplelor și variatelor aspecte din regiunea viitorului lac de acumulare s-au folosit metode de cercetare științifică în funcție de caracterul complex al investigațiilor și de specificul regiunii. În legătură cu aceasta, trebuie menționat că, în afară de metodele obișnuite de lucru, prin caracterul complex al lucrărilor de la Bicaz, s-au impus

uneori noi modalități de cercetare. Astfel, spre deosebire de metodele cu care s-au cercetat în trecut fenomenele etnografice, în mod separat sau parțial, de data aceasta ele au fost studiate în complexitatea lor, în interdependența existentă între ele și în dezvoltarea lor istorică, folosindu-se pentru aceasta atât datele de pe teren, cât și cele din arhive.

De asemenea, s-a căutat să se coordoneze lucrările, precizându-se punctele de contact dintre diferitele domenii de cercetare, pentru lămurirea principalelor probleme urmărite. Astfel, arheologii au colaborat cu antropologii, pentru care s-au săpat mai multe cimitire cu schelete datând din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea, inclusiv. Prin dezvelirea cu grijă a unui număr de schelete din fiecare cimitir s-a oferit antropologilor un material osteologic necesar pentru determinarea caracteristicilor tipului fizic din regiunea respectivă în evul mediu. În afară de aceasta, observațiile făcute cu privire la ritul funerar, ca și acelea referitoare la așezările străvechi și la monumentele de artă și cultură prezentau interes și pentru etnografi, iar numele de persoane, de locuri găsite în documente, inscripții sau pe pietrele de mormânt și cărămizi i-au interesat direct și pe lingviști. De asemenea, rezultatele obținute de istorici i-au interesat pe toți cercetătorii grupului de la Bicaz, iar în ceea ce privește evul mediu trebuie relevat faptul că, prin contactul istoricilor cu rezultatele săpăturilor arheologice, datele acestor săpături au putut fi utilizate mai bine de către istorici, prin confruntarea lor cu informațiile din documente.

În urma cercetărilor complexe făcute până în prezent în această regiune s-a ajuns la o serie de rezultate, care urmează să fie completate și, în parte, verificate cu prilejul cercetărilor viitoare, efectuate atât pe teren, cât și în arhive.

Astfel, cercetările arheologice referitoare la paleolitic au dovedit existența unui adevărat centru datând din această perioadă, cu așezări de terasă în cuprinsul acestei regiuni de munte. Prin cercetările ample efectuate în așezările de terasă de la Ceahlău s-au identificat toate fazele de evoluție ale Paleoliticului superior, care au fost date în mod precis pe baza studiilor periglaciare. La Hangu s-au găsit resturi de locuire eneolitică din faza Cucuteni A, precum și din epoca geto-dacică târzie și din evul mediu. Totuși, săpăturile arheologice efectuate pentru urmărirea acestor obiective nu au reușit să atace decât o mică parte din suprafețele care urmau să fie inundate.

De asemenea, cercetările istorice au contribuit parțial la lămurirea vechimii și evoluției așezărilor și au furnizat unele date referitoare la dezvoltarea social-economică și culturală a populației.

Cercetările etnografice au adus mărturie cu privire la originea transilvăneană și moldoveană a populației de pe valea Bistriței, stabilindu-se tipurile tradiționale, specifice ale așezărilor, locuințelor, gospodăriilor, îndeletnicirilor, portului, ceramicii, obiceiurilor și folclorului muzical, coregrafic și literar, precum și legăturile acestora cu regiunile lor de origine. Totodată s-au efectuat cercetări aprofundate, sub toate aspectele, asupra modului de trai și a culturii specifice populației din această zonă. În afară de aceasta, unele din rezultatele obținute, precum acelea privind așezările, locuințele și ocupațiile, aveau și o importanță practică, putând servi la rezolvarea unor chestiuni legate de strămutarea populației.

La rândul lor, cercetările antropologice privind populația actuală și cea dispărută, au contribuit, în bună parte, la determinarea caracteristicilor principale ale tipului fizic din această regiune, permițând atât stabilirea tipului antropologic respectiv, cât și legăturile sale cu zonele de migrație din Maramureș și Transilvania.

În fine, în urma cercetărilor de lingvistică s-a adunat mai mult de jumătate din materialul destinat studierii graiului populației de pe valea Bistriței.

Acestea sunt, pe scurt, principalele rezultate obținute de către cele patru colective care au lucrat la Bicz. Avându-se în vedere amploarea problemelor pe care le pune o zonă atât de întinsă, care urma să fie inundată, iar populația dislocată, se impunea continuarea cu mai multă intensitate a cercetărilor din această microregiune și din regiunile învecinate, iar în unele cazuri chiar mai departe, în regiunile de origine ale populației din acest sector al văii Bistriței. Numai în acest fel vor putea fi valorificate mai bine datele cercetărilor efectuate de cele patru colective de specialiști în zona Biczului.

În acest volum ne-am străduit să prezentăm istoria populațiilor care au locuit teritoriul cuprins între Bicz și Galu, de-a lungul cursului mijlociu al Bistriței, din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea.

PARTEA I

CADRUL FIZICO – GEOGRAFIC

A. BAZINUL HIDROGRAFIC AL BISTRIȚEI

Bazinul hidrografic al Bistriței se desfășoară în jumătatea nordică a Carpaților Orientali și se întinde de la hotarul de nord al țării până la confluența cu Siretul, având forma alungită, cu direcția nord-vest – sud-est. Pe o hartă, chiar la scară mică, apare ca un culoar – pe cea mai mare porțiune intramontan – relativ îngust și cu traseul aproape rectiliniu.

Dintre bazinele hidrografice tributare Siretului, este al doilea ca suprafață (după cel al Bârladului), fiind însă cel mai întins bazin cu obârșiile în munte. Are o suprafață de 7042 km², lungimea de cca. 280 km, iar lățimea maximă de 40 km (în dreptul afluentului său Bicaz).

În cuprinsul zonei montane bazinul Bistriței are o direcție piezișă față de axa de cutare a Carpaților Orientali, excepție făcând regiunea Dornelor¹, cursul inferior al Bistricioarei și Bicazul. Începând de la izvoare și până la confluența cu Cracăul bazinul hidrografic este asimetric și mai întins pe dreapta decât pe stânga (în dreptul Toanelor și al comunei Hangu raportul este de 7:1); de aici și până la confluența cu Siretul este ceva mai larg pe stânga decât pe dreapta (în amonte de Buhuși raportul este de 2:1). Această asimetrie este nu numai de areal, ci și de altitudine. Se observă că asimetria cea mai mare este pe dreapta Bistriței, unde sunt și munții cei mai înalți și unde se înregistrează o mare diversitate geologică, precum și o mare varietate a pantelor, a energiei de relief, a climatului, a regimului hidrologic, a modului de utilizare a teritoriului etc. Toate aceste caracteristici ating maximul în spațiul geografic din zona lacului de acumulare.

Legăturile cu zonele învecinate sunt puține. Șoseaua, care urmărește cursul Bistriței, leagă bazinul Bistriței spre nord cu Depresiunea Maramureșului, iar spre sud – împreună cu calea ferată Bicaz-Bacău – cu lunca Siretului. Cele două șosele principale care îl traversează – prima (dublată de o cale ferată) pe la Vatra Dornei, iar a doua, care merge de Târgu Neamț pe la Poiana Teiului-Borsec-Toplița, leagă valea Mureșului cu cea a Moldovei. Tot în această zonă mai există și șoseaua Piatra Neamț-Bicaz-Lacul Roșu-Gheorgheni. Alte două șosele se desprind din valea Bistriței, făcând legătura prima cu valea Mureșului (pe valea Bicazului), iar a doua cu localitatea Târgu Neamț.

Bistrița izvorăște din Munții Rodnei, de sub Vârful Gargalău (Ghergheleu, cum îi mai spun localnicii, sau Galațului, cum a mai fost menționat în literatura de specialitate). De

¹ V. Mihăilescu, *Țara Dornelor. Cadrul geografic și limitele așezărilor*, București, 1944, p. 335-355.

aici izvorăsc două pâraieșe, unul de la 1850 m altitudine, iar celălalt – principal, ceva mai mare – de la 1835 m altitudine.

Bazinul hidrografic al Bistriței cuprinde două părți distincte: 1) o regiune montană, de la izvoarele Bistriței până la orașul Piatra Neamț, și 2) o regiune subcarpatică, de la Piatra Neamț la confluența Bistriței cu Siretul.

1. Regiunea montană

Ocupă 5829 km² (cca. 2/3 din suprafața totală a întregului bazin), fiind formată din mai multe lanțuri paralele de munți, cu direcția nord-vest – sud-est:

La vest de valea Bistriței sunt:

- Munții Rodnei;
- Munții Suhard;
- Depresiunea Dornelor;
- Munții Bistriței;
- Munții Ceahlău;
- Munții Tarcău.

La vest de ultimele trei masive montane se află depresiunile Glod, Bilbor și Borsec, care sunt flancate spre vest de Munții Gurghiu și Călimani.

La est de valea Bistriței sunt:

- Obcina Mestecănișului;
- Munții Giupalău-Rarău;
- Munții Stânișoarei.

Lanțul vestic este despărțit de șirul central de către o serie de mici depresiuni intracarpatică: Glod, Bilbor, Borsec și Bicaz, înșiruite pe direcția nord-vest – sud-est, iar lanțul central este despărțit de cel estic de către culoarul văii Bistriței.

2. Regiunea subcarpatică

Este formată din dealuri prelungi, a căror înălțime (250-500 m) coboară pe măsură ce Bistrița se apropie de confluența cu Siretul. Aceste dealuri sunt parțial împădurite, îndeosebi către Siret, cele mai întinse suprafețe fiind acoperite cu fânețe, pășuni și culturi agricole.

După altitudinea, masivitatea și formele dominante ale reliefului, precum și după vegetație, gradul de umanizare al peisajului și funcțiile economice, în cadrul zonei montane se disting două părți:

- de la izvoarele Bistriței până la o linie Bicaz-Bistrița;
- de la linia Bicaz-Bistrița până la orașul Piatra Neamț.

Regiunea montană de la izvoarele Bistriței până la linia Bicaz-Bistrița este caracterizată prin masive înalte (unele de peste 1900 m) și culmi cu spinări largi, alcătuite mai ales din roci dure (șisturi cristaline, calcare mezozoice, conglomerate calcaroase etc.) și despărțite de văi adânci (400-800 m sub nivelul plaiurilor dominante), prin care râurile curg repede, formând cascade și repezișuri.

În afară de masivele înalte, Munții Bistriței prezintă, în general, înălțimi mijlocii (800-1200 m) și sunt puternic fragmentați de văi largi, încadrate de versanți puternic înclinați. Părțile superioare ale acestora sunt acoperite cu pășuni alpine, iar povârnișurile cu vegetație arborescentă (în special conifere). Satele sunt așezate în lărgituri de văi și depresiuni intramontane. Principalele caracteristici economice le reprezintă creșterea vitelor și exploatarea forestieră.

Zona montană de la linia Bicaz-Bistrița până la orașul Piatra Neamț este formată din munți mijlocii (sub 1300 m), alcătuiți din roci slabe de fliș și despărțiți de văi largi, prin care drumurile urcă până pe creasta munților². Adesea, acestea se prezintă sub formă de culmi prelungi, cu spinări domoale, împădurite până la vârf.

În prima zonă montană, Bistrița curge – începând de la izvoare și până la Vatra Dornei – printre Munții Rodnei și Obcinele Bucovinei. La Vatra Dornei face un cot brusc, pentru a traversa de la vest la est șirul median al Carpaților Orientali, din care rămân masivul Giumalău (1857 m), pe stânga, și masivul Pietrosul Bistriței (1794 m), pe dreapta. După ce trece prin Toance, își continuă drumul printr-o vale longitudinală cu direcția nord-vest – sud-est, despărțind culmea prelungă a Stânișoarei (1531 m) de Munții Bistriței (Ceahlăul, 1907 m).

În aval de Bicaz face iarăși un cot, pentru a tăia șirul estic al Carpaților Orientali și a desparte culmea Stânișoarei, care rămâne pe stânga, de Munții Goșmanu, de pe dreapta. De la Piatra Neamț râul Bistrița părăsește zona muntoasă.

I. Donisă, I. Hârjoabă, *Observații geomorfologice asupra văii Bistriței între Bicaz și Piatra Neamț*, în *ISUI*, S.N., tom. V, fasc. 1, 1959, p. 191-194.

B. VALEA BISTRIȚEI ÎNTRE LOCALITĂȚILE GALU ȘI BICAZ

În cele ce urmează se face descrierea geografică a zonei Galu-Bicaz (relief, climă, ape, vegetație, faună), adică a văii Bistriței din acest sector și a părților laterale cu care elementele peisajului geografic ale acestui culoar sunt în strâns contact, influențându-se reciproc. Pe dreapta Bistriței această zonă include masivele Ceahlău și Grințieșul Mare, iar pe stânga cuprinde versantul vestic al culmii Stânișoarei.

Limitele regiunii studiate urmează, deci, către nord-est creasta Stânișoarei, care formează cumpăna apelor dintre afluenții direcți de pe stânga ai Bistriței, pe de o parte, precum și afluenții Cracăului și ai Moldovei, pe de alta. La vest limita urmărește linia celor mai mari înălțimi (Grințieșul Mare și Ceahlăul), traversând râul Bistricioara prin aval de Tulgheș. La nord și sud ajunge până la localitățile Galu și Bicaz.

1. FORMAȚIUNI LITOLOGICE

În cuprinsul regiunii cercetate se află două formațiuni litologice:

- a) zona cristalino-mezozoică;
- b) zona flișului³.

Zona cristalino-mezozoică ocupă colțul de la vest de meridianul Prisaca. În cea mai mare parte a regiunii se întinde însă zona flișului.

a) Zona cristalino-mezozoică

Este alcătuită din șisturi cristaline, precum și din depozite sedimentare mezozoice, puțin răspândite către marginea estică a acestei zone, unde a umplut sinclinalul marginal extern⁴.

Șisturile cristaline sunt constituite dintr-un complex variat de roci, unele mai intens, iar altele mai slab metamorfizate. Din prima categorie fac parte șisturile cristaline de mezozonă (seria de Hăghimaș), alcătuite din paragneise, micașisturi și anfibolite șistoase. În cea de-a doua categorie intră șisturile cristaline de epizonă (seria de Tulgheș), formate din șisturi sericitoase și cloritoase, asociate cu roci porfirogene.

Zona șisturilor cristaline este puternic cutată. Aceste roci sunt rezistente la eroziune; ele dau creste cu pante repezi, aproape lipsite de alunecări de straturi, însă uneori erodate și cu grohotișuri la poale. Depozitele secundare, aparținând triasicului, jurasicului și cretacicului, care s-au așezat peste șisturile cristaline, au fost intens erodate, rămânând sub formă de petice.

b) Zona flișului

Această zonă se desfășoară la est de zona cristalino-mezozoică. Depozitele acestei formațiuni au grosimi foarte mari și sunt caracterizate printr-o constituție litologică variată. Ca vârstă, ele aparțin cretacicului și paleogenului.

³ G. Macovei, I. Atanasiu, *Structura geologică a văii Bistriței între Pângărați și Bistricioara (jud. Neamț)*, în *Dări de seamă*, InstGeol al Rom, VIII, 1921, p. 21 și urm.; idem, *Asupra raporturilor tectonice dintre Zona Cristalină și Zona Flișului în regiunea dintre Valea Bicazului și Valea Bistricioarei (Carpații Orientali)*, în *Dări de seamă*, InstGeol al Rom, IX, 1929, p. 1 și urm.

⁴ G. Macovei, *Geologia stratigrafică*, București, 1958, p. 59, 256.

Aceste depuneri sunt constituite din roci de formație marină și de tip detritic, de obicei mai puțin rezistente la eroziune decât rocile din prima zonă, datorită friabilității și marii lor varietăți. Ele sunt uneori de tip fin, marno-argilos, alteori cu bob mărunț, gresos, sau cu bob mare, până la conglomerat. În regiunea cercetată predomină gresia micacee.

Aceste roci dau forme de relief variate, în general de înălțimi reduse, cu culmi prelungi și plate, despărțite de văi largi, și cu versanți domoli, presărați cu neregularități, din cauza intensei activități a proceselor actuale de modelare (șiroiri, râpe de eroziune și, mai ales, alunecări de teren). Deseori, slaba rezistență la acțiunea factorilor externi duce la coborârea nivelului culmilor și la aplatizarea lor, precum și la maturizarea prematură a versanților văilor.

Stratele flișului sunt puternic cutate și faliolate longitudinal, cu încălecări de la vest la est, sub forma unor ample pânze de șariaj.

Zona flișului din cuprinsul regiunii studiate se poate împărți în următoarele unități: vest-internă, est-internă, medio-internă și medio-marginală (făcies intermediar, făcies median)².

α) Unitatea vest-internă

În zona flișului intern materialele s-au depus într-o arie depresionară situată pe un fond de roci cristaline. Ele aparțin cretacicului inferior, începând cu Valanginian-Hauterivian și terminând cu Albian.

Etajul Valanginian-Hauterivian este reprezentat de straturi de Sinaia, alcătuite din marno-calcare compacte, cu intercalații de gresii calcareoase dure, calcare cenușii și gresii micacee, toate fiind străbătute de o rețea deasă de diaclaze umplute cu calcit.

În porțiunea Galu-Topolicești-Călugăreni-Bistricioara se întâlnește straturile de Bistricioara, constituite dintr-un orizont bazal șistos, în care se remarcă prezența unui calcar gresos dur, cu intercalații de marne cafenii, gresii micacee și calcare marnoase. Peste aceste straturi s-a așezat un orizont alcătuit dintr-o gresie micacee (de Bistra), calcareoasă, de vârsta Barremian-Apțiană, dispusă în straturi de până la 2 m grosime. Datorită alterării, din aceste roci se desfac bucăți mici, colțuroase.

Masivul Ceahlău și părțile înalte ale culmii Stânișoara (vf. Bivolul, 1591 m) sunt formate dintr-un complex de roci, în care intră un orizont inferior marno-gresos, gros de 250-300 m, un orizont mijlociu greso-calcaros, de asemenea, de 300 m grosime și un orizont superior conglomeratic, cu intercalații de gresii grosiere a căror grosime atinge 100 m în Ceahlău.

β) Unitatea est-internă

Se desfășoară în partea de est a unității vest-interne, sub forma unei lășii cu direcția nord-vest – sud-est, începând de la o linie care trece pe la est de satul Galu și la vest de masivul Ceahlău, până la o linie care unește satele Largu-Audia-Secu și se continuă spre sud traversând bazinul superior al pârâului Izvorul Alb.

Depozitele acestei unități de vârstă Albian-Vraco-Cenomaniană încep, la bază, printr-o serie curbicorticală compusă din gresii calcareoase fine, marno-argile șistoase și gresii micacee. Peste seria curbicorticală sunt suprapuse strate de gresii micacee (gresie de Cotumba), cu intercalații de marne și gresii curbicorticală, care intră în alcătuirea litologică a dealului Buba Hangului.

1. Băncilă, *Geologia Carpaților Orientali*, București, 1958, p. 55 și urm.

Pe malul stâng al Bistriței, la Lețești, se află o gresie asemănătoare celei de Cotumba, în alcătuirea căreia intră un strat de conglomerate lipsite de calcare recifale. Aceste conglomerate sunt formate din elemente de șisturi cristaline și ciment argilo-gresos. Este o rocă dură, care contribuie la menținerea unui versant abrupt; resturi ale acestei roci sunt depuse la piciorul părții sub formă de agestre îngemănate.

Deasupra gresiei de Cotumba au fost depuse, mai ales în partea de vest a unității est-interne, straturi de marno-argile roșii sau vârgate, care au fost determinate pe valea pâraurilor Brânzeni și Glodu, la nord și nord-est de satul Lețești, precum și pe o șuviță îngustă, care începe de la gura pâraului Schitu și traversează pâraiele Răpciunița, Valea Mare, Izvorul Alb și Izvorul Muntelui. Prezența acestor argile a favorizat numeroase alunecări de teren.

γ) *Unitatea medio-internă*

A fost determinată ca zonă aparte de către geologul I. Băncilă⁶. Ea apare asemenea unei fâșii a cărei lățime depășește rareori 1 km și care se desfășoară pe direcția nord-sud, la est de unitatea est-internă. Este compusă din șisturi negre, mai adesea gresoase, precum și din argile roșii și verzi, care au determinat existența a numeroase alunecări de straturi. Aceste roci se încadrează între Barremian și Miocenul mijlociu.

δ) *Unitatea medio-marginală*

Se desfășoară în partea de est a unității medio-interne și a regiunii Galu-Bicaz. În colțul de sud al acestei regiuni, cuprins între limita estică a unității medio-interne și o linie Buhalnița-Cârnu, ia o extindere foarte mare gresia de Tarcău. Această rocă dă forme masive, despărțite de văi încadrate de versanți puternic înclinați și deseori împăduriți, cu alunecări de straturi reduse. Datorită rezistenței la croziune a acestei roci, fizionomia formelor de relief este diferită de aceea pe care o imprimă rocile argiloase. Gresiei de Tarcău i se datorează defileul săpat de Bistrița între Secu și Cârnu.

Pe malul stâng al Bistriței și la est de linia Audia se întâlnesc straturile cu Inocerami, datând din Senonian.

În cuprinsul celor două formațiuni litologice – cristalino-mezozoică și a flișului – se întâlnește formațiunea depozitelor de terasă și a aluviunilor recente. Aceasta, de vârstă recentă (cuaternar), este formată din rocile cele mai moi (nisipuri, pietrișuri, mълuri) și dă formele de teren cele mai reduse ca înălțime și cele mai puțin accidentate.

2. FORME DE RELIEF

Zona Galu-Bicaz este situată în jumătatea de sus a primei zone montane (izvoarele Bistriței – linia Bicaz-Bistrița).

După altitudinea, fizionomia, vârsta și constituția litologică a formelor de relief, acestea se împart în:

- a) forme de relief vechi;
- b) forme de relief tinere⁷.

⁶ *Ibidem*, p. 208 și urm.

⁷ M. David, *Relieful regiunii subcarpatice din districtele Neamț și Bacău (evoluția sa morfologică)*, în *BSRRG*, L, 1931, p. 5-113.

a) Formele de relief vechi

Acestea sunt înalte, masive, prezintă diferențe de nivel reduse și sunt alcătuite din roci mai vechi și rezistente la eroziune. Se prezintă sub formă de masive, poduri sau culmi de obicei împădurite, asupra cărora procesele de modelare actuală activează cu o intensitate în general redusă, deoarece ele au atins aici o fază de stabilitate în acțiunea lor.

Formele de relief vechi din zona cercetată sunt caracterizate prin pante domoale și forme prelungi și rotunjite, sau chiar plane, despărțite de văi adânci.

Atât din punctul de vedere al altitudinii și masivității, cât și al fizionomiei versanților, gradului de fragmentare al reliefului și constituției litologice, zona muntoasă de la vest de râul Bistrița prezintă evidente deosebiri față de cea de la est.

La vest de Bistrița, părțile cele mai înalte sunt reprezentate printr-o serie de masive, dintre care mai importante sunt următoarele:

α) Ceahlăul (cf. Toaca – 1904 m)

Este un masiv înalt, terminat în partea superioară printr-o platformă structurală, al cărui pod, relativ neted, este acoperit cu jepi, ienuperi și pășuni alpine. Geologic, este un rest al unui sinclinal suspendat, puternic erodat. Partea lui superioară este alcătuită din conglomerate calcaroase de vârstă Aptian-Albian inferior, cu intercalații de gresii calcaroase grosiere, a căror grosime atinge 400 m⁸.

În această parte superioară calcarele iau forme îndrăznețe: vârfuri de stânci asemenea unor turnuri ascuțite, despărțite de părți mai joase, adânci și înguste. Pereții înalți și drepți, care îl mărginesc și îi accentuează masivitatea, îl fac să contrasteze cu culmile rotunjite, care se desfășoară radial, începând de la 300-400 m. Astfel, sub muchia podului, Ceahlăul apare ca o cetate izolată și pitorească.

β) Grințieșul Mare

Este un complex muntos situat între Bistrița, Bistricioara și Borca. Este mai puțin înalt (1762 m) decât Ceahlăul și împădurit până la vârf. Șisturile cristaline, care predomină în alcătuirea sa, dau forme masive și greoaie. Numeroase văi (Grințieșul Mare, Prisăcani, Dreptul) îl fragmentează radial.

γ) Budacul

Este situat la nord de Grințieșul Mare, între Borca și Neagra Broștenilor, are spinarea larg boltită și înălțată până la 1864 m, acoperită de o întinsă zonă de vegetație subalpină. Către nord-est se află câteva masive muntoase bine împădurite, cu înălțimi de sub 1500 m.

Sub aceste înălțimi mari se desfășoară o serie de plaiuri superioare, reduse ca întindere, care apar sub formă de măguri și, mai rar, de culmi sau masive, care se etajează între 1960 și 1800 m. Cel mai înalt complex de nivele (peste 1700 m), prezent în masivele Lăghimaș, Ceahlău, Grințieș, Budac și Pietrosul, se află deasupra limitei pădurilor.

Din masivele înalte se desprind radial culmi cu spinări late de 200-400 m, ajungând uneori până la 1 km, care coboară în trepte scurte (1-3 km), desfășurându-se între 1500-1200 m altitudine (Piciorul Lat, Piciorul Săhastrului, Piciorul Scurt, Piciorul Maicilor, Piciorul Șchiop). Alte culmi mai lungi (până la 8-9 km) și mai ramificate, însă de înălțimi mai reduse (1200-1000 m), coboară către axele văilor înconjurătoare (Bistricioara, Bistrița,

⁸ . Băncilă, *op. cit.*, p. 157-163.

Bicaz și Jidanul), până la 800 m. În această categorie de munți mărunți, acoperiți cu păduri larg poienite, deseori cu spinări golașe, care pătrund asemenea unor pene printre afluenții acestor râuri, intră o serie de culmi (obcine, picioare), precum: Obcina Târșoasii (1162 m) și Obcina Boiștei (1065 m), între apele Bistricioarei și Schitului; Piciorul Humăriei, între Schitu și Răpciunița; Bâta Cerebucului (1160 m), Strigoaiei (1072 m) și Verdelui, între Valea Mare și Izvorul Alb; Obcina Horștei (1062 m), între Secu și Izvorul Muntelui; apoi Muntele Sima (1147 m), Dealul Tablei etc.

La est de Bistrița, Obcina Stânișoarei se desfășoară pe direcția nord-vest – sud-est, paralel cu Bistrița. Este formată dintr-o culme principală, din care se desfac o serie de pinteni cu direcție perpendiculară pe acest râu și care deseori prezintă înălțimi mai mari decât culmea principală (Miglovanul – 1499 m, Hagigoul – 1478 m, Fața Muntelui – 1440 m etc.). Privite din lunca Bistriței, aceste picioare apar asemenea unor contraforturi care coboară în pantă repede, uneori până în apa râului.

Această obcină este alcătuită din roci moi, friabile, de fliș (gresii calcaroase, marno-argile, gresii micacee, șisturi negre etc.), care explică atât altitudinea redusă a culmilor (1000-1500 m), cât și formele la care dă naștere (spinări rotunjite, despărțite de văi largi, bine populate)⁹. Eroziunea normală și procesele de modelare actuală sunt foarte active, având drept efect stânci golașe, precum și grămezi enorme de grohotișuri acumulate la poalele munților, acestea înscriindu-se ca o caracteristică a peisajului geografic. Câteva vârfuri se păstrează la înălțimi de peste 1300 m (Bivolul – 1531 m, Hălăuca – 1499 m, Muntele Lung – 1385 m, Hrebin – 1361 m), datorită faptului că în alcătuirea litologică a părților superioare intră orizonturi de roci tari (conglomerate calcaroase, gresii), caracteristice straturilor de Ceahlău.

Părțile înalte sunt formate din două trepte complexe de plaiuri: primul de 1000-1200 m, iar al doilea de 800-1000 m. Dintre acestea, prima treaptă se ridică în partea de nord până la 1300 m și are o dezvoltare proporțională. Cea de-a doua este mai dezvoltată spre sud și vest decât spre nord și est.

Culmea Stânișoarei, cu înălțimi mai mici decât munții de pe dreapta Bistriței, are masivitatea mai redusă și este lipsită de formele lor semețe, din cauză că este alcătuită din roci mai moi, iar straturile superioare de conglomerat calcaros – rocă dură, rezistentă la eroziune – au aici o extindere cu totul redusă. Cu toate acestea, afluenții de pe stânga ai Bistriței – a căror eroziune acerbă se vede din înaintarea obârșiilor dincolo de linia celor mai mari înălțimi – nu au reușit totuși să străpungă culmea principală, aceasta rămânând, în cele mai multe puncte, greu de trecut. Totuși, în unele părți creasta a coborât sub forma unor șei largi, traversate de drumuri ce fac legătura între părțile de vest și cele de est ale culmii (Poiana Teiului-Târgu Neamț etc.).

Părțile cele mai joase din cadrul reliefului vechi al întregii regiuni studiate sunt constituite dintr-o serie de platforme de eroziune inferioare, care se desfășoară între 600 și 1100 m altitudine. Între aceste limite altimetrice se deosebesc trei niveluri: 600-700 m, 850-950 m și 1000-1100 m.

Dintre acestea, cel mai înalt nivel (1000-1100 m) are o largă extensiune pe stânga Bistriței, în culmea Stânișoarei, unde constituie cea mai înaltă treaptă morfologică. Aceasta

⁹ V. Tufescu și colab., *Solurile bazinului mijlociu al Bistriței între Bicaz și Broșteni*, în *Probleme de Pedologie*, 1958, p. 347.

este bine reprezentată și în jurul masivului Ceahlău, unde se prezintă sub formă de contraforturi puternice.

Cel de-al doilea nivel (850-950 m) se recunoaște în lungul culmilor prelungi, care se desprind de pe poalele masivului Ceahlău și înaintează radiar către râurile ce înconjoară masivul, asemenea unui patralater. Acest nivel apare ca un pod larg, fragmentat de afluenții Bistricioarei, Bistriței, Bicazului și Jidanului, care își au obârșiile sub pereții Ceahlăului. Mai puțin dezvoltat, acest nivel se întâlnește și pe stânga Bistriței.

Cel mai coborât nivel (600-700 m) are cea mai largă dezvoltare în apropiere de Izvorul Alb, de unde se extinde până la Bistricioara. Prezintă un pod întins, ușor înclinat, parțial folosit ca pășune, care se termină către Bistrița printr-un povârniș repede. Pe stânga Bistriței se prezintă sub formă insulară, deoarece a fost distrus în bună măsură de eroziune.

b) Formele de relief tinere

Trecerea de la relieful vechi la cel tânăr se face treptat, printr-o serie de umeri, care sunt situați între cea mai joasă platformă (600-700 m) și cea mai înaltă terasă. Ca vârstă aparțin pleistocenului cel mai vechi sau chiar epocii de trecere dintre pleistocenul inferior și pliocen. Acești umeri sunt puternic erodați și nu au formă clară de terasă și nici importanță deosebită pentru viața omului.

Relieful tânăr este format din terase, glacisuri, lunci și albiile de râuri. Topografic, este constituit mai ales din suprafețe plane, orizontale sau puțin înclinate, în asociere cu povârnișuri repezi, asupra cărora procesele actuale de modelare acționează intens, creând forme de amănunt.

Este alcătuit din cele mai moi și recente formațiuni litologice (nisipuri, pietrișuri, mълuri), în întregime de vârstă cuaternară. Acest relief este în mai strânsă legătură cu viața omului decât relieful vechi, deoarece aici se află satele, drumurile și ogoarele sale, precum și pentru că aici se desfășoară cea mai mare parte a activității sale.

3. VALEA BISTRITEI ÎN SECTORUL GALU-BICAZ

În cuprinsul regiunii muntoase Bistrița curge transversal în două sectoare: în aval de Vatra Dornei (la Cotul Acrei) și între Tarcău și Piatra Neamț. În ambele cazuri râul face un cot larg către stânga, curgând printr-o vale îngustă al cărei profil longitudinal trădează rupturi de pantă și repezișuri în talveg.

În cuprinsul regiunii Galu-Bicaz, situat între aceste două sectoare, Bistrița are un traseu aproape rectiliniu, cu direcția nord-vest – sud-est. Pe tot parcursul acestei porțiuni râul taie în diagonală axa de cutare a Carpaților Orientali, care are o direcție nord-sud. Aceeași orientare o au și unitățile structurale ale formațiunilor litologice. Așadar, valea Bistriței nu este longitudinală, dar nici transversală. Oblicitatea traseului râului față de direcția formațiunilor litologice și a cutelor a contribuit, în mare, la complicarea morfologiei văii, deja complicată de variația caracteristicilor petrografice și stratigrafice ale regiunii.

Culoarul Bistriței este de natură erozivă. Cursul râului nu folosește, decât în mod cu totul accidental, unele contacte structurale sau linii tectonice. Astfel, cotul pe care Bistrița îl face în amonte de confluența cu Bistricioara poate fi pus în legătură cu linia tectonică de contact între unitatea vest-internă și cea est-internă. De asemenea, inițial – atât în amonte, cât și în aval de confluența cu Izvorul Alb – Bistrița a urmat probabil linia

Audia, de contact între unitatea vest-internă și cea est-internă, ulterior fiind împinsă spre est de bogatele aluviuni depuse de Izvorul Alb.

Valea Bistriței prezintă îngustări și largiri, caracter tipic al rețelei hidrografice de tip jurasic. Acestea se datorează prea puțin înclinării straturilor, ci mai ales apariției unor orizonturi tari (gresii, conglomerate) în masa formațiunilor friabile de fliș. O importanță deosebită o au și confluențele Bistriței cu afluenții săi mai importanți, care au exagerat largirile. Îngustările și largirile alternează, acestea din urmă afectând porțiuni mai lungi din traseul văii decât îngustările, care sunt mai scurte datorită intervenției limitate a unor roci tari. Excepție face defileul Bistriței dintre Secu și Câmu, care are o lungime de aproape 2 km, fiind sculptat în straturi rezistente, alcătuite din gresie eocenă de Tarcău. Atât în cuprinsul îngustărilor, cât mai ales în al largirilor, variațiile în caracterele morfologice de amănunt ale văii au fost determinate de diferențierea litologică foarte accentuată (roci cu caracteristici diferite pe un spațiu restrâns), precum și de felul diferit cum au acționat agenții externi.

Un alt fenomen care atrage atenția este asimetria văii. În regiunea cercetată aceasta se datorează, în primul rând, apariției de roci dure în constituția litologică a unui versant, care astfel își păstrează o pantă mare. La Lețești, în malul stâng al Bistriței, apar gresii și conglomerate dure printre rocile moi de fliș, făcând ca malul să reziste la eroziune și să-și păstreze o pantă accentuată.

În aceeași măsură, asimetria este cauzată de diferența de intensitate a proceselor de modelare a versanților. Versantul asupra căruia aceste procese se exercită cu o intensitate deosebită are pantă domoală și profilul concav, părănd maturizat înainte de vreme. Așa se întâmplă între Poiana Teiului și Călugăreni, unde versantul drept coboară în pantă repede, iar cel stâng în pantă ușoară și în trepte.

Confluențele exagerează asimetria, datorită împingerii Bistriței de către aluviunile cărâte de afluenți și depuse sub formă de agestre. În acest caz un versant apare domol, iar celălalt puternic înclinat (confluențele cu Hangu, Buhalnița, Izvorul Alb).

În fine, în zona satului Ceahlău asimetria este cauzată, în plus, de existența unui mare număr de afluenți pe un spațiu restrâns. Pe dreapta – pe o distanță mai mică de 3 km – Bistrița primește pe Bisticioara, Schitul, Râpciunița și Valea Mare împreună cu Sasca. Datorită eroziunii laterale exercitată de aceștia, nivelul crestelor ce le separă coboară treptat. Această acțiune este mai intensă la confluența lor, unde afluenții respectivi contribuie la erodarea versantului drept al Bistriței, creându-i o pantă lină.

a) Văi

Văile din regiunea studiată au următoarele caracteristici principale:

- au șesul aluvial relativ lat;
- sunt încadrate de versanți care au pantă mare;
- terasele lipsesc sau sunt slab dezvoltate.

Valea Bistriței apare ca un șanț central, colector al tuturor apelor curgătoare din porțiunea de bazin cercetată. Ea are pe această porțiune un traseu aproape rectiliniu, cu direcția nord-vest – sud-est.

Râul Bistrița străbate formațiuni geologice variate (cristalin, fliș etc.) și, deci, de rezistență diferită la eroziune. Acest fapt are două urmări importante:

- valea prezintă îngustări și largiri;
- profilul longitudinal al râului are adevărate trepte caracteristice arterelor hidrografice tinere.

Cursul Bistriței devine transversal în două sectoare: în aval de Vatra Dornei, la Zugreni (cotul Acrei), și între Tarcău și Piatra Neamț. În rest este o vale tipic diagonală.

Pe această porțiune diagonală lărgimile și strâmtorile de vale se datorează mai puțin înclinării straturilor și, mai ales, unor orizonturi tari în masa formațiunilor friabile. Lărgimile de vale (Răchița, Larga, Ceahlău, Hangu, Buhalnița și Poiana Cârului) alternează cu strâmtorile (Roșeni, Poiana Teiului, Gura Hangelui, Fârțiți, Poenari, Izvorul Muntelui și Câmu). De la satul Zahorna înspre amonte valea Bistriței se îngustează asemenea unei pâlnii. Cei doi versanți – cel stâng bine împădurit cu brazi, iar cel drept acoperit cu pășune – cad în pantă repede.

Ceva mai la vale Bistrița descrie un cot, în concavitatea căruia se desfășoară o frumoasă câmpie intramontană. Versantul stâng prezintă terase pe care casele din satele Poiana Răchiții, Zahorna și Topolicieni, cantonate în lunca înaltă, neîmundabilă, urcă printre fânețe, pomi și ceva arături. Versantul drept este împădurit cu conifere.

În aval de această lărgime valea se îngustează, făcând ca satele Topolicieni și Roșeni să se înșiruie pe un rând de case în lungul șoselei naționale de pe malul drept al Bistriței.

Pe versantul stâng, începând de la confluența cu pârâul Cornului, își fac loc croziuni de gradul I, II și III. La poalele celor doi versanți despăduriți ai văii torenții și-au construit frumoase conuri de dejecție; pe versantul drept câteva pâraie și-au săpat albia în propriile lor aluviuni, care au rămas înălțate sub formă de terase false.

La confluența cu Bistrița pârâul Larga și-a construit un larg și plat con de dejecție. Aici valea Bistriței se lărgeste iarăși, iar versanții despăduriți și lipsiți de terase coboară în pantă lină. Pe versantul stâng, mai ales în aval de confluența cu Larga, eroziunile și ogașele torenților alternează cu vechi alunecări de straturi. În curbura Bistriței, pe terasa aluvionară plană, se aflau satele Poiana Largului și Poiana Teiului, iar dincolo de perimetrul lor ogoare de porumb.

Spre aval valea se îngustează atât de mult încât numai râul și șoseaua au loc. Versantul stâng, care se menține mai împădurit decât cel drept, prezintă numeroase alunecări de straturi, pe când pe cel drept abundă eroziunile.

În aval de această strâmtoare se află lărgimea Ceahlău, cea mai întinsă din porțiunea studiată a văii Bistriței. Această lărgime se desfășoară pe malul drept al Bistriței, în aval de confluența cu Bistricioara. În cuprinsul acestei lărgimi versantul stâng al Bistriței prezintă un relief haotic datorită alunecărilor de teren. Cade în pantă repede, este nepopulat și acoperit cu pășuni și păduri.

Pe dreapta, printre văile afluenților Bistricioara, Schitul, Fundoaia, Răpciunea și More, coboară treptat o serie de picioare, care se termină către apa Bistriței prin terase bine dezvoltate. Cele înalte (peste 30 m altitudine relativă) sunt acoperite cu fânețe, pășuni și păduri. Pe terasele mijlocii și joase se întindeau culturi de porumb și se afla comuna Ceahlău. În aval de această localitate valea se strâmtează iarăși. Versanții împăduriți au pantă repede; versantul stâng prezintă rupturi și alunecări de straturi.

Urmează lărgimea Hangu. Ea se desfășoară pe stânga râului și are forma unui triunghi cu baza pe Bistrița și cu cele două laturi de o parte și de alta a afluentului său Hangu. Versantul drept, bine împădurit, cade în pantă repede. Către poale prezintă ceva alunecări de straturi.

Pe stânga Bistriței, pe ambele maluri ale pârâului Hangu, se află satul cu același nume, așezat pe o întinsă terasă joasă. Pe versantul de pe malul drept al pârâului Hangu se disting două terase înalte, iar pe malul stâng numeroase alunecări de teren.

După o scurtă strâmtoare urmează lărgimea Izvorul Alb. Ea este creată de confluența Bistriței cu afluenții săi Buhalnița, Izvorul Alb și Secu. Forma sa este neregulată. Prezintă numeroase terase pe dreapta Bistriței. Se întâlnesc o serie de eroziuni și, mai puține, alunecări de straturi.

În aval de Secu Bistrița trece prin cea mai îngustă strâmtoare. Ambii versanți se ridică în pantă repede, lăsând loc numai pentru apa râului și pentru șoseaua care urcă și coboară. Versantul drept este abrupt și bine împădurit. Cel stâng este ceva mai domol. Pădurea face loc petecelor de pășune și fânețelor.

Lărgimea Cârnu se află în interiorul cotului pe care îl face Bistrița. Versanții au pantă ușoară. Cel drept este mai repede și mai împădurit decât cel stâng. Eroziunile și alunecările de teren sunt puține (la gura pârâului Potoci).

b) Albii, lunci, glacisuri

Privită către amonte – de pe podul care leagă satele Poiana Răchiții și Topolicești – valea Bistriței se îngustează asemenea unei pâlnii; ea are un profil transversal în formă de „V” larg deschis, cu versantul stâng bine împădurit (conifere) până aproape de poale, iar cel drept acoperit cu fânețe și pâlcuri de copaci.

La intrarea dinspre aval în satul Galu versanții coboară în pantă repede. Către poale, cel stâng își atenuază panta, permițând trecerea șoselei care urcă și coboară, precum și instalarea în trepte a primelor gospodării aparținând satului Galu, pe când cel drept își păstrează o pantă povârnită, pe care sunt presărate casele rare ale satului Ruseni.

De aici și până la pod malul drept se menține înalt și masiv; singurul accident mai însemnat îl constituie gura pârâului Zahornei, care și-a săpat o vale adâncă (de 70-80 m) și foarte îngustă, asemenea unei spărturi într-un zid. Albia Bistriței este îngustă (30-40 m). Printre malurile ei precise râul are un curs grăbit, datorită repezișurilor din talveg. Pe malul stâng se desfășoară un larg șes aluvial (600-700 m), format din terasele joase ale Bistriței, care este ocupat în întregime de satul Poiana Răchiții.

Cu aproximativ 1 km în amonte de acest pod valea Bistriței este traversată de curba de nivel de 520 m, care reprezintă limita nordică a lacului de acumulare. În aval de pod Bistrița face un ocol la dreapta, părăsind versantul stâng puternic înclinat și acoperit cu fâneață și apropiindu-se domol de cel drept. În concavitățile cotului lasă o serie de trepte, cele joase fiind acoperite de partea din amonte a satului Topolicești, iar celelalte de fânețe, pășuni și păduri.

Pe versantul stâng s-a creat – pe întinderi mari – un relief de acumulare, format din îngemănarea unor agestre (conuri de dejecție), precum și din materialele alunecate pe pantă și depuse la baza ei. Această prispă, alcătuită din bolovănișuri, pietrișuri nerulate, nisipuri și luturi, înecă planul de racord al versantului cu al albiei majore sau cu al terasei aluviale a Bistriței și formează un glacis care ar putea fi confundat cu o terasă dacă n-ar fi trădat de panta transversală mare și de structura sa. Pe același versant scurgeri de noroi stabilite, înierbate, au umplut partea inferioară a văii pârâului Pârvan, al cărei fund prezintă un profil transversal convex. La vărsare și-a construit un con înalt, pe care Bistrița l-a retezat, lăsându-l sub formă de terasă falsă, iar pârâul l-a tăiat pe la mijloc, creându-i o albie adâncă, îngustă și cu pereții abrupti.

În strâmtoarea Roșenilor Bistrița curge repede printre maluri înalte, pe cel stâng drumul traversând un vast agestru, iar pe cel drept urcând și coborând pe poalele puternic înclinate ale versantului, alcătuit din straturi înclinate de gresie cu intercalații de șisturi argiloase. Parte din satele Topolicești și Roșeni se înșiruie pe o singură margine a șoselei.

La intrarea în lărgirea Largu Bistrița bate în malul drept, care o domină cu 7-8 m, apoi cotește către stânga, descriind un cot foarte larg în concavitatea căruia se desfășoară o serie de niveluri (începând cu terasa aluvială), ocupate de satul Poiana Largului. Jos, dincolo de perimetrul satului, lunca este acoperită cu culturi de porumb. Sus casele răzlete ale satului urcă pe versantul erodat, strecurându-se printre pâlcurile de copaci ce își găsesc adăpost pe fâgașele torenților. Atât pe malul stâng, cât mai ales pe cel drept, o serie de torenți și-au construit – la contactul versantului cu lunca neînundabilă sau terasa aluvială – largi agestre cu pantă transversală abruptă, formate din pietrișuri colțuroase, neregulate.

Începând de la confluența cu pârâul Largu, Bistrița face un alt ocol către dreapta, după care își păstrează direcția nord-sud până la confluența cu Bistricioara. În bucla acestui ocol își face loc un larg șes aluvial (700-800 m), pe care este așezat satul Poiana Teiului. Pe stânga confluenței cu Bistrița pârâul Largu prezintă o albie disproporționat de lată în raport cu firul de apă ce rățăcește printre pietrișurile conului său larg și plat. Pe dreapta, către poalele versantului, materialele rezultate din erodarea acestuia au fost depuse pe linia schimbării de pantă. În cuprinsul acestei lărgiri înălțimile de pe stânga Bistriței sunt mai bine împădurite decât cele de pe dreapta, unde pădurea se retrage cu 2-2,5 km.

În aval de Poiana Teiului valea se îngustează mult, silind apa Bistriței să curgă repede printr-o albie îngustă, încadrată de maluri bine conturate. Înainte de intrarea în satul Călugăreni, pâraiele Surduc și Călugăreni și-au construit – pe malul drept – câte un imens agestru format din bolovănișuri și pietrișuri nerulate.

În cuprinsul lărgirii Ceahlău panta profilului longitudinal este foarte redusă (sub 2‰). De aceea, apa râului curge lin, descriind largi meandre și rătăcind în brațe laterale, care închid suprafețe de teren alcătuite din nisipuri, pietrișuri și mături, pe alocuri înierbate. Albia majoră, care pe partea stângă se reduce la o șuviță îngustă, se desfășoară îndeosebi pe malul drept, unde constituie cel mai jos nivel al unei serii de trepte largi.

Pe stânga versantul puternic înclinat și erodat uneori până la roca parentală se termină în partea inferioară printr-un glacis, format din sfărâmăturile rezultate din dezagregarea mecanică a rocilor, din acțiunea gravitațională și de denudație (spălări, șiroiri etc.); respectivele materiale au fost antrenate pe pantă și depuse la piciorul acesteia sub forma unor mici tăpșane laterale. Aceste glacisuri sunt înguste și sunt alcătuite din bolovănișuri, pietrișuri, nisipuri și luturi în care predomină elementele constitutive ale rocilor din care s-au desprins.

În aceeași categorie intră și agestrele – izolate sau îngemănate – de la gura Pârâului lui Loghin, a pârâului Cremeniș și altele care, alături de materialele deluviale, acoperă parțial podurile unor terase joase, supraînălțându-le, sau dând naștere unor terase false.

Acest relief, străin de formele pe care le acoperă, posterior ca vârstă formării teraselor, sau chiar din holocenul cel mai apropiat, se întâlnește atât în unele puncte din amonte de confluența cu Bistricioara (la Topolicești pe ambele maluri, în strâmtoarea Roșeni și la Poiana Teiului pe malul drept), cât – mai ales – în lărgirea Ceahlău.

Pe malul drept, între Lețești și podul de peste Bistrița, acesta este întrerupt de frumoase și clare scurgeri de noroi și alunecări de teren, parțial stabilizate. Din cauza numeroaselor confluente, versantul drept prezintă o pantă ușoară, ceea ce creează o accentuată asimetrie a văii Bistriței. Atât terasele, cât și gurile afluenților sunt bine populate de gospodăriile satelor Ceahlău, Răpciuni și Retiș.

Între Cetățica și Bâtea Runcului valea se îngustează, pentru ca perspectiva să se deschidă din nou în lărgirea Largu. În cuprinsul acesteia asimetria văii se schimbă. Împinsă

de agestrul imens și plat al pârâului Hangu, Bistrița – care are un curs aproape rectiliniu, pe direcția nord-vest – sud-est – bate în malul drept, curgând la baza unui versant înalt, masiv și bine împădurit până la poale. Procesele de modelare actuală sunt reprezentate prin eroziunea lineară a câtorva torenți, precum și prin alunecările și eroziunea, cu totul superficială și cu extensiune redusă, care au loc pe o șuviță îngustă între limita inferioară a pădurii și malul Bistriței. Materialele rezultate din degradări sunt depuse la piciorul pantei sub forma unui glacis îngust, care parazitează în parte nivelul inferior de terasă din amonte de confluența cu rîngul sau malul înalt al Bistriței, din aval.

Pe partea stîngă râul lasă cel mai larg șes aluvial din regiunea cercetată (peste 1 km), format dintr-o albie majoră acoperită de pietrișuri, nisipuri și mături, precum și din câteva terase joase, care se continuă atât pe stînga, cât – mai ales – pe partea dreaptă a râului Hangu.

În amonte de confluența cu acest râu versantul stîng al Bistriței – în bună parte despădurit și erodat – este format dintr-o serie de terase mijlocii și înalte, pe când în aval versantul – zbârcit de întinse alunecări superficiale – urcă în pantă repede de la 480 m la peste 1000 m (vf. Netedu).

Valea se îngustează treptat până aproape de confluența Bistriței cu Buhalnița; în aval de această ușoară strîmtoare se desfășoară lărgirea Izvorului Alb, care este formată din trei mici compartimente, după cei trei afluenți ai Bistriței: Buhalnița, Izvorul Alb și Secu. În cuprinsul acestei lărgiri asimetria văii nu mai este evidentă ca în cazul celorlalte.

Până la Izvorul Alb versantul drept prezintă aceeași conformație ca și în amonte. În aval de acest afluent este izbitoare diferența de fizionomie a versantului între porțiunea Izvorul Alb-Secu și cea din aval de acest pârâu. În prima parte versantul – care coboară în trepte – este despădurit și puternic erodat, ca urmare a predominanței argilelor și marnei în constituția sa litologică, pe când în cea de-a doua parte versantul este puternic înclinat, masiv și bine împădurit, întrucât în alcătuirea sa predomină gresia dură de Tarcău.

În aval de confluența cu Buhalnița Bistrița bate în malul drept, descriind un larg cot cu deschiderea spre vest, datorită – mai ales – conului întins și plat al pârâului Izvorul Alb și – mai puțin – al pârâului Secu. În deschiderea sa Bistrița lasă o vastă desfășurare de trepte, începând cu albia majoră, largă, acoperită cu pietrișuri și presărată cu plante acvatice, și terminând cu umerii de terasă, resturi ale nivelurilor superioare puternic fragmentate. Până la confluența cu Izvorul Alb apa Bistriței curge leneș, împletindu-și cursul în numeroase brațe; de aici în aval albia are maluri precise, iar lunca sa înaltă este acoperită cu întinse culturi de porumb.

Versantul stîng, cu o pantă accentuată, este înalt, despădurit, intens erodat și cu alunecări. Numeroase pâraie (Dârțu, Căpșuni, Ciuncan, Livejoaia, Tâlharul) l-au atacat puternic, depunând la poale materialele erodate sub forma unor imense agestre de pietrișuri colțuroase (Dârțu), și au creat aici un relief haotic.

Casele ce alcătuiau satele Ruginești și Poenari ocupau locurile mai puțin înclinate ale versantului, precum și porțiunile orizontale sau în contrapantă. La sud de Ruginești versantul este mai puțin frământat și erodat.

Între satele Poenari și Cârnu Bistrița a tăiat în gresie de Tarcău un adevărat defileu, lung de 2 km, în cuprinsul căruia apa Bistriței curge repede, printr-o albie îngustă, încadrată de versanți înalți, masivi și împăduriți (mai ales cel drept).

În aval de confluența cu pârâul Potoci, Bistrița ocolește spre dreapta, descriind – în cuprinsul lărgirii Cârnu – ultimul cot din regiunea studiată. În cuprinsul acesteia lunca Bistriței se lărgeste mult, făcând loc satelor Cârnu și Poiana Cârnelui. Versantul drept este

mai abrupt și mai împădurit decât cel stâng; eroziunea este mai redusă decât pe cel stâng, iar alunecările aproape lipsesc. Pe versantul stâng, în aval de confluența cu pârâul Potoci, își fac loc numeroase alunecări superficiale, asociate cu mici fâgașe de eroziune.

c) Terasse

Studiul teraselor a întâmpinat unele greutăți. Acestea se referă atât la litologia, cât și la stratigrafia lor și stau în legătură cu condițiile în care a avut loc geneza acestor forme de relief¹⁰.

Pentru zona montană terasele constituie singurul element cuaternar pe baza căruia se poate studia morfogeneza reliefului tânăr. Diferențele paleoclimatice dintre epocile glaciare și interglaciare fiind reduse, diferența de culoare dintre solurile fosile (interglaciare) și depozitele *loess*-oide (glaciare) este foarte mică sau chiar inexistentă. Deseori solurile îngropate lipsesc cu totul, fapt care îngreunează studiul teraselor, întrucât nu mai este posibilă sincronizarea glaciațiunilor cu epoca în care a avut loc aluvionarea terasei respective. În plus, în zona montană nu se află *loess* pur, ci depozite *loess*-oide amestecate cu formațiuni deluviale, care nu sunt caracteristice epocilor glaciare, întrucât au continuat să se depună și în interglaciare. Fosilele lipsesc. De aceea, studiul efectuat după unele criterii mai puțin precise (formă, altitudine, grosimea depozitului de terasă etc.) poate duce la rezultate mai puțin concludente.

În afară de aceste neajunsuri cu caracter general carpatic, mai sunt și altele cu caracter regional, specifice zonei cercetate. Astfel, înălțimea aceleiași terase poate varia de la un loc la altul, din cauza variației în alcătuirea litologică a formelor de relief, precum și condițiilor diferite în care s-a efectuat eroziunea, transportul și depunerea materialelor aluvionare de către Bistrița și afluenții săi. Acțiunea de roadere, exercitată cu o deosebită vigoare în roci, în general friabile, a avut drept urmare depunerea unor cantități imense de aluviuni în condiții morfologice, climatice și hidrografice (roci, pante, debit etc.) diferite. De aceea, formele de acumulare la care au dat naștere sunt deosebite atât ca înălțime, cât și ca fizionomie, grosime a depozitelor, constituție litologică etc. În speță, au fost create terase cu înălțimi variabile, terase intermediare, locale, fără legătură între ele, sau terase false, rezultate din retezarea unor așezări (conuri de dejecție) complexe de către râul principal. În acest ultim caz noțiunea de terasă a fost extinsă asupra unor niveluri care nu au fost șesuri de râu, dar care au înălțimea și forma apropiată de a teraselor din epoca în care acestea au luat ființă. Ulterior, podul acestor terase a fost erodat de torenți, supraînălțați de depuneri deluviale, sau parazitat de viituri.

Toate acestea au creat dificultăți chiar la stabilirea unor caracteristici elementare privind forma și înălțimea teraselor. Totuși, s-a putut stabili, în urma a numeroase măsurători cu altimetrul a unor profiluri executate în diferite puncte principale etc., o serie de niveluri care apar la aceeași înălțime sau la înălțimi foarte apropiate. Acestea sunt:

– terase inferioare:

T – terasă de 2-3 m;

T₂ – terasă de 5-7 m;

T₃ – terasă de 10-12 m;

T₄ – terasă de 16-18 m;

T₅ – terasă de 22-26 m.

¹⁰ L. Badea, Gr. Popa, *Contribuții la studiul teraselor Bistriței și depozitelor de terasă din sectorul Galu-Bicaz*, în *Probleme de Geografie*, VIII, 1961, p. 163-181.

– terase mijlocii:

T₆ – terasă de 40-45 m;

T₇ – terasă de 55-65 m.

– terase superioare:

T₈ – terasă de 80-100 m;

T₉ – terasă de 130-160 m.

Dintre terasele inferioare, cea de 2-3 m este o terasă în devenire, aparținând Holocenului cel mai nou, și se desăvârșește sub ochii noștri. Tot postglaciară este și terasa de 5-7 m, individualizată în prima parte a Holocenului și care, în regiunea cercetată, are o extensiune foarte mare, fiind preferată de așezările omenești. Celelalte terase inferioare sunt würmiene. O mare dezvoltare o are terasa de 10-12 m, care este bine locuită. În schimb, terasa de 22-26 m este mai puțin întâlnită și mai rar locuită, ea fiind ocupată mai ales de fânețe și chiar de culturi.

Terasele mijlocii aparțin, ca vârstă, Pleistocenului mijlociu (Riss). Această glaciațiune -- cea mai veche cunoscută în Carpații noștri -- a fost cea mai intensă. Așa se explică forma clară și întinderea teraselor născute în această epocă. Diferența redusă de altitudine dintre cele două terase mijlocii se datorează faptului că aparțin aceluiași Riss (I și II). Ele sunt acoperite cu fânețe și pășuni și, numai incidental, cultivate sau locuite (Chirițeni, Bofu Mare).

Terasele superioare aparțin celor două epoci glaciare (Günz și Mindel) ale Pleistocenului inferior. Timpul, rocile friabile și agenții exogeni au făcut ca din ele să rămână numai resturi sub formă de umeri sau fragmente. Alte niveluri, care apar cu totul sporadic, au înălțimi relative în jur de 200 m sau chiar mai mult. Acestea au luat ființă, probabil, în epoca de tranziție dintre Pliocen și Pleistocenul inferior și fac trecerea dintre terasele înalte și platformele joase de eroziune.

4. HIDROGRAFIA

Caracteristica principală a rețelei hidrografice este disimetria. Aceasta capătă cea mai mare valoare din întreg bazinul în partea zonei studiate.

Pe dreapta Bistriței, care izvorăște din masivul cristalin al Rodnei¹¹, lungimea afluenților săi principali este cuprinsă între 28 și 56 km, iar suprafața bazinelor respective între 80 și 360 km². Pe stânga lungimea afluenților este de 12-18 km, iar suprafața bazinelor de 12-80 km².

Lungimea redusă a afluenților de pe stânga se datorează apropierii culmii Stânișoarei de râul Bistrița, precum și faptului că toate aceste ape izvorăsc de pe versantul vestic al acestei culmi. Pe dreapta, însă, linia culmilor celor mai înalte este mai depărtată de Bistrița, iar Bistricioara a reușit nu numai să străpungă lanțul munților Bistriței, ci chiar să ajungă până în inima lanțului vulcanic. Și Bicazul a trecut de axul montan, împingându-și izvoarele până în masivul Hășmașului.

¹¹ I. Rich, *Asupra vărsăturii nivelului apelor Moldovei și Bistriței*, în *BSRRG*, XLII, 1923-1924, p. 154.

a) Densitatea rețelei hidrografice

Este mai mare pe dreapta Bistriței decât pe stânga. Aceasta datorită atât numărului mare de izvoare care apar din gresii și șisturile cristaline, cât și organismelor torențiale care capătă o mare dezvoltare.

Dacă avem în vedere numai văile cu scurgere permanentă, densitatea acestora este mai mare pe stânga Bistriței decât pe dreapta. Astfel, în bazinele Largu, Hangu, Potoci și Buhalnița densitatea rețelei de văi cu scurgere permanentă este de 1,8-2,2 km/km², pe când în bazinele Schitului, Secului și Izvorului Alb este de 1-1,3 km/km².

Rețeaua de ape cu scurgere temporară este ceva mai deasă pe dreapta decât pe stânga Bistriței (54% din lungimea totală a rețelei de văi în bazinul Izvorului Alb, 38% în bazinul Potoci).

b) Panta profilului longitudinal

Panta profilului longitudinal al afluenților de pe stânga Bistriței este, în general, mai mare decât a acelor de pe dreapta. Astfel, Bisticioara are o pantă de 13 m/km, Bicazul de 14 m/km, pe când Largu și Hangu au o pantă de 61 m/km. Această diferență de pantă longitudinală este invers proporțională cu lungimea râurilor. De aceea, unele râuri scurte de pe dreapta Bistriței au o pantă longitudinală (Schitu – 50 m/km, Secu – 90 m/km) asemănătoare cu aceea a afluenților de pe stânga.

Precipitațiile bogate din culmea Stânișoarei, solul friabil predispus la degradări, ca și pantele accentuate, fac ca debitul solid cărat de afluenții de pe stânga Bistriței să fie mai mare decât acela al râurilor de pe dreapta. În afară de materialul solid în suspensie, ca și cel grosier depus la schimbări brușce de pantă, aluviunile (pietrișuri, nisipuri etc.), depuse la confluența cu Bistrița sub formă de agestre, uneori destul de întinse, constituie dovezi ale puternicei eroziuni normale exercitate în roci moi, friabile, de apele curgătoare de pe stânga Bistriței. Pe dreapta Bistriței rocile mai tari și pantele ceva mai reduse au drept urmare revărsări mai reduse de materiale aluvionare.

Între localitățile Galu și Bicaz râul Bistrița avea o lungime de cca. 42 de km. Pe porțiunea Galu-Bicaz, panta profilului său longitudinal era de 4 m/km. Această pantă nu este aceeași pe întreaga porțiune, ci variază. Astfel, în sectorul Cârnu-Bicaz panta era de cca. 10 m/km, pe când în sectorul Ceahlău-Secu era de 2,5 m/km.

Acolo unde panta râului este lină se dezvoltă mici câmpii intramontane, străbătute de valea largă a Bistriței, prin care apa acesteia înainta leneș, rătăcind în largi meandre; acolo unde panta era mai mare apa tăia în adâncime, creându-și o vale adâncă și îngustă, cu un curs rectiliniu și repezișuri numite șipote.

Debitul său, relativ bogat, prezintă variații destul de mari, caracter ce influența plutăritul intens și foarte vechi. La mira Broșteni amplitudinea variațiilor de nivel este de 152 cm, ceea ce făcea ca plutăritul să se execute – cel puțin în lunile august-octombrie – cu ajutorul haiturilor¹². Înainte de crearea lacului, la Cârnu s-a înregistrat un debit maxim al Bistriței de 1080 m³/s și un debit minim de numai 3,02 m³/s.

¹² V. Tufescu, *Valoarea economică a râurilor moldovenești*, în *BSRRG*, LIX, 1940, p. 502 și urm.; V. Țăranu, *Plutăritul pe Bistrița*, în *Natura*, 6-7, 1940, p. 317-321; I. Petrescu-Burloi, *Plutăritul pe Bistrița*, București, 1948, p. 11-13.

5. CLIMA

Clima regiunii studiate este temperat-continentală, cu influențe montane. Părțile înalte au pronunțate nuanțe alpine, iar cele joase constituie zone de adăpost și dirijare a factorilor climatici în lungul văilor principale.

După expunerea caracterelor generale ale climei, vom reda studiile de amănunt executate pe teren (topoclima).

Pentru realizarea studiului climatic din această zonă au fost folosite datele climatice de la cinci stațiuni: una de ordinul I (climatică) – Piatra Neamț, iar celelalte patru de ordinul II (pluviometrice) – Broșteni, Tulgheș, Hangu și Bicz. Dintre aceste stațiuni, Broșteni și Piatra Neamț sunt la nord și, respectiv, la sud de zona cercetată, Hangu este în mijlocul zonei studiate, Bicz este la capătul de sud, iar Tulgheș este singura stațiune aflată pe un afluent al Bistriței (Bistricioara).

a) Temperaturile

Temperatura aerului a fost studiată după înregistrările de la stațiunea Piatra Neamț, precum și după Atlasul Climatologic al Institutului Meteorologic Central. Perioada înregistrărilor este de 35 de ani (1896-1915 și 1931-1950). Temperatura medie anuală este de 8,1°C la Piatra Neamț¹³, iar a întregului bazin al Bistriței este de 7,4°C.

În ceea ce privește distribuția spațială a temperaturii medii anuale, este de observat că zona cercetată este încadrată între izotermele anuale de 5°C, care traversează valea Bistriței pe la Galu, și de 7°C, care o traversează pe la Bicz. În zona lacului Izvorul Muntelui-Bicz temperatura medie anuală este de 7-7,5°C, iar temperatura medie a lunii iulie este de 17°C. Temperatura medie anuală scade odată cu creșterea altitudinii.

Lacul joacă rol de regulator termic, înmagazinând căldura în timpul verii și cedând-o toamna, încât toamnele au devenit mai lungi și mai călduroase. În schimb, primăverile au devenit mai răcoroase și mai lungi, deoarece apa se încălzește mai greu. În perioadele senine și de calm atmosferic în vecinătatea lacului zilele sunt mai răcoroase, iar nopțile mai calde¹⁴.

Curba, care reprezintă variația temperaturii medii lunare din timpul anului, are un mers ascendent în perioada ianuarie-iulie și descendent în perioada august-decembrie. Cea mai caldă lună este iulie (19,3°C), iar cea mai rece ianuarie (-4,1°C). Dintre cele 12 luni ale anului, trei (decembrie, ianuarie și februarie) au temperatura medie sub 0°C, patru (martie, aprilie, octombrie și noiembrie) între 0°C și 10°C, iar restul de cinci (mai-septembrie) între 10°C și 20°C.

Temperaturile extreme

Dintre temperaturile absolute înregistrate la Piatra Neamț, cea mai ridicată a fost de 39°C, iar cea mai scăzută de -28,6°C (25 ianuarie 1942). Rezultă o amplitudine termică absolută de 67,6°C, caracteristică unei zone cu un accentuat grad de continentalism.

¹³ Calculată pentru perioada 1896-1995, temperatura medie anuală este de 8,5°C (cf. L. Apostol, 1999).

¹⁴ Fl. Mihăilescu, *Contribuții la studiul climei și microclimei din zona lacului de acumulare de pe valea Bistriței*, rezumatul tezei de doctorat, 1975.

Pe anotimpuri

Primăvara are o temperatură medie de 8,5°C, vara de 18,6°C, toamna de 9,1°C și iarna de -2,1°C. La Piatra Neamț numărul de zile de iarnă (cu temperaturi maxime mai mici sau egale cu 0°C) din timpul anului este de 33,7. Pe luni, cel mai mare număr este în ianuarie (12,5). În lunile aprilie-septembrie n-a fost înregistrată nici o zi de iarnă.

Numărul de zile de vară (cu temperaturi maxime mai mari sau egale cu 25°C) din timpul anului este de 60,4. Cele mai multe au fost înregistrate în august. În lunile ianuarie-martie și noiembrie-decembrie nu a fost nici o zi de vară.

Înghețurile

Cea mai timpurie dată a primului îngheț este în a doua jumătate a lunii septembrie, iar cea mai târzie dată a ultimului îngheț este în prima jumătate a lunii mai.

Vânturile

Pentru studiul vânturilor au fost întrebuințate date de la stațiunea Piatra Neamț. Perioada înregistrărilor este de 35 de ani (1896-1915 și 1931-1950).

La Piatra Neamț zilele cu vânt reprezintă 82,5% pe an, iar zilele cu calm 17,5%. Vântul dominant se resimte dinspre nord-vest, urmează apoi vânturile dinspre vest, sud-vest, sud-est și nord. Vânturile dinspre nord-vest (valea Bistriței) și vest (văile afluate) reprezintă 52% din totalul vânturilor din timpul anului.

Pe anotimpuri

Cel mai vântos anotimp este primăvara, când toate direcțiile însumează 85,3%. Ceva mai puțin vântoasă decât primăvara este vara (82%). Urmează toamna cu 81,5% și, în fine, iarna cu 81,2%.

În fiecare anotimp în parte cele mai frecvente vânturi bat dinspre nord-vest (vara – 29,7%, iarna – 28,9%, toamna – 27,3% și primăvara – 26,2%) și dinspre vest (toamna – 26,3%, vara – 23,7%, iarna – 23,1% și primăvara – 22,8%).

Pe luni

Tăria vânturilor variază foarte puțin. Cele mai intense se resimt în ianuarie (2,2 grade Beaufort), iar cele mai slabe în martie, iunie și – mai ales – octombrie (1,8). De asemenea, cele mai puternice vânturi sunt în timpul iernii (2,1), iar cele mai slabe în timpul verii (1,9). Viteza este proporțională cu tăria lor.

În valea Bistriței din sectorul Izvorul Muntelui-Bicaz și Piatra Neamț se manifestă în mod evident o circulație locală a aerului cu vânturi de munte-vale. În timpul zilei, între orele 11-17, suflă vântul dinspre sud-est, care urcă spre munte, iar noaptea, de la ora 19 la ora 9, suflă vântul dinspre nord-vest, coborând de pe munte în lungul văii¹⁵.

b) Precipitațiile

Pentru studiul precipitațiilor au fost folosite date de la următoarele stațiuni: Brășteni (perioada 1896-1915), Hangu (perioada 1932-1941), Tulgheș (perioada 1901-1914), Bicaz (perioada 1888-1916) și Piatra Neamț (perioada 1901-1915).

¹⁵ *ibidem*.

Cantitatea totală anuală de precipitații, rezultată din înregistrările celor cinci stațiuni din zona Broșteni-Piatra Neamț, este de 736,4 mm (pe stațiuni: Broșteni – 701,9 mm, Hangu – 754,8 mm, Tulgheș – 694,4 mm, Bicaz – 793,7 mm și Piatra Neamț – 737,7 mm).

Din analiza hărții distribuției precipitațiilor rezultă că cele mai multe precipitații (750-800 mm) cad în zona Hangu-Bicaz-Cracăul Negru, care apare ca o insulă bogată în precipitații, înconjurată din toate părțile de regiuni cu ploi mai puține.

Atât în aval, cât și în amonte de această zonă precipitațiile scad treptat. La Hangu este o zonă de precipitații normale (egală cu aceea a întregului bazin), pentru ca ceva mai la nord să se treacă într-o insulă de precipitații reduse (sub 600 mm), care ține până aproape de Broșteni. De la Broșteni până la Vatra Dornei cad precipitații de peste 700 mm anual.

Pe anotimpuri

Cel mai ploios anotimp este vara (peste 300 mm). Cele mai multe ploi din acest anotimp au fost înregistrate la Bicaz (366,2 mm), iar cele mai puține la Piatra Neamț (305,3 mm).

Cea mai redusă cantitate de precipitații a fost înregistrată în timpul iernii. În acest anotimp cele mai multe precipitații (113,2 mm) au fost înregistrate la Hangu, iar cele mai puține (48 mm) la Broșteni.

Între aceste două anotimpuri se situează vara (max. 366,2 mm la Bicaz și min. 273,6 mm la Piatra Neamț) și apoi primăvara (max. 195,2 mm la Bicaz și min. 171,2 mm la Broșteni).

Pe luni

Cea mai ploioasă lună din zona cercetată este iunie (media anuală – 108,4 mm la Piatra Neamț). Urmează iulie (93,3 mm), mai (85,8 mm), august (71,9 mm) etc. Cea mai secetoasă lună este decembrie (26,3 mm).

În ceea ce privește distribuția precipitațiilor, cea mai mare cantitate a căzut la Bicaz (146 mm în iunie), iar cea mai redusă la Broșteni (14,6 mm în decembrie).

Pe stațiuni, cele mai multe luni cu cantități medii bogate au avut loc la Hangu în 6 luni (ianuarie-aprilie și august-octombrie), la Bicaz în 4 luni (mai-iulie și decembrie), iar la Piatra Neamț în 2 luni (septembrie și noiembrie).

Mediile lunare extreme

Cele mai bogate precipitații maxime lunare au căzut la Broșteni, iar cele mai reduse la Tulgheș. De asemenea, cele mai însemnate valori au fost înregistrate în lunile de vară, iar cele mai mici în cele de iarnă.

Precipitațiile minime lunare

În numeroase stațiuni n-a plouat deloc în unele luni. Interesant este că localitatea cu cele mai multe luni (septembrie-martie) fără ploaie este tocmai Bicazul, care înregistrează cele mai multe precipitații medii lunare. Aceasta denotă că regimul precipitațiilor din această zonă este foarte instabil.

Precipitațiile maxime în 24 de ore

Acestea reprezintă valori importante. Cea mai mare cantitate de precipitații în 24 de ore (132 mm) a fost înregistrată la Piatra Neamț la 29 iulie 1991, iar cea mai redusă (10,2 mm)

la Borsec la 30 iulie 1939. La Fărcașa, mai în amonte de Galu, o ploaie de numai două ore a dat o cantitate de 200 mm (13 iunie 1944), iar alta de 1,5 ore a dat 180 mm (9 iunie 1944)¹⁶.

Ploile torențiale

Acestea contribuie, în mare măsură, la spălarea și erodarea versanților. Coastele și pcvârnișurile sunt, deseori, lipsite de haina solului datorită ploilor repezi care cad pe pante înclinate, acoperite cu sol subțire și friabil.

c) Observații topoclimatice

Direcția vânturilor este puternic influențată de relief. La altitudinile superioare ale creștelor muntoase direcția vânturilor este alta decât aceea a vânturilor de pe văi, care sunt deviate pe fundul acestora sub formă de curenți aerieni.

Asupra povârnișurilor munților, ca și asupra versanților văilor, vânturile acționează împreună cu ploile, care astfel își măresc puterea de roadere, condiționând – în același timp – distribuția vegetației și, chiar, răspândirea caselor. Nu există măsurători directe, însă elementele peisajului arată că suprafețele reliefului sunt inegal încălzite de la un loc la altul. Izotermele generalizează foarte mult, încât nu pot reda realitățile climatice pe zone mici.

Una din condițiile reliefului, care dă aspect aparte peisajului, hotărând poziția culturilor, fânețelor și a așezărilor umane, este orientarea povârnișurilor. Cele cu expunere sudică, fiind însorite – și, deci, mai încălzite decât acelea cu altă orientare (și mai ales nordică) – sunt cele mai ospitaliere, mai ales când sunt în apropierea fundului văii. Aici se întâlnesc ogoarele cu porumb, pomii și grupurile de gospodării sau case izolate. Tipice sunt vetrele și peisajul din jurul satelor Poiana Răchiții, Poiana Largului, Hangu, Buhalnița, Potoci.

Aceste sate au aspectul așezărilor din dealuri. Chiar fânețele și pășunile de pe povârnișurile cu orientare sudică sunt preferate. Terasele cu orientare nordică, cum sunt cele de la Bistricioara, sunt mai reci și mai puțin fertile. Tot datorită acestui fapt, în aceleași condiții de relief, fânețele urcă mai sus în dauna pădurii, pe versantul care privește spre sud decât cel cu orientare nordică, pe care pădurea coboară mai jos.

Inversiunile de temperatură

Un fenomen topoclimatic tot atât de important ca și orientarea povârnișurilor este selimentarea aerului rece pe fundul văilor și ridicarea aerului cald pe povârnișuri. Acest fenomen se produce în regimul atmosferic anticlinal, care corespunde cu vremea frumoasă.

Inversiunile de temperatură au loc în tot timpul anului, dar cu durată și intensitate variabilă, după anotimpuri. În timpul iernii valea este înecată în aer rece, uneori cu ceață timp de mai multe zile sau chiar săptămâni, gerul este aspru și respirația grea, iar ramurile coacilor se îmbracă în chiciură. În celelalte anotimpuri inversiunea de temperatură are loc numai noaptea. Aerul, răcindu-se mai întâi pe povârnișuri, devine greu și coboară către fundul văii, luând locul aerului cald și ușor care urcă pe povârnișuri. Regimul cicloneal cu ceul acoperit înlătură acest fenomen.

Inversiunile din timpul primăverii, toamnei și iernii au urmări defavorabile pentru agricultură. Brumele și înghețurile târzii și timpurii sunt produse de inversiunile de temperatură. Florile pomilor și semănăturile sunt, adesea, distruse. Umezeala produsă în timpul verii de inversiunile climatice favorizează apariția bolilor criptogamice. Așa se

¹⁶ . Donisă, *Geomorfologia văii Bistriței*, București, 1968.

explică de ce grâul nu se cultivă nicăieri în valea Bistriței, deși terasele sale se află la aceeași altitudine absolută cu dealurile de la est de Piatra Neamț și sunt bine adăpostite. Pomii nu cresc așa de bine ca în dealurile cu aceeași altitudine din Moldova, iar prunele nici în luna septembrie nu sunt bine coapte.

Fixarea așezărilor pe terasele cele mai înalte și pe povârnișurile însoțite, sau imediat sub poala teraselor superioare, este condiționată de acest fenomen. Atât satele de astăzi, cât și vechile vetre istorice și preistorice au trebuit să se fixeze pe terase. Deși condițiile topoclimatice de pe aceste forme de teren nu sunt suficient de favorabile, totuși, în cadrul zonelor locuite din cuprinsul regiunii cercetate nu erau altele care să ofere condiții mai bune.

6. VEGETAȚIA

Porțiunea Galu-Bicaz din bazinul Bistriței se află situată în plină zonă forestieră. Privită pe verticală – de jos în sus –, ea se desparte în trei etaje: a) etajul fagului, b) etajul molidului și c) etajul alpin.

Deasupra zonei forestiere se deosebesc insule de vegetație alpină aparținând zonei alpine.

a) Etajul fagului

Este alcătuită din fag (*Fagus sylvatica*) și amestecuri de rășinoase. Dintre cele trei etaje de vegetație (fag, molid, pajiști alpine), acesta conține cel mai mare amestec de specii. Deși constituie esența predominantă, totuși, fagul nu este numai însoțit, ci – în unele locuri – chiar înlocuit de alte specii, ca mesteacănul (*Betula verrucosa* și *Betula pubescens*); de asemenea, ambele esențe sunt amestecate cu rășinoase, în care predomină bradul alb (*Abies alba*), acesta constituind una din speciile caracteristice etajului molidului, de unde coboară în etajul fagului, făcând trecerea între ele. Insular se întâlnesc arbori și arbuști ca scorușul de munte (*Sorbus aucuparia*), alunul (*Corylus avellana*), carpenul (*Carpinus betulus*)¹⁷ etc.

Formațiunile vegetale ale acestui etaj se etalează aproximativ între 550-650 m și 1000-1100 m, acoperind regiunea munților mărunți care se desfășoară începând de la limita inferioară a culmilor înalte desprinse din poalele Ceahlăului și până în regiunea teraselor superioare ale apelor înconjurătoare (Bistricioara, Bistrița, Bicaz, Jidanul). Aceste păduri îmbracă, îndeosebi, povârnișurile culmilor prelungi și radiare, care deseori se termină brusc în apele ce mărginesc patruleterul amintit, pe când spinările lor plate – poduri ale celor trei niveluri inferioare de eroziune, despărțite în culmi de către eroziunea apelor curgătoare – sunt, mai adesea, acoperite cu păduri și fânețe.

Pe dreapta Bistriței făgetele ocupă, îndeosebi, culmile dintre pâraiele Valea Mare și Izvorul Alb (Piciorul Cerebucului, Bâtea Verdelui), precum și dintre Izvorul Muntelui și Bicaz (Vârful Secu, Muntele Simei), pe când brădetele ocupă versantul stâng al pâraului Schitu, unde capătă o mare dezvoltare, precum și obârșia și versantul drept al pâraului Secu, unde apar însoțite de făgete. Pe stânga Bistriței făgetele se întind parțial pe treapta complexă a plaiurilor de 800-1000 m. Zonal, formează masive întinse, începând de la cumpăna apelor dintre pâraurile Largu și Hangu și ținând până la limita de est și sud a regiunii Galu-Bicaz. Aici cuprinde, mai ales, bazinul superior și mijlociu al pâraului Hangu, unde masivele de fag și brad sunt întrerupte de largi pajiști montane. În zona Buhalnița-Cârnău păduri de fag,

¹⁷ Z.C. Panțu, A. Procopianu-Procopovici, *Contribuții la flora Ceahlăului*, în *Bulletin de l'Institut Botanic de Bucarest*, 1, 1901, p. 1-44.

mai puțin amestecate cu brădet, însă întrerupte uneori de molidișuri amestecate, acoperă părțile cele mai înalte ale obârșiilor afluenților Bistriței, de unde înaintează printre aceștia peste culmile ce coboară către râul colector.

Etajul fagului, extins peste cea mai mare parte a regiunii studiate, s-a dezvoltat pe formațiuni litologice numeroase și variate. Astfel, în jurul masivului Ceahlău se desfășoară pe soluri brune și brune eumezobazice și brune-acide, care acoperă – asemenea unui brâu de lățime variabilă – formațiuni litologice de marne și gresii barremian-apțiene. La nord de râul Bistricioara pădurile acestei subzone cresc pe aceleași soluri care, însă, se dezvoltă pe straturi spre Bistricioara (mai ales gresii micacee calcaroase).

Solurile brune-acide – tipice sau diverse podzolite – dezvoltate pe faciesuri predominant marnoase, care au dat forme de relief domoale, se întâlnesc în cea mai mare parte a regiunii Galu-Bicaz. Cea mai întinsă suprafață a zonei montane se dezvoltă pe aceste soluri, care – în regiunea cercetată – au cea mai largă extindere. Pretutindeni acoperă faciesuri predominant marnoase: pe stânga Bistriței formațiuni de marno-calcare senoniene cu Inocerami, iar pe dreapta marne, argile roșii și verzi, precum și gresia de Tarcău. În bună măsură, aceste soluri au fost dezbrăcate de haina pădurilor și transformate în soluri învelinite secundar, cu fânețe și pășuni, sau degradate de eroziuni și alunecări de straturi¹⁸.

Distribuția actuală a pădurilor depinde – în mare măsură – de orientarea versanților; „fetele” au fost despădurite, pe când „dosurile” au rămas încă împădurite. Părțile joase ale văilor au fost complet defrișate. Tipice sunt cazurile celor trei afluenți de pe stânga ai pârâului Hangu (Bolătu, Sasu și Audia), precum și al cursurilor mijlociu și inferior al pârâurilor Izvorul Alb și Secu, ai căror versanți cu expunere sudică au fost despăduriți și degradați, pe când cei cu expunere nordică sunt împăduriți.

Limitele etajului fagului sunt imprecise din cauza difuzării în afara sa a principalelor specii ce îl alcătuiesc. În funcție de condițiile geomorfologice, litologice și climatice locale, acest etaj trimite mai sus de limita superioară unele brădet, care pătrund adinc în zona molidișurilor. De asemenea, în jos de limita inferioară se întâlnesc unele specii care preferă părțile joase, ca arinișurile (*Alnus alba*, *Alnus incana* etc.), precum și alte specii iubitoare de apă, ca salcia (*Salix alba*, *Salix incana*), răchita, cătina etc. Aceste plante coboară pe terasele cu glacisuri până în luncile apelor curgătoare, acoperind soluri de natură aluvială, deseori scheletizate și bolovănoase.

Sub vegetația lemnoasă, precum și în poiene, cresc plante erbacee. Unele dintre acestea sunt caracteristice zonei montane, iar altele au coborât din regiunile mai înalte sau au urcat din zona de câmpie. Cele mai des întâlnite sunt: slăbănogul (*Impatiens noli tangere*), iarba de orbalț (*Actatea spicata*), iarba albastră (*Molinia coerulea*), flocoșica (*Hibiscus lanatus*) etc.

b) Etajul molidului

Se desfășoară la altitudini cuprinse între 1000 și 1700 m. Înconjoară masivul Ceahlău ca un brâu îngust, ocupând culmile înalte (Vârful Fântânele, Piciorul Săhestrului, Piciorul Maicilor, Obcina Lacurilor), ce se desprind de sub zidul acestui masiv și înaintează răciar către munții de altitudine mijlocie. La nord de Bistricioara ocupă culmile Grințieșului

¹⁸ C. Chiriță și colab., *Solurile bazinului mijlociu al Bistriței între Bicaz și Broșteni*, în *Probleme de Peiologie*, 1958, p. 359-361.

Mare și ale Budacului. Pe stânga Bistriței are o extensiune mai redusă, acoperind culmile și plaiurile cu înălțimi mai mari de 1000 m de la nord de cumpăna apelor dintre Hangu și Largu.

Specia predominantă este molidul (*Picea excelsa*), care formează întinse masive păduroase, întrerupte rareori de alte specii. Către limita superioară apar – mai ales pe Ceahlău – unele specii de plante precum crinul (*Larix sibirica*), zădă etc., care formează mici masive, precum și unele conifere puțin frecvente în Carpați, ca *Larix polonica*, *Pinus silvestris* și *Taxus baccata*¹⁹, care alcătuiesc pâlcuri mici. Către limita inferioară molidul este însoțit de bradul alb (*Abies alba*), care coboară pe versanții văilor, formând brădetele din cuprinsul etajului fagului, mai adesea însoțite de molidișuri. Dacă limita inferioară a acestui etaj forestier este în zig-zag și deseori imprecisă, limita superioară este clară și precisă.

Pădurile de molid lasă impresia de monotonie din cauza numărului redus de specii forestiere, de asemenea, întunecate din cauza desimii exemplarelor și a culorii verde închis a frunzelor. Pe sub arbori, precum și în poieni, apar plante caracteristice acestei zone: gălbenelele de munte (*Ranunculus carpathicus*), floarea Paștelui (*Anemona angulosa*), brăbinul (*Bunia orientalis*), amăreala (*Polygala vulgaris*)²⁰ etc.

Deși se desfășoară pe verticală pe aproximativ 600 de m, totuși, suprafața ocupată de vegetația acestui etaj este redusă din cauza pantelor mari ale terenurilor pe care le acoperă. Ea este asemenea unui brâu, relativ îngust, care înconjoară zona alpină.

Către limita inferioară molidișurile – deseori amestecate – se dezvoltă pe soluri brune și brune-acide, precum și pe soluri brune-podzolice. Ambele apar sub forma unor fâșii, prima mai îngustă decât a doua. Au extensiune ceva mai mare în masivele Budacu și Grințieșu Mare, pe când în Ceahlău ocupă suprafețe reduse. Aceste soluri coboară până în etajul fagului, unde se desfășoară pe largi suprafețe. Masivele păduroase de pe aceste soluri sunt întrerupte de goluri montane de natură antropogenă, acoperite cu fânețe și pășuni.

În Grințieșu Mare și Budacu solurile brune-podzolice se află pe șisturi cristaline, pe când în Obcina Stânișoarei, mai ales, pe faciesuri gresoase. În ambele zone ele încep la altitudinea de 1300 m, între versanții umbriți și cei însoriți.

Către limita superioară a etajului molidului pădurile de molid – mai totdeauna neamestecate – se dezvoltă pe podzoluri humico-feruginoase care acoperă roci de conglomerate poligene; când coboară în cuprinsul zonei montane aceste soluri se dezvoltă pe gresii barremian-apțiene.

În general, deși pe masivul Ceahlău ocupă suprafețe mai reduse, totuși, molidișurile sunt mai puțin amestecate și apar în unități mai masive decât în zona Grințieșu Mare și, mai ales, în zona Largu.

c) Etajul alpin

Ocupă suprafețele cele mai reduse și cele mai înalte dintre toate etajele de vegetație ale regiunii Galu-Bicaz. El acoperă o suprafață ceva mai întinsă în Ceahlău și Budacu și foarte restrânsă în Grințieșu Mare. O parte din aceste goluri sunt de natură antropogenă.

Vegetația alpină se desfășoară pe soluri alpine, dintre care cel mai bine reprezentate sunt podzolurile alpine, solurile brune podzolice și, local, solurile turboase. Pe

¹⁹ I. Grințescu, *Considerations géo-botanique sur le mont Ceahlău (Carpathes Orientales)*, în BSSC, II, 1924, p. 104-112.

²⁰ D. Grecescu, *Plantele vasculare ale Ceahlăului până acum cunoscute, expuse sub raportul geografico-botanic și sistematic*, în AAR, Seria II, XXVIII, 1906, p. 405-489.

nusivul Ceahlău acestea îmbracă cea mai mare parte din orizontul superior conglomeratic, iar pe Grințieșu Mare și Budacu porțiuni de șisturi cristaline.

Din cauza înălțimii reduse a acestor masive, precum și a slabei extensiuni a suprafețelor lor înalte, etajul alpin din regiunea cercetată nu prezintă caractere tipice, ci mai mult trăsături ale unui etaj care ar face tranziția între etajul subalpin și cel alpin. Din punct de vedere sistematic și biologic, el are unele asemănări cu etajul de tundră.

Rigorile climatului alpin (temperaturi scăzute, vânturi puternice) sunt suportate doar de pinul de munte (*Pinus montana*) și ienupărul pitic (*Juniperus nana*), care urcă pe vârfurile cele mai înalte, alături de liliacul de munte (*Alnus viridis*) și care constituie vegetația lemnoasă caracteristică etajului alpin.

Dintre acestea, pinul de munte este specia forestieră predominantă. Apare izolat, sub formă de tufe circulare turtite sau în asociație, constituind mici masive compacte, prin care circulația este foarte anevoioasă. Sub protecția sa, molidul și zăda înaintează din etajul molidului către cele mai înalte vârfuri ale zonei alpine²¹.

În partea inferioară sunt des întâlnite tușișurile de jepi (*Pinus pumilis*), care au o tupină foarte scurtă, crengile ramificându-se aproape de la bază și târându-se pe pământ asemenea unor șerpi. Formează masive compacte, întrerupte uneori de vărișuri. Printre tușișurile de ienupări se află numeroase specii de plante erbacee ca: *Omicifuga foetida*, *Aconitum moldavicum* (omagul), *Thalictrum pauciflorum* (rutișorul) etc.

În partea superioară a acestei zone vegetația lemnoasă ocupă suprafețe din ce în ce mai reduse, făcând loc pajiștilor alpine, care predomină. Acestea formează un covor verde alături de licheni (*Centuria islandica*, *Cetraria cucullata*), graminee alpine (*Phalcum alpinum*, *Festuca supina* etc.), vaccinee (*Vaccinium mirtytillus*) și muscinee (*Hylocomium splendens*). Aceste asociații de plante xerofite au caractere asemănătoare formațiunilor vegetale circumpolare.

Aceste „tundre”, formate din plante care rezistă la uscăciune, sunt întrerupte de altele caracteristice turbăriilor umede, dintre care mai obișnuite sunt vaccineele (*Vaccinium uliginosum*), mușchi de turbă (*Sphagnum acutifolium*), graminee (*Calamagrostis villosa*) etc.

7. FAUNA

Doi factori mai importanți condiționează repartiția faunei: formele de relief și etajele de vegetație²².

În regiunea cercetată se pot deosebi două zone faunistice: a) de pădure și b) alpină.

a) Fauna etajului de pădure

Este foarte bogată și variată. În acest etaj se întâlnesc tot felul de animale, de la insecte până la mamifere. Astfel, numeroase insecte atacă tulpinile sau coroanele copacilor. Dintre acestea mai cunoscute sunt: fluturii, gândacii, cărăbușii, croitorii molidului etc. În ani 1918-1926 și 1947-1948 insectele xilofage (*Ipide*) au cauzat pagube însemnate, atacând întinse păduri de molidișuri din regiunea cercetată.

²¹ I. Grințescu, *op. cit.*

²² I. Călinescu, *Curs de geografia animalelor*, București, 1956, p. 3 și urm.

Îndeosebi în pădurile regiunii montane trăiesc păsări ca ciocănitoarea, cucul, porumbeii sălbatici etc., iar în pădurile etajului subalpin cocoșul de munte, ierunca, fazanul, gaița de munte etc.

Pădurile acestei regiuni sunt populate de numeroase mamifere, dintre care unele nu le sunt caracteristice (lupul, vulpea), iar altele sunt cunoscute ca fiind exclusiv de pădure (ursul, râsul, jderul și pisica sălbatică – aceasta din urmă mai ales în sud). Ierbivorele sunt reprezentate de cerb – caracteristic pădurilor Carpaților Răsăriteni –, mistreț și căprioară.

Printre rozătoare se numără veverița și șoarecii de pădure, care fac pagube plantațiilor. Printre pădurile de luncă ce însoțesc râurile, ca niște fâșii discontinue, se află lupi, vulpi și iepuri.

Apele curgătoare sunt, în general, slab populate cu pești. Altădată numărul acestora era mult mai mare. Depopularea de pește a râurilor se datorează pescuitului intensiv și irațional – în tot timpul anului și cu mijloace nepermise –, defrișării pădurilor de pe versanți, degradării chimice a apelor datorită unor mici instalații industriale (fierăstraie, pive, mori) – care în trecut erau mai numeroase – și, în fine, plutăritului.

În cursul superior al unor pâraie mai mari (Bistricioara, Largu) cu apă limpede, rece și bogată în oxigen trăiește păstrăvul, iar în cursul mijlociu și inferior, lipanul, mreana și cleanul. Repopularea cursurilor de apă se face prin intermediul păstrăvăriilor de la Broșteni, Schitu și Tarcău.

Ihtiofauna a suferit schimbări în urma creării lacului Izvorul Muntelui-Bicaz. În primii cinci ani de existență a lacului a crescut numeric fondul piscicol, fiind reprezentat prin mreană, scobar, clean. După aceea însă, variațiile mari ale nivelului apei au dus la o scădere a fondului piscicol, cu o creștere accentuată a procentului de oblete, la care se adaugă porcușorul și boieșteanul. S-a încercat popularea lacului cu păstrăv-curcubeu, fântânel, lostrită, păstrăv de râu, coregon (fitofag), dar unii dintre acești pești au dispărut. Cercetătorii de la Stațiunea „Stejaru” – fondată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – au reușit să organizeze, în anii '70, creșterea păstrăvului într-un sistem de cuști flotabile, pe bază de hrană granulată, elaborată după rețete proprii²³.

b) Fauna etajului alpin

Este mai puțin dezvoltată decât a etajului pădurilor, atât în ceea ce privește numărul speciilor, cât și al indivizilor. Lipsesc reprezentanții cei mai caracteristici ai faunei etajului alpin înalt (capra neagră, vulturul bărbos etc.), așa încât, și din punct de vedere faunistic, etajul alpin al regiunii Galu-Bicaz apare ca o porțiune de tranziție între etajul subalpin și cel alpin veritabil.

Fauna etajului alpin, în general, și a etajului alpin din regiunea Galu-Bicaz, în special, este lipsită de animale mari, care preferă ascunzișul pădurilor. Tufișurile etajului alpin nu le oferă un bun adăpost. În plus, nici pantele mari și nici condițiile climatice nu le sunt favorabile. Chiar animalele mici au trebuit să se adapteze acestui mediu vitreg.

Astfel, din cauza condițiilor climatice neprielnice, moluștele sunt în număr redus și cu cochiliile mai mici decât cele din etajul forestier, iar melcii preferă părțile adăpostite, care în timpul iernii sunt mai puțin geroase și mai ferite de vânturi și zăpezi, iar în timpul verii mai umbrite și mai umede.

²³ I. Băncilă, C. Grasu, *Lacul Bicaz și împrejurimile*, București, 1981.

Cele mai multe dintre speciile de fluturi, păsări, reptile și batracieni sunt provenite din etajul forestier.

8. INFLUENȚA FACTORILOR NATURALI ASUPRA AȘEZĂRILOR UMANE

Influența factorilor naturali asupra așezărilor umane din Zona Galu-Bicaz constituie o problemă deosebit de interesantă. Factorii naturali au condiționat nu numai modul de grupare a satelor, ci și forma, mărimea și structura lor. Extensiunea redusă a unor forme de relief locuibile a avut drept urmare influența acestora chiar în caracteristicile de arhitectură ale satelor: poziția și mărimea gospodăriilor, materialul de construcție etc. În mod indirect factorii naturali condiționează – într-o măsură mai mare sau mai mică – traseul drumurilor, felul și cantitatea produselor, ocupațiile, precum și felul de viață al locuitorilor.

În general, în regiunea cercetată factorii naturali n-au fost prea dăunători cu omul. Zecile în care, din îmbinarea acestora, a reieșit o ambianță favorabilă locuirii omului sunt puține și au suprafețe restrânse. Dacă, totuși, pe unele porțiuni de văi satele se țin lanț, aceasta se datorează mai mult ingeniozității omului decât condițiilor favorabile ale mediului.

Dintre factorii naturali se desprinde cel geomorfologic, care are o influență deosebită atât asupra așezărilor omului, cât și asupra felului său de viață. Amprenta sa – atât pozitivă, cât și negativă – este precisă și vizibilă. Terasele sunt bine locuite, pe când glacisurile, terenurile alunecoase, pantele repezi și împădurite sunt, în general, nelocuite. Astfel, satele mari și prospere s-au așezat în concavitățile Bistriței (Poiana Răchiții, Poiana Tâului), pe largi terase, al căror pod acoperit de un fertil sol aluvionar coboară în pantă lină către apa râului. În schimb, părțile concave, în care bate râul, sunt versanți abrupti, deseori cu alunecări, eroziuni sau sunt împădurite și nelocuite.

Cele mai întinse părți nelocuite din cadrul zonelor joase ale văii Bistriței se datorează îngustării acesteia. Pe aceste porțiuni de vale picioarele, care deseori au direcție perpendiculară pe Bistrița, înaintează până în apa râului asemenea unor contraforturi, întrerupând complet întinderea satelor în lungul văii sau lăsând loc numai pentru înșirarea unui singur rând – și acesta rar – de case (Topolicești, Roșeni).

Preferința așezărilor pentru terasele joase a fost evidentă. Cele mai mari sate (Bistricioara, Ceahlău, Hangu, Buhalnița, Izvorul Alb) sunt situate pe terasele din jurul confluențelor. Constituindu-și întinse agestre, afluenții au împins râul Bistrița în partea opusă, ferind satele care erau așezate pe aceste forme de relief de eroziunea și inundațiile Bistriței, precum și ale afluenților respectivi. Pe agestre, ca și pe terasele joase, care se inseră între acestea și formele de relief vechi, solul este fertil, pantele reduse, iar pânza de apă freatică la mică adâncime. De asemenea, climatul este favorabil, iar posibilitățile de circulație sunt numeroase; deoarece aici se încrucișează drumurile din lungul văii principale cucerite de pe văile afluenților.

Întrucât suprafețele favorabile locuirii sunt reduse ca întindere, satele au folosit tot spațiul. Deseori, limita acestor areale este netă, ele fiind mărginite de glacisuri sau de picioare care cad în pantă repede. De aceea, formele de relief influențează vizibil și forma așezărilor. Astfel, satele Hangu, Buhalnița și Izvorul Alb aveau forma unui triunghi cu baza pe râul Bistrița. Cea mai mare parte a satului Roșeni este formată dintr-un șir de case, iar alte sate (Poiana Răchiții, Poiana Largului, Ceahlău, Secu etc.) au luat forma teraselor pe care sunt așezate.

Acolo unde suprafețele locuibile sunt mai întinse, iar delimitările mai puțin precise (Hangu, Izvorul Alb), condiționarea factorului natural este mai slabă, satele având o oarecare independență în stabilirea formei perimetrului lor. Când, însă, aceste suprafețe sunt restrânse și precis delimitate de relief (Brânzeni, Pârâul Țiganului, Audia, Chirițeni), satele se întind pe toată suprafața locuibilă, luând forma acesteia. Acest fapt este mai vizibil pe văile afluenților Bistriței decât pe valea râului colector.

Formele de relief influențează și asupra structurii așezărilor. Satele – sau părți din acestea – situate pe terasele mijlocii sau înalte, au gospodăriile risipite printre fânețe sau suprafețe cultivate. Risipirea este cu atât mai pronunțată, cu cât terasa este mai înaltă și se prezintă sub formă de umeri mai puțin întinși. În schimb, satele de la confluențele sau din concavitățile Bistriței sunt de tip răsfirat, cu tendințe de adunare, mai ales în partea lor centrală. Gospodăriile și grădinile se desfășoară în voie; ulițele, nu prea arcuite, constituie o rețea rară.

Pe terase se distinge o anumită regulă a distribuirii caselor în raport cu traseul drumurilor. Pe terasele înguste drumurile sunt aproape de muchie sau lângă fâțana terasei (unde este și adăpost contra vânturilor). Când podurile teraselor sunt largi (Bistricioara) drumurile se află, mai ales, către mijlocul acestora. Gospodăriile se înșiră în lungul drumurilor, formând atâtea șiruri câte drumuri există, spațiul dintre acestea fiind ocupat de culturi de cereale.

Pe văile afluenților Bistriței caracteristicile satelor sunt în strânsă legătură cu acelea ale văilor. Astfel, pe terasele bine dezvoltate ale Bistricioarei și Grințieșului sunt adăpostite sate mari, în contrast cu valea Largu, unde satele, care ocolesc lunca puternic aluvionară cu bolovănișuri, ocupă terasele înguste și fragmentate, strângându-se deseori în grupuri mici de case. Valea Schitului este populată de o singură așezare, lungă de cca. 7 km, din cauză că nici îngustările văii nu sunt destul de pronunțate – ca să-l fragmenteze în mai multe sate – și nici confluențele din cursul său nu dau naștere la lărgimi care să favorizeze crearea de nuclee de așezări (ca pe văile Largului și Hangului). Casele populează, mai ales, cele două-trei niveluri joase de pe malul stâng al apei, malul drept fiind – pe cea mai mare întindere – abrupt, împădurit și nelocuit. Pe valea Hangu satele Boboteni și Audia s-au format la cele două confluențe ale pârâului Hangu; în rest, pe porțiuni însemnate ale acestei văi, versanții rezezi nu permit amplasarea decât a unor gospodării izolate, situate mai ales pe malul stâng. În fine, satele Buhalnița, Izvorul Alb, Secu și Izvorul Muntelui înaintază numai câte 2-3 km de la gură, din cauza îngustării excesive a văilor pe care sunt așezate. La aceasta se adaugă și unele cauze locale. Astfel, înaintarea în amonte a satului Buhalnița este oprită de puternice eroziuni torențiale, care lasă impresia unei devastări a suprafeței solului, iar a satului Izvorul Alb de porniturile masive din cursul mijlociu al văii respective, unde malul stâng a coborât în așa măsură încât, pe unele porțiuni, drumul din lungul văii are traseul prin albia minoră a râului.

Pe valea Largu porniturile au altă influență asupra așezărilor. Aici terenurile alunecate – foarte numeroase, însă de suprafețe și amplitudine redusă – au acoperit parțial podurile înguste ale teraselor, micșorând suprafețele locuibile, și așa destul de restrânse. Dacă instabilitatea versanților a împiedicat locuirea văii Izvorului Alb, precum și a unor porțiuni de pe alte văi (versantul stâng al văii Bistriței în aval de Lețești) și au restrâns suprafețele locuite pe unele văi (Largu, Bistricioara, Schitu, Hangu), alunecările superficiale și parțial stabilizate au favorizat instalarea gospodăriilor pe pante destul de înclinate (Ruginești, Poenari).

Afluenții Bistriței au văi înguste, iar terasele, care – și aici – sunt cele mai locuite forme de relief, se prezintă sub formă de fâșii, de asemenea, înguste. De aceea satele au

forma alungită. Din cauza îngustimii văii, în lungul acesteia se află o singură șosea, care are traseul în imediata apropiere a râului. De aceea casele nu se înșiruie de o parte și de alta a șoselei, ci a râului. Când râul bate într-un mal care este abrupt, erodat și împădurit, satul este așezat pe celălalt mal, unde spațiul locuibil cuprinde și versantul lin, deseori în trepte.

La rândul lor, pâraiele care își varsă apele în cele ale afluenților Bistriței au o vale foarte îngustă și un profil transversal cu pantă repede. La confluența cu afluenții Bistriței aceste pâraie sunt însoțite de agestre foarte recente, care coboară în pantă repede și care sunt formate din bolovănișuri nerulate, încă necimentate de nisipuri și mълuri. De aceea satele de pe afluenții Bistriței nu înaintează pe pâraie decât rareori, iar confluența lor nu constituie locuri de aglomerare a caselor.

În general, satele cantonate pe afluenți sunt mai mici decât cele de pe valea Bistriței. Ele sunt de tip răsfirat, structura lor fiind în strânsă legătură cu topografia terenului. Terasale înalte lipsesc, ceea ce face ca gospodăriile să urce pe versanți mai puțin decât pe valea Bistriței, iar tendințele de risipire se datorează – în mare parte – existenței g acisurilor cu pantă nu prea înclinată, agestrelor stabile și alunecărilor definitive.

În bună măsură, constituția litologică a condiționat gradul de locuire și chiar structura satelor de pe unele văi. Acest fenomen poate fi urmărit mai bine pe afluenții de pe stînga Bistriței, unde aceeași cauză a avut efecte, uneori, deosebite. Evitarea locuirii luncilor tuturor acestor afluenți, puternic podite de bolovănișuri nerulate, apare ca o consecință a eroziunii torențiale – și mai puțin normale – în roci moi, friabile. Îmbucățirea formelor de relief – în speță, a teraselor inferioare și a altor suprafețe locuibile – care au dus la întovărășirea gospodăriilor în mici grupuri – apare ca o urmare a aceleiași friabilități a rocilor, puternic atacate de eroziune. Pe alte văi, însă, modelarea versanților a luat alt aspect decât pe valea Largu. Eroziunea torențială linară a scrijelat adânc părțile joase ale formelor de relief, iar cea de suprafață a degradat zone întinse. Despăduririle masive au favorizat degradările și, deci, crearea de largi suprafețe, care nu folosesc nici pentru culturi, nici pentru așezări.

Zonele joase, orizontale au fost ocupate în întregime de așezări omenești. Suprafețele cultivate din afara vetrei satelor sunt cu totul reduse, iar în partea de nord a regiunii studiate inexistente. Doar ici-colo sunt petice de pământ cultivate cu porumb sau pomi fructiferi. În cuprinsul perimetrului satelor acestea ocupă suprafețe neînsemnate. De aceea, produsele agricole locale sunt cu totul insuficiente, din acest punct de vedere regiunea fiind tributară altora.

Ca urmare, agricultura nu constituie o ocupație principală a locuitorilor. Din cauză că natura nu a pus la dispoziția omului o categorie predominantă de produse, iar acesta a trebuit să se adapteze activ unui mediu prea puțin darnic, în această regiune nu a existat o ocupație principală, ci mai multe (creșterea vitelor, tăierea lemnului în păduri, cărăușia, plătăritul, munca în fabricile din alte părți), fiecare dintre ele oferind posibilități reduse²⁴.

²⁴ D. Leonida, *Perspectivile economice legate de valea Bistriței Moldovei*, în *BSRRG*, XLII, 1923-1924, p. 100 și urm.

PARTEA A II-A

DE LA PALEOLITIC LA PERIOADA GETO – DACICĂ

A. CONSIDERAȚII GENERALE

1. PALEOLITICUL ȘI EPIPALEOLITICUL

a) Istoricul cercetărilor

Fără o preocupare specială în direcția cercetării acestei epoci, Moldova cunoaște, încă din 1885, una dintre cele mai vechi descoperiri paleolitice făcute în țara noastră. Cercetând malul drept al Prutului, geologul Gr. Ștefănescu a descoperit la Mitoc (jud. Botoșani), la aproximativ 2 m adâncime, mai multe piese de silex¹. Mai târziu, cu prilejul studiilor geologice de la începutul secolului XX, efectuate pe malul Prutului, învățați ca I. Simionescu (1901-1903)², P. Enculescu (1908) și Em. Protopopescu-Pache (1912) au descoperit – primul la Mitoc și Ripiceni, iar ultimii doi la Ripiceni – piese de silex paleolitice³.

Însă începutul unor adevărate cercetări asupra paleoliticului Moldovei nu coboară mai jos de anul 1925, când tânărul geolog N.N. Moroșan descoperirea la Ripiceni o bogată așezare paleolitică, aflată într-un adăpost sub stâncă⁴.

Săpăturile, de amploare redusă, întreprinse de N.N. Moroșan la „Stânca”-Ripiceni și în așezarea de pe terasa inferioară a Prutului, aproape de locul zis „Izvor”, au dat la iveală un bogat material paleolitic (levalloisian, mustertian și aurignacian), asociat cu resturi fosile, destul de numeroase, de mamifere cuaternare.

Prin importanța lor, descoperirile de la Ripiceni au produs un viu interes în domeniul acestor cercetări, astfel că, în scurtă vreme, pe malul drept al Prutului, între Ștefănești și Mitoc, s-a ajuns la 17 noi descoperiri paleolitice, care și-au aflat curând o corespondență, atât pe malul stâng al Prutului, cât și pe cel drept al Nistrului.

Rezultatele acestor cercetări au fost apoi prezentate de N.N. Moroșan, în 1938, într-o lucrare de largă sinteză, în care sunt cuprinse toate problemele legate de paleoliticul

¹ Gr. Ștefănescu, *Relațiunea sumară de lucrările Biroului Geologic în campania I*, 1, 1895, p. 20.

² *Constituțiunea geologică a țărmului Prutului din nordul Moldovei*, în *AcadRom, Publicațiile Fondului Adamachi*, t. II, 7, București, 1902, p. 15 și urm.

³ N.N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est (Les dépôts géologiques, leur faune, flore et produits d'industrie)*, în *AIGR*, XIX, 1938, p. 5 și urm. (Doi agro-geologi au cules câteva silexuri în apropiere de „Stânca”-Ripiceni, descoperire consemnată într-un raport inedit.)

⁴ I. Simionescu, N.N. Moroșan, *Une station aurignacienne en Moldavie*, în *AcadRom, Bulletin de la Section Scientifique*, X, 1926, 3, p. 59-64.

din nord-estul României⁵. Prin interesul interpretărilor sale de ordin arheologic, geologic și paleontologic, această lucrare reprezintă și astăzi o contribuție de mare valoare pentru cunoașterea paleoliticului din țara noastră.

După cel de-al doilea război mondial, odată cu reluarea cercetărilor arheologice inițiate și coordonate de Academia Română, s-au mai făcut câteva descoperiri paleolitice în cuprinsul unor așezări din Moldova, precum cele de la Hăbășești⁶, Glăvăneștii Vechi⁷, Valea Lupului⁸ etc. Alte noi puncte paleolitice au fost înscrise pe harta Moldovei de N. Zaharia, în urma unor minuțioase cercetări de suprafață în zonele Iași și Suceava⁹.

În concluzie, până în 1958, exceptând săpăturile restrânse ale lui N.N. Moroșan, nu se poate spune că studiul paleoliticului din Moldova ar fi reprezentat o preocupare specială, deoarece – în afară de descoperirile întâmplătoare și de cercetările de suprafață – nu s-a efectuat nici un sondaj nici în așezările paleolitice cunoscute de mai mult timp, nici în cele noi descoperite. Un avânt puternic începe să ia cercetările paleolitice în Moldova abia în 1955, când zona viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz a fost cercetată exhaustiv de către arheologi, spre a se lua măsurile de salvare a dovezilor arheologice din această regiune, care urma să fie acoperită de apă. Cu prilejul cercetărilor efectuate s-a dovedit că cele mai vechi vestigii de locuire de pe valea Bistriței datează din paleoliticul superior și nu, cum s-a crezut mai demult, de la începutul secolului al XVII-lea.

Sondajele restrânse efectuate în vara lui 1955 de prof. M. Petrescu-Dîmbovița pe terasa „Dârțu” au stabilit prezența aici a mai multor stațiuni ale paleoliticului superior, bogate în silex. Un alt sondaj, executat pe terasa „Bofu”, a avut ca rezultat descoperirea altor vestigii paleolitice, dar mai slabe.

Aflându-se în fața unor astfel de descoperiri, prof. M. Petrescu-Dîmbovița, conducătorul Grupului de cercetări complexe Bicaz din zonă, a încredințat dr. C.S. Nicolăescu-Plopșor, de la Institutul de Arheologie din București, conducerea cercetărilor și săpăturilor referitoare la epoca paleolitică de aici, sarcină pentru care s-a organizat Expediția paleolitică Ceahlău.

Scopul acestei expediții a fost cercetarea și încadrarea paleoliticului din această zonă prin sondaje efectuate pe toate terasele Bistriței, de la Poiana Teiului până la Bicaz, cu largiri în locurile în care se vor descoperi urme de locuire paleolitică, în prim-plan fiind înscrise terasele „Dârțu”, „Podiș”, „Bofu” și „Cetățica” de la Ceahlău, precum și de la Bistricioara-„Lutărie” și punctul de înaltă altitudine „La Scaune”, din masivul Ceahlău, unde cercetările și sondajele anterioare au dat la iveală urme de locuire paleolitică și epipaleolitică.

În cursul a patru campanii de săpături, din anii 1955-1958, s-au efectuat în această zonă săpături ample în șapte așezări, ca și altele, mai restrânse, și sondaje în 13 puncte, în suprafață totală de 3600 m², cu adâncimi variind între 0,5 și 5 m.

Mulțimea materialelor arheologice descoperite și a celor câteva resturi paleontologice, precum și observațiile ample, stratigrafice, au contribuit la o cunoaștere din ce în ce mai profundă a așezărilor în aer liber din paleoliticul superior în această regiune. Dovada acestei cunoașteri o constituie cele câteva rapoarte preliminare de săpături

⁵ N.N. Moroșan, *op. cit.*, p. 1-160.

⁶ VI. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 226-230.

⁷ I. Nestor și colab., *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, I, p. 51 și urm.

⁸ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Hlincea-Iași*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 701 și urm.

⁹ N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova, efectuate între anii 1952 și 1957*, în *AM*, I, 1961, p. 11-39.

publicate¹⁰, articolele prilejuite de aceste cercetări¹¹ și, mai ales, prezentarea sub formă de sinteză a acestor importante rezultate în capitolul despre paleolitic din volumul I al tratatului de Istoria României, apărut în 1960¹².

Ca metodă de prezentare, considerăm util de a examina, în primul rând, condițiile naturale în care s-a dezvoltat viața omului în această regiune în epoca pietrei cioplite, ca și unele probleme geocronologice. Vom expune la început unele considerații generale asupra culturilor paleolitice descoperite, iar la sfârșit vom da, în anexe, toate datele săpăturilor, sondajelor și descoperirilor – atât arheologice, cât și paleontologice – obținute în cursul expediției noastre.

b) Condițiile mediului natural

Cercetările de teren, ca și numeroasele sondaje și săpături executate pe toate terasele Bistriței și ale afluenților săi, la confluența lor cu ea, nu au dat la iveală nici o dovadă de locuire mai veche decât începuturile paleoliticului superior (acropaleoliticului) și nici măcar cea mai mică urmă de resturi fosile ale mamiferelor anterioare ultimei glaciațiuni.

Studiul stratigrafic al depunerilor geologice de aici, precum și al diferitelor fenomene periglaciare, a stabilit că depunerile, în care s-au descoperit urme de locuire paleolitică, încep a se dezvolta cronologic în primul interstadiu al glaciațiunii Würm.

Cercetările au arătat că viața paleolitică s-a concentrat, aproape exclusiv, pe terasele mijlocii și, mult mai puțin, pe cele înalte și joase, și anume pe cele din dreapta Bistriței, în lungul bazinului Râpciuni. În vreme ce în acest bazin toate terasele mijlocii au dat la iveală puternice mărturii de locuire paleolitică și chiar întinse și bogate așezări, urmele paleolitice lipsesc aproape cu desăvârșire pe kilometri întregi, atât în amonte, cât și în aval. Astfel, în susul punctului Bistricioara-„Lutărie”, atât pe Bistrița, cât și pe Bistricioara, nu s-au mai întâlnit decât unele dovezi firave de viață paleolitică la Grințieș, la 4-5 km distanță, pe malul stâng al Bistricioarei, și la Popești, pe stânga Bistriței, la cca. 1,5 km distanță de Ceahlău. În josul Bistriței asemenea urme slabe s-au mai descoperit la Secu, la vreo 15 km distanță de bazinul Râpciuni. Cercetările și sondajele efectuate în poienile, adăposturile de sub stâncă și în micile peșteri din masivul Ceahlău au dus la descoperirea a numai două așezări, prima într-o poiană numită „La Scaune”, la o altitudine de 1328 m, aparținând epipaleoliticului, iar a doua la „Polița Cremenishului”, la cca. 1500 m altitudine.

S-ar părea că ne aflăm în fața unor simple constatări care, însă – pe bună dreptate – dau de gândit. Se pune însă întrebarea firească cu privire la cauzele care au determinat, în întreg bazinul Bistriței, atent cercetat pe zeci de kilometri, în susul și în josul lui, așezarea omului paleolitic numai în acest bazin al Râpciunilor, în tot cursul paleoliticului superior. Nu mai departe, marele bazin vecin al Hangului, cu toate cercetările, nu a dat la iveală nici măcar o așchie de silex care să poată fi atribuită cu siguranță paleoliticului. Cum se explică acest fapt? Problema începe să se lămurească dacă se consideră căile naturale de comunicație și schimbările climatice din această epocă. De fapt, drumurile, cărările,

¹⁰ C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița, *Principalele rezultate ale cercetărilor de la Bicaz*, în *MCA*, V, 1959, p. 45-52; idem, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1959, p. 57-63; C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VII, 1961, p. 37-41.

¹¹ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Le Paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumière des dernières recherches*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 48-57; idem, *Sur la présence du swidérien en Roumanie (note préliminaire)*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 5-34.

¹² C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 3-29.

înșeuările, pasurile, trecătorile și vadurile, care leagă bazinul Râpciuni cu lumea înconjurătoare, pot reprezenta căile urmate de primii sosiți aici, căile pe care se aprovizionau cu materie primă și acelea pe care primeau și transmiteau mai departe produsele lor. Tot astfel, nu poate fi trecută cu vederea clima mereu în schimbare, cu consecințele ei asupra florei și faunei acelor vremuri.

Bazinul Râpciuni este prins între confluența Bistriței cu Bistricioara și gâtuirea de la „Cetățica” (fig. 1). Pe acest parcurs Bistrița primește pe dreapta, pe o distanță de câțiva kilometri, patru afluenți de importanță inegală: Bistricioara, care produce o bruscă lărgire a văii Bistriței, formând pe dreapta întinse terase de confluență; pâraul Schitului, cu debit mult mai mic decât al Bistricioarei, și pâraiele Râpciunița și Tiflic sau Valea Mare, acestea trei din urmă avându-și obârșia în masivul Ceahlău. Pe stânga primește doar apele mărunțului pârau Buba (fig. 2-3).

Relieful bazinului Râpciuni este rezultatul evoluției mișcărilor tectonice și acțiunilor de eroziune și acumulare a rețelei hidrografice, în funcție de constituția geologică a regiunii.

Lărgimea acestui bazin se datorează, pe de o parte acțiunii de eroziune a rețelei hidrografice concentrate aici, iar pe de altă parte deosebitelor formațiuni geologice mai friabile sau mai dure. Bistrița își mână apele între două regiuni montane total diferite, atât geomorfologic, cât și prin diferențele de înălțime și prin elementele geologice¹³. Ca și Bistricioara, celelalte pâraie au contribuit, prin terasele lor de confluență, la lărgirea văii Bistriței pe dreapta, unde se remarcă o serie de terase în coborâre spre firul apei. Cercetările geologice au identificat zece niveluri de eroziune, zece terase perfect distincte din punct de vedere geomorfologic, oscilând ca altitudine între 2 și 150 m, fără a socoti urmele netăgăduite ale unor terase superioare, care înlesnesc o mai bună înțelegere a evoluției văii Bistriței¹⁴. În timp ce pe dreapta terasele coboară lin către firul apei, malul stâng este abrupt.

În lungul Bistriței se găsesc mai multe asemenea bazine de o mai mare sau mai mică importanță. Bazinul Râpciuni are însă o situație, credem, cu totul specială în ceea ce privește legăturile de comunicație. În partea de nord a acestui bazin, la confluența Bistriței cu Bistricioara, se întâlnesc căile de-a lungul a două văi. Călea Bistriței spre Broșteni apucă de aici peste Păltiniș la Vatra Dornei, de unde drumurile se răsfiră, unul peste munte spre valea Someșului, altul prin Cârlibaba spre Maramureș, iar altul prin Câmpulung Moldovenesc spre Gura Humorului, Suceava, Botoșani, Vadul Prutului la Ștefănești, iar de aici să se îndrepte spre Bălți și peste Nistru. Călea de pe valea Bistricioarei duce la Borsec și peste Carpați, pe valea superioară a Mureșului, spre inima Transilvaniei. Pe de altă parte, călea din lungul văii Largului trece peste Dealul Pătru-Vodă și urmează pe valea Pipirigului pentru a ajunge la Târgu Neamț, de unde alte drumuri, trecând peste înșeuările Podișului Moldovenesc, se îndreaptă spre Ungheni și Prut, pentru a se întâlni la Bălți cu drumul Ștefăneștilor, ca de aici să meargă spre Vadul Rașcu. În direcția cursului Bistriței, vechea cale zisă Drumul Mare urcă pe valea Hangului și, trecând peste Dealul Doamna, ajunge în valea Ciocoiului, la Pângărați, de unde se bifurcă un drum, urmând cursul apei, spre valea Siretului, în timp ce un altul ajunge, prin înșeuările care domină vârful Pietricica, pe valea Trotușului, la pasul Ghimeș, și de acolo către Depresiunile Ciucului și Giurgeului sau prin Depresiunea Cașinului, prin pasul Oituz, către Țara Bârsei din Transilvania.

¹³ Idem, *Les phénomènes périglaciaires et la géochronologie du Paléolithique supérieur de trasse en Roumanie*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 383-391.

¹⁴ Idem, *Geochronology of the Paleolithic in Romania*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 15-18.

Astfel, cum este ușor de remarcat, bazinul Râpciuni constituie locul de convergență a numeroase căi naturale, dintre care unele sunt de-a lungul apelor, în timp ce altele străbat munții sau colinele. Și totuși, caracteristicile reliefului său, expunerea fericită a teraselor, apropierea de ape și izvoare, ca și numeroasele căi de acces care se întâlnesc aici, nu ar fi suficiente pentru a lămuri singure intensitatea locuirii din paleoliticul superior. Alături de toate aceste condiții naturale favorabile unei locuiri umane în vremea aceea, neapărat alta trebuie să fi fost, după părerea noastră, cauza principală care a determinat această intensitate de locuire.

De fapt, dacă se ține seama de mulțimea căilor de acces, care se întâlnesc aici din lungul văilor, ca și de pe înălțimile din jur, largul bazin al Râpciunilor – de la confluența Bistriței cu Bistricioara până la gătuirea de la „Cetățica” – reprezintă, în anumite anotimpuri, locul obligatoriu de trecere a animalelor în migrațiile lor anuale sezoniere, de toamnă și primăvară. Cunoscând îndeaproape obiceiurile acestor animale și epocile lor de migrație, vânătorii paleolitici ar fi folosit cunoscuta străveche metodă cinegetică, aceea de a ține calea vânatului la locurile de trecere obligatoric. Toate drumurile, venind dinspre nord, nord-est și nord-vest, urmate toamna de vânat spre sud, aveau un singur loc îngust de trecere, la „Cetățica”, al cărei perete de rocă dură se înfîșe aici, ca un pinten, în valea Bistriței. Odată scăpat de la strâmtura de la „Cetățica”, vânatul se răspândea ușor în largul bazin al Hangului, urmându-și calea spre miazăzi pe drumul spre Pângărați.

Formațiunile dure de la Tarcău obligau, pe vremea aceea, Bistrița să se strecoare printre două maluri înalte, prăpăstioase. Cunoscând că versanții Bistriței, din cauza acestor formațiuni litologice, sunt abrupti, mergând până la gătuirea de la Cârnu, străpunsă de un drum în lungul Bistriței abia în zilele noastre, la „Cetățica” socotim noi că era locul de pândă al vânatului în transhumanța lui sezonieră, atât la coborârea de la munte, toamna, cât și la urcarea spre munte, primăvara (fig. 4).

Clima, fauna și flora

În stadiile glaciare ale Würmului, deși clima era mai aspră, crestele Ceahlăului nu au favorizat formarea ghețarilor. În schimb, din această cauză, limita permanentă a zăpezilor Ceahlăului trebuie să fi coborât destul de jos în raport cu altitudinea la care se afla Ceahlăul. Fie sub formă de lavine, fie sub formă de avalanșe, zăpada se desprindea ușor de pantele abrupte ale Ceahlăului, coborând către fundul văilor. În această vreme, tundra cobora cu tendința de a pune stăpânire pe valea Bistriței, în care persistau ultimele pălcuri de vegetație forestieră. Stepă rece a cuprins valea Bistriței de la Piatra Neamț la vale, întinzându-se presărată cu pălcuri de conifere, până la malurile Prutului. Frigul întezindu-se treptat, pământul începea a rămâne permanent înghețat. Vegetația ierboasă a atras unele gasteropode, care mai trăiesc și astăzi în regiunea boreală. Tundra, cu pășunile ei, era cutreierată de bouri și zimbri, reni și herghelii de cai sălbatici. Chiar și mamutul s-a rătăcit pe aici. În interstadii clima continentală se îndulcea. Pământul înghețat peren se dezgheța treptat. Tundra se retrăgea încet către vârfuri, spre pășunile alpine, cu întregul ei cortegiu floristic. Locul ei era ocupat de taigaua cu conifere. Totuși, în linii mari, s-au menținut aceleași animale care îl preocupau pe om în îndeletnicirile lui vânătoresci pentru hrănit. Răciră și încălzirea repetată a climei, care a dus în paleoliticul inferior și mijlociu la pendularea mamiferelor, au contribuit, cu vremea, și la o adaptare a lor la aceste variații ale mediului. De aceea nu este de mirare că în acest cadru fizic, mereu în schimbare, nu se remarcă prea mari prefaceri în compunerea vânatului.

Peisajul, înregistrând credincios aceste oscilații ale climei, era într-o lentă, dar continuă prefacere, atât în ceea ce privește vegetația, cât și relieful. În fiecare interglaciar sau interstadial Bistrița își adâncea albia, dând naștere la un nou prag, la o nouă terasă. Apele de șiroire cărau la vale, pe terase, pulberea măcinișului glaciuar, ca și aceea provenită din repetarea continuă a înghețului și dezghețului periglaciuar de pe picioarele munților, îmbrăcând pietrișurile albiilor părăsite cu o pătură de lut care îngăduia dezvoltarea vegetației și locuirea umană.

c) Stratigrafia și geocronologia

Stratigrafia

Prin observațiile noastre asupra depunerilor geologice ale teraselor Bistriței, obținute prin săpăturile arheologice, am reușit să încadrăm – din punct de vedere geocronologic – diferitele faze de dezvoltare ale paleoliticului superior din bazinul de la Răpciuni.

De la terasa superioară, situată la 120 m înălțime, până la terasele de inundație inferioare, situate la înălțimea de 2-6 m, am făcut o prezentare schematică, în 13 puncte, a depunerilor care s-au succedat de la aluviunile de la bază până la humusul actual.

Terasele mijlocii ne-au oferit tabloul cel mai complet al depunerilor würmiene. Astfel, am putut atribui depunerilor de la bază, formate din nisipuri fine și concrețiuni calcaroase, stadiului Würm I, fază glaciuară și uscată, al cărei climat permitea vântului să ridice materialele fine ale teraselor inferioare abandonate și ale prundișurilor pentru a le depune pe terasele superioare. Depunerea de culoare roșiatică cu fire de șiroire poate fi atribuită interstadiului Würm I-II. Această depunere prezintă, de obicei, o culoare roșiatică, mai deschisă la bază și de o nuanță din ce în ce mai accentuată în sus. Contrar depunerilor superioare, unde cu excepția concrețiunilor calcaroase formate pe loc datorită efectului acțiunilor iluviale, nu apărea cea mai mică pietricică, se constată în această depunere de culoare roșiatică apariția unor grăunțe de șiroire cu pietricele izolate, colțuroase. Benzile, aproape paralele, de nuanță roșiatică-gălbuie, alternând cu benzi de culoare roșie și prezența pietricelelor nerulate, indică un interstadiu în cursul căruia precipitațiile atmosferice abundente au provocat acțiuni de șiroire. Depunerea lînă roșiatică-gălbuie poate fi atribuită stadiului Würm II, al cărui climat rece și uscat favoriza noi depuneri coliene. Depunerea brun-roșiatică cu desprinderi prismatice verticale a fost atribuită interstadiului Würm II-III. Depunerea coliană galbenă prăfoasă aparținea stadiului Würm III, în timp ce solul vegetal negru-cenușiu sau negru-gălbui aparținea Holocenului. De menționat că pe terasele mijlocii se constată frecvente pene de gheață, plecând de la baza *loess*-ului galben prăfos și a cărui adâncime depășește, în general, depunerile de sol brun-roșiatic cu desprinderi prismatice verticale, atingând partea superioară a depunerilor roșiatică-gălbui (Würm II). Adâncimea maximă a zonelor de gheață este de 1,35 m.

În general, succesiunea depunerilor este aproape la fel pretutindeni. De remarcă că, totuși, cu cât terasele sunt mai înalte, cu atât ele sunt mai spălate și depunerile vechi lipsesc. Astfel, la „Cetățica I” – terasă înaltă de 60 de m – nu se întâlnește nici o urmă a depunerilor din primul stadiu glaciuar. La fel și la „Cremeniș” – terasă situată la 120 m înălțime – nu se constată peste aluviunile de la bază decât depunerile brun-roșcate ale ultimului interstadiu și a celorlalte, ulterioare. Interesant este faptul că, de sus în jos, acoperirea teraselor este din ce în ce mai slabă. Astfel, aluviunile de la baza terasei de confluență, cu înălțimea de 15 m, pe care se află biserica de lemn de la Răpciuni, nu sunt

acoperite decât de depunerile ultimului interstadiu și cele următoare, în timp ce pe terasele mai joase s-a depus un strat subțire vegetal, din Holocen.

Geocronologia

Trebuie acordată o importanță specială unor fenomene periglaciare a căror acțiune morfogenetică a jucat un rol deosebit în modelarea reliefului locuit de omul paleolitic, fenomene a căror cunoaștere ne-a permis să schițăm încadrarea geocronologică a paleoliticului superior.

Vom stăruii, în cele ce urmează, asupra depunerilor geologice și a formelor criogenetice caracteristice zonelor periglaciare, bine observate în profilele săpăturilor noastre.

În toamna anului 1955 desprindeam urmele vizibile ale unor acțiuni criogenetice – pene de gheață – în pereții săpăturilor de pe terasa mijlocie a Bistriței la Ceahlău-„Dârțu”. Aceste fenomene au putut fi observate și în profilele altor așezări săpate, de la „Bofu”, „Cetățica”, „Cremeniș”, Ceahlău-„La Lutărie” și Ceahlău-„Podiș”, precum și de la Bistricioara-„Lutărie”, Izvorul Alb și Secu.

În două cazuri – la „Cetățica” și, mai ales, la Ceahlău-„La Lutărie” – a fost observat al doilea fenomen periglaciare – congeliflucția –, iar în alte trei cazuri – la „Cetățica I”, „Cetățica II” și Hangu-„Chirițeni” – al treilea fenomen periglaciare – stratificația ritmică.

După observațiile noastre comparative – între punctele cercetate aici și cele de la Cremenea-„Sita Buzăului” (jud. Covasna) și „Bicsad” (jud. Satu Mare) –, am ajuns la concluzia că la o altitudine mai mare penele de gheață sunt mai frecvente, mai adânci, mai subțiri și mai pe verticală, însoțite de crăpături laterale. Astfel, la Cremenea-„Sita Buzăului” vârfurile penelor de gheață au depășit 2 m adâncime, în vreme ce la Ceahlău, la o altitudine mai mică, ele nu au depășit 1,35 m.

Aceste fenomene periglaciare sunt datorate, fără îndoială, unor perioade reci și oscilațiilor climatice. Din punct de vedere stratigrafico-cronologic, pana de gheață reprezintă, după noi, „pecetea fosilă” a ultimelor fenomene periglaciare petrecute la noi în țară. Având în vedere altitudinea și latitudinea la care au fost sesizate aceste fenomene, credem că le vom întâlni pretutindeni peste altitudinea de 500 de m. Cu ajutorul acestui fenomen periglaciare, ale cărui „urme fosile”, atât de caracteristice, le întâlnim în cercetările noastre, putem înțelege relieful periglaciare al eroziunilor și al acumulărilor postglaciare.

Pe multe locuri, la Ceahlău, vechiul relief periglaciare este bine păstrat până astăzi, rămânând nederanjat datorită vegetației și, cu deosebire, pădurii postglaciare care a reprezentat frâna cea mai puternică în fața denudării. Cu cât suprafața este mai orizontală, cu atât vechiul relief periglaciare este mai bine conservat. Unele suprafețe, aproape orizontale, de la „Bofu” și „Dârțu”, sau foarte puțin înclinate, precum cele de la „Podiș”, nu au suferit decât slabe denudări în partea superioară, neatingând punctul de plecare al penelor de gheață, oferind prin aceasta un punct de reper sigur în studiile noastre.

Pornind de la un astfel de reper și de la certitudinea că penele de gheață nu sunt decât primele fenomene periglaciare aparținând ultimei oscilații glaciare, suntem obligați să admitem că straturile superioare liniei de nivel de la care au pornit aceste pene de gheață (în cazul prezent depunerea neagră-gălbuie) sunt mai noi decât ultima oscilație glaciară, iar straturile inferioare mai vechi. Pretutindeni pe valea Bistriței, pe suprafețele orizontale sau foarte puțin înclinate ale teraselor găsim, de obicei, un sol bogat în humus, negru-cenușiu în partea superioară, trecând spre cenușiu-gălbui în cea inferioară. Socotim greșită interpretarea de a atribui exclusiv acest strat postglaciareului, întrucât acest sol vegetal nu

reprezintă altceva decât procesul de alterare holocenă, datorită noilor condiții climatice care duc la transformarea straturilor superioare în sol. Deci, când la suprafață sau în interiorul acestui sol descoperim dovezi paleolitice, acestea nu ar putea fi considerate actuale. Prezența lor acolo se datorează procesului de alterare amintit, care a transformat în sol o parte din straturile mai vechi în care se aflau aceste dovezi paleolitice.

Sub acest strat superior, bogat în humus, apare un strat gălbui nisipos, pulverulent, pe care îl socotim depunere coliană. Având în vedere că de la baza lui pornesc penele de gheață, el nu poate să reprezinte altceva decât zona activă a înghețului și dezghețului ultimei oscilații glaciare.

Fracțiunile pulverulente din care este alcătuit sunt un rezultat al dezintegrării prin repetarea continuă a înghețului și dezghețului anual. Este vorba de dezintegrarea periglaciară prin gelivație a rocilor mobile – argile, nisipuri și, chiar, pietrișuri – în faza continentală a unei oscilații glaciare, când clima rece și uscată favoriza depunerile coliene.

Penele de gheață nu puteau apărea decât într-un glaciare și, în cazul nostru la Ceahlău, în ultima oscilație a Würm-ului. Cum limita superioară de la care pornesc penele de gheață reprezintă limita inferioară a zonei active din faza continentală a ultimului stadiu glaciare Würm III, molisolul ce se suprapune peste stratul de îngheț peren subiacent – pergelisolul –, tot ceea ce găsim în stratul acesta galben prăfos poate fi atribuit, fără greș, ultimei oscilații a Würm-ului. Sub stratul galben, atât pe terasele Bistriței, cât și pe acelea ale Buzăului, la Cremenea-„Sita Buzăului”, găsim un strat brun-roșcat mai argilos, care poate fi socotit un sol fosil îngropat. Cărei vremi îi aparține acest strat? Culoarea lui roșie și textura ne fac să ne gândim la un sol, deci la vegetație, și – ca atare – cu ușurință îl putem plasa în ultimul interstadiu. Sub stratul brun-roșcat argilos urmează un strat roșcat-gălbui, nisipos la partea superioară și cenușiu la cea inferioară. În unele secțiuni pe valea Bistriței, stratul acesta calcaros nu își face apariția. Credem că aceste două straturi, roșiatic-gălbui și cenușiu-calcaros, au avut la început o compoziție asemănătoare, iar dacă, pe unele terase, partea lui inferioară este bogată în calcar de aspect pseudomicelian, aceasta se datorează acțiunii iluviale de spălare a calcarului din straturile superioare, datorită apelor de infiltrare. Structura pulverulentă a acestor depuneri este un prețios indiciu al provenienței ei coliene. La partea superioară a acestui strat, aproape de nivelul de contact cu stratul brun-roșcat argilos, am surprins, în toate cele trei cazuri, fenomenul de stratificare ritmică. În ceea ce privește vârsta acestui strat, prin poziția lui stratigrafică, îl atribuim penultimului stadiu glaciare și, ca atare, cele descoperite în cuprinsul acestui strat datează din aceeași perioadă. La baza acestui strat am surprins congelifluția: alunecarea mocirlelor dezghețate pe solul înghețat peren spre piciorul versantului (fig. 5).

Sub acest strat colian urmează, în mod obișnuit, un strat cenușiu-roșcat mult mai închis, depus prin șiroire. Este stratul caracteristic interstadiilor. Depunerile de șiroire au pecetea lor proprie și nu pot fi confundate. Ele nu pot să apară decât în pantele ușor înclinate, care puteau, uneori, favoriza și congelifluția. Sunt, de obicei, alcătuite din material alohton. În interpretarea noastră pentru terasele Bistriței, aceste depuneri sunt caracteristice interstadiului Würm I-II, când abundența precipitațiilor atmosferice permitea apelor de șiroire să antreneze materiale mai mult sau mai puțin fine -- după forța lor de antrenare -- de pe versanți și să le depună pe terasele inferioare ușor înclinate, în funcție de forța lor de transport. Dungile de luturi, nisipuri și chiar pietrișuri mărunte, colțuroase, intercalate printre straturile de luturi fine de natură glaciare-coliană, indică, aproape întotdeauna, un interstadiu. Straturile

de șiroire de sub depunerile aparținând penultimului stadiu glaciuar au fost întâlnite pe terasele „Bofu”, „Cetățica”, „Dârțu”, „Podiș”-Ceahlău și Bistricioara-„Lutărie”.

De reținut că la „Bofu” și „Podiș”, sub depunerea de șiroire a apărut o depunere de lut fin, gălbui-vinețiu, cu numeroase concrețiuni calcaroase, puternic cimentate între ele, peste care se suprapunea o depunere de lut fin micaceu, cu concrețiuni mărunte de calcar, puternic impregnate de vinișoare fine calcaroase, cu aspect micelian. După noi, această depunere reprezintă depunerea de concentrare iluvială a calcarului dizolvat din depunerile superioare.

Având în vedere finețea materialelor și lipsa oricărui rest de piatră din rocile curoscute ale aluviunilor Bistriței și Schitului, considerăm că este vorba de depuneri eolene. Acestea sunt cele mai vechi depuneri de acest fel întâlnite pe valea Bistriței.

Ținând seama de poziția stratigrafică a fenomenelor periglaciare descrise mai sus, de caracteristicile texturare și granulare, precum și de culorile depozitelor lutoase ale teraselor Bistriței la Ceahlău, am obținut o schemă stratigrafică reflectând succesiunea depunerilor stadiale și interstadiale ale ultimelor oscilații climatice. Se poate vorbi de faze rec., cu caracter eolian, întrerupte de faze mai dulci, cu depuneri de soluri fosile, din care cea inferioară este formată prin șiroire, în fine, de o fază actuală, holocenă (fig. 6).

În ipoteza noastră de lucru depunerile studiate aparțin celor trei stadii ale glaciațiunii Würm cu cele două interstadii respective. Sincronizând profilele săpăturilor noastre cu conținutul lor cultural din diferite faze de dezvoltare ale paleoliticului superior de la Ceahlău am obținut schema geocronologică de față (fig. 7). Cum se încadrează descoperirile paleolitice în această schemă? Aparținând cronologic interstadiului Würm I-II, pe terasa „Cetățica”, în stratul de șiroire ce se așterne aici direct pe pătura de pietrișuri, apare cel mai vechi paleolitic de pe valea Bistriței, din aurignacianul inferior.

În partea de început a stadiului Würm II, deci urmând îndeaproape aurignacianul inferior, au apărut pe terasa „Dârțu” două niveluri de locuire aurignaciană mijlocie, iar la Bistricioara-„Lutărie” și Ceahlău-„Lutărie” numai câte un singur nivel aurignacian mijlociu, foarte slab reprezentat, deranjat în al doilea caz de congeliflucție. Un aurignacian mai dezvoltat, considerat de noi aurignacianul superior (pregravetian), apare la „Podiș”-Ceahlău și la Bistricioara spre mijlocul stadiului glaciuar Würm II.

La sfârșitul stadiului Würm II, pe terasele Bistriței, se situează – mai slab dezvoltate la „Cetățica I” și mai bine la „Podiș” și Bistricioara – etapele inferioară și mijlocie ale gravetianului răsăritean. În ultima parte a stadiului Würm II și în prima parte a interstadiului Würm II-III se plasează etapa superioară a gravetianului, iar în cursul ultimului stadiu Würm III se situează etapa finală a gravetianului răsăritean.

Având în vedere că încadrarea geocronologică a depunerilor de luturi diluviale și eolene de pe terasele Bistriței este făcută numai pe baza succesiunii unor fenomene de dinamică periglaciuară și a unor observații sedimentologice, ipoteza noastră a fost verificată și printr-o serie de analize și determinări ale florei și faunei.

S-a putut stabili că în glaciuar au existat conifere. Astfel, în depunerile stadiului Würm II au apărut *Abies alba*, *Abies pectinata* și *Pinus silvestris*¹⁵.

Asociațiile gasteropodelor de la Ceahlău-„Lutărie” și Bistricioara-„Lutărie”, din partea mijlocie a depunerilor aparținând stadiului Würm II, sunt alcătuite din *Pupilla mucorum* L., *Truncatellina opistodon* Reinch, *Succinea oblonga* Drap., *Clausilia pumilla*

¹⁵ Determinări realizate de prof. R. Popovici din Sibiu.

Pfeif., *Vallonia enniensis* Gredler și *Trichia sericea* Drap.¹⁶ Această asociație fiind caracteristică unui biotop de stepă cu regim secetos, xertermic, unele dintre specii având astăzi răspândire boreală, este un argument în favoarea ipotezei noastre. Prezența unor elemente criofile precum *Elephas primigenius* Blum, apărut pe „Podiș” în depunerile Würm II, și a lui *Rangifer tarandus* L., descoperit în aceleași depuneri de la sfârșitul lui Würm II la Bistricioara-„Lutărie”, pledează, de asemenea, pentru un climat rece.

d) Aurignacianul

Cele mai vechi dovezi de locuire paleolitică descoperite în zona cercetată sunt reprezentate de cultura aurignaciană.

Bogate resturi de locuire aurignaciană au fost descoperite la „Cetățica I” (aurignacian inferior), „Dârțu” și Bistricioara-„Lutărie” (aurignacian mijlociu) Bistricioara-„Lutărie” și „Podiș” (aurignacian superior). De asemenea, resturi de locuire mai sărace, aparținând aurignacianului mijlociu, s-au descoperit la Ceahlău-„Lutărie” și la Grițieș-„Frasinu”. Această din urmă așezare a procurat și resturi de locuire, mai puțin numeroase, din aurignacianul superior.

Aurignacianul inferior

A fost descoperit într-un singur loc: pe un umăr al unei terase înalte situată imediat deasupra teraselor mijlocii ale Bistriței. O secțiune, pornind din albia Bistriței până pe coama piciorului de munte care duce către culmile Ceahlăului, ne arată atât poziția locului de descoperire, cât și înălțimea relativă la care se află umărul de terasă cunoscut, datorită înălțimii sale, sub numele de „Cetățica”.

Stratigrafic, aurignacianul inferior a fost descoperit în depunerile de șiroire aparținând primului interstadiu Würm I-II, depuneri care se aștern direct pe o pătură de aluviuni mai vechi, alcătuită din pietrișuri, bolovănișuri și nisipuri, reprezentând aici aluviunile de bază ale terasei.

Ținând cont că terasa mijlocie a fost sculptată în interstadiul Riss I-II, terasa înaltă a „Cetățicai” urma să fi fost sculptată în interglaciarul Mindel-Riss și acumulată în Riss I. Depunerile lutoase mai vechi decât interstadiul Würm I-II au fost, desigur, spălate. De altfel, depunerile mai vechi decât Würm I nu au fost descoperite în sondajele noastre stratigrafice. În acea vreme apele revărsate ale Bistriței, ca de obicei în interstadii, curgeau înecând, nu arareori, terasele mijlocii.

De ce își vor fi ales acest loc primii veniți pe valea Bistriței când puteau să se așeze mai aproape de apă, pe depunerile consolidate ale luturilor terasei mijlocii din stadiul Würm I? Această alegere apare la început greu de înțeles. Totuși, în această vreme, când tundra ceda locul unor păcuri de conifere care urcau spre înălțimi, în acest *Landschaft* aproape deschis singura înălțime de pe care privirea putea cuprinde atât bazinul Hangului, cât și bazinul Răpciunilor, nu era alta decât înălțimea de la „Cetățica”. Așezarea, într-un loc cu o astfel de perspectivă de supraveghere asupra celor două bazine și legătura cu plaiurile deschise ale Ceahlăului, nu putea avea decât două rosturi. Primul, fiind primii veniți pe valea Bistriței trebuiau să-și aleagă un loc având o perspectivă care să le îngăduie luarea de măsuri în eventualitatea unui pericol ce putea să-i amenințe într-o regiune necunoscută. Al doilea era, fără îndoială, legat de necesitatea supravegherii apariției vântului în regiune.

¹⁶ Determinări realizate de prof. Al. V. Grosu din București.

Majoritatea uneltelor descoperite în stratul din aurignacianul inferior sunt lucrate din roci silicioase locale, precum șistul negru de Audia, menilitul, gresia glauconitică silicifiată și o gresie neagră dură, care – prin dezagregare – capătă o crustă groasă, albăstruie, de duritatea cretei¹⁷.

Obișnuit, apar nuclee, așchii, lame, racloare, gratoare, ca și unele forme bifaciale. Adesea se remarcă așchiile late neregulate, cu planul de lovire larg, bulbul de percuție foarte proeminent și unghiul planului de lovire față de linia de desprindere mult deschis. Tehnica de cioplire este net elactoniană. Nu lipsesc, însă, unele așchii de aspect musterian, dintre care menționăm un vârf cu retușe pe laturile lungi, care se apropie de toporașele de mână musteriene. Trei piese foliacee, între care două vârfuri și un disc, lucrate prin cioplire bifacială, atestă o puternică tradiție a tehnicii și formelor musteriene. Deci, alături de apariția tehnicii noi lamelare și de noi forme de unelte (gratoarele) se păstrează prin tradiție tehnica și formele mai vechi elactoniano-levaloisiano-musteriene, ca și tehnica de cioplire bifacială. Asemenea unelte, a căror producere atestă cele două tehnici menționate, au fost descoperite și în aurignacianul de la Ripiceni, îndeosebi în nivelul I inferior. În unele așezări musteriene din România, ca și în acelea din Europa Centrală și răsăriteană, s-au descoperit piese bifaciale, mai ales vârfuri foliacee.

Asemenea vârfuri se întâlnesc și în peșterile de la Baia de Fier¹⁸, Ohaba-Ponor¹⁹, Nandru (Peștera Curată), anunțând vârfurile foliacee, mai bine realizate, din Peștera Spurcată de la Nandru²⁰. În schimb, aceste forme foliacee apar în număr mai mare în musterianul de la Ripiceni-„Izvor”, unele dintre ele remarcându-se printr-o tehnică deosebit de îngrijită.

Prezența formelor foliacee în așezările aurignaciene de la „Cetățica I”, Ripiceni-„Izvor” etc., ne permit să afirmăm că ele nu aparțin, cum s-a crezut, unei culturi speciale, denumită szeletiană, considerată ca o cultură de tranziție între musterian și aurignacian, ci – din contră – unei tehnici speciale de cioplire apărută în musterian și perfecționată, în continuare, în aurignacian și în gravetianul răsăritean²¹.

Se consideră că Europa Centrală și Răsăriteană au constituit zona de răspândire, prin excelență, a vârfurilor foliacee, zise szeletiene, zonă cuprinzând Ungaria, Cehia, Slovacia, U.R.S.S., Iugoslavia, Polonia, România și Bulgaria. Nu poate fi vorba, însă, în România de o cultură szeletiană de tip est-european sau solutreană de tip vest-european.

¹⁷ După determinările geologului T. Joja, șistul negru și gresia glauconitică silicifiată aparțin creacicului, cunoscut sub denumirea de straturile de Audia; șistul negru aparține cretacicului inferior, în timp ce gresia glauconitică silicifiată aparține cretacicului mijlociu din imediata apropiere a bazinului Râpeciuni. Aceste straturi apar în deschiderile naturale de la Ilangu și nu lipsesc din prundișurile Bistriței. Menilitele aparțin oligocenului inferior, ale cărui straturi apar abia în deschiderile naturale dinspre Piatra Neamț și Bicaz, la Bisericiani.

¹⁸ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Date preliminare asupra rezultatelor paleo-antropologice de la Peștera Muerilor, Baia de Fier*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 195-209; idem, *Șantierul arheologic Baia de Fier*, în *MCA*, III, 1957, p. 13-25.

¹⁹ C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 129-139; idem, *Șantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *MCA*, III, 1957, p. 41-48.

²⁰ C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, *Șantierul arheologic Nandru*, în *MCA*, III, 1957, p. 29-37; idem, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956. II. Nandru*, în *MCA*, V, 1959, p. 22-26.

²¹ Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithique et post-paléolithique de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 20.

Aurignacianul mijlociu

Cea mai importantă locuire din aurignacianul mijlociu a fost descoperită pe terasele de la „Dârțu” și Bistricioara-„Lutărie”.

La „Dârțu” cele două niveluri de locuire, concentrate pe latura nord-estică a terasei, sunt reprezentate prin vetre bogate în material faunistic și arheologic. Ele se întind pe o suprafață de cca. 550 m² și ating grosimea maximă de 0,13 m. Vetrele din stațiunile aurignaciene de la „Dârțu” și Bistricioara-„Lutărie” prezintă, în general, o formă ovală neregulată. În jurul sau în interiorul vetrei propriu-zise s-au găsit gropi mici rotunde sau ovale, pline de cărbune sau de oase calcinate și molari, al căror scop era de a conserva focul. Determinând cu atenție zona de cenușă ce înconjură una din vetrele de la „Dârțu”, s-a putut constata că era de formă ovală neregulată, pe o suprafață de 3,10 x 2,20 m. Centrul era ocupat de o groapă rotundă, în apropierea căreia se aflau alte trei, mai mici. În această vatră, bogată în cărbune și cenușă, s-au descoperit oase sparte și calcinate, câțiva molari de bovidee și unele obiecte de piatră.

Întinderea mare a acestei suprafețe de pământ calcinat ne-a făcut să presupunem că era vorba de o lucuință de suprafață de tip colibă. Este drept, însă, că amplasamentul vetrelor descoperite nu a putut fi delimitat în mod precis datorită faptului că resturile de cărbune, cenușă, oase și unelte erau răspândite pe o întindere mare de teren, întretându-se chiar în majoritatea cazurilor. Mai menționăm că în sectorul sudic al terasei „Dârțu” s-a descoperit o suprafață de cca. 570 m², bogată în urme de arsură și cărbune, situată la o adâncime corespunzând straturilor aurignaciene din sectorul de nord-est al terasei. În această suprafață de arsură, cu culoarea uncori roșie și cu grosimea maximă de 0,13-0,15 m, lipsesc aproape total materialele faunistice și arheologice, descoperindu-se doar 12 piese aurignaciene. Ne găsim, fără îndoială, în prezența unei combustii, importantă prin intensitate și întindere, a unui pâlc de pădure care acoperea terasa în acea epocă. Pare plauzibil a se admite că populațiile aurignaciene de la Dârțu au incendiat, poate intenționat, pădurea în sectorul de sud-vest al terasei, în scopul creării, între așezare și pădure, a unei zone deschise, de siguranță, care să le permită să observe din timp pericolul, care nu putea surveni decât din această parte, și de a lua măsurile de apărare dorite.

Nu putem accepta părerea potrivit căreia populația aurignaciană de la „Dârțu” ar fi provocat incendiul în scopul de a degaja locul pentru necesitățile așezării, întrucât nu s-a remarcat nici o urmă de așezare paleolitică în suprafața incendiată²².

Un caz asemănător aceluia de la „Dârțu” a fost semnalat în așezarea de la Neporotova (Republica Moldova), pe Nistru, unde N.N. Moroșan a relevat un puternic incendiu din Pleistocenul superior (paleoliticul superior)²³. După N.N. Moroșan, incendiul paleolitic de la Neporotova ar fi fost provocat, fie din simplă neglijență, fie în mod intenționat, ca procedeu de vânatoare, pentru a forța vânatul să se îndrepte către un loc unde erau ascunși vânătorii sau, cum pare mai probabil, unde au fost săpate special gropi în acest scop. Asemenea incendii nu au mai fost semnalate până acum în alte situri paleolitice.

În ceea ce privește uneltele descoperite în cele două niveluri aurignaciene mijlocii de la „Dârțu”, se poate afirma că populația aurignaciană respectivă, ca și aceea de la

²² Fl. Mogoșanu, *Incendii paleolitice pe valea Bistriței*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 459-461.

²³ N.N. Moroșan, *Une incendie durant le Pléistocène de la Roumanie provoqué par l'homme paléolithique*, în *CRIGR*, 21, 1932-1933 (1937), p. 116-119.

Bistricioara-„Lutărie”, era în posesia unei tehnici de cioplire superioară, care i-a permis să obțină uneltele executate cu grijă, cu toată calitatea rea a materiei prime.

Piesele caracteristice sunt confecționate din roci silicioase locale. Astfel, în primul nivel aurignacian de la „Dârțu” procentajul cel mai ridicat îi revine șistului negru de Audia (53%), urmat de gresia glauconitică silicifiată (47%). Proporția importantă a celor două roci se explică prin faptul că ele se pretează mai bine la cioplire decât alte roci locale. Slabul procentaj deținut de menilit în nivelul al doilea se datorează, probabil, faptului că zăcămintele nu erau cunoscute.

În nivelul al doilea, aurignacian, de la Dârțu, procentajele diferă, după cum urmează: gresia crește cu 17% (reprezentând, deci, 64%), șistul negru scade la 20%, în timp ce apar menilitul și alte roci, în proporție de 16%. La Bistricioara-„Lutărie” materia primă a nivelului aurignacian este reprezentată prin gresii glauconitice (65%), menilitul și alte roci (21%), șistul negru (12%) și silexurile de calitate mai bună (2%).

După formă și tehnica de lucru, inventarul materialului de la „Dârțu” și Bistricioara-„Lutărie” poate fi atribuit în întregime și cu toată siguranța aurignacianului mijlociu.

În ciuda numărului mare de așchii, se constată o tehnică lamelară în care persistă anumite tradiții ale tehnicii musteriene. Aceste reminiscențe ale tehnicii musteriene le prezintă și materialul aurignacian II (mijlociu) de la Ripiceni-„Izvor”.

Utilajul stațiunilor mijlocii de la „Dârțu” și Bistricioara constă în așchii și lame, dintre care unele retușate sau știrbite (retușe din folosință), răzuitoare pe așchii sau lame, din care unele duble, și două gratoare carenate. O singură daltă de unghi (*burin d'angle*) pe așchie a apărut în nivelul II aurignacian de la „Dârțu”.

În ceea ce privește resturile faunistice, în această epocă bovideele constituiau unica preocupare cinegetică a populațiilor aurignaciene din faza mijlocie, stabilite la „Dârțu” și Bistricioara.

Aurignacianul din România, ca de altfel și musterianul, este reprezentat prin două forme de așezări: în peșteri și în aer liber. În majoritatea peșterilor săpate, precum acelea de la Baia de Fier, Ohaba-Ponor, Băile Herculane²⁴, Cheia-Dobrogea²⁵, Gura Cheii-Râșnov²⁶, Peștera²⁷, Cioclovina²⁸, nivelurile aurignaciene mijlocii reprezintă locurile de așezare de scurtă durată sau de refugii temporare. În schimb, așezările în aer liber sunt bogate atât în material arheologic și faunistic, cât și în vetre. În această privință se pot cita diferite așezări din Maramureș (Boinești²⁹, Remetea³⁰), Țara Bârsei (Cremenea³¹), Moldova (Hăbășești³²,

²⁴ C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, *Săpăturile de la Băile Herculane (1960-1961)*, ms.

²⁵ C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956. I, Dobrogea*, în *MCA*, V, 1959, p. 20-22; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, N. Harțuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *MCA*, VI, 1959, p. 44.

²⁶ C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, I. Pop, *Săpăturile din peștera Gura Cheii-Râșnov*, în *MCA*, VII, 1962, p. 113-116.

²⁷ C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *Cercetări paleolitice la peșterile din Țara Bârsei*, în *MCA*, VII, 1962, p. 15-17; C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Săpăturile de la Peștera*, în *MCA*, VI, 1959, p. 27.

²⁸ M. Roska, *Paleoliticul județului Hunedoara*, în *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara*, I (XIII), I, 1924, p. 11-15.

²⁹ C.S. Nicolăescu-Plopșor, E. Kovacs, *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, în *MCA*, VI, 1959, p. 35-40; M. Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Boinesti*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 167-183.

³⁰ M. Bitiri, *Săpături paleolitice la Remetea*, în *RevMuz*, II, 2, 1965, p. 161-164.

³¹ Al. Păunescu, *Cercetări paleolitice*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 320-322.

³² Vl. Dumitrescu și colab., *op. cit.*, p. 225-230.

Mitoc³³), Oltenia (Vădastra³⁴), Muntenia (Malu Roșu-Giurgiu, Slobozia-Giurgiu³⁵, Ciuperceni-Turnu Măgurele³⁶), Banat (Tincova³⁷, Românești-Dumbrăvița, Coșova³⁸) etc.

După grosimea depunerilor și poziția lor stratigrafică, se poate ca în unele așezări, precum acelea din Muntenia, să se identifice un aurignacian mijlociu prelungit, care a persistat mult timp. Astfel, aurignacianul mijlociu prelungit de la Malu Roșu-Giurgiu, Slobozia-Giurgiu și Ciuperceni-Turnu Măgurele pare să nu fi suferit influența tehnicii gravetiene, caracterizată – cum se va vedea ulterior – prin tehnica retușelor abrupte. În Banat (la Românești și la Dubova-„Peștera lui Climente”) influența gravetiană apare timid de-abia în cursul fazei finale a evoluției acestei culturi³⁹.

Aurignacianul superior pregravetian

Un aurignacian mai dezvoltat, pe care îl considerăm ca un aurignacian superior, se întâlnește la Ceahlău-„Podiș” și Bistricioara-„Lutărie” către mijlocul stadiului Würm II.

La „Podiș” s-au descoperit câteva vetre de formă obișnuit ovală, cu gropi mici rotunde, bogate în cărbune și în obiecte de piatră cioplită; la Bistricioara-„Lutărie” vetrele sunt alveolate și căptușite cu pietre, în special cu plăci din gresie. Tot la Bistricioara-„Lutărie” s-au constatat pe o suprafață mai mare, măsurând cca. 9 m², mai multe pete de arsură și o vatră alveolată. Vatra propriu-zisă, cu grosimea maximă de 0,20 m, avea forma ovală și cuprindea cinci gropi mici tot ovale. Mai multe lespezi de gresie au fost descoperite acolo. În schimb, din zona de arsură s-au strâns câteva oase și obiecte de piatră. Se pare că acest complex ar reprezenta urmele unei locuințe de suprafață de tip colibă, incendiată, sau poate resturile unei importante stațiuni de caracter sezonier.

Obiectele de piatră cioplită descoperite în cele două stațiuni de la „Podiș” și Bistricioara-„Lutărie” sunt făcute îndeosebi din roci locale. La „Podiș” gresia glauconitică silicifiată a fost folosită în proporție de aproape 57%, urmată de menilite (35%) și de șistul negru de Audia, cu un procent de 4,4%. În schimb, la Bistricioara-„Lutărie” șistul negru atinge 38%, gresia glauconitică scade la 15%, menilitele și alte roci la 16%. În domeniul materiei prime este important de notat, pentru prima dată în valea Bistriței, prezența silexului de bună calitate și de diferite nuanțe, provenit – după părerea noastră – din prundișurile de pe cursul mijlociu al Prutului. Dacă la „Podiș” procentajul silexului de Prut nu este decât de 4,4%, al aceluia de la Bistricioara-„Lutărie” este mai mare de 31%.

Uneltele strânse din cele două puncte cuprind un număr mare de așchii obișnuite, de așchii cu aspect lamelar, de lame, dintre care unele sunt retușate (retușe oblice) sau știrbite (retușe de folosință), de gratoare pe lame sau pe așchii, dintre care unul singur

³³ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetările de la Mitoc*, în *MCA*, VI, 1959, p. 11-15.

³⁴ C. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *MCA*, V, 1959, p. 61-64; idem, *op. cit.*, în *MCA*, VI, 1959, p. 107-110; idem, *op. cit.*, în *MCA*, VII, 1960, p. 58.

³⁵ Al. Păunescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Săpăturile din împrejurimile orașului Giurgiu*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 127-132; idem, *Cercetări arheologice în raionul Giurgiu*, în *RevMuz*, I, 1964, 2, p. 108 și urm.

³⁶ Al. Păunescu, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 329-331.

³⁷ C.S. Nicolăescu-Plopșor, I. Stratan, *Săpăturile de la Tincova*, în *MCA*, VII, 1960, p. 29-31; I. Stratan, *Șantierul Tincova*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 123 și urm.

³⁸ Fl. Mogoșanu, I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 335-343.

³⁹ Săpăturile au fost efectuate în peștera „Climente”, la Dubova (reg. Banat), în 1965, de către V. Boroncant, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor.

dublă, de dălți de unghiuri (*burines d'angles*) sau mediane, inclusiv o piesă dublă. Majoritatea dălților de la Podiș sunt cioplite pe așchii masive din gresie glauconitică.

În ceea ce privește uneltele duble, s-au descoperit la „Podiș” două gratoare-burine. Mai menționăm două nuclee de silex de Prut de formă conică. O descoperire importantă este aceea din nivelul aurignacian superior de la „Podiș”, constând din două lame microlite de menilit, cu rețușe parțiale abrupte pe una din laturi. După părerea noastră, este vorba de un început timid al tehnicii rețușelor abrupte, fapt care ne-a determinat, ținând cont de poziția stratigrafică a nivelurilor așezării, ca și de materia primă folosită (prezența silexului de Prut alături de rocile locale) și de unelte (piese duble), să atribuim aurignacianului superior cele două niveluri de la „Podiș” și Bistricioara-„Lutărie”. De asemenea, se remarcă o tendință de microlitizare, ca și apariția primelor lame prezentând un început de rețușe abrupte, precursori ale tehnicii specifice gravetianului răsăritean. Acest ansamblu de observații ne-a determinat să considerăm cele două niveluri respective ca aparținând unui aurignacian superior pregravetian.

O așezare similară a fost descoperită la Ripiceni-„Izvor”, unde materialul, aproape în întregime (fac excepție numai câteva piese din gresie glauconitică), este din silex de Prut. În afară de tipurile de unelte simple sau chiar duble, apropiate de cele de la „Podiș” și Bistricioara-„Lutărie”, s-au găsit și două fragmente de forme foliacee cioplite după tehnica szeletiană.

Din punct de vedere al faunei, s-au identificat mamutul la „Podiș”, calul și bovinele la Bistricioara-„Lutărie”.

Dezvoltarea aurignacianului în valea Bistriței, ca de altfel toată evoluția acestei culturi în România, cuprinde – cum se va vedea – trei etape de evoluție. În afară de acestea, ținând cont de anumite tipuri de piese, ca și de poziția geografică a acestor stațiuni aurignaciene, am fi terțați de a recunoaște existența zonelor culturale în care pot fi deosebite anumite influențe. Astfel, aurignacianul mijlociu din Moldova pare să se lege de zona est-europeană.

În ceea ce privește originea aurignacianului din România, este dificil de a se preciza în stadiul actual al cercetărilor. S-ar putea gândi la o evoluție locală a musterianului superior local, dar și, cel puțin pentru anumite regiuni, la o penetrație pe teritoriul țării noastre a unei populații venită din est⁴⁰.

Este adevărat că în unele așezări aurignaciene din Moldova, ca în acelea de la „Cetățica I”, „Dârțu”, Bistricioara-„Lutărie”, materia primă folosită pentru producerea uneltelor constă, în mod exclusiv, din roci locale, precum gresia glauconitică, șistul negru și menilitul. S-a putut însă constata că în aceleași așezări, în locuirile ulterioare ale gravetianului răsăritean este reprezentat din abundență silexul de Prut de bună calitate.

În Muntenia – cum s-a arătat deja – aurignacianul mijlociu, necontaminat de noile influențe gravetiene locale, a supraviețuit încă mult timp.

e) Gravetianul oriental

Gravetianul oriental reprezintă o nouă treaptă în dezvoltarea paleoliticului superior din România. Această cultură, care s-a răspândit în cea mai mare parte a Europei Răsăritene și Centrale, a afectat și teritoriul țării noastre.

Denumirea de gravetian răsăritean propusă de D.A.E. Garrod⁴¹ avea drept scop să deînească etapa superioară a aurignacianului dezvoltat în această parte a Europei.

⁴⁰ I. Păunescu, *op. cit.*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 21 și urm.

⁴¹ I.A.E. Garrod, *The Near East as a gateway of prehistoric migration*, în *BASPR*, 13-V-1937, p. 17-21.

Însă, cercetările efectuate de curând au demonstrat că între gravetianul Europei Occidentale, cunoscut mai ales prin lucrarea lui F. Lacorre⁴² asupra stațiunii eponime de la Gravette, și acela al Europei Răsăritene nu se poate stabili nici o legătură, nici genetică și nici cronologică. Cel mult se pot admite anumite similitudini de ordin morfologic. Astfel, bazându-se pe diferențele evidente dintre cele două aspecte ale gravetianului european, unii autori au încercat să definească gravetianul oriental ca un grup independent, pe care l-au numit când aggsbașian (termen propus de J. Bayer), când pavlovian (după Klima), când kostenkian (după termenul propus de C.S. Nicolăescu-Plopșor).

De asemenea, s-a stabilit, pe baze stratigrafice, că gravetianul occidental a cunoscut o evoluție de mai scurtă durată decât a celui oriental; nivelurile gravetiene din Europa Occidentală sunt acoperite de acelea aparținând solutreanului și magdalenianului⁴³. În schimb, în zona răsăriteană a Europei, gravetianul a persistat mai mult timp, înlocuind uneori chiar culturile post-gravetiene cunoscute din Occident. Se poate spune că în această zonă răsăriteană ultimele etape ale dezvoltării gravetianului, care persistă până la sfârșitul ultimului stadiu glaciatic, au fost contemporane cu solutreanul și magdalenianul Europei Apusene.

Cultura gravetiană orientală se întinde, cu forme similare, pe un intens teritoriu al Europei Orientale și Centrale⁴⁴, cuprinzând Câmpia Rusă (cu numeroase grupuri: grupul Nistrului superior și mijlociu din nordul Mării Negre și al Mării de Azov, grupul de pe Niprul mijlociu și, mai ales, cel din bazinul Donetului, cu sectorul atât de bogat Kostenki-Borșevo), Polonia, Cehia, Slovacia, Austria și România.

Este evident că pe un teritoriu atât de vast, unde penetrația prin valuri succesive a diferitelor migrații a dus la amestecul între noii veniți și elementul autohton, asistăm la formarea de grupuri locale, prezentând diferențe uneori destul de sensibile, mai ales în ceea ce privește procedeele de confecționare a uneltelor⁴⁵.

De asemenea, se pot găsi, în limitele acestei vaste zone culturale, enclave în care elementele culturii aurignaciene au persistat ferite de influențe gravetiene orientale. Una din aceste enclave este – așa cum am arătat în capitoul precedent – Muntenia.

Siturile gravetianului oriental din România, studiate până astăzi, reprezintă, în marea lor majoritate, stațiuni în aer liber, unele dintre acestea cuprinzând trei sau patru niveluri de locuire, precum cele din valea Bistriței de la Bistricioara-„Lutărie”, „Dârțu” sau Lespezi (jud. Bacău)⁴⁶, altele conținând două niveluri, ca Buda-„Dealul Viei” (jud. Bacău)⁴⁷ sau un singur nivel, foarte bogat în material de piatră, ca în stațiunile Movileni-Heleșteni, Boinești și Remetea.

⁴² F. Lacorre, *La Gravette (le Gravétien et le Bayacien)*, Laval-Barncoud, 1960, p. 1-360.

⁴³ H. Breuil, R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 180-183, 190.

⁴⁴ B. Klima, *Zur Problematik der Aurignacien und Gravettien in Mitteleuropa*, în *AA*, 26, 1959, p. 35-51; idem, *Pavlov, nouvelle station paléolithique de la Moravie Méridionale*, în *AR*, VI, 6, 1954, p. 721-728; P.I. Boriskovski, N.D. Praslov, *Paleolit baseina Dnepra i Preazoviia*, în *Arch SSSR*, svod (A₁-5), 1964, p. 7-49; P.P. Efimenko, *Kostenki I*, Moscou, 1958, p. 209-289; P.I. Boriskovski, *Paleolit Ukrainy*, în *MIA*, 40, 1953, p. 176 și urm.; A.N. Rogačev, *Kostenki IV, poselenie drevnekamennogo veka na Dony*, în *MIA*, 45, 1955, p. 9-163; J.K. Kozłowski, *Bemerkungen über den Stand der Paläolithforschung in Polen*, în *AA*, 30, 1961, p. 118-130; M. Gábori, V. Gábori, *Études archéologiques et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie*, în *ActaArch*, VIII, 1-4, 1957, p. 1-117.

⁴⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 24.

⁴⁶ M. Bitiri, *O nouă așezare paleolitică pe valea Bistriței*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 135-137.

⁴⁷ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetările și săpăturile arheologice de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 21-25; V. Căpitanu, C. Buzdugan, V. Ursachi, *Săpăturile de la Buda*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 141-143.

Peșterile nu au fost populate decât foarte puțin în această epocă. Se cunosc până în prezent numai patru locuri în peșteri: Stânca-Ripiceni, unde s-au descoperit mai multe niveluri, pe care N.N. Moroșan le consideră ca aparținând aurignacianului superior sau solutreanului inferior și magdalenianului superior, Gura Cheii-Râșnov, Dubova-„Peștera lui Climente” și Peștera⁴⁸.

În stadiul actual al cercetărilor se poate afirma că Moldova este regiunea cea mai bogată în locuire gravetiană în aer liber. Cercetările, bazate atât pe observații stratigrafice, cât și pe fluctuații referitoare la materia primă folosită pentru diferitele tipuri de unelte, au stabilit că evoluția gravetianului s-a desfășurat aici în patru etape de dezvoltare: inferioară, mijlocie, superioară și finală.

La Ceahlău, de exemplu, aceste patru etape succesive au fost atestate în așezările de la „Podiș” și Bistricioara-„Lutărie”, unde s-au găsit vetre și pete de arsură în primele trei niveluri gravetiene, dar nu și în ultimul nivel. În schimb, numai în nivelul gravetian final de la Bistricioara-„Lutărie” s-au găsit bucăți de gresie. Abundentele vestigii de locuire gravetiană descoperite în unele așezări din valea Bistriței, ca la „Podiș”, Bistricioara-„Lutărie”, „Dârțu”, „Cetățica I” și „Bofu Mic”, dovedesc – fiind seama de numărul mare de piese atipice (bulgări întregi sau spărți, așchii de la decorticare, spărturi) – că utilajul era confecționat pe loc, chiar în așezare. Este posibil, mai ales pentru locuirile din gravetianul final, să se admită existența unor mici ateliere.

Gravetianul inferior

Se găsește, din punct de vedere stratigrafic, în depunerile *loess*-oide roșii-gălbui care suprapun vetrele din aurignacianul superior de la Bistricioara-„Lutărie” și „Podiș”. De asemenea, el este prezent la „Cetățica I”. Urme cu totul sporadice au fost remarcate la Grintieș-„Frasinu”.

În nivelul gravetianului inferior de la Bistricioara-„Lutărie” s-au descoperit vetre de formă ovală, dintre care unele căptușite cu pietre răzlețe, iar altele cuprindeau gropi mici ovale la interior sau în afara lor.

Resturi de vetre simple au fost găsite, de asemenea, la „Podiș” și „Cetățica I”. Utilajul constă, mai ales, din așchii lamelare și lame, dintre care multe neretușate, iar altele prezentând retușe oblice. În schimb, lamele cu latura teșită abrupt (*les lames à bord abattu*) și vârfurile de tip *La Gravette* nu au fost atestate decât într-o foarte slabă proporție: de 1,41% la Bistricioara-„Lutărie” și până la 5,45% la „Podiș”.

Un procentaj mai mare a fost realizat de gratoarele pe lame sau așchii: de 9,09% la „Podiș” și de maximum 20,5% la „Cetățica I”. Burinele sunt în proporție de 3,19-6,71% în cele trei situri, de obicei sub formă de *burines d'angle* sau mediane. De asemenea, sunt prezente și burinele duble ca și, foarte rar, o unealtă dublă – gratoarul-burin.

De asemenea, trebuie subliniată prezența printre gratoare a două exemplare de tip *grattoir-bec*, descoperite la „Cetățica I”⁴⁹. Este vorba de un nou tip de unealtă, realizată pe așchii masive de șist negru de Audia, a cărui parte activă este în formă de plise sau, mai curând, de proeminență lungă și îngustă, prezentând retușe fine și un profil amintind pe al aceluia de gratoar carenat. Forme destul de rare ale acestui *grattoir-bec* au fost descoperite

⁴⁸ N.N. Moroșan, *Les stations paléolithiques de grotte de Stânca-Ripiceni*, în *Dacia*, V-VI (1935-1936), 1938, p. 1-22.

⁴⁹ Fl. Mogoșanu, *O nouă unealtă paleolitică*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 87-89.

în mai multe așezări din Franța⁵⁰, asociate cu elemente caracteristice ale perigordianului (vârfuri *La Gravette* etc.) și ale aurignacianului mijlociu (gratoare înalte, extremități de oase cu baza despătată etc.). După opinia unor arheologi francezi, aceste piese ar reprezenta stadiul corespunzând „simbiozei” între aurignacian și perigordian. De asemenea, forme asemănătoare tipului *grattoir-bec* de la „Cetățica I” au fost găsite (numai trei exemplare), în așezarea aurignacianului mijlociu de la Cremenea-„Sita Buzăului”.

În ceea ce privește materia primă, cel puțin jumătate din uneltele de la „Cetățica” și Bistricioara au fost confecționate din silex de bună calitate, cunoscut sub numele de silex de Prut, care era în proporție de 50-55%. La „Podiș” această proporție nu era decât de 19%, compensată prin aceea a menilitelor, care atingeau 70,2%. La „Cetățica”, menilitele reprezentau 30,5%, iar la Bistricioara numai 25%. Restul, în cele trei situri, era din alte roci locale – gresia glauconitică și șistul negru – în proporție de 10,8% la „Podiș”, 17% la „Cetățica” și de 20% la Bistricioara. Din aceste două roci, șistul negru a fost mai frecvent întrebuințat decât gresia glauconitică (cel mult 7%).

În ceea ce privește resturile faunistice, mai curând slabe, vom menționa calul (*Equus caballus fossilis*) la Podiș și Bistricioara, bovidele (*Bos sp. Bison*) și renul (*Rangifer sp.*) la Bistricioara.

Ținând seama de întinderea ariilor locuite, ca și de intensitatea locuirii în cele trei situri, se pare că suntem în prezența unei puternice migrații a grupurilor de vânători venite din est.

Gravetianul mijlociu

A fost descoperit pe arii destul de întinse la „Podiș” și Bistricioara-„Lutărie” și cu totul sporadice la „Bofu Mic”, „Dârțu” și Ceahlău-„Lutărie”. Din punct de vedere stratigrafic, el este situat la partea superioară a depunerilor roșcate-gălbui.

Așezarea cea mai bogată este la „Podiș” unde s-au identificat foarte multe vetre bogate în cenușă și cărbune, ca și mari pete de arsură cu grosimea între 0,06-0,12 m. Într-o măsură mai slabă, asemenea vetre – fără gropi și grupări de pietre – s-au descoperit și la Bistricioara-„Lutărie”. Utilajul strâns din cele două bogate așezări de la „Podiș” și Bistricioara cuprinde, în linii generale, aceleași tipuri și în proporții destul de asemănătoare ca în etapa gravetiană. Astfel, dacă se compară utilajul celor două niveluri gravetiene de la „Podiș”, este interesant de notat că nivelul mijlociu indică o mărire (de 5,45-9,40%) a lamelor *à bord abattu* și a vârfurilor de tip *La Gravette*, ca și a burinelor (14,8% față de 3,19% din nivelul gravetianului inferior).

De asemenea, la Bistricioara-„Lutărie” se constată o ușoară mărire a tipurilor de lame *à bord abattu* și a vârfurilor de tip *La Gravette* (de la 1,41% la 3%), ca și a burinelor (de la 6,71% la 8%). Trebuie menționată apariția în așezarea de la „Podiș” a două împungătoare pe așchii, dintre care unul dublu, ca și a unci forme semilunare atipice și a unui mic burin.

În ceea ce privește dimensiunile pieselor, se constată o accentuare a microlitizării. Astfel, la Bistricioara-„Lutărie” piesele microlitice ating un procentaj de 23%, în comparație cu numai 14% din nivelul gravetianului inferior.

Ca materie primă, silexul de Prut de diferite nuanțe a fost folosit în destul de mare măsură: 42% la „Podiș” și 62% la Bistricioara. În schimb, menilitele nu depășesc procentajul de 50,5% la „Podiș” și de 30% la Bistricioara. Cele două roci, gresia

⁵⁰ R. Delarue, E. Vignard, *Le grattoir-bec: un nouvel outil du Paléolithique supérieur*, în *BSPF*, LVI, 5-6, 1959, p. 258-264.

glauconitică și șistul negru, sunt sub 8% în cele două așezări. În fine, menționăm interesul pe care îl prezintă apariția la Bistricioara a unei bucăți de hematit.

În ceea ce privește fauna, calul (*Equus caballus*) este prezent atât la „Podiș”, cât și la Bistricioara.

Gravetianul superior

S-a dezvoltat la limita superioară și pătrunde, sporadic, la baza stratului brun-roșiatic care îl suprapune. Această etapă gravetiană este, în general, slab reprezentată, prin vestigii mai abundente la Bistricioara-„Lutărie” și la „Podiș”, foarte slabe la „Dârțu” și „Cetățica I” și cu totul sporadice la Secu (sub terasa mijlocie, cunoscută sub numele de „Curtea Boului”).

La Bistricioara s-au descoperit vetre și pete de arsură de formă obișnuit ovală și de dimensiuni inferioare aceloră din nivelurile de deșubt, din care unele conțin mici gropi pentru conservarea focului. La „Podiș” nu s-au găsit decât câteva mici vetre simple și pete de arsură.

Inventarul nu diferă, în general, de acela al primelor două niveluri gravetiene. Se constată și în această etapă o ușoară creștere a proporției tipurilor de lame *à dos abattu* și a vârfurilor de tip *La Gravette* (de la 3% la 5,84% la Bistricioara-„Lutărie” și de la 9,4% la 11,7% la „Podiș”). În schimb, se remarcă o scădere sensibilă a procentajului gratoarelor (de 4,22% la Bistricioara-„Lutărie” și de 5,70% la „Podiș”), ca și al burinelor (de 1,38% la Bistricioara-„Lutărie” și de 7,7% la „Podiș”).

În ceea ce privește materia primă folosită, pe primul loc sunt menilitele (56% pentru cele două așezări), urmat de silexul de Prut, în scădere în ambele așezări (36%). Rocile locale (șistul negru și gresia glauconitică) își mențin procentajul anterior la Bistricioara-„Lutărie” și sunt în ușoară creștere (de aproape 2%) la „Podiș”.

Resturile faunistice identificate în cele două așezări sunt aceleași ca în etapa precedentă (calul – *Equus caballus*).

Gravetianul final

Din punct de vedere stratigrafic, este situat în depunerile galbene prăfoase atribuite stadiului Würm III. Aceasta este etapa care a cunoscut cea mai intensă locuire din valea Bistriței, fiind reprezentată atât pe terasele înalte de la „Cremeniș” și „Bofu Mare”, cât și pe terasele mijlocii de la „Dârțu”, „Podiș”, „Bofu Mic”, Bistricioara-„Lutărie” și, chiar, pe terasele inferioare.

Din cele 13 puncte unde este reprezentată această etapă, numai patru – acelea de pe terasele mijlocii – conțin vestigii abundente de cultură materială, celelalte neprezentând decât vagi urme de locuire.

Nu s-a realizat nici o descoperire de resturi faunistice, nici urme de vetre sau de pete de arsură, cu toate că unele piese indică efectul focului.

La Bistricioara-„Lutărie” s-au găsit mai multe piese de gresie în interiorul stratului. Absența resturilor osoase din toate așezările aparținând gravetianului final – ca și în acelea mai vechi – se explică prin puternica aciditate a solului. La „Dârțu”, „Bofu Mic” și „Podiș” s-au descoperit câteva fragmente de hematit, folosit pentru înfrumusețarea corpului.

Tipurile de unelte adunate din diferite așezări din valea Bistriței, aparținând gravetianului final, sunt – în general – la fel cu acelea din nivelurile gravetiene inferioare. Piese care se întâlnesc cel mai frecvent – în proporții ajungând până la 70% – sunt lamele, în cea mai mare parte neretușate. La „Bofu Mic” și la Bistricioara-„Lutărie” unele lame

macrolitice sunt de secțiune triunghiulară și cu nervura mediană proeminentă (tip de piesă care se regăsește în așezarea, aparținând gravetianului final, de la Movileni-Heleșteni).

În ceea ce privește grupul de lame *à bord abattu* și vârful de tip *La Gravette* se întâlnesc în aceleași proporții sau în ușoară creștere în comparație cu acelea din nivelurile gravetianului mijlociu și superior (la Bistricioara-„Lutărie” și la „Podiș”) sau în scădere (la „Dârțu” și „Bofu Mic”). În această din urmă așezare, lamele *à bord abattu* și vârful de tip *La Gravette* ating un procentaj de 16,51%.

Celelalte două grupuri de unelte – gratoare și burine – mențin, în general, procentajul și frecvența anterioară. Un număr destul de ridicat de gratoare a fost descoperit la „Dârțu” și la „Bofu Mic” (20,76% în ultima așezare menționată).

Gratoarele sunt obținute, cel mai adesea, pe lame sau așchii. Majoritatea sunt simple, iar unele duble, cu partea activă convexă. De asemenea, se întâlnesc exemplare rare ale tipului de gratoar înalt *à museau*, ca și gratoare rectangulare (cu retușe pe toate laturile), discoidale, rotunde (un exemplar pentagonal la „Dârțu”), unele având partea activă deschisă larg, în evantai, și nucleiforme. Burinele sunt reprezentate prin tipuri obișnuite, ca în nivelurile gravetiene anterioare. Mai rar se întâlnesc și burine duble, un burin nucleiform și o unealtă dublă (gratoar-burin).

În afară de anumite forme de unelte mai rare, ca lamele trunchiate oblic și retușate, lame denticulate sau cu mici creștături, împungătoare, s-au mai folosit câteva piese de formă cu totul specială, precum: gratoar-împungător la „Podiș”; un vârf cu o margine arcuită ce prezintă retușe abrupte, de tip azilian, la „Dârțu” și la Bistricioara; lame de formă rectangulară cu retușe abrupte pe margini, la „Dârțu”; două vârful *à cran* atipice, la Bistricioara și la „Bofu Mic”; lame de tipul *coup de burin* la „Bofu Mic”. Această din urmă așezare a oferit două piese care nu se întâlnesc în nici una din așezările din valea Bistriței atribuite gravetianului final, respectiv un vârf cu o latură arcuită și baza retușată, asemănător tipului *Vielle* și un mic burin asemănător tipului *Noailles*. Nucleele sunt, în general, de formă conică, prismatică sau – cel mai adesea – neregulată.

Materia primă constă, mai ales, din menilite la „Bofu Mic”, unde ating proporția de 78%, la „Podiș” și la Bistricioara, în timp ce la „Dârțu”, această rocă nu apare decât în proporție de 40%, depășită de silexul de Prut, care reprezintă aproximativ 50% din toată materia primă folosită. Notăm că la „Bofu Mic” același silex nu apare decât în proporție foarte redusă, sub 10%.

În ceea ce privește rocile locale (șistul negru și gresia glauconitică), acestea se mențin la procentaje modeste, de la 8 la 12% (la „Podiș” și „Bofu Mic”), marcând la „Podiș” o ușoară creștere – de 2,7% – în comparație cu nivelul gravetian superior.

Se constată că în cele patru așezări săpate marea majoritate a pieselor sunt, în general, de dimensiuni mijlocii (3,5-7 cm lungime) sau microlitice (sub 3,5 cm). La „Podiș” și la „Dârțu” microlitismul este în proporție de 47% și, respectiv, de 48,7%, în timp ce la „Bofu Mic” și la Bistricioara această proporție nu atinge decât 38% și, respectiv, 18%. În schimb, piesele macrolitice, a căror lungime trece de 7 cm, nu depășesc 5-11%, așezările în care ele sunt mai frecvente proporțional fiind „Bofu Mic” (11%) și Bistricioara-„Lutărie” (10%).

S-a observat că ultimele etape de dezvoltare ale gravetianului sunt marcate de o netă microlitizare a utilajului. Astfel, la Ripiceni-„Izvor” piesele microlitice reprezintă 54% din piesele tipice ale nivelului III (superior) și ajung până la 64% în nivelul IV (final).

Cercetările efectuate până astăzi au stabilit că pe teritoriul României nu se poate vorbi de culturi solutrene sau magdaleniene asemănătoare aceloră din Europa Occidentală.

După părerea noastră, în unele din așezările atribuite gravetianului final (sau epigravetianului) din Moldova, în cea de la „Bofu Mic”, abia se pot distinge – alături de abundența de forme gravetiene – unele elemente de tip magdalenian, reprezentând probabil o influență din Europa Centrală.

La „Bofu Mic”, prezența – de altfel – în număr destul de redus a împungătoarelor, lamelor denticulate, lamelor trunchiate, burinelor mediane, vârfurilor etc., atestă unele elemente de tehnică magdaleniană. Între utilajul de la „Bofu Mic” și acela provenind din peștera Pekârna (Moravia)⁵¹, care a fost atribuită magdalenianului, există – în mod sigur – unele similitudini.

Pe de altă parte, trebuie să se sublinieze constatarea potrivit căreia gravetianul final din Moldova, acela din valea Bistriței („Dârțu”, „Podiș” etc.), ca și acela de la Prut (Ripiceni-„Izvor” etc.) este legat îndeaproape de acela descoperit la est de Prut (de exemplu în valea Nistrului sau pe litoralul Mării Negre). Între inventarul de la Bolșaia Akarja⁵² și acela de la „Dârțu” sau „Podiș” există similitudini frapante, atât în ceea ce privește formele, cât și dimensiunile uneltelor.

S-a putut constata că fondul gravetian persistă cu putere în epipaleolitic, fapt care explică prezența sa în culturile azilo-swidero-tardenoisienne. Astfel, în culturile swideriene sau tardenoisienne de la Erbiceni și de la Ripiceni-„Izvor”, care fac parte din vasta zonă tardenoisiană de la nordul Mării Negre, în afară de un număr mare de unelte cioplite după o tehnică de tradiție gravetiană (lame, gratoare, burine) s-au descoperit și anumite forme tipic gravetiene, ca lamele *à bord abattu* și vârfurile de tip *La Gravette*⁵³.

Pentru a conchide, ținem să subliniem că această prezentare succintă a gravetianului oriental din valea Bistriței nu pretinde, cătuși de puțin, să fi cuprins și, încă și mai puțin, să fi rezolvat problemele atât de complexe legate de geneza și evoluția acestei culturi cu multiple aspecte regionale.

f) Epipaleoliticul Swiderianul

Cercetările și săpăturile arheologice din ultimii ani au stabilit că epipaleoliticul din România poate fi reprezentat prin patru faciesuri culturale: azilo-romanellianul, swiderianul, tardenoisianul și campinianul arhaic.

Azilo-romanellianul nu a apărut decât în două așezări din Banat, swiderianul a fost descoperit în două așezări de înălțime din Carpații Orientali, tardenoisianul este prezent în șapte așezări din Moldova, Transilvania și Muntenia, în fine, campinianul arhaic nu este atestat decât în bogata așezare-atelier de la Lapoș (Muntenia).

Cele două culturi, cele mai vechi epipaleolitice din țara noastră, sunt azilo-romanellianul și swiderianul. Dacă reprezentanții culturii azilo-romanelliene au pătruns pe teritoriul României venind din Europa Meridională (coasta de est a Italiei) – această cultură neînd atestată, în stadiul actual al cercetărilor, decât în Banat –, din contră, purtătorii culturii swideriene au venit din regiunile nordice ale Europei, ocupând poienile înalte ale

⁵¹ K. Absolon, R. Czižka, *Die paläolithische Erforschung der Pekârna Höhle in Mähren*, în *Časopis*, XVI-XXVII (1929-1930), 1932, p. 536-596.

⁵² I. Borisovski, *Problemele paleoliticului superior și mezoliticului de pe coasta de nord-est a Mării Negre*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 5-15.

⁵³ Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfârșit a epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistențe ale lui în neoliticul vechi*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 321-333.

Carpaților Orientali. La ora actuală două așezări swideriene sunt cunoscute în România: una la „Scaune”-Ceahlău⁵⁴ și alta la „Bardosu”-Bicaz Chei⁵⁵.

Cultura swideriană este caracterizată, în primul rând, prin prezența micilor vârfuri de săgeată cu peduncul. Cultura a primit numele de la primul sit unde a fost recunoscută: terasa – dună la origine – de la Swidery Wielkie, situată pe Vistula, la aproximativ 20 de km nord-est de Varșovia⁵⁶.

Prin sincronizarea datelor geocronologice și tipologico-culturale, L. Sawicki a stabilit, din 1935, că swiderianul cuprinde, de fapt, patru faze de dezvoltare: faza Novy Mlyn, cea mai veche, și Swiderian I, II și III (sau chwalibogowician, denumire propusă de L. Kozłowski după localitatea Chwaligobowice din Polonia), fiecare dintre acestea prezentând caracteristici care se reflectă atât în forma, cât și în procedeele de producere a armelor și uneltelor respective.

Pentru a putea încadra, în maniera cea mai justă, cele două stațiuni swideriene din țara noastră în evoluția generală a acestei culturi, credem util de a trece în revistă problemele cele mai importante de care se leagă.

Problema periodizării culturilor de la sfârșitul paleoliticului a fost abordată, cu un interes susținut, atât de cercetătorii polonezi, cât și de cei sovietici. Primii au ajuns la concluzia că din toate aceste aspecte culturale, „ciclul mazovian” – după denumirea dată de Krukowski – are contururi destul de bine definite⁵⁷. Acest „ciclu mazovian” este constituit din mai multe industrii, care s-au succedat în următoarea ordine: swiderian, vyglendovian, zazviatian, zaboretian, pludian inferior, pludian superior, gulinian etc.⁵⁸. Astfel, sub denumirea de swiderian, unii arheologi polonezi nu înțeleg astăzi decât etapa cea mai veche a „ciclului mazovian”. În schimb, industria Pludy cu cele două etape de dezvoltare reprezintă etapele târzii ale aceluiași ciclu. După R. Schild, vârfurile cu peduncul, în număr redus în zazviatian, devin frecvente în industriile pludiene. În ultima vreme, același autor polonez a considerat că nu se poate vorbi de o industrie swidero-tardenoisiană, asocierea aparentă a elementelor acestor două culturi nefiind în realitate decât un amestec datorat mobilității terenului unde ele au apărut⁵⁹.

⁵⁴ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Sur la présence du swidérien en Roumanie*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 5-34.

⁵⁵ M. Bitiri, V. Căpitanu, *O nouă așezare swideriană în Carpații Orientali*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, așezarea de la „Bardosu”-Bicaz Chei se află între vârful Bardoș, acela de la Lapoș, și dealul Șugău din masivul Hăghimaș.

⁵⁶ L. Sawicki, *Przemysł świdorski I ze stanowiska wydmowego Swidry Wielkie I*, în *PrzegArch*, 5, 1935, 1, p. 1-23.

⁵⁷ J.K. Kozłowski, R. Schild, *Über den Stand der Erforschung des späten und ausgehenden Paläolithikums in Polen*, în *AA*, 36, 1964, p. 83-105. Autorii consideră că nu este posibilă încadrarea cronologică precisă a industriei swideriene. Ea nu ar fi anterioară celei mai vechi formații Dryas. În ceea ce privește industria pludiană, se deosebesc două etape: etapa Pludy I (în care vârfurile mazoviene cu peduncul apar într-o proporție mai slabă, de 0-15% și, cel mult, 30% din totalitatea materialului) și etapa Pludy II (care conține vârfuri pedunculate în număr mai mare, ajungând până la 60-100%). Elemente ale „ciclului mazovian” au apărut și la vest de linia Oder-Neisse, din Brandenburg până în Olanda; spre est ele ajungând până la Bug și în apropiere de Kiev; iar spre sud până la Munții Tatra. Vârfurile de săgeată ale „ciclului mazovian” au fost găsite până în Crimeea. O descoperire interesantă este și aceea din adăpostul sub stâncă de la Ruska Skala, lângă Podlesice (districtul Zaviercie), unde au apărut câteva vârfuri în formă de frunză de salcie și cu peduncul. Autorii au atribuit această slabă locuire Holocenului superior (vezi M. Chmielewska, L. Pierzchalko, *Stanowisko wczesnomезолитичне в schronysky skalnym Kolo Podlesie w row. awiercianskim*, în *Praci i Materialy*, 1, 1956, p. 29-40).

⁵⁸ R. Schild, *Extension des éléments de type tarnovien dans les industries de l'extrême fin du pléistocène*, în *ArchPolona*, III, 1960, p. 7-64.

⁵⁹ J.R. Kozłowski, R. Schild, *op. cit.*, p. 91; R. Schild, H. Wiecekowska, *Otak zwanym przmysle swidero-tardeniaskim*, în *ArchPolski*, VII, 1961, 2, p. 185-201.

Ca și în Polonia, numeroase așezări conținând vârfuri de săgeată swideriene – sau mazoviene – au fost descoperite în U.R.S.S. Printre cercetătorii sovietici care au abordat problema originii și evoluției acestor culturi trebuie citați, în primul rând, M.V. Voevodski⁶⁰, A.A. Formozov, E.A. Velikova, V.D. Budko⁶¹ etc. După primul dintre acești autori, nu ar fi problema unui stadiu unic swiderian pentru toată Europa Răsăriteană. Ar fi vorba, mai curând, de o unitate aparentă, bazată pe prezența fie a vârfurilor de săgeată cu peduncul sau în formă de frunză de salcie, fie de forme ale vechiului utilaj magdalenian. După același autor, se poate vorbi de o regiune culturală swideriană, limitată la partea nordică a Europei Răsăritene, dar nu de un stadiu swiderian.

Vârfuri de săgeată de tip mazovian au apărut și în Crimeea⁶². În cele din urmă, A.A. Formozov consideră că așezările cu inventar de tip swiderian cele mai avansate au persistat până în neolitic, fiind sincrone cu așezările tardenoisienne din sudul și vestul U.R.S.S.⁶³

Din acest scurt expozeu rezultă că diferă, în mod simțitor, opiniile cercetătorilor asupra genezei și evoluției așa-zisei culturi swideriene.

Inventarul așezării de la „Scaune”-Ceahlău aparține „ciclului mazovian”, mai ales prin prezența vârfurilor de săgeată⁶⁴. Este admis, în mod universal, că din punct de vedere atât cronologic, cât și tipogenetic vârful de săgeată triunghiular cu peduncul median apare pentru prima dată în aurignacianul vest-european de tip *Font-Robert* ale cărui retușe de suprafață anunță tehnica solutreană. Acesta este motivul pentru care existența unei legături tipogenetice între vârful de săgeată respectiv și acela de tip *Font-Robert*, ca și difuzarea lor prin migrații de vânători, reprezintă o ipoteză care nu trebuie exclusă.

Vârfurile din așezările swideriene din România sunt executate cu mai puțină grijă și tehnica retușei solutrene nu apare decât în mod vag pe fața dorsală a pedunculului. Vârfurile care se apropie cel mai mult sunt acelea zise chwalibogowiciene (din Swiderianul III final) sau pludiene (mazoviene), cum le numesc cercetătorii polonezi.

Așezările zise swideriene din România reprezintă, pentru cunoașterea și interpretarea evoluției acestei culturi, descoperiri de un interes considerabil. Așezarea de la „Scaune”-Ceahlău a oferit un bogat inventar (1250 de piese tipice), cuprinzând un mare număr de nuclee, lame – majoritatea neretușate – și de gratoare pe lame sau așchii, ca și un număr redus de vârfuri de săgeată cu peduncul în diferite stadii de prelucrare, lame *à bord abattu*, vârfuri de tip *La Gravette*, burine, un gratoar-burin, lame trunchiate oblic și retușate, lame cu creștături. În afară de acestea s-au mai găsit două piese de formă rotundă, cu totul deosebite, un vârf asemănător tipului azilian și o semilună atipică.

De asemenea, cu prilejul unui mic sondaj practicat în 1965 în așezarea de la „Bardosu”-Bicaz Chei, s-au adunat aproape 200 de piese, care – după tehnica de lucru – forma tipurilor de unelte și de arme și materia primă din care au fost lucrate, sunt identice aceluia de la „Scaune”.

Importanța celor două așezări zise swideriene din România decurge, mai ales, din faptul că – contrar aceluia situat în dunele poloneze, unde descoperirile apar, cel mai adesea, în amestec cu alte materiale aparținând altor culturi – stratigrafia lor este clară și precisă,

⁶⁰ M.V. Voevodski, *Mezoliticheskie kultury Vostočnoj Evropy*, în *KS*, XXXI, 1959, p. 96-119.

⁶¹ Vezi *Z istokov drevnih kultur (epoha mezolita)*, în *MIA*, 126, 1966, p. 14-184.

⁶² E.A. Velikova, *K voprosy o sviderskoi kulture v Krymy (stoianka Siureni II)*, în *KS*, 82, 1961, p. 143-149.

⁶³ A.A. Formozov, *Otkrytie sviderskoi stoianki v Rumynii i problema iujnyk sviazei i daty sviderskoi kultury*, în *SA*, 2, 1961, p. 268-270.

⁶⁴ J.R. Kozłowski, R. Schild, *op. cit.*, p. 91.

reprezentată printr-un strat unic de cultură, necontaminat de elemente eterogene de dată mai veche sau mai recentă. Astfel, ne este permis de a apropia așezările situate pe teritoriul țării noastre de acelea al căror inventar conține exclusiv vârfuri de săgeată cu peduncul, ceea ce nu împiedică apropierea de așezările fazei avansate (pludiană) din Polonia.

Trebuie să menționăm că în așezările gravetiene din apropiere – din bazinul de la Ceahlău – nu au apărut vârfuri de săgeată cu peduncul, de unde rezultă că între cele două grupuri de așezări – gravetiene, pe de o parte, și cele zise swideriene sau pludiene, pe de altă parte – nu se poate stabili nici o legătură de geneză. După noi, așezările de la „Scaune” și „Bardosu” aparțin unei epoci posterioare și nu reprezintă, la drept vorbind, decât simple enclave ale unei populații de vânători veniți din nord-nord-estul Europei.

Bineînțeles, descoperirea celor două așezări ale noastre extinde în mod considerabil spre sud aria de difuziune a așa-zisului swiderian avansat sau pludian al „ciclului mazovian”. De asemenea, impune o serie de concluzii faptul că aceste situri se găsesc la altitudini – aproximativ 1328 m la „Scaune” și 1135 m la „Bardosu” – unde nici o așezare umană în aer liber din paleolitic sau epipaleolitic nu a fost încă descoperită.

În primul rând la „Scaune”, ținând seama de foarte puternica proporție de deșeuri de fabricație (14000 de piese sub formă de bulgări, nuclee, așchii de la decorticare, spărturi), ca și de unelte pe cale de confecționare, în comparație cu numărul redus de unelte terminate, se poate admite existența unui mare atelier în care uneltele erau executate pe loc. De fapt, este adevărat că proporția uneltelor terminate, în comparație cu acelea pe cale de confecționare, este întotdeauna mai ridicată în așezările propriu-zise – sezoniere sau de mai lungă durată – decât în atelierelor de fabricație. Totuși, dacă se compară atelierul de la „Scaune” cu acelea, cunoscute anterior, de la Costanda-„Lădăuți”, Gâlma-„Roate” („Sita Buzăului”) sau Ripiceni-„Izvor”, sunt unele diferențe. Astfel, în timp ce aceste din urmă ateliere au funcționat în imediata apropiere sau chiar pe locul unde materia primă se găsește din abundență, la „Scaune” materia primă lipsește complet. Aceea folosită pentru piese provine din alte puncte mai îndepărtate. Această circumstanță, ca și proporția relativ importantă a pieselor finite, fac ca la „Scaune” să pară exclusă varianta de a fi în prezența unei așezări având caracterul exclusiv de atelier. Noi avem convingerea că cele două situri vecine de la „Scaune” și „Bardosu” reprezintă așezări permanente, mai ales aceea de la „Scaune”, care – prin abundența inventarului – constituie o adevărată așezare-atelier cu caracter permanent sau cvasipermanent.

Așa precum este cunoscut, frecvența elementelor arctice din compoziția asociațiilor faunistice începe să descrească la sfârșitul paleoliticului. Tundra și taigaua se deplasează spre nord, paralel cu retragerea ghețarilor, locul lor fiind ocupat de pădurile de conifere, înlocuite la rândul lor de acelea ale speciilor cu frunze caduce. Mai multe specii de animale de climat rece, ca mamutul, vulpea polară și, mai ales, turmele de reni – baza economiei de vânat în paleoliticul superior – au urmărit pas cu pas retragerea spre nord-nord-est a ghețarilor. Alte specii, ca muflonul, căpriorul, capra sălbatică s-au retras pe înălțimile răpoase ale munților. Această retragere a speciilor de tundră a lăsat câmp liber aceluia de pădure: bouri, bizoni, cerbi. Ne găsim, deci, în prezența unei retrageri duble: orizontală spre Polul Nord și verticală spre culmi.

1. Tabel sinoptic privind fazele de locuire din paleoliticul superior și epipaleoliticul de la Ceahlău

Nr. crt.	Situri săpate	Aurignacian inferior	Aurignacian mijlociu	Aurignacian superior (Pregravetian)	Gravetian inferior	Gravetian mijlociu	Gravetian superior	Gravetian final	Epipaleolitic (Swiderian)
1.	Bistricioara-„Lutărie”	-	+	+	+	+	+	+	-
2.	Ceahlău	-	+	-	-	+	+	+	-
	„Dârțu”	-	-	+	+	+	+	+	-
	„Podiș”	-	-	-	-	+	-	+	-
	„Bofu Mic”	-	-	-	-	+	-	+	-
	„Bofu Mare”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Cetățica I”	+	-	-	+	-	+	+	-
	„Cetățica II”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Curtea Bisericii Vechi”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Lutărie”	-	+	-	-	+	-	-	-
	„Cremeniiș I”	-	-	-	-	-	-	+	-
„Cremeniiș II”	-	-	-	-	-	-	+	-	
„Schitșor”	-	-	-	-	-	-	+	-	
3.	Secu	-	-	-	-	-	+	+	-
4.	Grințieș-„Frasinu”	-	+	+	+	-	-	+	-
5.	Ceahlău Munte-„Scaune”	-	-	-	-	-	-	-	+

În Moldova, cu ocazia topirii ultimilor ghețari, tundra, împinsă pe vârfurile de munte, a început să fie invadată de pășunile alpine. Asociația de plante, ca ienupărul, mesteacănul pitic, afinul etc. – resturile epocii glaciare – este prezentă în tundra de la Ceahlău, ca în toate tundrele carpatice.

Pentru marile colectivități umane legate de anumite forme de relief, unde ele găsesc fără greutate atât hrana – vânătoare și cules –, cât și materia primă necesară pentru confecționarea uneltelor, orice stabilitate dispărea. Ele se dezmembrează, se dispersează, vagabondează în bandă în căutare de hrană, făcând halte sezoniere, totdeauna reînoite. Pe măsură ce vânatul, în retragere spre nord-nord-est, devenea mai rar, s-a intensificat lupta pentru hrană și aceea contra altor populații nomade. Curând, vânătorii, în cete răzlețe, vor fi în căutare permanentă de vânat. Turmele de reni, ușor de hăituit odată dispărând, arcul va ocupa primul loc, înlocuind lancea și sulița de altădată. Așa se explică apariția în așezările acestei epoci a vârfurilor de săgeată cu peduncul. Este vorba acum de o vânătoare individuală, în care – în urma micșorării distanței dintre vânător și vânat – datorită folosirii săgeții, acesta putea fi apropiat fără prea mare risc pentru vânător. În vreme ce unele asemenea cete de vânători, urmând pas cu pas retragerea ghețarilor pe tundra care lua ființă în urma lor, se îndepărtează din ce în ce mai mult spre nord-nord-est, ajungând până în bazinul superior al Volgăi, alte cete, ca și unele specii de vegetale sau de animale, s-au retras încetul cu încetul către vârfuri. Acestor cete de vânători le aparțin cele două așezări din Carpații Orientali din România, care ne interesează aici.

Aclimatizați de milenii la mediul periglaciara, obișnuiți cu viața în aer liber, acești vânători, în urcușul progresiv – paralel cu îndulcirea climatului – către muntele înalt, nu-și agravau cu nimic condițiile lor de viață. Din contră, acest fapt constituia menținerea mediului propice la care erau adaptați. Căci dacă unele cete de vânători, aparținând aceleiași

culturi, obișnuite cu un climat periglaciari, au putut să ajungă, retrăgându-se spre nord-nord-estul Europei, până în bazinele superioare ale Okăi și Volgăi, viața era – în aceeași măsură – posibilă și pe Ceahlău, ale cărui creste abrupte constituiau un obstacol față de acumulările masive de zăpezi eterne, împiedicând formarea de veritabili ghețari precum cei de pe Parâng, Retezat etc. În această epocă omul tundrei se simțea „la el acasă” pe Ceahlău. Aceste circumstanțe trebuie să ne incite să căutăm și mai sus așezările în aer liber din această epocă. Astfel, vom ajunge să completăm tabloul locuirii umane din fostele zone alpine epiglaciare. În această privință este elocventă o simplă comparație etnografică: laponii și eschimoșii. Ultimii, vânători de reni, trăiesc încă și astăzi în așezări în aer liber, îndurând un climat cu mult mai riguros decât cel de altădată de pe Ceahlău.

În ceea ce privește fauna, nu s-au găsit resturi osoase în nici una din cele două așezări cunoscute. Probabil că aciditatea solului a corodat totul în depunerile superioare, așa cum am notat pentru așezările paleolitice din valea Bistriței. De asemenea, nu s-a găsit nici un rest de vatră. Doar la „Scaune” au fost constatate câteva urme vagi de cărbune. Datorită lipsei acestor două elemente importante – flora și fauna – nu s-au putut face determinări geocronologice precise. O descoperire importantă este aceea din așezarea de la „Scaune”, unde s-a descoperit o cantitate relativ însemnată de hematit, materie primă care, pisată și amestecată cu grăsime, devenea un colorant de o calitate excelentă. Ar fi de un mare folos să se cunoască proveniența acestui minereu. Menționăm că acesta este prezent în Transilvania, unde nu ar fi exclus să se identifice vechi exploatare.

II. Tabel sinoptic privind flora și fauna descoperite în așezările paleolitice de la Ceahlău

Flora celor două niveluri aurignaciene mijlocii de la „Dârțu”-Ceahlău		Fauna malacologică		Speciile de faună mamalică	Așezări cu locuințe aurignaciene și gravettiene în care au apărut resturi de faună mamalică											
		Ceahlău-„Lutărie”	Bistricioara-„Lutărie”		Aurignacian mijlociu	Aurignacian mijlociu și superior (Pregravetian)	Aurignacian mijlociu		Aurignacian superior (Pregravetian)		Gravetian inferior		Gravetian mijlociu		Gravetian superior	
					„Dârțu”	Bistricioara-„Lutărie”	„Podiș”	Bistricioara-„Lutărie”	„Podiș”	Bistricioara-„Lutărie”	„Podiș”	Bistricioara-„Lutărie”	„Podiș”	Bistricioara-„Lutărie”		
<i>Abies alba</i> <i>Abies pectinata</i> <i>Pinus silvestris</i>	<i>Puppila muscorum</i> I. <i>Truncatellina opistodon</i> Reich <i>Succinea oblonga</i> Drap. <i>Clausilia pumilla</i> Pfeif. <i>Vallonia emieusis</i> Gudler <i>Trichia sericea</i> Drap.	<i>Bos</i> sp.	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	
		<i>Bison</i>	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
		<i>Equus caballus fossilis</i>	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
		<i>Mammuthus primigenius</i>	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Rangifer</i> sp.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Pentru a conchide, considerăm că atât prin distanța care le separă de aria geografică cunoscută a culturii swideriene sau pliediene, cât și prin altitudinea lor neobișnuită pentru o așezare în aer liber din această epocă, cele două așezări – cele mai înalte din Carpații Orientali din România – completează cunoștințele noastre asupra caracteristicilor și expansiunii spre sud a acestui complex cultural, fapt care impune cercetări amănunțite, pe de o parte în tot teritoriul cuprins între masivul Ceahlău, iar pe de alta în așezările de acest tip din Ucraina subcarpatică și Polonia.

Având convingerea că așezările de mare înălțime ne vor oferi prilejul să urmărim mai bine evoluția complexului swiderian în locuri nesupuse deranjamentelor, așa cum sunt așezările de pe dune, datoria noastră este să continuăm cercetările.

2. ENEOLITICUL

A doua etapă din dezvoltarea vieții din epoca pietrei șlefuite pe valea Bistriței, în regiunea lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicz, este cunoscută datorită descoperirilor din așezările eneolitice din faza Cucuteni A de pe terasele „Chirițeni” și „Piciorul Bocăncenilor”, din depresiunea mai largă a Hangului.

Aceste așezări eneolitice, cercetate între 1955-1958, se află în apropiere de confluența pârâului Hangu cu Bistrița, pe două resturi din terasa medie a Bistriței, care sunt învecinate și ușor înclinate spre apa Hangului. Terasa de la „Chirițeni” are laturile destul de abrupte pe trei părți, fiind legată numai printr-o pantă lină cu înălțimile de la nord-vest și vest. Terasa vecină de la „Piciorul Bocăncenilor” este la fel, însă mai îngustă, fiind separată de terasa „Chirițeni”, de la vest, prin pârâul Bocăncenilor.

Ambele așezări sunt întinse și, prin poziția lor înaltă, domină șesul Hangului și valea Bistriței. Apărarea naturală, apa din vale, terenurile întinse din jur, ca și pădurile din apropiere, au favorizat dezvoltarea acestor așezări în epoca eneolitică.

Cercetările arheologice efectuate îndeosebi în cuprinsul așezării de pe terasa „Chirițeni” și, într-o mai mică măsură, în aceea de pe terasa „Bocăncenilor” au permis să se lămurească porțiuni din planul așezărilor și modul de construcție a locuințelor, precum și să se obțină cât mai multe date referitoare la aspectul de cultură Cucuteni A, căruia îi aparțin aceste așezări.

Astfel, dispoziția locuințelor în trei sau patru șiruri apropiate în anumite sectoare ale terasei corespunde, în genere, cu planul locuințelor din așezările eneolitice din faza Cucuteni A de la Hăbășești, Trușești și din alte locuri din Moldova, în care activitatea economică era bazată pe cultura primitivă a plantelor și pe creșterea vitelor, alături de care se mai practicau vânatul, culesul, pescuitul și meșteșugurile casnice. Deci, din acest punct de vedere, așezările cucuteniene de la Hangu nu fac excepție de la regula generală, cu toate că sunt situate într-o regiune de munte.

În total au fost descoperite resturile a 23 de complexe firave de locuire, 20 de la „Chirițeni” și 3 de la „Piciorul Bocăncenilor”, care – prin caracteristicile lor – nu fac parte din categoria așa-ziselor *plošciadki* tripolicene și cucuteniene. După urmele păstrate, se pare că au fost locuințe mici, construite direct la suprafața solului, sub formă de colibe, fără nici o amenajare anterioară a terenului, și apoi risipite în urma șiroirilor și a intemperțiilor. Așa se explică de ce uneori ajung să se împreune resturile de locuire din mai multe complexe, fiind greu de determinat forma și dimensiunile fiecăruia în parte. Dintre lipiturile arse, unele provin din pereții locuințelor, iar altele din vetrele din

interiorul sau din afara lor, precum și din plăcuțele, perforate parțial sau total, din cuptoarele de ars oale.

Lutul necesar pentru construcția locuințelor și a diverselor anexe nu a fost scos din cuprinsul celor două așezări, întrucât în toată suprafața săpată nu s-au descoperit decât două gropi, despre care nu se poate ști dacă au fost săpate sau nu în acest scop. Prin această particularitate, așezarea cucuteniană de la „Chirițeni” se deosebește de alte așezări, aparținând aceleiași culturi din Moldova, caracterizate prin platforme de lut ars, întrucât acestea conțin, de obicei, numeroase gropi, din care s-a scos lut pentru construcția locuințelor, umplându-se apoi – majoritatea dintre ele – cu resturi menajere din preajmă. În schimb, se pare că în ceea ce privește construcția locuințelor eneolitice de la Hangu, oamenii au scos lutul necesar din malul terasei dinspre apa Hangului și nu din interiorul așezării.

Spre deosebire de „Chirițeni”, așezarea eneolitică din faza Cucuteni A de pe înălțimea „Țuguieta” de la Trușești se caracterizează printr-un număr foarte mare de gropi, dintre care unele au fost săpate, desigur, și pentru scoaterea lutului necesar construcției locuințelor.

Așezarea eneolitică de la Hangu, ca și celelalte așezări cucuteniene din Moldova, se caracterizează printr-un inventar casnic, în care, alături de ceramică, se mai găsesc unelte și arme de piatră și silex, precum și obiecte de lut ars. În schimb, din cauza condițiilor speciale de zacere nu s-au păstrat decât puține resturi osteologice.

Astfel, s-au găsit în număr destul de mare unelte și arme de silex și rocă locală (șist negru, marnă, gresie glauconitică silicifiată), acestea din urmă fiind lucrate într-o tehnică asemănătoare pieselor corespunzătoare de silex. În general, numărul obiectelor de silex este mai mic decât al celor din rocă locală. Această situație se explică prin faptul că silexul era adus din alte regiuni, mai îndepărtate, de pe Prut, unde se găsește din abundență în depunerile cretacice.

Cele câteva resturi de nuclee de silex, numărul mare de așchii, precum și câteva percutoare descoperite, ne dovedesc că silexul a fost prelucrat la fața locului prin tehnica presiunii și a percuției. În general, această tehnică de prelucrare a silexului nu se caracterizează printr-o grijă deosebită, exceptând vârfurile de săgeată, gratoarele și străpungătoarele, retușate cu atenție atât pe margini, cât și pe fețele laterale.

Dintre obiectele de silex și piatră se remarcă lamele, cuțitele, vârfurile de săgeată, gratoarele, topoarele, dălțile și râșnițele primitive de piatră.

Cele mai multe dintre topoare prezintă cioplituri de la întrebuițare pe tăiș, care – din acest motiv – a devenit uneori bont și impropriu pentru lucru. Probabil că din eneolitic, contemporane cu aceste topoare plate din așezarea de la Hangu, datează și o jumătate de topor perforat, din marnă gălbuie, descoperit în cuprinsul așezării swideriene de la „Scaune”-Ceahlău.

În legătură cu producerea topoarelor plate, a căror lungime variază între 6,5 și 15,5 cm, iar grosimea între 1 și 3 cm, sunt unele așchii grosolane, mai mari sau mai mici, desprinse cu prilejul ciopliturii pietrelor din care s-au lucrat topoarele respective. De asemenea, s-ar putea ca unele din așchiile grosolane să provină din topoare distruse din vremea când a existat așezarea sau de mai târziu. La rândul lor, de pe aceste așchii grosolane, prin loviri intenționate sau neintenționate, s-au desprins alte așchii mai mici.

Ceramica este reprezentată, de obicei, prin fragmente din vase de lut ars, care – în majoritatea cazurilor – provin din vase corodate, din pastă de culoare roșie și, mai rar, cenușie. În genere, în afară de un vas-suport din cuptorul de ars oale, un vas mai mic și

alte vase miniaturale, aproape întregi, nu s-au păstrat decât părți din vase, mai mult sau mai puțin grupate, care nu permiteau decât întregiri parțiale. Deși ceramica nu și-a conservat pictura, totuși, după tehnica pastei și formele identificate (pahare, suporturi, vase cu gâtul dezvoltat și corpul bombat), se poate deduce, în mod sigur, apartenența ei la faza Cucuteni A. Din nefericire, nepăstrându-se pictura, nu s-a putut preciza dacă motivele decorative au fost cruțate din fondul roșu sau alb al vasului și dacă benzile decorative au fost late sau înguste. Pe de altă parte, decorul incizat era aproape inexistent. Din aceste motive nu s-a putut încadra, cu mai mare precizie din punct de vedere cultural și cronologic, specia ceramică pictată din așezările eneolitice de la Hangu. Avându-se în vedere poziția geografică a acestor așezări, în preajma Carpaților Orientali, nu ar fi deloc exclus ca motivele decorative să fi fost de culoare roșie, ca la Ariușd, Frumușica și în alte așezări ale culturii Ariușd-Cucuteni dintre Carpați și Siret sau din colțul de sud-est al Transilvaniei.

Resturile de locuire eneolitică de la Hangu, cu tot caracterul lor fragmentar și uneori neclar, permit totuși unele concluzii cu privire la felul de viață și de gândire al comunităților omenești care au trăit pe aceste locuri.

Astfel, numărul destul de mare al rășnițelor simple de piatră, întregi și fragmentare, dintre care unele de dimensiuni neobișnuite, ca și cele câteva frecătoare de piatră, fac dovada că oamenii se îndeletniceau cu cultivarea plantelor, pe care o practicau probabil în luncile de la poalele teraselor. De asemenea, numărul destul de mare de topoare de piatră, ca și vârfurile de săgeți de silex, ne arată că oamenii se ocupau și cu tăiatul lemnului, prelucrarea pieilor și vânătoarea.

În afară de aceste activități, ei au mai practicat țesutul, pescuitul și creșterea animalelor, cu toate că, referitor la această din urmă îndeletnicire, nu ni s-a păstrat decât puține oase de animale.

Relativ la viața spirituală a acestor comunități, s-au găsit doar câteva statuete feminine de lut ars cu șoldurile dezvoltate, întregi și fragmentare, care – prin caracteristicile lor – se încadrează în seria obișnuită a statuetelor feminine de lut ars din faza Cucuteni A, fiind în legătură, în cele mai multe cazuri, cu cultul fecundității și fertilității.

În fine, cu toate că – din lipsă de dovezi concludente – aspectul cultural din faza Cucuteni A din așezările de pe terasele de la „Chirițeni” și „Picioarul Bocăncenilor” de la Hangu nu poate fi încadrat mai precis, totuși, prezența lui într-o regiune de munte are o deosebită importanță, întrucât până la data descoperirii lui constituia singura dovadă de pătrundere a purtătorilor culturii din faza Cucuteni A în această regiune de munte de pe valea Bistriței.

Exceptând câteva resturi de locuire cucuteniene de la zona de contact dintre Subcarpații Moldovei și Carpații Orientali, dintre care acelea de pe Cozla și Bâta Doamnei se află pe teritoriul orașului Piatra Neamț, cele mai apropiate așezări din vremea acestei culturi se întâlnesc în regiunea subcarpatică a Moldovei. Dintre acestea din urmă, majoritatea datează din faza Cucuteni B și numai puține din fazele Cucuteni A și A-B.

Avându-se în vedere repartiția geografică și intensitatea așezărilor cucuteniene din regiunea subcarpatică a Moldovei și Carpații Orientali, se poate presupune că purtătorii culturii Ariușd-Cucuteni au pătruns în valea Bistriței dinspre regiunea subcarpatică a Moldovei, care – prin avantajele pe care le prezenta pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor – a fost locuită intens în preistorie și evul mediu.

În acest fel, un grup eneolitic din faza Cucuteni A, din regiunea subcarpatică a Moldovei, în căutare poate și de rocă locală din regiunea munților Ceahlău, necesară pentru producerea de unelte și arme, folosind probabil calea de acces de la Târgu Neamț la Hangu, s-a oprit în depresiunea mai largă a Hangului, durând așezări într-o regiune prielnică atât pentru creșterea animalelor, cât și – într-o anumită măsură – pentru cultivarea plantelor.

3. EPOCA BRONZULUI

În general, epoca bronzului în regiunea de munte a lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz este foarte puțin cunoscută. Doar pe terasa „Chirițeni” de la Hangu s-au găsit două complexe mici de locuire constituite din pietre, resturi firave de lipituri de perete și vatră, fragmente ceramice, două fusaiole de lut ars și o bucată dintr-o cută de piatră. Alte resturi ceramice din aceeași vreme s-au mai descoperit în diferite puncte din cuprinsul aceleiași așezări eneolitice de la Hangu sau pe terasa cu vestigiile atelierului medieval al Mănăstirii Buhalnița.

Din aceeași vreme datează, mai mult ca sigur, și jumătatea de topor de gresie verzuie descoperită, în mod întâmplător, pe terasa „Dârțu” de la Ceahlău, precum și – se pare – câteva fragmente ceramice de pe locul „Bofu Mic” din aceeași localitate.

Din punct de vedere cultural, aceste resturi de locuire aparțin, pe baza ceramicii descoperite, probabil unui grup din epoca bronzului, care urmează să fie precizat prin cercetările viitoare.

4. PRIMA EPOCĂ A FIERULUI

Tot atât de puțin cunoscută în această regiune de munte este și prima epocă a fierului (Hallstatt). Cu prilejul săpăturilor recente s-au găsit doar câteva fragmente ceramice din această vreme în cuprinsul așezării paleolitice de pe locul „Bofu Mic” de la Ceahlău, situat pe terasa medie a Bistriței. Din nefericire, aceste fragmente ceramice – din specia de calitate bună, de culoare neagră-cărbunie și cu lustru la exterior – nu sunt îndeajuns de caracteristice pentru a se putea determina grupul cultural căruia îi aparțin. În orice caz, prezența lor la Ceahlău atestă o locuire hallstattiană pe locul respectiv, a cărei intensitate și vârstă exactă sunt, deocamdată, necunoscute.

De asemenea, în sectorul din vecinătatea de nord-est a incintei Mănăstirii Buhalnița, la poalele colinei Brădițel, s-au semnalat – în mod sporadic – câteva fragmente ceramice lucrate cu mâna, din pastă brun-roșcată, amestecată cu cioburi pisate și nisip. Ele provin din solul galben, fără concrețiuni calcaroase, care în acest sector urmează sub solul vegetal. Aceste fragmente ceramice, de altfel destul de puțin numeroase, prezintă probabil unele caracteristici hallstattiene târzii. Din lipsa unor date mai concludente nu se poate preciza dacă resturile de locuire la care ne referim pot fi încadrate la sfârșitul primei epoci a fierului sau dacă, eventual, nu ar putea să aparțină chiar epocii La Tène.

În ceea ce privește repertoriul formelor, menționăm doar câteva fragmente provenind de la vase în formă de sac, ornamentate la exterior cu brăuri în relief, dispuse orizontal, alveolate sau crestate.

Având în vedere condițiile de găsimă, cu totul dubioase, ale acestor fragmente ceramice, la poalele colinei Brădițel, provenind din solul galben, de la diferite adâncimi și

nu dintr-o depunere compactă, este foarte probabil că avem de-a face cu niște viituri cărate la vale, pe pantă, dintr-o fostă așezare distrusă de torenți sau alunecări de straturi.

De altfel, în general, în regiunea subcarpatică din centrul Moldovei sunt foarte puține dovezi cu privire la locuirea din prima epocă a fierului. În ceea ce privește valea Bistriței, se cunoaște, mai de demult, un vârf de seceră de bronz, probabil de tipul cu cârlig, descoperit la Grințieș, în prundișul râului Bistricioara, și păstrat astăzi în colecțiile Muzeului de Istorie din Piatra Neamț⁶⁵. În rest, s-au identificat, prin recunoașteri, resturi ceramice, probabil hallstattiene timpurii, pe locul fostei G.A.C. de la Botești, aflate tot în colecțiile Muzeului de Istorie din Piatra Neamț⁶⁶.

5. A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

Cercetarea arheologică cu privire la epoca geto-dacică pe cursul superior al Bistriței, cu micile ei depresiuni intramontane, a început de fapt prin săpăturile efectuate în cadrul cercetărilor complexe din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz. Cu tot caracterul intensiv al acestor săpături, urmele respective din epoca getică au apărut în mod cu totul sporadic, risipite pe locurile propice de pe terase, între culmile împădurite și lunca din vale.

În această parte a văii Bistriței urmele de locuire getică din jurul depresiunii Hangului apar ca o simplă prelungire în zona muntoasă și împădurită a intensei vieți geto-dacice din cetățile și așezările de la Piatra Neamț și Calu, din zona de contact a văii Bistriței cu depresiunea subcarpatică.

Într-adevăr, viața geto-dacică, în diferitele ei perioade de înflorire, este cunoscută pe valea Bistriței prin săpăturile făcute pe cursul ei inferior, în zona orașului Piatra Neamț, la ieșirea văii râului din ulucul intramontan în depresiunea largă a Cracăului și Roznovului. Un grup de cetățui naturale sau fortificate, situate pe înălțimi și datate la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului, în perioada cea mai importantă a istoriei dacilor, de la Burebista la Decebal (perioada La Tène III; sec. I î.Hr.-I d.Hr.), este dublat de un grup de așezări deschise și întinse pe terasele joase de la confluența Bistriței cu văile secundare, datând din aceeași vreme sau de mai târziu (sec. II-III d.Hr.).

Prima cetățuie cercetată prin săpături este „Horodiștea” de la Calu, la sud de Piatra Neamț, situată pe un pînten deasupra unui mic afluent al Bistriței⁶⁷. Prin săpături mai noi s-au cercetat cetățuile de pe înălțimile Cozla și Bâta Doamnei din jurul orașului Piatra Neamț, în aceasta din urmă descoperindu-se resturile unei cetăți dacice cu palisade, ziduri de piatră și sanctuare, asemănătoare cu acelea ale cetățuilor din Munții Oraștie⁶⁸.

⁶⁵ N. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3-4, p. 463.

⁶⁶ Aceste fragmente ceramice au fost descoperite cu prilejul recunoașterilor de teren efectuate de către M. Zamosteanu, în cadrul Muzeului Arheologic din Piatra Neamț.

⁶⁷ R. Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 13 și urm.

⁶⁸ Pentru săpăturile de la Piatra Neamț, vezi rapoartele preliminare de săpături, din *MCA*, VI, 1959, p. 361 și urm; *MCA*, VII, 1961, p. 338 și urm; *MCA*, IX, 1970; precum și N. Gostar, *Cetatea dacică de la Bâta Doamnei*, comunicare prezentată la seminarul româno-sovietic de arheologie preistorică de la București, din octombrie 1962, și C.D. Scorpan, *Excepționale descoperiri arheologice la Bâta Doamnei*, în *Flacăra*, Piatra Neamț, 1118, 8-IX-1962, p. 11-20.

Ca și cetățile din această epocă de pe valea Trotușului, de la „Poiana”-Tecuci⁶⁹ și de la Târgu Ocna-„Tisești”⁷⁰, cetățile de pe valea Bistriței, de la Calu și Piatra Neamț, supraveghează una din căile importante de circulație din valea Siretului prin trecătorile Carpaților. Materialul arheologic rezultat din aceste cetăți arată, de fapt, identitatea formelor culturii getice din depresiunea subcarpatică cu aceea din sudul Moldovei și din valea Oltului transilvan.

Nici la Calu, nici la Piatra Neamț n-au fost încă descoperite așezările corespunzătoare acestor cetăți izolate pe vârful măgurilor. Așezările extinse pe terasele inferioare ale Cuediului, în marginea orașului Piatra Neamț, datează din următoarele perioade: așezarea din cartierul Lutărie și cea de la Dărmănești aparțin epocii provinciale romane (sec. II-III), iar așezarea de sub muntele Pietricica, distrusă de cariera fabricii de cărămidă, datează de la începutul epocii migrațiilor (sec. IV). Tot aceste perioade târzii îi aparțin și cimitirul de înhumăție de la Izvoare, de la est de Piatra Neamț⁷¹. Urme numeroase de locuire getică au fost descoperite în această regiune și prin recunoașterile întreprinse de Muzeul Arheologic din Piatra Neamț⁷².

În afară de aceste descoperiri, resturi de cultură materială referitoare la epoca geto-dacică s-au urmărit cu atenție – așa cum s-a mai amintit – și în cadrul cercetărilor complexe din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz.

Din cauza condițiilor specifice ale acestei regiuni a văii Bistriței, cu terasele și plaiurile învelite de pajiști sau acoperite de pădure, cercetările de suprafață au rămas infructuoase. De aceea s-au făcut sondaje intenționate în punctele ale căror toponime puteau indica o sălășluire tipic geto-dacică sau în locurile a căror formă de relief este caracteristică așezărilor din epoca geto-dacică. Astfel, au fost sondate din primul moment „Cetatea Altanului” (de pe muntele Altanul) de la Izvoarele Audiei, afluent al pâraului Hangu, și „Cetățuia” de lângă Hangu. De asemenea, s-au sondat terasele Bistriței; terasa inferioară de confluență de la vărsarea Hangelui, sub așezarea eneolitică de la „Chirițeni”; terasa înaltă de pe stânga Gurii Hangelui, unde se află cimitirul actual al satului Hangu, și terasa veche a Bistriței de la poalele înălțimii „Cetățuia”. În genere, aceste sondaje au fost sterile. În schimb, resturi de cultură materială getică au apărut în sondajele făcute pentru cercetarea diferitelor obiective arheologice, în cimitirele vechilor biserițe sau în vatra siliștilor dispărute.

În toată regiunea toponimul care se bucură de cel mai mare prestigiu în legendele populare este „Cetatea Altanului”, vârf de muncel împădurit, teșit în platforme suprapuse și înconjurat de un larg șanț semicircular format prin eroziune naturală de două brațe de apă, lăsând între capetele lor îngemănate un picior îngust de acces. Sugestivă înfățișare de ansamblu, care explică numele dacic, păstrat de-a lungul generațiilor, ca și legendele țesute de creația epică și mitică populară. Prin șanțurile trasate pe diferitele platforme, atât pe culme, cât și pe coasta înclinată spre șanțul pâraielor, însumând cca. 150 m lungime, nu s-a descoperit nici o urmă de locuire în cuprinsul numitei cetăți.

⁶⁹ R. Vulpe, E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 25 și urm.; R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse Moldavie*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 143 și urm.

⁷⁰ A. Nițu, M. Zamoșteanu, *Sondajul în cetățuia getică de la Tisești*, în *MCA*, VI, 1959, p. 375 și urm.

⁷¹ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 276 și urm.

⁷² C. Matasă, *Din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, XXXI, 1938, p. 97 și urm., harta de la p. 116.

În diferitele sondaje urmele referitoare la epoca getică sunt precare și se reduc, în general, la fragmente ceramice. Pe terasele joase ale Bistriței, din jurul șesului Hangului, fragmente de ceramică getică, lucrate cu mâna, au fost găsite pe coasta siliștei de la Grozăvești, la săparea cuptorului feudal de acolo. Cioburi identice au fost descoperite pe mica terasă de sub „Piciorul Bourei”, pe care se află biserica din satul Fârțiți. Ele au fost găsite lângă peretele de nord, indicând probabil o colibă sau un bordei chiar pe locul ocupat de biserică. Aceleași fragmente ceramice au fost descoperite și în josul văii Bistriței, în preajma bisericii vechi din Buhalnița.

Cea mai importantă descoperire o constituie „sălașul” de la poalele înălțimii numite „Cetățuia”, din marginea de est a satului Hangu. Privită din față, din șesul larg al Hangului, aceasta are o formă aproape conică. Din profil se desemnează în adâncime o culme prelungă, legată la spate printr-o șea largă de coasta „Vârful Muntelui”, culme înaltă care închide la est orizontul șesului până la gura Hangului.

Culmea îngustă și în două ape a „Cetățuii” nu formează un platou propice pentru locuire. Totuși, vârful cel mai înalt al ei a fost sondat prin trei șanțuri pentru a se vedea dacă ea nu a servit în trecut, cel puțin, ca punct de pază. Pătura ierboasă, crescută direct pe stratul de gresie clivată a muntelui, nu ascunde însă nici o urmă de viață omenească. „Sălașul” propriu-zis este situat pe terasa mai veche a Bistriței, dispusă în semicerc pe latura frontală a „Cetățuii”.

Aici, prin săpăturile arheologice întreprinse între anii 1955-1958 s-a reușit să se identifice câteva complexe de locuire, dintre care: un bordei, un semibordei, trei locuințe și o anexă, construite la suprafața solului, precum și o vatră în aer liber.

În general, aceste complexe de locuire (fie că este vorba de bordeie sau locuințe în aer liber) au o suprafață redusă, variind ca mărime între 4 și 6 m². Forma lor este rectangulară, cu laturile mai mult sau mai puțin arcuite. Locuințele de suprafață, ca și partea de deasupra solului de la bordei sau semibordei, erau construite simplu, în formă de colibă, pe un schelet de lemn, din nuiele împletite și lipite cu lut, fapt determinat probabil și de caracterul lor sezonier. Totuși, diferențierea tipologică a acestor complexe de locuire (bordei, semibordei, colibe la suprafața solului) ar putea indica, cu rezervele cuvenite, o anume întrebuintare a lor, legată de un anotimp deosebit (vară, iarnă).

În ceea ce privește sistemul de construcție al acestor locuințe, observațiile s-au făcut, în special, ținându-se seama de gruparea resturilor de chirpicii și ceramică în jurul unor vetre, dispuse de obicei într-unul din colțurile locuinței. Aceste vetre de formă ovală, a căror suprafață nu depășea în medie 0,70 m², erau construite, în cele mai multe cazuri, pe un simplu pat format din lespezi mici de gresie locală, peste care s-a așternut un strat subțire de lipitură de lut. Starea de conservare a locuințelor și a vetrelor este destul de precară, fapt determinat – în mare parte – de compoziția solului umed și, în special, de repetatele arături agricole practicate pe această terasă.

Inventarul descoperit în interiorul locuințelor este, în genere, sărăcăcios. Lipsa uneltelor și obiectelor de metal, ca și raritatea celor de lut sau piatră, pledează împotriva unei locuiri intense și de lungă durată. Cele câteva fusaiole sau rondele de lut, ca și existența unor arcere din rocă locală, împreună cu resturi ceramice, în majoritate de factură primitivă (lucrată cu mâna), documentează o viață simplă, pastorală, în condițiile de locuire respective, puțin propice pentru o viețuire intensă și de mai lungă durată.

Raritatea frapantă a ceramicii fine, cenușii sau roșii, lucrată la roată, spre deosebire de ceramica așezărilor din depresiunea Piatra Neamț, ca și lipsa totală a obiectelor sau

ceramicii de import, a obiectelor de podoabă sau a vaselor mari de provizii, dovedesc – de asemenea – caracterul simplu și sezonier al acestei așezări.

Resturile de materiale descoperite pe această terasă sunt suficiente pentru a defini felul de viață caracteristic „sălașului” de aici. Gruparea colibelor pe mica terasă a „Cetățuiei”, ustensilele de tors și prezența ceramicii arată, totuși, viața sedentară și casnică a unui grup de familii. Cu toate urmele de ceramică identică, descoperită în continuare pe prispalele coastei de la Grozăvești, nu poate fi vorba de o așezare extinsă, cu viață agricolă intensă, ca în satele deschise din regiunea Pietrei Neamțului (Lutărie și Dărmănești). Urmele de locuire getice din jurul depresiunii Hangului („Cetățuia”, Grozăvești, Fârțișgi) sau de la gura Buhalniței sunt izolate în grupări mici pe locuri bine expuse și indică sălașe ale unei populații sedentare, dar a cărei ocupație principală este păstoritul, condiționat de resursele regiunii de munte.

Așa după cum s-a amintit, nu s-a descoperit nici o monedă sau un alt obiect pentru o datare mai precisă a sălașului getic. Astfel, elementul principal pentru fixarea cronologiei rămâne ceramica. Descrierea categoriilor ceramicii de la Hangu-„Cetățuia” arată că, pe de o parte, complexul ceramic al „sălașului” se încadrează tipologic și cronologic la sfârșitul epocii La Tène din Moldova și Transilvania, prezentând – în același timp – și unele elemente de legătură cu epoca următoare, corespunzătoare Provinciei Dacia (sec. II-III). Așa se explică analogiile ceramicii de la Hangu în descoperirile de ceramică din cetățuile La Tène din depresiunea subcarpatică (Piatra Neamț, Târgu Ocna-„Tisești”), din cetățuia de la „Poiana”-Tecuci, din sudul Moldovei și din așezarea de la Sfântu Gheorghe-„Bedehaza”⁷³, pe Olt, de pe versantul transilvan al Carpaților.

Dacă prin săpăturile arheologice din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz nu s-au descoperit încă stațiuni din toate perioadele culturii getice, cursul superior al Bistriței până la trecătorile munților este complet neinvestigat și este posibil ca ele să apară în cercetările viitoare.

⁷³ K. Horedt, *Așezarea de la Sfântu Gheorghe-„Bedenháza”*, în *MCA*, II, 1956, p. 20.

B. SĂPĂTURI, SONDAJE ȘI DIVERSE DETERMINĂRI ȘI ANALIZE*

1. PALEOLITIC ȘI EPIPALEOLITIC

a) BISTRICIOARA – „LUTĂRIE”**

Cercetările întreprinse în cursul celor două campanii (1957-1958) pe locul numit „Lutărie”, situat în marginea de sud-vest a satului Bistricioara, au dus la descoperirea unei importante și bogate așezări paleolitice de terasă, cu șapte niveluri de locuire.

Săpăturile efectuate în cele două puncte (I și II), situate la cca. 50-60 m unul de celălalt, însumează o suprafață de 210 m².

1. Stratigrafie

Observații generale

Din punct de vedere stratigrafic, în ordine cronologică, avem de-a face cu următoarele șapte niveluri geologice deosebite:

1. sol negru vegetal cu grosimea de 0,10-0,15 m;
2. loess gălbui prăfos cu grosimea de 0,06-0,40 m;
3. sol fosil brun-roșcat cu grosimea de 0,10-0,40 m;
4. loess gălbui-roșcat cu grosimea de 0,25-0,80 m;
5. loess cenușiu pseudo-micelian cu grosimea de 0,50-1 m;
6. sol fosil cenușiu-roșcat cu grosimea de 0,20-0,50 m, aflat direct peste prundișuri;
7. prundișuri de terase.

Cele șase niveluri de locuire, în raport cu succesiunea depunerilor geologice de terasă, se află situate astfel: a) nivelul I – aurignacian mijlociu evoluat în depunerea 5; b) nivelul II – aurignacian superior pregravetian, la limita superioară a depunerii 5; c) nivelul III – gravetian inferior; d) nivelul IV – gravetian mijlociu; e) nivelul V – gravetian superior în depunerea 4 (se remarcă poziția acestui nivel la limita superioară a depunerii, precum și faptul că un număr mic de piese pătrunde până la partea inferioară a depunerii 3); f) nivelul VI – gravetian final în depunerea 2 (piese rare pătrund atât în depunerea 1, cât și la partea superioară a depunerii 3, care – din punct de vedere arheologic – este, în mare parte, sterilă) (fig. 8).

2. Arheologie

Sub nivelul I de locuire a apărut la cca. 0,15-0,20 m, deasupra prundișurilor terasei, o pată de cărbune lipsită de material arheologic și paleontologic. Existența ei trebuie pusă în legătură cu o ardere întâmplătoare și, în nici un caz, cu o locuire paleolitică.

* Procentajele sunt date, în general, în cifre rotunde.

** Această așezare a fost semnalată expediției paleolitice Ceahlău de către N. Zaharia, care a executat și primele săpături în punctul I, în 1957, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, ajutat de T. Bader (student). În 1958 au fost săpate ambele puncte. În punctul I săpăturile au fost executate de I. Stratan, directorul Muzeului de Istorie și Etnografie din Lugoj, iar cele din punctul II de Al. Păunescu și M. Bitiri, cercetători la Institutul de Arheologie din București, ajutați de E. Constantinescu, E. Ioachim, D. Ignat și M. Popescu (studenți).

Nivelul I

Cuprinde vetre și pete de arsură de formă obișnuit ovală (fig. 9-10). Vatra cea mai mare atinge o suprafață de cca. 2 m². Unele vetre sunt sărace în cărbune și pământ ars, în schimb altele – pe lângă bogăția de cărbune și oase, în marea lor majoritate sfărâmate – conțin și obiecte de piatră cioplită. În interiorul vetrelor mai importante sau în jurul lor s-au găsit gropi mici, ovale sau perfect rotunde, cu diametrele variind între 0,10-0,29 m și adânci de 0,06-0,13 m, pline de cenușă și cărbune, iar unele chiar cu oase arse.

Cea mai mare vatră a fost însoțită de cinci gropi rotunde cu diametrul de 0,10 x 0,20 m și adâncimea de 0,08-0,13 m. De pe suprafața ei s-au cules mai multe obiecte de piatră (spărturi, așchii și lame).

Proporția tipurilor de unelte găsite în acest nivel, atât în interiorul vetrelor, cât și între ele, este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	5	4,80
2.	Așchii (unele cu aspect lamelar; câteva retușate)	34	32,70
3.	Lame neretușate	48	46,15
4.	Lame cu retușe oblice	13	12,50
5.	Gratoare (în general cu partea activă convexă)	4	3,85
	Total	104	100,00

Proporția materiei prime folosite pentru confecționarea uneltelor din acest nivel este următoarea: gresie glauconitică silicifiată – 65%, menilite și alte roci – 21%, șist negru de Audia – 12% și silex de bună calitate (cenușiu și alb-albăstrui) – 2%.

Marea majoritate a uneltelor o formează piesele de mărime mijlocie (81%), apoi cele mari (17%) și, în foarte mică măsură, cele mici (2%).

Din punct de vedere tipologic și stratigrafic, se poate atribui nivelul I de locuire aurignacianului mijlociu.

Numeroase resturi de oase și câțiva molari aparțin bovideilor.

Nivelul II

Este cel mai bogat în vetre și pete de arsură. Vatra cea mai mare atinge o suprafață de 2,10 m². Marea majoritate a lor au o formă ovală, sunt alveolate și căptușite cu piatră, în special cu plăci de gresie. Dintre cele mai importante vetre le prezentăm pe următoarele:

a) O vatră de 1,50 m², groasă de 0,03-0,05 m, în centrul căreia, pe o porțiune de 0,50 m², s-au găsit mai multe pietre grupate, dintre care unele mari, de 0,20-0,30 m lungime, iar altele mai mici, de 0,05-0,08 m. Centrul vetrei unde au apărut pietrele arse, dispuse orizontal, atingeau o adâncime de 0,20 m. Vatra era bogată în cărbune și pământ ars, dar săracă în oase și obiecte de piatră cioplită.

b) O vatră ovală de 1,10 m², cuprinzând două gropi oval-prelungi, adânci de 0,10 m și lungi de câte 0,35 m, pline cu cărbune, oase arse sparte și obiecte de piatră.

c) O vatră, de asemenea alveolată, și mai multe pete de arsură pe o suprafață de cca. 9 m². Vatra propriu-zisă avea forma ovală, cu dimensiunile de 1,65 x 1,35 m, și cuprindea cinci gropi ovale, lungi de 0,10-0,20 m și adânci de 0,08-0,28 m. Pe această vatră s-au găsit grupate foarte multe lespezi de gresie, lungi de 0,05-0,30 m. Adâncimea maximă a vetrei atingea 0,20 m. Această groapă era săracă în oase și obiecte de piatră. Pe întreaga sa suprafață au apărut doar 13 piese: spărturi, lame, așchii și un gratoar. Puțin mai la sud de

vatră se găseau pete de pământ ars pe o suprafață de cca. 7,50 m² și orientate pe direcția nord-vest – sud-est. Nu s-a putut preciza dacă acest complex reprezintă urmele unei colibe sau, poate, urmele unei mari vetre sezoniere.

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Așchii de aspect lamelar (2 dintre ele parțial retușate)	68	35,40
2.	Lame întregi și fragmentare (unele cu retușe oblice pe laturi)	95	49,50
3.	Gratoare (18 simple, unul dublu și altul înalt)	19	9,90
4.	Burine (4 mediane, 5 de unghi și unul dublu)	10	5,20
	Total	192	100

Este de observat apariția în acest nivel a burinelor, care erau cunoscute și de locuitorii nivelului I de la „Dârțu”, formă absentă totuși în primul nivel de la Bistricioara (fig. 11/1-5).

Proporția materiei prime este următoarea: sist negru de Audia – 38%, silex de Prut de bună calitate – 31%, gresie glauconitică silicifiată – 15%, menilite și alte roci – 16%.

Marea majoritate a uneltelor o formează piesele de mărime mijlocie (83%), urmate de cele mici (13%) și mari (4%). În comparație cu primul nivel, proporția uneltelor microlitice (în special lamele) crește în dauna celor macrolitice.

Au fost descoperite resturi faunistice de cal și bour.

Tipologia și stratigrafia nivelului II aparține aurignacianului superior pregravetian.

Nivelul III

Cuprinde, de asemenea, pete de arsură și vetre de formă ovală. Pe unele vetre s-au găsit câteva pietre negrupate, iar alte vetre cuprind în interior sau în jurul lor gropi mici ovale. Dintre cele mai importante, amintim una de cca. 1 m², având o arsură groasă de 0,08 m, în interiorul căreia s-a găsit o groapă de formă ovală cu dimensiunile de 0,20-0,25 m și adâncă de de 0,18 m, plină de cenușă și cărbune. Pe vatră s-au găsit trei pietre izolate și foarte multe obiecte de piatră cioplită (spărturi, așchii, lame, burine), precum și numeroase oase mici, aflate într-o stare de conservare precară.

Nivelul III este cel mai bogat în unelte, în comparație cu celelalte niveluri de locuire de la Bistricioara-„Lutărie”.

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	8	2,75
2.	Așchii cu aspect lamelar, dintre care 3 parțial retușate (2 cu vârfuri ascuțite, retușate pe ambele laturi, folosite ca străpungătoare și o alta în forma de „D”, folosită ca racloar)	18	6,15
3.	Lame neretușate, întregi și fragmentare	188	64,15
4.	Lame parțial sau în întregime retușate cu retușe oblice	11	3,75
5.	Lame cu latura teșită abrupt și vârfuri de tip <i>La Gravette</i> , întregi și fragmentare	4	1,35
6.	Gratoare pe lame sau așchii (cele mai multe cu partea activă concavă)	45	15,35
7.	Burine (mediane – 6, de unghi – 10, duble – 3, gratoar-burin – 1)	19	6,50
	Total	293	100,00

Cele 293 de piese se repartizează pe categorii de roci după cum urmează: silex de Prut de diferite nuanțe – 55%, menilite – 25%, șist negru de Audia – 13% și gresie glauconitică silicifiată – 7%.

Marea majoritate a uneltelor este formată din piese de mărime mijlocie (82%), după care urmează cele mici (14%) și apoi cele mari (4%). Inventarul microlitic al acestui nivel cuprinde: lame cu o latură teșită abrupt și vârfuri de tip *La Gravette*, lame neretușate și retușate, gratoare, burine și nuclee, iar cel macrolitic numai așchii și lame, dintre care cele mai lungi ating cca. 12 cm (fig. 11/6-21; 12).

Apariția în acest nivel a unor elemente noi, cum sunt lamele microlitice cu latura teșită abrupt și vârfurile de tip *La Gravette* (care prezintă retușe abrupte, în special, pe porțiunea dinspre vârf), ne îndreptățește să atribuim acest nivel gravetianului inferior. Este vorba de prima etapă de dezvoltare gravetiană, în care – pe lângă bogatele elemente aurignaciene – își face apariția, în vetre ovale, tehnica retușelor abrupte (fig. 13).

Resturile paleontologice sunt reprezentate de speciile de cal, ren și bovidee.

Nivelul IV

Cuprinde mai puține vetre de aceeași formă ovală (fig. 14), dintre care cea mai mare atinge cca. 1,50 m², precum și pete de arsură.

Cea mai importantă dintre vetre, cu o grosime între 0,04-0,10 m, cuprinde oase mici sfărâmate, rău conservate, ca și un material de piatră cioplită, alcătuit din spărturi, așchii, lame și gratoare. Toate vetrele sunt sărace atât în unelte, cât și în oase și sunt lipsite de gropi.

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee de formă conică	7	2,95
2.	Așchii neretușate cu aspect lamelar, dintre care 8 parțial retușate	42	17,70
3.	Lame, dintre care 12 cu retușe oblice	133	56,10
4.	Lame cu latura teșită abrupt (6) și vârfuri de tip <i>La Gravette</i>	8	3,40
5.	Gratoare pe lame și așchii (majoritatea cu partea activă convexă și două concave; unul este de tip cu bot, iar 3 înalte)	29	12,25
6.	Burine (de unghi – 10, mediane – 5, duble – 2, gratoir-burin – 1)	18	7,60
	Total	237	100

Proporția materiei prime este următoarea: silex de Prut de diferite nuanțe – 62%, menilite – 30%, șist negru de Audia – 6% și gresie glauconitică silicifiată – 2%. În depunerile acestui nivel a fost descoperită și o bucată de hematit friabil.

Marea majoritate a uneltelor o formează piesele de mărime mijlocie (74%), urmate de cele mici (23%) și cele mari (3%). Deci, se observă o creștere a materialului microlitic în dauna pieselor mijlocii și mari. Piesele microlitice din acest nivel cuprind: lame cu latura teșită abrupt, vârfuri de tip *La Gravette*, lame retușate, gratoare și un burin pe lamă (fig. 15-17).

Fauna este reprezentată prin oase rău conservate și printr-un molar de cal.

Această depunere reprezintă cea de-a doua etapă de locuire gravetiană, cunoscută și sub denumirea de gravetian mijlociu.

Nivelul V

Conține vetre ovale (fig. 18) sau aproape rotunde, de mici dimensiuni, precum și mici pete de arsură a căror suprafață este mult mai mică în comparație cu a celor descoperite în nivelele subiacente. Cea mai mare vatră are o suprafață de 0,86 m². Dintre aceste vetre, una are o formă ovală neregulată, prezentând în partea sa estică o groapă mică ovală, lungă de 0,20-0,25 m, în care s-au descoperit câteva oase mici sparte și puține obiecte de piatră. De pe vatră s-au cules, de asemenea, oase mici, spărturi și lame întregi sau fragmentare.

O altă vatră, de formă rotundă, cuprindea în partea de vest o gresie de 0,25 x 0,10 m, iar la limita de est o groapă mică de 0,20 m lungime și 0,18 m adâncime, plină de cărbune și oase mici arse. Grosimea vetrei atingea 0,08 m.

În nivelul V s-au găsit și câteva fragmente izolate de gresii de diferite forme, a căror lungime era cuprinsă între 0,20 și 0,40 m. Fragmentele de oase descoperite în această depunere erau rău conservate.

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	4	1,55
2.	Așchii cu aspect lamelar, dintre care 4 folosite ca racloare	20	7,80
3.	Lame, dintre care 16 cu retușe oblice	178	69,25
4.	Lamă denticulată	1	0,40
5.	Lame trunchiate oblic, cu retușe pe marginea trunchiată	2	0,80
6.	Lame cu latura teșită abrupt (10) și vârfuri de tip <i>La Gravette</i> (5)	15	5,80
7.	Gratoare pe lame și așchii, de regulă cu partea activă convexă, dintre care 2 înalte	20	7,80
8.	Burine (de unghi – 7, duble – 4, mediane – 4, gratoire-burine – 2)	17	6,60
	Total	257	100,00

În ceea ce privește materia primă, cele 257 de piese se grupează în felul următor: menilite – 56%, silex de Prut de diferite nuanțe – 36%, șist negru de Audia – 7% și gresie glauconitică silicifiată – 1%.

Marea majoritate a inventarului descoperit este format din piese de mărime mijlocie (72%), urmate de cele mici (25%) și mari (3%). Se remarcă o ușoară creștere a materialului microlitic, iar cel macrolitic se menține în aceeași proporție ca și în nivelul IV. Piesele microlitice din acest nivel constau în lame neretușate, burine, gratoare, precum și în lame cu latura teșită abrupt și vârfuri de tip *La Gravette* (fig. 19-20).

Materialul faunistic descoperit este reprezentat prin câteva oase mici și doi molari de cal.

Marele număr de unelte mijlocii și microlitice, ca și poziția stratigrafică a acestui nivel, ne permit să îl atribuim gravetianului superior.

Nivelul VI

Este caracterizat prin lipsa vetrelor și a petelor de arsură. În schimb, au apărut mai multe bucăți de gresie ale căror dimensiuni variază între 0,20-0,30 m lungime și 0,08-0,14 m lățime. Deși nu s-au găsit urme de foc, totuși, s-au cules 17 piese puternic calcinate. De asemenea, datorită acidității solului nu au apărut resturi osoase.

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care 3 conice	6	2,00
2.	Așchii lamelare, dintre care 3 retușate	28	9,33
3.	Lame, dintre care 23 cu retușe oblice	210	70,00
4.	Lame cu latura retușată abrupt (6) și vârfuri de tip <i>La Gravette</i> (2)	8	2,67
5.	Vârf cu o latură retușată abrupt, asemănător cu vârfurile de tip azilian	1	0,33
6.	Vârf microlitic de tip <i>à cran</i> atipic	1	0,33
7.	Lame trunchiate oblic și retușate	2	0,67
8.	Lame denticulate	2	0,67
9.	Împungător	1	0,33
10.	Gratoare pe lame și așchii, majoritatea cu partea activă convexă, unele cu partea activă dreaptă sau oblică, deosebindu-se următoarele tipuri: 3 piese duble (dintre care una de tip <i>épaulement</i> și una de tip <i>à museau</i>), 2 de tip înalt și una macrolitică de 9.5 cm	26	8,67
11.	Burine: de unghi (9), din care una pe o piesă trunchiată oblic, iar una trunchiată concav la o margine și retușată; duble (4), mediane (1) și gratoar-burin (1)	15	5,00
	Total	300	100,00

Materia primă folosită pentru confecționarea uneltelor se repartizează după cum urmează: menilite – 56%, silix de Prut de diferite nuanțe – 36%, șist negru de Audia – 7% și gresie glauconitică silicifiată – 1%.

Marea majoritate a inventarului este formată din piese de mărime mijlocie (72%), urmate de cele mici (18%) și mari (10%). Piesele microlitice sunt reprezentate prin: lame cu latura teșită abrupt, lame neretușate și retușate, burine și gratoare. Dintre microlite se disting două piese: un vârf asemănător celui de tip azilian și un altul cunoscut sub denumirea de *pointe à cran athypique*. Uneltele de mărime mijlocie se mențin în același procent ca în nivelul V (72%). Ele constau în lame-gratoare și împungătoare (fig. 21-23). Piesele macrolitice constau în lame neretușate de secțiune trapezoidală și, cel mai adesea, triunghiulară (cu creasta mediană înaltă), lame retușate, un vârf de tip *La Gravette* și un gratoar dublu pe așchie masivă.

Pe baza acestor date se poate afirma că nivelul VI aparține gravetianului final. Materialul litic din acest nivel prezintă analogii destul de pronunțate cu acela descoperit în depunerea gravetiană finală din așezarea de la Movileni-Heleșteni (jud. Iași).

Pentru a conchide, trebuie să subliniem că, atât prin bogăția materialului litic, cât și prin precizia datelor stratigrafice (cinci niveluri suprapuse de vetre), cele șase niveluri de locuire de la Bistricioara-„Lutărie” (două aurignaciene și patru gravetiene) au constituit așezarea cheie pentru determinarea etapelor de dezvoltare ale paleoliticului superior din valea Bistriței.

b) CEAHLĂU

„BOFU MARE”*

Terasa „Bofu Mare” este situată la est de pârâul Schitului, la vest de terasa înaltă a Cremenișului și la nord de apa Bistriței. Ne aflăm în fața celei mai întinse terase mijlocii de confluență a Bistriței din bazinul Răpciuni.

Suprafața săpată în 1955-1957 a fost de 291 m², unele secțiuni fiind adâncite până la aluviunile din bază.

Stratigrafia depunerilor geologice cuprinde:

1. sol negru-cenușiu vegetal de 0,15 m grosime;
2. depuneri *loess*-oide galbene prăfoase de 0,10-0,15 m grosime;
3. sol brun-roșcat cu desprinderi prismatice verticale de 0,30-0,40 m grosime;
4. sol galben-roșcat (pseudo-micelian spre bază) de 0,80-0,90 m grosime;
5. niveluri de scurgere și de nisipuri fine de 0,40-0,50 m grosime;
6. depuneri de nisip mare de 0,15-0,20 m grosime;
7. aluviuni de la bază.

Săpăturile de pe această terasă s-au făcut în așa fel încât să cuprindă cele mai prielnice locuri pentru o așezare paleolitică. Cu toate acestea, rezultatele săpăturilor au fost slabe. Lipsa unei așezări mai bogate este justificată prin faptul că această terasă deschisă, supusă în permanență vânturilor și curenților obișnuiți pe valea Bistriței, și – pe deasupra – departe de apă, nu a putut oferi condiții de viață propice.

Din toată suprafața săpată au fost recoltate doar 19 piese de piatră cioplită, și anume: opt lame, două gratoare, un burin median și opt așchii. Toate aceste piese proveneau din depunerea galbenă prăfoasă și din partea inferioară a humusului vegetal.

Lamele oscilează ca lungime între 4 și 5 cm. Se remarcă printre ele o lamă cu o creștătură mare pe una din laturi. Cele două gratoare au fost obținute pe extremitățile lamelor scurte și ambele au partea activă convexă (fig. 37/13-18). Așchiile sunt, în majoritate, atipice. Numai una dintre ele, mai masivă, a fost retușată pe o latură, fiind folosită ca răzuitor.

Materia primă folosită la prelucrarea uneltelor este, în ordinea proporției, următoarea: menilitele, șistul negru de Audia, silexul de Prut, gresia glauconitică silicifiată, precum și un șilex de culoare vânt-gâlbuie, ce a apărut și pe terasa „Bofu Mic”. Ținând cont atât de poziția stratigrafică, cât și de forma uneltelor, acest complex poate fi atribuit gravetianului final.

„BOFU MIC”**

Această terasă mijlocie este opera exclusivă a Bistriței, spre deosebire de terasele superioară și inferioară, care sunt terase de confluență, modelate concomitent de Bistrița și de Schit.

* Săpăturile din acest punct au fost executate, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, de un colectiv alcătuit din V. Căpitanu (student), în 1955, L. Roșu (director al Muzeului Regiunii Porțile de Fier din Drobeta Turnu Severin) și I. Stratan, în 1956, Fl. Mogoșanu (cercetător la Institutul de Arheologie din București) și I. Stratan, în 1957.

** Săpăturile din acest punct au fost efectuate, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, de un colectiv format din Fl. Mogoșanu și I. Stratan, în 1957, Fl. Mogoșanu, M. Bitiri și Al. Burlacu, în 1958.

Terasa „Bofu Mic”, mai mică decât celelalte două, are o întindere de aproximativ 2 ha și se desprinde din marginea de nord-nord-est a terasei superioare, coborând în pantă lină către firul apei Bistriței, fiind mărginită la est și vest de două văiugi adânci.

Săpăturile arheologice au început în anul 1957 și au continuat în anul 1958, însumând o suprafață de 688 m², săpată până la adâncimea de 0,70 m.

Pentru stabilirea unei stratigrafii complete, s-a efectuat un sondaj în șanțul I de 3,80 m adâncime, iar șanțul IV – de 40 m lungime și 2 m lățime – a fost săpat în trepte de 2 x 2 m, groase de 0,20 m, până la adâncimea de 4,50 m, cu scopul de a urmări cu mai multă precizie – pe verticală și orizontală, în același timp – anumite fenomene periglaciare concretizate prin nenumărate pene de gheață. În nici unul dintre cazuri nu s-a ajuns, însă, la aluviunile din bază.

Stratigrafia depunerilor geologice este următoarea:

1. sol negru vegetal de 0,06-0,08 m grosime;
2. *loess* galben prăfos de 0,25-0,35 m grosime;
3. sol fosil brun-roșcat cu detașări prismatice verticale de 0,30-0,40 m grosime;
4. *loess* gălbui-roșcat de 1,20-1,40 m grosime;
5. sol roșu închis de 1,10-1,20 m grosime;
6. sol roșu, din ce în ce mai aprins către bază, de aproximativ 1 m grosime, cu filoane lenticulare de nisip și pietriș.

În acest profil, ca și pe terasa „Podiș”, lipsește depunerea cenușie calcaroasă de aspect pseudo-micelian, fiind înlocuită aici de o depunere de culoare roșie închisă (fig. 24).

Din punct de vedere arheologic s-au descoperit două niveluri paleolitice.

Nivelul I

Este situat la o adâncime cuprinsă între 0,90-1,10 m, în partea superioară a depunerii de *loess* gălbui-roșcat și are un inventar foarte sărac, reprezentat doar prin 13 piese, dintre care numai două tipice: un gratoar pe capăt de lamă, în stare fragmentară, și un altul pe o așchie scurtă, amândouă având partea activă convexă. În rest, sunt doar așchii tipice. De remarcat faptul că aceste piese au fost găsite pe locul și în jurul unei vetre de foc de formă ovală, bogată în cărbune, care se întinde pe o suprafață de 0,80 x 0,60 m.

Materia primă folosită pentru făurirea uneltelor o constituie menilitele, șistul negru de Audia și silexul de Prut.

Nivelul II

Este situat la limita de contact dintre depunerile brun-roșcate și galbene prăfoase și este concentrat, mai ales, în *loess*-ul galben prăfos.

Proporția de tipuri de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclec	20	2,50
2.	Lame simple neretușate	344	43,00
3.	Gratoare	166	20,75
4.	Lame macrolitice	26	3,25
5.	Lame cu retușe oblice	33	4,12
6.	Lame dințate	7	0,88
7.	Lame cu „lovituri de burin”	16	2,00
8.	Lame cu trunchieri oblice retușate	14	1,75

9.	Lame cu latura teșită abrupt	77	9,62
10.	Vârfuri de tip <i>La Gravette</i>	55	6,88
11.	Străpungătoare	11	1,38
12.	Burine	29	3,62
13.	Vârf à cran atipic și vârf asemănător tipului <i>Vielle</i>	2	0,25
	Total	800	100,00

În bună parte, piesele prezentate în tabelul de mai sus au lungimea de 4-8 cm, excepție făcând doar câteva lame cu marginea teșită abrupt și vârfurile de tip *La Gravette*, care coboară sub 4 cm, precum și lamele macrolitice, care ating, uneori, dimensiuni de peste 12 cm (fig. 25-31).

Gratoare

Aparțin tipului de uncață care a apărut într-o proporție foarte mare. În general, ele sunt lucrate pe capăt de lamă sau pe așchie, având întotdeauna partea activă convexă. O bună parte dintre ele conservă pe spate crusta bulgărului, ceea ce dovedește că aceste unelte au fost lucrate din primul rând de lame sau așchii detașate din nucleu, care sunt – de obicei – mai late și, deci, mai potrivite pentru o astfel de uncață.

Se constată frecvent urme de refolosire prin reactivarea părților retușate. Noile desprinderi se deosebesc de restul piesei prin culoarea patinei. După formă, ele se pot împărți în mai multe categorii: gratoare pe capete de lame întregi sau fragmentare (62), pe așchii (71), duble (13), carenate (6), discoidale (4) și unele cu partea activă deschisă sub formă de evantai (5).

Vârfuri de tip La Gravette

Sunt de diferite dimensiuni; unele depășesc 7 cm, iar altele – microlitice – au lungimea sub 4 cm. Sunt lucrate pe lame prin retușe oblice, care teșesc câteodată latura lamei până aproape de linia mediană, dându-le astfel zveltețea cunoscută. Unele dintre ele sunt rotunjite bilateral.

Străpungătoare

Sunt lucrate pe lame sau pe așchii. Unele dintre cele lucrate pe lamă continuă pe ambele laturi, până către bază, cu retușe oblice, în felul lamelor cu marginea teșită. Există un străpungător dublu lucrat dintr-o lamă macrolitică.

Burine

Sunt lucrate pe așchii de dimensiuni mari, nici unul dintre ele nefiind microlitic. Mai mult de jumătate sunt mediane, unele fiind asociate cu cele de unghi; cele numai de unghi sunt, de obicei, duble sau chiar triple. Inventarul acestui tip de uncață mai cuprinde trei burine nucleiforme și un burin microlitic, asemănător tipului *Noailles*.

Lame

În general, acest nivel se bazează pe o industrie lamelară bogată și variată.

Lame cu marginea teșită abrupt

Întregi sau fragmentare, acestea au apărut într-o proporție destul de ridicată. În general, numai o singură latură a fost teșită prin retușe abrupte directe; cealaltă latură, de

obicei tăioasă, prezentând urme fine de uzură. Ele nu depășesc 6 cm lungime și sunt, deseori, sub 3 cm.

Lame trunchiate

Întotdeauna au capătul trunchiat oblic și retușat; laturile lungi sunt, însă, neretușate.

Lame dințate

Au apărut într-o proporție redusă, fiind dințate bilateral cu retușe mixte, directe și inverse. Frecvent, dințarea afectează ambele laturi în întregime; mai rar când acestea prezentau două sau trei scobituri.

Lame cu „lovituri de burin”

Se prezintă, de obicei, sub forma unor lame curbate în trei canturi, dintre care unul sau două sunt retușate. În secțiune au o formă triunghiulară și, mai rar, trapezoidală.

Lame macrolitice

Au forma unor lame de cuțit, retușate pe o latură sau pe amândouă prin retușe oblice. Cele neretușate prezentau urme evidente de întrebuințare. Câteva exemplare aveau retușe inverse. Lungimea lor depășea uneori 12 cm.

Nuclee

Au apărut nenumărați bulgări atipici din care cu greu au fost desprinse lame sau așchii. Forma nucleelor era conică sau prismatică, cu unul sau două planuri de lovire. Lipsesc bulgării sau nucleele din materia primă de bună calitate (silex de Prut).

Proporția materiei prime folosite este următoarea: menilite – 78%, silex de Prut – 10%, șist negru de Audia – 6%, gresie glauconitică silicifiată – 6%.

Se constată, mai ales, că din silexul de calitate s-au lucrat piesele mai fine, microlitice (vârfurile de tip *La Gravette* și lamele cu latura teșită), în schimb, peste 50% din gratoare sunt lucrate din menilite.

Din punct de vedere cultural, cele două niveluri de locuire au fost încadrate în felul următor:

Primul nivel este sărac în elemente tipologice pentru o încadrare cronologică precisă. Cele două gratoare găsite în acest nivel pot fi atribuite tuturor fazelor de cultură ce aparțin paleoliticului superior dezvoltat. În consecință, pentru încadrarea acestui nivel s-a recurs la analogiile de ordin stratigrafic pe care le ofereau terasele din jur. Astfel, primul nivel de pe terasa „Bofu” corespunde, ca poziție stratigrafică, gravetianului mijlociu, fiind plasat tot în partea superioară a depunerii roșcat-gălbuie și la aceeași adâncime cu nivelul atribuit acestei etape de pe terasele „Dârțu”, „Podiș” și Bistricioara.

Cel de-al doilea nivel de cultură, cel mai bogat din toată valea Bistriței și cu un inventar variat și numeros, pune o problemă delicată, care privește sfârșitul paleoliticului superior. S-a arătat anterior că acest nivel începe să apară imediat sub stratul vegetal și că în partea lui superioară se amestecă chiar cu elemente neolitice. În acest caz am fi tentați să-l atribuim gravetianului final, care apare la majoritatea teraselor bazinului Ceahlău.

Dar, spre deosebire de alte așezări aparținând gravetianului final, așezarea de la „Bofu Mic” oferă elemente noi care merită să fie semnalate. Este vorba, în primul rând, de prezența străpungătoarelor și, în al doilea rând, de aceea a lamelor denticulate, a lamelor trunchiate oblic și retușate, ca și a lamelor cu „lovitură de burin”. De asemenea, se poate menționa apariția

lanelor macrolitice, proporția ridicată a burinelor mediane în raport cu alte forme de burine și, în ține, prezența gratoarelor pe așchii, care se aseamănă cu așchiile de tip *raclette*.

Aceste elemente, care în alte așezări nu apar decât sporadic, ne fac să ne gândim la inventarul unei așezări magdaleniene. Este adevărat însă că, datorită puternicei acidități a solului, nu a parvenit nici un rest osteologic, lipsind cu totul industria osului, singura care ar fi putut să procure dovezi decisive privind apartenența culturală a acestui nivel. Nu este mai puțin adevărat că o mare parte din utilaj era destinată lucrului pe os. În această privință s-ar putea ține seama de scăderea sensibilă de la „Bofu Mic” a folosirii silixelului de Prut.

În concluzie, credem că poate fi emisă ipoteza penetrației în mediul gravetianului final de la „Bofu Mic” a unor influențe magdaleniene, probabil de tipul celor din Europa Centrală.

„CETĂȚICA I”*

Punctul „Cetățica” este o terasă înaltă, de aproape 7500 m², situată imediat deasupra teraselor mijlocii de pe dreapta râului Bistrița, mărginită pe trei laturi de pante abrupte.

Prin poziția sa, această terasă domină valea Bistriței atât în aval, cât și în amonte. De la poalele acesteia spre sud-est apa Bistriței intră în largul bazin al Hangului, „Cetățica” formând un fel de „poartă de intrare” spre izvoarele Bistriței.

Stratigrafia depunerilor geologice este următoarea:

1. sol negru-cenușiu vegetal de 0,25-0,30 m grosime;
2. loess galben prăfos de 0,20-0,25 m grosime;
3. sol fosil brun-roșcat cu desprinderi prismatice de 0,30-0,50 m grosime;
4. loess galben-roșcat (pseudo-micelian spre bază) de 1,40-1,50 m grosime;
5. scursuri de cca. 0,30 m grosime;
6. aluviuni de la bază (bolovăniș calcaros, piatră de râu, gresie, nisip etc.).

În 1956 și 1957 s-au efectuat săpături pe o suprafață de 220 m² până la 2,50 m adâncime, deosebindu-se patru niveluri de locuire.

Nivelul I – aurignacian inferior

Dovezile de cultură materială aparținând acestui nivel de locuire au fost găsite între 2,30-2,50 m adâncime, în depunerile de scursuri aparținând interstadiului Würm I-II.

Proporția materiei prime pentru confecționarea utilajului litic este următoarea: menilite și alte roci – 58,82%, gresie glauconitică silicifiată – 34,32%, șist negru de Audia – 6,86%. Rezultă din aceste cifre că rocile predominante sunt menilitele și gresia glauconitică silicifiată, materiale ce se găsesc mult mai ușor în împrejurimi.

Din totalul de 102 piese descoperite, 88 pot fi considerate tipice (fig. 32-34).

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	10	11,35
2.	Lame simple, neretușate	35	39,75
3.	Așchii retușate și neretușate	20	22,75
4.	Vârf musteroid	1	1,15
5.	Forme bifaciale	3	3,40

* Săpăturile au fost executate, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, de un colectiv format din L. Roșu, ajutat de M. Brudiu și V. Căpitanu (studenți), în 1956, L. Roșu și M. Bitiri în 1957. Anexa a fost redactată în colaborare cu L. Roșu.

6.	Răzuitoare	9	10,25
7.	Gratoare	10	11,35
	Total	88	100,00

Nuclee

Sunt, în general, atipice. Există, totuși, două exemplare de formă prismatică, lucrate din gresie locală, alte trei conice și unul macrolitic.

Lame

Proporția lamelor este destul de ridicată în comparație cu a celorlalte piese. Sunt de mărime mijlocie, oscilând între 3,5-7 cm lungime, iar în secțiune au o formă trapezoidală sau triunghiulară. Câteva exemplare sunt retușate parțial, iar unele prezintă urme vizibile de întrebuițare.

Așchii

Ceea ce atrage atenția în mod deosebit în acest nivel sunt unele așchii macrolitice obținute dintr-o gresie neagră, acoperită cu o patină groasă de aspect cretos, de culoare alb-verzuie. Ele au un plan de lovire larg și păstrează, uneori, bulburi de percuție proeminente, amintind tehnica de cioplire clactoniană. Alături de aceste așchii apar și altele obținute din menilite și gresii locale.

Vârf musteroid

Este lucrat din menilit și are un bulb de percuție proeminent. Laturile prezintă retușe mari, în trepte. Tehnica de prelucrare a acestuia este net musteriană.

Bifaciale

Cea mai interesantă piesă este un vârf foliaceu lucrat din menilit în tehnica bifacială musteriană evoluată. Are forma unei „frunze asemănătoare celei de plop”, având 4,5 cm lungime și 3,3 cm lățime la bază. Vârful piesei este foarte ascuțit, iar baza este formată din două suprafețe înclinate ce se intersectează în punctul median al piesei. Cele două piese au fost realizate prin desprinderi neregulate, de suprafață, mai adânci și mai îngrijite pe margini.

Cea de-a doua piesă bifacială este reprezentată de un fragment în formă de „frunză”, tot din menilit. Ambele suprafețe au retușe plate, mari sau mici, dispuse neregulat. Partea dorsală este mai bombată decât cea ventrală.

O a treia piesă, discoidală, este lucrată în aceeași tehnică bifacială. Suprafața dorsală este mai puțin retușată decât cea ventrală, iar retușele marginale sunt mai mici.

Răzuitoare

Sunt lucrate pe așchii, unele dintre ele masive. Obișnuit, au numai o margine retușată și, de regulă, arcuită. Retușele sunt largi și plate, în afară de cele care marchează marginea activă, care sunt mai mărunte și mai dese.

Gratoare

Se pot distinge două categorii de gratoare: unele lucrate pe așchii și altele pe lame. Cele pe așchii au partea activă puțin arcuită, în schimb cele pe lame sunt mai convexe.

Semnalăm prezența unor gratoare înalte, lucrate pe așchii mari de gresie locală, și a unui gratoar carenat cu partea activă larg-convexă.

Nivelul II – gravetian inferior

Acest nivel este cel mai bogat în dovezi de cultură materială, ceea ce atestă o îndelungată viețuire.

Stratigrafic, se situează în jumătatea superioară a depunerilor de *loess* galben-roșcat. În acest nivel s-au descoperit numeroase urme de vetre de foc, care – deși au fost spălate de ape – au păstrat, încă, un strat destul de gros de arsură și cenușă.

Proporția materiei prime folosite pentru confecționarea utilajului este următoarea: silex de Prut – 50%, menilite – 33%, șist negru de Audia – 13% și gresie glauconitică silicifiată – (4%). Este de observat faptul că pe măsură ce prezența silexului de Prut crește, gresia locală este cu mult mai puțin folosită.

Din totalul de aproape 450 de piese descoperite în acest nivel, 64 sunt tipice (fig. 35; 36/1-9). Numărul și proporția lor este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	5	7,80
2.	Lame neretușate și cu retușe oblice	30	46,85
3.	Așchii neretușate și retușate	6	9,40
4.	Gratoare, dintre care 2 cu „cioc”	13	20,30
5.	Lame cu latura teșită	4	6,25
6.	Burine	3	4,70
7.	Lame cu „lovitură de burin”	2	3,15
8.	Vârf retușat abrupt pe ambele laturi	1	1,55
	Total	64	100,00

Exceptând lamele, se observă că predomină gratoarele și, de asemenea, apar unele burine.

Lame

Ca mărime, oscilează între 4 și 7,5 cm. Majoritatea lor nu sunt retușate decât parțial; una singură prezintă retușe pe ambele margini.

Gratoare

Sunt lucrate pe capete de lame de diferite dimensiuni. Trebuie menționată prezența a două gratoare cu „cioc”. Este vorba de un nou tip de unealtă, lucrată pe așchie masivă din șist negru de Audia, având partea activă în formă de „cioc”, o proeminență îngustă și prelungă de cca. 2 cm cu un profil înalt, retușată pe laturi prin așchieri mărunte, nu prea îngrijite, iar în bot având unele desprinderi mai fine, caracteristice gratoarelor înalte, carenate.

Lame cu latura teșită abrupt

Prezența acestor unelte este foarte importantă pentru stabilirea apartenenței culturale a acestui nivel. Sunt semnele pătrunderii influențelor gravetianului. Aceste unelte sunt lucrate pe lame înguste și subțiri, care – de obicei – nu depășesc în lungime 4 cm, retușate abrupt pe una din laturi.

Burine de unghi

Sunt realizate pe lame întregi prin desprindere de lamele pe ambele laturi.

S-a mai amintit că în acest nivel de locuire au fost descoperite mai multe vetre de foc, care – deși au fost spălate de ape – păstrează, încă, un strat destul de gros de cenușă și arsură.

Una din aceste vetre, cu diametrul mare de 0,65 m și cu cel mic de 0,55 m, are un strat gros de arsură și păstrează, încă, o bogată cantitate de cărbune, cu o grosime de 0,05-0,07 m. În și în jurul acestei vetre au fost descoperite mai multe silixuri trecute prin foc.

Cea de-a doua vatră, destul de bine păstrată, este de dimensiuni mai mari, diametrul mic fiind de 0,60 m, iar cel mare de 0,90 m. Grosimea stratului de arsură oscilează între 7 și 11 cm. Spălarea vetrei de către ape a dus la răspândirea cărbunilor pe o rază de 3 m în jur.

Nivelul III – gravetian superior

Acest nivel, situat la limita superioară a loess-ului galben-roșiat și la baza solului fosil brun-roșcat, este mai puțin bogat decât cel precedent. De data aceasta, materia primă predominantă este silixul de Prut (64,6%) și menilitele (27,4%), nelipsind însă nici șistul negru de Audia (5%) și gresia glauconitică silicifiată (5%).

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	2	4,65
2.	Lame simple neretușate	28	65,10
3.	Așchii retușate	2	4,65
4.	Lame cu retușe oblice	2	4,65
5.	Gratoare	2	4,65
6.	Burine	2	4,65
7.	Lame cu latura teșită abrupt (2) și vârfuri de tip <i>La Gravette</i> (2)	4	9,30
8.	Lame cu „lovituri de burin”	1	2,35
	Total	43	100,00

Nuclee

Sunt de dimensiuni mici și de formă prismatică; unele au câte două planuri de lovire.

Lame

În marea lor majoritate sunt din menilite și prezintă urme de uzură, unele fiind prevăzute cu retușe oblice, uneori chiar pe ambele laturi.

Vârfuri de tip La Gravette

Sunt de dimensiuni mici, lucrate din silix de Prut și frumos retușate abrupt pe una dintre laturi.

Răzuitoare

Sunt lucrate pe capete de lame. Unul are partea activă oblică, iar celălalt o are pe jumătate ruptă.

Burine

Sunt lucrate din silix de Prut. Unul este de unghi, dublu, lucrat pe lamă cu dublă trunchiere, iar celălalt simplu, trunchiat pe un singur plan și retușat (fig. 36/10-15).

Nivelul IV – gravetian final

Este situat la limita de contact dintre solul brun-roșcat și depunerile galbene prăfoase, pătrunzând chiar până la baza solului negru vegetal. Și în acest nivel materia primă predominantă este silexul de Prut (47,2%) și menilitele (30,6%), cea mai slabă frecvență având-o șistul negru de Audia (8,3%).

Materialul tipic este destul de sărac în comparație cu cel necaracteristic (spărturi, așchii etc.).

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	1	3,25
2.	Lame simple neretușate	16	51,60
3.	Așchii retușate	8	25,80
4.	Burine	2	6,45
5.	Gratoare	3	9,65
6.	Vârf de tip <i>La Gravette</i>	1	3,25
	Total	31	100,00

De data aceasta, piesele tipice predominante sunt lamele și așchiile retușate, urmându-le, în ordine, burinele și gratoarele (fig. 36/16-20).

În general, lamele sunt lucrate din silex de Prut, menilite și gresie glauconitică silicifiată. Cele trei gratoare sunt lucrate astfel: unul pe o așchie discoidală, iar celelalte două pe capete de lame, dintre care unul are partea dorsală acoperită de crustă. Burinele sunt de două tipuri: unul de unghi, pe o așchie trunchiată oblic și retușată, iar celălalt median, lucrat pe lamă. Nucleul are forma conică.

Atât prin inventarul său, cât și prin poziția sa stratigrafică, nivelul gravetian final de la „Cetățica I” poate fi considerat ca perfect omolog altor niveluri ce aparțin acestei culturi din bazinul Ceahlău.

În concluzie, ținem să subliniem că situl de la „Cetățica I” este singurul care a oferit cele mai vechi vestigii de locuire descoperite până în prezent în valea Bistriței, respectiv din aurignacianul inferior.

„CETĂȚICA II”*

Pe terasa inferioară din punctul „Cetățica” s-a efectuat un sondaj de 20 m², prin care, în depunerea galbenă prăfoasă subiacentă solului vegetal, s-au descoperit câteva piese (așchii, lame etc.), atribuite gravetianului final.

„INCINTA VECHII BISERICI”**

Cu prilejul executării unui sondaj de 10 m² s-au descoperit, la limita inferioară a depunerilor galbene prăfoase, câteva așchii mici din șist negru de Audia, precum și urme slabe de vatră. Cu toată lipsa elementelor tipice, credem – ținând seama de poziția stratigrafică – că această slabă locuire se plasează în gravetianul final.

* Săpăturile au fost executate în 1956 de către studenții M. Brudiu și V. Căpitanu.

** Săpăturile au fost executate în 1958 de către Al. Păunescu, ajutat de M. Brudiu și V. Căpitanu.

„CREMENIȘ I”^{*}

Locul numit „Cremenîș I” este situat pe o terasă înaltă în partea de vest a comunei Ceahlău, aproape de confluența Bistriței cu Bistricioara.

Săpăturile arheologice efectuate aici în anii 1956-1957 au cuprins o suprafață de 110 m². Cele cinci șanțuri săpate în diferite puncte ale terasei au fost adâncite până la 0,70 m.

Până la această adâncime profilul stratigrafic prezintă următoarele depuneri geologice:

1. sol vegetal negru-cenușiu de 0,08-0,10 m grosime;
2. loess galben prăfos de 0,20-0,25 m grosime;
3. sol fosil brun-roșcat de 0,30-0,35 m grosime.

Inventarul, foarte sărac, provine din depunerea galbenă prăfoasă. În total au fost recoltate 76 de piese, dintre care 26 tipice: șapte gratoare, trei burine, un vârf de tip *La Gravette* și 15 lame neretușate.

Gratoarele, lucrate pe așchii mici sau pe lame scurte, au în general partea activă convexă, făcând excepție unul discoidal și altul pe capăt de lamă, cu partea activă oblică. O parte din ele mai păstrează încă, doar parțial, crusta. Cele trei burine, unul median și două de unghi, sunt lucrate pe așchii și au o mărime mijlocie. Vârful de tip *La Gravette*, lucrat din silex de bună calitate, are o mărime de numai 2,2 cm. Este retușat abrupt pe una din laturi, având și baza rotunjită tot cu ajutorul retușelor. Lamele nu depășesc 5 cm lungime, majoritatea fiind fragmentare. Pe laturile tăioase au urme fine de folosire, iar două dintre ele prezintă retușe oblice pe ambele laturi. Restul de piese este constituit din spărturi și așchii atipice (fig. 37/1-12).

S-au folosit, îndeosebi, menilitele (85%) și, în proporții mult mai reduse, șistul negru de Audia (6%), gresia glauconitică silicificată (5%) și silexul de Prut (4%).

Poziția stratigrafică a materialului litic și tipurile de unelte descoperite permit ca această slabă locuire să fie atribuită gravetianului final.

„CREMENIȘ II”^{**}

Pe marginea unei terase mijlocii de la piciorul Cremenîșului s-a efectuat un sondaj de 10 m² până la adâncimea de 2 m.

Inventarul arheologic recoltat era constituit din câteva așchii atipice din silex de Prut, care se aflau către limita inferioară a depunerii galbene prăfoase și la limita superioară a depunerii brun-roșcate. Deși sărac și atipic, acest material – avându-se în vedere poziția lui stratigrafică – poate fi atribuit gravetianului final.

„DÂRȚU”^{***}

Terasa „Dârțu” este o terasă mijlocie de pe dreapta Bistriței, învecinându-se la nord cu pâraul Răpciuniței, la sud cu valea Dârțului și la est cu valea Bistriței, fiind așezată pe un pinten abrupt de conglomerat, cunoscut sub numele de Pietricica.

^{*} Săpăturile au fost executate în 1956 și 1957 de către I. Stratan.

^{**} Sondajul a fost executat în 1956 de către I. Stratan.

^{***} Săpăturile de pe această terasă au început în august 1955 sub conducerea prof. M. Petrescu-Dîmbovița, care a săpat două șanțuri însumând o suprafață de 18 m². Ele au continuat în septembrie același an, la invitația prof. M. Petrescu-Dîmbovița, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, ajutat de N. Zaharia, Al. Bolomey și Al. Păunescu, cercetători ai Institutului de Arheologie din București, precum și de I. Saint-Pierre și M. Brudiu. În campania din 1956 au participat C.S. Nicolăescu-Plopșor, responsabil, Fl. Mogoșanu, Al. Păunescu și I. Pop, de la Muzeul Regional Brașov (membri), precum și V. Lazăr, A. Nicula și V. Popa (studenți).

Săpăturile efectuate pe această terasă în cele două campanii din 1955 și 1956 au dus la descoperirea a cinci niveluri de locuire paleolitică.

În cursul celor două campanii a fost săpată o suprafață de 461 m², trasându-se în cele trei sectoare ale terasei (de nord-est, sud-vest și vest) șanțuri de diverse dimensiuni, variind ca adâncime între 1,20-1,90 m și 2,30-2,70 m.

1. Stratigrafie

Din punct de vedere stratigrafic, succesiunea depunerilor geologice este următoarea:

1. sol vegetal negru-cenușiu, gros de cca. 0,10-0,50 m;
2. loess gălbui prăfos, gros de cca. 0,15-0,40 m;
3. sol fosil brun-roșcat, gros de cca. 0,30-0,40 m;
4. loess gălbui-roșcat, gros de cca. 0,30-1,70 m;
5. loess cenușiu (pseudo-micelian), gros de cca. 0,40-0,80 m, existent numai în sectorul nord-estic;
6. sol cenușiu-roșcat, gros de cca. 0,05-0,25 m, existent numai în acest sector;
7. aluviunile din bază, alcătuite din bolovani în amestec cu nisipuri.

Trebuie să subliniem faptul că în cele două sectoare, de nord-vest și vest, sub depunerea nr. 4 (gălbui-roșcată), au apărut alte depuneri mai subțiri, care corespundea depunerilor nr. 5 (cenușii pseudo-miceliene) și 6 (cenușii-roșcate) din sectorul de nord-vest. Astfel, în șanțurile nr. 24 și 25 s-au deosebit numai trei depuneri: a) roșcată închisă, cu lentile de pietriș, grosă de 0,30-0,40 m; b) galbuie lutoasă, cu nisip fin, grosă de cca. 0,25 m; c) cenușie nisipoasă, grosă de 0,30-0,40 m, situată direct peste aluviunile din bază. În schimb, în șanțul 31 s-au identificat alte trei depuneri de nuanță roșcată: a) roșcată închisă, cu lentile de pietriș, grosă de 0,30 m; b) roșcată nisipoasă, grosă de 0,50 m; c) roșcată, cu pietriș, grosă de 0,20-0,40 m, acoperind direct aluviunile de la bază.

Cele cinci niveluri de locuire paleolitică (fig. 38), în raport cu succesiunea depunerilor geologice, se află situate astfel: a) nivelele I și II – aurignacian mijlociu – în depunerea nr. 5; câteva vetre ale nivelului II au apărut și la limita inferioară a depunerii nr. 4; b) nivelul III – gravetian mijlociu – în depunerea nr. 4; c) nivelul IV – gravetian superior – la limita superioară a depunerii nr. 4; d) nivelul V – gravetian final – în depunerea nr. 2. Unele piese rare, aparținând nivelului V, au pătruns atât în depunerea nr. 1, cât și la limita superioară a depunerii nr. 3. Un hiatus de locuire, de aproape 0,20 m, a fost constatat între nivelurile IV și V.

2. Arheologie

Sub nivelul I de locuire au apărut doar câteva pete de cărbune lipsite de material arheologic și paleontologic. Cea mai mare dintre ele, cu suprafața de aproape 1 m² și cu grosimea de 0,04 m, a fost descoperită în șanțul 3, la cca. 0,11 m peste aluviunile terasei. Ca și la Bistricioara-„Lutărie”, existența acestor pete este pusă în legătură cu unele incendii întâmplătoare și în nici un caz cu o locuire paleolitică.

Nivelurile I și II – aurignacian mijlociu

Aceste niveluri sunt reprezentate prin vetre de foc bogate în material faunistic și arheologic. Ele se întind pe o suprafață de cca. 550 m² și ating o grosime maximă de 0,13 m. Demn de subliniat este faptul că în sectorul sud-vestic, pe o suprafață de cca. 570 m², s-au observat pete de arsură și cărbune în depunerea nr. 4 (gălbui-roșcată), la o adâncime ce corespunde nivelurilor aurignaciene din sectorul nord-estic al terasei. Uneori, aceste pete ating

grosimea de 0,13-0,15 m și sunt lipsite de material faunistic și arheologic. De exemplu, în șanțurile 26-27 și 29-31 s-au găsit în acest nivel numai 12 obiecte de piatră, în special așchii lucrate din aceeași materie primă locală (șist negru de Audia și gresie glauconitică silicifiată), precum cele descoperite în sectorul nord-estic. Credem că avem de-a face cu o ardere puternică, pe o suprafață întinsă, a unor pâlcuri de pădure care acopereau terasa în timpul celor două locuiri aurignaciene. De reținut că șanțurile 24 și 25, din sectorul vestic, nu conțin nici o urmă de vatră sau pată de arsură, ceea ce înseamnă că incendiul nu a atins extremitatea de vest a terasei. După determinările făcute de prof. Radu Popovici, din Sibiu, se poate spune că în acea vreme, pe terasa „Dârțu” sau mai sus, în apropiere, vegetația consta în conifere ce aparțineau speciilor *Abies alba*, *Abies pectinata* și *Pinus silvestris*.

Nivelul I

A fost descoperit în câteva șanțuri din sectorul nord-estic, iar vetrele de foc și petele de arsură din cuprinsul lui au oferit relativ puțin material faunistic și arheologic.

Nivelul II

Ocupă, în schimb, o bună parte din suprafața sectorului nord-estic. Vetrele apar în depunerea nr. 5 (cenușie pseudo-miceliană). În câteva cazuri, cele din șanțurile 9 și 10 sunt situate spre limita superioară a depunerii nr. 4 (gălbui-roșcată), la același nivel cu cele din depunerea nr. 5. Aceasta se datorează faptului că, în anumite porțiuni, apa a spălat o parte din calcarul depunerii nr. 5, ceea ce a avut ca efect dezvoltarea depunerii nr. 4. Datorită acestei acțiuni de spălare, unele vetre orizontale, precum cele din șanțurile 5 și 9, se găseau parțial și în depunerea nr. 4.

Nivelul II are o grosime de cca. 0,30 m. Vetrele și petele de arsură (fig. 39-40) ating o grosime de 0,04-0,10 m și cuprind, cu excepția a două cazuri, suprafețe mari, continui, ce nu se pot delimita. Deasupra și în interiorul lor s-au găsit obiecte de piatră cioplită, oase sparte, molari, puține gresii arse, precum și gropi mici, rotunde sau ovale. Dintre vetrele descoperite mai importante sunt două.

a) Vatra mare din șanțurile 2 și 3 are forma ovală neregulată, lungimea de 3,10 m și lățimea de 2,20 m. În centrul gropii se afla o groapă rotundă cu un diametru de 0,60-0,65 m și adâncimea de 0,18 m. În apropiere de ea, și anume spre limita de vest, se aflau alte trei gropi distanțate la cca. 0,12-0,15 m una de alta. Două sunt mai mici și ovale, cu diametrele de 0,25 și, respectiv, 0,20 m. A treia groapă, de forma unei semiluni neregulate, are lungimea de 0,44 m, lățimea de 0,23 m și adâncimea de 0,17 m. În această vatră, bogată în cărbune și cenușă, s-au găsit oase sparte și arse, câțiva molari de bour, precum și unelte de piatră (spărturi, un fragment de lamă macrolitic, două gratoare pe lamă cu partea activă convexă și așchii. Dimensiunile și forma acestei suprafețe de pământ ars, ca și poziția centrală a gropii mari și a celor mărunte din jur, ne îngăduie să credem că ne aflăm în fața unei colibe (locuință de suprafață).

b) A doua vatră, de formă ovală, descoperită în șanțul 32, constituită dintr-o pată de cărbune și pământ ars (vatra propriu-zisă), cu suprafața de 1 x 0,66 m, era înconjurată de gropi mici, ovale. Vatra propriu-zisă conținea oase arse, molari de bovidee, obiecte de piatră cioplită și câteva gresii mici, distanțate unele de altele și dispuse pe marginea ei de vest. Materialele de piatră cioplită descoperite pe vatră constau în: două gratoare înalte, dintre care unul dublu; gratoare pe așchii și lame, dintre care unul discoidal și altul dublu, toate cu părțile active

convexe; un fragment de lamă macrolitică cu una din laturile lungi retușată cu retușe oblice; șapte așchii și fragmente neregulate. Aceste unelte erau lucrate tot dintr-o rocă locală.

Cele patru gropi din jurul vetrei propriu-zise erau dispuse astfel:

Groapa nr. 1

Era situată în partea de sud-vest a vetrei, la cca. 0,15 m de aceasta, avea forma ovală, diametrul de cca. 0,30 m și conținea în mijloc un complex de oase – sparte și întregi – de bovidee, cărbune și cenușă. Adâncimea sa maximă era de 0,22 m.

Groapa nr. 2

Era situată în partea de vest a vetrei, la cca. 0,16 m de aceasta, era perfect rotundă, cu diametrul de 0,22 m și conținea mult cărbune, precum și câteva oase sparte.

Groapa nr. 3

Era situată în colțul de nord-vest al vetrei și avea diametrul maxim de cca. 0,30 m. Ea nu a oferit decât un molar de bour, dar – în schimb – era foarte bogată în cărbune.

Groapa nr. 4

Era situată în partea de vest a vetrei, la cca. 0,13 m de aceasta și avea o formă ovală prelungă, cu colțurile rotunjite. A avea lungimea de 0,33 m și lățimea de 0,13 m. Conținea câteva oase sparte și cărbune.

Aceste gropi, ca și toate cele descoperite pe locul sau în jurul vetrelor, aveau ca scop conservarea focului. Din acest motiv, una dintre ele a fost ridicată și depusă în expoziția de bază a Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași.

Materialul, necaracteristic, descoperit în cele două niveluri este destul de bogat în bulgări, spărturi și lame de la decorticare. În schimb, materialul tipic este relativ sărac, proporția diferitelor tipuri de unelte fiind următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	2	1,50
2.	Așchii, unele de aspect lamelar și câteva cu retușe oblice	14	10,50
3.	Lame neretușate, unele cu retușe fine de uzură	43	32,35
4.	Lame retușate cu retușe oblice, dintre care 2 prezintă retușe oblice mari pe latura arcuită înspre vârful piesei, o lamă macrolitică are o creștătură către vârf și un fragment de lamă trunchiată și retușată	23	17,30
5.	Gratoare pe așchii și lame, dintre care: 6 duble, 2 înalte (unul asemănător tipului carenat) și altele cu partea activă convexă	50	37,60
6.	Burin de unghi pe spărtură (formă atipică)	1	0,75
	Total	133	100,00

Printre aceste piese se remarcă trei așchii al căror plan de lovire constă în două fețe formând un unghi obtuz care se intersectează. Una dintre așchii prezintă un bulb de percuție proeminent. După forma pieselor și tehnica după care au fost lucrate, se poate considera că este vorba de o tehnică de tradiție musteriană. Merită menționat numărul ridicat al gratoarelor (37,60% piese tipice), ca și prezența burinului de unghi pe așchie (fig. 41-43).

Proporția materiei prime din primul nivel este următoarea: în primul rând roca locală, reprezentată prin șistul negru de Audia – 53% și gresia glauconitică silicifiată – 47%, în timp ce în al doilea nivel gresia glauconitică silicifiată ajunge la 64%, șistul negru de Audia scade la 20%, iar alte roci la 16%.

Marea majoritate a pieselor sunt de mărime mijlocie (79%), după care urmează cele macrolitice (12%) și microlitice (9%).

Bogatul material faunistic bine conservat, format din oase mari și mici, sparte și arse, falange, molari și chiar fragmente de maxilare, aparține bovideelor.

Atât după poziția lor stratigrafică, cât și după forma și tehnica de cioplire a uneltelor, considerăm că aceste două niveluri aparțin aurignacianului mijlociu. Nu ar fi exclus ca nivelul II să aparțină unei etape mai evolute a aurignacianului mijlociu.

Nivelul III

Apare sporadic în câteva șanțuri din sectoarele nord-estic și vestic. Numai în șanțul 8 din partea de sud s-au găsit resturile unui mic atelier de prelucrare, constând din spărturi, așchii, lame și un fragment de lamă cu o latură teșită abrupt. De asemenea, în colțul de sud-vest al șanțului 6 s-a observat o pată de arsură, lungă de 0,35 m și lată de 0,30 m (fig. 44/1-2).

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Lame neretușate, întregi și fragmentare	16	64
2.	Lame retușate, dintre care una macrolitică folosită ca răzuitor	2	8
3.	Lame cu latura teșită abrupt (<i>à bord abattu</i>)	4	16
4.	Gratoare pe vârf de lamă cu partea activă convexă	3	12
	Total	25	100

Atât după poziția stratigrafică, cât și după forma uneltelor s-a atribuit această slabă locuire gravetianului mijlociu.

Nivelul IV

Ca și nivelul precedent, este foarte sărac în dovezi arheologice. În lipsa vetrelor s-au recoltat 110 piese, dintre care 47 tipice (fig. 44/3-18), al căror procentaj este următorul:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclec, dintre care unul prezintă retușe pe margini, fiind folosit și ca gratoar nucleiform	6	12,75
2.	Lame neretușate	13	27,65
3.	Lame cu latura teșită abrupt (<i>à bord abattu</i>) (8) și vârfuri de tip <i>La Gravette</i>) (2)	10	21,30
4.	Lame cu retușe oblice	4	8,50
5.	Gratoare, dintre care 3 duble și 2 rotunde, cu partea activă, de obicei, convexă	11	23,40
6.	Burine, dintre care unul median și 2 de unghi pe așchie	3	6,40
	Total	47	100,00

Proporția materiei prime este următoarea: silex de Prut – 46%, menilite – 42%, șist negru de Audia – 11% și cuarțit alb – 1%. Acest punct este singurul unde este atestată întrebuințarea cuarțitului alb de către populațiile gravetiene de pe valea Bistriței.

Marea majoritate a uneltelor o formează cele de mărime mijlocie (64%), urmate de cele microlitice (36%).

Ca material osteologic nu s-au descoperit decât câteva fragmente mici de oase puternic corodate, imposibil de determinat.

Pe baza stratigrafiei și tipologiei litice, acest nivel de locuire a fost atribuit gravetianului superior.

Nivelul V

Este prezent în toate șanțurile și prezintă cea mai bogată locuire. Cea mai intensă locuire s-a concentrat spre mijlocul terasei, iar cea mai săracă s-a observat în extremitatea de vest a așezării.

În întregul nivel nu s-au găsit resturi faunistice și nici vetre sau pete de arsură, cu toate că unele piese erau puternic calcinate. Au fost descoperite și câteva bucăți de hematit.

Proporția tipurilor de unelte (cca. 1200 de piese întregi și fragmentare) (fig. 45-49) este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, în special de formă conică și prismatică, unele dintre ele putând fi folosite ca gratoare	60	5,00
2.	Așchii lamelare, unele retușate	42	3,50
3.	Lame neretușate și cu retușe oblice (56), unele având mici crestături	656	54,65
4.	Lame cu latura teșită abrupt și vârfuri de tip <i>La Gravette</i>	198	16,50
5.	Vârfuri cu latura arcuită teșită abrupt, asemănătoare vârfului de tip azilian	2	0,15
6.	Lame trunchiate și retușate	10	0,85
7.	Lame denticulate	4	0,35
8.	Lame de formă rectangulară cu retușe abrupte pe 2 sau 3 laturi	2	0,15
9.	Străpungătoare	2	0,15
10.	Gratoare pe lame și așchii, dintre care: 32 duble, 145 simple, 5 înalte, 3 de tip <i>à museau</i> , 2 rectangulare retușate pe toate laturile, 7 discoidale (rotunde) și 5 de formă pentagonală; marea lor majoritate prezintă partea activă convexă și numai câteva dreaptă (8), oblică (8) sau concavă (1)	200	16,70
11.	Burine, dintre care: 7 mediane, 17 de unghi (6 pe spături și 11 pe margini trunchiate oblic și retușate) și 3 duble	24	2,00
	Total	1200	100,00

Materia primă folosită pentru confecționarea uneltelor din acest nivel este constituită din următoarele roci: silex de Prut de diferite nuanțe, multe piese fiind acoperite cu o pătură alburie (50%), menilite (40%), șist negru de Audia (9%), gresie glauconitică silicifiată, câteva piese cu o puternică pătură albăstruie (1%). Din această statistică rezultă că cele două roci intens folosite în nivelurile aurignaciene – gresia glauconitică silicifiată și șistul negru de Audia – nu depășesc procentul de 10%. Marea majoritate a utilajului este

formată din piese microlitice (48,70%) și macrolitice (5,10%). Dintre uneltele microlitice, cea mai mare parte o constituie lamele neretușate și retușate, vârful de tip *La Gravette*, precum și lamele *à dos abattu* și gratoarele.

Vârful de tip *La Gravette* se deosebesc de lamele cu latura teșită abrupt prin vârful lor ascuțit sau foarte puțin rotunjit. Unele dintre ele prezintă pe cealaltă latură și, în special, pe porțiunea dinspre vârful piesei, retușe oblice fine. Dintre piesele rare distingem: lama denticulată, lama trunchiată oblic și retușată abrupt, asemănătoare vârfului azilian, și lama microlitică rectangulară, retușată oblic. Piesele macrolitice constau în lame sau așchii retușate. Unele din aceste piese și chiar unele de dimensiuni mijlocii se situează tipologic printre tipurile pieselor musteriene.

Prin abundența materialului, grosimea depunerii și prin poziția sa stratigrafică, această ultimă locuire gravetiană de la „Dârțu” poate fi atribuită gravetianului final. Ea prezintă analogiile cele mai apropiate în locuirea gravetiană finală vecină de la „Podiș”.

În concluzie, importanța sitului de la „Dârțu” se datorează pe de o parte imaginii clare pe care o oferă evoluției aurignacianului din valea Bistriței, iar pe de alta că ea a dat pentru gravetianul final cel mai bogat material litic întâlnit până în prezent în bazinul Ceahlăului.

„LUTĂRIE”*

În acest punct, situat pe malul drept al Bistriței, între terasa „Dârțu” și „Cetățica”, s-a efectuat un sondaj restrâns, de 34 m².

Din punct de vedere stratigrafic, în secțiunea nr. 1 s-a constatat următoarea succesiune a depunerilor geologice:

1. sol negru vegetal de 0,05-0,15 m grosime;
2. loess gălbui prăfos de 0,10-0,30 m grosime;
3. sol fosil brun-roșiatic de 0,20-0,45 m grosime;
4. loess gălbui-roșiatic de 0,30-1,20 m grosime;
5. loess cenușiu (pseudo-micelian) de 0,60-1,10 m grosime;
6. sol cenușiu-roșiatic de 0,20-0,40 m grosime;
7. filoane lenticulare din pietriș mărunț.

Din punct de vedere arheologic, s-au constatat, la limita superioară a depunerii nr. 5, în peretele de nord al secțiunii nr. 1, resturi de cărbune și de pământ calcinat aparținând, probabil, unei vetre din aurignacianul mijlociu. Aceste vestigii apar astăzi în poziție înclinată, în urma tulburărilor datorate congeliflucției. Nu s-au găsit obiecte de piatră cioplită, în afară de trei piese recoltate din depunerea nr. 4, pe care le atribuim gravetianului mijlociu. Este vorba de o lamă macrolitică de 8 cm lungime, confecționată din silex de Prut și folosită la una din extremități ca burin de unghi pe așchie, precum și a unei lame și a unei așchii de menilit. În afară de acestea, la limita superioară a depunerii nr. 3 s-au găsit multe pietre, mari sau mici (măsurând între 0,05 și 1 m), dispuse haotic.

* Sondajul a fost executat în 1957 de N. Zaharia și M. Bitiri, ajutați de V. Căpitanu și M. Brudiu (studenți).

„PODIȘ”*

Acest sit se găsește pe una dintre terasele mijlocii ale Bistriței. Extremitatea terasei fiind secționată în două de o ravenare adâncă, iar săpăturile efectuându-se pe ambele suprafețe, acestea au căpătat denumirea de „Podiș A” și „Podiș B”. În marginea de sud a punctului A, datorită concentrării masive a dovezilor de locuire gravetiană finală, a fost săpată, în campaniile 1956-1958, o suprafață de 450 m². În punctul B s-au făcut doar două sondaje pe o suprafață de 55 m², care n-au oferit decât câteva piese aparținând ultimelor două niveluri. Suprafața totală săpată a fost de 505 m².

Săpăturile din punctul A constau în zece șanțuri, adâncite în medie până la cca. 2 m; în două cazuri în șanțul I s-au făcut sondaje adâncite până la aproximativ 5 m, fără a se ajunge însă la prundișurile terasei. Până la această adâncime stratigrafia depunerilor geologice se prezintă astfel:

1. sol negru vegetal, gros de 0,12-0,25 m;
2. loess galben prăfos, gros de 0,20-0,25 m;
3. sol fosil brun-roșcat, gros de 0,30-0,40 m;
4. loess gălbui-roșcat, gros de 1,10-1,20 m;
5. sol fosil roșcat închis, gros de 2,40 m, la baza căruia, pe o adâncime de 0,50 m, se găsesc pietrișuri și nisipuri de diferite nuanțe depuse lenticular, având o structură încrucișată;
6. strat galben nisipos, gros de 0,50-0,60 m.

În general, s-a mers până la adâncimea de 2 m, pentru că mai jos nu a mai apărut nici o urmă de cultură materială.

Săpăturile au dat la iveală cinci niveluri de locuire paleolitică, concentrate numai în porțiunea de sud-sud-est a terasei „Podiș A”. O stratigrafie arheologică mai precisă ne-a oferit-o caseta nr. 1 (secțiunea 6), unde s-au observat patru niveluri de vetre (fig. 50).

Nivelul I

Conține câteva vetre cu gropi mici rotunde, pline cu cărbune și obiecte de piatră cioplită. Pe una dintre vetre s-au găsit oase mici, foarte rău conservate. Un singur os mare, descoperit în apropierea acestuia, aparține speciei *Elephas primigenius*.

Inventarul descoperit era constituit din 241 de piese atipice (spărturi, așchii) și 90 de piese tipice (fig. 51; 52/1-4).

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care 2 conice	5	5,55
2.	Așchii lamelare, dintre care 3 retușate cu retușe oblice	14	15,55
3.	Lame neretușate	40	44,45
4.	Lame cu retușe oblice, dintre care 2 parțial retușate abrupt	10	11,10
5.	Gratoare pe lame și așchii cu partea activă convexă	4	4,45
6.	Burine de tip median și de unghi, 2 gratoare-burine	17	18,90
	Total	90	100,00

* Săpăturile de pe această terasă s-au efectuat în anii 1956-1958, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Ploșor, de către un colectiv format din E. Kovacs, precum și V. Căpitanu și M. Brudiu (studenți), în 1956, Al. Păunescu și V. Căpitanu în 1957 și 1958.

Lamele, care în bună parte sunt fragmentare, ating cel mai mare procent. Foarte puține dintre ele sunt retușate (retușe oblice). De remarcat sunt două lame microlitice din menilit, parțial retușate abrupt pe una din laturi. Este un început timid al tehnicii retușei abrupte, ceea ce permite atribuirea nivelului I aurignacianului superior pregravetian.

Se constată un procent destul de ridicat al burinelor. Majoritatea sunt lucrate pe așchii masive de gresie, în afară de patru exemplare de dimensiuni mai mici, dintre care unul este lucrat din silex de Prut.

Procentul cel mai redus îl prezintă gratoarele. De menționat două exemplare duble de tip gratoar-burin. Unele așchii prezintă pe laturile lungi urme vizibile de folosință, iar trei dintre ele sunt retușate pe una sau două laturi, fiind folosite ca racloare.

Materia primă folosită pentru confecționarea pieselor din acest nivel este constituită din: gresie glauconitică silicifiată (56,20%), menilite (35%), șist negru de Audia (4,40%) și silex de Prut (4,40%).

Nivelul II

Era situat stratigrafic, ca și precedentul, în depunerea nr. 4 (gălbui-roșiatică). În caseta nr. 1 a șanțului VI, precum și în șanțul nr. VIII s-au găsit câteva vetre sărace în cărbune. În una dintre ele s-au descoperit oase rău conservate și un molar de cal.

Materialul arheologic constă în 340 de piese atipice și 220 tipice (fig. 52/5-23).

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclec	10	4,55
2.	Așchii lamelare, dintre care 4 cu retușe oblice	74	33,60
3.	Lame neretușate	90	40,90
4.	Lame cu retușe oblice	7	3,20
5.	Lame cu latura teșită abrupt și vârfuri de tip <i>La Gravette</i>	12	5,45
6.	Gratoare pe așchii și lame, cu partea activă, de obicei, convexă, în afară de 4 exemplare cu partea activă concavă și un exemplar de tip <i>à museau</i>	20	9,10
7.	Burine mediane și de unghi	7	3,20
	Total	220	100,00

Rezultă că, în afară de așchii și lame neretușate, un loc important îl ocupă gratoarele.

Un grup de unelte deosebit de interesant îl formează lamele cu o latură teșită abrupt și vârfurile de tip *La Gravette*, care erau în nivelul II în proporție de 5,45%. Mai toate piesele de acest fel sunt fragmentare, nedepășind lungimea de 0,03-0,04 m. Un singur exemplar era retușat pe ambele laturi.

Proporția materiei prime folosite era următoarea: menilite – 70,20%, silex de Prut de diferite nuanțe – 19%, șist negru de Audia – 6,30% și gresie glauconitică silicifiată – 4,50%.

Rezultă că în al doilea nivel este crescută frecvența menilitelor și a silexului de Prut în detrimentul gresiei glauconitice, a cărei scădere este sensibilă în acest nivel.

Ținând seama de poziția stratigrafică a descoperirilor și de diferitele tipuri de unelte (începutul microlitizării și utilizarea crescută a silexului de Prut), acest nivel de locuire a fost atribuit gravetianului inferior.

Nivelul III

Este situat la partea superioară a depunerii nr. 4 (gălbui-roșiatică). El cuprinde aproape toată suprafața de sud-est a terasei din punctul A și reprezintă o intensă și bogată locuire. Această locuire constă în foarte multe vetre, de formă predominant ovală, bogate în cenușă și cărbune, precum și din mari pete de arsură, a căror grosime variază între 0,06-0,12 m. Caracteristica lor constă în aceea că nu conțin nici pietre și nici gropi mici la interior sau exterior. Pe aceste vetre s-au descoperit multe obiecte de piatră cioplită, precum și câțiva molari rău conservați, de cal.

Materialul arheologic este alcătuit din cca. 1200 de piese, dintre care 289 tipice (fig. 53-54; 55/1-11), restul reprezentând deșeuri de la cioplire (spărturi, așchii, bolovani spărți), care atestă că uneltele erau confecționate pe loc.

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclec, dintre care unele conice, prismatice sau neregulate	20	6,90
2.	Așchii lamelare, dintre care 2 cu retușe oblice	9	3,10
3.	Lame neretușate, dintre care unele prezintă urme de folosință	124	42,90
4.	Lame cu retușe oblice	16	5,55
5.	Lame cu latura teșită abrupt și vârfuri de tip <i>La Gravette</i>	26	9,00
6.	Lamă trunchiată oblic și retușată	1	0,35
7.	Lamă cu creștătură, denticulată	1	0,35
8.	Piesă microlitică parțial retușată pe latura curbă (formă semilunară atipică)	1	0,35
9.	Străpungătoare pe așchii mici, dintre care unul dublu	2	0,70
10.	Gratoare pe lame sau așchii de mici dimensiuni, cu partea activă de obicei convexă, dintre care unele de tip <i>à museau</i> , cu umăr sau carenate	46	15,90
11.	Burine de unghi pe spărtură, trunchiate oblic, mediane, dintre care unele duble, și un gratoar-burin	43	14,90
	Total	289	100,00

O caracteristică generală a acestui nivel o constituie mărirea procentului de unelte microlitice în dauna celor mijlocii și macrolitice. Utilajul microlitic constă, în principal, în lame, gratoare și burine. Cel mai mic burin are 1,5 cm. De notat ca unealtă dublă gratoarul-burin. De reținut, de asemenea, apariția în acest nivel a unei forme geometrice reprezentată printr-o singură piesă semilunară (atipică).

Procentajul materiei prime din care sunt confecționate aceste piese este următorul: menilite – 50,50%, silix de Prut de diferite nuanțe – 42%, șist negru de Audia – 3,80% și gresie glauconitică silicifiată – 3,70%. Se remarcă în acest nivel frecvența crescută a silixului de Prut în detrimentul rocilor locale (gresie și șist).

În concluzie, numărul mare de unelte microlitice și mijlocii, lucrate – în cea mai mare parte – din menilite și silix de Prut, precum și bogăția gratoarelor și burinelor permit atribuirea acestui nivel gravetianului mijlociu. El prezintă analogii cu nivelul IV de la Bistricioara-„Lutărie”.

Nivelul IV

Din punct de vedere stratigrafic, se situează la limita superioară a depunerii nr. 4 (gălbui-roșcată), unele piese pătrunzând chiar la partea inferioară a depunerii nr. 3 (brun-roșcată). Acesta cuprindea câteva vetre mici neamenajate și pete de arsură. Ca faună, era prezent numai calul.

În ceea ce privește materialul din piatră cioplită, nu s-a constatat nici o diferență esențială față de nivelul III. Avem de-a face cu aceeași tehnică și aceleași tipuri de unelte. Dar nivelul IV este mult mai sărac în obiecte de piatră cioplită, el întinzându-se pe o suprafață relativ mică, situată în partea de sud-est și sud-vest a terasei.

Inventarul este constituit din 237 de piese atipice (spărturi, așchii) și 128 de piese tipice (fig. 55/12-23; 56).

Proporția acestora este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	14	10,95
2.	Așchii lamelare, dintre care 3 cu retușe oblice	7	5,45
3.	Lame neretușate	57	44,55
4.	Lame cu retușe oblice	12	9,35
5.	Lame cu latura teșită abrupt și vârfuri de tip <i>La Gravette</i>	15	11,70
6.	Lamă trunchiată oblic și retușată	1	0,80
7.	Gratoare pe așchii și lame, cu partea activă convexă	13	10,15
8.	Burine: mediane, de unghi simple și 5 duble, un gratoar-burin	9	7,05
	Total	128	100,00

Materia primă folosită la confecționarea uneltelor constă în: menilite (55,60%), silex de Prut de diferite nuanțe (35,10%), șist negru de Audia (6,20%) și gresie glauconitică silicifiată (3,10%). Aceste cifre arată predominarea menilitelor și a silexului de Prut, ultimul într-un procentaj ușor inferior (cca. 8%) față de acela din nivelul III. În schimb, proporția rocilor locale (gresie și șist) este superioară cu 1,80% față de aceea a nivelului precedent, fără să depășească cifra de 9,30%.

Pe baza acestor observații de ordin stratigrafic și tipologic, concluzionăm că nivelul IV prezintă similitudini cu nivelul V de la Bistricioara-„Lutărie”, fapt care permite să fie atribuit gravetianului superior.

Nivelul V

Ca și în alte așezări ale bazinului Ceahlău, el este situat în depunerea geologică nr. 2 (galbenă prăfoasă), unele piese pătrunzând chiar la limita superioară a depunerii 3 (brun-roșcată), în timp ce altele se întâlnesc până în depunerea nr. 1 (neagră vegetală).

Această locuire este cea mai bogată dintre toate cele descoperite aici. Ea se întindea pe mari suprafețe, atât în partea de sud-est a terasei (punctul A), cât și în cea de sud-vest (punctul B). Nu au fost descoperite vetre, pete de arsură și resturi osoase.

Utilajul litic tipic (fig. 57-60) este repartizat după cum urmează:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee conice și prismatice, dintre care 3 cu retușe oblice, ce puteau fi utilizate ca gratoare	25	2,75
2.	Așchii, dintre care unele lamelare, cu retușe oblice și neretușate	30	3,33
3.	Lame neretușate	511	56,80
4.	Lame cu retușe oblice	70	7,80
5.	Lame trunchiate oblic și retușate	6	0,67
6.	Lame denticulate	3	0,33

7.	Lame carenate	6	0,67
8.	Lame cu latura teșită abrupt și vârful de tip <i>La Gravette</i>	137	15,20
9.	Străpungătoare, dintre care 2 gratoare-străpungătoare	5	0,55
10.	Gratoare pe lame și așchii, majoritatea cu partea activă convexă, unele cu partea activă oblică sau concavă; deosebindu-se următoarele tipuri: <i>à museau</i> (8), discoidale (3) și duble (8)	83	9,20
11.	Burine: de unghi (pe spărtură sau pe marginea trunchiată oblic), mediane, unul nucleiform și 2 duble	24	2,70
	Total	900	100,00

În afara numărului mare de lame neretușate, această statistică arată locul important ocupat de lamele cu latura teșită abrupt și vârful de tip *La Gravette*, care ating un procentaj de 15,20%. De asemenea, trebuie menționată și apariția uneltei duble de tip gratoar-străpungător, formă necunoscută până acum în nivelurile gravetiene din bazinul Ceahlăului. Totodată, merită să fie reținută prezența nucleelor care au servit ca gratoare. În ceea ce privește burinele, se remarcă o ușoară scădere a numărului lor în raport cu nivelul gravetian superior subiacent.

Ca dimensiuni, majoritatea pieselor sunt microlitice (47%) sau mijlocii (46,10%), uneltele macrolitice fiind într-un procentaj redus (6,90%). Cea mai mare piesă este o lamă cu lungimea de 16,50 m.

În ceea ce privește materia primă folosită pentru confecționarea uneltelor se constată următorul procentaj: menilite – 45,40%, silex de Prut de diferite nuanțe – 42,60%, șist negru de Audia – 5,80%, gresie glauconitică silicifiată și alte roci silicioase – 6,20%. Deci, a crescut folosirea silexului de Prut în comparație cu alte roci. S-au descoperit și câteva bucăți mici de hematit.

În concluzie, pe baza observațiilor de ordin stratigrafic și tipologic, se poate afirma că nivelul V aparține gravetianului final. Se constată, așa cum s-a subliniat, o creștere a utilajului macrolitic și de dimensiuni mijlocii, confecționat, în mare parte, din menilite și silex de Prut. Această ultimă locuire de la „Podiș” prezintă similitudini cu aceea din nivelul V a gravetianului final de la „Dârțu”.

Așezarea de la „Podiș”, ca și celelalte situri din bazinul Ceahlăului (Bistricioara-„Lutărie”), constituie un jalon de primă importanță pentru cunoașterea etapelor evoluției gravetiene, etape care s-au succedat și au fost relevate nu numai în valea Bistriței, ci și în toată Moldova.

„SCAUNE”*

Primele cercetări din acest punct, limitate la un mic sondaj, au fost efectuate în 1956. În anii următori, 1957 și 1958, acestea au cunoscut o extensie mai mare, suprafața săpată atingând 710 m².

Poiana numită „La Scaune” este situată la cca. 2 km spre sud-vest de vârful Ocolașul Mare al Masivului Ceahlău. În această poiană se întâlnesc nu mai puțin de patru poteci. Una vine dinspre Gura Martinului spre Pescărie, către „Fundul” (izvoarele pârâului

* Un mic sondaj de verificare a fost făcut în punctul „La Scaune” în noiembrie 1956 de către N. Zaharia. Săpături în acest punct au fost efectuate, în 1957-1958, de către C.S. Nicolăescu-Plopșor, ajutat de un colectiv alcătuit din E. Kovacs și D. Tudorache, în 1957, și din L. Roșu și Fl. Mogoșanu, în 1958.

Schitul). Toate cărările care se angajează în lungul acestui pârâu se îmbină mai jos, în poiana numită „La Hăineală”, ca de aici să răspundă sus la „Scaune”. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că, prin valea Bistriței, aceste cărări fac legătura cu drumurile care vin de la Bistricioara, susul Bistriței și Gura Largului. Altă cărare vine aici dinspre Tulgheș, Prisăcani și Pantic, ducând la Bâtea Savului și la Obcina Lacului. O a treia cărare vine dinspre Bicazul Ardelean, prin Poiana Mărului, valea Jidanului, valea Bistriței, Gura Lacului și Poienița Bistrei. O a patra cărare coboară aici de la Dochia, prin vârful Jghiabului lui Vodă, fața Stănilor, Stănila și Curmătura Stănilor.

Situată la încrucișarea acestor cărări, această poiană, destul de largă, de la „Scaune” reprezintă un loc propice pentru stabilirea de stâne de când Ceahlăul a devenit loc de pășune. Trebuie ținut seama de faptul că în urma defrișărilor și datorită abundențelor precipitații atmosferice, poiana înaltă de la „Scaune” a provocat puternice acțiuni de denudare prin șiroire. Acestea au fost favorizate de relieful în formă de șa, care înlesnește această acțiune și revarsă pe amândouă laturile surplusul de apă pe care nu-l absoarbe pământul, antrenând la vale, an de an, câte puțin din solul format aici la adăpostul pădurii. În fine, este important de notat că ansamblul acestor acțiuni naturale sau artificiale, antropogene (instalarea stânelor și a strungilor, săparea în sol în scopul obținerii siliciului necesar pentru aprinderea focului etc.), au contribuit la deranjarea, în mare măsură, a poienii, dar au putut fi totuși detectate și anumite porțiuni nederanjate.

Astfel, din punct de vedere stratigrafic, prin săpăturile efectuate s-a constatat următoarea succesiune a depunerilor geologice:

1. flișul carpatic⁷⁴ în dezagregare, peste care se așterne un sol galben închis cu multe spărturi de gresie friabilă; solul acesta este, fără îndoială, rezultatul dezintegrărilor periglaciare ale flișului, prin repetarea continuă a înghețului și a dezghețului anual, iar bolovanii de gresie sunt rezultatul dislocării lor de către rădăcinile de copaci; acest strat, datorită acțiunilor mai vechi de pantă, nu are o grosime uniformă, fiind mai subțire pe coama șeii și mai gros pe pante;
2. sol de culoare galben deschis, prăfos, cu granulometric fină, situat deasupra solului steril, cu grosime variabilă, mai mare pe coama șeii și mai mică pe pante, atingând uneori 0,40 m;
3. sol negru vegetal, situat peste depunerea galbenă prăfoasă, cu grosimea de 0,05-0,10 m.

Deși unele obiecte arheologice, datorită acțiunilor de deflație prin șiroire și acțiunilor antropogene amintite, apar chiar la suprafață, în solul vegetal, adevăratul purtător al dovezilor de cultură materială o constituie partea superioară a depunerii nr. 2 (galbenă prăfoasă).

Grosimea nivelului propriu-zis este mică, de numai 20 cm, și tipologic ne aflăm, fără îndoială, în fața unei singure asociații de forme de unelte ilustrată prin cca. 1400 de piese, dintre care majoritatea atipice (bulgări întregi sau spați, nuclee epuizate, spărturi și așchii de la decorticare), prin care se atestă că așezarea de la „Scaune” este o adevărată așezare-atelier.

Nucleele sunt, în general, de dimensiuni obișnuite, variind între 3 și 11 cm. Negativele desprinderilor sunt pe o singură față. Majoritatea au planul de lovire oblic, dar sunt și piese la care acesta este drept. Sunt, însă, și nuclee cu două planuri de lovire, la care desprinderile de lame au avut loc în mod alternativ. Uneori persistă, încă, ganga. Prin forma lor și rețușele pe care le prezintă pe muchia planului de lovire, unele nuclee au putut servi

⁷⁴ Este vorba de straturi zise de Sinaia, care conțin marne calcaroase alternând cu gresii calcaroase, marne și urme de calcită albă aparținând cretacului inferior de tip Valanginian-Hantetivian (vezi și I. Băncilă, *Geologia Carpaților Orientali*, București, 1958, p. 169-176).

ca gratoare. Cel mai mare procentaj îl au așchiile și lamele neretușate. Unele prezintă retușe fine de la întrebuițare, în timp ce altele au putut fi folosite ca răzuitoare.

Piesele tipice (fig. 61-69) sunt și ele destul de numeroase. Procentajul acestora este următorul:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care unele prismatice și conice, iar altele au putut fi folosite ca gratoare	105	8,40
2.	Lame neretușate	817	65,35
3.	Lame cu retușe oblice	60	4,80
4.	Lame cu latura teșită abrupt și vârful de tip <i>La Gravette</i>	31	2,50
5.	Lame trunchiate oblic și retușate	10	0,80
6.	Lame cu scobitură	8	0,65
7.	Vârf cu latura arcuită, retușată abrupt, asemănător tipului azilian	1	0,08
8.	Semilună fragmentară	1	0,08
9.	Vârful de săgeată cu peduncul	45	3,60
10.	Gratoare pe lame și așchii, cu partea activă, în general, convexă, unele înalte cu partea activă oblică, dreaptă, sau de tip <i>à museau</i> , duble (12) și rotunde (15)	150	12,00
11.	Burine de tip median și de unghi pe spărtură sau pe o margine trunchiată și retușată, duble (3) și un gratoar-burin	22	1,75
	Total	1250	100,00

Lamele cu latura teșită abrupt și vârful de tip *La Gravette* sunt de dimensiuni microlitice sau mijlocii și în proporție destul de redusă (2,48%). Gratoarele, în număr destul de ridicat, reprezintă – ca și burinele – tipurile obișnuite, identice acelor din gravetian. S-a descoperit o singură unealtă dublă: un gratoar-burin. O formă rară de unealtă este vârful asemănător tipului azilian și piesa semilunară.

Dar, dintre toate piesele tipice, cel mai mare interes îl prezintă, desigur, vârful de săgeată pedunculat. Acesta constituie elementul cel mai caracteristic și mai relevant pentru cultura swideriană. Deși la prima vedere toate vârful de acest fel par să aparțină unuia și aceluiași tip, totuși, o analiză minuțioasă permite să se distingă mai multe variante. O primă caracteristică este aceea că toate sunt obținute din lame. Acestea trebuiau să fie drepte, fără curbura și, pe cât posibil, terminate într-un vârf ascuțit, formă care putea fi obținută prin retușarea unei singure laturi în scopul realizării unui vârf ascuțit. Una dintre laturi, indiferent care, rămânea tăioasă, fără cea mai mică retușă. Cealaltă era retușată pe toată lungimea ei sau numai la vârf. În secțiune lamele alese pentru a fi transformate în vârful sunt triunghiulare sau trapezoidale. Din examinarea lamelor, prezentând un început de lucru în scopul transformării lor în săgeți, rezultă că prima operație, și în același timp cea mai dificilă, era obținerea pedunculului. Cel mai adesea, acesta era obținut prin retușe *en biseau* ventrodorsale, mergând progresiv de la latura lamei spre vârf sau suprafața mediană dorsală. Unele piese prezintă un început de retușe unilaterale, sau chiar bilaterale, în scopul obținerii pedunculului. În prima fază a lucrului se practica retușă dorso-ventrală. Toate aceste vârful de săgeată nu puteau fi realizate decât cu ajutorul unui obiect de os. Prezența vârfulor cu pedunculul lipsă, ca și a câtorva peduncule izolate, atestă că operația inversă – obținerea pedunculului la sfârșit – era destul de frecventă. Majoritatea vârfulor sunt simetrice: dacă se trage o linie de la vârful triunghiului la cel al pedunculului, piesa se împarte în două părți

egale. Pe fața ventrală a pedunculului, către vârful lui, se remarcă, de obicei, câteva rețușe mici de suprafață. De notat și existența pieselor (care pot fi considerate din a doua grupă) asimetrice, al căror vârf este situat la dreapta sau la stânga liniei mediane a pedunculului.

Materia primă care a servit la confecționarea pieselor este reprezentată, în primul rând, de silexul cenușiu închis sau deschis, sticlos (probabil extras din Masivul Harghita-Căliman) și de menilite. Într-o slabă măsură, se constată și folosirea gresiei glauconitice silicifiate, a șistului negru de Audia și a altor roci, dintre care unele par să provină din „Polița Cremenîșului”^{*}. De menționat că nu se întâlnește nici o piesă confecționată din silex alb-albăstrui de Prut.

Ca mărime, majoritatea pieselor tipice sunt de dimensiuni mijlocii (52%), urmate de piese microlitice (43%) și macrolitice (5%).

De asemenea, s-au descoperit la „Scaune” bucăți, relativ numeroase, de hematit, materie folosită de locuitorii așezării pentru înfrumusețarea corpului.

În ceea ce privește fauna, nu a fost descoperit nici un os, datorită puternicei acidități a solului, care a corodat totul. De asemenea, nu au fost relevate resturi de vetre, ci numai câteva vagi urme de cărbune, imposibil de determinat.

În concluzie, tot complexul descoperit la „Scaune” aparține, cum deja am arătat, culturii swideriene sau pludiene (mazoviene), cultură epipaleolitică bine cunoscută din nord-nord-estul Europei. Cronologic, ne găsim la sfârșitul ultimului glaciar și la începutul holocenului. Așezarea de la „Scaune” și, alături de ea, aceea descoperită ulterior la „Bardosu”-Bicaz Chei reprezintă, în stadiul actual al cercetărilor, singurele așezări din România în care au apărut vestigii de locuire aparținând culturii swideriene.

„SCHITIȘOR”^{**}

În depunerea galbenă prăfoasă de sub solul vegetal s-au găsit patru așchii de menilit, precum și un gratoar pe lamă de silex, toate piesele aparținând gravetianului final.

c) GRINȚIEȘ – „FRASINU”^{***}

Prin cercetările efectuate în afara zonei lacului de acumulare s-a urmărit aria de răspândire a culturilor paleolitice pe văile afluenților Bistriței. Astfel, pe teritoriul comunei Grințieș, în punctul „Frasinu”, la confluența pârâului Grințieș cu râul Bistricioara, s-au descoperit câteva vestigii paleolitice pe terasa superioară și cea mijlocie.

Pentru obținerea unor observații stratigrafice s-au făcut cinci taluzări în lutăria situată în marginea de sud a terasei inferioare, precum și două sondaje pe terasa mijlocie.

Pe terasa inferioară s-au putut deosebi următoarele depuneri geologice:

I. sol negru vegetal de 0,10-0,15 m grosime;

^{*} Pe locul numit „Polița Cremenîșului”, la cca. 1500 m de versantul estic al Masivului Ceahlău, în 1957, s-au efectuat sondaje, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Ploșor, de către V. Căpitanu și M. Brudiu (studenți). Cu acest prilej, într-o uriașă lentilă de calcar recifal, s-au găsit bulgări, spărturi și așchii naturale de silex și numai câteva așchii și, chiar, două fragmente de lame de silex. În schimb, nu s-a găsit nici o piesă caracteristică pe baza căreia să se poată vorbi de epoca în care „Polița Cremenîșului” a putut servi ca loc de aprovizionare cu materie primă. În această privință, săpăturile de la „Scaune” au dovedit că silexul de slabă calitate de la „Polița Cremenîșului” a putut fi folosit și în această stațiune.

^{**} Săpături executate de Gh. Diaconu și N. Constantinescu, cercetători la Institutul de Arheologie din București, și E. Zaharia, din Iași.

^{***} Taluzări și sondaje efectuate în 1958 de Fl. Mogoșanu, cercetător la Institutul de Arheologie din București.

2. *loess* galben prăfos de 0,15-0,20 m grosime;
3. sol fosil brun-roșcat de 0,25-0,40 m grosime;
4. *loess* gălbui-roșcat de 0,60-0,80 m grosime, în cadrul căruia se observă o sedimentare ritmică, groasă de 0,30 m;
5. *loess* roșcat închis de 1,10-1,20 m grosime;
6. *loess* cenușiu calcaros de 0,70-0,80 m grosime.

În partea superioară a *loess*-ului gălbui-roșcat, deasupra sedimentării ritmice, la o adâncime de 0,95 m au apărut o așchie de menilit, care păstrează parțial crusta, și o lamă de silex de Prut cu câteva retușe la vârf, ceea ce indică folosirea ei ca gratoar.

În schimb, la adâncimea de 2,80-3 m, la baza depunerilor cenușii calcaroase, la niveluri diferite, au apărut două vetre bogate în cenușă și cărbune, de formă ovală și cu suprafața de 1,50 m². De pe vatra primului nivel s-au recoltat următoarele piese: trei lame, dintre care două de silex cenușiu și una de șist negru de Audia, un gratoar pe capăt de lamă subțire de silex de Prut, lucrat prin retușe fine abrupte, precum și un bulgăre și o așchie care păstrează urme puternice de trecere prin foc. Tot din acest nivel de vatră au fost culese câteva fragmente de oase calcinate nedeterminabile. Vatra din cel de-al doilea nivel, cu toate că este mai groasă și mai bogată în cărbune, nu a oferit decât o singură lamă tipică, lucrată din gresie.

Puținul material arheologic recoltat de pe terasa inferioară „Frasinu” îngăduie, totuși, să se facă o încadrare culturală și geocronologică a acestei așezări. Avându-se în vedere stratigrafia așezărilor paleolitice de la Ceahlău, se pot încadra astfel: a) primul nivel, prin situația stratigrafică, precum și prin materia primă din care sunt lucrate uneltele, a fost atribuit aurignacianului mijlociu; b) al doilea nivel a fost atribuit aurignacianului superior post-gravetian; c) al treilea nivel a fost atribuit gravetianului inferior.

Sondajele de pe terasa inferioară au documentat o locuire sporadică, datând din gravetianul final, atestată numai prin două gratoare (unul întreg și altul fragmentar), obținute pe spărturi de lamă cu partea activă larg convexă.

d) SECU – „CURTEA BOULUI”*

În acest punct au fost efectuate două sondaje.

Primul, executat în depunerea galbenă prăfoasă, nu a oferit decât șase piese (nuelee, așchii, lame), confecționate din menilite, silex de Prut și șist negru de Audia, care – prin poziția lor stratigrafică – au fost atribuite gravetianului final.

În urma celui de-al doilea sondaj s-au recoltat 14 piese (așchii, lame și un burin) de menilite, silex de Prut și gresie glauconitică silicifiată, care – din punct de vedere stratigrafic și tipologic – aparțin gravetianului superior.

e) CÂTEVA OBSERVAȚII GEOLOGICO – GEOMORFOLOGICE PRIVITOARE LA SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA CEHLĂU-BICAZ

În zilele de 26-31 septembrie 1958, la invitația conducerii șantierului arheologic de la Ceahlău-Bicaz, am efectuat câteva observații de ordin geologico-geomorfologic la săpăturile executate în mai multe puncte.

* Sondaje efectuate de către studentul V. Căpitanu în 1957.

Problemele urmărite se referă la stratigrafia și litologia depozitelor cuaternare, la procesele morfeclimatice-periglaciare din această regiune, ce apar pe terasele și conurile de dejecție din valea Bistriței.

Punctele de observații au fost următoarele:

1. săpătura de la punctul „Podiș” și valea Izvorului, din sud;
2. profilele din stânga pârâului Schitu;
3. săpăturile de la punctul „Bofu”;
4. profilul de la șoseaua în construcție;
5. săpătura din punctul „Gura Bistricioarei”;
6. profilul de la punctul „Lutărie”.

1. Săpătura de la punctul „Podiș” și valea Izvorului, din sud

Este situată pe fruntea unui imens con de dejecție creat de pârâul Schitu (fig. 70/1).

Analiza profilului geologic ce apare în valea torențială din sudul săpăturii ne-a dus la stabilirea următoarelor orizonturi:

a) Orizontul superior

Este reprezentat printr-un deluviu gălbui-roșcat, cu pete verzi și albăstrui, pe care se dezvoltă un sol cenușiu. Grosimea acestui orizont argilo-nisipos este de 0,50-0,60 m.

b) Orizontul mijlociu

Este reprezentat prin pietrișuri mărunte, foarte alterate, prinse în masa nisipoasă roșcată, ce constituie un orizont de tranziție spre cel din bază. Pietrișurile sunt și ele colorate în roșu, fapt care întărește și mai mult părerea în legătură cu geneza deluvială a orizontului superior cu o grosime de 1-1,50 m.

c) Orizontul inferior

Este reprezentat de pietrișuri și bolovănișuri amestecate cu nisipuri roșcate. Orientarea blocurilor este pe direcția torentului (nord-vest – sud-est), ceea ce confirmă prezența conului de dejecție.

Alterarea pietrișurilor și bolovănișurilor este destul de vizibilă, ceea ce constituie un indiciu asupra vechimii lor. Spre fruntea conului de dejecție, acolo unde sunt săpăturile, se dezvoltă un orizont gălbui, imediat sub sol și deasupra orizontului roșu. Acest orizont gălbui se îngroașă odată cu creșterea înclinării pantei. Sub raport genetic, și acest orizont reprezintă un deluviu fin, argilo-nisipos, cu pete cenușii și albăstrui.

În legătură cu prezența deluviului, trebuie precizat că el s-a format pe seama spălării depozitelor precuaternare, de unde a rezultat colorația diferită a acestora.

Săpăturile din punctul „Podiș” sunt executate în deluviul gălbui, care la partea superioară este erodat și prezintă, din loc în loc, și blocuri nerulate (grohotișuri). În profilele săpăturilor se observă un început slab de formare a buzunarelor și crăpăturilor periglaciare, cu orientări diferite, predominante fiind cele verticale.

2. Profilele din stânga pârâului Schitu

În partea de nord a localității Ceahlău se află valea pârâului Schitu, care prezintă pe partea stângă terase foarte bine exprimate morfologic și structural (fig. 70/2-3). În terasa de 8-10 m, la partea superioară a pietrișurilor și nisipurilor, cu lentile de de argile și nisipuri

(cu structură torențială) – chiar sub orizontul de sol – apar câteva fenomene de crioturbație, mici ondulări, sub forma unor injecții și plicații. Acestea ies în evidență în urma unei analize foarte atente a modului de așezare și orientare a pietrișurilor, ca și din analiza gradului diferit de alterare al orizonturilor de nisipuri și pietrișuri.

Orientarea longitudinală și sortarea pietrișurilor mai mari din orizontul superior, diferită de cea a orizontului din bază (unde predomină stratificația torențială), constituie prima dovadă a fenomenului de crioturbație. A doua dovadă o constituie alterarea accentuată a întregului orizont superior de pietrișuri și transformarea lui treptată, prin procesul de solificare, într-o argilă nisipoasă gălbuie.

Geneza periglaciara a acestor fenomene este neîndoieică și ea constituie un argument în plus asupra schimbărilor climatice care au avut loc aici în Pleistocenul superior.

3. Săpăturile de la punctul „Bofu”

Au fost efectuate pe adâncimi mult mai mari (4-6 m), numai în depozite deluviale, în general gălbui, și scot la iveală fenomene periglaciare foarte interesante din punct de vedere geologic și morfoclimatic (fig. 70/4-5). Aici problema buzunarelor și a umpluturilor de tipul pungilor de gheață este cât se poate de clară.

Dacă restul săpăturilor lasă cercetătorului, la primul contact, unele urme de îndoială, și chiar semne de întrebare, cea de la „Bofu” este foarte convingătoare sub toate raporturile. După părerea noastră, aici este vorba tot de o pătură de depozite deluviale care acoperă orizontul de pietrișuri, dar cu grosimi mai mari ca în celelalte părți.

Aceasta reprezintă un deluviu fin, argilo-nisipos, rezultat din spălarea în suprafață a rocilor de bază, situate mai în amonte. Culoarea diferită, gălbui-roșcată și cu pete verzui-albăstrui, confirmă acest punct de vedere.

Caracterul de acumulare ritmică este mai puțin evident aici. Mult mai importantă este, însă, prezența fenomenelor periglaciare, de tip buzunare sau pungi, cu vârful rotunjite, unele continui, iar altele discontiniu.

La prima analiză atentă a acestor pungi se desprinde, în primul rând, faptul că ele încep, de obicei, sub orizontul de sol actual, la cca. 30-40 cm adâncime și, în al doilea, că orizontul din care s-a făcut umplerea pungilor nu este clar. De aici rezultă că el ar fi putut fi erodat, fiind mult schimbat de procesele pedo-diagenetice ulterioare.

Faptul că umplutura pungilor este formată dintr-o argilă nisipoasă cu pete verzui-albăstrui, ne indică faptul că ea a fost adusă prin procesul de solifluxiune din timpul unei faze interglaciare, mai calde.

Întreaga cuvertură argilo-lutoasă sau nisipoasă este permeabilă, fapt care explică prezența unei circulații verticale a apelor de infiltrație și, ca urmare, prezența oxizilor de fier în lungul buzunarelor periglaciare. Prezența acestui depozit deluvial explică, de asemenea, pungile separate (izolate), fără forma unei pene, ca rezultate ale regrupării gheții, care au luat naștere în acest sol, saturat cu apă, la începutul fazei de îngheț.

Din modul de umplere al golurilor lăsate de penele de gheață deducem că acest proces s-a produs lent, pe măsura măririi stratului superior dezghețat.

Predominant la „Bofu” este procesul de fisuri unghiulare pe direcție verticală, caracteristic rocilor uniforme și compacte sub raport litologic (luto-argiloase). De aici rezultă și dezvoltarea foarte redusă sau, chiar, lipsa proceselor de involuție.

Forma și dimensiunile buzunarelor sunt foarte variate atât ca lungime și grosime, cât și ca orientare pe verticală.

4. Profilul de la șoseaua în construcție

Acesta vine în completarea datelor morfoclimatice de la „Bofu”. El a fost efectuat la sud-vest de satul Bistricioara (pe partea dreaptă a văii Bistriței), pe versantul ce domină terasele (fig. 71/1).

Aici, pe 3 m adâncime, apare unul dintre cele mai interesante profile geologice ce se poate vedea în depozitele deluviale din zona flișului. Se observă, mai mult ca oriunde, caracterul ritmic al depozitelor fine de pantă.

Cele două orizonturi roșii (superior și inferior) sunt separate printr-un alt orizont vinețiu-gălbui, toate având și mici intercalații de alte culori. Este un fel de „toboș-tort” din care se vede caracterul ritmic și neregulat al acumulărilor rezultate din spălarea orizonturilor precuaternare din amonte.

În afară de această acumulare ritmică foarte evidentă, aici apare și cea mai mare, mai clară și mai frumoasă umplutură a unui buzunar de tip periglaciuar (fig. 71/4). Aceasta începe la partea inferioară a solului, în orizontul superior (roșu-vinețiu-verzui), și străbate celelalte două orizonturi (mijlociu și inferior) pe o distanță de 1,30 m. Materialul de umplutură este mai diferit decât cel din orizontul mijlociu și inferior, dar foarte apropiat de cel al orizontului superior.

În afară de caracterul solifluidal al orizontului superior, aici mai apar mici deranjamente la partea superioară a orizontului inferior, care pot fi interpretate ca slabe alunecări sau involuții.

Prezența buzunarelor de tip pană constituie un reper morfoclimatic, care are importanță sub raport stratigrafic.

5. Săpătura din punctul „Gura Bistricioarei”

Prezintă caractere litologice asemănătoare cu cea de la „Lutărie”, adică un depozit luto-argilos identic cu depozitele *loess*-oide prăfoase. Sub raport morfoclimatic nu este nimic deosebit.

6. Profilul de la punctul „Lutărie”

Acesta apare într-o deschidere naturală (în curtea locuitorului Pistroaia) pe un bot de deal cu pante deluviale (fig. 71/2) și este deosebit de interesant. Aici se desprind trei mari complexe: cel superior, situat deasupra primului orizont de sol fosil; cel intermediar, *loess*-oid și cel inferior, argilos și cu blocuri, separat de cel *loess*-oid printr-o discordanță.

Caracterul de vechi alunecări – solifluxiuni cu blocuri – din complexul inferior este foarte evident, fapt care ne determină să-l socotim periglaciuar. Până la acumularea depozitului *loess*-oid, pe orizontul inferior s-a dezvoltat un vechi relief, fapt dovedit de prezența discordanței semnalate.

Din cele prezentate anterior, pe baza profilelor descrise, rezultă că prezența proceselor periglaciare este evidentă și ea îmbracă mai multe aspecte: crioturbații în depozitele de terasă; buzunare-pungi cu umpluturi solifluidale în depozitele luto-argiloase deluviale; solifluxiuni cu blocuri în depozitele argiloase; acumulări deluviale ritmice etc.

În fine, problema cea mai dificilă, pe care o punem sub formă ipotetică, este aceea a cronologiei Pleistocenului superior – problemă care îi interesează foarte mult pe arheologi. Rezolvarea acesteia este destul de dificilă, deoarece în toate deschiderile apare în evidență, peste tot, caracterul deluvial al depozitelor luto-argiloase.

După câte se pare, întreaga schemă a acestor depozite deluviale se referă numai la faza würmiană. Ea poate fi concepută astfel:

1. solul actual – Holocen-Würm III;
2. orizontul gălbui, pătat, solifluidal – Würm III-II;
3. orizontul gălbui cu pene – Würm II;
4. orizontul roșcat – Würm II-I;
5. orizontul inferior – Würm I.

Este posibil ca și crioturbațiile din depozitele de terasă și penele să se fi format în timpul fazei glaciare Würm II, iar solifluxiunile din baza profilului de la „Lutărie” să fie mai vechi (probabil din interglaciular Würm II-I).

Determinările de fosile și analizele mecanice ce se vor efectua vor duce, desigur, la mai multe precizări.

f) FAUNA SITURILOR PALEOLITICE DE LA CEAHLĂU

În comparație cu impresionanta cantitate de material arheologic descoperit în siturile paleolitice din zona Bicaz, resturile faunistice se găsesc într-o stare de inferioritate netă. Asociația de specii este săracă și piesele din scheletele care aparțin acestora nu sunt prea numeroase. Multe piese sunt indeterminabile datorită spargerii oaselor în fragmente mici, la care se adaugă efectul coroziv al solului prea acid (mai ales la „Dârțu”). Pe de altă parte, acelea care nu au suferit astfel de influențe nefavorabile reprezintă, în general, părți puțin specifice sau cu totul insuficiente ale scheletului, ceea ce explică – într-un fel – caracterul șovăitor al determinărilor.

„Dârțu”

Pe o suprafață săpată de 461 m², în această așezare fosilele erau repartizate între 1,30-1,90 m adâncime, corespunzând – din punct de vedere cultural – celor două niveluri ale aurignacianului mijlociu. Împrăștiate pe toată suprafața sitului, ele erau mai concentrate în interiorul vetrelor.

Încercarea de a atribui aceste resturi lui *Bos primigenius*⁷⁵ nu ni se pare astăzi suficient de întemeiată. Un fragment distal, destul de redus, de metacarp prezintă caractere care amintesc bizonul⁷⁶ (lărgimea distală maximă este de 73 mm) (fig. 72). Cu toate că limita epifiză-diafiză pare complet osificată, osul prezintă, fără îndoială, indicii de tinerețe (grosimea foarte redusă a pereților, spongioasă, cu tramă foarte slabă). Din acest punct de vedere, trebuie notat că în timpul stadiilor preadulte metapodele bourului pot avea caracter evident de bizon⁷⁷.

Cei 13 molari superiori sunt mai lungi decât lați, stratul de smalt este destul de subțire; toate colonetele vestibulare sunt la fel de dezvoltate; pereții laterali sunt plani sau ușor concavi; suprafața de masticăție este mai largă decât baza coroanei; cele două jumătăți de molari nu permit să se presupună o compactitate foarte pronunțată.

⁷⁵ C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 37-41.

⁷⁶ E. Scherz, *Zur Untersuchung von Bison priscus und Bos primigenius an Metapodien und Astragalus*, în *Senckenbergiana*, 18, 1-2, 1936, p. 37-69.

⁷⁷ Observația aparține autorului, pe serii de bouri neolitici.

Caracterul de legătură mai strânsă între cele două jumătăți (*innigere Verbindung*)⁷⁸ este mai puțin pregnantă la molarii inferiori. Coloanele interne ale acestora din urmă sunt cilindrice, iar cele externe, destul de regulat, semilunare; colonetele acestora sunt simple; gradul de dezvoltare al pliurilor laterale descrește odată cu uzura; învelișul de smalt este întotdeauna foarte simplu.

Maxilarele prezentau, mai curând, caracteristicile dentiției de *Bos*⁷⁹.

Referitor la molarul nr. 3, un șanț lingnal puternic separă talonida coloanei mediane pe aproape toată înălțimea coroanei; peretele lingnal al talonidei este aproape plan (fig. 73/a); tendința de strâmbare a talonidei către partea vestibulară este slab indicată pe un singur exemplar (fig. 73/b-c); totuși, văzută din profil, talonida are totdeauna tendința de a se ridica, dar fără să atingă deodată înălțimea maximă a dintelui⁸⁰.

Bistricioara-„Lutărie”

Resturi de bovidee se aflau nu numai în nivelul aurignacianului mijlociu din acest sit, dar și în nivelul pregravetian. Un premolar nr. 4 izolat a fost găsit în stratul gravetianului inferior oriental. În total 16 piese, care – din păcate – nu sunt mai semnificative decât acelea de la „Dârțu”. Conform datelor lui V.I. Bibikova⁸¹, indicele lungime/lățime a unui capitato-trapezoidal fiind egal cu 93,7 (lungimea – 45 mm, lățimea – 48 mm) și, deci, depășind valoarea 90, ar corespunde lui *Bison*. După reprezentarea lui Stampfli, marginea anterioară, mai dulce, ar aminti de *Bos*⁸². Din lipsă de material comparativ am fost în imposibilitatea de a aprecia gradul de ondulare al suprafeței proximale.

În aceeași stațiune, *Equus caballus fossilis* este reprezentat prin 14 molari izolați, descoperiți în stratul aurignacian superior și în primele trei niveluri ale gravetianului oriental. Marea majoritate a acestor dinți sunt de vârstă tânără.

Rangifer sp. este atestat în acest sit din gravetianul inferior oriental printr-un fragment de corn căzut (fig. 74). Baza cornului are o formă elipsoidală (perimetrul rozetei – 74 mm, diametrul mare – 61 mm, diametrul mic – 51 mm). La 30 mm de la baza cornului se desparte prima ramificație, iar a doua la 102 mm de la bază. De acolo, piesa este foarte aplatisată, marginea sa posterioară este tăioasă, suprafața antero-externă aproape plană, iar cea postero-internă mai bombată. La cea de-a treia ramificație individualizată (la 302 mm de la bază), fața antero-externă devine mai bombată. Lungimea totală a fragmentului este de cca. 430 mm. Este evident că este vorba de o ramură de ren de pădure.

„Podiș”

Equus caballus este atestat în primele trei niveluri ale gravetianului oriental prin 22 de molari izolați, prost conservați. În stratul pregravetian s-a descoperit un fragment de diafiză de *Mammuthus primigenius* tânăr.

⁷⁸ U. Lehmann, *Der Ur- im Diluvium Deutschlands und seine Verbreitung*, în *Neues Jhrb. f. Mineral*, 90, 2, 1949, p. 1 și urm.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 171-173.

⁸⁰ W. Freudenberg, *Die Säugetiere des älteren Climatärs von Mitteleuropa*, în *Geol. M. Pal. Abh.*, NF, 12, 4-5, 1914, p. 550.

⁸¹ V.I. Bibikova, *Some distinguishing features in the bones of the genera Bison and Bos*, cf. J. Boessneck și colab., *Seeberg Burgäschisee-Süd*, 3, *Die Tierreste*, în *Acta Bernensia*, II, 1963.

⁸² H.R. Stampfli, *Wisén, Ur- und Hausrind*, cf. J. Boessneck și colab., *op. cit.*, p. 117-195, fig. 20.

Discuții

În ciuda progreselor obținute de paleontologi, în efortul lor de a găsi mai multe din caracterele diferențiale posibile dintre *Bos primigenius* și *Bison priscus*, rezultatele obținute ne par aplicabile numai în prezența unui material ceva mai complet decât acela de la Ceahlău. Cu toate că noi credem să recunoaștem pe anumite oase de la „Dârțu” și Bistricioara unele trăsături mai apropiate de *Bison* (metacarp distal, oasele carpiene nr. 2 și 3, molarul nr. 3), totuși – în general –, materialul este prea puțin semnificativ pentru a permite rezolvarea problemei. Având în vedere preferințele ecologice diferite ale celor două genuri, ar fi fost foarte important să se precizeze apartenența fosilelor. Un fapt este demn de reținut: făcând abstracție de diferitele stațiuni și considerând numai stratigrafia culturală a regiunii, repartiția bovideelor și a cailor este inversă (fosilele primelor sunt din aurignacianul mijlociu, iar celelalte din gravetianul orientat mijlociu și superior). Este o zonă de contact între pregravetian și gravetianul inferior orientat. Calul, animalul stepelor aride, ar indica, prin apariția sa în pregravetian, începutul unei oscilații mai reci, ale cărei condiții au devenit din ce în ce mai riguroase în cursul perioadelor ulterioare ale gravetianului? S-ar putea trage o astfel de concluzie dacă resturile din aurignacian ar aparține bourului. Sau este vorba, pur și simplu, de o specializare a vânatului, a unei predilecții a comunităților aurignaciene și gravetiene pentru un vânat diferit? În ceea ce-i privește pe primii, sigur nu este exclusă vânarea celor două tipuri de bovidee.

Cu toate că mamutul și renul au fost descoperiți în straturile de contact, unicitatea resturilor lor nu spune prea mult. În ceea ce privește renul, fiind vorba – mai ales – de un corn căzut, s-ar putea – foarte bine – să fi parvenit în așezare în mod fortuit. Totuși, abundența sa în zăcământul de la Buda⁸³, în nivelurile gravetiene de tip orientat⁸⁴ – mult la sud, în valea Bistriței – dovedește că renul constituie un element frecvent în fauna regiunii în a doua jumătate a Würmului și confirmă, de asemenea, o înrăutățire a climatului în fazele gravetianului. Însă, aceasta a trebuit să fie relativă, deoarece ramura plată de la Ceahlău indică – cum deja s-a menționat – un ren de pădure. Apreciind un climat mai temperat, în timpul perioadelor de frig intens renul de pădure a cedat locul – cel puțin în Franța – renului de tundră, cu ramurile mai puternice și cilindrice⁸⁵. Pentru moment, descoperirile de reni (mai ales acelea de coarne) sunt, încă, prea rare în România pentru a ne permite să afirmăm dacă o asemenea substituție a avut loc și aici și, mai ales, dacă renii de tundră au coborât vreodată până la această latitudine, la nord de Balcani.

2. ENEOLITIC**HANGU**

Cu ajutorul a 11 șanțuri, lungi și înguste, late de câte 1 m și cu lungimea variind între 30 și 75 m – în cea mai mare parte perpendiculare pe marginea sudică a terasei „Chirîteni” –, și a lărgirilor respective, din dreptul complexelor de locuire, s-a reușit cercetarea unei suprafețe de peste 1,5 ha, săpându-se în total aproximativ 1450 m², până la adâncimea medie de 0,60 m (fig. 75).

⁸³ Al. Bolomey, P. Bolomey, *Notă asupra resturilor fosile de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 25-27.

⁸⁴ C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *Cercetările și săpăturile arheologice de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 21-25.

⁸⁵ J. Bouchud, *Le renne et le problème des migrations*, în *L'Anthropologie*, 58, 1954, 1-2, p. 79-85.

Această așezare, din cauza întinderii ei mari, nu a putut fi săpată în întregime. La aceasta s-a opus și starea rea de conservare a resturilor eneolitice descoperite, în special a ceramicii, care era puternic corodată, nemaiprezentând nici o urmă de pictură.

Săpăturile de la „Chirițeni” nu s-au limitat numai la așezarea eneolitică de pe podul terasei, ci s-au efectuat și mai jos, pe un teren neted de sub latura de vest a unei terase înalte, pentru a se vedea dacă a existat sau nu o locuire și pe acest loc și din ce perioadă datează. Cu prilejul sondajelor efectuate acolo, în pătura subțire de pământ arabil, s-au descoperit doar câteva fragmente ceramice infime și câteva silexuri, provenite din așezarea cucuteniană din acest punct.

Paralel cu aceste lucrări de mare amploare de la „Chirițeni”, s-au mai făcut și altele – mai restrânse – pe capătul de vest al terasei de la „Piciorul Bocăncenilor”, pentru identificarea resturilor de locuire de pe acest loc. Astfel, în urma sondajelor efectuate aici, s-a putut stabili că pe latura de est a botului de terasă se află o așezare eneolitică de același caracter cu aceea de pe terasa vecină, de la „Chirițeni”. Din cauza aspectului sărăcăcios al resturilor de locuire descoperite nu s-au făcut decât câteva lărgiri, fără a se cuprinde întreaga suprafață a vreunei locuințe.

Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că sub o depunere de sol vegetal de culoare brun-cenușie și cu partea superioară arată recent, urmează un strat subțire de sol brun-cafeniu (solul vegetal vechi), suprapus peste solul nisipos galben-roșcat (solul steril). Resturile de locuire din faza Cucuteni A zăceau, în cea mai mare parte, la baza solului vegetal actual și erau îngropate, uneori, și în solul vechi vegetal, aflându-se la o adâncime medie care varia între 0,17 și 0,35 m față de suprafața actuală a solului.

Aproximativ la același nivel cu resturile de locuire eneolitică erau și cele câteva fragmente ceramice din epoca bronzului, descoperite în două complexe de pe latura de sud-vest a terasei „Chirițeni”, precum și în cuprinsul așezării eneolitice de pe acest loc. În genere, mica adâncime la care se găseau aceste fragmente ceramice, ca și eventualitatea deplasării lor prin acțiunea șiroirilor, a împiedicat separarea lor din punct de vedere stratigrafic față de depunerea propriu-zisă, și ea – pe alocuri – destul de firavă, din faza Cucuteni A.

În cele ce urmează se vor prezenta rezultatele săpăturilor din așezările de pe terasele „Chirițeni” și „Piciorul Bocăncenilor”.

„CHIRIȚENI”*

Cuprilejul săpăturilor de pe terasa „Chirițeni” s-au descoperit resturile a 20 de complexe de locuire apropiate unele de altele, două cuptoare de ars oale păstrate parțial și două gropi din faza Cucuteni A, precum și două complexe din epoca bronzului.

a) *Complexe de locuire*

Complexul 1, 1955 (fig. 76/1)

Se afla în pantă ușoară, în solul brun-cenușiu, la 0,20-0,30 m adâncime și conținea fragmente ceramice corodate, câteva silexuri, bucățele de cărbune, resturi mici de lipitură arsă și bucăți de gresie, în majoritatea cazurilor arse.

* Săpăturile s-au efectuat între anii 1955-1958, colectivul fiind compus din M. Petrescu-Dîmbovița (responsabil), Fl. Banu, N. Berlescu, E. Neamțu, I. Ordentlich, D. Gh. Teodor, Em. Zaharia, N. Zaharia (membri), I. Ioniță și E. Vodă (studenți).

Complexul 2, 1955 (fig. 76/2)

Se afla în pantă ușoară, în solul brun-cenușiu, la 0,20-0,30 m adâncime și conținea puține resturi de locuire, reprezentate prin fragmente ceramice corodate, pietre de gresie, cărbune, chirpici și bucățele de lipitură. Înspre marginea de nord-est a sa s-a găsit o piatră de râșniță simplă.

Complexul 3, 1955 (fig. 76/3)

Se afla în pantă ușoară, în solul brun-cenușiu, la 0,20-0,30 m adâncime și conținea firave urme de locuire, reprezentate prin fragmente ceramice corodate, resturi de lipitură arsă, bucăți de piatră și o porțiune mai mare cu urme de cărbune.

Complexul 4, 1955 (fig. 76/4)

Conține resturi compacte de locuire aflate în pantă ușoară, la baza solului brun-cenușiu, la 0,20-0,30 m adâncime, reprezentate prin numeroase fragmente ceramice, bucăți de lipitură arse, pietre mai mari și mai mici, puține urme izolate de cărbune și silexuri.

Complexul 5, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal, între 0,25 și 0,35 m adâncime și conținea fragmente ceramice corodate și râșnițe.

Complexul 6, 1956

Se afla în pantă ușoară, de la nord-nord-vest către sud-sud-est, în solul brun-cenușiu, între 0,25 și 0,35 m adâncime și conținea bucățele de chirpici grupate mai compact – dintre care câteva cu urme de nuiiele, cărbuni, mai multe pietre mici, numeroase fragmente ceramice, uneori grupate, provenind din vase suport și alte forme nedeterminate, șase râșnițe simple de piatră – patru fragmentare și două întregi –, o lamă de cuțit de silex, un gratoar pe lamă de silex, trei lame de silex, trei topoare plate de piatră și două picioare de statuete antropomorfe. Tot în cuprinsul acestui complex a fost descoperit și un fragment ceramic din epoca bronzului, din pastă neagră-cenușie, decorat cu șiruri orizontale de cercuri imprimate, alternând cu dungii de linii orizontale adâncite.

Complexul 7, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal și, parțial, în solul gălbui, între 0,20 și 0,35 m adâncime și conținea resturi de locuire sporadice, reprezentate prin bucăți mici de lipitură arsă, câteva pietre, dintre care unele arse, fragmente ceramice corodate, două râșnițe simple de piatră, dintre care una sfârâmată, o coadă de polonic și câteva fragmente ceramice.

Complexul 8, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal actual, la 0,35 m adâncime și conținea bucăți de lipitură arsă răvășite, numeroase fragmente ceramice, provenite de la vase-suport sau prevăzute cu torți și proeminențe, precum și dintr-un capac, două cozi de polonice, o râșniță simplă de piatră răsturnată, patru lame și așchii de silex, un nucleu fragmentar și așchii din rocă locală. Toate aceste resturi aparțin, probabil, unei locuințe, ele fiind masate pe o suprafață relativ mică.

Complexul 9, 1956

Se afla în pantă ușoară, în depunerea brun-cenușie, între 0,30 și 0,40 m adâncime și conținea resturi de locuire sporadică, reprezentate prin bucăți mici de lipitură arsă și cărbuni, o bucată dintr-o placă perforată de lut ars de la un cuptor de ars oale, mai multe fragmente ceramice, o coadă de polonic, o râșniță simplă de piatră sfărâmată și o așchie de silex. În cuprinsul acestui complex sunt și câteva fragmente ceramice din epoca bronzului. Latura de nord-vest a sa a fost deranjată de groapa nr. 1.

Complexul 10, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal, între 0,35 și 0,45 m adâncime și conținea bucăți mărunte de lipitură arsă, resturi de cărbune, fragmente ceramice, o râșniță fragmentară răsturnată și una întreagă în poziție normală, așchii de silex și rocă locală. Pe același loc se mai aflau și câteva fragmente ceramice din pastă neagră-cenușie, aparținând epocii bronzului.

Complexul 11, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal și, parțial, în solul galben-cenușiu, la adâncimea de 0,25-0,35 m și conținea resturi de locuire masate pe o suprafață mai mare, aparținând probabil unui singur complex, reprezentat prin bucăți mici de lipitură arsă și de cărbune, fragmente din plăci de lut ars, perforate, de la cuptoarele de ars oale, pietre, numeroase fragmente ceramice, dintre care unele grupate, din vase mari, patru râșnițe simple de piatră, întregi și fragmentare, întoarse sau în poziție normală, un nucleu, așchii și lame de silex și rocă locală, precum și un gratoar pe vârf de lamă de silex. În cuprinsul aceluiași complex s-au găsit și câteva fragmente ceramice din pastă neagră-cenușie, aparținând epocii bronzului.

Complexul 12, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal, la adâncimea medie de 0,20 m și conținea o porțiune mai compactă, bine delimitată și de aspect mai uniform, de lipituri arse, fragmente ceramice, dintre care unele din vase parțial întregibile, mai multe fragmente de plăci perforate, de lut ars, din cuptoare de ars oale, pietre, dintre care una de dimensiuni mai mari, două fragmente de râșnițe simple, așchii, lame și un gratoar de silex, precum și două statuete feminine de lut ars, păstrate aproape în întregime. Din același complex provin și câteva fragmente ceramice din pastă neagră-cenușie, aparținând epocii bronzului.

Complexul 13, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal, la 0,20-0,30 m adâncime și conținea lipituri arse sporadice, foarte multe urme de cărbune, două bucăți din plăci de lut ars, dintre care una perforată, de la un cuptor de ars oale, pietre – dintre care unele arse – de dimensiuni mai mari, numeroase fragmente ceramice, dintre care unele se întregesc parțial, un vas miniatural, trei cozi de polonic, două râșnițe simple de piatră – dintre care una răsturnată, iar cealaltă în poziție normală – aflate spre mijlocul complexului, două topoare plate de piatră, aflate în stare fragmentară, așchii și lame de silex, întregi și fragmentare, un gratoar și așchii din rocă locală. Din același complex mai provin și fragmente ceramice din epoca bronzului.

Complexul 14, 1956

Se afla în pantă ușoară, în depunerea vegetală cenușie și, parțial, în cea gălbuie, la 0,35-0,45 m adâncime și conținea resturi de locuire sporadică reprezentate prin lipituri mici arse și cărbuni, în colțul de est, câteva pietre, fragmente ceramice risipite, în colțul de sud-est, un gratoar fragmentar, o lamă, mai multe așchii și două vârfuri de săgeată de silex, dintre care unul neascuțit la capăt, un fragment de rondelă de lut ars, precum și alte câteva fragmente ceramice de la sfârșitul epocii bronzului, aflate – mai ales – la baza solului vegetal.

Complexul 15, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal și în solul galben cu infiltrații de humus, între 0,20 și 0,40 m adâncime și conținea resturi de locuire sporadică, reprezentate prin bucăți mici de lipitură arsă și fragmente ceramice.

Complexul 16, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal actual și imediat sub el, la 0,30-0,35 m adâncime și conținea resturi de locuire mai compactă, documentate prin puține bucăți de lipitură arsă, urme mici de cărbune, fragmente ceramice, dintre care unele grupate pe latura de nord-est, un fragment de râșniță răsturnată, pietre mici, dintre care unele arse, câteva așchii, lame de silex și rocă locală, un picior de statueta antropomorfă, precum și câteva fragmente ceramice din epoca bronzului, aflate la baza solului vegetal actual. Lângă colțul de sud al acestui complex s-a descoperit o groapă de cuptor de ars oale (groapa nr. 2).

Complexul 17, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal, între 0,20 și 0,30 m adâncime și conținea puține fragmente de lipituri arse, câteva pietre, mai multe fragmente ceramice grupate în colțul de sud al complexului, dintre care unele provenind dintr-un vas mai mare, un topor de rocă locală și o lamă de silex, precum și un nucleu de rocă locală.

Complexul 18, 1956

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal, între 0,20 și 0,30 m adâncime și conținea bucăți de lipitură arsă, câteva pietre, dintre care unele arse, mai multe fragmente ceramice, cea mai mare parte grupate, precum și o toartă din epoca bronzului.

Complexul 19, 1957

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal, la cca. 0,35 m adâncime și conținea bucăți de lipitură arsă, fragmente de plăci de cuptor, câteva pietre, resturi de cărbune, puțină cenușă, mai multe fragmente ceramice corodate provenite de la vase-suport, dar și de la alte forme, o coadă de polonic, câteva așchii de silex, trei topoare din rocă locală, un fragment de râșniță de piatră și un rest dintr-o statueta antropomorfă.

Complexul 20, 1957

Se afla în pantă ușoară, la baza solului vegetal și, parțial, în solul galben de sub el, între 0,25 și 0,35 m adâncime și conținea lipituri arse, dintre care unele provin, eventual, de la plăci de cuptor, pietre, fragmente ceramice, uncori grupate, lame, așchii și un gratoar de silex, nuclee și așchii din rocă locală, trei topoare de piatră, întregi și fragmentare, mai multe spărturi de la prelucrarea acestor unelte (atelier?) și un fragment dintr-o râșniță de gresie.

*b) Cuptoare de ars oale**Cuptorul nr. 1 (fig. 77a)*

Lângă complexul nr. 16 a fost descoperită, la 0,65 m adâncime față de suprafața actuală a solului, o groapă de formă ovală în plan și de clopot în secțiune, cu dimensiunile maxime de 0,35 și 0,55 m, având adâncimea maximă de 1 m față de suprafața actuală a solului și de 0,50 m de la nivelul la care a fost săpată. În pământul de umplutură al gropii s-au găsit bucăți de lipitură din plăci de cuptor de ars oale, prăbușite peste un vas-suport și fragmente ceramice din alte vase. Toate aceste resturi ne indică faptul că groapa respectivă trebuie pusă în legătură cu un cuptor de ars oale, asemănător cu alte cuptoare de acest fel din cuprinsul așezărilor din faza Cucuteni A, a căror reconstituire nu s-a putut face cu destulă precizie. Din observațiile efectuate la demontarea lipiturilor din groapă s-au constatat trei rânduri de plăci de lut ars neperforate, cu grosimea medie de 0,03-0,04 m. În pământul de umplutură, gros de câțiva centimetri, care separă cele trei rânduri de plăci, s-au găsit diferite fragmente ceramice corodate, din faza Cucuteni A, dintre care se remarcă unul de buză dintr-un pahar de culoare neagră-cenușie, decorat probabil cu incizii. Majoritatea fragmentelor de plăci prăbușite din cuptor zăceau în poziție orizontală sau ușor înclinată. Nu s-a identificat nici un fragment de lipitură ce ar fi putut proveni din bolta prăbușită a cuptorului. De asemenea, nu s-a putut preciza camera de ardere, observându-se doar între șirurile de fragmente de plăci câteva bucățele de cărbune și foarte puține urme de cenușă.

Cuptorul nr. 2 (fig. 77b)

În cuprinsul complexului nr. 17 a fost descoperită, la 0,85 m adâncime față de suprafața actuală a solului, o groapă de formă rotundă neregulată în plan și de sac în secțiune, cu dimensiunile maxime de 0,85 și 0,90 m și adâncimea de 1,05 m de la suprafața actuală a solului și de aproximativ 0,60 m de la nivelul la care a fost săpată. Această groapă, după numărul mare de fragmente de plăci de cuptor de ars oale din pământul ei de umplutură, este pusă în legătură cu un cuptor de ars oale. La demontarea resturilor de cuptor din cuprinsul ei s-a constatat că la baza cuptorului era o placă groasă de cca. 0,04 m, neperforată, peste care s-a suprapus numai un singur șir de fragmente de plăci de lut ars de cca. 0,03 m grosime și cu urme de perforare. Către aceste două șiruri de plăci, ca și sub placa de la bază, s-a găsit cenușă cu urme de cărbune. De fapt, majoritatea fragmentelor de cărbune, amestecate cu cenușă, se masau în partea de sud-vest a gropii, unde probabil a fost făcut focul. În părțile de vest-nord-vest și nord ale gropii, zăceau direct pe solul steril, sub o depunere de cenușă, fragmente arse de pietre de râu, precum și resturi de ceramică aparținând, probabil, unor vase sparte din interiorul cuptorului. Nu s-a găsit, însă, nici un rest din bolta cuptorului. Printre bucățile de cuptor prăbușite, alături de câteva fragmente ceramice, s-a găsit și o statueta antropomorfă de lut ars, provenind din faza Cucuteni A, lipsită de incizii sau urme de pictură.

*c) Gropi**Groapa nr. 1 (fig. 78a)*

În dreptul complexului nr. 9 s-a descoperit, la 0,66 m adâncime față de suprafața actuală a solului, o groapă de formă ovală în plan și neregulată în secțiune, cu un prag pe latura de nord-vest, cu diametrele maxime de 1,50 și 1 m și adâncimea de 1,50 m de la nivelul de la care a fost săpată și de 2,05 m de la suprafața solului. În pământul de umplutură – de culoare brună, încrustat cu dungii de culoare gălbuie – al gropii, la adâncimi

diferite, în special între 1,20 și 1,80 m, s-au găsit bucăți de cărbune în cantitate apreciabilă și câteva fragmente mici de ceramică. La adâncimea de 1,90 m s-a descoperit și un picior de statueta antropomorfă de lut ars, care zăcea alături de mai multe resturi ceramice corodate, din faza Cucuteni A.

Groapa nr. 2 (fig. 78b)

În marginea de sud-vest a complexului nr. 18 s-a descoperit, la 0,95 m de la suprafața actuală a solului, o groapă de formă ovală în plan și de pâlnie în secțiune, cu diametrele maxime de 1,05 și 0,95 m și adâncimea de 0,60 m de la nivelul de la care a fost săpată. În pământul de umplutură s-au găsit câteva bucăți de lipitură arsă și de cărbune, precum și unele fragmente ceramice corodate, din faza Cucuteni A.

„PICIORUL BOCĂNCENILOR”

Cu prilejul săpăturilor de pe restul de terasă numit „Piciorul Bocăncenilor”, separat de terasa „Chirișeni” prin văiuga adâncă a pârâului Bocăncenilor, s-au descoperit, în jumătatea de est a terasei, următoarele complexe și resturi sporadice de locuire din faza Cucuteni A:

a) Complexe de locuire

Complexul 1, 1956

Se afla în pantă ușoară către est, în solul cu humus brun-cenușiu și, mai ales, sub el, în solul argilos brun-galben, la 0,30-0,50 m adâncime și conținea bucăți de lipituri arse, resturi de cărbune, pietre, o râșniță întreagă de formă romboidală și puțin roasă la partea superioară, un capăt de râșniță de piatră și un frecător oval și plat din piatră de râu, trei toporașe de piatră lustruite, de formă dreptunghiulară, din rocă locală, lame informe de silex sau rocă locală, precum și mai multe fragmente ceramice risipite, din pastă roșie sau neagră, puternic corodate. Acest complex a fost cercetat aproape în întregime.

Complexul 2, 1956

Se afla în pantă ușoară, în solul cu humus brun-cenușiu, cu pietriș mărunț și în solul brun-galben, între 0,25 și 0,54 m adâncime și conținea resturi de locuire mai masate, reprezentate prin bucăți de lipitură de lut ars amestecat cu paie, groase de cca. 3-4 cm, pe o suprafață de cca. 90 cm², numeroase urme negre de cărbune și urme roșii de lipituri arse și descompuse, grupate pe o suprafață de cca. 1,5 m², pietre, așchii, lame și nuclee de silex sau rocă locală, precum și fragmente ceramice corodate, din pastă de culoare roșie, cenușie și neagră. Acest complex a fost cercetat parțial.

Complexul 3, 1956

Se afla în pantă ușoară, în solul cu humus brun-cenușiu și în solul argilos brun-galben cu enclave de pietriș și conținea câteva pietre, două toporașe de piatră, două fusaiole și fragmente ceramice corodate, din pastă roșie și neagră. Acest complex a fost cercetat, de asemenea, parțial.

b) Resturi sporadice de locuire

În cuprinsul suprafeței cercetate din jumătatea de est a terasei, în dreptul șanțurilor IV-est și VII-est, la baza solului vegetal și în depunerea argiloasă galben-verzuie de sub el, între 0,30 și 0,50 m adâncime, s-au identificat câteva resturi sporadice de locuire,

reprezentate prin bucăți de cărbune, resturi de lipituri arse, fragmente ceramice și câteva așchii și lame de silex sau rocă locală.

În afară de aceste resturi, alte câteva lame și așchii de silex și rocă locală, precum și un gratoar pe lamă din rocă locală, s-au descoperit, în mod izolat, în dreptul șanțurilor II-est și VI-est.

În cele ce urmează prezentăm materialul descoperit în cuprinsul așezărilor de pe terasele „Chirițeni” și „Picioarul Bocăncenilor”.

1. Unelte și arme de silex și rocă locală, lucrate în tehnica silexului (fig. 79/1-24; 80/1-16)

a) Nuclee

Nu s-au găsit nuclee de silex. În schimb, sunt mai multe nuclee din marne sfero-sideritice, de formă prismatică.

b) Lame și așchii (fig. 79/3-24)

S-au găsit, în total, peste 13 lame – întregi și fragmentare – de silex de culoare fumurie-cenușie, de dimensiuni obișnuite și mici, dintre care una arsă secundar și alte trei cu retușe intenționate și de la întrebuințare pe muchiile laterale, folosite drept cuțite, după cum o dovedește, în special, un exemplar cu retușe accentuate intenționate. Dintre aceste lame, cinci sunt întregi, iar restul fragmentare.

La fel, s-au descoperit peste 50 de așchii de aceeași culoare ca și lamele, dintre care cele mai multe sunt subțiri și numai patru mai groase. Dintre acestea, 13 sunt întregi, iar restul fragmentare, reprezentând – în cea mai mare parte – deșeuri de la lucrul nucleelor. În schimb, unele dintre ele prezintă retușe de la întrebuințare pe muchiile laterale.

În afară de aceste lame și așchii de silex, s-au mai găsit șase lame întregi și fragmentare din marne sfero-siderite, de culoare cenușie, de diferite nuanțe, dintre care un fragment prezintă retușe marginale, probabil de la întrebuințare, precum și 20 de așchii din aceeași rocă, de dimensiuni mici și mijlocii, obținute prin desprindere din nuclee și de la prelucrarea topoarelor.

c) Gratoare (fig. 80/1-8, 11)

În total sunt opt gratoare de silex, dintre care trei întregi și cinci fragmentare, de culoare fumurie sau cenușie, de dimensiuni obișnuite și mici, cu retușe oblice și verticale, pe corpul lamei și de suprafață, pe una sau chiar pe ambele muchii laterale. Se deosebesc următoarele tipuri de gratoare de silex pe lamă:

α) Gratoare cu partea activă dreaptă

Sunt reprezentate prin două exemplare, dintre care unul întreg și cu retușe de suprafață pe muchiile laterale și altul fragmentar, care prezintă urme din cortex pe muchia laterală dreaptă.

β) Gratoare cu partea activă ușor convexă

Sunt reprezentate prin două exemplare, dintre care unul întreg, de mici dimensiuni și cu urme de întrebuințare atât pe corpul lamei, cât și pe muchiile laterale, iar altul fragmentar, cu retușe de suprafață pe muchia laterală dreaptă.

γ) *Gratoare cu partea activă mai mult sau mai puțin convexă*

Sunt reprezentate printr-un exemplar întreg și trei fragmentare, dintre care unul este ars secundar, iar altul prezintă retușe de suprafață pe muchia laterală stângă.

La aceste gratoare pe cap de lamă de silex se mai poate adăuga un exemplar din rocă locală (marnă sfero-sideritică), pe lamă mică și lată, de tipul ușor convex și cu urme puternice de întrebuințare pe fața inferioară. Piesa aceasta are bulbul de percucie îndepărtat.

d) *Străpungătoare* (fig. 80/9-10)

Sunt numai două exemplare de silex, retușate pe muchiile laterale înspre vârf, care se păstrează numai la una din aceste piese.

e) *Vârfuri de săgeată* (fig. 80/12-16)

S-au găsit cinci exemplare de silex, dintre care patru întregi, de mici dimensiuni, și unul fragmentar. Acestea aparțin următoarelor tipuri:

α) *Vârfuri de tip triunghiular, cu baza ușor concavă*

Sunt reprezentate prin două exemplare, dintre care unul întreg, cu retușe pe ambele fețe, iar altul ars secundar, retușat numai pe una dintre fețe.

β) *Vârf de tip triunghiular, cu laturile lungi ușor convexe și cu baza dreaptă*

Este reprezentat printr-un exemplar întreg, retușat cu grijă pe ambele fețe.

γ) *Vârf de tip triunghiular, cu vârful rotunjit și baza convexă*

Este reprezentat printr-un exemplar întreg, realizat pe lamă și retușat pe margini.

δ) *Vârf de tip triunghiular, de formă nedefinită, cu laturile ușor convexe*

Este reprezentat prin partea superioară a unui exemplar, retușat numai pe laturile lungi ale uneia dintre fețe.

2. *Unelte de piatră șlefuită*

a) *Topoare* (fig. 81/1-3, 5-9)

În cuprinsul așezărilor eneolitice, îndeosebi în complexele de locuire cercetate, s-au găsit mai multe topoare întregi și fragmentare, câteva dălți din rocă locală (șisturi marnoase, marne bituminoase, diatomite), lucrute la fața locului, după cum o dovedesc atât bucățile de materie primă și piesele nefinisate, cât și numărul destul de mare de așchii provenite de la lucrutul topoarelor.

În total, în cuprinsul complexelor de locuire, s-au descoperit 18 topoare plate șlefuite, dintre care 11 întregi și șapte fragmentare, de formă trapezoidală și de secțiune plan-convexă, lucrute din rocă locală, dură sau moale.

b) *Dălți* (fig. 81/4)

În cuprinsul așezării eneolitice de la „Chirițeni” s-au mai găsit și două dălți mai mari, de șisturi marnoase, șlefuite cu grijă pe toate fețele. Ambele exemplare prezintă cioplături răzlețe pe fețele late și mai numeroase pe cele înguste, mai ales la exemplarul mai mare, unde se observă clar că ele s-au produs după ce fețele respective au fost șlefuite.

c) Râșnițe

S-au descoperit mai multe râșnițe simple de piatră (gresie), întregi și fragmentare, din rocă locală, de dimensiuni mici și mijlocii, prezentând fața anterioară netezită prin frecare.

3. Ceramica

A. Specia roșie

a) Tehnica

Vasele de culoare roșie, din pastă bună, se caracterizează printr-o pastă compactă, omogenă și bine arsă, cu nisip în compoziție. În schimb, specia de calitate mai puțin bună și grosieră prezintă în spărtură un aspect neomogen și cioburi pisate.

b) Forme

1. Pahare din pastă bună, de culoare roșie, cu pereții subțiri, reprezentate prin mai multe fragmente (fig. 82/1, 6, 10).

2. Castroane din pastă bună, de culoare roșie, reprezentate prin mai multe fragmente (fig. 82/2).

3. Vase cu corpul mai mult sau mai puțin bombat, din pastă bună, de culoare roșie, reprezentate prin mai multe fragmente, dintre care unele sunt prevăzute cu urechi perforate, din bandă îndoită unghiular sau arcuită, dispuse orizontal sau vertical pe pântecul vasului (fig. 82/3). Unele exemplare prezintă urechi tubulare cu orificiul îngust.

În general, după fragmentele păstrate este mai greu să se precizeze exact forma acestor vase, dintre care unele au fost pictate.

4. Vase cu gura larg deschisă, marginea ușor răsfrântă, umărul puțin accentuat și fundul îngust. Această formă de vas este reprezentată printr-un exemplar care s-a putut întregi (fig. 82/8; 84/1), precum și prin mai multe fragmente din alte vase, mai mult sau mai puțin asemănătoare. Bineînțeles, pe baza acestor fragmente dispartate, descoperite în diferite complexe de locuire, este greu să se reconstituie cu exactitate forma vasului, în special umărul și fundul.

5. Vase cu marginea răsfrântă și corpul bombat, prevăzute cu una sau mai multe urechi perforate vertical (fig. 82/4, 5, 7, 9, 11, 12) sau orizontal (fig. 82/13), precum și cu proeminente (fig. 82/14, 17).

6. Vase-suport

S-au descoperit mai multe fragmente de vase-suport, dintre care unele prevăzute la partea superioară cu un recipient. Dintre toate acestea s-a putut întregi parțial numai un exemplar mai mare, cu marginea superioară ușor evazată, corpul cilindric și cu două orificii la partea superioară, descoperit într-un cuptor de ars oale (fig. 84/2). În afară de acestea, avându-se în vedere faptul că cele mai multe fragmente din asemenea vase provin din același cuptor, în care s-a găsit vasul-suport întregit parțial, se poate presupune că ele au făcut parte dintr-un alt vas-suport, cu recipientul și cu pereții laterali bombați la partea superioară. Alte câteva resturi de asemenea vase s-au mai descoperit și în celelalte complexe de locuire.

7. Vas-binoclu

A fost descoperit un singur fragment din partea superioară, cu urme de decor incizat (fig. 83/4).

8. Polonice

Sunt reprezentate de mai multe exemplare fragmentare de mânere de diferite dimensiuni, cu secțiune plan-convexă sau biconvexă, fără a păstra pictura (fig. 83/11-18).

Ceramica, fiind foarte corodată, nu a păstrat pictura, exceptând două mici fragmente pe care s-au putut identifica câteva urme de culoare albă. În schimb, pe un rest de vas-binoclu se poate recunoaște un decor incizat. Pe alte vase de dimensiuni mijlocii sunt aplicate proeminente plate mai mari, semicirculare, în formă de aripioare, sau mai mici și îndreptate în sus, pe vase cu pereți subțiri.

B. Specia cenușie

a) Tehnica

Vasele de culoare cenușie sunt lucrate din pastă mai mult sau mai puțin omogenă, bine frământată, cu nisip și cioburi pisate în compoziție. Din punct de vedere al consistenței, se deosebesc două categorii de pastă, dintre care una mai compactă, de culoare neagră-cenușie, și alta mai cretoasă și mai sfărâmicioasă, de culoare cenușie.

b) Forme

1. Vase de dimensiuni mijlocii, cu buza plată și decorate pe umăr cu proeminente, reprezentate de câteva fragmente (fig. 82/14, 17).

2. Vas miniatural

A fost descoperit un exemplar cu pereții ușor arcuiți, păstrat aproape în întregime (fig. 82/15, 16).

3. Vase cu picior

Acestea sunt reprezentate prin câteva fragmente din pastă grosieră, arse secundar (fig. 83/6).

4. Plastica

Au fost descoperite cinci exemplare fragmentare de figurine antropomorfe feminine, cu steatopigie pronunțată (fig. 85/1-5). Dintre acestea, una – păstrată mai bine – prezintă pe dos urmele unui decor incizat. Restul sunt doar jumătăți din partea inferioară, de la coapsă și până la picior, inclusiv, sau mai puțin. După caracteristicile de formă și decor, toate aceste exemplare aparțin fazei Cucuteni A.

3. EPOCA BRONZULUI

HANGU

„CHIRIȚENI”

În afară de fragmentele ceramice izolate, descoperite în cuprinsul complexelor de locuire eneolitică, în sectorul de la sud-vest de suprafața cu locuințe eneolitice cercetată, înspre apa Bistriței, s-au mai găsit două complexe de locuire din epoca bronzului.

Complexul 1, 1957

Se afla la cca. 30 de m spre nord-est de capătul nord-vestic al terasei „Chirițeni”, în pantă de la nord-nord-est către sud-sud-est, la baza solului vegetal actual, între cca. 0,10 și 0,12 m adâncime, din cauza alunecării terenului în pantă prin șiroiri și conținea mai multe pietre, dintre care unele plate, arse și altele nearsă, de formă neregulată, alături de câteva fragmente ceramice, provenite din margini de vase sau din vase decorate cu dungi în relief sau cu benzi de dungi incizate, neregulate, precum și dintr-o strecurătoare. Lipsesc urmele de lipituri arse.

Complexul 2, 1958

Se afla la cca. 130 de m spre nord-est de capătul sud-vestic al terasei „Chirițeni” și la cca. 35 de m spre nord-vest de capătul sud-estic al acestei terase, în ușoară pantă de la nord-nord-vest către sud-sud-est, la baza solului vegetal actual, la cca. 0,30-0,40 m adâncime și conținea pietre de râu, dintre care unele arse, fragmente ceramice de vase, decorate cu brâuri în relief, simple sau alveolate, dungii orizontale în relief și cu proeminențe simple sau alveolate, fragmente de strecurătoare și de fusaiole, un vârf de săgeată de silex fragmentar, o cute de piatră și așchii de silex. În cuprinsul acestui complex se deosebesc două grupe de asemenea resturi, delimitate – îndeosebi – prin pietre de râu. Lipsesc resturile de lipituri arse de la pereții locuinței sau, eventual, din vetre.

Pe baza materialului ceramic descoperit în complexul nr. 2 sud (1958), de pe capătul de sud-vest al terasei „Chirițeni”, s-a constatat că resturile de locuire sporadică de pe acest loc, posterioare acelorora din faza Cucuteni A, datează probabil dintr-o fază neprecizată a epocii bronzului. În felul acesta s-ar data, probabil, și complexul nr. 1-sud (1957) de pe aceeași porțiune de teren.

*1. Ceramica**a) Tehnica*

Au fost descoperite fragmente ceramice foarte corodate și arse secundar la exterior, provenite din vase din pastă neagră-cenușie, sfărâmicioasă, cu multe cioburi pisate sau pietricele în compoziție. Unele dintre aceste fragmente prezintă lustru la exterior.

b) Forme

1. Vase în formă de sac cu buza uneori plată, reprezentate prin câteva fragmente.

2. Vase cu corpul bombat și buza uneori oblică, reprezentate prin câteva fragmente.

3. Vase cu gâtul înalt și corpul bombat, reprezentate prin câteva fragmente din margine, decorate cu benzi de linii orizontale adâncite, alternând cu șiruri orizontale de adâncituri rotunde. Un asemenea decor din adâncituri rotunde se observă și pe partea interioară a marginii.

4. Cești uneori cu buza teșită oblic la exterior, cu toarta din bandă lată de secțiune rectangulară și fundul simplu, drept sau profilat, reprezentate prin câteva fragmente.

5. Boreane sau alte forme neprecizate, reprezentate prin câteva fragmente.

6. Strecurători reprezentate prin câteva fragmente.

c) Decor

Caracteristic pentru această specie ceramică este decorul din benzi de linii orizontale adâncite, alternând cu șiruri orizontale de adâncituri rotunde, din dungii orizontale în relief, brâuri orizontale și proeminențe simple sau alveolate. Decorul din adâncituri rotunde este și pe partea interioară a buzei vasului.

2. Alte diferite obiecte

Din cuprinsul unui complex de locuire (nr. 2) mai fac parte două fusaiole de lut ars, precum și un fragment de topor din piatră.

„DÂRȚU”

Pe terasa „Dârțu”, la limita superioară a stratului vegetal, s-a găsit un fragment de topor perforat masiv, lucrat dintr-o rocă dură, de culoare brun-verzuie, care aparține, probabil, epocii bronzului.

4. A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

HANGU – „CETĂȚUIA”

Săparea stațiunii „Cetățuia” de la Hangu (fig. 1/1-2) s-a făcut prin mici sondaje la sfârșitul sezonului agricol.

Prin sondajele din 1955-1956 terasa a fost secționată printr-un șanț longitudinal („L”) care a tăiat la capătul de est fundul unui bordei (fig. 2). Prin șanțuri perpendiculare (I-XVII), trasate în continuare în cele două jumătăți de nord și de sud ale terasei, s-au determinat alte complexe de locuire ale stațiunii: o vatră în aer liber (pe șanțul IV-nord), semibordeiul 2 și resturile a două locuințe la suprafața solului (3-4), dintre care prima este – prin dimensiunile reduse și absența vetrei și a fragmentelor ceramice – o simplă anexă de gospodărie.

În sondajele din 1957-1958⁸⁶ s-au săpat șanțurile XVIII-XXIII, descoperindu-se încă două locuințe de suprafață (5-6). Urme sporadice, fragmente de chirpici, cioburi și chiar obiecte s-au găsit și pe traseul șanțurilor de la sud, reprezentând – de fapt – resturile răspândite de fierul plugului în decursul timpului.

Complexele de locuire ale sălașului getic sunt așezate în partea dinspre deal a terasei, marginea ei constituind un mic teren de cultură pentru cele câteva familii instalate aici, sau servind ca spațiu de gospodărie organizat în jurul celor câteva locuințe.

Stratigrafia terasei prezintă un sol galben de argilă cu prundiș de râu, acoperit cu un strat subțire de sol argilos cafeniu, care constituie solul vechi al așezării. Într-adevăr, complexele materiale *in situ* din epoca getică zac la suprafața acestui sol.

Vatra în aer liber este construită dintr-o simplă lipitură subțire de lut, aplicată pe lespezi de gresie sau direct pe suprafața acestui sol. De asemenea, petecele de lipitură de perete și vetrele locuințelor de suprafață zac pe solul cafeniu, iar fundul bordeiului a fost săpat tot la suprafața acestui sol. Resturile sporadice, cu deosebire fragmentele ceramice, se găsesc și în partea superioară a solului cafeniu. Deasupra și dedesubtul nivelului getic apar urme anterioare sau posterioare epocii getice.

Nivelul de locuire getic este învelit de un strat negru de humus, mai gros spre centrul terasei. Spre marginea acesteia, cele două soluri – cafeniu și negru – sunt curate, în timp ce spre poalele „Cetățuii” ele cuprind (în partea superioară a solului brun și în toată grosimea solului negru) blocuri mici și numeroase așchii de gresie clivată, cărate periodic de ape din coasta muntelui.

Modul de construire a locuințelor determină trei tipuri legate între ele: bordeiul adâncit în sol, semibordeiul parțial adâncit prin nivelarea locului și locuința construită direct la suprafața solului. Inventarul obiectelor și ceramicii este identic în bordeie și în locuințele de suprafață. Este clar că cele șase complexe de locuire aparțin aceleiași sălaș.

Bordeiul 1 are fundul în întregime adâncit în solul galben (fig. 4). Semibordeiul 2 este adâncit în solul cafeniu numai în partea din spate, printr-o simplă nivelare a pantei

⁸⁶ Săpăturile au fost executate în 1957 de D. Gh. Teodor și I. Ordentlich (vezi în *MCA*, VI, 1959, p. 66-68), iar în 1958 de D. Gh. Teodor și S. Teodor (vezi în *MCA*, VII, 1961, p. 42 și urm.).

ușoare a terasei. Umplutura acestora, cu urme de cenușă și cărbune și foarte puține fragmente de lipitură de perete, acoperă o cantitate destul de mare de ceramică foarte fragmentară, care zace cu deosebire pe fund. Lângă una din laturile lungi sau într-un colț al bordeiului 1 se află resturile vetrei răvășite, de la care n-au rămas decât mici fragmente din crusta lipiturii. În colțul de sud-est al semibordeiului 2 s-au păstrat, de la incendiul lui, trei bucăți plate de lemn carbonizat. Așezate alături și aproape paralel cu latura mică a semibordeiului, ele provin probabil de la scheletul acoperișului. Partea superioară a acestor semibordeie, puțin adânci, era constituită, evident, în formă de colibă propriu-zisă. Fragmentele de chirpici cu urme de nuiele, descoperite în interiorul lor și pe șanțurile din jur, provin din lipitura de lut a pereților distruși de foc.

Anexa 3 și locuințele 4-6 sunt construcții ridicate în întregime la suprafața solului, din pari și nuiele lipite cu lut. Între fragmentele de chirpici, mai consistente, ale anexei nu s-a găsit nici un obiect. În spațiul locuințelor, tot lângă una din laturile lungi sau într-unul din unghere, s-a descoperit câte o vatră simplă, constituită de o lipitură de lut subțire și întărită de foc, aplicată direct pe sol (locuința 4) sau pe un pat de prundiș (locuințele 5-6). Forma dreptunghiulară a acestor locuințe se întvede după suprafața acoperită de fragmentele mici de chirpici, răspândite mai uniform decât în restul stațiunii și grupate în funcție de vetrele respective. Între fragmentele de chirpici, sau acoperite de ele, zac numeroase cioburi de vase și cele câteva obiecte care întregesc inventarul sărac al acestor locuințe.

Sub nivelul de locuire getic, la baza solului cafeniu, au apărut urme mai vechi de viață omenească. A fost găsit un vârf de săgeată de silex, de dimensiuni mici, cu buza concavă și fețele acoperite cu retușe fine, de tip cucutenian (fig. 7/1). Deoarece pe terasă nu s-a descoperit nici un fragment de ceramică cucuteniană și așezările vecine de la Gura Hangului datează numai din faza Cucuteni A, vârful de săgeată de la „Cetățuia” ar putea fi pus în legătură mai curând cu celelalte obiecte de piatră din epoca următoare.

Într-adevăr, două unelte de piatră, partea interioară a unui cuțit curbat (fig. 5/3) și a unei lame cu bulb de percuție și cicatrice pe fața de desprindere (fig. 5/4), găsite la capătul sudic al șanțului VIII-nord, sunt cioplite în gresia locală a muntelui și pot fi atribuite împreună epocii bronzului⁸⁷, ca și cele două percutoare din bolovani de cuarțit rulați (fig. 5/1-2), găsite în marginea terasei de sub „Piciorul Bourei”, pe care se află biserica din satul Fârțiți.

Celelalte obiecte de piatră sau de lut ars provin, în majoritate, din interiorul locuințelor și aparțin epocii getice. Ele sunt tipuri comune culturilor primitive, unele prezintă, însă, elemente formale, caracteristice pentru datarea lor în cuprinsul epocii getice. Un arcer de rocă mai moale, de culoare cafenie închisă, are o formă prismatică cu muchii ascuțite (fig. 5/5) și prezintă urme vizibile de întrebuințare și lustruire pe trei fețe (locuința 4). Piesa amintește frumoasele arcere de piatră neagră, cu gaură pentru fixare la unul din capete, din perioada *La Tène* de la Poiana (Tecuci)⁸⁸. Tot pentru ascuțit a putut servi și o piatră lungă și plată de gresie, cu fața superioară roasă, descoperită izolat (pe șanțul II-sud).

Fusaiiolele (prășnele de fus), făcute din lut nisipos ars, de culoare cărămizie sau cenușie, dintre care patru găsite în bordeiul 1 (fig. 6) și una în locuința 5 (fig. 7/2), sunt de formă bitronconică, cu umărul rotunjit, specifice epocii *La Tène* (fig. 6/1-2)⁸⁹, sau de formă

⁸⁷ În Moldova tipul cuțitului curbat de piatră este cunoscut până în prezent atât pentru culturile din bronzul mijlociu (Belopotoc-Costișa și Monteoru), cât și pentru cele din bronzul târziu (Noua).

⁸⁸ R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 320, fig. 101/1-15, 17, 21; 102/8.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 315, fig. 95/40, 47.

bitronconică asimetrică, cu umărul carenat și tăiat concav la extremitățile găurii (fig. 6/3-4), ca fusaiiolele din așezările și cimitirele de la începutul epocii migrațiilor din Moldova⁹⁰.

Comune pentru epoca *La Tène* și epoca provincială romană sunt rondelele tăiate din cioburi de vase lucrate la roată, din pastă fină, dintre care una mică de culoare cenușie (din locuința 5) și alta mare și perforată, de culoare roșie, din locuința 6 (fig. 7/3).

Din locuința 6 provine și corpul prismatic de la un cui de fier, a cărui întrebuițare la construcția locuințelor este cunoscută din epoca *La Tène*⁹¹.

Resturile cele mai numeroase le constituie ceramica. Ceramica lucrată la roată este, cu totul, redusă numeric. Ea aparține categoriei ceramicii superioare cu pastă fină și arsă la cenușiu sau roșu, caracteristică *La Tène*-ului III. Cele mai multe fragmente ceramice de la Hangu au pasta cenușie deschisă, ca în straturile superioare de la Poiana (*La Tène* III)⁹² și în cetățuile contemporane de la Piatra Neamț (sec. I î.e.n.-I e.n.). Această specie se întâlnește în așezările de la Piatra Neamț („Lutărie” și „Dărmănești”) din epoca provincială romană (sec. II-III). Unele fragmente au, însă, pasta cenușiu-cafenie, ca a vasului cu tezaurul monetar roman de la Muntenești (Târgu-Negrești), din secolul III e.n.⁹³ Alte fragmente au o culoare cenușie închisă sau negricioasă, mai ales pe fața exterioară a vasului, apropiindu-se, prin tehnica pasteii, de ceramica din așezările din epoca provincială romană de la Piatra Neamț și Cursești (județul Vaslui) (sec. II-III)⁹⁴. Câteva fragmente cenușii de la Hangu au însă pasta aspră, nisipoasă, precum ceramica cenușie de la Cursești sau cea nisipoasă, cu ardere roșie-cărămizie, de la cetățuile dacice din Transilvania, datate în secolele I î.e.n.-I e.n.⁹⁵

La Hangu, ceramica de factură superioară cuprinde și specia arsă la roșu, neputându-se preciza – din cauza corodării – dacă a fost sau nu acoperită cu firmis.

Între formele ceramicii de factură superioară de la Hangu, lipsesc cu desăvârșire cupele cu picior și cu buza lată, caracteristice cetățuilor *La Tène* de la Poiana, Calu și Piatra Neamț, sau așezărilor provinciale de la Cursești și Piatra Neamț. De asemenea, lipsesc urmele bitronconice cu buza orizontală, frecvente în așezările din epoca provincială (Piatra Neamț) sau în așezările și necropolele din secolul III e.n. (Poieniști).

La Hangu formele indicate de cioburi pentru ceramica cenușie sunt cupa cu profil carenat și buza simplă, îngroșată (fig. 9/5), decorate pe gât cu o dungă în relief (fig. 9/4), borcane cu buza răsfrântă și îngroșată (fig. 9/1) și căni bitronconice cu o toartă (fig. 9/6). Fundurile sunt înălțate printr-un inel marginal. Cănilor sunt comune ceramicii getice de-a lungul duratei ei, începând cu epoca *La Tène*. Pentru ceramica roșie avem două fragmente dintr-o strecurătoare în formă de bol (fig. 9/2-3).

Majoritatea covârșitoare a fragmentelor ceramice masate în spațiul locuințelor sau răspândite pe traseul șanțurilor aparține ceramicii lucrate cu mâna. Această categorie,

⁹⁰ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieniști din 1949*, în *MCA*, I, 1953, p. 292, fig. 82/11-13.

⁹¹ R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 357, fig. 114/13-16, 19-23.

⁹² R. Vulpe, *Activitatea șantierului Poiana-Tecuci în 1950*, în *SCIV*, II, 1951, I, p. 189, fig. 19; idem, *Șantierul Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, p. 193-198, fig. 15, 29-30.

⁹³ D. Tudor, *Tezaurul de denari imperiali romani de la Muntenești*, în *SCS*, Iași, secțiunea III (*Științe sociale*), V, 1954, 3-4, p. 381, fig. 1.

⁹⁴ Sondaj executat de Marin Dinu (inedit).

⁹⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, Em. Bold, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc*, în *AȘUI*, SN, secțiunea III (*Științe sociale*), I, 1955, 1-2, p. 40, 43.

reprezentativă pentru sălașul de la Hangu, apare în toate așezările din epoca *La Tène* și epoca provincială, dar – în genere – cantitatea ei este precumpănită de ceramica lucrată la roată.

Pasta, de aspect poros sau mai dens, este frământată grosolan și amestecată cu cioburi pisate și, mai ales, cu o cantitate mai mică sau mai mare de nisip cu pietricele negre și albe. Pe fața interioară și, uneori, exterioară se recunosc urmele netezirii, trasate direct cu degetele sau cu o lopățică de lemn, în direcții diferite. Fața exterioară este acoperită cu o fășială lustruită, de culoare mai brună, acum corodată, lăsând să apară structura nisipoasă a pastei. Arderea este inegală, vasele având la exterior sau pe amândouă fețele o culoare cărămizie, iar în miezul pastei și, uneori, pe fața interioară o culoare negricioasă. Atât structura pastei și imperfecția arderii, cât și umiditatea solului argilos explică starea fragmentară de conservare a acestei ceramici.

Aceeași compoziție a pastei, amestecată cu cioburi pisate și cu pietricele, o are ceramica lucrată cu mâna din cetățile *La Tène* Cozla și Bâtea Doamnei de la Piatra Neamț, ca și ceramica lucrată cu mâna din așezările provinciale de la Piatra Neamț („Lutărie” și „Dărmănești”) și de la Cursești. Spre deosebire de acestea, ceramica lucrată cu mâna din perioada timpurie a epocii migrațiilor (sec. IV) prezintă o pastă poroasă, de aspect mai primitiv. Ceea ce este caracteristic pentru pasta unei mari părți a ceramicii de la Hangu este structura ei nisipoasă.

Formele indicate de fragmentele de la Hangu sunt cele obișnuite acestei categorii ceramice în diversele perioade ale duratei ei. O ceașcă mică întregă și o alta mai mare, ruptă în două, găsite în bordeiul 1 (fig. 10/1-2), și un fragment de la o ceașcă mică, găsit în bordeiul 2, toate de formă tronconică, iar exemplarul întreg prevăzut cu o toartă masivă, servind – desigur – ca opaiț, reprezintă cea mai tipică formă a ceramicii getice lucrate cu mâna. S-au mai descoperit și două fragmente de strachină tronconică cu buza decorată cu alveole (fig. 10/7) sau creștături (primul găsit în locuința 4 și al doilea în locuința 5). Cele mai numeroase sunt borcanele, de mărimi foarte diferite, cu umărul rotunjit și fundul plat. Unele au corpul în formă aproape tronconică (fig. 10/6), iar altele de formă aproape cilindrică. Gura vasului apare mai îngustată sau mai lărgită, după înclinarea buzei, care are un profil destul de variat: dreaptă și simplă (fig. 11/1) sau ușor îngroșată (fig. 11/2), răsfrântă și simplă (fig. 11/3-4) sau turtită spre exterior (fig. 11/5-7) și, în fine, lată și orizontală (fig. 11/8). Uneori, fundul capătă o grosime deosebită în raport cu peretele subțire (fig. 10/8). Alteori, acesta poartă pe fața interioară șiruri de gropițe formate prin imprimarea vârfului degetelor.

Atât ceașca dacică, cât și diferitele borcane sunt forme tipice ale perioadei *La Tène* III în cetățuile de la Poiana⁹⁶ sau Piatra Neamț. Ceașca de origine *La Tène* se păstrează, alături de formele getice ale ceramicii fine lucrate cu roata, până în perioada timpurie a epocii migrațiilor, în așezări sau necropole⁹⁷. În schimb, borcanele lucrate cu mâna din această perioadă sunt de pastă și forme diferite, așa cum apar în așezarea de la Dancu (județul Iași) și în necropola de la Erbiceni (com. Târgu-Frumos), în Moldova⁹⁸, sau în necropola de la Sântana de Mureș, în Transilvania⁹⁹. Fundurile cu gropițe adâncite cu

⁹⁶ R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 289 și urm, fig. 41 și urm.

⁹⁷ R. Vulpe, *op. cit.*, în *MCA*, I, 1953, p. 262, 449, fig. 63/1-4; 107; 124; 335/1; M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 233, fig. 18.

⁹⁸ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *op. cit.*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 185, fig. 11/7; D. Gh. Teodor, Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 41.

⁹⁹ I. Kovács, în *DT*, III, 2, 1912, p. 250 și urm, fig. 7/1, 15; 24/1; 33/7; 53/4.

degetul, ca și buzele lățite prin turtire sau decorate cu alveole, sunt frecvente la borcanele din așezarea de la Piatra Neamț-„Lutărie”, din epoca provincială romană.

Decorul borcanelor de la Hangu este primitiv și constă într-un brâu alveolat puternic reliefat sub buza vasului (fig. 10/5), iar pe gât sau umăr într-un șanț în val degenerat (fig. 10/3) ori o potcoavă în relief (fig. 10/4).

Borcanul cu brâu alveolat are un prototip perfect în ceramica din cetatea dacică de la Piatra Roșie, lângă Sarmisegetuza (Grădiștea Muncelului), de la sfârșitul epocii *La Tène*¹⁰⁰. Valul primitiv decorează și borcanele din așezarea fortificată de la Arpașul de Sus, în valea Oltului¹⁰¹, și este destul de frecvent pe borcanele din așezarea provincială de la Piatra Neamț-„Lutărie”.

În afară de resturile aparținând epocii *La Tène* III, în partea superioară a bordeiului I, imediat sub pătura brună care îl acoperă, s-a descoperit un topor de luptă de fier (fig. 8). Toporul, cu corpul îngust și curbat, prevăzut în dreptul găurii cu lobi triunghiulari și cu buton la ceafă, face parte din așa numitul tip „dunărcan”, cunoscut și pe teritoriul țării noastre la Greaca (Oltenița), în secolele X-XI¹⁰² și, chiar mai devreme, în Transilvania, în mormintele din epoca avarică¹⁰³.

În țările vecine tipul topoarelor cu lobi triunghiulari la gaura de prindere datează, în genere, din perioada feudală timpurie. Tipuri asemănătoare celui de la Hangu sunt cunoscute în Cehoslovacia, în depozitul descoperit la Pohansko Nejedek¹⁰⁴, precum și în cimitirul de la Staré Město, în Moravia (sec. IX-X)¹⁰⁵. Un tip de topor de luptă datat în secolele X-XII, apropiat de cel de la Hangu, este cunoscut și în Polonia¹⁰⁶. În sfârșit, numeroase exemplare de topoare de luptă de fier asemănătoare se întâlnesc frecvent în teritoriile vechilor cnezate rusești atât în așezări, cât și în cimitire. Aceste topoare au o existență îndelungată în timp (sec. IX-XIII), cunoscându-se o mare diversitate de tipuri, de la cele mai simple (cu tăișul îngust, corpul alungit și curbat), până la cele mai complicate (cu tăișul lat), decorate prin încrustații cu aur sau argint¹⁰⁷.

Așadar, pe baza analogiilor cu exemplarele asemănătoare descoperite atât pe teritoriul țării noastre, dar – mai ales – în teritoriile vechilor cnezate rusești, exemplarul de topor de luptă găsit în așezarea de la Hangu aparține epocii feudale timpurii, putând fi încadrat cronologic în limitele secolelor X-XII. Prezența lui aici documentează, prin urmare, și o locuire extrem de sporadică din perioada feudală timpurie.

¹⁰⁰ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie (Cercetări privind istoria veche a R.P.R.)*, Academia R.P.R., 1954, p. 96, pl. XVII/2.

¹⁰¹ M. Macrea, D. Berciu, *Șantierul arheologic de la Coșolț și Arpașul de Sus*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 618, fig. 23/9-10.

¹⁰² E. Comșa, *Săpături de salvare și cercetări de suprafață în regiunea București*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 431 și urm, fig. 16.

¹⁰³ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII (Bibl. istorică, VII)*, București, 1958, p. 69, 72, fig. 11/6; 17/5, 7-8; 18/10.

¹⁰⁴ B. Novotny, *Prěhles vyzkumu (Arch. ústav Českoslov. akad. věd. poboika v Brně)*, 1958, p. 74 și urm, pl. 25/4.

¹⁰⁵ V. Hrubý, *Staré Město (Monum. arch., III)*, Praga, 1955, p. 352, pl. 35/10.

¹⁰⁶ W. Sarnowska, *Wojko Polskie w okrasie wczesnopiostowskim*, în *Dawna Kultura*, 1, 1956, p. 51, fig. 2.

¹⁰⁷ B.A. Kolcin, *Черная металлургия и металлообработка в древней Руси*, în *МИА*, 32, p. 102-108, fig. 65-67; M.II. Aleškovski, *Курьганы русских дружинников в XI-XII вв.*, în *СА*, 1, 1960, p. 71-75, fig. 1.

PARTEA A III-A

EVUL MEDIU ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

A. CONSIDERAȚII GENERALE

REGIUNEA HANGU-BICAZ ÎN SECOLELE XIV-XIX

Cercetarea vechilor resturi de cultură materială descoperite în regiunea lacului de acumulare Bicaz oferă destule dovezi în legătură cu existența unei populații, desigur nu prea numeroasă, pe aceste meleaguri în perioadele premergătoare feudalismului. Mărturiile în această privință sunt incontestabile și, dacă oameni înarmați cu niște instrumente rudimentare de piatră sau chiar de metal au reușit să-și asigure existența în văile de pe cursul mijlociu al Bistriței, este cu atât mai îndreptățită presupunerea că, pe măsura evoluției societății în perioada feudală, bogatele resurse naturale și poziția apărută a depresiunii intracarpatică ce se întinde între Bicaz și Galu au atras o populație din ce în ce mai numeroasă. Oamenii dispuneau acum de mijloace mai eficace pentru a supune natura și a o forța să le pună la dispoziție cele necesare existenței într-o cantitate îndestulătoare.

Documentele extrem de reduse ca număr nu ne oferă însă nici o mărturie directă referitoare la activitatea și modul de viață al comunităților de pe cursul mijlociu al Bistriței în primele veacuri de existență a statului moldovenesc.

Cea mai veche mențiune documentară, referindu-se direct la o așezare din această regiune, o găsim într-un hrisov al lui Ștefan cel Mare din 13 februarie 1458, când se întăresc de către domnie Mănăstirii Neamț „... satul anume Băloșeștii de la Neamț și Mănăstirea de la Hangu pe vechiul hotar și doi tătari ... Iar hotarul acestui sat și al mănăstirii să fie pe vechiul hotar, pe unde au folosit din veac”¹. În afară de acest document și de unele urice ale Mănăstirii Bistrița, în care se menționează o poiană sub Ceahlău², cercetătorul nu are la îndemână decât un mare număr de falsuri sau documente suspecte³. Pentru a se reconstitui trecutul societății din această parte în perioada anterioară secolului al XVIII-lea, el trebuie să recurgă și la alte mijloace. Documentele citate se referă la o mănăstire sau la niște poieni și nu la sate. Acestea apar în actele privitoare la regiunea Hangu-Bicaz abia spre sfârșitul secolului al XVII-lea. Totuși, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, crește interesul clasei

¹ *Documente privind istoria României, A, Moldova, veacul XIV, XV, 1, p. 292-293 (în continuare se va cita DIR, A, Moldova, veacul ...).*

² *Ibidem*, p. 321.

³ *Ibidem*, p. 413-421; veacul XV, 2, p. 320; XVI, 1, p. 595-596, 603-604; XVII, 2, p. 233-234.

dominante pentru regiunea bogată în păduri și fânețe, situată la apus de culmea Stănișoarei și, odată cu aceasta, informația documentară devine mai abundentă. Ea oglindește, îndeosebi, mijloacele prin care boierii și mănăstirile au devenit deținătorii acestei întinse regiuni. Documentele existente nu sunt în măsură însă să asigure posibilitatea cunoașterii tuturor laturilor vieții sociale pe care o bănuim că a pulsat aici în trecut. Călători străini sau din țară, obișnuiți să aștearnă pe hârtie ceea ce observau pe drumurile străbătute de ei, se pare că n-au trecut prin aceste părți decât destul de târziu. Informația pe care o poate da acest gen de literatură este, de asemenea, destul de săracă.

Misionarul Marco Bandini, cu prilejul vizitelor sale canonice din anii 1646-1647, a ajuns până la nord de Piatra Neamț, unde a vizitat Mănăstirea Bistrița, numită de el *Monasterium Basilianorum*, lăsând câteva rânduri despre felul de viață al călugărilor de aici. Acesta menționează că în regiune mai existau și alte mănăstiri, dintre care două mai cunoscute, dar nu le dă numele. El se interesa de viața monahilor bărboși, acunși prin chinoviile de sub munte, și de atitudinea lor față de dogmele bisericii romane, pe care nu le cunoșteau, dar cu privire la oamenii din sate nu manifesta nici un interes, întrucât nu erau catolici⁴.

La fel a procedat cu două secole mai târziu călugărul rus Partenie, care a locuit câțva timp într-un schit la poalele Ceahlăului, probabil Peonul, și ne-a lăsat câteva însemnări despre necazuri călugărești, lipsite de interes. El se referă cu amărăciune la certurile dintre călugării clevetitori și se arată impresionat de măreția sălbatică și strivitoare a Ceahlăului, ale cărui povârnișuri nu a avut curajul să le urce. Preocupările lui de reforme paisiene îl făcuseră surd la zgomotul ferestrelor și topoarelor care doborau aici, într-un ritm vertiginos, codrii seculari. Se bucura doar de faptul că putea să găsească sub umbra brazilor bătrâni bureți comestibili și melci sau păstrăvi sub unda cristalină a pâraielor de munte⁵.

În opera sa *Descrierea Moldovei*, bogată în date istorice, geografice și etnografice, Dimitrie Cantemir se oprește fugar asupra Ceahlăului, scriind din informațiile vădit exagerate, culese de pe la unii și alții, despre zăpezile veșnice ale muntelui și despre piscurile sale, care trec de norii zăpezilor. Curiozitatea cărturarului domn era atârțată de priveliștea Dochiei, ce i se înfățișa ca o stâncă cu formele unei femei, de sub care izbură un puternic izvor⁶. Oamenilor de aici nu le acorda nici cel mai mic interes. Pe harta întocmită de el nota doar cele două mănăstiri, Buhalnița și Peonul, fără a mai înregistra alte amănunte privind regiunea din jurul lor⁷.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea burghezia își manifesta tot mai accentuat dorința de a cunoaște toate colțurile țării, și în special pe acelea ale căror bogății naturale și mână de lucru ar fi putut să fie supuse unei exploatari avantajoase, fără o masivă investire de capital. Valea Bistriței, cu imensele ei păduri de conifere și foioase, cu o cale ieftină pentru transportul lemnului, nu putea rămâne fără nici o atenție. N. Șuțu a remarcat aceste însemnate resurse⁸.

Interesul respectiv se reflectă din plin și în literatura beletristică a vremii. Gh. Asachi, marele animator în domeniul activității culturale, vizita regiunea mânat de dorința de a cunoaște cele mai pitorești colțuri din țară, dar poate și de interesele lărgirii întreprinderilor sale industriale de la Piatra Neamț. În călătoria pe care a întreprins-o la

⁴ V.A. Urechia, *Codex Bandinus*, în *AARMSI*, s. II, t. XVI, p. 83-84, 235-236.

⁵ Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 341.

⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1942, p. 58.

⁷ G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în *AARMSI*, s. III, t. VI (1927), p. 193-211.

⁸ N. Șuțu, *Notiții statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 123-124.

Hangu, Râpciunița, Durău, Cerebuc și Ceahlău a notat destule amănunte în legătură cu regiunea. Spicuiind harnic în domeniul folclorului, el culegea mai mult pentru a da un imbold creațiilor literare ale epocii romantice, decât pentru a lămurii trecutul de la oamenii de aici, legendele transmițându-se din generație în generație, despre monahul Silvestru, ctitorul Schitului Peonul, sau despre nefericita Serafina⁹.

Pe urmele sale au mers pe la 1840 V. Alecsandri și A. Russo, care – trecând pe „Drumul plutașilor” și pe „Calea Mare”, la Buhalnița, la Hangu, la Schitu Durău – s-au entuziasmat și au descris cu un admirabil talent minunatele priveliști pitorești ale văii Bistriței, dominată de strivitoarea măreție a Ceahlăului. Modul naiv al țăranilor de a explica unele fenomene ale naturii, ca Piatra Teiului sau Piatra Bicazului, i-a interesat și pe ei¹⁰.

Curiozitatea, dorința de a admira aspectul unei naturi sălbatice, prea puțin atinsă de activitatea creatoare a omului, sau scopul nemărturisit de a informa cât mai bine pe cei de acasă, a abătut prin aceste meleaguri, de asemenea, drumurile unor scriitori străini ca Wilhelm de Kotzebue și J.A. Vaillant¹¹, așezați la noi definitiv sau cu un stagiul mai îndelungat de ședere în țară¹². Toți au admirat natura cu frumusețile ei sălbatice, au criticat pe bună dreptate gospodăria mizeră a unor țărani a căror exploatare nu-i interesa, au găsit mese întinse la cneji, egumeni și ciocoi, cu vinuri alese, care îi făceau să uite de greutatea drumului, au cules legende și au dat, în general, informații vagi, din care, totuși, istoricul poate extrage câte ceva pentru a schița tabloul societății văzute de ei, dar nimic sau prea puțin pentru trecutul mai îndepărtat. Legendele culese și notele cu privire la oamenii de aici nu conțin material în măsură să satisfacă pe acei care doresc să cunoască modul de viață al societății din regiune în secolele anterioare.

Satele vizitate de acești călători se găsesc notate și pe unele hărți din a doua parte a secolului al XVIII-lea, întocmite de F.G. Bauer-Bawr în 1768-1774, F.A. Schraembl în 1789, Hora von Otzellowitz în 1790 sau din primele decenii ale secolului al XIX-lea (Gh. Asachi, S. Oswat și ofițerii ruși în anii 1828-1832)¹³. În afară de două dispărute și unul care și-a schimbat numele, ele sunt cele existente și în prezent.

Studii speciale cu privire la trecutul regiunii Bicaz-Hangu nu s-au făcut. N. Iorga a vizitat această regiune, cercetând sat după sat, a descris apoi în fraze de aleasă măiestrie artistică pitorescul priveliștilor de pe valea Bistriței și a arătat mereu mizeria în care trăia populația, fără a încerca să-i descopere cauzele. El a notat starea de plâns a monumentelor istorice, lăsate în grija unor călugări leneși și ignoranți, dar printre impresiile sale fugitive dă foarte puține note cu caracter istoric¹⁴.

Mai mult interes prezintă studiul lui A. Gorovei, făcut pe baza unui dosar din 1839, asupra raporturilor dintre țărani, proprietari și arendașii moșiilor de pe văile Bistriței,

⁹ Gh. Asachi, *Dochia și Traian cu itinerarul muntelui Pionul*, Eșii, 1840.

¹⁰ V. Alecsandri, *Proză*, Craiova, p. 43; A. Russo, *Scrieri*, București, 1908; *Scrieri alese*, în *BPT*, 1956.

¹¹ W. de Kotzebue, *Din Moldova*, București, 1884, p. 11-12; J.A. Vaillant, *La Roumanie*, Paris, 1844, p. 406 și urm.

¹² Din amintirile unui refugiat polon pe teritoriul Moldovei și purtat prin regiunea Hangu și-a putut scoate Al. Dumas-tatăl subiectul nuvelei sale *Strigoii Carpaților*.

¹³ Biblioteca Academiei RPR, Secția cartografică; C.C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1957, p. 7-13, 140, 223-225; V. Andrei, *Moldova răsăriteană și ținutul Neamț în cartografia streină din veacul al XVIII-lea*, în *ALPR*, 1936-1940.

¹⁴ N. Iorga, *Sate și mănăstiri*, București, 1916, p. 109 și urm.

Cracăului și Moldovei și organele administrative¹⁵. Aici se scot în evidență condițiile grele de muncă, suferințele și obijduirile îndurate de săteni din partea arendașilor de pe moșile Mânăstirii Buhalnița și de pe aceea a Cantacuzinilor de la Hangu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Reclamațiile sătenilor, încercările lor de răzvrătire, măsurile luate de organele administrative, consemnate în dosarul amintit, toate sunt expresia nemulțumirii și a situației grele în care se aflau țăranii de pe aceste moșii.

Relativ la Mânăstirea Buhalnița, Schitul Peonul și alte schituri din regiune, au apărut între cele două războaie mondiale scurte descrieri sau chiar studii cuprinzând informații interesante privitoare la unele aspecte ale activității acestor cuiburi călugărești în trecut¹⁶.

Valea Bistriței și monumentele de aici au interesat și pe unii cercetători locali, care au întocmit scurte studii cu caracter istorico-geografic sau etnografic¹⁷. Găsim în ele descrieri de monumente, considerații generale asupra vechimii populației de pe valea Bistriței, asupra ocupațiilor ei, cercetări asupra toponimiei și alte amănunte. S-a alcătuit și o modestă, dar utilă culegere de documente¹⁸. Precizările aduse de aceste studii sunt destul de interesante, dar fără cunoașterea actelor din arhive autorii lor nu au putut prezenta viața socială a acestei regiuni în tot ansamblul ei.

La drept vorbind, cunoașterea documentelor din arhive referitoare la regiunea Hangu nu ar fi ajutat prea mult pe un cercetător doritor de a înfățișa dezvoltarea societății de aici în perioada anterioară secolului al XVII-lea, pentru simplul motiv că ele nu prea există. Are la îndemână câteva acte originale și un mare număr de falsuri. El trebuie să recurgă și la alte mijloace pentru a reconstitui trecutul societății care îl interesează¹⁹.

Prima atestare documentară referitoare la o așezare din zonă o întâlnim, precum am amintit, în actul din 13 februarie 1458²⁰. Documentul se referă la o mânăstire și nu la un sat. Satele apar în actele acestei regiuni abia pe la sfârșitul secolului al XVII-lea. Lipsa informației documentare pentru satele de pe cursul mijlociu al Bistriței în perioada mai veche secolului al XVII-lea ar face loc supoziției că valea râului a fost nelocuită în primele veacuri ale orânduirii feudale și colonizată târziu cu oameni veniți, în mare parte, de peste

¹⁵ Comisia de la Buhalnița, în *Viața Românească*, VII, 1, p. 17-30; 2, p. 3-26.

¹⁶ Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din sec. XVII-XVIII*, București, 1933, p. 105, 110; Gh. Ungureanu, *Mânăstirea Hangul sau Buhalnița*, în *Arhiva*, XXXVIII, 1931; idem, *Mânăstirea Peonul sau schitul Hangului și ruinele palatului Cnejilor Cantacuzino*, Piatra Neamț, 1934; V. Vătășeanu, *Contribuții la cunoașterea bisericilor de lemn din Moldova*, Cluj, 1931, p. 12-13; C. Turcu, *Schiturile de sub Ceahlău, Sihastru și Cîrîbuc*, Iași, 1943.

¹⁷ V. Andrei, *Evoluția teritorială a ținutului Neamț*, în *ALPR*, 1934-1935; Gh. Ungureanu, *Din trecutul județului Neamț*, în *ALPR*, 1935-1936; C. Matasă, *Câmpul lui Dragoș*, în *ALPR*, 1932-1933, p. 39-43; *ibidem*, București, 1943 (Câmpul este însă mai jos de Piatra Neamț); idem, *Palatul Cnejilor*, București, 1932; idem, *Călăuza județului Neamț*, 1929.

¹⁸ C. Turcu, C.A. Stoide, *Documente și registre nemțene*, în *ALPR*, 1934-1935; C. Stoide, *Documente și registre nemțene de la Dabija-vodă*, în *ALPR*, 1935-1936.

¹⁹ În ultimul timp, pe baza cercetării materialului documentar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, au apărut două studii care prezintă un interes deosebit pentru regiunea ce face obiectul acestei cercetări. Cităm: Gh. Platon, *Despre exploatarea țăranilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului Organic*, în *Revista arhivelor*, III, 2 (1960), p. 177-192; C. Istrate, *Despre diferențierea țăranimii clăcașe în regiunea de munte a Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în *SCS*, Iași (*Istorie*), XII, 1 (1961), p. 117-132.

²⁰ *DIR*, A, *Moldova, veacul XIV*, XV, 1, p. 292-293.

munte. Ar trebui să se sublinieze aici că nici satele din Vrancea nu au vechi documente de proprietate, însă nimeni nu contestă marea lor vechime.

Lipsa de așezări omenești în regiunea Bicaz-Hangu s-ar putea presupune și pe baza cercetărilor arheologice. În afară de resturile de locuințe și de ceramică aparținând secolului al XVII-lea, descoperite la Grozăvești sau în curtea bisericii de la Schițșor, nu s-a mai putut afla prea mult în legătură cu așezările medievale²¹. Monedele din secolele XV-XVI, găsite în morminte, au putut circula și mai târziu²². În vechime, ca și în prezent, satele nu se prezentau aici sub forma unor mici aglomerări, unde depunerile de resturi materiale ar fi putut să formeze straturi groase. Din cauza condițiilor pe care le oferă terenul, casele se înșirau, în trecut ca și acum, de-a lungul văii, păstrând oarecare distanță între ele. Locuințele, ca și obiectele folosite în gospodărie, erau în mare parte făcute din lemn, astfel de material fiind aici din belșug și la îndemâna oricui. Lemnul lasă prea puține urme care să atragă atenția arheologului. Puținele resturi ceramice s-au împrăștiat și măcinat într-un mediu de continuă locuire, încât se lasă cu greu observate.

Dacă așezările din această parte nu ar avea o vechime mai mare decât secolul al XVII-lea, toate numirile de locuri de aici ar trebui să fie românești și întrucât se presupune că s-au stabilit în regiune și unii coloniști de peste munți, dintr-un alt mediu decât cel românesc, într-o mică măsură maghiare.

Într-adevăr, majoritatea toponimelor întâlnite pe aceste meleaguri sunt românești. Rar găsești în altă parte a țării o mai mare bogăție de numiri luate numai din domeniul limbii române ca aici. Se poate întocmi o listă foarte cuprinzătoare de nume ca „Dreptul” (pârâu), „Secul” (pârâu și sat), „Largul” (pârâu și sat), „Bucurul Verdele” (pârâu și munte), „Frumosul” (pârâu și sat), „Văratecul” (munte), „Netedul” (munte), „Durăul”, „Duruitoarea” (pârâu și cascadă), „Izvorul Alb” (pârâu și sat), „Izvorul Muntelui” (pârâu și sat), „Răpciuni” (sat), „Ața” (pârâu) etc. Dar alături de numirile românești, ce-i drept într-o proporție mai mică, apar și unele slave. Cursul principal de apă aici este „Bistrița”, lângă care găsim „Bistra” și „Bistricioara”. Între Tarcău și Bicaz se varsă în ea pârâul „Crasna”. Lacul de acumulare se întinde până aproape de „Zahorna”. Valea Bistricioarei duce spre satul „Bilbor”. Tot ca slave pot fi considerate „Potociul” și „Cerebucul”.

Deși puține la număr, toponimele slave pun problema unei conlocuiri slavo-române în aceste părți. „Zahorna”, de pildă, arată poziția unui loc în raport cu un sat situat probabil la răsărit de culmea ce separă afluenții Moldovei de ai Bistriței. „Bilborul” presupune o grupă de slavi sau de români care au moștenit în limba lor toponime ale slavilor veniți dinspre apus. Denumiri de sate cu acest aspect descoperim în Transilvania („Zimbor”, „Cobor”), în Silezia („Ratibor”) sau pe coastele nordice ale Carpaților („Sambor”). Este vorba, deci, de slavii care veniseră în secolul al IX-lea în contact cu burgurile carolingiene.

Numele „Bistrița” are nevoie de unele lămuriri. Pe cursul inferior al acestui râu, în apropiere de Bacău, din cursul principal se desface un braț care, în prezent, poartă denumirea de „Limpedeș”. Între acesta și ramul principal este destul loc pentru a cuprinde câteva sate²³. În documentele din secolul al XVII-lea se precizează că ele sunt situate între Bistrița și Limpedeș. Cine nu cerceta întreaga vale, așa cum i se întâmplă lui Miron

²¹ Puțin mai jos, pe cursul Bistriței, s-au descoperit însă la Bătea Doamnei, în apropiere de Piatra Neamț, arme, unelte și alte materiale aparținând unor resturi de locuire din secolul al XVII-lea, vezi C. Matasă, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *MCA*, VII, 1961, p. 346-348.

²² *Ibidem*.

²³ Satul Birăești se situa între Bistrița și Limpedeș; cf. *Uricarul*, XVII, p. 250.

Costin, putea să creadă că în apropiere de Bacău veneau din munți două râuri deosebite. În *Poema* sa în versuri polone, cronicarul ne spune că locul numit „Câmpul lui Dragoș” se află între Bistrița și Limpede²⁴. *Быстро* în limba rusă are înțelesul de „repede”, în limba bulgară înseamnă însă „limpede”. Prin urmare, una din cele două denumiri ale brațelor Bistriței de lângă Bacău nu este altceva decât traducerea celeilalte; sau termenul românesc „limpede” s-a tradus în limba slavă, sau termenul *быстро*, din limba unui grup de slavi din cei care s-au stabilit în sudul Dunării, s-a tradus în limba română. Este dificil de stabilit care dintre cele două populații a făcut traducerea. Se știe doar că slavii obișnuiau să traducă uneori numirile cunoscute de la populația băștinașă. Așa au procedat, de pildă, cu numele satului Petra din Dobrogea, care a devenit Camena, sau cu Novo-Pirgus, de lângă Babadag, care a devenit Novoe-Selo, iar mai apoi, în turcește, Enisala. Trebuie să se observe că traducerea s-a făcut într-o vreme când pe valea acestui râu conlocuiau grupe de populație românească împreună cu slavi care nu-și pierduseră încă limba. Dubletul Bistrița-Limpede constituie o dovadă cu privire la marea vechime a așezărilor românești de pe valea acestui râu. Traducerea datează dintr-o perioadă când, în urma unui contact mai îndelungat, slavii înțelegeau limba vorbită de populația romanică.

Analiza toponimului „Buhalnița” duce cam la aceleași concluzii. Cu tot aspectul său slav, dat de sufixele „-ni-ța”, numele acesta derivă din latinescul *bubalus* („bivol”). De fapt, este vorba aici de o adaptare la moda slavă de formare a unor toponime. Denumirea *ad bubalos* sau *ad buvalos*, „la bivoli” sau „la bivolarie”, a devenit, în urma contactului cu slavii, *buval-na*, „la bivoli”, și apoi, ca diminutiv, „buhalnița”-„buhalnița”. Ambele denumiri, „Limpede” și „Buhalnița”, arată că la stabilirea lor pe valea Bistriței, slavii găsiseră aici o populație romanică.

Numele satului Râpciune exprimă aceeași mare vechime a așezărilor din depresiunea Hangu-Bicaz. Termenul „râpciune”, de la latinescul *ereptione*, „rupt”, „smuls”, „cules”, se dădea în popor lunii septembrie, luna culesului. A devenit în prezent destul de rar întrebuițat și puțini îi cunosc înțelesul.

Dacă pădurea imensă ar fi acoperit aici un teren lipsit de așezări și nelocuit, nu s-ar putea explica pe ce cale s-ar fi putut introduce în aceste părți unele numiri de origine turcă. Întrucât după forma lor se poate constata că nu avem de-a face cu denumiri luate de la turcii osmanlâi, nu ne putem lămuri cum au putut niște oameni care au venit aici, fie din Transilvania, fie din alte părți ale Moldovei, târziu în secolul al XVII-lea, să dea locurilor unde se așezau numiri derivate de la cuvinte care nu existau în limba lor. Toponime ca Bicaz, Ceahlău, Giupalău, Oltuz²⁵ își au originea în limba unor resturi pecenege proiectate în această depresiune de invaziile ulterioare sau strecurate mai târziu, în secolele XIII-XIV, cu alte grupe de populație din Transilvania spre răsărit. Este destul de dificil, de exemplu, de derivat numirea Bicaz de la termenul *bekas*²⁶. Partea sa finală trimite la alte toponime recunoscute ca turcești, cum ar fi, de pildă, Crocmaz, Palaz, Congaz, Boghaz²⁷ etc. Numele Oituz trebuie să aibă aceeași explicație ca și Șoimuz, Cocuz. Ele sunt, de fapt, numiri de persoane.

²⁴ M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 233.

²⁵ Menționat într-un document din anul 1629.

²⁶ Asupra numelui Bicaz, vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimice și a onomastice*, București, 1933, p. 543. De asemenea, s-a propus derivarea din ungureșul *béka-so*. Cf. I. Iordan, în *Atlasul lingvistic român*, I, p. 67.

²⁷ Numiri de sate din Bugeac sau Dobrogea.

Ceahlăul nu este cel mai înalt munte din Carpații Orientali, dar – prin poziția sa izolată și din cauza văilor adânci care îl înconjoară – el apare aici ca cel mai important masiv. Numele său a preocupat, într-o oarecare măsură, pe filologi. După părerea unora, el ar deriva din maghiarul *csahló*, un fel de „vultur”. Pe crestele sale există, de altfel, un loc numit „Scăldătoarea vulturilor”. Alții îi caută originea în slavonul *čahluj*²⁸, însă – din punct de vedere filologic – aceasta nu ar fi dat „Ceahlău”. Numele Ceahlăului se impune să fie analizat într-un întreg ansamblu de alte numiri, care prezintă aceleași trăsături comune. Pe teritoriul țării noastre, atât în Transilvania, cât și în regiunile extracarpate, găsim multe numiri de locuri, care se aseamănă între ele printr-un anumit element intrat în compunerea lor. Așa ar fi, de pildă, „Ceahlău”, „Giupalău”, „Boțârlău”²⁹, „Dobirlău”³⁰, „Șimplău” și „Hârlău”. Acestea li se alătură unele nume comune ca „nandralău”, „hojmalău”, „foșalău”, „ceatlău”, „ciaplău”, „fătălău”. Toate au în compunerea lor sufixul „-l-“ (-lău, -lô, -lô) (cf. și *Esculö, kikülö*). Sufixul acesta, atât în limba română, cât și în cea maghiară, este de origine tiurcă. În unele numiri, ca Boțârlău și Dobârlău, este precedat de sufixul primar specific turc, „-r”. Finala „-lău” apare și la unele numiri de persoane cum ar fi „Geangalău” (din *Csangaló*) sau „Caramlău”. În limba turcă sufixul „-l” servește uneori pentru a indica apartenența locală. Astfel ar fi, de exemplu, *Küprülü, Buiukli, Căramanlı, Kavarnalı*. În limba turcă, *čahli* are înțelesul de „mare”. *Čahli-dag* ar însemna „muntele mare”. Numele de „Ceahlău” nu a putut fi dat de turcii osmanlăi, ci de o altă grupă de turci (tiurci), probabil pecenegi, trăitori pe teritoriul Transilvaniei, de la care atât românii, cât și maghiarii au împrumutat în limba lor unii termeni.

Examinarea toponimiei oferă dovezi incontestabile cu privire la vechimea așezărilor umane din regiunea Bicaz-Hangu. Peste populația romanică și slavă, care se amestecase aici în perioada anterioară secolului al XII-lea, s-au stabilit, în veacul al XIII-lea și, mai ales, în prima jumătate a celui următor, grupe de locuitori români amestecați cu elemente pecenege, maghiare și săsești. Numele de „Hangu”³¹, care ne amintește că cei care străbăteau locurile strâmte din munți dădeau aici peste un fel de Câmpulung, Audia, Tarcău, Vodnău³², Bolotău, Torgoleaj, Fărcașa, Sabașa, Chișirig și altele sunt de origine maghiară. De sași ne amintește pârâul Sasca. Sas Dan era, în secolul al XV-lea, proprietar pe Cracău, în apropiere. Numirea „Altan”³³, din germanul *altan*, „platformă”, nu este decât un dublet și o traducere a denumirii românești „Netedul”. Altanul nu este, de altfel, decât o ramificație a muntelui Netedul. Prin urmare, cei câțiva sași care s-au stabilit aici, probabil în secolul al XIV-lea, au tradus în limba lor un nume românesc cu mult mai vechi.

Noii veniți nu procedau, însă, numai la traducerea numelor întâlnite în noua lor așezare. Obișnuit, ei dădeau satelor nou înființate numele celor pe care le părăseau. Cei de la Iapa și Calul, din Câmpul lui Dragoș, au venit, coborând pe cursul Bistriței, de la Iapa și Calul Maramureșului. Cei din satul Leșul, de lângă Năsăud, înființau în regiunea Hangu un nou sat cu același nume. Satul a dispărut, dar amintirea lui s-a păstrat în Zăvoiuul Leș, care s-

²⁸ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 347; idem, *Toponimie și istorie*, p. 18, 69; S. Pușcariu, în *Dacoromania*, III, p. 673-675; I. Jordan, în *Buletinul filologic*, III, 1936, p. 163.

²⁹ Sat pe un vechi curs al Siretului, mai jos de Focșani.

³⁰ Sat în Transilvania, la răsărit de Prejmer.

³¹ V. Arvinte, în *SCS*, Iași, VI, 1955, p. 233.

³² Pentru o astfel de numire lângă Gherghița, vezi P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București*, în *Studii*, XII, 5, p. 13.

³³ Nu poate deriva de la turcescul *altın*, „aur”.

a populat mai târziu. Locuitorii din satul Pângărați (de la numele de persoană maghiar *Pongrácz*) erau originari, probabil, din părțile Gheorghenilor, unde găsim încă vârful Pângărați. Emigranții nu se opreau numai la această vale. Unii își căutau locuri de așezare trecând mai departe, spre răsărit. Locuitorii veniți din apropierea Vașlabului, din secuime, au înființat satul Oșlobei pe versantul răsăritean al culmii Stânișoara. Numele satului Pipirig din aceste părți are aceeași rezonanță ca și Chișirigul de pe valea Bicazului.

Se poate afirma, deci, că în secolul al XIV-lea exista aici destulă populație pentru ca însăși această regiune să devină un izvor de noi așezări. La poalele Ceahlăului a existat un sat cu același nume, care a dispărut ulterior. Oamenii l-au părăsit în împrejurări rămase necunoscute și au înființat, pe latura de răsărit a culmii Stânișoara, satul Ceahlăeni. A existat însă și un curent invers, căci locuitorii din satul Topolicești par să fie veniți aici mai târziu de pe valea Topoliței, din apropiere de Târgu Neamț.

Alte numiri, ca de pildă „Toaca”, „Panaghia”, „Răscornița”, „Procoave”, „Serafina”, diferite „chilii” și „Metoace”, au fost impuse de călugării care și-au întins stăpânirea în această regiune, în secolul al XVII-lea.

Existența unor sate pe cursul mijlociu al Bistriței în prima jumătate a secolului al XV-lea s-ar mai putea dovedi, deși nu există prea multă siguranță în ceea ce privește localizarea, din documentul din 11 iulie 1428, prin care domnul Alexandru cel Bun supunea Mănăstirii Bistrița un număr de 52 de biserici din ținutul Neamțului³⁴. Bisericile din Borcea (Borca), Lison³⁵, Za (Horna)³⁶ și Largu par să fie din niște sate situate în această parte.

Într-un mediu compact de toponime românești și, într-o mică măsură, slave și maghiare, unele numiri date locurilor din aceste părți ca „Pionul”, „Chisonul”, „Lisonul” – numiri dispărute în prezent – au un aspect neobișnuit. Dacă pentru Pionul de la grecescul *Πίον*, „gras”, „îmbelșugat”, „bogat”, și pentru Chison de la grecescul *Κίσσον*, *-όν*, „iederă”, s-ar putea presupune o influență exercitată, fie de Gheorghe hatmanul, ctitorul Pionului, născut din părinți balcanici și care, probabil, vorbea limba greacă, sau de călugării greci de la Mănăstirea Hangu-Buhalnița, apariția unui sat cu numele Lison, de la grecescul *λίον*, *-όν*, „neted”, ne face să ne gândim la emigrarea în Moldova, pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, în vremea cotorpirii turcești în Balcani, a unor mici grupe de populație vorbind limba greacă. Între numele satului Lison și numele dealului Netedul, situat pe partea stângă a Bistriței, între Buhalnița și Hangu, s-ar putea face o legătură. De altfel, în documentele din prima jumătate a secolului al XV-lea mai apar și alte numiri de origine greacă în părțile Neamțului. Toponime provenind din aceeași sursă se întâlnesc, desigur în mod excepțional, chiar în nordul Transilvaniei³⁷.

S-ar putea crede că în trecut valea Bistriței a fost una din căile prin care se putea face cu ușurință legătura cu Transilvania. Totuși, drumul acesta nu a fost utilizat prea mult de negustorii care treceau dintr-o parte în alta. Pădurile exploatate cu sălbăticie ocupau

³⁴ DIR, A. *Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 66. Satele sunt toate din ținutul Neamț, deși în document se menționează ținutul Sucevei. Aceasta capătă aici sensul de „eparhie”.

³⁵ Un sat Lisonul nu se întâlnește în această regiune și nici documentele nu-l mai întâlnesc în alte împrejurări. Întrucât este menționat alături de Largul, iar pe de altă parte numai în regiunea Hangu apar topice de acest fel, ca Peonul și Chisonul (vezi Gh. Asachi, *op. cit.*), el trebuie căutat aici.

³⁶ Numele a rămas necompletat de scriitorul uricului, dar – întrucât alături de Largul în prezent se găsește Zahorna – ne-am permis să-l întregim astfel. O altă încercare de a le localiza la C. Matasă, *Sate, biserici și boieri de la 1428 în județul Neamț*, în ALPR, 1935-1936, p. 94.

³⁷ V. Arvinte, *op. cit.*, p. 234.

altădată întinderi vaste, iar din loc în loc, de-a lungul râului, se opuneau strâmtori greu de străbătut. Nici negustorii din Brașov, nici cei din Bistrița, în drumul lor spre Baia și Suceava, unde erau obligați să prezinte anumite mărfuri domniei, nu aveau ce căuta pe această cale lungă și plină de piedici.

Documentele din secolul al XV-lea nu menționează nici un punct vamal pe aceste meleaguri. Vama de la Hangu apare abia pe la jumătatea veacului al XVIII-lea³⁸, iar cea de la Bistricioara, care poate este aceeași, este atestată și mai târziu, în primele decenii ale secolului al XIX-lea³⁹.

Existau, totuși, drumuri care tăiau în curmeziș cursul Bistriței, folosind văile afluenților ei. Căile acestea făceau legătura cu Secuimea și prezentau un interes mai mult militar. Lipsa unor stațiuni vamale în regiune sau în apropierea ei ne arată că negustorii preferau să-și poarte mărfurile pe alte căi mai lesnicioase. Cine voia să meargă la Hangu și, de aici, mai departe în Transilvania, folosea drumul ce urca de la Târgu Neamț la Plotun și, apoi, peste Petru Vodă, cobora la gura Largului și, de aici, urma cursul Bistricioarei și trecea prin pasul Tulgheș spre Gheorgheni. Putea să bată și drumul care, din valea plină de sate a Cracăului, trecea pe la Mitocul lui Bălan și Audia în valea Bistriței. Mocanii cu turmele lor puteau să pătrundă și pe alte căi. Pentru întoarcere plutașii de pe Bistrița preferau un anumit drum: „drumul plutașilor”.

Căile acestea au fost cercetate adesea de oști, care aveau destule motive să nu se arate pe drumurile mari. În februarie 1395, după ce pârjoliseră o bună parte din Moldova și instalaseră în capitala ei un domn dispus să recunoască suzeranitatea regelui Sigismund de Luxemburg, oștile acestuia asaltau în zadar Cetatea Neamțului⁴⁰. Motive, necunoscute în prezent, le determinau să plece de aici pe „calea mare”, prin valea Cracăului, spre Hangu. În latura acestui drum, pe dealul Doamna, deasupra Audiei, străjuia o „palancă”, sau – cum i se mai spunea – o „posadă”, adică o întăritură rudimentară de pământ și lemn. Înainte de a ajunge acolo, cetele feudalilor prădalnici au fost nimicite de moldoveni la locul numit Hindău⁴¹. Jalnicele rămășițe ale mândrei oștiri înfrânte, câte au putut să se salveze de la pieire, s-au scurs pe aceste căi de munte spre Transilvania.

Pe aceleași drumuri ferite s-a furișat în țară sau încerca s-o părăsească, spre sfârșitul anului 1470, adunătura de mercenari care voia să repună în domnia Moldovei pe Petru Aron. La Orbic, mai jos de Piatra, ea a fost lovită de oștile lui Ștefan cel Mare. Cu toată trădarea unei părți din boierime, victoria a rămas de partea domnului, simpatizat de marea masă a poporului. Vechiul său dușman a fost prins și decapitat⁴².

Când, cu șase ani mai târziu, Ștefan, în marea luptă angajată pentru apărarea independenței țării sale, amenințată de cotropirea otomană, își așeza tabăra la Războieni, el avea în vedere posibilitățile de retragere pe „calea mare”, spre Hangu. Datorită unei astfel de prevederi, el și-a putut salva cea mai mare parte din oștire pe care, apoi – probabil – a

³⁸ Arhivele Statului București, ms. 237 (*Condica Mavrocordat*), f. 949; N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 409.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Hurmuzaki, I, 2, p. 364. Pentru un document dat sub zidurile cetății, vezi I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg*, București, 1919, p. 54.

⁴¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 48; Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 105. Locul acesta poartă în prezent denumirea de Jindău și se află situat în apropiere de satul Ghindăoani.

⁴² C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în SCS, Iași (*Istorie*), VIII (1957), I, p. 14-15.

reorganizat-o în regiunea Hangu. Tot aici au putut să-i vină în ajutor „păstorii și argații din munți”⁴³. Nici un informator din acea vreme și nici cronicile nu arată că domnul ar fi părăsit atunci țara. Tradiția păstrată în popor amintește că locul său de refugiu ar fi fost poiana Colibița, din apropiere de gura Largului⁴⁴, pe valea căruia ducea drumul spre Cetatea Neamțului, asediată pe atunci de oștile lui Mahomed al II-lea.

Trădat de boieri și neavând mijloace suficiente spre a face față invaziei turcești, Petru Rareș lua, la 14 septembrie 1538, drumul pribegiei. De la Cetatea Neamțului, el a trecut, peste dealul care îi poartă numele, în regiunea Hangu⁴⁵. Cu aceleași gânduri ca și părintele său, de a organiza rezistența în această depresiune ușor de apărat, el a mai zăbovit câteva zile la Mănăstirea Bistrița. În ziua de 18 septembrie, „boierii cei neînvățați și cu minte de vită și năzuitori la rele, când au aflat aceasta, au înconjurat mănăstirea și au năvălit ca niște țapi sălbateci” asupra lui. El a reușit să scape și, străbătând timp de șase zile potecile munților⁴⁶, a răzbătut în Secuime, de unde a plecat la Ciceu⁴⁷.

Pe aceleași poteci de la Hangu au pătruns în țară, în anul 1566, cetele de haiduci ale pretendentului Ștefan Măzgă. Cu sprijinul păstorilor din munți și „smonind oamenii”, el încearcă să-l răstoarne pe Alexandru Lăpușneanu, însă a fost înfrânt mai sus de Cetatea Neamțului⁴⁸.

Regiunea Hangu-Bicaz apare spre sfârșitul secolului al XVI-lea ca un teritoriu în care se extindea vertiginos proprietatea mănăstirească, supunând vastele păduri din munții de aici regimului de braniște. Nimeni nu le putea folosi pentru tăiatul lemnului, pășunat, vânatoare sau pescuit fără învoirea călugărilor. În hotarnicile care fixează limitele acestor braniști nu se menționează sate. Este greu de spus care a fost situația acestui domeniu înainte de vremea amintită. Proprietatea feudală începuse să se întindă aici cu mult înainte. În 1458 Mănăstirea Neamț obținuse de la Ștefan cel Mare dreptul de stăpânire asupra unei mănăstiri de la Hangu, iar Mănăstirea Bistrița avea două poieni sub Ceahlău⁴⁹. Hotarele proprietății mănăstirii amintite erau foarte vagi și neprecise în aceste părți. Mai târziu, când terenurile de sub Ceahlău au fost acaparate de alte mănăstiri, călugării bistrițeni au purtat numeroase procese pentru a-și dezbate proprietățile lor din aceste părți. Ei nici nu mai puteau să arate precis unde a fost locul unde se aflau cele două poieni și nici care era numele lor, ceea ce arată că stăpânirea lor în aceste părți fusese de mult timp întreruptă. Mănăstirea de la Hangu este menționată în actele din secolul al XVI-lea și, cu toate încercările care s-au făcut, nimeni nu a putut preciza locul unde a fost construită.

Satele Dărmănești și Oprișani apar la 1462 în stăpânirea Mănăstirii Bistrița⁵⁰. Cel din urmă îi fusese dăruit încă de Alexandru cel Bun⁵¹. În a doua jumătate a secolului al XV-lea ele au ieșit de sub stăpânirea acestei mănăstiri. Locuitorii din Oprișani apar ca oameni

⁴³ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 106.

⁴⁴ G.T. Kirileanu, *Amintiri ale poporului despre Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 65-67.

⁴⁵ Tradiția pretinde că soția sa, Doamna Elena, plecând în pribegie, ar fi trecut peste dealul Doamna și de aici la Audia și mai departe spre Transilvania. Poate să fie și amintirea altei doamne, care în astfel de toponime apare și la sud de Bicaz.

⁴⁶ *Letopisețele slavo-române*, ed. cit., p. 99-100.

⁴⁷ Jghiabul lui Vodă de pe partea apuseană a Ceahlăului păstrează, probabil, amintirea acestui fapt.

⁴⁸ Gr. Ureche, ed. cit., p. 192.

⁴⁹ *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 292.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 320.

⁵¹ *Ibidem*, p. 38.

însărcinați numai cu străjuirea părții din granița corespunzătoare satului lor. Asupra Dărmăneștilor se va întinde mai târziu stăpânirea Mănăstirii Bisericiani. La fel, satul Ceahlăeni, care fusese dăruit în 1451 boierului Zianco, apare mai târziu ca dependent de Cetatea Neamțului⁵². Se pare că Ștefan cel Mare a reluat de la boieri și mănăstiri o parte din satele care depinseseră de curtea din Piatra și de Cetatea Neamțului și le-a repus în vechea lor situație. O mărturie directă în legătură cu aceasta descoperim într-un document din anul 1475 pentru satul Tortorești, care fusese luat de la Mănăstirea Bistrița și pus sub ascultarea curții domnești din Piatra⁵³.

Este foarte probabil că Ștefan cel Mare a reluat și daniile făcute unor mănăstiri în regiunea Hangu-Bicaz. Procedând în felul acesta, el mărea – ca și în alte părți – domeniile domniei și, odată cu aceasta, resursele ei financiare. Acest imens domeniu din munți era, în parte, direct folosit de domnie pentru necesitățile curții din Piatra și ale Cetății Neamțului, iar o altă parte era lăsată locuitorilor din satele Oprișani, Dărmănești, Crăcăoani, Mânjești, Bălțătești și Vânători, cărora li se încredințase straja la hotarul dinspre Transilvania. Domnia avea aici mari crescătorii de vite, cum erau acelea de la Pângărați. Existau terenuri rezervate numai domniei, „braniști mari” și „braniști mici”, ca – de pildă – acelea de pe teritoriul satului Vânători, care se întindeau până la granițele Transilvaniei⁵⁴. O parte dintre ele serveau pentru creșterea vitelor, iar altele pentru vânătoare. Numele celor două sate Vânători, cel de lângă Piatra și cel de lângă Cetatea Neamțului, stau în legătură cu îndeletnicirile cinegetice ale domnilor Moldovei din secolele XV-XVI.

Locuitorii din satele amintite își aveau aici „mutările” lor, adică locurile unde își țineau vitele în timpul verii. De pe urma folosirii poienilor și a curăturilor, pe care ei le făceau pentru creșterea vitelor, prin arderea pădurii – de aici și multe locuri cu numele de Arșița –, acești munți au păstrat o bogată toponimie legată de această ramură economică. Existau pe aici multe „boiști”, „bouării”, „căprării”, „văcării” și „vițelării”. Pentru acestea se ridicau „coșare”, „odăi”, „perdele” și „pătule”. Vechi stâne menționate în documentele din secolul al XVI-lea, cum este – de pildă – aceea de lângă Mănăstirea Pângărați⁵⁵, au lăsat amintirea lor în numirile consemnate pe hărțile actuale. Numele „văcăria”, dat unui loc situat mai la nord de Mănăstirea Pângărați, ne amintește de braniștea domnească rezervată creșterii vitelor pentru curtea domnească, așa cum arată un document din anul 1612⁵⁶.

În regiunea care se întinde de la satele lor până la hotarele Transilvaniei, locuitorii din Vânători, Bălțătești, Mânjești, Brătulești, Ghindăoani, Crăcăoani, Oprișani și Dărmănești nu dispuneau numai de așezări sezoniere, folosite pentru creșterea vitelor. Ei erau obligați să facă strajă la anumite puncte de trecere obligatorie. Cei din Vânătorii Neamțului „țineau straja la prihodiștea târgului”⁵⁷. Probabil că la anumite puncte straja se făcea alternativ de mai multe sate. Așa de pildă, dacă ne referim și la alte sate de pe cursul Bistriței, mai jos de Piatra, „straja ce de jos de Calul” o țineau locuitorii din Brășăuți, împreună cu Vânătorii de la Piatra, „pe rând cu săptămâna”. Prin apropiere exista o strajă la o „stâncă” mare⁵⁸. Străjerii din Oprișani erau scutiți să participe la vânătoare pentru

⁵² *Ibidem*, p. 246.

⁵³ *Ibidem*, p. 405-406.

⁵⁴ *DIR, A. Moldova, veacul XVII*, 2, p. 98-99.

⁵⁵ *Ibidem*, 1, p. 48.

⁵⁶ *Ibidem*, 3, p. 51.

⁵⁷ *Ibidem*, 4, p. 13-14.

⁵⁸ P. Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 61.

domnie⁵⁹. În toponimia actuală s-a păstrat, în mai multe locuri, amintirea existenței acestor puncte de pază. Ele erau populate în permanență și oamenii care își petreceau viața acolo trebuiau să dispună de locuințe, oricât de rudimentare ar fi fost. Întrucât nu se făcea aici un serviciu de patrulare ca în vremurile moderne, străjerii se îndeletniceau probabil și cu alte ocupații; ei vor fi avut acolo și gospodării secundare. De altfel, multe dintre ele s-au transformat în sate, care poartă numele de „Strajă”.

Comunitățile țărănești cărora li se încredințase paza munților nu erau numai niște simple sate. Ele se prezentau ca obști cu hotare extrem de întinse, pe care se formaseră numeroase cătune, fără ca ele să fie amintite în documente. Cuturi dependente de satele amintite vor fi existat și pe versantul de apus al culmii Stânișoara, în valea Bistriței și a afluenților ei. Că satele din această regiune aveau o veche existență se poate constata din examinarea hotarnicilor de pe la începutul secolului al XVII-lea ale mănăstirilor Hangu-Buhalnița și Peonul-Hangul. Terenurile satelor Răpciune și Hangu rămâneau în afara lor. Dintr-o hotarnică a satului Mânjești se poate vedea că satul Hangu avea hotare fixate din timpuri vechi. Numai spre munte proprietatea acestor sate nu era delimitată, căci „munții i-au ținut împreună, cu fânaț, cu păscut, cu paza muntelui de oameni răi, cu straja despre Țara Ungurească”⁶⁰.

Satele erau conduse de juzi, cneji sau vătămani aleși de obște și răspunzători față de pârcălabii de la Neamț sau de vornicii din Piatra. Locuitorii lor răspundeau colectiv de îndeplinirea obligațiilor față de domnie.

Pe lângă conducătorii amintiți, satele aveau în fruntea lor un sfat de „oameni buni și bătrâni”, care se îngrijea de apărarea intereselor comunității, de executarea obligațiilor față de domnie și judeca în pricinile mărunte. În documentele de mai târziu sunt numiți „pașnici”, de la faptul că făceau „ispașă”, adică stabileau valoarea pagubelor făcute de unii țărani în bunurile altora. Prin confuzie sunt numiți uneori paznici⁶¹. Pentru câteva prăjini de cânepă călcată și stricată din cauza unor cireșe și a unei mătuși hapsâne, I. Creangă a mai cunoscut încă atribuțiile unei astfel de instituții în satul Humulești⁶². În cazuri mai grave se convoca „adunarea generală”. Cunoaștem din documentele târzii denumirea ei de „grămadă”⁶³. Aceasta este o denumire slavă care s-a suprapus peste vechiul nume de *conventus* („cuvânt”). O mai întâlnim la satele din regiunea Câmpulungului Moldovenesc⁶⁴ și la românii de pe teritoriul Slovaciei.

Ca slujitori ai domniei, locuitorii satelor amintite purtau diferite denumiri: vânători, străjeri, panțări și plăieși. Panțarii de la Dărmănești făceau, probabil, serviciul de pază la curtea domnească din Piatra. Denumirea lor vine de la faptul că erau obligați să aibă un echipament special.

⁵⁹ DIR, A, Moldova, veacul XVII, 1, p. 185-186.

⁶⁰ Arhivele Statului Iași, 400/26, *Condica de Anaforale*, 148, f. 38; T.G. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec (1497-1836)*, 1939, p. 137-139.

⁶¹ Arhivele Statului Iași, *Departamentele Dreptății*, tr. 1786, op. I, 2035, nr. 7004.

⁶² I. Creangă, *Amintiri din copilărie*, în *Opere*.

⁶³ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, XL/142; Arhivele Statului Iași, *Departamentul Dreptății*, tr. 1786, op. I, 2035, nr. 7004.

⁶⁴ T.V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 274-276, 311, 389, 418.

*Întinderea proprietății feudale în regiunea Hangu-Bicaz în secolul al XVII-lea.**Caracterul relațiilor de producție*

Pe măsura orientării domeniului feudal spre producția de mărfuri, în sânul populației din Moldova se produc transformări social-economice tot mai profunde. Marii feudali – boierii și mănăstirile – furnizează pieței interne și, mai ales, celei externe cereale și un mare număr de vite. Gealapii din Imperiul Otoman cumpărau din Moldova, la prețuri reduse, un mare număr de oi⁶⁵. Boii moldovenești ajungeau până la Gdansk și se revindeau acolo cu prețuri foarte mari⁶⁶. Pe alte căi erau trimiși până la Veneția sub denumirea de boi ungurești⁶⁷. Căii moldovenești erau renumiți în lumea întreagă. Cantități importante de lână, miere, ceară și vinuri se exportau, în pofida piedicilor impuse de existența monopolului otoman, în toate țările vecine.

Noile necesități ale domeniului feudal cereau tot mai multe brațe de muncă, deoarece mărimea rentei nu depindea de întinderea domeniului, ci de numărul locuitorilor așezați pe acesta. Pentru mărirea domeniilor și mulțimea brațelor de muncă de pe ele, feudalii își înmulțesc eforturile spre a acapara obștile țărănești aparținând domniei și obștile răzășești ce se formaseră ca rezultat al fărâmițării proprietății mici și mijlocii. Necesitatea de a spori producția agricolă pe domenii duce la apariția rezervei senioriale, valorificată prin munca gratuită și obligatorie a țăranilor – munca de clacă. Fără prea mare însemnătate la început, ea se dezvoltă treptat începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, luând forme din ce în ce mai aspre și mai silnice.

Nevoile domniei, impusă la grele obligații față de Poarta otomană, se împletesc cu acelea ale boierimii. Pentru a da satisfacție marilor proprietari de care erau dominați și pentru a-și mări veniturile și acoperi sumele de bani cerute de turci, domnii procedează la recenzarea populației și vin cu decrete prin care interzic dreptul de strămutare al țăranilor. Prin aceste măsuri impuse de stat boierii au posibilitatea de a exercita constrângerea extra-economică cu mai multă eficacitate. Este adevărat că imunitățile de care se bucură domeniile lor devin din ce în ce mai limitate, dar odată cu aceasta, dreptul lor de proprietate își pierde, în aceeași măsură, caracterul feudal. Se contestă domniei dreptul de a confisca anumite proprietăți ale boierilor dovediți vinovați de înaltă trădare. În același timp, puterea acestora asupra țăranilor dependenți de dânsii crește. Dreptul de folosință al țăranilor asupra delnițelor lor rămâne la bunul plac al proprietarului, care-i poate strămuta dintr-un loc în altul și-i poate împărți ca pe robi. Nu există nici o lege care să împiedice abuzurile boierimii, iar obiceiul statornicit din vremurile vechi este interpretat întotdeauna în favoarea ei. Din această cauză, obligațiile țăranimii sunt în continuă creștere.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea fuga țăranilor de pe domenii este tot mai des amintită în documente. Din timp în timp au loc răscoale și mișcări țărănești, dar oricât zguduiau ele ordinea feudală existentă nu ajungeau să-i surpe temeliiile.

Regiunea Bicaz-Hangu nu putea să rămână în afara acestor mari prefaceri social-economice. Domeniul domnesc, în oricare parte a țării s-ar fi aflat, devenise acum ținta poftelor boierilor și mănăstirilor. În mare parte, el a fost risipit în timpul domniei lui Petru Șchiopul și al Movileștilor prin masive daniile făcute și unora și altora. Dacă în perioada anterioară această regiune avea o mică importanță economică pentru dânsii, ca unii care nu

⁶⁵ DIR. A. Moldova, *veacul XVI*, p. 19-23; D. Cantemir, *op. cit.*, p. 66.

⁶⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

⁶⁷ Gratiani de Iohanna Basilico, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169-170. Pentru comerțul cu vite, vezi și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, ed. II, București, 1925, p. 170 și urm.

puteau s-o valorifice cu posibilitățile pe care le avea domnia și nu le atrăgea prea mult interesul, începând din secolul al XVII-lea se încinge o luptă îndârjită între diferite mănăstiri sau între mănăstiri și boieri pentru acapararea ei.

Creșterea vitelor în regiunile de câmpie și de podiș, unde agricultura își făcuse loc din ce în ce mai mult, întâmpina – în egală măsură – mari dificultăți. În același timp, cererea de vite și de lemn în Imperiul Otoman se prezenta în creștere. O sursă mai bună pentru realizare de venituri nu se putea găsi decât în acapararea vastelor întinderi de pământ care aparținuseră domniei în regiunea amintită. În afară de braniști, terenurile lăsate în folosința țăranilor fuseseră valorificate prin deschiderea unor numeroase curături și prin lărgirea poienilor. Ei câștigau asupra lor drepturi mai mari decât asupra pământurilor obștii și, cu încuviințarea tacită a domniei, le puteau transmite urmașilor sau unor terțe persoane⁶⁸. Pe lângă veniturile realizate din creșterea vitelor, pescuit, vânat și culegerea fructelor sălbatice, ca alune sau hamei⁶⁹, ei descoperiseră altele pe care li le puneau la dispoziție resursele naturale ale locului. Din pădure tăiau lemnul pentru a-l preface în mangal, extrăgeau dohotul din tulpina mesteacănului, din slatine scoteau, prin fierbere, sare pentru nevoile lor, fiind obligați pentru aceasta să plătească domniei impozitul numit solărit. Aveau cuptoare pentru arderea pietrei de var. Ciopleau doage pentru buți, făceau teascuri, roți, duboase și altele. Toponimia reflectă din belșug aceste îndeletniciri. Nimi ca „La dohotărie”, „Poiana Cărbunașului”, „La mângălărie”, „La cuptoare”, „Varnița”, „Duboasa”, apar destul de frecvent pe harta regiunii. În apropiere de Hangu curge pârâul Rotarilor.

Agricultura, ca și în timpurile mai noi, se făcea într-o măsură redusă. Toponimele legate de această ramură a economiei, ca „Țarina”, „Drumul țarinii”, „Mălăiștea”, „La curechiște”, „Livada” etc. apar pe alocuri. Tot așa de rare sunt numirile care arată existența meșteșugurilor sătești. Întâlnim totuși aici „Drumul faurului” și „Cotul lăcătușului”⁷⁰.

Întreaga producție pe care o realizau țăranii interesa pe proprietarii din vecinătate. Perspectiva de a crește în această regiune mari cirezi de vite suscita, îndeosebi, lăcomia lor. Ofensiva acestora se îndreaptă, în primul rând, asupra satelor populate care depindeau de curtea domnească din Piatra sau de Cetatea Neamțului. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în primele decenii ale secolului următor ele au căzut rând pe rând în stăpânirea călugărilor de la mănăstirile care existau sau au fost ridicate pe valea Bistriței sau pe versantul estic al culmii Stânișoara.

În anul 1402 fusese fondată, la câțiva kilometri nord de Piatra Neamț, Mănăstirea Bistrița. Ctitorul îi dăruise un mare număr de sate pe cursul Bistriței, mai jos de Piatra, pe Chiojd și în alte părți. Hotarele domeniului ei pe cursul Bistriței, spre nord, erau destul de vag indicate. Stăpâna un loc de stână la Pângărați și două poieni sub Ceahlău. Probabil, înainte de 1475, o parte din aceste donații i-au fost retrase în schimbul altora. Timp de mai bine de un secol călugării bistrițeni n-au manifestat nici o pretenție de stăpânire în regiunea Ceahlăului. În timpul domniei lui Ștefăniță a fost construită în coasta proprietăților bistrițene, mai la nord, Mănăstirea Bisericani, iar egumenii de la Bistrița n-au avut nimic de zis. Pe la 1560 Alexandru Lăpușeanu a ridicat Mănăstirea Pângărați lângă locul de stână pe

⁶⁸ În legătură cu regimul curăturilor, vezi C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în SCS, Iași (*Istorie*), VII, 1, 1956, p. 27 și urm.

⁶⁹ Ocupațiile acestea apar ca interzise în documentele din secolul XVII, date pentru fixarea hotarelor braniștilor unor mănăstiri din această regiune.

⁷⁰ Datele privind toponimia au fost culese din lucrările colectivului din Cluj, care a lucrat în zona lacului de acumulare.

care îl dețineau bistrițenii, fără ca aceștia să aibă ceva de obiectat. Nici nu gândeau, pe atunci, că satul Dărmănești de pe Chiojd, stăpânit în secolul al XV-lea de dânșii, va fi dăruit călugărilor din această nouă fundație⁷¹.

Spre sfârșitul secolului al XV-lea mitropolitul Gheorghe Movilă ajunsese să se comporte ca un adevărat stăpân al domeniului domnesc de la Hangu. El dăruise o poiană de aici călugărilor de la Mânăstirea Sucevița, ctitoria sa și a fraților săi⁷². A mai construit apoi, probabil din lemn, un schit, care – în primele documente obținute de la domni – poartă numele Poienile. Fratele său, Ieremia Movilă, se grăbea să-i dăruiască la 1 ianuarie 1599 întregul teritoriu închis de o linie care mergea din vârful Netedul, situat la răsărit de Bistrița⁷³, peste acest râu, spre apus, pe piciorul Secului, până la piscul Panaghia, pe Ceahlău și la piciorul Șchiopului, de unde cobora spre sud până la gura pârâului Bradul de lângă Bicazul Ardelean. Urma apoi cursul Bicazului, până la Bistrița, și pe urmă se întorcea spre nord, pe cursul acestui râu, până la gura Potociului. De aici, mai departe, cuprindea și terenurile de pe stânga Bistriței, până la vârful Netedul⁷⁴.

Teritoriul acesta forma braniștea mânăstirii și era deosebit de acela al satului de aici, care intrase – cu această ocazie – în dependența față de mânăstire. Numele nu i se dă în document, dar – desigur – este vorba de satul Buhalnița care, după cum se vede, avea un hotar propriu și există aici din timpuri străvechi. Teritoriul de la gura pârâului Cozmul până la pârâul Rotarilor, cu toată întinderea lui spre răsărit, până la culmile plaiului, a rămas în folosința sătenilor din satul Hangu. Terenurile situate între gura pârâului Izvorul Alb și Răpciunița, la apus de Bistrița, până în vârful Panaghia, erau în folosința țăranilor din satul Răpciune. Din documentul citat se observă, de asemenea, că hotarul dinspre răsărit al moșiei Poienilor nu a fost fixat. În această parte se afla satul Crăcăoani al Mânăstirii Sucevița. Prin schimb, el va intra mai târziu în stăpânirea schitului amintit.

Probabil la scurt timp după emiterea documentului arătat s-au produs unele contestații din partea vecinilor și, din această cauză, același domn trimitea acolo, câteva luni mai târziu, pe Iurașco, vornic de gloate, și pe Corlătescu, mare vătav de Suceava, pentru a fixa pe teren hotarele noii donații. În aprilie același an era confirmată printr-un alt document⁷⁵. Se preciza că locul dăruit făcuse parte din proprietatea domnească.

Partea care mai rămăsese domniei din domeniul de la Hangu-Bicaz avea o situație destul de dificilă și imprecisă. Prin anii 1608 sau 1609 Constantin Movilă a dăruit lui Pătrașco Șoldan, fost mare vornic, satele Bălțătești și Mânjești. Acestea folosiseră împreună cu alte sate, în afară de terenurile rezervate domniei, întregul teritoriu ce se întindea de la satele lor până la granițele Transilvaniei. În actele de danie nu se precizează hotarele acestei noi proprietăți feudale. Nu se spune nimic despre braniștele domnești, care – desigur – au existat pe teritoriul controlat de cele două sate. Probabil Ștefan Tomșa a confiscat satele lui Pătrașco Șoldan, dar ele ajungeau, în anii care au urmat domniei acestuia, în mâinile vornicului Costea Buciac, cu care primul proprietar se înrudea. Ele au fost moștenite de generii acestuia, Dumitrașco Șoldan și Iordache Cantacuzino.

⁷¹ C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în SCS, Iași (Istorie), VII, 1, 1956, p. 49. La început li s-a dat numai un loc de moară din acest sat, iar apoi întreg satul.

⁷² DIR, A, *Moldova, veacul XVII*, 3, p. 62.

⁷³ În prezent se află la răsărit de lacul de acumulare al hidrocentralei.

⁷⁴ Academia RPR, CLVII/188.

⁷⁵ Arhivele Statului Iași, 400/25.

În timpul domniei lui Miron Barnovschi, satele Mânjești – stăpânit de Miron Stârcea, ginerele lui Șoldan – și Bălțatești – al lui Iordache Cantacuzino – au fost luate în schimbul satelor Căcăceni și Miclăușeni, moștenite de Barnovschi de la Balica hatmanul. Domnul a dăruit cele două sate Mânăstirii Hangu-Buhalnița. În felul acesta, ctitoria lui Barnovschi ajunsese să stăpânească întregul teritoriu cuprins între Culmea Stânișoara și granițele Transilvaniei, din dreptul satului Potociul și gura Largului, ambele situate pe valea Bistriței. Se adaugă teritoriile satelor Bălțatești, Mânjești și Crăcșoani, pe versantul estic al culmii amintite. Proprietatea Schitului lui Silvestru rămânea ca mică enclavă în sânul acestui vast domeniu. În 1631, domnul Moise Movilă punea să se precizeze hotarele satelor Mânjești și Bălțatești, intrate în stăpânirea sus-numitei mânăstiri.

Călugării de la Hangu-Buhalnița au stăpânit teritoriul celor două sate până în vremea domniei lui Vasile Lupu, când rudele Movileștilor și ale lui Balica hatmanul și-au reluat satele ce fuseseră odinioară stăpânite de acesta. Printre acestea se numărau și satele Căcăceni și Miclăușeni. Boierilor Miron Stârcea și Iordache Cantacuzino li s-au restituit, în schimb, fostele lor proprietăți – Mânjeștii și Bălțateștii –, luate de la Mânăstirea Buhalnița⁷⁶.

În regiunea împădurită din munți făcuseră curături oameni care locuiau în alte așezări. Ei aveau drepturi de folosință veșnică asupra lor și acest fapt contrazicea drepturile de stăpânire ale proprietarului miluit de domn. Problema eliminării treptate a acestor harnici valorificatori ai regiunilor împădurite din coasta proprietății boierești a fost rezolvată de mânăstirile și schiturile amintite pe diferite căi.

Foarte multe curături făcuse în părțile de sub Ceahlău și, îndeosebi, pe valea Pârâului Alb, numit mai târziu Pârâul Schitului, un călugăr numit Silvestru. El a ridicat un schit în apropiere de gura pârâului amintit, a ridicat „mori”, probabil pive pentru bătut sumane, și a cumpărat curăturile făcute de alți oameni în apropierea celor deschise de dânsul. Unii s-au lăsat convinși să i le dăruiască. Pentru a opri întinderea proprietății unor boieri partizani ai Movileștilor și a Mânăstirii Poienile, ctitoria lui Gheorghe Movilă, Ștefan Tomșa – dușmanul declarat al acestei familii – a recunoscut dreptul de proprietate al schitului lui Silvestru asupra curăturilor făcute, cumpărate sau primite danie de ctitorul lui⁷⁷.

Miron Barnovschi a confirmat dania făcută de Ștefan Tomșa și a dăruit o parte din curăturile lui, cuprinse între pârâul Răpciunița, culmea Ceahlăului și obcina Boiștea. Călugării au obținut alte confirmări de la Moise Movilă⁷⁸ și Vasile Lupu⁷⁹. Schitul lui Silvestru puse stăpânire, prin cumpărare sau prin danii⁸⁰, pe alte curături în afara hotarului pe care i-l statornicise Miron Barnovschi.

Gheorghe hatmanul, fratele lui Vasile Lupu, se interesa și el de domeniile lor din munții Hangului. El cumpăra aici o curătură, jumătate din poiana Colibița⁸¹. A ridicat apoi un nou lăcaș, pentru călugării de la schitul lui Silvestru, pe pârâul care, în prezent, se numește Schitul. Noua fundație va fi menționată în documente cu numele de Schitul Peonul. A obținut pentru dânsii, de la Vasile Lupu, din „oamenii fără stăpâni, fără cislă, fără dobile”, șase

⁷⁶ Arhivele Statului Iași, *Condica de Anaforale*, 148, f. 35, v. 38; Academia RPR, ms. 237, f. 387-389 (*Condica Mavrocordat*); *Uricarul*, V, p. 365-377.

⁷⁷ Arhivele Statului Iași, CD/15.

⁷⁸ *Ibidem*, CD/17.

⁷⁹ *Ibidem*, CCXLII/4, CCCXL/101.

⁸⁰ *Ibidem*, 400/8; *Revista Ion Neculce*, 6, p. 286-287.

⁸¹ Arhivele Statului București, *Mânăstirea Neamț*, CXXX/30.

poslușnici să-i fie de „poslușanie” și de „pază”⁸². Această strămutare a schitului pe un domeniu care aparținea Cantacuzinilor va pune pe călugări în dependență față de aceștia. Peste câteva decenii proprietatea lui va fi înglobată în aceea a Cantacuzinilor.

Mănăstirea Râșca râvnea și ea să-și întindă stăpânirea pe valea Bistriței. Cotropise aici o poiană numită „La Fagi”. A fost nevoit s-o vândă însă Schitului Peonul și, astfel, a fost eliminată, pe la 1669, din competiție⁸³.

La nord de teritoriul satelor Mânjești și Bălțătești se întinde acela al satului Vânătorii Neamțului. Satul era al domniei și depindea de Cetatea Neamțului. Pe teritoriul său, care se întindea până la granițele Transilvaniei, domnia avea mai multe braniști „mari și mici”. Restul era folosit în obște de locuitorii lui. Aceștia puteau să deschidă curături în pădurile neoprite și să le vândă între dânșii, dar nu erau liberi să înstrăineze nimic din moșia satului. Totuși, acestea erau râvnite de călugării de la Mănăstirea Neamț. Călugării și locuitorii din Vânători făcuseră și ei curături și lărgiseră poienile de pe Bistrița. La 20 octombrie 1585, între dânșii a intervenit o învoială potrivit căreia nemțenii urmau să stăpânească toate poienile dintre Răchitna și Galul, până la gura Fărcașei, iar Vânătorii de la Poiana Răchitna până la gura Largului⁸⁴. Dacă, într-adevăr, această învoială a existat sau actul a fost fabricat de către călugări nu se poate ști. La 5 ianuarie 1591 Vânătorii se judecă în divanul domnesc cu Mănăstirea Neamț pentru poienile Răchitna și Galul, însă pierd procesul⁸⁵. Ei îl redeschid în timpul domniei lui Ieremia Movilă, la 17 noiembrie 1595, însă cu același rezultat⁸⁶. Mănăstirea Neamț obținea la 20 decembrie același an o carte de apărut asupra terenurilor contestate⁸⁷.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea boierul Nestor Ureche construia, pe terenuri aparținând satului Vânători și Cetății Neamțului, Mănăstirea Secu⁸⁸. Această „binefacere” a costat pe satul Vânători libertatea și i-a adus pieirea. La 25 aprilie 1507 Simeon Movilă dăruia mănăstirii satul cu toate „braniștile lui mari și mici, cu toate fânețele și poienile și cu munții și cu toate vechile hotare între hotarele Mănăstirii Secu și Mănăstirii Neamț”⁸⁹.

Exploatarea la care au fost supuși țărani din acest sat a fost extrem de aspră și în numai 15 ani satul s-a pustiit cu totul, locuitorii lui fugind în alte părți. Egumenul căpăta învoire de a aduce oameni străini sau pe fugari și domnul îi scutea de dări timp de doi ani⁹⁰.

După ce mănăstirile Neamț și Secu cotropiseră teritoriul satului Vânători până la granițele Transilvaniei, ofensiva lor s-a îndreptat asupra altor sate vecine, ca Mânjești, Bălțătești și Brătulești. Voind să pună stăpânire pe ele, profitând de faptul că Pătrașco Șoldan, proprietarul primelor două, se refugiase în Polonia cu Movileștii, călugării s-au prezentat la 2 iulie 1612 în fața domnului Ștefan Tomșa, proaspăt venit în domnie. Domnul amână judecarea procesului până după „așezarea oastei”⁹¹. El se pregătea pe atunci să-i

⁸² Arhivele Statului Iași, 400/14.

⁸³ *Ibidem*, 400/18, 400/19. La fel a fost eliminată și mănăstirea Secu, care avea aici danic de la mitropolitul Varlaam jumătate din Poiana Colibița, dăruită însă Schitului Peonul.

⁸⁴ *DIR, A. Moldova, veacul XVI*, 3, p. 293-294.

⁸⁵ *Ibidem*, 4, p. 1.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 132.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 133.

⁸⁸ *DIR, A. Moldova, veacul XVII*, 4, p. 13-14.

⁸⁹ *Ibidem*, 2, p. 98-99.

⁹⁰ *Ibidem*, 5, p. 87.

⁹¹ *Ibidem*, 3, p. 93.

înfrunte pe Movilești și pe susținătorii lor poloni la Cornul lui Sas. Nu știm însă care a fost rezultatul acestei intervenții.

Ieremia Movilă dăruise pentru slujbe satul Brătulești, ascultător de Cetatea Neamțului, lui Vasile Aronescu. Prin 1616-1617 acesta l-a vândut episcopului de Huși, Mitrofan, care l-a dat Mănăstirii Secu⁹². În acest fel călugării de aici își lărgiseră proprietatea până „la hotarul Țării Ungurești”⁹³. Agapia, mai slabă, ajunsese numai până la izvoarele Hăngușorului⁹⁴.

În 1626 Miron Barnovschi a construit, pentru călugării de la Schitul Poienile, o mănăstire de piatră la Buhalnița⁹⁵. Cu această ocazie fixa hotarele domeniului acaparată de călugări pe vremea lui Gheorghe Movilă⁹⁶. Acesta nu ținea seama de o infiltrație mai veche a călugărilor de la Bisericiani în aceste părți. Ei stăpâneau o poiană sub Ceahlău. Încă din vremea lui Constantin Movilă se ajunsese la o înțelegere între cele două mănăstiri acaparatoare. În schimbul poienii menționate, călugării de la Hangu-Buhalnița dădeau celor de la Bisericiani trei poieni, anume: Cârmul, Bicazul și Biserica lui Iov, cu braniștea din jurul lor⁹⁷. Pe urma acestor aranjamente, teritoriul care se întindea spre apus, peste satele Cârmul și Bicazul, până la Bicazul Ardelean și granițele Transilvaniei, se împărțea între cele două mănăstiri. Mănăstirea Bistrița câștiga și ea procesul pentru niște poieni situate sub Ceahlău⁹⁸. În stăpânirea ei va rămâne o parte din Poiana Cârmului.

Pentru a deveni pe deplin stăpâni pe acest teritoriu ei trebuiau să înlăture de aici pe toți acei care făcuseră curături și aveau drept de stăpânire asupra lor. S-a păstrat actul prin care Mănăstirea Bisericiani cumpăra curătura făcută de Ionașco Deuga, din Dărmănești, alături de poiana Bicaz⁹⁹. Întrebuințau pentru aceasta nu numai „talerii”, ci și credința naivă a locuitorilor. De exemplu, o oarecare Loghina împreună cu fiii ei dădeau o curătură făcută prin munca lor la Straja, mai sus de Tarcău, Mănăstirii Pângărați pentru „șapte săracuste și douăzeci de taleri”¹⁰⁰. Oamenii își făcuseră case în aceste curături. Ei erau totuși siliți să le vândă călugărilor. Așa făcea, de pildă, Gherman din Dărmănești, care pe la 1631 era adevăratul stăpân al poienii Bicaz¹⁰¹. Călugării de la Hangu-Buhalnița dăduseră celor de la Bisericiani terenuri care nu erau ale lor.

Dacă întinderea domeniului Mănăstirii Hangu-Buhalnița spre sud de valea Bistriței era oprită de Bisericiani, ea putea totuși să se întindă lateral. În coasta stăpânirii lor spre răsărit, Mănăstirea Sucevița obținuse de la Movilești satul Crăcăoani. Prin schimb, el a ajuns proprietatea călugărilor de la Hangu¹⁰². Miron Barnovschi dăruise acestora numeroase sate cu vecinii în țară. Printre ele se afla și satul Vânători de lângă Piatra, ce fusese dependent de curtea domnească din acest oraș¹⁰³. Mai târziu va trebui însă să-l cedeze Bisericanilor.

⁹² *Ibidem*, 4, p. 34.

⁹³ *Ibidem*, 1, p. 182-183.

⁹⁴ Arhivele Statului București, ms. 629, f. 342-343.

⁹⁵ Gh. Balș, *Mănăstirile moldovenești din veacurile XVII-XVIII*, p. 105.

⁹⁶ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Bisericiani*.

⁹⁷ *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 3, p. 27-28.

⁹⁸ *Ibidem*, 1, p. 13-14, 174; 2, p. 205; 3, p. 47, 62; 5, p. 129.

⁹⁹ *Ibidem*, 5, p. 146.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 364.

¹⁰¹ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Bisericiani*, XIII/30.

¹⁰² Academia RPR, DCXX/3.

¹⁰³ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Bisericiani*, I/6.

În mai bine de o jumătate de secol călugării de la mănăstirile arătate au reușit să pună stăpânire pe teritoriul satelor care depindeau de Cetatea Neamțului și de curtea domnească din Piatra. Domeniile domniei din munți au intrat în proprietatea lor. Ei au extins regimul de braniște asupra întregii regiuni împădurite și au cumpărat de la locuitori curăturile făcute de dâșșii.

Ca orice proprietate de origine donativă, proprietatea mănăstirii din regiunea Hangu-Bicaz putea să fie supusă retractului seniorial. Domnia avea puterea de a le relua și da altora după bunul său plac. Pentru a evita asemenea situații neplăcute, călugării s-au străduit să li se înscrie în documentele lor de proprietate blesteme înfricoșătoare și, mai ales, să fabrice un mare număr de documente false, pe care critica paleografică și diplomatică le-a dovedit ca atare. În această privință, călugării de la Neamț s-au luat la întrecere cu cei de la Bisericiani și de la Bistrița¹⁰⁴. Faptul acesta era recunoscut de medelnicerul Neculai Buhuș, care – cu ocazia unei hotărâcii ordonate de Istratie Dabija în anul 1662 – arată că mănăstirile Bistrița și Bisericiani se serveau de „drese mincinoase”, că își amestecaseră „pe pizmă” hotarele și că branișterii lor făcuseră bouri prin copaci, „fără ispravă”¹⁰⁵.

Referindu-se la aceste certuri dintre călugări, cu mulți ani în urmă, cam pe vremea mării lor ofensive de cotropire a satelor domnești, starețul Mănăstirii Neamț se exprima, prin 1591, că vechiul zătecnitor și purtător de zăzani, urător de bine, diavolul, ar fi intrat printre călugări¹⁰⁶. În această privință „diavolul” nu avea nici o vină, ci intensificarea comerțului atât intern, cât și extern. Reluarea, în vremea primilor Movilești, a legăturilor dintre Moldova și Imperiul Otoman, care – pe atunci – susținea, în împrejurări dificile, războiul împotriva Ligii Sfinte, apoi războaiele purtate de Polonia pentru cotropirea Rusiei și războiul de 30 de ani, care – după aceea – a pustiit regiuni întinse din Germania și Boemia, au oferit un prilej minunat mănăstirilor și boierilor de a dezvolta legăturile domeniilor lor cu piața. Legătura dintre oraș și domeniul feudal devine din ce în ce mai strânsă, iar cantități mari de produse agricole și, îndeosebi, vite sunt cerute într-o măsură tot mai largă peste hotare. Dacă în regiunile de podiș și câmpie agricultura a cunoscut, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, o perioadă de oarecare avânt, regiunile de munte puteau oferi proprietarilor venituri mari de pe urma creșterii vitelor și a exploatării lemnului.

În această privință, mănăstirile se străduiesc să înlăture orice concurență. Interesul pe care îl depun ele în direcția măririi numărului turmelor lor se reflectă limpede în documente. Nimeni nu mai este liber să mai facă în braniștile lor „coșere pentru oi sau pentru porci”¹⁰⁷. Ele sunt libere să pedepsească „pe cine vor găsi acolo cu porcii sau cu alte vite”¹⁰⁸. Interdicțiile acestea apar în documentele ce li se dau de către domnie pentru că înșiși călugării, în lăcomia lor, își încălcau unii altora proprietățile. Cei de la Bistrița făcuseră o stână chiar lângă talpa Mănăstirii Bisericiani și boierul Ciolpan, fost vornic, în urma plângerii călugărilor, care nu puteau suferi mirosul de oaie, a primit de la domnie ordin s-o strice¹⁰⁹. De altfel,

¹⁰⁴ *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 413-418, 420-421; *XV*, 2, p. 320; *XVI*, 1, p. 595-596, 603-604; *XVII*, 3, p. 233-234. Documentul scris pe hârtie cu data de 27 iunie 1501, dat de Ștefan cel Mare Mănăstirii Neamț pentru apărarea muntelui Neamțul, este – de asemenea – suspect. Vezi *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, 1, p. 2.

¹⁰⁵ P. Mihail, *op. cit.*, p. 60.

¹⁰⁶ *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, 4, p. 37.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 4, p. 84.

¹⁰⁸ *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 1, p. 182.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 1, p. 13-14.

vastele terenuri de care dispuneau deveniseră neîncăpătoare pentru turmele lor. Ieremia Movilă învoia, la 15 aprilie 1599, pe călugării de la Secu să-și pască oile în braniștea Cetății Neamțului¹¹⁰. Acapararea samavolnică a fânului cosit în poieni devenise un fenomen frecvent. Călugării de la Agapia răpeau, pe la 1598, fânul din Poiana Rusului, stăpânită de Secu¹¹¹. Cu cinci ani mai târziu domnia autoriza aceeași mănăstire să oprească fânul cosit de alții în poiana lui Chiriac și poiana lui Ureche¹¹². La fel se străduiau, pe la 1612, să oprească fânul din unele poieni de sub Ceahlău călugării de la Bistrița¹¹³.

Certurile dintre călugări erau atât de înverșunate și atâțarea patimilor lor mergea adesea până la punctul încât se cerea să se dărâme mănăstirile cu care nu se mai puteau înțelege la împărțirea „bunurilor lumești”. Frații care locuiau „întru Hristos” la Agapia, străduindu-se să mărească moșia lui Hristos, răscoleau uricile vechi, făcute de multe ori „cu meșteșuguri diavolești”, și susțineau că Mănăstirea Secu este clădită pe proprietatea lor. Pentru aceasta cereau domnului ca să dispună dărâmarea ei¹¹⁴.

Călugării au reușit să supună proprietatea cotropită de dânșii în Munții Neamțului unui regim deosebit. Folosindu-se de faptul că domnia își rezervase aici mai înainte unele terenuri pentru creșterea vitelor de vânatoare, în calitate de succesori ai domniei în exploatarea acestor terenuri, ei au extins regimul de rezervă asupra întregii regiuni împădurite, urmărind prin aceasta scopuri multiple și variate, toate având drept țintă numai sporirea veniturilor, pe care le puteau obține prin exploatarea populației din această regiune. Astfel, puteau mări numărul turmelor, controlau exploatarea lemnului, izgoneau pe țărani din curăturile făcute de ei și supuneau pe cei care trăiau în satele din această parte a țării la condiții de muncă înrobitoare.

Pentru aceasta ei s-au străduit să obțină de la domnie documente în care se prevedeau tot felul de opreliști pentru aceia care ar fi voit să folosească terenurile de aici fără o învoire prealabilă cu călugării. Se specifica în ele că „nimeni să nu aibă voie a cosi fân în acele poieni, a prinde pește sau a vâna fiare”. Nimeni nu era liber să pască vite în regiunile de braniște, nici să taie lemne, să culegă hamei sau alune. Branișterii mănăstirilor vegheau cu strășnicie ca astfel de dispoziții să nu fie înfrânte. Exploatarea bunurilor pe care le puteau oferi regiunile acestea împădurite puteau să fie astfel supuse unui control mai riguros și numai pe bază de învoieli cu mănăstirile, care aveau astfel posibilitatea să ridice din produsele obținute de țărani cote mai mari decât acelea cunoscute de dijmuirea tradițională.

Opreliștile enumerate împiedicau înmulțirea populației pe cursul mijlociu al Bistriței. La asuprire și exploatare țărani răspundeau prin diferite forme de opoziție. Sunt numeroase documentele care arată că, adesea, satele mănăstirilor din regiunea aceasta s-au pustiit, locuitorii lor fugind în alte părți. Această formă de protest nu lovea însă clasa dominantă în totalitatea ei. Fugind de un exploatator, țărani ajungeau pe domeniile altuia, care – pentru a-i atrage – le oferea la început condiții mai ușoare de muncă. Pentru cei veniți de peste granițe sau pentru fugarii care se întorceau la locurile lor puteau obține de la domnie scutiri de impozite și podvezi pe un timp limitat. Prin astfel de procedee unele mănăstiri puteau să atragă noi locuitori în poienile de pe cursul mijlociu al Bistriței. Treptat, în poienile nelocuite în secolul anterior se formează sate noi. În unele curături locuitorii își

¹¹⁰ DIR, A, Moldova, veacul XVI, 4, p. 257.

¹¹¹ Ibidem, p. 240.

¹¹² DIR, A, Moldova, veacul XVII, 1, p. 112.

¹¹³ Ibidem, 1, p. 182-183.

¹¹⁴ Ibidem, 3, p. 62.

făcuseră case încă din vremea întinderii proprietății mănăstirești în această regiune¹¹⁵. În poienile de la Hangu existau case, pe care, la 1 mai 1622, domnul ordona ureadnicului din Piatra să le dărâme, întrucât Mănăstirea Bistrița pretinde că sunt făcute pe proprietatea ei¹¹⁶. Este vorba, desigur, de case făcute de locuitorii din satul Buhalnița în niște poieni stăpânite de Schitul Poienile. Drepturile de proprietate ale acestuia asupra poienilor menționate erau contestate de călugării bistrițeni. Locuitorii făceau arături pe terasele Bistriței, iar călugării nu-i puteau împiedica și nu aveau nici un interes s-o facă. Dacă cei de la Bistrița cereau să fie izgonit un călugăr Simion, care făcuse arături într-o poiană de sub Ceahlău¹¹⁷, pretindeau aceasta întrucât cei care lucrau în aceste poieni recunoșteau asupra locurilor muncite de dânșii drepturile de stăpânire ale Schitului Poienile și nu pe ale lor.

Călugării singuri, oricât de numeroși ar fi fost, nu puteau exploata numeroasele domenii pe care le cotropiseră. Aveau nevoie de mână de lucru, care era cu atât mai necesară, cu cât ei nu se mulțumeau să-și valorifice întinsele lor domenii din munți numai pe baza păstoritului, vânatului și pescuitului. Exploatarea lemnului, care se intensifică în secolul următor, cerea aici numeroase brațe de muncă. Dispuneau de un oarecare număr de robi țigani, dar aceștia erau folosiți numai ca meșteșugari și pentru munci domestice. Țăranii șezători din vechime pe aceste domenii, cu acei de la Mânjești, Bălțătești, Crăcăoani, Vânători, Dărmănești, păstrasera obligațiile lor de pază la trecătorile munților și nu puteau să fie impuși să facă muncile de care aveau nevoie mănăstirile. Ei erau obligați numai la plata zecimalilor tradiționale. Dacă și din acestea mănăstirile realizau venituri importante, ele nu dispuneau nici măcar de oameni pentru a asigura paza lor. Pentru vitele lor trebuiau să angajeze argați cu plată. Pentru a le veni în ajutor, domnii le acordă un oarecare număr de „poslușnici” scutiți de impozite, însă cu obligația de a munci și de a face paza la mănăstirile cărora erau dați. Vasile Lupu dăduse, în 1646, Schitului Peonul un număr de șase poslușnici¹¹⁸. Aceștia au format, probabil, primul nucleu al satului Schitul, care lua ființă atunci, alături de mai vechiul Răpciune. Dania a fost repetată de urmașul său Gheorghe Ștefan¹¹⁹. Numărul lor a fost dublat la 5 iulie 1705 de Antioh Cantemir. Se pare că acesta luase o măsură generală, căci el motivează dania prin faptul că a constatat „cum au slăbit sfintele mănăstiri din întâmplările prăzilor și au rămas fără vecini”¹²⁰.

În stăpânirea și exploatarea regiunii Hangu-Bicaz călugării de la mănăstirile amintite au găsit concurenți primejdioși în boierii Cantacuzinești. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea în proprietatea lor se afla numai satul Bălțătești cu întreg teritoriul care se întindea până la granițele Transilvaniei. Satul Mânjești ajunsese în stăpânirea lui Miron Stârcea, fiul lui Constantin Stârcea, moștenitorii lui Dumitrașco Șoldan, proprietar aici în prima jumătate a secolului. Neculai, fiul lui Miron Stârcea, strâmtorat de bani, l-a vândut, în a treia domnie a lui Gheorghe Duca, lui Toderașco Cantacuzino, care moștenise de la tatăl său satul alăturat, Bălțătești¹²¹. Cantacuzinii își constituiau aici un vast domeniu,

¹¹⁵ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Bisericiani*, XIII/30.

¹¹⁶ *DIR., A, Moldova, veacul XVII*, 5, p. 129.

¹¹⁷ *Ibidem*, 4, p. 392-393 (18 august 1619).

¹¹⁸ Arhivele Statului Iași, 400/14.

¹¹⁹ *Ibidem, Condica de Anaforale*, 64, f. 540 (12 februarie 1656).

¹²⁰ Arhivele Statului Iași, 400/23. În biserica Mănăstirii Buhalnița a fost înmormântată Ileana, soția clucerului Miron Ciogolea și fiica lui Constantin Stârcea. Piatra de mormânt s-a păstrat. Vezi Gh. Balș, *op. cit.*, p. 548.

¹²¹ Academia RPR, ms. 237, f. 387-389; Arhivele Statului Iași, *Condica de Anaforale*, 148, f. 35-38.

care mergea de lângă Cetatea Neamțului până la hotarele Transilvaniei, cuprinzând toată valea Bistriței între gura pârâului Largu și satul Fârțiți, iar peste această apă Munții Grințieșul și Bușmeiul. În secolul al XVIII-lea el a fost lărgit prin rășluirea unei însemnate întinderi din proprietatea de peste Bistrița a Mănăstirii Neamț, pentru care au urmat interminabile procese, și prin înglobarea proprietății Schitului Peonul, situată între gura Răpciuniței, Obcina Boiștea și culmea Ceahlăului. Aceasta se prezenta ca o enclavă în sânul proprietății Cantacuzineștilor.

Având în vedere poziția periferică a acestei stăpâniri, situată într-o regiune muntoasă ușor de apărat, Cantacuzinii au lucrat în așa fel încât au constituit din ea un loc de refugiu atât pentru ei, cât și pentru rudele și partizanii lor politici din Moldova și Țara Românească. Ei au deținut ranguri înalte în stat și au fost amestecați în aprigile lupte politice între diferitele grupări sau dintre boieri și domnie. În atmosfera aceasta de intrigi țesute, fie în țară, fie la Constantinopol, nu o singură dată ei au riscat să-și piardă viața. Se puteau salva refugiindu-se la Hangu.

Pentru a-și constitui aici un cuib capabil să reziste atacurilor oamenilor domniei, ei au ridicat o puternică incintă în jurul Schitului Peonul. Construcția acestui zid, străjuit la colțuri de puternice turnuri, a fost începută în 1672, peste rămășițele chiliilor călugărești mistuite într-un incendiu, de beizadea Alexandru Ruset, fiul domnului Antonie Ruset și ginerele lui Gheorghe hatmanul, ctitorul schitului¹²². După moartea beizadelei Alexandru, operațiunea aceasta a fost continuată de Toader Cantacuzino, mare vistier al Moldovei și rudă cu dânsul. În 1676 el a construit aici alte turnuri de apărare. Toderășco Cantacuzino a fost unul din cei mai puternici boieri din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Subliniind rolul jucat de dânsul în timpul domniei vărului său Dumitrașco Cantacuzino, Ion Neculce spune că „el era alfa și omega atunci în Țara Moldovei”¹²³.

Primul oaspete de seamă adăpostit în mănăstirea de la Hangu-Peonul a fost Șerban Cantacuzino. În 1672, atunci când domnia în Țara Românească a fost luată de Grigore Ghica, simțindu-și viața în primejdie, viitorul domn, pe atunci numai spătar, a fugit de la Adrianopol în Moldova și aici, pentru a se pune la adăpost de surpriza unei extrădări, s-a așezat pe domeniile rudelor sale de la Hangu¹²⁴.

Scopurile urmărite de Cantacuzinești în fortificarea Schitului Peonul se văd clar dintr-un pasaj al cronicii lui Ion Neculce. În 1683, în timpul când Duca Vodă însoțea oștile turcești la asediul Vienei, iar Moldova era cuprinsă de „podgheazurile” polone, la Hangu se refugiase Toader Cantacuzino, marele vistiernic, și Neculai Racoviță, mare logofăt, lăsați caimacani în timpul absenței domnului din țară. Împreună cu dânsii se aflau și alți boieri. Revenit în țară, la satul Domnești, în Putna, Duca le scria „să iasă din Hangu din bejenie, să meargă la dânsul la Domnești, să nu se teamă de leși, că leșii sunt niște tâlhari. Iar boierii cum au văzut aceasta, îndată au făcut pățăști și au fugit pe poteci în Țara Ungurească la Giurgedu, cu toate casele lor, ca să nu mai de într-ochi cu Duca-Vodă”¹²⁵.

La fel procedau boierii Cantacuzinești în septembrie 1700, când – în locul lui Antioh Cantemir, mazilit – Poarta dădea domnia Moldovei pentru a doua oară lui Constantin Duca. Atunci, Bogdan hatmanul, ginerele lui Constantin Cantemir vodă, favorizat de un bucluc-baş de la curte, partizan al Cantemireștilor, a reușit să scape și să

¹²² Vezi mai jos.

¹²³ I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, București, 1955, p. 170.

¹²⁴ *Istoria Țării Românești. 1290-1690*, ed. D. Grecescu, D. Simonescu, București, 1960, p. 165.

¹²⁵ I. Neculce, *ed. cit.*, p. 157.

fugă împreună cu Lupu Costache, vistiernic, îmbrăcați în haine proaste, în Polonia. Printre cei care își simțeau viața amenințată era atunci și Iordache Ruset, fost mare vistiernic și sprijinitorul de căpetenie, „chivernisitorul” familiei Cantemir. Fiind bătrân, el n-a putut încăleca și de la curte a mers pe jos la gazda comisului Ilie Cantacuzino, fiul lui Toader Cantacuzino. Acesta l-a ascuns într-o cuhnie și apoi, prefăcându-se că pleacă la țară, a fugit cu dânsul la Hangu, iar de aici au trecut în Polonia¹²⁶.

Și în alte împrejurări domeniul Cantacuzinilor de la Hangu a devenit un loc de salvare pentru boierii amenințați. Venindu-le veste de la Țarigrad, în 1705, că a luat domnia Antioh Cantemir în locul lui Mihail Racoviță, o parte din boieri, știindu-se vinovați față de dânsul, au fugit în Polonia, iar alții au trecut la Brâncoveanu în Țara Românească. Se întâmplase atunci să vină ca sol la Iași spătarul Toma Cantacuzino, din Țara Românească. În spaima care l-a cuprins atunci, el nu a putut pleca cu boierii care trecuseră pe teritoriul muntean. În schimb, a fugit la Hangu împreună cu Ilie Cantacuzino, paharnic, și cu Neculai Costin, hatman. În urma mediației lui Bogdan vornicul ei s-au putut întoarce la casele lor, iar Toma Cantacuzino a trecut în Țara Românească¹²⁷.

În timpul domniei lui Neculai Mavrocordat, în Țara Românească, o seamă de boieri munteni, vinovați de intrigi împotriva domniei, au fugit la Mihai Racoviță în Moldova. Ei s-au dovedit a fi foarte prevăzători, căci nu au stat în Iași, ci s-au aciuit pe domeniul Cantacuzinilor de la Hangu. Cheltuind multe pungi de bani, Neculai Mavrocordat a reușit să determine pe vizir să ordone ca ei să fie trimiși la Constantinopol. Când Mihai Racoviță, constrâns de ordinul Porții, a încercat să-i prindă, trimițând la Hangu 100 de seimeni, ei au reușit să fugă în Transilvania¹²⁸.

În timpul domniei a doua în Moldova, Neculai Mavrocordat și-a dat toată osteneala să surpe domeniul Cantacuzinilor din Munții Neamțului și să suprimă acest loc de refugiu al boierilor nemulțumiți și intriganți. În prima domnie el îl ținuase la mare cinste pe Ilie Cantacuzino și făcuse din el primul său sftenic. „Numai cu dânsul grăia Nicolae Vodă din toți boierii pământeni ce era ... Că nu pentru voia lui, ce pentru voia Brâncoveanului, domnului muntenesc, făcea acea cinste”¹²⁹. O fiică a lui Ilie Cantacuzino se căsătorise cu fiul acestuia, Ștefan. Puternicul boier, „cerbul cu coarcele cele buore”, nu s-a bucurat prea mult de favorurile lui Neculai Mavrocordat. La scurt timp după înscăunarea acestuia el a încetat din viață. Moștenitorii, nepoții săi, erau minori și faptul acesta constituia un bun prilej pentru călugării de la Mănăstirea Hangu-Buhalnița de a redeschide un nou proces, revendicând satele Mânjești și Bălțătești pe baza uricului de danie de la Miron Barnovschi. De altfel, pe veniturile acestui domeniu își pusese ochii și Samuel, patriarhul din Alexandria, șezător pe atunci în Moldova.

La 20 iulie 1715 s-a dezbătut în divanul domnesc procesul dintre Mănăstirea Hangu-Buhalnița și Maria, văduva lui Ilie Cantacuzino. Cu sprijinul patriarhului din Alexandria și făcând presiuni asupra boierilor, aducând mărturii din scriptură și din pravile, Neculai Mavrocordat dă câștig de cauză mănăstirii. Maria Cantacuzino nici nu putuse să prezinte uricele pe baza cărora stăpânea satul, întrucât ele se pierduseră la Constantinopol, odată cu uciderea ginereului său Ștefan, fiul lui Constantin Brâncoveanu¹³⁰.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 218-219.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 235.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 336.

¹²⁹ M. Kogălniceanu, *Letopisește*, III, cronică atribuită lui N. Muste, p. 40.

¹³⁰ Academia RPR, ms. 237, f. 376-379.

În vara aceluiași an Mănăstirea Hangu-Buhalnița, cu toată împotrivirea mitropolitului, a fost închinată patriarhului din Alexandria. Pentru a veni în ajutorul acesteia și pentru a-i spori veniturile, Neculai Mavrocordat acorda largi privilegii satelor Mânjești, Bălțătești și Crăcăoani. Locuitorii lor erau scutiți de o seamă de dări și de prezența dregătorilor care le încasau. Restul urmau să-l plătească „cu rupta” în șase rate anuale. Nu aveau voie să primească oameni străini între dâșii, ci numai pe acei dintre dâșii care fugiseră¹³¹. Din „gorștina” Bălțăteștilor făcea patriarhiei din Alexandria venit anual de 200 de lei¹³². Oamenii din aceste sate au continuat, deși intraseră în proprietate particulară, să facă serviciul de pază la graniță. Pentru aceasta, domnul Grigore Ghica le acorda privilegiul de a-și alege ei înșiși pe conducătorul obștei sătești. „Judecata lor va fi la ispravnicul lor”, spune documentul¹³³. Oamenii din satele Mănăstirii Hangu-Buhalnița erau scutiți de plata unor gloabe, în afară de cazurile de „moarte de om și furtișag”, după cum rezultă dintr-un document dat la 8 decembrie 1731 de același domn¹³⁴.

În secolul al XVIII-lea, până în ultimele decenii, domeniul de la Hangu a fost stăpânit de logofătul Iordache Cantacuzino și apoi de urmașul acestuia, Ioniță. Aceasta este o vreme de interminabile procese cu Mănăstirea Neamț, care avea pretenția că o parte din proprietatea sa din munți fusese „impresurată de oamenii din Bălțătești și de boierii Cantacuzino”¹³⁵.

În același timp, se produc încălcări și la hotarele cu Transilvania. La 29 septembrie 1715 conducătorii districtului Gheorgheni reclamau guvernatorului Transilvaniei că Ilie Cantacuzino din Moldova ar fi pus stăpânire, în timpul răscoalei lui Racoczi, pe Munții Tulgheș și Corbul, aparținând satelor Gheorgheni, Strâmtura și Chilieni¹³⁶. Domnul îi luase de la văduva lui Cantacuzino și îi dăduse Mănăstirii Hangu. Plângerea aceasta era adusă la cunoștința domnului Mihail Racoviță, care – la 10 aprilie 1716 – cerea vicejudecătorului din Gheorgheni să trimită, după 23 aprilie, delegați spre a forma o comisie mixtă pentru cercetarea neînțelegerilor dintre locuitorii din Hangu și cei din Gheorgheni pentru stăpânirea Munților Tulgheș și Corbul¹³⁷. Izbucnirea războiului austro-turc, din 1716, a întrerupt tratativele, iar certurile au continuat și după încheierea păcii de la Passarovitz. În 1723 nobilii din Sân Miclăuș încercau să rezolve conflictul prin măsuri samavolnice. Ei năvăleau asupra stânelor din munți și răpeau vitele și alte lucruri ce le găseau acolo¹³⁸. Certurile au durat până la 1750. În 1736 zlotașii moldoveni luau din acești munți, pentru gorștina datorată domniei, niște oi. La protestele dregătorilor transilvăneni se răspundea că ele au fost luate pe teritoriul Moldovei¹³⁹.

Tendențele unor feudali transilvăneni de a pune stăpânire pe teritorii situate la răsărit de granița dintre cele două țări continuă și nu se limitează numai la Munții Tulgheș și Corbul ai Cantacuzinilor. În 1744 domnul Ioan Mavrocordat aducea la cunoștința guvernatorului Transilvaniei că oamenii nobilului Lazăr Ferencz cotropiseră dincoace de graniță terenuri aparținând mănăstirilor Pângărați, Bisericani și Hangu. Propunea, ca și mai

¹³¹ *Ibidem*, f. 382 v.-383 v.

¹³² *Ibidem*, f. 384.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 386.

¹³⁵ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXXI/19, 21-24; Arhivele Statului Iași, 400/28.

¹³⁶ Muzeul Bruckenthal, Sibiu, *Fond Benigni*, fasc. XV, f. 13-14; fasc. XXIV, f. 15-17.

¹³⁷ *Ibidem*, fasc. XXIV, f. 77.

¹³⁸ *Ibidem*, fasc. XXIV, f. 32.

¹³⁹ *Ibidem*, fasc. III, f. 70-71.

înainte, constituirea unei comisii mixte pentru cercetarea cazului. Cotropirea avusese loc, de asemenea, în timpul războiului din 1716-1718. Aceleași certuri reizbucneau în 1749 și 1750 între nobilii transilvăneni Gabor și Toma Diak și boierul Cantacuzino. Acesta susținea că hotarul dintre cele două țări mergea din vechime pe „cumpăna apelor”¹⁴⁰. Domnul Constantin Racoviță cerea guvernatorului Transilvaniei constituirea unei comisii mixte, însă aceasta se mărginea numai să ordone comitetului secuilor întreprinderea unor cercetări¹⁴¹.

Certurile pentru fixarea hotarului s-au terminat prin 1751. Comisiei care s-a ocupat atunci de această chestiune i se prezenta mărturia oamenilor din Bălțătești, Hangu și Buhalnița, precum și a călugărilor de la mânăstirile din aceste părți, prin care se arăta că hotarul dintre Moldova și Transilvania este determinat de „cumpăna apelor”. El mergea de la Vârful Căcata, „unde Dorna se mărginește cu ungruii”, prin Muntele Mare, La Teascuri, Muntele Tarcău, Kissvas, Hășmașul Tarcăului, la Noskelat¹⁴².

În ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și în prima parte a secolului următor satele de pe domeniile feudale din regiunea Bicaz-Hangu au avut mult de suferit din cauza prădăciunilor oștilor străine. Îndeosebi populația de aici a fost greu încercată în timpul războaielor turco-polone și a războiului Ligii Sfinte de la 1683-1699. După victoria obținută împotriva turcilor la Hotin, în 1673, sub conducerea lui Ioan Sobieski, oști polone au intrat în Moldova. Cete de mercenari nemți au ocupat Cetatea Neamțului și a Sucevei. De aici ieșeau de făceau prădăciuni în țară. Hatmanul Buhuș cu ostași moldoveni a reușit să-i scoată de la Neamț și să le provoace o înfrângere. Pentru a scăpa de prădăciunile lor, locuitorii din regiunea de munte au luptat pentru a-i sili să părăsească Suceava. În cronica atribuită lui N. Muste se arată că „de multe ori eșea nemții din cetate și da război moldovenilor și-i înfrângea până în târg; iară apoi se îmbărbăta pedestrima noastră, câmpulungenii și hanganii ce era cu sânețe și cu topoare lungi în coadă și lua pre nemți și-i ducea până în cetate și pre mulți nemți îi prindea vii și pre alți în război omora”¹⁴³.

În urma înfrângerii turcilor sub zidurile Vienei, în 1683, oști polone au pătruns în Moldova. Regiunea Bicaz-Hangu, deși mai ferită, a fost supusă totuși la grele prădăciuni. La 26 noiembrie 1685 Toader Armașul scria către bistrițeni că leșii au prădat în Moldova „de la târg la Piatra în sus de au lăsat numai pământul”. Craiul a lăsat trupele să iermeze în țară și le-a dat voie să prade¹⁴⁴.

În timpul campaniei regelui Sobieski, din 1686 în Moldova, oștile polone au ocupat Cetatea Neamțului. Cu ocazia campaniei a doua, din anul 1691, garnizoane polone au fost instalate la Câmpulung, Agapia, Secu și Buhalnița¹⁴⁵. În toamna aceluiași an regele polon, cu cea mai mare parte a oștirii, s-a retras în țara sa. Buhalnița și Câmpulung au rămas însă în stăpânirea garnizoanelor instalate de dânsul aici. Domnul Constantin Cantemir a trimis „o seamă de tătari și cu moldoveni lefegii la Câmpulung și în Hangu de au prădat și au ars, ca să scoată pe joimiri și nu i-au putut scoate. Iar duium de rob au luat mult tatarii”¹⁴⁶. În felul acesta apărau tătarii interesele Imperiului Otoman, prin robirea și jefuirea populației din Moldova și, tot astfel, apăra Constantin Cantemir pe acei care luaseră armele

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 40-41.

¹⁴¹ *Ibidem*, fasc. IX, nr. 1; fasc. XIII, f. 105.

¹⁴² *Ibidem*, fasc. X, f. 11-12.

¹⁴³ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 14.

¹⁴⁴ Hurmuzaki, XV, 2, p. 1401.

¹⁴⁵ *Ibidem*, XVI, p. 126-128, 258.

¹⁴⁶ I. Neculce, *ed. cit.*, p. 135.

să alunge pe nemți din Moldova. Dacă tătarii n-au fost în stare să scoată joimirii poloni din cetăți și din incintele mănăstirilor, în schimb, aceștia, însoțiți și de un însemnat număr de ostași moldoveni angajați în armata polonă, au atacat trupele lui Constantin Cantemir, provocându-le mari pierderi, și au jefuit târgul Piatra¹⁴⁷.

Ținutul Neamțului cu mănăstirile lui întărite a rămas astfel ocupat de poloni până la încheierea păcii de la Karlovitz, în 1699. Antioh Cantemir a cerut polonilor să evacueze satele și mănăstirile întărite din Moldova, iar locuitorii moldoveni au refuzat să dea care pentru transportul artileriei și depozitelor polone până nu li se vor plăti toate pagubele suferite de ei în timpul ocupației¹⁴⁸.

În timpul ocupației călugării au fost nevoiți să se retragă în regiunea din stânga Siretului, în apropierea capitalei. Cei de la Hangu-Buhalnița au înființat un schit în satul Glodeni din ținutul Vaslui. Se făcuse atunci „răscoale multe și tâlhărit, di au intrat din țara leșească joimiri și drăgani prin toate mănăstirile ce au fost la munte. Astea s-au pustiit de tâlhari, iar călugării s-au împrăștiat”¹⁴⁹.

Se vede că raidurile „podgherzurilor” polone în Moldova erau însoțite și de răscoale locale ale țăranilor. Atacurile acestora, ca și acelea ale joimirilor poloni, care – în majoritate – erau moldoveni fugiți din cauza exploatării boierești și turcești, se îndreptau, îndeosebi, asupra mănăstirilor. Acestea, ca și cetățile, erau pline de odoare și haine, nu numai ale călugărilor, ci și „boierești și negustorești, după cum îi obiceiul la vreme de răscoale”¹⁵⁰.

După încheierea păcii de la Karlovitz oamenii au revenit la locurile lor, dar odată cu dânșii au revenit și exploatarea lacomi și înrăiți din cauza pagubelor suferite, căutând să și le scoată de pe spinarea populației din satele de pe moșiile lor. Veniturile mănăstirilor din regiunea Hangu-Bicaz au crescut repede.

Bunăstarea în această regiune de graniță a durat puțin. În 1716 a izbucnit un nou război turco-austriac. Cu această ocazie cătanele habsburgice au pătruns în Moldova și au cuprins o mare parte din regiunea de la apus de Siret. Țăranii asupriți și exploatați de boieri și mănăstiri, precum și unii din mazili, supuși la grele impozite de domnul Mihail Racoviță, au trecut de partea lor. „Și se făcuse tâlhărit mult peste seamă”. În părțile rămase sub stăpânirea lui Mihail Racoviță „tot podghiazuri cu cătune, cu moldoveni amestecați ajunge de prada prea la Fălci și pre Bârlad”¹⁵¹.

După înfrângerea cetei căpitanului Ernau Ferenez sub Cetățuia, Mihail Racoviță, neavând cu ce plăti pe tătarii care l-au ajutat atunci, le-a dat voie să prade și să robească în regiunile din dreapta Siretului. Repede ceambururile tătărăști s-au răspândit ca niște haite de lupi asupra ținutului Neamț. „Și pâ-in Hangu și pâ-in Ceahlău au agiuns de au prădat și au robot și s-au întors plini de robi în Bugeag”¹⁵².

Unii dintre boierii care aveau înțelegeri cu căpeteniile tătărăști au fost cruțați. Astfel, Ștefăniță Ruset a adăpostit atunci pe țărani, cu tot avutul lor „înăuntru ogrăzii lui ... și tătarii nu i-au făcut nimica”¹⁵³. Ocupația habsburgică în aceste părți nu a durat decât câteva luni.

¹⁴⁷ Hurmuzaki, V, 2, p. 235-236.

¹⁴⁸ *Ibidem*, supl. II, 3, p. 275-276; Al Grigorovici, *Expedițiile regelui Sobieschi în Moldova și în ținutul Neamțului*, în *ALPR*, 1933-1934; I. Neculce, *ed. cit.*, p. 183-184.

¹⁴⁹ Arhivele Statului Iași, 400/21.

¹⁵⁰ I. Neculce, *ed. cit.*, p. 142.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 322.

¹⁵² *Ibidem*, p. 324-325.

¹⁵³ N. Iorga, *Studii și documente*, I, p. 152.

Totuși, după retragerea cătanelor, țărani de aici, ca și din alte părți, nu au ascultat de dregătorii domniei și de proprietari până la încheierea păcii. Situația aceasta s-a repetat în timpul războiului din 1736-1739, când dregătorii caimacaniilor din Iași nu puteau „umbra prin țări să strângă banii, că țara era bejenă și plină de talhari de oaste. Încotro merge, vine tot disbracați și unii tăieți”¹⁵⁴. „Țărănimea ce era pe supt munte n-asculta de domnie”¹⁵⁵.

*
* *
*

Populația din regiunea Hangu-Bicaz a avut contribuția ei în creația culturii populare. Cântăreți și poeți ieșiți din rândurile poporului au cântat în doinele și baladele lor suferințele lui și lupta crâncenă dusă împotriva exploataților. Bucățile acestea de o mare măiestrie artistică vădesc cele mai delicate sentimente în prezentarea naturii și a dragostei de viață, dar – în același timp – mânia și ura față de exploatații de tot felul. Ele au fost transmise oral, din generație în generație, mereu mai cizelate, fără ca cineva să poată spune când și de cine au fost compuse. Au fost cântate și recitate în rarele împrejurări când țăranului îi mai era permis să petreacă. Erau însoțite de melodia tristă a tulnicelor, vestind în amurg prezența stânelor, de zăngănitul armelor la focurile haiducilor din văgăunile munților, de sunetele fluierelor și de cadența horelor tinerești încinse în jurul „scrâncioabelor” din poieni. Așcușurile ironiei rustice biciuiau în câteva versuri zvârlite în ritmul dansului trândăvia, înfumurarea, lașitatea, murdăria sau destrăbălarea.

Vitejia eroilor ieșiți din rândurile poporului și lupta împotriva cotropitorilor turci și tătari au găsit un ecou larg în motivele baladelor populare și în legendele care încearcă să explice naiv numele locurilor și accidentele terenului. Ele au stârnit interesul unor oameni cu renume în domeniul creației literare, ca V. Alecsandri și A. Russo, care s-au grăbit să le culeagă în scrierile lor. Pe fondul unor motive mioritice și-a construit M. Sadoveanu, cu eroi din aceste părți, romanul său *Baltagul*.

Simțul artistic al țăranilor și meșterilor hangani se vedește în măiestria și migala cu care și-au împodobit porțile, casele, polițele, instrumentele, în armonia culorilor de pe covoarele și straiile lor.

Meșteri locali, îndemânatici în lucrarea lemnului, au ridicat și au împodobit bisericile satelor și schiturilor din regiune. Încă de pe la începutul secolului al XV-lea, aproape fiecare sat din ținutul Neamț își va avea biserica lui¹⁵⁶. Fiind, cea mai mare parte, construite din lemn, ele nu s-au putut păstra. Schiturile Poienile și Silvestru, menționate în documentele din prima parte a secolului al XVII-lea, fiind – mai mult ca sigur – din lemn, au dispărut, întrucât urmele lor nu se descoperă nicăieri. Cea mai veche construcție de acest gen, păstrată în regiunea Hangu-Bicaz, este biserica din Râpciune, ridicată în 1773 pe locul alteia mai vechi. Pe lângă altele, de dată mai recentă, cercetările arheologice, precum cele de la Schițșor, au dat peste urmele unor construcții mai vechi¹⁵⁷.

Aspectul acestor biserici dispărute se apropie mult de acela al caselor de locuit. Tradiția lor s-a păstrat și mai târziu, când meșterii lemnari au putut avea ca model

¹⁵⁴ I. Neculce, *ed. cit.*, p. 374.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 393.

¹⁵⁶ *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 66.

¹⁵⁷ A se vedea în anexe lucrările colectivului de arheologi și partea privind monumentele istorice. Schitul Sihuștru de pe Pârâul Alb a fost distrus de o avalanșă în anul 1704. După C. Turcu, *op. cit.*, în 1710.

construcțiile din piatră și cărămidă, ridicate pe seama domnilor și boierilor. Decorul sculptural, cu motive florale și geometrice la bisericile mai noi, se prezintă ca o vădită influență a vechii arte populare. Planul lor trilobat, cu abside poligonale, vine de la imitarea bisericilor de zid¹⁵⁸. Unele dintre ele, ca – de pildă – acelea din Râpciune, Secu, Bistricioara, Gura Hangului, au pridvorul deschis sprijinit pe stâlpi legați între ei prin console, ornați cu sculpturi florale, geometrice, ciorchini de struguri și funii împletite. Deasupra pridvorului, într-o latură a acoperișului, se ridică un turn deschis, așa cum se întâlnește, în mod obișnuit, în Maramureș¹⁵⁹.

În afară de acoperiș, care – atât la bisericile de zid, cât și le cele de lemn – prezintă forme și îmbinări datorate ingeniozității meșterilor țărani, celelalte elemente arhitectonice provin, în mare parte, din imitarea bisericilor de zid.

În opoziție cu cultura populară stă cultura feudală. În regiunea Bicz-Hangu mănăstirile au fost focare ale culturii feudale. În evul mediu „popii au obținut monopolul pregătirii intelectuale și ... prin aceasta, cultura însăși a căpătat un caracter esențialmente teologic. În mâna popilor, politica și jurisprudența, ca și celelalte științe, au devenit simple ramuri ale teologiei, fiind tratate după principiile valabile în teologie”¹⁶⁰.

În veacul al XV-lea, principalul focar de cultură de pe valea Bistriței a fost mănăstirea cu același nume, iar în regiunea de la răsărit de Hangu, Mănăstirea Neamț. În materie de organizare și de jurisdicție religioasă, de ele au depins toți preoții din regiune. Pentru serviciile pe care le aduceau în consolidarea ordinii în țară au fost înzestrate cu numeroase sate și alte bunuri. Aici s-au format buni cunoscători ai limbii slave vechi, maeștrii caligrafi, miniaturisti, xilografi, legători de cărți și zugravi vestiți. Unele dintre operele ieșite din mâinile lor constituie mândria muzeelor din țară și străinătate.

Această tradiție culturală a prins, în secolul al XVII-lea, rădăcini noi la Secu, Agapia, Bisericieni și Pângărați, toate situate în coasta regiunii Hangu-Bicz și dispunând de vaste moșii în valea Bistriței și munții Neamțului. Ctitoria lui Miron Barnovschi din 1626-1627 de la Hangu-Buhalnița și aceea a lui Gheorghe hatmanul din 1639 de la Peonul nu puteau să rămână străine de asemenea preocupări cărțurărești. Îndeosebi prima dispunea de întinse moșii muncite de țărani aserviți. Veniturile ei au atras, însă, repede atenția vârfurilor clerului grec. Patriarhul Samuel al Alexandriei, venit pentru milostenii în țară, a reușit să determine, în 1715, pe domnul Nicolae Mavrocordat să i le închine¹⁶¹, pentru a întreține cu ele alte lăcașuri din Orient. Dania a fost anulată, întrucât fusese făcută peste voia mitropolitului țării. Peste două decenii (1742) ea a fost reînnoită de Constantin Mavrocordat¹⁶². Mănăstirea a rămas în această situație până la secularizare, în 1863. La plecarea lor din țară, călugării greci au jefuit-o, luând toate operele de artă și monumentele culturale care se mai păstrasera până atunci în ea¹⁶³. În afară de câteva cădelnițe, un chivot de argint și un potir vechi fără suport, nu a mai rămas aici nimic. Cărțile necesare

¹⁵⁸ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 29-30.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 30-31; V. Vățășianu, *Pentru originea arhitecturii moldovenești*, în *Junimea literară*, Cernăuți, nr. 5-7, 1927, p. 180; idem, *Bolțile moldovenești și evoluția lor istorică*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, V, p. 415-431; idem, *Contribuții la cunoașterea bisericilor de lemn din Moldova*, Cluj, 1931, p. 12-13.

¹⁶⁰ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, în Marx – Engels, *Opere*, VII, București, 1960, p. 370-371.

¹⁶¹ Academia RPR, ms. 237.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 418-419.

serviciului religios, în afară de o cazanie de la Govora, din 1680, dusă la Academia Română, sunt noi, din secolul al XIX-lea.

După cum se vede dintr-o însemnare făcută pe una din foi de logofeteasa Palade, un pentecostar tipărit la București în 1745 a fost dăruit de fiul ei, cămărașul Dimitrie Sturza, Schitului Cerebuc. Acesta a fost luat de acolo și dus la biserica domnească din Piatra Neamț.

Marele paharnic Gheorghe, fratele lui Vasile Lupu, s-a îngrijit să înzestreze ctitoria sa, Schitul Peonul, cu cărțile necesare serviciului religios. Împreună cu soția sa Ana, el i-a dăruit, la 8 ianuarie 1640, un octoih slav manuscris. În anul următor, la 11 mai, i-a mai dat un triod pentecostar, în 1645 un minei slav pe luna iunie, iar în august 1647 altul pentru luna februarie, toate – de asemenea – în manuscris¹⁶⁴.

La aceeași mănăstire se mai aflau diferite tipărituri religioase din secolul al XVIII-lea. Printre acestea cităm o evanghelie tipărită la București în 1742, un apostol tot de acolo din 1743 și o psaltire fără început cu o pascalie din 1744. La aceeași mănăstire s-a mai păstrat un manuscris al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris cu un dicționar latino-slav cu 300 de foi, având 21 de rânduri pe pagină. Acesta poartă însemnarea: „Această carte care se numește Marea Pravilă de la Schitul Hangul de supt muntele Pionul, ca să știe pentru îndelungată vreme”¹⁶⁵.

Arta feudală este reprezentată în regiunea Bicaz-Hangu de elementele arhitectonice și sculpturale de la Mănăstirea Buhalnița-Hangu și de la Schitul Peonul. Construite în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ele vădesc maniera de a construi și gusturile decorative ale vremii. Îndeosebi biserica din Buhalnița, fără a avea aceeași bogăție de detalii, imită – în multe privințe – pe aceea de la Dragomirna, construită cu 20 de ani mai înainte. Deși este cu mult mai simplă, ea reflectă, ca și aceasta, aceeași preocupare de a înfățișa, păstrând simțul măsurii, forme cât mai elegante și mai zvelte¹⁶⁶. Ancadramentele din piatră ale ferestrelor prezintă ornamente inspirate de arta populară. La fel în interior, stranele – păstrate întâmplător din prima jumătate a secolului al XVII-lea – având săpate frumoase motive geometrice, obișnuite artei țărănești, se prezintă ca cele mai bune lucrări de acest gen din Moldova. Câteva fragmente rămase din vechea catapeteasmă, bogat încărcate cu motive florale și vegetale, vădesc o mare finețe de execuție¹⁶⁷.

Biserica de la Buhalnița a fost reparată și renovată în 1854, iar cea de la Peonul în 1823, după incendierea ei de către turci în vremea *Eteriei*. Cu această ocazie s-au distrus multe din elementele lor arhitectonice și decorative. Din vechea pictură cu care au fost împodobite în secolul al XVII-lea nu a mai rămas nimic.

*

* *

Perioada care se întinde de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la revoluția din 1848 se caracterizează prin apariția unor noi fenomene în economia Țărilor Române. La rândul lor, ele provoacă adânci transformări în structura societății. Dezvoltarea meșteșugurilor și manufacturilor, creșterea pieței interne, înmulțirea populației în orașe, lărgirea legăturilor în domeniul comerțului extern creează condițiile indispensabile nașterii și propășirii unei noi

¹⁶⁴ *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*, III, vol. V, 1885, p. 145-146.

¹⁶⁵ Șt. Berechet, în *Buletinul Facultății de Drept*, Iași, 1930-1931, p. 6.

¹⁶⁶ Vezi capitolul *Lăcașurile de cult*, redactat de arh. Șt. Balș și R. Crețeanu.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

clase sociale, burghezia, care la sfârșitul perioadei date intră în luptă cu elementele vechii societăți feudale condamnată la pieire și revendică puterea politică. Procesul acesta, în condițiile dominației otomane și ale numeroaselor intervenții ale oștilor străine, se desfășoară într-un ritm relativ lent și nu ajunge la maturizare decât la o dată destul de târzie.

Atragerea domeniului boieresc într-o măsură tot mai largă în producția de mărfuri provoacă, îndeosebi în ultima parte a acestei perioade, extinderea rezervei senioriale și accentuarea exploatarei țăranilor pe baza muncii de clacă, care se adaugă peste zeciuielile tradiționale. Folosirea pe o scară din ce în ce mai largă a rentei în bani va duce la treptata diferențiere a țăranimii.

Regiunea Hangu-Bicaz nu a rămas cu totul izolată în cadrul acestor transformări. Desigur, în acest mediu rural, industria casnică și meșteșugurile sătești au continuat să satisfacă necesitățile populației. Prelucrând lâna, inul, pieile și lemnul în gospodăria sa, țăranul și-a confecționat, în continuare, obiectele necesare pentru îmbrăcăminte, încălțăminte și de uz casnic. El s-a folosit de pivele și de stezele existente pentru finisarea postavurilor produse de dânsul. Aceste instalații continuau să stea sub regimul monopolului feudal. Țăranii nu le puteau construi decât cu învoirea proprietarilor, cărora erau obligați să le dea o parte din veniturile realizate. Totuși, dacă mai înainte administrarea lor se făcea direct de către proprietari, de aici încolo ele se arendează, pe toată durata existenței lor, țăranilor care le-au construit. Astfel, la 16 septembrie 1830, Schitul Peonul făcea un asemenea contract, permițând unui locuitor de acolo să construiască o piauă „unde va găsi vad” pe moșia sa. Acesta va plăti anual câte 5 lei și va bate pentru schit, până în toamnă, câte 500 coți sumane. După doi ani urma să se întocmească din nou cu egumenul un contract în privința plății embaticului. Nu avea însă voie să taie lemne verzi din pădure pentru foc¹⁶⁸.

Pentru măcinarea cerealelor existau mori. Spre sfârșitul perioadei de care ne ocupăm pe domeniul Hangu, cuprinzând satele Izvorul Alb, Strâmturile, Boboteni, Audia, Gura Hangului, Râpciunița, Schitul, Bistricioara, Grințieș, Călugăreni, Roșeni, Gura Dreptului, Stejaru, Largu și Coroiu, existau 12 mori, unele cu o piatră, altele cu două și șapte pive¹⁶⁹. În întreaga regiune, începând de la Largu și până la Bicaz, se aflau, la 1852, în total, 23 de pietre de moară și 15 pive¹⁷⁰.

Pe lângă meșterii de la aceste instalații, existau în satele de pe valea Bistriței alții la care țăranii apelau pentru confecționarea hainelor, instrumentelor sau obiectelor de uz casnic. În catagrafiile visteriei și în documentele vremii onomastica înregistrată constituie o mărturie cu privire la existența acestor meșteșugari. Printre locuitorii care subscriu zapise sau mărturii privind litigiile de moșii, cum ar fi aceea din 23 august 1809 a locuitorilor din satele Schitul și Râpciune, se pot culege nume ca Moraru, Pioaru, Herariu, Croitoru etc.¹⁷¹. În pomelnicul bisericii din satul Hangu, din 1830, se menționează „neamul lui Grigore Lăcătușu”, care „au lucrat hieru bisericii”.

Varul ars în cuptoarele de aici¹⁷², oalele și unele obiecte de lemn sau piele, dohotul extras din tulpina mestecenilor se putea vinde la bălciurile din diferite orașe. Comerțul acesta era în floare încă din prima jumătate a secolului trecut. Un document din 9 mai 1729

¹⁶⁸ Arhivele Statului Iași, 400/72-75.

¹⁶⁹ *Ibidem*, 400/94.

¹⁷⁰ Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1853-15.

¹⁷¹ Arhivele Statului Iași, 400/94.

¹⁷² În 1852 existau aici șase cuptoare pentru ars piatra de var. Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1853-15.

arată că țărani din satele de munte vindeau pe la târguri: sumani, cergi, brăie, catrințe, chingi, brânză, lână, miei vii și cai¹⁷³. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, în Dealul Muntelui, cuprinzând satele de care se ocupă acest studiu, se lucrau anual câte 20000 de coți de sumane, pe care lucrătorii îi vindeau prin târguri¹⁷⁴. Una dintre ocupațiile de căpetenie a locuitorilor din satele de pe valea Bistriței era plutăritul. Începuturile lui coincid cu începuturile exploatarei lemnului în această regiune. Presupusa navigație pe cursul acestui râu a sașilor din Bistrița face parte din domeniul legendelor. Plutașii se organizează în cete, având fiecare din ele dragomanii lor. Ei duceau marfa legată cu funii în chituri până la Sulina¹⁷⁵. Cei care locuiau mai sus de Piatra Neamț se numeau hangani, iar cei de pe valea Bistriței, mai jos de acest oraș, erau pietrenii¹⁷⁶. În toate satele menționate mai sus, proprietarul avea câte o cârciumă. Lipsesc mărturiile documentare cu privire la vechimea vânzării băuturilor alcoolice în astfel de localuri în regiune. Pentru a-și mări veniturile de pe urma acestui comerț, proprietarul domeniului Hangu constituise în satul Răpciune o velniță pentru a cărei conducere adusesse, probabil, de peste graniță un specialist, un „maistor”. În interiorul ei se afla și o moară „nemțească” cu două pietre. Alte pietre erau mișcate prin întrebuințarea forței hidraulice. Printre alte ustensile, exista și o „morișcă de fier pentru cartofi”, precum și un „bârtac de fier pentru fiert cartofi”. Deși avea inventarul complet sau aproape complet, se pare că ea nu mai funcționa pe la 1852. Materia primă folosită aici erau cartofii și, probabil, cerealele¹⁷⁷. O altă velniță exista la Boboteni¹⁷⁸. Începuturi de industrie se schițau în această vreme la marginile regiunii. La Tarcău inginerul Mihalic de Hodociu înființase o întreprindere pentru prepararea prafului de pușcă, iar pe proprietatea lui Conachi, la Negrișoara-Broșteni, pe seama acestuia, același inginer a încercat să extragă minereuri de fier, care – se pare – nu existau¹⁷⁹. Pe la 1850 se bănuia că la Tarcău s-ar fi putut exploata cărbune de pământ și pucioasă¹⁸⁰.

În modul de viață al proprietarilor din aceste părți se produsese unele schimbări. Sturzeștii primiseră de la frații Cantacuzino, oameni crescuți în mediul nobilimii ruse, fii ai unui boier moldovean, devenit – după pacea de la Iași din 1792 – general-maior de armată rusă, o proprietate pe care se produsese, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, importante schimbări.

Dacă în satul Răpciune casa construită de cneazul Cantacuzino era din bârne, ea avea totuși, în încăperile rezervate pentru boieri, sobe nemțești și cămări reci. Sub ele se afla un beci boltit, din piatră. Același aspect îl avea și casa în care locuia arendașul, „posesorul”. Aici, pe lângă pivnița boltită, construită din piatră, existau hambare, grajduri pentru cai, coșere, dintre care unele lungi de câte 12 stânjeni, și șuri pentru vite¹⁸¹.

După câștigarea procesului cu călugării de la Schitul Peonul, în 1844, cneazul Gheorghe Cantacuzino muta pe călugării care locuiau acolo la o mică biserică de lemn din apropiere, numită Schițor, și – în locul vechilor chilii dărăpănate – a pus să i se construiască

¹⁷³ Academia RPR, ms. 237, f. 533 (489).

¹⁷⁴ Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1853, dos. 15.

¹⁷⁵ N. Iorga, *Istoria industriei*, p. 48.

¹⁷⁶ *Revista Pădurilor*, XII, 1898, p. 204.

¹⁷⁷ Arhivele Statului Iași, 400/94.

¹⁷⁸ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 493, n. 1.

¹⁷⁹ C. Turcu, *op. cit.*

¹⁸⁰ Arhivele Statului Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 16587, neinventariate.

¹⁸¹ *Ibidem*; vezi și 400/114, 116.

o locuință cu etaj, cu 24 de camere, cu bucătărie, spălătorie, cu pivniță sub ea, cu alte pivnițe, hambare și grajduri în curte. În camere existau sobe „nemțești”. Ușile și ferestrele aveau peste 450 de ochiuri de sticlă. În spatele curții se plantase o întinsă livadă, cu 205 pruni.

În munte construite case de vânătoare. Case bune pentru „economii” și vătavii moșiei fuseseră ridicate în satele de pe domeniu. Catagrafia întocmită cu ocazia vânzării acestuia în 1852 menționează biserici în toate satele. Un „reteș” exista în Râpciunița la podul de peste Bistrița¹⁸².

Toate aceste transformări s-au făcut, în mare măsură, prin munca țăranilor clăcași de pe domeniu, dar ele reflectă – în același timp – o mai largă folosire a meșterilor locali, precum și a unor specialiști de la orașe. Meșteri din regiune încercau să rezolve, într-un mod puțin stângaci, complicate probleme privind construirea unor bolți, precum cele de la biserica de zid din satul Coroi.

Numeroasele camere de la „Palatul Cnejilor”, construit în incinta Schitului Peonul, nu erau destinate să rămână goale. Era necesar mobilier scump, stofe, blănuri, veselă, pânzeturi, care să satisfacă gusturile fiicelor lui Cantacuzino, devenite contese de Giers sau soții ale unor scriitori și diplomați, ca W. de Kotzebue, care descria cu dispreț locuințele boierilor de la țară. Pentru toate acestea trebuiau să se adreseze furnizorilor din orașele noastre sau din străinătate.

Cu toată exploatarea la care erau supuși țăranii, cnejii Cantacuzino aveau nevoie de bani din ce în ce mai mulți. Pentru cumpărarea celor necesare amenajării palatului, pentru construirea caselor de la Bălățești și pentru întreținerea altor case, cneazul Gheorghe Cantacuzino, în tinerețe colonel în armata rusă, general-aghiotant al lui Ipsilanti, la 1821 supus rus, mare patriot român, în preajma revoluției de la 1848 putea scoate venituri mari din sudoarea țăranilor așezați pe domeniile sale, dar el nu uita că atât cât stătuse în Rusia devenise grec și, ca atare, i se impunea să-și achiziționeze moșii cât mai întinse în Grecia, de curând eliberată de sub jugul turcesc¹⁸³.

Pentru a-și mări veniturile, el încerca să înființeze în cuprinsul satului Râpciune un târg cu iarmaroace obișnuite în zilele de duminică și cu alte patru în diferite sărbători din cursul anului. Își motiva cererea adresată Departamentului Finanțelor punând înainte nevoile locuitorilor de produse orășenești, depărtarea lor de orașe, greutatea drumurilor, precum și posibilitatea de a atrage aici cumpărători din Transilvania. În onoarea fiicei sale Aspazia, soția lui W. de Kotzebue, fratele consulului rus din Iași, el îi dădea numele de Aspezieni. Obținea la 1 iulie 1838 aprobarea, dar încercarea lui a dat greș¹⁸⁴.

Probabil că mai făcuse și mai înainte astfel de încercări, cu concursul unor negustori armeni, care aveau cirezi de vite trimise la pășunat în munți. În apropiere de satul Hangu se mai păstrează ca amintire a unor astfel de târguri de ocazie toponimele „Târgul armenesc” și „Târgul lui Chisăliță”.

Datorită tranzacțiilor comerciale, circulația monetară devenise mai intensă în regiune. Felul monedelor, descoperite în săpăturile arheologice efectuate aici, indică spre ce piață erau dirijate produsele din munții Bistriței. Dacă în secolele XV-XVII predomină cele polone, în veacul al XVIII-lea se înmulțesc cele turcești și austriece.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CIX/141.

¹⁸⁴ Arhivele Statului Iași, transp. 1764, op. 2013, nr. 1015, f. 1-5.

Probabil pentru vâmuirea turmelor de vite ce treceau pe aici spre granițele Transilvaniei, dar și invers, pentru acelea ale ciobanilor de peste munți luase ființă încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea vama de la Hangu. În secolul al XVIII-lea ea se instalase în casele pe care proprietarii domeniului Hangu le aveau la Bistricioara¹⁸⁵. Vameșii de aici se purtau de multe ori abuziv¹⁸⁶. Din veniturile vămii domnul Alexandru Șuțu acorda, la 1801, ajutoare mănăstirilor din regiune¹⁸⁷.

Până în secolul al XVII-lea în economia regiunii Hangu-Bicaz predominase creșterea vitelor; vânatul și pescuitul se prezentau ca îndeletniciri secundare în viața locuitorilor din aceste părți. În secolul al XVII-lea agricultura pătrunde în aceste regiuni și se întinde treptat, ocupând terasele joase de pe malurile Bistriței. În unele curături, după scoaterea buștenilor, se fac „săpături”¹⁸⁸. Călugării de la Hangu-Buhalnița arau pe la 1717 în poiana Cârnel și, întrucât nu era proprietatea lor, ci a bistrițenilor, se obligau să dea zeciuială din produse¹⁸⁹. Toponime ca „Mălăiștea”, „La curecherie”, „Topile”, indică natura culturilor obișnuite aici. Pe lângă gospodăriile lor, țărani au grădini pentru zarzavaturi scutite de dijme către proprietari sau arendași. În secolul al XVIII-lea se extinde cultura speciei timpurie de porumb numit „hângănesc”, potrivită pentru regiunile muntoase cu veri scurte și răcoroase. Mai târziu se cerea de aici sămânță pentru a se încerca aclimatizarea lui în Munții Pirinei din Franța.

„Boierescul” (munca de clacă) este menționat ca existent în aceste părți pe la 1772. Oamenii șezători pe moșia Schitului Peonul aveau obligații de boieresc față de proprietarul vecin Ioniță Cantacuzino, mare vistier¹⁹⁰. Desigur, astfel de obligații se executau mai mult la cositul fânului decât în agricultură. Dezvoltarea acestei ramuri a economiei nu a avut aici aceleași urmări în exploatarea țărânimii ca în regiunile de câmpie și podiș.

Deși proprietarii aveau pe lângă curțile lor hambare și coșere, ele puteau să fie umplute, în parte, prin dijmuirea produselor obținute de la țărani. Ei stăpâneau sate în regiunile de podiș și câmpie, iar dijmele ridicate de la locuitorii lor, ca și produsele obținute pe rezervele lor, erau greu de transportat în regiunile de munte. Din această cauză, călugării de la Mănăstirea Buhalnița se străduiau să facă agricultură în poienile din preajma lor și vindeau produsele obținute în satele îndepărtate. Pe la 1852 renunțaseră să se mai ocupe cu cultivarea ogoarelor. Pe atunci în întreaga regiune proprietarii dispuneau doar de 27 de fâlci de arătură, dintre care 22 se însămânțau cu porumb, iar restul cu orz și ovăz. Țărani cultivau 815 fâlci. Proprietarii posedau 3569 de fâlci de imaș și fânețe pentru 840 de vite mari și 1200 de oi, iar locuitorilor li se lăsa 1882 de fâlci pentru 2747 de vite mari și 8850 de oi. Suprafața terenurilor rezervate creșterii vitelor este aproape de șapte ori mai mare decât cea destinată agriculturii. Din analiza documentului care oferă aceste date se mai poate observa disproporția între numărul de vite posedat de țărani și terenurile ce li se pun la dispoziție pentru creșterea lor. Îngustând mereu pământul de care aveau nevoie țărani, proprietarii îi sileau să contracteze învoielii înrobitoare. Desigur, o mare parte dintre pașuni

¹⁸⁵ Arhivele Statului Iași, 400/114.

¹⁸⁶ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 473, f. 361.

¹⁸⁷ Arhivele Statului Iași, 400/40.

¹⁸⁸ *Ibidem*, 400/15.

¹⁸⁹ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXXI/19.

¹⁹⁰ Arhivele Statului Iași, 400/94.

și fânețe erau arendate de proprietari mocanilor transilvăneni. Cea mai mare parte a regiunii, cu întinderea de 20200 de fălci, era împădurită¹⁹¹.

Începând din a doua jumătate a secolului, principala sursă de venituri pentru proprietarii din regiunea Bicaz o constituie exploatarea forestieră. Creșterea vitelor rămâne pentru dâșii pe planul al doilea.

Exploatarea lemnului se practica în Moldova din timpuri mai vechi. Se pretinde chiar că înainte de formarea statului feudal moldovenesc românii și sașii transilvăneni de la Rodna și Bistrița făceau transporturi cu plute pe cursul Bistriței, făcând legătura între partea de sus a acestui râu cu Siretul¹⁹². Dimitrie Cantemir scrie că lemnul moldovenesc era mult căutat de corăbieri, întrucât era foarte bun și rezistent la putrezire¹⁹³. Mulți negustori transilvăneni cumpărau lemn de aici pentru clădiri și pentru corăbii; îl transportau la Galați și chiar la Constantinopol, în asociație cu negustorii turci¹⁹⁴. În a doua jumătate a secolului veneau și negustorii în Moldova spre a cumpăra lemne, aducând corăbii la Galați pentru a le transporta mai departe¹⁹⁵.

Un negustor rus, care a cunoscut Țările Române în timpul războiului ruso-turc din 1736-1739, a lăsat o scurtă descriere despre ele, apreciind îndeosebi viața economică. Referindu-se la ținutul Neamț, el nota că lemnul se găsește aici din belșug și se exploatează – mai cu seamă – pentru catarge, brazii care sunt porniți pe apa Bistriței la vale ajungând până la Galați și de acolo la Constantinopol. Pădurile din ținuturile muntoase aveau lemne bune pentru construcții de corăbii, foarte mult căutate în Imperiul Otoman¹⁹⁶.

La 13 iunie 1798 viceconsulul francez din Iași, Parant, arată într-un raport că dintre masivele păduroase din Moldova cel mai bogat era pe valea Bistriței, unde se exploatau pentru plata Imperiului Otoman lemnele de construcție necesare. Ele erau transportate cu ușurință până la Galați, pe cursul Bistriței și Siretului¹⁹⁷.

Guvernul francez din această vreme se interesa de posibilitățile de a importa lemn din Moldova și a obține de la Poartă învoirea necesară, întrucât exportul lemnului din Moldova era interzis prin dispozițiile date de sultan. În hatîșeriful sultanului din 4 noiembrie 1774 se prevedea ca sumele privind tăiatul, lucrul și transportul cherestelei la Poartă să fie scăzute din suma tributului anual plătit de Moldova¹⁹⁸. Această plată se făcea întâi pentru transportul lemnului din regiunile muntoase la schelele din Piatra și apoi pentru transportul, mai departe, până la Galați¹⁹⁹.

Exploatarea lemnului în Moldova luase avânt încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În 1559 se menționează aici primele fereștraie²⁰⁰. Pădurea era distrusă pe întinderi mari. Copacii doborâți se ardeau, iar din cenușa lor se extrăgea potasa, care se exporta în Polonia²⁰¹. Încă din secolul al XVII-lea se oprea tăiatul lemnului în părțile de sud

¹⁹¹ Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1835-15.

¹⁹² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 138.

¹⁹³ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 62-63.

¹⁹⁴ N. Iorga, *Istoria industriei*, p. 29.

¹⁹⁵ Idem, *Istoria comerțului românesc*, p. 178.

¹⁹⁶ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 105, 260.

¹⁹⁷ Hurmuzaki, supl. I, vol. II, p. 186.

¹⁹⁸ I. Filipovici, C. Lăzăreanu, *Probleme de economie forestieră*, București, 1956, p. 81-82.

¹⁹⁹ Academia RPR, ms. 4162, f. 54; N. Suțu, *op. cit.*, p. 123-124.

²⁰⁰ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 178.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 290.

ale țării, unde pădurile deveniseră rare²⁰². Regimul de braniște, acordat pădurilor stăpânite de mânăstiri pe valea Bistriței, nu împiedica exploatarea lor. El constituia numai o măsură pentru a constrânge pe țărani să ceară încuviințarea pentru tăiatul lemnului și să dea dijmă din el. Interesul proprietarilor pentru apărarea acestor surse de venituri se constată în documentele de pe la începutul secolului al XVII-lea. Egumenul de la Bistrița se plângea domniei că ureadnicii de la Piatra își lăsau oamenii să le strice copacii din braniște²⁰³.

Pădurile de pe valea Bistriței aveau o valoare deosebită, mai cu seamă în legătură cu exportul, întrucât râul Bistrița și Siretul, pe cursul său inferior, constituiau căi lesnicioase pentru transportul lemnului. Pe măsura rării pădurilor în regiunile de podiș, orașele din țară și, îndeosebi, capitala încep să-și procure lemnul necesar tot din această parte. Dulapi de la ferestraiele din regiunea Bicaz-Hangu se transportau la Iași²⁰⁴.

Distrugerea pe scară largă a pădurilor în secolul al XVIII-lea, îndeosebi în a doua jumătate a sa, a făcut necesară întocmirea unor legiuri cu scopul protejării și a exploatării lor sistematice. La 28 noiembrie 1792 Alexandru Moruzi a aprobat anaforana divanului cu privire la păduri, rădiuri și dumbrăvi. Se constata, cu această ocazie, că se tăiau copacii pentru lemne de foc și nu se culegeau crengile și copacii căzuți la pământ. Pentru cheresteaua vândută în târguri sau transportată cu plutele pentru corăbii se tăiau câte 10-15 copaci până se găsea unul bun, după măsurile cerute. Ceilalți rămâneau jos și putrezeau. Locuitorii din preajma pădurilor nu făceau fân vara și iernau cirezi de vite în ele, stricându-le. Se mai făceau curățuri pentru arat și fân.

Se luau măsuri nu numai pentru protejarea pădurilor, ci și pentru apărarea intereselor proprietarilor. Numai fagul era permis să fie tăiat ca lemn pentru foc. Țăranii aveau voie să-și ia lemnul de construcție necesar gospodăriei lor. În cazul când tăiau pentru negoț, haragi, pari, ciubuce, bețe de cercuri sau cherestea, ei trebuiau să obțină învoirea proprietarului și să dea dijma din zece unul²⁰⁵.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a introdus exploatarea sistematică cu tăierea pădurii pe parchete și cu lăsare de seminceri. În 1847 s-au dat dispoziții să se instituie organe pentru paza pădurilor – pristavi și pădurari²⁰⁶. Mânăstirile din regiunea Bicaz-Hangu, ca și altele, aveau pentru aceasta, din vremuri vechi, „brănișteri”. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă pădurari apar aici silvicultori salariați, sub denumirea germană de „ferșteri”. Pentru ajutoarele lor se întrebuințează termenul turcesc „chihae”²⁰⁷.

Situația arătată în expunerea de motive la ponturile pentru păduri, din 1792, exista – în largă măsură – și în regiunea Bicaz-Hangu. Timp îndelungat exploatarea lemnului s-a făcut aici pe baza vechilor relații feudale. Țăranii de pe moșie tăiau, fără a ține seama de necesitatea cruțării pădurii, lemnul destinat vânzării, îl transformau în cherestea și dădeau zeciuială. În anumite împrejurări ei neglijau interesele proprietarilor și nu respectau ponturile.

În anul 1805 egumenii mânăstirilor Neamț și Râșca se plângeau domniei că țăranii din satele Stejaru, Fărcașa, Pârâul Pinții, Galu, Crăpăturile și Largu, care tăiau din pădurile mânăstirilor lemne pentru „aleșveriş”, refuzau să dea dijma stabilită în ponturi.

²⁰² C. Cihodaru, *Braniștile și problema apariției rezervei senioriale*.

²⁰³ DIR, A, Moldova, veacul XVII, 1, p. 20.

²⁰⁴ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 473, f. 269-270.

²⁰⁵ D.C. Sturza-Scheianu, *Acte și legiuri privitoare la cheștiunea țărănească*, s. I, v. I, București, 1907, p. 43-46.

²⁰⁶ V. Dinu, *Curs de drept și legislație silvică*, București, 1947, p. 135.

²⁰⁷ Arhivele Statului Iași, 400/118.

Intrau „în puterea lor” în păduri, însoțiți de negustori turci, și tăiau cherestea, catarge și altele, fără a da zeciuială²⁰⁸.

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea existau pe domeniul Hangu al Cantacuzinilor un mare număr de ferestraie. Numai proprietarul avea 17. În întreaga regiune se aflau 53 de asemenea instalații²⁰⁹. Unele dintre ele erau „moldovenești”, iar altele de tip nou, „nemțesc”²¹⁰. Existența acestor ferestraie moldovenești constituie o dovadă privind vechimea exploatărilor forestiere în această regiune. Multe ferestraie erau ale țăranilor. În vederea suportării cheltuielilor necesare pentru instalarea lor, ei se asociau între dânșii, urmând ca apoi să împartă veniturile ce rămâneau după plata dijmelor cuvenite proprietarilor. Între 1827 și 1832 se vând de către țăranii asociați numai pe domeniul Hangu nouă ferestraie sau părți de ferestraie²¹¹. Deși în documente se înregistrează cerere de cherestea din partea negustorilor de la Piatra, vânzarea lor în vremea arătată constituie un indiciu de scădere a prețului lemnului în perioada războiului ruso-turc din 1828-1829 și a menținerii armatelor ruse în țară până la 1834. Exportul de cherestea în Imperiul Otoman se întrerupsese în această perioadă.

Țăranii deținători de ferestraie erau puțin numeroși. Ei exploatau, ca și proprietarii, munca celorlalți țărani, care tăiau și transportau lemnul la instalațiile lor. Cei care nu aveau ferestraie puteau tăia la aceștia cherestea în schimbul dijmei sau se mulțumeau numai să fasoneze grinzi, trenșeturi, taftalici, catarge și alte sortimente pentru care pânza ferestrăului nu era necesară.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea proprietarii de păduri din regiunea Bicaz-Hangu au început să convertească în bani renta încasată de dânșii până acum în natură. Țăranii, care pe la 1800 obțineau învoire de a exploata lemnul în vederea comercializării, se obligau să plătească în locul zeciuiei tradiționale anumite sume de bani. Astfel, țăranii din satele Fărcașa, Stejaru și Bușmeiu, șezători pe domeniul Mănăstirii Neamț, se obligau să plătească acesteia, pentru lemnul tăiat din pădurile ei, „câte un leu de pluta mare și câte o leiță de pluta mică, după ponturi”²¹². Cei care aveau mori și pive urmau să dea, pe baza unei învoiei și a unui zapis făcut cu mănăstirea, câte opt lei de ferestrău pe an, la fel pentru o moară de frunte, pentru una de mijloc șase și pentru cele codașe patru lei. Pentru fiecare „găvan” de piua se plăteau doi lei și jumătate. Cei ce făceau negustorie cu lemne, catarge și altele urmau să dea dijma potrivit ponturilor pentru păduri²¹³.

În caz de neachitare a datoriilor, aceste ferestraie se confiscau de către proprietari. Astfel, de pildă, Toader Chelsoiu fusese dragoman al Mănăstirii Hangu, însărcinat cu adunarea cherestelei. El rămăsese dator cu 1200 de scânduri și, până la moarte, nu și-a putut achita datoria, iar mănăstirea i-a luat un picior de ferestrău „fără fier”. Îl vindea apoi pe două plute de scânduri lui Toma Crețul din Râpciune. După repunerea lui în stare de funcționare urma să dea dijma²¹⁴.

Câștigurile realizate de țărani după urma exploatării lemnului erau mici și nici nu le ajungeau să acopere plata exorbitantelor impozite la care erau supuși. Pe lângă proprietari,

²⁰⁸ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Rîșca*, II/18, 21.

²⁰⁹ Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, *Moldova*, II-15.

²¹⁰ Arhivele Statului Iași, 400/94.

²¹¹ *Ibidem*, 400/72.

²¹² Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXXI/34.

²¹³ *Ibidem*.

²¹⁴ Arhivele Statului Iași, 400/72.

care le lua dijma în bani sau în natură și îi obligau la zile de clacă pentru a le fasona bârne de brad sau leături²¹⁵, ei erau apoi crud exploatați de negustorii de cherestea din Piatra. Aceștia, cu concursul autorităților, porniseră o aprigă prigoană, îndeosebi împotriva locuitorilor din satul Secu, sub pretext că, vânzând cherestea la alții cu un preț mai bun, le pricinuiseră pagubă. Sătenii mai aveau de primit de la dâșii bani, însă erau scoși tot ei datori. În afară de acestea, negustorii căutau să le ia cherestea cu prețul la jumătate. La predarea ei nu li se elibera nici o dovadă ca să se poată „răfui”. Îi constrâneau îndeosebi pe cei săraci și pe cei datori să-și vândă produsul muncii lor la prețuri foarte scăzute. Ei aduceau la cunoștința judecătorilor locali abuzurile săvârșite de negustori. În loc de a le face dreptate, aceștia cereau isprăvniciei, fără a veni să facă cercetări, să-i bată și să-i aresteze.

Sub amenințarea bății, țăranii au dat zapis negustorilor, obligându-se să le dea lemne și cherestea în condițiile impuse de dâșii. Cu toate acestea, asupririle și bățiile au continuat. Negustorii se foloseau de slujitori pentru a-i constrânge pe țărani. Panțării le devastau casele, livezile, le luau găinile și vinul. Nu era cruțat nici vornicul satului. Cei care nu se duceau să taie lemne la ferestraie erau bătuți cu biciul. Zapcii le stricau grădinile cu pășunatul cailor. Li se lua hainele și țoalele cu care își înveleau caii.

Negustorii din Piatra le plăteau cherestea cu 60 de lei suta, în loc de 70 și, obiectând că între scânduri sunt și bracuri, le făceau scăderi din preț până la 20%. Erau batjocoriți și numiți „tâlhari”, „dobitoci”, „hoți”. Dragomanul lor, cel mai cinstit și mai vrednic om din sat, fusese bătut și amenințat cu moartea de negustorul Iosif Marcu. Din această cauză, el fugise în alte părți. Ei înșiși declarau că, din cauza „tiraniei, cruzimii, păgânătății și viclesugurilor de tot felul”, „sunt gata să risipească” satul.

Negustorii care exportau lemnul în regiunea Bicaz-Hangu erau în vremea mai veche armeni. Amintirea lor s-a păstrat în toponimele „Târgul armenesc” la Hangu și „Schiabul armenilor” pe culmea Ceahlăului. Lor li s-au adăugat apoi greci și evrei și dintre localnici, care – pentru a se bucura de un regim protecționist, în virtutea capitulațiilor încheiate de Imperiul Otoman cu diferite state europene, și pentru a eluda fiscalul – deveneau supuși străini, „sudiți”. Începând de pe la 1800 și poate și mai devreme, încep să apară la Piatra și în satele nemțene negustori de cherestea turci. Ei intrau „în puterea lor”, împreună cu țăranii, în pădurile Mânăstirii Râșca și Neamț, tăind și luând lemne fără a plăti dijma²¹⁶. Pe lângă cherestea și lemne, ei mai cumpărau grâu și porumb²¹⁷. Stabilindu-se prin sate, ei exploatau cherestea și refuzau să plătească „adetiul” moșiei. Unii dintre ei își luaseră case și despărțiseră pe „bărbați de femei”. Divanul Cnejei Moldovei ordona la 1832 ca ei să fie scoși de prin sate și trimiși la urma lor²¹⁸.

Lemnul căpătase acum pentru proprietari o valoare deosebită, încât țăranilor nu li se mai permitea să-și ia lemnul de construcție necesar gospodăriei lor, iar vitele găsite în pădure se închideau, cei vinovați de a le fi lăsat slobode fiind supuși la plata unor amenzi²¹⁹.

Din cauza exploatării la care erau supuși și a fiscalității excesive, țăranii ajungeau să se înglodeze în datorii, care creșteau an de an, fără ca ei să le poată plăti. Astfel, pe la 1842, locuitorii din satul Galu și cătunurile lui se angajau să achite datorii mai vechi pe care le aveau la foștii arendași Iorgu Hertulari și Iancu Vanghele. Drept garanție că vor executa

²¹⁵ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 965, f. 1.

²¹⁶ *Ibidem*, dos. 166.

²¹⁷ Arhivele Statului Iași, 400/191.

²¹⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 10.

²¹⁹ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 473, f. 269-270.

obligațiile contractate, ei dădeau un zapis lui Ianoș, vechilul logofătului Theodor Sturza, arendașul moșiei²²⁰. Peste un an și patru luni împrumutau din nou, de la același vechil, suma de 930 de lei și se obligau să facă pentru ea 18 plute de trenchete, 11 de tafalâci și două de catarge, transportate la schela Pietrii. Trebuiau să-i mai scoată apoi la malul Bistriței lemn pentru plute de catarge²²¹. Pentru fasonarea lemnului, pentru scoaterea lui din pădure și transportarea lui la Piatra nu obțineau nici 30 de lei.

Desigur că la sumele împrumutate li se calculau dobânzi excesive, care nu se specificau în documente. Plăteau dobânzi proprietarilor și în cazul când nu le puteau achita dijmele la timp. Când, la 9 septembrie 1800, vechilul Mănăstirii Neamț s-a prezentat în satele Fărcașa, Stejarul și Bușmeiul să încaseze în bani dijma datorată de săteni pentru lemnul ce-l tăiaseră din pădurile mănăstirii, ei nu au fost în stare s-o achite. Cereau o scurtă amânare de o săptămână și se obligau s-o plătească mănăstirii „cu mulțumită” (dobândă)²²².

Sătenii din Hangu au avut „multă pără” cu comisul Ienachi Cotovici, supus francez, arendașul moșiei, care pretindea de la ei o sumă de bani drept pagube și cheltuieli de judecată. El câștigase procesul și a ajuns la o învoială cu sătenii, care urmau să-i facă, în contul sumei pretinse, în termen de cinci ani, 2000 de plute, transportate la schelele din Piatra. Un număr de 1500 de plute trebuiau să conțină câte 150 de dulapi fiecare, iar restul câte 300 de bucăți de scânduri. De fiecare ferăstrău ei mai erau datori să-i mai dea câte o plută de cherestea dijmă. Ceea ce vor mai lucra peste această cantitate vor putea vinde, fără nici o piedică²²³.

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea exploatarea lemnului în regiunea Bicz-Hangu luase un mare avânt. Într-un raport oficial din 1853 se spunea că pe cursul Bistriței se transportau la schela Piatra, anual, 6000 de plute de cherestea²²⁴. Intensitatea și modul nesăbuit în care au fost exploatate pădurile de aici sunt arătate în 1855 de inginerul Mihalici de Hodocin. El scria: „Acum economia pădurilor din această parte a țării se află în cea mai tristă stare. Prin necumpătata exportare a lemnului, prin numeroasele și peste analogie aflatoarele ferestei, toată valea cea mai mare a Bistriței, cu a ei lăturalnice văi, se vede stârpită de lemne și provizioanele copacilor câștigate prin vechime se mistuiesc prin un abuz vrednic de tânguire. Dar e și un alt rău ... în înmulțirea împopărării pe fieștecă an și cu sporirea vitelor, mai ales a caprelor, sporește și lipsa pășunilor și a nutrețului de iarnă pentru dânsele. Așa pe tot anul se taie și se oboară la pământ părți întregi de pădure numai spre a hrăni turmele cu frunzele copacilor tăieți, a căror tulpini putrezesc apoi fără a se întrebuința. Spre a mai lăți locurile de pășunat pentru oi și vite albe, se aprind înadins întregi păduri de mai multe sute de fălci și așa în puține ceasuri se pierd cei mai frumoși copaci, rodul de sute de ani ... Prin asemenea ardere a pădurilor, între altele și scopul lățirii locului de pășunat numai vremelnic se împlinește, pentru că pământul lipsit fiind de pădurile apărătoare, mai ales de la poalele munților înalți, este supus revărsărilor de apă, se înămoleşte și în scurtă vreme nici nu poate produce iarbă”²²⁵.

Dacă în secolul al XVII-lea proprietarii realizau venituri din creșterea vitelor și zeciuiala țărănilor, în secolele următoare, și îndeosebi în prima jumătate a veacului al XIX-lea, ei obțin câștiguri extraordinar de mari din exploatarea pădurilor. În prima jumătate a

²²⁰ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, XL/1b.

²²¹ *Ibidem*, XL/142.

²²² *Ibidem*, CXXXVI/80.

²²³ N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, I, București, 1902, p. 503-507.

²²⁴ Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, dos. 15.

²²⁵ M. de Hodociu, *Despre starea pădurilor din valea Bistriței de sus*, în *Foiletonul Zimbrului*, 1840.

secolului al XVII-lea se dăduse între dâșii o înverșunată luptă în vederea uzurpării unor suprafețe cât mai întinse din domeniul domnesc. După completa lichidare a acestuia începe lupta dintre dâșii pentru a-și întinde cât mai mult hotarele unii în dauna altora.

În 1791 vistiernicul Matei Cantacuzino a plecat în Rusia. Soția sa, Ralu Calimach Cantacuzino, a rămas în țară pentru a epitropisi moșiile fiilor săi, plecați cu tatăl lor. Ea dădea domeniul Hangu vornicului Teodor Balș, primind în schimb satul Cadobești²²⁶. În 1804 această tranzacție a fost anulată²²⁷.

Matei Cantacuzino, pe vremea când se mai afla în țară, cotropise o parte din proprietatea Mănăstirii Neamț, cuprinsă între obârșia Dreptului și Muntele Bușmeiu²²⁸. Intervențiile făcute de călugări și procesele intentate de dâșii au rămas fără nici un rezultat. Atât Teodor Balș, cât și prințesa Ralu Calimach Cantacuzino au reușit să le amâne mereu sub diferite pretexte²²⁹. Prințesa, îndeosebi, obiecta că nu este „pe deplin stăpână” și cerea să se amâne judecarea proceselor până la venirea fiilor săi din Rusia. În același timp, vechilii ei de la Hangu încălcau hotarele mănăstirilor Peonul și Buhalnița²³⁰. La procesele intentate de aceștia ea adopta aceeași atitudine²³¹. Arendașii ei, Hagi Trifan și Hagi Paraschiv, se purtau tot atât de abuziv și încălcau „mutările” mănăstirilor vecine²³².

În anul 1811 Schitul Peonul a câștigat procesul atât împotriva Cantacuzinilor, cât și a Mănăstirii Buhalnița²³³. I se restituiau terenurile încălcate, iar arendașul Hagi Paraschiv era obligat să plătească cheltuielile de judecată²³⁴.

În 1812 domnia Moldovei a fost obținută de Scarlat Alexandru Calimachi. Intervalul de șapte ani, atât cât a durat ea, a fost o vreme de îmbogățire pentru toți membrii acestei familii. Ralu Calimach Cantacuzino, sora domnului, nu s-a mai mulțumit de data aceasta cu o simplă rășuire a unor mutări de pe moșia Peonului, ci a făcut planul să-l deposedeze în întregime. Ea a redeschis procesul, revendicând aproape întreaga proprietate a Peonului, și a reușit să-l câștige cu sprijinul fratelui său în 1817. Textul documentului dat cu această ocazie este redactat în formulări extrem de vagi, sub care se ascunde părținirea care se face unor rubedenii²³⁵. O mare parte din proprietatea schitului a intrat atunci în stăpânirea Cantacuzinilor. Aceleași rezultate obțineau în procesele lor și călugării de la Neamț²³⁶.

În Rusia cneazul Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Matei, a aderat la mișcarea eteristă. În 1821 el a revenit în țară²³⁷ în calitate de general-aghiotant în oștirea lui Alexandru Ipsilanti. După răspândirea *Eteriei* el a fost nevoit să caute din nou adăpost în Rusia, de unde se va reîntoarce după câțiva ani. Moșiile sale din ținutul Neamț erau „căutate” în 1822 și se cheltuia pentru aceasta 40 de lei la hramul de la Hângușor, 112 lei

²²⁶ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXX/48.

²²⁷ Arhivele Statului Iași, 405/379.

²²⁸ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXXI/29-31; *Condica de Anaforale*, 571, f. 21, 28.

²²⁹ *Ibidem*, CXXX/72-73; CXXXI/35.

²³⁰ Arhivele Statului Iași, 400/47-50.

²³¹ *Ibidem*, 400/52-53.

²³² *Ibidem*, 400/43-44.

²³³ *Ibidem*, 400/54-57.

²³⁴ *Ibidem*, 400/58.

²³⁵ *Ibidem*, 400/64, 66.

²³⁶ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXX/74, 76.

²³⁷ C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, p. 120.

pentru un butoi de vin dat bisericilor din Hangu și 730 de lei – leafa a doi vătăvi²³⁸. În același timp, din exploatarea țăranilor de aici se storceau sute de mii de lei.

Revenit în țară, Gheorghe Cantacuzino, „șef de revoluționari” la 1821 și „dărâmtor al altarelor”²³⁹, relua – ca și înaintașii săi – ofensiva împotriva domeniilor mănăstirești vecine cu al său pe valea Bistriței. O bună parte din proprietatea Schitului Peonul și a Mănăstirii Neamț au intrat, prin silnicie, sub stăpânirea sa. Procesul care i l-au înaintat cele două mănăstiri a durat din 1838 până în 1844. El l-a câștigat cu sprijinul consulului rus din Iași, K. de Kotzebue, ruda sa²⁴⁰. Jalba nemțenilor, adresată cancelarului rus, ajungea la „Departamentul treburilor asiatice”, în 1840, și de aici, printr-o întâmplare fericită pentru lacomul cotropitor, în Moldova, în mâinile consulului amintit, care se prefăcea că nu are nici o cunoștință despre existența unui proces între cele două părți²⁴¹. Totuși, el intervenise, cerând guvernului să împiedice pe călugării de la Peonul să taie pădurea de pe terenurile pretinse de Gheorghe Cantacuzino²⁴².

În urma acestei noi rășluri, Schitul Peonul – proprietar altădată al unui destul de întins domeniu – rămânea numai cu 436 de fălci, pe care le vindea la 29 septembrie 1855 cu 5000 de galbeni Smarandei Sturza, noua proprietară a domeniului Hangu²⁴³. În zadar i-l făcuse în 1840 mitropolitul Veniamin, spre a se apăra mai bine împotriva hrăpăreților ei vecini, metoh Mănăstirii Văratec²⁴⁴. În 1838 călugării au fost mutați din incinta Peonului, unde se ridica acum „Palatul Cnejilor”, la o bisericuță de lemn din apropiere.

Gheorghe Cantacuzino și-a împărțit averea, la 28 octombrie 1849, între fiii săi. Moșia Hangu a revenit lui Gheorghe, Mihail și Neculai Cantacuzino și fiicei sale Olga. După restaurarea „Palatului Cnejilor”, ei s-au stabilit aici, Mihail Cantacuzino rămânând cu administrarea moșici. Noii proprietari aveau mari datorii și, neputându-le plăti, creditorii au scos la vânzare moșiile Bălățești și Hangu. Însuși noul domn al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, a grăbit licitația, întrucât încă din 1846, pe când era hatman, împrumutase și el pe cneji cu 10000 de galbeni, primind în amanet moșia Hangu. Moșia Bălățești a fost cumpărată de Alexandru Calimachi la 6 noiembrie 1852, iar Hangul în același an de Smaranda Sturza, soția fostului domnitor, și de fiul ei, beizadea Mihail Sturza, cu 142000 de galbeni austrieci și olandezi.

Moșiile constituite în regiunea Bicaz-Hangu erau foarte întinse. Astfel, Mănăstirea Neamț avea moșia Munții, cu satele Galu, Crăpăturile, Fărcașe și altele, în suprafață de 22100 de fălci, adică 33000 de ha, în majoritate pădure. Hangul Cantacuzinilor și apoi al Smarandei Sturza cuprindea 29655 de fălci. Buhalnița a mănăstirii cu același nume avea de la Crăcăoani până în munți 11500 de fălci. Veniturile ei mergeau la Patriarhia din Alexandria. Mănăstirea Pângărați, închinată Sfântului Mormânt, avea în jurul satelor Potoci și Pângărăciorul 2822 de fălci. Bicazul Mănăstirii Bisericiani cuprindea 10529 de fălci²⁴⁵.

²³⁸ *Uricarul*, XX, p. 358-359.

²³⁹ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CIX/41.

²⁴⁰ Arhivele Statului Iași, *Divanul Domnesc*, tr. 880, dos. 59, f. 36, 43, 45, 92, 104-105, 141, 151, 157, 180, 401; Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CIX/41; CXXXI/40.

²⁴¹ Hurmuzaki, supl. I, 6, p. 269.

²⁴² Arhivele Statului Iași, *Divanul Domnesc*, tr. 880, dos. 59, f. 92.

²⁴³ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Văratec*, IV/10.

²⁴⁴ Arhivele Statului Iași, 400/80.

²⁴⁵ S. Oswal, *Planul topografic al întregului ținut al Neamțului*; Academia RPR, ms. DLII/39 (1828-1852).

Mai jos de acestea, braniștea Mănăstirii Bistrița, închinată – de asemenea – Locurilor Sfinte, se întindea peste 51260 de fălci²⁴⁶.

Proprietarii împreună cu arendașii lor storceau de la țărani așezați pe aceste moșii venituri urișe. Moșia Hangu se arenda, de pildă, la 1874, de Smaranda Sturza, cu 118000 de lei aur anual, plătibili în patru rate. Sumele urmau să se trimită la Paris. Plata impozitelor privea pe arendași, precum și salariul unui „ferșter”, două chihăi și 30 de pădurari²⁴⁷. Prin urmare, într-un singur an se obținea, din exploatarea țăranilor, suma de bani pe care proprietara o plătise la cumpărarea moșiei. Pe vremea când îl vizita Vaillant, Schitul Peonul, după declarația egumenului Gavriil, avea un venit anual de 60000 de franci. Reparațiile necesare bisericii, zidurilor și chiliilor ar fi necesitat tot atât, dar ele erau lăsate să cadă în ruină²⁴⁸. Mănăstirea Buhalnița, închinată Patriarhiei din Alexandria, avea în 1835 un venit anual de 80000 de lei, dintre care 70600 erau destinați vârfurilor clerului grec din Alexandria, iar 9400 serveau pentru construirea unor îngrădituri, reparării chiliilor și a catapetesmei²⁴⁹. De fapt, și aceștia mergeau, în cea mai mare parte, în buzunarul economului Anastase, care obliga pe țărani să-i procure și să-i transporte materialele necesare²⁵⁰. Mitropolia pretindea că veniturile mănăstirii s-ar ridica, în realitate, la suma de 105000 de lei anual²⁵¹. În 1839 mănăstirea mai primea ca arendă pentru moșiile Buhalnița, Secu, Chisirig și Curechești – de pe valea Bistriței –, Ghindăoani și Crăcăoani – de pe valea Cracăului – de la boierul Lupu Balș, pe lângă 80000 de lei, o însemnată cantitate de orz, fasole, brânză, urdă, caș sărat, culbeci, păstrăvi și capre sălbatice vânate. După câțiva ani de exploatare directă, Lupu Balș o subarenda lui D. Stan și Neculai Albu²⁵². Întrebuițând cele mai diverse procedee, proprietarii, arendașii și subarendașii storceau de la țărani venituri mari. În felul acesta, în 1840 mănăstirea ajungea să obțină de pe domeniile ei un venit de 327620 de piaștri anual²⁵³.

Mărimea nu este însă determinată de întinderea domeniului, ci de numărul țăranilor dependenți așezați pe ele. Pentru valorificarea terenurilor proprietarii aveau nevoie de numeroase brațe de muncă. Călugării de la mănăstirile arătate erau puțini la număr și nu de dorul muncii se refugiaseră în umbra chiliilor. În 1838 la Schiturile Peonul, Ciribuc și Sofia, de pe Râpciunița, trăiau 24 de călugări, 29 de călugărițe, doi frați și trei surori²⁵⁴. Nu aceștia, ci oamenii din satele Schitul, Râpciune și Săcălișești valorificau moșia de mii de fălci a Peonului. În această vreme, pe domeniul Cantacuzinilor de la Hangu trăiau peste 500 de locuitori²⁵⁵.

Pe la începutul secolului al XVII-lea existau puține sate în regiunea Bicaz-Hangu, dar numărul lor este în plină creștere în veacul al XVIII-lea. Acolo unde, în documentele din secolul anterior, se menționează numai niște poieni, în hărțile întocmite acum apar sate bine populate. Dacă în harta Moldovei, întocmită de Dimitrie Cantemir și tipărită la Amsterdam în 1737, sunt notate în această regiune numai cele două mănăstiri: Hangu-

²⁴⁶ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Bistrița*, dos. 25/100/1844, f. 32.

²⁴⁷ Arhivele Statului Iași, 400/118.

²⁴⁸ A. Vaillant, *op. cit.*, IV, p. 412 și urm.

²⁴⁹ Hurmuzaki, supl. I, 5, p. 305.

²⁵⁰ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 965, f. 1.

²⁵¹ Hurmuzaki, supl. I, 5, p. 306.

²⁵² A. Gorovei, *op. cit.*, p. 3.

²⁵³ Arhivele Statului Iași.

²⁵⁴ Arhivele Statului Iași, *Mitropolia Moldovei*, condica 23.

²⁵⁵ Arhivele Statului Iași, transp. 1764, op. 2013, ur. 1015, f. 3.

Buhalnița și Schitul Hangu (Peonul)²⁵⁶, nu înseamnă că satele lipseau în această regiune. În timpul războaielor ruso-austro-turce ofițerii topografi ruși și austrieci au întocmit hărți mai exacte și cu mai multe amănunte decât cele anterioare. Astfel, în urma cercetărilor făcute pe teren de ofițerii din statul său major, în anii 1769-1771, generalul rus F.G. Bauer (Bawr) a întocmit și a publicat la Amsterdam, în 1781, o hartă „spre a servi la istoria militară a războiului dintre ruși și turci”. În această hartă, cu multe amănunte și localități, dar – în același timp – cu multe erori și deformări de nume, se notează în regiunea Bicaz-Hangu 13 sate²⁵⁷. La 1790 a apărut harta topografică întocmită de ofițerul austriac H. von Oztellowitz, cuprinzând 108 planșe lucrate în anii războiului din 1788-1789. În această hartă sunt însemnate aici 17 localități: Cânu, Potoci cu Dealul Bisericii, Secul, Boul, Izvorul Alb, Buhalnița, Strâmtura, care este actualul sat Fârțiți, Grozăvești (dispărut), Hangul, Lețești și Râpciune. Mai sus, pe cursul Bistriței și al afluenților săi, apar satele Schitul (Hangului), Bistricioara, Călugăreni, Largul (lângă Piatra Teiului), Vârstat (dispărut), Galul, Crăpăturile (numit în prezent Popești), Fărcașa și altele mai spre nord. Deci, la acesată dată cele mai multe din satele actuale existau. Acest autor a mai întocmit și o descriere a ținuturilor înfățișate pe harta lui, cu interesante date asupra populației²⁵⁸.

F.A. Schraembl, un contemporan al ofițerului amintit, a publicat – de asemenea – la Viena, în 1789, o hartă în care notează mai multe localități ca Bicaz-Bekasch, Cârnu-Kîrno (așezat, greșit, pe stânga Bistriței), Secul (Secuetul), Mănăstirea Buhalnița, Hangul, Schitul (Schitul Peonul), alt Hangul, Larg-Largul, Colibița etc.²⁵⁹ Această hartă este cu mult mai redusă decât aceea a lui H. von Oztellowitz.

În cursul războiului ruso-turc din 1828-1829 și în anii staționării armatelor ruse în Moldova și Țara Românească, până la 1834, ofițerii topografi ruși au întocmit o hartă „asupra teatrului războiului din Europa în anii 1828-1829”, în care sunt cuprinse și Țările Române²⁶⁰. Ea a fost tipărită în două ediții: una în 1835, pentru care s-a folosit recensământul populației din 1831, și alta în 1853. Autorii acestor hărți, folosind cifrele statistice, au notat toate satele din regiunea de care ne ocupăm, indicând numărul gospodăriilor lor, dar numai la acelea care aveau mai mult de 20 de locuitori. În ambele ediții se înfățișează împărțirea administrativă din acea vreme, căile de comunicație, drumurile – atât mari, cât și mici –, precum și potecile. Se dă întinderea pădurilor și curăturilor, sunt trecute cârciumi izolate, târle, coșare, mori, pive, stâne, mănăstiri, schituri și, chiar, unele sate dispărute. Ediția din 1853 se prezintă cu unele modificări față de aceea din 1835, mai ales în ceea ce privește numărul gospodăriilor din sate.

În aceste hărți situația satelor din regiunea Bicaz-Hangu este următoarea:

În 1835 Gura Bicazului avea 43 de gospodării, Fundul Bicazului 90, iar Chișirigul 41. În 1853 apare numai Bicazul cu 82 de gospodării și Chișirigul cu 76. Fundul Bicazului s-a contopit cu Chișirigul. Cânu împreună cu Potociul aveau 73 de gospodării în 1835 și 104 în 1853. Secu apare în ambele ediții cu 55 de gospodării. Izvorul Alb număra 54 de gospodării în 1835, iar în 1853 numai 48, sub denumirea de Cârnu Bistriței. Buhalnița în prima ediție se prezintă cu 81 de gospodării, iar în a doua, arătând o creștere masivă a

²⁵⁶ G. Vâlsan, *op. cit.*, în *AARMSI*, s. 3, t. VI (1927), p. 193-211.

²⁵⁷ F.G. de Bawr, *Carte de la Moldavie pour servir à l'histoire de la guerre entre les Russes et les Turcs, élèver par l'Etat Major*, Academia RPR, Secția cartografică, H, III, 317; O, XXVII, 1.

²⁵⁸ Academia Română, Secția cartografică.

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ *Ibidem*, H, III, 461.

populației, ajunge la 236. Urmează apoi o localitate numită „Foițeloi-Făgețelul”, care – după așezare, la gura pârâului Fârțiți – ar fi satul Fârțiți. Nu are indicat numărul de gospodării, ceea ce înseamnă că avea mai puțin de 20 de locuitori. Hangu are în ambele ediții 181 de gospodării, iar în Răpciune numărul acestora crește de la 68 la 170. Schitul Hangului se prezintă în 1835 cu 120 de gospodării, iar în ultima ediție are numai 89. Diferența se explică prin înglobarea unei părți a satului la Răpciune. La Bistricioara numărul gospodăriilor crește de la 78 la 388. Această sporire masivă a numărului locuitorilor se explică și prin înglobarea satului Grințiești, care apare numai în 1835 cu 50 de gospodării. S-au putut, desigur, strecura și unele erori. Nu tot în aceeași măsură crește populația în celelalte sate care se întâlnesc mergând în sus pe cursul Bistriței. Aici era domeniul mănăstirilor Secu și Neamț. În unele sate ale acestora se înregistrează scăderi simțitoare. Călugărenii au 25 de gospodării în ambele ediții. De asemenea, la Poiana Largului numărul acestora rămâne neschimbat – 25. În Larga populația descrește. Din 150 de gospodării rămân numai 74. Satul Roșenii apare fără nici o indicație, având – desigur – sub 20 de gospodării. În aceeași situație se află și satul Dreptul. Rusenii au în ambele ediții 20 de locuitori, Pârâul Fagului 26 și Stejaru 30. Crăpăturile sunt notate cu 40 de gospodării în 1835 și cu 34 în ediția a doua; în schimb, la Fărcașa numărul lor crește de la 40 la 52. Cele mai multe sate au biserici. Pe lângă mănăstirile și schiturile cunoscute, mai apare – ca și în unele catagrafii – Schitul Șonori.

Pe această hartă satele Grozăvești și Vârstat, existente la sfârșitul secolului al XVIII-lea și însemnate pe harta lui H. von Otzellowitz, nu mai apar. Nici într-o parte, nici în alta nu se notează satele Audia și Boboteni.

Întreaga regiune avea în 1835 circa 1300 de gospodării, ceea ce ar face vreo 4420 de locuitori. Ni s-au păstrat datele statistice, care au servit la rectificarea hărții într-un voluminos dosar privind numai ținuturile Neamț și Roman. Operațiunile de recenzie au început în anul 1849 și s-au terminat în 1850. Datele cuprinse în tablourile incluse în acest dosar corespund cu acelea înregistrate în harta din 1853. În întreaga regiune, de la LARGU până la Bicaz, inclusiv Chișirigul, existau 1660 de case cu 5513 locuitori, dintre care 2607 bărbați și 2906 femei. Revin câte 3,3 persoane de gospodărie. Indicele acesta a fost luat ca bază pentru stabilirea numărului locuitorilor în 1835. Se poate constata că în mai puțin de 20 de ani întreaga populație de aici înregistra un spor de peste 1000 de oameni. Aceasta înseamnă o creștere masivă a mijloacelor de existență în zonă.

Trebuie să se observe, de asemenea, că pe domeniul Cantacuzinilor numărul locuitorilor se dublează. O parte dintre ei au fost, desigur, atrași din satele mănăstirilor Secu și Neamț, unde numărul gospodăriilor scade. Pe moșiile mănăstirilor închinete, Buhalnița și Bisericiani, creșterea este normală.

Creșterea sau scăderea populației în regiunea Bicaz-Hangu se poate constata, de asemenea, din cercetarea catagrafiilor întocmite de visteria Moldovei. Prima lucrare cunoscută de acest fel este cea întocmită în anul 1774, păstrată în prezent în Arhiva principală de stat din Moscova. În regiunea Bicaz-Hangu se înregistrează în acest recensământ sumar, întocmit în scopuri fiscale, 232 de case cu 228 de birnici și patru scutiți la Hangu, pe moșia vistiernicului Ioniță Cantacuzino, 96 de case, dintre care 12 pustii, cu 80 de birnici și patru scutiți la Buhalnița, 42 de case cu 42 de birnici la Galu și LARGU, 120 de case, dintre care șapte pustii, cu 92 de birnici și 21 de scutiți la Bicaz și Tarcău. Printre

birnicii de aici se aflau 89 de plăieși însărcinați cu paza muntelui. Alți 76 trăiau la Buhalnița și în alte locuri din Hangu²⁶¹.

Se mai observă, ca de altfel și în catagrafiile ulterioare, numărul mai mare de locuitori și lipsa caselor pustii pe domeniul Cantacuzinilor de la Hangu²⁶². Situația aceasta se poate explica, într-o oarecare măsură, prin faptul că aproape toți proprietarii acestui domeniu, începând din vremea lui Vasile Lupu și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au deținut dregătoria de mari vistiernici ai Moldovei. Se poate presupune că oamenii de pe domeniile lor erau oarecum mai puțin expuși abuzurilor fiscale.

În condica liuzilor din 1803 satul Galu cu cătunele vecine, aparținând Mânăstirii Neamț, avea 207 liuzi, adică oameni supuși la plata impozitelor, Hangu cu satele dependente de dânsul, pe atunci proprietatea vornicului Teodor Balș, număra 321 de liuzi, dintre care opt erau scutiți. Schitul, proprietatea Peonului, avea 54 de liuzi și opt breslași, adică oameni întrebuințați de domnie în serviciul de miliție sau de străjeri la graniță, șezători însă pe domenii particulare și obligați la plata dijmei. Buhalnița, a mânăstirii cu același nume, avea 80 de liuzi și trei breslași, iar Cârmul, al mânăstirilor Bisericiani și Bistrița, 53 de liuzi²⁶³. Se mai adăugau cei 99 de plăieși „de la Bicaz”²⁶⁴, adică din întreaga regiune. Avea, deci, în total 828 de capi de familie, unii impuși la plata impozitelor, alții scutiți.

Într-o catagrafie, întocmită după încheierea păcii din 1812 de la București, numărul locuitorilor din regiunea Bicaz-Hangu se diminuează simțitor. Numărul birnicilor de aici se reduce, față de anul 1803, la 555. Cauza acestei scăderi trebuie căutată în intensificarea exploatării de către proprietari în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812. Cu ocazia întocmirii unei alte catagrafii²⁶⁵, în 1820, se înregistrează o ușoară creștere, numărul locuitorilor – birnici sau scutiți – ajungând acum la 662.

Catagrafiile întocmite în anii 1831 și 1832 sunt mai complete și cu mai multe detalii. Ele arată o creștere simțitoare a populației. Totuși, numărul capilor de familie variază de la un an la altul. Astfel, de pildă, totalul acestora în satele Galu, Bistricioara, Schitu, Hangu, Buhalnița și Cârmu, cu toate cătunele dependente de ele, era în 1831 de cca. 1697. În anul următor numărul acesta se reduce la 1435. Diferența se datorează instabilității „feciorilor de muncă” și a căpătăerilor „ce slugeau la unii și la alții cu hacu” (salariu). În 1831 numărul acestora se ridică la 375, în cea mai mare parte fiind necăsătoriți. În 1832 rămâneau numai 113. Plecaseră, deci, mulți dintre ei pentru a găsi condiții de muncă mai ușoare în alte părți²⁶⁶. Din rândurile lor, ca și din acelea ale populației satelor, vor fi pierit mulți în timpul holerei, care – în vara anului 1831 – a decimat populația de aici și din alte regiuni ale țării²⁶⁷.

Catagrafiile din 1838 și 1839 dau pentru satele arătate 1699 de capi de familie²⁶⁸, prin urmare, aceeași situație ca în 1831. În anii 1845-1846 totalul gospodăriilor țărănești de aici se menține în jurul aceluiași cifre. Se observă mici variații provocate de aceeași instabilitate a căpătăerilor. Unii rămâneau și erau trecuți în rândul birnicilor, alții plecau în alte părți.

²⁶¹ Arhivele Statului Iași, microfilm.

²⁶² Arhivele Statului Iași, tr. 1772, op. 20202, nr. 16587.

²⁶³ *Uricarul*, VII, p. 257.

²⁶⁴ *Ibidem*, p. 276.

²⁶⁵ Arhivele Statului Iași, *Catagrafia ținutului Neamț*, nr. 8, tr. 166, op. 184.

²⁶⁶ Arhivele Statului Iași, *Catagrafia ținutului Neamț, Ocolul Muntelui din 1831 și 1832*, tr. 885, op. 1011, nr. 23, 32.

²⁶⁷ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 203, f. 445, 449, 498-499, 608, 616, 807, 908.

²⁶⁸ Arhivele Statului Iași, tr. 1316, op. 1488, nr. 1192, 1197.

În statistica întocmită în anii 1858-1860 se înregistrează în aceleași sate 10272 de „suflete”²⁶⁹. Numărul locuitorilor din aceste părți este aproape dublu față de cel dat de harta rusă din 1853.

În ultima parte a evului mediu și la începutul perioadei moderne creșterea populației din regiunea Bicaz-Hangu devine normală. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor ea cunoaște însă mari salturi, ce se explică prin aflusul de căpătăeri veniți aici din alte zone ale țării, precum și prin stabilirea în aceste părți a unor emigranți transilvăneni.

Există numeroase documente care dau informații cu privire la emigrarea țăranilor transilvăneni, supuși unei crâncene exploatare și unui regim fiscal implacabil, în Moldova și în Țara Românească. Problema aceasta a fost urmărită în diverse lucrări de specialitate și nu este cazul să fie expusă aici. Un mare număr din acești emigranți se vor stabili și în satele de pe cursul mijlociu al Bistriței. În secolul al XVII-lea și în prima parte a celui următor mânăstirile de aici au obținut numeroase privilegii pentru a aduce, în calitate de poslușnici, oameni străini din altă țară²⁷⁰. Acordând, pe un termen limitat, anumite scutiri, mânăstirile reușeau să atragă pe domeniile lor, cu mai multă ușurință, țărani din regiunile mai apropiate ale Transilvaniei. Intensificarea exploatareii lemnului, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a atras – desigur – în aceste părți un însemnat număr de emigranți. Față de vechii locuitori ai regiunii, noii veniți aveau o situație mai grea și îngroșau rândurile sărăcimii satelor. Într-o mărturie dată vechilului Mânăstirii Neamț, unii dintre locuitorii din Galu, de pe domeniile acesteia, se plâneau că sunt exploatați de țăranii bogați din sat și considerați cu mai puține drepturi la folosirea proprietății ca unii care erau „ungureni”²⁷¹.

În procesul dintre Schitul Peonul și Ralu Calimach Cantacuzino, aceasta a prezentat o mărturie din 28 august 1818, dată de „5 bătrâni locuitori din satul Răpciune”, în care „cu sufletul lor ... pre cât știu ei și au auzit și de la părinții lor” spuneau, între altele, că schitul cu judecată „au apucat a stăpâni atât de la schit în sus până la vechile hotare a moșiei Bălțătești, precum și de la schit până în apa Bistriței, pe unde se găsea atunci pădurea întregă și trei mii de oameni di piste hotar, au început a tăe pădurea și s-au așezat din an în an, precum și astăzi se găsește stăpânirea schitului”. Exagerau, desigur, bătrânii din satul Răpciune, când afirmau că numai pe domeniile Schitului Peonul s-ar fi așezat „trei mii de oameni” străini. Totuși, imigranții transilvăneni s-au așezat în satele de pe cursul mijlociu al Bistriței în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor. Mulți dintre căpătăerii menționați în catagrafii aveau o astfel de calitate. În aceleași lucrări de statistică mai apar, de asemenea, și alte categorii, precum cele de „bejenari hrivoliiți” sau „bejenari birnici”, care pot fi de aceeași proveniență. Catagrafia din 1820 menționează că în satul Cârnu erau locuitori veniți din Transilvania în 1786, 1812 și 1817, bucurându-se de unele scutiri în baza unor cărți domnești²⁷². În onomastica prezentată de documentele privind regiunea există, desigur destul de rar, indicii cu privire la originea transilvăneană a unor locuitori de aici. Pe lângă mulți cu numele Ungureanu, mai apar alții care se numesc Ciucan, Sălăgeanu, Olteanu. Cei cu numele de Dorneanu sau Vicovanu au venit, desigur, din Bucovina. În vorbirea unor locuitori din această regiune se observă unele fonetisme sau elemente lexicale care indică originea lor transilvăneană. Toponimia de origine maghiară

²⁶⁹ *Populația Moldovei pe 1859-1860, cap. II, Populațiunea, fără loc și dată.*

²⁷⁰ Arhivele Statului Iași, 400/14, 23, 34, 36, 41, 67, 71. Numai pentru Schitul Peonul.

²⁷¹ Arhivele Statului București, *Mânăstirea Neamț, CXLVI/8.*

²⁷² Arhivele Statului Iași, *Catagrafia ținutului Neamț, Ocolul Muntelui din 1831 și 1832.*

din regiune nu a fost impusă de acești imigranți. Ea apare ca o moștenire de la valul mai vechi de oameni veniți de peste munți în secolele XIII-XIV.

Dacă proprietarii moșiilor de pe valea Bistriței s-au străduit să atragă pe proprietățile lor locuitori din alte părți ale țării sau din Transilvania prin oarecare avantaje acordate pe termen limitat, ei n-au încetat, fie că erau mânăstiri sau boieri, să aservească și să exploateze țărăimea. S-a arătat mai sus că venituri consistente storceau de aici prințesa Sturza sau Mânăstirea Buhalnița. Pentru a le realiza erau folosite toate formele rentei, iar ele variau numai în raport cu natura exploatării și cu necesitățile proprietarilor.

În perioada mai veche, aici – ca și în alte părți ale țării – tipul predominant al rentei a fost dijmuirea produselor obținute de țăran prin munca sa. Constituirea marilor domenii feudale în secolul al XVII-lea și extinderea creșterii vitelor pe terenurile rezervate proprietarilor au impus folosirea muncii de clacă pentru cosirea, adunarea și transportarea fânului necesar numeroaselor turme de oi ale mânăstirilor. Agricultură nu a jucat un rol de seamă în aceste regiuni de munte în dezvoltarea relațiilor feudale. Desigur, modestele rezerve folosite de proprietari pentru cultura unor plante erau lucrate tot de țăranii impuși la efectuarea unui anumit număr de zile de clacă. Boierescul este menționat pentru prima dată aici într-un document din anul 1772, când vistierul Ioniță Cantacuzino scria vătavului său să scutească opt oameni de asemenea obligație²⁷³. Oamenii aceștia ședeau pe moșia Schitului Peonul. Probabil acesta nu avea posibilitatea să le pună la dispoziție pământul de care aveau nevoie și din această cauză ei apelau la Cantacuzinii vecini, care – în schimbul terenurilor date – îi obligau la muncă de clacă.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea mărimea acestei obligații nu era fixată de nici o lege. Proprietarii puteau să ceară țăranilor zile de clacă după necesitățile lor. În această privință nu erau îngrădiți decât de modul în care cei exploatați răspundeau la asupra.

În anul 1742 locuitorii din satul Bălțătești, de pe domeniul Cantacuzinilor, cereau domnului Constantin Mavrocordat să-i elibereze „din vecinătate”, jeluindu-se că erau asuprați „peste puțința lor, cât nici vreme de hrană lor nu le dă”. Proprietarul moșiei, vornicul Iordachi Cantacuzino, tăgăduiește cele ce i se imputau. Totuși, domnul a hotărât ca „țăranii să muncească după rânduială, iar dacă vor fi supărați peste obicei să-i aducă faptul aceste la cunoștință spre a lua măsuri de îndreptare”²⁷⁴.

Dintr-o altă dispoziție a lui Constantin Mavrocordat se vede că vecinii aveau alte obligații decât oamenii liberi. În timp ce oamenii liberi erau obligați la 12 zile de muncă pe an și la plata dijmei, vecinii „erau stăpâniți după obicei”. Dispoziția citată se referă la obligațiile oamenilor liberi de pe moșiile mânăstirești. Ea prevede că tot omul casnic de pe moșia mânăstirească, „orice breaslă ar fi să aibă a sluji 12 zile într-un an mânăstirii, ori cu clacă, cu boii de va sluji la ceva, sau cu sapa, sau la orice fel de lucru va fi orânduit de către egumeni. Acest nart să-l aibă de la oamenii care nu sunt vecini, iar vecinii să-i stăpânească pe olicei”²⁷⁵.

După desființarea veciniei, Constantin Mavrocordat a fixat munca de clacă a țăranilor la 24 de zile pe an peste dijma pe care trebuiau s-c predea proprietarului²⁷⁶. Printr-un act referitor la o cercetare întreprinsă de mitropolitul Iacov Putneanul în anul 1752,

²⁷³ Arhivele Statului Iași, 400/33.

²⁷⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 338.

²⁷⁵ *Uricarul*, V, p. 400-402; D.C. Sturza-Scheianu, *op. cit.*, p. 17-48.

²⁷⁶ D.C. Sturza-Scheianu, *op. cit.*, p. 21-23.

privind obligațiile țăranilor de pe domeniile Mănăstirii Neamț, se poate constata că această dispoziție nu s-a aplicat. Claca a fost fixată în continuare tot la 12 zile pe an²⁷⁷.

În 1766 Grigore Ghica a redus claca la 12 zile pe an. În același timp, el a rânduit ca locuitorii din satele de la hotarul țării să lucreze numai șase zile pe an în trei răstimpuri, bani să dea tot pe jumătate, adică 10 bani pe zi, numai dijma s-o dea „pe obicei”²⁷⁸. În această situație intrau și locuitorii din regiunea Bicaz-Hangu.

Obligațiile țăranilor au fost agravate prin „ponturile” puse în aplicare în 1799, prin care se stabilea că fiecare clăcaș să lucreze 12 zile pe an la orice lucru ar avea stăpânul moșiei „din răsăritul soarelui și pân la apus, cu odihna sa”. Acest așezământ determina – în același timp – „nartul”, adică norma pe care un țăran trebuia s-o îndeplinească într-o zi la diferite munci. Cantitatea de muncă impusă pe zi unui țăran era excesiv de mare, încât se ajungea la o majorare mascată a zilelor de clacă.

Ponturile din 1799 sunt interesante și pentru faptul că ele prevăd posibilitatea de a converti munca în rentă bănească, ca și în așezământul lui Grigore Ghica. Se menține dispoziția ca oamenii din satele din apropierea graniței să lucreze numai șase zile pe an și să-și poată răscumpăra obligațiile plătind numai 10 bani pe zi în loc de 20, chiar dacă proprietarul nu ar fi dorit aceasta, ceea ce nu era cazul și pentru satele din restul țării.

Documentele privind regiunea Bicaz-Hangu arată că țăranii de aici s-au folosit de aceste dispoziții. De altfel, lipsa unor terenuri destinate agriculturii determina și pe proprietarii din aceste părți să accepte astfel de mijloace pentru achitarea obligațiilor țăranilor.

Folosirea rentei în bani pe scară tot mai largă, pe lângă celelalte forme de exploatare, a provocat schimbări profunde în structura societății din regiunea Bicaz-Hangu, ca și în alte părți, și a determinat apariția unor noi categorii de exploatare.

Existența unor relații bănești între producătorul direct și proprietarul funciar, stabilite pe bază de înțelegere și determinate de norme precise, a provocat transformarea unei părți din țăranime fie în arendași, fie în proprietari, în timp ce alții au ajuns argați, care nu posedau nimic și se angajau la muncă pe bani. În dezvoltarea sa ulterioară renta în bani a dus la transformarea proprietății moșierești în proprietate țărănească liberă sau la forma capitalistă a mijloacelor de producție, la renta plătită arendașilor.

În paginile precedente s-a urmărit producția de mărfuri în cadrul gospodăriei țărănești din această regiune. Creșterea vitelor în scop comercial și vinderea produselor obținute de pe urma creșterii lor, prelucrarea meșteșugărească a lemnului, exploatarea pădurilor și plutăritul aduceau însemnate venituri cel puțin unei părți din țăranime. Faptul acesta a provocat o mai pronunțată diferențiere în sânul ei. Catagrafiile prezentate mai sus împart pe țărani în trei categorii: „frunțași”, „mijlocași” și „codași”²⁷⁹. Pe lângă aceștia se mai adaugă „feciorii de muncă” și „căpătăerii”, care se angajează la lucru cu „hac”. Este vorba, deci, de argați salariați.

Apariția unor țărani chiaburi în satele de pe cursul mijlociu al Bistriței se poate constata dintr-o mărturie pe care locuitorii din satul Galu o dădeau la 6 august 1798 vechilului Mănăstirii Neamț, proprietara lor²⁸⁰.

²⁷⁷ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXL/21.

²⁷⁸ D.C. Sturza-Scheianu, *op. cit.*, p. 25-28. Așezământul lui Gr. Calimachi tot aici, p. 28-31.

²⁷⁹ În legătură cu această problemă, vezi C. Istrati, *Despre diferențierea țăranimii clăcașe în regiunea de munte a Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în *SCS, Iași (Istorie)*, XII, fasc. I (1961), p. 117 și urm.

²⁸⁰ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXXVI/8.

„Până nu va fi vechil în Galu” – spuneau ei – o parte din locuitori „erau mai mult decât niște egumeni”. „Țineau locurile cele mai multe și mai bune” pe care le-ar fi „apucat de la moșii și strămoșii lor ca niște răzeși”. „Luau vite streine, armenești, de le iernau și luau sute de lei”, iar alții „faceau fân de negustorii”. „Cel lipsit și sărac” era obligat să le lucreze, căci altfel nu obținea de la ei „loc de hrană măcar de-o palmă”. Ei se pretindeau „moșinași”, iar pe ceilalți îi considerau „ungureni”. „La adet” plăteau, în schimb, „cum săracul, cum bogatul”. În urma măsurilor luate de vechil chiaburii s-au făcut ca „niște lei sălbateci”, „mureau de ciudă” și „beau prin cârciume”, punând la cale tot felul de mărturii mincinoase împotriva administratorului trimis de mânăstire.

Dintr-un alt document se poate constata că din cei 67 de capi de familie din Galu, numai șapte se ridicaseră în rândul chiaburilor²⁸¹, ceilalți erau țărani mijlocași sau săraci, iar o parte dintre ei probabil argați la cei dintâi. Mânăstirea intervenise încă din 1797 și, întrucât „frunțașii” se opuseseră, vechilul a trebuit să se adreseze Isprăvniceii Neamțului. El arată că unii aveau 12-15 fâlci de fânaț și câte 2-3 vite. Vechilul era împuternicit să ia de la aceștia, nu numai câte o falce, ci până la 5-6 fâlci și să le împartă la cei care nu aveau nimic²⁸².

O parte dintre țărani se îmbogăteau de pe urma vânzării unor produse și a legăturilor cu negustorii armeni. Legăturile cu piața și practicarea rentei în bani provocaseră diferențierea țărănimii și apariția în sânul ei a unor țărani înstăriți, care exploatau munca celorlalți. Contradicțiile evidențiate mai sus provocau puternice tulburări în sânul țărănimii și făceau necesară intervenția proprietarilor și a dregătorilor ținutali.

Cei șapte țărani chiaburi, transformați în arendași ai proprietății mânăstirești de la Galu – documentul arată precis că „mai înainte ei cumpărau (arendau) venitul moșiei” –, chemați în fața judecătorului de Isprăvnicia Neamțului, au fost siliți să dea un zapis prin care declarau că sunt mulțumiți cu modul în care vechilul mânăstirii a distribuit pământul țăranilor, prin analogie (proporțional) cu numărul vitelor și se obligau să plătească „adetiul” (chiria) caselor²⁸³. Întrucât pământul era proprietatea mânăstirii, se vede că împărțirea țăranilor în „frunțași”, „mijlocași” și „codași” se făcea în raport cu numărul de vite posedat de dânșii.

Conducerea mânăstirilor Neamț și Secu intervenise în conflictul iscat între locuitorii din satul amintit, nu fără gândul de a trage unele foloase de pe urma încheierii unor noi învoieli cu țărani. Într-adevăr, aceștia îi dăduseră un zapis prin care se obligau să dea dijmă după „hotărârea ponturilor”, să plătească „adetiul de casă și alte venituri ale moșiei”, dar – întrucât observaseră că unele ponturi le sunt defavorabile – ei „stăteau cu împotrivire”, aducând „mânăstirilor mare pagubă”. Egumenul s-a jăluit domnului și Constantin Alexandru Ipsilanti fixa printr-o dispoziție, datată la 23 februarie 1800, obligațiile țăranilor din satele de la munte ale Mânăstirii Neamț: Crăpăturile (Popești), Fărcașa, Galu și Largu. Ei erau impuși să dea dijma din toate produsele, în afară de grădinile de zarzavat, folosite numai pentru trebuința casei lor. Întrucât ei stăteau „la marginea țării” și „la loc greu de munte”, urmau să plătească „numai câte un leu de tot gospodarul căsaș pe an”, la fel ca țărani din satele Dorna, Crucea, Bistrița și altele. Pentru fânul necesar vitelor lor trebuiau să dea dijmă, câte două parale de fiecare stângen de fân. Cei care aveau oi puține, adică „50, 60 și păr la 100 oi unul”, întovărășindu-se, vor face stâne, să plătească „dijma locului” câte două parale de mânzate, sterpele fiind scutite. Cei care aveau

²⁸¹ *Ibidem*, CXXXVI/10.

²⁸² *Ibidem*, CXXXVI/84.

²⁸³ *Ibidem*, CXXXVI/10.

oi mai multe urmau să se înțeleagă cu mănăstirea sau să-și caute loc de pășune în altă parte. Proprietarii nu erau obligați să dea acestora loc pentru a-și pășuna vitele lor în număr prea mare. Cei care aveau mori, ferestraie și pive pentru sumane plăteau „venitul mănăstirii” după „învoiala și zapisul ce au făcut”, adică opt lei de ferăstrău pe an, opt lei pentru o moară „de frunte”, șase lei pentru una „de mijloc” și patru lei și jumătate pentru una „codașă”, iar de fiecare „găvan” la pive câte doi lei și jumătate. Cei care făceau negoț cu lemne, catarge și altele dădeau dijmă mănăstirii potrivit ponturilor pentru păduri²⁸⁴. Documentul acesta arată precis existența unor legături cu piața ale țăranilor din regiunea de care ne ocupăm, convertirea rentei în natură în rentă bănească și diferențierea din rândul țăranimii.

Totuși, mănăstirea avea interesul să mențină, pe lângă rentă bănească, și unele forme mai vechi de exploatare. Dispoziția din hotărârea domnească, potrivit căreia cei care aveau multe vite mai să-și caute loc de pășunat aiurea, venea în avantajul ei și-i oferea mijloace de a-și lucra rezerva. În noua învoială încheiată cu mănăstirea, observând că unele ponturi ale domniei sunt împotriva lor, țăranii se angajau să mai dea fiecare 1-2 „dimerlii” grăunțe de porumb, jumătate de oca de brânză de fiecare oaie cu lapte și să cosească fânul de pe terenurile rezervate mănăstirii²⁸⁵. Zapisul este dat numai de 13 capi de familie, adică de cei care aveau vite mai multe, pentru care mănăstirea nu era obligată să le dea loc de pășunat. Aceeași diferențiere și aceleași nemulțumiri se observă și în alte sate din regiunea Bicaz-Hangu. În 1835 sătenii din Buhalnița se plâneau că unii dintre ei aveau fânaț mai mult decât alții și că ar fi încărcăți cu cislă de pașnicii satului²⁸⁶.

Renta în bani era convenabilă chiar mănăstirilor care aveau moși în regiunile de podiș și câmpie. Ele nu dispuneau de oameni capabili, care să se ocupe direct și să conducă administrarea rezervelor lor. Țăranii însă se împotriveau și refuzau să-și achite obligațiile și, peste termenele stabilite, rămâneau datori mănăstirilor cu însemnate sume de bani. Împotrivirea pe care o manifestau țăranii chiaburi provoca multe încurcături egumenilor. Nu le rămânea decât să vândă pământurile țăranilor sau să recurgă la alte mijloace.

S-a putut constata că unii dintre țăranii chiaburi se transformaseră în arendași. Un astfel de mijloc de îmbogățire nu a fost trecut cu vederea de unii negustori de prin târguri sau de boiernași. În felul acesta a apărut o nouă categorie de exploatare, intermediari între proprietari și producătorul direct. Apariția arendașilor pe moșiile din munți ale Mănăstirii Neamț este semnalată de un document din anul 1807. Acum locuitorii din satele amintite încheiau o nouă învoială cu egumenul în privința dijmei și a muncilor ce urmau să le facă în schimbul pământului folosit. Declarau că mai înainte, când moșia fusese administrată de vechili, ei se purtasera rău cu aceștia și, din această cauză, mănăstirea recursese la arendași. Supuși la exploatarea acestora, ei „au fost ca robii” și „au pătimit în trei ani ca în zece”. Țăranii se învoiau ca mănăstirea să renunțe la arendași și să-și pună din nou vechili, căci ei vor fi „supuși întru toate și cinstitori de stăpâni și silitori de păzirea tocmelii după ponturi”²⁸⁷.

Condițiile în care se încheie această învoială sunt cu mult mai grele decât cele anterioare și nu au ușurat cu nimic situația țăranilor săraci din sat. În locul unui arendaș sau doi se substituiau 14 „frunțași” din cele patru sate. Adentul de casă este sporit la doi lei sau, în muncă, la „câte o falce de fân stog gata”. Pentru șapte „mutări” (terenuri pentru

²⁸⁴ *Ibidem*, CXXX/66, CXXXVI/34. Domnul ordona isprăvniciiilor de Neamț să constrângă pe locuitorii din aceste sate să-și achite obligațiile către mănăstiri și să-și plătească datoriile.

²⁸⁵ *Ibidem*, CXXXV/8.

²⁸⁶ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 965, f. 9 v.

²⁸⁷ Arhivele Statului București, *Mănăstirea Neamț*, CXXXVI/12, 14.

stâni) vor da 350 de vedre de brânză „bună”, nu din aceea pe care o făceau ei pentru „negustorie”. Cei 14 țărani urmăreau câștiguri și luau asupra lor orânda cârciumilor din trei sate pentru suma de 300 de lei. Se obligau să cosească și să adune fânul de pe rezerva mânăstirii, să cultive ogoarele făcute de arendași și să adune recolta la „metohul” (conacul) ei. Dintre cei săraci, desigur, ei se ofereau să dea, în calitate de scutelnici, trei pescari care să prindă pește pentru călugări, un rânđaș la grajdurile de la metoh și 40 de oameni care să facă două zile cu mâncarea lor la cositul fânului de la mânăstire. Din lemnul tăiat pentru „negustorie” urmau să dea zeciuală după ponturi. Învoiala aceasta s-a repetat și mânăstirea le-a scăzut 70 de vedre din cantitatea de brânză pe care trebuiau să i-o predea.

Țăranii chiaburi din sate au continuat să arendeze moșiile mânăstirilor și proprietarilor. Astfel, în 1822-1823 Mânăstirea Bistrița arenda locuitorilor o parte din Potoci cu suma de 3500 de lei. Bălăteștii se arendau acestora cu 6200 de lei, Buhalnița cu o parte din Secu și Izvorul Muntelui, de asemenea, pentru 3500 de lei. În regiune apar și arendași individuali, ca Ion Melinte, care arenda de la Mânăstirea Buhalnița satul Chișirig cu 1750 de lei. Moșia Hangu se arenda însă, după „tahmin”, la suma de 20000 de lei²⁸⁸.

Cu timpul, arendarea moșiilor la țărani care ședeau pe ele nu se mai practica. Între proprietar și țăranul producător direct se interpune arendașul recrutat din rândurile boierilor, boiernașilor sau negustorilor. Logofătul Teodor Sturza, vornicul Vasile Ghica, boieri mari, apar ca arendași la Galu sau Buhalnița²⁸⁹. Ei întrebuițează vechili care se îngrijesc de administrarea bunurilor arendate. Cei mai mulți dintre arendași sunt „ciocoi”, adică boiernași sau negustori cu mici ranguri de boierie cumpărate. Obișnuit, aceștia se întovărășeau câte doi sau trei.

Egumenii greci de la Buhalnița arendau moșiile, de obicei, unor rude ale lor, folosul trăgându-l mai mult ei înșiși decât mânăstirea, care se ruina. În 1851 Grigore Alexandru Ghica a reușit să impună scoaterea la licitație a moșiilor ce urmau să se arendeze de către mânăstirile închinat. În urma licitației, moșiile Mânăstirii Buhalnița, pentru care se obțineau mai înainte numai 3000 de galbeni, s-au arendat în acest an cu 6559 de galbeni²⁹⁰. Adescori, egumenii se întovărășeau cu negustorii pentru a exploata moșiile. Asociatul egumenului Gavriil de la Buhalnița era, de exemplu, Avram sãn Zeilic din Piatra²⁹¹.

Pentru a scoate sume de bani datorate proprietarilor ca arendă și pentru a se îmbogăți într-un timp cât mai scurt, arendașii supuneau pe țărani la cea mai cruntă exploatare. Un contract încheiat de egumenul mânăstirilor Neamț și Secu cu banul Dumitrachi Stan, pentru arendarea pe timp de cinci ani, cu 16555 de galbeni, blanchia moșiei Munții și plângerile făcute de locuitori împotriva celui din urmă dezvăluie pe deplin amploarea exploatării la care ei erau supuși. Arendând moșia, conducerea celor două mânăstiri nu renunța să exploateze pe seama sa rezervele destinate creșterii vitelor sale. Pe lângă bani, arendașul trebuia să-i mai dea și o cantitate de 500 de vedre de brânză anual. Se obliga să pună la dispoziție mânăstirii 250 de oameni, pentru a-i cosi fiecare câte o falce de fânaț, 100 de sâni pentru a transporta lemnul de foc la mânăstire și 12 capre sălbatice vânate. I se mai impunea să dea ceară, undelemn, câte o merrță de făină de grâu, cinci vedre de vin și o oca de tămâie la fiecare biserică din satele de pe moșie și două rânduri de veșminte la mânăstire. Era obligat să scutească de dijme și de boieresc șase „slujbași volnici” folosiți ca pădurari de către mânăstire. Văduvelor și bătrânilor

²⁸⁸ *Uricarul*, XX, p. 348-349.

²⁸⁹ Arhivele Statului București, XL/18; Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 486, f. 55.

²⁹⁰ *Uricarul*, VI, p. 106.

²⁹¹ Arhivele Statului Iași, *Isprăvnicia Neamțului*, dos. 479, tr. 634, op. 696, f. 107.

scuțiți de boieresc trebuia să le dea la fiecare câte 40 de prăjini pentru cultură sau pășunat. Plata impozitelor privea pe arendaș.

Veniturile pe care urma să le ridice de aici arendașul constau în dijma plătită de locuitori din cereale și fân, în munca de clacă a țăranilor, dijmele de la mori și ferestraie, în exploatarea a 30 de fălci de pădure anual și a terenului ce întrecea peste necesitățile locuitorilor. El își lua obligația de a nu asupri pe țărani. I se puneau la dispoziție metoacele, morile, ferestraiele și cârciumile proprietății din satele Galu și Pipirig²⁹².

Luând de pretext starea nenorocită a locuitorilor, jefuiți de arendașii din anii precedenți, lipsa lor de hrană și faptul că numai din exploatarea pădurilor ar fi putut scoate banii ei spre a achita datoriile către foștii lor exploatare, arendașul reușește să determine mânăstirea să-i adauge și alte parchete de pădure pentru a fi tăiată²⁹³.

Cum a reușit aga Stan să plătească sumele mari de bani ca arendă mânăstirii și cum a putut să se îmbogățească, să-și construiască în oraș case încăpătoare și frumoase și să cumpere noi titluri de boierie arată plângerile locuitorilor. La 16 iunie 1849 26 de locuitori din Gura Largului împreună cu preotul, vornicul și pașnicii satului aduceau la cunoștință egumenului că, pe baza unei învoielii pe care o încheiaseră cu arendașul, ei erau exploatați și asupriți peste măsură. Pe cât le-a fost puterile, cu lucrurile lor mișcătoare și nemișcătoare și mai vârtos cu silnica muncă la pădure, ei reușiseră să plătească banii ceruți de arendaș până la 1848. Din cauza unei molime, în anul 1848 ei nu au putut aduna banii la termen și s-au angajat să facă, în contul datoriei, chereștea – adică trincheturi, raele, catarge și grinzi –, urmând ca fiecare gospodar să muncească pentru facerea ei de la 26 octombrie până în luna iunie, împreună cu doi boi, primind pentru o astfel de muncă numai 26 de lei. Munca pentru fasonarea catargelor, trincheturilor și raelelor o fac fără nici un câștig, căci ei sunt nevoiți să taie mai mult de zece copaci până a găsi unul bun, în măsurile cerute.

Arendașul adusesse pe moșie un mare număr de oi și „în vremea primăverii, când odraslește țarina” pășteau fânețele locuitorilor până rămânea numai „pământul gol”. Din această cauză ei au rămas fără fân și le-au pierit vitele. Cereau ca mânăstirea să renunțe la arendarea moșiei. Arătau că o parte din ei au fugit și amenință că sunt gata „din ceas în ceas” să se risipească în toate părțile²⁹⁴.

După o lună venea la mânăstire plângerea locuitorilor din Galu. Aceștia încheiaseră o înțelegere cu arendașul aga D. Stan să-i facă de fiecare gospodărie din sat câte patru plute de grinzi. Arendașul a cercetat „tăblița” satului și a constatat că erau trecuți acolo și un număr de căpătăeri care pleaseră în altă parte. El a însărcinat pe cei rămași să mai facă un alt rând de grinzi pentru fiecare om înscris în tăbliță și apoi să-i transporte la ferestraie și câte 50 de butuci fiecare. Din această cauză 48 de locuitori au fugit din sat. Ca și când ar fi fugit din pricina lor, cei rămași au fost obligați să împlinescă și datoriile acestora.

Locuitorii satului Galu se mai învoiseră cu arendașul să-i facă o anumită cantitate de chereștea de la ferăstrăul de pe pârâul Dreptul, cu condiția ca el să le dea boii necesari și cu preț de 40 de lei pluta dusă la Piatra. Vechilul arendașului, ca și când nu ar fi cunoscut condițiile învoielii, le-a luat câte o plută de dulapi sau câte opt grinzi de fiecare pereche de boi. O parte din boi au pierit și țăranii au fost impuși să-i plătească. Fânețele locuitorilor au

²⁹² Arhivele Statului Iași, *Departamentul Dreptății*, tr. 1786, op. I, 2035, nr. 7004, f. 69-72.

²⁹³ *Ibidem*, f. 73-74.

²⁹⁴ *Ibidem*, f. 67.

fost păscute și aici de turmele arendașului. În timpul facerii fânului le-a lăsat numai șase zile de lucru pentru dâșii și, din cauza lipsei de fân, le-a pierit un mare număr de vite.

De pe urma plutăritului fiecare om ar fi avut posibilitatea să câștige câte 10 lei pe săptămână, însă din cauză că tot timpul munceau pentru arendaș, nu puteau să-și plătească nici birul, nici adetiul. Fruntașii se învoiseră cu arendașul ca cei care au slugi sau feciori necăsătoriți să nu fie „supărați întru nimica”, dar – cu toate acestea – au fost impuși să plătească 30 sau 24 de lei de fiecare. Semnează și aici toți cei 60 de locuitori ai satului, împreună cu vornicul și cu pașnicii²⁹⁵.

Dintr-un alt document se poate constata că țăranii lipsiți de bani pentru plata impozitelor și de hrană erau constrânși să se împrumute de la arendaș²⁹⁶. Acesta se plângea, la rândul său, că țăranii „smoniți de diferite fețe, care prin feluri de ademeniri îi măgulesc ca să se poată folosi de munca lor”, refuză să-i lucreze și să-i plătească datoriile. În schimb, ei munceau cu plata la alții și dau a înțelege că, având vite, vor putea plăti cu ele datoriile lor. Însă mânăstirea, grijulie ca puterea de muncă a țăranilor să nu fie scăzută prin răpirea vitelor lor, prevăzuse în contract interdicția de a împlini datoriile locuitorilor pe o astfel de cale²⁹⁷.

Pentru a se cerceta neînțelegerile dintre țărani, arendași și mânăstire s-a instituit o comisie de către Departamentul Dreptății. În fața acesteia apărătorul intereselor Mânăstirii Neamț, M. Kogălniceanu, arată că arendașul a „brăcuit” pădurile mânăstirii și a tăiat lemne peste cantitatea prevăzută în contract. Numai din „lemnul tăiat în zadar” mânăstirea ar fi putut îndestula pe următorii posesori (arendășii) pe vreme de 10 ani. Arendașul nu a făcut nici o reparație la „acareturile moșiei”. El era obligat să dea locuitorilor pământul necesar pentru hrană. Li se pusese la dispoziție numai „prundiș” și „pietriș”, constrângându-i astfel să recurgă la învoielii asupritoare cu dânsul pentru terenul suplimentar cerut de ei. În felul acesta arendașul a reușit să sporească peste măsură „boierescul” prevăzut de lege pentru regiunile de munte.

Mânăstirea îl făcea răspunzător pentru locuitorii care fugiseră din cauza lui de pe moșie. Numărul acestora trecea de 50 de oameni. Din cauza asupririlor și exploatării la care fuseseră supuși, locuitorii din Galu și Pipirig, „acei odată vestiți prin bunătatea lor în toată Moldova”, erau „cei mai scăpătați și mai îngenunchiați săteni din munți”.

Apărătorul atrăgea, „în numele omenirii batjocorite”, luarea aminte a comisiei asupra unui extras dintr-o jalbă a țăranilor din satele Pipirig și Boboești, din 9 iulie 1849. Nenorociții se jăluiau că „cu marea silnicie au pus zapcii asupra lor, până și cu picioarele i-au băgat în gărla morii în vreme de iarnă și după ce i-au scos din gărlă i-au pus de au mutat bolovani din loc în loc și nici așa nu i-au lăsat și i-au băgat în zemnice și i-au închis și lii-au dat fum de potloage de abia de n-au murit și ne mai putând răbda au dat zapise că vor face butuci cu preț cum au voit”²⁹⁸.

Alte plângeri ale țăranilor din satele arătate au fost, de asemenea, înaintate comisiei. Din ele se vede uriașa cantitate de muncă stoarsă fără plată de la țărani de către arendaș. Locuitorii din satul Largu fuseseră obligați să-i muncească, în cei cinci ani, peste 500 de zile fără plată și peste învoială. Oamenii care au încercat să plece din sat pentru a munci în alte părți, spre a aduna banii necesari plății impozitelor, fuseseră prinși și bătuți²⁹⁹.

²⁹⁵ *Ibidem*, f. 63.

²⁹⁶ *Ibidem*, f. 4.

²⁹⁷ *Ibidem*.

²⁹⁸ *Ibidem*, f. 61-62.

²⁹⁹ *Ibidem*, f. 96-97, 104.

La patru locuitori din Gura Largului le luase 10 oi, 31 de miei și 310 lei pentru a împlini astfel o pierdere ce i-o provocase un cioban al său³⁰⁰. Unii țărani, deznădăjduiți din cauza bățăilor la care erau supuși, s-au aruncat în Bistrița și s-au înecat, alții au murit din cauza muncilor la care au fost supuși³⁰¹. Arendașul a refuzat să trimită comisiei condicile de socoteli ale moșiei și nici el însuși nu s-a prezentat în fața acesteia³⁰².

Din cercetările făcute de comisie s-a constatat că toate plângerile locuitorilor erau îndreptățite. Împotriva lui au mărturisit însăși vechilul și vătavii folosiți de dânsul pentru asuprirea locuitorilor. În încheierile comisiei sunt scoase în evidență toate nelegiuirile săvârșite de aga D. Stan. În maltratarea țăranilor de pe moșia arendată el se folosise de calitatea sa de dregător al ținutului Neamț. Cu munca neplătită a țăranilor el își construise frumoase case de piatră în oraș³⁰³.

Agă D. Stan se plângea domnului că țăranii sunt ațâțați împotriva sa de oamenii mănăstirii și de avocatul acesteia, M. Kogălniceanu, și cerea să se instituie o nouă comisie³⁰⁴. M. Kogălniceanu ar fi urmărit să se răzbune împotriva sa din cauza măsurilor pe care le luase împotriva lui în 1848, în calitate de dregător al ținutului³⁰⁵. El încerca să recuze pe toți membrii comisiei, prezentându-i ca dușmani ai săi³⁰⁶.

Raportul încheiat de comisia amintită, înaintat Departamentului Dreptății la 10 aprilie 1850, constituie cea mai neagră pagină din cronica suferințelor țăranimii de pe cursul mijlociu al Bistriței, dar nu este singura. Plângerile adresate de țăranii trăitori în satele de aici organelor administrative și judecătorești din capitala ținutului dezvăluiau exploatarea la care erau supuși și ororile săvârșite de arendași.

În goana lor de a se îmbogăți cât mai repede, arendașii moșiei Buhalnița, Alecu Hristea și Iordache Teodoru, pretindeau țăranilor, pe la 1831, plata boierescului în bani, deși nu dispuneau de locuri de cultură care să se lucreze sub directa lor conducere. Cereau, de asemenea, ca și dijmele să le fie plătite tot în bani. Locul de hrană al locuitorilor era vândut de dânsii cu suhat pentru pășunarea unor vite străine³⁰⁷. Pe vremea aceea veneau la pășunat în munții Moldovei numeroase turme de oi. Numai în anul amintit au trecut prin pasul Bistricioara 20 de turme, însumând 18555 de oi³⁰⁸.

Sub diferite pretexte, arendașii Alecu Hristea și Iordache Teodoru luau fânul și vitele locuitorilor din Buhalnița, pe care îi sărăceau cu totul. Ordinele date de ispravnicii din Piatra, de a pune capăt unor asemenea samavolnicii, nu erau ținute în seamă³⁰⁹.

Luându-se la întrecere între ei în oprimarea țăranimii de pe această moșie, cei doi exploatare au ajuns să se certe între dânsii și să dezvăluie jafurile comise și de unul și de altul³¹⁰. O pereche de boi, care valorau 400 de lei, erau luați numai pentru opt lei. O vacă era luată pentru șase lei. În același timp, vitele locuitorilor mureau din lipsă de fân.

³⁰⁰ *Ibidem*, f. 101.

³⁰¹ *Ibidem*, f. 27-28.

³⁰² *Ibidem*, f. 27-28, 75, 79.

³⁰³ *Ibidem*, f. 111-122.

³⁰⁴ *Ibidem*, f. 24-25.

³⁰⁵ *Ibidem*, f. 191.

³⁰⁶ *Ibidem*, f. 262.

³⁰⁷ Arhivele Statului Iași, *Ispravnicia Neamțului*, dos. 965, f. 1-2, 5.

³⁰⁸ *Ibidem*, dos. 473, f. 361.

³⁰⁹ *Ibidem*, dos. 965, f. 3.

³¹⁰ *Ibidem*, f. 4.

Prin 1836 arendașii amintiți reclamau isprăvniciei că țăranii din Buhalnița le datorau mari sume de bani³¹¹. Se hotăra însă că, până la cercetarea acestor pretenții de către un asesor al judecătoriei, locuitorii nu vor putea fi constrânși să plătească³¹². Isprăvnicia dispunea, totodată, să se cerceteze și plângerile slujitorilor bisericești cu privire la „nelegiuirile” comise împotriva lor de către „posesorii” moșiei³¹³. Ei erau scutiți de plata „adetiului”, dar arendașul Alecu Hristea nu ținea seama de aceasta³¹⁴. Unuia îi luase un stog de fân și i-a cerut doi galbeni „adetiul”, iar altul, din satul Secu, a fugit din cauza asupririlor³¹⁵.

În 1834 moșiile Mânăstirii Buhalnița, cu satele Chișirig, Buhalnița, Secu, Curechești, Ghindăoani și Crăcăoani, au fost arendate logofătului Lupu Balș cu 80000 de lei pe an și o cantitate de orz, fasole, mazăre, bob, cartofi, grâu, popușoi, brânză, culbeci, păstrăvi și cinci capre vânat. Prin contract se stabilea că de la locuitorii arendașul își va trage „boierescul” și celelalte îndatoriri ale lor după pravilele stăpânirii sau „precum îl voi putea învoi cu dânșii”.

Înainte de expirarea termenului de trei ani, Lupu Balș a trecut contractul dearendă în seama a doi negustori din Piatra: Neculai Albu și Apostol Z. Noii arendași au impus munci și dijme foarte grele sătenilor, întrebuițând torturi spre a-i sili la lucru. Ținând seama de plângerile locuitorilor și de faptul că prin fuga lor s-ar fi lezat interesele mânăstirii, arhimandritul Iosef Frumușanu, egumenul de la Buhalnița, a făcut o jalbă către domn, arătând samavolniciile la care se deda arendașul Dimitrie Stan. Acesta lăsa să se înțeleagă că operează sub ocrotirea logofătului Lupu Balș.

Preoții erau puși la munci, diaconii umblau la plug, iar țăranii erau așa de chinuți încât fugeau din satele lor „din pricina posesorului Dimitrie Stan, pentru schingiuirile, bătăile și alte asuprii necurmate”. Neculai Albu comitea aceleași nelegiuiri la Potoci, Secu, Poienari, Izvorul Alb și Buhalnița, bătând și torturând pe țărani, cărora le lua – după bunul său plac – boi, vaci, cai, oi și fân.

Numindu-se o comisie de anchetă, aceasta a constatat că, într-adevăr, arendașii au comis toate samavolniciile și fărădelegile de care erau acuzați. La stăruința lui D. Stan comisia a fost înlocuită și s-a instituit o nouă comisie. Lucrând cu părtinire, ea a provocat un nou val de plângeri atât împotriva ei, cât și a arendașilor. Un călugăr, Ghenadie, și patru preoți din aceste sate au fost acuzați că ar instiga pe locuitori. Atunci, plenipotentul Patriarhiei din Alexandria – căreia îi era închinată Mânăstirea Buhalnița – a cerut domnului, la 13 iunie 1839, să îndepărteze pe arendași. În aceeași zi, opt țărani de pe aceste moșii s-au jăluit și domnului, descriind muncile forțate, obișduirile, torturile neomenoase și jafurile comise de arendași împotriva lor. Ei scriau: „Fii îndurat, milostive doamne, părintele săracilor și ascultă lăcrămătoarea noastră pătimire, cee suferim de la posesorii acestor moșii, dumnealor Dimitrie Stan și un Neculai Albu, care nici în veacurile oamenilor celor mai varvari n-au putut fi de altă cruzime asupra lăcuitorilor plugari”. În alte plângeri pe care un boier le înaintează sfatului administrativ, el însuși spune textual într-o scrisoare: „Ași îndrăzni a zice că în toate letopisețele lumii nu se vor găsi atâtea cruzimi și schingiuiri și asuprii”.

Se întrebuițau împotriva țăranilor: „bătăi ca pe talhari până la pulpe, ținere în lanțuri de gât și fiere la picioare, înădușire cu fum la închisori, ... ținerea iarna în gârla

³¹¹ *Ibidem*, dos. 993, f. 1.

³¹² *Ibidem*, f. 1-2.

³¹³ *Ibidem*, dos. 831, f. 3.

³¹⁴ *Ibidem*, f. 4.

³¹⁵ *Ibidem*, f. 7.

morilor”. Vechilul moșiei călărea în spatele țăranilor prinzându-i de mustăți și făcându-i să meargă pe ulițele satului în această situație.

La 29 iunie 1839 țăranii s-au adresat și consulatului rusesc cu o plângere, rugându-se să fie ocrotiți contra asupritorilor. Dar împotriva logofătului Lupu Balș, care era sprijinit și de cumnatul său, vistiernicul Iorgu Ghica, lupta țăranilor era grea. Hotărârea domnului, „părintele săracilor”, de a îndepărta pe acești arendași și de a-i trimite în judecată pentru purtarea lor neomenească nu s-a executat. O nouă comisie de anchetă a lucrat cu aceeași părtinire ca și precedentă. Țăranii au continuat să trimită jalbe, în timp ce călugărul Ghenadie cu cei patru preoți și câțiva săteni au fost pedepsiți de stăpânire³¹⁶.

Unii dintre călugării aciuți la Buhalnița nu scăpau, de asemenea, prilejul de a aduna „comori de pământ” de pe urma exploatării sângeroase a țăranimii. Astfel, pe la 1836, economistul Atanasie, administrând o parte din moșia nearendată a mănăstirii, supunea pe țărani la aceleași asupriri ca și arendașii laici. Deși mănăstirea nu avea loc pentru cultura cerealelor, el cerea țăranilor plata boierescului în bani, iar când aceștia au refuzat, el le-a interzis să mai intre în pădure spre a-și lua lemn pentru foc sau pentru garduri până când nu se vor învoi cu dânsul. Mai înainte plăteau câte 36 de lei de gospodărie și 20 de lei falcea de imaș³¹⁷. Constrânși, țăranii s-au învoit să-i dea câte 60 de lei de nume și 26 de lei de falcea de imaș, să-i cosească și să-i adune fiecare câte o falce de iarbă. În plus, se mai obligau să-i facă trei zile de clacă, să-i lucreze câte 10 bârne de brad și 20 de leațuri cioplite, să-i cultive câte șase prăjini de porumb și să-i aducă la mănăstire două merțe de nisip de la Bistrița și câte doi butuci din pădure. Mai trebuiau să dea câte două găini de fiecare casă. Pentru toate acestea ei s-au îndatorat la negustori, neavând cu ce plăti pâinea lor și locul de hrană pentru vite³¹⁸.

Bineînțeles, locuitorii s-au împotrivit și au refuzat să execute un asemenea contract împovăraător. Călugărul i-a reclamat isprăvniciei³¹⁹. La rândul lor, țăranii se plâneau dregătorilor din Piatra „că nu au loc de fânaț și arătură”. Suferind asupriri și nedreptăți, ei nu mai reușeau să plătească „cislele” pe care le cereau pașnicii satului³²⁰.

Plângeri de acest fel sunt repetate și în anii următori. În general, se sublinia că nu au loc de hrană și de imaș pentru vite. Locul era de munte și pietros, iar arendașul le cerea 1000 de lei pentru a le permite să-și pășuneze oile. Pentru cheresteaua făcută dădeau dijmă două părți din zece și nu erau liberi s-o vândă altor persoane, ci numai arendașului, cu jumătate de preț. Sătenii se considerau ca niște adevărați osândiți și se rugau să li se facă unele ușurări. Insistau să li se admită să dea dijmă din cherestea o parte din zece și să fie liberi s-o vândă oricui, chiar și arendașului, dacă acesta le-ar fi oferit prețul pe care îl dădeau alții³²¹.

Și în alte sate de pe domeniile din valea Bistriței era aceeași situație. Astfel, locuitorii din Ghindăoani, de pe moșia Mănăstirii Buhalnița, reclamau la 10 martie 1833 Ministerului de Interne că, din cauza supărărilor și asupririlor pricinuite de arendașul

³¹⁶ Arhivele Statului Iași, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, nr. 258, 297; Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Buhalnița*, p. 252-253, n. 2; A. Gorovei, *Della lucrărilor comisiei orînduite spre cercetarea obijduirilor și asupririlor locuitorilor din satele Cracăul, Negruș, Crăcăoani și Ghindăoani a sfintei mănăstiri Hangului sau Buhalnița de către posesorul căminar Dimitrie Stan, 1839, luna iunie 28*; idem, în *Viața Românească*, VII, 1, 1912, p. 17-30; 2, p. 208-212; Gh. Platon, *op. cit.*, p. 179-181.

³¹⁷ Arhivele Statului Iași, dos. 473, f. 381.

³¹⁸ *Ibidem*, dos. 965, f. 1.

³¹⁹ *Ibidem*, f. 6.

³²⁰ *Ibidem*, f. 8-9.

³²¹ *Ibidem*, dos. 473, f. 381.

moșiei, nu le-a rămas decât să plece în toată lumea. Moșia fusese împărțită în trei părți, dintre care două rămăneau locuitorilor. Din acestea, posesorul le-a luat 50 de fălci de fânaț, pe care l-a arendat tot lor cu 100 de lei falcea. Ei ajunseseră la sărăcie, fiind mereu încărcăți la dijme și rămășițe. Cereau să înceteze toate asupririle și să li se facă dreptate³²².

Plângeri de acest gen adresau autorităților ținutale locuitorii din Bălțătești la 1833. Acestora li se luau câte 12 lei de perechea de boi, o oca de brânză de fiecare oaie și din 50 de miei unul³²³. La Crăcăoani, tot pe moșia Mânăstirii Buhalnița, țăranii erau impuși la munci foarte grele: 42 de prājini de arat pentru o pereche de boi, 35 de prājini de prășit, 32 de prājini de secerat. Pentru acestea din urmă, proprietarul le considera drept muncă de efectuat în două zile de om, deși ea nu se poate face decât în șase. În cadrul celor 12 zile mai urmau să mai facă muncă pentru a cosi fiecare câte o falce de fânaț. Totodată, urmau să-i care dulapi lungi la Iași și să lucreze timp de patru zile pentru repararea diferitelor instalații de pe moșie. În schimb, arendașul le-a dat cel mai prost loc pentru cultură, iar imasă nu le-a dat deloc și nici lemne pentru trebuința caselor. Pe unii i-a bătut tâlhărește și, deși ei au reclamat la isprăvnicie, nu au obținut nici o îndreptare a situației lor³²⁴.

Din documentele examinate mai sus se poate constata că țăranii refuzau să plătească sumele de bani la care erau impuși de arendași, că nu executau lucrările care li se cereau și făceau dese intervenții la dregătorii ținutului spre a li se face dreptate. Cei mai mulți dintre ei fugeau în alte părți.

Se produceau uneori adevărate acte de răzvrătire. Astfel, locuitorii din Cracăul Negru, de pe moșia Mânăstirii Buhalnița, se plâneau în 1851 că sunt împovărați cu „boierescul” peste măsură. Ei nu aveau loc de hrană și nici lemne pentru foc și trebuințele gospodăriei. Arendașul Vasile Vârgolici refuza să le dea și una și alta. Locuitorii s-au împotrivit și au năvălit cu forța în pădurile Mânăstirii Buhalnița pentru a-și lua lemnul necesar. Vătavii arendașului erau amenințați cu moartea. Vârgolici se plânga autorităților de răzvrătirea țăranilor³²⁵.

Un alt arendaș al unei părți din moșia Buhalnița, Alecu Hristea, proceda prin 1842-1844 în același mod, iar Neculai Albu era reclamat de țăranii din satul Fărcașa și din cătunele lui pentru asupririle la care îi supunea. Și aici, ca și în alte părți, s-a instituit o comisie pentru a cerceta dacă în plângerile lor țăranii spuneau adevărul³²⁶. Chiar dacă nu arătau părtinire, astfel de comisii își prelungeau cercetările ani de-a rândul și când înclinau să dea dreptate țăranilor arendașii știau să le înlocuiască prin altele mai puțin dispuse să relateze stăpânirii adevărul. Mulți dintre ei, spre a împiedica organele de stat să ia măsuri împotriva lor când se purtau abuziv, cereau și obțineau supușenia străină. Din această cauză, țăranii – în dese rânduri – au fost puși în situația de a se plânge consulatelor din Iași³²⁷.

Mai eficace erau alte forme de protest ale țăranilor. Fuga de pe moșii producea îngrijorare proprietarilor, căci domeniile lor lipsite de brațe de muncă își pierdeau valoarea. Adesea, ei au intervenit pentru a tempera excesele la care se dedau arendașii sau vechilii lor. În astfel de cazuri interveneau și organele de stat. Se poate cita cazul unui

³²² *Ibidem*, f. 275.

³²³ *Ibidem*, f. 275.

³²⁴ *Ibidem*, f. 269-270.

³²⁵ *Ibidem*, dos. 486, f.35, 37-38, 43-47.

³²⁶ Arhivele Statului Iași, 247/40-41.

³²⁷ *Ibidem*.

intendent, care – din cauză că a reținut și a încarcerat pe un sătean – a fost pedepsit „exemplar” cu 15 lovituri de bici³²⁸.

În 1851 țărani din satul Hangu s-au plâns cnejilor Cantacuzini împotriva vechilului lor Vasile Zaharia, care – administrând moșia – le-a făcut multe nedreptăți și silnicii. Mihail Cantacuzino a înaintat reclamația sătenilor Isprăvniciei de Neamț spre a face cercetări și spre a lua măsurile necesare în vederea potolirii nemulțumirii locuitorilor³²⁹. În 1852, moșia fiind vândută, vechilul abuziv a fost îndepărtat.

În 1863 a avut loc secularizarea averilor mănăstirești, iar în 1864 reforma agrară. Locurile de cultură, fânețele și imășurile de pe imensele domenii ale mănăstirilor Bisericiani, Buhalnița, Secu și Neamț au fost date locuitorilor, iar pădurile au devenit proprietatea statului. Domeniul Hangului a continuat să rămână, în cea mai mare parte, în stăpânirea familiei Sturza. Odată cu aceste reforme exploatarea țăranilor din satele de pe cursul mijlociu al Bistriței începe să cunoască forme noi.

Marile evenimente politice care au frământat Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea au avut, uneori, răsunet și în regiunea Bicaz-Hangu. În timpul războiului ruso-turc din 1789-1792 vistierul Matei Cantacuzino, proprietarul domeniului Hangu, s-a situat în fruntea boierilor rusofili și a mers în Rusia, în fruntea unei delegații de boieri, unde a dus tratative cu guvernul Ecaterinei a II-a, în vederea stabilirii unui nou regim politic pentru Moldova. După încheierea păcii de la Iași, fiind compromis în ochii turcilor, el a fost silit să se retragă în Rusia, de unde nu a mai venit în țară.

Fiul său mai mare, cneazul Gheorghe Cantacuzino, polcovnic în armata rusă, a aderat la mișcarea eteristă și a intrat în Moldova odată cu Alexandru Ipsilanti, devenind – în calitate de general-maior – aghiotantul acestuia. Cartierul general al eteriștilor la Iași s-a instalat în casele mamei sale, Ralu Calimach Cantacuzino³³⁰.

Când, după dezavuarea de la Leibach, Ipsilanti și-a dat seama că nu va putea face față forțelor armate turcești, a căror trecere peste Dunăre devenise iminentă, a trimis la 5 mai 1821 pe secundul său Cantacuzino să organizeze rezistența în Moldova. Strecurându-se pe sub munți, prin Vrancea și Bacău, el a ajuns la Iași unde a dat o proclamație prin care îndemna mulțimea să se ridice împotriva turcilor și acuza pe boieri de lipsă de patriotism³³¹.

După înfrângerea pandurilor și mavroforilor în podgoriile de lângă Drăgășani, cete de eteriști au încercat să se salveze retrăgându-se, urmărite îndeaproape de turci, în Moldova. Una dintre ele, sub conducerea căpitanilor Iordache Olimpiotul și Farmachi, căutând să răzbată pe potecile munților, a fost înconjurată de turci la Mănăstirea Secu. Iordache Olimpiotul, refuzând să se predea, a găsit aici, împreună cu o parte din ostașii săi, o moarte eroică. Farmachi, împreună cu alții, încercând să se strecoare prin rândurile turcilor, a fost prins și expedit la Constantinopol. Cei care au reușit să scape au fost urmăriți de turci în regiunea Hangului. Amintirea măcelăririi unora dintre ei lângă satul Moligelu, pe stânga Bistriței, în apropiere de Poiana Largului, s-a mai păstrat în tradiția locală. O altă ceată a fost nimicită, după o scurtă rezistență, în incinta Mănăstirii Peonul. Cu această ocazie turcii au ars biserica de aici, de curând restaurată³³².

³²⁸ A. Gorovei, *op. cit.*

³²⁹ Academia RPR, ms. 89, f. 31.

³³⁰ *Uricarul*, VII, p. 375.

³³¹ *Ibidem*, V, p. 77 și urm.

³³² Academia RPR, *Pomelnicul mănăstirii Pionul-Hangul*, ms. 1530.

În rândurile voluntirilor s-au înrolat în 1821 și țărani din părțile Hangului. Se păstrează amintirea lui Cujbă, poslușnic pe domeniile Mănăstirii Buhalnița, fost stegar în armata lui Ipsilanti. După înăbușirea răscoalei cnejii Gheorghe și Dimitrie Cantacuzino au trebuit să se retragă în Rusia, de unde au revenit peste câțva timp.

În vara anului 1848, atunci când revoluția din Țara Românească căpătase o deosebită amploare și când în Transilvania și Ungaria puterea trecuse în mâinile fruntașilor revoluționari, Cantacuzinii au proiectat o răscoală armată în vederea înlăturării lui Mihail Sturza de la domnie. La Borzești, ținutul Bacău, organiza cete armate Dimitrie Cantacuzino, cel care condusesese batalionul mavroforilor la 1821. Fratele său, Gheorghe Cantacuzino, împreună cu un alt frate – Grigore – și cu fiii săi Gheorghe, Neculai, Mihail și Leon și cu ginerele său W. de Kotzebue, făceau același lucru pe domeniile lor de la Bălțătești și Hangu. Ei au intrat în legătură cu emigrantul revoluționar polon I. Loga, comandantul legiunii revoluționare polone de sud, și au început a ține, la hanul unui boiernaș din Târgu Neamț sau într-o casă a Mănăstirii Neamț, închiriată în anii precedenți lui M. Kogălniceanu, adunări tainice la care participau „musafiri necunoscuți”. Raportul înaintat în luna octombrie 1848 de comisarul din Târgu Neamț ispravnicului din Piatra, cu privire la aceste „mișcări îngrijorătoare”, arată că ei și-au procurat arme și dispuneau chiar de „tunuri care s-ar fi lucrat la acele moșii”. I. Loga era arătat ca una dintre căpeteniile „complotului” din Polonia, trăind acum ca arendaș pe moșia din ținutul Dorohoi. Se constituiseră cete de ostași armați, grupați în unități de cavalerie și pedestrași, cuprinzând 1250 de oameni recrutați dintre țărani de pe moșie sau din rândul emigranților poloni și a străinilor care lucrau la construirea spitalului din Târgu Neamț. Li se distribuieră steaguri tricolore ca ale revoluționarilor francezi. Printre comandanți se număra și un oarecare medelnicer Pelin. Tot aici venise și Constantin Moruzi, care organizase și alte centre de rezistență în țară.

Cantacuzinii au îndemnat pe țărani să refuze plata impozitelor către visterie. După ce a fost arestat, Constantin Moruzi a declarat că ei se ridicaseră cu scopul de a pune mâna pe putere și de a înlăptui reforme, mai ales spre a îmbunătăți soarta țăranilor, pentru a evita răscoala lor³³³.

Ispravnicul de Neamț, D. Stan, sângerousul arendaș de care s-a vorbit mai sus, se prefăcea că aderă la astfel de planuri revoluționare, dar – în același timp – trimitea rapoarte amănunțite ocârmuirii din Iași. Domnul Mihail Sturza a cerut sprijinul unor unități militare țariste, care au înăbușit mișcarea din munții Neamțului, fără a întâmpina o cătuși de slabă rezistență. Răzvrătirea pusă la cale de Cantacuzini nu avea nici un sprijin din partea maselor țărănești și era de la început sortită eșecului.

În perioada de descompunere a relațiilor feudale cultura populară din regiunea Bicaz-Hangu a continuat să se dezvolte în formele tradiționale moștenite din veacurile trecute. Legăturile cu orașul se fac însă tot mai simțite în modul de viață al locuitorilor de aici, deși ele au rămas mai puțin atinse, în această privință, decât satele din regiunile de podiș și de câmpie. De aceea ele au prezentat un viu interes pentru sociologie, etnografie și folclor.

Știința de carte, îndeosebi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se răspândește tot mai larg în rândurile populației din aceste părți. Pe lângă bisericile din sate, dascăli sau preoți, de tipul celor descriși de I. Creangă, întretineau cu plată școli în care elevii învățau să citească și să scrie. Totul se mărginea la cunoașterea ceaslovului, psaltirii, tipicului și a

³³³ Arhivele Statului Iași, tr. 1764, dos. 4351, f. 71; Academia RPR, dos. 1030, f. 5-6; Hurmuzaki, supl. I, 6, p. 582-583; V. Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în SCS, Iași, V, 1954, 3-4, p. 460, 469-470.

cântărilor bisericești. Ca metode pedagogice pentru a întreține sânguina elevilor la învățătură se întrebuintau „procritania”, „calul bălan” și „Sfântul Nicolae”, împletit din șuvițe groase de piele, atârnat în cui spre îngrijorarea lor. Rar se găseau unele fețe bisericești, neconvinse că „învățătura lumii aceștia este o prostie în fața lui Dumnezeu”, să dea – ca Isaia Duhul – unele elemente de aritmetică și să pună pe elevi să afle, prin aplicarea regulii de trei simple, câte parale nedrepte va pierde lacomul stareț Neonil de la Neamț de pe urma răpirii paralelor drepte din leafa acestui călugăr.

După 1848 refugiați transilvăneni, ca profesorul Nanu de la Broșteni, vor fi deschis școli, cu alt caracter, prin unele centre mai importante. Așa cum arată I. Creangă, noul domn Alexandru Ghica sprijinea astfel de acțiuni și îndemna tineretul să se îndrepte, în mai mare măsură, spre școală. La școala lui Nanu din Broșteni vor fi învățați mulți copii din satele de pe cursul mijlociu al Bistriței.

Pe lângă unele schituri și mănăstiri existau școli catihetice de un nivel mai redus decât aceea din Fălticeni, descrisă de Creangă în nemuritoarele sale amintiri. Probabil conducătorii lor nu se interesau prea mult să știe „ce este gramatica română”.

În însemnările făcute de învățătorii și preoții din regiune se păstrează amintirea unei astfel de școli la Schitul Ciribuc. Membrii clerului pregătiți aici nu s-au dovedit a fi prea buni cărturari. Dintr-un document din anul 1840 se constată că preotul Andrei din satul Schitu nu știa carte. Fiind pus să citească o carte de blestem în fața țăranilor chemați să dea o măturie într-un proces, nu a putut îndeplini o astfel de sarcină și lectura ei a fost lăsată pe seama logofătului boieresc³³⁴.

La schitul de maici Răpciunița învățau să scrie și, mai ales, cântările religioase fete de prin satele din apropiere. Un călugăr, Iosif Buzunc, de la schitul amintit, a deschis o școală elementară în pridvorul bisericii din Hangu, pe la 1832. La biserica din satul Schitu dascălul Vasile, bun cântăreț, a învățat carte pe mulți copii din satul său, între anii 1830 și 1850. După 1848 un absolvent al seminarului din Blaj, Petre Sălăgeanu, refugiat în Moldova, a deschis o școală pentru copiii din satele Schitu și Răpciune, pe la 1850, cursurile ei funcționând până la 1865, când s-a înființat școala de stat³³⁵.

În perioada de descompunere a relațiilor feudale mănăstirile din regiunea Bicaz-Hangu au încetat de a mai juca vreun rol cultural însemnat. La multe dintre ele s-au păstrat cărțile de ritual tipărite în tipografiile existente în țară: Iași, Neamț, Râmnic, București. Un număr însemnat se aflau la Schitul Peonul³³⁶.

Istoria societății din regiunea Hangu-Bicaz în evul mediu și în epoca modernă este o parte luată, în mic, a istoriei țării.

³³⁴ Arhivele Statului Iași, *Divanul Domnesc*, tr. 880, dos. 59, f. 202.

³³⁵ Aceste informații au fost culese de învățătorii Gr. Vlad din Răpciune și Gr. Grigorescu din Hangu. În legătură cu dezvoltarea învățământului în aceste regiuni de munte a se vedea A. Popovici, G.T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 19; P. Gheorghesa, *Monografia școlilor de pe moșia Broșteni, jud. Suceava*, București, 1906, p. 89. Date în legătură cu începuturile învățământului laic în această regiune se pot culege la Arhivele Statului Piatra Neamț, în dosarul Revizoratului Școlar.

³³⁶ Pe lângă cele citate mai sus din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se mai aflau aici un pentecostar tipărit la Râmnic în 1767, un liturghier de la Buzău din 1769, un catavasier tipărit la Blaj în 1793, având a face dintr-un manuscris slav lipită pe o scoartă, un tipicon de la Iași din 1816, evanghelia cu ilustrații de la Neamț din 1821, o învățătură pentru ispovedanie tipărită la Râmnic în 1813, Molebnic de la Iași din 1828, un Octoih de la Neamț din 1816, un autologhion tot de acolo din 1806 și, de asemenea, o liturghie din 1818. Celelalte cărți sunt din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel de tipărituri religioase se găseau și pe la alte biserici din regiune.

B. CERCETĂRI ARHEOLOGICE

a) HANGU – „GROZĂVEȘTI”

Un teritoriu destul de întins, situat la jumătatea distanței dintre fostele comune Hangu și Buhalnița, este denumit de localnici „la Grozăvești”. Este vorba de coastele și terasele înalte de pe malul nordic al actualului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, teren străbătut de pârâul Grozăvești și un mic afluent al acestuia – pârâul Gherman (fig. 92 A). Înălțimile ce mărginesc acest teritoriu sunt denumite „Cioatcele”, spre nord, „coasta Herlei” și „Fundoaia”, spre nord-vest, și tot pe aici se preling spre est pantele domoale și bogate în pășuni ale vârfului Netedul. Un drumeag urca dinspre Bistrița pe cursul pârâului Grozăvești, iar altul venea dinspre Hangu, după ce trecea prin fața „cetățuii” getice de aici. Primul răzbate departe, până în regiunea munților de lângă Văratec și Târgu Neamț. De aici, de la Grozăvești, se cuprinde cu privirea aproape întreaga vale a Bistriței, între Secu și Răpciuni-Ceahlău. În față, spre sud, se desfășoară privescătoarea magnifică a întregului masiv al Ceahlăului (fig. 92 B).

Prezența unor urme de cultură materială medievală ar fi trecut poate neobservată dacă în anul 1955 nu s-ar fi dat de urma unui cuptor de ars oale, despre care se va vorbi mai jos. Cercetările preliminare efectuate cu ocazia acestei descoperiri³³⁷ au ajuns la concluzia că „... la Hangu, prin sondajele de pe podinele de la Grozăvești s-a identificat în 1955 o întinsă așezare medievală din secolele XVI-XVIII, în cuprinsul căreia s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, în special într-un cuptor de ars oale, surpat și dezvelit parțial de către un șuvoi de apă care a adâncit drumul”³³⁸. Din observațiile făcute la fața locului de către etnograful F.B. Florescu, rezultă că acest tip de cuptor, săpat în pământ și de formă tronconică, prin caracteristicile sale, este cunoscut în regiune și se înrudește cu cuptoarele moldovenești, în general³³⁹.

Abia în anul 1957 cercetările de la „Grozăvești” au fost reluate, atenția principală fiind concentrată asupra terasei de la sud-vest de cuptorul amintit (sectorul B), iar paralel a continuat cercetarea în sectoarele A (zona cuptorului) și C (de la nord de pârâul lui Gherman). S-a constatat atunci că la „Grozăvești” avem de-a face cu un singur nivel de locuire – databil la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul următor – și că stratul de cultură respectiv are o grosime de 0,15-0,27 m³⁴⁰.

În anul următor, 1958, lucrările au avut un caracter de definitivare a observațiilor deja înregistrate, în vederea elaborării raportului general asupra cercetărilor (fig. 93).

Fiind vorba de urme de viețuire sporadice, nu ne-am așteptat ca la „Grozăvești” să întâlnim complexe de locuire numeroase și pe o arie întinsă. Din numeroasele sondaje practicate nu ne-am ales decât cu două asemenea complexe: cuptorul de ars oale din sectorul A și, în același sector, o locuință cu fundații de piatră. În rest, am găsit doar slabe urme de vetre cu câteva cioburi de vase în preajmă, semne ale unei locuiri de scurtă durată, nestatornică și slabă ca intensitate.

³³⁷ La cercetările din anul 1955 de la „Grozăvești” au participat: Emilian Bold, Eugenia Neamțu, Mara Nicorescu și Florea Bobu Florescu.

³³⁸ Este vorba de drumul de-a lungul pârâului Grozăvești.

³³⁹ C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dimbovița, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *MCA*, V, 1958, p. 54.

³⁴⁰ Idem, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1959, p. 68.

Aceasta fiind situația, nu ne rămâne decât să analizăm ceea ce cunoaștem sigur despre urmele de cultură materială de la „Grozăvești”, și anume:

- locuința cu fundații de piatră;
- cuptorul de ars oale;
- materialul arheologic.

Locuința feudală

La nord-est de cuptorul de ars oale secțiunile VII și VII A/1958 au interceptat resturile unei locuințe cu fundații de piatră (fig. 94).

Planul locuinței era dreptunghiular (8,70 x 6,50 m), aceasta fiind orientată aproximativ pe direcția est-vest, cu fața spre sud. S-au păstrat intacte doar laturile de sud și est, celelalte două fiind deranjate (latura de vest de o groapă din secolul al XIX-lea, iar cea de est dispărând aproape cu totul în cursul procesului de eroziune a solului). Reconstituirea planului a fost ușurată însă de faptul că se păstra încă un colț, și anume cel de nord-est (fig. 95).

Tehnica de construcție este specifică unei zone muntoase – precum aceea a văii Bistriței –, fiind înregistrată și în zilele noastre. Astfel, constructorii și-au ales un loc mai înalt și neted și, direct pe nivelul de atunci al solului, au așezat pietrele ce alcătuiau baza sau fundația locuinței. Pietrele mai mari se găsesc pe marginea laturilor, interiorul fiind umplut cu pietre mici și pământ bătătorit. Neobișnuită ni se pare grosimea laturilor fundației (aproape 1 m); faptul s-ar explica prin dimensiunile deloc modeste ale locuinței medievale.

Pe această fundație de pietre clădite și fără liant între ele („zid sec”) se ridicau pereții „de lemn”. Afirmația se sprijină pe lipsa bucăților de chirpici (ținând de tehnica „paianței”, care nu-și găsește decât rar locul în mediul montan). Ceea ce găsim însă aici este lipitura interioară a pereților – un strat subțire de lutuală ce căptușea și netezea suprafața din interior a pereților.

Podeaua lipsește. Va fi fost tot de lemn, poate și de lut. În orice caz, s-a constatat că interiorul locuinței a fost nivelat cu pământ de nuanță galben-brună, amestecat cu pietre sfărâmate. Acest strat de nivelare acoperă o vatră anterioară a locuinței.

Vatra propriu-zisă a locuinței se afla pe colțul de sud-est și are forma aproape pătrată. Câteva pietre, aflate pe marginea vetrei, spre nord-est, ar atesta că aceasta era împrejmuită cu pietre sau poate chiar avem de-a face cu un rest de cuptor.

Se pare că locuința, care a fost incendiată, a avut o durată scurtă de folosire. Judecând după materialul ceramic descoperit între resturile ei, locuința datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

*Cuptorul de ars oale*³⁴¹

Distruș în cea mai mare parte de fâgașul drumului, cuptorul de ars oale de la „Grozăvești” a putut fi totuși cercetat și încadrat în tipul de cuptoare-groapă (tronconice). Ca plan, distingem două elemente constitutive: a) camera de ardere propriu-zisă și b) groapa de deservire. Limitele complexului (orientat nord-nord-vest – sud-sud-est) se înscriu într-un plan elipsoidal, gătit în zona unde se află gura cuptorului de ars oale.

Camera de ardere era o groapă săpată în pământ, adâncă de cel puțin 0,50 m față de nivelul contemporan al solului din secolele XVI-XVII. În interiorul gropii s-a cruțat, în timpul

³⁴¹ Întrucât nu am participat la cercetarea acestui cuptor, folosim aici relatările pe care ni le-a oferit Eugenia Neamțu, de la Muzcul de Istorie a Moldovei din Iași.

săpării, o platformă (denumită de etnografi „capră”, „ciupercă” sau „prichici”), pe marginea căreia se așezau vasele destinate arderii. Lungimea acestei platforme era de aproximativ 1,15 m, iar lățimea cuprinsă între 0,50 m (spre fund) și 0,20 m (la gura cuptorului).

Între pereții camerei de ardere și platforma-ciupercă se află un canal de jur-împrejur, adânc de cca. 0,15 m față de nivelul platformei. Vasele așezate pe marginea platformei se rezemau de pereții camerei de ardere – peste canal –, asigurându-se astfel o repartiție uniformă a temperaturii necesare coacerii vaselor, în condițiile unui tiraj de aer corespunzător. Trebuie subliniată constatarea că întreaga față interioară a camerei de ardere (inclusiv canalul) era acoperită cu un strat de lutuală gros de 2-3 cm.

Acest tip de cuptor era larg răspândit în Moldova feudală. Este întâlnit în secolul al XVII-lea la Brănești, lângă cetatea vechiului Orhei³⁴² și îl aflăm chiar în preajma „Grozăveștilor”, la „Palatul Cneșilor”-Ceahlău, datat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea³⁴³.

Un astfel de cuptor putea să dea ceramică arsă fie oxidant (la roșu), fie reducător (la negru). Ceramica găsită în cuptorul de la „Grozăvești” este arsă la roșu (fig. 96).

Materialul arheologic

Ceramica

Deși într-o cantitate redusă, ceramica din siliștea de la „Grozăvești” a putut fi definită tipologic-stilistic și, ca atare, încadrată cronologic în secolul al XVII-lea.

Astfel, ca să ne referim mai întâi la ceramica din cuptorul menționat mai sus, trebuie să subliniem tehnica și execuția avansată: pasta vaselor este omogenă, cu degresant de nisip fin sau mai puțin fin. N-a putut fi întregită nici o formă, dar întâlnim – în mod obișnuit – forme ca oala-borcan și strachina. Primele au buza înaltă, dreaptă sau ușor răsfrântă în afară, pereții sunt relativ subțiri, iar ca decor apare frecvent banda de caneluri incizate sub buză sau pe umeri (fig. 96/3, 5-7, 9-11). Străchinile sunt scunde, cu buza îngroșată și dreaptă sau teșită oblic, câteodată cu o nervură proeminentă sub marginea superioară.

În sectorul B au apărut fragmente ceramice specifice secolului al XVII-lea, în special fragmente de străchini cu marginea răsfrântă și dreaptă, cu decor de caneluri sau cu un brâu de creștături în relief pe fața exterioară, sub buză (fig. 97/1-2, 5). Pe un fragment de buză de borcan decorul constă într-o linie în val incizată, iar pe un altul acest val se combină cu banda de striuri (fig. 97/4). Apar și fragmente ceramice smălțuite (culori: alb, galben, cafeniu și verde) și, câteodată, în decor se folosesc benzile de humă albă pe fața interioară (fig. 97/3).

În sfârșit, în locuința feudală, pe lângă formele amintite, apar două noi: oala cu toartă (fig. 98/6) și tigaia cu coadă tubulară (fig. 98/12). De asemenea, tot aici s-a găsit un fragment dintr-o lulea turcească (fig. 98/13).

Ceramica de la „Grozăvești” se înscrie în categoria de uz comun, specifică în Moldova în secolul al XVII-lea (Suceava, Cetatea Neamț, Mănăstirea Putna, „Palatul Cneșilor”). Ea continuă și preia evolutiv elementele caracteristice în ceramica secolului anterior. În secolul al XVII-lea, ni se pare, se încheie acel fenomen de „stabilire a formelor” – acelea pe care le întâlnim și azi – în toată partea de nord a Moldovei (Marginea-Rădăuți).

³⁴² Am putut vedea un asemenea cuptor în urma vizitării șantierului condus de Pavel Bâmea în vara anului 1958.

³⁴³ Vezi mai jos, în prezentul volum.

În ceea ce privește restul materialului arheologic, menționăm diverse tipuri de cuie de fier cu floarea lată, un obiect de fier (cheie?) din locuința medievală (fig. 97/7) și un fragment de potcoavă de fier pentru bovine (fig. 97/6).

În sectorul B, în marginea de sud-est, s-a găsit și o monedă de aramă de la regina Christina a Suediei – pentru Riga, falsificată de bănăria lui Istrate Dabija Voievod (1661-1665). Moneda, în stare bună de conservare, prezintă legenda: av. – Christina D(ei) G(ratia) RE(x), între două cercuri perlate, în mijloc monograma reginei – C – cu o coroană deasupra; rev. – SOLIDUS CIVI(tatis) RIG(ensis), între două cercuri perlate, în centru sunt reprezentate însemnele orașului Riga (două chei încrucișate).

De asemenea, în sectorul C s-a găsit un crăițar de aramă de la împărăteasa Maria Tereza (emis în 1763), dovadă că monedele cu largă circulație ale acestei împărătese au pătruns pe plaiurile de la „Grozăvești”.

În sfârșit, în diferitele secțiuni practicate s-au găsit puține oase de animale domestice (bovine și ovine) și sălbatice (cerbi și mistreți). Materialul osteologic atestă, deci, și alte ocupații ale locuitorilor din secolul al XVII-lea de la „Grozăvești”, cum ar fi creșterea vitelor și vânătoarea.

Toponimul „Grozăvești” își trage obârșia de la „Grozav” (moșnean?, stăpânitor al locului) și, deci, ca structură toponimică, aparține categoriei de oiconime (nume de așezări), cu originea în antroponimie (așa de numeroase în țara noastră: București, Costești, Popești etc.).

Este de presupus că odată cu popularea, în decursul vremii, a acestei artere de comunicație cu Transilvania – care este valea Bistriței – locuitorii plaiurilor de la „Grozăvești” părăsiseră deja vatra de sălaș (ne referim exclusiv la terenul cercetat prin săpături), coborând în vale, poate chiar în vatra Hangului sau a Buhalniței. Fenomenul, ca atare, ilustrează o perioadă de frământări social-economice, urmate de altele de ordin politic, adică exact ceea ce caracterizează ultima parte a secolului al XVII-lea și cel următor. Așadar, într-un răstimp scurt, așezarea de la „Grozăvești” devine o siliște părăsită, ca oricare alta din Moldova medievală.

b) „DÂRȚU”

Cel de-al VII-lea nivel de locuire de pe terasa „Dârțu” aparține perioadei feudale târzii (secolul al XVII-lea).

Stratigrafic, acest nivel este situat în stratul nr. 6 (negru vegetal) (vezi capitolul referitor la paleolitic). Cele mai multe fragmente ceramice au fost adunate, în special, din sectorul sudic. În marginea de est a acestui sector s-a descoperit un bordei de formă dreptunghiulară, ale cărui dimensiuni erau de 4,10 x 3,50 m. Adâncimea gropii bordeiului atingea 0,60 m față de suprafața actuală a solului. În cuprinsul acestei locuințe s-au găsit: bucăți de cărbuni, pământ ars, fragmente de lipitură cu urme de pari și nuiete, câteva pietre mari, obiecte de metal (cuie și o sulă de fier), foarte multe fragmente ceramice, unele silexuri paleolitice folosite pentru amnar și puține oase sparte de animale (probabil bovine).

Ceramica găsită în locuință este lucrată, în genere, dintr-o pastă destul de bine frământată și arsă la roșu, conținând puțin nisip și, uneori, pietricele. Ca forme de vase se disting: oala, ulcica și strachina. Predomină buza înaltă, dreaptă, cu marginea teșită orizontal sau rotunjită și decorată în exterior cu două sau trei linii incizate. Pe pântecele vaselor se observă același decor de linii incizate, sub formă de bandă. De asemenea, se remarcă fragmentele de buze înalte, puțin răsfrânte în afară, cu o șanțuire în interior și cu o

nervură pe suprafața exterioară, care – prin forma lor – se aseamănă cu buzele de vase din secolele XV-XVI.

Unele din aceste fragmente sunt smălțuite pe ambele fețe. Din altă categorie ceramică fac parte fragmentele lucrate din caolin și acoperite pe una sau ambele suprafețe cu smalt de culoare verde, cafeniu sau gălbui. Unele dintre ele sunt ornamentate la exterior cu linii vălurite sau orizontale, incizate și pictate.

Ceramica feudală de la „Dârțu” – după formă, decor și tehnică – se datează în secolul al XVII-lea. Ea prezintă mari asemănări cu ceramica găsită pe valea Bistriței, la Buhalnița și „Palatul Cnejilor”, iar în restul Moldovei la Suceava, Hlincea, Piatra Neamț (Curtea Domnească) și Mănăstirea Putna, precum și cu cea din alte așezări medievale din Moldova.

c) CERCETĂRI ÎN PREAJMA COMUNEI SECU

În comuna Izvorul Alb, deasupra șipotului ce izvorăște din versantul cu fața spre răsărit, în marginea șoselei de pe partea dreaptă a râului Bistrița, se află o terasă prezentând în marginea ei un șanț lat și adânc, denumit de localnici „Beciul Tătarului”. Șanțul este orientat pe direcția nord-sud.

De-a curmezișul acestui șanț s-a trasat o secțiune de 16 x 1,50 m, orientată est-vest. Datorită acestei secțiuni s-a constatat că șanțul a avut o deschidere inițială de 1,50 m, cu taluzurile oblice, astfel că fundul, situat la 3,50 m adâncime, avea 0,50 m lățime. Lungimea șanțului este de 40 de m. În amintirea localnicilor aici ar fi fost un beci în care s-ar fi ascuns comori în vremea tătarilor³⁴⁴.

În punctul denumit „La Casiana”, situat la cca. 1 km sud de comuna Secu, ar fi fost, după spusele locuitorilor, un schit care își trage numele de la una din starețe. Acest loc se află într-o poieniță de pe versantul răsăritean, care coboară spre „Poiana lui Cucuș”, în dreptul laturii dinspre sud a acestei poieni, la o înălțime de cca. 50 de m deasupra ei. Poienița este mărginită spre sud de Pârâul Ursoaicei, spre nord de apa Bradului, la vest de panta ce suie pe munte, la est de coborâșul abrupt spre „Poiana lui Cucuș”, mărginită de malul drept al râului Bistrița.

Amplasamentul presupusului schit este acoperit de vegetație. Aici se observă numeroase pietre, printre care și câteva fragmente de cărămidă. De asemenea, prezența câtorva pomi fructiferi pot să indice prezența cândva a unei așezări omenești.

După curățirea terenului, s-a tras o casetă de 10 x 12 m peste urmele ce păreau a indica rămășițe de zidărie. La adâncimea de 0,05-0,15 m de la nivelul actual al solului s-a dat peste un zid – temelie clădită din piatră de carieră. Temelia de piatră a susținut probabil pereții de bârne ai locuinței. Construcția avea un plan dreptunghiular, de 8 x 12 m. Au fost găsite câteva fragmente de sticlă, câteva cărămizi (12,5 x 5,5 cm) și resturi de olărie, care confirmă presupunerea unei locuiri în acest punct.

În cuprinsul acestor ziduri au fost dezvelite câteva vetre de foc alcătuite din pietre. Aceste vetre sunt ulterioare construcției și au fost folosite probabil de ciobani. În preajma lor s-au găsit oale și străchini și o undrea de fier cu ureche. Factura ceramicii indică sfârșitul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea, atestând că în această perioadă schitul sau construcția menționată nu mai existau.

Au mai fost trasate două secțiuni: una perpendiculară pe râpa dinspre „Poiana lui Cucuș”, iar a doua pe o terasă mai mică, situată la cca. 30 de m nord-est de temeliile

³⁴⁴ Este mai probabil, însă, ca acest șanț să fi fost folosit în secolele XVIII-XIX la păstrarea cartofilor.

construcției descoperite. Secțiunile, cu dimensiunile de 10 x 1,50 m, au dezvelit resturi de olărie, indicând o locuire din cursul secolelor XVII-XIX.

d) SECU

Pe malul drept al Bistriței, pe terasa unde se află cimitirul și biserica satului s-a urmărit confirmarea unei știri din care reieșea existența unei biserici anterioare celei de lemn părăsite, cercetarea părții mai vechi a cimitirului și verificarea tradiției care amintea de existența unui beci clădit în vremea lui Miron Barnovschi.

Cele mai vechi urme descoperite pe terasa unde se află cimitirul aparțin secolului al XVII-lea. Depunerea din acest secol este reprezentată de un strat de pământ galben-brun în care se găsesc rare frânturi de cărămidă; a fost surprinsă la capătul sudic al secțiunii III, precum și în porțiunea de la est de beci (fig. 99). Grosimea depunerii la est de beci variază între 0,14 și 0,28 m, iar în secțiunea III este de 0,10-0,12 m. Adâncimea față de suprafața actuală a solului este de 0,20-0,70 m. În restul săpăturii depunerea a mai fost întâlnită, dar s-au găsit și urme rare, izolate, datând din secolul al XVII-lea.

Pe toată întinderea secțiunii III și în partea de vest a secțiunii I s-a descoperit o masă de bolovani de râu. În partea de sud a secțiunii III bolovanii sunt așezați imediat deasupra depunerii din secolul al XVII-lea. La început ei au fost probabil așezați grămadă în partea nordică a secțiunii III, unde se mai păstrau pe două-trei rânduri, iar în urmă au fost împrăștiați pentru a se nivela terenul (fig. 100/1).

În partea de sud a secțiunii III a apărut un complex de pietre legate cu mortar, formând un unghi ale cărui laturi intrau în peretele estic. Pentru urmărirea acestui complex s-a deschis și o suprafață, care cuprindea un cuptor de var modern.

La golirea gropii s-a constatat că la construirea cuptorului de var, de formă cilindrică, făcut din piatră, s-au folosit doi pereți ai unei construcții vechi, al cărei colț a fost umplut cu pietre pentru obținerea rotunjimii necesare. De aceea săpătura a urmărit degajarea totală a beciului. Construcția a fost dezvelită și s-a dovedit a fi un beci de formă pătrată, cu latura de 4,65 m (fig. 99), orientat pe direcția nord-nord-vest – sud-sud-est și care era construit din piatră, pe alocuri păstrându-se și urme de mortar. A fost acoperit de o boltă construită, de asemenea, din piatră legată cu mortar (fig. 101). Bolta semicilindrică, ce se sprijinea pe pereții de est-sud-est și vest-nord-vest, era distrusă aproape de tot. O mică parte ce se păstra în colțul de est-nord-est s-a prăbușit la degajare, astfel că au rămas din ea numai câteva pietre în colțurile de est-nord-est și nord-nord-vest.

Pereții beciului erau construiți din bolovani de mărimi diferite, aleși totuși cu oarecare grijă. Spațiile libere dintre bolovani au fost completate cu pietre mai mici sau cu frânturi de cărămidă. Pereții aveau față numai spre interior, întrucât construcția era îngropată în pământ. În exterior s-a sondat în partea de est, astfel că s-a putut determina grosimea peretelui: 0,50 m. Pereții nu se păstrau la fel pe toate laturile (fig. 101/1-2). Latura de sud-sud-est este mai bine păstrată; înălțimea ei maximă este de 1,55 m. Partea superioară a pereților, în părțile mai bine păstrate, se găsește imediat sub brazdă; latura de vest-nord-vest are această parte superioară distrusă, iar laturile de nord-nord-est și est-sud-est sunt parțial demolate până la temelie; latura de est-sud-est a fost distrusă de gangul cuptorului de var, iar cea de nord-nord-est de o varniță.

Intrarea în beci nu putea fi decât pe latura de nord-nord-est, probabil printr-o deschidere îngustă. Podeaua, păstrată numai în colțul de nord-nord-vest, era alcătuită din cărămizi cu dimensiunile de 0,25 x 0,14 x 0,05 m; în bună parte însă au fost folosite

jumătăți de cărămizi. În interiorul beciului, în afară de cărămizi fragmentare și bolovani din pereți sau din boltă, nu s-a găsit alt material.

Deasupra zidurilor beciului se aflau două rânduri de pietre legate cu mortar deosebit ca structură, care – în general – urmează traseul pereților beciului, depășindu-i însă prin grosime. Pietrele așezate parte peste pereții beciului, parte în afară, peste stratul de prundiș amestecat cu pământ negru ce suprapune stratul galben-brun al secolului al XVII-lea, aparțin probabil unei case de lemn dintr-o epocă ulterioară beciului – poate de la începutul secolului al XIX-lea – și care, eventual, a folosit beciul.

Materialele arheologice aparținând secolului al XVII-lea s-au găsit în număr redus. În secțiunea I, deasupra mormântului 8 (1955) s-au găsit, la adâncimea de 0,32 m, două pietre, dintre care una avea săpat un semn de pietrar (fig. 100/4). Piatra, rămasă probabil de la construcția din secolul al XVII-lea, a fost folosită secundar, ca semn deasupra mormântului.

În cursul săpăturilor s-au descoperit fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, în special în secțiunea III; nu lipsesc însă nici din secțiunile I și II, la adâncimi ce variază între 0,40-0,60 m. Toate fragmentele sunt de caolin; majoritatea aparțin unor oale, cu sau fără pictură mată, brună la exterior; în parte sunt nesmălțuite, dar cele mai multe sunt smălțuite în interior; nu lipsesc însă nici fragmentele smălțuite atât în interior, cât și la exterior. Smalțul, la cele mai multe, este de calitate foarte bună și de culoare brună și verde, cu multe nuanțe; mai des apare brunul-roșcat, care merge până la brun-roșu sau chiar la brun-măsliniu; verdea merge de la verde-gălbui foarte deschis până la verde închis. Într-un caz, un fragment de oală are buza zimțată, pictură mată brună la exterior, iar în interior marginea are smalț verde, iar restul smalț brun-roșcat. În alt caz, un fragment de vas smălțuit brun-gălbui, a cărui formă nu poate fi determinată, are interiorul smalțului verde închis, iar exteriorul ornamentat cu linii în val, făcute cu roțița dințată.

În secțiunea II, la adâncimea de 0,60 m, s-a descoperit o monedă de argint bătută în 1610 la Charleville de către Carol I de Gonzagua (D – 40 mm; G – 19,84 g) (fig. 100/3)³⁴⁵.

Descoperirile de la Secu au confirmat tradiția după care Miron Barnovschi ar fi adus aici materiale de construcție și ar fi început prin a construi un beci. Ulterior, socotindu-se că locul nu era cel mai prielnic, construcția a fost părăsită și biserica fortificată a fost construită la Buhalnița, pe malul stâng al Bistriței. Bolovanii aduși aici au rămas însă pe loc, în grămezi, dar mai târziu au fost împrăștiți; de asemenea, din construcția proiectată nu a rămas decât beciul descoperit în cursul săpăturilor. Aceasta explică faptul că urmele din secolul al XVII-lea sunt atât de puțin numeroase, căci locul nu a mai fost locuit nici înainte, nici imediat după părăsirea construcției, ci numai într-o vreme mai târzie.

Ceramica descoperită este cea obișnuită în Moldova în secolul al XVII-lea, iar prezența monedei bătute de Carol de Gonzagua se poate explica prin strânsele legături de prietenie ale lui Miron Barnovschi cu polonii³⁴⁶, care – probabil – au generat și relații economice.

Sub temeliea bisericii de lemn construită în anul 1843 – după cum reiese din foaia de titlu a pomelnicului – s-au descoperit în cursul săpăturilor urmele unei temelii mai vechi, executată din piatră nefasonată, de mărimi diferite, construită cu oarecare grijă, prin așezarea celor mai mari pe margine, și cu puține frânturi de cărămidă, fără legătură de mortar. În general, această temelie a apărut la 0,10 m adâncime. În partea de sud-vest a ei s-a păstrat pe o înălțime de 0,40 m, iar în rest se păstra, în mare parte, numai pe un singur

³⁴⁵ Identificarea s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie al Academiei Române.

³⁴⁶ Fiica lui Carol de Gonzagua era regina Poloniei.

rând. În bună măsură, pietrele din temelie vor fi fost scoase și refolosite la construcția bisericii mai noi. Ambele temelii au folosit probabil piatra adusă aici în secolul al XVII-lea.

Biserica veche avea aceeași orientare ca și cea nouă, adică vest-nord-vest – est-sud-est și era de dimensiuni mai mari: lungimea de 19 m, iar lățimea de 8 m. Partea dinspre absida principală era distrusă, așa încât lungimea dată este aproximativă. Nu s-a putut stabili dacă a avut abside laterale și pridvor. Este puțin probabil să fi avut pridvor, căci o parte din mormântul II (1955) intra sub temelia pridvorului bisericii mai noi și este tot atât de puțin probabil să fi fost construită după 1810, de când datează mormântul. Intrarea trebuie să fi fost pe latura de vest, dată fiind poziția mormântului amintit și prezența urmelor altor morminte la sud de biserică.

La demontarea temeliei pridvorului bisericii mai noi, care suferise refaceri târzii, s-a observat în partea de nord-est a lui un strat de pământ înnegrit, cu cărbune și arsură. Unele pietre arse sau chiar vitrificate au fost refolosite la construcția temeliei mai noi în care se găseau, de asemenea, și rare fragmente de cărămizi arse secundar. Aceasta confirmă cele cuprinse în pomelnicul amintit, și anume că biserica de lemn a fost construită pe locul alteia mai vechi, care a ars până în temelii.

Tot în legătură cu biserica de lemn, probabil chiar cu cea arsă, a fost o clopotniță de lemn, dărâmată cu ani în urmă; aceasta a avut temelia de piatră și a fost degajată cu prilejul săpăturilor. Este situată la aproximativ 10 m sud-vest de biserică, avea forma aproape pătrată, cu latura de cca. 4 m. Temelia, din piatră fără legătură de mortar, nu mai păstra înălțimea inițială. Probabil la dărâmarea suprastructurii de lemn a fost demontată și o parte din piatră. Latura de nord-est se păstra pe înălțimea de 0,15 m, iar cea de sud-vest pe 0,40 m. O piatră mai mare, pe latura de sud-est, servea ca treaptă.

În secțiunile I și II (1955), ca și în suprafețele A și B (1955), s-au săpat în total 36 de morminte. Cea mai mare parte a lor cuprind schelete deranjate sau reînhumate. Adâncimea lor variază între 0,50 și 1,20 m, cele mai multe fiind la 0,75-0,80 m. Orientarea variază între vest-est și nord-vest – sud-est. Starea de conservare, în general proastă, a permis puține observații cu privire la ritul de înmormântare și reînhumare. La o parte dintre morminte s-au păstrat și urme de sicriu.

În câteva morminte s-au găsit monede datate între 1863 și 1882. La mormintele 5-6, 8 (1955) și 1, 5, 10, 16 (1956), deasupra capului, s-au găsit pietre nefasonate, care indicau mormântul. Piatra de la mormântul 5 (1956) avea zgâriată adânc o cruce; mormântul 11 (1955) era indicat de o lespede de dimensiunile 0,55 x 0,35 x 0,08 m, pe care era săpată o cruce și o inscripție datată în 1810 (fig. 100/5).

Cimitirul vechi se întindea imediat la vest de biserica de lemn, până la 13,50 m; la suprafață nu se păstra însă nici o urmă care să indice prezența mormintelor.

Din cele de mai sus reiese că atât bisericile, cât și cimitirul aparțin secolului al XIX-lea. Aceasta se confirmă și prin materialul descoperit în cursul săpăturilor: ceramică ce cu greu poate fi datată mai timpuriu decât secolul al XIX-lea, faianță, diferite cuie și piroane de fier etc. Moneda descoperită la degajarea clopotniței, bătută de sultanul Abdul Hamid în anul 1787, a fost purtată în salbă și, deci, nu permite o datare precisă³⁴⁷.

În curtea fostului ocol silvic, pe locul numit „în bou”, s-au efectuat trei sondaje. Situația stratigrafică este următoarea: sub stratul vegetal, gros de 0,10-0,15 m, se află fie o depunere modernă de moloz și umplutură, care provine de la dărâmurile unei clădiri din

³⁴⁷ Identificarea s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie al Academiei Române.

secolul trecut, fie un strat de prundiș, sub care urmează un strat de lut galben purtat amestecat cu pietre. Aceste straturi au fost probabil împrăștiate pentru nivelarea terenului. Sub acestea se află un strat de pământ negru-cenușiu, gros de 0,20-0,25 m, ce conține resturi de cărbune, oase de animale și rare fragmente ceramice, datând probabil din secolul al XVII-lea. În acest strat, către baza lui, s-au descoperit resturile unei vetre, marcate printr-o ușoară dungă albiată de pământ ars la roșu și negru. Sub acestea se află un pământ galben murdar, amestecat cu pietre mari și mici. În acest pământ, la diferite adâncimi, s-au găsit silexuri paleolitice.

Materialul arheologic este foarte sărac. S-au descoperit numai câteva fragmente ceramice, între care o margine de vas ars la roșu, cu ornamentul de linie în val, care se poate data pe la începutul secolului al XVII-lea. Aceleași vremi îi aparține și singurul obiect de fier – o drâmbă. Restul materialului aparține secolului al XIX-lea și se leagă de curtea unui arendaș. De menționat un fragment de farfurie din faianță englezească, obișnuită pentru anii 1830-1860, și o monedă austriacă din secolul al XIX-lea, neidentificată precis.

Pentru verificarea existenței urmelor paleolitice s-a efectuat, în afara incintei cimitirului, un sondaj al cărui rezultat a fost negativ. În profil, până la 0,30-0,40 m adâncime se află un strat de pământ negru, sub care urmează pietrișul amestecat cu nisip și care, pe la 0,90 m adâncime, devine lutos.

Un al doilea sondaj, cu același scop și, de asemenea, cu rezultat negativ, s-a efectuat pe terasa înaltă de deasupra cimitirului, pe locul numit „la Podiș”.

e) „PALATUL CNEJILOR”

Pe malul stâng al pâ râului Schițișor, la aproximativ 3 km nord-vest de comuna Ceahlău și 6 km est de Schitul Durău, pe o terasă situată la poalele dealului Boiștea, se înalță niște ruine impunătoare, cunoscute localnicilor sub denumirea de „Palatul Cnejilor” (fig. 102-103).

Terasa Cnejilor este apărată natural, fiind încadrată la nord de râpa Pârâului Palatului, la sud de râpa Pârâului Mănăstirii, la est de malul abrupt al pâ râului Schițișor, iar la vest de panta aproape verticală a dealului Boiștea.

Studierea terasei pe care se află monumentul, precum și a teritoriului învecinat, duc la concluzia că poziția „Palatului Cnejilor” a fost aleasă de un bun strateg. De pe platoul pe care a fost ridicat palatul, privirea cată departe până în albia râului Bistrița, la sud poate fi supravegheată valea pâ râului Schițișor, până în regiunea unde drumul de munte cotește înspre Mănăstirea Durău. Dinspre est și vest palatul nu putea fi atacat în evul mediu, datorită faptului că dealurile Ghenadia și Boiștea au coastele rezezi și împădurite.

Atât incinta palatului, cu turnuri de apărare (azi în ruină), cât și biseriçuța din centrul ei (bine conservată), au atras atenția cercetătorilor cu decenii în urmă. Cum este și firesc, despre „Palatul Cnejilor” au scris prima dată câțiva cercetători din regiune, printre care menționăm pe C. Matasă³⁴⁸ și Gh. Ungureanu³⁴⁹. Deși interesante prin conținutul și scopul lor, lucrările cercetătorilor menționați nu epuizează problema. Ținând seamă de aceasta, era necesar ca pentru etapele mai importante privind dezvoltarea monumentului în ansamblul său (curtină, dependințe, biserică etc.) să se planifice săpături și cercetări arheologice sistematice. Numai în felul acesta, după stabilirea etapelor principale de dezvoltare ale monumentului și încadrarea cronologică a acestora, a fost posibil să se treacă

³⁴⁸ C. Matasă, *Palatul Cnejilor*, București, f.a.

³⁴⁹ Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Pionul sau Schitul Hangul și ruinele palatului Cnejilor Cantacuzini*, în *ALPR*, 1933-1934.

la confruntarea și completarea rezultatelor arheologice cu știrile literare și epigrafice, spre a fi obținute rezultate concludente. Prilejul acesta ne-a fost oferit în timpul celor trei campanii de săpături (1956-1958), ale căror rezultate le vom schița mai jos.

După studierea prealabilă a incintei și a terenului înconjurător, a fost conceput un plan complex de cercetări. Ținând seama de împrejurarea că incinta are formă rectangulară, cu o biserică plasată în centru, s-a urmărit ca aceasta din urmă să fie încadrată de secțiuni în formă de cruce. Cele patru secțiuni centrale (I-III și VI A) au fost completate treptat cu secțiuni paralele cu acestea sau perpendiculare pe ele, după cum au cerut-o condițiile de lucru și nevoile de studiere a complexelor descoperite în teren. În incintă au fost săpate în total 18 secțiuni și câteva suprafețe mai mici, acestea din urmă cerute de dezvelirea unor schelete din cimitirul descoperit în jurul bisericii (fig. 102). Săpăturile din incintă au fost notate cu sigla „A”. Pretutindeni săpătura a fost dusă până la pământul viu, cca. 0,80-1 m, iar pe alocuri s-a mers până la adâncimea de 2,5-3 m (gropi, interioare de tumuri etc.). Un calcul sumar dovedește că în incintă au fost săpați aproximativ 260 m liniari și o suprafață de cca. 300 m².

Cercetările din incintă. Niveluri de viață. Stratigrafia

Cele mai vechi urme de viață pe teritoriul palatului sunt reprezentate de câteva așchii și unelte din silex descoperite numai în cuprinsul incintei, într-un pământ gălbui-roșcat, folosit ca material de umplutură și nivelare. Faptul că pe terasa Cnejilor, atât în incintă, cât și în exterior, nu au fost descoperite *in situ* astfel de piese, ne duce la concluzia că ele au fost aduse odată cu pământul de umplutură și nivelare din regiunea teraselor situate pe malul drept al Bistriței³⁵⁰.

Cele mai vechi urme medievale aparțin secolului al XVII-lea, adică momentului în care a fost construită biserica³⁵¹. Stratul arheologic din secolul al XVII-lea se află deasupra unui pământ viu de culoare galben-roșcată. Acesta este înnegrit în partea sa superioară din cauza vegetației, care a putrezit an de an, până la poposirea constructorilor pe aceste meleaguri. Trebuie reținut că dunga înnegrită rezultată din putrezirea vegetației nu poate fi considerată la „Palatul Cnejilor” ca o eventuală lentilă de cenușă și cărbuni rezultată în urma defrișării vegetației cu ajutorul focului³⁵². Prezentarea pe scurt a depunerilor din secțiunea S I A 1956 se impune pentru o mai temeinică înțelegere a depunerilor arheologice din incintă.

S I A, cu dimensiunile de 18 x 1,50 m, proiectată perpendicular pe zidul de est al incintei, se sprijinea cu capătul de vest pe absida altarului bisericii (fig. 102). Judecând nivelele de jos în sus, observăm că pământul viu este reprezentat de un lut galben-roșcat; deasupra lui deosebim o dungă de pământ, de cca. 1 cm, înnegrită și pigmentată cu pietre mici, bucățele de var, mortar, precum și resturi mici din cărămizi. Nivelul la care ne referim reprezintă pământul pe care au călcat constructorii bisericii. Pe el au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, însoțite de monede din aceeași vreme. Nivelul acesta continuă fără întrerupere, începând de lângă biserică și până în regiunea incintei, exceptând zonele în care zidurile mai târzii, gropile menajere sau gropile de morminte l-au deranjat. Pretutindeni, peste acest nivel, observăm un pământ galben de umplutură și nivelare. Aici, în cuprinsul pământului steril (exceptând silexurile amintite), nu s-au găsit materiale arheologice pe baza cărora s-ar putea data momentul de nivelare. În schimb, în partea

³⁵⁰ Vezi în prezentul volum capitolul despre paleolitic.

³⁵¹ Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești*, București, 1933, p. 110.

³⁵² Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 45-66.

superioară a acestuia au apărut materiale arheologice datând de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ele dovedesc că operațiunea de curățire a fost executată în vederea amenajării unor dependințe situate între zidul de incintă și biserică. Deasupra nivelului la care ne referim a fost depus un strat de umplutură în vederea amenajării unor construcții de zid. De data aceasta, pentru operația nivelării a fost folosit un pământ bogat în materiale arheologice (secolul al XVII-lea)³⁵³. În sfârșit, ultimul nivel, datat – printre altele – și cu o monedă de aur (1843), aparține secolului al XIX-lea. Acesta din urmă este acoperit de pământul vegetal.

În profilul prezentat mai apare o groapă din secolele XVII-XIX, peste umplutura căreia a fost fundat un zid din secolul al XIX-lea, al cărui pământ se găsește la numai 1,20 m vest de zidul de incintă. Tot aici, două ziduri groase de 0,50-0,75 m, situate la distanță de 2 m unul față de altul, închid o altă construcție de piatră, care datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea și este contemporană cu zidul de incintă.

Lângă zidul de incintă, pe o porțiune de 1,20 m înspre vest, a fost descoperită o podea cu material ceramic de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Având în vedere acest fapt, momentul amenajării podelei este anterior ridicării incintei.

În încheiere trebuie arătat că studiul profilului prezentat a dat posibilitatea să se stabilească fazele de construcție mai importante de pe latura de est a incintei. În primul rând, se poate preciza cu certitudine că după ridicarea bisericii de piatră, pe latura de est, în apropierea actualului zid de incintă, au funcționat niște locuințe din paiantă, probabil chilii, care au fost părăsite în urma incendiilor lor. Rolul acestor chilii a fost preluat, după ridicarea incintei, de construcțiile de piatră contemporane cu zidul de incintă. Groapa de var, descoperită sub zidul din faza a II-a, poate fi pusă în legătură cu unele refaceri sau renovări ale bisericii sau dependințelor de piatră din cuprinsul incintei.

La sfârșitul secolului al XVII-lea a fost ridicată o construcție de piatră de dimensiuni mari (7 m distanță între ziduri). În nivelul acesta au fost descoperite materiale care ne permit să identificăm grajdurile palatului, asupra cărora – de altfel – există și referiri scrise³⁵⁴.

Din ultima construcție s-au păstrat două bârne, dispuse la distanță de 3,50 m una de alta. Construcția datează din secolul al XIX-lea. În sfârșit, în același profil a fost descoperită și o groapă situată în apropierea bisericii. Mormântul aparține unei călugărițe, Zenovia, îngropată aici în anul 1839. Deoarece situația stratigrafică se repetă, nu se vor mai prezenta și alte profile.

Construcții

Biserica

Începuturile și dezvoltarea vieții pe teritoriul „Palatului Cnejilor” sunt strâns legate de construirea bisericii (fig. 103). Cele mai importante știri cu privire la biserică sunt cuprinse în conținutul unei pisanii încastrate deasupra ușii de la intrare. În inscripție este menționată știrea că biserica a fost zidită de Gheorghe hatmanul³⁵⁵, fratele lui Vasile Lupu, în anul 1639 și refăcută în iunie 1820. Din conținutul aceleiași pisanii rezultă că refacerea din 1820 a durat timp de șase ani³⁵⁶.

³⁵³ Pământul de umplutură conținea resturi provenind de la chiliile incendiate.

³⁵⁴ Vezi capitolul redactat de Șt. Balș și R. Crețeanu, despre lăcașurile de cult, din prezentul volum, n. 33, copie după inventar (într-o arhivă particulară – original din anul 1852).

³⁵⁵ Vezi capitolul *Lăcașurile de cult* din prezentul volum.

³⁵⁶ *Ibidem*.

Datele arheologice completează cele două știri consemnate în pisania menționată. Cercetările arheologice în legătură cu biserica au fost axate mai ales pe o serie de chestiuni ridicate de vechimea bisericii și a etapelor de reconstrucție întâmplare de-a lungul veacurilor. Din cele prezentate de noi a reieșit că biserița ridicată de Gheorghe hatmanul în anul 1639 este situată în centrul incintei. Inițial, biserica a fost concepută cu un pridvor pe latura de nord, iar mai târziu (secolul al XIX-lea) i s-a adăugat un diaconicon pe latura de sud.

Secțiunile executate (I-III și VI A), ale căror capete de nord, sud, est și vest au fost proiectate pe zidurile de fundație ale bisericii, au dus la următoarele rezultate:

- a) nu au fost confirmate știrile păstrate prin tradiție, precum că pe teritoriul ocupat de actuala biserică ar fi existat urme mai vechi de construcții, respectiv fundații de piatră sau urmele vreunei biserici de lemn; cu toate că nu au fost executate săpături în interiorul bisericii, cele afirmate rămân valabile, întrucât secțiunile din exterior ar fi trebuit oricum să înregistreze un astfel de nivel în cazul în care acesta ar fi existat;
- b) monumentul central (biserica) nu a suferit refaceri de mari proporții, deoarece fundația este uniformă și nu prezintă zidărie plombată sau adăugată mai târziu;
- c) cel mai vechi nivel aparține primei jumătăți a secolului al XVII-lea (pisania din 1639), datat și cu monede din aceeași vreme;
- d) în nivelul din secolul al XVIII-lea au fost descoperite foarte multe cuie de șiță, neînsoțite de mortar și piatră; aceste materiale trebuie puse în legătură cu schimbarea acoperișului bisericii, nu însă și cu tencuirea sau refacerea pereților;
- e) refacerea din 1820, menționată în pisanie, este marcată în teren prin numeroase resturi de piatră, moloz și cărămidă; acest nivel se întinde de jur-împrejurul bisericii pe o distanță de cca. 4-5 m; aceiași nivel i-au fost atribuite și unele urme de pari dispuse la 1,50 m una de alta și la cca. 1-1,20 m de zidul bisericii; gropile de pari au fost puse în legătură cu schelăria necesară ultimei refaceri.

Sondajele executate de jur-împrejurul bisericii, deși puține la număr și neîntregite de dezveliri de suprafață și de sondaje în interiorul acesteia, au dovedit întru totul justetea datelor cuprinse în pisania bisericii. Rezultatele obținute în teren ne duc la concluzia că inițiatorul ridicării monumentului și constructorii săi au pornit de la bun început cu scopul de a ridica aici o bisericuță cu ziduri groase de cca. 1-1,20 m, folosite în scopuri de apărare, ținând seama și de faptul că biserica a fost prevăzută cu ferestre de tragere, amenajate în zidul coridorului care duce înspre clopotniță. De-abia după distrugerea chiliilor și locuințelor de lemn din jurul bisericii urmașii ctitorului principal s-au hotărât să fortifice teritoriul din jurul bisericii, ridicând o curtină străjuită la colțuri de turnuri puternice.

Contemporană cu zidul de incintă și probabil și cu unele construcții din zid, situate pe latura de nord (construcții care ulterior au fost distruse, spre a le lua locul cele care se păstrează), este și o cărare pavată, care lega pridvorul bisericii cu aripa de fast, în care locuiau probabil ctitorii.

Incinta

Tătarii, care se abăteau destul de des în cursul secolului al XVII-lea asupra Moldovei, au pătruns adânc pe teritoriul acestei provincii și au provocat o serie de distrugerii. De una din aceste incursiuni, pe care le menționează și cronicarii, se leagă probabil și distrugerea construcțiilor de lemn de la „Palatul Cneșilor”. Cum este și firesc, după incendierea chiliilor sau locuințelor de lemn, acestea au trebuit să fie înlocuite. Cu prilejul renovărilor care au avut loc aici, ctitorii au ridicat de jur-împrejurul bisericești o

centură de ziduri puternice, capabile să facă față cu succes unor armate ușoare de cavalerie, precum cele ale tătarilor.

Pe zidul de est al incintei, deasupra porții de pe latura de est, se păstrează o pisanie ornată cu stema cu cap de bour. Conținutul ei ne informează că Alexandru voievod și cu doamna Anița, fiica lui Gheorghe hatmanul, au ridicat incinta în anul 1672³⁵⁷. Ridicarea incintei și, în general, îmbunătățirea ansamblului de fortificații de la Cneji a fost de durată, întrucât o a doua inscripție încastrată în turnul de nord-vest, vizibilă numai din interiorul incintei, ne informează că turnul și porțița le-a ridicat Todirașco, fost vistiernic, cu soția lui, în anul 1676, în timpul domniei lui Antonie Ruset voievod³⁵⁸ (fig. 104/1).

Incinta „Palatului Cnejilor” are forma rectangulară, cu laturile aproape paralele și egale. Zidurile păstrează o linie continuă și dreaptă, fiind legate cu patru turnuri la colțuri. Din cauza unor refaceri târzii, survenite în regiunea palatului propriu-zis, constructorii au fost obligați să modifice traseul zidurilor de nord și vest (fig. 102).

Zidul de nord (nr. 1) leagă turnurile de nord-est și nord-vest. Capătul lui de est se sprijinea odinioară pe poarta mare, din care astăzi se mai păstrează ca mărturie doar lăcașul ușorului stâng, țesut de zidăria turnului de nord-est. Capătul de vest al zidului 1, astăzi suprapus de turnul de nord-vest, forma inițial latura de nord a turnului vechi de pe această latură. În ceea ce privește dimensiunile zidului de nord (secolul al XVII-lea), se poate afirma că atingea, în momentul dării lui în folosință, lungimea de 55-56 de m și grosimea de 1,20-1,50 m. Pentru calcularea înălțimii zidului, singurul element ajutător constă în urmele ușorului stâng al porții mari. Partea superioară a lăcașului în care a fost încastrat ușorul (păstrată în zidăria turnului de nord-est), se găsește la cca. 5,50-6 m de suprafața solului actual.

Zidul de incintă era prevăzut cu un drum de strajă. Pentru dimensiunile acestuia au fost căutate elemente în spațiul cuprins între turnul de nord-vest și pivnițele de pe laturile de nord. S-a ajuns la concluzia că zidul și drumul de strajă au fost refăcute în secolul al XVIII-lea. Refacerea executată de constructorii din secolul al XVIII-lea a respectat întocmai dimensiunile zidului din secolul al XVII-lea. În spațiul la care ne-am referit zidul măsoară grosimea de 2 m pe o înălțime de 1,50 m față de solul actual. Studiarea atentă a acestui zid duce la constatarea că din grosimea sa de 2 m, cca. 1,50-1,60 m erau afectați drumului de strajă, iar pentru zidul de apărare propriu-zis, în care erau amenajate și ferestrele de tragere, a fost rezervată grosimea de 40-50 de cm.

Zidul de est (nr. 2) leagă turnurile de nord-est și sud-est. Capătul de nord al zidului de est este țesut de zidăria turnului de nord-est, iar la cca. 2 m înspre sud a fost făcută o întrerupere de 1,20 m. Aici constructorii au amenajat poarta secundară, folosită numai pentru pietoni. Capătul de sud al zidului 2 se sprijină și se leagă organic de zidăria turnului de sud-est. Zidul 2 are lungimea de 55 m și grosimea de 1,20-1,30 m. De la 1,50-1,60 m față de solul actual, din grosimea zidului 2 au fost rezervați 80-90 de cm pentru drumul de strajă, iar 40-50 de cm pentru partea în care erau amenajate ferestrele de tragere.

Zidul de sud (nr. 3) leagă turnul de sud-est cu colțul de sud-vest al incintei. Turnul de sud-est a fost refăcut în mai multe etape. Lungimea totală a zidului de sud este de aproximativ 60 de cm, iar grosimea de 1,20 m, dintre care 40-50 de cm rezervați pentru parapetul în care erau amenajate ferestrele de tragere.

³⁵⁷ *Ibidem.*

³⁵⁸ *Ibidem.*

Zidul de vest (nr. 4) leagă turnul de nord-vest cu colțul de sud-vest al incintei. Zidul 4 este lung de 55 de m și lat de 1,40-1,50 m. În etapele mai târzii acesta a fost folosit ca latură a dependențelor de fast. În acest scop, el a fost înglobat în ansamblul zidăriei palatului propriu-zis. Această împrejurare, la care se poate adăuga și faptul că pe această latură nu se mai păstrează nimic din zidurile turnurilor de colț din faza inițială, a îngreunat cercetările cu privire la rolul zidului 4 de-a lungul celor trei secole de existență. De aceea, pe această latură nu reținem date cu privire la drumul de strajă și partea de zid crenelată. Este posibil ca în secolul al XVIII-lea, moment în care latura aceasta a fost modificată, chipul și sistemul de apărare al curtinei din această parte a palatului să fi suferit modificări. În cazul în care latura de vest a fost suprapusă de dependențe, s-ar putea emite ipoteza că ferestrele de tragere au fost amenajate în pereții acestora.

În sfârșit, trebuie arătat că perimetrul zidurilor (exceptând turnurile) măsoară cca. 220 de m liniari. Brăul de ziduri descris încheie o suprafață de peste 3000 de m². Ținând seama de media stabilită pe restul monumentelor din Moldova din secolele XVI-XVII, ca Moldovița, Sucevița și Dragomirna, se poate afirma cu aproximație că pentru incinta Cnejiilor era nevoie în caz de apărare de cca. 200 de apărători plasați pe crenelele zidurilor. Nu intră în acest număr apărătorii de pe crenelele turnurilor, precum și servanții pieselor de artilerie plasate în turnuri.

Incinta „Palatului Cnejiilor” a fost concepută cu patru turnuri mari de colț și altele mai mici, plasate între turnurile de colț.

Turnul de nord-vest (nr. I), cunoscut și sub denumirea de turnul Domnițelor (fig. 102), datează probabil de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. În starea în care se află astăzi, el are grosimea pereților de 1,60-1,70 m, iar laturile interioare de 6 x 6 m, ceea ce dă o suprafață de 36-40 de m². Turnul nr. I a fost prevăzut cu parter, etaj și o platformă de apărare crenelată. Împrejurarea că în această zonă erau necesare debleeri și evacuări de moloz în cantități mari a împiedicat și cercetarea eventualelor rămășițe ale turnului din secolul al XVII-lea.

Turnul de nord-est (nr. II) are forma circulară și este original, fapt care reiese, de altfel, și din lectura pisaniei încastrată în zidăria lui (fig. 104/1, 3). În apropierea acestui turn au fost amenajate și intrările în „Palatul Cnejiilor”. Legat de aceasta, precizăm că turnul II avea misiunea cea mai importantă în ansamblul fortificației de la Cneji, în sensul că el apăra zona intrării în palat, care era și cea mai vulnerabilă.

Zidăria turnului II are grosimea de 1,60-1,70 m și înălțimea de 9 m. El este format dintr-o încăpere circulară, parter și etaj, precum și o platformă, probabil crenelată la origine. Atât la parter, cât și la etaj turnul prezintă câte trei deschizături, mai late în interior: 1-1,20 m, cu tendința de îngustare înspre exterior (30-40 de cm), folosite pentru amplasarea gurilor de tun sau a altor arme grele din această epocă.

La parter apărătorii intrau printr-o porțiță lată de 80 de cm și înaltă de 1,20-1,30 m. Porțița are ușorii ciopliți din blocuri de gresie. La etaj se pătrundea, probabil, direct de pe drumul de strajă al zidurilor 1 și 2.

Turnul de sud-est (nr. III) este cel mai mic ca dimensiuni (fig. 104 /2, 4). El are diametrul în interior de 1,80-2 m, iar zidul este gros de 1-1,20 m. În turnul III se pătrundea direct din incintă, printr-o porțiță lată de 80-90 de cm și înaltă de 1,20-1,30 m. Spre deosebire de turnul II, poarta turnului III nu a avut ușorii ciopliți. Ea a fost amenajată direct din bolovani de gresie, care fac corp comun cu zidăria turnului. Turnul III nu a avut etaj, iar parterul a fost conceput cu trei ferestre de tragere mai mici decât acelea ale turnului II, dar

cu o orientare identică, în sensul că prin fereastra centrală se putea supraveghea frontul, iar prin cele laterale puteau fi controlate zidurile de est și sud.

Turnul de sud-vest (nr. IV) nu se păstrează la suprafața solului. Înainte de cercetarea arheologică a colțului de sud-vest al incintei, sub solul vegetal se înscria o formă rectangulară reieșită din conturul a trei ziduri, care se țeseau odinioară de zidul de incintă. Un sondaj executat pe direcția est-vest (S XI A) a îngăduit constatarea că sub solul vegetal se află două ziduri, care – după orientare, tehnică de execuție și materialele arheologice recoltate în nivelul de construcție – nu pot fi datate decât în secolul al XIX-lea.

Zidurile descoperite aici, groase de 1 m, închideau o suprafață egală cu a turnului Domnițelor (nr. I), turn contemporan cu cel descoperit în secțiunea XI A. Pentru a nu îngreuna înțelegerea complexelor de ziduri descoperite în această zonă, trimitem la planul general (fig. 102). Aici se poate vedea că sub turnul din secolul al XIX-lea au fost descoperite ziduri care corespund celor două faze anterioare, dintre care cea mai veche poate fi datată în secolul al XVII-lea.

Pomind de la constatarea că în colțul de sud a fost identificat un turn de formă rectangulară, datat în secolul al XVII-lea, turn pe care s-au grefat mai apoi cele din secolele următoare, se poate trage concluzia că și turnul I – „al Domnițelor” – suprapune probabil fundații mai vechi. În cazul în care lucrurile stau așa, se poate conchide că pe latura de vest (mai puțin expusă) au existat turnuri rectangulare folosite în anumite perioade și pentru locuit, în timp ce pe latura de est (cea mai expusă atacatorilor) au fost ridicate turnuri circulare folosite pentru și împotriva artileriei ușoare.

Construcții interioare

Dependințe

Din aripa de fast a palatului, astăzi în ruină, se mai păstrează ca mărturie a impunătoarelor construcții, care au impresionat pe localnici și călătorii străini, doar pivnițele sau beciurile despre care circulă un șir întreg de legende.

Așa cum s-a arătat mai sus, pivnițele sunt situate pe laturile de nord și vest. Ele nu au fost cercetate, întrucât ar fi fost necesar să se procedeze la evacuarea totală a molozului și pietrelor, precum și la consolidări urgente. Lipsa acestor operații a dus în chip fatal la imposibilitatea înțelegerii și prezentării acestor complexe. De aceea, studiarea pivnițelor și a construcțiilor situate deasupra lor nu s-au efectuat. Sondajul executat deasupra pivnițelor de pe latura de vest a îngăduit a se stabili că deasupra beciurilor au existat în faza inițială construcții încapătoare, compartimentate și încadrate cu ziduri din piatră, care se suprapun peste zidurile pivniței. În aceeași secțiune s-a putut constata că la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor au fost făcute modificări radicale deasupra pivnițelor. Toate aceste refaceri se leagă, ca timp, de momentul ridicării turnului I – „al Domnițelor”. Ultimul nivel de construcții, situat deasupra pivnițelor de vest, este reprezentat de ziduri din cărămidă și podele din scânduri de brad putrezite. Faptul că podeaua a fost găsită necarbonizată, duce la constatarea că în faza finală a existenței sale „Palatul Cnejiilor” a fost părăsit în chip organizat și sistematic. Tot pe această latură a fost descoperită o piatră ornamentală, care poate fi datată în secolele XVII-XVIII. Aceasta, alături de alta din biserică, și numeroase fragmente descoperite în săpături fac parte din ansamblul pietrelor cioplite și ornamentate cu care era împodobit palatul propriu-zis. Din aceeași categorie de materiale fac parte și o serie de fragmente de pietre profilate, găsite în cuprinsul fântâniei.

O altă categorie de construcții descoperită la Cneji este reprezentată de locuințele din paiantă. Din păcate, și în cazul acestor construcții cunoștințele noastre se limitează la ceea ce s-a putut obține numai în spațiile cercetate în cuprinsul secțiunilor. Subliniem în mod deosebit că nici unul dintre complexe la care ne referim nu a fost cercetat cu ajutorul suprafețelor. Cu toate acestea, s-a putut conchide că cele mai reprezentative urme de construcții din paiantă se situează pe laturile de est și de sud. Aici avem de-a face cu un nivel de locuințe arse, marcate în teren de bârne carbonizate, care formează tălpile sau urșii construcțiilor. În fiecare caz, de tălpi se legau în chip organic podelele lutuite, amenajate în majoritatea cazurilor peste un pat de lut curat, bătătorit cu maiul. În cuprinsul locuințelor din paiantă au fost descoperite cuie din șită arsă puternic și fragmente de cahle. Asupra acestor materiale, precum și asupra ceramicii de uz comun se va reveni.

Construcțiile din paiantă incendiate datează de la mijlocul secolului al XVII-lea și sunt contemporane cu biserica, dar anterioare zidului de incintă, întrucât acesta din urmă le străpunge. Deși cercetarea nu a fost făcută prin suprafețe, o serie de elemente câștigate în timpul săpăturilor ne îndreptătesc să le atribuim rolul de chilii. Biserica în faza de început a fost încadrată probabil pe laturile de est și sud de chilii. În momentul de față este greu de susținut că și pe laturile de nord și de vest ar fi existat chilii. De altfel, chiar dacă ele ar fi existat, au fost probabil distruse de incendiu, iar urmele lor, într-o etapă mai târzie, vor fi fost îndepărtate cu prilejul săpării pivnițelor.

Pe laturile de est și sud s-au putut observa în două cazuri niște construcții din paiantă, care aparțin sfârșitului secolului al XIX-lea și începutul celui următor și se prezintă în teren sub forma unor construcții rectangulare încadrate de tălpi putrezite. Podeaua acestor construcții a fost executată din lut amestecat cu pietriș, într-o manieră destul de neglijentă. S-a putut, de asemenea, determina că încăperile de pe latura de est îndeplinesc rolul de grajduri ale curții³⁵⁹.

Alt grup de locuințe și dependențe de la „Palatul Cnejilor” este reprezentat de construcțiile de piatră și lemn. Astfel de construcții au fost descoperite pe latura de est, unde o parte din ziduri (fig. 105/4-5) au deasupra lor bârne de lemn, pe care se ridicau pereții. În sfârșit, ultimul tip de locuințe este reprezentat de construcții de zid, care se împart – la rândul lor – în două categorii. Din prima fac parte locuințele ale căror ziduri au pietrele legate cu mortar, iar din cea de-a doua fac parte locuințele ale căror ziduri au fost legate cu pământ.

La prima categorie în loc de podele au fost găsite suprafețe din pietre plate încastrate într-un pământ purtat. Una dintre construcțiile de piatră de pe latura de est, datată în secolul XVIII-XIX, are o temelie din zid de formă circulară. Această construcție a fost, probabil, legată cu un sistem de scară-foișor, prin care se intra din curtea interioară înspre construcțiile aripii de est (fig. 106/1, 3).

Majoritatea construcțiilor descrise sunt fixate și datate bine în timp datorită observațiilor stratigrafice care au îngăduit acest lucru. În schimb, în ceea ce privește rolul îndeplinit de fiecare în parte, problema rămâne încă deschisă până în momentul în care se vor executa săpături pe suprafețe mai extinse.

Cercetările din exteriorul incintei

Secțiunile din exterior au fost concepute și plasate în cele patru sectoare, marcate de la B la F: sectorul B – latura de est; sectorul D – latura de nord; sectorul E – latura de sud

³⁵⁹ *Ibidem*.

și sectorul F – latura de vest. Inițial au fost proiectate secțiuni în exterior pe toate laturile incintei. Prin amplasarea lor în acest fel, cercetarea a pornit de la complexe cunoscute la cele necunoscute. Pe măsură ce în unele sectoare au apărut urme mai importante, săpăturile au fost dezvoltate sub forma unor rețele, pentru a încadra obiectivele principale. Menționăm însă că încadrarea obiectivelor în sistemul „rețea” s-a făcut numai pe latura de nord a „Palatului Cnejilor”, unde au fost descoperite și complexe mai importante. Pe latura de est a fost prelungită secțiunea I A peste zidul de incintă (fig. 105/1, 3).

Cele mai vechi urme de viață găsite în secțiunea I A aparțin secolului al XVII-lea. Lângă incintă a fost descoperit material ceramic de uz comun, cahle, mai multe obiecte de fier aparținând locuitorilor care au folosit construcțiile din paiantă în faza premergătoare ridicării zidului de incintă. Nivelul la care ne referim era impregnat în partea superioară cu pietre mici și bobite de mortar căzute aici în vremea operațiunii de fortificare a palatului, efectuată imediat după incendiul care a distrus construcțiile de lemn.

Începând din această zonă (cca. 2-3 m față de zid) și până la jumătatea pantei (fig. 105/ 1, 3) au fost găsite pietre mari de râu și bolovani de carieră, îngropați intenționat în pământ. Printre pietrele mari erau masate foarte multe pietre mărunte, reprezentate mai ales de așchii. Aceste materiale au fost folosite de constructorii zidului de incintă, care au avut în această regiune un centru pentru depozitarea și trierea pietrei de construcție. O serie întreagă de observații au dus la constatarea că aici avem de-a face cu armarea sau consolidarea voită și organizată a pantei de către constructori, în scopul de a obține stabilitatea marginii terasei pe care urma să fie ridicat zidul de incintă. În restul secțiunii I B nu au mai apărut complexe arheologice importante. Se cuvine a remarca totuși că la piciorul pantei am descoperit fragmente ceramice din secolele XVII-XIX și resturi de zgură de fier. Descoperirea unor asemenea materiale anunță existența unor cuptoare de redus minereuri sau a unor ateliere de prelucrat fierul, complexe care nu au fost reperate pe terasa la care ne referim, mai ales ca aceasta nu a fost cercetată în întregime.

În sectorul C a fost proiectată o secțiune (fig. 102). Capătul de sud al secțiunii se sprijină jumătate pe zidul I, iar cealaltă jumătate pe poarta principală. La capătul de sud al secțiunii a fost găsită fundația zidului și a porții principale, iar în capătul de nord un canal amenajat pe fundul unei șanțuri, peste care, probabil, în prima etapă a funcționării zidului de incintă și a porții principale se trecea prin mijlocirea vreunui pod. La jumătatea secțiunii și în apropierea zidului de incintă au fost descoperite două vetre temporare, amenajate pe solul pe care au călcat constructorii bisericii. Vetrele nu au nimic comun cu faza de construcție a zidului de incintă, întrucât sunt suprapuse de nivelul de construcție al incintei. Ele pot fi puse mai degrabă pe seama constructorilor și cărașilor care au transportat piatra și lemnul necesare ridicării bisericii.

La cca. 30-35 de m nord de turnul 2, pe botul unei terase, au fost descoperite urme arheologice care dovedesc o intensă activitate a unor meșteri olari. Este vorba de patru cuptoare de ars oale și cahle, precum și de o platformă construită din pietre și cărămizi, folosite – după cum se va vedea – pentru instalarea roții unuia dintre olarii de la Cneji.

Cuptorul 1

Primul cuptor, descoperit în secțiunea IV C, are forma de pară. Pentru cercetarea lui a fost deschisă caseta I C. În teren, la -0,25 m, limitele cuptorului au apărut sub înfățișarea unei pete roșcate, având forma semicirculară înspre marginea de nord. În marginea de sud a cuptorului pământul era ars la negru și amestecat cu cărbuni și cenușă. La

demontare s-a constatat că, în vederea amenajării cuptorului, a fost executată mai întâi o cuptorire în pământul viu, cu dimensiunile de 0,60 x 0,70 m. Deși gura cuptorului era distrusă, au fost obținute date cu privire la dimensiunile acestuia, și anume: lățimea maximă – 1 m și lungimea – cca. 1,20-1,30 m. Pereții cuptorului erau lutuiți și înroșiți pe o adâncime de 20-30 de cm. Gura cuptorului a fost amenajată din bolovani de râu și pietre de carieră, arse puternic, iar unele dintre ele crăpate din cauza temperaturii ridicate. Pe pereții cuptorului au fost găsite mai multe pojghițe de lut, ceea ce dovedește că acesta a fost refolosit de câteva ori până la părăsire. Platforma-plită pe care erau așezate vasele era cruțată; de asemenea și canalul prin care circula aerul cald pătruns dinspre gura cuptorului. Cuptorul nu a fost prevăzut cu grătar și cameră secundară, elemente care îl situează în rândul cuptoarelor primitive. În interiorul cuptorului, la demontare, au fost descoperite mai multe pietricele arse și bucăți din lut cu urme de nuiele sau frunze imprimare pe ele. Datele de care dispunem ne îndreptățesc să socotim că acest material a fost folosit de olari pentru a astupa cuptorul în momentul în care era încărcat și pregătit pentru arderea vaselor. La un asemenea tip de cuptor, după ardere, vasele erau evacuate tot prin partea superioară, lăsată special la nivelul de călcare al olarilor pentru încărcarea și golirea cuptorului.

Ținând seama că ceramicii de la Cneji îi este rezervat un subcapitol special, nu vom insista aici asupra ei. Totuși, trebuie precizat că în cuprinsul cuptorului 1 se ardeau vase la roșu. Material ceramic asemănător a fost descoperit în incinta palatului, la Schițișor sau în alte centre medievale din această vreme, situate pe valea Bistriței. Ceramică smălțuită nu s-a găsit în cuprinsul cuptorului 1 și nici în celelalte. În schimb, într-unul dintre cuptoare au fost descoperite fragmente dintr-o farfurie arsă la roșu, cu ornamente reprezentând păsări stilizate, executate pe o angobă alb-gălbuie. Tot aici au fost găsite bucăți de pământ alb, folosit de olari pentru ornamentarea vaselor și obținerea angobei despre care a fost vorba.

Cuptorul 2

Acesta a apărut la 0,15-0,20 m sub solul vegetal. În zona gurii erau grupate pietre arse puternic și înfipte vertical în pământ (fig. 107/1). Între pietre s-a găsit multă cenușă și cărbuni. Spre deosebire de primul cuptor, cel de-al doilea avea formă ovală (fig. 107/2) și măsura 0,80-0,85 m la bază. Pentru plita cuptorului a fost rezervat spațiul de 0,70-0,75 m, iar restul până la 0,80-0,85 m a fost folosit pentru canalul prin care circulau flacăra și aerul cald. În ceea ce privește tehnica de amenajare a cuptorului 2, s-au putut desprinde câteva date interesante. Prima operațiune, în vederea amenajării cuptorului 2, a început cu săparea unei deschizături în diametrul de 0,45 x 0,50 m, săpată de la nivelul de călcare din secolul al XVII-lea. Pe măsură ce săpătura a fost adâncită, camera propriu-zisă a cuptorului a căpătat o formă conică, cu baza de 0,75-0,80 m. Și aici au fost descoperite mai multe pojghițe de lipitură, reprezentând fiecare o refacere. În interiorul camerei de ardere s-au găsit pietre arse și lipitura provenită de la platforma care acoperea cuptorul după descărcarea lui.

Datarea cuptorului este asigurată prin materialul ceramic, care nu poate fi coborât mai jos de sfârșitul secolului al XVII-lea. În preajma ambelor cuptoare au fost descoperite foarte multe fragmente de vase rebutate, precum și o serie de cocoloașe de pământ, arse, unele cu diametrul de 2-3 cm. Ele au avut probabil rolul unor suporturi sau pot fi puse pe seama „sondelor” de încercare a temperaturii cuptoarelor.

Cuptorul 3

În capătul de sud al secțiunii VII C a fost descoperit un al treilea cuptor de ars oale. După tehnica de execuție și după materialul ceramic descoperit în interiorul său, acesta face parte, de asemenea, din grupul celor prezentate. Aici, ca și la cuptoarele precedente, a apărut sub solul vegetal o pată de arsură la roșu. La 0,20 m cuptorul se înscria sub forma unui cerc cu dimensiunile de 0,57-0,58 m în interior și 0,81-0,83 m în exterior. Menționăm că în solul vegetal, în preajma celui de-al treilea cuptor, apăruseră fragmente ceramice datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cu prilejul curățirii cuptorului 3 a fost făcută remarca că el diferă întrucâtva de cele anterioare. Una dintre deosebirile mai pregnante se leagă de felul în care a fost amenajată plita. Aceasta nu a mai fost izolată de pereții cuptorului în regiunea opusă intrării. Tipul acesta de plită a atras după sine modificări și în ceea ce privește canalul pe care circula aerul cald, pentru care în această parte el a fost întrerupt. Din cuptorul 3 s-au mai păstrat resturi la următoarele adâncimi: plita la 0,41 m, iar canalul la 0,52 m. Pe perețele din stânga și, în parte, pe plită, în aceeași regiune, erau imprimate urmele unui sac din pânză de cânepă. În secțiune cuptorul 3 avea tot forma de pară. În sfârșit, trebuie arătat că cel de-al treilea cuptor este mai nou în timp decât un al patrulea cuptor, pe care l-a tăiat.

Cuptorul 4

Acesta a fost descoperit lângă al treilea și avea forma ovală alungită. În partea alungită a cuptorului a fost interceptată gura de alimentare cu foc. Este important de menționat că din cele patru cuptoare descoperite la „Palatul Cnejilor”, numai acesta din urmă a fost prevăzut cu două guri de alimentare cu foc. De altfel, cuptorul 4 era mai evoluat față de primele, deși și acesta se înscrie tot în categoria cuptoarelor primitive. La gura cuptorului au fost găsite câteva pietre arse puternic, cărbuni și cenușă. Pietrele erau dispuse chiar din regiunea de unde începea plita. Aceasta din urmă avea partea dinspre gură teșită și armată cu pietre. Plita cruțată în pământul viu era înaltă de 0,10-0,12 m față de canalele care o încadrau, iar în partea opusă ea se lega organic de perețele cuptorului. Canalele sau camerele pentru flacără și aer cald erau adâncite cu 0,10-0,12 m față de plită în regiunea centrală și pierdeau din adâncime pe măsură ce înaintau înspre fundul plitei. Și aici cuptorirea în pământul viu a fost făcută în formă conică, în așa fel încât partea superioară a cuptorului să fie cât mai îngustă și ușor de astupat. Subliniem că plita a fost găsită la 0,70-0,75 m adâncime față de solul actual, la care trebuie adăugată și adâncimea canalelor, de 0,10-0,12 m. Pe plita cuptorului 4, alături de ceramica de uz comun, au fost găsite fragmente de cahle cu ornamente care imită floarea de lealea, plasată în fiecare colț. Pe partea opusă cahlele poartă urmele unei pânze de sac. Este foarte probabil că ele erau ridicate cu ajutorul acestor pânze de pe tipare.

Observația aceasta, coroborată cu constatarea că și pe pereții cuptorului 3 au fost descoperite urme de sac, este de natură să sugereze ipoteza existenței unor ateliere de prelucrat cahlele, situate fie în interiorul, fie în exteriorul incintei. Tot în cuprinsul cuptorului 4 au fost descoperiți bolovani din piatră locală (dealul Boiștea), arși până la descompunere. Bucățile de piatră erau arse intenționat alături de vase. După arderea bolovanilor, prin frecarea și pisarea lor, olarii obțineau praful de mică pe care îl presărau deasupra cahlelor sau, uneori, chiar în pasta cu care se lucrau vasele de uz comun.

În preajma cuptoarelor de ars oale, mai exact în secțiunea IV C și caseta 3 C, a fost descoperit, sub solul vegetal, un complex din pietre și cărămizi cu dimensiunile de 1,50 și

1,80 m. Complexul la care ne referim avea forma rectangulară, cu laturile de est și vest mai înguste, iar cele de nord și sud mai lungi. Pietrele de carieră sau cele de râu erau de mărimi diferite (mijlocii și mari) și erau încastrate adânc, în așa fel încât partea lor superioară să prezinte o suprafață cât mai plană. Printre pietre au fost bătute cu maiul pietricele mici și bucăți de cărămizi. Merită semnalat faptul că o serie de cărămizi întregi erau încastrate în pământ pe cant și înscriau o formă circulară. Cărămizile au fost așezate la cca. 3-4 cm deasupra nivelului pietrelor. În afară de aceste materiale au mai fost descoperite câteva cuie de șită arse puternic, căzute la nivelul pietrelor.

În timpul cercetărilor făcute în caseta cu care a fost încadrat complexul în discuție s-a putut deduce faptul că acesta nu a fost mărginit de gropi de pari. Demontarea complexului a înlesnit cunoașterea și interpretarea funcției pe care a îndeplinit-o. După toate datele obținute se poate trage concluzia că acest complex a îndeplinit rolul unei platforme pe care era instalată o roată de olar. Ceea ce reiese, în primul rând, din împrejurarea că, deși construită în pantă, s-a căutat a se da suprafeței o poziție cât mai plană. În al doilea rând, felul în care sunt dispuse și înfipte cărămizile pe cant dovedește că pe el se sprijinea un obiect de formă circulară. În sfârșit, apropierea cuptoarelor de ars oale și resturile ceramice găsite aici și în preajma lui reprezintă tot atâtea argumente în sprijinul ipotezei formulate. Lipsa gropilor de pari din jurul complexului duce la concluzia că acesta nu a avut acoperiș. Absența construcțiilor din preajma incintei este un fenomen, în general, întâlnit foarte des în evul mediu. Se știe că în imediata apropiere a centrelor fortificate interdicția construirii locuințelor era legată de scopuri militare, în sensul de a fi obținută o zonă cât mai largă în jurul zidurilor folosite pentru supraveghere și apărare. În cazul nostru se poate emite ipoteza că meșterii olari și ajutoarele lor locuiau în incinta pe care o deserveau.

În încheiere, trebuie arătat că numărul de patru cuptoare reperate până acum la Cneji poate fi pus în legătură cu o producție destul de ridicată, care satisfăcea nu numai nevoile locuitorilor de la „Palatul Cnejilor”. Este de presupus că o parte din ceramica și cahlele lucrate aici luau drumul așezărilor rurale mai apropiate de pe valea Bistriței. Așa se explică că o parte dintre acestea au fost descoperite în așezări dependente de „Palatul Cnejilor”. În acest sens este ilustrativă situația așezării de la Schițoșor, unde au fost descoperite materiale ceramice care provin cu siguranță din centrul meșteșugăresc de la Cneji.

Trebuie arătat, de asemenea, că în apropierea palatului trebuiau să funcționeze și ateliere de prelucrat fierul, lemnul, varul și alte complexe legate de necesitatea folosirii unor materiale de care locuitorii de la Cneji nu se puteau lipsi. Toate aceste complexe nu au putut fi interceptate în sondajele noastre datorită caracterului restrâns al acestora. În sensul celor afirmate mai sus semnalăm apariția întâmplătoare a unui cuptor de ars varul, situat la est de gardul școlii din satul Schițoșor, la aproximativ 150 de m nord-nord-est de palat. El a fost descoperit în fruntea primei terase, datorită ravinărilor provocate de apele ploilor. În acest punct, deocamdată, nu s-au întreprins cercetări.

Materiale arheologice

Ceramica

Materialul ceramic descoperit la „Palatul Cnejilor” poate fi împărțit în trei mari categorii, și anume: ceramica locală de uz comun și decorativă, ceramica de import și sticla.

Ceramica de uz comun

A fost descoperită în cantități mai mari în cuprinsul fiecărui sector. Studiarea materialului ceramic ne duce la concluzia că locuitorii palatului au folosit toate formele de vase: oale-borcan cu o toartă sau fără toartă, străchini-castron, farfurii plate și ulcioare de forme și dimensiuni diferite. Majoritatea vaselor descoperite la Cneji au pereții subțiri, arși la roșu sau negru, și au fost lucrate la roată.

Este interesant de subliniat că ceramica de uz comun din secolul al XVII-lea este nesmălțuită, în timp ce aceea din secolele XVIII-XIX prezintă mai multe forme smălțuite și se caracterizează prin capacitate mică – cca. 1 kg. Vasele din secolele XVIII-XIX au pereții subțiri și au fost lucrate dintr-o pastă bine aleasă și bine frământată (fig. 108; 112).

În raport cu formele variate, ceramica din secolele XVII-XIX de la „Palatul Cnejilor” prezintă o gamă variată de profile. Aici pot fi întâlnite buze groase, mijlocii și înalte. Acestea sunt, de obicei, drepte sau ușor răsfrânte în afară sau în interior. De obicei, în partea superioară a buzelor și, mai ales, în exterior, găsim una sau mai multe caneluri realizate de olar în pastă crudă (fig. 108/4, 6, 8). Pereții sunt rezistenți datorită pastei de calitate și arderii omogene; fundurile sunt destul de groase și masive, dar au tendința de a se subția înspre centru. Rareori se întâlnesc și funduri de vase teșite ușor în afară (fig. 108/12). Torțile vaselor pornesc, de obicei, din regiunea unde pântecul se îmbină cu gâtul, însă există exemplare numeroase ale căror torți pornesc chiar din buză. Partea inferioară a torților coboară numai în regiunea diametrului maxim al vaselor. Existau torți drepte, arcuite, unele ușor aplatisate, altele cu nervură. Există, de asemenea, torți cu câte una sau două șanțuri. Execuția torților și tehnica lipirii acestora de pereții vaselor dovedesc stângăcie și neîndemânare. Pe multe dintre torți, în regiunile unde acestea au fost lipite de corpul vaselor, se păstrează urmele degetelor olarilor.

În privința decorului, merită a fi subliniate canelurile fine realizate, fie pe buze, fie în regiunea superioară a pântecului. Este interesant de remarcat faptul că la Cneji nu a apărut nici un exemplar ornamentat în partea inferioară a vasului. Alt ornament, mai frecvent la Cneji, este reprezentat de val. Decorul în val de pe vasele descoperite la aici este, de obicei, situat fie pe buze, fie pe umerii vaselor (fig. 108/8, 10). În câteva cazuri au fost întâlnite fragmente ceramice pe care meșterii au stilizat o pasăre, o floare sau un motiv geometric. Toate aceste fragmente erau acoperite cu angobă sau smalt.

Majoritatea ceramicii de la Cneji poate fi socotită locală, datorită faptului că ea a fost lucrată în cuptoarele situate pe latura de nord a incintei. În nivelele de construcție sau reconstrucție a apărut o ceramică mai rudimentară și foarte variată ca formă și profile. Aceasta din urmă poate fi pusă pe seama salahorilor și cărăușilor recrutați din centre mai îndepărtate. Aceștia își aduceau probabil vasele cu ei.

În cuprinsul acestei ceramici se remarcă o crustă depusă pe buză atât în interior, cât și în exterior; descori ea cuprinde însă și umerii vaselor. Ea a fost formată în momentele în care s-a revărsat conținutul vaselor sub acțiunea căldurii și flăcării vetrelor. Tot aici găsim unele vase arse puternic pe una din părți, fapt care explică poziția vaselor în cuprinsul vetrelor, în sensul că una dintre părți era dogorită puternic de foc, iar restul mai puțin.

Studierea ceramicii de uz comun de la Cneji, în comparație cu aceea a altor centre meșteșugărești din Moldova, ne dă dreptul să conchidem că ceramica din secolele XVII-XVIII de la Cneji este aproape în întregime deosebită de ceramica suceveană și ieșeană din acea vreme. În acest sens este ilustrativă ceramica neagră, lucioasă, ornamentată cu val

multiplu, de la Suceava, ceramică atât de frecventă în acest centru și în altele dependente de Suceava (Marginea-Rădăuți), în schimb absentă pe valea Bistriței.

Ceramica din secolele XVII-XVIII de la Cneji are, deci, trăsăturile ei caracteristice. Ea se apropie, mai degrabă, de ceramica din aceeași epocă de la Curtea Domnească din Piatra Neamț.

Ceramica smălțuită (fig. 112)

A fost găsită în cantități mai mici și este mai mult ca sigur că provine, în special, din alte centre. Ea a fost lucrată din caolin și acoperită cu smalt, colorat în galben, portocaliu, verde și cafeniu. Această ceramică a fost descoperită mai din abundență în fostele capitale ale Moldovei – Suceava și Iași. Ea își are, probabil, originea în centre mai îndepărtate – regiunile de la Marea Baltică și Marea Nordului.

Ceramica de import

Este reprezentată și de o serie de fragmente de faianță. După forma fragmentelor păstrate se poate trage concluzia că vasele de faianță erau mici, de forma ceșcuțelor. Fondul alb sau gălbui al ceșcuțelor de faianță este deseori ornamentat cu motive florale albastre sau roșii. În ceea ce privește căile de pătrundere a acestei ceramici în regiunea de care ne ocupăm s-au emis câteva ipoteze. Este posibil ca ceramica de import cu motive ornamentale caracteristice Orientului să fi pătruns prin filiera Gurile Dunării-Iași-Cneji. Pe de altă parte, nu este exclus ca grupul ceramic care are legături nemijlocite, prin ornamente, cu vestul să fi pătruns la Cneji dinspre centrele ardelen. Încheind succinta prezentare a ceramicii de import de la Cneji, trebuie să arătăm că ea a fost descoperită, mai ales, pe laturile de nord și vest, adică în regiunea în care erau dependențele de fast ale palatului. Niciodată un astfel de fragment nu a fost descoperit pe podelele locuințelor modeste din faianță sau în exteriorul incintei.

Sticla

Alături de produsele din faianță, la Cneji pot fi socotite ca importate și obiectele de sticlă. Fragmentele de sticlă descoperite la Cneji sunt irizate, albe, verzui sau gălbui. Din seria obiectelor de sticlă fac parte candelarele descoperite în cuprinsul unor gropi situate pe latura de est a incintei.

Ceramica decorativă

Este reprezentată, în primul rând, prin plăcile de sobă de teracotă. În cadrul acestora deosebim, după ornament, cinci tipuri. Cele mai frecvente cahle aparțin nivelului de locuințe-chilii de pe latura de est a incintei. Cahlele din aceste locuințe sunt ornamentate cu motivul solar în centru. În cele patru colțuri ale lor observăm câte o floare de lalea. În centrul ornamentului solar și pe margine, între florile de lalea, pe partea mai îngustă a acestora, au fost executate rozete al căror cerc, în partea exterioară, este dințat (fig. 109). Cel de-al doilea tip este caracteristic unor construcții de piatră din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Ornamentul este o cupă cu picior plasată în centrul cahle. Din cupă pornește o tulpină de floare ale cărei frunze se lasă de o parte și alta a cupei (fig. 110). Al treilea tip este alcătuit din cahle mai puțin numeroase, cu ornamente din cercuri tăiate cu dreptunghiuri. La cel de-al patrulea tip de cahle nu a putut fi identificat decorul din câmpul central datorită proastei conservări. Aici, însă, s-au păstrat mai multe margini, pe care au fost imprimate cu tiparul, în pastă crudă, cuvinte în limba latină (fig. 111/1, 3). În sfârșit, un

ultim tip este reprezentat de cahlele smălțuite în verde măsliniu. Ele sunt ornamentate prin combinația unui motiv floral cu unul geometric.

Pe toate cahlele descoperite la Cneji s-au păstrat urme de pământ ars. Acesta era dispus fie pe margini, fie pe partea neornamentată a lipiturii și materialului cu care erau fixate cahlele pentru a placa sobele. Tot pentru fixarea cahlelor, meșterii au lăsat intenționat niște colțuri de lut pe dosul plăcilor.

Prezența câtorva fragmente de cahle pe plita unui cuptor de ars oale, alături de bolovanii de mică și urmele de pânză de sac imprimate atât pe cahle, cât și pe pereții unuia dintre cuptoare, reprezintă tot atâtea argumente care dovedesc că cel puțin o parte din ceramica decorativă de la Cneji era lucrată pe loc.

În afară de cahlele de la Cneji au fost găsite numeroase fragmente și, uneori, farfurii întregi, pe al căror fund se păstrează orificiul pentru petrecerea unui șnur spre a fi fixat pe pereți.

Farfuriile ornamentate sunt smălțuite și împodobite într-o bogată gamă de motive divers colorate (fig. 112). Tot aici au fost descoperite o serie de farfurii traforate, redând – prin golurile lăstate intenționat – motive ornamentale. Farfuriile ornamentale au fost descoperite numai în locuințele de fast ale palatului. În sfârșit, tot în această grupă putem include o serie de glastre cu fundul găurit, aparținând secolelor XVIII-XIX. Ele au fost descoperite mai ales pe latura de sud a palatului, în regiunea unde socotim că a funcționat în acea vreme o seră de flori.

Unelte de fier și alte metale

Deși rare, obiectele de fier de la Cneji pot fi împărțite în mai multe categorii, după tehnica de execuție, forma, rolul și locul de descoperire.

În primul nivel de construcție a fost descoperit un ciocan de zidar și fragmente de fier cu urme de mortar pe ele, aparținând probabil unei mistrii sau altei unelte asemănătoare ca întrebuițare. În regiunile în care s-a stabilit că a fost depozitată piatra pentru triere au apărut printre bolovani fragmente groase de fier, atipice, rupte probabil din ciocanele și dălțile cu care se spârgea și fasona piatra. Tot aici s-au găsit potcoave de cai și fragmente de potcoave de bovine, aparținând animalelor cu care era transportată piatra.

În locuințele din paiantă lipsesc materialele fieroase, ca balamale, închizători, chei etc. Destul de numeroase sunt însă cuiele de șifă rectangulare în secțiune, terminate cu câte o floare sau turtite. În schimb, în locuințele de piatră materialul fieros este mai abundent și foarte interesant. Ținând seama de drugii ferestrelor, centurile de fier care plachează ușa de intrare a bisericii etc., ne putem da seama că meșterii fierari s-au întrecut în măiestria lor. Fără îndoială că și în locuințele de fast vor fi existat astfel de materiale, dar lipsa cercetărilor asupra acestor complexe ne împiedică să ne referim asupra lor.

Pe teritoriul palatului și mai ales în locuințele modeste de pe laturile de est și sud au fost descoperite obiecte de uz casnic. Începând cu cuțitele pe care le foloseau zi de zi locuitorii palatului și încheind cu foarfecile, cheile sau alte obiecte de care aceștia aveau nevoie în cadrul gospodăriei lor, sunt prezente vătraiul, cleștele și toată seria de obiecte necesare unei gospodării (fig. 113/3; 114/2). La Cneji se remarcă în mod deosebit lipsa vârfurilor de săgeți – piese atât de abundente în alte stațiuni. Lipsa pieselor de armament poate fi pusă în legătură cu evoluția și dezvoltarea armamentului din aceste vremuri. Suntem în vremea în care locul săgeții și al arcului este preluat de glonțul de plumb și pușcă, cu care erau apărate fortărețele moldovenești.

În încheiere, coroborând existența pieselor menționate cu prezența zgurii de fier și a lupelor de minereu descoperite în exteriorul incintei, suntem îndreptățiți să socotim că majoritatea uneltelor și obiectelor de fier erau opera unor meșteșugari locali. Din rândul celorlalte obiecte sau unelte de metal nu putem trece cu vederea prezența celor de bronz, aramă și argint. Toate obiectele lucrate din aceste metale sunt obiecte de cult.

Prelucrarea pietrei

După cum s-a arătat în cursul expunerii, pe teritoriul palatului au fost descoperite mai multe pietre profilate și ornamentate, folosite pentru decorarea bisericii și a palatului. Ușa de la turnul II a fost executată, prin cioplire, dintr-un bolovan de gresie verzuie sfărâmicioasă. De altfel, toate pietrele profilate sunt lucrate dintr-o rocă moale, din care se puteau ușor obține piese mărunte executate artistic. În acest sens este ilustrativ un tipar săpat într-o gresie sfărâmicioasă, de formă rectangulară (fig. 113/1). Acesta a fost folosit cu siguranță pentru turnarea unor obiecte de podoabă de formă circulară. Tiparele de piatră au fost folosite nu numai pentru realizarea unor podoabe, dar și pentru obținerea unor obiecte necesare vieții de cult a călugărilor de la Cneji. În preajma bisericii, în cuprinsul unei gropi din care au fost scoase mai multe obiecte de cult, a fost descoperit un tipar pentru prescuri (fig. 114/1). Acesta are forma rectangulară, cu o apucătoare cu opt laturi, cu tendința de rotunjire. Partea cu care se imprima aluatul are forma perfect pătrată, fiind despărțită în patru lobi printr-o cruce. În fiecare lob a fost săpată de meșterul pietrar cunoscuta inscripție „I.N.R.I.” Pe cele patru laturi ale prescuriței au fost săpate, de asemenea, o cruce și trei litere, dintre care un „K” între un „C” întors și un „Y” (fig. 114/1).

Prelucrarea lemnului

La Cneji sunt foarte sărace urmele privind prelucrarea lemnului și aceasta datorită faptului că lemnul se păstrează foarte greu în pământ. Întâmplător, nu au fost descoperite nici unelte cu care se prelucra lemnul. Totuși, este de presupus că datorită zonei împădurite din preajma palatului este mai mult ca sigur că un astfel de meșteșug să se fi dezvoltat aici. Pentru ilustrarea meșteșugului lemnului ne gândim, în primul rând, la dulgherii care vor fi ridicat schelăria bisericii, palatului și zidului de incintă. Se știe, de asemenea, că pentru ziduri au fost folosiți tiranții ciopliți. În săpături au fost descoperite câteva capace și rame de sicrie din secolele XVII-XVIII. Scândurile erau dintr-un lemn de esență moale, probabil brad. Starea de conservare a scândurilor ne îngăduie să constatăm că acestea erau destul de bine cioplite și fără asperități, întrucât la prima examinare fac impresia că au fost geluite. Tocurile ușilor bisericii sunt, de asemenea, îngrijit lucrate, fiind executate dintr-un lemn de esență tare. Dar asupra acestor materiale, la care se adaugă și câteva strane sau scaune din biserică, pentru execuția cărora s-a folosit și strungul în lemn, se vor face referiri în altă parte³⁶⁰.

Materialul osteologic

Acesta este reprezentat în cantități destul de apreciable în cuprinsul locuințelor și, mai ales, în acela al gropilor. La Cneji au fost descoperite resturi osteologice aparținând tuturor animalelor mici și mari care creșteau în Moldova în această vreme. Proporția oaselor de bovine și ovine față de păsări dovedește că hrana principală a locuitorilor palatului o constituiau ovinele și bovinele tinere. Tot aici au fost găsite și oase aparținând unor animale

³⁶⁰ *Ibidem*.

vânate, ca mistrețul, cerbul și capra. Dintr-o bună parte a oaselor de animale sacrificate de locuitorii palatului pentru hrană, precum și din oasele animalelor vânate, erau executate cu grijă și măiestrie o serie de mânere, plăsele sau alte obiecte de podoabă. Toate aceste piese erau lucrate fie prin incizarea osului cu un cui ascuțit, fie cu fierul înroșit. Ca motive ornamentale, realizate pe piesele de os, se remarcă cercurile întretăiate și ajurate în carouri sau romburi, cerculețe mici cu câte un punct la mijloc etc. (fig. 114/4-5).

Din rândul acestor piese reține atenția în mod deosebit o plăsea găurită în centru (fig. 113/2), al cărei motiv ornamental torsionat este executat cu mult gust și pricepere. Tot în cadrul obiectelor lucrate cu gust și șlefuite se înscrie și o plăsea de sidex (fig. 113/9), pe care, în câmpul central, se observă partea inferioară și o parte din picioarele unui personaj în mișcare. În fața și spatele acestuia artistul a mai executat alte două personaje. Probabil este vorba de o compoziție reprezentând o procesiune.

Podoabe

Majoritatea podoabelor de la Cneji au fost descoperite în morminte. Necropola cuprinde atât morminte laice cu inventar, cât și morminte monahale cu inventar mai puțin numeros. În mormintele monahale s-au găsit numai cărămizi așezate sub căpătâiul morților și, rareori, câte o cruce pe piept. În mormintele laice au apărut, în primul rând, inele de bronz lucrate destul de primitiv (fig. 113/5). Tot în morminte au fost găsiți clopoței micuți, majoritatea la copii. Clopoțeii au fost lucrați din două valve metalice prin ciocănire (fig. 113/6). Dintre podoabele mai frecvente menționăm, de asemenea, bumbii de formă ovală alungită (fig. 113/7). Aceștia sunt lucrați fie după principiul clopoțeilor, fie din metal monolit. Bumbii au fost prevăzuți cu un orificiu pentru fixare. Uneori, lângă bumbii metalici am găsit și bumbi lucrați din os (fig. 113/8). La unul dintre mormintele aflate lângă pridvorul bisericii s-au mai păstrat și resturi din țesătura hainelor. S-a putut deosebi la fața locului că pe canavaua de cânepă sau în s-a cusut cu fir de aur sau argint. Restul inventarului descoperit și, în primul rând cel numismatic, urmează a fi descris într-un alt subcapitol³⁶¹.

*

După felul în care au fost concepute și desfășurate în prima etapă, cercetările arheologice de la „Palatul Cnejilor” au avut ca scop principal să definească etapele mai importante de construcție și dezvoltare a monumentului și a ansamblului de dependențe existente pe teritoriul palatului.

După cum se poate observa, cele mai vechi urme de viață de pe teritoriul palatului sunt strâns legate de apariția constructorilor bisericii din secolul al XVII-lea. Materialul ceramic asociat cu cel numismatic nu îngăduie să coborâm sub nici o formă această dată.

Primele urme ale activității omenești sunt marcate aici de vetrele temporar lăsate în părăsire de constructorii bisericii și cărașii care au transportat materialul de construcție. Studiul depunerilor pe verticală permite a se trage concluzia din care reiese că la un interval scurt, după ridicarea bisericii, s-a desfășurat o nouă activitate omenească, de data aceasta pe aripile de est și sud, încheiată cu ridicarea unor construcții de lemn, modeste, dar nu lipsite de confort. Datorită inventarului și, în special, a cahnelor descoperite în locuințele de pe laturile de est și sud avem de-a face cu locuințe evolute cu mult față de bordeiele specifice

³⁶¹ Vezi capitolul *Cercetări numismatice. Monedele feudale descoperite pe valea Bistriței* (redactat de B. Mîtea) din prezentul volum.

așezărilor rurale medievale din Moldova. Momentul de funcționare al acestor construcții coincide cu etapa în care ctitorul bisericii nu trecuse încă la fortificarea acestui centru.

Biserica fusese concepută inițial pentru a fi apărată de atacurile ușoare, prin masivitatea zidurilor și a ferestrelor de tragere afectate coridorului care ducea înspre clopotniță. A reieșit însă că un simplu atac, încheiat cu incendierea construcțiilor aferente bisericii, îl determină pe ctitor, în speță feudalul principal de pe valea Bistriței, să modifice radical ansamblul construcțiilor de aici. Atât din conținutul pisaniilor, cât și pe baza documentelor arheologice, se constată că operațiunea de fortificare a durat o perioadă destul de lungă. Ea a fost executată la dispoziția și sub supravegherea feudalului stăpânitor de către locuitorii satelor dependente de acest centru. În sensul celor afirmate sunt demne de relevat două fapte, și anume: în primul rând trebuie reamintit că pe teritoriul palatului, în nivelul de construcție din prima fază, a fost găsită o ceramică, pe cât de variată, pe atât de rudimentară, adusă probabil din mai multe centre rurale; în al doilea rând trebuie semnalată observația cu privire la structura pietrelor folosite pentru ridicarea zidurilor, turnurilor și dependințelor. O analiză sumară a structurii zidurilor sau a pietrelor descoperite în centrele de triere ale salahorilor ne dă dreptul să conchidem că piatra de construcție a fost adusă din centre sau cariere apropiate de „Palatul Cnejilor”, dar diferite. Este mai mult ca sigur că practica veche folosită de boierii moldoveni va fi fost continuată și în veacul al XVII-lea.

După ridicarea curtinei și amenajarea aripilor de fast, monumentul se află în faza sa de înflorire. Până la fixarea „cnejilor” veniți din Rusia nu știm în ce măsură palatul va fi fost folosit ca reședință permanentă. Pentru etapa de început există siguranța că familiile și descendenții ctitorului principal, care „se trăgeau din os domnesc”, foloseau palatul ca loc de recreere și odihnă în anume perioade ale anului.

Începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea – perioada de maximă înflorire a moșiei boierești de aici – încep să aibă loc o serie de transformări în incinta palatului. Toate acestea sunt impuse de cerințele din ce în ce mai imperioase ale depozitării produselor, a cazării slujitorilor curții, a lărgirii spațiului fastuos pentru proprietari și toate celelalte nevoi impuse de dezvoltarea unui astfel de centru.

D) SCHITIȘOR

Pe Pârâul Schitului, afluent pe dreapta Bistriței, se află o mică biserică de lemn, numită Schitișor, care a dat satului, în mijlocul căruia se găsește, denumirea de Schit. Acest monument este situat la 6 km nord-vest de satul Gura Hangului, într-o poziție pitorească, pe una dintre terasele joase din stânga pârâului, la cca. 6 km depărtare de Schitul Durău și la 0,5 km est de „Palatul Cnejilor”.

Suprafața terenului din jurul schitului are înfățișarea unui mic platou pe care se observă unele mici denivelări, dovadă că solul se așterne peste resturile unor construcții și ale unor morminte mai vechi. Sondajul de la Schitișor a fost efectuat în două campanii de lucru succesive, în anii 1956 și 1957³⁶².

La întocmirea planului de săpătură s-a avut în vedere încadrarea monumentului prin trei secțiuni, dintre care una pe direcția axului longitudinal (I), iar celelalte două (II și III) perpendiculare pe acest ax, urmărindu-se în acest fel a se verifica dacă construcția actuală este

³⁶² La aceste săpături au participat: Emilia Zaharia (responsabilă), Corina Nicolescu, Valeria Osoianu, antropologii C. Rîșcuția, C. Maximilian și N. Hass, de la Institutul de Antropologie din București, precum și studenții Eugenia Vodă și Ion Anuței.

ridicată pe temelii mai vechi. Ulterior s-au mai deschis încă patru secțiuni (IV-VII), pentru dezvelirea resturilor de locuințe din primele trei secțiuni, precum și a mormintelor din jurul bisericii. Toate aceste șapte secțiuni de lungimi diferite, deschise în campania anului 1956, au încadrat schitul dinspre nord, sud și est. Spre vest, terenul fiind ocupat de anexele gospodăriei parohiale, suprafața cercetată prin săpătură a fost mult mai restrânsă. În 1957 săpăturile s-au extins mai mult în sectorul nordic, prin deschiderea altor șapte secțiuni (VIII-XIV), care aveau drept scop cercetarea resturilor de locuire apărute în săpătura anului precedent și stabilirea limitelor vechiului cimitir din jurul schitului (fig. 115).

Săpăturile efectuate în cele două campanii s-au desfășurat pe o suprafață de 354 m.p.³⁶³, obținându-se date interesante cu privire la locuirea feudală din acest punct. Rezultatele sunt concretizate prin descoperirea, în sectorul nordic, a două locuințe din secolul al XVII-lea și, respectiv, secolele XVIII-XIX, a unui pavaj exterior și a unei fântâni, de unde – printr-o conductă construită din olane – apa era dirijată spre sud-est, la o distanță de cca. 26 m, în dreptul unor anexe care nu au putut fi precizate, întrucât săpătura nu a fost continuată în acea direcție³⁶⁴.

Pentru interpretarea justă a materialului arheologic rezultat din săpătură, s-au făcut observații stratigrafice pe profilele șanțurilor II, III, V și XI.

Secțiunea II (fig. 116)

A fost deschisă în sectorul sudic și avea ca scop verificarea stratigrafică, precum și stabilirea existenței unei eventuale temelii mai vechi, pe care se presupunea că a fost construit actualul monument. Din acest motiv capătul secțiunii lungi de 12 m, perpendiculară pe axul longitudinal al construcției, începea lângă temeliiile actuale.

În profilul peretelui vestic al acestei secțiuni s-a observat o pătură superioară de sol vegetal, cu grosimi variind între 0,05-0,15 m. Sub acesta urma o depunere de argile galbene, nisipoase, cu prundișuri, mult mai groasă ca în secțiunile precedente, în care s-au adâncit gropile mormintelor din secolele XVIII-XIX. O adâncire a secțiunii până la 1,20 m a pus în evidență același subsol format din lut galben-roșcat, cu prundiș și puține lespezi de râu. Caracteristica acestui profil este lipsa depunerilor de sol brun-nisipos cu infiltrații, care a apărut sub pătura de sol vegetal în secțiunile III și XI. Aceeași lipsă a depunerilor de acest fel a fost observată și în secțiunile II și VII din sectorul sudic.

Secțiunea III (fig. 116)

Are dimensiunile de 10 x 1 m și prezenta unele deosebiri în ceea ce privește grosimea și structura depunerilor. Solul vegetal, care la jumătatea șanțului avea o grosime de 0,10 m, se îngroșa spre extremitatea sudică a acestui șanț, unde a atins grosimea de 0,45 m. Depunerea de argile nisipoase, de culoare brună, întâlnită și în secțiunea XI, avea aici grosimi diferite: în timp ce în extremitatea nordică a profilului grosimea ei era de 0,24 m, spre mijlocul secțiunii creștea până la 0,40 m, pentru ca apoi să scadă la 0,05 m în capătul aceluiasi lut galben-roșcat, cu prundiș și pietre de râu, care aveau însă dimensiuni mai mari.

³⁶³ În calculul suprafeței săpate nu s-au inclus secțiunile XI, XIII și XIV – deschise, dar neterminate.

³⁶⁴ Timpul avansat și vremea nefavorabilă au împiedicat săparea celor două deschideri de pe traseul șanțului XII, iar secțiunile XIII și XIV, care au fost deschise, s-au acoperit, fiind rezervate pentru săpături ulterioare.

Secțiunea V (fig. 116)

Are dimensiunile de 13 x 1 m și a fost deschisă în continuarea secțiunii II, acolo unde denivelarea terenului se accentua. În profilul acestei secțiuni, pătura de sol vegetal de la suprafață a variat ca grosime între 0,01 și 0,30 m. A urmat apoi o depunere de argile galben-roșcate nisipoase, cu grosimi între 0,10 și 0,60 m, conținând o mare cantitate de prundișuri. În această depunere a fost observată o groapă fără resturi arheologice. Pătura de prundișuri vineții, situată sub aceste două depuneri, prezenta o denivelare accentuată spre sud, pentru ca apoi să se subțieze până la dispariție. În locul ei a apărut o depunere de argile galbene cu prundișuri de râu, mai groasă (0,45 m) spre capătul sudic al șanțului. Solul steril era format dintr-o depunere densă de argile nisipoase, galben-roșiatice.

Secțiunea XI (fig. 116)

Se află în sectorul nordic, este orientată pe direcția nord-sud și a avut dimensiunile de 19 x 1 m. La suprafață s-a observat o slabă depunere de sol vegetal, cu grosimea de 0,10-0,25 m. Sub aceasta a urmat o pătură de culoare brună de argile nisipoase, groasă de 0,05-0,30 m, cu multe infiltrații, în cuprinsul căreia se găseau pietre rotunjite și prundișuri mărunte, depuse prin iluvionare. Sub aceste argile brune a urmat o pătură de argile galbene, groasă de 0,25-0,50 m, cu mult prundiș și sfărâmături de roci. Subsolul de la baza acestor trei pături era format dintr-un lut galben-roșcat, provenit din dezagregarea rocilor locale, în amestec cu o mare cantitate de prundiș.

Din cele expuse se deduce că terenul din jurul schitului era la început înclinat spre sud-est, către poala pantei, unde exista o ravinare orientată pe direcția vest-est. Din acest motiv, pătura de sol vegetal – cu care s-a făcut nivelarea acestei suprafețe înclinate – este mai subțire spre sud și vest, unde abia atinge 0,10 m, și se îngroașă spre est, ajungând până la 0,50 m. Această grăbită colmatare a avut loc după o defrișare intensă a pădurii, ulterioară așezării de aici.

Resturile arheologice descoperite în aceste depuneri sunt prea puțin variate și corespund doar la două epoci cu totul diferite, și anume eneoliticului și perioadei feudale târzii.

În solul vegetal amestecat cu prundiș mărunț de râu, în sectorul estic (I), s-a descoperit un fragment ceramic neolitic, foarte corodat. În secțiunea X, la 0,44 m adâncime, într-o depunere de lut galben-prăfos de sub solul vegetal s-au descoperit două așchii de gresie menilitică, din care cea mai mare are forma ovală și dimensiunile de 94 x 67 x 16 mm. În aceeași poziție stratigrafică și în depunerile similare ale șanțului IV, din sectorul nordic, s-a descoperit un gratoar pe lamă scurtă și groasă, din silex brun-roșcat de bună calitate, cu rețușe abrupte pe cele trei laturi active.

Prin lipsa patinei și prin lustrul pronunțat, datorită utilizării, această unealtă – ca și așchia mai mare din menilit – pare să aparțină neoliticului. Din aceeași secțiune provin și alte două așchii menilitice. Acest material litic, ca și fragmentul ceramic descoperit în secțiunea I, fac dovada existenței unei stațiuni neolitice undeva prin apropiere. În momentul defrișării codrului, când au început colmatările, care au nivelat ravinarea observată în profilurile șanțurilor, înainte de depunerea solului vegetal, unele din aceste materiale arheologice au fost antrenate de apa de șiroire până pe suprafața ocupată astăzi de așezarea din jurul schitului.

A doua etapă de locuire omenească este documentată prin resturile arheologice din secolele XVIII-XIX, aflate în solul vegetal. Astfel, în secțiunile III și IV, din sectorul nordic, la o adâncime de 0,07-0,15 m, s-au descoperit resturile unui pavaj exterior, lucrat din lespezi de piatră. În aceeași pătură și la același nivel s-au găsit cărbuni de lemn, bucăți

de lipituri arse, dintre care unele cu urme de nuiete, precum și fragmente ceramice aparținând secolelor XVIII-XIX. Fragmente similare, aparținând secolelor XVIII-XIX, s-au descoperit și în sectorul sudic și în cel estic, în aceeași poziție stratigrafică. În sectorul nordic au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al XVII-lea.

Încă din secolul al XVII-lea suprafața plană din jurul schitului actual a servit de cimitir, care – cu timpul – s-a extins mai mult spre sud și nord-est. Deși săpăturile în sectoarele de nord și nord-est s-au efectuat pe o suprafață destul de redusă, în aceste locuri s-au descoperit urmele a două locuințe din secolele XVII-XIX, precum și două complexe de pietre, printre care s-au găsit și câteva fragmente ceramice din secolele XVIII-XIX.

Locuința nr. 1

A fost descoperită în sectorul nordic, pe locul în care suprafața terenului prezintă o ușoară ridicătură, și s-a păstrat sub forma unei dărâmături de moloz și pietre, peste care s-a depus pătura de sol vegetal. Pentru determinarea formei și mărimii acestei locuințe s-au lărgit secțiunile spre ambele laturi ale șanțului IV, în care s-a făcut descoperirea. Totuși, deoarece atât latura estică, cât și colțul nord-vestic al construcției erau deranjate de gropile unor morminte mai noi, nu s-au putut obține date concludente nici asupra formei, nici a mărimii ei; singură, latura estică a fost urmărită clar pe aproape toată lungimea. Pe suprafața ocupată de construcție, după degajare, s-au găsit bucăți de lipituri de perete în amestec cu fragmente de tencuială, pietre, dintre care unele arse, resturile unei grinzi carbonizate și cărbuni de lemn, toate masate mai ales în partea nordică și nord-estică a secțiunii, unde grosimea acestor resturi atingea 0,20-0,40 m, și mai puține în partea dinspre sud și sud-est. Dintre pietrele de râu, de dimensiuni mari și mijlocii, găsite pe această suprafață, una singură, de formă prismatică, așezată în poziție verticală, părea să provină de la colțul temeliei construcției. Unele dintre fragmentele mai mari de lipituri de perete, acoperite uneori pe ambele fețe cu puternice urme de fum, păstrau amprentele șipcilor și ale bucăților de draniță, late de 0,022-0,052 m. De asemenea, pe aceste lipituri s-au păstrat și urme de pari groși de formă rotundă sau prismatică, obținuți prin cioplire. S-a observat că aproape mai toate resturile pereților erau prăbușite spre nord-est și că urmele șipcilor se găseau pe partea superioară și, mai rar, pe cea inferioară. Pietre și lipituri cu urme de șipci s-au descoperit și în afara perimetrului locuinței, unde probabil că au fost împrăștiate după prăbușirea pereților. În jurul unei pietre mai mari cu urme de arsură și în apropierea grinzii carbonizate, sub câteva lipituri arse de perete, au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al XVII-lea (fig. 117/1-5). În afară de aceste fragmente ceramice, în locuință s-au mai descoperit și câteva cuie de fier (fig. 118/10, 12), o cheie (fig. 118/5), iar în imediata apropiere a locuinței, un vârf de săgeată de fier (fig. 118/13), având oarecare analogii cu cele descoperite la Izvoare-Neamț și Curtea Domnească din Piatra Neamț³⁶⁵.

În colțul sud-estic al locuinței, deasupra unei mici platforme de lut, s-au descoperit resturile unei sobe prăbușite. Cahlele întregi sau fragmentare, provenite din această sobă, zăceau pe platformă și în jurul ei, printre bucățile de tencuială și arsură, masate pe un spațiu restrâns (fig. 119). Nouă din aceste cahle erau întregi, iar alte șapte s-au reîntregit, fiind rupte din vechime. Pe lângă acestea, s-au mai găsit 42 de fragmente de gardine și mijloace de cahle, precum și două bucăți de conductă tubulară, cu funingine la interior, care pot

³⁶⁵ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, p. 324, fig. 342/2; C. Matasă, *Șantierul arheologic Piatra Neamț*, în *SCIV*, VI, 1954, 3-4, p. 835, fig. 17/3.

proveni de la coșul sobei. În ceea ce privește poziția cahlelor, s-a observat că unele erau căzute cu fața în sus, direct pe sol, iar altele formau un al doilea strat, peste cele dintâi, zăcând cu fața în jos. Din aceste observații rezultă că soba s-a prăbușit lateral și deasupra soclului. La 0,50 m sud de grămada de cahle s-au găsit câteva fragmente de cărămidă, lipituri mărunte și funingine.

Cu prilejul demontării complexului de cahle s-au făcut unele observații asupra sistemului de construcție al sobei. Soclul acesteia, de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, era construit dintr-un strat de argilă galbenă, amestecată cu nisip și prundiș, în grosime de 0,08-0,20 m. Laturile acestui soclu aveau lungimile de 0,80 x 1,20 m, iar colțurile rotunjite erau susținute de câte o piatră așezată plat, exceptând colțul de sud-est, care a fost deranjat. Cahlele, lipiturile, cărbunii și fragmentele de cărămidă, dispuse într-o pătură neregulată deasupra solului, formau o depunere groasă de 0,06-0,14 m. Gura de foc, situată pe latura estică a sobei, era de formă dreptunghiulară, cu laturile de 0,12 x 0,30 m. Podiumul ei, construit din pietre mici de râu, era ars pe o grosime de 0,11 m. Atât suprafața soclului, cât și resturile prăbușite, sunt indicii că această sobă era o construcție de dimensiuni reduse. Lipsa elementelor ornamentale și numărul mic de cahle dovedesc că nu era construită în întregime din cahle și că acestea au constituit numai partea superioară a ei, ornamentând doar hornul de deasupra vetrei. Această ultimă ipoteză se bazează pe observația că în complexul sobei s-au găsit resturile carbonizate ale argilei și al stâlpului care sprijinea hornul.

Cahlele de formă dreptunghiulară și nesmălțuite care au intrat în construcția acestei sobe sunt de factură rurală. Între ele se disting două tipuri diferite în ceea ce privește dimensiunile și tehnica de lucru. Acest tip este reprezentat prin exemplare fragmentare (fig. 120/2-3), de 0,24 x 0,18 m, lucrate dintr-o argilă care conține nisip cu bobul mare, pietricele, sfărâmături de calcită și fluturași de mică albă. Acestea sunt lucrate neîngrijit, iar pe marginile lor se văd amprente degetelor care au presat pasta. Tiparele în care s-au executat cahlele au două variante: prima cu marginile mai rotunjite, cu gardinile mai înalte și despărțite de corpul cahlei prin niște șanțuri mai adâncite; la cea de-a doua variantă gardinile sunt mai joase, iar șanțuirea este mai puțin profundă (fig. 120/1). Cahlele din prima variantă prezintă pe revers butoni aplicați pe argila crudă înainte de ardere, în scopul fixării cahlelor pe mortar. Cahlele din varianta a doua au dimensiunile de 0,22 x 0,16 m și sunt lucrate dintr-o pastă care conține nisip cu bobul fin. Execuția lor este mult mai îngrijită. Gardina care înrămează suprafața externă a acestora este joasă, iar butonii de fixare sunt trași direct din pastă. Pe suprafața ambelor tipuri de cahle se observă asperități și neregularități care ne fac să presupunem că tiparele lor nu au fost lucrate din lemn de paltin, ca de obicei³⁶⁶, ci dintr-un lemn de altă esență. Săparea motivelor decorative s-a făcut într-o tehnică rudimentară, fapt care explică stângăcia trăsăturilor și slaba reliefare a motivelor care formează decorul.

Motivele decorative aplicate pe cahlele de tipul întâi sunt discul solar și roza vânturilor. Într-un singur caz câmpul cahlei este ornamentat prin câțiva mici butoni legați cu rozeta centrală prin linii ușor reliefate. Pe cahlele din cel de-al doilea tip motivul este alcătuit din roza vânturilor dezvoltată, ocupând o poziție centrală, dar pe lângă aceasta apare ca element decorativ lăleaua stilizată, ornând spațiile din colțuri.

³⁶⁶ Pentru tiparele de cahle, vezi K. Karoly, *Cahlele din Ciuc*, în *SCIA*, I, 1954, 1-2, p. 52; N. Dunăre, *Colecția de cahle a Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1957-1958, p. 168.

La o depărtare de 1,40 m spre nord de complexul sobei și la nivelul soclului ei s-au degajat resturile unui pavaj construit din pietre de dimensiuni mici și mijlocii. Între acest pavaj și sobă zăcea o grindă carbonizată, cu diametrul maxim de 0,16 m, care probabil că susținea acoperișul pe una din părțile laterale ale locuinței. În suprafața deschisă pentru degajarea locuinței, la o adâncime de 0,21 m, s-a descoperit o monedă poloneză de argint, de la Sigismund III, din emisiunea anului 1616³⁶⁷.

Locuința nr. 2

A fost descoperită în secțiunea III din sectorul nordic. Aici, la baza solului vegetal, în nivelul corespunzător secolului al XVII-lea, s-au descoperit fragmente de cărămidă, pietre, bucăți de tencuială și lipituri arse, care proveneau dintr-o locuință din aceeași vreme, distrusă prin incendiu. Printre resturile ceramice din secolul al XVII-lea, în acest complex a fost descoperită și o lingură de os cu corpul foarte puțin scobit și coada neobișnuit de lungă (fig. 117/6). Unele cioplituri și asperități pe care le prezintă fac dovada că prelucrarea ei nu a fost dusă până la capăt. La același nivel, în cuprinsul acestei locuințe, s-au găsit și câteva fragmente de oase de animale.

Deasupra acestor resturi arheologice, care erau acoperite de o firavă depunere de humus, s-a descoperit un alt complex, format din pietre și un strat de cărămidă cu grosimea de 0,10 m, având lungimea de 3,25 m. După lărgirea secțiunii, în dreptul acestui din urmă complex, printre cărămizi, s-au descoperit și câteva fragmente de vase aparținând secolelor XVIII-XIX. Apare, deci, destul de clar că locuința din secolul al XVII-lea, distrusă prin incendiu, a fost refăcută în secolul următor.

Forma locuinței din secolele XVIII-XIX nu a putut fi precizată din cauza unor gropi de morminte mai noi, care i-au deranjat limitele. După lungimea de 3,25 m a depunerilor de arsură și de cărămizi putem deduce, însă, că aceasta avea dimensiuni reduse.

Lipiturile de perete, adesea numite cu termenul impropriu de chirpici, după cum s-a mai amintit, au fost găsite destul de des în săpătură, atât în locuințele dezvelite, cât și în afara lor, sub formă de împrăștiere. Acestea au o formă cu totul neregulată și mărimi variate. În genere, ele nu au încă mărimea celor care provin din pereții construiți prin îngrădituri de nuiete. De cele mai multe ori aceste lipituri conțin urme de paie și pleavă, ceea ce le face să aibă aspectul poros. Pe suprafața lor se păstrează urmele bârnelor sau parilor pe care au fost fixate. În cazul când provin din pomestea ulterioară construcției pereților, pe ele se găsesc imprimate urmele șipcilor de draniță sau de șindrilă, mai cu seamă când provin din apropierea geamurilor sau ușilor. După urmele de pe aceste lipituri putem deduce că unii dintre parii utilizați la construcția pereților erau rotunzi, iar alții ciopliți în formă paralelipipedică. Lipiturile provenite de la sobă diferă de cele ale pereților prin aceea că pasta lor este mai compactă, în compoziția ei intrând și o oarecare cantitate de nisip mărunț, dar și prin lipsa totală a urmelor de paie și pleavă, care caracterizează lipiturile pereților. Aproape toate lipiturile, prezentând urme de trecere prin foc și de fum, fac dovada distrugerii pereților locuinței prin incendiu.

Pavajul corespunzător nivelului de locuire din secolele XVIII-XIX a fost descoperit parțial în sectoarele II-IV din cuprinsul săpăturii anului 1956, precum și în suprafața 2-V a secțiunii IV și în secțiunea VIII din imediata apropiere a schitului, în campania din 1957. Toate micile suprafețe degajate ale acestui pavaj corespund ca poziție

³⁶⁷ Determinarea s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie din București de către B. Mitrea.

stratigrafică, aflându-se în cuprinsul solului vegetal și se racordează între ele. Pavajul este construit din lespezi cu marginile rotunjite, fără nici o urmă de prelucrare și așezate pe plat direct pe sol. În șanțul III, unde unele lespezi se găseau deplasate spre sud-est, la nivelul pavajului au fost descoperite câteva fragmente ceramice aparținând secolelor XVIII-XIX, mai multe oase de animale³⁶⁸, pietre arse și sfărâmături de cărămidă.

În sectorul nordic, sub o mică ridicătură, a fost descoperită o fântână de piatră, de formă rotundă, cu diametrul de 1,24 m³⁶⁹. În jurul ei pământul, care avea o culoare cenușie, era amestecat cu mult prundiș de râu, alcătuind o mică platformă, lată de 0,54 m. În imediata apropiere a fântânii, în secțiunea XIII și în caseta nordică a secțiunii XII, la adâncimea de 0,15-0,20 m, s-a descoperit o conductă pentru apă, din tuburi de olane, orientată pe direcția nord-vest – sud-est, după o ușoară înclinare a pantei, până aproape de marginea terasei din sectorul sud-estic³⁷⁰.

În sectorul estic, unde suprafața terenului prezintă o altă ridicătură ușoară, s-au descoperit resturi de cărămidă, precum și fragmente ceramice, care zăceau în solul negru la adâncimea de 0,15-0,20 m. Fragmentele ceramice descoperite aici provin din oale, străchini și crăcioare lucrate la roată, dintr-o pastă roșie, de bună calitate. În același sector s-a descoperit și o lespede de gresie, de la un mormânt, purtând inscripția *Toader 1829*, care probabil că a fost adusă aici pentru vreo construcție oarecare. În apropierea acestei lespezi, în același sol negru, s-a găsit și o limbă de clopot de bronz, precum și alte câteva fragmente ceramice aparținând secolelor XVIII-XIX.

Ceramica

După cum s-a mai amintit, fragmentele ceramice descoperite în cele două complexe de locuire, precum și cele care au fost găsite în afara lor, aparțin perioadei feudale, fiind datate în secolele XVII și XVIII-XIX. Toate aceste fragmente provin din vase lucrate la roată, din aceeași pastă și după aceeași tehnică, întâlnită și în alte locuri pe valea Bistriței în acea vreme (fig. 121-122; 123/1-6).

Pasta din care sunt lucrate aceste fragmente este uneori fină, iar alteori aspră; conține impurități sau nisip. În ceea ce privește culoarea, aceasta este uneori brun-roșcată sau gălbuie și, mai rar, cenușie în ruptură și galben-rozic pe ambele fețe, când prezintă un aspect zgrunțuros. Rar, unele fragmente au pasta fină, de culoare albă. În schimb, în solul vegetal și la nivelul pietrelor de pavaj din jurul bisericii se întâlnește foarte des ceramica cenușie-negricioasă, datată în secolul al XIX-lea prin prezența unor monede de aramă de doi bani, din emisiunea anului 1869. Fragmentele ceramice din secolul al XIX-lea, lucrate din pastă gălbuie, acoperite cu o culoare neagră la exterior, sunt mai rare.

Oalele sunt lucrate din pastă brun-roșcată, au marginile neîngroșate (fig. 121/1, 20; 122/4, 9, 11, 12; 123/4), răsfrânte în afară și gâtul scurt, despărțit de corpul vasului printr-o dungă foarte slab reliefată (fig. 122/6). Cele din pastă gălbuie nu se deosebesc decât prin benzile de linii ușor incizate pe umeri (fig. 121/9; 122/11, 12; 123/3, 4). Oalele din pastă albă au ca singură particularitate smalțurile verzi sau brune din interior sau chiar

³⁶⁸ Resturile de oase de animale descoperite la Schițior, după determinările făcute la Laboratorul de Morfologie Animală al Universității din Iași, provin de la bovine, ovicaprine, porcine și cabaline.

³⁶⁹ Nu se pot da detalii asupra construcției acestei fântâni, ea nefiind complet degajată. Dimensiunile acestei construcții au fost luate în șanțul XIII (cas. Vest), la adâncimea de 0,04-0,08 m.

³⁷⁰ Complexul format din pietre și din conducta de apă din cuprinsul șanțului XII n-a fost cercetat prin săpătură. Poziția lor a fost stabilită numai la adâncimea de 0,15-0,20 m.

și din exteriorul marginilor. Numai oalele din pastă neagră și cu luciu metalic au marginile mai rășfrânte în afară.

Toate oalele, indiferent de categoria pasteii, au fundurile plate, subțiate sau groase (fig. 121/22; 122/7, 14; 123/5) și neprofilate, prezentând la exterior urmele discului roții. Toarele, confecționate de obicei din bandă lată, sunt prevăzute cu una sau două șanțuri longitudinale (fig. 121/4), cu excepția celor din pastă neagră, la care această șanțuire lipsește (fig. 121/15).

Străchinile sunt lucrate din pastă brun-roșcată sau cenușie-negricioasă. Uneori, cele brun-roșcate au pereții scunzi, marginile îngroșate (fig. 121/7), trase spre interior și prezintă în afară un umăr carenat sau rotunjit. Mai rar este întâlnită strachina adâncă, decorată la interior cu smalț verde sau brun-nuanțat, în unele cazuri prezentând pe partea externă a marginilor un ornament format dintr-o bandă de linii orizontale incizate. Exemplarele lucrate din pastă cenușie-negricioasă, deosebite doar prin marginile mai trase în afară, datează din secolul al XIX-lea.

Talerele sunt lucrate de obicei din pastă fină, de culoare gălbuie, sunt mai mult sau mai puțin adânci și au marginile lățite și trase spre exterior. În interior acestea sunt smălțuite. Talerele din pastă albă au marginile îngroșate, iar câmpul interior acoperit cu smalț verde sau brun cu nuanțe, până pe partea externă a marginii. Foarte rar sunt întâlnite fragmentele de talere lucrate din pastă brun-roșcată.

Din crăticioarele caracteristice secolului al XIX-lea s-au găsit câteva fragmente lucrate din pastă nisipoasă, de culoare brun-roșcată (fig. 123/6). Decorul vaselor diferă după diversele categorii de pastă din care au fost lucrate. Astfel, fragmentele de culoare neagră mată sau brun-roșcată sunt decorate prin incizii în formă de virgulă (fig. 121/16) sau de val (fig. 121/1, 3, 10), pe când cele negre cu luciu metalic nu sunt ornamentate.

Fragmentele din pastă albă, de bună calitate, sunt de obicei decorate prin benzi de linii orizontale sau linii învălurite larg desfăcute, trase cu humă brună sau roșcată, direct pe fondul vaselor (fig. 121/6). Fragmentele care au la interior un smalț de culoare brună prezintă la exterior un ornament de incizii circulare superficiale. Uneori smalțul folosit este de bună calitate, având un aspect sticlos. Alteori, pe fragmentele din pastă brun-roșcată, smalțul este mai poros și aplicat într-un strat, care uneori este atât de subțire încât abia acoperă fondul vasului.

Pe fragmentele de vase lucrate din pastă brun-roșcată sau brun-gălbuie se întâlnesc smalțuri brune, asociate cu trăsături de humă albă. Fragmentele din această categorie de pastă, care provin din ceramica secolelor XVIII-XIX, sunt acoperite, de obicei, printr-un smalț verde, mai închis sau mai deschis, sau din trăsături de humă albă, aplicată direct pe fondul vasului. Pe suprafața celor din pastă albă se găsește un ornament din linii sau benzi de linii, incizate superficial sau mai profund (fig. 123/3). Acest decor este întâlnit și la fragmentele de oale lucrate din pastă fină, cât și la cele din pastă aspră, de culoare brun-roșcată. Mai rar, ornamentul este alcătuit din linii sau benzi de linii învălurite. În două cazuri valul incizat este aplicat pe fragmente care au culoarea neagră la exterior și brun-gălbuie la interior. În alte două cazuri acest val este întâlnit și pe fragmentele din pastă brun-roșcată, cenușie în ruptură, când se prezintă ca un val desfăcut, încadrat de linii orizontale simple.

Pe fragmentele ceramice mai noi decorul este format din linii paralele, simple sau vălurite, ușor incizate sau aplicate numai cu smalț, sau cu smalț asociat cu trăsături de humă albă. Decorul executat cu roțița dințată a fost găsit numai pe un singur fragment din secolele

XVIII-XIX (fig. 122/16). Tot pe un singur fragment a apărut și un ornament format din trei șiruri de împunsături, aplicate cu un vârf ascuțit.

Cele zece olane care alcătuiesc conducta, dezvelită în suprafața deschisă în acest scop, sunt tubulare, au capetele amenajate pentru a se putea îmbuca unul într-altul și sunt lucrate dintr-o pastă consistentă, arsă până la roșu-cărămiziu. Dimensiunile pieselor luate în parte sunt aceleași: lungimea de 0,20 m, iar diametrul maxim de 0,12 m. Legătura dintre ele se făcea prin simpla îmbucare, fără intervenția vreunui mortar oarecare. În afară de olanele acestei conducte, în stratul care corespundea depunerilor din secolul al XVII-lea s-au descoperit și alte câteva fragmente de ceramică tubulară, provenită tot din olane; acestea diferă însă de olanele conductei noastre prin pasta brun-roșcată din care sunt lucrate, ca și prin aspectul de mai mare vechime, pe lângă faptul că diametrele lor sunt diferite.

Tot în categoria ceramicii tubulare putem include și cele două piese fragmentare descoperite printre cahlele și dărâmăturile sobei și care, fiind afumate la interior, fac dovada că au fost folosite la conducerea fumului din sobă spre coș sau au intrat chiar în construcția coșului propriu-zis.

Obiecte de metal

Dintre puținele obiecte metalice descoperite la Schițor amintim o cheie (fig. 118/5), două scoabe de fier (fig. 118/3, 11), provenind probabil de la ușă, câteva cuie de fier lucrate la meșter, care au folosit la fixarea podelelor casei (fig. 118/9-10, 12), unele provenind din cuprinsul celor două locuințe dezvelite, iar altele din straturile de cultură ale săpăturii, și – în fine – o altă categorie, din pământul de umplură al mormintelor.

În stratul de cultură din jurul monumentului obiectele metalice acoperite se reduc la o drâmbă (fig. 118/6), un lăntșor (fig. 118/8), pe care aderau resturi de mătânie din lemn de culoare neagră, și o limbă de clopot de bronz, precum și un vârf de săgeată (fig. 118/13). Un cuțit de fier, cu lama lungă de 0,143 m și lată de 0,015 m (fig. 118/1), a fost descoperit în pământul de umplură al gropii mormântului nr. 32; o altă lamă de cuțit, fragmentară, a fost descoperită în aceleași condiții în mormântul nr. 29 (fig. 118/4).

Între obiectele vechi care se aflau în podul schitului, pe un fragment de veșmânt preoțesc s-a găsit o pafta de cingătoare de argint, decorată cu emailuri roșii și albastre și cu trei pietre de culoare roșie (fig. 133/1), care – după tehnica de lucru și ornamente – poate fi atribuită secolului al XVII-lea.

Cimitirul

Prin săpăturile de la Schițor s-a urmărit și datarea cimitirului feudal din acest punct, precum și stabilirea limitelor sale. De asemenea, era necesar să se precizeze raportul cronologic dintre el și schitul actual, ca și față de un eventual monument mai vechi care s-ar afla sub temeliele Schițorului.

În campania de săpături din 1957 s-a pus accentul pe cercetarea sectorului nordic al cimitirului, ale cărui limite trebuiau precizate în această direcție. Deși întreaga suprafață de teren din jurul schitului a fost încadrată de secțiuni, unele mici suprafețe ocupate de morminte mai noi au rămas nesăpate. Ca rezultat al acestor cercetări, s-au putut preciza limitele cimitirului pe latura lui nordică și sudică. În schimb, limita vestică nu s-a putut stabili, sectorul fiind ocupat de anexele gospodăriei parohiale, iar sectorul estic a rămas necercetat.

S-au degajat 61 de morminte, dintre care 21 în 1956, iar alte 40 în 1957³⁷¹. După poziția stratigrafică și inventarul conținut, 11 morminte aparțin secolului al XVII-lea (M. 7, 12, 15-18, 40, 42, 48, 50, 52), restul de 50 fiind din secolele XVIII-XIX. Din grupul acestora din urmă, dintre care câteva au deranjat, în bună parte, amplasamentele locuințelor din secolul al XVII-lea, 43 nu au avut nici un obiect de inventar. Dintre mormintele aparținând secolelor XVIII-XIX două au fost datate prin monede (M. 27, 45), iar alte două (M. 30, 57) au avut o poziție cronologică nesigură, monedele fiind neidentificabile, iar gropile deranjate.

În genere, mormintele erau dispuse în șiruri aproape paralele, cu tendința de a se grupa mai mult în jurul schitului. Atât în sectorul nordic, cât și în cel sudic s-au descoperit morminte noi, care se suprapuneau peste cele mai vechi, deranjându-le în parte. În cele mai multe cazuri forma și mărimea gropilor nu s-a putut determina cu precizie, fie din cauza deranjamentelor amintite, fie datorită săpării gropilor într-o depunere de prundișuri și bolovani, în care observațiile stratigrafice erau imposibile. Cele 61 de morminte au cuprins: 54 de înhumări simple, două reînhumări, două înhumări asociate cu câte o reînhumare (M. 2, 57), iar trei au fost nesigure, oasele fiind deranjate (M. 33, 58, 61). Unele dintre ele nu au cuprins decât fragmente de craniu (M. 39, 60-61).

Adâncimea maximă la care au fost săpate gropile acestor morminte a variat între 0,95 m (M. 14, 25, 46, 52) și 1 m (M. 40), iar cea minimă între 0,45 m (M. 6) și 0,50 m (M. 22-23). Una dintre cele două reînhumări a avut adâncimea de 0,52 m (M. 4). Cele mai multe morminte (26) au avut adâncimile cuprinse între 0,70 și 0,90 m.

În general, orientarea scheletelor era pe direcția vest-est, cu abateri, uneori destul de mari, care au variat între NV 45° – SE 245° (M. 26) și SV 105° – NE 285° (M. 7-9).

Aproape toate scheletele, cu rare excepții, au fost găsite într-o stare de conservare destul de precară.

Poziția brațelor scheletelor descoperite a fost variată: unele aveau mâinile pe piept (M. 7-8, 10, 21-23, 28, 30, 33, 35, 40, 49), altele pe partea superioară a abdomenului (M. 19, 29, 31, 34, 36) sau pe abdomen (M. 1, 38, 47), iar într-un caz brațele erau căzute în lungul corpului (M. 51). Demn de remarcat este faptul că într-unul din morminte scheletul avea picioarele încrucișate (M. 58), iar într-altul s-a descoperit un craniu disproporționat de mare față de restul corpului (M. 22). Unul dintre schelete era prins pe jumătate sub temelia bisericii (M. 16).

Obiectele de inventar din aceste morminte sunt puțin numeroase, reducându-se doar la câteva monede și cărămizi. Cele mai multe sunt monede ungurești, bătute în argint. Unele dintre ele sunt perforate, iar altele tocite de uzură. Numai una din aceste monede este de la Matei Corvin (M. 7), celelalte se încadrează în emisiunile secolului al XVI-lea, după cum urmează: 1552 – perforată (M. 48); 1556 – perforată (M. 50); 1567 – perforată (M. 42); 1581 – neperforată (M. 52). Două monede de argint poloneze aparțin emisiunii lui Sigismund III (1587-1632) (M. 12, 40), iar una austriacă datează din vremea lui Maximilian II (1561-1576) (M. 15). Dintre cele trei monede de argint neidentificabile (M. 17-18, 29), una este prevăzută cu două perforații și datată în 1568 (M. 18). În ceea ce privește monedele turcești de argint, din emisiunile secolelor XVIII-XIX, una este de la Ahmed III (M. 27), iar alta neprecizată (M. 45). Alte două monede fragmentare sunt neidentificabile (M. 30, 57).

³⁷¹ Dintre aceste morminte, unul (nr. 38) prezintă o deosebită importanță, întrucât – prin analiza antropologică – s-a dovedit că scheletul este de tip negroid, aparținând probabil unui rob, care a fost schingiuit prin introducerea unui belciug în osul calcaneului (E. Floru, D. Nicolăescu-Plopșor, *Calcaneul perforat de la Schișor*, în *Probleme de Antropologie*, VI, 1961, p. 43 și urm.).

În unele morminte au fost descoperite și cărămizi (M. 2, 34, 45), dintre care una are gravat numele decedatei *Pavlița 1843* (M. 10). Într-un singur mormânt, la picioarele scheletului, s-a descoperit o lespede de piatră de formă pătrată, prevăzută cu o gaură (M. 21).

*

Din datele obținute prin săpături rezultă că cel mai vechi nivel arheologic, cu elemente care să ateste viețuirea feudală în acest loc, datează din secolul al XVII-lea și că pe locul sondat, în jurul schitului actual, care este din secolul al XIX-lea, nu s-a descoperit nici o urmă de temelie care să facă dovada existenței vreunei biserici mai vechi. În schimb, au fost descoperite urmele a două locuințe datând din secolele XVII și XVIII-XIX, precum și morminte din aceeași vreme.

Aceste locuințe, în preajma cărora s-au găsit morminte, referindu-ne în special la locuințele și mormintele din secolul al XVII-lea, ne fac totuși să presupunem că pe acest loc trebuie să fi existat un schit mai vechi, în jurul căruia s-a stabilit cimitirul. Lipsa datelor arheologice privind existența lui ar putea fi pusă pe seama fie a situării lui în afara limitelor sondajului, fie a distrugerii lui totale, fiind o construcție de lemn.

Materialul descoperit la Schițișor în stratul secolului al XVII-lea, monede și ceramică de factură rurală, corespunde în timp cu materialul descoperit în depunerile nivelului cel mai vechi de viețuire feudală din săpăturile de la „Palatul Cnejilor”³⁷², de la biserica veche din Hangu, de la Grozăvești³⁷³, Buhalnița³⁷⁴, Secu, ca și din întreaga regiune nordică a Moldovei. Datarea acestui material s-a făcut aici pe baza monedei poloneze de la Sigismund III, găsită în strat la nivelul locuinței nr. 1, și prin analogiile stabilite cu ceramica corespunzătoare descoperită în săpăturile de la Suceava, Hlincea-Iași și Corlăteni³⁷⁵, precum și cu aceea provenită din cercetările de suprafață din Moldova³⁷⁶. Ultimul nivel de locuire de la Schițișor, care corespunde secolelor XVIII-XIX, a fost datat pe baza materialului ceramic și a monedelor descoperite atât în stratul de cultură respectiv, cât și în morminte.

În ceea ce privește locuințele din secolul al XVII-lea, observațiile scot în evidență utilizarea pietrei la construcția temelior, folosirea pe scară largă a lemnului cioplit în prealabil și a lutului pentru pereții care erau văruiți, după cum s-a putut constata din pojghițele de tencuială și din urmele de var de pe cahlele sobei. Dacă pe lângă aceste elemente mai ținem seama și de proporțiile reduse ale acestor locuințe, constatăm trăsături comune cu cele întâlnite și astăzi în mai toate satele din lungul cursului Bistriței și din regiunile deluroase ale Moldovei.

Până în prezent în săpăturile arheologice din Moldova, în mediul sătesc, nu s-a descoperit nici o altă sobă cu horn îmbrăcat în cahle și tuburi de olane pentru conducerea fumului³⁷⁷, de tipul celei de la Schițișor. După părerea unor autori, acest tip de sobă era

³⁷² Gh. Diaconu, *Ceahlău-Palatul Cnejilor*, în *MCA*, VI, 1959, p. 78.

³⁷³ N. Constantinescu, *Hangu-Grozăvești*, în *loc. cit.*, p. 71.

³⁷⁴ A.C. Florescu, M. Florescu, *Buhalnița*, în *loc. cit.*, p. 77.

³⁷⁵ Ca aspect, fragmentele ceramice de la Schițișor prezintă unele analogii cu cele de factură rurală, cunoscute din săpăturile de la Suceava (în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 353, fig. 20), de la Hlincea-Iași, sectorul F (materialul nepublicat se află în Muzeul de Istorie a Moldovei) și de la Carasa-Miclăușeni (în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 423-427, fig. 28/7-8).

³⁷⁶ N. Zaharia, *Recunoașteri ...*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 287-295; idem, *Cercetările de suprafață efectuate în Moldova*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 897-912.

³⁷⁷ Pentru folosirea olanelor în construcția coșurilor, vezi K. Karoly, *op. cit.*, p. 49.

folosit în depresiunile de pe culoarul Oltului, în răsăritul Transilvaniei³⁷⁸, în secolul al XVII-lea. Se pare că același tip se întâlnește în restul Moldovei abia în secolul al XVIII-lea.

Dacă ne referim la decorul cahlelor sobei de la Schițșor, care constă în tradiționalul disc solar³⁷⁹, roza vânturilor³⁸⁰ și lealeua stilizată³⁸¹ – motive pe care le întâlnim în Moldova încă din secolul al XV-lea, fie pe chenarele ferestrelor, fie pe creștăturile în lemn ale mobilierului țărănesc și boieresc, ca și pe broderiile epocii³⁸² –, constatăm că aceste motive, și în special lealeua, sunt întâlnite în mod curent pe cahlee din Transilvania, pe cele din valea Bistriței moldovenești, ca și în restul Moldovei.

Faptul că într-un cuptor de ars oale, descoperit în săpăturile de la „Palatul Cnejilor”, s-au găsit cahle de același tip³⁸³ poate fi un indiciu că acestea ar fi putut fi prelucrate în același loc, de meșteri olari.

Ceramica descoperită în locuințele de la Schițșor, ca și în pătura de cultură din jurul acestor locuințe, este fragmentară și puțină. Toate fragmentele provin din vase de uz casnic, cu forme puțin variate și lucrate într-o tehnică bine cunoscută pentru acea vreme. Fragmentele din pastă albă, acoperite uneori cu smalt fin, verde sau brun, descoperite sporadic în pătura de cultură corespunzătoare secolului al XVII-lea, dispar cu totul în depunerea următoare.

Existența locuințelor, dintre care una cu sobă de cahle, pare să fie un indiciu că acestea ar fi aparținut unor țărani dependenți de „Palatul Cnejilor” sau, mai probabil, erau în legătură directă cu schitul. Ambele locuințe distruse prin incendiu, cât și vârful de săgeată găsit în perimetrul locuinței nr. 1 ar putea sugera vremurile grele și de nesiguranță cunoscute în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În sprijinul practicării agriculturii pot fi considerate dovezi resturile de paie și urmele tabelor de cereale descoperite în lipiturile din pereții locuințelor. Prezența oaselor

³⁷⁸ Cahlele au fost folosite în construcția sobelor țărănești din Transilvania în secolul XVII. Pentru aceasta, vezi K. Karoly, *op. cit.*, p. 49; N. Dunăre, *op. cit.*, p. 170.

³⁷⁹ Pentru plăcile de perete și discurile care împodobeau bisericile în timpul lui Ștefan cel Mare, vezi B. Slătineanu, *Ceramica românească*, București, 1938, pl. XI; idem, *Ceramica feudală românească și originile ei*, în *Studii de Artă*, 1958, fig. 62; C. Oprescu și colab., *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 127, fig. 100. Pentru Mănăstirea Voroneț, vezi C. Oprescu și colab., *op. cit.*, p. 171, fig. 147. Pentru Mănăstirea Vatra Moldoviței, vezi C. Nicolescu, *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor din veacurile XV-XVII*, extras, fig. 145.

³⁸⁰ Pentru „roza vânturilor” ca motiv decorativ tradițional, vezi C. Nicolescu, *Decorul Mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în sec. XV*, extras, p. 132. Pentru mănăstirile Probota și Moldovița, vezi C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 64-65, fig. 1, 13; C. Oprescu și colab., *op. cit.*, p. 17, fig. 147. Pentru plăcile ornamentale de la Cotnari, vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, fig. 66. În sondajul efectuat în 1958 la Curtea Domnească din Vaslui, Al. Andronic a găsit fragmente de cahle cu același decor în pământul de umplură al unui bordei din prima jumătate a secolului XV. Materialul se află la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași.

³⁸¹ Ca motiv decorativ, lealeua stilizată apare pe catapeteasma bisericii vechi de la Buhalnița, care se află în Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, și pe cahleele de la Curtea Domnească din Piatra Neamț (în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 829, fig. 8). Acest decor apare frecvent și pe cahleele din Transilvania, pe ceramica săsească (vezi M. Orend, *Krüge und Teller*, Sibiu, 1943).

³⁸² Variante ale acestor motive decorative apar și în broderiile mai vechi (pentru aceasta, vezi C. Nicolescu, Fl. Jipescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova în sec. XV-XVI*, în *SCIA*, 1-2, 1957, p. 152, fig. 19).

³⁸³ Informațiile provin de la Gh. Diaconu, responsabilul șantierului.

de animale domestice, și în special de bovine, în locuințe sau în cuprinsul săpăturii ilustrează aspecte din modul de viață (ocupații, hrană).

Deși majoritatea monedelor descoperite în mormintele de la Schițișor datează din secolul al XVI-lea, cimitirului nu-i putem atribui o vechime mai mare decât secolul al XVII-lea, deoarece mai toate monedele sunt tocite printr-o prea mare uzură, deci nu au făcut parte din salbe păstrate. Faptul că majoritatea acestor monede sunt ungurești, putem presupune că locuitorii de aici erau în mai strânse relații cu Transilvania, de unde se pare că au și venit.

g) BISERICA DE LA HANGU³⁸⁴

Biserica de la Hangu se află pe terasa inferioară din stânga Bistriței, la cca. 1 km sud de confluența acesteia cu pâraul Hangului, în cuprinsul unei mici depresiuni. Pe promontoriul cel mai înalt al terasei se află vechea biserică de lemn, construită în 1804, căreia i s-au făcut unele adaosuri în 1829. Spre nord, la o distanță de cca. 40 de m de biserică de lemn, pe o treaptă mai joasă a terasei, se mai păstrează resturile unei biserici mai vechi, protejate de o mică construcție nouă, denumită de localnici „aghiazmatar”.

În jurul acestor monumente, de vechimi diferite, se află cimitirul satului, care îl suprapune pe cel vechi, ale cărui urme au fost descoperite cu ocazia amenajării unui drum, la est de cimitirul actual, unde au apărut pietre de morminte. Urmele vechiului cimitir sunt evidente și spre nord, unde – în săpăturile pentru înhumările recente – sunt deranjate și unele din aceste morminte vechi.

În sectorul cimitirului vechi, care se întinde de la est de biserică nouă – terminată în anul 1952 –, mormintele se prezentau sub forma unor ușoare boltiri ale terenului, însoțite pe alocuri de apariția marginilor unora dintre lespezile de piatră depuse, de obicei, în preajma mormintelor.

Săpăturile din jurul celor două biserici vechi³⁸⁵ de la Hangu s-au desfășurat în două etape și au avut drept rezultat descoperirea unui număr destul de mare de morminte³⁸⁶, precum și dezvelirea temelii celei mai vechi biserici de pe acest loc. În prima etapă cercetările s-au concentrat în jurul bisericii de lemn, situată pe porțiunea cea mai înaltă a terasei. Suprafața liberă din jurul monumentului fiind prea limitată, săpătura nu s-a putut extinde. S-au deschis doar trei secțiuni perpendiculare pe axul bisericii, orientate pe direcția nord-sud, care porneau din imediată apropiere a temeliei. Două dintre acestea, cu dimensiunile de 18 x 1 m, au fost săpate pe latura nordică a monumentului, iar cea de-a treia, cu dimensiunile de 16,4 x 2 m, pe latura lui sudică. Prin aceste trei secțiuni se urmărea, pe de o parte, să se verifice dacă sub temelii bisericii se găsesc urme de temelii mai vechi, iar pe de alta, să se dezvelească câteva morminte, cu scopul de a stabili raportul cronologic dintre ele și cele două monumente.

Datele stratigrafice oferite de aceste secțiuni au scos în evidență existența a două pături, aceea a solului vegetal, groasă de 0,10-0,15 m, și o depunere argiloasă de culoare gălbuie, pe alocuri vineție, în care erau săpate gropile mormintelor, ambele pături fiind suprapuse peste prundișurile terasei.

³⁸⁴ Din colectivul acestui șantier au făcut parte C. Matasă (responsabil), Emilia Zaharia și studenta Eugenia Vodă.

³⁸⁵ Cercetările au fost efectuate prin șapte șanțuri cu lungimi care variază între 10 și 16 m, cuprinzând ambele trepte ale terasei.

³⁸⁶ În total s-au dezvelit 45 de morminte, dintre care 39 pe treapta mai înaltă a terasei, iar alte șase în jurul bisericii vechi.

În urma săpăturilor din această primă etapă s-a constatat că biserica de lemn din Hangu nu a fost construită pe temelii mai vechi și că unele dintre mormintele din jurul ei sunt mai vechi și corespund monumentului de la „aghiazmatar”.

Cele câteva fragment ceramicce din secolul al XIX-lea, descoperite în săpătură, sunt contemporane cu actuala biserică de lemn și legate probabil de anumite ritualuri practicate la înmormântările din aceeași perioadă.

În a doua etapă cercetările au fost concentrate în jurul „aghiazmatarului” de pe treapta mai joasă a terasei, pe care se găsea o ridicătură de formă eliptică, cu axul mare orientat pe direcția vest-est. Cercetările au început prin deschiderea a cinci secțiuni, dintre care patru lungi de câte 10 m, orientate pe direcția nord-sud și perpendiculare pe axul ridicăturii, și a cincea, lungă de 13,40 m, trasată în lungul axului longitudinal. Prin aceste secțiuni s-au descoperit resturi din temeliiile unei biserici sătești de mici proporții.

Secțiunile practicate aici au scos în evidență existența a patru pături de depunere. După datele stratigrafice oferite de peretele estic al secțiunii longitudinale, pătura pe care o formează solul vegetal avea o grosime variind între 0,80 și 0,20 m. La baza acestei depuneri au fost descoperite suprafețe pavate și fragmente ceramicce din secolul al XVIII-lea. Sub depunerile solului vegetal se afla o pătură de sol negru-brun, în grosime de 0,20-0,30 m, la baza căreia au apărut temeliiile bisericii vechi. A urmat apoi o pătură de argile nisipoase cu concrețiuni calcaroase, cu grosimea de 0,25-0,35 m, în care pătrund zidurile temeliei. Suportul acestor două pături era format din argile nisipoase de culoare galbenă, care făceau trecerea spre prundișurile terasei.

Din compararea profilelor tuturor secțiunilor rezultă că, înainte de a începe construcția monumentului, suprafața terasei fiind amenințată de viituri³⁸⁷, s-au făcut oarecare nivelări, care au afectat marginea vestică și mai joasă a ei, explicându-se astfel apariția aici a unei pături de sol de culoare neagră-brună, în timp ce spre est suprafața o formează bancul depunerilor locale de nisipuri și prundișuri³⁸⁸. Temelia construcției, fiind degajată pe aproape toată întinderea ei, a îngăduit unele observații directe asupra sistemului de construcție. Resturile acestei temelii, în porțiunile mai bine păstrate, atingeau înălțimea de 0,26 m și lățimea de 0,60 m. Atât săpătura, cât și zidirea porneau din solul galben nisipos, străbăteau solul negru cu concrețiuni calcaroase și se terminau la baza solului brun, la o adâncime de 0,24 m față de suprafața solului actual. La construcția ei au fost utilizate lespezi de râu cu dimensiunile cuprinse între 0,10 și 0,20 m, fără urme de prelucrare, care au fost așezate pe șase rânduri și legate între ele printr-un mortar de lut și nisip, turnat în pături foarte subțiri³⁸⁹.

Acest monument, construit în formă de cruce, era împărțit în trei încăperi: pronaosul, naosul și altarul. Pe latura sudică a pronaosului s-a descoperit ușa de intrare, cu două rânduri de lespezi mari, dispus sub formă de trepte, dintre care una forma pragul. Câteva pietre plate așezate de o parte și alta a acestor trepte alcătuiau un mic pavaj exterior. Un șir de lespezi mari de gresie, descoperite pe traseul secțiunii I, marcau peretele despărțitor dintre pronaos și naos. Pereții laterali ai monumentului au avut două abside de formă semicirculară, cu raza de 1,60 m, mai bine păstrată fiind cea de pe latura nordică.

³⁸⁷ Monumentul a fost ridicat într-o perioadă lipsită de precipitații atmosferice abundente, surprinsă între două etape de mari viituri.

³⁸⁸ Pe suprafața acestui banc natural de prundiș s-au descoperit câteva pietre de pavaj așezate plat. Observații s-au făcut pe traseul șanțului longitudinal.

³⁸⁹ Observațiile au fost făcute la temelia de pe latura sudică a monumentului, care era mai bine păstrată, spre deosebire de latura nordică, unde acestea au fost împiedicate de gropile unor morminte mai vechi.

În interiorul acestei biserici, între naos și altar, la adâncimea de 0,20 m față de suprafața actuală a solului, s-a descoperit un pavaj de pietre așezate direct pe solul brun. În apropierea altarului pavajul era indicat doar prin câteva lespezi izolate, care zăceau la aceeași adâncime, învederând legătura directă pe care o aveau cu restul pavajului din care au făcut parte. Și în pronaos s-au găsit pietre de pavaj, însă acestea zăceau la o adâncime de 0,16 m. Rezultă, deci, că pavajul pronaosului a fost construit la un nivel mai ridicat ca al naosului, detaliu întâlnit și la construcțiile bisericilor actuale. Întregul pavaj, păstrat pe o suprafață de 35 m² prezenta o oarecare înclinare dinspre nord-est spre sud-vest, explicabilă dacă ținem seama că în această direcție el a fost aplicat deasupra unei năsipituri produse prin nivelarea terenului înainte de a se construi biserica. Apele de infiltrație, producând ulterior tasarea solului, au dat naștere acestei denivelări surprinse în săpătură.

Mica construcție denumită „aghiazmatar”, făcută cu scopul de a proteja rămășițele altarului, acoperea aproape toată suprafața acestuia, cuprinzând și părți din cele două abside pe care se sprijinea. Pe suprafața pavajului din interiorul bisericii s-au descoperit resturi de șindrila putredă și numeroase cuie de fier, provenind probabil de la acoperiș.

În colțul de nord-est al bisericii, deasupra lespezilor pavajului interior, ca și sub treptele scării de la intrare, au fost descoperite câteva fragmente ceramice asemănătoare celor din stratul corespunzător din afara bisericii și din pământul de umplutură al unor gropi de morminte. La exteriorul perimetrului bisericii, în secțiunea IV, la adâncimea de 0,20 m, s-a descoperit o monedă ungurească de argint de la Matei II (1608-1619)³⁹⁰. Un jeton german din metal galben, bine conservat, dar prezentând două perforații, a fost descoperit între pietrele temeliei de pe latura de sud-est a monumentului, la adâncimea de 0,45 m. Tot în apropierea „aghiazmatarului”, în stratul de cultură, s-au găsit: învelișul de fier al cuțitului unui plug de lemn (fig. 126/4), două cuie lucrate la fabrică, precum și câteva bucăți de tablă de fier, care provin dintr-un obiect neidentificat.

Ceramica

În sondajul efectuat în jurul celor două monumente de la Hangu s-au descoperit puține fragmente ceramice. Atât cele care s-au găsit în interiorul bisericilor, cât și cele din cuprinsul păturii corespunzătoare culturii în care se încadrează ambele monumente, aparțin secolelor XVIII-XIX și chiar începutului secolului al XX-lea. Toate aceste fragmente provin din vase de factură sătească și sunt lucrate dintr-o pastă densă, mai totdeauna aspră și mai rar netedă, care în mod obișnuit are culoarea brun-roșcată.

Formele de vase cel mai des întâlnite sunt oalele cu marginile neîngropate, răsfrânte și prevăzute uneori spre interior cu o șanțuire pentru capac. Aceste vase au fundurile puțin profilate (fig. 124/8, 11), iar torțile, lucrate din bandă lată, prezintă una sau două șanțuiri longitudinale (fig. 124/1). După petele de arsură de pe suprafața acestor vase se poate deduce că erau utilizate direct la focul de pe vatră. Puținele fragmente lucrate din pastă mai fină aveau pereții subțiri, iar la exterior sunt ornamentate printr-o bandă de linii strâns vălurite, încadrată de benzi de linii orizontale incizate superficial (fig. 124/3; 125/6). Uneori, acest decor este însoțit și de linii din împunsături de formă neregulată.

³⁹⁰ Determinarea monedelor descoperite în săpătură și în morminte s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie din București de către B. Mitrea.

Fragmentele de străchini sunt lucrate dintr-o pastă brun-gălbuie sau brun-roșcată, într-un singur caz mai fină³⁹¹. Uneori, acestea au pereții drepți și marginea îngroșată (fig. 124/13; 125/4) sau drepți, caz în care marginile sunt neîngroșate sau chiar subțiate (fig. 125/3). Cele mai multe fragmente de străchini au interiorul acoperit cu smalțuri de culoare albă, peste care este aplicat decorul de smalțuri colorate, în formă de dungii circulare, brune sau brun-roșcate, iar alteori verzi (fig. 124/2, 12; 125/1), peste care se adaugă pastile în diverse nuanțe de galben. Străchinile au pereții scunzi și în cele mai multe cazuri sunt ornamentate cu smalț aplicat cu cornul³⁹². Pe străchinile de uz comun se întâlnesc adesea și ornamentul incizat, mai ales când nu sunt utilizate smălțuirile. Un singur fragment de taler lucrat dintr-o pastă mai fină, care poate fi datat în secolul al XVIII-lea, are marginile ornamentate cu linii circulare de smalț brun și motive florale stilizate, de culoare galbenă și verde, iar câmpul interior printr-un motiv grafitat, reprezentând o pasăre³⁹³. Pe marginile fundurilor unor talere, de obicei pe cele care au un motiv floral sau grafitat, se găsește găuri pentru atârnat pe pereții locuințelor, în scop decorativ. Ceea ce se remarcă la ceramica descoperită în săpătura de la Hangu este mica varietate a formelor și lipsa vaselor fine, lucrate din pastă albă.

Obiecte de metal

Inventarul pieselor de metal descoperite în săpătura de la Hangu este extrem de redus. Învelișul de fier al brăzdarului plugului de lemn și cele câteva cuie întregi sau fragmentare, lucrate de meșter³⁹⁴ sau de fabrică, sunt singurele obiecte metalice găsite la „aghiazmatar”, la care se mai pot adăuga și cuiele descoperite în preajma bisericii de lemn.

Cimitire

Cercetându-se cele două cimitire din preajma bisericilor s-au dezvelit 45 de morminte. Inventarul descoperit în mormintele din preajma celor două monumente constă în monede³⁹⁵, foarte puține obiecte de podoabă, precum și în cărămizi și pietre gravate.

Pe lângă monede, mormintele au mai conținut și alte obiecte metalice: un fragment de verigă provenit de la un cercel de bronz (M. 7), o cataramă de fier (M. 24), paiete, beteală și hurmuz (M. 27), un ac de fier fragmentar (M. 6), un nasture de cămașă din faianță albă (M. 32) și două cărămizi fragmentare cu inițiale gravate, care marchează mormintele monahale (M. 5 și M. 39) (fig. 126/1-2).

În afară de acestea, în unele morminte s-au găsit cărbuni de lemn (M. 3, 6-9, 15-17, 34), risipiți uneori sub oasele scheletului, dar de cele mai multe ori în preajma acestora. Alteori, în gropile mormintelor au fost descoperite lespezi de piatră tăiate în formă de cruce, cu brațele inegale (M. 39) (fig. 126/3) sau cu o inscripție ștearsă (M. 9).

*

³⁹¹ Un singur fragment ceramic lucrat din aceeași pastă, mai aspră, cu decor de humă albă la interior, pare a fi mai nou.

³⁹² Decorul de pe fragmentele ceramice de la Hangu, caracteristice secolelor XVIII-XIX, este aplicat cu pensula. Pentru acest fel de decor, vezi B. Slătineanu, *Ceramica românească*, București, 1938, p. 93.

³⁹³ Aceași ceramică albă a fost descoperită și în alte așezări sătești, corespunzătoare în timp, de pe valea Bistriței.

³⁹⁴ Cuiele au lungimi care variază între 0,045 și 0,068 m, iar grosimea maximă este de 0,003 m. Ele se deosebesc de cele descoperite în săpătura de la Schițior, la care floarea are suprafața lucrată pe două laturi.

³⁹⁵ Vezi capitoul despre monede din prezentul volum.

În concluzie, prin sondajul efectuat în jurul celor două biserici de lemn de la Hangu s-a stabilit că locuirea feudală din preajma acestora datează din secolul al XVIII-lea și a continuat până în zilele noastre. Biserica mai veche de la „aghiazmatar” pare să fie ulterioară secolului al XVII-lea, după cum o dovedește moneda din mormântul de sub pavaj, care ar putea fi pusă în legătură cu așezarea mai veche de la Grozăvești. De altfel, așa s-ar putea explica și prezența câtorva fragmente ceramice aparținând secolului al XVII-lea, descoperite în colțul de sud-est al bisericii de la „aghiazmatar”. Către această concluzie ne duce și mica depărtare la care se afla așezarea de la „Grozăvești”, datată în secolul al XVII-lea³⁹⁶. Cu multă probabilitate, se poate deci presupune că prima biserică din depresiunea Hangului nu a fost aceea descoperită de noi prin sondaj, ci o alta, probabil contemporană celei de la Schițor. Biserica de lemn de la „aghiazmatar” a durat probabil până în preajma anului 1804, dată la care s-a construit biserica de lemn de pe treapta mai înaltă a terasei. Această afirmație se sprijină pe observația că în 1804, când s-au construit temeliiile bisericii de lemn, s-a procedat la o serie de deshumări, unele schelete rămânând chiar pe locul lor, sub temeliiile care se construiau.

Ca sistem de construcție, bisericuța din secolul al XVIII-lea nu prezintă nimic nou față de celelalte construcții similare din valea Bistriței. Însuși monumentul construit la începutul secolului al XIX-lea nu este decât o copie fidelă a celui durat cu un secol mai devreme. Este tipul construcției bisericii sătești, după un plan unitar, aproape generalizat, întâlnit în această regiune începând din secolul al XVII-lea și până în secolul al XIX-lea³⁹⁷.

Monede mai vechi, descoperite în sectorul „aghiazmatarului”, ca și jetonul german, duc la concluzia că cei mai vechi locuitori ai satului ori aveau legături directe cu Transilvania, ori erau chiar emigrați de acolo.

Apariția monedelor turcești în mormintele mai târzii din jurul bisericii de lemn din 1829 poate constitui un indiciu asupra începutului desfășurării unor relații comerciale mai intense cu Imperiul Otoman, în special negoțul de vite, iar monedele austriece, mai târzii, pot aminti exodul bucovinenilor de după 1775.

h) IZVORUL ALB

Monumentul din Izvorul Alb se afla situat în vatra satului, pe una din terasele de pe dreapta Bistriței, aproape de confluența acesteia cu pâraul Izvorul Alb.

Pe mijlocul terasei, înconjurat de un zid de piatră, se afla o ridicătură de moloz amestecat cu putregai de lemn, resturi de grinzi carbonizate și pietre. Alături de aceasta se afla o lespede mare de piatră și o cruce de fier, înfipte în pământ, spre a marca locul unde a fost altarul monumentului. În imediata lor apropiere se vedeau urmele unei gropi săpate recent. La cca. 15 m spre sud de locul altarului se afla tradiționalul crin (*Larix decidua*)³⁹⁸, în jurul căruia erau depozitate scânduri, grinzi, ușori și o cruce de fier, toate provenind din construcția azi dispărută. Aceste rămășițe făceau dovada distrugerii recente a monumentului.

³⁹⁶ Datarea celor câteva fragmente ceramice aparținând secolului XVII s-a făcut prin analogie cu materialele ceramice descoperite în sondajul de la „Grozăvești”.

³⁹⁷ După unele date păstrate de tradiția locală, care se bazează – printre altele – pe faptul că unul din prapurii vechi, provenit de la acea biserică, este ars parțial, biserica veche de la „aghiazmatar” ar fi fost distrusă prin incendiu. Datele obținute prin săpături sunt cu totul contrarii, urme de arsură negăsindu-se nici înăuntrul, nici în afara bisericii.

³⁹⁸ Specie de brad plantată în dreptul ușii bisericii, într-o poziție astfel aleasă, încât la orele 12 umbra trunchiului să cadă în dreptul intrării.

Sondajul s-a efectuat cu scopul de a se stabili care este raportul cronologic dintre biserică și mormintele din jurul ei și, eventual, să se verifice dacă la temeliiile ei nu s-ar putea găsi urme de construcții mai vechi (fig. 127). În acest scop s-au săpat cinci secțiuni, dintre care două, de 10 x 1 m, în lungul axului longitudinal al ridicăturii de moloz (I-II), alte două, de 10 x 1 m, perpendiculare pe acest ax (III-IV), iar a cincea, deschisă ulterior (V), de 10 x 1 m, în continuarea primelor două³⁹⁹.

Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că sub solul vegetal de la suprafață, gros de 0,05-0,15 m, urma o pătură de argile galben-nisipoase cu tonuri roșcate, de 0,80 m grosime, în care erau săpate gropile mormintelor. Pătura inferioară, pe care săpătura nu a atins-o decât în puține locuri, era formată dintr-o argilă clisoasă, de culoare galbenă.

Străpungând resturile monumentului distrus, secțiunea V a fost singura în care s-au descoperit câteva mărturii arheologice, constând în puține fragmente ceramice aparținând secolului al XIX-lea, precum și câteva bucăți de tuci care zăceau la baza solului vegetal. Tot în această secțiune s-a putut face și observația că temeliiile construcției porneau de la baza aceluiași sol vegetal.

După îndepărtarea dărâmurilor acumulate deasupra și degajarea totală a temeliiilor s-a putut face observația că, atât din punct de vedere arhitectural, cât și ca material utilizat la construcție, această biserică nu diferea întru nimic față de monumentele similare cunoscute până acum în valea Bistriței (fig. 127).

Din plan și profil reiese că acest monument de proporții reduse a fost o construcție împărțită în trei încăperi: pronaos, naos și altar. Naosul era mai mare și prevăzut cu două abside semicirculare, una pe latura nordică și alta pe cea sudică, iar altarul ocupa o suprafață mult mai redusă față de celelalte două încăperi. Temelia, păstrată destul de bine aproape în toată lungimea ei, varia între 0,40 și 0,50 m lățime, fiind mai lată în dreptul absidelor și altarului. Pietrele utilizate la această construcție erau lespezi de râu de mărimi diferite, netasonate, puse pe plat pe un singur rând, fără a fi legate prin mortar. Arcuirea temeliei era mult mai largă în dreptul pronaosului decât la altar. Temelia monumentului era completată în interior cu doi pereți transversali de piatră, lucrați în aceeași tehnică ca și restul construcției, împărțind spațiul respectiv în cele trei compartimente. Deasupra lor s-au găsit grinzi peste care era așezată o pardoseală de scânduri, dispuse în lungul axului longitudinal al bisericii. Resturile acestor scânduri erau mai bine păstrate în pronaos și naos și aproape în totalitate distruse în altar. Deasupra acestei dușumele s-au găsit cuie de fier, provenite probabil de la acoperișul distrus, precum și câteva fragmente dintr-o oală. Pridvorul acestei construcții a fost pardosit cu lespezi de râu. Pavajul s-a păstrat aproape în întregime și deasupra lui s-au descoperit câteva fragmente ceramice. În jurul monumentului nu s-a constatat nici o urmă de pavaj, în afară de lespedea așezată în fața pridvorului.

Inventarul arheologic rezultat din acest sondaj se rezumă la cele câteva fragmente ceramice descoperite pe pardoseala naosului și pe pavajul pridvorului, la care se mai adaugă și alte patru mici fragmente găsite lângă temelie, pe latura sud-estică a bisericii. Toate aceste fragmente aparțin secolelor XVIII-XIX și provin din oale lucrate din pastă neagră, fără nici un ornament ori împodobite cu roțița dințată (fig. 126/15), sau din străchini din pastă roșcată, pe care s-au aplicat trăsături de smalt alb. Obiectele metalice sunt reprezentate

³⁹⁹ Sondajul a avut loc între 10 și 25 octombrie 1956 și la el au participat Emilia Zaharia (responsabilă) și Neculai Zaharia.

printr-un fragment de clește pentru lumânări, trei fragmente de candelă și câteva cuie, toate descoperite în săpătura din cuprinsul bisericii.

Cimitirul

Prin secțiunile efectuate în afara monumentului s-au dezvelit zece morminte, marcate cu pietre mari, paralelipipedice și fără inscripții. Gropile acestor morminte, săpate de la baza solului vegetal, aveau forma dreptunghiulară.

Din cele zece morminte dezvelite, numai într-unul s-a păstrat scheletul întreg (M. 1), în alte două oasele grupate aparțineau unor reînhumări (M. 2, 4), unul a fost total distrus, păstrându-se din oase doar câteva mici fragmente (M. 10), iar restul de șase au conținut schelete păstrate parțial (M. 6-8) sau numai craniul (M. 9).

Adâncimile la care au fost săpate gropile mormintelor au variat între 0,68 m (M. 5) și 0,80 m (M. 10), pătura de argilă clisoasă nepermițând săpături mai adânci. Cele mai multe schelete aveau oasele aproape total distruse, fărâmițându-se la cea mai mică atingere, datorită apei abundente din pânza freatică a terasei, care a apărut între 0,85-0,90 m. Atât gropile, cât și scheletele întregi sau fragmentare, descoperite în mormintele de înhumare, erau orientate pe direcția vest-est. Singurul schelet întreg (M. 1) avea mâinile așezate pe piept, de unde se poate deduce că și scheletele celorlalte morminte, inițial, trebuie să fi fost în aceeași poziție. Din cele zece morminte numai trei au conținut obiecte de inventar. Astfel, într-un mormânt s-a descoperit un nasture de cămașă din sticlă neagră și o monedă românească de aramă, din emisiunea anului 1867, găsită în mâna dreaptă (M. 3), într-altul o cărămidă pe care era săpat numele *Melania monahia* (M. 6), iar în al treilea o monedă de aramă din 1880 (M. 8). În două morminte s-au găsit și cărbuni de lemn, pe oasele bazinului (M. 1) sau printre oasele strânse în grămadă ale unei reînhumări (M. 2).

*

În concluzie, din datele obținute prin sondaj reiese că biserica de la Izvorul Alb a fost ridicată la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea și a durat până la începutul secolului al XX-lea, când a fost părăsită. Ea nu a fost ridicată pe temelii mai vechi, ci construită din nou, pe acest loc ales de locuitorii satului. A fost un monument de mici proporții, asemănător – în ceea ce privește sistemul de construcție și stilul – cu toate celelalte monumente similare din împrejurimi (fig. 154/2).

Cimitirul nu s-a extins prea mult, mormintele fiind concentrate cât mai aproape de temeliiile bisericii și mult mai departe de zidurile împrejmuitoare. Acest fapt scoate încă o dată în evidență data recentă la care a luat ființă satul, iar mai târziu și acest mic monument, în jurul căruia puținii locuitori, probabil emigrați, trăiau în condițiile modeste ale unei locuiri care era abia la începutul dezvoltării ei. Lipsa totală a obiectelor de podoabă din cele zece morminte dezvelite confirmă acest punct de vedere.

i) CÂRNU

Satul Cârnău este așezat între Bicaz și satul Secu, de o parte și alta a șoselei care duce de la Bicaz la Buhalnița. Pe una din înălțimile din stânga șoselei ce duce spre Bicaz, la marginea pădurii, la vreo 200 de m depărtare de șoseaua națională, se află o bisericuță din lemn cu planul trilobat, cu abside poligonale. Biserica are 12 m lungime, 6,5 m între pereții laterali și 9 m între laturile externe ale absidelor. Interiorul este împărțit în pronaos, naos și altar.

Biserica a fost ridicată pe o fundație de pietre cioplite, de diverse dimensiuni, legate cu lut galben. Din cauza înclinării terenului spre nord, a fost necesar ca temelia să fie

înălțată și ea se ridică cu 0,60 m deasupra solului actual. La sud temelia se oprește la nivelul solului. În interior suprafața orizontală a fost realizată așternându-se pământ galben amestecat cu prundiș, iar deasupra a fost așezat un strat de nisip.

Săpăturile efectuate în anii 1955-1958 au constat în trei sondaje, având drept scop completarea datelor din documente. S-au trasat mai întâi două secțiuni, la distanță de 6 m între ele, în curtea bisericii. Secțiunea I s-a făcut perpendicular pe intrarea în biserică, având lungimea de 20 de m și fiind orientată pe direcția nord-sud. Această secțiune a scos la iveală, la adâncimea de 15-20 cm, câteva fragmente ceramice din secolul al XIX-lea și o monedă austriacă din anul 1851, lipită pe o cruce de ceară provenind de la un mormânt. La adâncimea de 0,70 m au fost găsite șapte morminte în coșciuge de lemn de stejar sau brad, datate în secolul al XIX-lea. Două morminte, însă, aflate oarecum sub lespezile de piatră de la intrare, par să fie anterioare anului 1793.

Secțiunea II, paralelă cu prima, are dimensiunile de 13,60 x 1 m. În aceasta au fost găsite trei morminte, o monedă austriacă de la 1801 și același material ceramic ca și în prima secțiune. Ambele secțiuni n-au putut fi adâncite mai mult de 0,60 m din cauza izvoarelor care inundau săpăturile. Din acest motiv nici un schelet din cele găsite nu a putut fi scos.

La capătul de nord al secțiunii II s-a deschis o suprafață în care s-a cercetat temelia absidei de sud a bisericuței. În pridvorul bisericii s-a săpat secțiunea III, perpendiculară pe secțiunea I și paralelă cu peretele de sud, cu dimensiunile de 4,60 x 1,20 m. Pridvorul, acoperit cu șindrilă ca și restul bisericii, este susținut de stâlpi de brad, legați prin îmbucare și întăriți cu cuie mari de lemn și fier, de talpă de stejar, care este așezată pe temelia bisericii și întărită cu pietre mari, așezate dedesubt și pe margini.

În interiorul bisericii s-a trasat secțiunea IV, paralelă cu peretele său vestic, cu dimensiunile de 7 x 1 m. Perpendicular pe secțiunea IV s-a trasat, în dreptul absidelor, secțiunea V, cu dimensiunile de 4 x 1 m, unde s-a găsit o așchie de silex de culoare galbenă, antrenată aici probabil de pământul de umplutură, precum și două monede de argint turcești din secolul al XVIII-lea.

Ceramica găsită în săpăturile de la Cârnu este lucrată la roată din pastă fină amestecată cu mică. Majoritatea fragmentelor ceramice sunt de culoare gălbuie sau cenușie-negricioasă. Din numărul redus al fragmentelor ceramice s-au putut, totuși, desprinde următoarele forme: vase în formă de oală, cu buza dreaptă sau profilată, străchini cu gura larg deschisă și cu un mic decor pictat în interior cu humă brună, căni cu buza înaltă, ceșcuțe cu buza răsfrântă mult în afară și cu marginea tăiată în interior și la exterior. Ceramica datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea și se aseamănă cu aceea găsită în stratul superior de la Schițor și „Palatul Cnejilor”.

Bisericuța din Cârnu datează – așa cum am mai menționat – din anul 1793, fiind mai nouă decât bisericuța veche, distrusă, din Hangu și probabil contemporană cu cea de lemn, de asemenea distrusă, de la Izvorul Alb. Ea a fost construită rudimentar, după sistemul local.

În jurul bisericii s-a găsit cimitirul cu morminte din secolul al XIX-lea. Cele două morminte găsite sub pridvorul bisericii sunt probabil anterioare anului 1793. Astfel, s-a dovedit că biserica este contemporană cu cimitirul și că ea n-a fost ridicată pe urmele altei construcții.

Ca o completare a cercetării în legătură cu terenul din jurul bisericii, s-a mai deschis o secțiune de 5 x 1 m pe terasa superioară de deasupra bisericii noi din Cârnu, nedescoperindu-se cu acest prilej nici un rest arheologic.

j) BUHALNIȚA

Așezată la cca. 500 de m spre est de șoseaua Broșteni-Bicaz, în adâncul văii pârâului Buhalnița, biserica din satul Buhalnița ocupă o poziție oarecum ascunsă la poalele împădurite ale colinei Brădițel. De jur-împrejur era înconjurată cu un zid, construit din piatră legată cu mortar, care delimitează o incintă perfect rectangulară, cu laturile de 68 x 64 m⁴⁰⁰ (fig. 150-152).

În trecut, în comparație cu alte monumente istorice, biserica din Buhalnița s-a impus mai puțin atenției cercetătorilor. Unele considerații asupra arhitecturii bisericii de la Buhalnița sunt consemnate în cunoscuta lucrare a lui Gh. Baș, consacrată bisericilor moldovenești din secolele XVII-XVIII⁴⁰¹. De asemenea, o deosebită importanță prezintă un scurt studiu monografic privind trecutul acestei biserici, publicat de Gh. Ungureanu în revista *Arhiva*⁴⁰². În lumina ipotezelor emise de Gh. Ungureanu, la Buhalnița ar fi vorba de o succesiune de așezări mănăstirești, din care cea mai veche ar data cel puțin din prima jumătate a secolului al XV-lea⁴⁰³.

Localizarea la Buhalnița a două așezări monahale, Mănăstirea Hangului, din secolul al XV-lea, și Mănăstirea Hangului, ctitoria lui Miron Barnovschi, făcută numai pe baza documentelor istorice scrise, nu constituia totuși o problemă pe deplin elucidată. Dat fiind specificul deosebit pe care îl prezintă o asemenea chestiune, în vederea unei juste rezolvări, era necesar ca documentele istorice să fie confruntate cu datele arheologice. Așadar, se impunea efectuarea unor săpături arheologice în sectorul bisericii din Buhalnița, menite să verifice în ce măsură ipoteza localizării aici a celor două așezări mănăstirești corespunde realității. Acest fapt a fost prilejuit de săpăturile de salvare din zona lacului de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz.

Primele săpături arheologice au început în toamna anului 1954 și au continuat apoi în anii următori, până în 1958 inclusiv, însumând o suprafață totală de cca. 1500 m². Timpul nu a îngăduit desfășurarea unor cercetări prea ample, menite să ducă la epuizarea integrală a obiectivelor noastre. De aceea ne-am propus numai cercetarea și rezolvarea problemei esențiale pe care o ridică acest monument istoric: în ce măsură poate fi vorba de localizarea aici, la Buhalnița, a celor două așezări mănăstirești. În acest sens, planul de săpături a fost axat pe două obiective: I. – incinta bisericii și II. – sectorul din vecinătatea de nord-est a incintei bisericii⁴⁰⁴.

I. Incinta bisericii

a) Stratigrafia

Punctul de plecare al cercetărilor din incinta bisericii l-au constituit cele două elemente esențiale existente: biserica propriu-zisă și zidul de incintă. Se impunea deci, în primul rând, clarificarea raportului stratigrafic dintre biserică și zidul de incintă, urmând apoi să se treacă la degajarea și cercetarea celorlalte resturi arheologice. Pentru atingerea scopului propus, perpendicular pe pereții bisericii, s-au trasat două șanțuri în cruce, late de câte 1,50 m (fig. 128).

⁴⁰⁰ Biserica din Buhalnița a fost mutată în 1959 pe teritoriul noului sat din Buhalnița.

⁴⁰¹ Gh. Baș, *Bisericile moldovenești din sec. XVII-XVIII*, București, 1933, p. 105 și urm.

⁴⁰² Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Hangului sau Buhalnița*, 1931, *passim*.

⁴⁰³ *Ibidem*, p. 8-11.

⁴⁰⁴ Cercetările de la Buhalnița au fost executate de către un colectiv format din Adrian C. Florescu (responsabil), Marilena Florescu, Maria Luiza Teodoru, Ion Ioniță și Constantin Florea.

La baza solului vegetal, gros de 0,10-0,18 m, s-au semnalat în mod sporadic câteva complexe formate din pietre sfărâmate și prundiș, legate cu nisip, alcătuiind probabil resturile unui pavaj. Deasupra acestuia s-au găsit fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum și altele dintr-o vreme mai recentă. Urmele acestui pavaj au fost constatate numai în porțiunea corespunzătoare jumătății de sud-vest a șanțului Ia, în direcția actualei intrări în curtea bisericii.

Pavajul modern zace peste un sol de culoare neagră, gros de 0,20-0,35 m. La partea sa inferioară s-au găsit fragmente ceramice din secolele XVII-XVIII. La baza acestui sol s-au identificat urmele unui al doilea pavaj, construit din prundiș și piatră sfărâmată. În ceea ce privește solul negru, care separă cele două pavaje, nu s-a putut face în cuprinsul său vreo delimitare stratigrafică pe nivele, depunerea respectivă fiind destul de îngustă, iar fragmentele ceramice din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea au fost găsite de cele mai multe ori împreună.

Spre deosebire de pavajul modern, semnalat numai în regiunea intrării în incinta bisericii, urmele pavajului inferior au fost identificate în diversele porțiuni cercetate, atât în sectorul celor două șanțuri (I și II), perpendiculare pe laturile bisericii, săpate inegal, cât și în porțiunile corespunzătoare complexelor de construcție I și II, asupra cărora ne vom opri mai jos. La nivelul pavajului inferior s-au găsit fragmente de ceramică uzuală, de teracotă din secolul al XVII-lea, precum și două monede „suedeze” din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Pavajul inferior a fost așternut peste un sol brun-roșcat de pădure, gros de 0,10-0,15 m, sub care urmează un sol galben, fără concrețiuni calcaroase, amândouă sterile în material arheologic. În sfârșit, acest din urmă sol este așezat pe un strat de argilă amestecată cu grohotișuri.

De la nivelul corespunzător părții superioare a solului brun-roșcat (pavajul inferior – secolul al XVII-lea) s-a săpat șanțul necesar temeliei bisericii, al cărui fond străpunge partea superioară a solului cu argile și grohotișuri. Adâncimea acestui șanț, socotită de la nivelul părții superioare a stratului brun-roșcat, variază între 0,90 și 1,20 m. Temelia bisericii este construită din piatră de râu și gresie locală, legată cu mortar de var fierbinte. De asemenea, de la același nivel (partea superioară a solului brun-roșcat) s-a început construirea zidului de incintă.

Zidul de incintă, înalt de 2,75-3 m și lat de 0,90-1,10 m, nu are nici turnuri și nici crenele, având aspectul unui gard masiv de împrejmuire. Din punct de vedere al tehnicii de construcție, el prezintă două maniere întrucâtva deosebite. Astfel, de la bază până la cca. 1,50-1,80 m înălțime zidul de incintă este mai gros (1-1,10 m), fiind construit din pietre de râu de dimensiuni mari, legate între ele cu mortar de var fierbinte, iar de la 1,50-1,80 m până la 2,75 m înălțime zidul se îngustează (0,90 m), fiind construit tot din pietre de râu, dar de dimensiuni mai mici, legate între ele cu mortar de var și nisip.

În concluzie, între perioada de construcție a bisericii și cea a zidului înconjurător, cel puțin în partea inferioară a acestuia din urmă, există un raport de contemporaneitate.

b) Complexe de construcție

În colțul de nord al incintei, lipită de laturile de nord-nord-vest și est-nord-est ale acesteia, au fost descoperite resturile unui complex de construcție din piatră legată cu mortar de var fierbinte. Aceste urme s-au semnalat imediat sub solul vegetal, care aici atinge grosimea de 0,10-0,15 m. Apreciind după planul temeliiilor, complexul de formă rectangulară, cu lungimea de 21,75 m și lățimea de 5,40 m, era împărțit în cinci încăperi de dimensiuni diferite.

Peretele de nord-nord-vest al construcției, corespunzător probabil fațadei acesteia, era încastrat la unul dintre capete în latura de est-nord-est a zidului de incintă. De asemenea, și pereții transversali, care despărțeau între ei cele cinci încăperi, erau încastrați la unul dintre capete în latura de nord-nord-vest a zidului de incintă.

Primele două încăperi ale construcției erau prevăzute cu un demisol, adânc de 1 m, socotit de la nivelul pavajului inferior, de unde a fost săpată groapa respectivă inițial, captușit cu o zidărie suplimentară din piatră cu mortar de var fierbinte, groasă de 0,50 m. Cu prilejul săpăturilor s-a constatat că demisolul de sub cele două încăperi era umplut cu pietre de dimensiuni mari, amestecate cu pământ. În pământul de umplutură s-au găsit fragmente ceramice, dintre care unele mai vechi, datând din secolele XVII-XVIII, iar altele mai noi, din secolul al XIX-lea.

În fața acestui complex de construcție, în imediata vecinătate a peretelui de sud-sud-est, au fost identificate resturi din pavajul inferior, care zăceau la adâncimea de 0,30-0,45 m de la suprafața actuală a solului. La nivelul pavajului, ca și în stratul negru, gros de 0,25-0,30 m, cu resturi arheologice, deasupra acestuia, s-au semnalat fragmente ceramice din secolele XVII-XVIII. Ca și în cazul șanțurilor I și II, nici de data aceasta nu s-a putut face o separare stratigrafică pe nivele a materialului ceramic descoperit în fața complexului I.

Nu putem preciza cu toată certitudinea ce reprezintă acest complex de construcție. Ar putea fi resturile unor foste chilii ale mănăstirii. Tradiția păstrează știrea că în colțul de nord al incintei, adică în porțiunea corespunzătoare încăperii 5 a complexului, era vechea clopotniță a bisericii, care a fost înlocuită la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea cu cea actuală, din sectorul central al laturii de sud-sud-vest a incintei. În această ipoteză s-ar putea ca acest complex să reprezinte resturile unui corp de construcții unitar, în componența căruia intrau chiliile și clopotnița.

Asupra datării perioadei de construire a complexului există suficiente elemente care să ne permită a face precizări. Astfel, șanțul pentru construirea temeliiilor s-a săpat de la nivelul pavajului inferior din secolul al XVII-lea. Tehnica de construcție – piatră cu mortar de var fierbinte – este similară aceleia a bisericii și a părții inferioare a zidului de incintă. Faptul că peretele longitudinal și pereții transversali sunt încastrați, la unul dintre capete, în laturile corespunzătoare ale zidului de incintă, este un argument în favoarea ipotezei că acest complex a fost construit concomitent cu zidul. Prin urmare, elementele enunțate aici pledează pentru datarea perioadei de construcție a complexului I în aceeași vreme cu biserica și zidul de incintă. Prezența în umplutura demisolului a fragmentelor ceramice moderne, din secolul al XIX-lea, este o dovadă că demolarea construcției respective a avut loc în această vreme. Nu ar fi exclus ca dărâmarea complexului I să se fi făcut la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, când s-au petrecut, după câte se pare, modificări radicale la biserica din Buhalnița.

În colțul de vest al incintei s-au semnalat resturile unui al doilea complex de construcție, ai cărui pereți longitudinali erau paraleli cu latura de sud-sud-vest a zidului. Spre deosebire de complexul precedent, complexul II nu este lipit de laturile zidului de incintă, ci la o oarecare distanță de acesta din urmă. Construcția la care ne referim este de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile exterioare de 23 x 6 m. Temeliile sunt construite din piatră legată cu mortar de var fierbinte și au grosimea de 0,80-0,90 m, iar adâncimea de 1 m.

Spre deosebire de complexul I, la complexul II nu avem nici un element care să ne indice o eventuală compartimentare a acestuia. În schimb, aici au fost identificate, dispuse pe un singur șir longitudinal, șase „blocuri” din piatră cu mortar de var fierbinte, de formă

aproximativ rectangulară și de mărime aproape egală, laturile lor variind între 1 x 0,75 și 1,25 x 1 m. Având în vedere poziția lor în cadrul complexului respectiv, s-ar putea ca ele să reprezinte baza unor eventuali stâlpi de susținere de la bolțile inferioare.

În fața complexului II, respectiv în imediata vecinătate a peretelui de vest-sud-vest, la adâncimea de 0,35-0,50 m de la suprafața actuală a solului, s-au identificat resturi din pavajul inferior (secolul XVII), din prundiș și nisip, așternut peste solul brun-roșcat steril. Deasupra acestui pavaj, îndeosebi în sectorul corespunzător părții centrale a complexului, s-au găsit numeroase fragmente de cahle și vase din secolul al XVII-lea și două monede „suedeze” din același secol.

Șanțul destinat construirii temeliiilor complexului II a fost săpat, de asemenea, de la nivelul părții superioare a solului brun-roșcat, peste care zac resturile pavajului din secolul al XVII-lea. Identitatea tehnicii de construcție a acestui complex (II) – piatră cu mortar de var fierbinte – sunt indicii care pledează pentru datarea perioadei lui de construire aproximativ în aceeași vreme cu cea a complexului I.

Este destul de probabil ca demolarea complexului II să fi avut loc aproximativ în aceeași vreme cu aceea a construcției precedente din colțul de nord al incintei. Astfel, cu ocazia degajării acestui complex (II) s-a constatat că umplutura care acoperea resturile sale, alcătuită din argilă amestecată cu prundiș și nisip, conținea numeroase fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De asemenea, cu acest prilej s-au identificat și urmele ruinelor unei construcții moderne, care a deranjat parțial resturile complexului II. Această construcție, care – după toate probabilitățile – era de dimensiuni mult mai reduse decât complexul II, a fost demolată în anii premergători primului război mondial.

În spatele bisericii, ca și în imediata vecinătate de est și vest a acesteia, cu ocazia săpării șanțurilor Ib și IIa-IIb, au fost descoperite 18 morminte de înhumatie, dintre care s-au degajat 17. Elementele de inventar găsite asupra scheletelor sunt foarte restrânse ca număr și au fost semnalate numai la unele dintre ele.

În timpul cercetărilor noastre s-au semnalat, îndeosebi în spatele bisericii, resturi ale pavajului inferior, deranjate de gropile acestor morminte. Acest fapt ne dovedește că pavajul inferior, datat în secolul al XVII-lea, a afectat și zona din spatele bisericii.

II. Sectorul din vecinătatea de nord-est a incintei

A. Complexe de piatră

În imediata apropiere a laturii de nord-est a zidului de incintă s-au identificat patru complexe de piatră, separate între ele prin spații goale, afectând o suprafață de cca. 600 de m². Timpul nu a îngăduit degajarea integrală a acestor complexe și de aceea, printr-o serie de secțiuni paralele și de dimensiuni diferite, s-a căutat doar reconstituirea formei lor (fig. 129). Ele constau din pietre de gresie și de râu, ale căror dimensiuni variază.

În cadrul fiecărui complex pietrele erau dispuse, în grosime, pe două-trei rânduri, formând astfel un strat compact. Unele dintre ele erau gata prelucrate, altele în curs de prelucrare și, în sfârșit, cea mai mare parte se aflau în stare brută. Structura rocii și dimensiunile pietrelor aparținând celor patru complexe sunt identice cu acelea folosite la construirea zidului de incintă a bisericii și a complexelor I și II. Se naște întrebarea când și cu ce scop s-a făcut depozitarea acestor pietre tocmai aici, în preajma incintei bisericii?

Pietrele erau așezate pe solul brun-roșcat de pădure, adică pe același sol peste care, în interiorul incintei, s-a așternut pavajul inferior, databil în secolul al XVII-lea și de la nivelul căruia s-au săpat șanțurile necesare construirii fundațiilor bisericii și a complexelor I

și II. Printre pietre și la nivelul lor s-au găsit fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, de factură autohtonă (moldovenească) sau otomană (de Kutahia) (fig. 133/1, 4). De asemenea, de la nivelul acestor pietre provin și două monede de argint poloneze, de la Sigismund III (1587-1632); pe una dintre ele se poate descifra clar anul emisiunii – 1620. Toate aceste observații sunt un indiciu că depozitarea pietrelor aici s-a făcut probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, așa cum o dovedesc cele două monede. Pe de altă parte, în spațiile care separă cele patru complexe, și mai ales în acela central, s-au semnalat numeroase așchii de piatră, provenind probabil de la cioplire, precum și bucăți de var și mortar. Aceste din urmă fapte ne dovedesc că pe locul respectiv s-au petrecut anumite operații ca: cioplirea pietrelor și sortarea lor, pregătirea varului etc. Este foarte probabil ca acest punct să fi constituit locul de pregătire al materialelor necesare construcțiilor.

B. Cuptorul de ars cărămidă

În imediata apropiere de nord-est a complexelor de pietre a fost identificat un cuptor de ars cărămidă. El consta în două gropi de dimensiuni diferite, de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, săpate una în prelungirea celeilalte, orientate pe direcția nord-sud și despărțite între ele printr-un perete gros de 1,50 m. Una dintre aceste gropi constituia camera de ardere a cărămizilor, iar cealaltă camera de foc. Comunicarea între cele două camere se făcea prin două tunele, ovoidale în secțiune, având diametrul de 0,50 x 0,80 m (fig. 131).

Adâncirea ambelor gropi, de la suprafața actuală a solului, este de 2,10 m. Camera de foc, transversală în secțiune, este rectangulară și are suprafața bazei de 2,50 x 3 m; camera de ardere are secțiunea transversală trapezoidală, cu fundul de 3,25 x 2,90 m și gura de 3,25 x 2,60 m. Pe fundul camerei de ardere pornesc din dreptul celor două tunele de comunicare spre pereții opus două șanțuri paralele, de secțiune trapezoidală, adânci de 0,30 m și late de 0,60 x 0,30 m. Atât pereții, cât și fundul acestei camere sunt arși pe o grosime de 0,30-0,35 m. De altfel, în cele două șanțuri s-a găsit multă cenușă și bucăți de cărbune de lemn de brad și stejar.

Groapa destinată camerei de ardere avea ca umplutură, la partea superioară, un strat gros de 0,90-1,30 m, format din aluviuni de pietriș și argilă, amestecate cu cărămizi întregi și sparte, deranjate din poziția inițială. La partea inferioară a acestei gropi s-au semnalat *in situ* patru rânduri de cărămizi (fig. 131), fapt care a permis reconstituirea întregului cuptor.

Astfel, în plan, cărămizile au fost așezate în eșichier, cu excepția celor două rânduri din apropierea laturilor longitudinale unde erau dispuse oblic. În profil, ele erau clădite pe două planuri, perpendiculare unul pe celălalt, lăsându-se între ele un spațiu de 0,01-0,05 m. La partea inferioară a camerei de ardere dispoziția cărămizilor era în așa fel făcută încât deasupra fiecăruia dintre cele două șanțuri stratul de cărămizi forma câte o boltă ogivală, înaltă de cca. 0,50-0,60 m. Rolul șanțurilor, ca și al bolților, era probabil acela de a crea un spațiu menit să asigure întreținerea focului în bune condițiuni, precum și repartizarea unei temperaturi uniforme în întreg cuprinsul camerei de ardere.

Ținând seama de observațiile făcute asupra cuptoarelor primitive care s-au păstrat până astăzi, este foarte probabil ca după încheierea bolților ogivale de deasupra celor două șanțuri, cărămizile să fi fost clădite după același sistem, pe două planuri perpendiculare unul pe celălalt, până la partea superioară. Ultimul rând de cărămizi se așeza probabil pe lat, presărându-se deasupra acestuia un strat de țărână, gros de 0,05-0,10 cm, pentru a micșora astfel tirajul cuptorului spre a împiedica o ardere neuniformă. Raportând spațiul camerei de ardere la volumul unei singure cărămizi, ținând seama de golurile lăsate între ele, reiese că întreaga

capacitate a cuptorului era de cca. 10000 de cărămizi. Ele au dimensiunea de 0,25 x 12,5 x 0,05 cm și sunt confecționate dintr-o argilă de calitate inferioară, găsită la fața locului, cu pasta prost frământată și cu multe impurități; în pasta unor cărămizi s-au găsit chiar pietricele.

Cărămizile găsite în camera de ardere sunt identice ca dimensiuni, pastă și grad de calcinare cu acelea întrebuințate la construirea boltei bisericii. Bucăți de cărămidă, având caractere similare, s-au semnalat printre și la nivelul celor patru complexe de pietre, asociate cu ceramică din secolul al XVII-lea, precum și cu monedele poloneze menționate mai sus. Toate aceste date sugerează ipoteza încadrării cuptorului în secolul al XVII-lea, adică în vremea construirii bisericii. El a folosit probabil pentru arderea cărămizilor necesare construirii bolții bisericii.

Descoperirea cuptorului de ars cărămidă de la Buhalnița constituie o contribuție la cunoașterea meseriilor din Moldova în secolul al XVII-lea. De asemenea, din punct de vedere etnografic, acest cuptor este cu atât mai important, cu cât el aparține unui tip care nu se mai întâlnește astăzi în provincia dintre Carpați și Prut. Din informațiile de care dispunem în prezent, cuptoarele primitive de ars cărămidă cunoscute actualmente pe teritoriul Moldovei sunt construite la suprafața solului și nu săpate în pământ, după tipul aceluia semnalat la Buhalnița.

Aproximativ în partea centrală a regiunii afectate de cele patru complexe de pietre s-au identificat și trei gropi. Toate au formă circulară, cu diametrul între 0,75-1,30 m și profilul de formă alveolară. Gropile au fost săpate de la nivelul solului brun-roșcat de pădure; adâncimea lor variază între 0,60-0,75 m de la suprafața actuală a solului. În pământul lor de umplură s-au găsit cenușă, cărbuni, amestecate cu fragmente ceramice, majoritatea atipice, în afară de un fragment de strachină descoperit în groapa nr. 1, reprezentând marginea răsfrântă a unei strachini acoperite cu smalț verde în interior și decorate cu o linie în zig-zag (fig. 132/2). Tot aici s-a găsit o monedă austriacă de argint, emisă în anul 1566.

C. Cuptorul (?) de ars oale

În imediata vecinătate de nord-est a zidului de incintă s-au semnalat resturile probabile ale unui cuptor de ars oale. Datorită unor nivelări ulterioare de teren, acest cuptor a fost distrus în cea mai mare parte, încât nu-l putem reconstitui cu exactitate. Astfel, cu ocazia săpării șanțului VI, s-a constatat, în capătul de sud al acestuia, sub solul cu humus, o lentilă ovoidală alungită. Lentila acoperea o groapă cu pereții în pantă, de formă trapezoidală, al cărei fund, situat la adâncimea de 1,20 m de la suprafața actuală a solului, era căptușit cu cărămizi. La rândul ei, lentila se compune din mai multe straturi. La partea superioară se află un strat de pământ negru mazăros, amestecat cu bucăți mici de cărbune, fragmente de chirpici ars și cioburi. Sub aceasta urmează un sol negru elisos, amestecat cu foarte multe bucăți de arsură. În sfârșit, baza lentilei o constituie un pământ galben elisos, în a cărui parte inferioară se afla o dungă de arsură, groasă de 10 cm. În acest din urmă strat s-au găsit numeroase fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, de dimensiuni mari, precum și bucăți mari de pământ ars.

Toate elementele semnalate cu ocazia cercetărilor ne determină să presupunem că ele ar constitui resturile unui cuptor, aparținând probabil secolului al XVII-lea.

*Ceramica**a) Ceramica din secolul al XVII-lea*

Ca și în alte așezări din această vreme, ceramica din secolul al XVII-lea se împarte în trei categorii: ceramica de uz comun, de lux și decorativă (fig. 132; 133/2-5; 134/2, 5; 135; 136/2, 4, 6; 137; 138/2, 15, 17, 20-21, 23; 139/3, 11, 16-18, 20; 141-146).

Ceramica de uz comun se subîmparte în două grupe: ceramica arsă până la roșu, care este foarte numeroasă, și ceramica din pastă albă, adesea prevăzută la interior cu smalt verde, reprezentată numai prin câteva fragmente. În ceea ce privește ceramica roșie de uz comun, în marea ei majoritate a fost lucrată la fața locului. Resturile cuptorului de ars oale sunt o dovadă în acest sens. Fragmente ceramice, identice cu acelea găsite în cuptor și în preajma lui, s-au semnalat în cantitate apreciabilă în toate complexele aparținând secolului al XVII-lea, pavajul inferior, complexele construcției I și II etc. De asemenea, n-ar fi exclus ca la Buhalnița să fi fost aduse și vase provenind din centrele din apropiere, având în vedere că la „Grozăvești” și „Palatul Cnejilor” s-au găsit resturi de cuptoare de ars oale datând din secolele XVI-XVII⁴⁰⁵.

Ceramica provenind din cuptorul semnalat în afara zidului de incintă se caracterizează printr-o pastă insuficient frământată, având în componența sa nisip cu granule mari, fiind zgrunțuroasă și uneori chiar aspră. Restul fragmentelor conțin în pastă nisip cu granule foarte fine și uneori chiar fluturași de mică. Pasta este foarte bine frământată, suprafața netedă și uneori lucioasă. Unele din aceste fragmente sunt roșii la suprafață și negre în interior, ele provenind de la vase care au fost arse întâi reducător și apoi oxidant.

Cea mai frecventă formă este oala de dimensiuni mici și mijlocii, cu variante foarte înrudite între ele. Astfel, cel mai răspândit este tipul cu pereții subțiri, gura largă, buza îngroșată și margine foarte ușor răsfrântă, umeri arcuiți și fundul îngust. Toarta, din bandă lată cu marginile îngroșate și ușor ridicate, este trasă din buza vasului, sprijinându-se imediat sub umăr (fig. 132/1)⁴⁰⁶. Unele oale se caracterizează, însă, prin buza arcuită în afară, umerii bombați, fundul bine reliefat sau prevăzut cu ramă. Toarta în bandă pornește de sub buză și se sprijină pe umăr (fig. 137/3)⁴⁰⁷. Alte fragmente provin din vase cu marginea răsfrântă, ușor alveolată în interior, buza îngroșată, corpul bombat și fundul îngust (fig. 137/11). Unele fragmente au buza răsfrântă, având în interior linia de demarcare dintre buză și corpul vasului bine reliefată (fig. 137/9). Mai rar unele fragmente de oale au marginea lățită și îngroșată la exterior sau dreaptă⁴⁰⁸.

Cu toate aceste deosebiri, care pot constitui în cadrul aceluiași tip diferite variante, forma vaselor păstrează o linie comună: gura largă, marginea răsfrântă, corpul bombat,

⁴⁰⁵ Vezi N. Constantinescu în *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1960, p. 69; Gh. Diaconu, în *loc. cit.*, p. 78.

⁴⁰⁶ Fragmente aparținând acestui tip de vas s-au găsit în cuptorul (?) de ars oale, precum și în șanțurile III și IIIa, în afara incintei, la adâncimea de 0,25 m. De asemenea, fragmente provenind de la forme identice au fost semnalate în incinta mănăstirii, la nivelurile resturilor pavajului inferior din preajma complexului de construcție II.

⁴⁰⁷ Fragmente provenind de la astfel de forme au fost găsite, îndeosebi, în regiunea cuptorului (?) de olărie, precum și în apropierea complexului de construcție II, de la nivelul pavajului inferior.

⁴⁰⁸ Aceste fragmente au fost găsite în afara zidului de incintă, în șanțurile I, IVa și V, la nivelul complexului de pietre și în groapa I. Cioburi similare s-au semnalat în incintă, la nivelul pavajului inferior, în regiunea complexului I și II.

fundul îngust și toarta din bandă lată. Această formă de vas identificată la Buhalnița este bine documentată și în alte așezări din Moldova, aparținând secolului al XVII-lea⁴⁰⁹.

O altă formă, din care deosebim doar un singur tip, este cana de dimensiuni mijlocii, cu gura strâmtă, marginea dreaptă, corpul bombat și fundul îngust, prevăzută cu o toartă din bandă lată, trasă din buza vasului, care se sprijină pe corp sub maximum de arcuire (fig. 137/2, 4)⁴¹⁰.

În afară de aceste forme, destul de frecvente, mai puțin reprezentate sunt castronul, strachina și paharul.

Castroanele sunt de două tipuri. Unul dintre acestea se caracterizează prin corpul tronconic, umărul ușor rotunjit, gura larg deschisă, marginea buzei oblică, îngustă și ușor răsfrântă în afară, fundul drept (fig. 137/2)⁴¹¹. O variantă a acestui tip are corpul tronconic, umerii rotunjiți, marginea puțin răsfrântă și alveolată pe fața interioară. Al doilea tip de castron are profilul în unghi, marginea înaltă și dreaptă, buza îngroșată la exterior și fundul probabil drept (fig. 139/3)⁴¹².

Strachina este de dimensiuni mici, cu marginea răsfrântă aproape orizontal, cu buza îngroșată, pereții arcuiți, fundul drept cu ramă. O formă asemănătoare s-a semnalat și la Curta Domnească din Iași, cu ocazia săpăturilor din 1960⁴¹³.

În ceea ce privește paharul, el este reprezentat doar prin câteva fragmente, provenind din porțiunea situată la est de incintă (șanțul IV și groapa I). Această formă, care nu a putut fi reconstituită cu precizie, avea probabil corpul zvult, eventual prevăzut la partea inferioară cu picior, gura largă, marginile ușor evazate și buza îngroșată. La exterior fragmentele aparținând acestei forme sunt acoperite cu un smalț verde, de calitate inferioară. N-ar fi exclus ca această formă să reprezinte o continuare a tipului de pahar cunoscut în secolul precedent⁴¹⁴.

Motivele decorative întâlnite pe ceramica de uz comun din secolul al XVII-lea de la Buhalnița sunt foarte puțin variate. De altfel, numai jumătate dintre fragmentele prezentate aici sunt decorate. Motivele ornamentale sunt aplicate pe fața exterioară a buzei și pe umărul vasului.

Ornamentul cel mai frecvent este format din benzi de linii dese, ușor incizate, dispuse pe umărul vasului (fig. 135/1). În mod obișnuit liniile incizate sunt acoperite cu humă albă. Alteori, în spațiile rămase libere între benzile incizate sunt aplicate cu humă albă dungi simple sau arcade (fig. 135/3-4, 8). De asemenea, pe fața exterioară a buzei se pictau cu humă arcade cuprinse, la rândul lor, între două linii incizate și acoperite cu humă (fig. 134/5; 135/11). Pe unele fragmente se observă decorul compus dintr-o bandă formată din patru-cinci linii incizate, dispuse orizontal, acoperite cu humă, sub care se afla o linie

⁴⁰⁹ Vezi I. Nestor, B. Mitrea și colab., *Șantierul Succava*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 351; Gh. Diaconu, în *MCA*, VI, 1960, p. 78; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *SCS*, Iași, VII, 1956, 2, p. 21.

⁴¹⁰ Acest material ceramic s-a găsit, îndeosebi, în cuptorul de olărie, în șanțul VIc, la nivelul complexului de pietre, precum și la nivelul pavajului inferior din curtea bisericii.

⁴¹¹ Forme similare s-au semnalat pe locul fostei Curți Domnești din Iași; vezi N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 36, fig. 9, 11.

⁴¹² Fragmente de castroane, la care ne referim, s-au descoperit în preajma complexului II, la nivelul pavajului inferior și în afara incintei, în șanțurile IIIa, V și VI, la nivelul complexului de pietre și în gropile 1 și 2.

⁴¹³ Colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași.

⁴¹⁴ B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 92.

vălurită, pictată cu alb. Mai rar se întâlnește decorul pictat, compus dintr-o linie vălurită și o linie orizontală, aplicată peste liniile incizate, astfel decorul fiind subliniat numai prin motivul pictat. De asemenea, în foarte puține cazuri s-a întâlnit ornamentul constând într-o linie în zig-zag, executată cu un instrument dințat, cuprinsă între două linii incizate.

Motivele decorative sunt foarte simple. Decorul are uneori un aspect neglijent. Se pare că meșterii olari erau preocupați, mai curând, de tehnica pastei și de forma vaselor decât de ornamentarea lor.

Pictura cu humă albă pe ceramica de uz comun de culoare roșie este documentată și în alte așezări din Moldova aparținând secolului al XVII-lea⁴¹⁵. Această tehnică decorativă este generalizată încă din perioadele anterioare (secolul al XVI-lea)⁴¹⁶. La Buhalnița lipsește însă cu desăvârșire ceramica pictată cu culoare roșie sau cafenie, de asemenea cunoscută în secolul al XVII-lea⁴¹⁷; în schimb, aici apare motivul decorativ incizat și acoperit cu smalt verde. Un exemplu grăitor în acest sens ni-l oferă o strachină fragmentară descoperită în groapa I (fig. 132/2). Aceasta este decorată pe buză cu o bandă formată din două linii incizate, între care se află o linie vălurită, de asemenea incizată. Fundul strachinii este decorat cu două linii în val, ușor incizate, care închid la mijloc un grup de cinci cercuri concentrice incizate fin. Acest decor, care ocupă întreaga suprafață interioară a strachinii, a fost acoperit cu un smalt verde, de calitate inferioară, care nu a aderat prea bine cu suprafața și nu a căpătat strălucire. Un motiv decorativ similar, deși executat în tehnica *sgraffito*, este întâlnit pe câteva străchini provenind de la Cotnari, datate însă în secolul al XVI-lea⁴¹⁸. Deși strachina descrisă a fost găsită într-o groapă în asociație cu o monedă din secolul al XVI-lea, ea nu aparține acestui secol, ci eventual începutului secolului al XVII-lea, când s-a construit mănăstirea. În acest caz avem un exemplu care ilustrează persistența unor motive decorative mai vechi, transmise din epoca anterioară secolului al XVII-lea. Smaltul verde aplicat pe fața interioară a strachinii este cunoscut, de altfel, și în alte așezări din Moldova din secolul al XVII-lea⁴¹⁹. De asemenea, la Buhalnița smaltul verde se mai întâlnește pe torțile unor căni și pe fața exterioară a paharelor.

În afară de ceramica din pastă roșie, destul de bine reprezentată, de care ne-am ocupat până aici, mai este documentată, într-o cantitate redusă, și ceramica din pastă albă (caolin), foarte fină⁴²⁰. În marea lor majoritate, ele sunt acoperite în interior cu smalt de culoare verde închis sau deschis sau brun-roșcat. Pe fața exterioară ele sunt ornamentate cu benzi din linii de humă roșie sau brună dispuse fie orizontal, fie în arcade. Alteori se întâlnesc dungi groase dispuse oblic pe dungi orizontale. În afară de motivul pictat întâlnim și decorul

⁴¹⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 22-23, 36. Motivul decorativ pictat cu humă albă este întâlnit și la Suceava-„Zamca”, pe fragmente ceramice aparținând așezării din secolul XVII (inf. N. Constantinescu).

⁴¹⁶ B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 104.

⁴¹⁷ Acest motiv este documentat în Moldova în secolul XVII, ca de exemplu la Hlincea (cf. M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul Hlincea-Iași*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 328), Suceava (cf. B. Mitrea, I. Nestor și colab., *op. cit.*, p. 351.), precum și în alte așezări. Pentru acestea din urmă, vezi N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 22-23, 36; M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Bold, M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc*, în *AȘUI*, I, 1955, 1-2, p. 16, 35.

⁴¹⁸ Vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 95, fig. 7-8.

⁴¹⁹ Cf. I. Nestor, B. Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 351; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 23.

⁴²⁰ Asemenea fragmente ceramice s-au găsit la nivelul pavajului inferior din regiunea complexului de construcție II, precum și în șanțurile I și IV din exteriorul incintei, la 0,20 m adâncime.

incizat. Spre deosebire de ceramica roșie, pe ceramica din caolin benzile incizate sunt acoperite cu smalt brun-roșcat sau verde. Această categorie ceramică, deși puțin numeroasă la Buhalnița, este nelipsită din inventarul așezărilor din secolul XVII din Moldova⁴²¹.

În sfârșit, o ultimă categorie în ceramica de la Buhalnița este cea de lux, importată, reprezentată doar prin câteva fragmente, din care nu s-a putut întregi nici o formă. Presupunem doar că fragmentele pe care le avem provin din străchini cu fundul drept și cu ramă sau de la căni mici cu corpul bombat (fig. 133/2-5)⁴²². Motivele decorative obișnuite sunt cele florale. Câteva fragmente sunt decorate cu un ornament delicat, constând în flori albe pe fond albastru (fig. 133/2). La altele ornamentul floral este din două culori, albastru și negru (fig. 133/3). În sfârșit, pe unele fragmente sunt ornamentate flori stilizate și motive geometrice pictate cu verde, roșu, albastru și violet (fig. 133/4-5). Tehnica execuției decorului este superioară celei întâlnite pe categoriile de ceramică amintite mai sus. În ceea ce privește proveniența, se poate spune că unele sunt aduse de la Kutachia (Asia Mică), unde se folosea ornamentul floral stilizat și o paletă coloristică bogată (verde, roșu, violet, brun).

De asemenea, unele fragmente decorate cu flori albe pe fond albastru (fig. 133/2) ar putea fi socotite ca aparținând centrelor săsești din Transilvania, care folosesc din abundență – la sfârșitul secolului al XVII-lea și, în special, în secolul al XVIII-lea – motive constând în flori albe pe fond albastru și invers⁴²³. De altfel, este cunoscut faptul că la sfârșitul secolului al XVII-lea în Moldova, paralel cu ceramica grafitată, de tip bizantin, apare și ceramica turcească, parțial influențată de cea persană, în a cărei decorare primează ornamentul cromatic și care a servit ca model olarilor moldoveni, în special în secolul următor⁴²⁴.

b) Ceramica din secolul al XVIII-lea

În general, deși numeroasă, ceramica din secolul al XVIII-lea de la Buhalnița este mai săracă, în ceea ce privește varietatea formelor și a motivelor ornamentale, decât cea din perioada anterioară. Ca și ceramica din secolul al XVII-lea, ceramica din secolul al XVIII-lea se împarte în următoarele categorii: ceramica de uz comun, de culoare roșie sau neagră, și ceramica fină, smălțuită cu alb sau verde.

Ceramica neagră și cea roșie a fost lucrată dintr-o pastă fină cu puțin nisip în compoziție, foarte bine frământată; unele vase sunt arse reducător, iar altele oxidant.

Predomină oala de dimensiuni mici, cu buza răsfrântă, prevăzută la exterior cu o șanțuire (fig. 139/2). Alte fragmente provin de la vase cu marginea dreaptă. Aceste oale au corpul bombat, îngustat ușor spre fund. Nu știm dacă un asemenea tip de vas a avut torți. O altă formă o constituie castronul mic, cu corpul tronconic, marginea înaltă și dreaptă (fig. 139/1, 5). Mai frecvente sunt străchinile cu marginea răsfrântă aproape orizontal și buza

⁴²¹ Ca de exemplu la Schițișor (cf. Em. Zaharia, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1960, p. 72), Succava (cf. I. Nestor, B. Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 351), Secu (inf. Alexandrina Alexandrescu) etc.

⁴²² Fragmentele ceramice aparținând acestei categorii au fost semnalate cu ocazia degajării complexului de construcție II, ca și la nivelul pavajului inferior, din regiunea acestuia, precum și în afara zidului de incintă, în groapa I și în șanțurile III și IVa, printre și la nivelul complexelor de pietre.

⁴²³ Vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 90. După părerea lui Gh. Diaconu, această categorie ceramică ar fi pătruns în Moldova pe două căi: din Orient, pe Marea Neagră și apoi pe Dunăre și Siret, sau din Apus, prin Transilvania. Vezi Gh. Diaconu, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1960, p. 78.

⁴²⁴ Vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 104, 119.

îngroșată (fig. 139/2)⁴²⁵, formă care apare încă din secolul al XVII-lea în unele așezări din Moldova⁴²⁶. Alteori străchinile au marginea înaltă, dreaptă, apropiindu-se ca tip de castron (fig. 139/4). Mai puțin reprezentate sunt capacele și paharele. Capacele au buza ușor îngroșată, ușor arcuită în interior și sunt, în general, de dimensiuni mici.

Din punct de vedere tipologic, paharele se împart în două categorii: cu corpul drept, marginea ușor evazată și cu o toartă plasată pe jumătatea inferioară (fig. 136/1) sau cu o siluetă mai elegantă, care are marginea ușor înclinată spre interior. Corpul este bombat, în special în jumătatea inferioară, îngustându-se spre fund (fig. 134/4)⁴²⁷.

În ceea ce privește ornamentarea, la vasele din pastă neagră predomină decorul incizat, dispus în benzi formate din grupe de câte cinci-șase linii, așezate orizontal pe corpul vasului (fig. 134/1). Alteori banda incizată se află cuprinsă între două linii executate cu roțița dințată (fig. 140/1, 4). Uneori decorul este executat cu un instrument ascuțit (fig. 140/8); se întâlnesc, de asemenea, și motive formate din două linii fine, incizate și ușor vălurite (fig. 140/6). Pe ceramica din pastă neagră este cunoscut și decorul format din dungi lustruite, manieră de altfel obișnuită în alte așezări din Moldova, aparținând secolului al XVIII-lea⁴²⁸. Alte fragmente sunt ornamentate cu roțița dințată, constând în benzi dispuse la partea superioară a vaselor (fig. 140/7).

Ceramica de calitate mai fină este acoperită cu smalt alb sau verde. Astfel, fragmentele de străchini sunt acoperite în interior cu smalt alb; de asemenea, paharele au marginea interioară a benzii, ca și partea superioară la exterior, acoperită cu smalt alb; în alte cazuri paharele au buza acoperită cu smalt verde închis, sub care urmează, la exterior, o bandă lată de smalt alb. Pentru decorarea vaselor se întrebuița și huma albă, care acoperea întreaga suprafață interioară a castroanelor și străchinilor. Mai rar s-au întâlnit dungi pictate de culoare roșie sau neagră, aplicate peste smaltul verde sau humă. Doar câteva fragmente au fost smălțuite în interior cu smalt alb, iar la exterior cu smalt brun-roșcat.

c) Ceramica din secolul al XIX-lea

În timpul săpăturilor au fost date la iveală și câteva fragmente ceramice din secolul al XIX-lea. Ele provin, îndeosebi, de la nivelul pavajului superior și din umplutura demisolului complexului de construcție I, precum și din sectorul situat în vecinătatea de est a zidului de incintă. Numărul acestor fragmente este destul de restrâns, neputându-se reconstitui nici o formă. Menționăm dintre ele câteva cu smalt alb sau brun-roșcat, pictate.

Ceramica decorativă (teracotele)

Un rol important în materialul arheologic dat la iveală cu ocazia săpăturilor de la Buhalnița îl ocupă teracotele de sobă. O mare parte dintre acestea au fost găsite la nivelul pavajului inferior, în fața complexului II. În acest loc și de la același nivel provin și două monede „suedeze” din secolul al XVII-lea. În mod cu totul răzleț, fragmente de teracote

⁴²⁵ Aceste fragmente ceramice au fost găsite în regiunea complexului de construcție I, precum și în șanțul IIIc din sectorul situat în afara zidului de incintă.

⁴²⁶ Ca de exemplu la Suceava (cf. I. Nestor, B. Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 351) sau în alte așezări, vezi N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 22-23.

⁴²⁷ Aceste fragmente ceramice au fost semnalate în pământul de umplură dintre cele două pavaje, din incinta mănăstirii, precum și în solul vegetal din sectorul situat în afara incintei, cu prilejul săpării șanțului I.

⁴²⁸ Pentru aceasta, vezi M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Bold, M. Dinu, *op. cit.*, p. 16.

similare au fost găsite cu prilejul degajării complexului I, precum și în afara zidului de incintă, la nivelul și printre complexele de pietre.

Cahlele descoperite la Buhalnița se împart în două categorii: smălțuite și nesmălțuite.

Prima categorie predomină, reprezentând aproape trei sferturi din numărul total de fragmente. Cahlele smălțuite sunt lucrate dintr-o pastă amestecată cu nisip fin și fluturași de mică. Forma lor probabilă este cea rectangulară. Deoarece nu s-a găsit nici un exemplar întreg sau întregibil, nu s-au putut stabili cu precizie dimensiunile. Se poate presupune că ele au fost modelate cu ajutorul unor tipare de lemn. Prinderea cahlelor se făcea prin răsfrângerile (călcâiele) marginale ale fiecărei plăci și nu prin butoni.

Din punct de vedere tipologic, în cadrul acestei categorii de cahle deosebit următoarele grupe: teracote cu gardina înaltă și muchia ascuțită, despărțită de corpul propriu-zis al cahlei printr-un șanț îngust, foarte puțin adâncit, mărginit de o linie în relief (fig. 141/1; 145/8); teracote cu gardina joasă, muchia teșită, despărțită de corp printr-un șanț și o linie în relief (fig. 144/7); teracote cu marginea ușor ridicată, formând o ramă de jur-impjur, sub care se afla o linie în relief (fig. 144/5); teracote fără chenar sau ramă, cu margini simple (fig. 144/6).

Din seria cahlelor smălțuite, mai numeroase sunt acelea colorate în verde-măsliniu, după care urmează cahlele acoperite cu smalt brun. La această categorie predomină ornamentul floral stilizat. În general, ornamentul este puțin reliefat și executat cu multă grijă. Într-un singur caz, pe o teracotă smălțuită, apare ca ornament roză vânturilor, ocupând întreaga suprafață a plăcii respective (fig. 143/4). La acest exemplar, spre deosebire de celelalte, elementele ornamentale sunt bine reliefate. Uneori, pe teracotele smălțuite apare motivul floral combinat cu alte detalii; un asemenea sistem decorativ este cunoscut la Suceava-„Zamca”, în nivelul datat în secolul al XVII-lea⁴²⁹, deși n-ar fi exclus să aibă o tradiție mai veche în Moldova⁴³⁰.

La teracotele smălțuite, ornamentate exclusiv cu motive vegetale, decorul constă în frunze stilizate, dispuse în arcade, închizând la mijloc o floare (fig. 142/4; 143/3; 144/5). Alteori frunzele și florile se leagă unele de altele prin derivație, sub forma unor arcade mari, ocupând astfel tot câmpul cahlei (fig. 141/1, 3-4, 9; 142/1-3, 6-10; 143/8; 144/1, 3, 7; 145/2, 4-8).

Teracotele întrebuițate pentru rama sobei sunt ornamentate fie cu lalele stilizate, dispuse în șir orizontal, fie cu o arcadă neîntreruptă de frunze schematizate, care alternează în spațiile goale cu câte o floare (fig. 142/5; 143/2; 145/1). Menționăm faptul că motivele decorative de pe teracotele smălțuite sunt aproape asemănătoare, iar în unele cazuri chiar identice cu fragmentele sculptate în lemn, din vechea catapeteasmă a bisericii (fig. 130).

Cea de-a doua categorie de cahle descoperită cu prilejul săpăturilor de la Buhalnița o formează cele nesmălțuite. În comparație cu prima categorie, acestea sunt mai mari, au forma tot dreptunghiulară, cu dimensiunile de cca. 0,24-0,26 x 0,19-0,20 m. Tiparele în care au fost modelate erau, probabil, din lemn de paltin, ușor și neted, pentru a nu se prinde lutul⁴³¹. Cahlele nesmălțuite sunt lucrate dintr-o pastă mai puțin fină, amestecată cu mult nisip; sub aspect tipologic ele se împart în două grupe: cahle cu marginea ridicată și lățită, formând o ramă, și cu marginea ușor ridicată.

⁴²⁹ B. Mitrea și colab., *Șantierul Suceava-Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, fig. 36.

⁴³⁰ B. Slătineanu, *Ceramica de la Cotmar*, în *RFR*, V, 10, p. 112; C. Nicolescu, *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor din sec. XV-XVII*, p. 127.

⁴³¹ Pentru aceasta, vezi K. Karoiv, *op. cit.*, p. 52.

În general, cahelele din această categorie, spre deosebire de cele smălțuite, sunt lucrate mai neîngrijit, marginile nu sunt îndeajuns de drepte, iar pe dosul lor se observă urmele mâinilor care au modelat lutul. Decorul este mai puțin corect. N-ar fi exclus ca această categorie să fi fost lucrată chiar la fața locului, de meșteri mai puțin iscusiți.

Motivele ornamentale care se întâlnesc pe cahelele nesmălțuite se împart în patru categorii. Cel mai des întâlnit este motivul rozei vânturilor, care ocupă partea centrală din câmpul cahelei, iar în fiecare din cele patru colțuri se afla câte o lala stilizată. Acest motiv decorativ este foarte frecvent pe teracotele nesmălțuite din Moldova din secolul al XVII-lea⁴³².

Al doilea motiv ornamental constă în îmbinarea a două elemente: motivul rozei vânturilor și cel geometric. Astfel, din motivul rozei vânturilor nu s-a păstrat decât marginea, care formează un fel de chenar, în timp ce centrul este ocupat de un cerc tăiat de rectangule. De asemenea, în fiecare din cele patru colțuri se află motivul rozei vânturilor (fig. 146).

Al treilea motiv ornamental constă exclusiv în forme geometrice, care ocupă tot câmpul cahelei, și este realizat dintr-un cerc tăiat de rectangule. În cele patru colțuri se află roza vânturilor. Trebuie remarcat faptul că acest motiv decorativ nu apare la Buhalnița atât de frecvent, deși în alte așezări din Moldova, aparținând secolului al XVII-lea, stilul geometric este foarte des întâlnit⁴³³. Menționăm și aici că ornamentele geometrice de pe cahelele de la Buhalnița sunt identice cu cele de pe stranele de lemn din biserica de aici, întâlnindu-se aceleași elemente ornamentale, constând în rozete și cercuri tăiate de rectangule.

Al patrulea motiv decorativ este realizat dintr-o combinație de linii și flori stilizate geometrice. Tehnica de lucru a acestor cahele este mai evoluată, fiind lucrată din pastă fină. Decorul bine reliefat este realizat din linii duble, care formează pătrate sau romburi, în interiorul cărora se află câte o floare stilizată. Motivul decorativ ocupă, fără excepție, tot câmpul cahelei (fig. 144/4). În centrele românești din Transilvania această manieră decorativă este destul de frecventă⁴³⁴. N-ar fi exclus, deci, ca teracotele să reprezinte o influență venită din această regiune.

Cahlele nesmălțuite descrise se prindeau de sobă nu prin răsfrângerile marginale, ci prin butonii fixați înainte de ardere pe dosul lor (fig. 146/1). Acest mod de prindere al cahelelor de sobă este întâlnit în apropiere, la Schițor⁴³⁵.

III. Concluzii

Cercetarea urmelor de locuire din sectorul bisericii de la Buhalnița implica stabilirea vechimii acestui monument istoric.

Revenind la ipotezele emise de Gh. Ungureanu acum trei decenii și dispunând totodată de date arheologice destul de concludente, se pune întrebarea: în ce măsură biserica din Buhalnița poate fi identificată cu mănăstirea Hangului din documentele istorice? Se poate vorbi aici de o succesiune de așezări mănăstirești începând încă din prima jumătate a secolului al XV-lea? Luând ca punct de plecare datele stratigrafice și cele mai vechi resturi arheologice descoperite, constatăm că ele datează din secolul al XVII-lea.

⁴³² Cf. C. Nicolescu, *Decorul Mănăstirii Neamț, în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în sec. XVII*, p. 127; Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 71; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 78; I. Nestor, B. Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 351.

⁴³³ *Ibidem*.

⁴³⁴ N. Dunăre, *op. cit.*, p. 157-158.

⁴³⁵ Cf. Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 71.

Observațiile stratigrafice obținute în timpul săpăturilor atestă că din secolul al XVII-lea datează construcția bisericii, cele două complexe (I și II) din interiorul incintei, destinate probabil chiliilor, precum și cel mai vechi pavaj. De asemenea, tot atunci, după cum o dovedesc observațiile stratigrafice, cât și unele amănunte de ordin tehnic, a avut loc cel puțin construirea părții interioare a zidului de incintă. Cele două maniere, oarecum deosebite din punct de vedere tehnic, observate la construirea zidului de incintă, ne-ar putea sugera ipoteza că ridicarea sa a avut loc eventual în două etape, mai mult sau mai puțin distanțate în timp una de alta. N-ar fi exclus ca partea superioară a zidului de incintă să fi fost construită ceva mai târziu și odată cu aceasta și contraforturile. Acest din urmă fapt este o simplă ipoteză, deoarece el nu este confirmat, deocamdată, prin izvoarele scrise ale vremii. Amenajarea pavajului din interiorul incintei, cât și urmele șantierului de construcție al bisericii cu dependențele direct pe solul brun-roșcat de pădure dovedește că până la data începerii construirii bisericii în secolul al XVII-lea terenul de aici era împădurit.

Absența unor urme sigure de locuire, în sectorul bisericii din Buhalnița, anterioare secolului al XVII-lea exclude cu totul ipoteza identificării aici și a mănăstirii Hangului, pomenită în documentul de la Ștefan cel Mare din 13 februarie 1458. Repetatele recunoașteri efectuate în vatra satului Buhalnița și pe pantele din apropierea pârâului cu același nume nu au oferit nici un prilej care să ne permită să punem ipoteza existenței în acest loc a unor urme arheologice mai vechi de începutul secolului al XVII-lea.

Pentru a răspunde mai precis la prima întrebare, anume dacă poate fi identificată la Buhalnița mănăstirea Hangului, ctitoria lui Miron Barnovschi, ridicată la 1627, este necesar să stabilim mai exact, în cuprinsul secolului al XVII-lea, data construirii acestei biserici. În acest sens, la datele arheologice disponibile se mai adaugă un document epigrafic deosebit de important pentru această problemă. Este vorba de piatra de pe mormântul Ilenei Ciogolea, pusă de soțul său, clucerul Miron Ciogolea, în anul 1656. Aceasta ne arată că deja la jumătatea secolului al XVII-lea biserica exista. Pe de altă parte, faptul că nici unul din resturile arheologice nu sunt mai vechi de începutul secolului al XVII-lea sunt o bună dovadă pentru datarea construirii bisericii din Buhalnița în prima jumătate a acestui secol.

C. CERCETĂRI NUMISMATICE

MONEDELE FEUDALE DESCOPERITE PE VALEA BISTRIȚEI

În cursul săpăturilor arheologice desfășurate de către grupul de cercetări complexe de la Bicaz au fost descoperite, pe lângă alte documente arheologice, și unele monede. La o sumară analiză, ele prezintă o dublă importanță. În primul rând, datorită specificului acestei categorii de izvoare istorice, ele aduc informații precise de ordin cronologic și prin aceasta ajută pe cercetător să situeze în timp complexele arheologice în cadrul cărora se aflau. În al doilea rând, privite în totalitatea lor ca mijloace de schimb ce au fost folosite în circuitul marfă-bani, ele ne ajută să înțelegem în mod nemijlocit ce fel de monede au circulat și în ce măsură în schimbul de mărfuri cu această parte a Moldovei. Evident, pentru lămurirea proceselor economice din această vreme și regiune dispunem și de alte izvoare, dar cele monetare vin cu caracteristicile lor: ele vorbesc direct și răspicat.

Întâmplarea a făcut ca în cursul lucrărilor întreprinse de către grupul de cercetători să se descopere numai monede din perioada feudală. Amintirea lor, ca și concluziile de ordin istoric la care ne dau dreptul, ar limita oarecum – în mod arbitrar – orizontul istoric. Prin aceasta ar lăsa în mintea cititorului o întrebare care rămâne fără răspuns: dacă mai înainte de etapa feudală pe aceste meleaguri n-a fost cunoscută moneda? Și dacă a fost, în ce măsură și care sunt descoperirile mai importante și din ce etapă? Iată o problemă ce ni se pare că poate fi ridicată și la care noi ne simțim obligați să răspundem în măsura în care suntem sprijiniți de documentarea necesară.

În acest larg cadru istoric pentru completarea informațiilor de natură numismatică ne vom mărgini să amintim alte două descoperiri monetare. Ele vin să suplinească tocmai lipsa din documentarea noastră monetară, dovedind că pe aceste meleaguri moneda era cunoscută și întrebuințată cu multe secole mai înainte, desigur în condițiile de predominare ale economiei naturale.

Prima știre ne menționează descoperirea unui tezaur de monede geto-dacice în localitatea Bicaz, pe la anul 1880. Documentele păstrate în arhiva Muzeului Național de Antichități din București (azi Institutul de Arheologie) pomenesc de „zece monede antice de argint, găsite în comuna Bicazu, jud. Neamț, cu ocazia unor săpături”, iar Gr. Tocilescu, pe atunci directorul muzeului, mai notează că „monedele sunt toate de același tip, imitațiunea filipilor cu cavalerul pe revers, fabrică foarte barbară, păstrătură urâtă”⁴³⁶.

Cea de-a doua știre, mult mai recentă, ne aduce alte informații, care – în mare – completează pe prima. Ne rămân însă necunoscute împrejurările în care s-a făcut această ultimă descoperire, iar natura deosebită a materialului pe care ea îl conține ne obligă să-l privim cu o anumită prudență și chiar rezervă.

Dar iată mai întâi știrea:

În anul 1957 la Muzeul de Istorie din Turda⁴³⁷ ajung, prin cumpărare, nouă monede antice de argint. După informațiile primite reiese că ele au fost descoperite la

⁴³⁶ I. Țigăra, *Un mic tezaur monetar găsit la Bicaz*, în *SCN*, II, 1958, p. 468-469.

⁴³⁷ În registrul inventar al aceleiași instituții (pe anul 1880, f. 35, nr. 12) același învățat notează „10 monede antice ... imitație a monedei lui Filip al Macedoniei, cu capul lui Jupiter pe avers și al Cavalerului pe revers”. Tezaurul a fost trimis muzeului de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, cu adresa

Bicaz, în mod întâmplător, cu ocazia unor lucrări forestiere. Se pare că descoperirea ar fi conținut un număr mai mare de monede (16?), dar despre restul nu posedăm informații.

Monedele intrate la Muzeul din Turda au fost identificate și precizate, precum urmează: una tetradrahmă de la Alexandru cel Mare, trei denari romani din timpul republicii, care se datează toți în cursul secolului I î.e.n. și apoi câte un denar de la împărații romani Vespasian, Hadrian, Antoninus Pius, Filip Arabul (un Antoninian) și Constanțiu II.

Eșalonarea acestor monede pe un răstimp prea lung face să privim știrea, cum am mai remarcat mai sus, cu rezervă. Rezerva aceasta o facem mai ales în ceea ce privește asocierea tetradrahmei lui Alexandru cel Mare cu monedele romane imperiale. Dacă o disociem și admitem că ea s-a găsit în aceeași localitate (și faptul nu-i deloc imposibil, cum s-a văzut din prima descoperire citată mai sus), dar în alt punct, pe teritoriul aceleiași localități, și ea a fost alăturată fondului principal numai pentru a fi vândută, atunci credem că putem folosi și informația de față pentru concluzii de ordin istoric.

Privită prin prisma celor două descoperiri monetare de mai sus, circulația monetară din zona Bicazului este documentată încă din vremea geto-dacilor. Pe linia aceasta vin să se înșiruie cele două descoperiri de mai sus, dovedind că poate chiar din veacul al IV-lea î.e.n. populațiile locale geto-dace cunoșteau și întrebuințau moneda. Ele o întrebuințau mai întâi pe aceea greco-macedoneană, iar apoi au început să-și confecționeze o monedă proprie, imitată după cea macedoneană. Denarii Romei republicane și apoi cei imperiali, până în secolul IV e.n., ne dovedesc continuele legături ale acestor populații cu Imperiul Roman și folosirea în continuare a acestui avansat mijloc de schimb.

Cu secolul IV e.n. documentarea de care dispunem momentan pentru această regiune se întrerupe. Este foarte probabil că avem de a face cu o lipsă trecătoare. Schimbul prin intermediul monedei a continuat și pentru etapele următoare (secolele VI-XII), dar în forme și de proporții mai puțin relevante, așa cum reiese din descoperirile din aceeași regiune a Moldovei⁴³⁸.

În cursul lucrărilor amintite au fost descoperite și predate nouă spre identificare un grup de 107 monede. Din aceste monede, un număr de 100 au fost identificate, iar șase n-au putut să fie precizate din cauza stării lor precare de conservare. Cele mai multe din această ultimă categorie au ajuns la noi în stare fragmentară.

Din descoperirile monetare efectuate în cursul cercetărilor amintite lipsesc monedele emise de voievozii Moldovei din secolele XIV-XVI. Faptul trebuie considerat ca o simplă întâmplare, deoarece moneda emisă de domnii Moldovei a avut o largă circulație pe întreg teritoriul țării⁴³⁹. Numai întâmplarea a făcut ca ele să nu fie descoperite în cursul cercetărilor și să nu fie menționate. Numeroasele descoperiri efectuate în împrejurimile teritoriului cercetat ne asigură că moneda moldovenească a fost întrebuințată în aceste

nr. 7250, din 4 iulie 1880, după ce a fost primit de la Ministerul de Interne. MNA – dos. 1880, 74. O scurtă mențiune despre această descoperire la J. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în SCS, Iași, seria III, *Științe sociale*, VI, 1955, p. 76, nr. 19, după *Repertoriul Arheologic al României*, lucrare în manuscris, pentru care noi am dat informația de mai sus.

⁴³⁸ I. Dimian, în *SCN*, 1957, p. 198-199, amintește un tezaur de 39 de monede bizantine de bronz, din secolele IX-X, descoperit în localitatea Cleja, reg. Bacău, în anul 1930.

⁴³⁹ C. Moisil, *Monetele României*, în *Enciclopedia României*, București, 1938, p. 106, 111-117, 119-120. Azi, la această lucrare de sinteză, mai trebuie să se adauge numeroasele și competentele studii ale lui O. Iliescu, în majoritate publicate în revista *SCN*.

părți⁴⁴⁰. Din prima jumătate a secolului al XVI-lea Moldova pierde dreptul de a bate monedă proprie⁴⁴¹, iar locul ei constatăm că este luat de monedele străine⁴⁴².

Cea mai veche monedă descoperită în cursul săpăturilor este un dinar unguresc emis de Matei Corvin, regele Ungariei, și se datează în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Prezența acestei monede pe teritoriu nu înseamnă în mod obligatoriu că ea a trebuit să vină în aceeași vreme, deși faptul este posibil, ci ea a putut să ajungă în Moldova și în cursul secolului următor, sau ceva mai târziu, deoarece apare în tezaure de monede descoperite în țările române, asociate cu monede din secolul al XVI-lea și chiar începutul secolului al XVII-lea⁴⁴³. Tot aceluiași secol îi poate fi atribuită o monedă de argint a regelui Poloniei Cazimir IV, dar identitatea ei rămâne problematică din cauza stării precare de conservare.

Din secolul al XVI-lea cunoaștem din aceste cercetări nouă dinari ungurești, bătuți în parte de regii Ungariei sau de împărații Austriei, în calitate de regi ai Ungariei. În acest din urmă caz pe reversul monedelor apare efigia cunoscută: Sf. Maria cu Pruncul în brațe și legenda *Patrona Hungariae*.

Numărul monedelor începe să se mărească din secolul XVII, când – pe lângă cele ungurești – apar în număr apreciabil și cele poloneze. Faptul este explicabil datorită legăturilor de schimb ce existau între Moldova și cele două țări amintite. În plus, în această vreme încep să apară, mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului – întâmplător în număr redus în descoperirile făcute, dar foarte numeroși în circulația Moldovei – banii de aramă bătuți de Dabija Vodă, imitând monede străine. Dintre aceste imitații, care au inundat nu numai Moldova, ci și Polonia, amintim că au fost descoperite tipuri care imitau monede suedeze ale regilor Christina, Gustav Adolf și Carol XI, precum și ale regelui Prusiei Georg Wilhelm.

În secolul următor, al XVIII-lea, cea mai mare greutate în circulația monetară o deține moneda turcească. Aproape toți sultanii Turciei din această vreme sunt ilustrați prin monedele găsite; nu mai puțin de 26 de bucăți – ceea ce reprezintă o pătrime din totalul monedelor descoperite – se datează în această perioadă. Deci, ponderea cea mai mare în circulație în această vreme și regiune o reprezintă moneda turcească. Monedei turcești i se adaugă câteva exemplare de monede ungurești bătute de suveranii Austriei, ca regi ai Ungariei.

Tot în secolul al XVIII-lea mai avem de semnalat câteva monede austriece, bătute la Viena de către suveranii Austriei. Mai amintim, de asemenea, moneda de bronz bătută de Ecaterina a II-a la Sadagura, pentru Moldova, care a avut, de asemenea, o largă circulație în ambele Principate.

Pentru secolul XIX, mai ales în prima lui jumătate, continuă să circule moneda turcească, care este documentată prin emisiunile sultanului Mahmud II, precum și monede austriece emise de împăratul Franz Josef. O mențiune aparte merită o monedă rusească de aur emisă de Nicolae I în anul 1841, în valoare de cinci ruble, care arată legăturile existente între Țările Române și Rusia.

În a doua jumătate a secolului XIX, când Țările Române se unesc și devin independente, iar mai târziu regat, ele își recapătă dreptul de a bate monedă; moneda românească devine singura care circulă în acest timp. Acest fapt este ilustrat prin

⁴⁴⁰ C. Matasă, directorul Muzeului din Piatra Neamț, le-a descoperit în acel oraș cu prilejul săpăturilor arheologice pe care le-a condus.

⁴⁴¹ C. Moisil, *op. cit.*, p. 117.

⁴⁴² *Ibidem*, p. 118.

⁴⁴³ O. Iliescu, *Raport asupra descoperirilor monetare pe șantierul arheologic București, sectorul Mihai Vodă*, ms., *Dosar Muzeul Național de Antichități*, 1954, nr. 483, anexa IV, p. 2.

descoperirea a 13 monede din această ultimă etapă. Cele mai recente descoperiri monetare poartă milesimul 1924 și sunt monede bătute din metal comun.

Descrierea monedelor descoperite la șantierul arheologic Bicaz

În cursul săpăturilor arheologice executate pe șantierul Bicaz au fost descoperite destul de multe monede feudale. În cele ce urmează vom prezenta descrierea cronologică a acestora, în limita îngăduită de starea de conservare a fiecărei piese. Am păstrat în expunerea noastră ordinea punctelor săpate, iar în cadrul lor pe campanii, în scopul evident ca cercetătorii să poată integra în studiile lor datele pe care materialul monetar li-l poate oferi.

Punctele în care s-au efectuat săpături de către complexul de cercetători Bicaz și în care s-au descoperit monede ce ne-au fost aduse spre identificare sunt următoarele:

I. Hangu, 1955	18 bucăți diferite;
II. Buhalnița, 1955	3 bucăți diferite;
III. A. Schitișor, 1956	3 bucăți diferite;
III. B. Schitișor, 1957	13 bucăți diferite și fragmentare;
IV. „Palatul Cnejilor”, 1956	11 bucăți diferite;
V. A. Secu, 1956	16 bucăți diferite;
V. B. Secu, 1958	8 bucăți diferite;
Total	72 bucăți.

I. HANGU, 1955

a) Ungaria

1. Matei II 1608-19.

MAT.....RO.I.AV...HV...B.R. Scut, iar de o parte și alta a lui, în câmp, literele K și B (monetăria de la Kremnitz).

Rv. PAT(R)O.HVNGA.161(:). Maica Domnului cu Pruncul în brațe.

AR. Greut. 0,29 g. Diam. – . Conservare slabă; moneda are lipsă o parte din marginea de jos a av. Păstrare fragmentară.

Punct de gășire: „Biserica veche, S. IV, -0,20 m, M. 11, 30”.

2. Leopold I 1655-1705.

(L)EOP.D.G..IT:AV:HV.BO.REX. În mijloc scutul, timbrat cu o coroană. În st. și dr. KR.

Rv. PATRONA, HVNGA, 1694. Maica Domnului cu Pruncul în brațe.

AR. Greut. 0,40 g. Diam. 15 mm. Conservare relativ bună, dar moneda este perforată de două ori, rv. sus și poartă evidente urme de tocire.

Punct de gășire: „Biserica veche (distrusă), M. 6, -0,90 m”.

b) Suedia*3. Gustav Adolf 1611-32.*

GV(stav.....)DGR... în jurul scutului.

RvMON NO(VA..) în jurul unui glob cu cruce. În interiorul globului cifra 24. Anul 1624.

AR. Greut. 0,73 g. Diam. 19,5 mm. Conservare slabă, moneda întreagă, dar în mare parte tocită de circulație, încât nu se mai poate urmări nici efigia, nici legenda.

Punct de gă sire: „Biserica veche, M. 3”.

c) Austria*4. Franz Josef I 1848-1916.*

1. KREUZER – 1851 și dedesubt A (monetăria din Viena).

Rv. Stema Austriei, formată din acvila bicefală, cu sabie, glob și coroană, iar în st., în jur, K.K. OESTERREICHISCHE SCHEIDEMÜNZE.

AE. Greut. 5,03 g. Diam. 22,5 mm. Conservare bună.

Punct de gă sire: „Biserica veche (distrusă), S. II prelungire, -0,18-1,70 m. Gă sită la 20 de cm față de taluzul de est”.

d) Turcia*5. Ahmed III 1703-1731.*

Monedă turcească de argint. Poartă milesimul 1115 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,55 g. Diam. 14 mm. Conservare satisfă cătoare, moneda mult tocită.

Punct de gă sire: „Biserica veche (distrusă). Mormântul din șanțul I, între 1-2 m, la -0,53”.

6. Mahmud I 1730-1754.

Monedă turcească de argint fragmentară (4 buc.) cu milesimul 1143 al erei mahomedane = 1730-1731 e.n.

Punct de gă sire: „Biserica veche, M. 4, S. 1”.

7. Osman III 1754-1757.

Monedă turcească de argint. Milesimul 1168 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,20 g. Diam. 15 mm. Conservare fragmentară, monedă gă urită.

Punct de gă sire: „Biserica de la Gura Hangului, M. 30, nivel III. Moneda a fost gă sită pe piept, în mâna dreaptă”.

8. Mustafa III 1757-1774.

Monedă turcească de argint.

AR. Greut. 0,16 g. Diam. 14 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită.

Punct de gă sire: „Cimitirul de la biserică, S. I, -0,70 m, M. 10”.

9. Același sultan.

Monedă turcească de argint cu milesimul 1171 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,22 g. Diam. 15 mm. Monedă întreagă, conservare satisfă cătoare, dar piesa este tocită.

Punct de gă sire: „Biserica veche. Șanțul V, caroul 2, -0,13 m”.

10. Abdul Hamid I 1774-1789.

Monedă turcească de argint formată din trei fragmente.

AR. Greut. 0,13 g. Diam. 13,5 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită și găurită.

Punct de gă sire: „Mormântul de sub biserică. O monedă dintr-o salbă. Deși găurită în două părți, moneda a fost gă sită în mână și acoperită cu ceară *in situ*”.

11. Același sultan.

Monedă turcească de argint cu milesimul 1187 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,22 g. Diam. 14 mm. Monedă întregă, conservare satisfăcătoare.

Punct de gă sire: „S. II, M. 17”.

12. Mahmud II 1808-1839.

Monedă turcească de argint cu milesimul 1223 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,07 g. Diam. 10,5 mm. Conservare satisfăcătoare.

Punct de gă sire: „M. II, în pământul de umplutură al gropii”.

13. Același sultan.

Monedă turcească de argint, fragmentară.

AR. Greut. 0,06 g (fragment). Diam. – .Conservare slabă.

Punct de gă sire: „S. I, M. 9”.

14. Monedă turcească neidentificată.

AE. Greut. 0,11 g. Diam. 12 mm. Conservare foarte slabă, monedă ștersă prin tocire.

Punct de gă sire: „În pământul de umplutură al gropii M. 12, -0,70 m.

15. Monedă turcească nedesciřrată.

Două fragmente dintr-o monedă turcească de argint.

AR.

Punct de gă sire: „Cimitir, S. II, M. 19”.

16. Monedă turcească fragmentară.

Trei fragmente dintr-o monedă turcească de argint.

AR.

Punct de gă sire: „S. I, în pământul de umplutură al M. 36”.

17. Monedă turcească fragmentară.

Trei fragmente dintr-o monedă turcească de argint.

AR.

Punct de gă sire: „Cimitir, M. 18”.

e) Statele germane

18. Jeton.

WILE.CAR.D.G. FRI.V.(O?) RA. Bustul spre dreapta.

Rv. IOH.(..) DIETZEL. Corabie cu pânze ce navighează spre dr.

AR. Greut. 1,01 g. Diam. 22,5 mm. Conservare bună, dar piesa este găurită în două locuri: av. sus și rv. sus.

Punct de găsire: „Biserica veche (distrusă). Găsită în colțul de sud-vest, între pietrele temeliei, la -0,45 m.”.

II. BUHALNIȚA, 1955

a) Ungaria

19. *Maximilian II 1563-1576.*

MAX.H.D.G.(...). Scut în centru, iar deasupra lui milesimul 1566.

Rv. PA(TRO...H) VNGARI, Maica Domnului cu Pruncul în brațe.

AR. Greut. 0,30 g. Diam. 15,4 mm. Conservare fragmentară.

Punct de găsire: „G. I”.

b) Polonia

20. *Sigismund III 1587-1632 (pentru Danzig).*

SIGIS.III.D.G.REX.POL.D.R.P. Bustul încoronat al regelui spre st.

Rv. GROSSVS: CIVI: GEDANENSIS. 1620. Stema orașului Danzig.

AR. Greut. 0,63 g. Diam. 20 mm. Conservare relativ bună, moneda circulantă și tocită, av. sus are o gaură.

Punct de găsire: „S. III, A.f.”.

21. *Sigismund III 1587-1632.*

Coroana regală și în jur urme de legendă.

Rv. Acvila Poloniei și în jur urme de legendă.

AE. Greut. 0,52 g. Diam. 18 mm. Conservare slabă, monedă tocită.

Punct de găsire: „S. III, A.f.”.

III. A. SCHITIȘOR, 1956

a) Ungaria

22. *Matei Corvin 1458-1490.*

MA(THI)E.R.VNGARIE. Scut în centru.

Rv. (PATR)ONA VNGAR(IE). Maica Domnului cu Pruncul în brațe.

AR. Greut. 0,23 g. Diam. 15,5 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită.

Punct de găsire: „S. II, M. 7”.

23. *Maximilian II 1563-1576.*

MAX(.....), restul distrus. În centru scutul, iar deasupra lui milesimul 156(8?).

Rv. Urme vagi din legenda și efigia obișnuită.

AR. Greut. 0,19 g. Diam. 14,5 mm. Conservare parțială și moneda găurită de două ori, av. jos.

Punct de găsire: „S. III, M. 18, -0,80 m.

24. *Același rege.*

MAX.II.D.G..RO.L.S.Av.G.HV.R. Scut în centru, iar deasupra lui milesimul 1570.

Rv. PATRONA HVNGARIE. Maica Domnului cu Pruncul în brațe, iar de o parte și alta literele K și B.

AR. Greut. 0,47 g. Diam. 16 mm. Conservare bună, moneda găurită, av. st. sus.

Punct de gă sire: „S. II, M. 15”.

25. *Același rege.*

(M)AX.II.D.G..., restul șters. În centru scutul, iar deasupra lui milesimul.

Rv. Vagi urme din legenda și efigia obișnuită.

AR. Greut. 0,12 g (fragment). Diam. 15 mm.. Conservare parțială, moneda găurită și tocită.

Punct de gă sire: „Mormântul de dedesubtul M. I, S. II, M. 17”.

b) Polonia26. *Sigismund III 1587-1632.*

SIGIS. D.G.REX.POL. În centru scutul.

Rv. MONE.NO.RGIPOLO. În centru glob cu cruce, în jur cifra 23, iar în glob cifra 24.

AR. Greut. 0,55 g. Diam. 19 mm. Conservare satisfăcătoare, monedă găurită, av. dr.

Punct de gă sire: „M. 12, -0,88 m”.

III. B. SCHITIȘOR, 1957**a) Ungaria**27. *Ferdinand I 1526-1564.*

FERDINAND.D.G.R.VNG.1552. În mijloc scutul obișnuit.

Rv. (PA)TRONA VNGARI(E). Maica Domnului cu Pruncul în brațe, iar de o parte și alta literele K și B.

AR. Greut. 0,23 g. Diam. 14,8 mm. Conservare satisfăcătoare, monedă găurită, av. sus.

Punct de gă sire: „S. X, caseta 2 vest, M. 48”.

28. *Același rege.*

FERDINAND.....VNG.1556. În centru scutul obișnuit.

Rv. (PA)TRO(NA) VNGARIE. Maica Domnului cu Pruncul în brațe și sigla K.B.

AR. Greut. 0,26 g (fragment). Diam. 15,5 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită.

Punct de gă sire: „S. X, M. 50”.

29. *Maximilian II 1563-1576.*

(M)AX.II.(D)G..., restul distrus. În centru scutul obișnuit, iar deasupra lui milesimul 1567.

Rv. PATRONA VNGARI(E). Maica Domnului cu Pruncul în brațe. Pe margine sigla K.B.

Ar. Greut. 0,17 g. Diam. 14,8 mm. Conservare satisfăcătoare, moneda cu marginea parțial ruptă.

Punct de gă sire: „S. VIII, M. 42”.

30. Rudolf II 1572-1608.

RVD.II.RO....., restul șters. În centru scutul.

Rv. (P)ATRO 1581 (VNG.....). Maica Domnului cu Pruncul în brațe și sigla K.B.

AR. Greut. 0,28 g. Diam. 14,2 mm. Conservare satisfăcătoare, dar moneda tocită.

Punct de gă sire: „S. IV, caseta 3 est, M. 52 – reînhumare”.

31. Ferdinand II 1619-1637.

Vagi urme de legendă. În centru scutul, iar pe margini NB.

Rv. PATRONA VNG.....1625. Maica Domnului cu Pruncul în brațe.

AR. Greut. 0,25 g. Diam. 13,1 mm. Conservare slabă, monedă găurită.

Punct de gă sire: „M. 29”.

b) Polonia*32. Sigismund III 1587-1632.*

SIGIS.III.D.G.REX.POLONI. În centru scutul.

Rv. SOLIDVS.REGNI:POL.: În centru litera S, iar deasupra ei coroana regală.

AR. Greut. 0,36 g. Diam. 16,4 mm. Conservare slabă, monedă tocită. Anul (16)16.

Punct de gă sire: „Sectorul nordic, caseta 2 vest, la -0,21 m, în capătul de nord al casetei”.

33. Același rege.

SIG.III.D.G.REX.POL., iar în câmp o mare coroană regală.

Rv.REG.POLO... În centru acvila Poloniei.

AR. Greut. 0,40 g. Diam. 17,7 mm. Conservare slabă, monedă mult tocită.

Punct de gă sire: „S. X, M. 40”.

c) Turcia*34. Ahmed III 1703-1730.*

Monedă turcească de argint cu milesimul 1115 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,49 g. Diam. 14 mm. Conservare bună.

Punct de gă sire: „S. X, M. 27.

35. Mahmud I 1730-1754.

Monedă turcească de argint cu milesimul 1143 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,33 g. Diam. 16 mm. Conservare slabă, monedă găurită și mult tocită.

Punct de gă sire: „S. X, M. 45”.

36. Monedă neidentificată.

Monedă turcească de argint cu legenda ștersă în mare parte.

AR. Greut. 0,39 g. Diam. 16 mm. Conservare satisfăcătoare, dar moneda mult tocită.

Punct de gă sire: „S. IV, caseta 2 vest”.

d) Diferite

37. *Monedă neidentificată.*

Monedă feudală fragmentară.

AR. Fragment.

Punct de găsim: „S. X, M. 57”.

38. *Monedă neidentificată.*

Fragmente mici de monedă de argint.

AR.

Punct de găsim: „S. X, M. 30”.

39. *Monedă nedescifrată.*

Monedă feudală de argint în stare fragmentară.

AR.

Punct de găsim: „S. X, caseta 1 vest de pământul de umplură, M. 29”.

IV. „PALATUL CNEJILOR”, 1956

a) Polonia

40. *Sigismund III 1586-1632.*

SIGIS.III.REX.POL. În centru litera S timbrată de o coroană regală.

Legenda este în parte deteriorată.

Rv. SOLI(DVS....)LIT. În centru călărețul lituanian spre dr., având alături o altă efigie mai puțin distrusă. Ambele sunt timbrate de o coroană regală.

AR. Greut. 0,35 g. Diam. 15 mm. Conservare slabă, moneda are marginea ruptă și efigia ștersă în parte.

Punct de găsim: „S. I A, caroul 7, la -0,30 m, în solul galben purtat, lângă bârna putredă”.

b) Diferite state

41. *Carol XI 1660-1697 (Suedia), imitație moldovenească.*

Abia se mai văd urmele din monograma regală CR.

Rv. Se mai văd urme din legendăCIVI, de completat probabil RIG.

AR. Greut. 0,38 g. Diam. 15 mm. Conservare foarte slabă. Contrafacere moldovenească după originalul lui Carol al XI-lea (1660-1697), în vremea lui Dabija Vodă și urmașii săi.

Punct de găsim: „S. I A, caroul 2, -0,70 m”.

42. *Georg Wilhelm 1619-1640 (Brandenburg).*

Acvila Prusiei în centru, iar în jur GEORG.WILH.MAR.BR.R.I.P?...L.

Rv. Monograma GW în centru, iar pe margine legenda SOLID(V)S PR.VSSI..16(2?)6.

AR. Greut. 0,54 g. Diam. 17 mm. Conservare satisfăcătoare.

Punct de găsim: „S. I A, caroul 7, la -0,30 m, în pământul galben, lângă bârna putredă”.

43. *Imperiul Romano-German.*

Aevila bicefală timbrată de un scut. Nu se află nici o legendă în jur.

Rv. Glob cu cruce și milesimul 1696. Altă legendă lipsește.

AR. Greut. 0,42 g. Diam. 15 mm. Conservare satisfăcătoare, monedă găurită.

Punct de gă sire: „S. II A, M. 3”.

44. *Ahmed III 1703-1730 (Turcia).*

Monedă turcească de argint, ajunsă în stare fragmentară, poartă milesimul 1115 al erei mahomedane.

AR. Greut. 0,29 g. Diam. 14 mm. Conservare fragmentară.

Punct de gă sire: „S. II A, caroul 1, mormânt de copil, la -0,50 m”.

45. *Abdul Hamid 1774-1780 (Turcia).*

Monedă turcească de argint, în stare precară de conservare, cu milesimul 1187 al erei mahomedane.

AR? Greut. 0,15 g. Diam. 14,5 mm. Conservare foarte slabă.

Punct de gă sire: „S. I A, caroul 6, -0,15 m”.

46. *Același sultan.*

Monedă turcească de argint ajunsă în stare fragmentară. Pe unul dintre fragmente se mai poate citi partea finală din milesimul erei mahomedane ..87, pe care noi îl întregim 1187. Pe baza milesimului astfel întregit se face și atribuirea monedei.

Punct de gă sire: „S. III A, M. 2. Punguță de stofă legată la braț”.

47. *Francisc I 1792-1835 (Austria).*

Monedă de bronz cu nominalul I KREUTZER și milesimul 1812.

AR. Greut. 4,06 g. Diam. 25 mm. Conservare bună.

Punct de gă sire: „S. II A, caroul 7, -0,15 m”.

48. *Ferdinand I 1835-1848.*

Capul laureat al împăratului spre dr., iar în jur legenda FERD.I.D.G.AVSTR.IMP. HVNG.BOHR.H.N.V. Sub gât litera E.

Rv. Aevila bicefală austriacă timbrată de o coroană, cu sabie și glob, iar împrejur cu legenda REX.LOMB.ET.VEN.DALM.GAL.LOD.ILL.A.A. 1841.

AR. Greut. 3,4932 g. Diam. 20 mm. Conservare foarte bună AVR.

Punct de gă sire: „S. I A, -0,15-0,20 m, ț. 3-4”.

49. *Contrafacere moldovenească după șilingul lui Gustav Adolf al Suediei 1611-1632.*

Monograma GA în mijloc, iar pe margine legenda GVST.ADOL.D.G.REX.S.

Rv. Stema orașului Riga și legenda SOLIDVS.CIVILR...

AE. Greut. 0,45 g. Diam. 16 mm. Conservare satisfăcătoare.

Punct de gă sire: „S. II A, caroul 3, -0,35 m”.

50. *Monedă de bronz ruso-moldovenească.*

Stemele alăturate ale Munteniei și Moldovei timbrate cu o coroană regală. În jur urme de legendă. În exergă milesimul (17)70?

Rv. Într-un pătrat se mai observă cifra 3. Emisiune Sadagura.

AE. Greut. 8,87 g. Diam. 28,5 mm. Conservare foarte slabă.

Punct de gă sire: „S. III A, caroul 7, -0,10 m”.

Nr. crt.	Statul	Monarhul	Mile-Simul	Metalul	Greuta-tea (g)	Diame-trul (mm)	Conservarea	Locali-tatea	Anul descoperirii	Punctul	Bibliografia. Observații
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.	Ungaria	Matei Corvin (1458-1490)	-	AR	0,23	15,5	fragmentară	Schitișor	1956	S. II, M. 7	Réthy – Probszt, p. 114, nr. 232 tip. gen.
2.	Ungaria	Ferdinand I (1526-1564)	1552	AR	0,23	14,8	satisfăcătoare	Schitișor	1957	S. X, M. 48	monedă perforată
3.	Ungaria	Ferdinand I (1526-1564)	1556	AR	0,26	15,5	fragmentară	Schitișor	1957	S. X, M. 50	monedă tocită
4.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1565	AR	0,27	15,5	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1958	S. IV a, M. 6	
5.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1566	AR	0,30	15,4	fragmentară	Buhalnița	1955	G. I	
6.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1567	AR	0,17	14,8	satisfăcătoare	Schitișor	1957	S. VIII, M. 42	marginea monedei parțial ruptă
7.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1568?	AR	0,19	14,5	fragmentară	Schitișor	1956	S. III, M. 18	monedă perforată de două ori
8.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1570	AR	0,47	16	bună	Schitișor	1956	S. II, M. 15	monedă perforată
9.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	?	AR	0,12	15	fragmentară	Schitișor	1956	S. II, M. 17	monedă perforată și tocită
10.	Ungaria	Rudolf II (1572-1608)	1581	AR	0,28	14,2	satisfăcătoare	Schitișor	1957	S. IV, M. 52	
11.	Ungaria	Matei II (1608-1619)	161?	AR	0,29	-	fragmentară	Hangu	1955	S. IV	
12.	Ungaria	Ferdinand II (1619-1637)	1625	AR	0,25	13,1	slabă	Schitișor	1957	M. 29	monedă perforată
13.	Ungaria	Leopold I (1655-1705)	1694	AR	0,40	15	satisfăcătoare	Hangu	1955	Bis. veche M. 6	monedă dublu perforată
14.	Ungaria	Iosif I (1687-1711)	1706	AE	2,29	22,4	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	-	Cas. II A	
15.	Ungaria	Ferdinand I (1835-1848)	1841	AV	3,4932	20	foarte bună	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
16.	Polonia	Cazimir IV (?) (1444-1492)	-	AE	0,69	15,5	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. XIV	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
17.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1600	AR	1.85	19.5	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. III B	
18.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1616	AR	0.36	16.4	slabă	Schitișor	1957	sectorul nordic	
19.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1620	AR	0.63	20	satisfăcătoare	Buhalnița	1955	S. III A	pentru Danzig
20.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1626	AR	0.25	15.5	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. III B	pentru Lituania
21.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1627	AR	0.42	16	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. VII A	
22.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.52	18	slabă	Buhalnița	1955	S. III A	
23.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.40	17.7	slabă	Schitișor	1957	S. X, M. 40	
24.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.55	19	satisfăcătoare	Schitișor	1956	M. 12	monedă găurită
25.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	1.04	19	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1958	Cas. II A	
26.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.51	18	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. VI A	lângă schelete
27.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.35	15	slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
28.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AE	1.17	15	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. VI A	pentru Lituania
29.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.53	15.8	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. I C	pentru Riga
30.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0.43	15.8	slabă	Palatul Cnejilor	1958	S. IV A, M. 4	para
31.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0.43	13.6	slabă	Palatul Cnejilor	1958	passim	para
32.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0.42	13.5	slabă	Palatul Cnejilor	1958	Cas. II A	para
33.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0.37	12.7	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1958	Cas. II A	anul de domnie 9

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
34.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,64	15	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A	para
35.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,29	14	fragmentară	Palatul Cnejilor	1956	S. II A	mormânt de copil; para
36.	Turcia	Ahmed III (?) (1703-1730)	-	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A, M. 12	para găurită
37.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,55	14	satisfăcătoare	Hangu	1955	Bis. veche S. I, M.	
38.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,48	14	bună	Schitișor	1957	S. X, M. 27	
39.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	0,41	15	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. XVI A	para; anul de domnie 5
40.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	0,44	16,5	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. X A	para; anul de domnie 5
41.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	0,33	16	slabă	Schitișor	1957	S. X, M. 45	para perforată
42.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	Bis. veche S. I, M. 4	
43.	Turcia	Osman III (1754-1757)	-	AR	0,20	15	fragmentară	Hangu	1955	Biserică, M. 30	para perforată
44.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,32	15	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. VI, M. 4	para; anul de domnie 9
45.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,36	15	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. VI A, M. 3	para; anul de domnie 1?
46.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,22	15	satisfăcătoare	Hangu	1955	S. V	
47.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,16	14	fragmentară	Hangu	1955	S. I, M. 10	
48.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,39	14,9	slabă	Palatul Cnejilor	1958	S. V A	para; anul de domnie 7
49.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,18	14	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A	para; anul de domnie 6
50.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1956	S. III A, M. 2	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
51.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR ?	0,15	14,5	Foarte slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
52.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,23	15	slabă	Palatul Cnejilor	1958	S. V C	
53.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,22	14	satisfăcătoare	Hangu	1955	S. II, M. 17	
54.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,13	13,5	fragmentară	Hangu	1955	M. de sub bis.- <i>in situ</i>	
55.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,40	16	satisfăcătoare	Secu	1955	Nr. 2	
56.	Turcia	-	sec. XVIII	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1957	S. VIII A	para
57.	Turcia	Mahmud II (1808-1839)	-	AR	0,11	12	fragmentară	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A	
58.	Turcia	Mahmud II (1808-1839)	-	AR	0,06	-	slabă	Hangu	1955	S. I, M. 9	
59.	Turcia	Mahmud II (1808-1839)	-	AR	0,07	10,5	satisfăcătoare	Hangu	1955	M. 11	
60.	Turcia	Abdul Medjid (1839-1861)	-	AR	-	-	-	Secu	1958	Biserică	
61.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	S. II, M. 19	monedă neidentificată
62.	Turcia	nedeterminată	-	AR	0,11	12	foarte ștersă	Hangu	1955	M. 12	monedă neidentificată
63.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	S. I, M. 36	monedă neidentificată
64.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	M. 18	monedă neidentificată
65.	Turcia	nedeterminată	-	AR	0,39	16	satisfăcătoare	Schitișor	1957	S. IV, Cas. 2	monedă neidentificată
66.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Secu	1956	cimitir B, M. 19	monedă neidentificată
67.	Austria	Maria Tereza (1741-1780)	1764	AR	3,66	25	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. XIII A	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
68.	Austria	Francisc I (1792-1835)	1812	AE	4,06	25	bună	Palatul Cnejilor	1956	S. II A	
69.	Austria	Franz Josef (1848-1916)	1851	AE	5,03	22,5	bună	Hangu	1955	S. II – prelungire, Bis. veche	kreutzer
70.	Austria	nedeterminată	1863	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 3	kreutzer
71.	Austria	-	-	AE	-	-	-	Secu	1956	B. I	
72.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,30	14,5	-	Palatul Cnejilor	1958	S. III-a, M. 1	
73.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,46	15,5	-	Palatul Cnejilor	1957	S. IX A	
74.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,45	16	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1956	S. II A	
75.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,49	15,6	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. X A	
76.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,38	15	Foarte slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
77.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AR	0,54	17	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
78.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	9,19	30	-	Palatul Cnejilor	1958	passim	10 bani
79.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1958	Biserică	5 bani
80.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1958	latura de S a bis.	
81.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 10	5 bani
82.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A	2 bani
83.	România	Carol I (1866-1914)	1882	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 5	2 bani
84.	România	Carol I (1866-1914)	1883	AE	-	-	-	Secu	1958	Biserică	5 bani

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
85.	România	Carol I (1866-1914)	1884	AE	-	-	-	Secu	1958	Biserică	5 bani
86.	România	Carol I (1866-1914)	1884	AE	-	-	-	Secu	1958	latura de S a bis.	
87.	România	Carol I (1866-1914)	-	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 10	3 bani
88.	România	Carol I (1866-1914)	-	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 10	5 bani
89.	România	Carol I (1866-1914)	1900	AE	-	-	-	Secu	1956	șanț terasă	2 bani
90.	România	Carol I (1866-1914)	1906	Ni	-	-	-	Secu	1956	cimitir, <i>passim</i>	5 bani
91.	România	nedeterminată	1924	Ni	-	-	-	Secu	1958	Biserică	monedă modernă
92.	România	-	1924	Ni	-	-	-	Secu	1958	Biserică	monedă modernă
93.	România	-	1924	Ni	-	-	-	Secu	1956	-	monedă modernă; 1 leu
94.	România	-	1924	Ni	-	-	-	Secu	1956	-	monedă modernă; 1 leu
95.	Moldova- Rusia	-	1770	AE	8,87	28,5	Foarte slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. III A	monedă ruso- moldovenească
96.	Rusia	Nicolae I (1825-1855)	1841	-	6,56	22,8	bună	Palatul Cnejilor	1958	S. II A	
97.	Suedia	Gustav Adolf (1611-1632)	1624	AR	0,73	19,5	slabă	Hangu	1955	Bis. veche M. 3	
98.	Franța	Carol I Gonzague	1610	AR	19,84	40	-	Secu	1955	Nr. 1	
99.	Imperiul Romano- German	nedeterminată	1696	AR	0,42	15	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1956	S. II A, M. 3	
100.	Statele Germane	-	-	AE	1,01	22,5	bună	Hangu	1955	Bis. veche	jeton
101.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Schitișor	1957	S. X, M. 29	denar feudal
102.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Schitișor	1957	S. X, M. 57	monedă feudală neprecizată

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
103.	-	neprecizată	-	AE	-	-	complet răzuită	Secu	1956	cimitir B, M. 17	monedă neprecizată
104.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Secu	1956	cimitir A, M. 1	monedă neprecizată
105.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmente	Schitișor	1957	S. X, M. 30	monedă neprecizată
106.	-	neprecizată	-	AR	-	-	-	Palatul Cnejilor	1958	S. IV A	monedă neprecizată
107.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1958	S. IV, M. ?	monedă neprecizată

PARTEA A IV-A

LĂCAȘURILE DE CULT

Locuită temeinic numai de la o dată relativ recentă, microregiunea Bicăz este, firește, mai puțin bogată în monumente istorice de valoare ridicată decât zonele limitrofe, de mai veche civilizație, ca zona Târgului Neamț și aceea a Pietrei. Totuși, simțul frumosului, ingeniozitatea și dibăcia în execuție, de care poporul român dă dovadă întotdeauna pentru crearea unui cadru de viață corespunzând nevoilor sale atât materiale, cât și spirituale, apar și în construcțiile de pe valea mijlocie a Bistriței. O prezentare, fie și sumară, a acelor care prin valoarea lor istorică sau artistică deosebită – pot fi socotite drept monumente de cultură este necesară pentru cunoașterea microregiunii, ele documentând numeroase aspecte ale istoriei social-economice și culturale ale acesteia.

Această prezentare vine ca o întregire la capitolul de istorie feudală al monografiei, monumentele în chestiune aparținând epocii respective fie prin data construcției, fie prin repetarea, până în zilele noastre, a formelor constructive de atunci. Împărțirea cea mai puțin artificială a subiectului este, după părerea noastră, aceea bazată pe natura materialului de construcție, urmând – deci – a fi cercetate pe rând monumentele de zid și cele de lemn.

A. MONUMENTELE DE ZID

În zona lacului de acumulare Bicăz se găsesse trei monumente de zid clasate ca monumente istorice. Aflate în cuprinsul fostelor așezări mănăstirești Schitul Hangu, Buhalnița și Durău, primele două datează de la începutul veacului al XVII-lea, iar ultimul din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Odată cu veacul al XVIII-lea încep să apară și alte biserici mari de zid, care înlocuiesc treptat vechile bisericuțe de lemn. Aceste construcții însă, cu excepția celei de la Coroiu, care prezintă încă interes, sunt lipsite de valoare istorică și artistică și, ca atare, nu se încadrează în prezentul studiu¹.

Dintre toate monumentele regiunii, cel mai interesant, atât prin vechimea sa, cât și prin frumusețea locurilor și înfățișarea pitorească a clădirilor sale, este fără îndoială ansamblul schitului Hangu cu ruinele „Palatului Cnejilor”.

¹ Fapt interesant de semnalat, dintre acestea numai patru sunt construcții în întregime de zid, celelalte având boltile și turele de lemn. Din acest punct de vedere, cel mai interesant exemplu îl dă biserica din Secu, ale cărei bolti și turele de lemn imită întocmai, prin arce și pendentive, formele specifice arhitecturii de zid.

a) SCHITUL HANGU și „PALATUL CNEJILOR”

Pe drumul ce părăsește valea Bistriței în dreptul Râpciunilor și urcă de-a lungul apelor pârâului Schitu spre Durău, după 3 km de mers, apar ruinele unor ziduri și turnuri de cetate.

Cunoscute astăzi de localnici sub numele de „Palatul Cnejilor”, aceste ziduri ruinate și biserica de zid din cuprinsul lor sunt vechile clădiri ale fostului schit Hangu, denumit un timp și Mănăstirea Pionul (fig. 103)².

De cine și la ce dată au fost ridicate ne-o arată cele trei inscripții săpate în piatră, încastrate și astăzi în pereții diferitelor clădiri. Aflăm astfel că biserica este înălțată de hatmanul Gheorghe – frate cu Vasile Lupu – în 1639, că zidurile de incintă au fost făcute în 1676 de ginerele său Alexandru – fiul lui Antonie Ruset vodă – și că turnul din colțul dinspre nord-est, împreună cu porțița alăturată, datează din același an, se datorează lui Toderașcu Cantacuzino³.

Pisania bisericii – după cum se va vedea mai jos – nu este cea originală, ci a fost așezată cu prilejul restaurărilor din 1820. Cuprinsul ei, privind data și autorul ctitoriei, este însă confirmată de două hrisoave ale lui Vasile Lupu: unul din 1638, în care se pomenește pentru prima oară de „mănăstirea Pionul ce mai înainte se chema schitul lui Silvestru”, iar cel de-al doilea din 1646, prin care, întărind stăpânirile mănăstirii, se precizează că „schitul Pionul este făcut de pahamicul Gheorghe” (înainte hatman). Cât privește Schitul lui Silvestru, de la care a luat ființă Mănăstirea Pionul, el este atestat documentar încă din zilele lui Ieremia Movilă (1595-1606)⁴. Se vede, deci, că fratele lui Vasile Lupu, apoi urmașii săi, au transformat vechea așezare într-o ctitorie nouă, înzestrată cu biserica de zid și cu ziduri și turnuri de apărare.

Deși prin săpăturile arheologice efectuate se știe că încă de la zidirea noii biserici au existat și alte clădiri în cuprinsul curții, nu se mai poate preciza și cum arătau ele. Este posibil ca pe lângă chiliile pentru călugări să se mai găsească aici, după obiceiul vremii, și o clădire de zid mai importantă, pentru găzduirea ctitorilor. De altfel, o informație cuprinsă în *Letopisețul Cantacuzinesc*⁵ arată că în anul 1672, atunci când Grigore Ghica voievod umbla să închidă pe Cantacuzini, „de aci Șerban înțelegând de aceasta, aciași lăsă acea cale și se învîrteji pe altă cale, pribegind în țeara Moldovei, locuind la Hangul, în munții Ceahlăului”, ceea ce dovedește existența unei locuințe cu patru ani înainte de 1676, data ridicării zidurilor de incintă.

Săpăturile arheologice efectuate în 1956⁶ au confirmat că în cadrul așezării au fost unele clădiri mai vechi pe laturile de est și sud, de pe urma cărora s-au găsit și fragmente de plăci de teracotă.

Asupra activității constructive desfășurată după faza inițială din veacul al XVII-lea și până la începutul veacului al XIX-lea suntem lipsiți de orice informație. Din letopisețe se știe numai că „palatul cnejilor de la Hangu ...”, una din cele mai puternice cetăți ale

² În general, pentru istoria monumentului, vezi Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Pionul sau Schitul Hangu și ruinele palatului cnejilor Cantacuzini*, în *ALPR*, 1933-1934, p. 114-131, precum și C. Matasă, *Palatul cnejilor*. București, fila dată. Pentru arhitectura monumentului, vezi Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești*, București, 1933, p. 110, 335, fig. 159-163, 579.

³ Rudă cu Gheorghe hatman prin mama sa Ecaterina, fiica lui Coste Bucioc și soră cu doamna Tudosca a lui Vasile Lupu.

⁴ Gh. Ungureanu, *op. cit.*; idem, *Raport asupra mănăstirii Pionul sau schitul Silvestru, castelul cnejilor Cantacuzini*, în *BCMI*, 1933, p. 45.

⁵ *Letopisețul Cantacuzinesc*, Buzău, 1942, p. 188.

⁶ Vezi rapoartele de activitate asupra săpăturilor efectuate în 1956.

Moldovei, ... a jucat un mare rol în trecut, slujind de nenumărate rânduri, vreme de aproape 200 de ani, ca refugiu și sigur adăpost pentru boierii mari ai țării ... Ori de câte ori se tulburau lucrurile în țară, prin desele schimbări de domnie sau prin încălcări de oști străine, cronicarii ne spun că boierii eșiau la munte, la Hangu”⁷.

În 1820 știm⁸ că s-au efectuat reparații la pereții și la acoperișul bisericii; cu acest prilej s-a pus și noua pisanie. Nu trece însă decât un an și biserica, poate și o parte din clădiri, este arsă de turci în cadrul represiunii mișcării revoluționare din 1821: de unde noi reparații, efectuate pare-se prin anii 1823 (data însemnată pe fața clopotniței) – 1825 (dată la care este consemnată documentar contribuția egumenului Iosif). Pagubele vor fi fost deosebit de grave, deoarece se vorbește de „a doua facere a mănăstirilor”⁹.

Amănunțite lămuriri privind istoricul clădirilor din Schitul Hangu aflăm dintr-un inventar din 1838¹⁰, în care se arată pe de o parte clădirile vechi, iar pe de altă parte lucrările noi, executate de egumenul Gavriil în timpul egumenatului său (1830-1838); indicații extrem de prețioase pentru deosebirea astăzi, pe teren, a celor două categorii de construcții. Astfel, printre clădirile vechi se enumeră: „două băști ce din vechime sunt făcute la colțurile zidului”¹¹; „o bașcă din vechime iaste făcută la colțul zidului spre miăzânoapte, care meremetisindu-se au mai adăugat două boțisoare mici”¹²; lângă bașca de la colțul zidului dinspre răsărit iaste începută o poartă de piatră”¹³. Din nou, s-a executat atunci, conform aceluiași inventar, lângă turnul lui Toderașco: „o chiliuță pentru portar; o chiliuță lângă altar cu veștmintărie; 23 de stânjeni fără o palmă, rândul de chilii ce din nou sunt făcute; o pivniță lungă de 19 stânjeni sub chilii; 18 stânjeni fața parmalăcului s-au tencuit” etc., adică lucrări de proporții importante.

După cum se vede, zidurile și turnurile nu sunt menționate în cadrul acestor reparații și refaceri. Ele se aflau desigur, încă de atunci, într-o stare de ruină avansată, lipsa de grijă pentru întreținerea lor provocând mirarea francezului Vaillant, vizitator prin anii 1838-1840 al acestor meleaguri¹⁴.

⁷ De pildă, în domeniile lui Gheorghe Duca, Constantin Cantemir, Constantin Duca, Mihail Racoviță (C. Matasă, *op. cit.*, p. 13-16).

⁸ Din cuprinsul pisaniei, precum și dintr-un pomelnic (Academia RPR, ms. 430), în care sunt trecute și numele celor ce au ajutat.

⁹ Însemnarea privind cele două faze de lucrări este următoarea: *Milostenia ce s-au strâns pentru acoperemântul biseiaricii și pentru tencuitul ei, prin părintele Iosif ieromonah și igumen aceștii sf. mănăstiri, în leat 1820 ... (urmează numele donatorilor) ... Neamul părintelui Iosif, igumenul aceștii sf. mănăstiri, au dat 200 lei. Și iar au mai dat 1000 lei, al doilea facerea mănăstirii, fiind arsă de turci, 1825* (Academia RPR, ms. 430, f. 53). Din textul redat reiese clar că data de 1825 se referă la dania de 1000 de lei și nu la incendierea bisericii de către turci, cum interpretează știrea, luând-o în discuție, Gh. Ungureanu (*op. cit.*, p. 122).

¹⁰ Publicat de Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 123-124.

¹¹ Cele două turnuri rotunde de pe latura estică.

¹² Turnul pătrat dinspre nord-vest, cu cele două încăperi alipite în spatele lui.

¹³ Poarta boltită care se sprijinea pe turnul lui Toderașco, astăzi dispărută, dar pe care Gh. Ungureanu spune că a mai apucat-o. ↯

¹⁴ La întrebările lui Vaillant egumenul răspunde cu următoarele lămuriri: „- Odinioară, pe când era păzită de turnuri, mănăstirea aceasta era în stare să susțină un asediu. De altfel, mâine vei avea ocazia să te convingi că n-a avut de susținut numai unul, așa de ruinate-s zidurile. Astăzi, ca s-o facem, nu zid de neînvinc, ci măcar de locuit, ne-ar trebui mulți bani ...” / „- Și ce venituri are mănăstirea?” / „- Șaizeci mii franci rentă.” / „- Și cât ar costa restaurația?” / „- Aproape șaizeci mii franci.” (J.A. Vaillant, *La Roumanie*, Paris, 1844, în *ALPR*, 1933-1934, p. 43-44)

O dată importantă în istoria monumentului este anul 1844, în care „cneazul” Gheorghe Cantacuzino – întors în 1814 din Rusia, unde plecase cu armatele rusești încă din 1792 – câștigă procesul pentru moșia Schitului Hangu, purtat de mai multe decenii mai întâi cu călugării, iar apoi, din 1840, cu călugărițele de la Mănăstirea Văratec, venite în locul acestora. Maicile sunt silite să se mute mai jos, la „Schitișor”, unde ele refac o veche biserică de lemn căzută în ruină, iar „cnejii” ocupă schitul, reparând clădirile, înnoind interioarele și dând monumentului o înfățișare oarecum somptuoasă, potrivită cu situația și averea lor. Vechea așezare a Pionului rămâne de atunci cunoscută sub numele, care i-a rămas până astăzi, de „Palatul Cnejilor”.

Ruinați însă după puțină vreme, „cnejii” – fiii lui Gheorghe Cantacuzino – n-au mai stat mult aici și în 1852 au trebuit să plece¹⁵, vânzând moșia Smarandei Sturza, născută Vogoride, soția fostului domnitor Mihai Sturza. De atunci palatul, lăsat în părăsire, a început treptat să se ruineze. Dacă în 1852 mai era încă în picioare, după cum ne-o arată un inventar din acel an, cu timpul, din cauza delăsării și exploatarei continue a materialului aflat în ziduri de către localnicii din jur, a ajuns în starea de ruină în care se vede astăzi¹⁶.

Clădirile fostului schit, cu zidurile sale de cetate, retrase cu cca. 200 de m de la drumul mare, se află așezate pe un mic platou natural, care domină valea. În față apele pârâului Schitul curg paralel cu șoseaua, iar în spate se înalță peretele masivului Ceahlău.

Zidurile de incintă închid o curte de formă aproape pătrată, cu laturile de lungime medie de 64 x 57 m, întărite pe trei colțuri cu turnuri de apărare, dintre care două sunt circulare, pe când cel dinspre nord-vest, care este și cel mai important, are un plan pătrat și nu este așezat pe colț, ci cuprins în interiorul incintei. Pe toată latura de vest se înșiră ruinele unor locuințe din care mai există doar platforma parterului, înălțată pe un rând de beciuri boltite, și mărginită spre exterior de zidul pe alocuri prăbușit al incintei. Pe latura de nord se păstrează, de asemenea, un rând de beciuri similare, alipite zidului de incintă, iar pe laturile de sud și nord parțiale ridicături de pământ arată că și aici au existat cândva clădiri.

Singura clădire bine conservată și încă în stare de folosință este biserica, având hramul „Pogorârea Sfântului Duh” (fig. 103/2-3).

Înălțată în 1639, ea are deasupra intrării, în pronaos, o pisanie de piatră¹⁷ cu următorul cuprins: *Această sfântă besearică intru carea să prăznuiască hramul Pogorîrea sfîntulu(i) D(u)h iaste zidită de răposatul Gheorghe hatman frate cu Vasilie Vvod, leat 7147 (1639). Iară acum la leat 7328, cu blagos(ovenia) preaosfinț(itului) Mitrop(olit) kyrio kyr Veniamin și prin osîrdia cuvioșiei sale ieromonah Iosif egum(en) acești sf(i)n(te) mă(năstiri), s-au deșchis zidirea, s-au tencuit și s-au acoperit, 1820 iun(ie).*

O a doua inscripție este zugrăvită pe zidul dinspre răsărit al clopotniței, sub cornișă: *1823 sep(temvrie) 9, Calinic ier(omonah).*

Construită cu ziduri de piatră de 1,50 m grosime și bolți de cărămidă, biserica are un plan de formă dreptunghiulară cu un turn-clopotniță pătrat cu două etaje, lipit pe latura dinspre nord. O veștmântărie anexă, adăugată ulterior altarului, se găsește pe latura de sud.

Corpul bisericii, prelungit spre est cu absida altarului și lărgit pe ambele laturi cu abside dreptunghiulare, cuprinde încăperile boltite ale pronaosului și naosului. Doi

¹⁵ În condiții deosebit de tragice, relatate de Gh. Ungureanu, *op. cit.* și de C. Matasă, *op. cit.*

¹⁶ Abia în ultimul timp s-au luat măsurile de pază și de îngrădire necesare.

¹⁷ Pisania are 1,35 m lungime și 0,37 m lățime. Inscripția cuprinde patru rânduri, cu litere frumos săpate în relief și vopsite cu negru și roșu, de 6-7 cm înălțime.

contraforți lătăreți, ridicați până aproape de streășină, întăresc zidul în dreptul absidelor scobite în formă de nișă în grosimea zidăriei. În colțul dintre clopotniță și absidă, printr-o firidă arcuită și o gaură anume amenajată, este vărsată afară apa folosită la botez.

Ușa de intrare așezată pe fațada de nord a turnului clopotniță este înaltă, ușor arcuită și simplă, fără ancadrament de piatră. Pridvorul de formă pătrată, cuprins în parterul turnului, este o simplă trecere neluminată, acoperită cu o boltă semicilindrică îndreptată paralel cu axul intrării. Mai departe se pătrunde în pronaos printr-o ușă arcuită, având în partea superioară o pisanie de piatră folosită ca boiandrug peste ușă. Forma arcului de deasupra, precum și textul inscripției actuale, pusă în veacul al XIX-lea în locul celei vechi, azi dispărută, ne arată că ușa a suferit remanieri ulterioare.

Pronaosul, în plan aproape pătrat, legat de naos printr-o arcadă largă, este luminat printr-o fereastră deschisă în peretele dinspre sud. O ușă scundă, prevăzută în colțul dinspre sud-vest al încăperii, dă acces spre scara ce suie la etajul turnului.

Naosul, alăturat pronaosului, este mai mare și are o formă alungită, lărgită lateral cu nișele dreptunghiulare ale absidelor¹⁸. Câte o fereastră identică cu cea de la pronaos se deschide în axul fiecărei abside. Semicirculare și ușor ascuțite în partea superioară, cu glafurile și pragul mult lărgite spre interior, aceste ferestre sunt înguste și dreptunghiulare spre exterior. Altarul, aflat în prelungirea naosului și despărțit numai prin peretele de lemn al catapetesmei, are două nișe laterale dispuse în mod simetric, proscomidia și diaconiconul, dintre care ultima a fost mărită și folosită ca ușă de trecere odată cu alipirea veștmântăriei exterioare.

Bolțile naosului și pronaosului sunt tratate în același fel, însă cu niveluri și dimensiuni diferite, prima fiind mai mare și mai înaltă decât cealaltă. Ambele au o calotă sferică așezată, prin mijlocirea triunghiurilor sferice de colț, pe câte patru arce mari scoase în consolă din pereți¹⁹. Arcele, de lărgimi diferite, în vederea compensării diferenței dintre forma dreptunghiulară a încăperilor și spațiul pătrat necesar la baza cupolei, sunt dublate cu o arhivoltă de zimți de cărămidă, subliniind ca o sprânceană curbura lor²⁰.

Prin așezarea calotei pe un plan, mai sus decât cheile arcelor, racordarea între cele două nivele este obținută la naos printr-o zonă cilindrică mărginită spre calotă prin două rânduri de zimți. La pronaos, unde denivelarea este mai mică, racordarea este realizată în mod neîndemânatic, prin prelungirea în sus a pendentivilor, într-o zonă de curbură înformă, care se confundă cu calota.

Altarul este boltit în sferă, cu bolta pornită direct din prelungirea pereților și mărginită înspre vest cu un arc frontal inseris sub arcul estic al naosului.

Din colțul de sud-vest al pronaosului, prin ușa anume prevăzută, se ajunge la o scară cu trepte masive de lemn, cuprinse în grosimea zidului de vest al bisericii, care suie la etajul turnului. Scara este boltită cu bolți semicilindrice etajate, dispuse în trepte succesive și este luminată prin două ferestre mici și înguste, deschise spre sud și spre vest²¹.

¹⁸ Această formă dreptunghiulară, foarte rar folosită în arhitectura epocii în Moldova, nu mai apare decât la biserica mică din Dragomirna (1602) și la biserica „Sf. Nicolae” din Suceava (1611).

¹⁹ Fiecare din pendentivii naosului are în partea sa inferioară câte trei găuri rotunde. Acestea sunt probabil gurile calelor de rezonanță încerate în zidărie conform procedurii obișnuite al epocii.

²⁰ Zimții sunt formați din cărămizi de format normal, așezate oblic față de planul zidului, în felul dinților de fierăstrău. La pronaos arhivolta este compusă dintr-un singur rând de zimți încadrate între două rânduri drepte, iar la naos din două rânduri de zimți despărțite între ele de câte un rând drept.

²¹ Dimensiunile sunt 30 cm lărgime interioară și 8 cm lărgime exterioară pe 40 cm înălțime.

Primul etaj al turnului cuprinde o chilie mică și joasă, boltită în semicilindru, cu intrarea din palierul scării și luminată prin două ferestre mici, lărgite spre interior. O laviță joasă și îngustă ocupă peretele interior al chiliuței. Treptele clădirii ocolesc această cameră și suie mai departe între ziduri, până la etajul superior. Aici se găsește scaunul clopotelor, care susține două clopote de dimensiuni diferite, ambele purtând câte o inscripție²². Trei arcade cu arcul ușor frânt, larg deschise, străpung pereții spre exterior. A patra arcadă, orientată spre acoperișul bisericii, este înclinată ca un parapet înalt pe jumătate din grosimea zidăriei, prevăzut cu o deschidere pentru intrarea în pod.

În exterior biserica este în întregime tencuită și vătuită. Pereții, adăpostiți de o streășină largă, înfundată cu scândurele, sunt simpli și netezi, având ca singură ornamentație un brâu median de profil ușor ascuțit, încastrat și reliefat de umbre mai puternice prin adâncirea rotunjită a zidăriei în lungul său. Acoperișul corpului bisericii, în patru ape și cu ruptură de pantă – după obiceiul regiunii –, cât și cel bulbucat al turnului-clopotniță, sunt amândouă învelite cu șită de brad și ornamentate la vârfuri cu frumoase cruci de fier.

Mobilierul din interior cuprinde ca obiecte mai deosebite două strane sculptate vechi, poate chiar din veacul al XVII-lea, și apoi catapeteasma bogat sculptată și poleită în stil baroc, datând din veacul al XIX-lea. O icoană mai veche, de factură populară, reprezentând chipul Sfântului Nicolae, se află depusă în altar. Se mai păstrează și unele cărți mai vechi, din veacul al XVIII-lea, cu însemnări marginale în legătură cu istoria schitului²³. În pridvor sunt depozitate două bucăți de piatră profilată. Una mai mică este un fragment de ancadrament de fereastră cu profile obișnuite veacurilor XVII-XVIII. Este identic cu alt fragment refolosit în zidul de pe latura vestică a incintei. A doua bucată, păstrată întregă, este de factură clasică, probabil coronamentul unei uși sau ferestre. Bogat decorată cu trei rânduri de denticole mărunte, foarte bine cioplite, ea poate fi comparată cu ancadramente similare din veacul al XVII-lea sau mai vechi²⁴ și face, desigur, parte fie din vechea reședință a ctitorilor, fie chiar din biserică.

Zidul de incintă, care închide curtea pe cele patru laturi, este executat cu zidărie de piatră brută și are o grosime de 0,90 m pe laturile dinspre nord și vest și de 0,50 m pe laturile dinspre vale. În colțul dinspre nord-est, chiar lângă turnul rotund de colț, se găsesc două intrări în incintă, una mai mare spre nord, complet dărâmată, și alta mai mică spre est, care a rămas încă în picioare.

Deasupra arcadei acestei intrări, pe fațada exterioară, există o pisanie, frumos săpată în piatră, purtând stema Moldovei în partea superioară și având următoarea inscripție în limbile slavonă și română (fig. 148/3): *Izvoleniem otța i pospeașeniem s(i)na i*

²² Pe clopotul mic *La schitu Hang unde să prăznuește Pogorârea Duhului Sfânt, 1824*. Pe clopotul mare *1791 Apr. 23* ... (mai departe se află scrise probabil numele donatorilor, care nu s-au putut citi din cauza înălțimii la care este așezat clopotul).

²³ Pe o Evanghelie (București, 1742): *Să se știe precum am cumpărat această sfântă Evanghelie, eu monah Misail, egumen ot Schit, și o am dăruit sfintei și dumnezezeștei bisărici și mănăstirii Schitului carii să prăznuește hramul Pogorârea D(u)hului Sf(ă)nt, și o am dăruit ca să fie pomană și ertare sufletului mieu. Văleat 7254 (1746)*. Pe un Mineu pe decembrie, cu primele pagini rupte: ... *pentru pomenirea noastră și a tot neamul ca să fie nestrămutate dela sfânta mănăstire. 1755 Iul. 24*. Pe un Penticostarion (Râmnic, 1767): *Această sfântă carte ce-s cheamă Pântecostariu au cumpărat-o starețu Ion Buta și au dat-o sfinti schit Hangu unde să cinstește și să prăznuește hramul Pogorârea Duhului Sf(ă)ntu ca să fie ... (etc.)*. Pentru alte însemnări de pe cărți, ce astăzi nu se mai află în biserica de la „Palatul Cneșilor”, vezi Gh. Ungureanu, *op. cit.*

²⁴ Pe laturile de sud și est, unde terenul coboară în pantă, zidul de la nivelul curții în jos este de 1,40 m grosime.

*s(ă)vrășeniem s(via)t(a)go D(u)ha*²⁵ *acesta zid pre inpregiurul mînistiri l-au zidit Io Alexandru vovoda i gospojda ego Anița s(i)na Io Antonie Ruseto vovoda, gineri lui Ghiorghie harman, v l(ea)tu 7180 (1676) m(esi)ța avg(u)s(t) (?) 15 (?)dni ...*

Poarta cuprinde o ușă semicirculară în partea superioară, alcătuită din blocuri mari de piatră de talie, încadrate spre exterior cu doi pilaștri și dublată spre interior de o arcadă largă, sprijinită pe două picioare de zidărie. În spatele golului ușii se observă încă golul grinzii de lemn ce aluneca în zidărie pentru zăvorărea intrării. În partea superioară a fațadei, deasupra pisaniei, se păstrează trei blocuri de piatră profilată ale cornișei, dar nu mai există nici o urmă din acoperișul ce adăpostea întreaga poartă. Nici zidurile nu mai păstrează înălțimea lor inițială²⁶.

Pe fațada dinspre curte a turnului, la 3,00 m înălțime, se găsește încastrată în zidărie pisania de piatră cu data și cu numele ctitorilor, cu următorul conținut scris în limbile slavonă și română: *Izvoleniem oțta i pospeașeniem s(i)na i s(ă)vrășen(i)e(m) s(via)t(a)go D(u)ha*²⁷ *acesta turnu și această porțiță le-au ziditu Toderășcu m(a)re vistearnic i cneaghinea ego Alexandra, vă dni b(la)gocistivago i Hr(ist)u liubivago*²⁸ *Io Antonia Ruset vovoda, v l(ea)to 7184 m(esi)ța iulie 15 dni*²⁹.

„Turnul lui Toderășco” (fig. 149/1) cuprinde două încăperi circulare, una la parter și una la etaj, boltite cu calotă sferică și prevăzute fiecare cu trei metereze pentru tragere, cu glafuri teșite și mult lărgite spre interior. Intrarea la parter se face direct din curte, printr-o

²⁵ *Cu voia Tatălui și ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh.* Piatra măsoară 80 x 46 cm. Inscriptia cuprinde cinci rânduri, cu litere scoase în relief de 6 cm. Stema, de 19 cm diametru, are un cap de bour înscris într-un chenar circular, cu cinci stele presărate în jurul capului, în câmpul medalionului, și o coroană cu trei colțuri depășind marginea superioară a chenarului. Ultimul rând, foarte deteriorat și ajuns astăzi indescifrabil, a fost completat după Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 118.

²⁶ Despre înfățișarea zidurilor Schitului Hangu în trecut, vezi descrierea anexată hărții austriece din 1790 (*Topographische general Beschreibung der im Jahr 1788 und 1789 von der Römisch Kayserl. Königlicher Arme in Besitz genommen fünf moldavischen Bezirken* (Academia RPR, ms. german, nr. 2, f. 68-69) ne aduce următoarele prețioase indicații: „Biserica mănăstirii și locuințele călugărilor sunt înconjurate cu un zid de trei stânjeni înălțime, prevăzut cu metereze pentru tras (*Schüss-Scharten*). Biserica și zidul sunt construite bine, din piatră”. Știind că indicațiile acestei lucrări sunt, în general, extrem de exacte, este probabil că înălțimea de trei stânjeni (6 m) a fost măsurată în exterior, într-un loc unde panta era mai mare. Cât privește meterezele, orice urmă a lor a dispărut. În starea actuală, zidurile mănăstirii nu mai au niciieri înălțimea lor de la început, care poate fi constatată în punctele de legătură cu pereții turnurilor de colț, ajungând la peste 4 m față de exterior. Astăzi, pe cele trei laturi dinspre nord, est și sud ele nu se mai ridică decât pe o înălțime medie de 1,30 m față de nivelul curții, înălțimea spre exterior variind, în funcție de panta terenului, de la 1,80 m spre nord, 2,60 m spre est, 3,70 m spre sud-est și 1 m în colțul de nord-est. Pe latura estică zidul este întărit spre vale cu două turnulețe-contraforturi de formă dreptunghiulară, de 3 m lățime și ieșite cu 2,50 m în afara zidului. Ele nu se mai păstrează însă în părțile superioare, fiind dărâmate aproape în întregime. Pe latura dinspre vest zidul de incintă actual, care mărginește spre exterior ruinele clădirii dată drept „Palatul Cneșilor”, nu este cel original. Vechiul zid închidea inițial un spațiu mai restrâns, de formă pătrată, cu turnurile așezate chiar la colțuri.

²⁷ *Cu voia Tatălui și ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh.*

²⁸ ... *binecinstitorului și de Hristos iubitorului ...*

²⁹ Piatra are dimensiunile de 75 x 41 cm. Inscriptia cuprinde cinci rânduri, scrise îngrijit, cu litere de 6 cm înălțime. Spre deosebire de inscripția de deasupra porțiței de intrare, aceea de pe turn este în perfectă stare de conservare, datorită atât înălțimii la care se află, cât și placajului de cărămidă care a acoperit-o probabil multă vreme, apărând-o de intemperii și de sub care a fost descoperită în 1931 de către Gh. Ungureanu (publicată de acesta, cu mici deosebiri față de citirea noastră, în *Revista Istorică*, XVIII, 1932, p. 189, precum și în *ALPR*, 1933-1934, p. 118).

ușă cu ancadrament de piatră de talie, din care se păstrează încă unul din usciori. Etajul, cu ușa așezată peste cea de la parter, era accesibil numai printr-o scară de lemn. În exterior pereții tencuiți simplu au în partea superioară o cornișă de zidărie de cărămidă păstrată pe alocuri, iar deasupra câteva fragmente de zidărie tencuită arată existența unui atic. Nu se mai găsește nici o indicație care să arate natura și formele fostului acoperiș. În starea în care se găsește astăzi, cu extradadosul bolții bătut de ploi și expus înghețului și cu o bună parte a zidăriei exterioare dislocată și căzută pe jumătate din grosime, acest turn nu mai are mult până la o prăbușire totală.

Turnul din colțul dinspre sud-est, de formă rotundă apropiată de cerc, este mai mic. În stare de ruină încă și mai accentuată, acesta nu mai are nici acoperiș, nici boltă în partea superioară, astfel încât nu se mai cunosc forma și dimensiunile etajului, azi dispărut (fig. 149/3). Se păstrează doar încăperea parterului cu cele trei metereze de tragere, locul ușii spre curte cu golul tocului de lemn anume prevăzut în zidărie și nașterea bolții peste parter, care însă – după cât se poate constata – nu acoperea întreaga suprafață, lăsând liberă legătura directă cu etajul prin interior.

Al treilea turn, de nord-vest, cunoscut sub numele de „Turnul Domniței”, mai important ca volum și dimensiuni decât celelalte două, se deosebește de acestea – după cum s-a arătat mai sus – nu numai ca plan, pătrat în loc de rotund, ci și ca amplasare, nefiind așezat în colțul incintei. Existența acestor deosebiri ne îndreptățește să ne punem întrebarea dacă a fost ridicat odată cu zidul de incintă, fapt pe care îl vom cerceta mai jos. Deși în stare de ruină și cu baza dinspre curte îngropată în pământ, turnul are încă și acum un aspect masiv și impunător, păstrând destule urme pentru a se putea deduce alcătuirea sa interioară. Cu o deschidere interioară de 4,80 x 5,60 m și ziduri de peste 1,50 m grosime ridicate la peste 10 m înălțime, turnul – construit din piatră și bolți de cărămidă – cuprinde în interior un parter și două etaje.

Parterul este aproape în întregime îngropat sub pământul și molozul adunat de pe urma prăbușirii nivelelor superioare (fig. 149/4). Era acoperit cu o boltă de cărămidă semicilindrică, orientată pe direcția est-vest, existența acestei bolți fiind dovedită prin timpanele laterale și prin fragmente din nașterea curburii, rămase prinse în zidăria peretelui de nord. Este posibil ca intrarea la încăperea de la parter, ale cărei pardoseli par să fi fost mai joase decât nivelul exterior, se făcea direct din curte printr-o ușă, care poate mai există încă îngropată sub nivelul actual al pământului³⁰.

Peste încăperea boltită a parterului camerele etajelor superioare aveau planșee pe grinzi masive de lemn, cu capetele încastrate în perete în găuri ce se mai văd și astăzi. Etajul I cuprindea o singură încăpere, accesibilă astăzi prin două spărturi mari în zidurile dinspre curte (fig. 103/5). Vechea intrare era prevăzută cu o ușă aflată în dreptul spărturii dinspre est, după cum se constata din blocurile mari de piatră de talie, încă păstrate, care formau unul din glafurile ușii. Nu se mai poate preciza însă nici lărgimea, nici forma golului acestei uși în partea superioară. Fapt cert este că accesul, la fel ca și la turnul rotund, se făcea prin exterior, printr-o scară de lemn, care putea fi trasă în interior în caz de nevoie. În dreptul spărturii din peretele de sud se găsea probabil o fereastră, desigur prevăzută și ea cu ancadrament de piatră de talie, din care însă nu a rămas nimic în zidărie³¹.

³⁰ Se mai poate ca accesul să fi fost din interior, printr-o trapă străpungând bolta.

³¹ Însăși prezența acestor spărturi pare a arăta că acolo se găseau niște goluri încadrate cu piatră de talie, care – formând puncte de rezistență mai ușor de atacat în vederea recuperării unui material gata prelucrat – erau obiectivul ales în primul rând de jefuitori.

Legătura cu etajul superior este asigurată printr-o scară cu trepte de piatră, care suie între pereți în grosimea zidului dinspre nord (fig. 149/5). Boltită cu bolți semicilindrice așezate în trepte, tocmai ca și la scara mai sus descrisă a bisericii, era luminată în dreptul celor două paliere existente prin ferestre, probabil mici și înguste, amplasate în actualele spărturi făcute ulterior în zidărie.

Scara trece dincolo de palierul din fața ușii etajului al doilea, cotește și suie mai departe câteva trepte în grosimea zidului dinspre vest. Luminată printr-o fereastră mică spre vest, se oprește în dreptul unei uși deschise, în peretele de vest, spre exterior, al cărui rost nu se poate desluși; fie că era accesul la o latrină suspendată, fie ca a fost spartă ulterior în locul unei foste ferestre, pentru a forma legătura cu clădirea alipită mai târziu pe această latură a turnului.

Camera ocupând etajul al doilea, despărțită de casa scării printr-un perete îngust de cărămidă, avea probabil două ferestre amplasate deasupra celor aflate la parter. Nici aici însă nu se mai păstrează urme asupra formei și dimensiunii lor.

Se mai observă în peretele despărțitor existența unei uși astupate cu zidărie, care trebuie să fie fostul acces către altă scară, suind – pe același traseu ca și cea inferioară – spre un al treilea nivel, fie acoperiș, fie terasă.

Într-adevăr, deși nu se mai poate cunoaște din cauza stării ruinate a pereților, dacă încăperea etajului doi era acoperită cu tavan drept sau cu boltă, în exterior – în schimb – se constată la partea superioară a pereților, peste cornișa de cărămidă încă păstrată, existența unor creneluri de zid, care par a indica o terasă terminală deasupra turnului³². Existența unei terase deschise, mărginită cu creneluri, la un turn datând din mijlocul veacului al XVII-lea, este însă atât de neobișnuită în arhitectura Moldovei din acea vreme, încât trebuie să ne gândim mai curând la o remaniere din veacul al XIX-lea, atunci când „cnejii” au reparat palatul și când a fost executată desigur și tencuiala cu imitație de bosaje la muchii, acoperind fațadele turnului.

În interiorul incintei se găseau pe toate cele patru laturi o serie de locuințe, din care nu au mai rămas decât ruine, în parte acoperite de pământ. Dintre ele, cele mai importante erau cuprinse în corpul ocupând toată latura de vest, socotit ca fiind fostul palat al „cnejilor”. Cum arăta acesta acum un veac se poate cunoaște după un inventar al timpului³³. Astăzi mai sunt doar câteva crâmpene de zid pe latura exterioară și în preajma „Turnului Domniței”. Nici din al doilea corp de case, ce se întindea de-a lungul incintei, spre nord, nu mai rămân în elevație urme care să arate distribuția interioară sau formele sale exterioare.

³² Într-o fotografie mai veche aceste creneluri apar mai bine conservate decât se păstrează acum.

³³ Acest inventar fiind singurul document unde se descrie „Palatul Cnejilor” în vremea în care el se mai afla în ființă, îl reproducem *in extenso*: „... curțile proprietății zidite din piatră și cărămidă, cu două rânduri, tencuite și vărute, acoperite cu șindrilă, afară de un turn, cu 24 odăi, toate podite pe gios cu scândură de brad, cu sobe nemțești și capacele lor la uși și ferești, fierăriile trebuitoare și încuctori cu broaște nemțești și la ferești se găsesc 360 ochiuri de sticlă întregi. Sub curți se găsește pivnița de piatră, iar în ogradă, grajd și șură de băne acoperite cu draniță, tencuit pe dinafară și podit pe gios, având bucătărie, spălătorie și două odăi sub un acoperământ de lemn și acoperite cu draniță, tencuite și vărute, podite pe gios, cu sobe, uși și ferești la care se găsesc 49 ochiuri întregi mari și 40 mici; fiind și un hambar de lemn acoperit cu draniță. Pe lângă curți, se vede o înădire de zidire pentru două odăi, însă negata, fiind acoperământul acoperit (sic!), precum și două pivnițe, bez acel ce este sub curți. În ogradă se află o biserică zidită din piatră, însă turnul cam crăpat, având două clopote și cele trebuitoare pentru slujbă, o livadă cu 205 perji, față cu zid de piatră, însă dosul neîngrădit. O crâsmă de lemn cu pivnița de piatră neboltită, cu două odăi în care se află un cuptor” (copie aflată într-o arhivă particulară, după un act original din 1852).

Au rămas, însă, la ambele clădiri beciurile boltite de piatră, peste care erau ridicate (fig. 149/2). Executate identic, ele au câte o cameră de intrare așezată la mijloc, încadrată cu două săli mari, dispuse în lung. Toate aceste încăperi, înșirate de-a lungul zidului de incintă, la un nivel coborât față de nivelul curții cu 1,50 m la corpul de nord și 1,70 m la corpul de vest, sunt construite cu ziduri și bolți semicilindrice de piatră. Peste bolți, un strat de pământ gros de 0,90 m formează izolarea necesară pentru locuințele de deasupra. Beciurile primesc lumina prin ferestre mici și înguste spre exterior, cu glafurile oblice și pragul înclinat spre interior, pentru a împrăști cât mai mult lumina.

Beciul de sub corpul de nord se întinde sub toată platforma fostei clădiri, pe o lungime de 18 m. Cel de sub corpul de vest ocupă partea centrală a platformei, pe o lungime de 29 de m. La capătul dinspre sud al clădirii se mai văd importante ridicături de pământ, care par a arăta că beciurile se prelungeau în această direcție. La capătul opus, dinspre nord, mai există în continuare, pe o lungime de 10 m, până în colțul de nord-vest, încă un rând de beciuri boltite, cuprinzând o intrare, un coridor îngust și o cameră mai mare, luminată cu fereastra spre vest, alipite cu spatele de pereții turnului dinspre nord-vest.

Din celelalte clădiri care au existat în incintă pe laturile de est și sud au rămas numai fundațiile acoperite cu pământ. Mai trebuie menționate și două corpuri ridicate în afara zidurilor de incintă, unul alipit zidului dinspre est, probabil o anexă gospodărească, iar celălalt în spatele corpului de vest, care pare să fi fost mai importantă³⁴.

Cercetarea construcției beciurilor ne arată următoarele fapte interesante:

- zidurile despărțitoare ale beciului corpului de vest sunt legate constructiv de zidul exterior vestic al incintei;
- zidurile interioare și exterioare ale aceluiași corp vestic nu sunt legate, ci alipite peretelui turnului de nord-vest, și anume alipite chiar peste stratul de tencuială al acestora;
- zidurile interioare ale beciului de sub corpul de nord nu sunt legate cu zidul de incintă de pe această latură;
- felul de construcție și alcătuirea planului beciurilor ambelor corpuri sunt identice și dovedesc că sunt contemporane.

Aceasta ne duce în mod firesc la concluzia următoare:

Întreaga clădire de pe latura de vest, inclusiv actualul zid de incintă dinspre vest, cât și clădirea alipită laturii nordice sunt construcții mai noi decât zidul și turnurile veacului al XVII-lea.

Pentru a cunoaște data la care au fost ridicate credem că este destul să ne referim la inventarul din 1838, citat mai sus, care arată importante construcții și beciuri ridicate de călugări între anii 1830-1838, pentru a putea afirma că ne aflăm în fața ruinelor acestor clădiri din veacul al XIX-lea³⁵.

Dacă cercetăm mai departe construcția zidurilor beciului corpului vestic, constatăm că zidul dinspre curte, pe care se sprijină bolțile, nu apare în exterior, ci este dublat la o distanță de 1,20 m de un al doilea zid de 0,90 m grosime, peste care se întinde platforma superioară, care cuprinde ambele ziduri.

³⁴ Este o construcție alipită ulterior, întrucât unul dintre zidurile sale astupă o fereastră a clădirii corpului de vest.

³⁵ În cuprinsul zidului exterior vestic semnalăm existența unui fragment de ancadrament de fereastră de piatră profilată identic cu fragmentul depozitat în pridvorul bisericii, ceea ce constituie încă o dovadă că zidul este mai nou.

La prima vedere s-ar putea presupune că acest al doilea zid a fost ridicat odată cu celălalt, ca postament pentru stâlpii unui pridvor, mai ales că inventarul din 1838 pomeneste de cerdace și parmaclâc. Examinând însă cu atenție zidăria, constatăm că zidurile beciului nu se leagă cu perechea sa exterioară și că au fost construite mai târziu decât acesta.

Bazați pe această constatare, putem veni cu o nouă presupunere, și anume că zidul al doilea, nelegat cu clădirea beciurilor, nu este decât fostul zid de incintă care închidea inițial curtea, înainte de adăugarea corpului vestic, zid care a fost apoi dărâmat până la nivelul platformei noii clădiri³⁶.

Dar în acest caz, unde se găseau locuințele familiilor ctitorilor, care – conform concluziilor raportului săpăturilor arheologice – trebuiau să fi conviețuit aici odată cu călugării mănăstirii? O nouă examinare a zidăriei în jurul turnului ne arată că nici pe latura de vest, nici pe latura de nord zidul de incintă nu pare a fi legat cu zidăria acestui turn. Desigur, observația făcută nu este concludentă, cercetările neputându-se face decât superficial, din cauza grămezilor de piatră căzute la picioarele zidului. Dacă însă prin sondaje anume făcute se va confirma acest lucru, înseamnă că turnul dinspre nord-vest – „Turnul Domniței” – este mai vechi decât zidul din veacul al XVII-lea, deci poate să fi fost ridicat chiar de hatmanul Gheorghe în 1639, odată cu biserica, incinta de zid ridicată ulterior alipindu-se de această clădire deja existentă. Astfel s-ar explica și faptul că o construcție de asemenea importanță nu apare deloc pomenită în pisaniiile din 1676.

În acest turn trebuie să fi fost deci, în decursul anilor, reședința ctitorilor și a urmașilor lor. Chiar dacă mai târziu, în veacul al XIX-lea, „cnejii” au făcut prefaceri și și-au extins locuința în corpul de clădiri de curând ridicat de călugări, desigur că aici se retrăgeau ei în caz de pericol³⁷, după cum tot de aici au susținut asediul final, care a pus capăt la șederea lor în aceste locuri.

b) BISERICA „INTRAREA ÎN BISERICĂ” DIN BUHALNIȚA

Biserica din Buhalnița este al doilea monument istoric de zid aflat în zona lacului de acumulare Bicaz (fig. 150, 152). Situată pe malul stâng al Bistriței, la confluența sa cu pârâul Buhalnița, această fostă mănăstire, astăzi biserică de sat, este închisă cu un zid de piatră brută, de 2,50 m înălțime medie, care împrejmuiește o curte de formă aproape pătrată, cu laturile de 65 x 68 m lungime. Prin gangul boltit al intrării, prevăzută sub turnul-clopotniță (fig. 151), ridicat în mijlocul laturii de sud a incintei, se pătrunde în interior, unde se găsesc mai multe clădiri. În față se află o biserică de zid datând din veacul al XVII-lea, în dreapta două corpuri de clădiri învecinate, mai recente, în stânga un lung șopron de lemn închis pe trei laturi, iar în spate un grajd ridicat în colțul de nord-est.

³⁶ În confirmarea presupunerii făcute se constată existența, la intrarea în beci, a două picioare de zid făcând parte din vechiul zid, care se aseamănă cu picioarele de zid similare ale porții de intrare, ceea ce ar arăta că a fost inițial o poartă și aici (vezi planul incintei).

³⁷ Din însemnările preotului C. Matasă asupra „Palatului Cnejilor” cităm următorul pasaj care arată ascunzătorile din cuprinsul zidurilor, prevăzute în caz de pericol: „Locuințele formau un pătrat înlăuntrul zidului, cu două caturi încăpătoare, și între rândul de sus și cel de jos mai era încă un etaj de ascuns ca de înălțimea unui om, construit anume pentru a sluji de ascunzătoare și refugiu, de unde prin uși ascunse bine și prin scări strâmte cei din curte se puteau coborî prin mai multe locuri în largile hrube de desubt. Tainițele dintre cele două etaje se puteau vedea bine cu 70-80 ani în urmă; mai sunt și astăzi bătrâni în sat care în copilărie s-au jucat ascunzându-se prin ele”. (C. Matasă, *op. cit.*, p. 13-14.) Nu putem ști însă dacă descrierea se referă la întreaga clădire sau numai la turnul de nord-vest. Singura intrare dosnică în beci, care mai există astăzi, însă astupată, este aceea din stânga intrării în beciul corpului vestic (vezi planul beciului).

Biserica (fig. 152) este așezată – după cum se presupune³⁸ – pe locul fostei mănăstiri a Hangului³⁹, pomenită prin documente încă din veacul al XV-lea. Ridicată în anii domniei lui Miron Barnovschi, între 1626 și 1629, aceasta este o construcție de zid cu ziduri de 1,25 m grosime, executată din piatră brută și bolți de cărămidă, care cuprinde obișnuitele încăperi ale altarului, naosului și pronaosului necesare cultului. Un pridvor închis, construit în paiantă, adăugat în veacul al XX-lea, a fost alipit fațadei de sud, în fața intrării.

Caracteristica principală, care deosebește acest monument de majoritatea celorlalte biserici contemporane, este dată de rotunjirea simetrică a capetelor de est și vest, datorită căreia planul se prezintă în formă de corabie, așa cum puține monumente îl aveau la acea dată în Moldova⁴⁰.

Pronaosul, semicircular în interior și pentagonal în exterior, își are intrarea pe latura de sud, printr-o ușă cu ancadrament de piatră profilată și ornamentată cu sculpturi; el este luminat printr-o singură fereastră așezată în ax, prevăzută cu un ancadrament de piatră profilată. Încăperea este acoperită cu o boltă în sfert de sferă, mărginită spre est de un arc dublu scos în consolă și alipit de peretele transversal ce desparte pronaosul de naos.

Acest perete de zid este străpuns de trei arcade semicirculare subliniate de arhivele intrate în grosimea zidului și sprijinite pe două coloane rotunde și masive, lipite de baze și prevăzute cu capitelluri pătrate simple.

Naosul și altarul, așezate în prelungire, formează o singură încăpere, fiind despărțite între ele doar de catapeteasma de lemn. Naosul, de formă alungită, are două mici abside laterale, abia scobite în grosimea pereților, care nu apar în exterior. Altarul închide biserica spre est printr-un perete semicircular, ușor decroșat spre interior. Cele două nișe mari ale proscomidiei și diaconicului, dispuse lateral în mod simetric, sunt adânc tăiate în perete și par să fi fost mărite la fața inferioară prin cioplirea ulterioară a zidăriei.

Ferestrele care luminează interiorul, dispuse în axele absidelor, au glafuri adânci și largite spre interior. Numai două dintre ele, la pronaos și altar, își păstrează formele și ancadramentele de piatră originale în exterior, celelalte două fiind mărite și transformate în goluri semicirculare. Pardoseala de lemn actuală înlocuiește vechea pardoseală din lespezi de piatră, desfăcută și înlăturată la 1857.

Naosul este boltit cu o calotă pe triunghiuri sferice, așezată pe patru arce scoase în consolă, dintre care cel dinspre vest mult mai larg decât celelalte. În scopul reducerii lărgimii încăperii, întregul sistem de boltire este sprijinit pe o îngroșare a zidurilor laterale în tot lungul naosului, de aproape 0,40 m spre interior, care era preluată prin două arcade ce încadrau în mod simetric absidele laterale. Într-o epocă mai târzie, în scopul măririi spațiului interior, picioarele acestor arcade au fost cioplite, astfel că nu se mai păstrează astăzi decât partea superioară a arcadei dinspre pronaos și racordarea informă a zidăriei în locul arcadei dinspre altar⁴¹.

³⁸ Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Hangului sau Buhalnița*, Iași, 1931. Pentru arhitectura monumentului, precum și pentru mobilier, vezi Gh. Balș, *op. cit.*, p. 105-107, 522-524, 528-530, 566, fig. 150-152, 727, 762-763, 894, 896-897, 905-908, 972.

³⁹ Care nu trebuie confundată cu Schitul Hangu sau cu Mănăstirea Pionul (Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 4-7).

⁴⁰ În ordine cronologică, aceste monumente sunt biserica din Bălinești (1499) și bisericile Mănăstirii Dragomirna, biserica mică (1602) și biserica mare (1609).

⁴¹ Reconstituirea părților distruse se poate face urmărind sistemul de boltire la bisericile din Dragomirna (1609), Barnovschi (1627), Nicorița (1627) și Bărnova (1629) (vezi Gh. Balș, *op. cit.*, *passim*).

În exterior fațadele tencuite și vâruite ale bisericii, simple și fără cornișe, având ca singure ornamentații un brâu dințat median, înalt de 0,40 m, întrerupt de punctele bogat decorate ale ancadramentelor ferestrelor, subliniază prin simplitatea lor proporțiile trase în înălțime și deosebit de elegante, caracteristice arhitecturii din Moldova.

Ancadramentele de piatră ale ferestrelor sunt compuse dintr-un profil cu două baghete dispuse pe același plan și încrucișate la colțuri, care mărginesc golul ferestrei pe trei părți, și dintr-o cornișă-lintel cu profile scăzute în trepte, așezată în partea superioară. La pronaos baghetele sunt ornamentate la bază cu motive decorative de inspirație țărănească, ușor cioplite în piatră. Ancadramentul ușii de intrare, tratat în mod similar, are profilele ușciorilor mai apropiate de gotic, dispuse pe plan oblic. Aceleași elemente decorative, inspirate din sculptura populară în lemn, la care se mai adaugă și un rând de denticole, apar sculptate ușor în piatră pe montanții și coronamentul ușii.

Acoperișul bisericii, învelit cu șita de brad obișnuită în regiune, are înălțat pe mijlocul coamei un turnuleț înalt și îngust, de formă octogonală, executat în lemn, cu pereții împodobiti cu un decor de pilaștri și firide, îmbrăcat în tencuială. Deasupra turnului, un acoperiș cu forme rotunjite, completat cu o bază de cruce în forme curioase și neobișnuit de mari, accentuează și mai mult silueta zveltă a monumentului.

În mod excepțional, în interiorul bisericii se mai păstrează încă în parte mobilierul ce-l avea de la început. Stranele, cu alternanța lor de mici baluștri strunjiți și speteze acoperite pe toată suprafața cu motive geometrice inspirate din arta țărănească, pot fi socotite printre cele mai bune lucrări de acest fel din Moldova. Până nu de mult se mai păstrau o cruce și câteva fragmente din vechea catapeteasmă, încorporate în pereții unui dulap, bogat încărcate cu motive florale și vegetale de o mare finețe de execuție⁴². În peretele bisericii se găsește încastrată în zidărie piatra de mormânt ce fusese pusă de clucerul Miron Ciogolea în 1652 pe mormântul soției sale⁴³.

Celelalte clădiri, ce se găsesc în incintă alături de biserică, fac parte din construcțiile vechilor chilii, transformate și refolosite în alte scopuri. Clădirea cea mai importantă, cu parter și etaj, așezată în colțul de sud-est peste zidul incintei, este astăzi școala satului. Parterul, care cuprinde trei camere și un vestibul alipite incintei și are ziduri de 1 m grosime, executate cu piatră de râu, este o construcție mai veche. Pe la începutul veacului al XX-lea peste acest parter, probabil în stare de ruină, s-a ridicat actualul etaj de paiantă și cele două cerdace de lemn, pe stâlpi de piatră așezați spre curte și spre exterior. Școala este învelită cu tablă.

A doua clădire, aflată pe latura de est și orientată paralel cu aceasta, este denumită casa lui Gh. Baltă și cuprinde două corpuri de case, unul mai nou, de paiantă, și celălalt mai vechi, din bârne de lemn așezate în prelungire deasupra unor vechi beciuri boltite. Beciurile, cu ziduri groase de piatră, cuprind o încăpere mai mare la capătul de sud, cu boltă semicilindrică executată în cărămidă, cu penetrații la intrare și la cele două ferestre. Alipită de aceasta, urmează o intrare îngustă cu boltă semicilindrică înclinată, de cărămidă, apoi o încăpere mai mare, boltită la fel, însă cu bolțari de piatră. Ambele clădiri sunt învelite cu draniță.

⁴² Aceste fragmente, astăzi dispărute, se află publicate în Gh. Balș, *op. cit.*, p. 522-524, fig. 894, 896-897.

⁴³ Reprodușă în Gh. Balș, *op. cit.*, fig. 972. Inscricția, în limba slavonă, a fost citită și tradusă de N. Iorga (*Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 346-347, cu mențiunea „localitate necunoscută”) astfel: *Această piatră a făcut-o și a împodobit-o dumnealui Miron Ciogolea marele clucer soției sale Ileana, fata lui Constantin Stârcea, și mamei ei, Anghilusea, în zilele lui Io Gheorghie Ștefan Voevod, în anul 7164 (1656, în luna lui iulie 18 zile).*

Turnul-clopotniță ridicat peste intrare este o construcție masivă de zid, cu parterul străpuns de un gang boltit semicilindric și cu etajul clopotelor prevăzut cu patru arcade larg deschise. Acoperișul, cu streășina mare înfundată și formele sale de bulb supraînălțate cu un turnuleț, dă acestui turn o siluetă curioasă, caracteristică regiunii. Pereții sunt în întregime tencuiți și văruiți, ca și la biserică și la celelalte clădiri din curte, cu excepția zidului de împrejmuire, care are zidăria de piatră aparentă, menținându-și astfel aspectul de curte întărită, ce îl avea de la început⁴⁴.

c) BISERICA „BUNA VESTIRE” A SCHITULUI DURĂU

Datele esențiale privind construcția bisericii de zid a Schitului Durău sunt cuprinse în pisania originală, săpată în marmură deasupra ușii de intrare în pronaos: *Biserica Bunei Vestiri a preasf. Născătoarei de Dumnezeu, zidită în zilele preainălțatului domnu Mihail Grigoriu Sturza vovod, cu blagoslovenia preosfințitului Mitropolit Veniamin, cu ajutorul acelor ce năstăvit Duhul Sfânt, prin osărdiaa cuviosii sale părintelui Ghervasie și a neguțătorilor dum-lor frați Gheorghe și Ioan Prosie și Vasilie Iliovici. Sihăstriia Durăul în muntli Pionul, 1835*⁴⁵.

Data de 1835 corespunde probabil cu terminarea lucrărilor de zidărie, după care zugrăveala, finisajele și înzestrarea bisericii cu cele trebuincioase vor fi ținut încă trei ani, căci abia la 18 iulie 1838 a avut loc sfințirea noului lăcaș. Acest amănunt îl aflăm din inscripția de sub portretul Mitropolitului Veniamin Costache din pridvor: *Înalt preosfinția sa Mitropolit Veniamin Sucevii și Moldoviei de care și biserica de însuși preosfinția sa sa sfințit, în anul 1838 iulie 16*.

Biserica Schitului Durău este o construcție de cca 25 x 10 m, alcătuită dintr-un pridvor așezat în prelungirea axei principale a clădirii, din pronaos, naos cu abside laterale rotunde, în sfârșit, absida altarului, de asemenea rotundă și mărită în partea diaconicului printr-o anexa de dată mai recentă, cu intrare directă din exterior.

Intrarea principală a bisericii, tratată într-o ordonanță clasică, se află pe latura dinspre apus a pridvorului, căreia i s-a dat o înfățișare monumentală prin patru perechi de coloane angajate în zid, înălțate pe un soclu scund, care susțin un antablament cu cornișă clasică executată în tencuială. În traveea centrală este cuprins golul semicircular al intrării, cu ușa sculptată în lemn, peste care se află o firidă arcuită zugrăvită cu icoana hramului, iar deasupra acesteia un panou dreptunghiular adâncit în zidărie, zugrăvit cu un frumos Deisis. Traveele laterale sunt decorate fiecare cu câte un panou înalt, străpuns în partea inferioară de o fereastră semicirculară și decorată în partea superioară cu zugrăveli înfățișând moartea omului nemilostiv (stânga) și moartea (dreapta), deasupra cărora sunt adâncite în zidărie câte un panou similar cu cel central. Celelalte fațade ale clădirii sunt decorate sobru, tot în stil neoclasic, cu pilaștri angajați în zid, având reliefurile de 8 cm, terminați prin capitole alcătuite din câteva profiluri drepte. Între pilaștrii de pe fațadele laterale ale pridvorului se află firide arcuite, care la origine cuprindeau probabil ferestre, iar astăzi sunt astupate cu zidărie, în afară de unul din intervalele de pe latura nordică, în care se află intrarea de toate zilele a bisericii, apărată de o mică construcție de lemn, care nu este originală. Câte doi pilaștri flanchează absidele laterale, iar alți patru decorează absida altarului. Decorul este

⁴⁴ Astăzi, această fostă mănăstire, intrând în zona apelor lacului de acumulare Bicaz, a fost reconstruită la câteva sute de metri mai la deal, în aceeași formă și cu materialele originale.

⁴⁵ H. von Otzellowitz, *Brouillon oder Original Aufnahme der fünf moldawischen Distrikten, nemlich des Sutschawae, Roman, Niamtz, Bakeu und Putnaer Bezirkes*, 1790 (Academia RPR, H. 456-D IX 2).

întregit printr-o cornișă alcătuită din mai multe profiluri drepte, dintre care cel mai proeminent este zimțat.

Învelitoarea este de tablă. Trei turle false octogonale de lemn, care nu corespund în interior, se ridică deasupra pronaosului, naosului și altarului, cel de peste naos fiind mai mare decât celelalte două.

În interior pridvorul este acoperit cu o boltă cilindrică mediană, despărțită prin arcuri-dublouri de câte o semicalotă laterală. Intrarea în pronaos, arcuită, este încadrată de un portal de marmură în stil baroc, decorat lateral cu câte o urnă sprijinind o cruce, în colțuri cu câte un înger sunând din trâmbiță, iar deasupra se află inscripția redată mai sus, săpată în marmură și zugrăvită în imitația bronzului. Pronaosul, naosul și altarul, cu bolți cu dublă curbură, sunt sprijinite pe arcuri-dublouri pomite direct din ziduri.

Zugrăveala originală, păstrată numai în pridvor, este o lucrare gândită și executată cu grijă. Peretele dinspre răsărit este acoperit în întregime cu o versiune foarte completă și interesantă a obișnuitei reprezentări a Judecării celei din urmă. Semnalăm, la Rai, localizarea acestuia prin patru puternice izvoare, reprezentând fluviile „Fison, Gheon, Tigru și Eufrat”, apoi o scenă importantă, în primul plan, înfățișând „sufletul legat de stâlp”; îngerul îi zice: *pentru milostenie te-ai izbăvit de munci, iară pentru curvie te-ai lipsit de împărăția cerurilor*. La Iad, sub fluviul de foc care taie oblic tabloul în două, șirul cel lung al puternicilor și bogaților zilei este împins inexorabil, în lanțuri, înspre gura lui Belzebut; diferitele categorii sociale, de la împărat la negustor, sunt înfățișate realist în costumele epocii, printre care gulerele și reverele roșii ale redingotelor unor înalți slujbași civili, migălos redade, creează o frumoasă pată de culoare. Învățătura ce reiese din acest tablou cu pronunțat caracter social este concretizată în bogate legende, ca: *Împărații, domnii și toți stăpânilorii veacului acestui, care nu cu dreptate stăpânesc supușii lor, merg în munca veșnică*. Dedesubt – trecând de pe planul social la cel moral – 15 mici tablouri, despărțite prin chenare, înfățișează ca într-un film, de la care nu lipsește nici amănunțitul comentariu al textelor, pe păcătoșii în pielea goală, săvârșind diferitele păcate care i-au adus în Iad.

Pe peretele dinspre apus al pridvorului, în dreapta intrării principale, sunt zugrăviți în culori întunecate trei călugări, dintre care primul ține biserica în postură de ctitor. Înscripția lămurește: *Ghervasie shimonah, cu metaniia din sf(in)ta mănăstirea Neamțului, fiind năceal nec acestui sf(in)t lăcaș Durău, și biserica din temelie zidită prin osârdua cuvioșiei sale, și împreună ostenitori părinți Pimen ieroshimonah și Macarie shimonah*. În slânga intrării, pentru simetrie, sunt zugrăviți trei dintre marii pustnici: Ionichie, Pafnutie și „Moisă arapu”. Portretul lui Veniamin Costache, aflat în colțul dinspre miazănoapte al aceluiași perete și a cărui inscripție am redat-o, este o lucrare bună și asemănătoare.

În pronaos o inscripție deasupra ușii de intrare amintește de „milostiva clacă”, prin care biserica, sub conducerea pictorului N. Tonitza, a fost zugrăvită din nou în pronaos și naos, lucrare terminată la 14 septembrie 1937.

Catapeteasma, bogat săpată și poleită în stil baroc, cu icoanele executate în stil realist, amintește pe aceea a bisericii de la „Palatul Cnejilor”. Icoanele împărătești, pe care se citește inscripția greacă 1838 aprilie 10, *Heir H. Anagnostu*, au fost aduse de la Constantinopol. Ele se caracterizează prin varietatea și strălucirea culorilor, așternute pe fond de aur, prin bogăția tronurilor și veșmintelor, prin extraordinara migală cu care este executat cel mai mic ornament, până la firele de aur ale brocardurilor, redade fir cu fir prin zgărierea culorii cu un vârf de ac, făcând să apară fondul aurit. În schimb, pictura personajelor este lipsită de plasticitate. Numai chipul Sfântului Ioan Botezătorul este redat

destul de expresiv și conform bunei tradiții bizantine; patru scene din viața Sfântului Ioan Botezătorul (nașterea sfântului, predica lui în pustiu, botezul Domnului, tăierea capului) sunt executate la o scară redusă în partea de jos a icoanei, cu destulă mișcare, pe frumoase fonduri de dealuri, boschete și chiparoși.

Trebuie semnalată frumoasa icoană a Maicii Domnului din strană (imbrăcată în argint la 1902), având pe verso următoarea inscripție: *Această sf(în)ță icoană s-au dăruit de monahul Vichentie la schitul Durău, ca să fie în sf(i)nta biserică cu hramul Bunei Vestiri, spre vecinica lui pomenire*. Proveniența icoanei nu este cunoscută. Artă desăvârșită cu care este lucrată, în stilul picturii Renașterii italiene, a dat de bănuț că ar fi fost adusă cândva chiar din Italia⁴⁶. Însă, asemănarea ei cu icoana împărătească a Maicii Domnului din biserica mare a Mănăstirii Neamț ne face să credem, având în vedere și strânsele legături ale schitului cu această mănăstire, că icoana ar putea fi o lucrare, excepțional de bună, ieșită din atelierele Mănăstirii Neamț, în timpul când biserica Schitului Durău a fost ridicată, adică tocmai în epoca când aceste ateliere, sub egumenatul lui Dometian (1826-1834) și în anii următori, erau în plină înflorire. Stranele originale, cu spetezele joase săpate în motive liniare sau geometrice și brațele decorate cu câte o rozetă, acoperă pereții naosului și ai pronaosului.

d) BISERICA „SF. GHEORGHE” DIN COROIU

Acest lăcaș, deși neclasat ca monument istoric, prezintă interesul de a fi prima biserică de mir din zona lacului de acumulare Bicaz construită din zid (fig. 153/1). Istoricul său, destul de neclar, se deduce din următoarele documente:

Zgâriat pe masa altarului: *S-a făcut această biserică leat 1762-1783, Toma dohov(nic), avg(ust) 19 1790.*

Pe un vechi pomelnic de lemn: *1798 și Vii: Toma ... (restul șters).*

Un act găsit de preotul paroh între învelitorile altarului, cu ocazia reparațiilor capitale în curs, cuprinde însemnarea: *Această biserică cu hramul sfântului m(ucenic) Gheorghe s-au sfințit cu filada cea noao a răposatului exarh Gavriil, după poruncișoarea carte a preaosfințitului nostru Mitropolit chiriu chir Veniamin. S-au ridicat sfintele moaște și aromatele și evangheliștii de la prestolul cel vechiu și s-au pus în stâlpul acestui nou pristol. Spre știința vreo dată în ce chip s-au urmat. Dimitrie iconom și prot(o)pop ținut Neamțului, 1823 octv. 28.*

Pe un panou de lemn de deasupra intrării în pronaos: *1818.*

Adăugăm, în sfârșit, că biserica nu figurează pe harta austriacă din 1790⁴⁷.

Pe baza documentelor de mai sus și a tradiției locale istoricul bisericii se poate reconstitui astfel: o primă biserică, de lemn, a fost construită în 1762 și a dăinuit până în 1783⁴⁸. O a doua biserică, tot de lemn, a fost clădită în 1798, atunci când s-a construit actuala clădire (biserica de lemn a fost mutată în satul Blăgești, comuna Pașcani). Actuala

⁴⁶ Inscripția trebuie interpretată astfel, căci este greu de crezut că construirea unei biserici de lemn ar fi putut dura 21 de ani. Preotul a făcut însemnarea la 1790, pe pristolul rămas după un eventual incendiu, ca să nu se uite. De altfel, faptul că biserica nu este trecută pe harta lui Oztellowitz constituie un argument hotărâtor. Harta mai arată că satul Largu se întindea, răsfirat, în limitele sale de astăzi, de la Gura Largului până la Coroiu. Singura biserică din sat era aceea din Gura Largului.

⁴⁷ *Începută la 1818, terminată în 1823, când s-au sfințit de protoereul Dimitrie (Arhivele Statului Iași, Sinodice, 1872). Construită în 1818 (Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor, 1931, p. 186).*

⁴⁸ Încorporarea în mortar, pentru întărirea lui, a unui procent de cărbuni și de cenușă (în special de tei) reprezintă o tehnică folosită în regiune, pare-se încă din veacul al XVIII-lea.

construcție a fost executată și sfințită în timpul exarhatului lui Gavriil Bănulescu (1808-1812), însă pe temeiul unei porunci date încă de predecesorul (și, ulterior, succesorul) acestuia, mitropolitul Veniamin Costache (1803-1808, 1812-1842), deci probabil chiar în anul 1808. La noua ctitorie s-a folosit pristolul bisericii vechi. În 1818 s-a închis pridvorul, până atunci deschis, al bisericii. În sfârșit, în 1823 biserica a fost sfințită din nou, din motive care nu sunt precizate, dar bănuim că sunt în legătură cu revoluția și represiunea turcească din 1821. Turcii, care au ars biserica de la „Palatul Cnejilor” (refăcută în același an 1823) au susținut lupte cu volintirii, păstrate în amintirea poporului, în cătunul învecinat Moligelu; ei vor fi trecut și pe valea Largului în sus și vor fi profanat biserica din Coroiu. Cu prilejul resfințirii s-a schimbat stâlpul pristolului, păstrându-se însă masa propriu-zisă. În concluzie, biserica de zid din Coroiu, care fusese până în prezent datată – pe baza panoului din pridvor – la 1818⁴⁹, a fost în realitate construită, după toate probabilitățile, în 1808.

Construcția zidurilor este din bolovani de râu, în special lespezi plate, prinse într-un mortar destul de tare, în care se observă fragmente de cărbuni și cenușă⁵⁰. Biserica are formă dreptunghiulară, cu pridvor pe latura dinspre apus, abside laterale drepte în exterior și absida altarului rotundă. Acoperișul, în două ape, este supraînălțat cu două turnulețe minuscule; pridvorul are acoperiș independent, la un nivel inferior. Aflat pe latura vestică și retras față de zidul corpului principal, acesta era inițial deschis, sprijinit pe patru stâlpi pătrați, cu latura de 0,90 m, așezați în colțurile construcției.

Panoul cu data 1818, stabilită de noi ca data închiderii pridvorului, este fixat pe doi stâlpi de lemn prinși în tencuială de o parte și de alta a intrării în pronaos. Pridvorul este acoperit cu o boltă octogonală obținută prin acoperirea colțurilor încăperii cu planuri triunghiulare orizontale, în locul obișnuitorilor pendentivi. Sus laturile octogonale se pierd, rotunjindu-se într-o calotă de formă ovoidală. Acest sistem neobișnuit de boltire prezintă interesul de a fi o transpunere în zid a sistemului de boltire folosit în mod curent la bisericile de lemn din zonă, având prin urmare un accentuat caracter țărănesc. Pronaosul, separat de naos printr-un zid masiv, străpuns de o arcadă mare, are o boltire alcătuită din două bolți cu dublă curbură, despărțite printr-un arc-dublou și sprijinite lateral pe arce scoase în consolă.

⁴⁹ Datele de mai sus sunt completate de inscripția mai nouă, săpată pe o placă de marmură aflată pe perețele de miazănoapte al bisericii: *Cea dintâi așezare călugărească a Durăului, după tradiție, e ctitoria călugăriței Mariana, zice-se fiică de voevod moldovean. La început schitul a fost de călugărițe. În 1802 călugărul Petru și alți ai lui frați de călugărie au înnoit vechea bisericuță de lemn și, după povața și cu ajutorul dat de Mitropolitul Moldovei Veniamin Costache, au făcut case pentru călătorii sosiți în munții Ceahlăului. Între anii 1832-1838, niște neguțatori moldoveni, ajutați de călugării din mănăstirile Neamțu-Secu și de călugărița Safta Brâncoveanu de la Văratec, au ridicat biserica de zid, cu hramul Bunei Vestiri, în locul celei vechi. În descrierea ce însoțește harta austriacă din 1790 este menționată „Mănăstirea Schitul (Monaster Skitul)”, cu următoarele amănunte: „Situată sub muntele Panaghia, pe muntele Ceahlău; este vizibilă de pe ambii munți. Este alcătuită din două case pentru călugări și dintr-o biserică, prost construită, de lemn” (Topographische Beschreibung ..., p. 90-91). Acest schit nu este trecut sau nu se distinge pe hartă (pl. 44). Fiind menționat un singur schit pe Ceahlău, acesta nu poate fi decât Schitul Cerebuc, atestat documentar la data respectivă. Deci, Schitul Durău nu exista la 1790, sau exista ca o simplă sihăstrie, fără clădiri de oarecare importanță. Aceste date confirmă începutul Schitului Durău în anul 1802.*

⁵⁰ Păreră exprimată de pictorul Tonitza, atunci când lucra la zugrăvirea bisericii, și comunicată nouă de pictorul V. Moraru, unul din foștii săi ucenici. Însă felul cum este lucrat lemnul este caracteristic icoanelor din țara noastră. S-a emis (de către V. Moraru) părerea că icoana ar putea avea ca autor pe Nifon Udrea Troțușanu, fost stareț al Mănăstirii Secu pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, el însuși zugrav de talent. Însă cercetarea operelor din Mănăstirea Secu atribuite lui Nifon nu îndreptățește, după părerea noastră, această ipoteză.

Naosul este acoperit în același fel, cu o boltă cu dublă curbură sprijinită pe patru arce scoase în consolă, iar absidele laterale, de formă semicirculară, sunt boltite cu semicalote sferice. Sistemul de boltire al altarului, destul de chinuit, se deosebește de cel obișnuit prin încercarea așezării unei cupole sprijinită pe arce scoase în consolă din pereții semicirculari ai absidei, ceea ce a avut ca rezultat o construcție informă și neizbutită.

Catapeteasma este o frumoasă realizare, cu ornamente florale masive, argintate sau vopsite în culori delicate, vădind mâna unui tâmplar de țară mai evoluat. Deosebit de artistici sunt stâlpii ce încadrează icoanele împărătești, tratați ca niște tulpine, săpate *à jour*, răsărind din câte un ghiveci. De asemenea, sunt de admirat ramele icoanelor din registrul praznicelor mari, rama cu caracter rustic pronunțat a icoanei Maicii Domnului, ornate, având ca element decorativ principal două flori cu bogată corolă pictată în argintiu și roz, în sfârșit, ramele bogat sculptate ale icoanelor împărătești și subîmpărătești. Icoanele originale au fost înlocuite cu altele, unele executate la 1850 iulie 5, altele la 1863, 1866, 1867, care nu prezintă interes artistic. În ultimii ani biserica a fost decorată cu pictură murală, tratată într-un stil neobizantino-național potrivit caracterului rustic al monumentului, uneori însă, din păcate, prea încărcată.

Biserica din Coroiu se află pe un mic platou, dominând valea pârâului Largu. Accesul în curtea bisericii se face pe sub o frumoasă clopotniță, tot de piatră, asupra căreia vom reveni la locul cuvenit. Pe unul din clopote se citește: *Acest clopot din satulu Largu cu hramul s(fin)tu Gheorghii. Er(ei) Gavri(il), Mariia, 1839*. Între biserică și clopotniță se află o masă pentru pomeni excepțional de mare și de pitorească, având dimensiunile de 1,80 x 1,30 m, așezată pe un butuc masiv de brad.

e) CLOPOTNIȚELE DE ZID

Puține la număr în zona cercetată, clopotnițele sunt construite toate după același tipic. Cu pereții lor tencuiți și cu acoperișurile înalte, în formă de bulb, obișnuită regiunii, învelite cu șită ori cu tablă vopsită în culori vii, aceste turnuri nu prea înalte se integrează în mod plăcut în peisaj și contribuie împreună cu biserica, să dea o siluetă caracteristică locului unde se găsesc așezate. Asemenea turnuri-clopotniță se găsesc la Buhalnița, unde făcea parte din vechea incintă a fostei mânăstiri, la Coroiu, ridicată în 1830 (fig. 153/2), la Fârțigi (1860), la Hangu (1837 ?) și la Schit (1880-1890). Dintre toate, mai interesante ca monument de arhitectură și având silueta cea mai caracteristică, sunt acelea de la Coroiu și Hangu. La Coroiu turnul are un plan pătrat, cu ziduri de piatră de cca. 1 m grosime, executate din piatră de râu, și cuprinde un parter și două etaje. La parter se găsește gangul boltit al intrării în curte, având alături o scară de acces la etaj, cu treptele groase de lemn suind între pereții în grosimea zidăriei. Etajul întâi cuprinde o cămăruță, iar etajul al doilea camera clopotelor, cu patru mari arcade deschise spre exterior. Ambele încăperi au planșee cu grinzi masive de lemn. În exterior, patru contraforturi întăresc colțurile, ridicate la înălțimea parterului, iar la etajul al doilea muchiile turnului sunt teșite, obținându-se astfel o înfățișare mai puțin greoaie.

Cu aceleași calități monumentale apare și turnul-clopotniță de pe lângă biserica de lemn din Hangu, mai înaltă decât celelalte din regiune, cu încăperi boltite și cu pilaștrii la colțuri, executați din tencuială; ca plan și dispoziție interioară este asemănătoare cu cea descrisă mai sus.

f) CONCLUZII

Reexaminând descrierea celor patru monumente istorice de zid din zona lacului de acumulare Bicaz, care prin data construirii lor sunt repartizate în timp pe un interval de aproape două veacuri, vedem cum apar la toate tendințe de încadrare în trăsăturile caracteristice arhitecturii epocii în care au fost înălțate. Totodată, mai vedem că prezența acestor trăsături comune cu monumentele contemporane nu înseamnă simpla repetare a formelor de la un monument la altul, fiecare dintre ele avându-și propria înfățișare.

Astfel, biserica Schitului Hangu este strâns legată – ca forme, plan și decor – cu grupul de biserici din mijlocul veacului al XVII-lea, având drept caracteristici principale turnul-clopotniță alipit lateral bisericii și absidele naosului cuprinse în contraforturi dreptunghiulare, îngroșând pereții în dreptul lor. La fel construite sunt bisericile din Buciuștești, Șerbești, Bozieni, Cârliși, Budești, Pașcani etc., toate din aceeași regiune și din același veac⁵¹. Totuși, deși integrată acestui grup, ea are destule particularități care să-i imprime o înfățișare diferită. Fie prin forma dreptunghiulară interioară a absidelor, dispoziție care nu se regăsește decât la două monumente din Moldova în acea vreme⁵², fie prin așezarea turnului pe altă latură decât cea obișnuită, fie prin proporția mai înaltă a acestuia, prin sistemul de boltire diferit sau prin altă formă de acoperiș, nici un monument nu poate fi confundat cu vreuna din celelalte biserici ale grupului.

La fel se întâmplă și cu biserica din Buhalnița, vădit inspirată și repetând formele bisericii Mănăstirii Dragomira, construită cu 20 de ani înainte (1609); aceeași formă neobișnuită de corabie cu ambele capete rotunjite; aceeași dispoziție la zidul dintre naos și pronaos, cu cele trei arcade rezemate pe coloane, după moda din Muntenia, de curând introdusă în Moldova; același sistem de boltire la naos, cu bolta scoasă în consolă și sprijinită pe arcade alipite pereților. Ca și la biserica de la „Palatul Cnejilor” însă, nici aici nu este atât vorba de reproducerea întocmai a unor formule noi, cât de transpunerea și interpretarea lor la un monument de alte dimensiuni și altă înfățișare. Căci, deși la prima vedere apare o evidentă înrudire de forme, nimeni nu ar putea pretinde că biserica din Buhalnița este o copie a bisericii din Dragomira. Și dacă pe de o parte prima nu poate concura cu bogăția și luxul detaliilor interioare ale celei ce i-a servit de model, ne întrebăm dacă meșterul care a zidit-o, cu mijloace mai simple, dar cu mai mult simț al măsurii, nu a știut să exprime mai bine acea năzuință spre eleganță și zveltețe a formelor comune amândurora.

Biserica din Coroiu, prima din regiune realizată în zidărie de săteni, reflectă în zidurile sale nu atât o epocă de scădere în arhitectura vremii, cât mai degrabă posibilitățile reduse de exprimare puse la îndemână constructorului ei. Căci cu toată sărăcia fațadelor lipsite de orice ornamentație, arta în proporționarea volumelor se menține încă aceeași, la fel ca la monumentele anterioare.

În sfârșit, biserica Mănăstirii Durău părăsește această legătură cu trecutul. Îmbrăcarea fațadelor sale în stilul neo-clasic, ce începea să se răspândească atunci în Moldova, ne arată încă o dată acea preocupare de a se menține în pasul vieții prin aplicarea noilor formule apărute în arhitectura epocii.

Spre deosebire însă de exemplele din trecut, nu mai există aici interpretarea personală a meșterului, care dădea o înfățișare proprie monumentului. Încătușată în legile

⁵¹ Gh. Balș, *op. cit.*, *passim*.

⁵² Vezi nota 18.

stricte ale ordonanței clasice, viitoarea arhitectură de zid a bisericilor ce vor fi construite de acum înainte în regiune își va pierde orice personalitate.

Alături de arhitectura religioasă, vechea arhitectură civilă este reprezentată și ea în regiune prin „Palatul Cnejilor” de la Schitul Hangu. Se știe că asemenea așezări întărite s-au înmulțit în cursul veacului al XVII-lea din cauza nesiguranței acelor vremuri, când deseale incursiuni de pradă au silit curțile și mănăstirile să se înconjoare de ziduri înalte de apărare⁵³.

Dispoziția sistemului de apărare de la Schitul Hangu este alcătuită după tipul obișnuit. Curți patrulete, împrejmuite cu ziduri înalte și groase de piatră, turnuri rotunde sau pătrate la colțuri, drum de strajă și metereze prevăzute pentru tragere în față și de flanc se găsesc la multe așezări întărite similare în Moldova de atunci și, desigur, că nu o dată au fost puse la încercare aceste întărituri.

În sfârșit, au mai fost semnalate și cele câteva turnuri-clopotniță ridicate alături de biserici, care însă nu prezintă alt interes în afară de nota de pitoresc ce o introduc în peisaj. Astfel, cu ele se încheie capitolul monumentelor istorice de zid aflate în regiunea cercetată.

⁵³ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 302-310.

B. MONUMENTELE DE LEMN

„Ceea ce izbește dintâi pe călătorul care sosește în România este absența pietrei”⁵⁴, constata acum 30 de ani un străin care era și un bun cunoscător al arhitecturii Moldovei. Nicăieri nu ni se pare mai potrivită decât în valea Bistriței această observație a lui Paul Henry, observație dezvoltată într-un pătrunzător comentariu: „Acest fapt, de altfel, nu constituie o inferioritate. Există, alături de civilizația pietrei, și o civilizație a lemnului. Și n-ar fi tocmai just de a spune că prima a învins-o pe cea de-a doua (...). Peste tot unde domnește pădurea, arta lemnului a produs capodopere”.

Și într-adevăr, cu excepția celor câteva monumente mai importante prezentate în capitolul precedent, toate construcțiile din microregiunea Bicaz se făceau, în epoca feudală – și, într-o foarte mare măsură, se fac chiar astăzi – din lemn. Faptul este lesne de explicat prin excepționala abundență a materialului lemnos de bună calitate, precum și prin economia rural-forestieră pronunțată a populației, aspect care este studiat pe larg în volumul de etnografie al *Monografiei microregiunii Bicaz*.

Imensa majoritate a clădirilor de lemn este constituită, firește, din locuințele oamenilor cu anexele lor gospodărești, alături de care, însă, se întâlnesc și un număr însemnat de construcții cu caracter obștesc, ca biserici, mori, piue, trapeze etc. Dintre acestea, construcțiile utilitare, legate direct de cultura materială a poporului, sunt analizate din toate punctele de vedere în cadrul volumului de etnografie al monografiei. Rămân de cercetat aici construcțiile cu caracter cultural, în care interesul istoric sau caracterul de monumentalitate primează asupra elementului etnografic – în speță bisericile.

1. BISERICILE DE LEMN DIN VEACUL AL XVIII-LEA

Cercetarea bisericilor de lemn din zona lacului de acumulare Bicaz este deosebit de instructivă, ea oferind condiții optime pentru cunoașterea tipurilor arhitectonice și a metodelor de construcție folosite în Moldova în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Valea mijlocie a Bistriței fiind o regiune populată temeinic – mai mult prin imigrare din zonele vecine ale Moldovei și ale Transilvaniei, abia în veacul al XVIII-lea –, regiune în care biserici de sat nu se mai construieră, ci numai câteva sihăstirii, precum și cele două complexe mănăstirești din Buhalnița și al Pionului, cei care au ridicat primele lăcașuri în satele nou înființate au putut mai ușor adopta formulele constructive corespunzând gustului zilei decât populația zonelor de civilizație mai veche, statornică pe locurile sale și puternic legată de tendința de conservare a formelor arhitectonice din trecut. În ceea ce privește bisericile de lemn, în special, mai mulți cercetători au fost izbiți de practica seculară prin care biserica nouă care se construiește reproduce – în regulă generală – de cele mai multe ori până la identitate, pe aceea care a precedat-o: practică legată firește de simțul tradiției, dar și de o împrejurare caracteristică lemnului, și anume de posibilitatea de a refolosi părțile de material rămase sănătoase, material care va determina deseori forma și dimensiunile noii clădiri. Aceste împrejurări lipsind în zona despre care vorbim, cercetătorul are prilejul de a surprinde nealterate curente și metode constructive caracteristice epocii respective.

⁵⁴ P. Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, vol. I, Paris, 1930, p. 31-32.

Se știe că, exceptând un număr relativ neînsemnat de biserici din nordul Moldovei (reg. Suceava), la care puternice influențe ucrainiene au determinat apariția unui plan de tip central, bisericile de lemn din România aparțin marelui grup al bisericilor de tip longitudinal, răspândite într-o vastă zonă din Europa Centrală și Răsăriteană, care este caracterizat prin construcția din bârne orizontale și înșiruirea pe axa est-vest a celor trei încăperi de bază: altarul, naosul și pronaosul. Tiparul de biserică întâlnit în general pe întreg teritoriul țării noastre (în Țara Românească în forma ei cea mai pură, iar în Transilvania cu înfățișarea deseori modificată, înfrumusețată, printr-o suprastructură de proporții însemnate) este foarte apropiat de cel primitiv, vădind de cele mai multe ori o dezvoltare și mai accentuată a elementelor longitudinale, prin adăugirea unui pridvor tot pe axa principală a clădirii, în prelungirea pronaosului, și prin acoperirea corpului principal al construcției (naos-pronaos) printr-o singură boltă semicilindrică longitudinală.

Alături de acest tip apropiat de cel arhaic, există în Moldova și un subtip mai evoluat de biserică de lemn, pe care îl putem numi tipul „moldovenesc”, el fiind specific acestei provincii, tip care este și cel întâlnit exclusiv în zona de cercetare. La aceste clădiri naosul este lărgit lateral prin abside poligonale, vădit copiate după absidele bisericilor de zid de plan treflat; pronaosul, terminat la apus printr-o absidă poligonală cu trei laturi, are de obicei intrarea, cu sau fără pridvor, pe latura dinspre miazăzi; în sfârșit, diferitele încăperi sunt acoperite cu bolți piramidale independente, de cele mai multe ori octogonale, foarte ingenios construite și contribuind, prin înălțimea și forma lor, a da și interiorului bisericii o înfățișare cât mai asemănătoare aceleia a bisericilor de zid. Prin elementele amintite, această variantă se îndepărtează într-o oarecare măsură de tipul primitiv, vădind o concepție arhitectonică nouă, bazată mai puțin pe formele proprii arhitecturii lemnului – adică pe folosirea la maximum a lungimii materialului lemnos – și mai mult pe imitarea, în măsura în care lemnul permite acest lucru, a bisericilor de zid.

Deși este în general admis că bolta piramidală a bisericilor de lemn din Moldova nu este o formă de construcție proprie lemnului, „ci reprezintă o interpretare abilă a unui mod de construcție în piatră”⁵⁵, s-a susținut și părerea opusă, și anume că ea ar deriva din învelitoarea exterioară, piramidală, caracteristică arhitecturii de lemn, sau mai bine zis unei arhitecturi a lemnului, care – atunci când s-a stabilit tipul de biserică longitudinală cu acoperiș unitar – „fără îndoială din motiv că era mai practic, oferind un adăpost mai efectiv împotriva zăpezii, totuși s-au păstrat în parte neatinsse învelișurile piramidale, rămase învelișuri interioare. Însă pentru a încăpea sub noul acoperiș, acestora li s-au redus dimensiunile prin bârne așezate treptat pentru a restrânge baza, sau prin console învelite cu tavan de scândură orizontală”⁵⁶. Și autorul, care își sprijină teza pe studiul unei serii de biserici de lemn moldovenesti, printre care și bisericile aflate în zona lacului de acumulare Bicaz, din Râpciune și din Bistricioara, adaugă: „E un sistem menit să influențeze și arhitectura de piatră ulterioară”. Cât privește cel de-al doilea element caracteristic tipului „moldovenesc” de biserică de lemn, absidele laterale, același autor admite că ele reprezintă „un motiv străin de arhitectura de lemn”⁵⁷, cu alte cuvinte o înrâurire a arhitecturii bisericilor de zid.

⁵⁵ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 35. Cf. și idem, *Arhitectura populară română*, București, 1937, p. 124.

⁵⁶ V. Vătășianu, *Contribuții la cunoașterea bisericilor de lemn din Moldova*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, p. 417-418. Vezi și idem, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, p. 127.

⁵⁷ Idem, *op. cit.*, p. 416.

Ceea ce însă nu s-a subliniat îndeajuns – deși ni se pare destul de semnificativ – este tocmai faptul că, în afară de rare excepții, cele două elemente caracteristice menționate apar întotdeauna împreună. Dacă bolțile piramidale ar reprezenta într-adevăr o reminiscență a învelișului exterior al unui tip primitiv, ele ar trebui să apară tot atât de frecvent, chiar mai frecvent, la clădirile de tip longitudinal pronunțat, acestea fiind mai apropiate de tipul primitiv. Faptul că, dimpotrivă, bolțile piramidale se întâlnesc exclusiv – cel puțin pe teritoriul țării noastre – la un tip de clădire caracterizat și prin alte elemente, provenite indiscutabil de la arhitectura bisericilor de zid, constituie un puternic indiciu că originea acestor bolți trebuie căutată tot în această direcție.

Bisericile de lemn din zona lacului de acumulare Bicaz aparțin toate, repetăm, subtipurii mai evoluat, „moldovenesc”, de biserică. Singura clădire care face excepție de la această regulă – și aceea aflată în afara zonei de cercetare propriu-zisă – este biserica „Sf. Dimitrie” din Sabasa (com. Borca), construită din bârne ca celelalte, însă cu plan dreptunghiular. Dar se știe⁵⁸ că această clădire a fost inițial – adică la 1770⁵⁹ – un simplu paraclis de cimitir, puținii locuitori ai satului ducându-se la slujbe, prin podul de la Pârâul Pânteii, la Borca, iar înaintea construirii bisericii din Borca, la Medei. Când, la 1866, prezenta biserică s-a clădit „în jurul acei vechi”, forma acesteia a fost păstrată. Excepționând acest caz, neconcludent, absidele laterale și bolțile piramidale sunt elemente nelipsite la bisericile de pe valea Bistriței, de la Broșteni până la Bicaz. Formele lor variază însă de la un lăcaș la altul, după cum se va arăta la fiecare monument în parte.

Unitare din punct de vedere tipologic, bisericile de lemn din zona lacului de acumulare Bicaz se aseamănă între ele, cu mici variații, și prin tehnica construcției. Clădirea este din bârne de brad suprapuse (*Blockbau*) de 10-12 cm grosime, așezate orizontal și îmbinate cu grijă la capete după sistemul zis în „coadă de rândunică”; tăietura însă este, în general, mai puțin marcată decât la construcțiile de lemn din Țara Românească sau din Ardeal. Elementele șarpantei sunt prinse între ele și de pereți prin cuie groase de lemn. Clădirea este așezată pe un mic soclu de bolovani de râu, de formă mai mult plată, prinși sau nu în mortar. Ea este acoperită cu o învelitoare unitară de șită (draniță) în patru ape, care acoperă, rotunjindu-se, și absidele laterale, absida altarului și latura de vest, poligonală, a pronaosului; pridvorul și turla, atunci când acestea există, au un acoperiș independent, legat de cel principal.

Ca să reziste timpului și intemperiilor, materialul se alegea cu cea mai mare grijă și numai din sihlă, adică din pădurea deasă de munte, unde brazii cresc înalți și drepți, dezvoltarea în grosime fiind, în schimb, mai lentă și densitatea lemnului, în consecință, mai mare decât la lemnul obișnuit. Astfel de lemn, tăiat numai în lunile de toamnă și iarnă, este cel mai bun lemn de construcție și se numește în regiune lemn corovan⁶⁰. Când privește cuiele de lemn, am constatat că ele sunt de lemn de brad, de stejar sau de tei; cuie de lemn de tisă nu am găsit nici la construcțiile mai vechi.

⁵⁸ Informații de la învățătorul C. Berbecaru din Sabasa.

⁵⁹ După pomelnicul vechi al bisericii.

⁶⁰ Informații de la preotul Pantelimon Grigoriu din Răpciune.

a) BISERICA „SF. VOIEVOZI” DIN RĂPCIUNE⁶¹

Începem descrierea bisericilor de lemn din microregiunea Bicz cu această biserică, ca fiind și cea mai veche – cel puțin din câte ni s-au păstrat în forma lor originală – și de departe cea mai dezvoltată, atât din punct de vedere arhitectonic, cât și ca decorație (fig. 153/4-5). În unele privințe ea poate fi socotită drept prototipul bisericilor de lemn din zonă, astfel încât cercetarea ei amănunțită va folosi și pentru cunoașterea monumentelor mai noi ce i-au urmat.

Biserica datează din anul 1773, după cum rezultă din următoarele inscripții:

Săpat pe grinda de deasupra intrării în pridvor: *Anii de la zidirea lumi(i) 7281 (1772-1773)* (cifra 1, care nu a încăput pe grindă, a fost săpată, în continuare, pe stâlpul lateral din dreapta).

Pe grinda de deasupra intrării în pronaos: *Ani(i) de la întruparea D(o)mnului 1773.*

Pe stâlpul din dreapta ușii de intrare în pronaos: *Și au luat începutu a se face această sf(ă)ntă biserică în luna lui aprilu în 22 de zile și o au săvârșit în ...* (inscripția a rămas necompletată) (fig. 153/3).

Datele de mai sus sunt confirmate și precizate în pomelnicul bisericii, făcut cu prilejul reparațiilor și zugrăvelilor din 1834 – un panou de lemn în formă de triptic, pictat în față cu Buna Vestire și scris caligrafic cu pensula –, pe care, la coloana 3, citim: *Pomelnicu ctitoricescū acelor întâi carele au agiutatū la facirea sfinti biserici din satul Răpciunea. In ani(i) dila Hs. 1773 nov., 8, fiindū Domnū țări(i) Grigore Ghica voevod. Data, care corespunde cu hramul bisericii, este desigur și aceea a sfințirii lăcașului. Urmează numele tuturor sătenilor care au contribuit la ridicarea bisericii, în frunte cu *Theofil monah, Ana erei Ioanu ... etc.**

Biserica se înalță pe un mic tâpșan, la gura văii Răpciuniței, nu departe de apa Bistriței. Curtea bisericii, mai înainte și cimitirul satului, este înconjurată cu un zid de piatră, care – după cum rezultă din pomelnic – nu este contemporan cu construcția inițială, ci datează de la 1834: *1834. Acumū invecindū-se toate cele mai înainte înlăuntru ale sfintei beserici, acum iarăși s-au înnoit mai cu frumoașe podoabe de zugrăvitori, cumū și cu facierea zidiului tot acum ce s-au făcutū de izbavă prin agiutoriu numiților ctitori ce s-au scris numele sale spre veșnica pomenire și a tot neamulū lorū. Vii: Gheorghie cneaz, Ileana cneghina cu fii lorū. Răpoșai: Ralo și tot neamu. Erei Theodorū ...* Cei pomeniți sunt boierii cantacuzini, proprietarii moșiei Hangu, care – înainte de a ridica „Palatul Cnejilor” din satul învecinat Schit – își avuseseră reședința la Răpciune⁶².

Intrarea în curtea bisericii se face pe latura dinspre miazăzi, printr-o poartă largă, boltită; deasupra bolții a fost zugrăvită icoana hramului, astăzi cu totul ștearsă; se mai citește data: *1836 mai*. Lângă poartă se află o chilie veche, în fața căreia este o masă

⁶¹ După predarea la editură a prezentelor însemnări, biserica din Răpciune, neprețuită comoară de artă populară, a fost demontată și montată din nou la București, în cuprinsul Muzeului Satului. Operațiunea a fost efectuată în condiții desăvârșite, de către o echipă de tâmplari din partea locului, sub controlul permanent al responsabilului muzeului. Monumentul nu a suferit nici o modificare, decât s-a desființat cafasul din pronaos – adaos neoriginal și inestetic –, redându-se astfel interiorului înfățișarea sa inițială. De asemenea, s-a adus și s-a așezat la locurile respective, fără nici o modificare, întreaga zestre de mobilier și icoane a bisericii.

⁶² „Cneazul” Gheorghie Cantacuzino este cunoscutul personaj, care – după ce s-a întors în țară din Rusia în 1814 și a fost unul din capetele revoluției de la 1821 – a construit, cu fiii săi, „Palatul Cnejilor”. Ileana (Elena) „cneghina” este soția sa, născută Gorceakof. Matei este marele vistier Cantacuzino, cel plecat din țară cu armatele rusești în 1792, tatăl lui Gheorghie. Ralu este soția lui, mama lui Gheorghie, născută Callimachi.

alcătuită dintr-o lespede mare de piatră, așezată pe un pedestal de bolovani, ce se folosește pentru aghiasmă și litia. O porțiță de fier nouă, precedată de câteva trepte de piatră, dă acces în colțul dinspre nord-est al curții bisericii. Înfașurarea generală a așezării, cu clădirile patinate de vreme, cu priveliștea deschisă larg pe valea Bistriței, iar în spate dominată de Ceahlău, este cât se poate de pitorească.

Biserica se înalță pe o temelie de piatră brută, înaltă de 20-40 cm peste nivelul solului; urmează talpa, groasă de 30 x 20 cm, cu muchia superioară tăiată oblic, pentru a o prezerva de infiltrațiile apelor de ploaie, peste care se ridică peretele, din grinzi de brad de 25-35 cm lățime și de 10 cm grosime, bine netezite și îmbinate cu grijă la capete în „coadă de rândunică”.

Biserica are forma obișnuită în regiune, fiind compusă dintr-un naos dreptunghiular, mărit lateral prin două abside pentagonale; din absida altarului, de asemenea pentagonală, din pronaosul cu extremitatea vestică în trei laturi; în sfârșit, dintr-un pridvor aproape pătrat, lipit de peretele sudic al corpului principal, peste care se înalță o turlă-clopotniță pătrată.

Atât prin proporțiile sale, cât și prin bogăția ornamentației, pridvorul bisericii din Răpciune, pentru care există și dovada documentară că face parte din construcția originală, constituie elementul cel mai de seamă al monumentului. Trebuie însă precizat că, exceptând micul grup de biserici executate de același meșter sau după același izvod, bisericile de lemn mai vechi din zona lacului de acumulare Bicaz ori n-au avut pridvor la origine, ori au avut pridvoare improvizate, nefăcând parte din clădirea originală. Cu atât mai mult supraînălțarea pridvorului cu o turlă-clopotniță masivă nu poate fi socotită caracteristică bisericilor de lemn din zonă. Nu ar fi exclus să vedem aici influența monumentelor de zid ale epocii, caracterizate – după cum s-a văzut mai sus⁶³ – tocmai prin prezența unui turn-clopotniță alipit lateral bisericii.

Pridvorul deschis pe stâlpi de lemn, așezat în fața intrării, are câte trei deschideri pentru fiecare latură, încadrate cu stâlpi prelucrați în formă de colonetă în partea superioară și legați cu un parapet de scânduri în partea inferioară. În față cei doi stâlpi centrali sunt înlocuiți prin doi ușciori masivi de lemn, mărgininând golul intrării în pridvor, legați în partea superioară printr-o grindă-buiandrug cioplită în arc.

Fiecare stâlp este împreunat cu grinda sprijinită deasupra prin doi subțiori (contrafișe) îmbinate cu ambele piese în „coadă de rândunică” la jumătatea lemnului. Prin cioplirea pe o linie curbă a subțiorilor și a părții inferioare a grinzii, constructorul a transformat deschiderile dintre stâlpi în arcade de lemn, imitând arcadele unei clădiri de zid. Aceste arcade sunt decorate prin câte trei bumbi semicilindrici cuprinși din lemn de pe urma cioplirii și ornamentați cu creștături.

Colonetele din partea superioară, de secțiune pătrată, cu muchiile teșite, mai subțiri înspre bază și capitel, sunt frumos decorați prin creștături cu câte un inel central, și prin ornamente în forma unor înflorituri piramidale pe fețele superioare ale fusului. Ușciorii intrării în pridvor sunt împodobiți cu câte un ornament săpat în formă de lujer, cuprins între două chenare ce se prelungesc și pe bârna de sus: cel exterior în formă de funie simplă, întreruptă printr-o cruce trifoliată. Partea superioară a stâlpilor este decorată prin câte o rozetă cu creștături geometrice în jurul unei flori centrale.

Tocul ușii de intrare în pronaos este, de asemenea, bogat împodobit: decorația cuprinde un chenar exterior mai lat, cu creștături geometrice, și unul mai subțire, în formă de funie împletită. Între ele, fiecare stâlp este decorat jos cu câte un ornament complicat, alcătuit

⁶³ Vezi concluziile de la capitolul I.

dintr-o cruce trifoliată cuprinsă într-un cerc dințat din care răsare o lălea. Deasupra este săpat un ornament de o desăvârșită eleganță a liniei, compus din aceeași înfloritură piramidală ca pe stâlpii pridvorului, completată însă în partea superioară printr-o floare mai mare și două flori laterale mai mici, ale căror tulpini redau întrucâtva forma și mișcarea unei perechi de brațe omenești; acest ornament – pe cât de frumos, pe atât de original – evocă fără să vrei o siluetă feminină, asemănătoare reprezentărilor antropomorfe de pe unele covoare oltenești. În colțul de sus al pervazului stâlpii sunt decorați cu câte o rozetă mare cu motiv floral, deasupra unei rozete mai mici cu motiv solar. Bârna de peste ușă este decorată în centru cu o cruce identică cu cea de la intrarea în pridvor. Amintim că pe tocul ușii de intrare în pronaos sunt săpate cele două inscripții redade la începutul descrierii. Tavanul pridvorului este construit din dulapi așezați oblic peste un rând de grinzi transversale, ornate cu câte un șir de rozete.

Pe peretele din spate al pridvorului sunt scrise cu vopsea neagră o serie de însemnări, care – deși fără legătură directă cu istoricul monumentului – prezintă interesul de a evoca evenimentele politice sau fenomenele naturii, de care oamenii au rămas, în vremea lor, mai impresionați. De pildă:

Să se știe cândă au intrat Muscali(i) în Moldova, în anu 1828 april 23.

Să se știe cândă au fost iarna ce mare și gero(a)să, la anu 1830.

Cândă au fost iarna ce mare, în 1830, și omătu de 17 palme.

La anul 1843, de cândă au fost iarna ce bună și fără omăt și cald.

De asemenea, în interiorul bisericii, deasupra ușii de intrare:

La anu 1831 vara s-au întâmplat o gro(a)znică moarte (de) holeră, (s-a dus) buhu în toată țara.

La anul 1865, luna octomvrie 20, au fulgerat boala holeri(i) la comuna Bistricioara.

La anul 1867 iulie au venit lăcustele.

Turla pătrată, scundă, are baza cuprinsă adânc în acoperișul pridvorului; partea sa superioară constituie un balconaș amintind pe acelea ale bisericilor maramureșene și constituit dintr-un parapet de scânduri căptușite cu șindrilă, peste care se deschid, pe fiecare latură, câte două arcade asemănătoare aceloră din pridvor, sprijinite pe stâlpi neornamentați. Turnul se încheie printr-un coif piramidal cu patru laturi. În clopotniță se află două clopote, unul cu inscripția: *Ani(i) de la Hristos 1786, Simionu*, iar celălalt cu inscripția: *Ionu popa 1806*.

Un alt element arhitectonic care împodobește exteriorul bisericii din Răpciune este acela rezultând din prelungirea și încrucișarea, la colțurile clădirii, a celor trei bârne superioare, ale căror capetele, tăiate în mai multe profile rotunde, sunt decorate cu trei rozete. Aceste console au, de altfel, și un rost constructiv, și anume de a sprijini streășina. Elementul decorativ de mai sus – des întâlnit la bisericile atât din Țara Românească, cât și din Transilvania – nu apare decât la puține biserici de pe valea Bistriței.

Ferestrele – una la pronaos, pe axa principală, câte una la fiecare absidă laterală și una la altar – sunt cele vechi, înguste, cu chenar decorat cu motive asemănătoare aceloră ale ușii de intrare în biserică și prevăzute cu gratii de fier forjat, de asemenea originale. O ferestruică mică luminează firida proscomidiei.

Acoperișul în patru ape este rotunjit la extremitățile clădirii și ușor ondulat lateral pentru a cuprinde și cele două absidiole. Pridvorul are învelitoarea independentă în trei ape, îmbinată cu aceea a corpului principal la nivelul parapetului clopotniței. Cele două extremități ale coamei și coifului turlei-clopotniță sunt decorate cu câte o cruce încălecând semiluna, cu bogată legătură în fier forjat.

Din pridvor se intră în pronaos, tăiat în toată porțiunea dinspre apus printr-un casaf masiv, destul de inestetic, făcut la 1850-1860, biserica fiind neîncăpătoare. Lângă peretele nordic al pronaosului se vede suportul circular din lemn al cristelniței, înfipt într-o gaură anume săpată în dușumea pentru scurgerea, după botez, a apei sfințite. Pronaosul este despărțit de naos printr-o arcadă largă sprijinită pe doi stâlpi și decorată pe intrados cu o serie de noduri semicilindrice cioplite în lemn. Arcada centrală este încadrată, într-o parte și alta, prin câte o deschidere, de asemenea arcuită și decorată în același fel. Aceleași noduri semicilindrice decorează fața inferioară a grinzii de la deschiderea absidelor laterale, precum și intradosul arcadei de deasupra firidelor proscomidiei și diaconicului. Catapeteasma este așezată, ca la toate bisericile de lemn din regiune, la o distanță de cca. 1 m în fața decroșului absidei altarului, rezultând astfel un spațiu liber, într-o parte și alta a altarului, constituind locul celor două anexe.

Bolțile, foarte ingenios construite, sunt caracteristice bisericilor de pe valea Bistriței. Bolta pronaosului are forma unci piramide cu opt laturi curbe convergente, acelea din dreptul pereților mai late decât cele dinspre colțurile încăperii; sus, la cheie, bolta se termină printr-un mic disc orizontal. Baza octogonală a piramidei a fost obținută prin reducerea deschiderii de-a lungul laturilor exterioare sud, vest și nord, prin porțiuni de tavan orizontal și prin închiderea celor două colțuri dinspre naos cu câte un mic tavan triunghiular, care nu mai apare – nefiind necesar – pe latura vestică poligonală. Bolta este construită din scânduri așezate orizontal, pe un schelet interior aparent, alcătuit din 12 bârne arcuite, opt corespunzând muchiilor celor opt fețe ale piramidei și câte una întărind la mijloc cele patru fețe mari; aceste 12 nervuri se termină jos prin câte un cap proeminent, cioplit în chip de consolă.

Bolta naosului, construită după același sistem, este înălțată decât cea a pronaosului și diferă de aceasta prin faptul că scheletul de susținere este exterior, vizibil din pod, scândurile fiind bătute pe fețele interioare ale nervurilor. Partea orizontală care delimitează baza octogonului cuprinde aceleași fășii înguste de-a lungul laturilor nord și sud, o porțiune de tavan mai lată înspre apus și, în sfârșit, aceleași suprafețe triunghiulare la cele patru colțuri; la cheie bolta se termină printr-un mic disc octogonal, de care atârnă policandrul de fier forjat. Latura estică a octogonului este mai mare și alipită de catapeteasmă, iar fața bolții piramidale are o înclinare mai mică, fiind legată de bolta altarului.

Absidele laterale sunt acoperite cu câte o boltă formată din cinci fețe ușor rotunjite, corespunzând celor cinci fețe ale anexei: o față dreptunghiulară mai mare în centru și câte două fețe laterale mai mici, sprijinite pe nervuri interioare.

Absida altarului este acoperită cu o boltă semicilindrică înălțată, legată de bolta naosului și sprijinită pe o grindă mediană și pe trei arcuri-dublouri de lemn rotund, terminate prin capete cioplite la partea inferioară. Bolta, prelungită până aproape de extremitatea absidei, este închisă printr-o semicalotă alcătuită, după traseul porților absidei, din trei fețe ușor curbe: o față mai mare, romboidală, și două fețe laterale triunghiulare, sprijinite și ele pe nervuri terminate în chip de console. Firidele proscomidiei și diaconicului sunt prelungite în sus, deasupra despărțirii arcuite menționate, prin câte o nișă cu tavan drept de scânduri, folosită pentru depozitare de obiecte.

Zugrăveala, icoane, mobilier

La origine biserica din Râpciune era cu bârnele aparente pe dinăuntru, ca și pe dinafară. În 1834, când biserica – după cum lămurește pomelnicul din acel an – s-a „înnoit mai cu frumoase podoabe de zugrăvitori”, enoriașii, în dorința de a avea o biserică cât mai

frumos decorată, i-au zugrăvit pereții interiori în imitația bisericilor de zid. O pictură similară – executată întocmai după aceeași tehnică – o vom constata, de altfel, la bisericile din Hangu, Schit și Bistricioara, clădite în anii 1829, 1830 și 1831. Fenomenul este caracteristic pentru mentalitatea epocii Regulamentare, epocă de modernizare incipientă și de oarecare dezvoltare a conștiinței sociale în mediul rural, când bisericile încep a se clădi mai mari, când unele dintre ele se tencuiesc, când frumusețea arhaică a lemnului începe a nu mai fi înțeleasă, pentru a deveni cu timpul un factor de rușine.

Ca vopseaua să prindă pe lemn și să reiasă mai bine, peretele perfect netezit a fost mai întâi acoperit cu un strat subțire de ipsos, după ce interstițiile dintre grinzi fuseseră în prealabil astupate pe toată lungimea lor, prin fâșii de pânză lipite foarte solid cu clei. Pe peretele astfel pregătit s-a executat pictura în temperă, care însă, cu toate precauțiile luate, a devenit cu vremea întunecată și ștersă; în cele mai multe locuri scenele de abia se mai disting. Nici din punct de vedere artistic, nici iconografic, zugrăvelile din 1834 ale bisericii din Răpciune nu înfățișează elemente deosebite de interes. Părțile mai bine conservate sunt: cele din altar, reprezentând sfinți arhieri; Judecata cea din urmă, cu obișnuitele reprezentări ale raiului și ale iadului, de pe peretele nordic al pronaosului; precum și decorațiile din rozete, stele și benzi cu motive geometrice sau florale de pe bolți. Autorul zugrăvelilor este probabil Ioan zugravul, cunoscut zugrav de biserică și icoane de pe la jumătatea veacului al XIX-lea, care era din Răpciune, figurează în pomelnici și a zugrăvit o serie de icoane pentru biserică.

Catapeteasma, bogat săpată, zugrăvită și poleită, împreună cu icoanele ce fac parte integrantă din ea, este opera unuia din cei mai buni zugravi populari locali ai ultimelor decenii din veacul al XVIII-lea, Gheorghe zugravul; ea a fost însă reînnoită în mare parte la 1834 de Ioan zugravul. Întrucât acest meșter caută îndeobște în pictura sa să imite maniera predecesorului său, este uneori greu de deosebit lucrarea sa de a celui alt. De Gheorghe zugravul sunt sigur executate cele două icoane mari laterale, înfățișând pe Sf. Nicolae și Adormirea Maicii Domnului. Pe aceasta din urmă se află și iscălitura artistului: *Gh(eor)ghe, I(ea)t 7275 (1766-1767), zugraf*. Data, anterioară cu șase ani întemeierii bisericii, ridică o problemă, căci icoanele, în mod obișnuit, se comandau și se executau anume pentru biserică în curs de construcție, data de pe ele putând fi deseori folosită pentru datarea acesteia. Este de presupus, în cazul prezent, sau că icoanele au fost comandate din timp și că construcția a suferit o amânare, sau că icoana în chestiune, care nu face parte din seria celor patru icoane împărătești, a fost adusă la biserică din Răpciune din altă parte fie atunci când s-a construit biserică, fie ulterior. Pictura este remarcabilă prin corectitudinea execuției, prin frumusețea, varietatea și strălucirea culorilor, așternute armonios peste fondul de aur aplicat în prealabil pe ghips, prin expresia de adâncă întristare a personajelor, tratate cu îndrăznețe efecte de clar-obscur, în sfârșit, prin desăvârșita știință a compoziției, izvorâtă din cea mai bună tradiție bizantină. Tot opera lui Gheorghe zugravul par a fi, prin perfecta asemănare a compoziției cu aceea a icoanelor împărătești din biserică din Bicazul Ardelean⁶⁴, cele două icoane centrale: decorația jilțurilor pe care tronează Mântuitorul și Maica Domnului, forma piedestalului pe care se rezază picioarele lor, precum și a coroanelor de pe icoana Maicii Domnului, reprezentarea copilului Isus în postura și cu atributele de mare arhieru, sunt caracteristice interpretării lui Gheorghe zugravul; în schimb, factura indică mâna lui Ioan zugravul, care va fi repictat cu totul, fără a le schimba însă nimic din compoziție, cele două icoane. Același lucru se poate spune și de icoana hramului, Soborul sfinților arhangheli. A

⁶⁴ Vezi mai sus.

șasea icoană, Sf. Ioan Botezătorul, este sigur realizarea personală – destul de bună, de altfel – a lui Ioan zugravul. Ușile împărătești și, din icoanele mici ale catapetesmei, registrul prorocilor și poate al prăznicarilor par a face parte tot din lucrarea originală.

De Ioan zugravul mai sunt executate, în afară de pictura murală și de părțile arătate din catapeteasmă, mai multe icoane și iconițe. Pe o icoană a sfinților arhangheli, din pronaos, citim: *Această icoană ce s-au zugrăvit acum din nou prin osîrđia (roa)biei lui D(u)mnezeu Marii, soția lui Ioan popa, de carele s-au și plătit, pentru a lor veșnică pomenire, în biser(ic)a Răpciuni, în anul 1848 mai 1, de Ion zug(rav).* Pe o cruce din altar, pictată poate tot de Ioan zugravul, stă scris: *Această sf. cruce au cumpărat sora Palaghiia Dorneanca spre po(menire), 1845 noem(vrie) 29.*

În naosul bisericii din Răpciune se află un jilț arhieresc (fig. 155/4) decorat cu mai multe rânduri de mici vergele lucrate cu mâna în multiple profile rotunde, alternând cu benzi săpate în motive geometrice; speteaza se termină printr-un coronament decorat cu o bogată rozetă între două colonete având în vârf câte un medalion pictat cu chipul unui înger; urme de decorație policromă (verde și roșie) se mai disting pe alocuri. În afară de acest impunător jilț, se mai află în biserică un al doilea jilț, mai mic și cu o ornamentație mai simplă, precum și o serie de strane vechi, cu săpături în motive florale, solare sau geometrice, copiate după vechile izvoade. Pe o strană este săpat numele lui *Niculai Lupulu.*

Concluzii privind biserica din Răpciune. Bisericile de tip Răpciune

Cine va fi fost meșterul care a clădit biserica din Răpciune nu se știe. Tradiția locală pomenește de un iscusit meșter lemnar, Vasile, care ar fi fost gușat și de fel din Transilvania. Modul cum sunt executate arcadele pridvorului și ale turlei, precum – într-o oarecare măsură – și decorația capetelor grinzilor la colțurile absidelor ar putea indica o influență transilvăneană. În schimb, planul clădirii, proporțiile turlei, forma acoperișului și, în special, sistemul de boltire sunt caracteristice bisericilor de lemn moldovenești.

În privința ornamentației intrărilor în pridvor și în biserică nu dispunem de elemente care să îngăduie stabilirea unor analogii concludente, motivele folosite fiind îndeobște cele întâlnite pe ambii versanți ai Carpaților. Motivul lalelei, reprodus pe tocul ușii de intrare în pronaos, este caracteristic Ardealului. Cât privește ornamentul atât de original aflat mai sus pe același toc de ușă, înfloritura piramidală care constituie partea inferioară a ornamentului, repetată ca un leitmotiv pe stâlpii pridvorului și pe chenarul ferestrelor, se regăsește, de asemenea, tot pe tocul ușii de la intrare, la cel puțin două biserici din Ardeal: la biserica din Groșeni (reg. Oradea)⁶⁵ și, mai aproape de valea Bistriței, la biserica din Valea Bradului, com. Bicazul Ardelean (fig. 155/3). Trebuie precizat însă că prima biserică datează de la 1790⁶⁶, iar cea de-a doua este posterioară acestei date. Partea superioară, florală, a ornamentului, prin care meșterul i-a dat, fără să vrea credem – dat fiind locul pe care îl ocupă, la intrarea în biserică –, forma unei femei stilizate, trebuie interpretată ca o fantezie personală a artistului.

Nu se poate încheia prezentarea bisericii din Răpciune fără o scurtă privire asupra altor două biserici clădite foarte probabil de același meșter, tot pe valea Bistriței, în imediata apropiere a zonei lacului de acumulare Bicaz: bisericile din Fărcașa și din Broșteni⁶⁷.

⁶⁵ C. Petranu, *Monumentele istorice ale jud. Bihor*, Sibiu, 1931, pl. LXV.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁶⁷ În afară de cele trei biserici din Răpciune, Fărcașa și Broșteni, operele aproape sigur ale aceluiași meșter, se poate presupune că tot el va fi clădit alte două biserici, de mult dispărute, de pe valea Bistriței: prima biserică din Bistricioara, datată la 1775, și prima biserică din Galu, atestată documentar la 1790.

Biserica „Cuvioasa Paraschiva” din Fărcașa

A fost clădită probabil cu un an după biserica din Râpciune, presupunere bazată pe o inscripție de pe o veche strană: *Să (se) știe că am fă(cu)t eu această strană, Moisei Pliicu, l(ea)t 7282 (1773-1774)*. Prin plan, dimensiuni și înfățișare generală, biserica este foarte asemănătoare celei din Râpciune, cu unele simplificări însă: pronaosul are extremitatea vestică dreaptă, iar absida altarului are trei laturi, în loc de cele cinci obișnuite. Decorația exterioară este, de asemenea, mai puțin bogată, însă și mai puțin îngrijit lucrată: astfel, arcadele pridvorului, decorate pe intrados tot cu trei noduri cilindrice, au elementele lor constitutive (grinda de sus și cele două contrafișe) foarte puțin rotunjite; stâlpii sunt decorați cu un singur inel central; ușa de intrare în biserică, scundă (1,70 x 0,40 m), ușor arcuită, are săpat pe toc un simplu chenar în chip de funie împletită. Capetele grinzilor de sus sunt prelungite la colțurile absidelor și decorate cu creștături ca la biserica din Râpciune. De ferestre nu se poate spune nimic, ele nefiind cele originale. În interior, despărțirea dintre pronaos și naos are aceeași formă și aceleași noduri decorative pe intradosul arcadei centrale de la biserica din Râpciune, însă nu pe arcadele laterale. În sfârșit, sistemul de boltire este – cu mici deosebiri – același, exceptând absidele laterale, acoperite cu tavan în trepte.

Biserica „Sf. Nicolae” din Broșteni

Constituie a doua replică a bisericii din Râpciune. După cum rezultă dintr-o însemnare pe o Cazanie⁶⁸ (inscripția de pe tocul ușii de la intrare este prea ștearsă pentru a mai putea fi citită), construcția datează de la vâlcatul 7286 (1777-1778). Planul este cel cunoscut, cu deosebirea că clădirea este și mai scurtă (13 m în loc de 14,50 m) și că absidele laterale sunt cu trei nu cu cinci laturi. Aparent, biserica nu are soclu de piatră, în schimb talpa este formată din două rânduri de grinzi suprapuse, care se văd numai la altar și se pierd spre intrare. Stâlpii pridvorului nu au nici o ornamentație și sunt legați de grinda de sus prin contrafișe simple, nearcuite și neornamentate, ca și grinda însăși; deci, un sistem mai rudimentar chiar decât acela constatat la biserica din Fărcașa. Decorația – atât a intrării în pridvor, cât și a intrării în biserică -- amintește pe aceea a bisericii din Râpciune, redusă însă la elementele ei esențiale: chenarele duble, rozetele și cruciulița trifoliată de pe grinda superioară a tocului ușii de intrare în pronaos. Grinzile superioare ale pereților sunt, de asemenea, prelungite la colțurile clădirii și decorate în felul constatat la bisericile din Râpciune și din Fărcașa. În schimb, atât pervazul ferestrelor – care sunt cele originale –, cât și arcadele ce despart pronaosul de naos sunt lipsite de elemente decorative. În sfârșit, bolțile sunt construite după același sistem ca la celelalte două biserici din grup.

În concluzie, este în afară de orice îndoială că bisericile din Fărcașa și din Broșteni au fost executate de același meșter dibaci și artist, care făcuse cu un an și, respectiv, cu cinci ani înainte biserica din Râpciune. Planul și metodele constructive sunt aproape identice. Decorația însă, deși bazată pe aceleași elemente, este mai sărăcăcioasă la ultimele două construcții. Se poate spune chiar că dezvoltarea elementelor decorative merge descrescând în ordinea cronologică: de la biserica din Râpciune la aceea din Fărcașa și de la aceasta la biserica din Broșteni. Acest proces, petrecut într-un interval de timp prea scump pentru a putea avea la bază un substrat istoric sau social, trebuie legat de următoarea concluzie ce se desprinde din studiul clădirilor – atât religioase, cât și civile – din regiune: și anume că tendința de a împodobi clădirile cu bogate elemente decorative este opusă geniului creator

⁶⁸ P. Gheorgheasa, *Monografia ... com. Broșteni*, București, 1906, p. 91.

moldovenesc, minunata realizare de la Răpciune, repetată la un nivel mai modest la Fărcașa și la Broșteni, rămâne oarecum în afara adevăratei linii artistice moldovene.

Meșterului bisericii din Răpciune i s-au mai atribuit două biserici de lemn din Transilvania, a căror asemănare cu cele trei monumente descrise mai sus este într-adevăr foarte mare: biserica veche din Tulgheș (la gura văii Marpotoc) și biserica din Valea Bradului (com. Bicazul Ardelean). Amândouă bisericile fiind situate în zona luată Moldovei în 1775, s-a crezut că ele fac parte din aceeași serie cu cele cinci, din anii 1773-1778, de pe valea Bistriței, fiind executate de același meșter în aceeași perioadă, probabil înainte de 1775. Harta austriacă din 1790, precum și descrierea topografică care o însoțește, atât de exacte în indicațiile lor, exclud însă această ipoteză, deoarece satul Tulgheș (Tuldiesch) este indicat pe hartă⁶⁹ și descris⁷⁰ fără biserică, numai cu „câteva case proaste de lemn”, iar unica – la acea dată – biserică din Bicazul Ardelean este figurată în centrul satului, între confluența văii Cremenișului și a văii Jidanului (vechea denumire a văii Bradului de astăzi)⁷¹. În concluzie, bisericile din Tulgheș și din Valea Bradului pot fi într-adevăr socotite – pe baza caracteristicilor lor arhitectonice – ca făcând parte din monumentele de „tip Răpciune”, în același mod ca biserica din Galu, construită la 1818. Posterioare încă cu cei puțin 15-20 de ani exemplarelor de pe valea Bistriței, ele vădesc o influență artistică venită din Moldova în Transilvania.

b) PRIMA BISERICĂ DIN HANGU

Prima biserică de mir din zona lacului de acumulare Bicaz a fost, probabil, aceea din Hangu (din Gura Hangului), care a precedat actuala biserică de lemn și era situată în partea dinspre nord-vest a curții acesteia. Se știe, de altfel – și săpăturile arheologice au confirmat –, că satul Hangu se numără printre cele mai vechi așezări de pe valea mijlocie a Bistriței. Săpăturile întreprinse în curtea bisericii din Hangu au arătat că fostul lăcaș fusese clădit peste un vechi cimitir, un mormânt aflat sub naos, în care s-a găsit o monedă de la 1694, permițând datarea sigură a construcției după acel an.

Biserica era alcătuită din pronaos, naos cu abside laterale și altar. Intrarea era pe latura sudică și pare a nu fi fost acoperită, deoarece în apropierea ei nu s-a găsit nici o urmă de stâlp. Biserica avea temelii din bolovani de râu; ea era pavată în interior și, pare-se, la intrare, de o parte și de alta a scării, cu lespezi de piatră.

Se păstrează în actuala biserică de lemn din Hangu, construită în 1829, o pereche de uși împărătești vechi, precum și o serie completă de icoane împărătești de factură arhaică, nedatate și nesemnate, având aceleași subiecte ca icoanele cu care au fost înlocuite în 1795, precum și cu cele actuale, ceea ce arată că ele sunt icoanele originale ale primei biserici⁷². Ulterior, la 1795, catapeteasma originală a fost înlocuită cu alta nouă, moștenită apoi de cea de-a doua biserică și mutată în anul 1954 la biserica cu hramul „Pogorârea Sfântului Duh” din Bicazul Ardelean. Este o lucrare foarte importantă, una din cele mai izbutite catapetesme de pe valea mijlocie a Bistriței, cu bogate sculpturi în frunze de acant la ușile împărătești, colonetele despărțind icoanele împărătești săpate în motive de crini și de ciorchine de struguri, rame sculptate la icoanele împărătești și subîmpărătești, friza de sus și despărțiturile dintre prăznicare, de asemenea, cu artistice săpături; în schimb, cele

⁶⁹ H. von Oztellowitz, *hartă cit.*, pl. 44.

⁷⁰ *Topographische Beschreibung* ..., ff. 90-91.

⁷¹ H. von Oztellowitz, *hartă cit.*, pl. 47.

⁷² Descrierea lor în paginile anterioare.

două registre superioare nu par a face parte din lucrarea originală. Pictura icoanelor, exceptând unele părți restaurate la 1844 (dată semnată pe catapeteasmă), este opera originală a talentatului zugrav popular de icoane Gheorghe, care este și semnat pe icoanele centrale: *Gheorghie zugraf, 1795*. Se constată la lucrarea aceasta aceeași factură precisă și același colorit frumos și nuanțat ca la icoanele împărătești ale bisericii din Râpciune.

Afirmația noastră că icoanele din 1795 nu sunt cele originale și că prima biserică din Hangu este anterioară acestei date este în afară de orice îndoială, căci fostul monument figurează în harta lui Otzellowitz din 1790⁷³ și în descrierea anexă⁷⁴. Construirea bisericii se situează, deci, sigur între datele extreme 1694 și 1790. Trebuie ținut însă seama de faptul că înlocuirea catapetesmei originale la 1795 implică, negreșit, faptul că aceasta se învechise atunci, ceea ce ne îngăduie să presupunem că prima biserică din Hangu a fost ridicată mai aproape de prima din cele două date amintite, adică în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, eventual în ultimii șase ani ai veacului al XVII-lea. Această ipoteză este, de altfel, confirmată și de materialul arheologic rezultat din săpături.

c) BISERICA „BUNA VESTIRE” DIN GURA LARGULUI

Tot din prima jumătatea a veacului al XVIII-lea pare a fi și biserica din Gura Largului, cunoscută îndeobște sub denumirea de „biserica din coastă” (fig. 155/1). Astfel, cel puțin, stăruie tradiția locală, conform căreia un vechi schit ridicat de Petru Rareș la Gura Largului ar fi fost, „acum mai bine de două sute de ani”, reclădit pe actualul loc. După sinodul bisericii din 1872, „începerea zidirii nu se știe, iar la 1741 s-a înnoit prin osârдіia lui Ion Bălan și soția Ecaterina”⁷⁵. După anuarele bisericești vechimea bisericii este „necunoscută”⁷⁶.

Tradiția întemeierii unui schit la Gura Largului de către Petru Rareș se sprijină pe cunoscutul pasaj din cronică, care relatează evenimentele din luna septembrie 1538, când domnul, izgonit din scaun, a fost nevoit să fugă în Ardeal. După un scurt popas efectuat la 18 septembrie la Mănăstirea Bistrița, domnul – spune cronică – „intrând în munte într-adânc, fără drum, fără poață, au dat la strâmtori ca acelea de nu era nici de cal nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Și așa 6 zile învăluindu-se prin munte, flămând și trudit, au nemerit la un pârâu ce cura spre săcui, și mergând spre pârâu în jos, au dat preste niște pescari, carii, dacă i-au luat seamă, cu dragoste l-au priimit”⁷⁷. Muntele peste care a trecut fugarul ar fi cel numit de atunci Petru Vodă, unde se aflau păduri întinse și locuri neumblate. În același timp, Elena – doamna lui Petru Rareș – ar fi trecut pe alt drum, dinspre Târgu Neamț și Crăcăoani, pe „calea mare”, peste „dealul Doamnei”, ajungând în valea Bistriței la gura Hangului. De aici, luând urma drumului, a ajuns în Gura Largului; apoi, pe valea Bistricioarei, amândoi au trecut spre Ciceu. Ei s-ar fi legat atunci să ridice o biserică la Gura Largului, biserică – afirmă în continuare legenda – care a și fost construită după reîntoarcerea lui Petru Rareș în scaun (1541).

⁷³ H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 34.

⁷⁴ *Topographische Beschreibung ...*, ff. 70-71.

⁷⁵ Arhivele Statului Iași, *Sinodice*, 1872. Menționăm că informațiile date de seria sinodicelor din 1872 sunt, în general, nesigure. În cazul prezent însă, formularea precisă a informației lasă de bănuț că ea se sprijină pe un temei documentar. De altfel, numele ctitoricei se regăsește pe o icoană veche din biserică.

⁷⁶ *Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor*, 1930, p. 189.

⁷⁷ Gr. Ureche vornicul și Simion dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, Craiova, f.d., p. 102-103.

Nici o urmă materială nu se găsește la fața locului a presupusei ctitorii a lui Rareș. Așa-zisul „brâu al lui Petru Rareș”, păstrat în biserică, este un brâu preoțesc obișnuit, din veacul al XVIII-lea. Documentar, biserica este atestată de harta austriacă din 1790⁷⁸ pe locul ei de astăzi. Existența monumentului în veacul al XVIII-lea mai este documentată pe câteva strane vechi, cărți, icoane și alte odoare ce vor fi descrise la locul cuvenit. Cel mai vechi obiect datat – un sfeșnic de alamă din 1741 – îngăduie datarea bisericii, cu destulă probabilitate, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. De altfel, trebuie remarcat că data coincide cu aceea a „înnoirii” bisericii indicate de sinodic, înnoire care în realitate va fi fost probabil o construcție din temelie.

Cercetarea actualei clădiri arată că ea poate fi din veacul al XVIII-lea, fără ca să se poată preciza nimic mai mult. În orice caz, aspectul ei inițial a suferit serioase modificări în urma restaurărilor efectuate spre sfârșitul veacului al XIX-lea. Pentru primele șase decenii ale veacului al XIX-lea suntem lipsiți de orice informație privind monumentul, în afară de catagrafiile timpului⁷⁹, care dovedesc că biserica nu a încetat de a exista, cel puțin până la 1845, data ultimei catagrafii. Pe la 1860, se vede că ea ajunsese în atare degradare, punându-se problema zidirii ei „din nou”, căci pe o Psaltire tipărită la Mănăstirea Neamț în 1817 citim: *Această carte ce să numește Psaltire s-au dat sfinții biserici ce să zidăște din nou, hramul Bunei Vestiri, iară cine va îndrăzni ... etc.* Apoi, cu alt scris: *Fiind că biserica cu hramul Bunei Vestiri nu s-au zidit, să dăruiește bisericei cu hramul Sf. Ierarh Nicolae din Poiana Teiului ce să face acum din nou, unde să fie pentru slujba bisericei neștrămutat, spre pomenirea me și a tot neamului meu. Anul 1861 februarie 23. Ireamie monah din s(fânta) m(ănăstire) Neamțului.* Nu se știe dacă biserica a fost totuși refăcută în acea vreme. Faptul că atunci s-a clădit, în imediata apropiere, biserica de proporții importante din Poiana Teiului ne face să credem că cea „din coastă” a rămas mai departe în stare de cvasi-părăsire, până în anii 1892-1894, când – după cum se știe din arhiva bisericii – clădirea a fost renovată radical.

Biserica, construită din grinzi orizontale, este astăzi – ca multe biserici de lemn din regiune – urâtită printr-o căptușeală exterioară din scânduri așezate vertical, de dată mai recentă (fig. 155/1). Talpa, așezată peste un soclu de bolovani prinși în mortar, este protejată de jur-împrejur de infiltrațiile apelor de ploaie printr-o scândurică oblică. Planul clădirii a fost la început cel obișnuit, cu pronaosul terminat poligonal, cu absida altarului și absidele laterale pentagonale și, după cât se pare, fără pridvor. Astăzi, în urma lucrărilor de renovare de la 1892-1894, pronaosul a ajuns retras față de naos, prin lărgirea acestuia în porțiunea dintre pronaos și absidele laterale. Pridvorul (fig. 155/2) datează, de asemenea, de la 1892-1894, biserica fiind lipsită la origine, ca și prima biserică din Hangu, de această încăpere; pridvorul era atunci deschis, cu câte trei colonete lucrate la strung în mai multe profile rotunde, sprijinind în fiecare parte laterală grinda de sus, fără arcade; în față era o intrare deschisă, mărginită de doi ușciori masivi. Astăzi pridvorul este închis cu scânduri.

Capetele grinzilor de sus ale pridvorului sunt prelungite la cele două colțuri din față și lucrate în mai multe profile rotunde decorate cu câte o rozetă, în asemănarea capetelor grinzilor bisericii din Răpciune. Exceptând acest element decorativ, care se datorează – ca și pridvorul însuși – lucrărilor de renovare, biserica de la Gura Largului nu are nici un fel de ornamentație exterioară. După cum am mai subliniat, sărăcia în elemente

⁷⁸ H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 134.

⁷⁹ Arhivele Statului Iași, *Catagrafia satelor din 1832, jud. Neamț, ocolul Muntelui*, f. 7; *Catagrafia din 1838*, f. 11 v.; *Catagrafia din 1845*, f. 57 v.

decorative este, cu rare excepții, caracteristică clădirilor de lemn din regiune. Acoperișul, refăcut pe de-a întregul la 1892-1894, are o formă plăcută, cu streșină foarte largă și ridicată în sus. Din păcate, el este deformat prin trei turnulețe de lemn înșirate pe coamă, făcute desigur în imitația acelorale ale bisericii vecine din Poiana Teiului.

Bolțile reprezintă un sistem de construcție deosebit de acela întâlnit la biserica din Răpciune, fiind construite fără nervuri și cu fețele formate din bârne cioplite suprapuse, îmbinate între ele la muchii. Ele au forma piramidal-octogonală, obișnuită în regiune, deschiderea bolții fiind însă redusă mult prin mărirea suprafeței de tavan orizontal ce le înconjoară. Sus bolțile sunt terminate cu un tavan drept octogonal. Semnalăm că bolta pronaosului este deplasată în chip apreciabil față de axa principală a clădirii. Naosul este acoperit cu două bolți distincte. Bolta principală, de pe axa transversală a absidelor laterale, prezintă interesanta particularitate de a fi alcătuită din două trunchiuri de piramidă suprapuse, al căror nivel de întâlnire este subliniat printr-un brâu ornamentat cu creștături ondulate. O a doua boltă, mai mică și sprijinită pe schelet exterior, de factură mai recentă, ocupă porțiunea vestică din naos, care înainte era sigur acoperită toată, ca și absidele laterale, cu tavan de scânduri. Altarul era acoperit, spre deosebire de bolta semicilindrică, obișnuită în regiune, tot cu o mică boltă octogonală, legată peste catapeteasmă de cea a naosului.

Biserica din Gura Largului este căptușită și pe dinăuntru cu scânduri. Pe fețele bolții pronaosului se văd urme de zugrăveli, probabil de la sfârșitul veacului al XIX-lea, cu motive florale, geometrice și zoomorfe (două păsări văzute din profil și un animal fantastic). Catapeteasma, ca și icoanele împărătești, par a fi opera zugravilor din Răpciune, care – în frunte cu Ioan zugravul – au pictat sau au reînnoit, prin anii 1830-1850, mai toate catapetesmele bisericilor din zonă. Icoana Maicii Domnului din strană, cu data de 16 ianuarie 1852, pare a fi făcută chiar de mâna lui Ioan zugravul.

Din zestrea originală a bisericilor se păstrează, pe peretele despărțitor dintre pronaos și naos, un panou întâișându-i pe cei 12 apostoli așezați pe scaune cu spătar, probabil o rămășiță de la catapeteasma originală; pictura naivă, populară, cu colorit sobru, este – din păcate – urât restaurată pe alocuri. O frumoasă icoană a Botezului Domnului reprezintă o danie a ctitoriței presupusei „înnoiri” din 1741, căci se citește pe ea inscripția: *Ace(a)stă ico(a)nă au plătit Catrina Bălăne(a)să*. Alte icoane și iconițe – fără inscripții – pot fi, de asemenea, datate în veacul al XVIII-lea: un Sf. Nicolae cu trăsături foarte stilizate, cu bogată mitră și veșminte arhieriești, bunecuvântând (fig. 156/1); o icoană a Bunei Vestiri de factură arhaică etc. (fig. 156/2).

Tot din veacul al XVIII-lea datează probabil și trei strane vechi, săpate în motive geometrice, care se numără printre cele mai izbutite din regiune. Pe speteaza uneia dintre ele este reprodușă, ca ornament principal, o față omenească stilizată, foarte expresivă, aproape caricaturală, motiv pe care nu l-am mai întâlnit la decorația mobilierului bisericilor din Moldova.

Din odoarele mai valoroase ale bisericii sunt de semnalat: sfeșnicul de alamă menționat mai sus, cu data de 1741, și – zgâriat – numele *Trifan*; un antimis din anul 1796 și altul din 1797 *iunie 21*; un brâu preoțesc din lână roșie acoperită cu împletitură de sârmă de alamă, încheiat cu două pastale de sidf montate în ramă de argint filigranat (fig. 156/3) și săpate artistic în chipul Sfinților Împărați; numele *Mariia* zgâriat pe verso, corespunzând cu acela al primei soții a lui Petru Rareș, va fi dat naștere tradiției atribuind acest frumos odor presupusului ctitor al primului lăcaș; în realitate, este o lucrare caracteristică veacului

al XVIII-lea, de altfel, circumferința brăului (1,20 m), nepotrivindu-se cu talia lui Rareș, care se știe că era mai mult uscățiv.

Inventarul relativ bogat în obiecte vechi al bisericii se întregeste cu un clopot pe care sunt gravate inițialele *K.L.*, deviza *Homo, memento mori* și data 1771; apoi cu o serie de cărți din veacul al XVIII-lea, fără însemnare de mână care să lămurească problema, atât de obscură, a trecutului monumentului.

d) BISERICA „SF. ÎMPĂRAȚI ȘI SF. PANTELIMON” DIN CÂRNU

Această bisericuță, astăzi cu totul ruinată, a fost clădită la 1791, dată însemnată pe un panou de lemn aflat odinioară deasupra ușii de intrare⁸⁰. Câteva amănunte suplimentare în legătură cu începuturile ei sunt date de pomelnicul original, un panou de lemn cu textul îngrijit zugrăvit, păstrat în biserica de zid a satului, în care se spune: *Pomelnicul de la biserica dumisale răposatului cuconului Panaiot din Cârnu, unde să prăznuiește și hramul sff(ă)ntul marele mucenică Pantelimonă. În domnie mări(i) sale Alecsandru Moruz voevod, iară cărna bisericii o purta Iacovă Mitropolitul. Văleat 1793.*

Ion episcopă, Iacovă episcopă, Antonie arhimandrită, Paisie.

Ctitorii bisericii aceștie: Ioan Panaite, Anghelina ... etc.

Dintre toate bisericile din zona cercetată, cea din Cârnu este cea mai mică: 11,5 x 5 m (fig. 157). Clădirea, așezată direct pe o temelie de bolovani de cca. 40 cm adâncime, prezintă o serie de particularități în plan. Astfel, peretele dinspre apus este drept și nu poligonal (excepție de la regula cvasi-generală, deja constatată la biserica din Fărcașa). Apoi absidele, atât absida altarului, cât și cele laterale, sunt mai puțin pronunțate ca de obicei, prima latură nefiind perpendiculară pe peretele respectiv al clădirii, ci pornind în unghi obtuz. Pridvorul este o construcție ușoară sprijinită pe patru stâlpi, de fapt o simplă apărare a intrării, care nici nu poate fi numită pridvor și care face totuși parte din construcția originală. Capetele celor trei grinzi superioare sunt prelungite la colțurile clădirii și cioplite în profile rotunde decorate cu creștături – întocmai ca la bisericile de tipul Râpciune –, element decorativ pe care nu-l vom mai întâlni de aici înainte la nici o biserică din zonă. Ferestrele sunt cele originale, cu rame masive neornamentate.

În interior biserica din Cârnu se prezintă astăzi goală, lipsită nu numai de orice mobilier, dar și de pereții despărțitori și de bolți, prăbușite sau demontate în ultimii ani. Din construcția originală au rămas numai scândurile superioare ale catapetesmei, străpungând pereții bisericii. În schimb, nu se vede nici o urmă a peretelui despărțitor dintre pronaos și naos, care totuși a existat, căci este însemnat pe o schiță executată în 1951. Faptul că acest perete nu era legat organic de clădire, ca tâmpla, dă de bănuit că biserica, la origine, nu ar fi avut decât o singură încăpere pentru credincioși, despărțirea dintre „biserica” și „tinda femeilor” fiind executată ulterior.

Pe aceeași schiță se vede și o porțiune din bolta octogonală a naosului, pe axa absidelor laterale și legată de peretele despărțitor dintre pronaos și naos printr-un sistem de grinzi *en encorbellement*, rezemate pe console fixate în pereții clădirii, sistem pe care îl vom mai întâlni numai la două biserici din Hangu, din veacul al XIX-lea, toate celelalte având extremitatea vestică a naosului acoperită cu tavan drept de scânduri.

⁸⁰ Informație de la preotul paroh. Noi nu am mai găsit acest panou. Pomelnicul și icoanele menționate mai jos se află astăzi în biserica nouă, de zid, din satul Izvorul Muntelui.

În biserica de zid a satului se păstrează șase icoane de mare frumusețe, provenite de la biserica de lemn. O serie de patru, alcătuită din cele două icoane centrale ale tâmplei și din icoanele celor două hramuri ale bisericii (Sf. Împărați și *sfântul muc(enic) Panăteleimon*) amintesc prin anumite trăsături (felul cum sunt lucrate jilțurile, coroanele de pe icoana Maicii Domnului, coloritul intens și frumos armonizat) de factura lui Nifon, zugrav care luca la Cerebuc prin anii 1785-1797, adică tocmai în timpul întemeierii bisericii din Cârnu. Celelalte două icoane, de format aproape pătrat (66 x 62 cm), înfățișând pe Mântuitor și pe Maica Domnului-bust, sunt – după cum atestă semnătura alambicată de pe icoana Maicii Domnului – executate de *Th(eodosie) zugravul*, element de frunte din pleiada talentaților zugravi de icoane populare din ultimele trei decenii ale veacului al XVIII-lea, cunoscut și prin alte lucrări, care vor fi semnalate la locul convenit. Aceste două icoane întrec toate celelalte realizări ale lui Teodosie zugravul prin frumusețea execuției, putând fi socotite drept cele mai strălucite exemplare de icoane populare din zona cercetată. Mântuitorul și Maica Domnului sunt înfățișați între figurile ornate ale Sfintei Fecioare și Sfântului Ioan Botezătorul, respectiv ale Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil. Culoarele calde, în special veșmântul de un admirabil roșu al Maicii Domnului, contrastează cu paloarea de ceară a fețelor. Ochii lungiți peste măsură, cu cearcăne adânci, trăsăturile puternic conturate prin procedeul, aplicat îndeobște de iconarii ruși, al îngroșării pastei în reliefuri groase, imprimă chipurilor o expresie de suferință intensă, însă stăpânită. Desenul extrem de fin al mâinii este, de asemenea, conturat în relief. Factura impresionistă a acestor două icoane este accentuată și de înfloriturile din colțurile de jos: un fel de buchete sau de arbuști foarte stilizați, de un verde închis, peste care artistul a azvârlit pete roșii de un mare efect decorativ.

e) BISERICA „TĂIEREA CAPULUI SF. IOAN BOTEZĂTORUL” DIN IZVORUL ALB

Acest lăcaș se poate data – cu aproximație – la 1792, pe baza unui clopot din acel an, aflat acum la biserica nouă din sat. Vechea biserică, părăsită și ruinată de mult, a ars în 1955.

Săpăturile arheologice efectuate în acest punct au scos la iveală, printre alte descoperiri, și planul fostului lăcaș. Clădirea, cunoscută și printr-un relevu executat înainte de dărâmare, avea dimensiunile de 10,40 x 4,30 m, fiind deci mai mică chiar decât biserica din Cârnu, cea mai mică dintre cele existente. Planul era cel obișnuit, biserica fiind compusă din naos cu altar și abside laterale cu cinci laturi, pronaos cu latura vestică poligonală și pridvor deschis pe latura dinspre miazăzi, sprijinind – pare-se⁸¹ – o turlă-clopotniță. Ambele încăperi erau boltite cu tavan drept, străpuns la mijloc de câte o cupolă octogonală, iar altarul cu o boltă semicilindrică legată de bolta naosului și închisă spre răsărit cu trei fețe triunghiulare înclinate. Din inventarul fostului lăcaș se mai văd în biserica nouă, în afară de clopot, câteva icoane și strane vechi.

Catapeteasma, dusă la 1936 la Schitul Durău, a fost ulterior trimisă la Schitul Rarău, la primul rămânând în păstrare numai cele patru icoane împărătești. Ele sunt opera talentatului zugrav de icoane Theodosie, care este iscălit – *De Th(eodosie)*⁸² *zugrav* – pe icoana Sfântului Ioan Botezătorul, icoana hramului. Aceasta – cea mai izbutită din serie – prezintă și puncte de interes iconografic. Premergătorul este înfățișat cu obișnuita îmbrăcăminte din blană de cămilă, peste care atârnă o hlamidă, și cu aripi frumos stilizate, de culoare plumburie cu reflexe metalice. În stânga sfântului Theodosie a înfățișat un copac foarte stilizat, cu trei

⁸¹ După informațiile localnicilor.

⁸² Vopseaua căzută.

coroane suprapuse, al cărui trunchi este străbătut de instrumentul supliciului Premergătorului – toporul ce a fost făcut din lemnul lui. Deasupra copacului este înfățișată tîpsia purtând capul tăiat al sfântului. Colțul inferior din dreapta este pictat cu vegetații stilizate.

La icoana Sfântului Nicolae sunt de semnalat cele două scene mici ce încadrează figura centrală. În stînga – patronul navigatorilor, pe prora foarte ridicată a unui vas, face față furtunii sub privirile înspăimîntate ale corăbierilor. În dreapta – o complicată arhitectură de biserică, cu cinci turle ascuțite și bogate decorații arhitectonice, simbolizează cetatea Nicheii, unde Sfântul Nicolae s-a ridicat împotriva lui Arie.

Fără a ajunge poate la valoarea artistică a celor două icoane din Cârnu ale aceluiași zugrav, icoanele împărătești ale fostei biserici din Izvorul Alb, executate în ciudate tonuri reci, metalice, printre care predomină cenușiul, verdele-cenușiu și albastrul-cenușiu, constituie o nouă dovadă a marelui talent al zugravului Theodosie, precum și a posibilităților lui variate de exprimare.

f) BISERICA „DUMINICA TUTUROR SFINȚILOR” DIN GRINȚIEȘU MARE

Lăcașul a fost ridicat la puțin timp după bisericile din Cârnu și din Izvorul Alb, la 1794. Amănunte interesante privind construcția sunt cuprinse în vechiul pomelnic (un triptic de lemn de tei în forma unor uși împărătești, pictat pe față cu Buna Vestire și cu textul caligrafiat cu pensula peste un strat subțire de ghips): *Pomelnicu besearicei din Grințiașu, unde se prăznuiește și hramul Duminica Tuturor Sfinților. S-au făcut bisărica aceasta în domnie domnului Suțul vov(o)d, iar cărma bisericei o purta Iacovu Mitropolitul Moldovei, văleat 1794.*

Citorii Toder Baloșu, acesta au dat 70 de lei. Erei Iacov, Nastasia, 50 de lei au dat, Constantin Vatavu cu Hristina au dat policandru. Vasile Vodă, Vîrvara, au dat 100 de lei. Neculai Vodă, Maria, au dat 17 lei. Rusa Bosuioc, 50 de lei. Gavrilă Postu, Paraschiva, 50 de lei. Mihai și fii săi Chirilu și Maria 50 de lei au dat. Mihăilă Olarul, Vîrvara, au dat 50 de lei. Glăgoraș a Florii, 4 lei. Urul Covăsan au dat fer. Nastasia iar au dat cue. Gheorghe Pantazi au dat veșminte la bisărică. Arghir au dat cue. Gligoriță iar au dat cue. Petre iar au dat cue. Ion Ioteșu au dat 5 lei. Ioniță Ungureanul au dat 4 lei. Vasile Chiorlisie, Maria, au dat 10 lei. Vartolomei, Dochița, au dat 10 lei. Tehodosie zugravul au dat 3 lei. Erei Grigorie, slujitorul bisăricei, osteneală au dat mai multă decât toți. Mihail Vodă au dat 3 lei. Macovei au dat 20 de lei. Dumnezeu să(-i) primească în veșnicile lăcașuri. Și s-au scris acest pomelnic cu sfatu a tuturor ctitorilor.

Amănunțita însușire a contribuțiilor mari și mici, în bani sau în materiale, aduce precizări în legătură cu procesul colectiv prin care, la o anumită etapă a dezvoltării satului, se ridică primul lăcaș de rugăciune. Pomelnicul consemnând aportul fiecăruia (în cazul de față, 23 de familii) la această acțiune însemnată din istoria satului se redacta *cu sfatu a tuturor ctitorilor*.

Printre donatori – cu o sumă modestă, mai mult simbolică, ca să poată intra în rândul ctitorilor – îl aflăm și pe Theodosie zugravul, care a pictat icoanele bisericii și, desigur, a scris și pomelnicul: frumoasa exprimare a frazei *iar cărma bisericei o purta ...* pe care am mai întâlnit-o la pomelnicul bisericii din Cârnu nu lasă nici o îndoială în această privință.

Se vede că una din cheltuielile principale era constituită din cuiele de fier, care încep, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, să ia locul cuielor de lemn de altădată. Destinația sumelor plătite în numerar nu este lămurită; știind însă că materialul lemnos nu costa nimic și că o construcție simplă, ca aceasta, a fost executată probabil de sătenii înșiși, meșteri în lucrarea lemnului, se poate deduce că donațiile în numerar reprezintă cheltuiala zugrăvelilor

(catapeteasma și icoanele), precum și a obiectelor cultului (în afară de veșminte, oferite de unul din ctitorii trecuți în pomelnic).

Clădirea, căptușită pe dinafară și pe dinăuntru cu scânduri, prezintă planul obișnuit, cu abside pentagonale, pronaos poligonal și intrarea pe latura dinspre miazăzi, precedată de un pridvor care sprijină o turlă-clopotniță pătrată, cu deschideri mari arcuite. Pridvorul, cu turla, este sigur un adaos recent, de la 1891. După unele însemnări aflate în arhiva bisericii, tot atunci ar fi fost clădit și pronaosul, biserica fiind alcătuită inițial numai din naos și altar.

După însemnările fostului paroh Al. Romanescu, comunicate nouă de actualul paroh, pr. Maftci, „... s-a ales un loc mai ridicat, cam în mijlocul satului, s-a tăiat pădurea de frasini și tei de pe el și din acest lemn s-a clădit o bisericuță mică, cam de 9 m lungă pe 3,50 largă”. Apoi, „la 1891, s-a renovat biserica. Cu această ocazie s-a și mărit, adăugându-i-se pronaosul de 5 x 3,50 m și pridvorul de 3 x 3 m. Tot atunci s-a făcut și turla-clopotniță”.

Dacă informațiile de mai sus ar fi exacte, ar însemna că biserica din Grițieș se alătură – prin proporțiile ei inițiale reduse – celor două biserici, contemporane, din Cârnu și din Izvorul Alb, iar primei numite, poate și prin lipsa la origină a pronaosului. Într-adevăr, analizând însemnarea, se vede că lungimea inițială ar corespunde întocmai cu aceea a naosului cu altarul; lățimea este cea a absidei. În schimb, nu se potrivește dimensiunile indicate pentru adăugirile din 1891 (pronaosul are 6 x 5 m, iar nu 5 x 3,50 m; pridvorul are 4,20 x 4 m, iar nu 3 x 3 m); de asemenea, știrile privind materialul din care s-ar fi clădit biserica nu corespund realității: din câte s-a putut constata, cercetând peretele original sub căptușeala de scânduri, construcția pare a fi numai din brad. Cât privește caracterul original sau nu al pronaosului, din pricina căptușelii nu s-a putut preciza adevărul.

Cele trei încăperi sunt acoperite, de jur-împrejur, cu porțiuni de tavan original, pătrunse în centru de obișnuitele bolți, octogonale la pronaos și naos, cilindrică și terminată printr-o semicalotă cu trei laturi la altar. Aceste bolți nu sunt, de altfel, cele originale, căci scândurile care le alcătuiesc sunt bătute în cuie de fabrică. În afară de crucile de fier de pe extremitățile coamei acoperișului și de pe turlă, biserica este lipsită de orice element decorativ.

Zugrăveala prezintă un dublu interes: de a fi în întregime opera remarcabilului zugrav popular Theodosie zugravul, iar apoi de a fi scăpat de aproape nelipsitele restaurări și completări ale zugravilor, cu mult inferiori, de pe la mijlocul veacului al XIX-lea.

Catapeteasma, lipsită de orice sculptură sau poleială, este totuși de un mare efect decorativ prin calitatea și caracterul unitar al zugrăvelilor. Registrele sunt despărțite unul de altul printr-un simplu relief rotunjit, iar subiectele, în cuprinsul fiecărui registru, prin chenare zugrăvite. Pictura, prin echilibrul compoziției, precizia desenului și transparența coloritului, amintește pe aceea a vechii catapetesme a Cerebucului⁸³.

Icoanele împărătești, din lemn de paltin de 84 x 52 cm, sunt semnate și datate. Citim pe icoana Mântuitorului: *S-au lucrat de Theodosie zugravul, leat 1793*; inscripții similare se află pe icoana Sfântului Nicolae și a Duminicii Tuturor Sfinților. Ele sunt executate într-un stil mai cuminte, mai puțin impresionist decât seria de la Izvorul Alb și, în special, decât cele două icoane stinghere din biserica din Cârnu. Cea mai interesantă este icoana hramului, vastă frescă teologică, care ne dă măsura, deopotrivă, a științei compoziției și a cunoștințelor teologice ale lui Theodosie zugravul. Pe icoana Sfântului Nicolae regăsim aceleași scene laterale (minune pe mare și cetatea Nicheii) ca pe icoana de la Izvorul Alb.

⁸³ Vezi mai sus.

Icoanele subîmpărătești – de obicei zugrăvite cu mai puțină grijă, de cele mai multe ori probabil de vreun ucenic al meșterului – par a fi, la biserica din Grințieș, tot de mâna lui Theodosie. În special cea de sub icoana hramului, cu subiectul *Apostolii ducă pre Preacesta la gro(a)pă*, este foarte expresivă și plină de mișcare: efortul, combinat cu durerea, al celor trei apostoli care duc cosciugul pe umeri este admirabil redat; în spatele cortegiului mortuar, Sf. Petru îndeplinește cu violență pe păgânul cu mâinile tăiate, înfățișat îndeobște pe icoana Adormirii. Ușile împărătești sunt tot opera lui Theodosie, inclusiv grosimea tocului, zugrăvită de jur-împrejur. Din toată această minunată catapeteasmă, adevărată capodoperă de artă populară din veacul al XVIII-lea, numai ușile diaconești sunt lucrarea neizbită a unui zugrav din veacul al XIX-lea.

În strana Maicii Domnului se află o frumoasă icoană a Adormirii cu următoarea inscripție: *La anul 1852 noemvrie 7, această sf. icoană acum din nou s-au zugrăvit prin agiutorul pravoslavnicilor criștini, spre veșnica a lor pomenire, la biserica cie (se) face no(uă) la satu Grințieșii cu hramul acesta. La satul Răpciunea, de Ioan Popovici s-a zugrăvit.* (Este vorba de biserica de lemn cu hramul Adormirii Maicii Domnului, din centrul satului.) Începută la 1846 și terminată la 1864, în realitate, icoana – care seamănă întocmai cu aceea din biserica din Răpciune pictată de Gheorghe zugravul – pare a fi opera originală a acestui meșter, restaurată oarecum de Ioan Popovici, zugravul din Răpciune, care și-a însușit lucrarea predecesorului său. Această părere este confirmată de factura cu totul alta și mult mai slabă a icoanei pictate pe verso (Sf. Ioan Botezătorul) tot atunci – *la 1852 avgust 9 s-au terminat* –, icoană care este într-adevăr opera lui Ioan zugravul.

Din icoanele din pronaos, acelea ale Mântuitorului și Maicii Domnului par a fi și ele de Theodosie zugravul, care – prin urmare – ar fi executat singur zugrăveala întregii biserici.

În arhiva bisericii se află o copie după inscripția de pe un vechi antimis (care astăzi nu se mai află în biserică) adus din Transilvania de unul din întemeietorii transilvăneni ai satului. Inscripția sună astfel: *Acest dumnezeesc jertfelnic, pe carele se săvârșește dumnezeiasca cea fără de sânge slujbă, s-au blagoslovit și s-au sfințit de prealuminațul și preaosfințitul Petru Pavel Aaron ... Făgărașului, în zilele înălțatei Chesarocrăesei Mariei Teresei*⁸⁴.

2. BISERICILE DE LEMN DIN VEACUL AL XIX-LEA

a) BISERICA „SF. TREI IERARHI” DIN POIANA LARGU

O însemnare marginală de pe o Psaltire (cu frontispiciul rupt) aflată în biserică ne informează că *la 1840 sept(emvrie) s-a lucrat catapeteazma biserici(i) cea noao din Largu*. Această știre întărește tradiția conform căreia clădirea ar fi, de fapt, biserica veche a Schitului Durău, clădită în 1802 și adusă aici după zidirea bisericii actuale a schitului (sfințită, amintim, la 16 iulie 1838⁸⁵). Conform aceleiași tradiții, catapeteasma bisericii celei vechi din Durău ar fi fost, tot atunci, dăruită bisericii din Dreptu (com. Galu), de unde a fost dusă ulterior la biserica din satul Drăgoiasa (com. Păltiniș, raionul Vatra Dornei, reg. Suceava)⁸⁶. În această privință, faptul că în însemnarea de mai sus se menționează în mod expres lucrarea catapetesmei este semnificativ. Și dimensiunile fostei catapetesme de la

⁸⁴ Din însemnările fostului paroh Al. Romanescu. Petru Pavel Aron a fost episcopul Bisericii Unite din Ardeal de la 1752 la 1764 (N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, vol. II, București, 1930, p. 351).

⁸⁵ Vezi mai sus.

⁸⁶ Informație de la pictorul V. Moraru, după o însemnare a cercetătorului G.T. Kirileanu din Piatra Neamț, completată de dânsul.

Durău, aflată acum la Drăgoiasa, corespund întocmai, pare-se, cu lățimea bisericii din Poiana Largu⁸⁷. În concluzie, trebuie admisă tradiția după care biserica „Trei Ierarhi” din Largu este una și aceeași cu fosta biserică de lemn a Schitului Durău, mutată acolo în 1838-1840, poate în locul altei clădiri mai vechi. Această concluzie este confirmată și de examenul monumentului.

Biserica este așezată, împreună cu clopotnița și trapeza, într-un loc înconjurat cu gard masiv de bârne, pe malul stâng al pâraului Largu mai sus de biserica „Buna Vestire” din Gura Largului. Din păcate, înfățișarea clădirii este urâtită printr-o căptușeală de scânduri de dată recentă. Planul este cel obișnuit. Dimensiunile reduse ale clădirii – 12 x 4,80 m – sunt caracteristice unei epoci mai vechi decât aceea a reîntemeierii (1840), epocă la care tendința era de a se construi biserici mai mari și mai înalte.

Intrarea se află pe latura sudică, precedată de un mic pridvor sprijinit lateral pe câte doi stâlpi de secțiune dreptunghiulară, cu muchiile teșite, cu bază și capitel, iar în față pe ușorii ce mărginesc intrarea; astăzi pridvorul este închis cu scânduri; nu putem știi dacă el exista pe vremea când clădirea se afla la Durău. Învelitoarea cu strașina mare nu mai urmărește conturul pereților, ci acoperă ca o umbrelă întreaga construcție, în afară de porțiunea de deasupra pridvorului, care formează un mic acoperiș țuguiat, legat de cel principal.

Biserica este căptușită și pe dinăuntru cu scânduri bătute în cuie țigănești. Sistemul de boltire, rezultat al renovărilor efectuate odată cu reclădirea bisericii în noul loc, reprezintă o formă simplificată la extremă a sistemului obișnuit: pronaosul este acoperit cu tavan drept de scânduri, iar naosul cu o boltă octogonală micșorată mult (are 3 m diametru), ca și bolta cilindrică a altarului (lățime de 1,50 m), prin suprafețele orizontale înconjurătoare.

Icoanele interioare au fost executate odată cu catapeteasma, la 1840, după cum arată inscripțiile de pe icoana hramului: 1840. *L(upu) d(iaconul) z(ugravul)* și de pe icoana Maicii Domnului din strană: *Această icoană cu strana ei s-au făcut cu cheltuiala păr(intelui) Filaret, spre veșnică pomenire, oct(omvrie) 1840*. În pronaos, de o parte și de alta a intrării în naos, se află nu cele patru icoane obișnuite, ci numai două icoane – a Maicii Domnului și a Mântuitorului – încă o caracteristică a bisericilor mai vechi⁸⁸. Aceste icoane sunt încadrate cu stâlpișori săpați *à jour*, în chipul acelora de la catapeteasmă. În naos se mai află – printre alte icoane – și una foarte populară, pe sticlă (a Maicii Domnului).

Absidele laterale sunt ocupate cu câte șase strane simple, neornamentate: o strană mai mare, cu speteaza sculptată ruptă, se află în pronaos. Mai sunt de semnalat două sfeșnice mari de lemn, dintre care unul frumos zugrăvit.

În afară de însemnarea marginală redată mai sus, prezintă interes și aceea de pe un Liturghier (fără frontispiciu), arătând că este o danie făcută de *iroshimonahuu Filaret din sf. măn(ăstire) Neamțului*, precum și aceea de pe un Ceaslov (de asemenea fără pagina de titlu) donat de *Nihifor shimonah*, aceste danii amintind că satul Largu se afla înainte pe întinsele

⁸⁷ Fapt constatat de V. Moraru la fața locului.

⁸⁸ Și în pronaosul bisericii din Grințieș se află numai icoanele Mântuitorului și a Maicii Domnului; de asemenea, cele două icoane cu același subiect provenite de la biserica din Cârnău și aflate astăzi în biserica de zid a satului Izvorul Muntelui vor fi stat în pronaos fără obișnuitele icoane laterale.

proprietăți ale Mănăstirii Neamț. În sfârșit, pe clopot se citește inscripția: *Acest clopot esti făcut de sachelarul Grigori la biserica cu hramul Tri Erarhi, anul 1832*⁸⁹.

Asupra clopotniței se va reveni la capitolul consacrat acestor construcții. Trapeza, aflată în prelungirea ei, pare a fi clădirea originală de la 1840. Este de remarcat la ea masa dinspre extremitatea construcției, alcătuită dintr-o singură bucată enormă de brad (8,40 x 0,75 m, pe 12 m grosime), așezată pe picioare de piatră de râu. Între biserică și trapeză se află patru mese pentru pomeni, două mai mari și două mai mici, constituite dintr-o lespede mare, sprijinită pe un pedestal de bolovani sau, într-un caz, pe două lespezi așezate pe cant. În spatele meselor și spre fundul curții bisericii se întinde cimitirul.

b) BISERICA „SF. VOIEVOZI” DIN GALU

Lăcașul a fost clădit la 1818 în locul altuia mai vechi, care arsese, făcând parte din grupul bisericilor de „tip Râpciune”, cu care prezintă numeroase puncte de asemănare. Dacă ea este într-adevăr, cum se zice, o copie fidelă a unci clădiri anterioare⁹⁰, ar însemna că și aceasta, ca și bisericile din satele vecine Fărcașa și Broșteni, va fi fost construită de meșterul care a deschis în valea Bistriței, la 1773, o cale nouă în arta de a construi biserici de lemn.

Biserica din Galu prezintă față de celelalte exemplare ale grupului o serie de particularități arhitectonice (fig. 158/2). Astfel, pronaosul se termină la apus prin cinci laturi și nu prin cele trei laturi obișnuite. Arcadele pridvorului, sprijinite pe stâlpi lucrați la strung în multiple profile rotunde, nu sunt alcătuite prin mijlocul unor subțiori, ci sunt tăiate într-o grindă dintr-o singură bucată. Balconul turlei-clopotniță are, în loc de arcade, deschideri drepte închise dedesubt și deasupra cu scânduri verticale. Acoperișul, în loc să fie unitar, cu ușoare ondulații, acoperind ieșiturile construcției, urmează întocmai forma acesteia. Absidele laterale, în special, au câte un mic acoperiș independent, legat de acoperișul principal printr-o coamă și decorat cu câte o cruce; biserica are astfel cinci cruci, care constituie, cu stâlpii pridvorului și un început de chenar pe tocul ușii de intrare, singura ei decorație exterioară. Precizăm că forma acoperișului rezultă probabil din lucrările de restaurare efectuate în anii 1938 și 1956, în care nu se va fi ținut seama de forma lui originală. Probabil tot datorită acestor lucrări bolțile se reduc astăzi la o singură boltă octogonală, în naos, micșorată mult prin porțiunile de tavan înconjurătoare și construită – ca bolta din naosul bisericii din Râpciune – pe un schelet de lemne arcuite. Celelalte încăperi sunt acoperite cu tavane de scânduri.

În concluzie, biserica din Galu este o frumoasă construcție, inspirată din bisericile din Râpciune, Fărcașa și Broșteni, dar la care elementele arhitectonice decorative, conform tendinței constatate cu ocazia cercetării ultimelor două clădiri și accentuată aici și mai mult, sunt reduse la minimum.

⁸⁹ Admițând că inscripția este corectă și că data 1832 nu constituie o scriere greșită pentru 1842, ar însemna că a existat la Largu o biserică anterioară celei actuale și având același hram. În acest caz, știrea despre catapeteasma bisericii *cea noao* capătă un înțeles precis. Trebuie totuși remarcat că o biserică cu hramul „Sf. Trei Ierarhi” nu apare la Largu în catagrafii nici din 1832, nici din 1838, de unde rezultă că, clădită în 1832, după efectuarea recensământului, ea ar fi ars înainte de 1838. *Sinodicul* din 1872 dă ca dată de construcție a bisericii 1840-1842. *Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor* din 1930 (p. 186) confirmă că ea a fost adusă de la Durău.

⁹⁰ Biserica figurează pe harta austriacă din 1790 (H. von Oztellowitz, *harta cit.*, pl. 33).

c) BISERICA „SF. NICOLAE” DIN HANGU⁹¹

În vremea Regulamentului Organic, bogată în realizări de tot felul, trei biserici noi apar în zona lacului de acumulare Bicaz, la interval de un an una de alta: în satele Hangu (1829), Schit (1830) și Bistricioara (1831). Ele se caracterizează prin dimensiunile mărite, corespunzând cerințelor populației în creștere, prin anumite trăsături arhitectonice noi și prin decorarea lor interioară cu pictură murală.

Biserica din Hangu a fost construită, alături de amplasamentul clădirii anterioare – despre care am prezentat câteva date sumare⁹² – la 1829 august 21, data zugrăvită pe perețele din față al pridvorului, de o parte și de alta a medalionului cu hramul bisericii. Clădirea are dimensiunile de 18,30 x 7 m, pe 4 m înălțime de la soclu; este deci sensibil mai mare și mai înaltă decât toate cele cercetate până acum. Planul, în liniile mari, nu se deosebește de cel obișnuit. Absidele laterale nu lipsesc, însă ele sunt mai deschise, mai puțin proeminente decât la celelalte biserici, amintind forma constatată la biserica din Cârnău. Intrarea se află pe latura dinspre miazăzi, precedată de un pridvor deschis, sprijinit pe șase stâlpi lucrați la strung, care face parte din construcția originală. Învelitoarea, cu streșina lungă acoperind unghiurile clădirii – în afară de pridvor, care are acoperiș independent – este caracteristică grupului celor trei biserici clădite în anii 1829-1831: șarpanta este dispusă cu frântură de pantă, aceasta fiind întreruptă la jumătatea înălțimii printr-o mică porțiune verticală, corespunzând grosimii unei bârne. Același procedeu constructiv l-am mai constatat la biserica de zid din curtea „Palatului Cnejilor”, refăcută la 1823, de la care este probabil copiat.

Spre deosebire de celelalte biserici din zonă, biserica din Hangu este tencuită pe dinafară. În alte regiuni, de altfel, în special din Țara Românească, s-au tencuit în timpul Regulamentului Organic mai toate bisericile de lemn, atât cele ridicate atunci, cât și construcțiile mai vechi. Pridvorul și latura sudică a corpului principal sunt acoperite parțial cu zugrăveli, executate cu stângăcie, însă care dau monumentului o înfățișare foarte pitorească. Printre subiectele înfățișate semnalăm: *chipul diaconului Constantin*, unul din numeroșii slujitori ai acestei biserici, care deservea mai multe sate⁹³.

În interior, capacitatea bisericii din Hangu a fost mărită la un moment dat prin adăugarea unui cafas, ce ocupă toată partea dinspre apus a pronaosului. Atât pronaosul, cât și naosul sunt acoperite cu obișnuitele bolți piramidale, însă cu cele opt fețe egale. Bolta pronaosului este redusă considerabil spre vest, sud și nord prin porțiuni de tavan drept, pe când aceea a naosului pornește chiar de la catapeteasmă și de la absidele laterale (acoperite cu tavane drepte); spre pronaos bolta este precedată de o porțiune de tavan alcătuită din grinzi suprapuse în pantă, unind perețele despărțitor cu nivelul de naștere a bolții, cum am întâlnit și la biserica din Cârnău. Altarul este acoperit cu un foarte mic cilindru, terminat printr-o calotă formată din trei fețe triunghiulare.

⁹¹ Biserica din Hangu se află astăzi mutată tot pe teritoriul aceleiași comune, într-o frumoasă poiană înconjurată cu pădure de brazi, pe dealul Chirișenilor. Monumentul a fost reclădit și tencuit întocmai ca înainte, cu excepția zugrăvelilor, care nu au putut fi salvate. Stâlpii pridvorului, fiind putrezi, au fost înlocuiți cu stâlpi noi de strejar, lucrați în creștături după vechile izvoade. Cafasul, construcție neoriginală și inestetică, a fost desființat. Clopotnița a fost, de asemenea, rezidită după vechea construcție.

⁹² Vezi mai sus.

⁹³ El a rămas în amintirea locuitorilor prin vocea sa puternică, pentru care era poreclit „Droangă” (informație de la preotul paroh Sabin Coroamă).

Pereții interiori ai bisericii din Hangu sunt acoperiți cu fâșii mari de pânză de cânepă zugrăvite în temperă, prinse în margini în rame de lemn și lipite pe bârne cu clei. Tabloul cel mai important (2,70 m lățime x 3,10 m înălțime) este cel de pe peretele nordic al pronaosului, înfățișând obișnuita frescă a Judecării celei din urmă. Pictura nu prezintă interes artistic și iconografic deosebit.

Catapeteasma de la 1795, moștenită de la biserica anterioară, știm că se află astăzi la Bicazul Ardelean⁹⁴. În locul ei s-a improvisat o catapeteasmă nouă, cu elemente disparate, dintre care ușile împărătești – vechi și frumos zugrăvite – sunt foarte probabil cele originale ale primei clădiri. Deasupra lor se află o icoană de factură arhaică, probabil de aceeași proveniență, înfățișând scene redată cu multă mișcare, în tonuri vii, frumos armonizate: în centru Scoborârea la Limbi și de jur-împrejur cele 12 praznice mari. În pronaos, iarăși, aflăm patru icoane împărătești, care – presupunând că sunt și acestea cele originale ale clădirii de la începutul veacului al XVIII-lea – constituie cea mai veche serie de icoane împărătești întâlnită în zona cercetată. Pictura este de factură populară pronunțată, cu figuri rigide, fețe expresive, veșminte redată în pete mari de culori, cu cutele indicate schematic prin simple dungii negre. Sf. Nicolae, patronul bisericii, are – contrar tradiției și recomandărilor erminiilor – barba și părul castaniu închis, fruntea pătrată și nu rotundă și, în genere, fizionomia și expresia dârză a unui țăran din partea locului.

Pe icoana Maicii Domnului din strană se citește următoarea inscripție: *La 1853 octomvrie 8 s-au isprăvit această sfântă (icoană) cu cheltuiala preotului Grigorie ducovnic spre veșnica po(men)ire). S-au lucrat de păcătosul Ioan zugravu în satul Râpciunea, soția lui Sofia păcătoasă. Ne rugăm ca să ne pomeniți și pe noi păc(ătoșii).*

Biserica este înzestrată cu o serie de strane vechi, frumos patinate, nesculptate.

În clopotniță, frumoasă construcție de zid – păzită de stejari seculari –, despre care s-au adus date la capitolul respectiv, se citește pe un clopot: *Anul 1831. Un alt clopot, care s-a spart, purta următoarea inscripție în litere latine: Fecutu-au atcest klopot pentru biserica sf. Niculae din Hangu de către Lăcătuș și Kernean. S-au lucrat de Monkin din Sighișoara, 1846*⁹⁵.

d) BISERICA „NAȘTEREA MAICII DOMNULUI” DIN SCHIT

Întemeietorul bisericii celei noi din satul Schit, rămas fără biserică de mir în urma dezafectării „Schitișorului”⁹⁶, este consemnată în mod amănunțit în:

Pomelnicul sf(i)nteii besearici din sat Schitul Hanguului, carea acum din nou s-au făcut, unde să prăznuiește hramul Nașterea Prea Sfintei de Dumnezeu Născătoare și Pururea Fecioarei Mariei, septemy(rie) în 8, în zilele prea puternicului, prea strălucitoriului și nebiruitului Împărat al miezului nopții și a toată Ross(iei) și cealealalte și cealeal(alte), arhiepiscop și Mitrop(olit) fiind Veniamin și igumen aicea în sf(ă)nt(a) monast(ire) Pionul chir Gavriil ieromonahul, iar preoții numitei sf(i)nteii besearici Grigorie și Theodor. Și s-au gătit această sf(ă)ntă besearică în anul 1830.

Acest pomelnic această rânduală are: fiind că fila iaste împărțită în doao cu linie, și în partea cea dintâiu sunt scrise numele celor care se pomenesc, iar în partea a doa în dreptul numelor iaste scris neamul, porecla, boeriia sau brasla și ce au dat și cât au dat la această sf. besearică.

⁹⁴ Vezi mai sus.

⁹⁵ Comunicat de preotul paroh Sabin Coroamă.

⁹⁶ Vezi mai jos.

Veniamin Mitropol(it) Costache, acesta au dat blagoslovenie și condică să facem besearică.

Vii: ierei Grigore și fiu lui ...

Ierei Theodor, Paraschiva ... – Neamul păr(intelui) Theodor au dat 100 lei și au fost alergătoriu și ostenitor de când s-au început temelia besearicii.

.....
Neamu lui Grigorie Lăcătușu care au lucrat heru bisericii(i).

(Scris cursiv la sfârșitul condicii:)

Această biserică cu hramul Nașterea Maicii Domnului s-au sfințit la anul 1830 mai 29, joi după duminica Rusaliilor, când să prăznuiește sfântul marele mucenic Ioan Novi de la Suceava, fiind protopop Ghiorghie, care după aceea s-au lăsat de protopopie. Am însemnat ca să nu să uite. Ierei Grigorie.

Informațiile de mai sus sunt completate și de o însemnare de mână de pe un Triod (Buda, 1816): *Această sfântă și dumnezeiască carte ce se chiamă Triodion am cumpărat-o eu de la dumlui Dumitrache Brașovanul, din poarta sfintei Mitropolii din Eșii, cu preț cinci galbeni olandezi, împreună cu clopotul tot odată, pe care clopot am dat doosprăzece galbeni, asemenea umblând galbănuț treizăci și doi lei, în anul 1831 martie 3, în săptămâna dintâi a sfântului post, marți dimineața. Aceasta am însemnat că s(e) știe. Eu smeritul și mult păcătosul nevrednicul preot Grigorie ostenitoriul. Rugați-vă prea milostivului Dumnezeu pentru mine.*

Biserica este frumos așezată pe un tăpșan în centrul satului. Se intră pe sub clopotnița de zid în curtea bisericii, care este și cimitirul satului.

Clădirea se deosebește de cele cercetate până acum, inclusiv biserica din Hangu, printr-o serie de particularități. Intrarea se află pe latura dinspre mieznoapte a unui pridvor închis, atipit de peretele vestic al pronaosului, care este drept și nu poligonal. Pridvorul era inițial mai îngust, după cum arată capetele bânelor construcției originale, retezate cu ocazia lărgirii încăperii și care pătrundeau peretele pronaosului la 3 m distanță unele de altele. Impresia de lungime a clădirii este accentuată și de forma dreptunghiulară a absidelor laterale, ce constituie o inovație pe care nu o vom mai întâlni decât la bisericuța din cimitirul Schitului Durău, precum și la biserica din Călugăreni, și care reprezintă probabil o influență a bisericii vecine din curtea „Palatului Cnejilor”.

Aceeași influență va fi determinat forma rotundă a absidei altarului, excepțională la bisericile de lemn, fiind cu totul impropriu materialului lemnos, întrucât ea necesită o muncă grea și migăloasă. Forma rotundă a fost obținută prin folosirea unor bârne scurte, aduse prin cioplire la forma arcuită, bârnă cu bârnă; de asemenea, îmbinările – spre deosebire de acelea din colțurile clădirii, lucrate regulat în „coadă de rândunică” – sunt realizate aici în feluri variate: când printr-o simplă tăietură piezișă (în special la talpă), când prin tăieturi mai mari sau mai mici în unghi drept, când prin simplă juxtapunere cap la cap. Pentru întărirea acestei porțiuni a clădirii, bârnele au fost prinse unele de altele, din loc în loc, prin cepuri groase de lemn, care se zăresc prin spațiile mai largi dintre unele bârne.

Acoperișul este copiat, ca și acela al bisericii din Hangu, tot după biserica de la „Palatul Cnejilor”, cu frântură de pantă corespunzând grosimii unei bârne. Partea inferioară a acoperișului se prelungește și peste pridvor. Streașina lată și înfundată urmează linia zidului, frângându-se și rotunjindu-se la retragerea pridvorului, la absidele laterale și la altar. Clădirea,

lipsită de orice element decorativ, în afară de crucile de fier de pe cele două extremități ale coamei și de pe pridvor, impune prin masivitatea ei și prin simplitatea liniilor.

Bolțile prezintă unele deosebiri față de cele descrise până acum. În aceea din pronaos trecerea de la suprafața dreptunghiulară a încăperii la octogon este obținută prin câte două grinzi etajate, alăturate pereților laterali, care reduc dreptunghiul la pătrat, iar pătratul este – la rândul lui – transformat, cu ajutorul unor triunghiuri plane înclinate (trompe de coif), într-un trunchi de piramidă octogonal, cu fețele curbe, închis cu tavan drept în partea superioară.

Și bolta naosului diferă de sistemul constatat la celelalte biserici din zonă, prezentând – de altfel, ca și bolta pronaosului – un caracter oarecum improvizat. Obișnuitele porțiuni de tavan orizontal ce micșorează, mai mult sau mai puțin, deschiderea bolții – în special porțiunea mai întinsă dinspre apus – lipsesc aici cu totul. Bolta pornește chiar din pereții încăperii, ca o piramidă cu patru laturi arcuite, dar cu muchiile teșite prin patru fețe triunghiulare înclinate cu vârful în colțuri și lărgite în partea superioară. La o oarecare înălțime intervine o porțiune de tavan drept, străpuns de o a doua piramidă de formă octogonală, cu fețele curbate, terminată la cheie cu un disc octogonal. Construcția, cam înformă, apare întrucâtva diferită de bolta piramidală octogonală obișnuită.

În sfârșit, altarul are tot o boltă piramidală, alcătuită din șase fețe arcuite, inegale, ce converg spre un tavan drept de formă hexagonală. Porțiuni de tavan drept acoperă spațiile dintre boltă și pereți, în special cele două anexe ale altarului.

Biserica a fost zugrăvită pe dinăuntru, ca și celelalte biserici din aceeași epocă. Tehnica urmată este însă diferită și de aceea folosită cu un an mai înainte la biserica din Hangu, și de aceea pe care am constatat-o la biserica – zugrăvită cu patru ani mai târziu – din Râpciune. La biserica din Schit pereții au fost mai întâi acoperiți, pentru astuparea interstițiilor și o perfectă netezire, cu un strat subțire (0,5-3 mm) dintr-o substanță preparată pe bază de cărbune de fag (sau de tei) și de rășină, în unele locuri cu adaos de nisip și poate și de var. Această metodă de pregătire a peretelui s-a dovedit trainică și eficientă în ceea ce privește apărarea bisericii contra curentului de afară; cât privește pictura însă, aceasta s-a șters aproape cu desăvârșire, abia mai distingându-se astăzi zugrăvelile în motive liniare și florale de pe bolți.

Pereții naosului sunt ocupați pe toată lungimea lor cu strane simple, frumos patinate și sculptate numai la capetele brațelor, care sunt din lemn de plop, pe când restul este – ca de obicei – de brad.

Catapeteasma și icoanele nu merită nici o mențiune specială. Icoanele mari ale pronaosului, cu icoanele subîmpărătești respective, îmbracă întreg peretele dinspre naos ca pe o a doua tâmplă.

e) BISERICA „SF. VOIEVOZI” DIN BISTRICIOARA

Deși există în biserică o inscripție din anul 1833 (pe strana Maicii Domnului: *Luca Nastasiia, leat 1833*), clădirea trebuie datată – pe baza unor însemnări marginale de pe cărțile rituale – la 1831.

Pe un Anthologhion (Neamțu, 1825): *Această carte, din preună cu un Apostol, s-au dăruit de cucoana Anica protopopo(a)ia din Piiatră la biserică în Bistricioara, unde să prăznuiește hramul sfinților mari Voievozi Mihail și Gavriil, spre vecinică pomenire, 1831 oct. 30.*

Pe un al doilea exemplar al aceluiași Anthologhion din Neamțu, 1825: *Această sfântă carte este dăruită de părintele ico(no)m Iftime răposatū din Târgu ot Petră la*

biserica din satul Bistricioara cu hramul mai marilor Voievozi Mihail și Gavriil, pentru pomenirea părinților și tot neamul. (Adăugat): 2 Minee și un Apostol, 1831, noemvr. 13.

Aceste cumpărături de cărți repetate la scurt interval, de către diferiți binefăcători ale căror danii ajung a se suprapune, sunt caracteristice momentului de înzestrare a unui lăcaș nou, datând construcția bisericii în anul 1831. O biserică anterioară este atestată de data 1775 de pe un clopot, de harta austriacă din 1790⁹⁷, precum și de câteva cărți din veacul al XVIII-lea, păstrate în actualul lăcaș.

Planul clădirii este aproape identic cu acela al bisericii din Hangu, cu excepția absidelor laterale, care au forma obișnuită (fig. 158/4). Pridvorul este tot pe latura dinspre miazăzi. De asemenea, acoperișul reproduce forma acoperișurilor bisericilor contemporane din Hangu și Schit. Biserica este în proastă stare, urmând a fi restaurată.

Bolta naosului – construită ca cea din pronaosul bisericii din Râpciune – acoperă aproape în întregime încăperea, care este pătrată. În mod excepțional, pronaosul nu are boltă, ci este acoperit cu tavan drept de scânduri.

Biserica din Bistricioara este zugrăvită pe dinăuntru după tehnica constatată la biserică din Râpciune. Pictura s-a păstrat ceva mai bine aici, în special marca compoziție a Judecății celei din urmă din pronaos, care – prin comparație cu aceea zugrăvită cu trei ani mai târziu la Râpciune – indică tot mâna lui Ioan zugravul.

Catapeteasma este o lucrare frumoasă, nu prea încărcată, cu stâlpi policromi despărțind icoanele împărătești și colonete simple, vopsite în alb, despărțind, două către două, scenele de pe cele trei registre. Exceptând icoanele împărătești, refăcute urât, pictura este de bună calitate. În centru semnalăm Sf. Treime, înfățișată prin Filoxenia lui Avram, precum și icoanele subîmpărătești, la care se remarcă o reală îndrăzneală de linie și de colorit. Pe catapeteasmă, de o parte și de alta a ușilor împărătești, se citește inscripția: *Această catapeteasmă s-au zugrăvit cu cheltuiala robilor lui Dumnezeu Luca, Șimonu, Nastasiu, Maria. Numele zugravului nu este arătat.*

f) BISERICA „SF. VOIEVOZI” DIN SECU⁹⁸

Acest lăcaș era închis cultului și aflat în stare de părăsire încă din 1940, de când s-a clădit biserică nouă de zid. Datele esențiale privind întemeierea monumentului sunt consemnate în pomelnicul original: *Pomelnicul fericitorilor cititori ai sfintii bisericii din satul Secu, moșie sfintii monastiri Buhalnița, la care biserică să prăznuiește hramul sfinților mai marilor voievozi Mihail și Gavriil, care acum a doua oară s-au făcut din temelie, în zilele binecredinciosului domn al Moldaviei Mihail Sturza voevod, cu blagoslovenie înaltpreașfinții sale chiriu chir Venicimin, Mitropolit Sucevii și Moldaviei, și prin osârdie și ostinelile și agiutoriu robilor lui Dumnezeu care le sunt însemnate numele la acest pomelnic. S-au săvârșit această sfântă biserică și prin stăruința și ostinelile acestor doi dascăli, anume Simioan și Pavel, 1843, noem. 30.*

Biserica a fost clădită „a doua oară”, pe temeliea alteia mai veche, care a ars în ziua hramului, 8 noiembrie, anul 1836⁹⁹.

⁹⁷ H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 33; *Topographische Beschreibung ...*, ff. 68-69.

⁹⁸ Biserica din Secu a fost demontată și reclădită în com. Vatra Moldoviței, raionul Câmpulung, reg. Suceava.

⁹⁹ Arhivele Statului Iași, fond. *Mitropolie*, 1837, B.D. 125; *Catagrafia satelor din 1838*, f. 102. Biserica era anterioară anului 1790, fiind trecută în harta austriacă din 1790 (H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 43; *Topographische Beschreibung ...*, ff. 88-89).

Ca plan, biserica din Secu nu se îndepărtează întru nimic de acela al bisericilor mai vechi (fig. 159/1). În schimb, tendința de a se construi biserici de lemn – nu numai mai mari, dar și mai înalte –, deja constatată la biserica din Hangu, este și mai accentuată la cea din Secu, care are 4,50 m înălțime deasupra soclului și 5-5,50 m cu soclul. Efectul de înălțime va fi fost și mai izbitor altădată, când în locul pridvorului de astăzi – construcție mică și scundă, care pare a fi de dată recentă – se afla pridvorul original, sprijinind o turlă-clopotniță, despre care mărturisește fosta ușă de acces a acesteia – vizibilă pe peretele dinspre miazăzi al pronaosului – deasupra nivelului actualului pridvor. Învelitoarea, în loc de a se rotunji ușor la unghiurile clădirii, urmează îndeaproape linia zidului, în special la nivelul absidelor laterale, care au câte un mic acoperiș independent. Deși mari (1,20 x 0,70 m), ferestrele sunt cele originale, cu pervazuri late neornamentate și frumoase zăbrele de fier forjat.

Sistemul de boltire diferă cu totul de acela al bisericilor mai vechi. Pronaosul are tavan drept de scânduri, iar naosul – în loc de obișnuita boltă piramidală – este acoperit cu o boltă semicilindrică longitudinală, construită din scânduri sprijinite pe arcuri-dublouri și terminată înspre pronaos printr-o semicalotă alcătuită din trei fețe triunghiulare sprijinite pe nervuri. În această porțiune a naosului se află un casac, cu acces printr-o scară așezată în colțul dinspre nord-est al pronaosului. De asemenea, absidele laterale sunt și ele acoperite cu doi mici cilindri perpendiculari pe axa principală a clădirii. În sfârșit, altarul este acoperit cu o boltă octogonală cu fețe drepte, egale, pornind chiar din pereții încăperii.

Catapeteasma, mutată în biserica de zid, pare a fi opera lui Ioan zugravul, în afară de icoanele împărătești, refăcute în (18)84 noemvrie 4. Tot de Ioan zugravul este o icoană a Sfântului Nicolae cu data de 1841 mai 18, precum și o icoană pictată pe pânză, înfățișând pe Sf. Simion stâlpnicul, pe stâlp, între Sf. Haralambie și Sf. Onufrie, gol, cu barba până la glezne, icoană care prezintă interesul de a ne lămuri asupra numelui complet al meșterului: 1845 mai 15, s-au zugrăvit de nevrednicul Ioan Theodoriu Popovici. O icoană a Maicii Domnului din strană, cu inscripția 1850, Iftimie zugrav, prezintă o atât de mare asemănare cu icoanele împărătești, vădind același stil realist pseudo-apusean, încât se pune întrebarea dacă acestea – cu tot decalajul de 34 de ani față de icoana în chestiune – n-au fost executate tot de acest meșter.

g) BISERICA „ȚĂIEREA CAPULUI SF. IOAN BOTEZĂTORUL” DIN SCHIT

Biserica, cunoscută îndeobște sub denumirea de „Schitișorul”, se află pe malul stâng al pârâului Schit, între „Palatul Cnejiilor” și Biserica „Nașterea Maicii Domnului”. După tradiție, aici ar fi fost altădată un vechi schit, poate cel mai vechi din zona Ceahlăului, Schitul Silvestru¹⁰⁰, atestat documentar încă din timpul domniei lui Ieremia Movilă (1595-1606) și din care se știe că a luat naștere Schitul Hangu. Săpăturile arheologice efectuate la punctul „Schitișor” au scos la iveală un nivel de locuire din veacul al XVII-lea și altul din veacurile XVIII-XIX, cu numeroase morminte de călugări, însă nici o urmă concretă a presupusului schit.

La 1790 pe harta lui Otzellowitz¹⁰¹ este indicată o biserică mai jos de Schitul Hangu, întocmai pe locul unde se află „Schitișorul”. Mențiunea din anexă¹⁰² arată că, spre

¹⁰⁰ „Construită din lemn de călugării Silvestru, Siluan și Macarie la 1660” (*Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor*, 1930, p. 180). După Sinodicul bisericii, Schitul Silvestru din com. Hangu, cu hramul „Țăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul”, s-a început a se zidi în 1840 și s-a terminat în 1842, când s-a sfințit de protoiereul Grigorie din orașul Neamț (Arhivele Statului Iași, *Sinodice*, 1872).

¹⁰¹ H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 33.

¹⁰² *Topographische Beschreibung ...*, ff. 68-69.

deosebire de biserica Schitului Hangu, aceasta era biserica de mir a satului. Cu timpul, biserica va fi ajuns în părăsire, căci ea nu este menționată în catagrafiiile din 1820 și nici în acelea din 1832, 1838 și 1845¹⁰³. Se știe că, între timp – la 1830 – se construise lăcașul cel nou, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”.

Actuala clădire se crede că a fost făcută de călugărițele din Schitul Hangu (venite în 1840 de la Mănăstirea Văratec), atunci când – în urma pierderii procesului de zeci de ani cu „cnejii” Cantacuzini pentru moșia mănăstirii (23 august 1844) – ele au fost silite să plece din schit. O însemnare, în care apare pentru prima dată denumirea „Schitișorul”¹⁰⁴, este chiar anterioară cu patru luni acestei date, fie că prin „Schitișorul Hangului” trebuie înțeles, de fapt, Schitul Hangu, ajuns – în decăderea din ultima vreme – metoh al Văratecului, fie că vechiul schit nu fusese desființat definitiv niciodată, ci rămăsese ca o anexă, folosită sporadic, a Schitului Hangu. În sprijinul acestei păreri vine inscripția din 1838, redată mai jos.

Prin proporțiile ei (16 m lungime, exclusiv pridvorul, x 6,50 m; înălțimea deasupra soclului 3,50 m), clădirea se aseamănă cu alte biserici din aceeași epocă, în special cu biserica din cimitir. Ca și la aceasta, intrarea se află la extremitatea vestică a pronaosului, precedată de un pridvor, care a fost adăugat mai târziu, împreună cu turla-clopotniță pe care o suportă. Construcția, în general, dă impresia unei lucrări făcute fără grijă, cu asimetrii marcate; nu se simte mâna unui meșter priceput. Acest caracter improvizat poate fi pus în legătură cu graba și lipsa de mijloace specifice unor împrejurări de restriște. În privința planului, semnalăm forma deschisă, foarte puțin proeminentă a absidelor laterale, retragerea absidei altarului mult mai accentuată la proscomidie decât la diaconicon și, în special, ciudata formă heptagonală, aproape rotunjită, a pronaosului. Căptușeala de scânduri ce îmbracă biserica pe dinafară accentuează și mai mult aceste rotunjiri și lipsa de linie a clădirii. Elemente decorative nu există.

Caracterul improvizat al construcției se constată și mai bine la bolți. La pronaos pereții au scafă rotunjită la partea superioară, urmată de un tavan drept. Bolta naosului este o cupolă octogonală cu fețele inegale. Cele așezate pe ax sunt mai late și mai înălțate direct de pe pereții încăperii, pe când cele diagonale – mai înguste – pornesc din patru porțiuni triunghiulare de tavan drept așezate pe colțuri, care dau forma octogonală a bazei cupolei. Cheia bolții este formată dintr-un disc octogonal decorat cu un motiv geometric. Ceea ce contribuie să dea întregii construcții un aspect înform este faptul că scândurile ce alcătuiesc fețele bolții nu sunt delimitate cu muchii drepte, ci urmează un traseu șerpuit, format din linii frânte, de un aspect foarte curios.

Catapeteasma, executată la *văleat 1846 avgust 24*, dată însemnată pe ușile împărătești, se numără, ca și icoanele împărătești, printre bunele lucrări ale lui Ioan zugravul, care este semnat pe icoana Sfântului Nicolae *1848 septemvrie 18. De nevrednic Ioan zugrav din Răpchiune s-au zugrăvit și s-au plătit de Necolai Marcoci și Necolai sin Iacov Razul*.

Printre icoanele ce împodobesc pereții bisericii trebuie semnalată o icoană pe pânză, de 110 x 105 cm, pictată întocmai în chipul unei catapetesme în miniatură, cu

¹⁰³ În *Catagrafia satelor din 1845* sunt trecuți la satul Schitul Hangul doi preoți și un dascăl aparținând bisericii „Pogorârea Sfântului Duh” (Schitul Hangu), probabil pentru că aceștia, după mutare, au continuat să slujească și acolo. Amintim că atât catagrafia din 1845, cât și celelalte catagrafii folosite de noi nu sunt catagrafii de biserici, ci de sate. Datele înfățișate de noi în legătură cu monumentele rezultă din împărțirea populației în birnici, breslași și clerici, aceștia din urmă fiind grupați pe biserici.

¹⁰⁴ Pe un Octoih (Buda, 1811): *Acest Ohtuing (sic!) este dat de preutul Vasilie ot Galu la schitișor Hangului. spre pomenire părinților și a tot neamul. 1844 aprilie 4.*

următoarea inscripție: *Cu agiutoriulū milostivului Dumnezău, acum, dinou (sic!) s-au zugrăvit în zilele domnului Mihail Grigoriu Sturza voevod, Smaranda doamnă și a preosfințitului nostru Mitropolitu Viniamin, la ani 1838 martie 23. S-au zugrăvit această sf(â)ntă icoană în asămănarea sfinților catapitezme, prin multa dorință și nevoiță și multele ostenele a robul lui Dumnezeu monahul Antipa smăritul, spre a lui pomenire și a părinților lui. Vii: Mariia, Ana, Ioanū zugrav, Sofia ... etc. Fără îndoială că Ioan zugravul din Râpciune este și autorul picturii.*

h) BISERICA „SF. IOAN BOGOSLOVU” DIN CIMITIRUL SCHITULUI DURĂU

Această clădire este, de fapt, paraclisul fostului schit *al Maicii Sofia*, desființat prin anii 1870-1880, ale cărui urme se mai văd pe pârâul Râpciunița, mai sus de satul Râpciune. Mutarea biseriței în cimitirul Schitului Durău a avut loc în 1904¹⁰⁵, schimbându-i-se – cu acest prilej – și hramul, care era „Schimbarea la Față”. Schitul Maicii Sofia a fost o ctitorie a „cnejilor” Cantacuzini din anii 1844-1846, cu începuturi poate mai vechi¹⁰⁶, după cum rezultă dintr-o serie de documente aflate la Schitul Durău:

– pe un pomelnic triptic, în formă de uși împărătești, zugrăvit deasupra cu Buna vestire: *Pomelnicu a fericitilor ctitori a sf. lăcaș sf. Schimbare la Față a D(o)mnului nostru Is. Hs., sihăstriia dila maica Sofia shimonahtia, începăto(a)re prin slobozănhtia și buna voință a luminărilor (sic!) sale mari cnej(i), veșnici stăpâni, începându-se a se lucra din anul 1844. Vii (restul nescris).*

– pe un pomelnic în formă de scândurică cu mâner, având textul zugrăvit în negru pe fond verde închis, cu chenar aurit: *Pomelnicu boerilor Cantacuzini, 1846. Vii: Dimitrie, Polherie, Vasilie, Maria ș(i) tot neam(ul). Adormiți: Gheorghie, Marie, Alecsandru, Paraschiva, Gheorghie, Casandra, Frosina, Manolache ș(i) tot neam(ul). Scris pe verso, cursiv, cu cerneală: Acest pomelnic să ste în biserică la maica Sofhtia de la muntli Ceahlău. E.V. (sau Z?).*

– pe un penticostar (Mănăstirea Neamț, 1834): *Acest Penticostarion s-a cumpărat de la Gheorghie d(u)h(o)v(nic), împreună cu un Triod, prin osârhtia maicii Sofhtii shimonahtii, starihta de la schitul depă pârău Râpciunii, ce acum din nou s-au făcut din temelie, și a părintelui Duca diaconu. Și cine ar îndrăzni a le strămuta de la acest sfânt lăcaș cu hramu Schimbarea la Față a D(o)mnului să fie supt canoane neertat ... (Și s-au dat) pentru amândoaă cărțile o sută șaptezăci lei. Dumnezeu să-i ajute și să-i măntuiască. 1846 iunie 5.*

Clădirea se prezintă, în linii mari, ca un exemplar foarte redus (9 x 6 m, exclusiv pridvorul) al tipului obișnuit de biserică, însă tratat nu ca biserică de sat, ci ca paraclis și având în mod excepțional o turlă ridicată peste naos (fig. 159/2). Construcția cuprindea la origine numai absida altarului și naosul, mărit prin abside laterale dreptunghiulare, fiind astfel, împreună cu biserica de cimitir din Schit, singurul monument de lemn din zona cercetată cu asemenea abside. Anexa, disproporționat de mare, a diaconicului a fost adăugată cu prilejul mutării monumentului, la 1904, iar pridvorul în anul 1911¹⁰⁷; acesta, aflat pe latura vestică, este o construcție ușoară, simplă acoperire a intrării, sprijinită pe doi stâlpi în față și cu balustradă alcătuită din balustrii lucrați la strung. Mai sunt de semnalat

¹⁰⁵ Informație de la părintele Neonil Bodescu, fost călugăr la Schitul Durău din anul 1903 până la 1940.

¹⁰⁶ Vezi și pr. C. Matasă, *Călăuza jud. Neamț*, București, 1929, p. 104-106.

¹⁰⁷ Informație de la părintele Neonil Bodescu.

două particularități constructive: nișa proscomidiei, scoasă în afară ca o colivie, și găurile de ventilație, de 24 x 12 cm, practicate din loc în loc în soclu, sub talpă.

Biserica, tencuită pe dinăuntru ca și pe dinafară, cuprinde o singură încăpere pentru credincioși – naosul, acoperit cu tavan drept întrerupt la mijloc, pe o suprafață pătrată în dreptul absidelor laterale, printr-o supraînălțare a tavanului. Deasupra golului se ridică un cub cu laturile rotunjite în scafă la partea superioară, peste care se sprijină pereții înalți ai turlei octogonale. Turla este închisă cu un tavan orizontal ornamentat prin dispoziția radială a scândurilor tăvănuiei.

i) BISERICA „SF. ÎMPĂRAȚI CONSTANTIN ȘI ELENA” DIN BOBOTENI

A fost probabil ridicată în anii 1854-1855, prima mențiune documentară găsindu-se într-o însemnare de pe un Ceaslov (cu frontispiciul rupt): *Acest Ceaslov s-au dat de mine starițul (sic!) iromonah Daniil bisericii din Fundul Hangului unde să prăznuiește sfinții Împărați Constantin și Elena, ca să fie pentru slujba bisericii ... Anul 1854 iunie 12, monastirea Durău. Data 1855, înscrisă un an mai târziu pe icoana împărătească a Maicii Domnului, amintește probabil de sfințirea noului lăcaș.*

Clădirea, cu mult mai mare decât cele descrise până acum (20,50 m lungime, inclusiv pridvorul adăugit, x 10 m lățime în dreptul absidelor laterale), nu se deosebește de acestea prin elementele de plan. Ceea ce dă bisericii din Boboteni un caracter original sunt cele trei turla masive, de dimensiuni inegale, care se înalță (în ordinea mărimii) pe naos, pronaos și altar. Turla, înșirate pe coama acoperișului, după tipul foarte răspândit în regiunea vecină, nu răspund în interior (fig. 160/1). Forma lor complicată, rezultând din supraînălțarea turlei propriu-zise cu o a doua turlă în miniatură, precum și din înmulțirea streșinilor, vadește o influență ruteană. Proporțiile turlor sunt bine calculate și înfățișarea monumentului, deși cu totul deosebită de aceea a bisericilor mai vechi din zonă, este plăcută.

Biserica, cu anexele ei – gardul de bârne cu strașină de șindrilă, poarta de intrare, fântâna monumentală, clopotnița cu acoperiș în formă de bulb (iarăși o influență ruteană), după care urmează trapeza de 15 m lungime –, toate îmbrăcate de sus până jos cu șindrilă ca de niște solzi, cu crucile ornamentate pe ele, alcătuiesc un ansamblu masiv de arhitectură de lemn cu caracter rustic pronunțat, dominând în mod pitoresc casele din jur.

În interior biserica, acoperită cu tavan drept și tencuită, este lipsită cu totul de atmosfera specifică bisericilor de lemn de tip vechi. Catapeteasma, cu icoanele, datează de la 1855-1857. Pe icoana Sfinților Împărați se citește: *Această s(fântă) ico(a)nă s-au plătit de robu lui Dumnezeu Gavriil și Smara(n)da a Tomii. Viniamin m(onah) zugravu, 1857. O icoană, de factură foarte stângace, înfățișând pe s(fântul) împărat Constantin și s(fântul) m(ucenic) Gheorghe pe un fond de arhitecturi schematic indicate prin trăsături de vopsea neagră, poartă data 1855 septembrie 3.*

j) BISERICA „SF. NICOLAE” DIN POIANA TEIULUI¹⁰⁸

Construită în anii 1859-1862, aceasta n-a păstrat din specificul bisericilor de lemn decât materialul – acoperit și acesta de tencuială – și elementele de plan, proporțiile și înfățișarea generală a clădirii fiind acelea ale unei biserici de zid.

Intrarea este pe latura vestică, precedată de un pridvor neoriginal, supraînălțat cu o turlă în miniatură; recent a fost amenajată și o intrare directă în altar. Cele trei turla ale

¹⁰⁸ Biserica din Poiana Teiului a fost mutată în raionul Rădăuți, reg. Suceava.

bisericii propriu-zise se aseamănă ca formă cu acelea ale bisericii din Boboteni, însă turla pronaosului și cea a altarului sunt de aceeași mărime, iar turla naosului este o turlă adevărată, care răspunde în interior. Biserica este tencuită pe dinafară și este prevăzută cu ferestre mari (fig. 160/2).

Pe dinăuntru biserica este acoperită cu trei bolți octogonale, dintre care bolta naosului este cu mult cea mai importantă, acoperind întreaga încăpere, care este pătrată. Această boltă, spre deosebire de celelalte două, este portantă, continuându-se cu tamburul turlei, ca la o biserică de zid. Un mare cafas ocupă toată jumătatea din fund a pronaosului, iar în naos se află un amvon, construcție caracteristică tot bisericilor de oarecare importanță.

Pereții sunt acoperiți cu o urâtă pictură în ulei. Catapeteasma are icoanele făcute (adică plătite) la 1862 decembrie de părintele Gherasie duhovnic din sfânta mănăstire Neamțului; o icoană a Mântuitorului din pronaos este făcută de sfinția sa părintele Statonie shimonah din sfânta mănăstire Neamțului, 1862 decembrie 20; în sfârșit, pe Deisis-ul din catapeteasmă este menționat că această icoană s-au plătit de părintele duhovnic Nifon și Sebastian monahul Ciucanii cu 222 lei, spre a lor pomenire, anul 1865 iunie 14. După cum se vede, cheltuiala zugrăvelilor și probabil aceea a ctitoriei însăși a fost suportată de călugării de la Mănăstirea Neamțului, proprietara pe atunci a moșiei respective.

k) BISERICA „SF. DUMITRU” DIN CĂLUGĂRENI

Deși cu începuturi vechi, am lăsat pentru sfârșit biserica din Călugăreni, care – făcută „din bucăți”, în mai multe etape succesive – se prezintă astăzi ca o construcție lipsită cu desăvârșire de unitate. După tradiția păstrată în localitate, primul locaș – un modest schit – ar fi fost ridicat la 1720 de doi călugări plecați din Mănăstirea Buhalnița (shimonahii Ghenadie și Epifanie) pe locul numit astăzi „la Pădurețul călugărului”, la câteva sute de metri mai la deal de actuala clădire. Schitul va fi avut un trecut zbuciumat, în special de la o vreme, de când ar fi devenit schit de maici; prădate în repetate rânduri, unele dintre ele omorâte chiar la 1808, maicile – speriate – s-ar fi hotărât până la urmă, la îndemnul locuitorilor, să mute schitul mai la vale și să facă din el biserică de mir. În 1826 clădirea ar fi fost coborâtă de-a-ntregul, pe tăvălugi, în actualul loc, de către Chirileni – unul din neamurile venite din Ardeal –, care au întemeiat satul¹⁰⁹.

Vechea construcție, care avea – pare-se – dimensiunile de 8,50 x 5 m, corespunzând altarului și pronaosului de astăzi, și care – prin urmare – cuprindea o singură încăpere pentru credincioși, ar fi fost mărită cu ocazia mutării cu porțiunea alcătuită naosul de astăzi, în mărime de 7 m lungime pe 6,20 m lățime (7 m cu absidele, care sunt dreptunghiulare). Faptul că astfel s-au întâmplat în realitate lucrurile este confirmat, până la un punct, de cercetarea pereților clădirii (pe cât permite căptușeala interioară și exterioară de scânduri cu care sunt acoperiți), care arată că bârnele din porțiunea presupusă originală sunt într-adevăr cu mult mai uzate (în unele locuri ele sunt chiar putrede) decât acelea din porțiunea adăugată. De asemenea, pardoseala altarului este din dulapi groși, bătuți în cuie de lemn, pe când cea a naosului este din scânduri mai subțiri, bătute în cuie de fier. Prefacerea bisericii ar fi fost terminată abia după patru ani, la 1830, dată săpată pe bârna de deasupra intrării în biserică, în interior.

¹⁰⁹ Informație de la preotul paroh Miha, care o deține de la locuitorul V. Chirilă, decedat la vârsta de 85 de ani, fiul lui I. Chirilă, decedat la vârsta de 115 ani, care – flăcău fiind – ar fi participat la operațiunea de mutare a bisericii.

Ulterior, la 1867, biserica a fost reparată și înzestrată din nou, cu banii strânși de la enoriași de către preotul Gavriľiu. Bănuim că atunci s-au ridicat cele trei turnulețe dizgrațioase așezate pe coama acoperișului. În 1902 ferestrele au fost lărgite și numărul lor mărit de la patru la șase. În 1905 a fost adăugat pridvorul pe latura dinspre miazăzi a pronaosului. În sfârșit, în 1954, cu ocazia unor noi reparații, s-a deschis ușa de intrare directă în altar¹¹⁰.

În astfel de condiții examenul bolților nu mai prezintă prea mult interes, fiind imposibil de precizat epoca construcției lor; semnalăm numai faptul că toate trei au forma piramidală cunoscută, cu schelet de susținere exterior, aceea a naosului fiind mai mare și mai înaltă decât celelalte două.

Catapeteasma este o lucrare simplă, care – de asemenea – nu se poate data și nici nu prezintă elemente de interes. Câteva obiecte păstrate în biserică amintesc de un trecut mai vechi: un orar vechi, care pare a fi din veacul al XVIII-lea; patru patrafire atribuite ctitorilor dintâi – călugării Ghenadie și Epifanie; câteva icoane de factură arhaică, fără inscripții sau cu inscripții; niște gratii de fier forjat și o cheie, presupuse a fi de la primul lăcaș de la „Pădurețul călugărului”; un sfeșnic în formă de serafim pentru două lumânări, care ar proveni de la fostul schit Cerebuc. Stranele, neornamentate, ar proveni și ele tot de la Cerebuc.

Printre numeroasele cărți anterioare datei presupusei mutări a bisericii se află și un Mineiu pe iunie (Mânăstirea Neamț, 1813), cu inscripția: *Vii: Epifan shimonah*¹¹¹, *Constantin și t(ot neamul); morți: Ioan, Maria ... etc.*

În concluzie, cercetarea bisericii din Călugăreni scoate la iveală o serie de elemente de vechime, însă nici o dovadă documentară a existenței clădirii înainte de anul 1830¹¹².

I) CLOPOTNIȚELE DE LEMN

Din descrierile anterioare se constată că prezența unei turle-clopotnițe, care făcea parte organică din construcția originală a bisericii, nu este obișnuită în zona lacului de acumulare Bicaz. Astfel de clopotnițe am întâlnit numai la bisericile din Răpciune și din Galu, precum și la câteva monumente aflate în apropierea zonei cercetate și aparținând aceluiași grup arhitectonic. Se poate spune chiar că acest element constituie una dintre trăsăturile specifice ale monumentelor în chestiune, prin care ele se apropie de bisericile de lemn din Ardeal, la care turla constituie – în cele mai multe cazuri – unul dintre elementele principale ale construcției. Cu această excepție, bisericile din zona cercetată au avut la origine clopotnița independentă sau – de cele mai multe ori –, probabil, nu au avut clopotniță deloc. Lipsa clopotniței nu trebuie să surprindă, știind că „în Orient clopotnița nu este atât de strâns legată de cult ca în Apus. Clopotul se sună numai la unele ocazii rare, la sărbătorile mari”¹¹³. Sistemul obișnuit, secular, de a vesti pe credincioși rămânea altădată toaca. Totuși, dorința fiecărui sat de a nu rămâne mai prejos decât cele învecinate, precum și moda – în special –, devenită imperioasă pe la mijlocul veacului al XIX-lea, de a imita în

¹¹⁰ Biserica a fost transportată și reclădită în satul de strămutați Braniște, com. Pipirig, raionul Târgu Neamț. Unele modificări au fost aduse acestui chinuit monument cu ocazia mutării: el a fost tencuit pe dinafară și pe dinăuntru, naosul a fost acoperit cu o nouă boltă, semicilindrică etc. Cu prilejul lucrărilor de demontare s-a văzut foarte bine că pereții altarului și ai pronaosului, deși clădiți din lemn de brad extrem de tare, erau cu mult mai uzați decât aceia ai naosului, ceea ce confirmă, prin urmare, ipoteza mării bisericii la 1830.

¹¹¹ Sublinierea noastră.

¹¹² Biserica nu apare pe harta austriacă din 1790. În catagrafii o găsim menționată prima oară în 1838 (f. 23 v.). Sinodicul din 1872 indică data construcției 1826-1830. Anuarul din 1930 dă data de 1830.

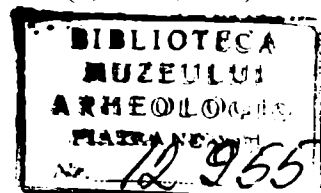
¹¹³ P. Henry, *op. cit.*, p. 34.

toate bisericile de zid, au determinat cu timpul adăugirea, la mai toate bisericile de lemn din zona cercetată, a unei clopotnițe.

La unele biserici, o turlă-clopotniță pătrată este ridicată peste pridvorul adăugat tot atunci; aceste adăugări le-am constatat la biserica din Grințieș și la „Schitșor”, eventual și la biserica dispărută mai de mult din Izvorul Alb. Cât privește biserica din Secu, lipsesc datele care ar putea stabili dacă pridvorul și turla-clopotniță anterioare pridvorului actual erau sau nu originale; având în vedere data relativ târzie a construcției originale (1843), nu este exclus ca elementele în chestiune să dateze tot de atunci, constituind în acest caz o excepție de la regula obișnuită. Vom arăta mai jos că monumentele din epoca respectivă sunt caracterizate printr-o serie de inovații aduse modelului tradițional, astfel că nici existența la origine a unei turle-clopotniță peste pridvorul bisericii din Secu nu ar putea avea nimic surprinzător.

La cele mai multe biserici, însă, s-a ridicat o construcție separată de aceasta: fie de lemn – bisericile din Durău (fig. 161/1), Gura Largului (fig. 161/2), Poiana Largu, Călugăreni, Boboteni (fig. 162/1), Poiana Teiului (fig. 162/2) –, fie, mai aproape de zilele noastre, de zid – bisericile din Hangu, Schit-cimitir. De altfel, clopotnițele de lemn sunt altceva decât o replică a aceloră, deja descrise, de zid. Ca și acestea, ele sunt de formă pătrată sau aproximativ pătrată, cu laturile variind între 3 m (Gura Largului) și 6,50 m (Poiana Teiului). Construcția cuprinde un parter, constituind intrarea, și un etaj, retras față de parter – camera clopotelor. Parterul este construit, întocmai ca bisericile de lemn, din bârne groase de lemn de brad așezate orizontal și îmbinate la capete în „coadă de rândunică”; el este prevăzut cu o streășină independentă, iar uneori este căptușit cu scânduri așezate vertical. Camera clopotelor este o construcție ușoară de scânduri verticale, uneori căptușite cu șindrilă (Boboteni), așezate pe un schelet constituit din cei patru stâlpi din unghiurile construcției. Pentru răspândirea sunetului, parapetul este prevăzut cu deschideri largi, arcuite (Durău, Poiana Largu, Boboteni) sau dreptunghiulare, pe fiecare latură. Uneori, parterul mai cuprinde, alături de intrare, și o cămăruță, care servește ca depozit de obiecte (Boboteni); alteori, o chilie intermediară este amenajată între parter și etajul de sus (Durău); clopotniței bisericii din Călugăreni i s-a alipit o chilie ce constituia, împreună cu parterul clopotniței, locuința parohială. Clopotnița din Poiana Teiului este o construcție mai importantă, cu latura de 6,50 m, alcătuită din parter masiv de piatră, un etaj intermediar căptușit pe dinafară cu șindrilă și camera clopotelor, cu pereții de scânduri. Clopotnițele sunt acoperite cu un coif de proporții însemnate, putând afecta forme variate: formă de pălărie, cea mai răspândită în zona cercetată și, de altfel, cea mai plăcută (Durău, Gura Largului, Poiana Largu), de bulb, vădind influențe rutene sau rusești (Călugăreni, Boboteni) și ascuțită (Poiana Teiului). Nu am inclus în prezentele însemnări clopotnița bisericii din Bistricioara, construcție modestă, ce pare a fi de dată mult mai recentă.

Dacă datarea bisericilor de lemn constituie deseori – din lipsă de documentație – o problemă greu de rezolvat, cu atât mai mult aceea a clopotnițelor este de-a dreptul cu neputință. Existența însăși a unui clopot datat nu poate constitui mai mult decât un indiciu. Astfel, clopotnița bisericii din Gura Largului, în care se află – după cum am arătat – un clopot cu data 1771, ar putea data tot de atunci. În schimb, la Bistricioara clopotul din 1775 a fost desigur atârnat, la început, pe o altă construcție decât cea actuală, care este de dată recentă. În asemenea cazuri nu este exclus ca inițial să fi existat nu o clopotniță propriu-zisă, ci o simplă schelă de bârne suportând clopotul, cum se mai văd și astăzi în alte regiuni ale țării. Clopotnița de lemn a Schitului Durău – cu toată tradiția după care ar fi contemporană cu biserica de lemn din 1802 – după proporțiile ei însemnate (5,80 x 5,60 m),

ar fi mai târzie. Clopotnițele bisericilor din Poiana Largu, Călugăreni, Boboteni și Poiana Teiului au fost probabil construite odată cu bisericile respective (în cazul primelor două, odată cu mutarea lor pe actualele locuri).

Încheiem aceste scurte observații semnalând că o singură biserică din zona cercetată – biserica din Cârnu – nu prezintă urme nici de clopotniță, nici de vreun clopot, ceea ce ne face să bănuim că la acest mic edificiu toaca va fi rămas până la sfârșit, precum și în veacurile trecute, singurul mijloc de a chema pe credincioși la slujbă.

3. CONCLUZII PRIVIND ARHITECTURA BISERICILOR DE LEMN

Cercetarea bisericilor de lemn din zona lacului de acumulare Bicz îngăduie identificarea unui tip unic de clădire, pe care ne-am simțit îndreptățiți să-l numim de tip „moldovenesc”. Asupra caracteristicilor tipului nu vom mai reveni, rămânând doar să conturăm – în chip de încheiere – variantele scoase la iveală de analiza monumentelor.

1. Prima variantă, care – mai curând decât biserica din Râpciune – trebuie socotită cu adevărat reprezentativă pentru zona cercetată, cuprinde o serie de biserici din veacul al XVIII-lea, ca prima biserică din Hangu, biserica (renovată la sfârșitul veacului al XIX-lea) din Gura Largului, apoi bisericile de la sfârșitul veacului din Cârnu, Izvorul Alb și Grințieș, în sfârșit, biserica din Poiana Largu, clădită probabil în primii ani ai veacului al XIX-lea și mutată numai pe actualul loc pe la 1840. Monumentele în chestiune au ca trăsături specifice dimensiunile lor reduse și caracterul elementar al construcției: ele nu au turlă-clopotniță originală; cele mai multe nu au avut la origine nici pridvor (această încăpere va fi însă întotdeauna adăugată în cursul veacului al XIX-lea); în sfârșit, unele nu au avut poate nici pronaos, ci o singură încăpere inițială pentru credincioși, ulterior despărțită în două printr-un perete (biserica din Cârnu) sau completată prin adăugarea pronaosului (biserica din Grințieș). De asemenea, aceste monumente sunt lipsite de elemente arhitectonice decorative sau au elemente decorative reduse: trăsătură specifică, de altfel, arhitecturii populare a Moldovei, în general. Prezentei variante vor fi aparținut, probabil, și o serie de monumente dispărute mai demult, cunoscute documentar, însă asupra planului cărora nu avem nici o indicație, ca primele biserici din Secu, Coroiu, Bistricioara, Boboteni, Poiana Largu, eventual și altele.

2. Urmează, în timp, varianta pe care am denumit-o – după monumentul totodată cel mai vechi (1773) și cel mai izbutit al grupului – tipul „Râpciune”. În zona lacului de acumulare Bicz acestei variante îi mai aparține o singură biserică, aceea din Galu, poate copia unei clădiri anterioare de același tip. Însă, în imediata apropiere a zonei – la Fărcașa și la Broșteni – se află alte două clădiri atât de asemănătoare bisericii din Râpciune, încât se bănuiește că au fost construite chiar de același meșter. De asemenea, în Transilvania – mai precis în fosta zonă a Moldovei din Transilvania – am semnalat existența altor două biserici foarte apropiate de cele de mai sus, însă posterioare anului 1790: bisericile din Valea Bradului (com. Biczul Ardelean) și din Tulgheș (la gura văii Marpotoc). Având în vedere importanța arhitectonică cu totul deosebită a acestei variante, am stăruit la locul cuvenit atât asupra caracteristicilor ei, cât și asupra înrăurilor care vor fi determinat apariția ei. De asemenea, am arătat că această variantă nu s-a împământenit în valea Bistriței, revenindu-se la sfârșitul veacului al XVIII-lea la tipul precedent – mai puțin monumental și mai puțin ornamentat –, evoluția acestui din urmă tip în decursul veacului al XIX-lea având să urmeze alte căi.

3. Epoca Regulamentară – epoca de construcție și de prefaceri – după războaiele, tulburările interne și crunta mizerie din primul sfert al veacului al XIX-lea, corespunde – în amândouă Principatele – cu o dezvoltare accentuată, atât ca număr, cât și ca importanță, a construcțiilor. Ea va aduce și unele modificări tipului vechi de biserică: clădirile se măresc, se înalță; pridvorul (cu excepția bisericilor celor două schituri, Schițșorul, și schitul Maicii Sofia) nu va mai lipsi din construcția originală. Construcțiile sunt mai puțin uniforme, diferite particularități arhitectonice apărând la cutare monument sau chiar la grupuri de monumente (de pildă, forma nouă a acoperișului la bisericile din Hangu, Schit-cimitir și Bistricioara; absidele laterale dreptunghiulare la bisericile din Schit-cimitir și a schitului Maicii Sofia ș.a.). Alături de caracteristicile bolții piramidale ale bisericilor din veacul al XVIII-lea, apar și bolți semicilindrice (biserica din Secu) sau forme mai puțin caracteristice (biserica din Schit-cimitir). În fond, monumentele din al doilea sfert al veacului al XIX-lea, ca bisericile din Hangu, Schit, Bistricioara, Secu, Schițșor, vădesc caracterele unor forme de tranziție: se simte la ele influența arhitecturii de zid și tendința de evadare din normele vechi, fără însă ca specificul arhitecturii de lemn să fie distrus.

4. Procesul de imitare al bisericilor de zid se accentuează la monumentele de lemn din al treilea sfert al veacului. Cele două monumente reprezentative ale acestei variante – bisericile din Boboteni și din Poiana Teiului – păstrează încă elementele de plan specifice tipului de biserică „moldovenească”, însă înfățișarea generală și proporțiile au devenit acelea ale bisericilor de zid. La prima s-a renunțat și la bolțile piramidale, atât de frumoase și de caracteristice bisericilor moldovenești. O construcție și mai recentă, Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Poiana Grințieș (com. Grințieș) – terminată în 1864 – este de fapt o biserică de zid făcută din lemn, motiv pentru care nici nu am cuprins-o în prezentul studiu. Decadența bisericilor de lemn, ca gen arhitectonic, este consumată.

4. CONCLUZII PRIVIND PICTURA POPULARĂ DIN BISERICILE DE LEMN

Exceptând unele zugrăveli decorative – mai mult rudimentare – cu motive florale, liniare sau geometrice, constatate pe bolțile câtorva monumente, se poate spune că decorul pictat al bisericilor de lemn mai vechi din zona lacului de acumulare Bicaz se rezumă la catapeteasmă și icoane.

În ceea ce privește catapetesmele, exemplarele din veacul al XVIII-lea care ni s-au păstrat – întregi (biserica din Grințieș) sau fragmentare (catapeteasma fostului schit Cerebuc, aflată la Schitul Durău, panoul cu Apostolii din Gura Largului ș.a.) – vădesc o simplitate rustică, în desăvârșită armonie cu specificul unui modest edificiu de lemn. Cele trei registre rituale, înfățișând praznicele mari, Apostolii și Proorocii, sunt alcătuite din câte un simplu panou (o scândură sau două scânduri legate una de alta) pictat, fără sculpturi sau reliefuri de nici un fel, fără poleieli, cu subiectele despărțite unele de altele prin chenare zugrăvite liniar, floral sau în chipul unor colonete. Ușile împărătești și diaconicești sunt, de asemenea, lipsite de orice ornament în relief. Paralel cu astfel de catapetesme cu caracter popular pronunțat, încep să apară altele mai evolute, cu benzi, chenare și rame sculptate în relief slab, mai accentuat sau *à jour*, cu stâlpișori bogat împodobiți cu frunze de acant și ciorchine de struguri despărțind icoanele împărătești, cu strălucitoare poleieli. Executate de tâmplari specializați, scump plătiți desigur, ele corespund dorinței ctitorilor, din ce în ce mai evidentă în cursul veacului al XIX-lea, de a da interiorului clădirii o înfățișare mai puțin rustică, mai apropiată de aceea a bisericilor

construite din material „nobil”. Printre cele mai frumoase exemplare de catapeteasmă de tip evoluat o semnalăm pe aceea fostă a bisericii de lemn din Hangu (aflată astăzi în biserica nouă din Biczul Ardelean), precum și catapeteasma bisericii de zid – însă cu caracter popular pronunțat – din Coroiu, datând de la începutul veacului al XIX-lea. O catapeteasmă interesantă, fiindcă reprezintă o formă de tranziție între cele două tipuri amintite, este aceea a bisericii din Bistricioara.

Cele mai scumpe podoabe ale bisericilor de lemn din zona cercetată rămân însă icoanele, în primul rând cele împărătești, pentru care ctitorii nu-și preocupau sacrificiile bănești, nici meșterii talentul și osteneala. La câteva monumente icoanele subîmpărătești și icoanele mici ale catapetesmei par a fi fost executate tot de meșterul principal și nu de ajutoarele sau de ucenicii săi. Ele pot constitui atunci exemplare de pictură religioasă populară, cu atât mai valoroase, cu cât la ele artistul este mai puțin îngrădit decât la icoanele împărătești, putând lucra mai liber și să-și exprime mai mult personalitatea. Observația este valabilă și pentru icoanele mari ale pronaosului, precum și pentru icoanele atârnate pe pereți. Exemple de astfel de icoane sunt cele două strălucite icoane-bust ale Mântuitorului și a Maicii Domnului, provenite din vechea biserică din Cârnu, icoanele subîmpărătești ale bisericii din Bistricioara, unele icoane din biserica Schițoșor ș.a.

Nicăieri, în zona lacului de acumulare Bicz, nu am găsit un decor de icoane formând „un tot bine legat”, comparabil cu acela din biserica situată mai jos, pe valea Bistriței, la Văleni¹¹⁴, biserică – de altfel – cu mult anterioară celor mai vechi monumente de lemn din zona cercetată de noi. Icoanele mai vechi din zona lacului de acumulare Bicz, și anume cele câteva exemplare arhaice aflate în biserica din Hangu (inclusiv o serie completă de icoane subîmpărătești) și în biserica din Gura Largului, pot fi datate cu aproximație la începutul sau mijlocul veacului al XVIII-lea, prezentând interes în special pentru istoricul monumentului căruia au aparținut. La aceste icoane mai vechi trebuie să adăugăm câteva piese cu caracter arhaic, de proveniență necunoscută, aflate astăzi în colecția de obiecte de artă bisericească înghebată la Schitul Durău. Icoane datate și semnate, sau care pe bază de studii comparative se pot atribui unor meșteri identificați, începem a găsi de abia în decursul ultimelor trei decenii ale veacului al XVIII-lea, odată cu sporul ce se constată în construirea de noi lăcașuri.

Primul zugrav de icoane, care apare în această perioadă este – la 1767 – Gheorghe zugravul, autorul unei părți din catapeteasma bisericii din Răpciune. În 1795 el a mai pictat icoanele împărătești și o parte din icoanele mici ale catapetesmei primei biserici din Hangu și eventual și icoana Adormirii Maicii Domnului din Grințieș.

Lui Gheorghe zugravul i se mai atribuie¹¹⁵ – în afara zonei cercetate, însă în imediata ei apropiere – icoanele Schitului Dumbrăvele, com. Bodești-Precistea (1760); ale Schitului Cozla, com. Dărmănești (1764-1770); ale bisericii din Grumăzești, ulterior duse la biserica din Ingărești (1793); ale Schitului Tarcău (1802) și, în sfârșit, ale bisericii din Gârcina (1802). Opera lui Gheorghe zugravul, remarcabilă prin corectitudinea execuției, prin frumusețea compoziției și strălucirea coloritului, este foarte importantă. Ea a jucat un rol important în istoria picturii religioase locale, exercitând o influență precumpănitoare asupra generației de zugravi ce-i va urma.

¹¹⁴ I.D. Ștefănescu, *Comoara de artă de la Văleni-Neamț*, în *ALPR*, 1935-1936, p. 54-74.

¹¹⁵ Informații de la pictorul V. Moraru, care a efectuat îndelungate și amănunțite cercetări pe teren în legătură cu vechii zugravi de pe valea Bistriței.

Lui Gheorghe zugravul îi urmează, în timp, Nifon zugravul, identificat printr-o icoană a Maicii Domnului din colecția Schitului Durău, având pe verso inscripția: *Nifo(n) zugrav amū tocmīt ... 1785 avg(ust) 7*, precum și printr-un panou de catapeteasmă, cu patru prăznicare de o parte și de alta a icoanei Sfintei Năframe, tot din Durău, datat *7294 (1786) ap(rilie) 20*, care – prin comparație cu icoana de mai sus – i se poate atribui tot lui. După tradiția păstrată la Durău, biserica de la 1802 a schitului¹¹⁶ ar fi avut catapeteasma pictată de călugărul zugrav Nifon, viețuitor la schiturile Cerebuc și Durău¹¹⁷. Că Nifon trăia și lucra la Cerebuc apare ca probabil, dacă analizăm maniera sa și, în special, componența paletelor sale, la care se simte influența frumoasei catapetesme a fostului schit. Dar prezența lui Nifon la Cerebuc în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea este stabilită și documentar. Citim, într-adevăr, pe un Apostol (București, 1743) cu primele file rupte, și anume pe unul din cotoarele rămase: *Rău făcū cine ia filele din carte, că se umple de păcate, 1797 dech. 29, Nifon zugrav*. Cartea, aflată la Durău, provine de la Schitul Cerebuc, care avea hramul „Adormirea Maicii Domnului”, căci pe marginea de jos a mai multor file citim: *Acestū svānt praxău l-au dat fiu-meu Dimitrie Sturza vel cămăraș la svāntul schit Ciahlău, unde este hramul Uspenie Preacistii. Deci cari ar vinde-o sau ar fura-o sau ar prăpădi-o să fie blestatū și afurisāt. Le(at) 7259 (1751) avg(ust) 16, Safta Pă(lădoaia) log(ofeteasa)*. Pictura lui Nifon zugravul se deosebește de aceea a lui Gheorghe zugravul prin folosirea unei palete în care domină culorile de pastel, prin caracterul său aerian, vaporos. Figurile centrale – Maica Domnului, chipul lui Hristos de pe icoana Sfintei Năframe din centrul Panoului de la Durău – sunt lucrate în culori mai calde și tind spre un realism mai temperat. Frumoasa culoare roșie în tonul mărganului, care constituie culoarea dominantă a icoanelor de pe valea mijlocie a Bistriței, este o moștenire de la catapeteasma, de la începutul veacului al XVIII-lea, din Schitul Cerebuc, transmisă prin Nifon zugravul.

Al treilea zugrav de icoane identificat pentru această perioadă este Theodosie zugravul, care – în trei ani consecutivi – pictează icoanele bisericilor din Cârnu (1791), Izvorul Alb (1792) și Grințieș (1793). Din pleiada zugravilor populari de valoare ridicată, care lucrează pe valea Bistriței la sfârșitul veacului al XVIII-lea, Theodosie este fără îndoială cel mai talentat, cel mai artist, cel mai complet și, totodată, cel mai îndrăzneț. Pictura lui este gândită, stilizată uneori până la abstracție. Totuși – sau poate tocmai pentru acest motiv, pentru că nu a fost înțeleasă – influența lui nu se poate compara cu aceea a lui Gheorghe zugravul, zugravii care vor urma generației de la sfârșitul veacului al XVIII-lea preferând să urmeze maniera – prin excelență – corectă, precisă, cuminte a acestuia. Despre persoana și viața lui Theodosie zugravul nu avem nici o informație precisă. După nume, el pare a fi fost, ca și Nifon, călugăr: poate unul și același cu *monahul Theodosie ot Durău*, care figurează, la morți, într-un pomelnic al schitului Maicii Sofiei din Răpeciune, din 1847¹¹⁸.

După perioada de strălucire de la sfârșitul veacului al XVIII-lea se constată, în primul sfert al veacului următor, aceeași stagnare în domeniul picturii religioase ca și în acela al construcției de noi lăcașuri. Nici un nume nou de zugrav, nici o icoană datată nu ne este cunoscută pentru această perioadă, până la apariția, în anii 1825-1830, a primelor

¹¹⁶ Vezi mai sus.

¹¹⁷ Stilul acestei catapetesme, aflată astăzi în biserica din Drăgoiasa (com. Păltiniș, reg. Suceava) confirmă – după V. Moraru, care a cercetat-o – această tradiție.

¹¹⁸ Păstrat la Schitul Durău. Comunicat de V. Moraru.

lucrări ale cunoscutului Ioan zugravul din Răpciune. Acesta, împreună cu ucenicii săi, a avut o perioadă de intensă activitate artistică în deceniile doi-șase ale veacului al XIX-lea, zugrăvind din nou sau restaurând catapetesmele și icoanele celor mai multe biserici de pe valea mijlocie a Bistriței. Acest bun meseriaș, deși lipsit de avântul creator al marilor săi predecesori, a avut meritul, cu toată tendința picturii bisericești a vremii spre un realism stereotip sau spre manierism, de a merge pe linia cea sănătoasă a tradiției bizantine interpretată în spiritul creației populare, pe linia lui Gheorghe zugravul. Cercetarea catapetesmei bisericii din Răpciune ne-a dat chiar prilejul de a constata că este greu uneori de a deosebi icoanele lui Ioan zugravul de acelea ale lui Gheorghe zugravul. Din păcate, opera sa este inegală. Meșterul din Răpciune – el a fost, pare-se, și dascăl la biserica de acolo – semnează când *Ioan zugrav*, când *Ioan Theodoriu zugrav*, când *Ioan Popovici zugrav*. Deoarece se constată și unele deosebiri de manieră între icoanele respective, s-a presupus¹¹⁹ că ar fi existat doi zugravi deosebiți, contemporani și amândoi din Răpciune, Ioan Theodoriu fiind mai talentat și, totodată, mai aproape de învățătura vechilor zugravi decât Ioan Popovici. Existența, la biserica din Secu, a unei icoane semnate *Ioan Theodoriu Popovici*, în afară de cazul când ar fi vorba de o mistificare, exclude însă – după părerea noastră – această ipoteză.

Ioan zugravul este ultimul zugrav din zona cercetată care mai merită a fi menționat. Ceilalți meșteri care lucrează concomitent cu el sau după el – Lupu diaconul zugravul (Poiana Largu), Ifimie (Secu), Veniamin monahul (Boboteni) ș.a. – practică o artă din ce în ce mai decadentă, cu tendință spre manierism sau spre un realism artificial, copiat după arta apuseană. Se simte influența atelierelor de pictură de la mănăstirile Neamțu-Secu, înfloritoare în special sub egumenatul lui Dometian (1826-1834) și în anii următori, influență care pune capăt definitiv vechii și frumoasei tradiții artistice urmată până atunci de iconarii noștrii populari.

Alături de icoanele pe lemn, care formează decorul obișnuit al bisericilor cercetate, am găsit – la Poiana Largu, la „Schitișor”, la Fărcașa, în colecția de la Schitul Durău – și un număr redus de icoane populare pe sticlă, desigur aduse din Transilvania.

De asemenea, trebuie semnalată moda, ce apare în al doilea sfert al veacului al XIX-lea, icoanelor pe pânză, care prezentau dublul avantaj de a acoperi porțiuni însemnate de zid – ca, de pildă, la biserica din Hangu – și de a costa mai ieftin.

De la lipirea pe pereții bisericii a unor suprafețe, uneori, considerabile de pânză pictată nu a fost greu să se treacă la soluția de a decora interiorul bisericii cu pictură murală. Astfel de realizări am constatat la câteva biserici din vremea Regulamentului Organic¹²⁰, încă o manifestare – desigur a tendinței, atât de pronunțate atunci – de imitare a bisericilor de zid. Realizările în această direcție au fost – după cum am văzut la capitolele respective – neizbutite din punct de vedere artistic, prezentând interes mai ales prin ingeniozitatea tehnicilor folosite. De altfel, această modă, nespecifică artei noastre populare, se va adevăra trecătoare.

¹¹⁹ Păreră exprimată de V. Moraru.

¹²⁰ Bisericile din Hangu (1829), Schit-cimitir (1830) și Bistricioara (1831), precum și biserica din Răpciune, zugrăvită la 1834. Și fosta biserică din Audia (com. Hangu) a fost zugrăvită pe pânză lipită pe pereți; câteva panouri din pereții fostei clădiri, cu zugrăveală cu tot, se păstrează în vechea trapeză din curtea actualei biserici.

5. REPERTORIUL CRONOLOGIC AL MONUMENTELOR DE ARHITECTURĂ MAI ÎNSEMNATE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ

Nr. crt.	Denumirea monumentului	Materialul de construcție	Hramul	Data construirii	Observații
1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.	Schitul lui Silvestru (Schit)	Lemn	?	1595-1606 ?	monument dispărut
2.	Biserica din Buhalnița	Zid	„Intrarea în Biserică”	1626-29	monument istoric
3.	Biserica fostului schit Hangu sau biserica de la „Palatul Cneșilor” din Schit	Zid	„Pogorârea Sfântului Duh”	1639	monument istoric
4.	„Palatul Cneșilor” din Schit 1 -- turnul dinspre nord-vest 2 -- zidurile cu celelalte tumuri	zid zid	- -	înainte de 1674 1674	monument istoric monument istoric
5.	Schitul Cerebuc (Izvorul Alb)	Lemn	„Adormirea Maicii Domnului”	1704	monument dispărut
6.	Biserica din Hangu I	Lemn	„Sf. Nicolae”	jumătatea sec. XVIII	monument dispărut
7.	Biserica din Gura Largului	Lemn	„Buna Vestire”	1741 ?	-
8.	Biserica din Coroiu I	Lemn	?	1762 ?	monument dispărut
9.	Biserica din Râpciune	Lemn	„Sf. Voievozi”	1773	monument istoric
10.	Biserica din Bistricioara I	Lemn	?	1775 ?	monument dispărut
11.	Biserica din Galu I	Lemn	?	înainte de 1790	monument dispărut
12.	Biserica din Secu I	Lemn	?	înainte de 1790	monument dispărut
13.	Biserica din Cârnu	Lemn	„Sf. Împărați și Sf. Pantelimon”	1791	-
14.	Biserica din Izvorul Alb	Lemn	„Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul”	1792	monument dispărut
15.	Biserica din Grințieșul Mare	Lemn	„Duminică Tuturor Sfinților”	1794	-
16.	Biserica din Poiana Largului (fostă a Schitului Durău I)	Lemn	„Sf. Trei Ierarhi”	1802	-
17.	Biserica din Coroiu II	Zid	„Sf. Gheorghe”	1808	-
18.	Biserica din Galu II	Lemn	„Sf. Voievozi”	1818	-
19.	Biserica din Audia I	Lemn	„Sf. Petru și Pavel”	1825 ?	monument dispărut
20.	Biserica din Hangu II	Lemn	„Sf. Nicolae”	1829	monument istoric
21.	Biserica din Călugăreni	Lemn	„Sf. Dumitru”	1826-1830 ?	-
22.	Biserica din Schit (cimitir)	Lemn	„Nașterea Maicii Domnului”	1830	-
23.	Clopotnița bisericii din Coroiu	Zid	-	1830	-

1.	2.	3.	4.	5.	6.
24.	Biserica din Bistricioara II	Lemn	„Sf. Voievozi”	1831	monument istoric
25.	Biserica Schitului Durău II	Zid	„Buna Vestire”	1835-1838	monument istoric
26.	Biserica din Secu II	Lemn	„Sf. Voievozi”	1843	-
27.	Biserica din Schit (Schitișor)	Lemn	„Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul”	1844 ?	-
28.	Biserica din cimitirul Schitului Durău (fostă a Schitului Maicii Sofia din Răpciune)	Lemn	„Sf. Ioan Bogoslovu”	1844-1846	monument istoric
29.	Biserica din Boboteni	Lemn	„Sf. Împărați, Sf. Nicolae”	1854-1863 1859-1862	monument istoric

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES ET HISTORIQUES DANS L'ARÉAL DU LAC D'ACCUMULATION DE BICAZ

Résumé

La construction, dans la sixième décennie du XXe siècle de la Centrale hydraulique de Bicaz (dép. de Neamț), qui allait amener des changements importants non seulement dans l'aspect du paysage, mais aussi dans celui de l'économie et de la vie de cette région, a imposé à l'Académie Roumaine l'exigence d'une recherche complexe concernant tout ce qui était de plus important dans le passé et le présent de la population du bassin moyen de la Bistritza. Cette action d'exploration du pays était nécessaire, puisque, par la création du lac d'accumulation de la Centrale hydraulique de Bicaz, il se serait ensuivi, pour la science, pas mal de preuves ayant trait à la population de ces habitats-là depuis les temps les plus reculés jusqu'à présent. D'autre part, une fois la dislocation de la population qui habitait les villages allant être inondés on n'aurait jamais plus pu faire des études quant à l'ethnographie, à la culture, au mode de vie, à l'aspect physique ou au parler de celle-ci.

C'est pour ces raisons qu'il s'imposait, à n'en plus douter, la nécessité d'une recherche complexe de la région, en vue de dresser une monographie, à base de données archéologiques, historiques, ethnographiques, anthropologiques et linguistiques, recueillies et interprétées scientifiquement par les spécialistes.

Durant les années 1951-1953 on a effectué diverses recherches par les linguistes de l'Université „Al. I. Cuza” de Iași, par les ethnographes de l'Institut d'Histoire de l'Art de Bucarest et par quelques passionnés chercheurs locaux, en vue de connaître l'histoire de cette région. Puisque par l'intermédiaire de ces investigations isolées on n'a pu saisir qu'une partie des aspects qu'on devait cerner, il s'ensuivit le besoin impérieux d'une recherche complexe à laquelle pussent participer des spécialistes d'orientation diverse.

C'est pour ces considérants que, sur l'initiative de l'Académie Roumaine, commencèrent, en 1954, des recherches complexes, anticipées de travaux de prospections archéologiques dans toute la zone. Des fouilles méthodiques ont été entreprises pendant les années 1955-1958.

Pour la mise à terme dans les meilleures conditions de ces travaux on a constitué le groupe de recherches complexes, formé de quatre collectifs d'histoire et archéologie, d'ethnographie, d'anthropologie et de linguistique dont pas mal de chercheurs et de techniciens cooptés étaient de Bucarest, de Iași, de Cluj, mais aussi d'autres villes du pays, ainsi que des étudiants des centres universitaires appartenant aux villes mentionnées.

En dehors des recherches de terrain on a effectué aussi des investigations dans les archives de Bucarest, de Iași et de Brașov, par des historiens et par des ethnographes. Les fouilles archéologiques concernant le paléolithiques ont prouvé l'existence d'un véritable centre datant de cette période-là, avec des habitats en terrasse dans cette zone montagneuse.

Grâce aux amples recherches faites dans les habitats de terrasse on a identifié toutes les phases d'évolution du paléolithique supérieur qui ont été datées de manière précise sur la base des études du périglaciaire. En même temps, on a trouvé des restes d'habitat énéolithique de la phase Cucuteni A, tout comme de l'époque gèto-dace tardive et du Moyen Âge. Cependant, les fouilles archéologiques faites pour surprendre ces objectifs n'ont abouti à attaquer qu'une petite partie des surfaces qui allaient être inondées.

De même, les recherches historiques n'ont contribué que partiellement à élucider l'ancienneté et l'évolution des habitats, en fournissant aussi certaines données quant au développement social-économique et culturel de la population.

La compétence du personnel scientifique engagé dans les recherches de la zone du lac d'accumulation de Bicaz et la ferveur de son implication pour la réalisation du programme ciblé, dans les conditions où l'on avait bénéficié de disponibilités financières adéquates, ont conduit vers des résultats notoires dans tous les domaines. Mais il est à regretter que leur valorisation n'ait pas été, en général, à la hauteur des attentes. Une exception méritoire par rapport à la constatation sus-mentionnée a été enregistrée dans la branche des ethnographes et des ethnologues.

Le collectif d'archéologues et d'historiens a déployé une activité fructueuse dans le bassin moyen de la Bistritza. De manière lapidaire, les principaux résultats obtenus par les fouilles et les sondages effectués ont été présentés dans les pages de certains périodiques de spécialité. En outre, on a travaillé à l'élaboration d'une monographie détaillée recouvrant toutes les recherches de terrain, où on a inséré aussi une ample étude sur l'évolution des communautés humaines de l'époque le long du Moyen Âge et de l'époque moderne et une autre sur les monuments de culte en pierre et en bois. Cet ouvrage était conçu comme un premier volume d'une suite plus ample, vouée à mettre en valeur la totalité des recherches à caractère interdisciplinaire de la zone de Bicaz, devant être succédé par des tomes qui aient rassemblé l'apport des ethnographes, des linguistes, des folkloristes, des anthropologues, etc. Une décennie après le début plein d'enthousiasme des investigations archéologiques et historiques dans la vallée de la Bistritza, dirigées et soutenues par l'Académie, celle-ci a tout à fait changé d'attitude et n'a pas assumé, comme eût été normal, la publication du premier volume de cette monographie.

Tout en considérant que la parution en volume des recherches de la zone de Bicaz n'est pas du tout inopportune, on a revu les manuscrits et le matériau illustratif en vue de les faire imprimer, dans l'espoir qu'ils susciteraient l'intérêt des spécialistes.

Traduit par **MICHAELA SPINEI**

ABREVIERI

AA	<i>Archaeologia Austriaca.</i>
AAR	<i>Analele Academiei Române.</i>
AARMSI	<i>Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice.</i>
AcadRom	<i>Academia Română.</i>
ActaArch	<i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.</i>
AIGR	<i>Anuarul Institutului Geologic al României.</i>
ALPR	<i>Anuarul Liceului „Petru Rareș”, Piatra-Neamț.</i>
AM	<i>Arheologia Moldovei.</i>
AMN	<i>Acta Musei Napocensis.</i>
AR	<i>Archeologické Rozhledy.</i>
Arch SSSR, svod	<i>Arkheologiiia SSSR. Svod arkeologicheskikh istochnikov.</i>
ArchPolona	<i>Archaeologia Polona.</i>
ArchPolski	<i>Archeologia Polski.</i>
AȘUI, SN	<i>Analele Științifice ale Universității Iași, Serie Nouă.</i>
BASPR	<i>Bulletin of the American School of Prehistoric Research.</i>
BCMI	<i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.</i>
BPT	<i>Biblioteca pentru toți.</i>
BSPF	<i>Bulletin de la Société Préhistorique Française.</i>
BSRRG	<i>Buletinul Societății Regale Române de Geografie.</i>
BSSC	<i>Buletinul Societății Științifice Cluj.</i>
Časopis	<i>Časopis Moravského Musea v Brně.</i>
CRIGR	<i>Comptes-Rendus de l'Institut Roumain de Geologie.</i>
Dacia (NS)	<i>Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (Nouvelle Série).</i>
DIR, A. Moldova	<i>Documente privind Istoria României, A. Moldova.</i>
DT	<i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Émm-és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie.</i>
Hurmuzaki	<i>E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor.</i>
InstGeol al Rom	<i>Institutul Geologic al României.</i>
KS	<i>Kratkie Soobščeniia Instituta Istории material'noi kul'tury.</i>
MA	<i>Memoria Antiquitatis.</i>
MCA	<i>Materiale și Cercetări Arheologice.</i>
MIA	<i>Materialy i Issledovaniia po Arkheologiiia SSR.</i>
NeuesJhrb f. Mineral	<i>Neues Jarbuch für Mineral.</i>
PrzegArch	<i>Przegląd Archeologiczny.</i>
RevMuz	<i>Revista Muzeelor.</i>

SA	<i>Sovetskaia Arkheologiia.</i>
SCIA	<i>Studii și Cercetări de Istoria Artei.</i>
SCIV(A)	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie).</i>
SCN	<i>Studii și Cercetări Numismatice.</i>
SCS, Iași	<i>Studii și Cercetări Științifice, Iași.</i>

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1.** Vallée de Bistritza entre Galu et Bicaz (la zone du lac d'accumulation), avec les objectifs où ont été faites des recherches. On remarque la concentration de preuves d'habitation paléolithique dans le bassin de Râpciuni: 1, aurignacien inférieur; 2, aurignacien moyen; 3, aurignacien supérieur pre-gravettien; 4, gravettien inférieur; 5, gravettien moyen; 6, gravettien supérieur; 7, gravettien final; 8, swiderien.
- Fig. 2.** Vue de Râpciuni entre la marge de la terrasse Bofu Mare et l'étranglement Cetățica.
- Fig. 3.** Schéma géomorphologique du bassin de Râpciuni, avec les terrasses et l'emplacement des découvertes paléolithiques.
- Fig. 4.** Terrasses de Bistritza à Cetățica, de la terrasse inférieure jusqu'à la terrasse supérieure.
- Fig. 5.** Congéliftuxion de „Lutărie”-Ceahlău. On remarque le déplacement d'un âtre appartenant à l'aurignacien moyen.
- Fig. 6.** Section stratigraphique schématique à travers les dépôts de *loess* des terrasses de Bistritza à Ceahlău.
- Fig. 7.** Schéma stratigraphique des dépôts de *loess* et des niveaux de culture des établissements paléolithiques du bassin de Râpciuni.
- Fig. 8.** Bistricioara-„Lutărie” (point no. II). Partie de la couche du mur sud de la section 2 (entre 3,50 et 8,50 m).
- Fig. 9.** Bistricioara-„Lutărie” (point no. II). Âtre du niveau II (aurignacien supérieur pre-gravettien).
- Fig. 10.** Bistricioara-„Lutărie” (point no. II). Âtre du niveau II (aurignacien supérieur pre-gravettien).
- Fig. 11.** Bistricioara-„Lutărie”: 1-5, grattoirs (aurignacien supérieur pre-gravettien); 6-21, grattoirs (gravettien inférieur).
- Fig. 12.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien inférieur: 1, noyaux; 2-8, burins; 9-10, 14, lames sans retouches; 11-13, 15-18, lames à un côté aplati partiellement ou complètement; 19, grattoir sur éclat en gardant la gange; 20-22, grattoirs.
- Fig. 13.** Bistricioara-„Lutărie” (point no. II). Âtre du niveau III (gravettien inférieur).
- Fig. 14.** Bistricioara-„Lutărie” (point no. II). Âtre du niveau IV (gravettien moyen).
- Fig. 15.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien moyen: 1-7, lames sans retouches; 8-12, 20, lames retouchées partialement, aux retouches inclinées et petites entailles; 13-18, lames à un côté aplati; 19, burin.
- Fig. 16.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien moyen: 1-7, burins; 8, grattoir-burin; 9-11, grattoirs.
- Fig. 17.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien moyen: 1-12 grattoirs.
- Fig. 18.** Bistricioara-„Lutărie” (point no. II). Âtres du niveau V (gravettien supérieur).
- Fig. 19.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien supérieur: 1-2, burins; 10-11, lames sans retouches.

- Fig. 20.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien supérieur: 1, 4, lames sans retouches; 2-3, lames tronquées obliquement, retouchées; 5-14, lames à un côté aplati; 15-18, pointes du type *La Gravette*; 19, grattoir.
- Fig. 21.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien final: 1-2, noyaux; 3-5, 8-10, lames sans retouches; 7, lame large fragmentaire à un côté denticulé; 6, 11-12, 14, lames tronquées obliquement, retouchées; 15, 17-18, lames à un côté aplati; 16, pointe à entaille atypique.
- Fig. 22.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien final: 1, pointe du type *La Gravette*; 2, lame macrolithe aux retouches inclinées sur les deux côtés; 3-10, burins.
- Fig. 23.** Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien final: 1, grattoir double macrolithique; 2-17, grattoirs sur éclats et lames.
- Fig. 24.** „Bofu Mic”. Coupe du mur ouest de la section 5.
- Fig. 25.** „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-17, lames macrolithes, moyennes et microlithes sans retouches (certaines aux fines retouches d'utilisation).
- Fig. 26.** „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-8, 10-20, grattoirs; 9, grattoir-burin.
- Fig. 27.** „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-17, grattoirs simples et doubles sur lames.
- Fig. 28.** „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-24, pointes du type *La Gravette*, entières ou fragmentaires.
- Fig. 29.** „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-30, lames à un côté aplati.
- Fig. 30.** „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-6, pinçons; 7-12, lames denticulées; 13-14, lames tronquées obliquement, retouchées; 15, pièce ressemblant au type *Vieille*; 16, pointe aux entailles atypique; 17-18, burins.
- Fig. 31.** „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-4, 6-7, burins; 5, lame du type „frappe de burin”.
- Fig. 32.** „Cetățica I”. Outils de l'aurignacien inférieur: 1, éclat lamellaire macrolithique en grès bleuâtre (a -- face ventrale; b -- profil de la pièce; c -- face dorsale); 2, grattoir; 3, pièce foliacée, taillée en technique bifaciale.
- Fig. 33.** „Cetățica I”. Outils de l'aurignacien inférieur: 1, pièce foliacée, taillée en technique bifaciale; 2, 4, racloirs; 3, 5, éclats; 6, disque bifacial.
- Fig. 34.** „Cetățica I”. Outils de l'aurignacien inférieur: 1, noyau; 2, 6-10, grattoirs; 3-4, lames aux retouches d'utilisation; 5, lame retouchée (retouches inclinées).
- Fig. 35.** „Cetățica I”. Outils du gravettien inférieur: 1-5, 7-8, grattoirs; 6, 11, grattoirs-bec; 9, burin; 10, éclat retouché, à une entaille.
- Fig. 36.** „Cetățica I”. Outils: 1-9, lames retouchées (gravettien inférieur); 10-15, lames à un côté aplati (gravettien supérieur); 16, burin; 17, 19-20, lames à un côté aplati; 18, lames sans retouches (gravettien final).
- Fig. 37.** „Cremeniiș” et „Bofu Mare”. Outils du gravettien final. „Cremeniiș” (1-12): 1-8, grattoirs; 9, lame sans retouches; 10, burin; 11-12, lames retouchées. „Bofu Mare” (13-18): 13, lame retouchée, à une entaille; 14, noyau; 15, grattoir; 16-17, lames sans retouches; 18, burin.
- Fig. 38.** „Dârțu”. Coupe du mur est de la section 5.
- Fig. 39.** „Dârțu”. Âtre à fosses extérieures – niveau II, aurignacien moyen.
- Fig. 40.** „Dârțu”. Âtre à fosses intérieures (habitation ?) – niveau II, aurignacien moyen.
- Fig. 41.** „Dârțu”. Outils – 1-11, niveau I (aurignacien moyen): 1, lame sans retouches; 2-4, éclats de tradition moustérienne; 5-11, grattoirs; 12-16, niveau II (aurignacien moyen): 12, lame retouchée (retouches inclinées); 13, burin atypiques; 14-16, lames sans retouches.

- Fig. 42.** „Dârțu”. Outils du niveau II (aurignacien moyen): 1-6, lames retouchées (retouches inclinées); 7, lame aux entailles vers la pointe de la pièce; 8, lame à la pointe aigue, retouchée sur les deux côtés (retouches inclinées); 9, lame fragmentaire tronquée obliquement, retouchée; 10-14, grattoirs.
- Fig. 43.** „Dârțu”. Outils du niveau II (aurignacien moyen): 1-17, grattoirs sur lames et éclats.
- Fig. 44.** „Dârțu”. Outils: 1-2, gravettien moyen: 1, lame à un côté aplati et a une entaille ; 2, grattoir; 3-18, gravettien supérieur : 3-9 grattoirs; 10-15, lames à un côté aplati; 16, pointes du type *La Gravette*; 17-18, burins.
- Fig. 45.** „Dârțu”. Outils du gravettien final: 1-3, noyaux; 4-15, lames sans retouches; 16-18, 20-23, 28, lames retouchées (retouches inclinées); 19, lame denticulée; 24-27, lames à un côté aplati.
- Fig. 46.** „Dârțu”. Outils du gravettien final: 1-3, 5-7, 9-27, 31, pointes du type *La Gravette* et lames à un côté aplati; 4-8, lames rectangulaires, aux retouches à pic sur plusieurs côtés; 28-30, lames tronquées obliquement et retouchées; 32, pointe ressemblant au type azilien.
- Fig. 47.** „Dârțu”. Outils du gravettien final: 1-2, burins.
- Fig. 48.** „Dârțu”. Outils du gravettien final: 1-17, grattoirs sur éclats et lames.
- Fig. 49.** „Dârțu”. Outils du gravettien final: 1-20, grattoirs simples et doubles.
- Fig. 50.** „Podiș”. Coupe du mur sud-sud-ouest de la cassette (section 6).
- Fig. 51.** „Podiș”. Outils de l'aurignacien supérieur pre-gravettien: 1-7, burins.
- Fig. 52.** „Podiș”. Outils: 1-4, aurignacien supérieur pre-gravettien: 1-2, burins; 3-4, grattoirs; 5-23, gravettien inférieur: 5-11, pointes du type *La Gravette* et lames à un côté aplati; 12-19, grattoirs; 20-23, burins.
- Fig. 53.** „Podiș”. Outils du gravettien moyen: 1, noyau; 2-13, 15-16, 19-22, lames à un côté aplati et pointes du type *La Gravette* (no. 22 présente une petite entaille retouchée); 14, lame tronquée obliquement, retouchée; 17, lame mince aux retouches fines d'utilisation; 18, pièce microlithique retouchée sur le côté curve, ce qui donne à la pièce l'aspect d'une semilune atypique; 23-26, grattoirs.
- Fig. 54.** „Podiș”. Outils du gravettien moyen: 1-10, grattoirs; 11-18, burins.
- Fig. 55.** „Podiș”. Outils: 1-11, burins – gravettien moyen; 12-23, gravettien supérieur : 12-14, 17-20, gravettien; 15, lame microlithiques tronquée obliquement, retouchée; 16, 21, 23, pointes du type *La Gravette*; 22, lame à un côté aplati.
- Fig. 56.** „Podiș”. Outils du gravettien supérieur: 1-9, burins; 10-13, lames à un côté aplati; 14, lame retouchées (retouches inclinées) et aux entailles.
- Fig. 57.** „Podiș”. Outils de gravettien final: 1, 4, noyaux; 3, 8, lames sans retouches; 9, lame à une entaille large, retouchée; 10, 12-13, poinçons; 2, 7, 16, pointes du type *La Gravette*; 5-6, 11, 14-15, 17-19, lames à un côté aplati.
- Fig. 58.** „Podiș”. Outils du gravettien final: 1, lame microlithique aux retouches inclinées; 2-3, 5-8, 10-12, 14-15, 17, lames à un côté aplati; 4, 9, 13, 15, pointes du type *La Gravette*; 18-34, grattoirs.
- Fig. 59.** „Podiș”. Outils du gravettien final: 1-18, grattoirs.
- Fig. 60.** „Podiș”. Outils du gravettien final: 1-10, burins; 11-14, grattoirs.
- Fig. 61.** „Scaune”. Pièces swidériennes: 1-9, noyaux.
- Fig. 62.** „Scaune”. Pièces swidériennes: 1-7, noyaux.
- Fig. 63.** „Scaune”. Outils swidériennes: 1-30, grattoirs.
- Fig. 64.** „Scaune”. Outils swidériennes: 1-28, grattoirs.

- Fig. 65.** „Scaune”. Outils swidériennes: 1-21, grattoirs.
- Fig. 66.** „Scaune”. Outils swidériennes: 1-14, burins.
- Fig. 67.** „Scaune”. Outils swidériennes: 1-5, 25, lames à une entaille retouchée; 6-12, 14-21, 23-24, 26, pointes du type *La Gravette* et lames à un côté aplati; 13, semilune fragmentaire; 22, lame aux retouches fines; 27, lame microlithique sans retouches; 28, lame tronquée obliquement, retouchée.
- Fig. 68.** „Scaune”. Pièces swidériennes: 1-21, pointes de flèches aux pedoncules, en stages différents de réalisation.
- Fig. 69.** „Scaune”. Pièces swidériennes: 1-24, pointes de flèches aux pedoncules.
- Fig. 70.** 1 – Coupe géologique dans la vallée du sud de la fouille de „Podiș”: 1, l’horizon du sol; 2, diluvium rougeâtre-jaunâtre, sableux-argileux, solidifié; 3, gravillons compris dans la masse sableuse-argileuse rougeâtre, très endommagée; 4, gravier et rocailles rougeâtres, très endommagés. La flèche indique l’orientation des gravillons et rocaille. 2-3 – Coupes dans les terrasses de la petite rivière Schitu (partie gauche) (2, on indique par des chiffres le sol, l’horizon des argiles et des sables; 3, on présente les ondulations de la couche des gravillons): 1, sol actuel; 2, horizon d’argile, sables et gravillons endommagés (en régime périglaciaire); 3, sables et gravillons de structure torrentielle; 4, lentille de sables. On observe clairement l’orientation des gravillons, cristurbations et leurs dimensions. 4-5 – Coupes dans les fouilles de „Bofu” et quelques types de poches aux dimensions respectives: 1, sol actuel; 2, horizon jaunâtre aux taches vertes et grisâtres; 3, horizon jaunâtre aux sachets et poches.
- Fig. 71.** 1 – Coupe de fouille de la rue Ceahlău-Bistricioara: 1, sol actuel; 2, horizon rouge-violâtre-vert solifluidal; 3, horizon violâtre-jaunâtre aux intercalations rouges; 4, horizon rouge foncé aux intercalations grisâtres; 7, poches-plume périglaciaire; 8, autre type de remplissage périglaciaire (discontinue, à aspect de concrétion); 9, glissements-involutions. 2 – Coupe de „Lutărie”: 1, sol actuel; 2, horizon jaunâtre-rougeâtre, sableux-argileux; 3, horizon du sol ancien; 4, horizon de *loess*; 5, sol fossille et discordance; 6, horizon diluvial argileux aux fragments de grès (moraines); 7, diluvium argileux aux grandes rocailles et solifluxions anciennes; 8, intercalations de concrétions calcareuses.
- Fig. 72.** „Dârțu”. Métacarpe distale de bovin.
- Fig. 73.** „Dârțu”. M.3 de bovin.
- Fig. 74.** Bistricioara-„Lutărie”. Corne de renne.
- Fig. 75.** Hangu-„Chirițeni”. Plan général des fouilles de l’établissement de la phase Cucuteni A (1955-1958).
- Fig. 76.** Hangu-„Chirițeni”: 1-4, plans et coupes des complexes d’habitation de la phase Cucuteni A (nos. 1-4).
- Fig. 77.** Hangu-„Chirițeni”. Plans et sections des fours néolithiques pour la céramique de l’établissement de la phase Cucuteni A, no. 1 (a) et no. 2 (b).
- Fig. 78.** Hangu-„Chirițeni”. Plans et sections des fosses de l’établissement de la phase Cucuteni A, no. 1 (a) et no. 2 (b).
- Fig. 79.** Hangu-„Chirițeni”. Outils en silex et roche locale de l’établissement de la phase Cucuteni A: 1-3, noyaux; 4-5, 7, 13, 21, lames retouchées (aux retouches inclinées); 6, 8-12, 14-18, lames sans retouches ou aux retouches fines d’utilisation; 10, grattoir; 19-20, 22-24, éclats.

- Fig. 80.** Hangu-„Chirițeni”. Outils et armes en silex et roche locale de l'établissement de la phase Cucuteni A: 1-9, 11, grattoirs; 10, lame retouchée (aux retouches inclinées); 12-16, pointes de flèche.
- Fig. 81.** Hangu-„Chirițeni”. Outils en pierre polie de l'établissement de la phase Cucuteni A: 1-3, 5-9, haches; 4, ciseau.
- Fig. 82.** Hangu-„Chirițeni”: 1-17, céramique de l'établissement de la phase Cucuteni A.
- Fig. 83.** Hangu-„Chirițeni”: 1-10, fragments céramiques et profils de vases de l'établissement de la phase Cucuteni A; 11-18, fragments de louches du même établissement.
- Fig. 84.** Hangu-„Chirițeni”: 1-2, vases de l'établissement de la phase Cucuteni A.
- Fig. 85.** Hangu-„Chirițeni”. Fragments des statuettes antropomorphes de l'établissement de la phase Cucuteni A.
- Fig. 86.** Plan général des fouilles archéologiques de Hangu-„Cetățuia” des années 1955-1958.
- Fig. 87.** Plans et profils de la hutte et des demi-huttes de Hangu-„Cetățuia”: I, demi-hutte 7; II, demi-hutte 2; III, hutte 1; IV, demi-hutte 8; 1, sol végétal; 2, couche géotodace; 3, sol stérile; 4, cendres et collages; 5, pierres; 6, bois carbonisé.
- Fig. 88.** Plans et profils des habitations de surface de Hangu-„Cetățuia”: I, habitation 3; II, habitation 5; 1, sol végétal; 2, couche géotodace; 3, sol stérile; 4, torchis; 5, restes d'âtres; 6, pierres; 7, charbon.
- Fig. 89.** Hangu-„Cetățuia”. Céramique travaillée à la main (1-4, 6-7, 9, 11, 14-18, 22-23) et à la roue (5, 8, 10, 12-13, 19-21).
- Fig. 90.** Hangu-„Cetățuia”. Céramique travaillée à la main (1-9, 12-13) et à la roue (10-11).
- Fig. 91.** Objets en silex (1-2, 4-5, 9), terre cuite (3, 6), roche locale (7-8, 10-11) et fer (12) découverts à Hangu-„Cetățuia”.
- Fig. 92.** Hangu-„Grozăvești”. A – Vue générale sur l'établissement médiéval: 1, Ruisseau Grozăvești; 2, Ruisseau de Gherman; 3, Côte de Herlea; 4, Fundoaia; 5, Pointe Netedul. B – Partie de l'établissement (secteur B) (derrière on voit le massif Ceahlău).
- Fig. 93.** Hangu-„Grozăvești”. Plan de l'ensemble des fouilles.
- Fig. 94.** Hangu-„Grozăvești”. Habitation du XVII siècle.
- Fig. 95.** Hangu-„Grozăvești”. Plan de l'habitation médiéval.
- Fig. 96.** Hangu-„Grozăvești”. Céramique trouvée dans le four pour la céramique (XVII siècle).
- Fig. 97.** Hangu-„Grozăvești”. Céramique trouvée dans le secteur B (1-5), fer-à-cheval de bovin (6) et clef (?) en fer (7).
- Fig. 98.** Hangu-„Grozăvești”: 1-11, céramique de l'habitation médiéval du XVII siècle; 12, fragment d'un poêle à queue perforée; 13, fragment de pipe.
- Fig. 99.** Secu. Plan des fouilles de la cour de l'église.
- Fig. 100.** Secu: 1, amas de pierres; 2, fragment de muraille; 3, monnaie; 4, marque de tailleur de pierre; 5, pierre tombale.
- Fig. 101.** Secu. Cave du XVII siècle.
- Fig. 102.** „Palatul Cnejilor”. Plan général des fouilles: 1, sections; 2, murs; 3, plancher d'habitation; 4, fours; 5, précipice; 6, arbres; 7, clôture.
- Fig. 103.** „Palatul Cnejilor”. Vues sur l'église du palais: 1, enceinte du palais et église vues depuis la coline Boiște; 2, côté sud de l'église du palais; 3, vue sur l'église depuis le côté nord-est; 4, église et coin nord-est de l'enceinte.
- Fig. 104.** „Palatul Cnejilor”: 1, tour de défense de nord-est vue de l'intérieur avant le commencement des fouilles; 2, tour de sud-est de l'enceinte vue de l'extérieur; 3, tour de nord-est pendant les travaux archéologiques; 4, tour de sud-est de l'enceinte vue de l'intérieur.

- Fig. 105.** „Palatul Cnejilor”: 1-2, pente consolidée aux pierres; 3, tour et fontaine refaites et en premier-plan la construction du mur de forme demi-circulaire; 4-5, murs découverts dans la section I A.
- Fig. 106.** „Palatul Cnejilor”: 1-2, 4, vues sur le complexe de muraille de forme demi-circulaire; 3, fouilles aux côté est de l'église.
- Fig. 107.** „Palatul Cnejilor”: 1, four no. 1 pour la céramique; 2, même four vu par dessus; 3, tombes – reïnhumations en sacs de toile et en boîtes de planches; 4, tombes superposées de la section I A.
- Fig. 108.** „Palatul Cnejilor”. Profils de lèvres et fonds de vases des XVII-XVIII siècles.
- Fig. 109.** „Palatul Cnejilor”. Terracote ornementée au motif solaire.
- Fig. 110.** „Palatul Cnejilor”. Terracote ayant pour ornement une coupe.
- Fig. 111.** „Palatul Cnejilor”. Fragments de terracotes aux inscriptions latines.
- Fig. 112.** „Palatul Cnejilor”. Plats émaillés à l'intérieur.
- Fig. 113.** „Palatul Cnejilor”. Objets en pierre, fer, cuivre et os.
- Fig. 114.** „Palatul Cnejilor”. Diverses objets d'usage commun et de culte.
- Fig. 115.** „Schitișor”. Plan général des fouilles.
- Fig. 116.** „Schitișor”. Coupe des murs ouest des sections II-II et XI et coupe du mur est de la section V: 1, sol végétal; 2, argile sableuse brune; 3, sol jaune sableux; 4, sol jaune; 5, gravier violâtre; 6, sol jaune au gravillons; 7, habitation; 8, charbon; 9, tombe; 10, pourriture de bois; 11, pierre.
- Fig. 117.** „Schitișor”: 1-5, fragments céramiques du XVII siècle trouvés dans l'habitation no. 7; 6, cuillère d'os trouvée dans la maison no. 2.
- Fig. 118.** „Schitișor”. Objets en fer et os.
- Fig. 119.** „Schitișor”. Terracotes du poêle écroulée découverte dans la maison du XVII siècle.
- Fig. 120.** „Schitișor”. Les deux types de terracotes de l'habitation du XVII siècle.
- Fig. 121.** „Schitișor”. Fragments céramiques des XVII et XVIII-XIX siècles.
- Fig. 122.** „Schitișor”. Fragments céramiques des XVII-XIX siècles.
- Fig. 123.** „Schitișor”. Fragments céramiques (1-3, 5 – XVII siècle; 4, 6 – XVIII siècles) et brique du XIX siècle (7).
- Fig. 124.** Hangu-église. Fragments céramiques.
- Fig. 125.** Hangu-église. Fragments céramiques.
- Fig. 126.** Hangu-église: 1-2, briques fragmentaires gravées, découvertes dans les tombes; 3, croix en pierre; 4, soc en fer. Izvorul Alb: 5, fragment céramique du XIX siècle.
- Fig. 127.** Izvorul Alb. Plan des fouilles.
- Fig. 128.** Buhalnița-zone du monastère. Plan général des fouilles réalisées en 1954-1956: 1, constructions des murailles en pierre au mortier de „chaux brûlant” (XVII siècle), connues avant les fouilles; 2, idem, découvertes à l'occasion des fouilles; 3, diverses constructions de date récente; 4, clôture; 5, tombe; 6, pavé des XVII-XVIII siècles; 7, mortier; 8, pierres restées suite à la construction du monastère (début du XVII siècle); 9, fosse médiévale; 10, fosse moderne; 11, fosse destinée à allumer le feu dans le four pour brûler les briques; 12, fosse de la chambre à brûler du four.
- Fig. 129.** Buhalnița. Vieille entrée du côté sud-sud-est du mur d'enceinte.
- Fig. 130.** Buhalnița. Détails du cadre en bois du vieux iconostase (sculpture en bois du XVII siècle).
- Fig. 131.** Buhalnița. Sectionnement transversal du four pour brûler des briques: 1, sol noir végétal; 2, sol alluvionnaire (gravier et argile); 3, restes de briques et alluvions; 4, couche de gravier; 5, terre brûlée; 6, cendres et charbon.
- Fig. 132.** Buhalnița. Céramique du XVII siècle.

- Fig. 133.** „Schitișor”. Boucle de ceinture en argent, aux émailaux et pierres rouges (1); Buhalnița. Céramique d’importation du XVII siècle (2-5).
- Fig. 134.** Buhalnița. Fragments céramiques des XVII (2, 5) et XVIII siècles (1, 3-4).
- Fig. 135.** Buhalnița. Fragments céramiques du XVII siècle de facture locale (1-8, 10-11, 13) et d’import (9, 12).
- Fig. 136.** Buhalnița. Fragments céramiques des XVII (2, 4, 6) XVIII siècles (1, 5).
- Fig. 137.** Buhalnița. Profils céramiques du XVII siècle.
- Fig. 138.** Buhalnița. Profils céramiques des XVII (2, 15, 17, 20-21, 23) et XVIII siècles (1, 3-14, 16, 18-19, 22, 24-27).
- Fig. 139.** Buhalnița. Profils céramiques des XVII (3, 11, 16-18, 20) XVIII siècles (1-2, 4-10, 12-15, 19).
- Fig. 140.** Buhalnița. Fragments céramiques du XVIII siècle.
- Fig. 141.** Buhalnița. Fragments de terracotes émaillées du XVII siècle.
- Fig. 142.** Buhalnița. Fragments de terracotes du XVII siècle.
- Fig. 143.** Buhalnița. Fragments de terracotes du XVII siècle.
- Fig. 144.** Buhalnița. Fragments de terracotes émaillées du XVII siècle.
- Fig. 145.** Buhalnița. Fragments de terracotes émaillées du XVII siècle.
- Fig. 146.** Buhalnița. Fragments de terracotes du XVII siècle.
- Fig. 147.** Monnaies antiques découvertes sur la vallée de Bistritza.
- Fig. 148.** „Palatul Cnejilor”: 1, porte d’entrée dans l’enceinte (vue de l’extérieur); 2, idem (vue de l’intérieur); 3, inscription de la porte.
- Fig. 149.** „Palatul Cnejilor”: 1, coin nord-est de l’enceinte, avec la tour de Toderășco; 2, l’entrée dans la cave du côté nord; 3, tour du coin sud-est de l’enceinte; 4, tour des demoiselles „Domnițelor” (coin nord-ouest de l’enceinte); 5, détail de muraille à la tour des demoiselles „Domnițelor”.
- Fig. 150.** Église de Buhalnița – vue générale.
- Fig. 151.** Église et clocher de Buhalnița.
- Fig. 152.** Église de Buhalnița – Vue de sud-est.
- Fig. 153.** Église de Coroiu: 1, vue de sud-est; 2, clocher. Église de Râpciune: 3, inscription sur le pilier droit de l’entrée; 4, vue; 5, détail de la véranda.
- Fig. 154.** Tulgheș: 1, église de la bouche de la vallée Marpotoc. Izvorul Alb: 2, église en bois avant la destruction.
- Fig. 155.** Église de Gura Largului – vue générale (1) et détail du coin de la véranda (2); église de Valea Bradului (commune Bicazul Ardelean) – décoration de l’entrée (3); église de Râpciune – chaise d’un prélat (4).
- Fig. 156.** Église de Gura Largului: 1, icône de Saint Nicolas; 2, icône de Buna Vestire; 3, boucles de la ceinture sacerdotale du XVIII siècle.
- Fig. 157.** Église de Cârnu – vue.
- Fig. 158.** Église de Grințieșu (1); église de Galu (2); église de Hangu – fresque de l’entrée (3); église de Bistricioara (4).
- Fig. 159.** Église de Secu (1); église du cimetière de Schitul Durău (2).
- Fig. 160.** Église de Boboteni – vue (en premier-plan le clocher) (1); église de Poiana Teiului (2).
- Fig. 161.** Clocher de l’église de Schitul Durău (1); clocher de l’église de Poiana Largu (2).
- Fig. 162.** Clocher de l’église de Boboteni (1); clocher de l’église de Poiana Teiului (2).

ILUSTRĂȚIE

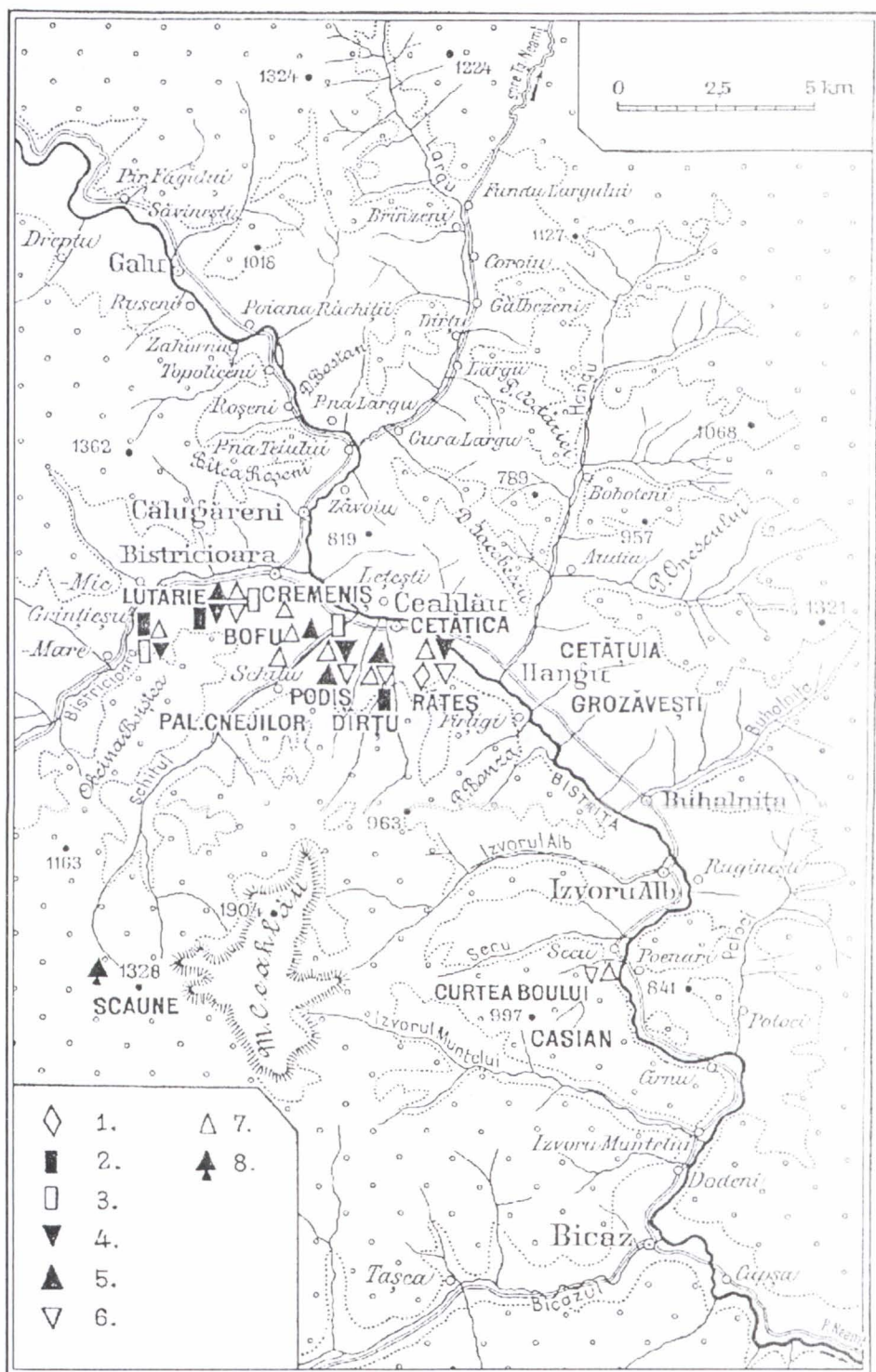
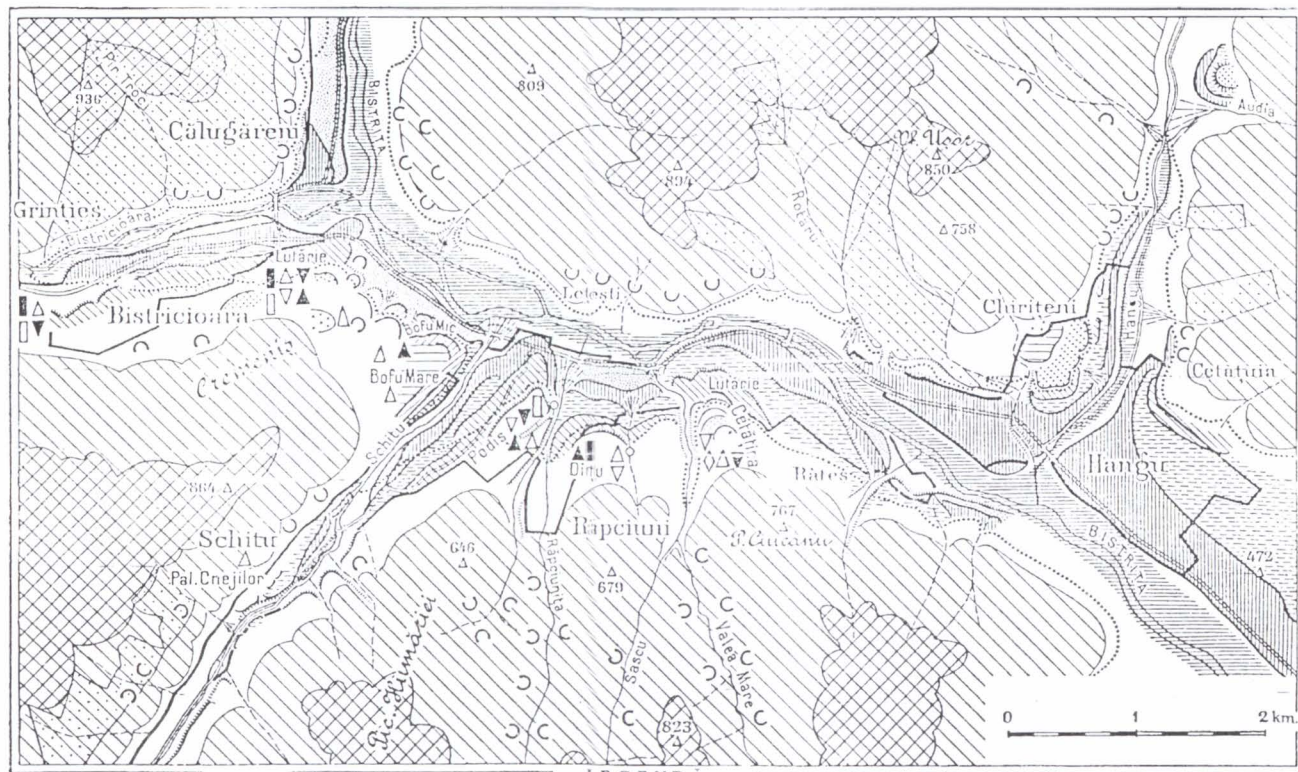

Fig. 1. Valea Bistriței între Galu și Bicăz (zona lacului de acumulare), cu obiective în care s-au efectuat cercetări. Se remarcă concentrarea de locuire paleolitică în bazinul Răpciuni: 1, aurignacian inferior; 2, aurignacian mijlociu; 3, aurignacian superior pre-gravetian; 4, gravetian inferior; 5, gravetian mijlociu; 6, gravetian superior; 7, gravetian final; 8, swiderian.

Fig. 2. Vederea bazinului Răpciuni între marginea terasei Bofu Mare și gâtuirea Cetățica.

LEGENDA

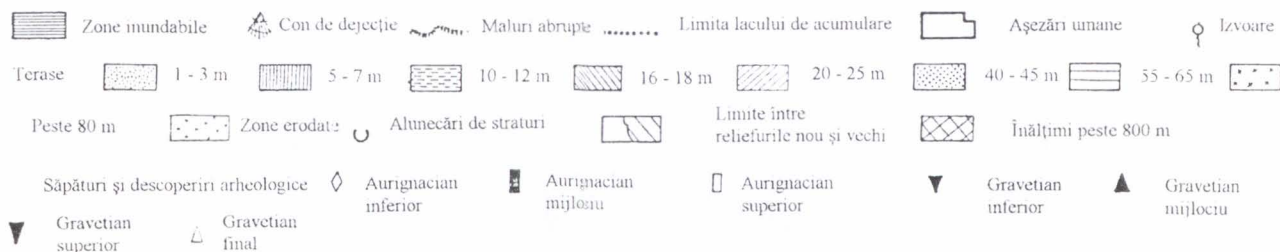

Fig. 3. Schema geomorfologică a bazinului Răpchiu, cu terasele și amplasamentul descoperirilor paleolitice.

Fig. 4. Terassele Bistriței la „Cetățica”, de la terasa inferioară până la cea superioară.

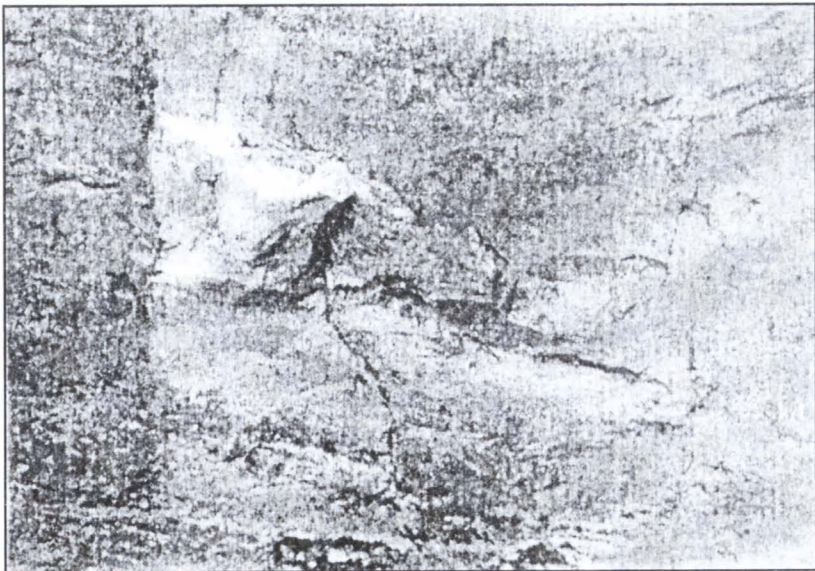

Fig. 5. Congelifluxia de la „Lutărie”-Ceahlău.
Se remarcă deplasarea unei vetre aparținând aurignacianului mijlociu.

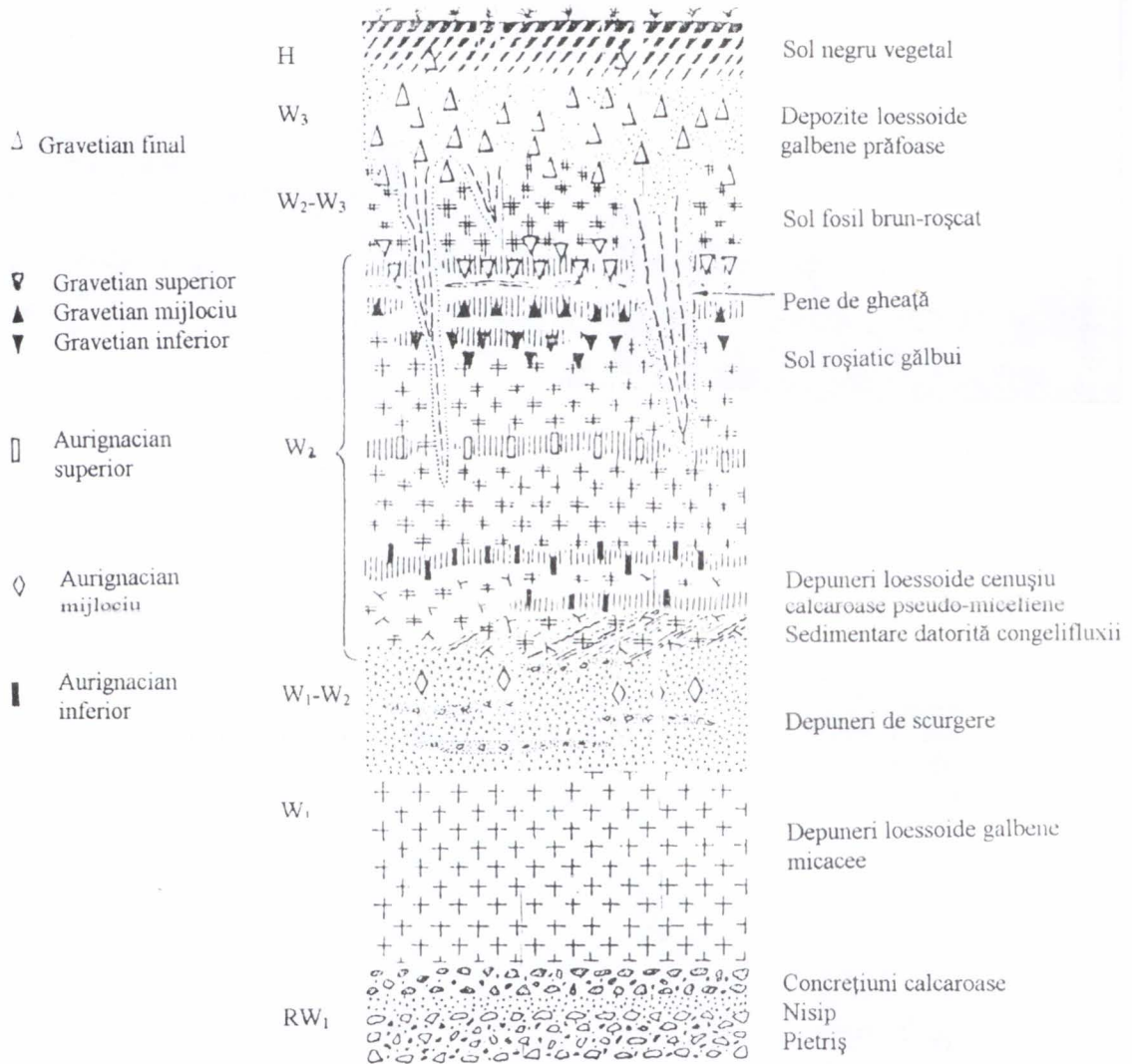

Fig. 6. Secțiune stratigrafică schematică prin depunerile loess-oide ale teraselor Bistriței la Ceahlău.

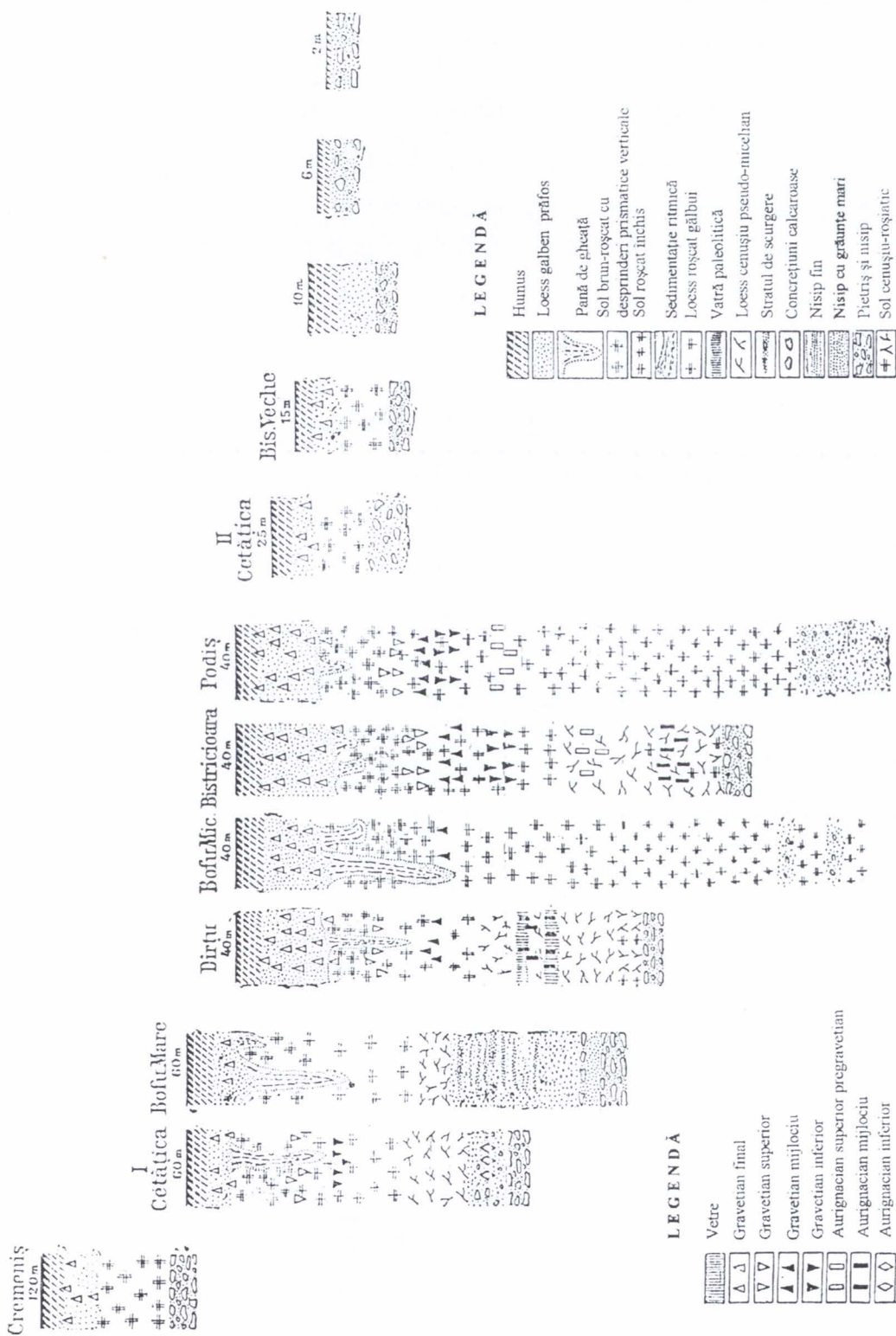

Fig. 7. Schema stratigrafică a depunerilor loess-oide și a nivelurilor de cultură ale așezărilor paleolitice din bazinul Râpciuni.

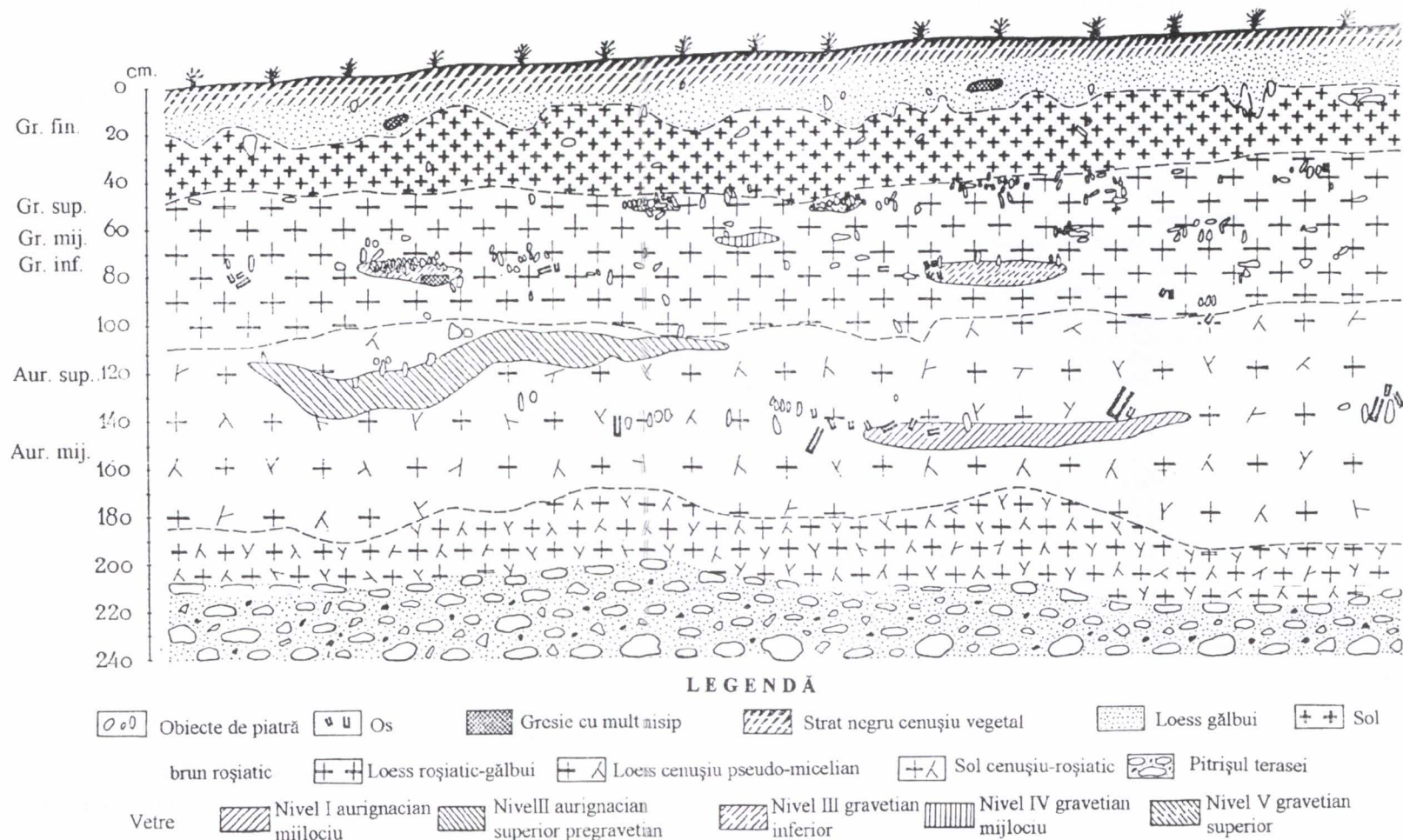

Fig. 8. Bistricioara „Lutărie” (punctul II). Porțiune din profilul peretelui sudic al secțiunii 2 (între 3,50 și 8,50 m).

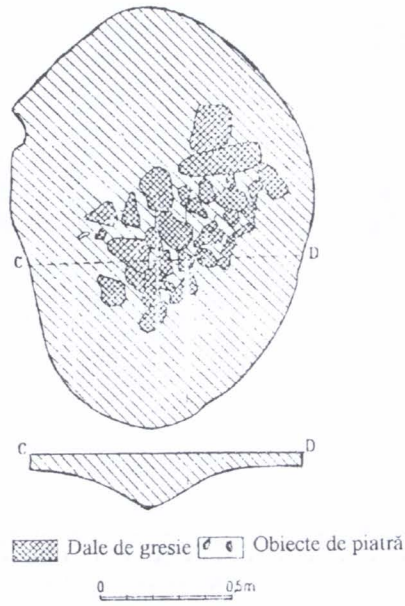

Fig. 9. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vatră din nivelul II (aurignacian superior pre-gravetian).

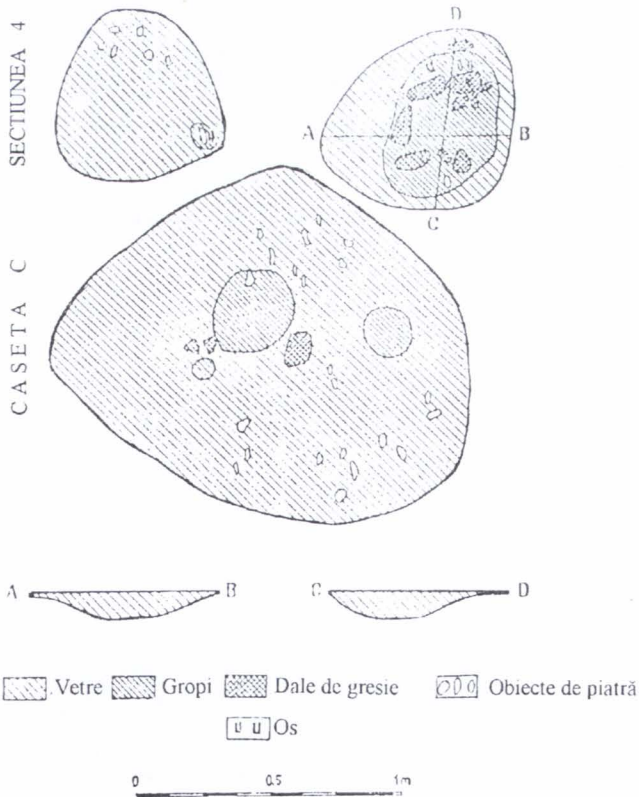

Fig. 10. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vetre din nivelul II (aurignacian superior pre-gravetian).

Fig. 11. Bistricioara-„Lutărie”: 1-5, gratoare (aurignacian superior pre-gravetian); 6-21, gratoare (gravetian inferior).

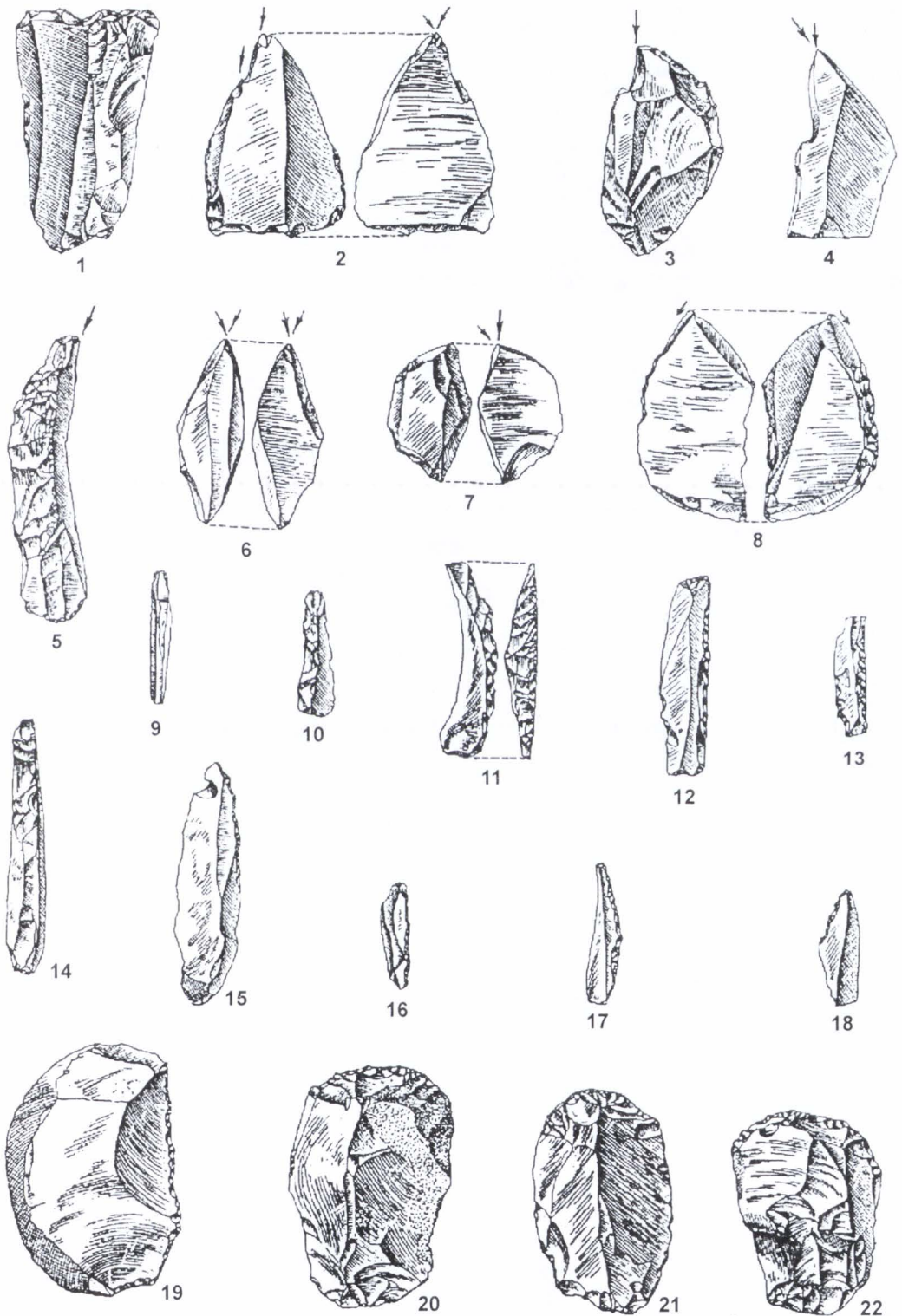

Fig. 12. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul inferior: 1, nucleu; 2-8, burine; 9-10, 14, lame neretușate; 11-13, 15-18, lame cu o latură țeșită abrupt parțial sau în întregime; 19, gratoar pe așchie păstrând ganga; 20-22, gratoare.

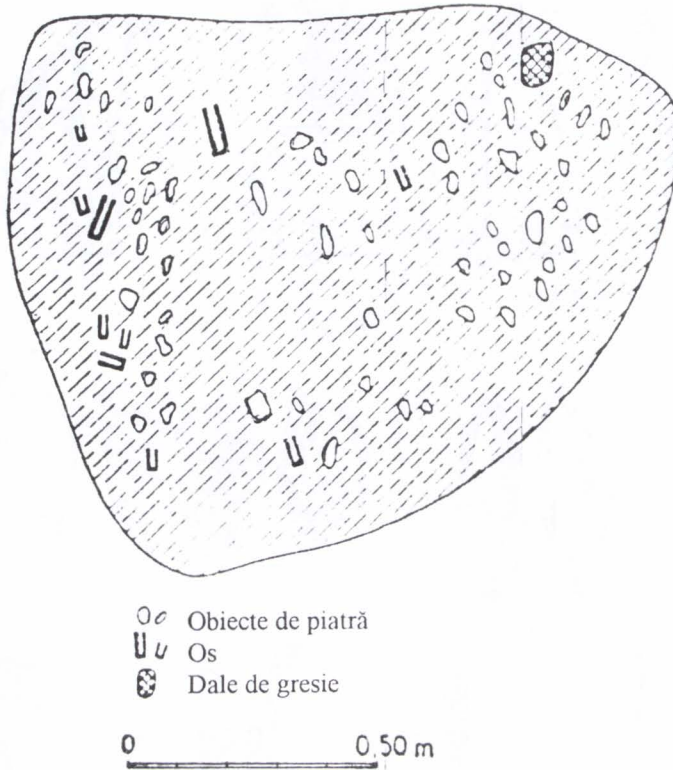

Fig. 13. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vatră din nivelul III (gravetian inferior).

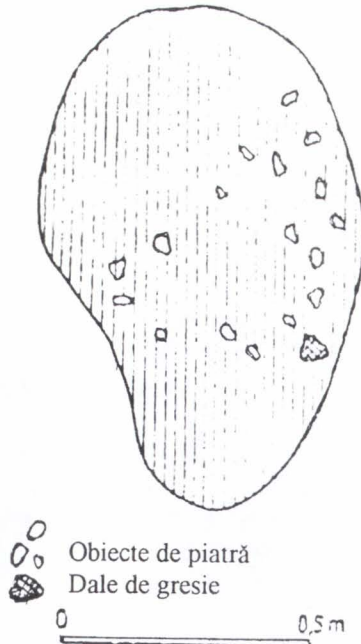

Fig. 14. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vatră din nivelul IV (gravetian mijlociu).

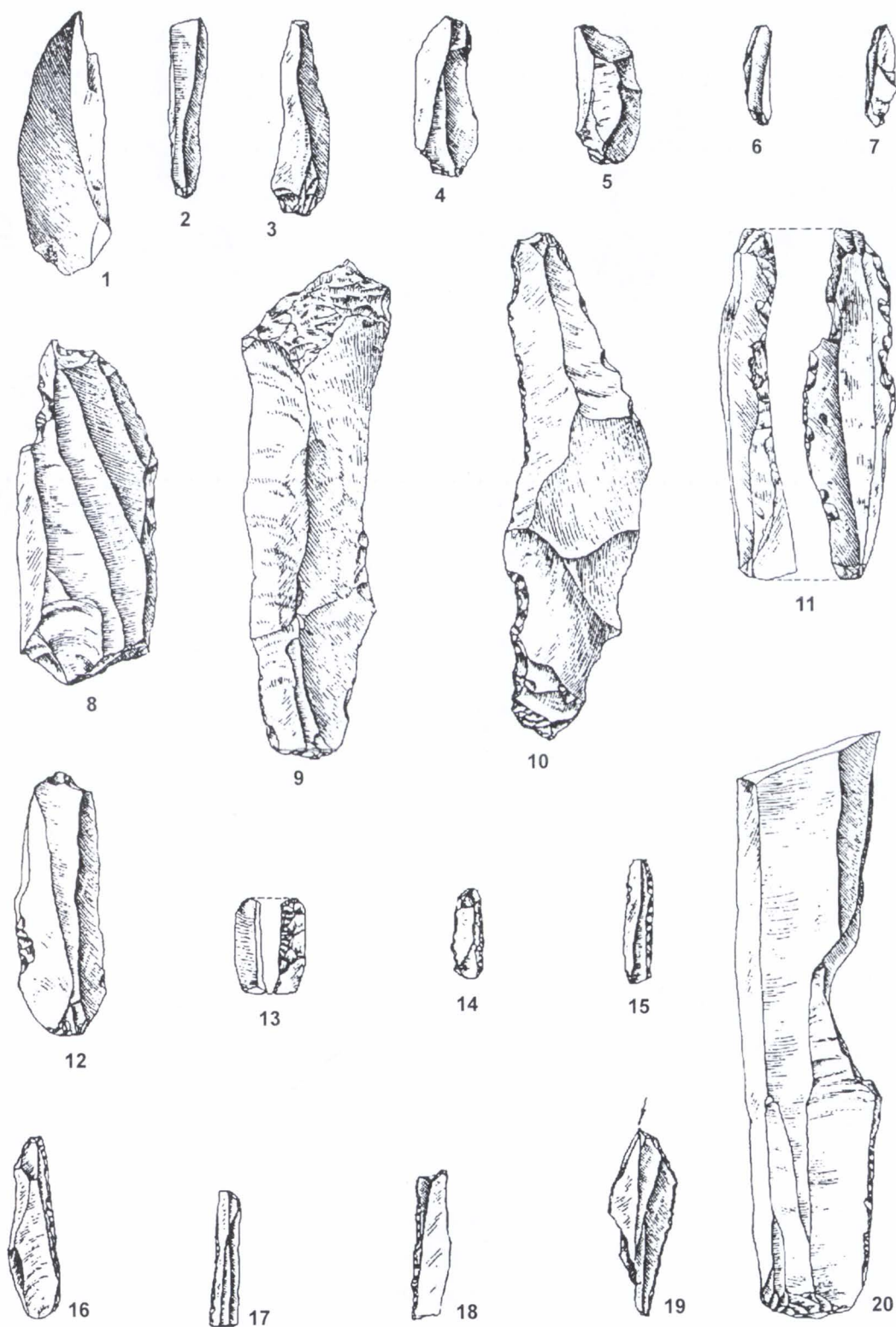

Fig. 15. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1-7, lame neretușate; 8-12, 20, lame parțial retușate, cu retușe oblice și mici creștături; 13-18, lame cu marginea teșită; 19, burin.

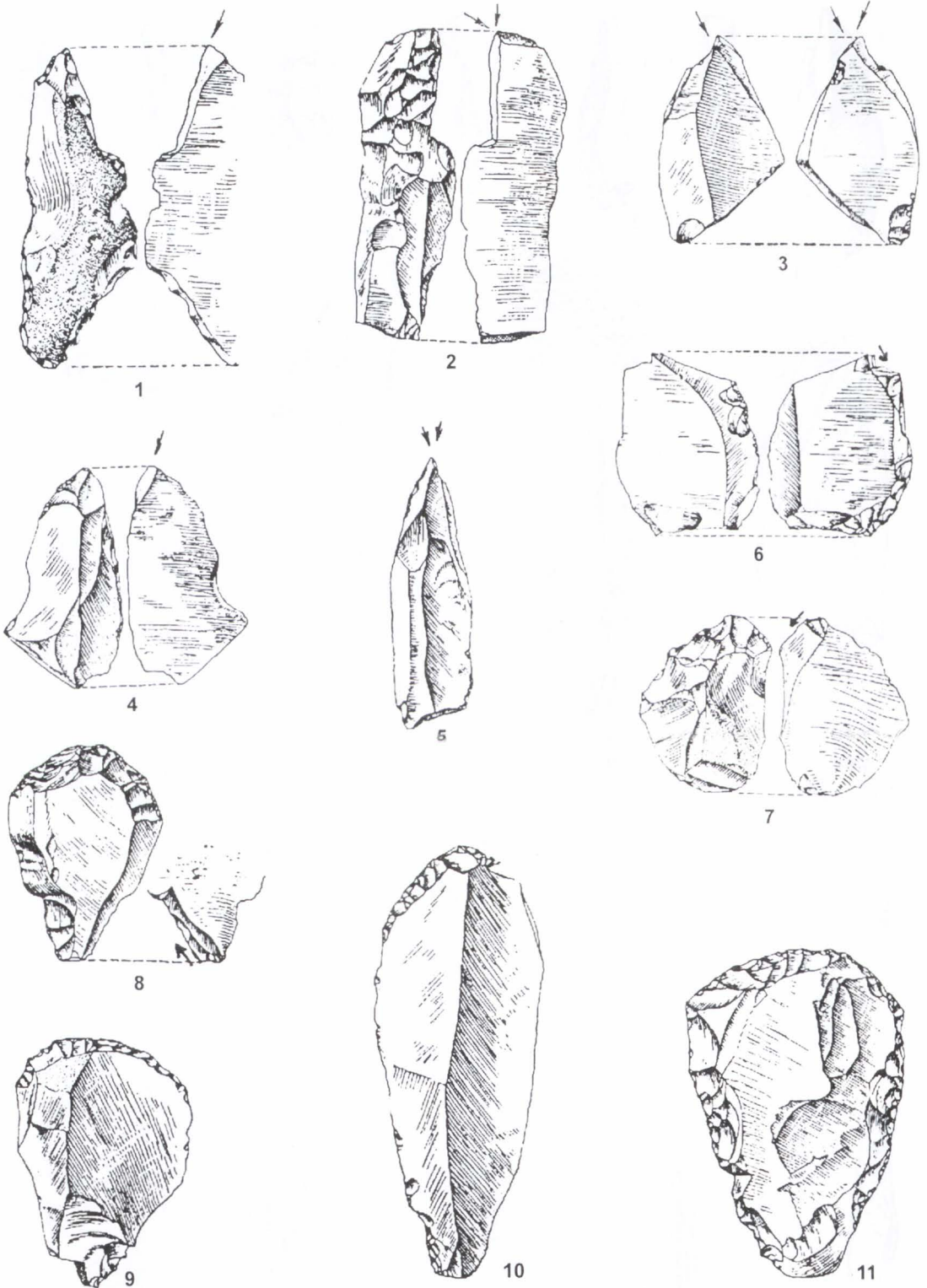

Fig. 16. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1-7, burine; 8, gratoar-burin; 9-11, gratoare.

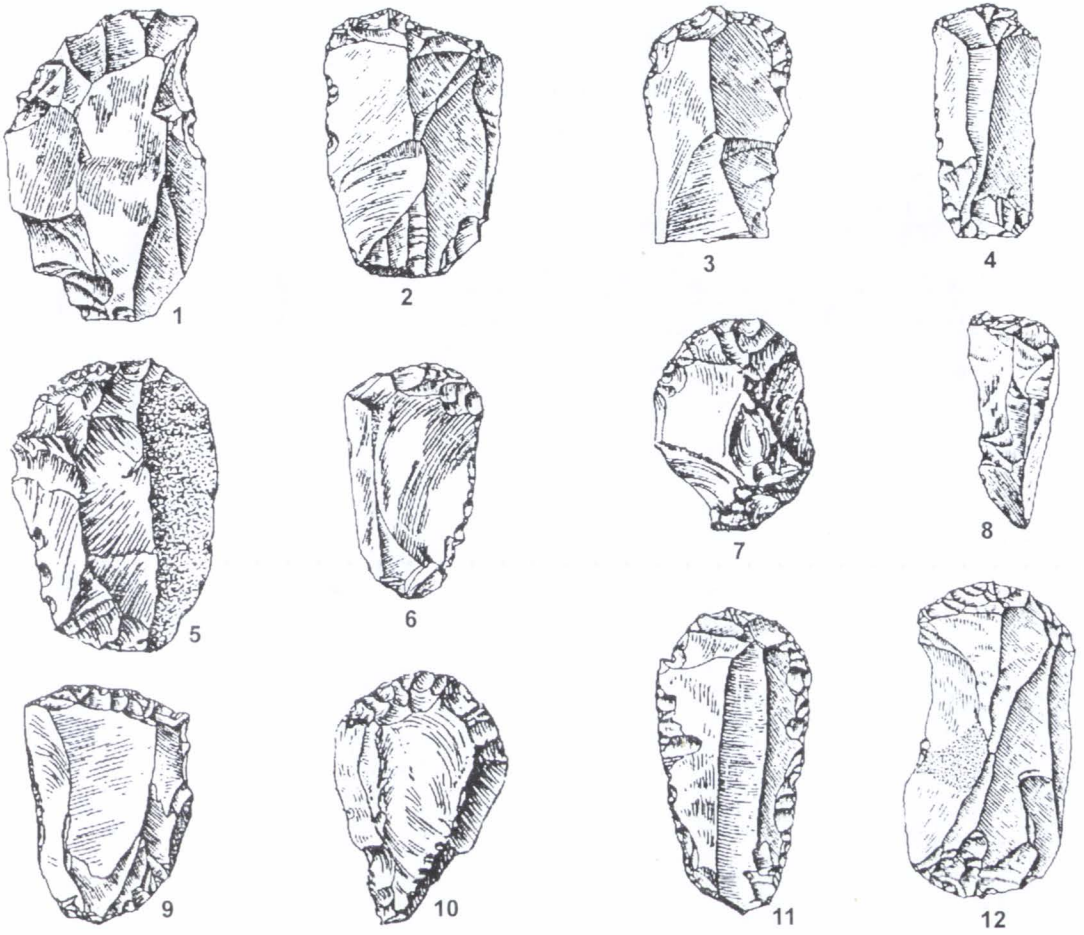

Fig. 17. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1-12 gratoare.

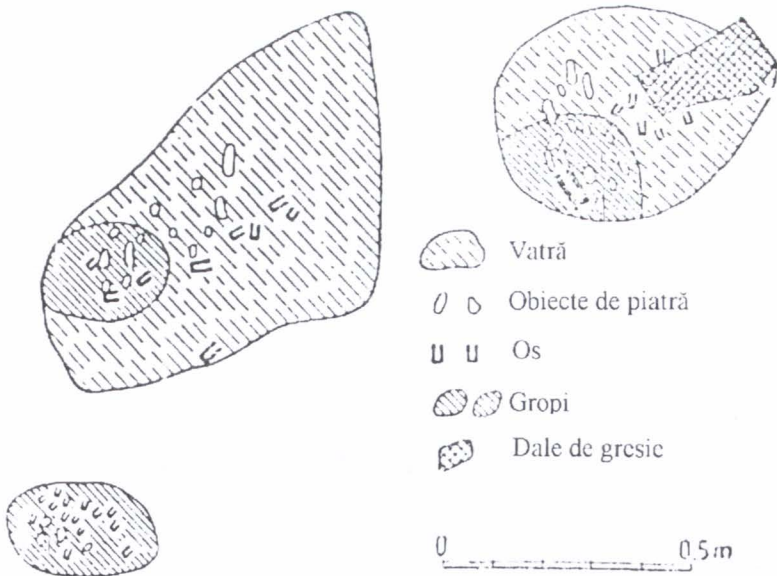

Fig. 18. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vetre din nivelul V (gravetian superior).

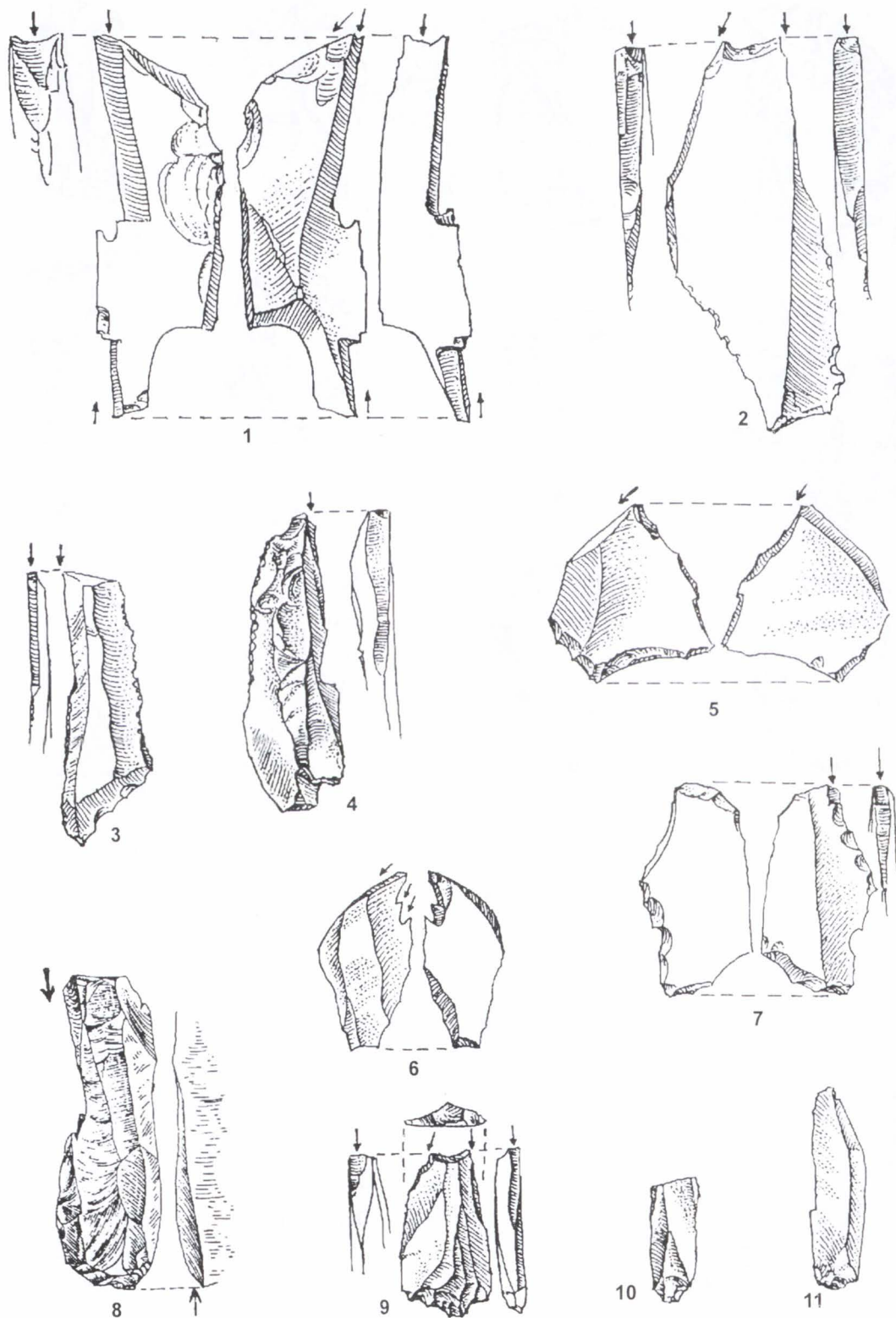

Fig. 19. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul superior: 1-9, burine; 10-11, lame neretușate.

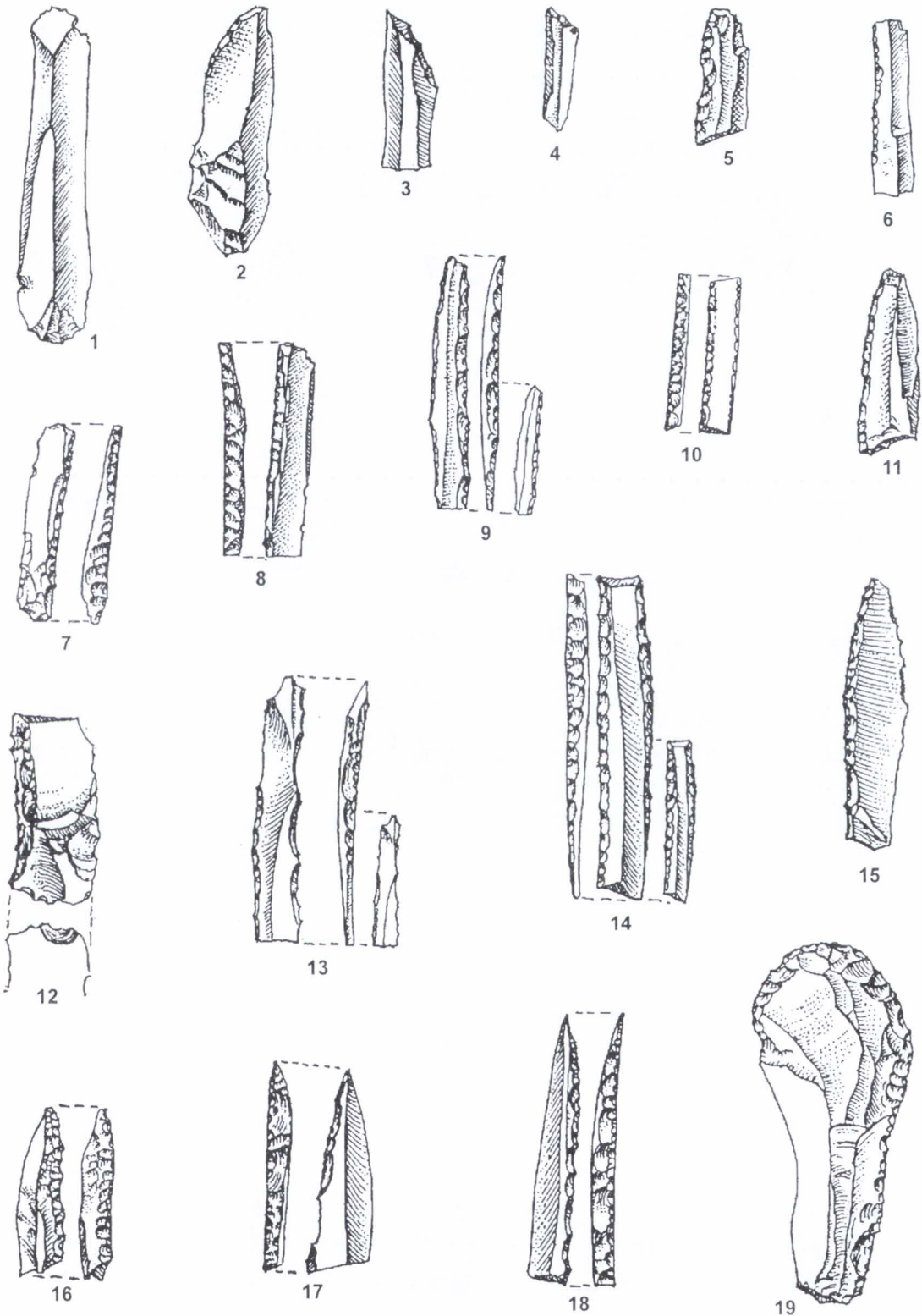

Fig. 20. Bistrițioara-„Lutărie”. Unele din gravetianul superior: 1, 4, lame neretușate; 2-3, lame trunchiate oblic și retușate; 5-14, lame cu marginea teșită; 15-18, vârfuri de tip *La Gravette*; 19, gratoar.

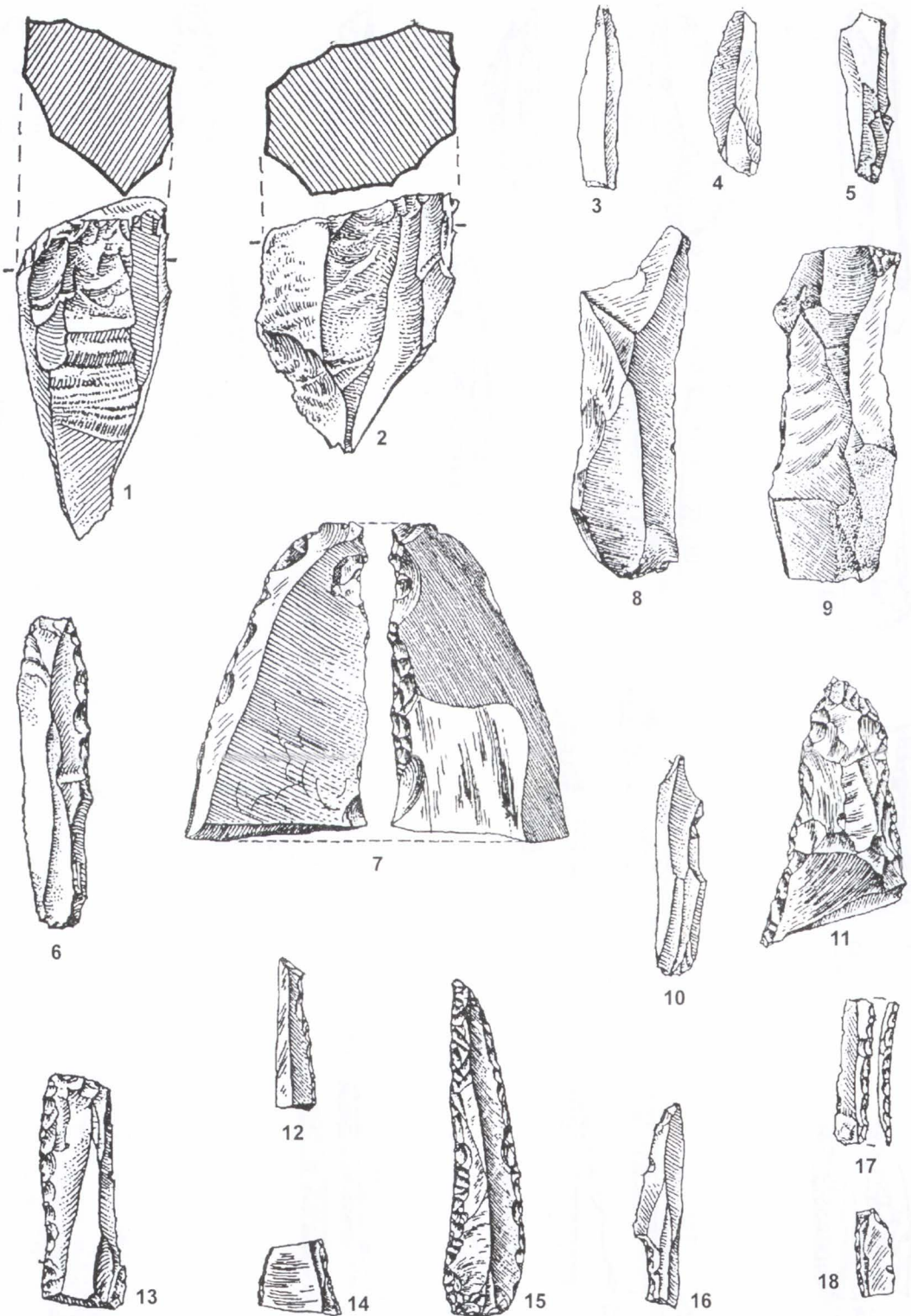

Fig. 21. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul final: 1-2, nuclee; 3-5, 8-10, lame neretușate; 7, lamă lată fragmentară cu o latură denticulată; 6, 11-12, 14, lame trunchiate oblic și retușate; 15, 17-18, lame cu marginea teșită; 16, vârf cu creștătură atipic.

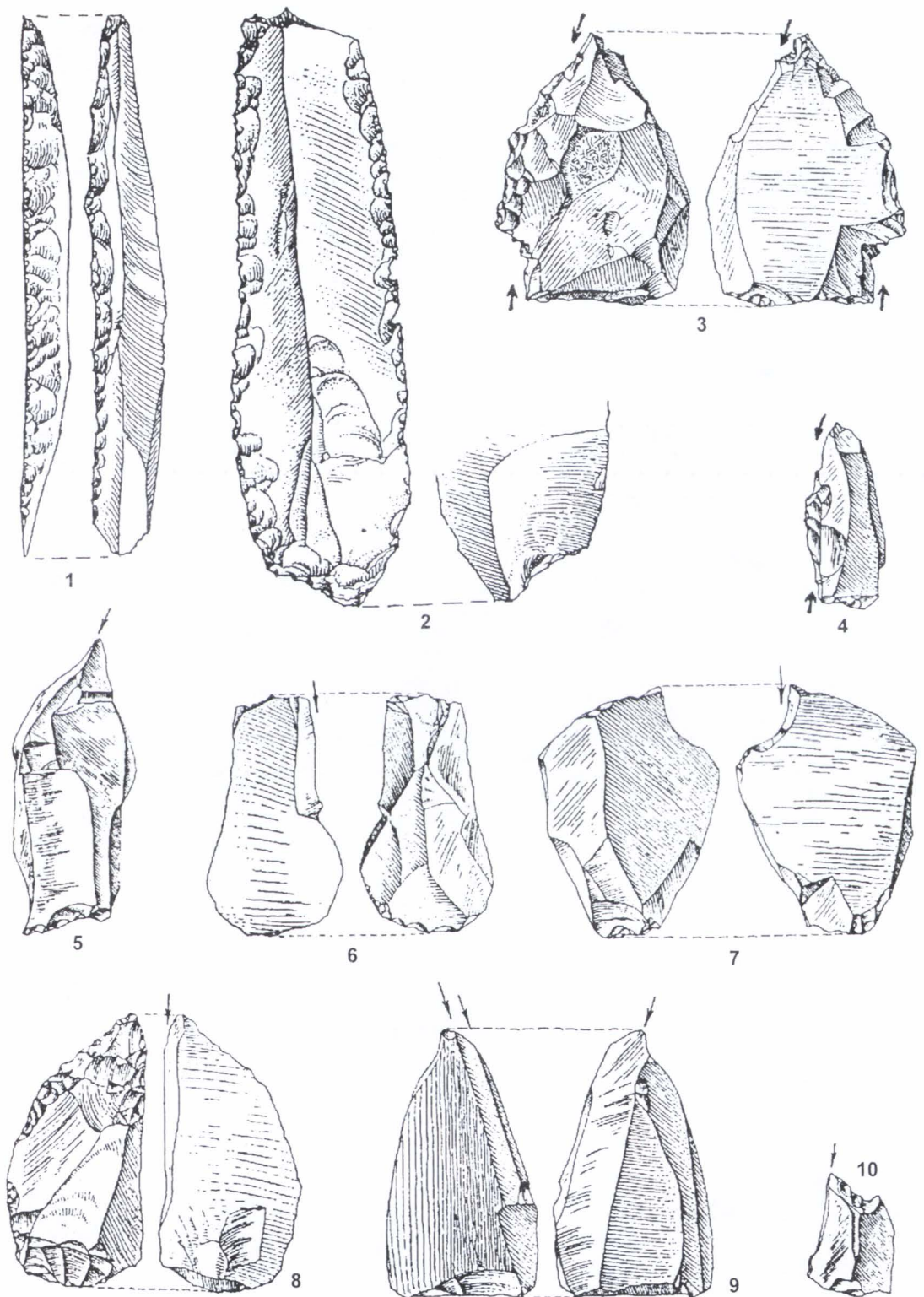

Fig. 22. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul final: 1, vârf de tip *La Gravette*; 2, lamă macrolitică cu retușe oblice pe cele două laturi; 3-10, burine.

Fig. 23. Bistrițioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul final: 1, gratoar dublu macrolitic; 2-17, gratoare pe așchii și lame.

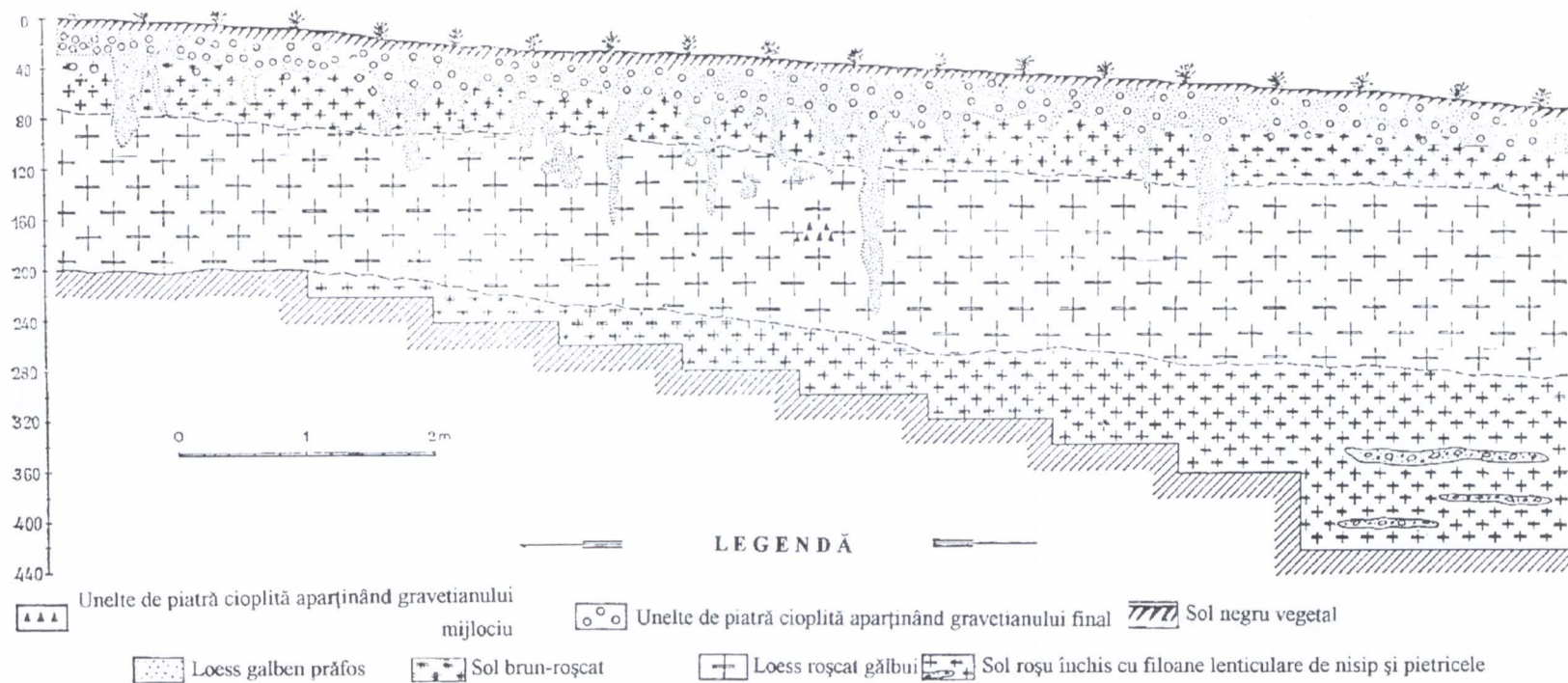

Fig. 24. Ceahlău-Bofu Mic. Profilul peretelui de vest al secțiunii 5.

Fig. 25. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final:
 1-17, lame macrolitice, mijlocii și microlitice neretușate (unele cu retușe fine de folosință).

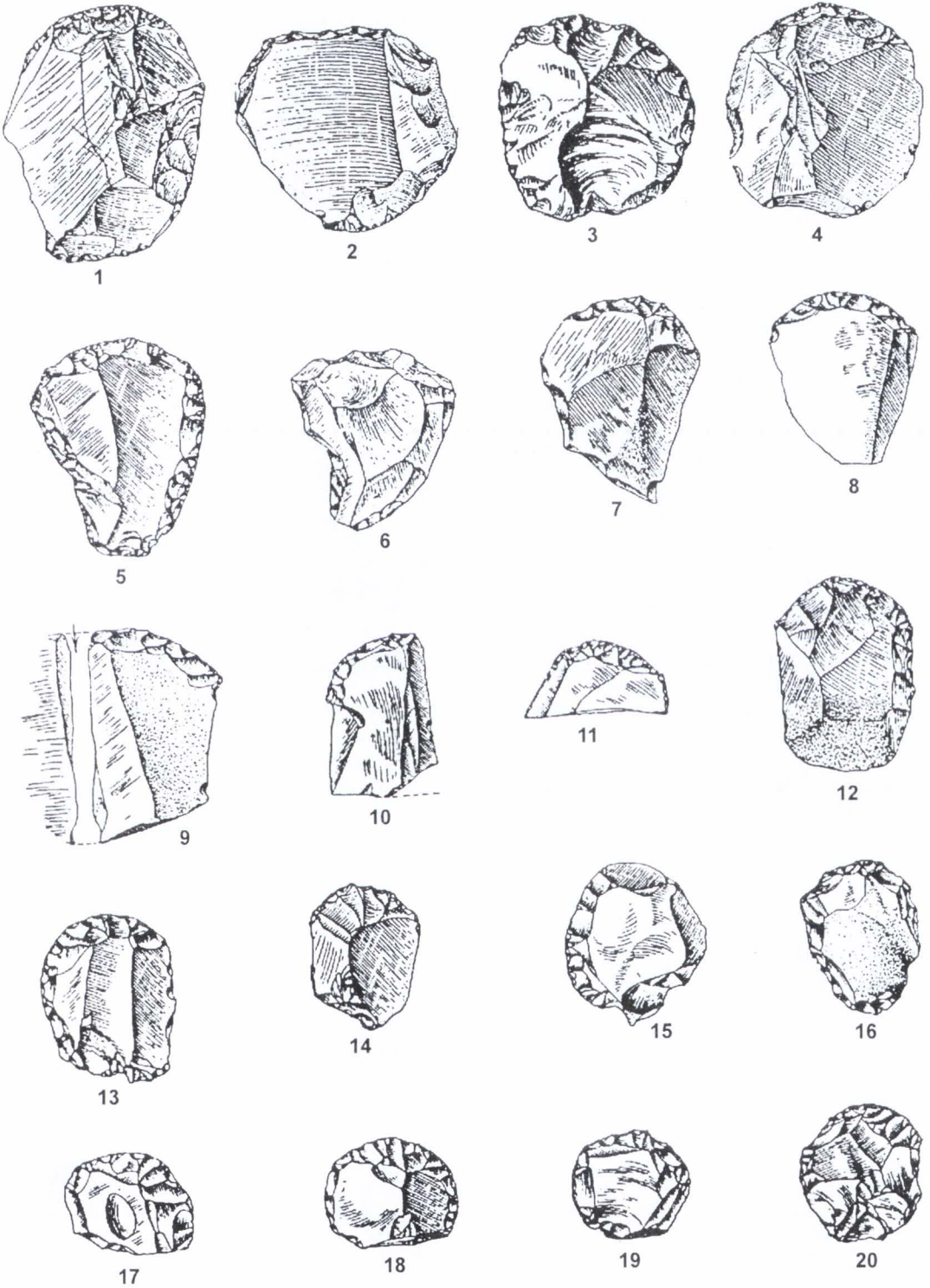

Fig. 26. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final: 1-8, 10-20, gratoare; 9, gratoar-burin.

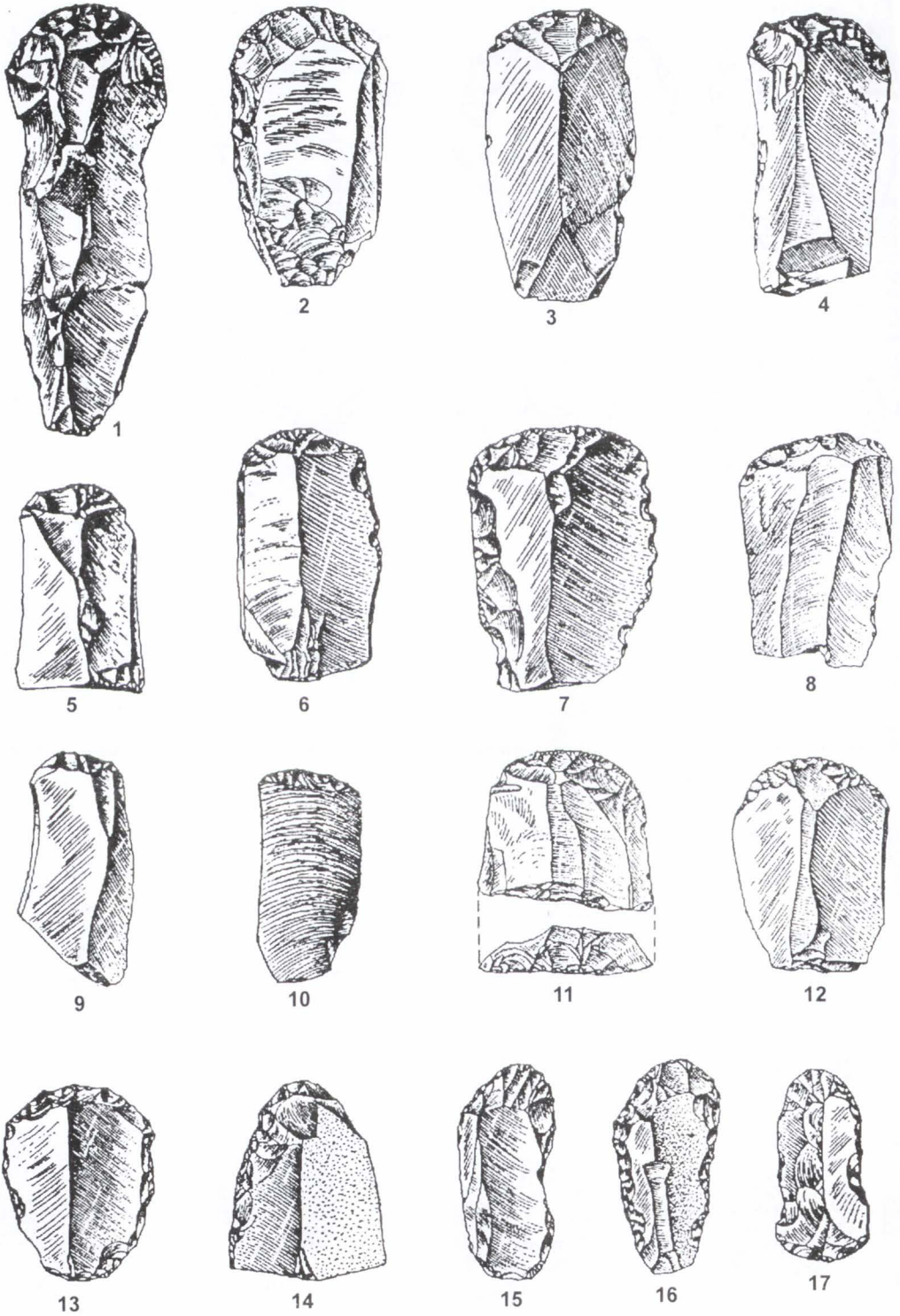

Fig. 27. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unele din gravetianul final: 1-17, gratoare simple și duble pe lame.

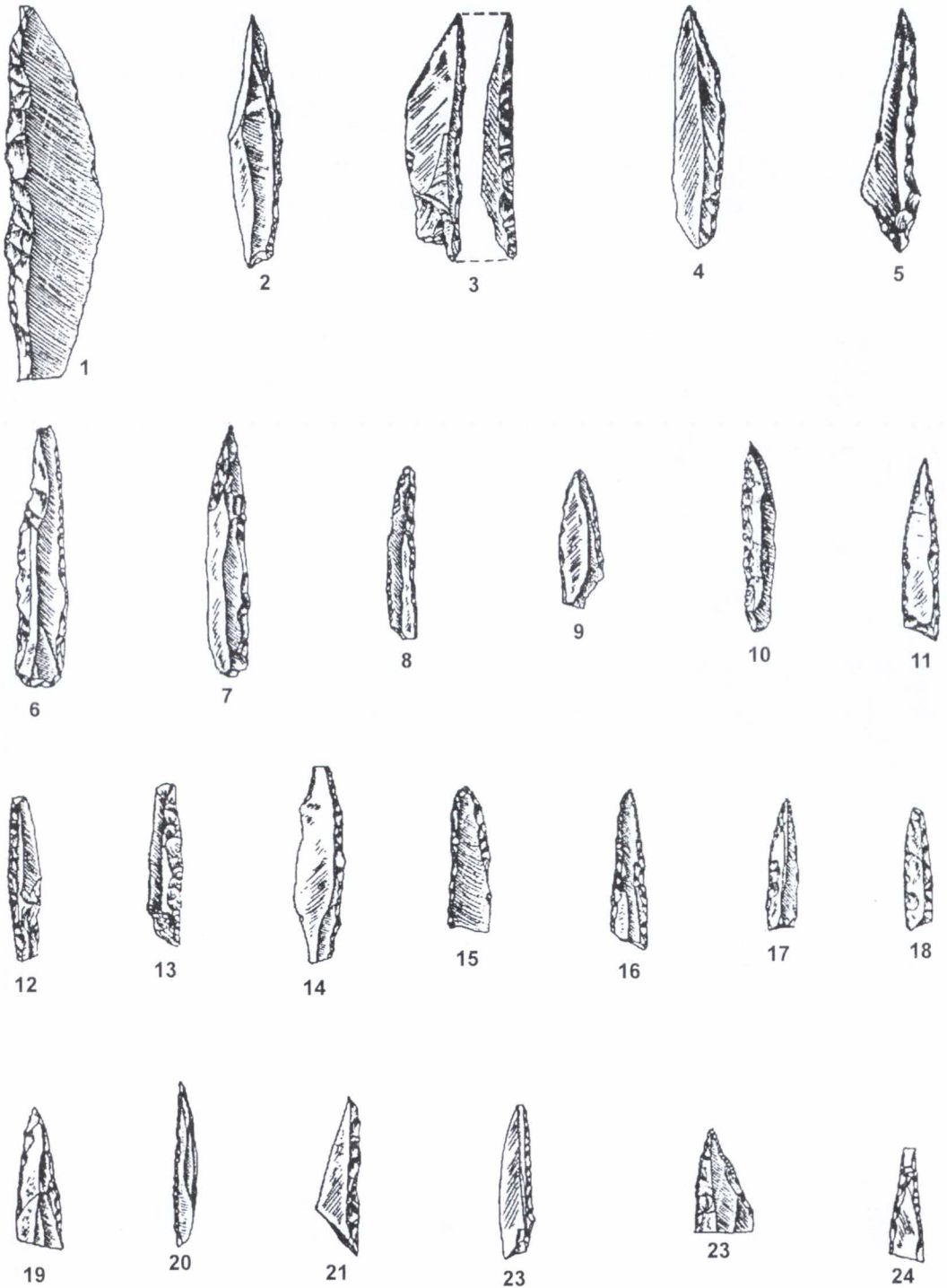

Fig. 28. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final: 1-24, vârfuri de tip *La Gravette*, întregi și fragmentare.

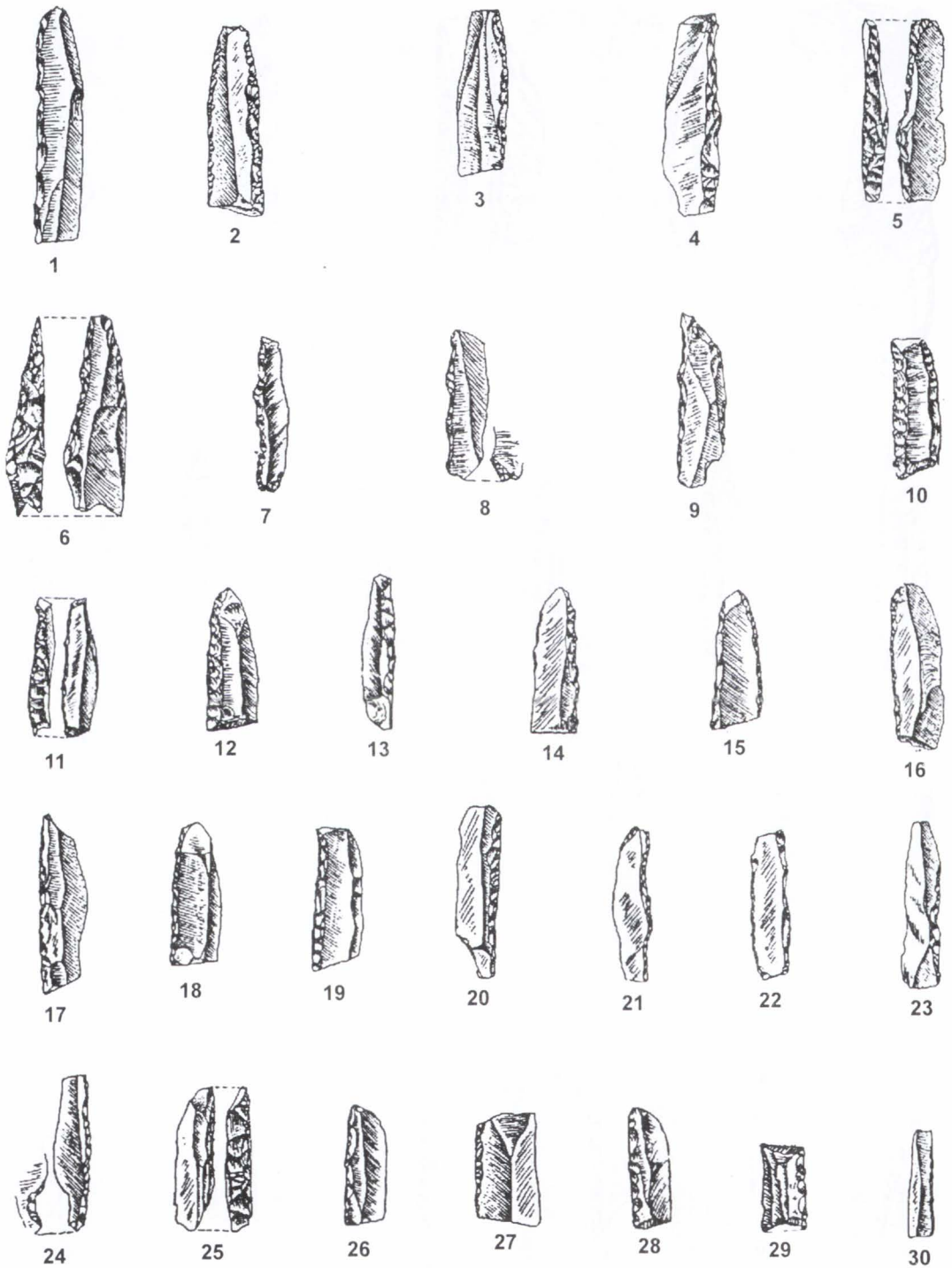

Fig. 29. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final: 1-30, lame cu marginea teșită.

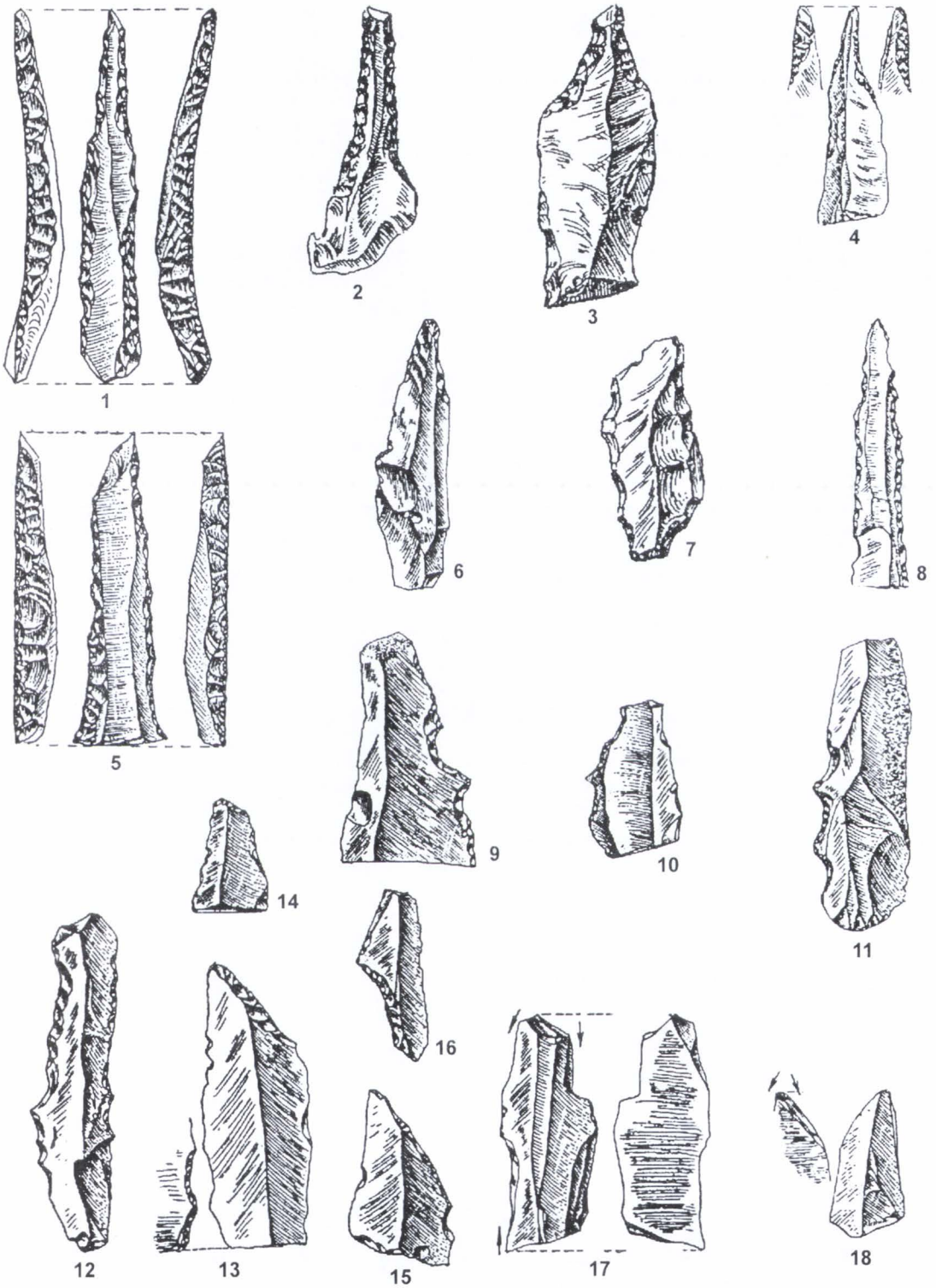

Fig. 30. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final: 1-6, străpungătoare; 7-12, lame denticulate; 13-14, lame trunchiate oblic și retușate; 15, piesă asemănătoare tipului *Vieille*; 16, vârf cu creștături atipic; 17-18, burine.

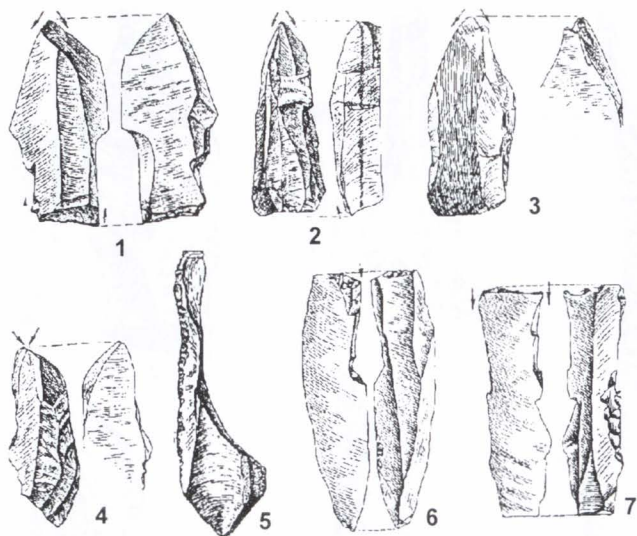

Fig. 31. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final: 1-4, 6-7, burine; 5, lamă de tip „lovitură de burin”.

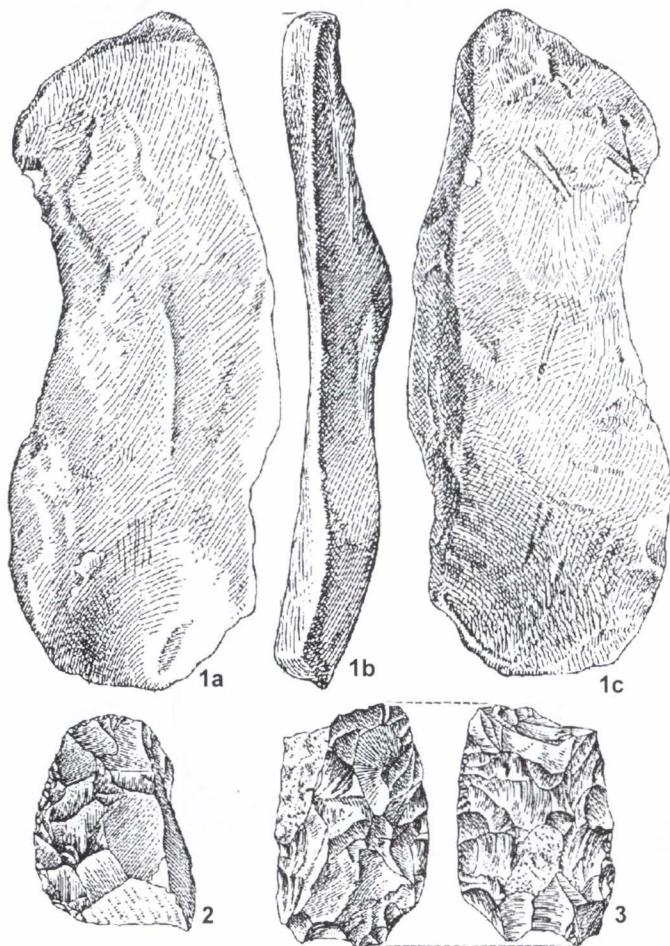

Fig. 32. Ceahlău-„Cetățica I”. Unelte din aurignacianul inferior: 1, așchie lamelară macrolitică din gresie albăstruiie (a-fața ventrală; b-profilul piesei; c-fața dorsală); 2, gratoar; 3, piesă foliacee, cioplită în tehnica bifacială.

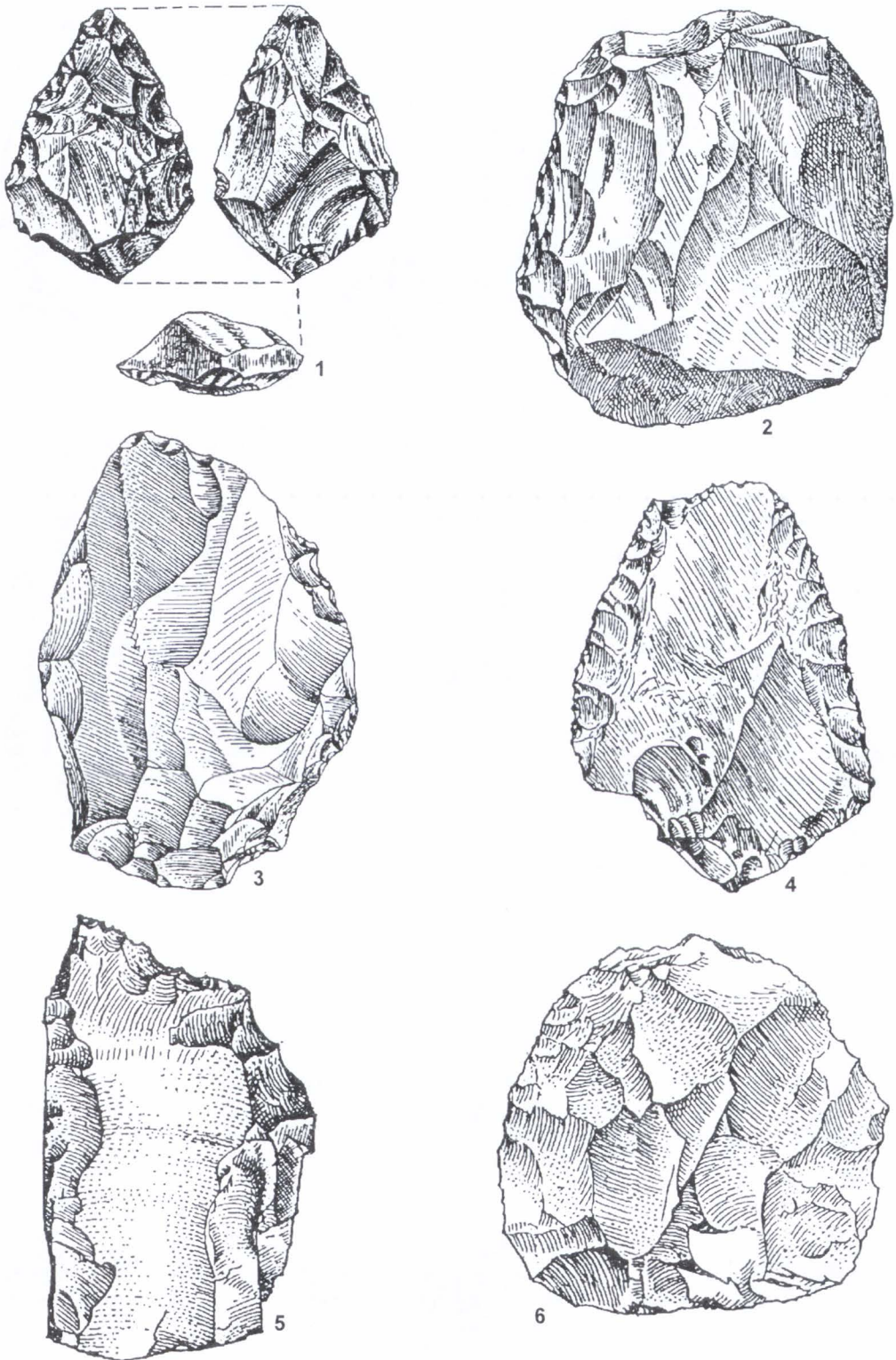

Fig. 33. Ceahlău-„Cetățica I”. Unelte din aurignacianul inferior: 1, piesă foliacee, cioplită în tehnica bifacială; 2, 4, racloare; 3, 5, așchii; 6, disc bifacial.

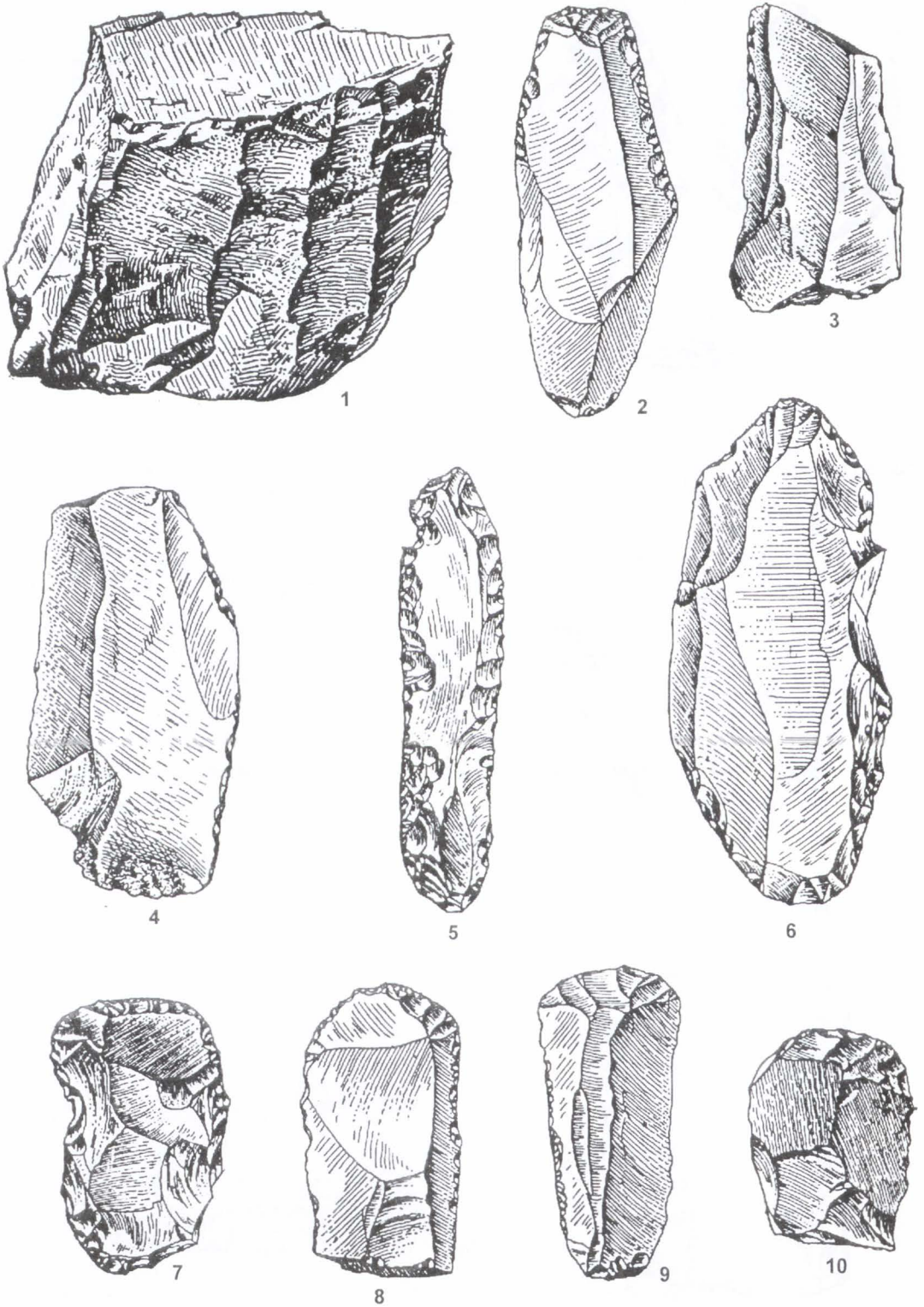

Fig. 34. Ceahlău-„Cetățica I”. Unelte din aurignacianul inferior: 1, nucleu; 2, 6-10, gratoare; 3-4, lame cu retușe de folosință; 5, lamă retușată (retușe oblice).

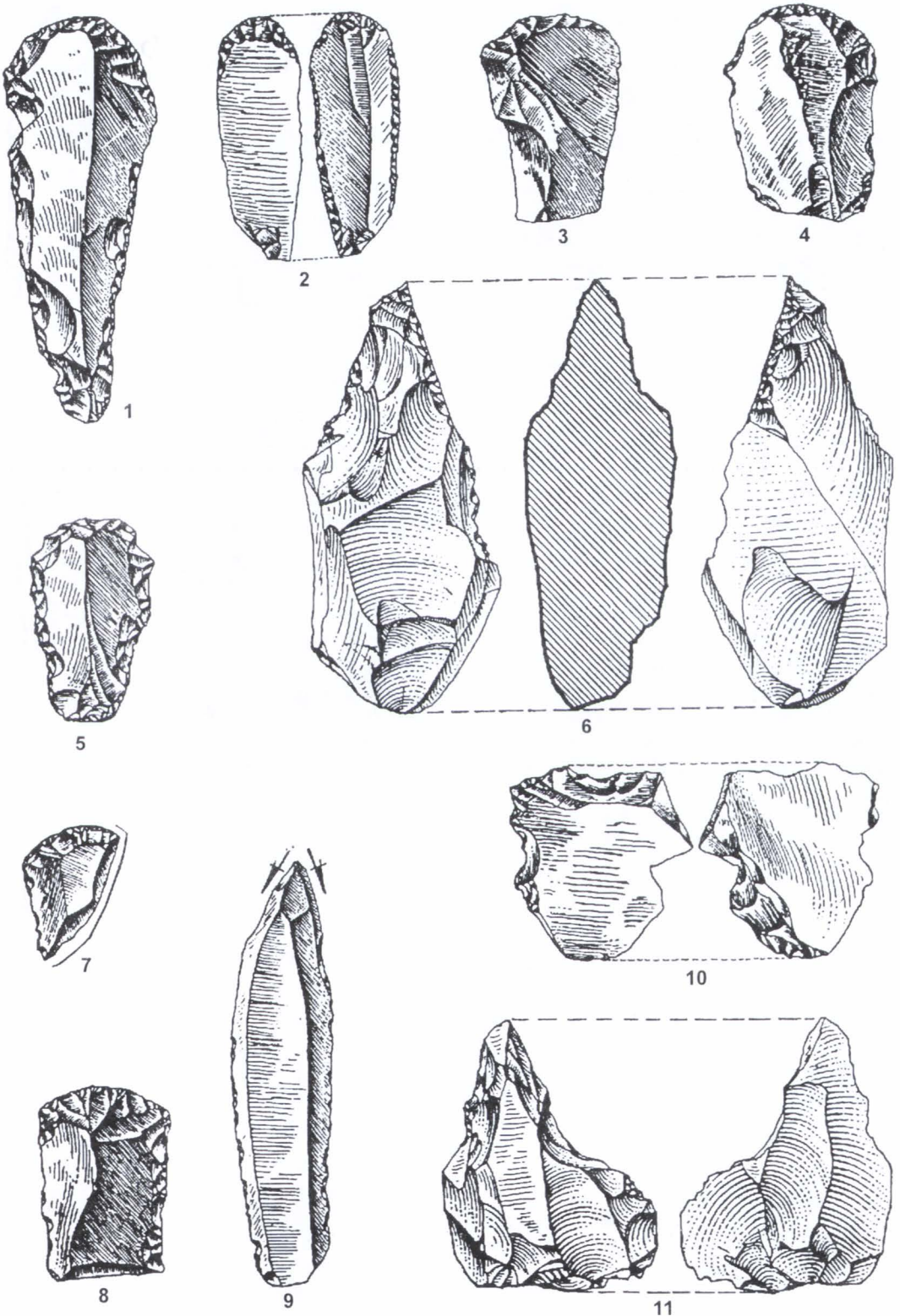

Fig. 35. Ceahlău-„Cetățica I”. Unelte din gravetianul inferior: 1-5, 7-8, gratoare; 6, 11, gratoare-plisc; 9, burin; 10, așchie retușată, cu o creștătură.

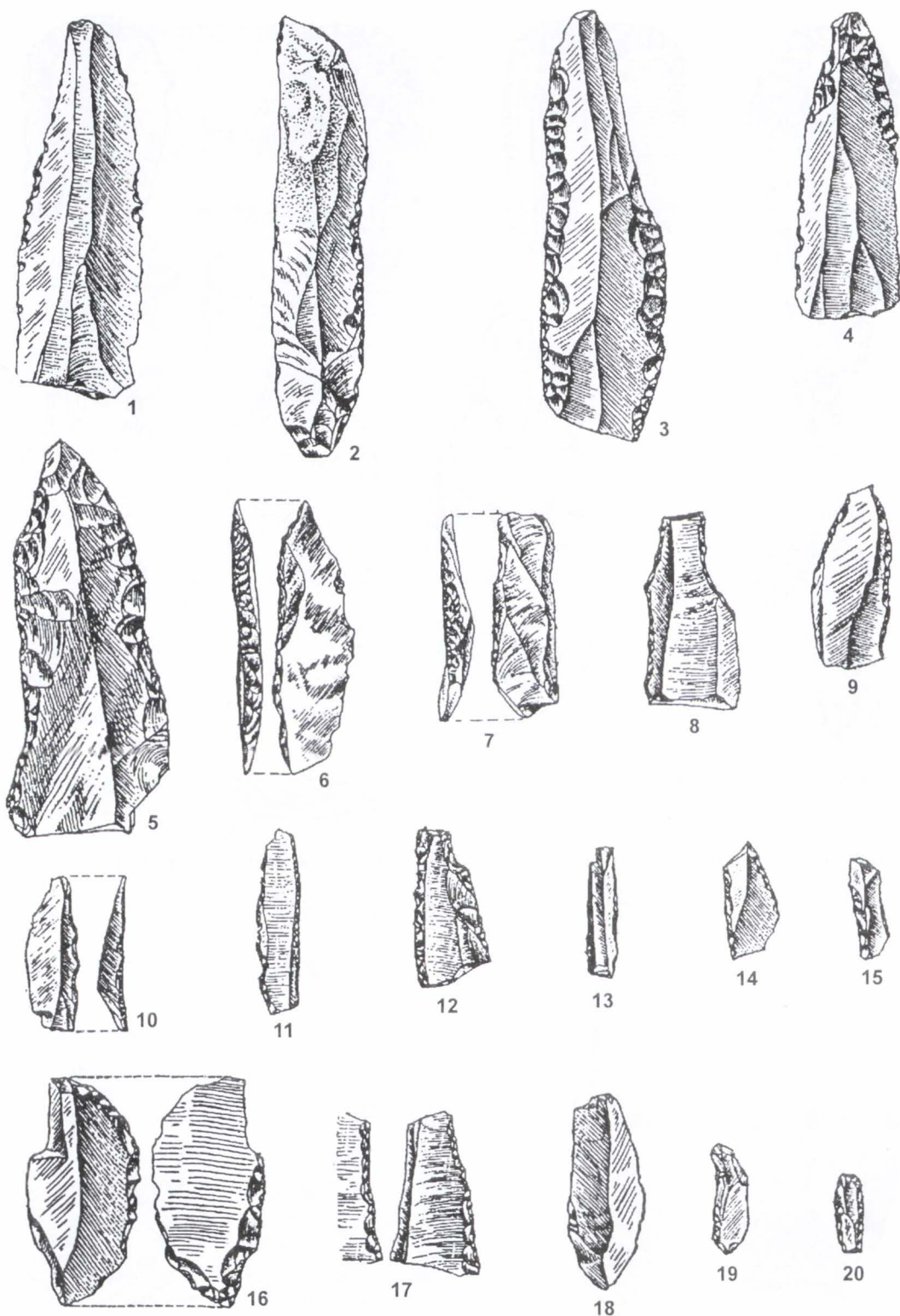

Fig. 36. Ceahlău-„Cetățica I”. Unelte: 1-9, lame retușate (gravetian inferior); 10-15, lame cu marginea țesită (gravetian superior); 16, burin; 17, 19-20, lame cu marginea țesită; 18, lame neretușate (gravetian final).

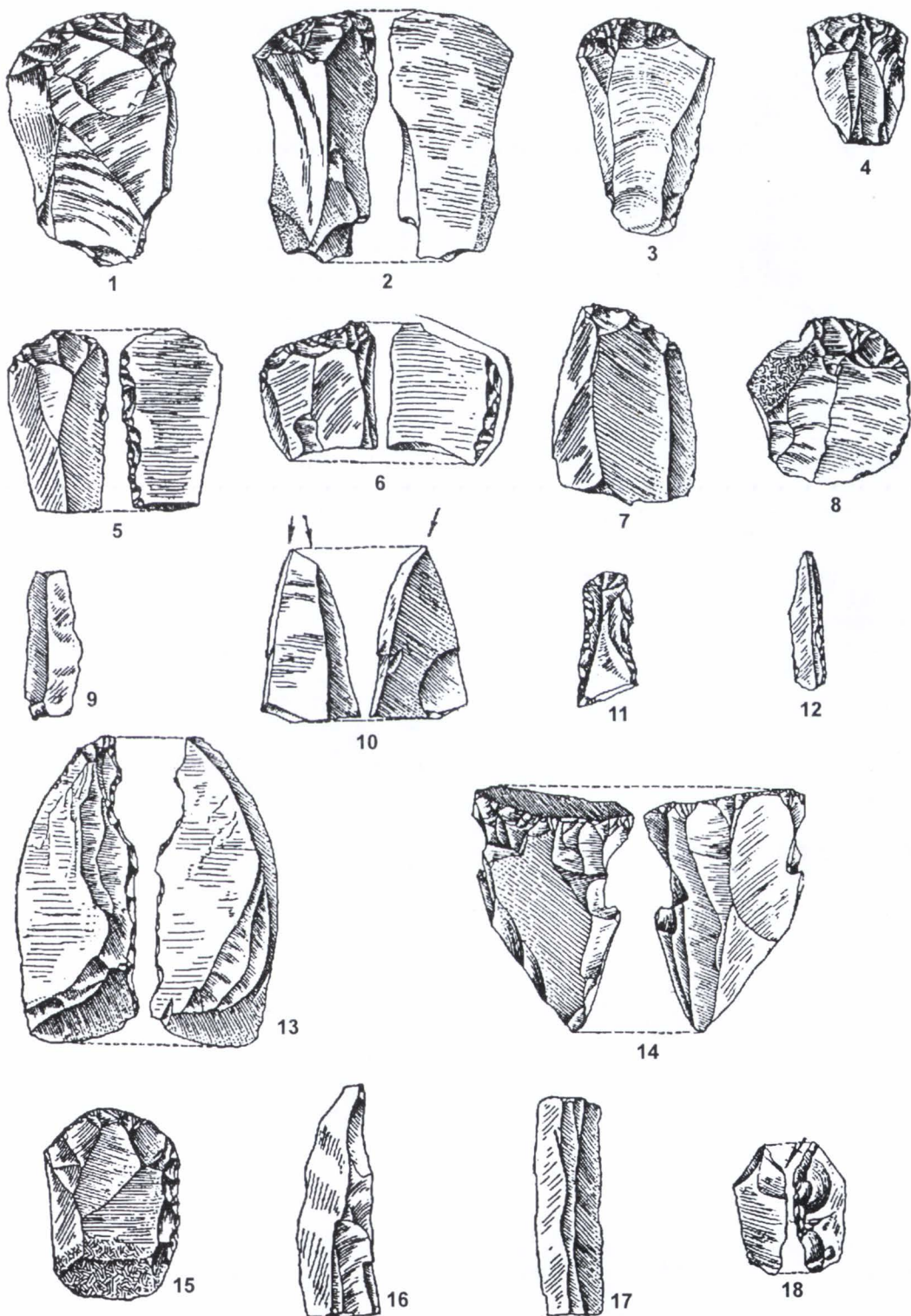

Fig. 37. Ceahlău-„Cremeniș” și Ceahlău-„Bofu Mare”. Unelte din gravetianul final. „Cremeniș” (1-12): 1-8, gratoare; 9, lamă neretușată; 10, burin; 11-12, lame retușate. „Bofu Mare” (13-18): 13, lamă retușată, cu creștătură; 14, nucleu; 15, gratoar; 16-17, lame neretușate; 18, burin.

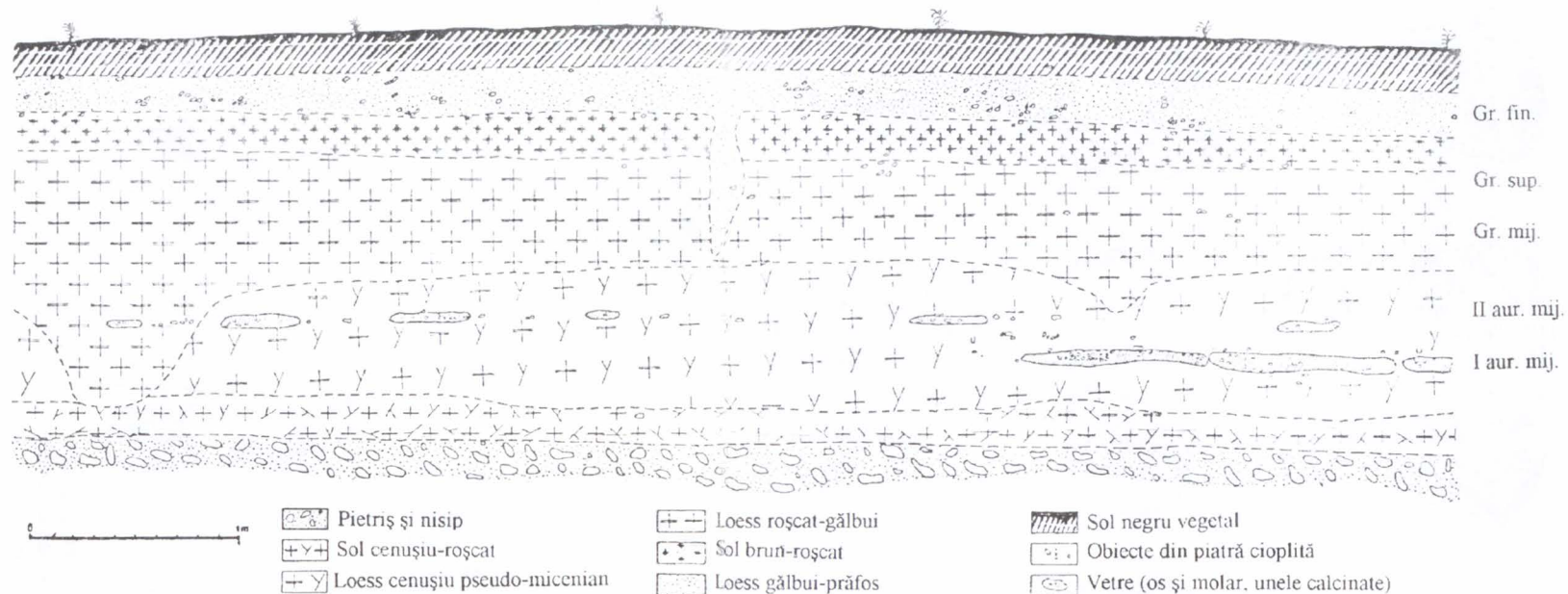

Fig. 38. Ceahlău-„Dârțu”. Profilul peretelui estic al secțiunii 5.
<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://muzeu-neamt.ro>

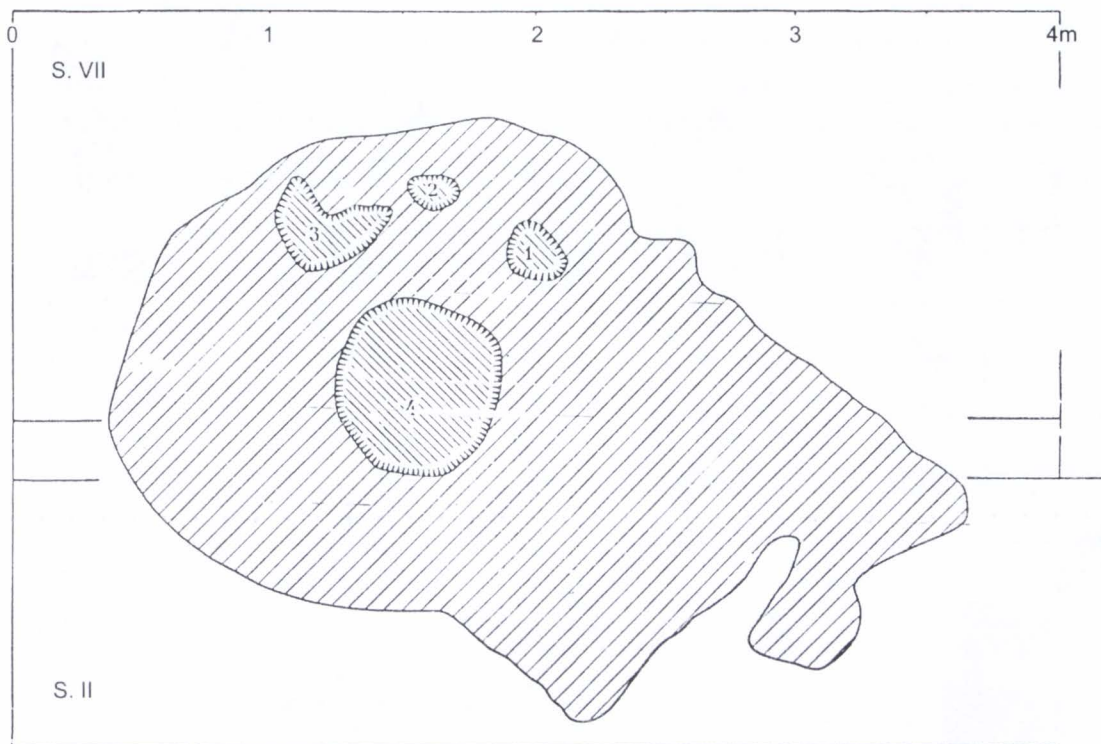

Fig. 39. Ceahlău-„Dârțu”. Vatră cu gropi exterioare - nivelul II, aurignacian mijlociu.

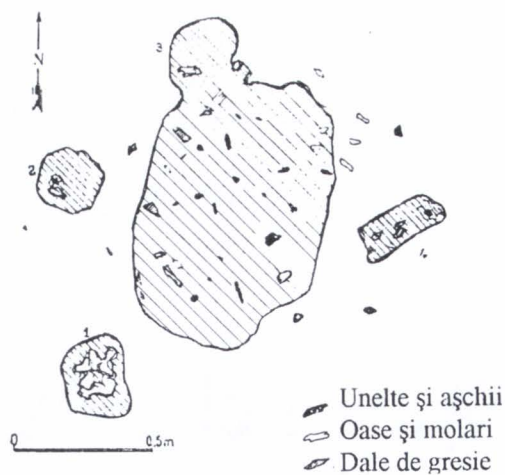

Fig. 40. Ceahlău-„Dârțu”. Vatră cu gropi interioare (locuință ?) - nivelul II, aurignacian mijlociu.

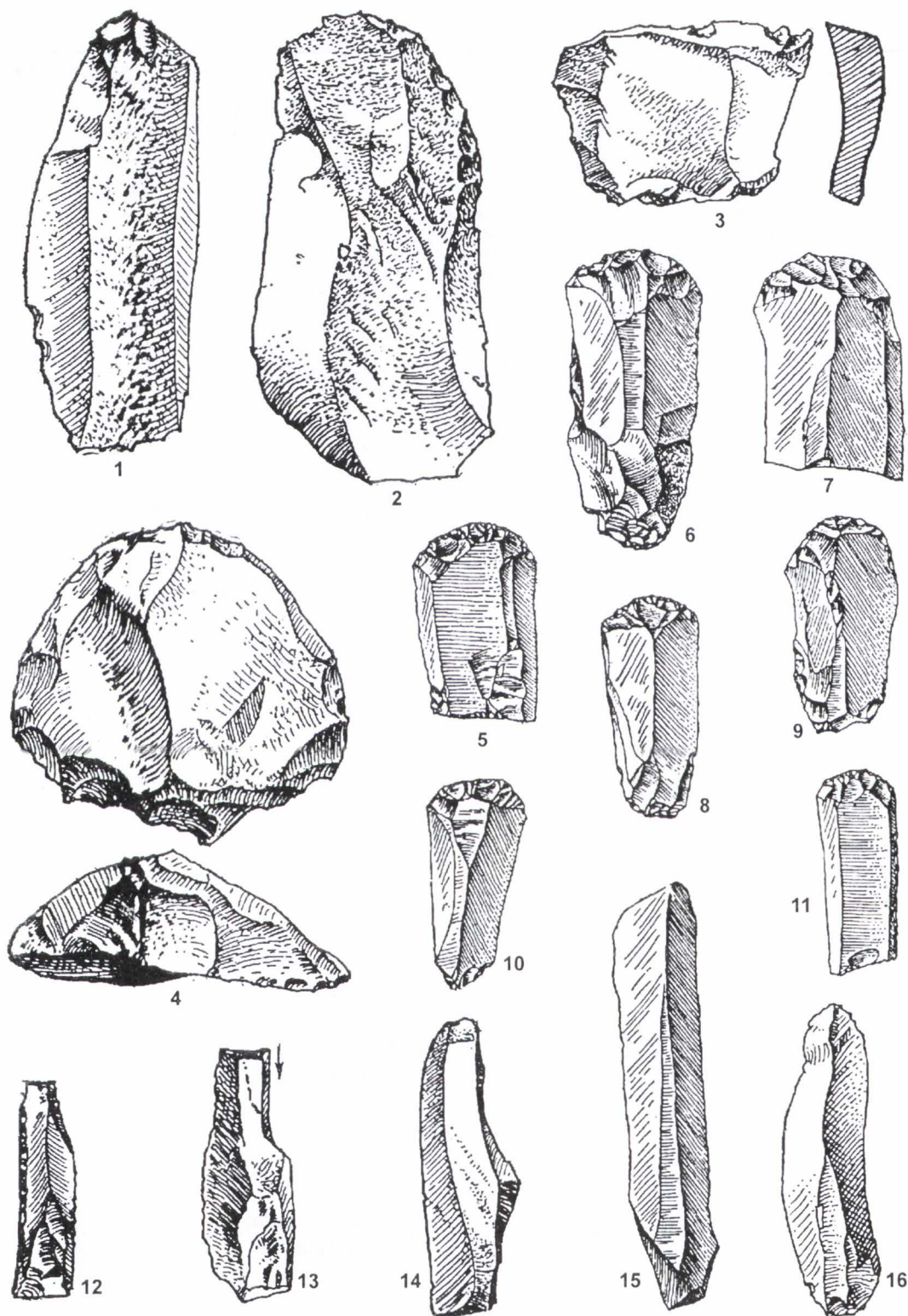

Fig. 41. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte 1-11, nivelul I (aurignacian mijlociu): 1, lamă neretușată; 2-4, așchii de tradiție musteriană; 5-11, gratoare; 12-16, nivelul II (aurignacian mijlociu): 12, lamă retușată (retușe oblice); 13, burin atipic; 14-16, lame neretușate.

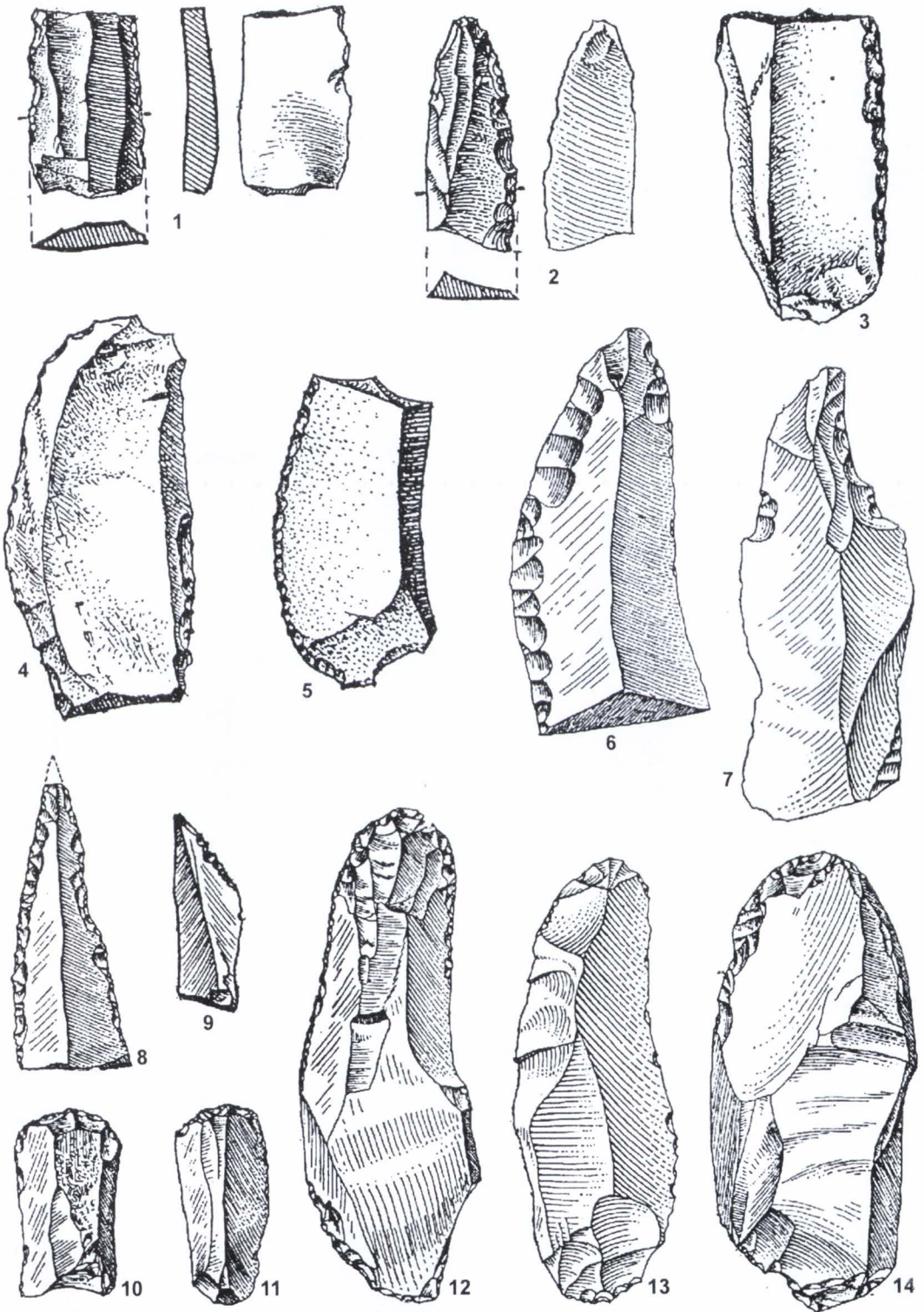

Fig. 42. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte din nivelul II (aurignacian mijlociu): 1-6, lame retușate (retușe oblice); 7, lamă cu creștături către vârful piesei; 8, lamă cu vârf ascuțit, retușată pe cele două laturi (retușe oblice); 9, lamă fragmentară trunchiată oblic și retușată; 10-14, gratoare.

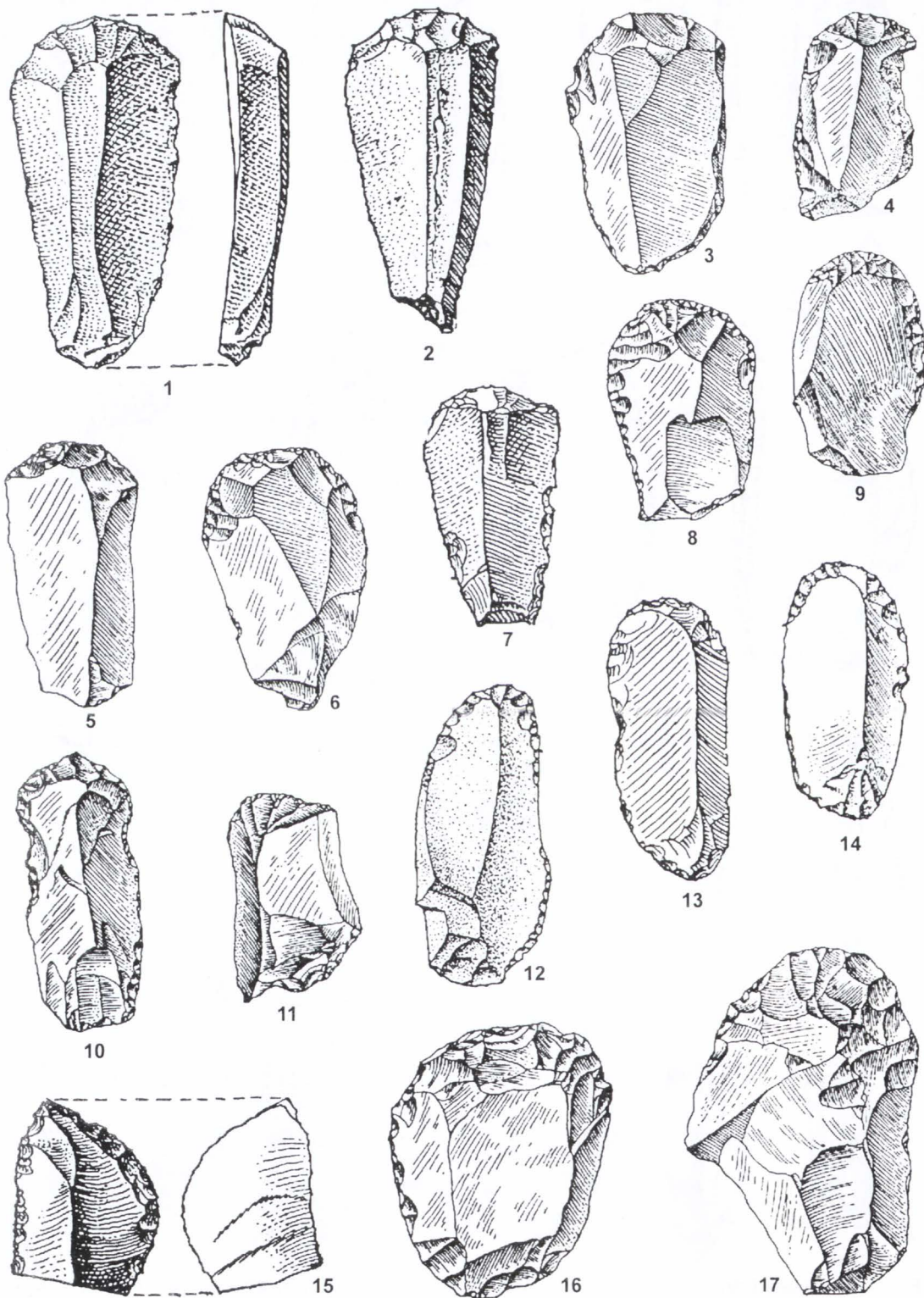

Fig. 43. Ceahlău-„Dârțu”. Unele din nivelul II (aurignacian mijlociu): 1-17, gratoare pe lame și așchii.

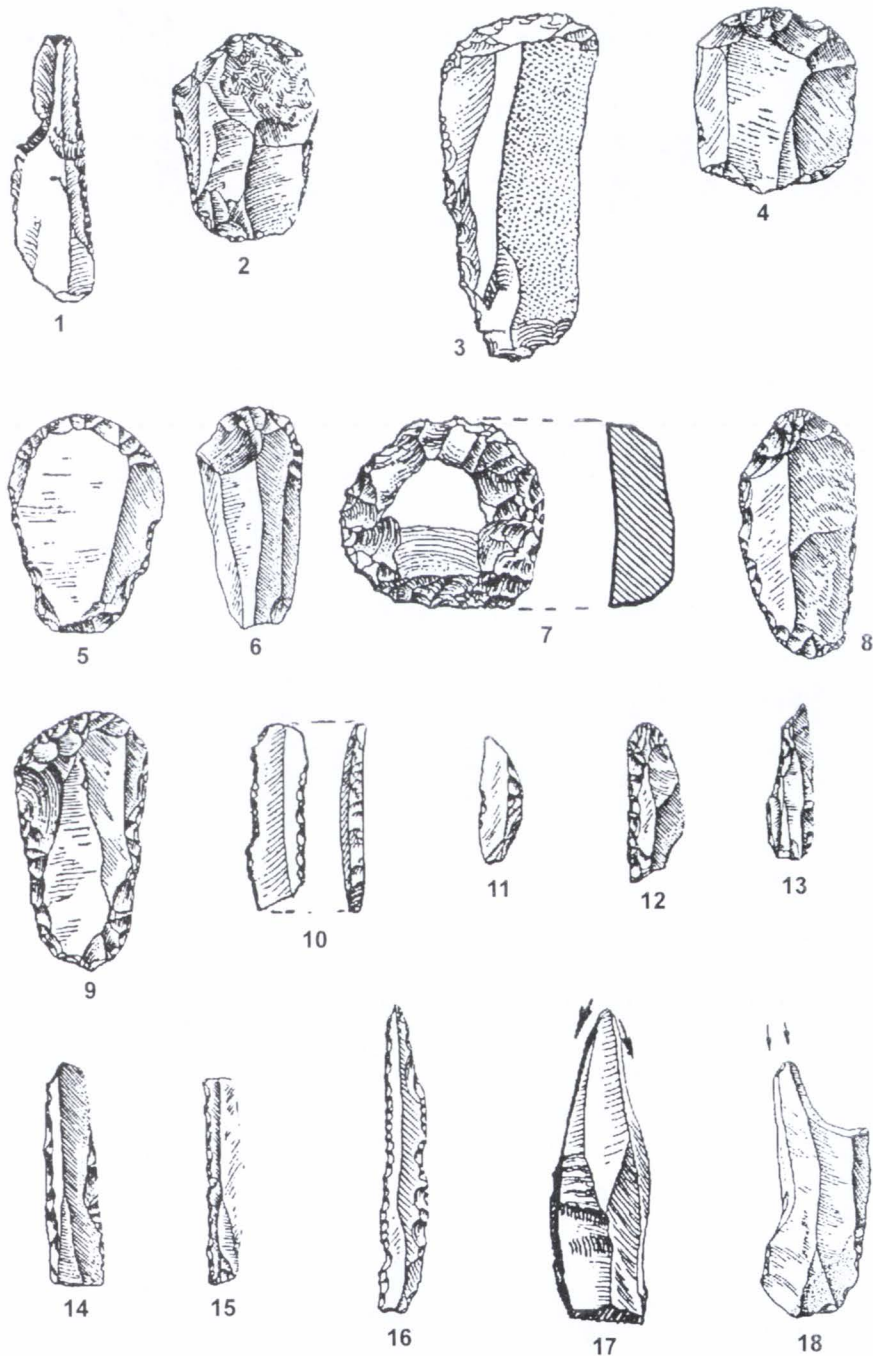

Fig. 44. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte: 1-2, gravetian mijlociu: 1, lamă cu marginea țesită și cu o creștătură; 2, gratoar; 3-18, gravetian superior: 3-9 gratoare; 10-15, lame cu marginea țesită; 16, vârfuri de tip *La Gravette*; 17-18, burine.

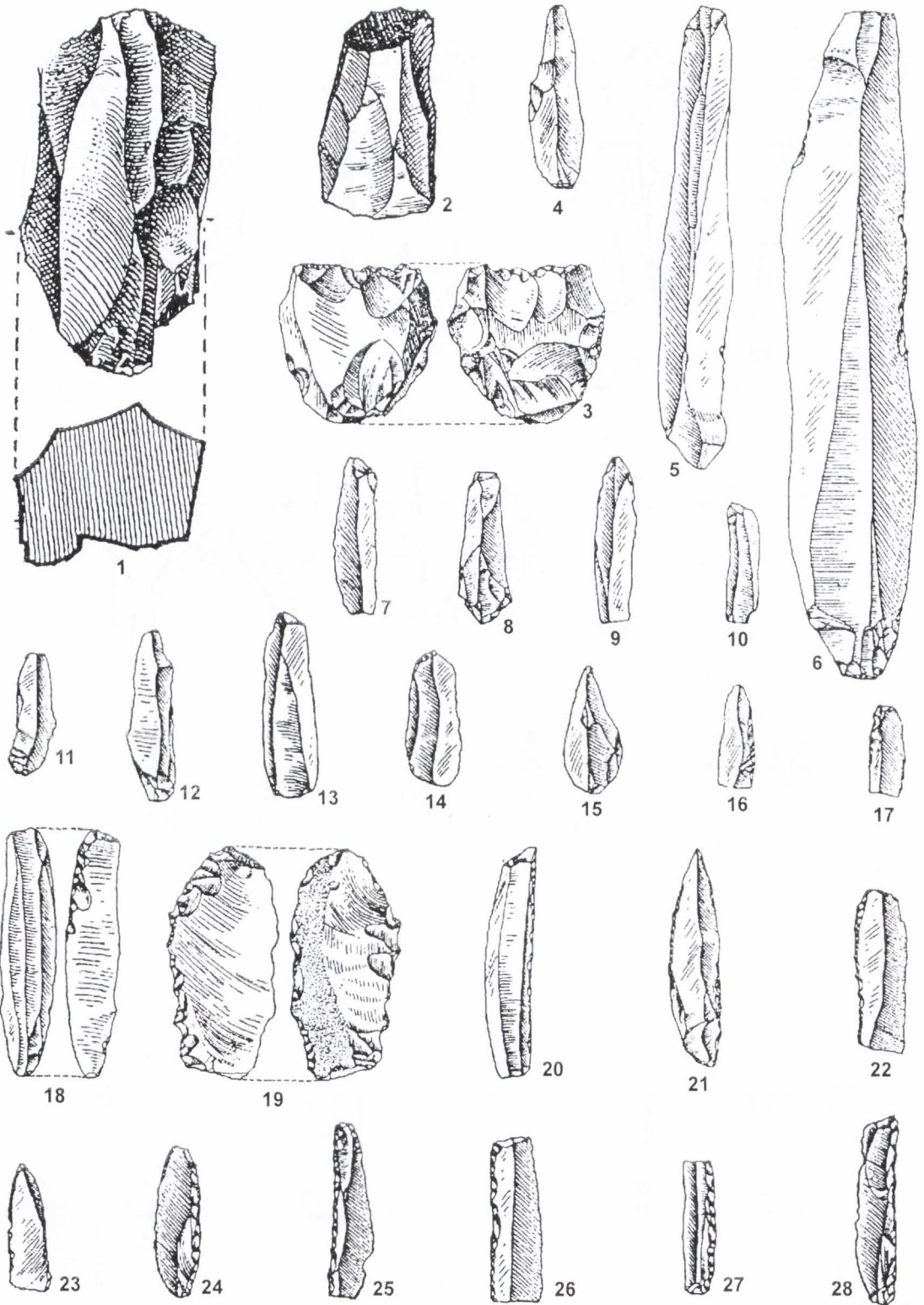

Fig. 45. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte din gravetianul final: 1-3, nuclee; 4-15, lame neretușate; 16-18, 20-23, 28, lame retușate (retușe oblice); 19, lamă denticulată; 24-27, lame cu marginea teșită.

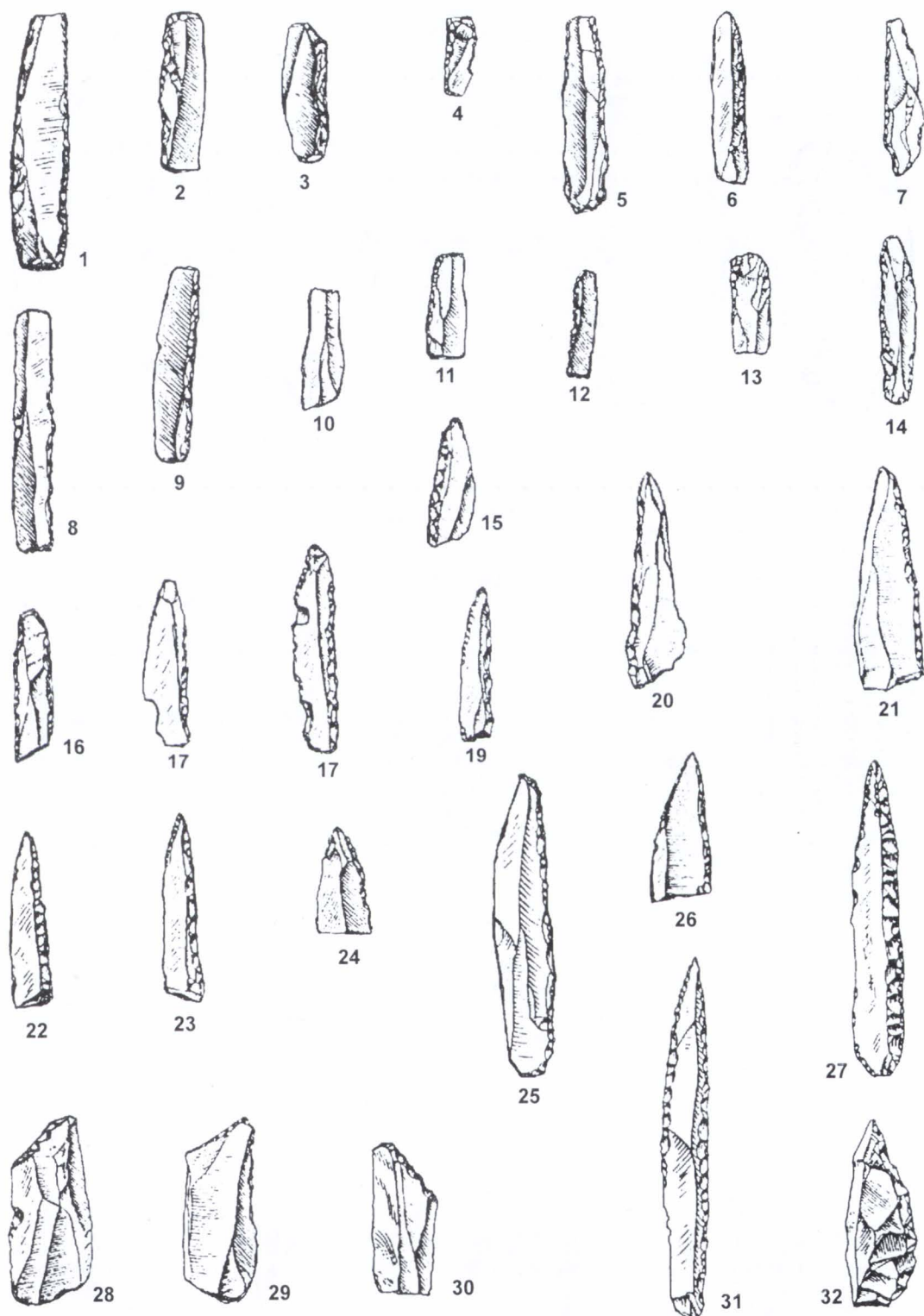

Fig. 46. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte din gravetianul final: 1-3, 5-7, 9-27, 31 vârfuri de tip *La Gravette* și lame cu marginea teșită; 4-8, lame de formă rectangulară, cu rețușe abrupte pe mai multe laturi; 28-30, lame trunchiate oblic și rețușate; 32, vârf asemănător tipului azilian.

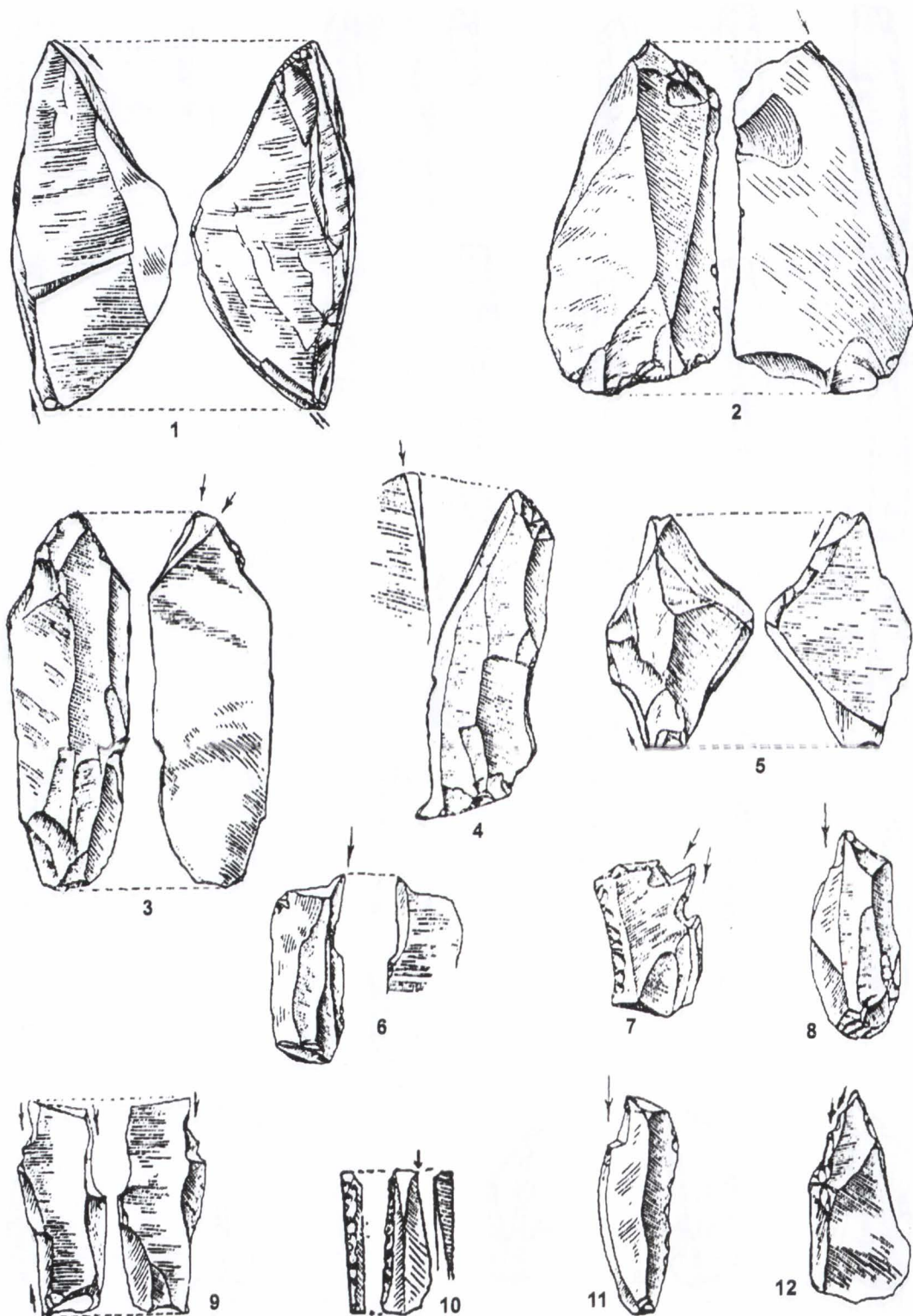

Fig. 47. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte din gravetianul final: 1-12, burine.

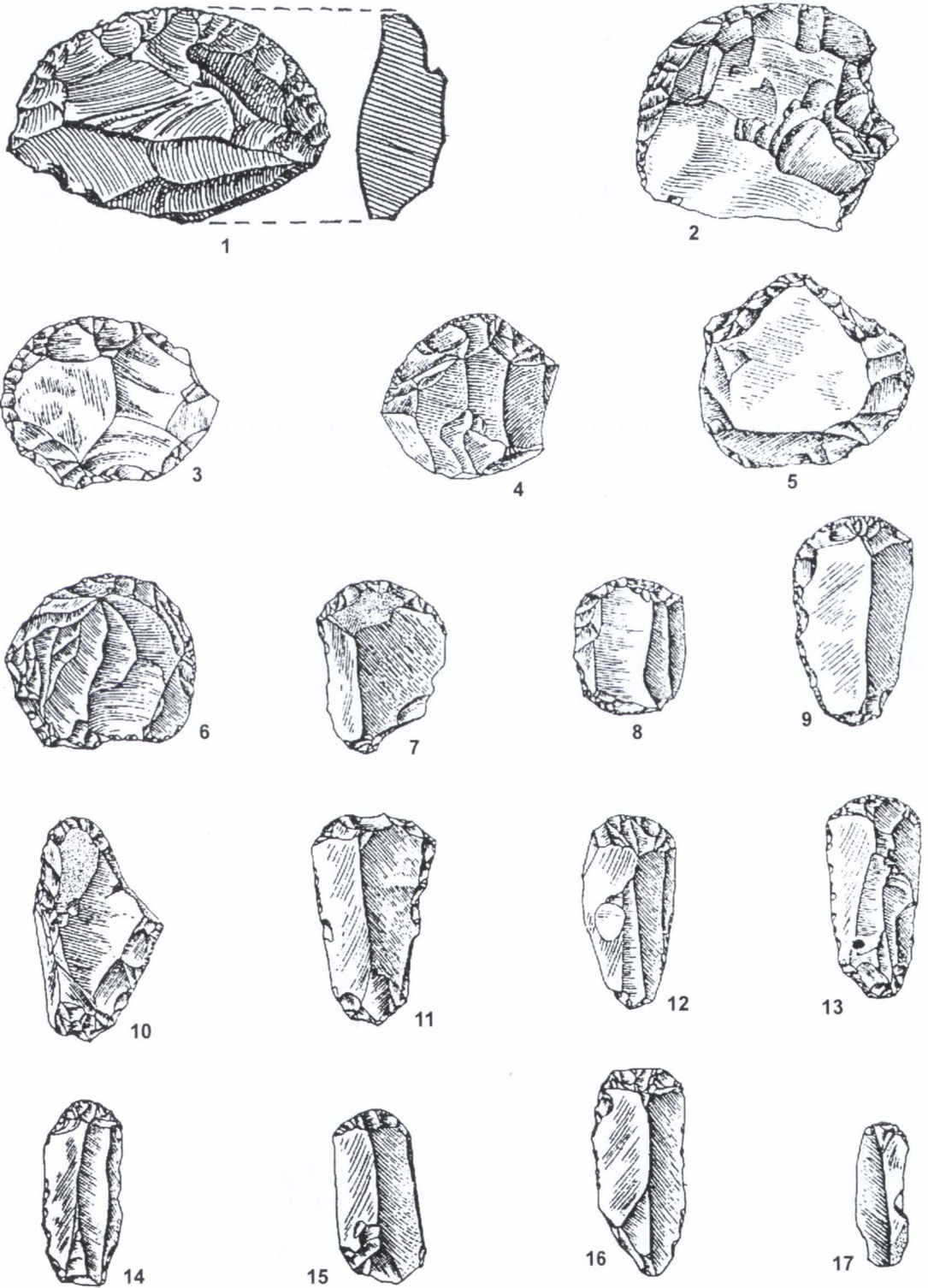

Fig. 48. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte din gravetianul final: 1-17, gratoare pe așchii și lame.

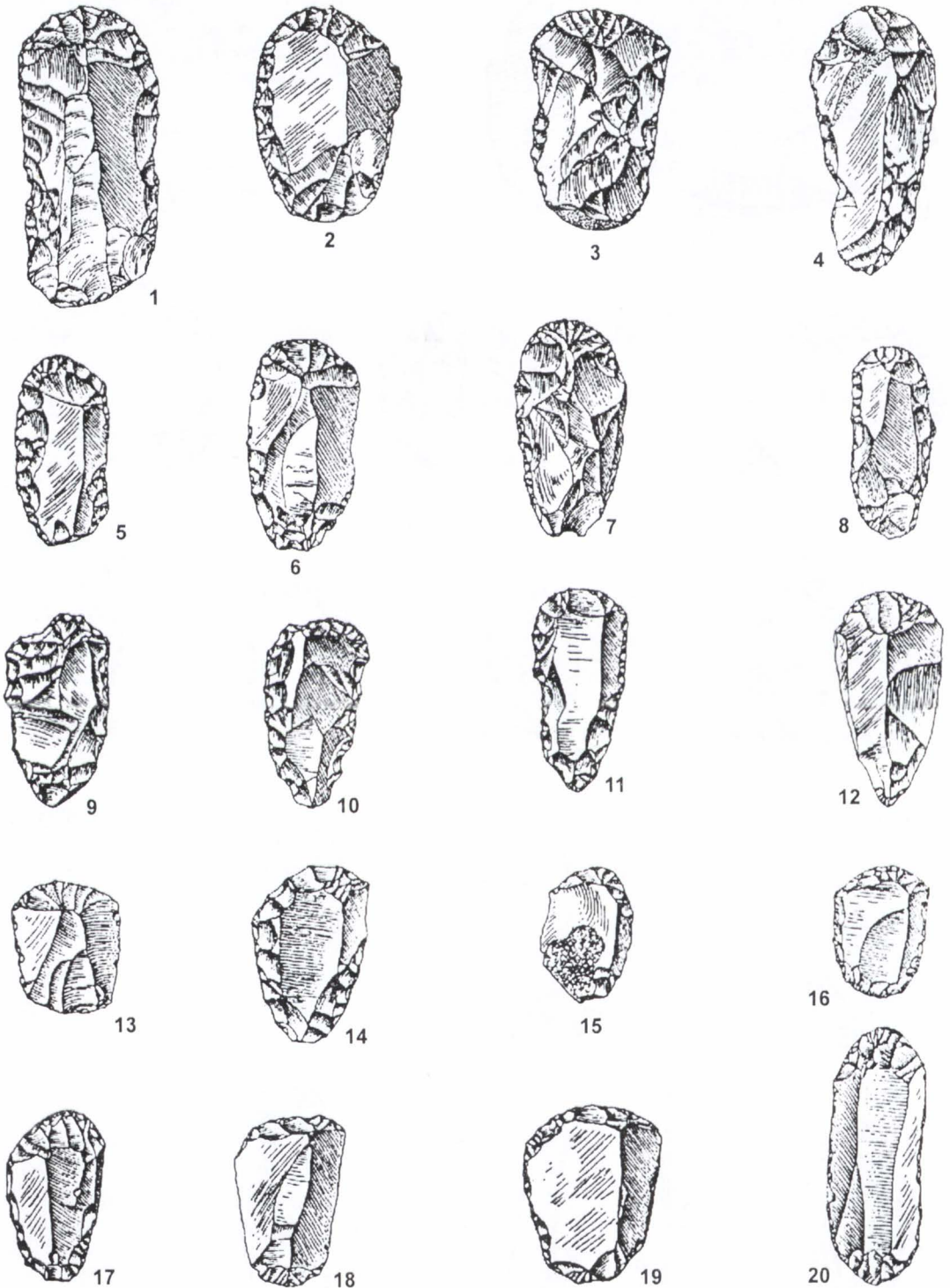

Fig. 49. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte din gravetianul final: 1-20, gratoare simple și duble.

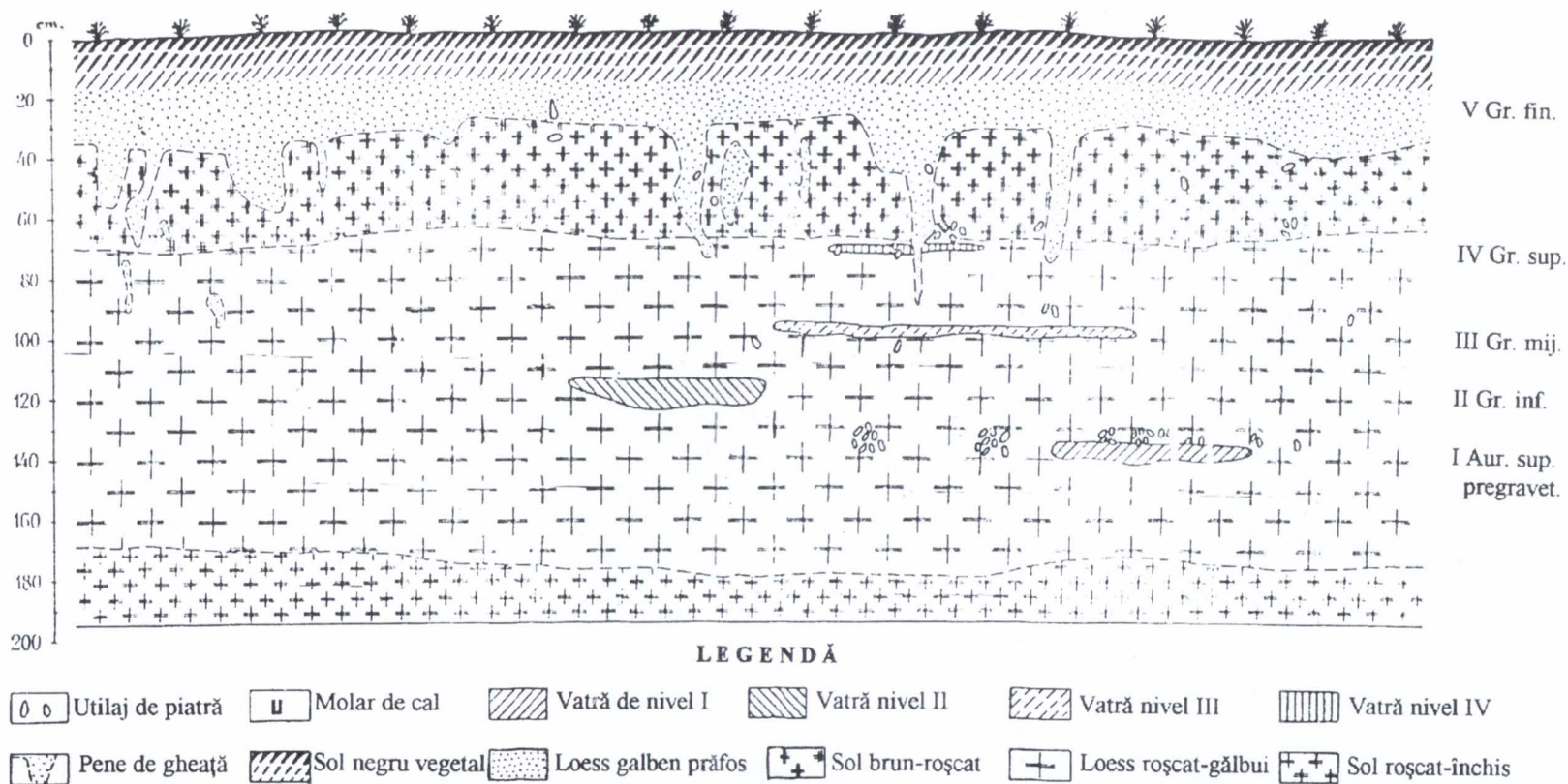

Fig. 50. Ceahlău-„Podis”. Profilul peretelui de sud-sud-vest al casei (secțiunea 6).

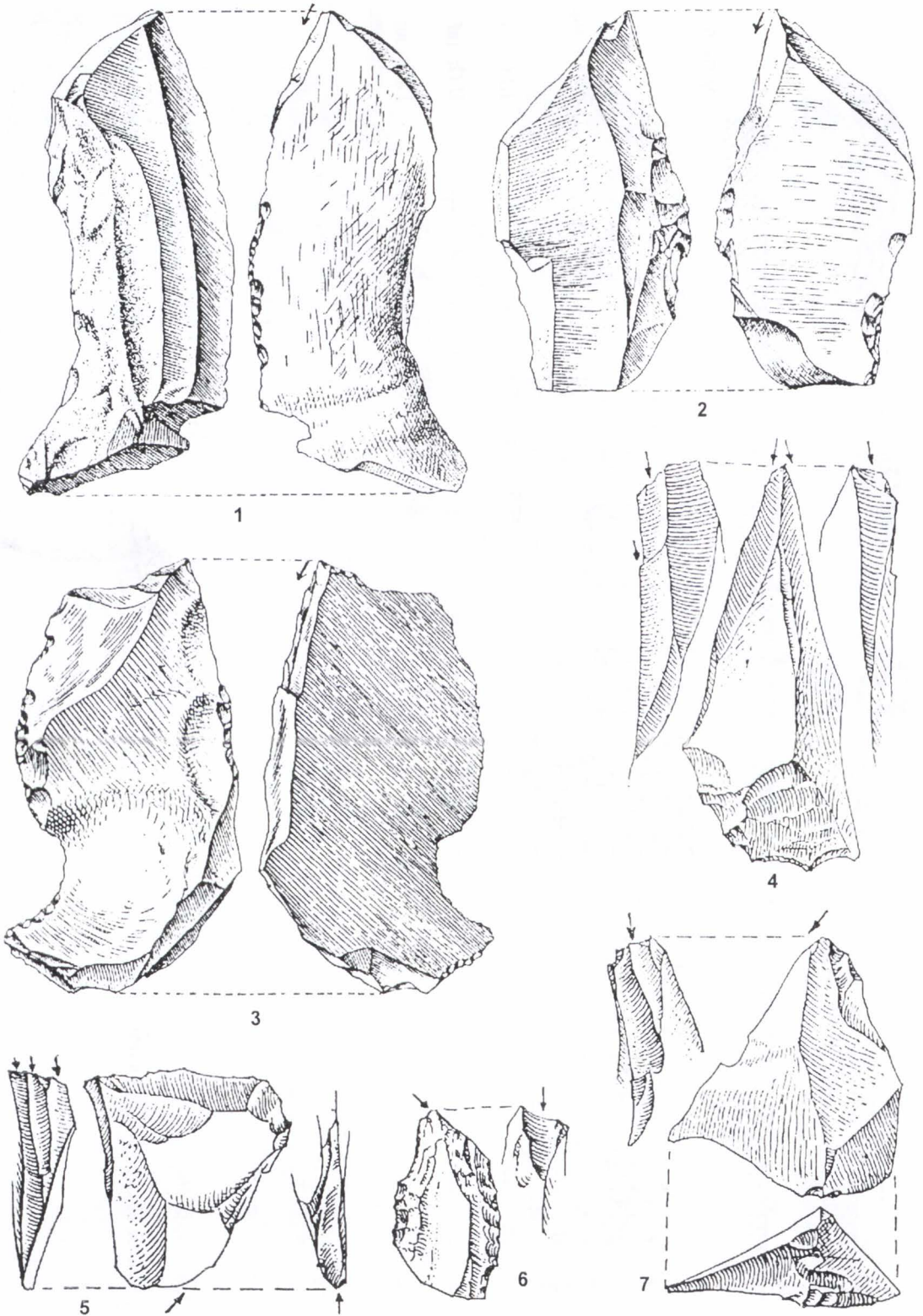

Fig. 51. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din aurignacianul superior pre-gravettian: 1-7, burine.

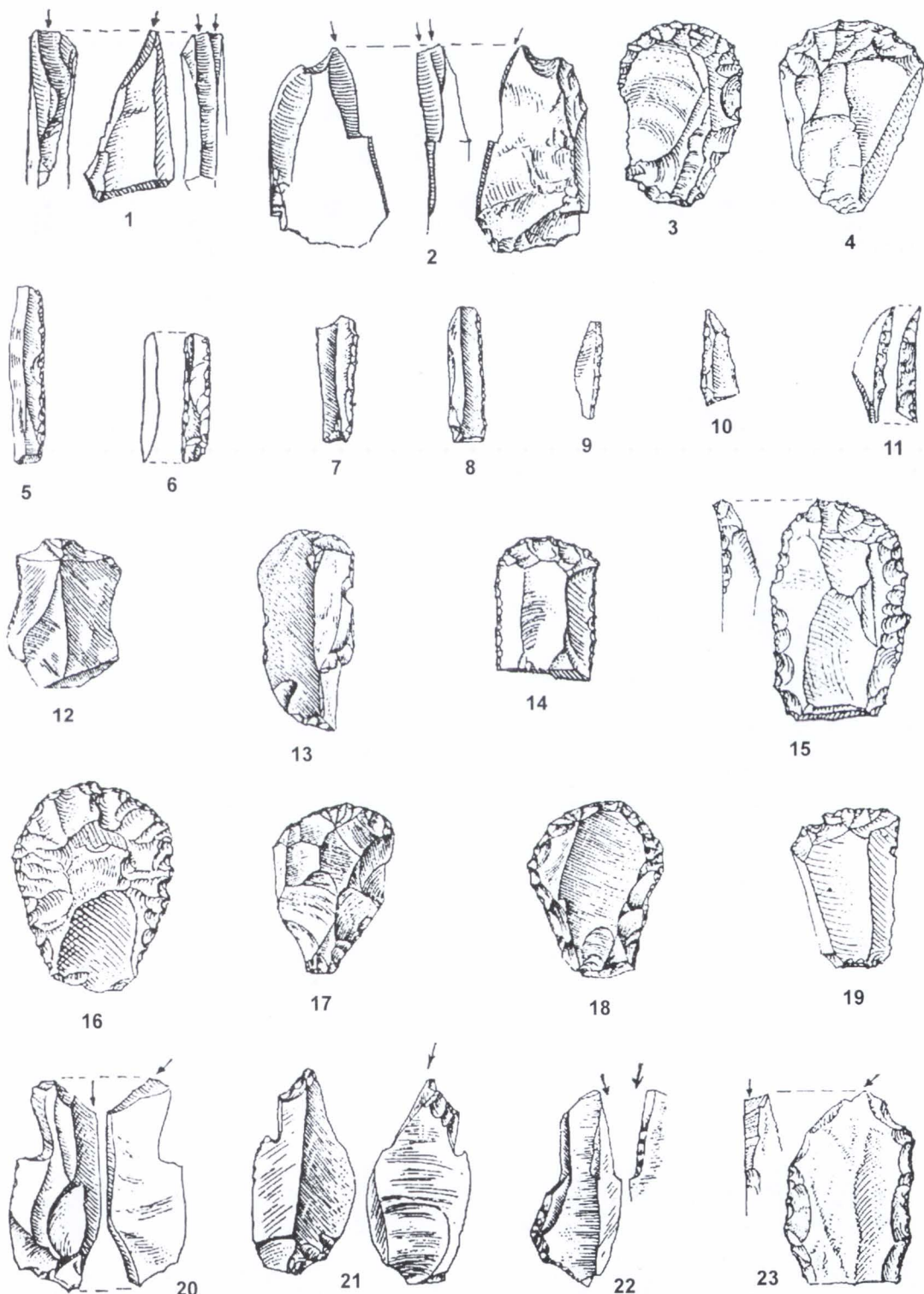

Fig. 52. Ceahlău-„Podiș”. Unelte: 1-4, aurignacian superior pre-gravetian: 1-2, burine; 3-4, gratoare; 5-23, gravetian inferior: 5-11, vârfuri de tip *La Gravette* și lame cu marginea teșită; 12-19, gratoare; 20-23, burine.

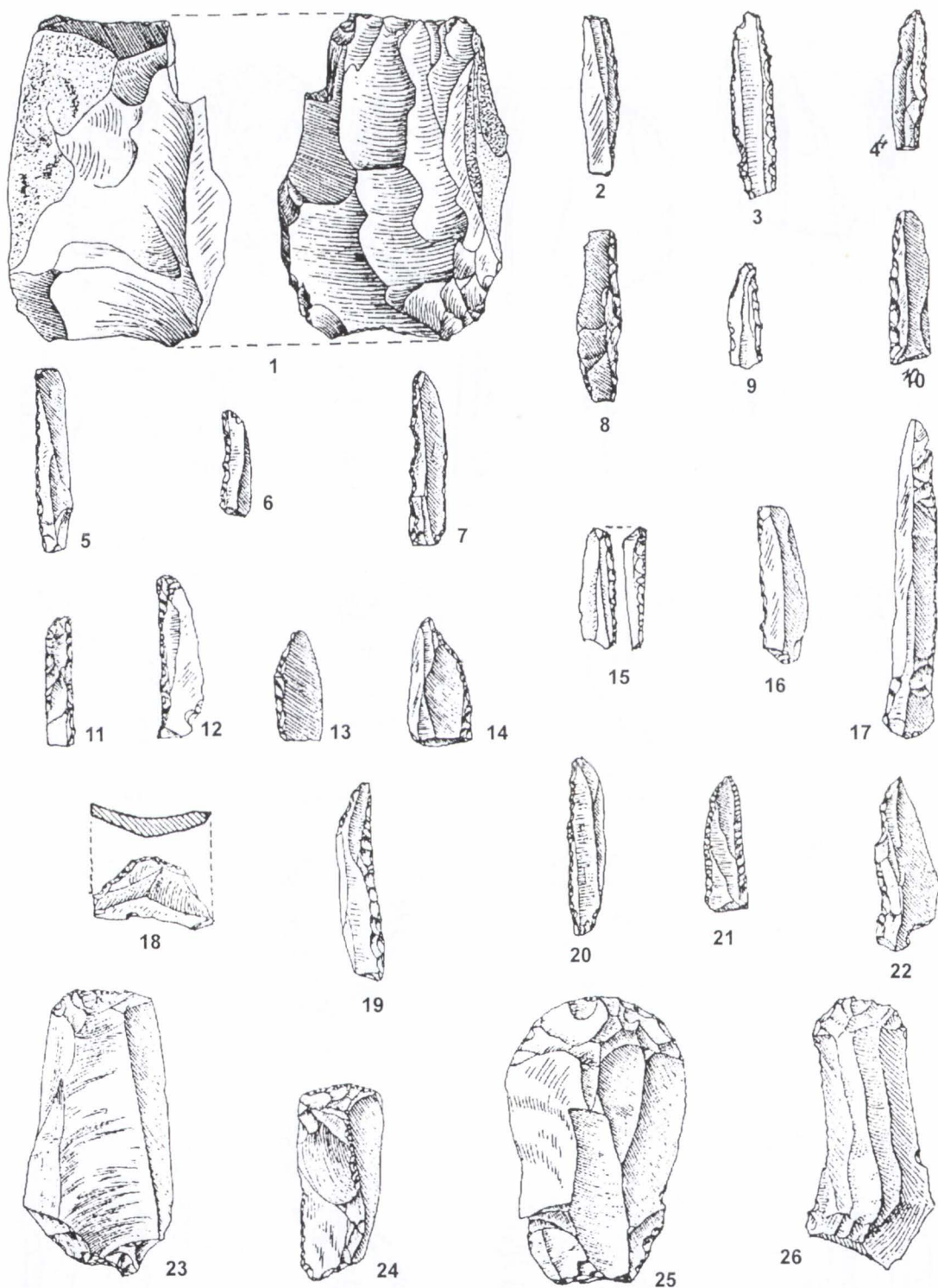

Fig. 53. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1, nucleu; 2-13, 15-16, 19-22, lame cu marginea teșită și vârfuri de tip *La Gravette* (nr. 22 prezintă o mică creștătură retușată); 14, lamă trunchiată oblic și retușată; 17, lamă subțire cu retușe fine de întrebuițare; 18, piesă microlitică retușată pe latura sa curbă, ceea ce îi conferă piesei aspectul unei semiluni atipice; 23-26, gratoare.

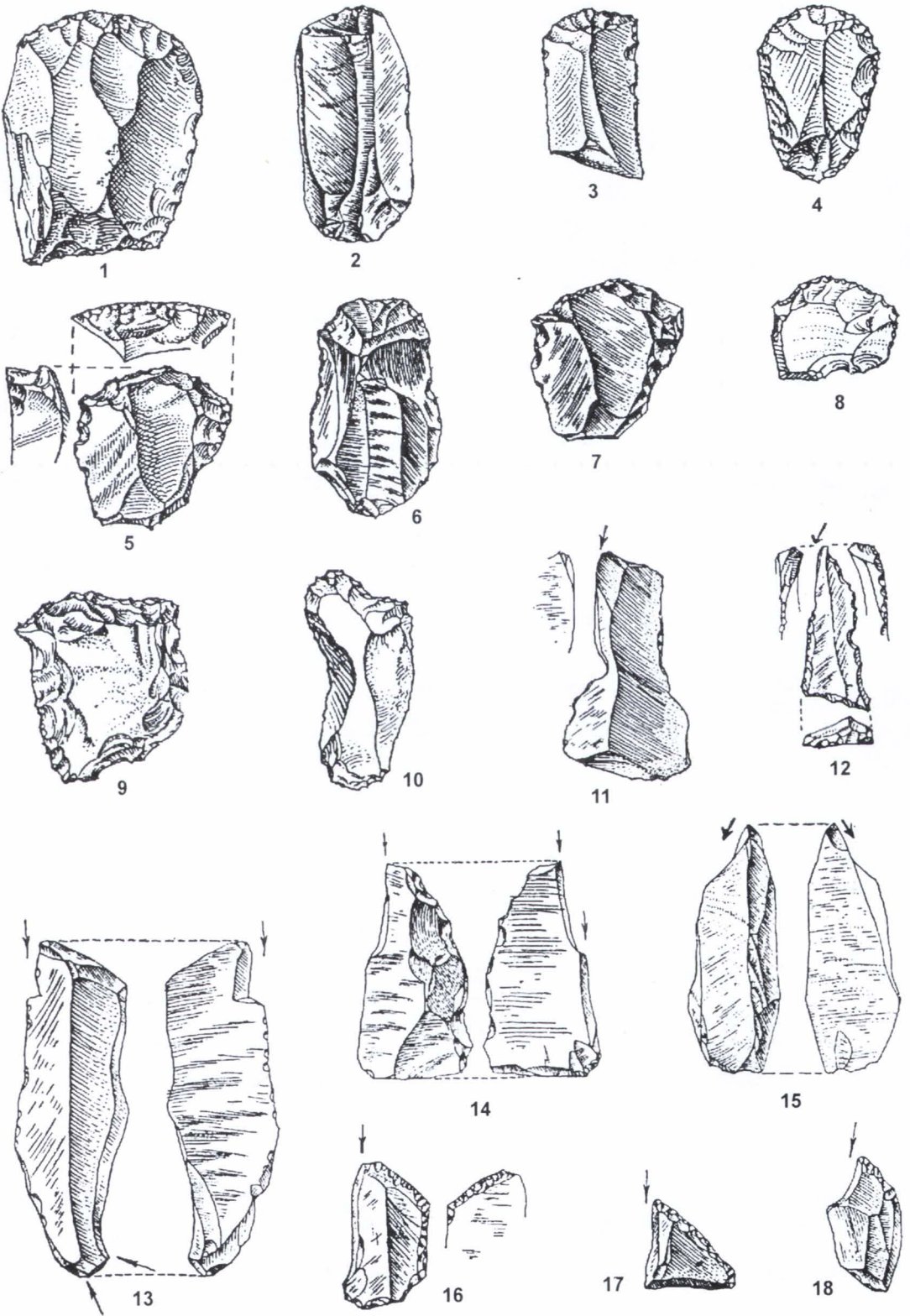

Fig. 54. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1-10, gratoare; 11-18, burine.

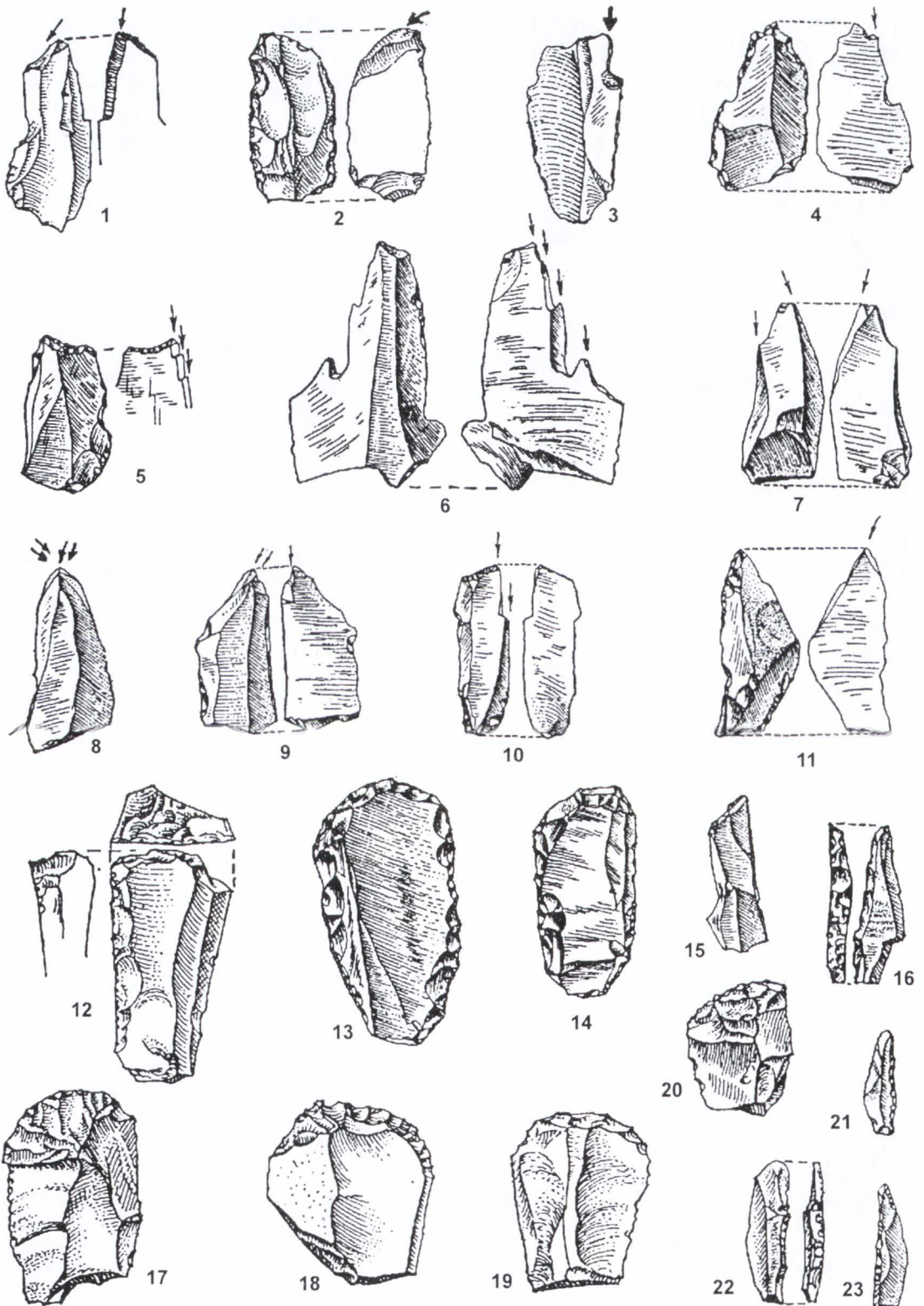

Fig. 55. Ceahlău-„Podiș”. Unelte: 1-11, burine gravetian mijlociu; 12-23, gravetian superior. 12-14, 17-20, gravetian; 15, lamă microlitică trunchiată oblic și retușată; 16, 21, 23, vârfuri de tip *La Gravette*; 22, lamă cu marginea teșită.

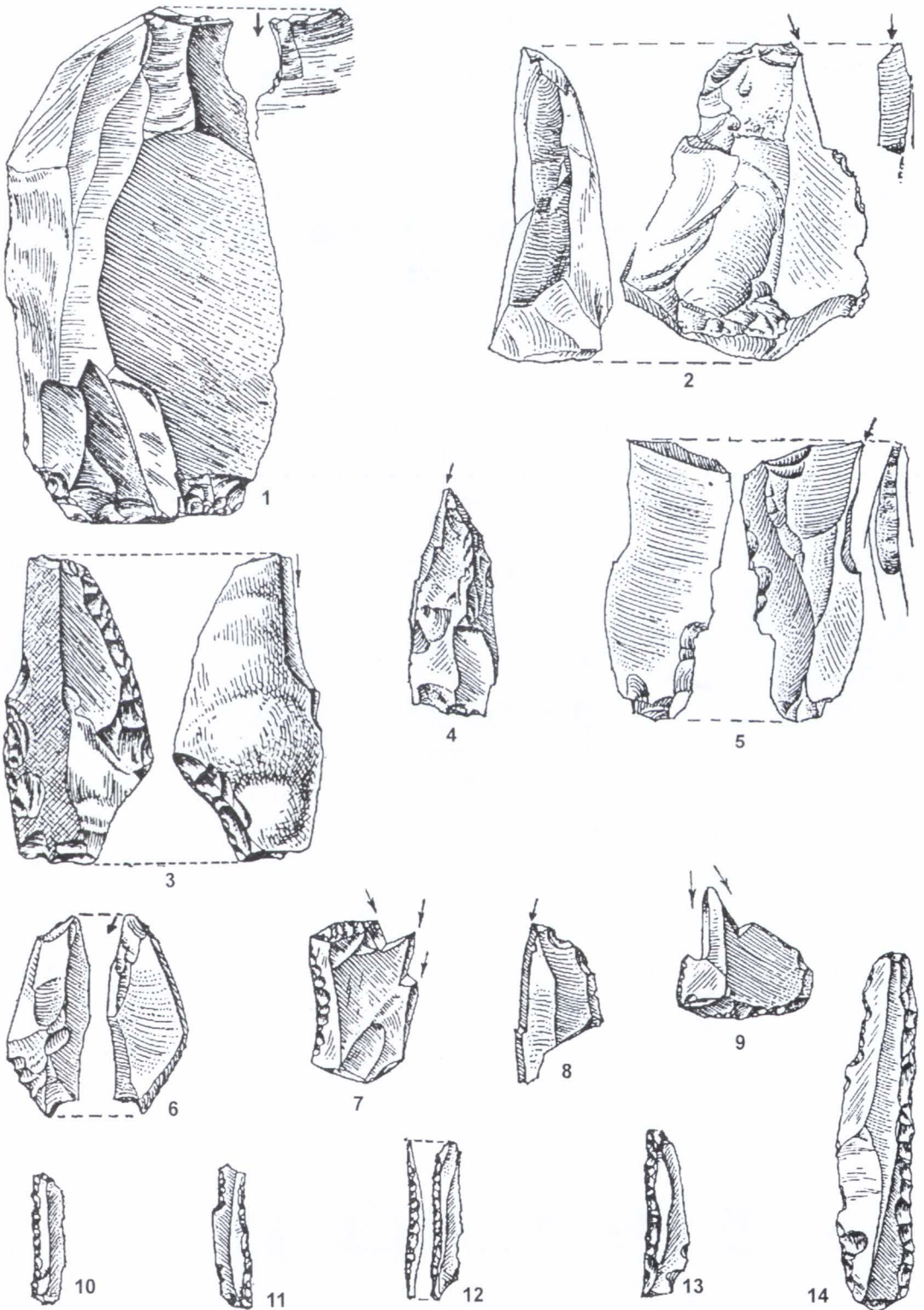

Fig. 56. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul superior: 1-9, burine; 10-13, lame cu marginea teșită; 14, lamă retușată (retușe oblice) și cu creștături.

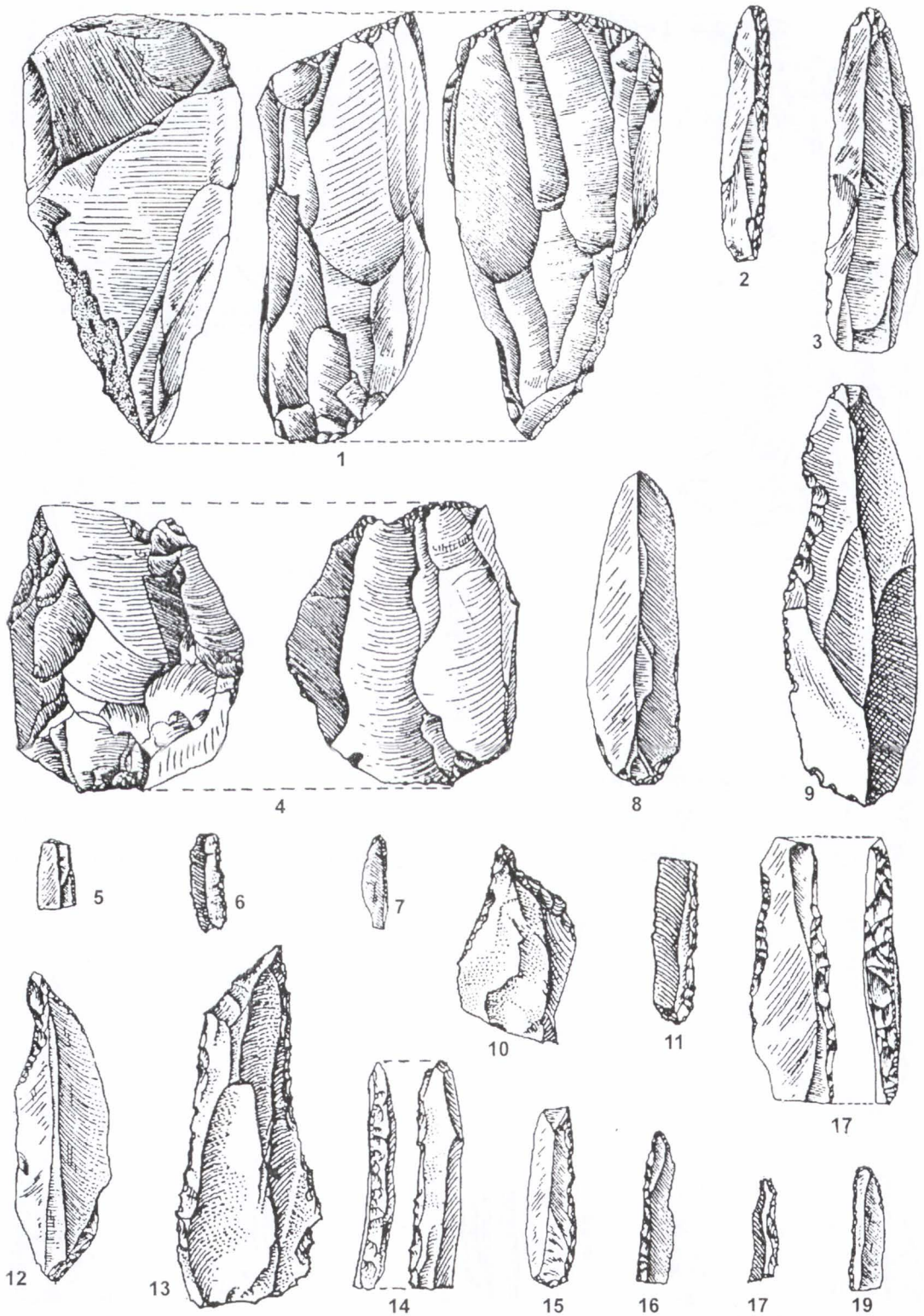

Fig. 57. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul final: 1, 4, nuclee; 3, 8, lame neretușate; 9, lamă cu o creștătură largă și retușată; 10, 12-13, străpungătoare; 2, 7, 16, vârfuri de tip *La Gravette*; 5-6, 11, 14-15, 17-19, lame cu marginea țeșită.

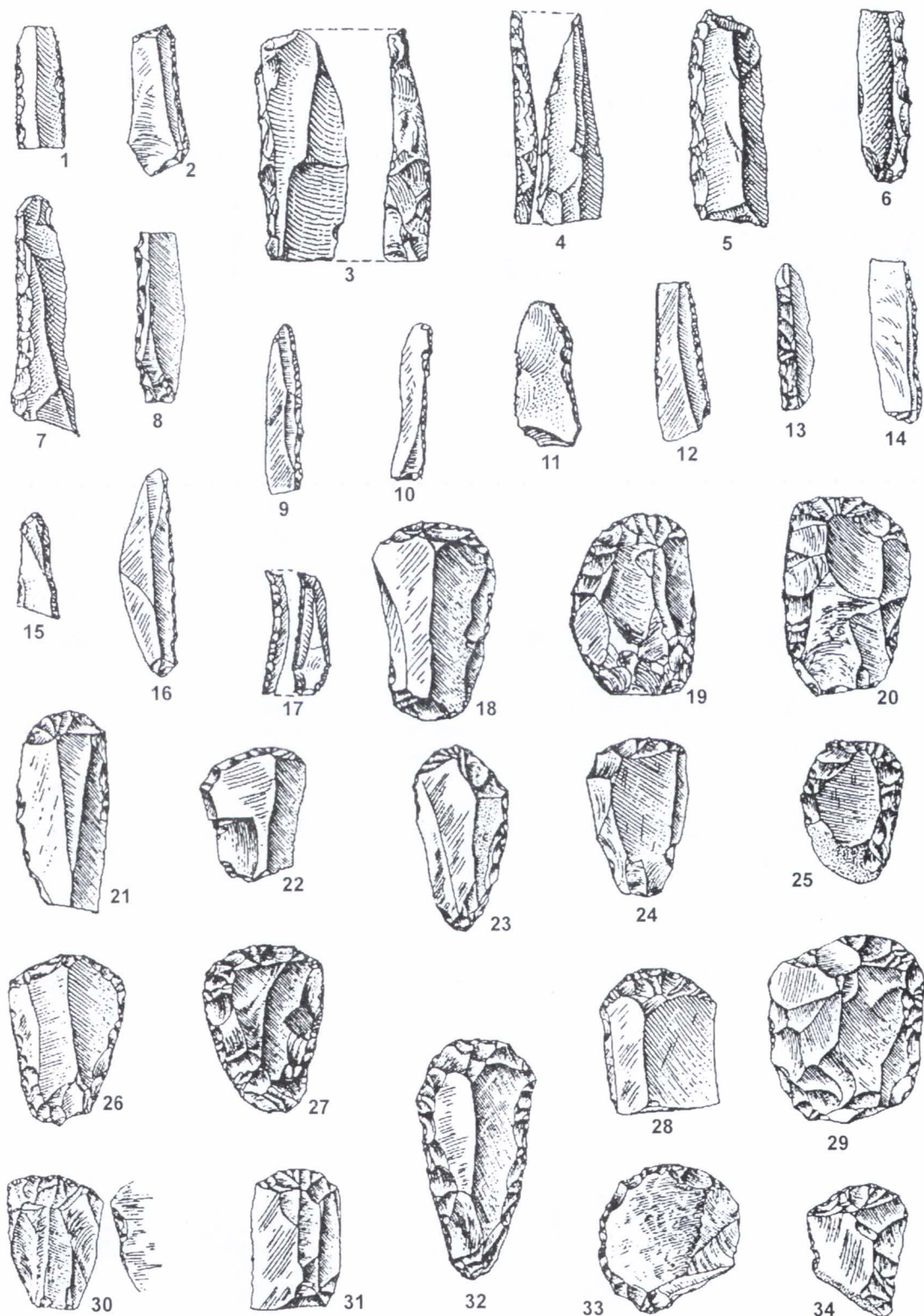

Fig. 58. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul final: 1, lamă microlitică cu retușe oblice; 2-3, 5-8, 10-12, 14-15, 17, lame cu marginea teșită; 4, 9, 13, 15, vârfuri de tip *La Gravette*; 18-34, gratoare.

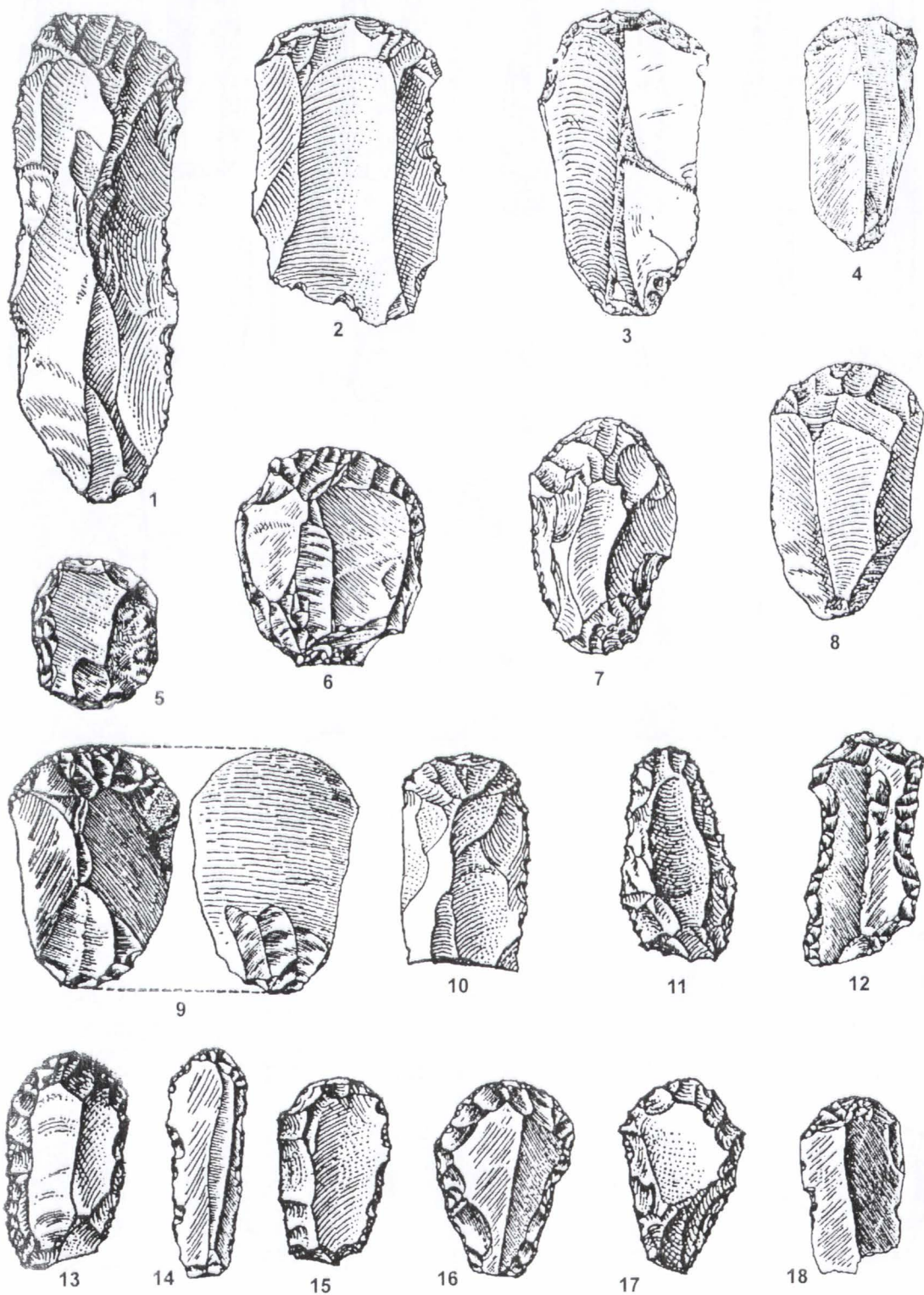

Fig. 59. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul final: 1-18, gratoare.

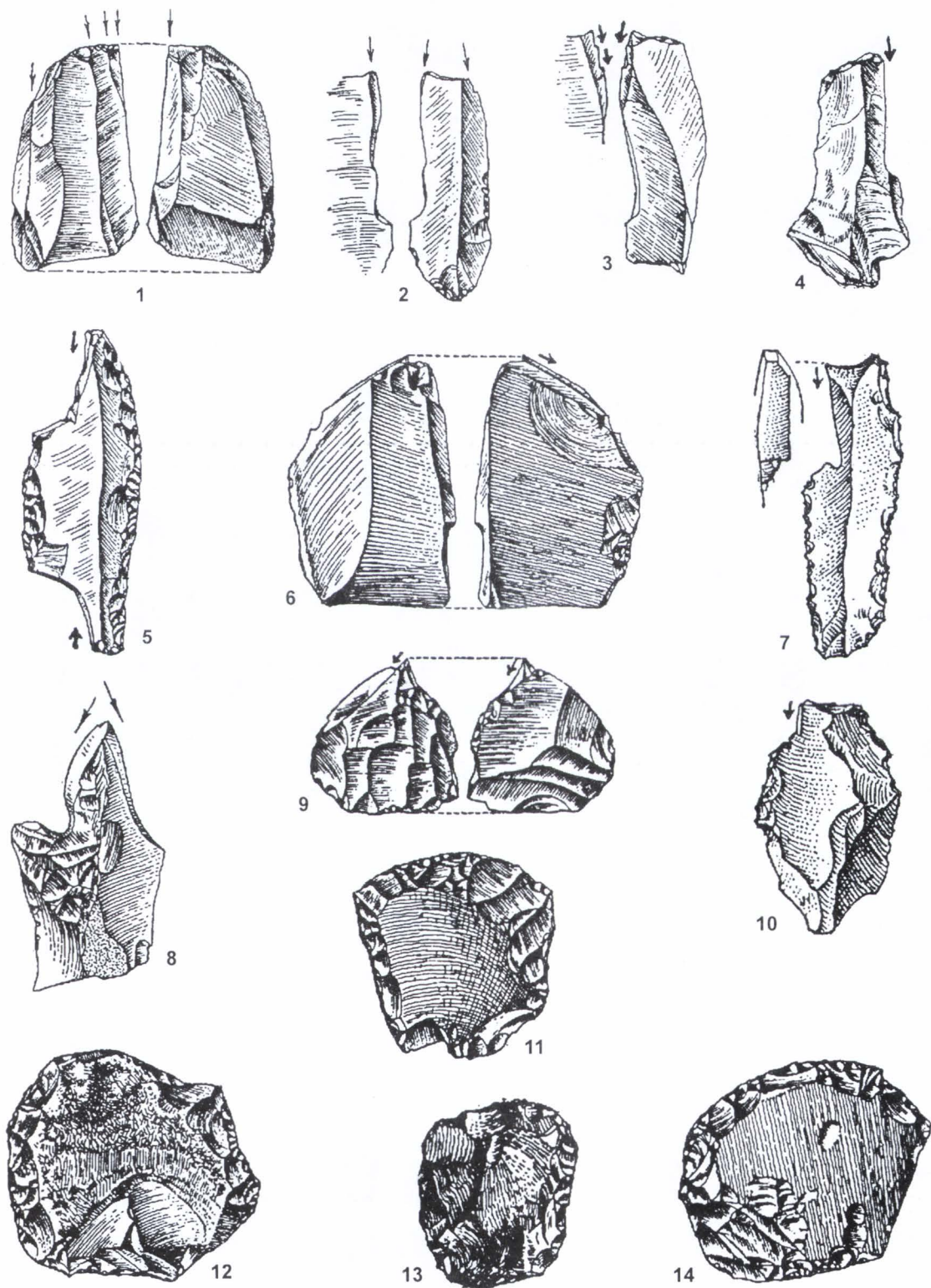

Fig. 60. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul final: 1-10, burine; 11-14, gratoare.

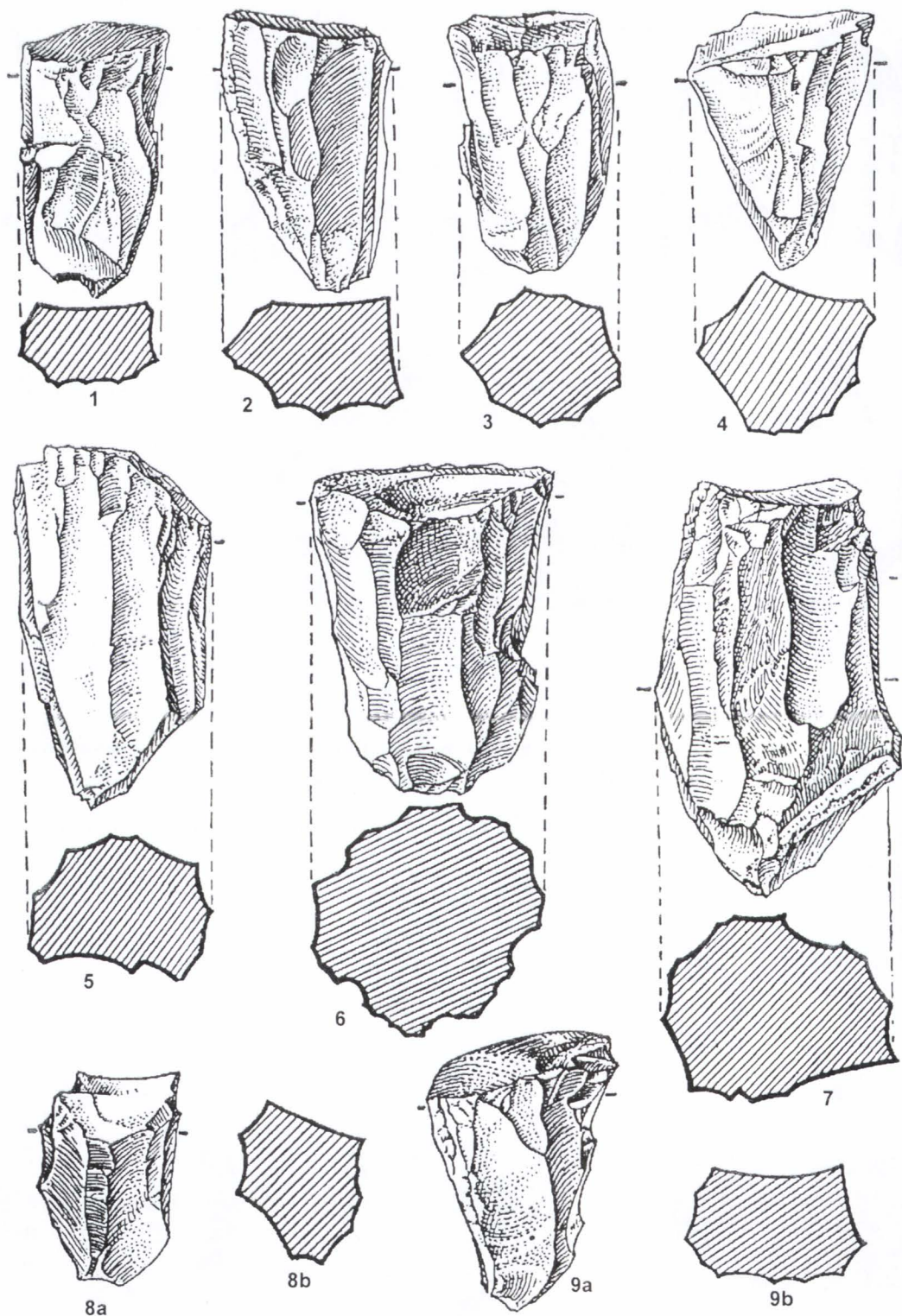

Fig. 61. Ceahlău-„Scaune”. Piese swideriene: 1-9, nucleu.

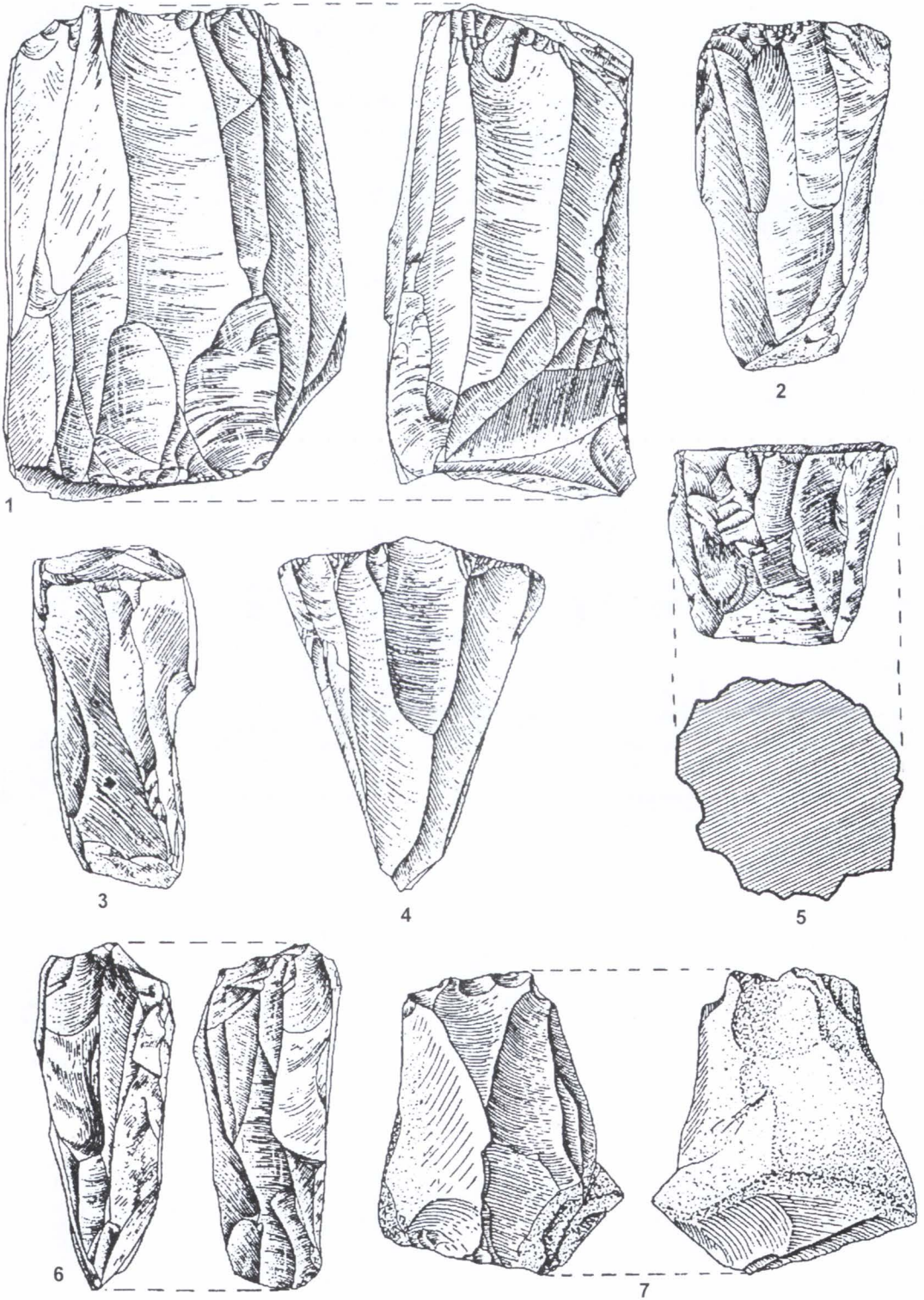

Fig. 62. Ceahlău-, Scaune". Piese swideriene: 1-7, nucleu.

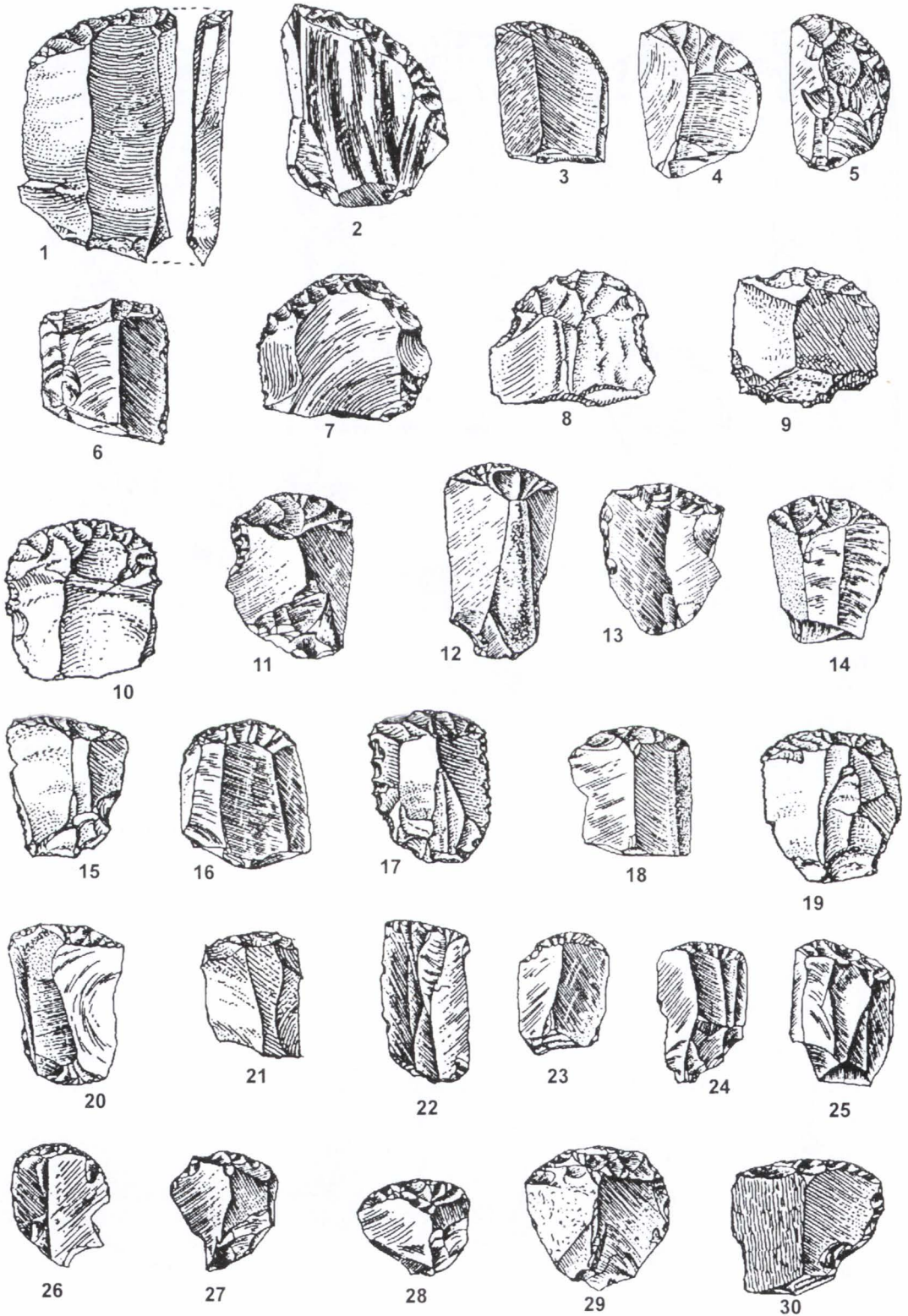

Fig. 63. Ceahlău-„Scaune”. Unelte swideriene: 1-30, gratoare.

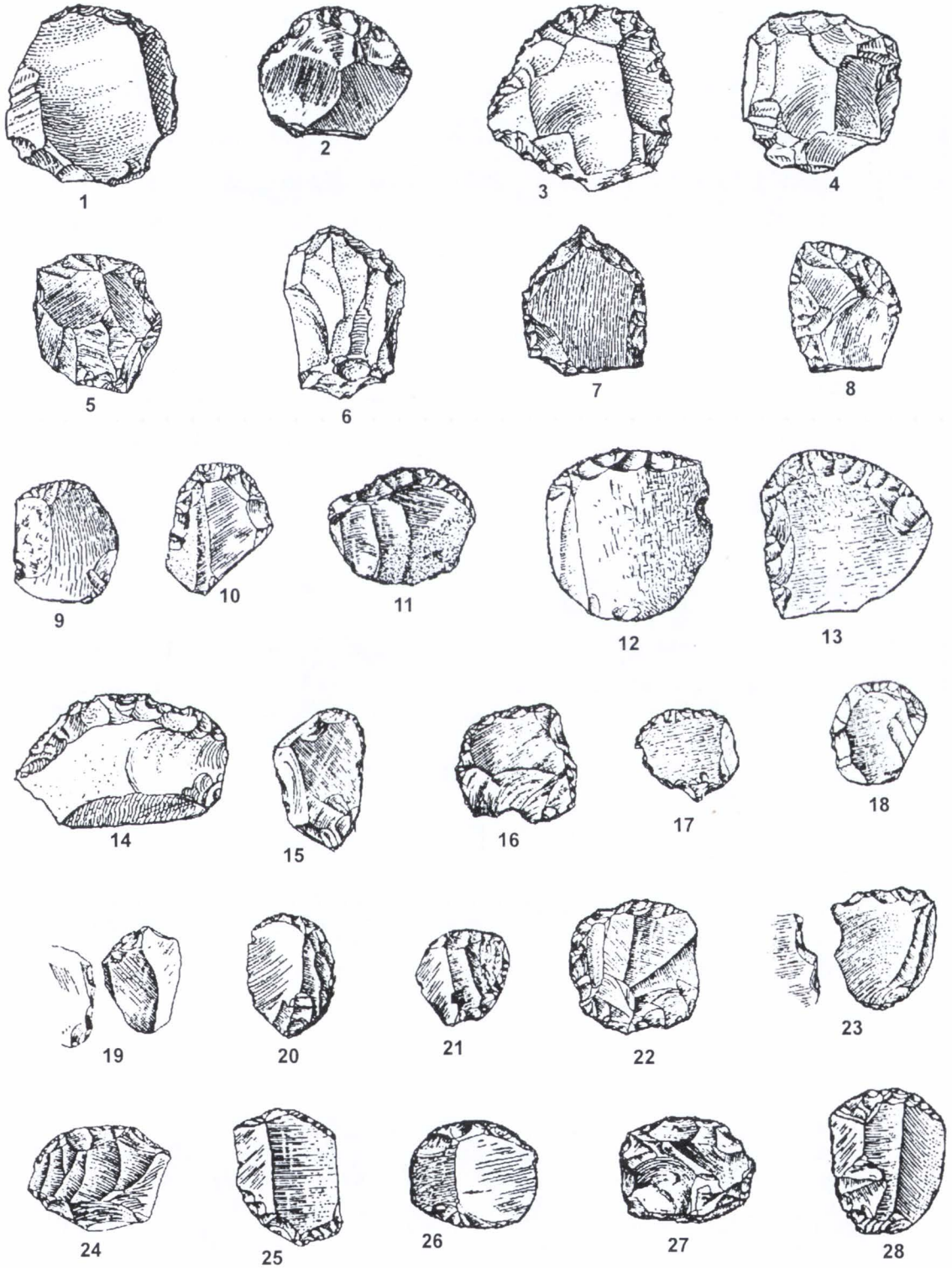

Fig. 64. Ceahlău-„Scaune”. Unelte swideriene: 1-28, gratoare.

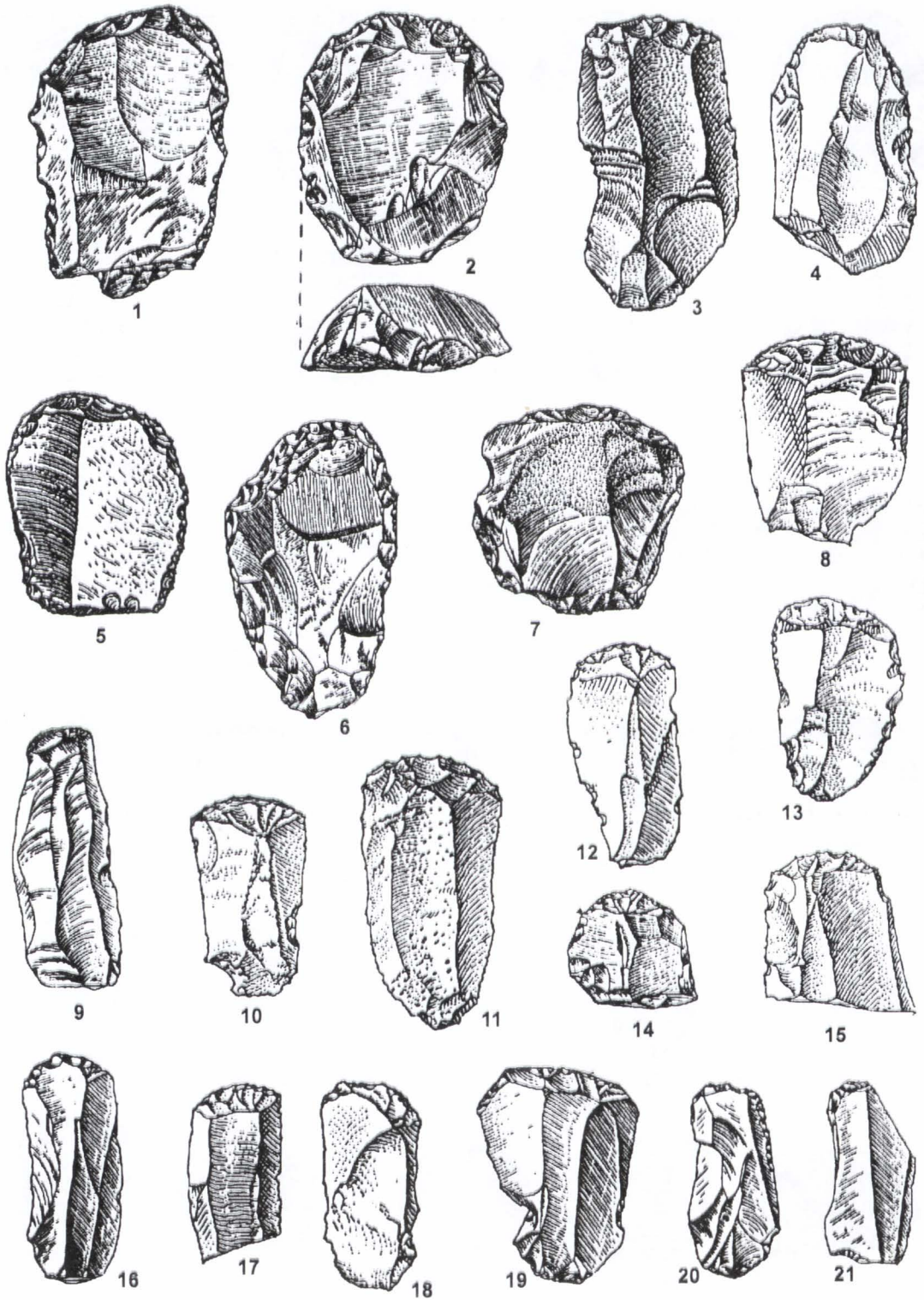

Fig. 65. Ceahlău-„Scaune”. Uneelte swideriene: 1-21, gratoare.

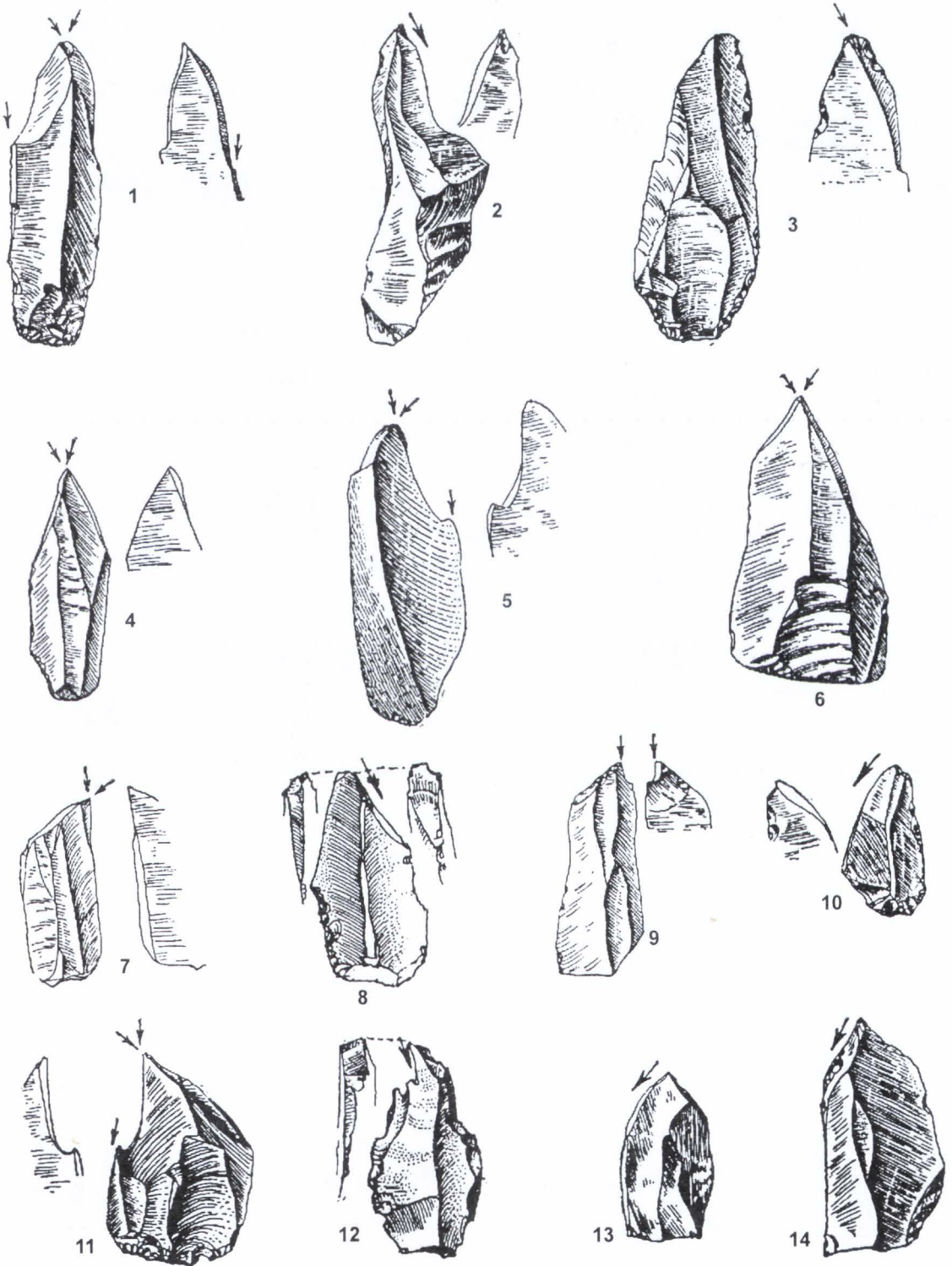

Fig. 66. Ceahlău-„Scaune”. Unelte swideriene: 1-14, burine.

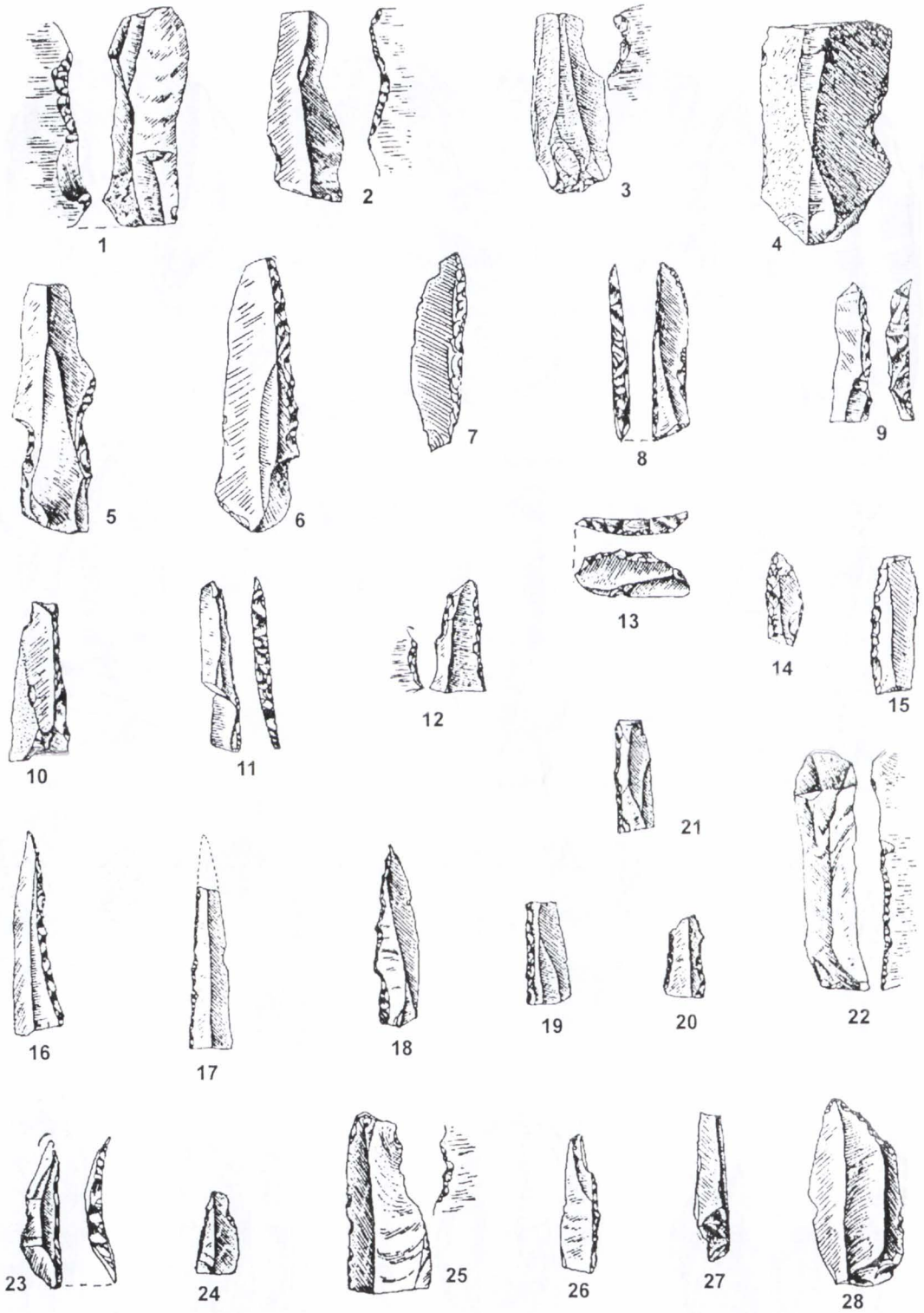

Fig. 67. Ceahlău-„Scaune”. Unelte swideriene: 1-5, 25, lame cu creștătură retușată; 6-12, 14-21, 23-24, 26, vârfuri de tip *La Gravette* și lame cu marginea teșită; 13, semilună fragmentară; 22, lamă cu retușe fine; 27, lamă microlitică neretușată; 28, lamă trunchiată oblic și retușată.

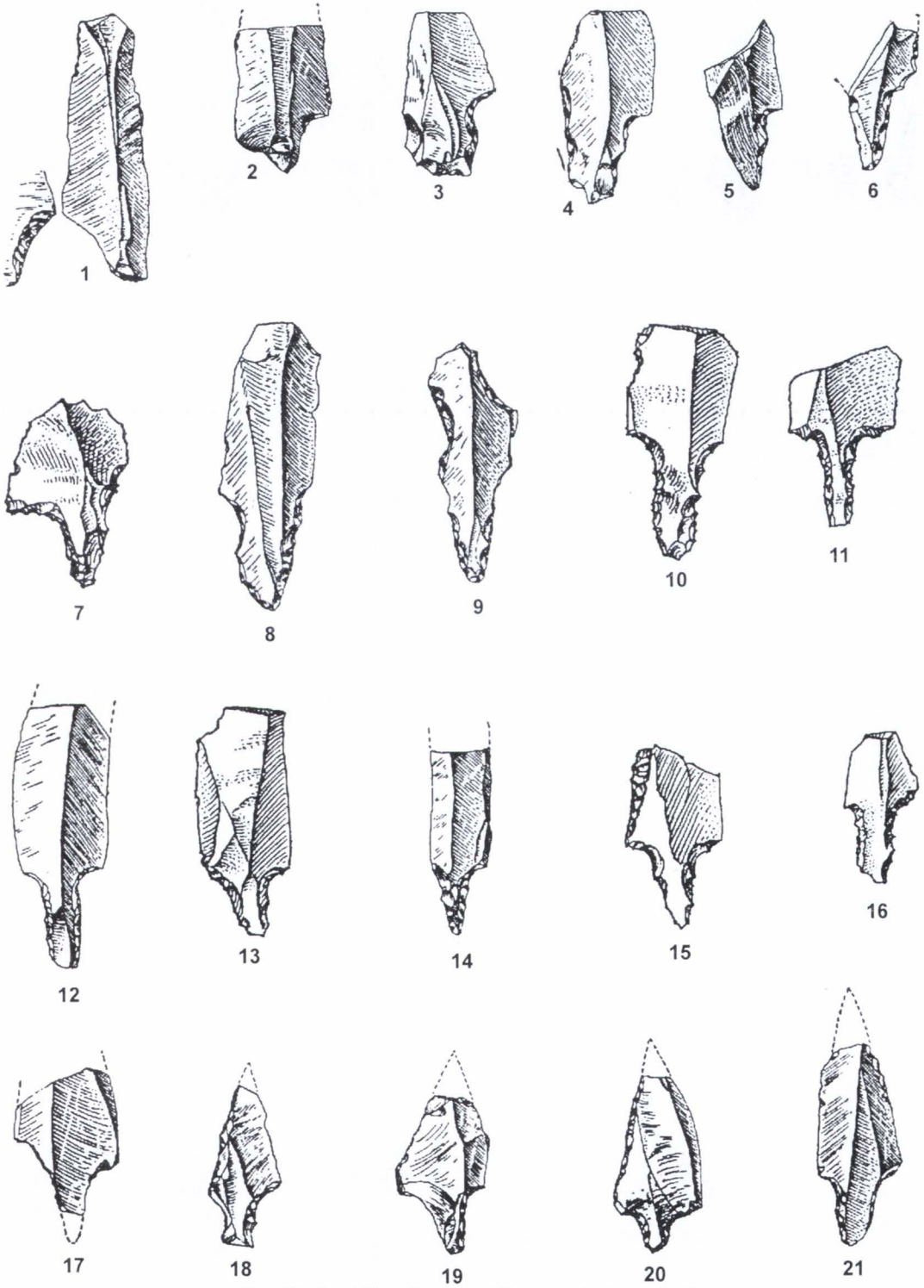

Fig. 68. Ceahlău-„Scaune”. Piese swideriene: 1-21, vârfuri de săgeată cu peduncul, aflate în diferite stadii de confecționare.

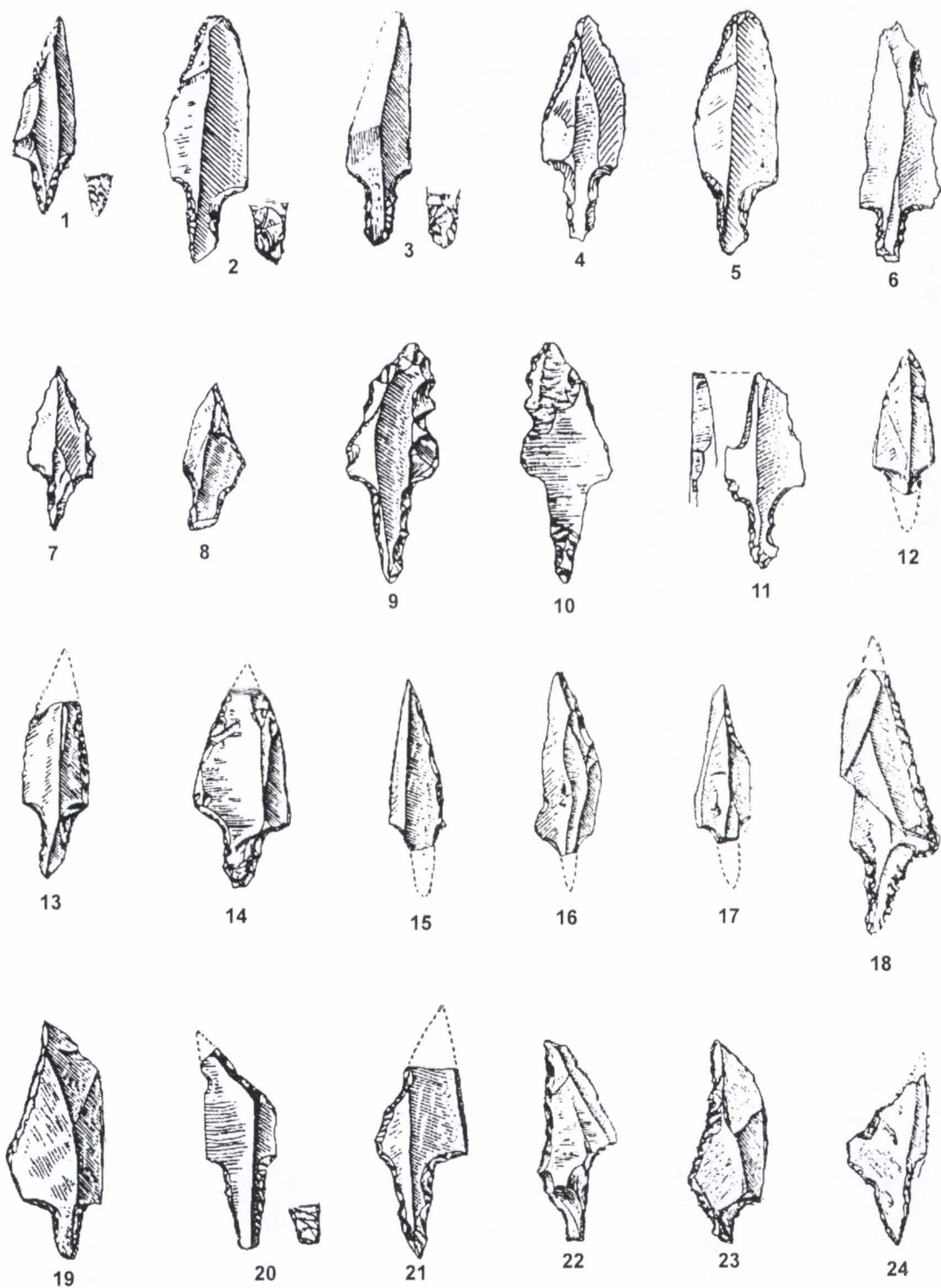

Fig. 69. Ceahlău-„Scaune”. Piese swideriene: 1-24, vârfuri de săgeată cu peduncul.

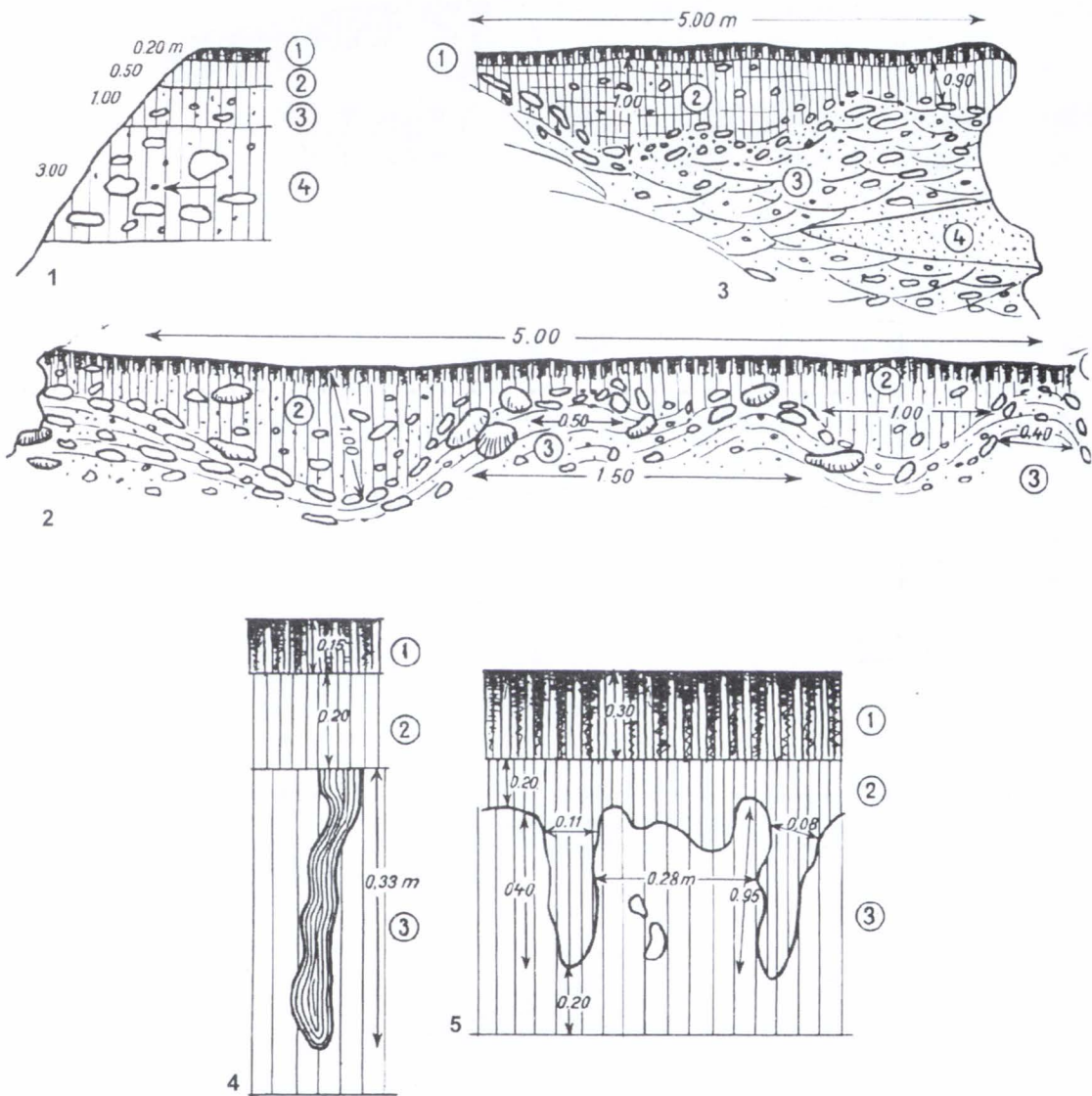

Fig. 70. 1 - Profil geologic în valea din sudul săpăturii de la „Podiș”: 1, orizontul de sol; 2, deluviu roșcat-gălbui, nisipo-argilos, întărit; 3, pietrișuri mărunte prinse în masa nisipo-argiloasă roșcată, foarte alterate; 4, pietrișuri și bolovănișuri roșcate, foarte alterate. Săgeata indică orientarea pietrișurilor și bolovănișurilor. 2-3 - Profiluri în terasele pâraului Schitu (partea stângă) (2, sunt indicate prin cifre solul, orizontul de argile și nisipuri; 3, sunt redată undulările stratului de pietrișuri): 1, solul actual; 2, orizontul de argilă, nisipuri și pietrișuri alterate (în regim periglaciatic); 3, nisipuri și pietrișuri cu structură torențială; 4, lentilă de nisipuri. Se observă clar orientarea pietrișurilor cristurbații și dimensiunile acestora. 4-5 - Profiluri în săpăturile de la „Bofu” și câteva tipuri de buzunare cu dimensiunile respective: 1, solul actual; 2, orizontul gălbui cu pete verzui și cenușii; 3, orizontul gălbui cu pungi și buzunare.

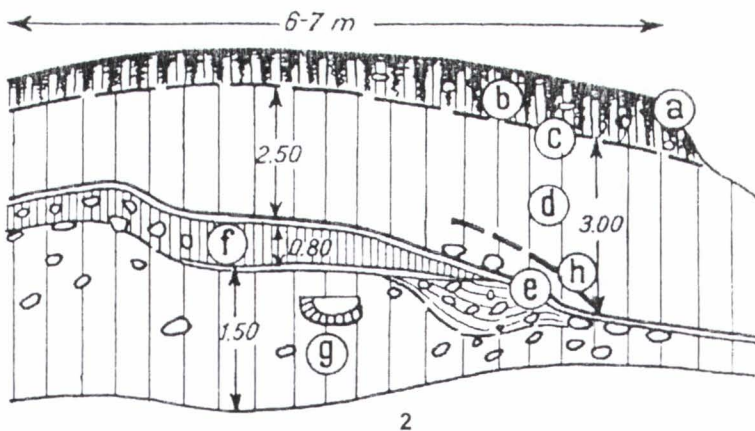
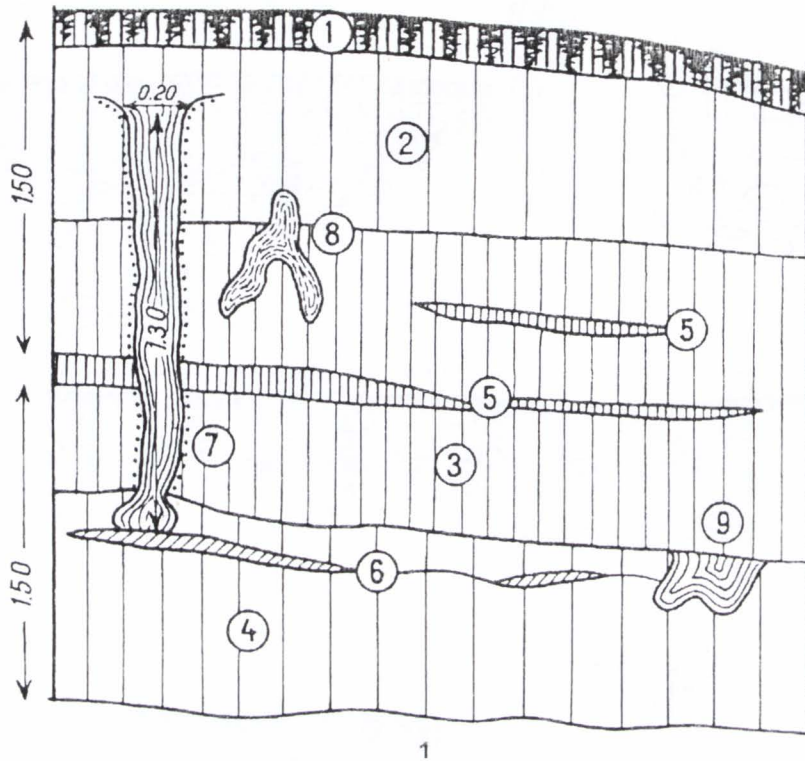

Fig. 71. 1 - Profilul din săpătura șoselei Ceahlău-Bistrițioara: 1, solul actual; 2, orizontul roșu-vinețiu-verzui solifluidal; 3, orizontul vinețiu-gălbui cu intercalații roșii; 4, orizontul roșu închis cu intercalații cenușii; 7, buzunar-pană periglaciară; 8, alt tip de umplutură periglaciară (discontinuuă, cu aspect de concrețiune); 9, alunecări-involuții. 2 - Profilul de la „Lutărie”: 1, solul actual; 2, orizontul gălbui-roșcat, nisipo-argilos; 3, orizontul de sol vechi; 4, orizontul *loess-oid*; 5, sol fosil și discordanță; 6, orizont deluvial argilos cu bucăți de gresii (grohotișuri); 7, deluviu argilos cu bolovănișuri mari și solifluxiuni vechi; 8, intercalații de concrețiuni calcaroase.

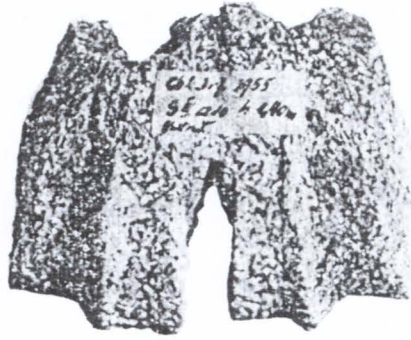

Fig. 72. Ceahlău-„Dârțu”. Metacarp distal de bovidu.

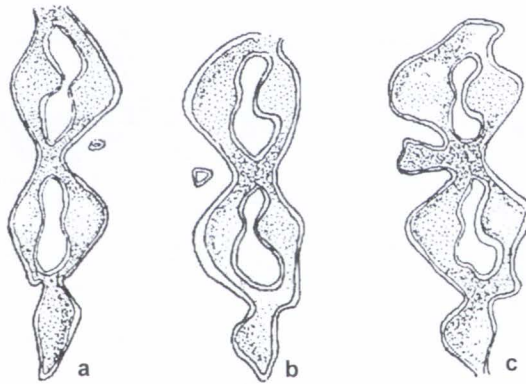

Fig. 73. Ceahlău-„Dârțu”. M.3 de bovidu.

Fig. 74. Bistricioara-„Lutărie”. Corn de ren.

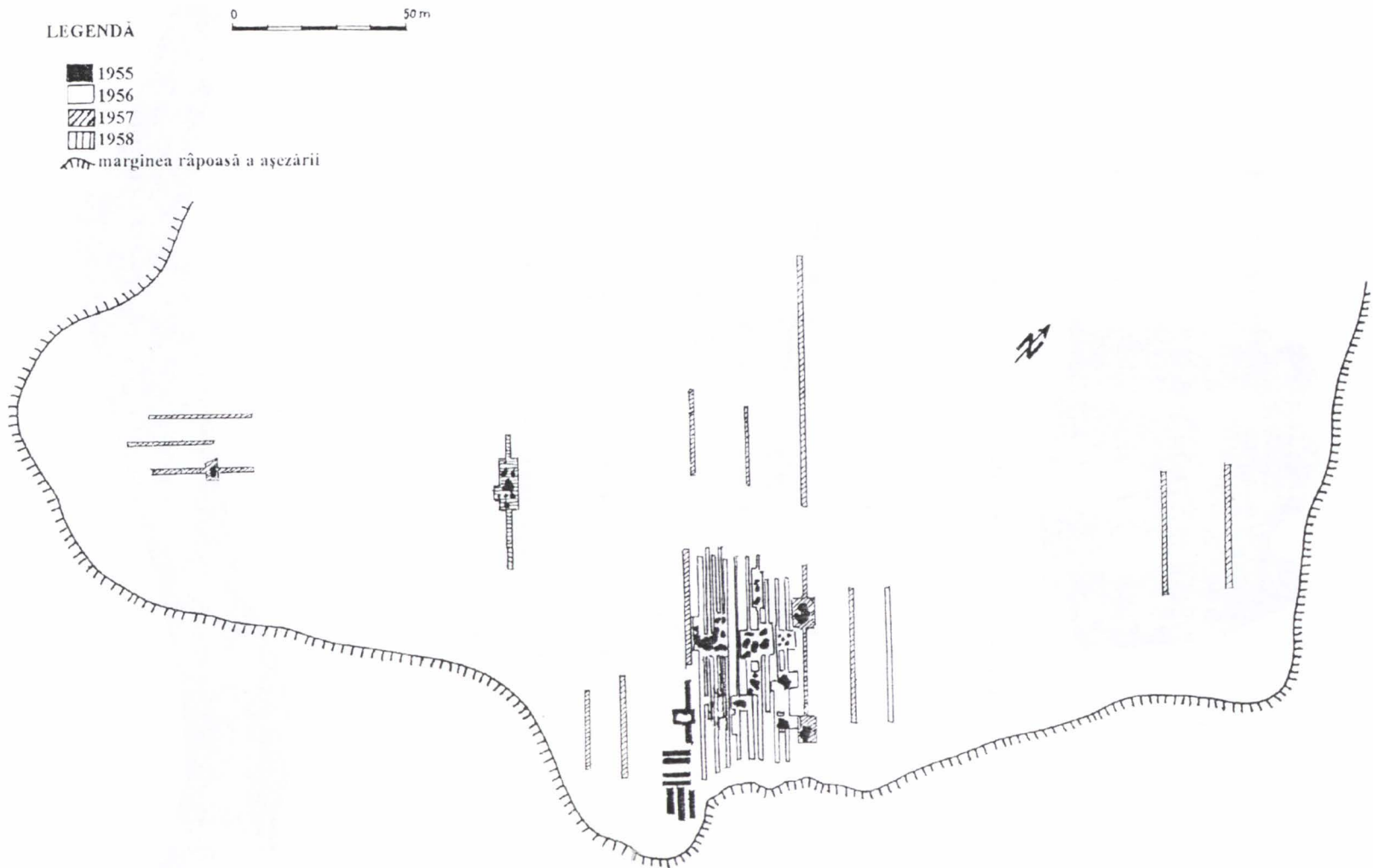

Fig. 75. Hangu-„Chirîteni”. Planul general al săpăturilor din așezarea Cucuteni A (1955-1958).
<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://muzeu-neamt.ro>

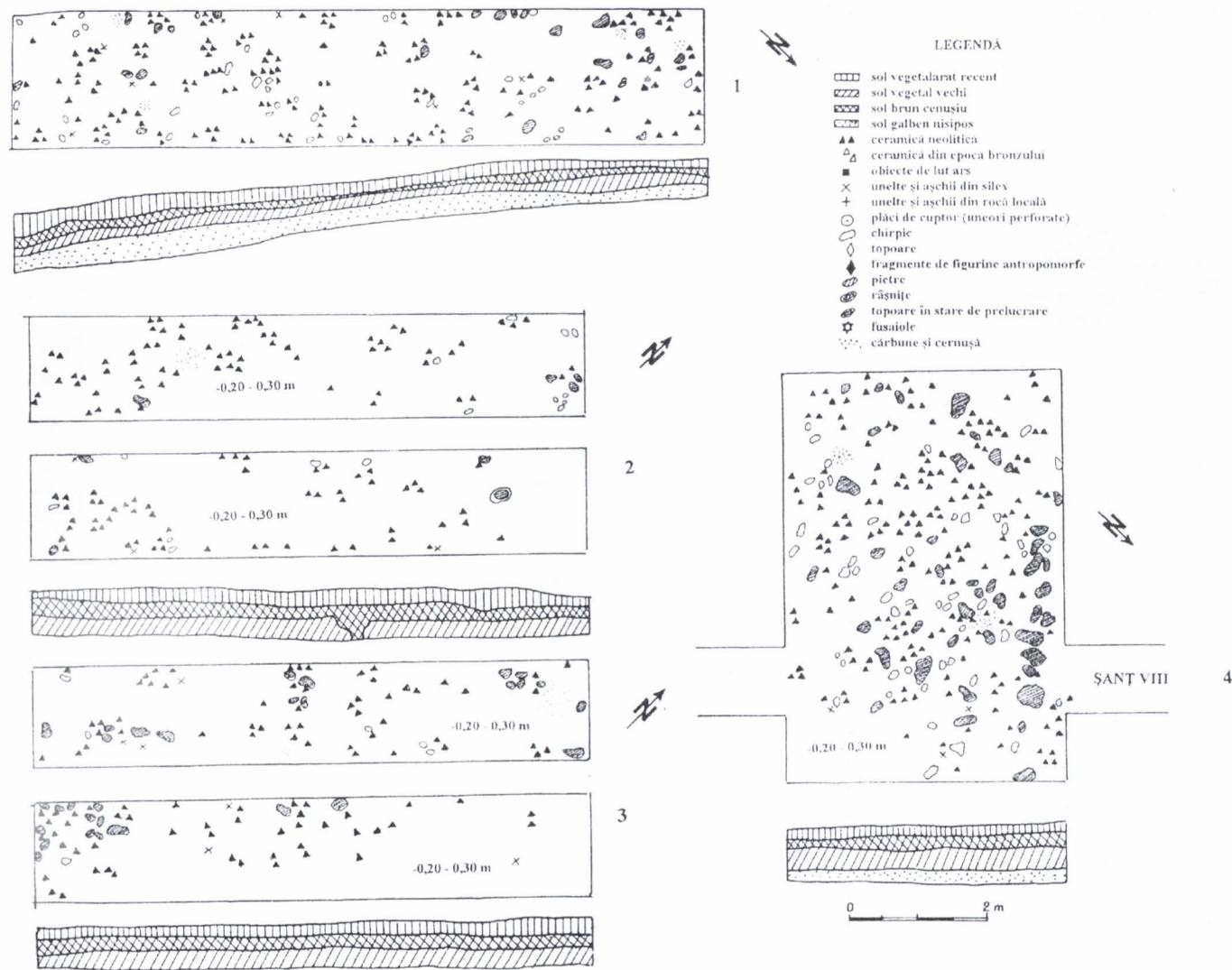

Fig. 76. Hangu-„Chiriteeni”: 1-4, planurile și profilurile complexelor de locuire din faza Cucuteni A (nr. 1-4).

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

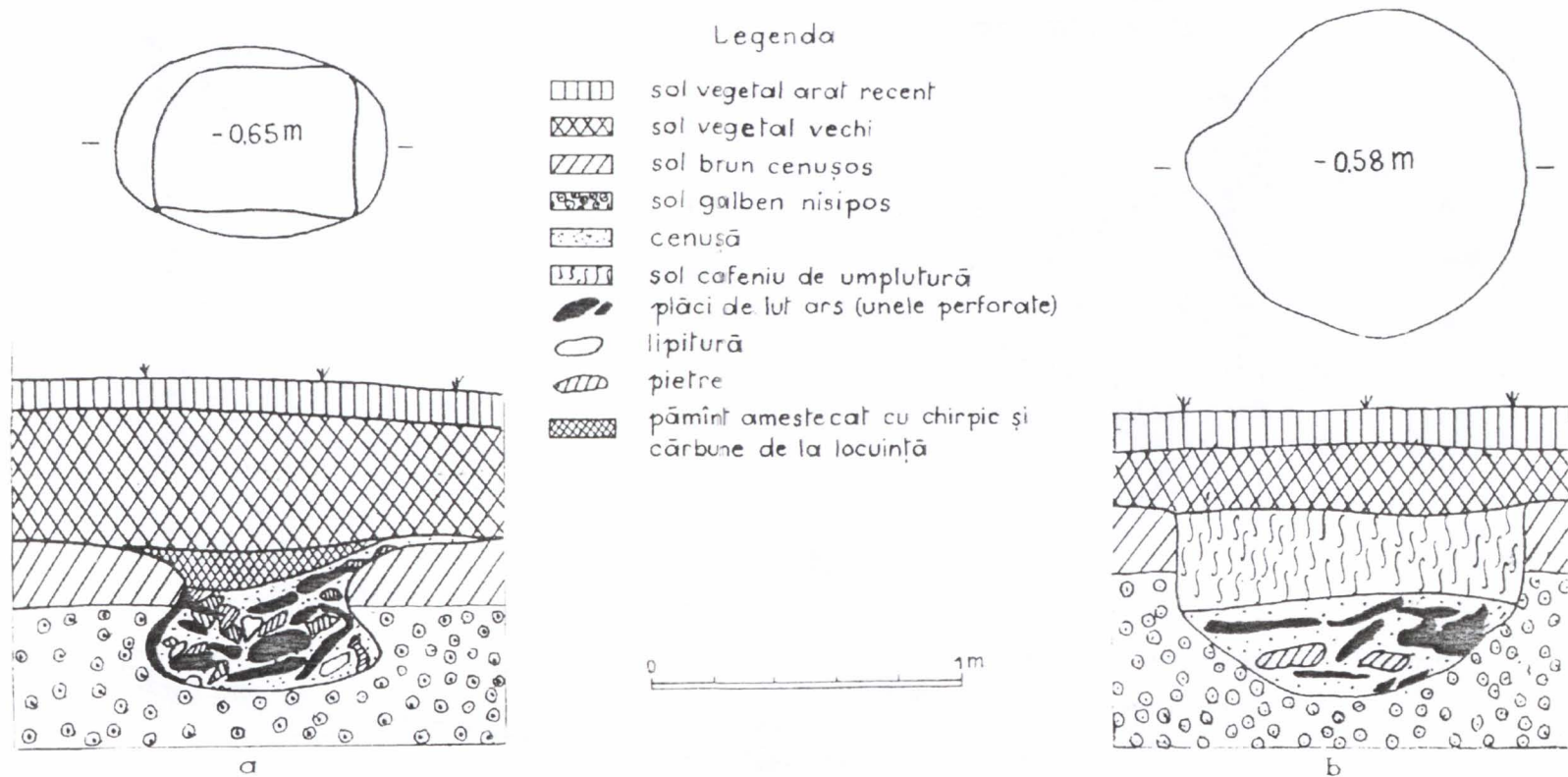

Fig. 77. Hangu-„Chiriteni”. Planurile și secțiunile cuptoarelor eneolitice de ars oale nr. 1 (a) și nr. 2 (b) ale așezării din faza Cucuteni A.

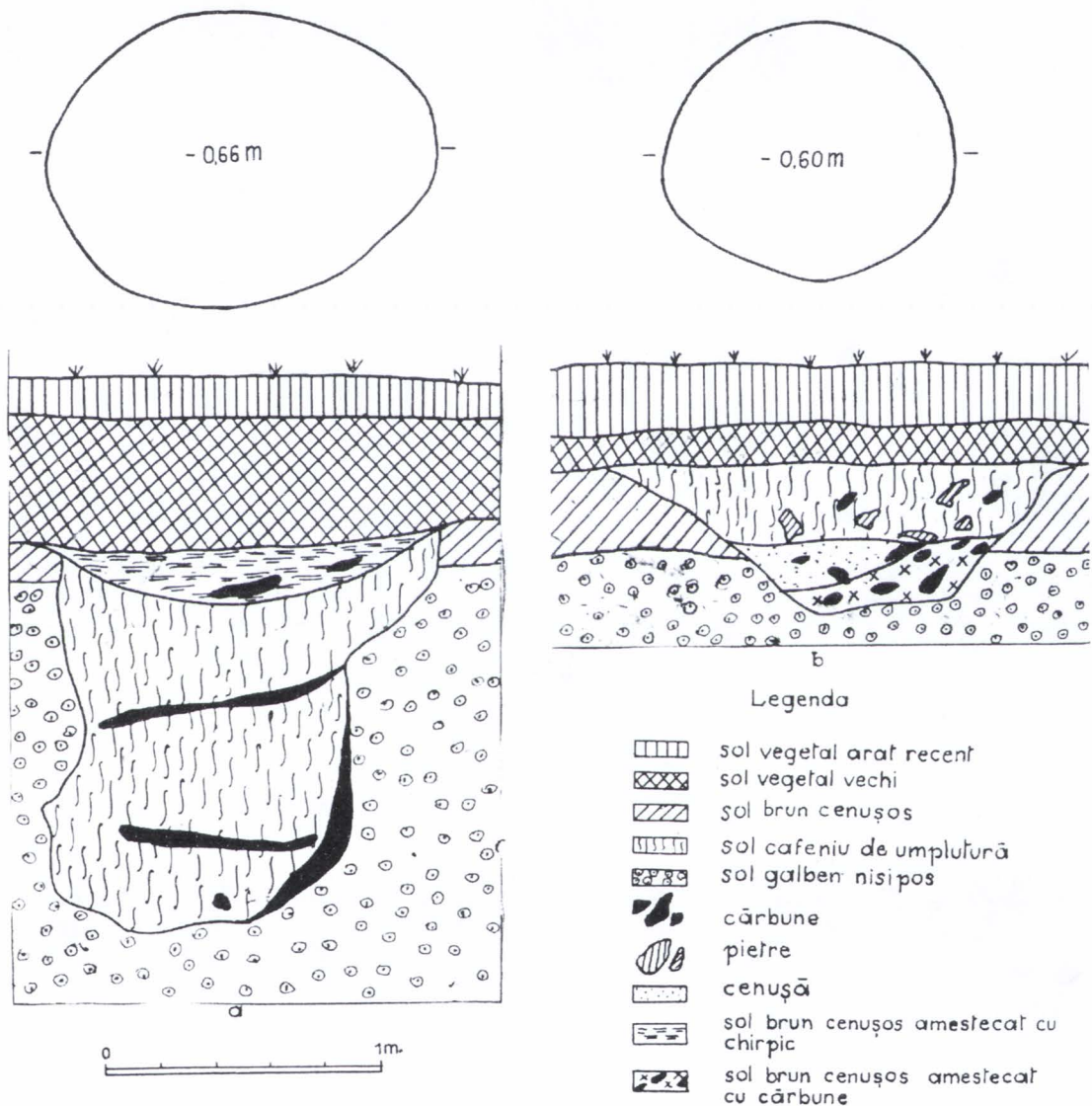

Fig. 78. Hangu-„Chirîteni”. Planurile și secțiunile gropilor nr. 1 (a) și nr. 2 (b) ale așezării din faza Cucuteni A.

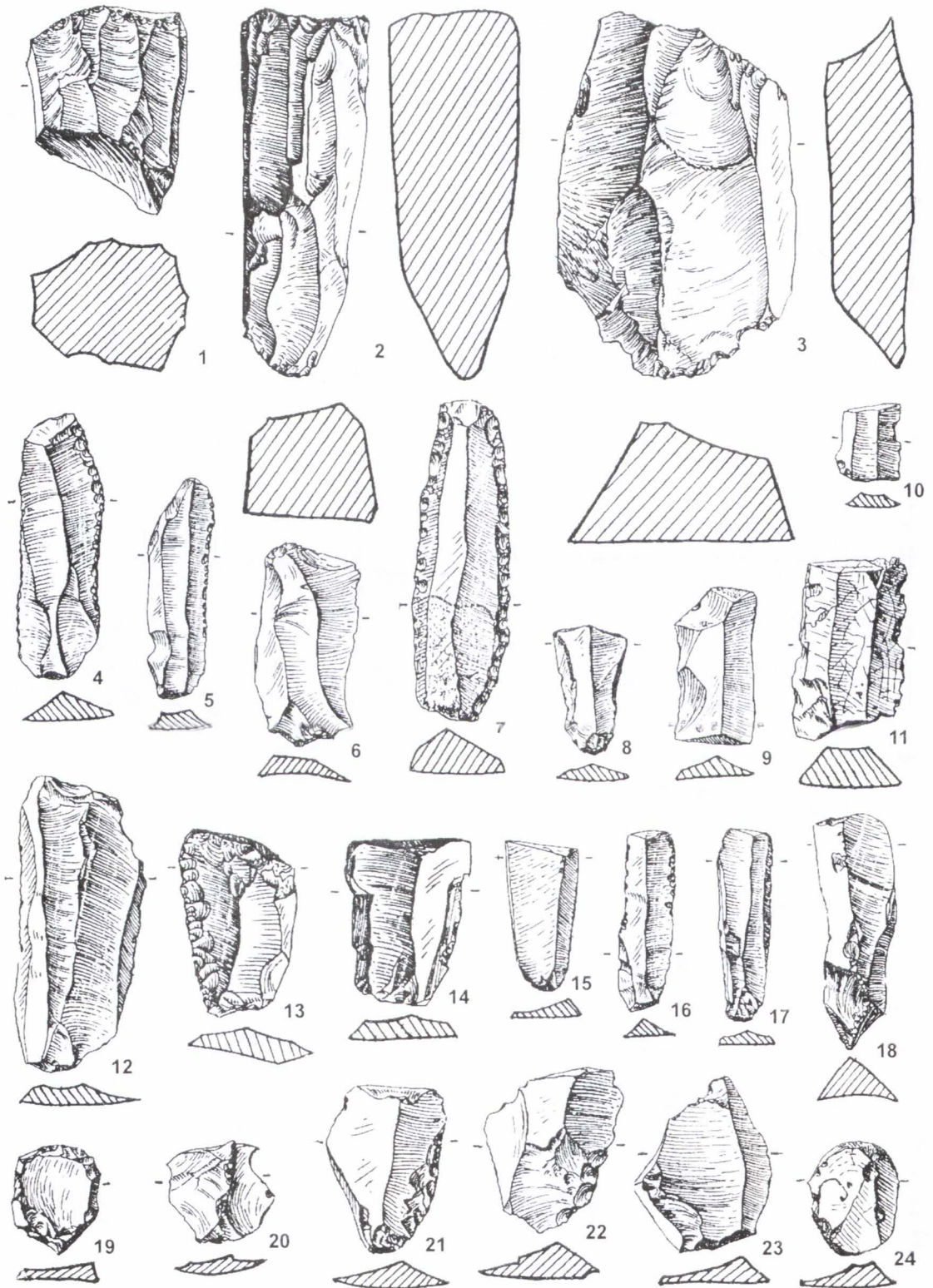

Fig. 79. Hangu-„Chirîteni”. Unelte de silex și rocă locală din așezarea fazei Cucuteni A:
 1-3, nuclee; 4-5, 7, 13, 21, lame retușate (cu retușe oblice); 6, 8-12, 14-18, lame neretușate sau cu retușe fine de uzură; 10, gratoar; 19-20, 22-24, așchii.

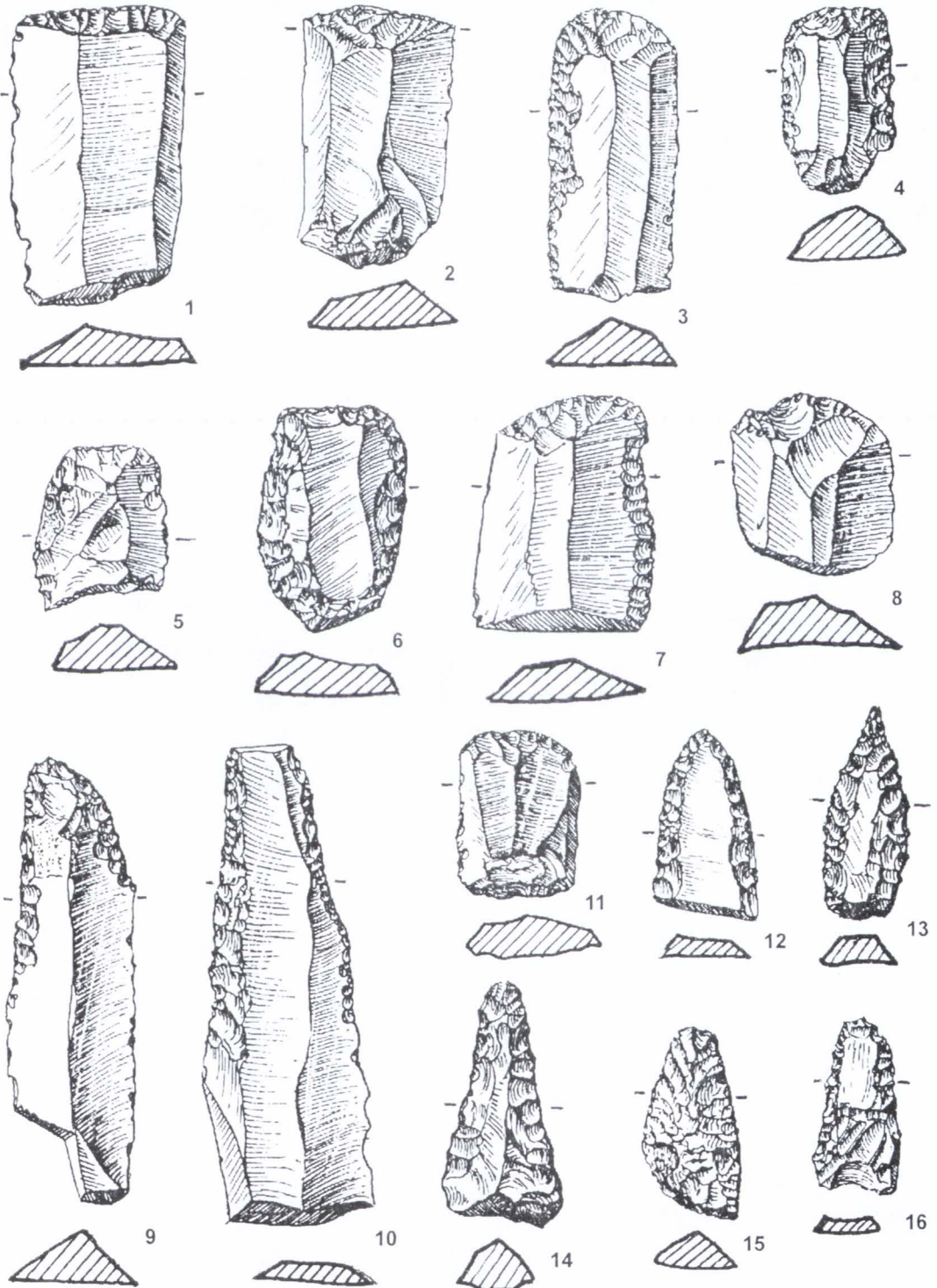

Fig. 80. Hangu-„Chiriteni”. Unelte și arme de silex și rocă locală din așezarea fazei Cucuteni A: 1-9, 11, gratoare; 10, lamă retușată (cu retușe oblice); 12-16, vârfuri de săgeată.

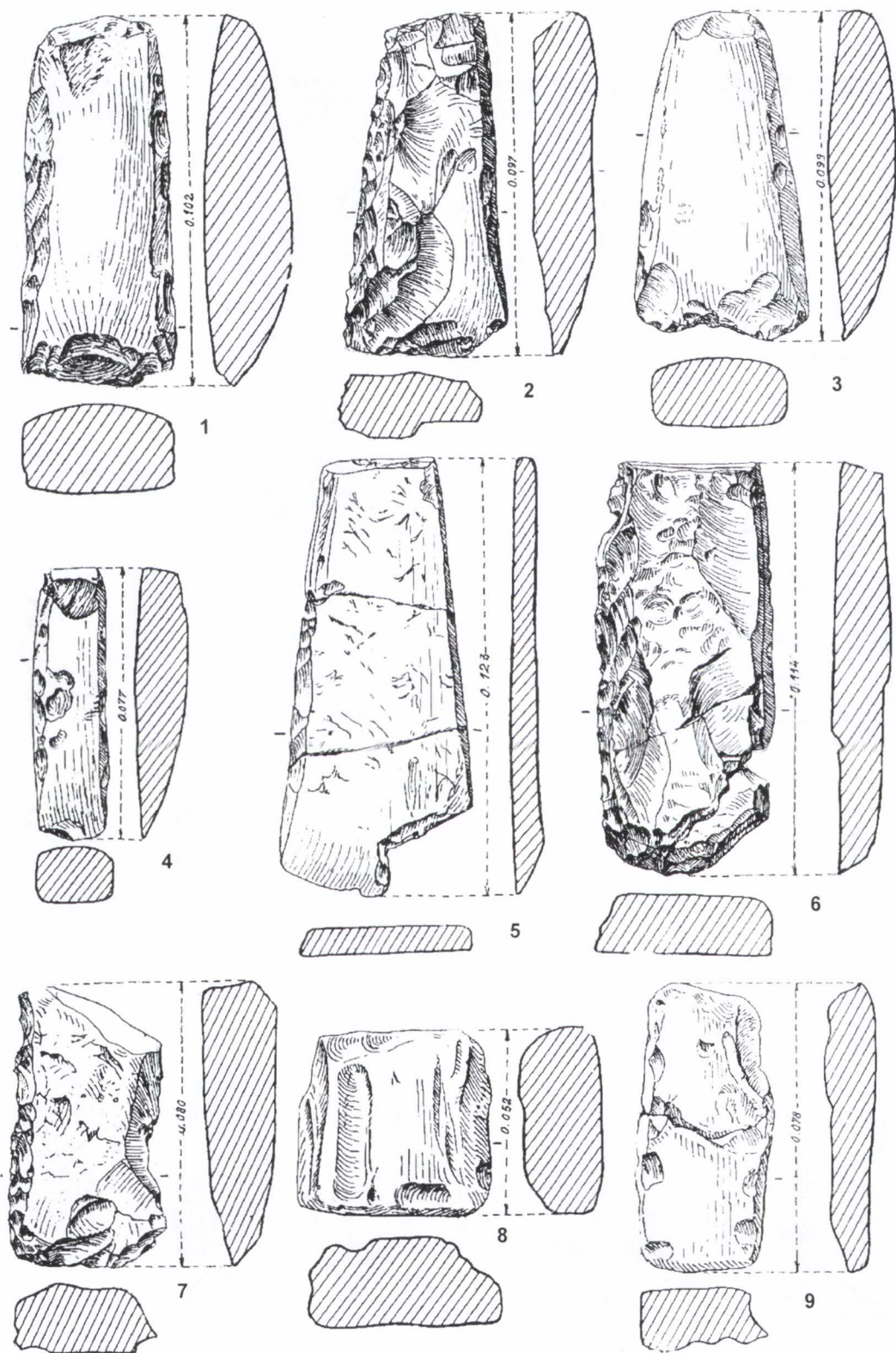

Fig. 81. Hangu-„Chirițeni”. Unelte de piatră șlefuită din aşezarea fazei Cucuteni A: 1-3, 5-9, toporășe; 4, daltă.

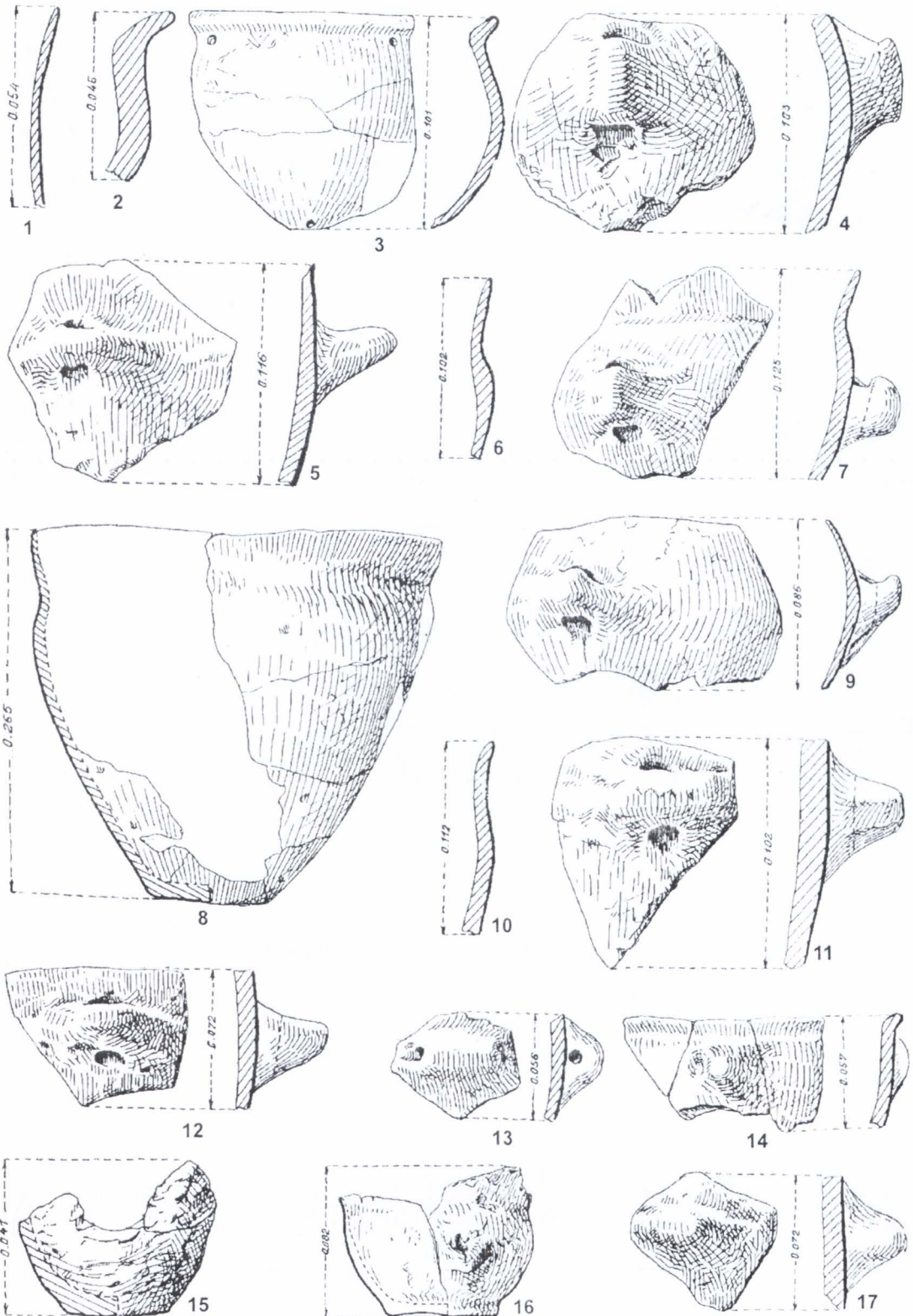

Fig. 82. Hangu, Chiritești: 1-17, ceramică din așezarea fazei Cucuteni A.

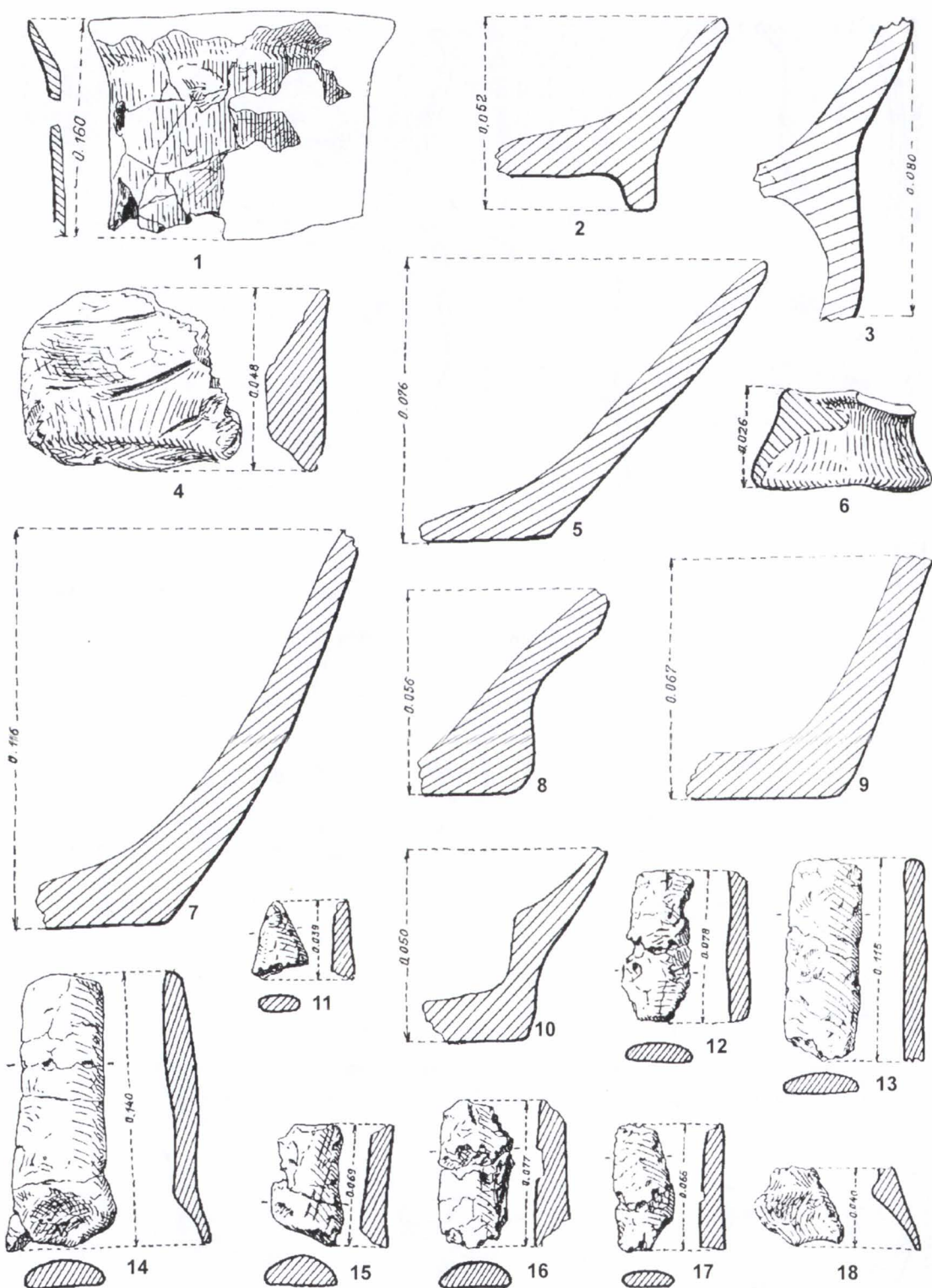

Fig. 83. Hangu-„Chirițeni”: 1-10, fragmente ceramice și profiluri de vase din așezarea fazei Cucuteni A; 11-18, fragmente de polonice din aceeași așezare.

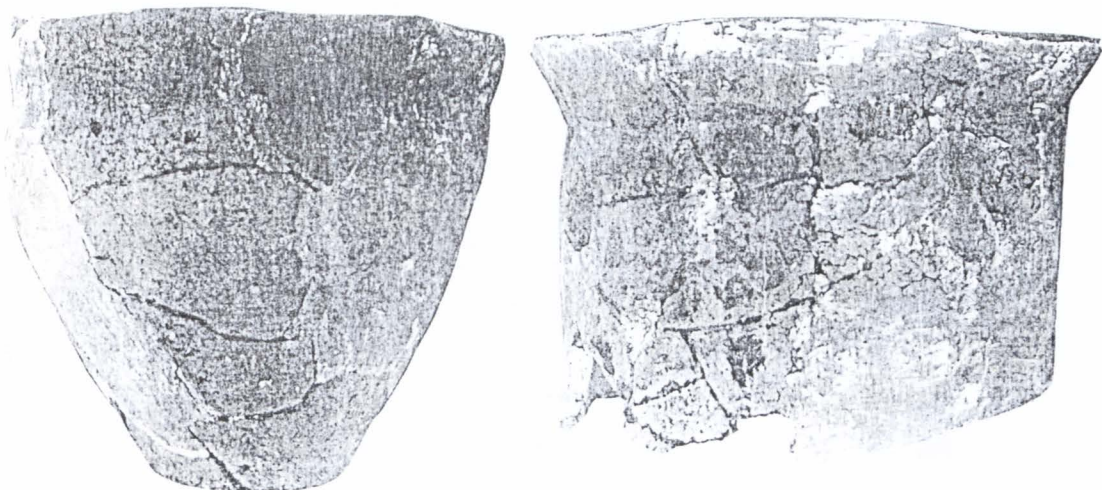

Fig. 84. Hangu-„Chirițeni”: 1-2, vase din așezarea fazei Cucuteni A.

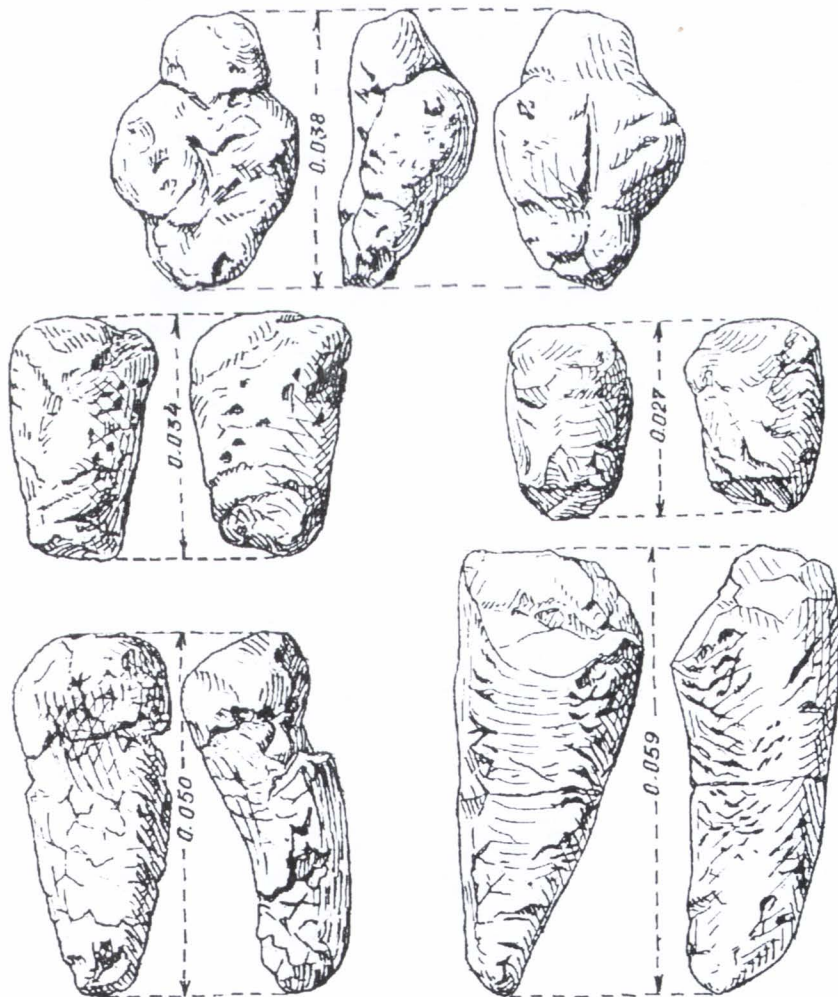

Fig. 85. Hangu-„Chirițeni”. Fragmente de plastică antropomorfă din așezarea fazei Cucuteni A.

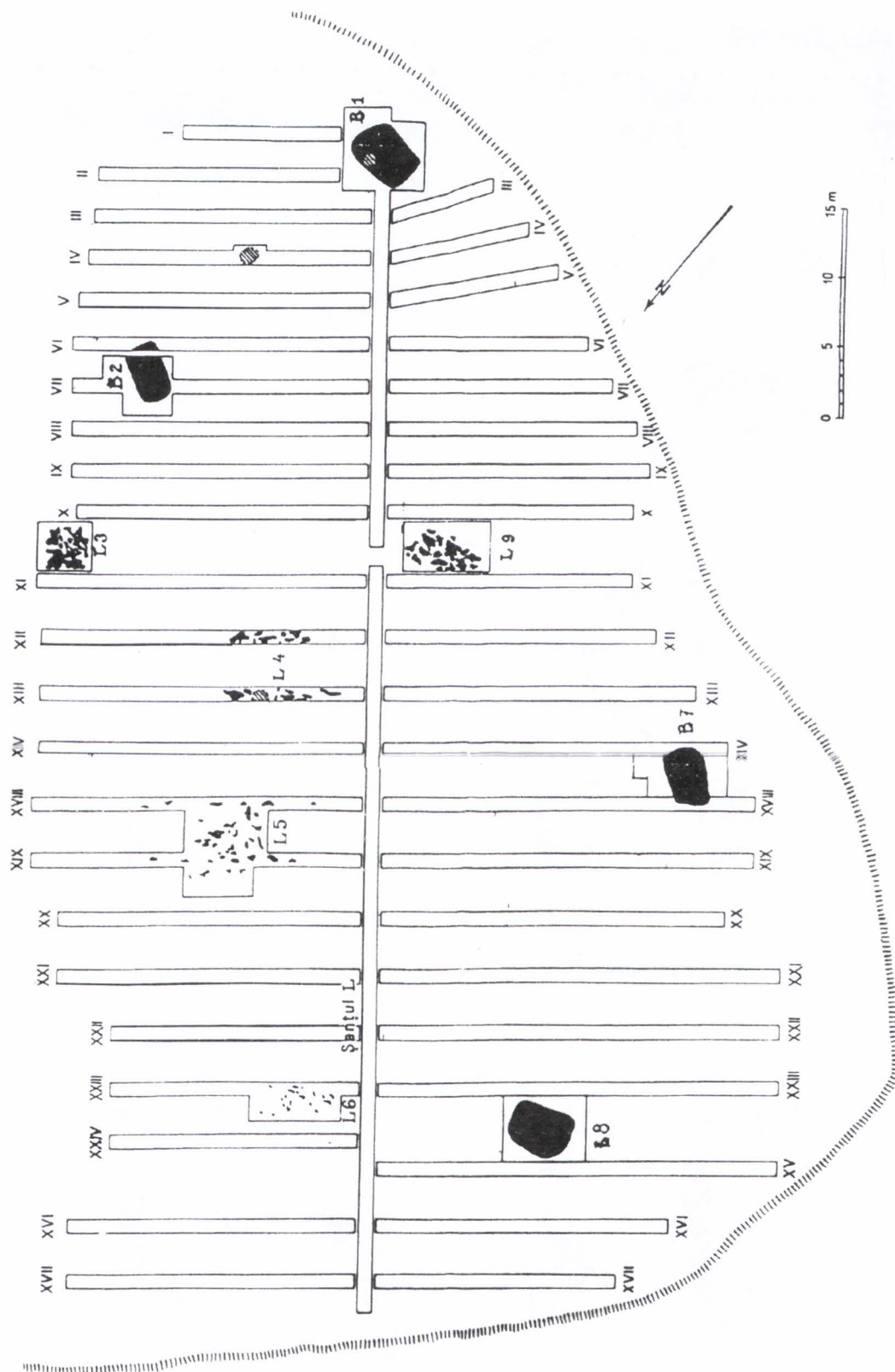

Fig. 86. Planul general al săpăturilor arheologice de la Hangu-„Cetățuia” din anii 1955-1958.

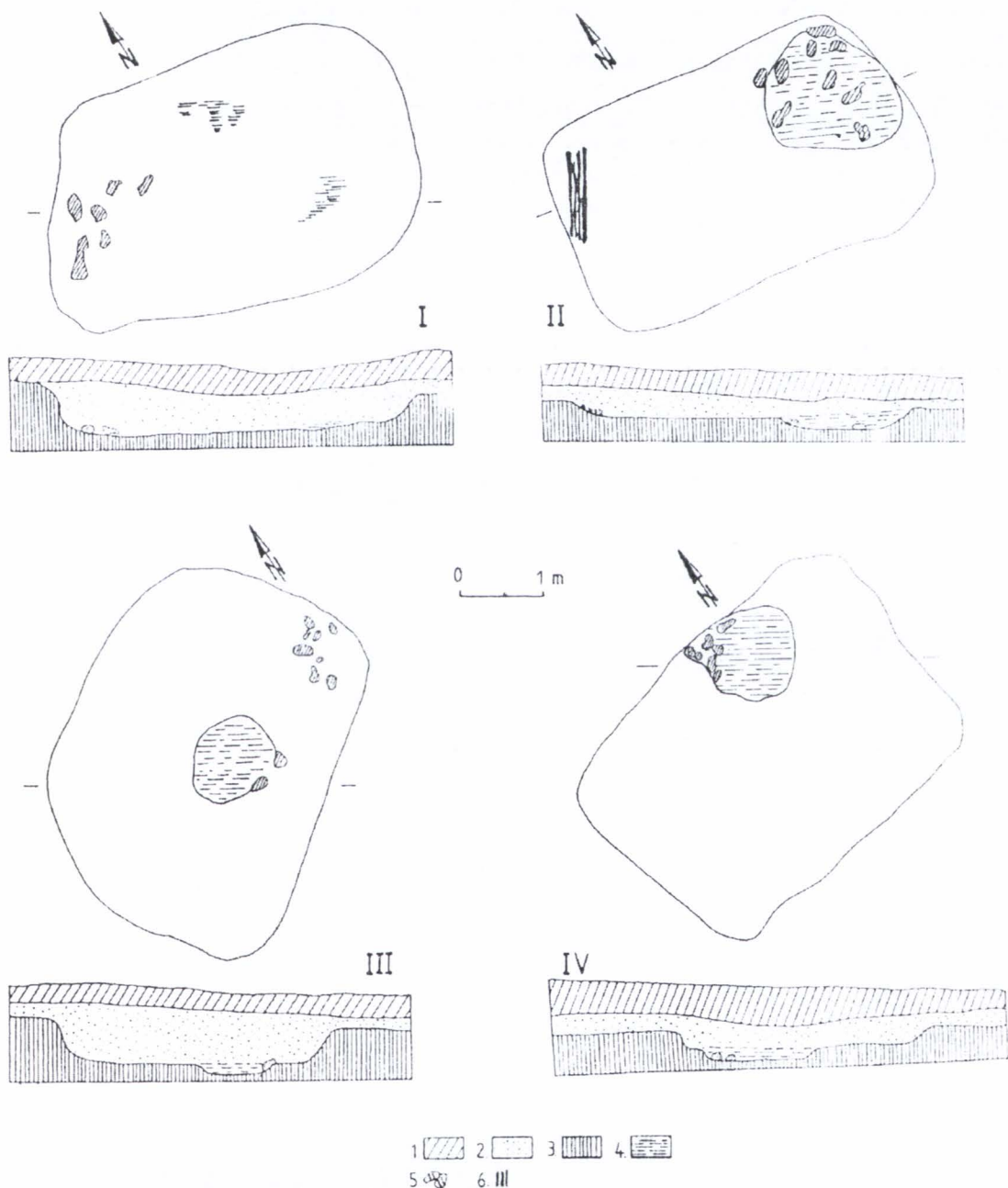

Fig. 87. Planurile și profilurile bordeiului și semibordeiilor de la Hangu „Cetățuia”:

I, semibordeiul 7; II, semibordeiul 2; III, bordeiul 1; IV, semibordeiul 8;

1, sol vegetal; 2, strat geto-dacic; 3, sol steril; 4, cenușă și lipituri; 5, pietre; 6, lemn carbonizat.

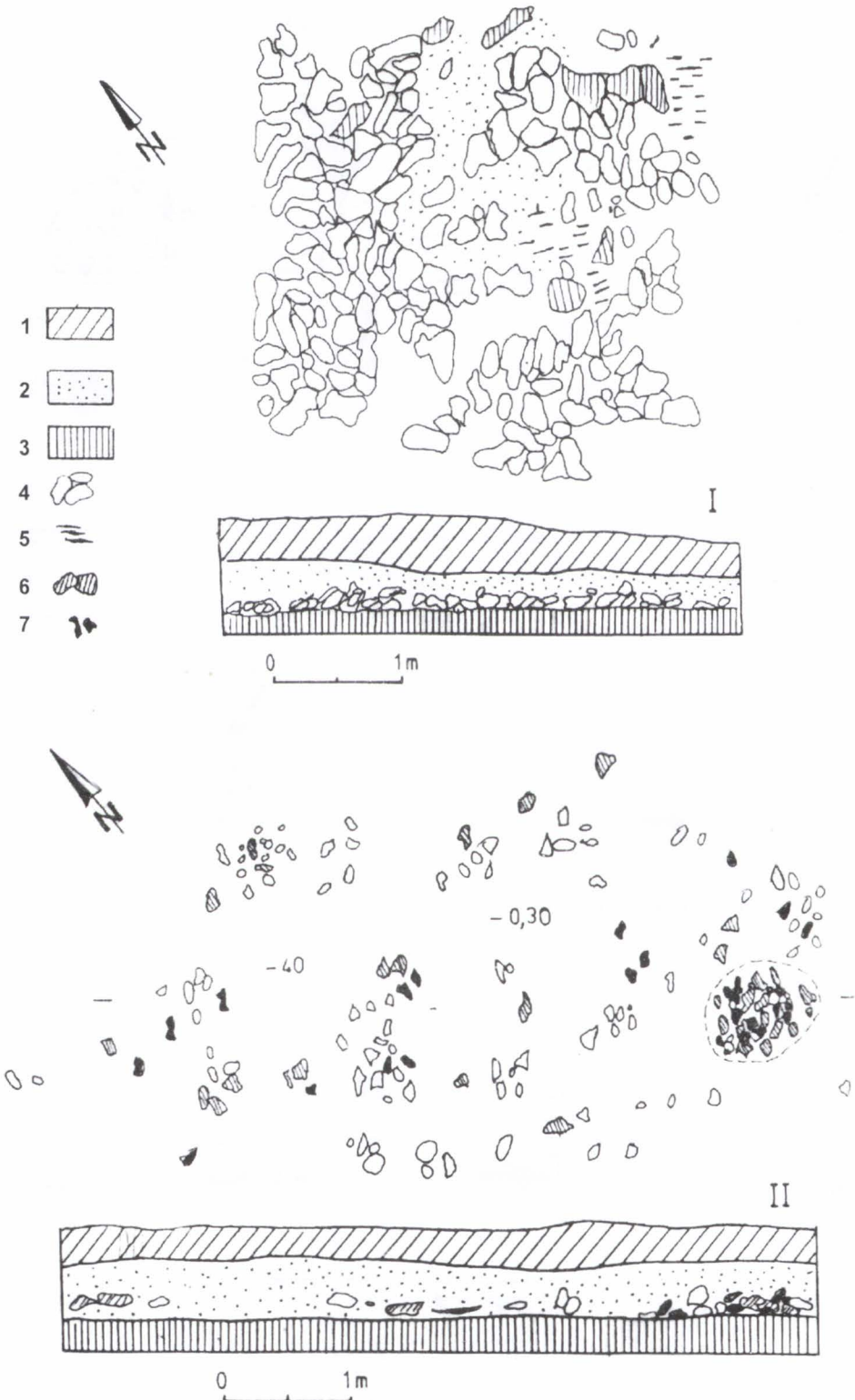

Fig. 88. Planurile și profilurile locuințelor de suprafață de la Hangu-„Cetățuia”: I, locuința 3; II, locuința 5; 1, sol vegetal; 2, strat geto-dacic; 3, sol steril; 4, chirpici; 5, resturi de vatră; 6, pietre; 7, cărbune.

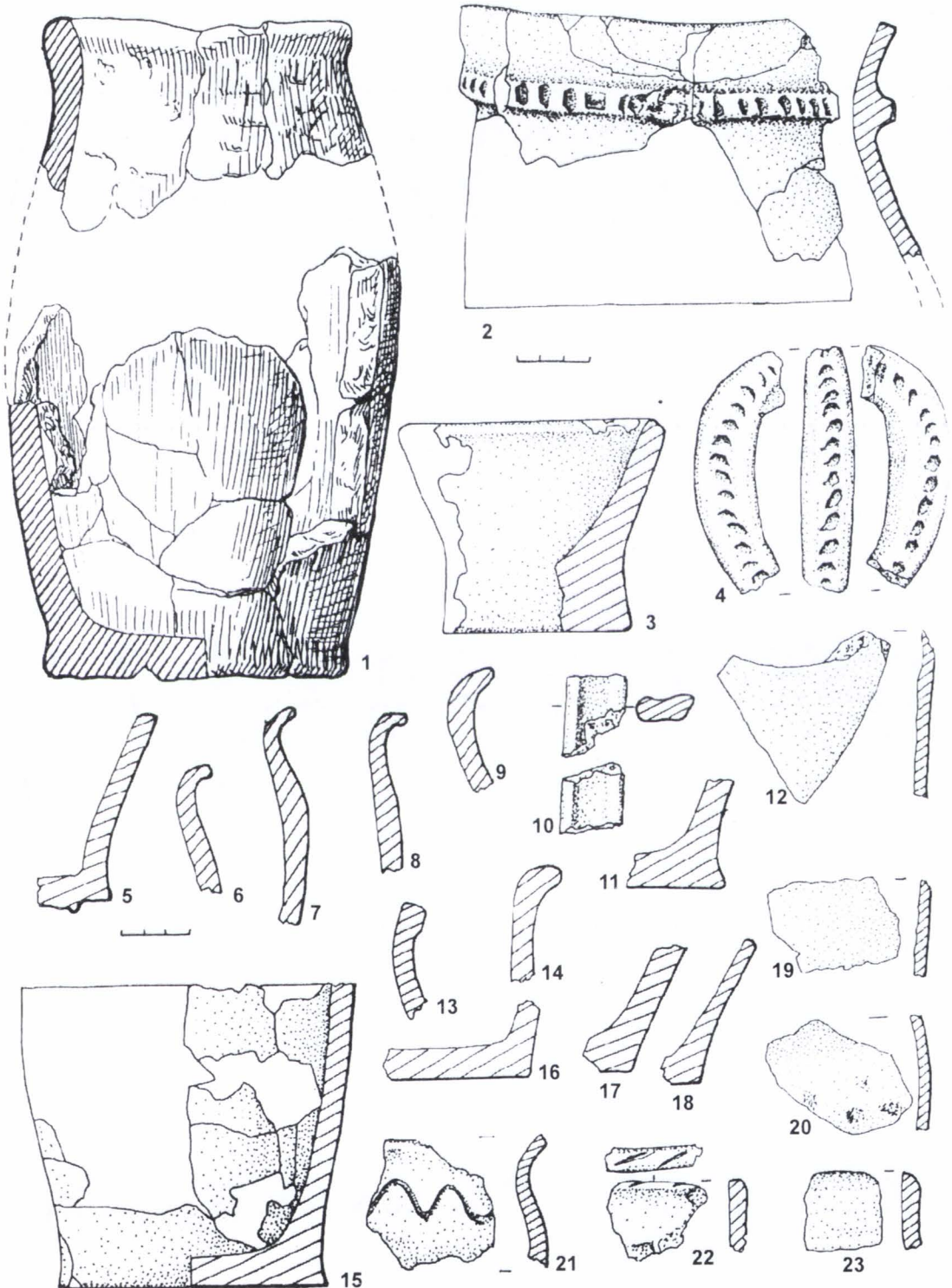

Fig. 89. Hangu-„Cetățuia”. Ceramică lucrată cu mâna (1-4, 6-7, 9, 11, 14-18, 22-23) și la roată (5, 8, 10, 12-13, 19-21).

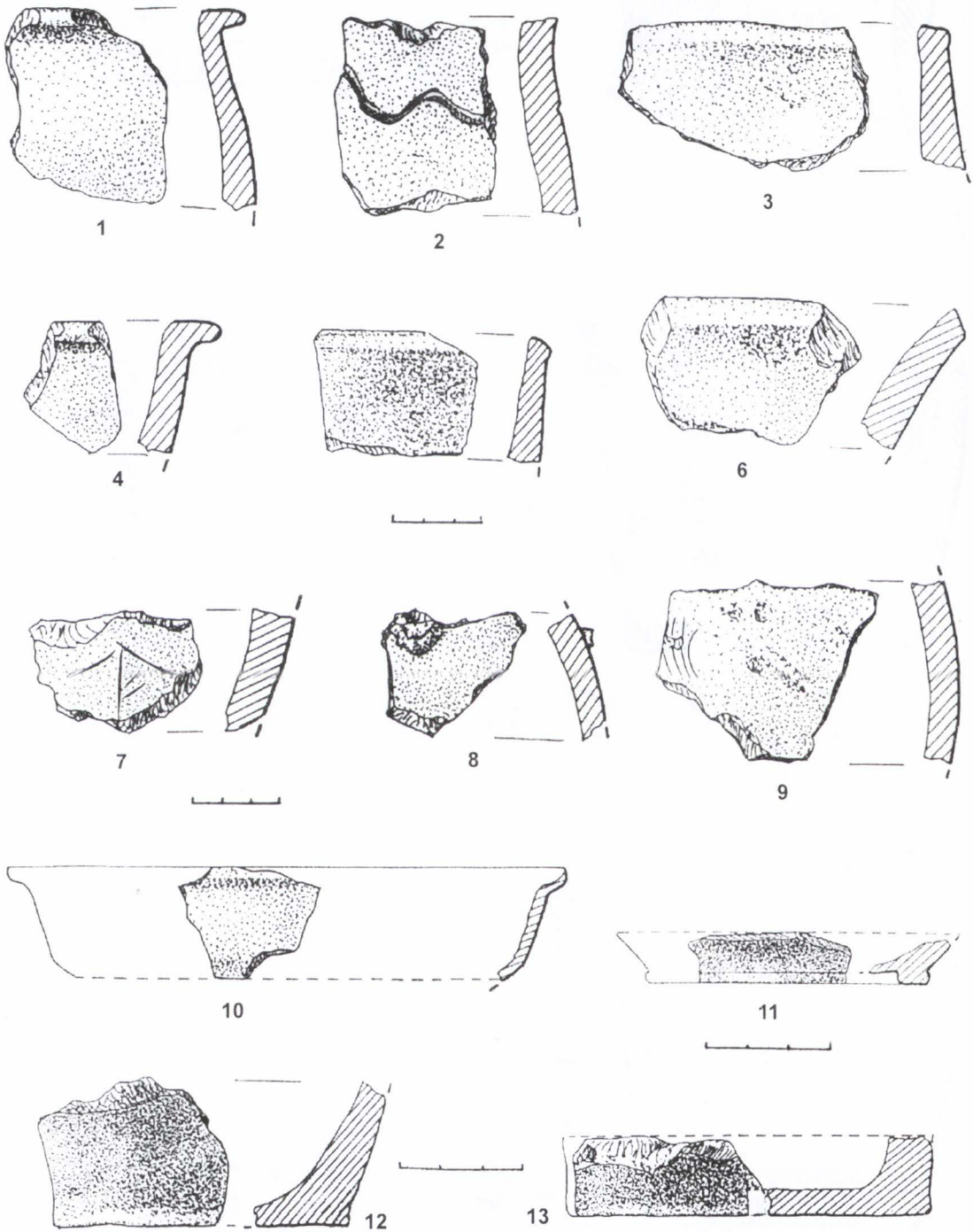

Fig. 90. Hangu-„Cețățuia”. Ceramică lucrată cu mâna (1-9, 12-13) și la roată (10-11).

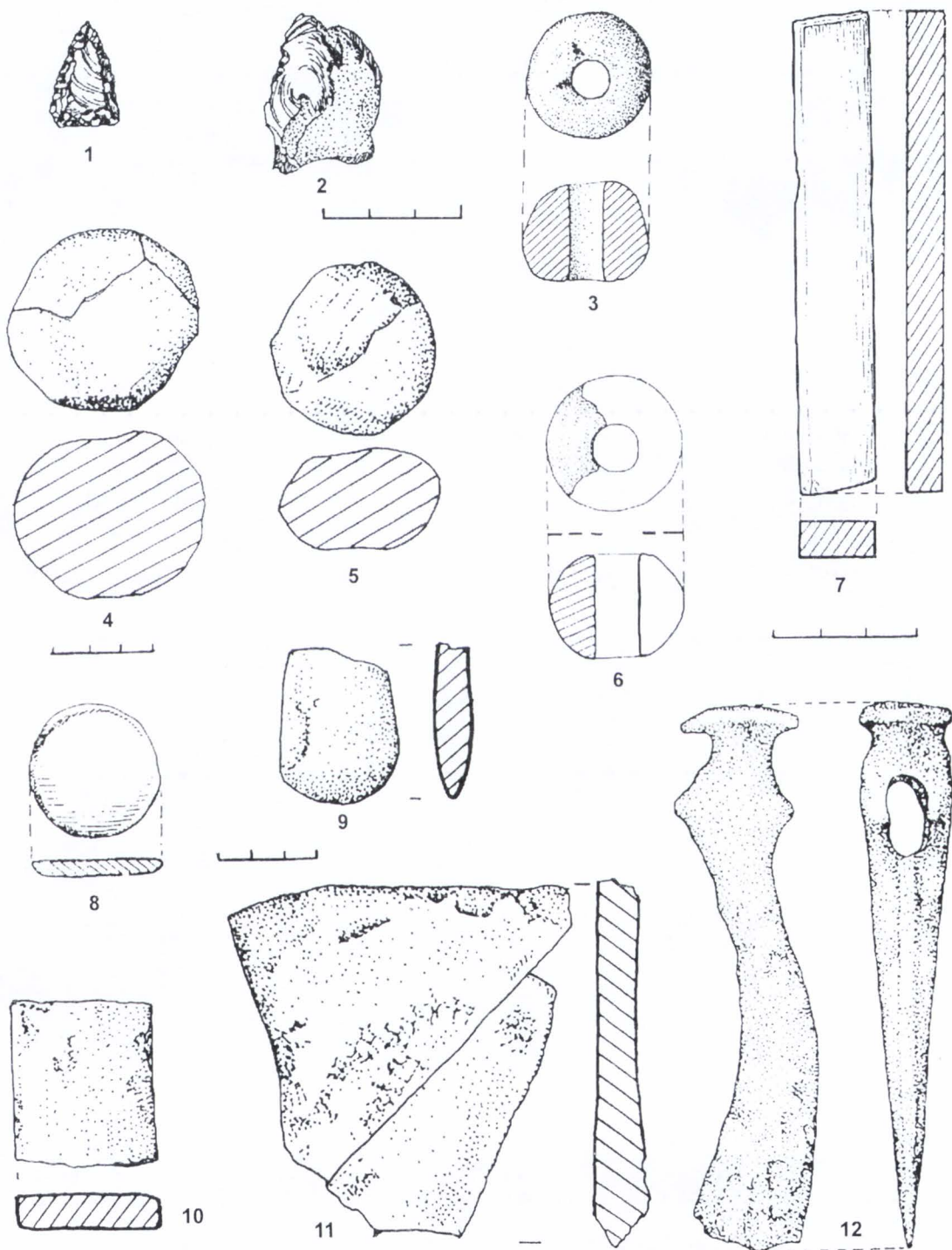

Fig. 91. Obiecte de silex (1-2, 4-5, 9), lut (3, 6), rocă locală (7-8, 10-11) și fier (12) descoperite la Hangu-„Cetățuia”.

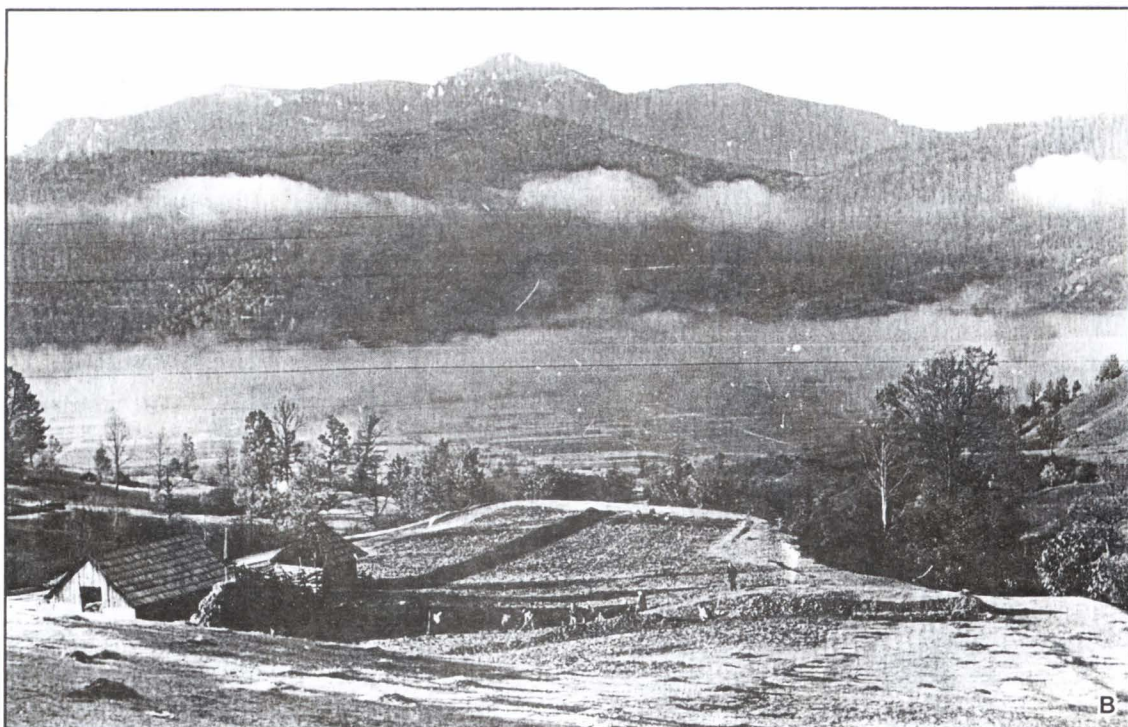

Fig. 92. Hangu-„Grozăvești”. A - Vedere generală asupra așezării medievale: 1, Pârâul Grozăvești; 2, Pârâul lui Gherman; 3, Coasta Herlei; 4, Fundoaia; 5, Vârful Netedul. B - O parte din așezare (sectorul B) (în spate se vede masivul Ceahlău).

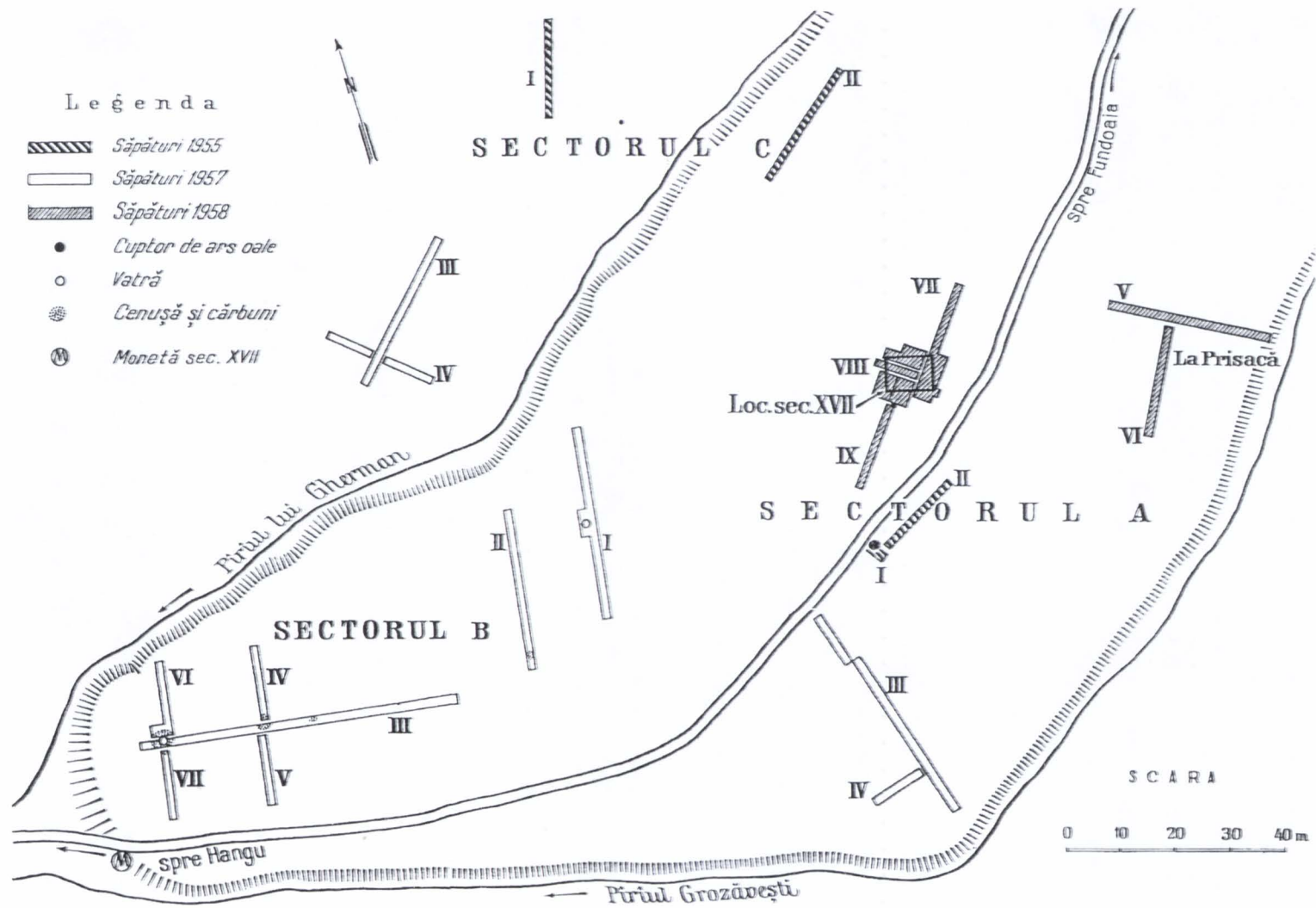

Fig. 93. Hangu-Grozăvești. Planul de ansamblu al săpăturilor.

Fig. 94. Hangu-„Grozăvești”. Locuință din secolul XVII.

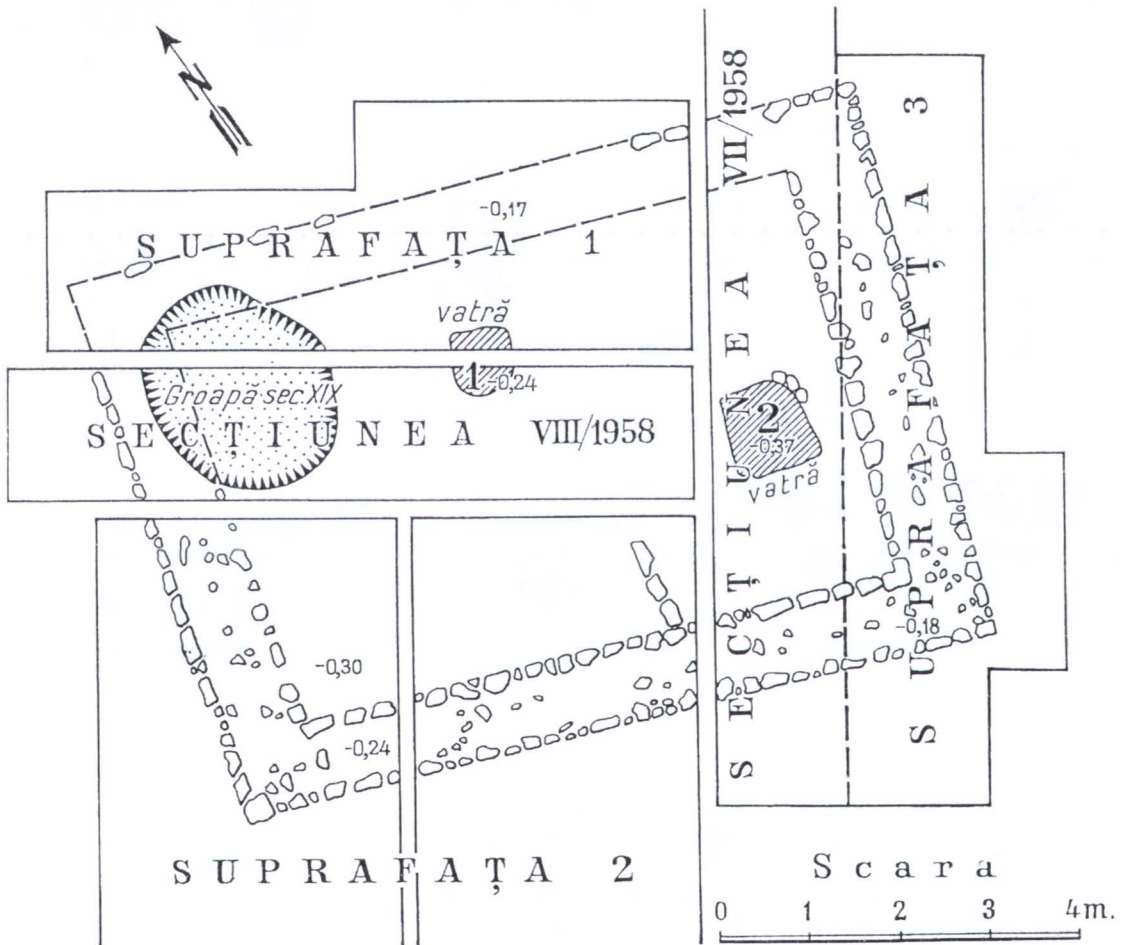

Fig. 95. Hangu-„Grozăvești”. Planul locuinței medievale.

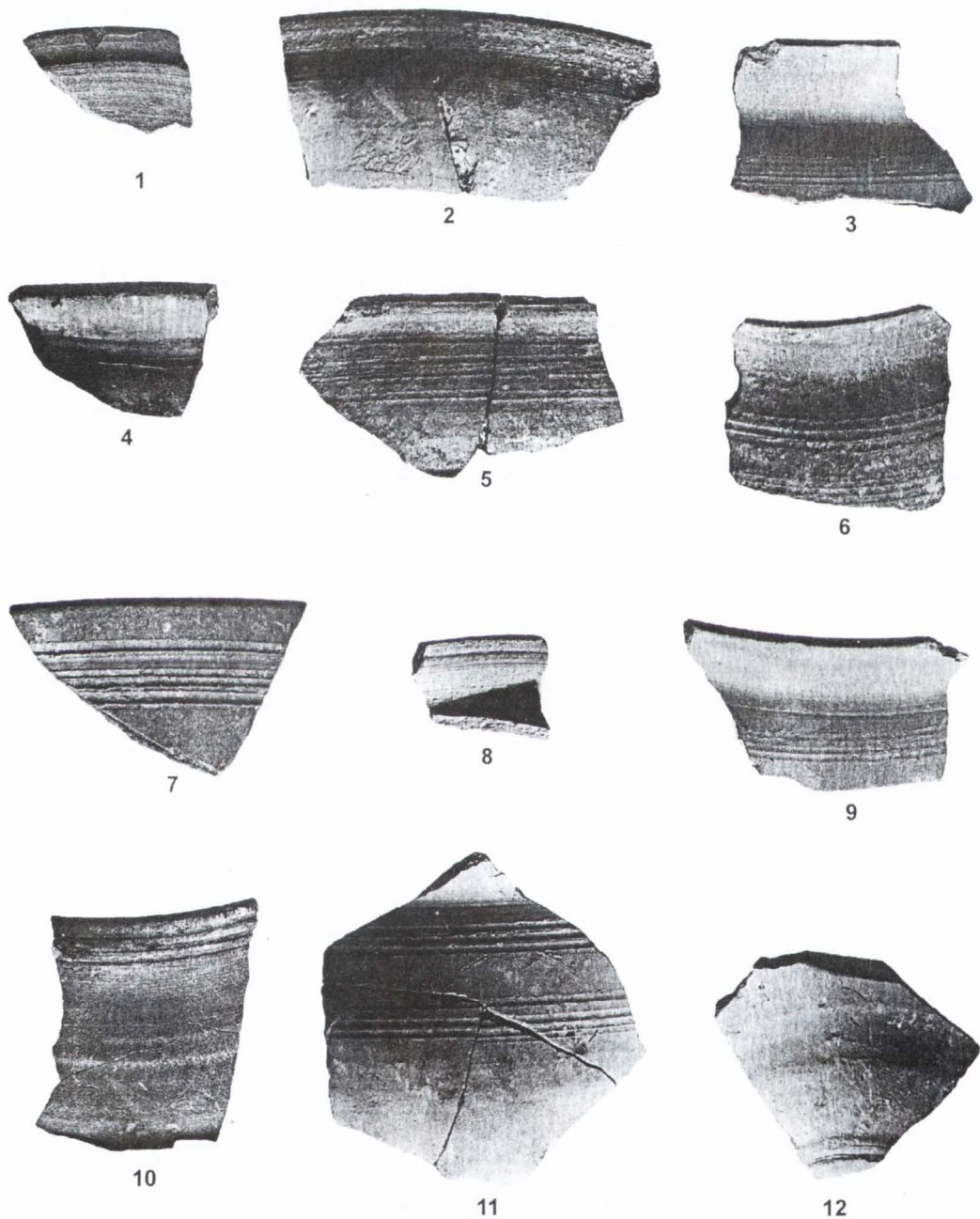

Fig. 96. Hangu-„Grozăvești”. Ceramică găsită în cuptorul de ars oale (secolul XVII).

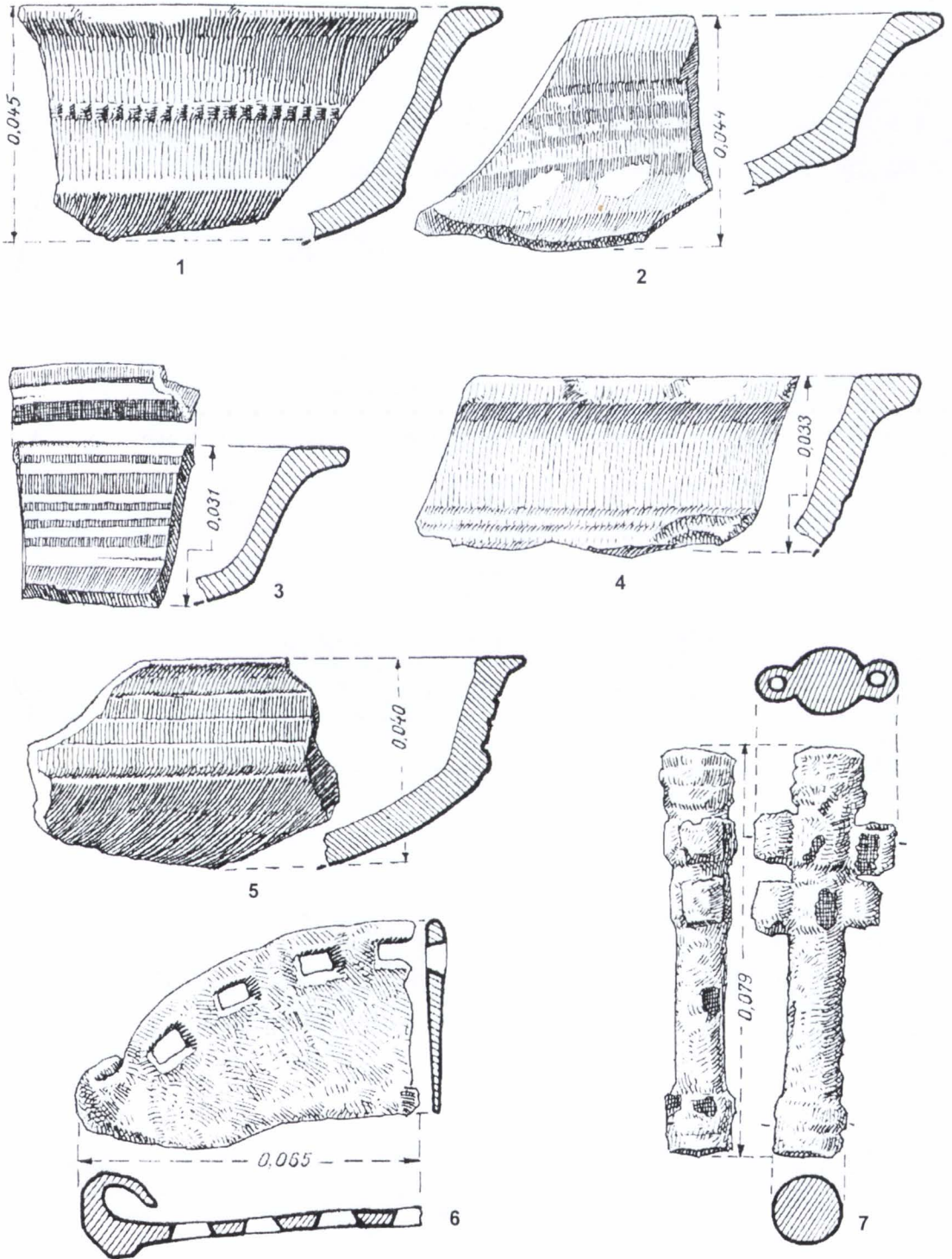

Fig. 97. Hangu-„Grozăvești”. Ceramică găsită în sectorul B (1-5), potcoavă de bovină (6) și cheie (?) de fier (7).

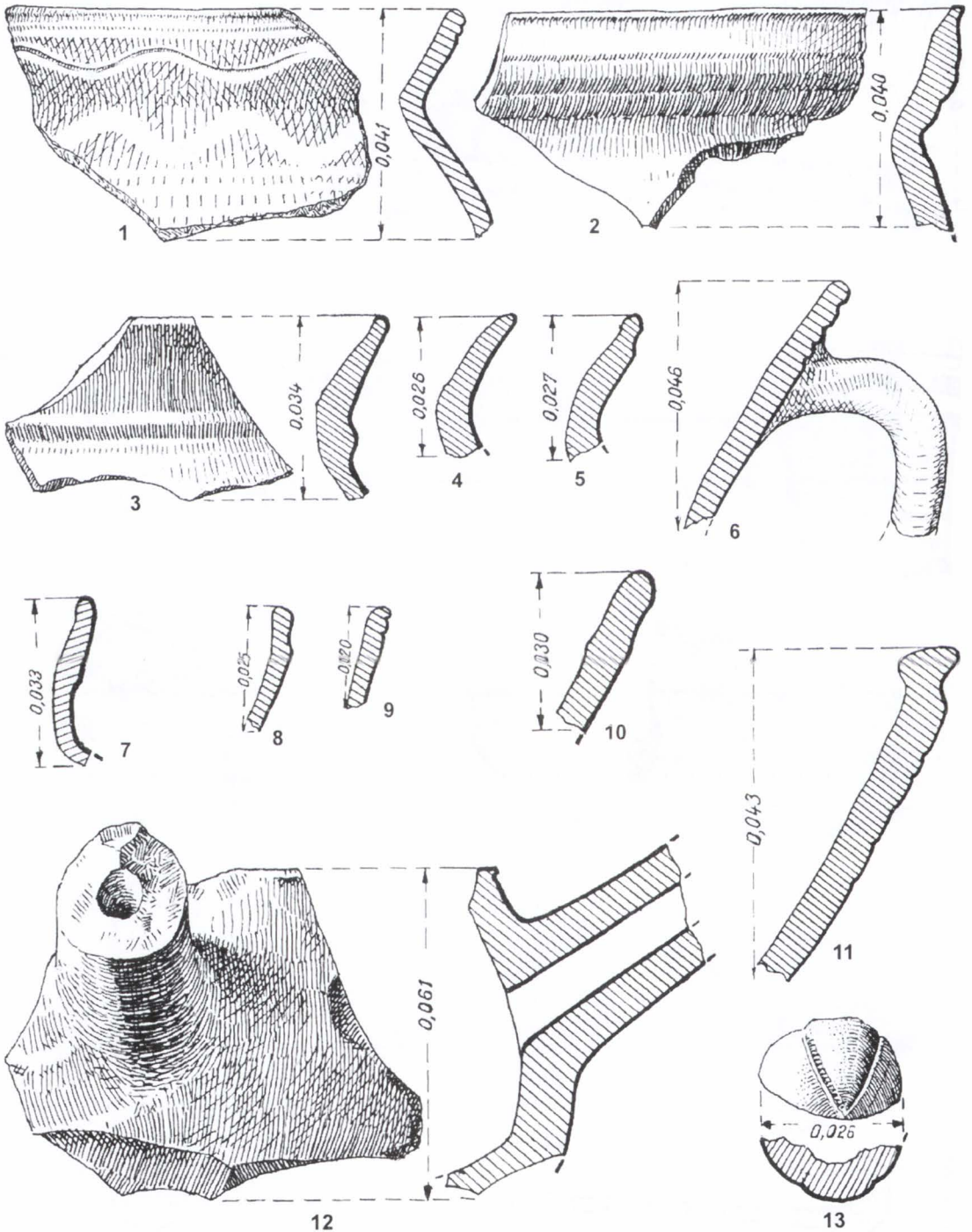

Fig. 98. Hangu-„Grozăvești”: 1-11, ceramică din locuința medievală din secolul XVII; 12, fragment dintr-o tigiăie cu coadă perforată; 13, fragment de lulea.

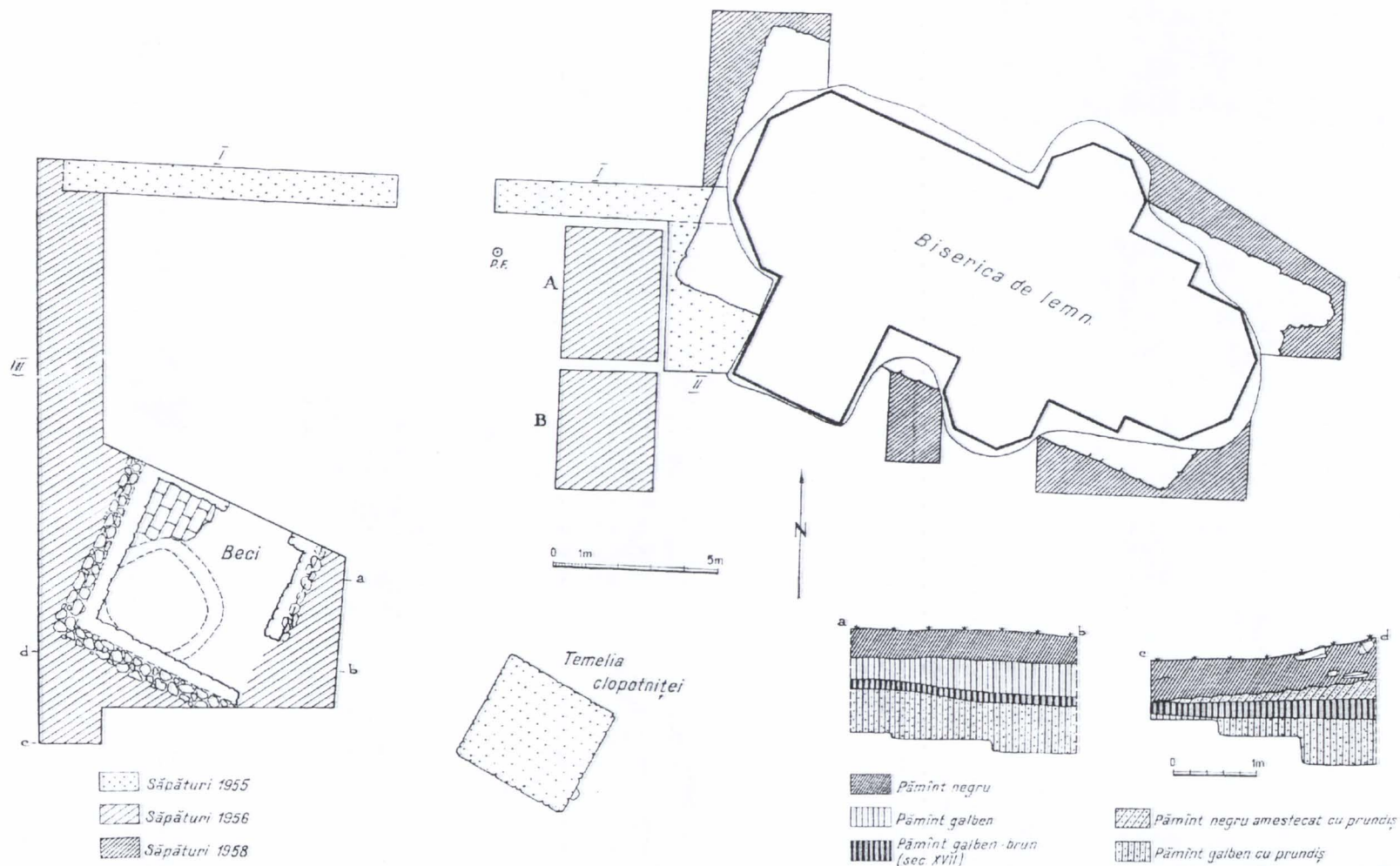
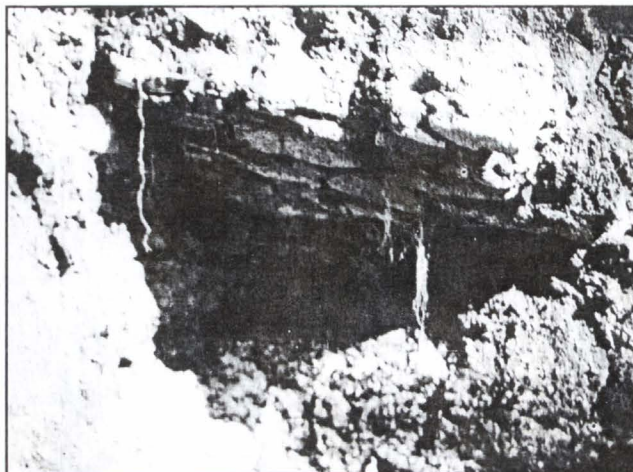

Fig. 99. Secu. Planul săpăturilor din curtea bisericii.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeu-neamt.ro>

1

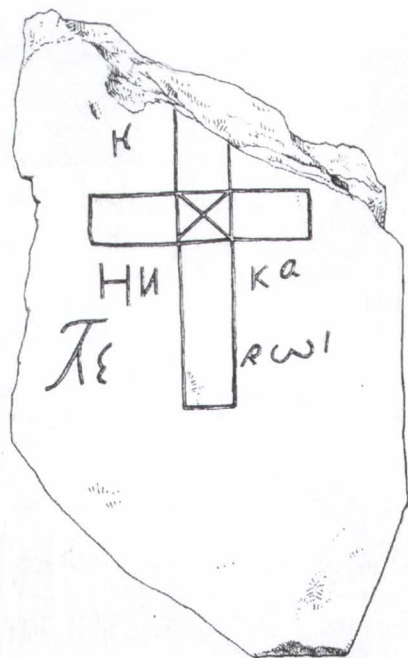
2

3

4

5

Fig. 100. Secu: 1, grămadă de pietre; 2, fragment de zid; 3, monedă; 4, semn de pietar; 5, piatră de mormânt.

Fig. 101. Secu. Beci din secolul XVII.

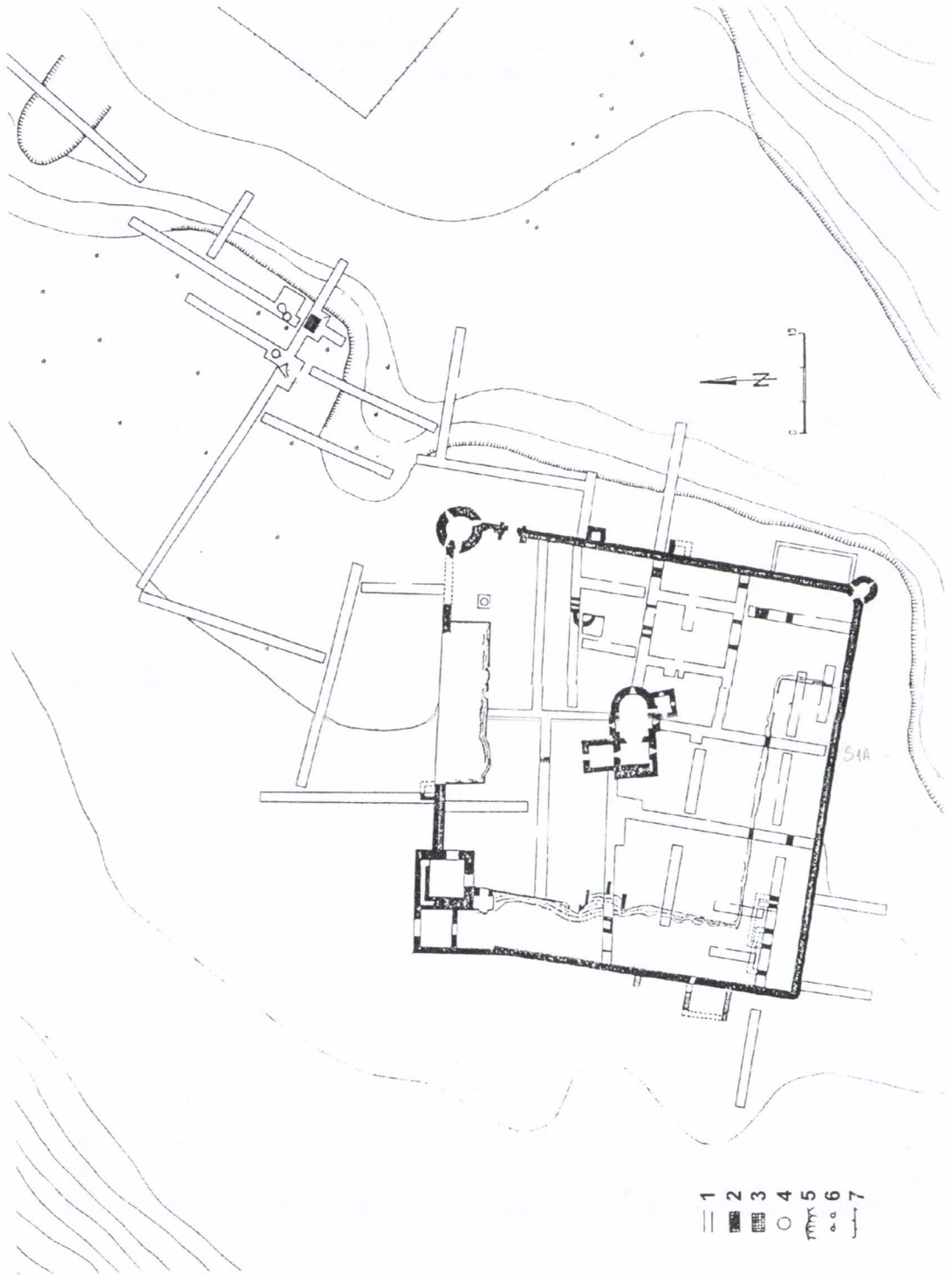
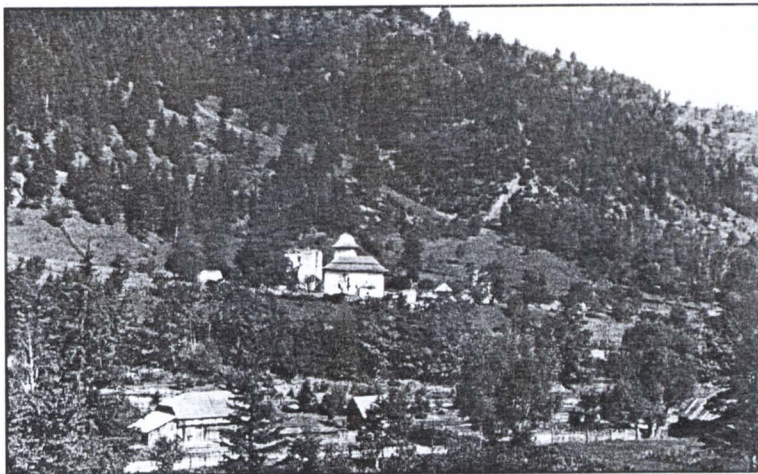
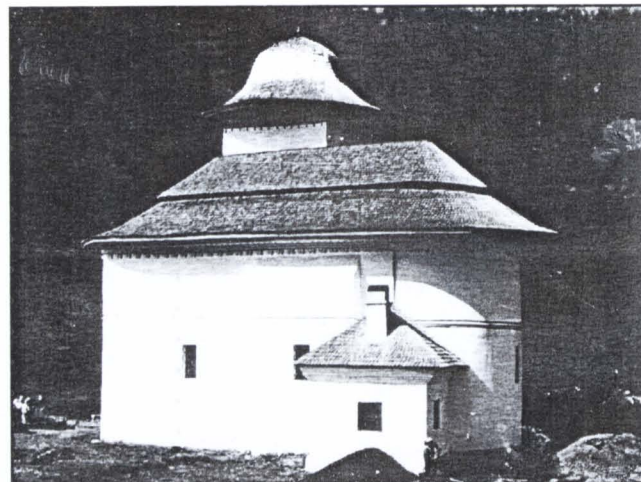

Fig. 102. „Palatul Cneștilor”. Planul general al săpăturilor: 1, secțiuni; 2, ziduri; 3, podea de locuință; 4, cuptoare; 5, râpă; 6, copacii; 7, gard.

1

2

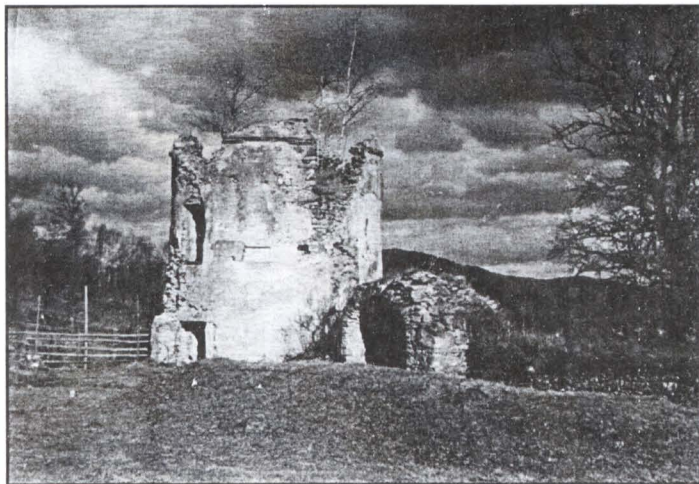

3

4

Fig. 103. „Palatul Cneilor”. Vederi asupra bisericii palatului: 1, incinta palatului și biserica văzute dinspre dealul Boiștea; 2, latura de sud a bisericii palatului; 3, vedere asupra bisericii de pe latura de nord-est; 4, biserica și colțul de nord-est al incintei.

1

2

3

4

Fig. 104. „Palatul Cnejilor”: 1, turnul de apărare de nord-est văzut din interior înainte de începerea săpăturilor, 2, turnul de sud-est al incintei privit din exterior, 3, turnul de nord-est în timpul lucrărilor arheologice; 4, turnul de sud-est al incintei privit din interior.

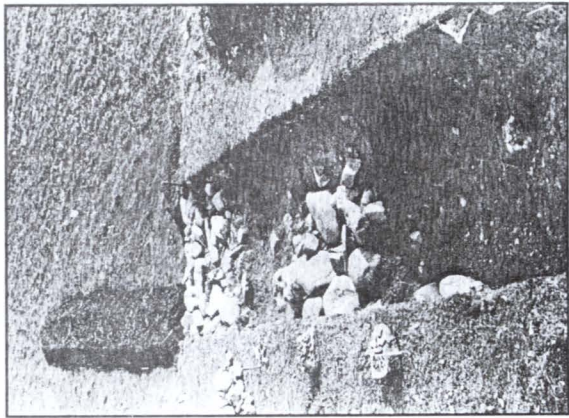
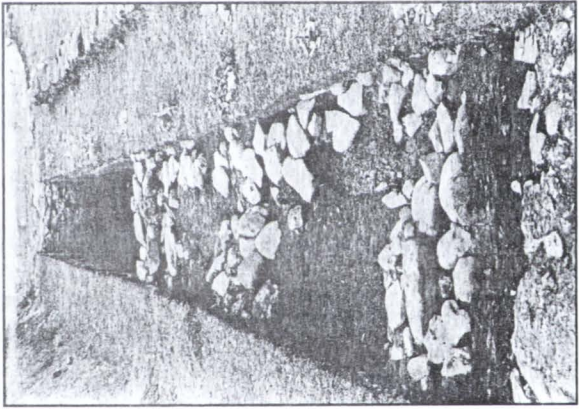
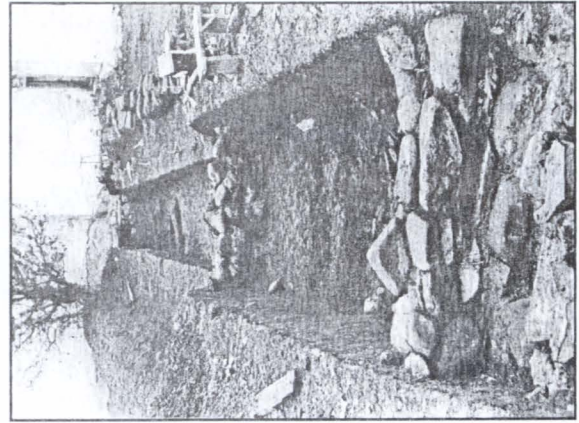
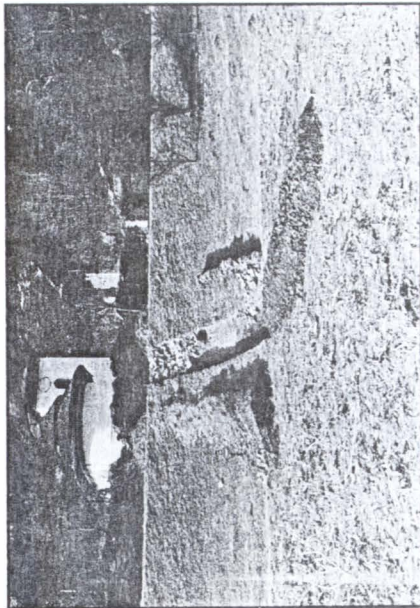
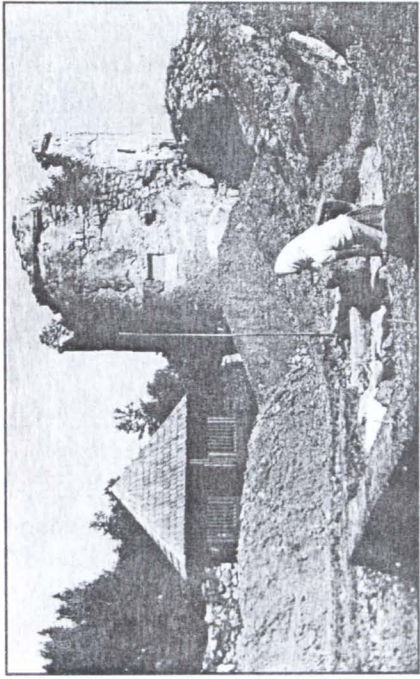
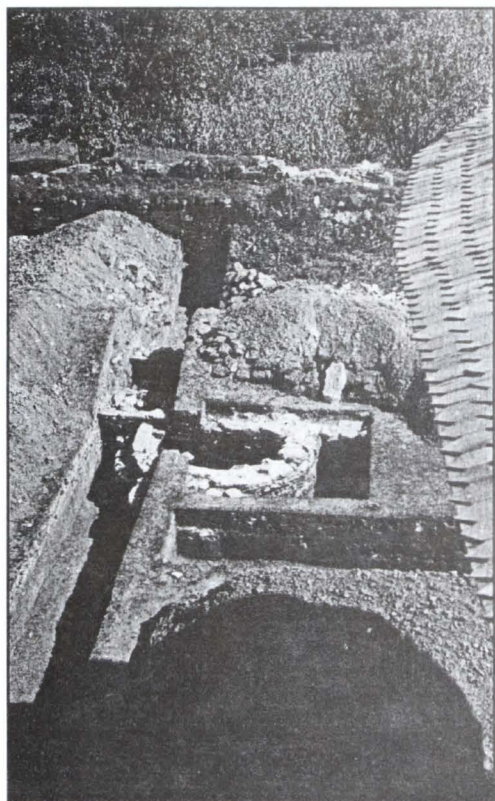

Fig. 105. „Palatul Cnejilor”: 1-2, panta consolidată cu pietre; 3, turnul și fântâna reamenajată, iar în prim-plan construcția din zid de formă semicirculară; 4-5, ziduri descoperite în secțiunea I A.

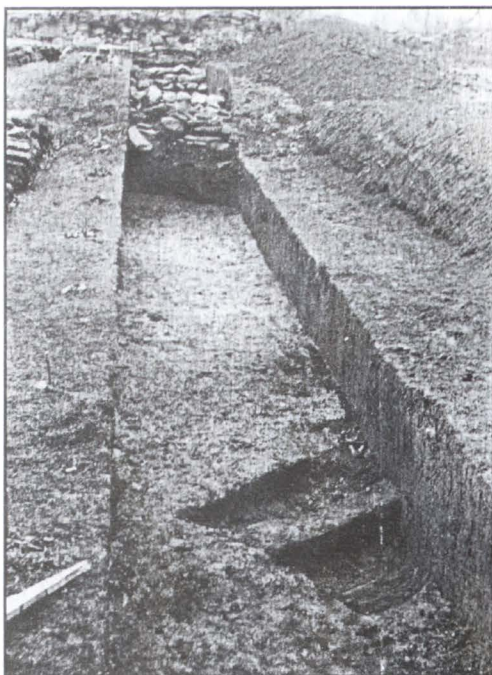
1

2

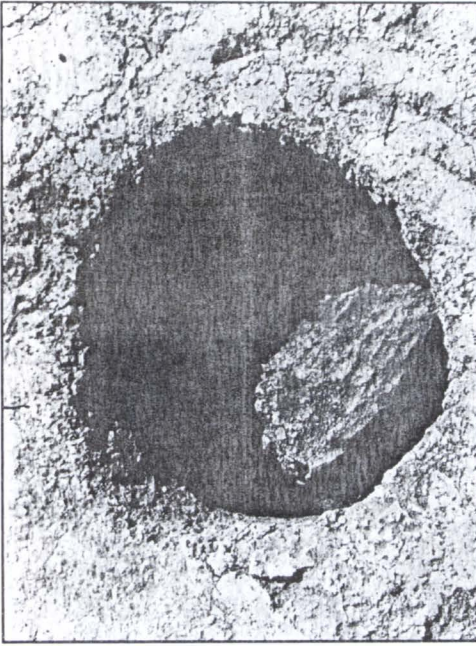

3

4

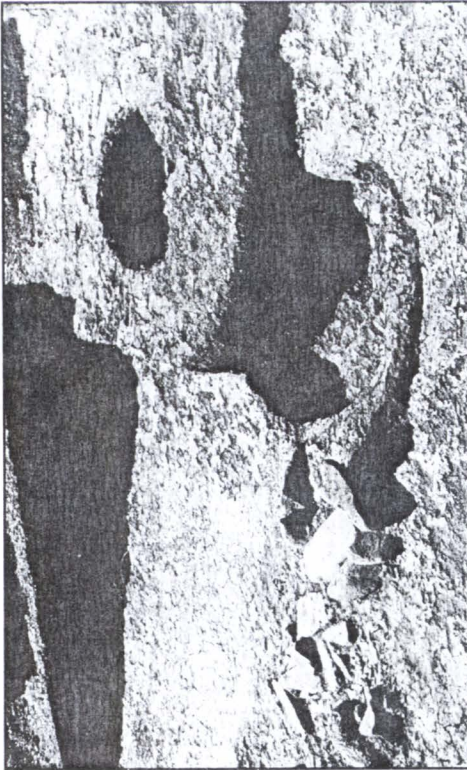
Fig. 106. „Palatul Cnejilor”: 1-2, 4, vederi asupra complexului de zidărie de formă semicirculară; 3, săpăturile de pe latura de est a bisericii.

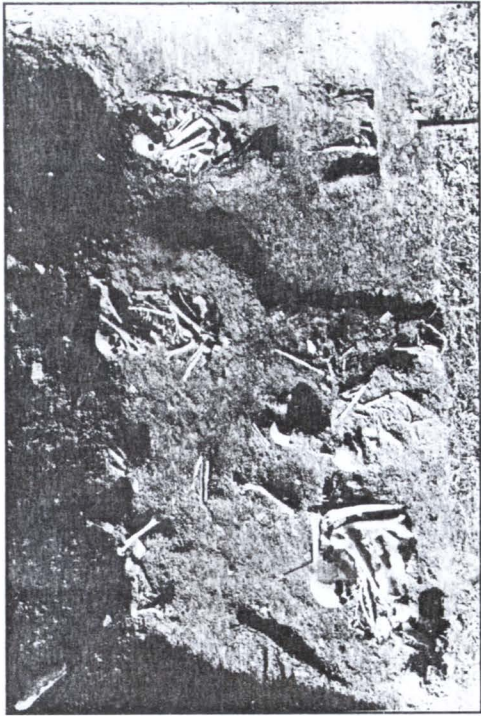
2

4

1

3

Fig. 107. „Palatul Cnejiilor”: 1, cuptorul nr. 1 de ars oale; 2, același cuptor privit de sus; 3, reînhumări în saci de pânză și în cutii de scânduri; 4, morminte suprapuse din secțiunea I A.

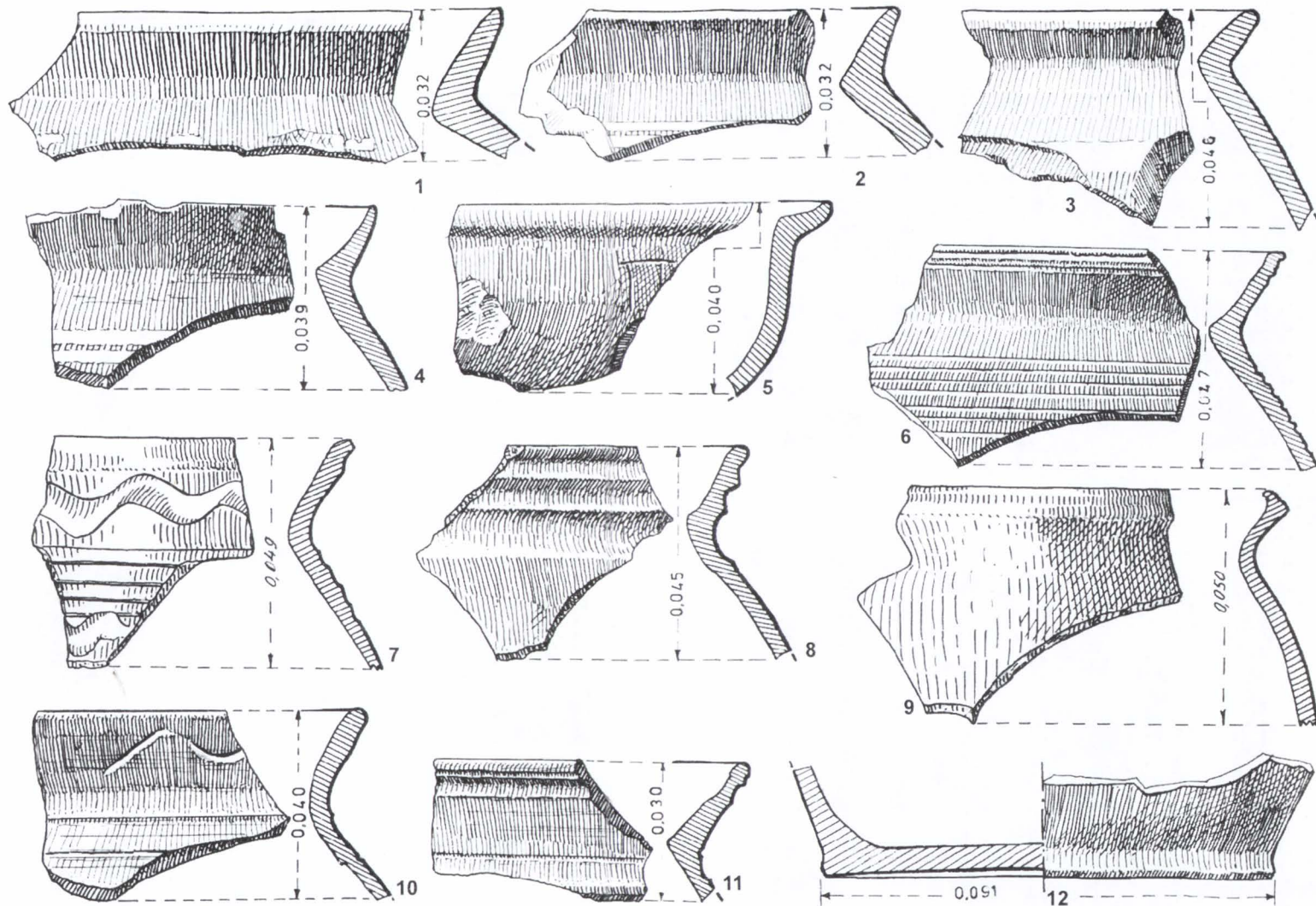

Fig. 108. „Palatul Cnejilor”. Profiluri de buze și funduri de vase din secolele XVII-XVIII.

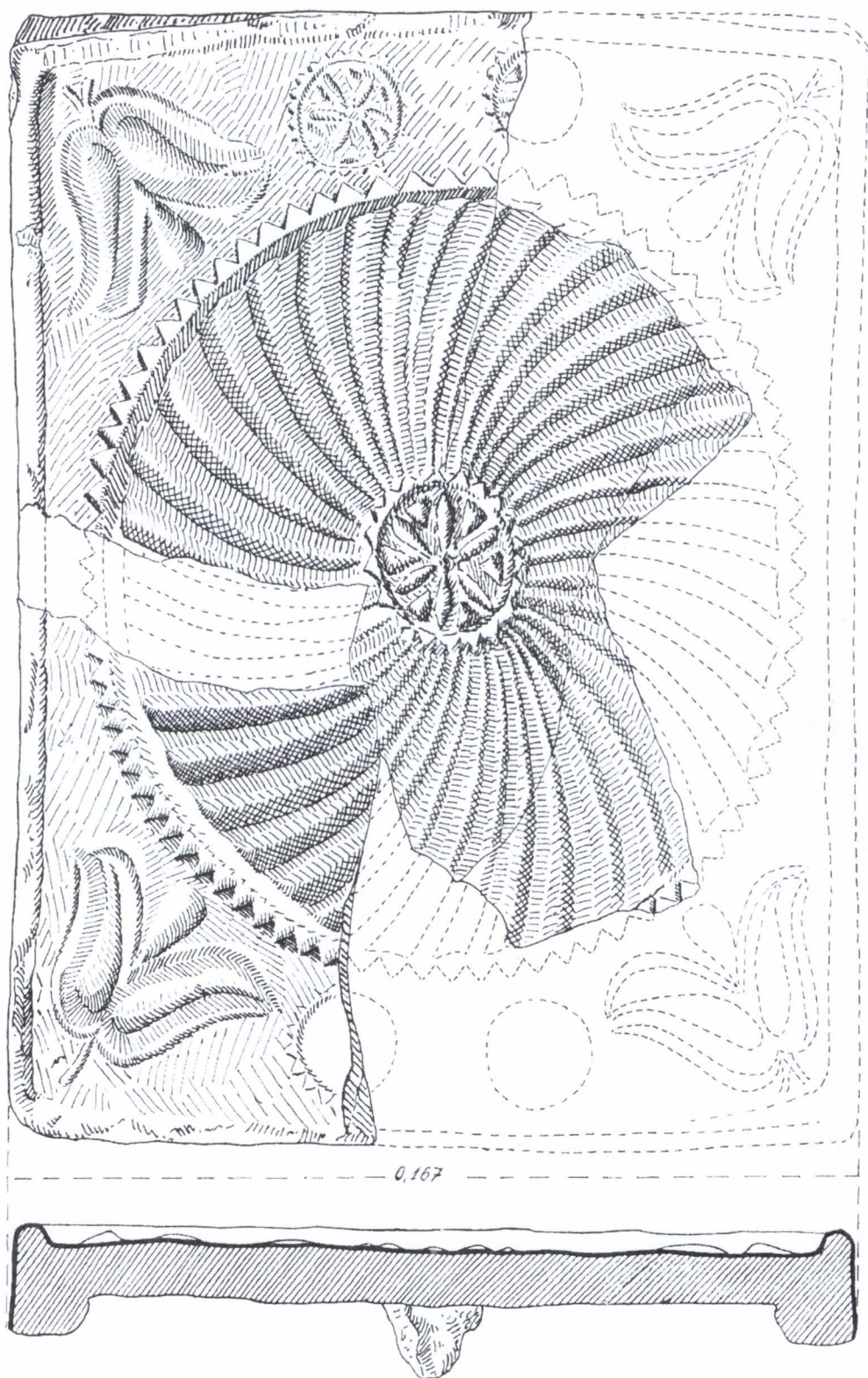

Fig. 109. „Palatul Cnejilor”. Cahlă ornamentată cu motiv solar.

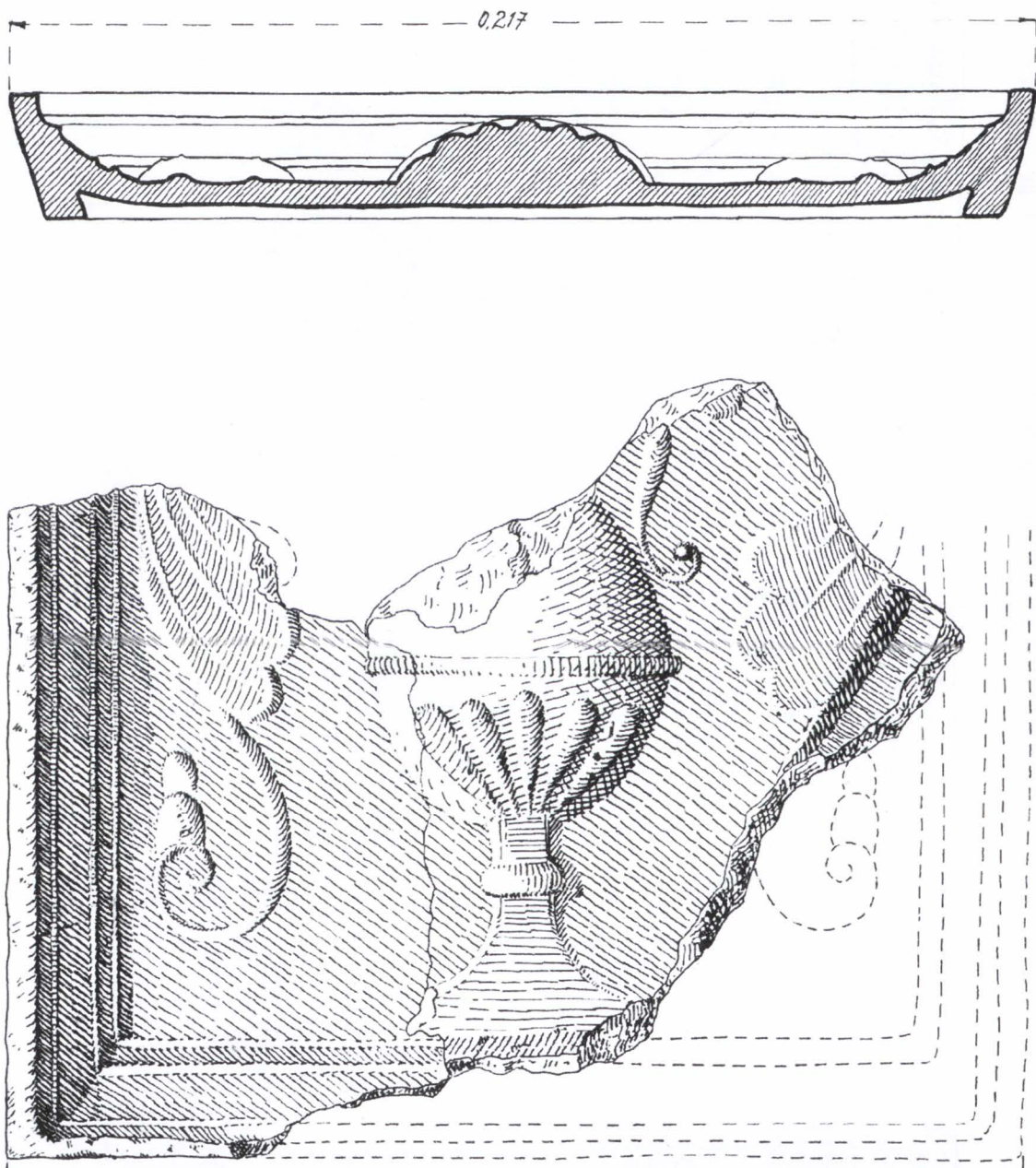

Fig. 110. „Palatul Cnejilor”. Cahlă având ca ornament central o cupă.

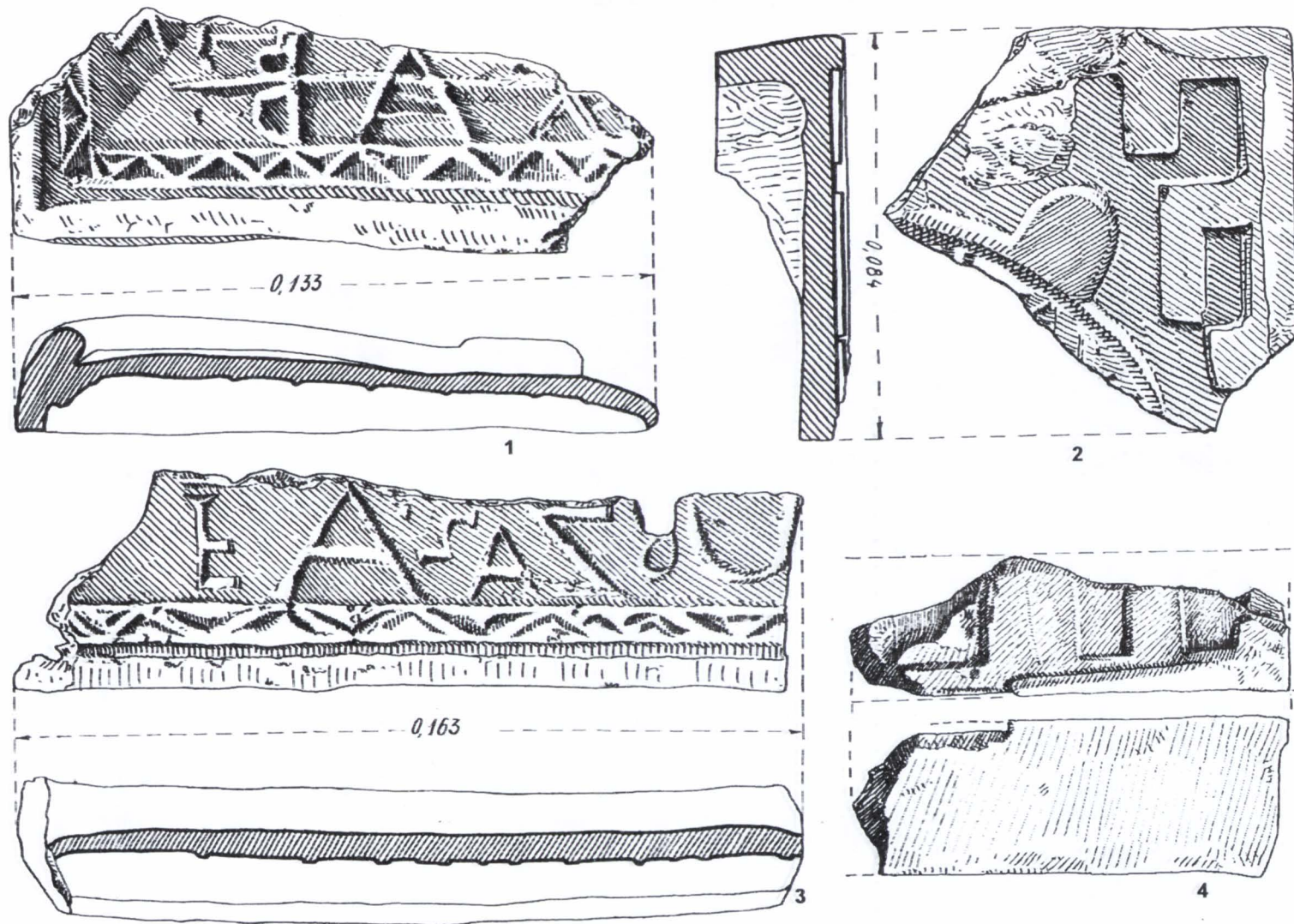

Fig. 111. „Palatul Cneilor”. Fragmente de cahle cu inscripții latine.

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://muzeu-neamt.ro>

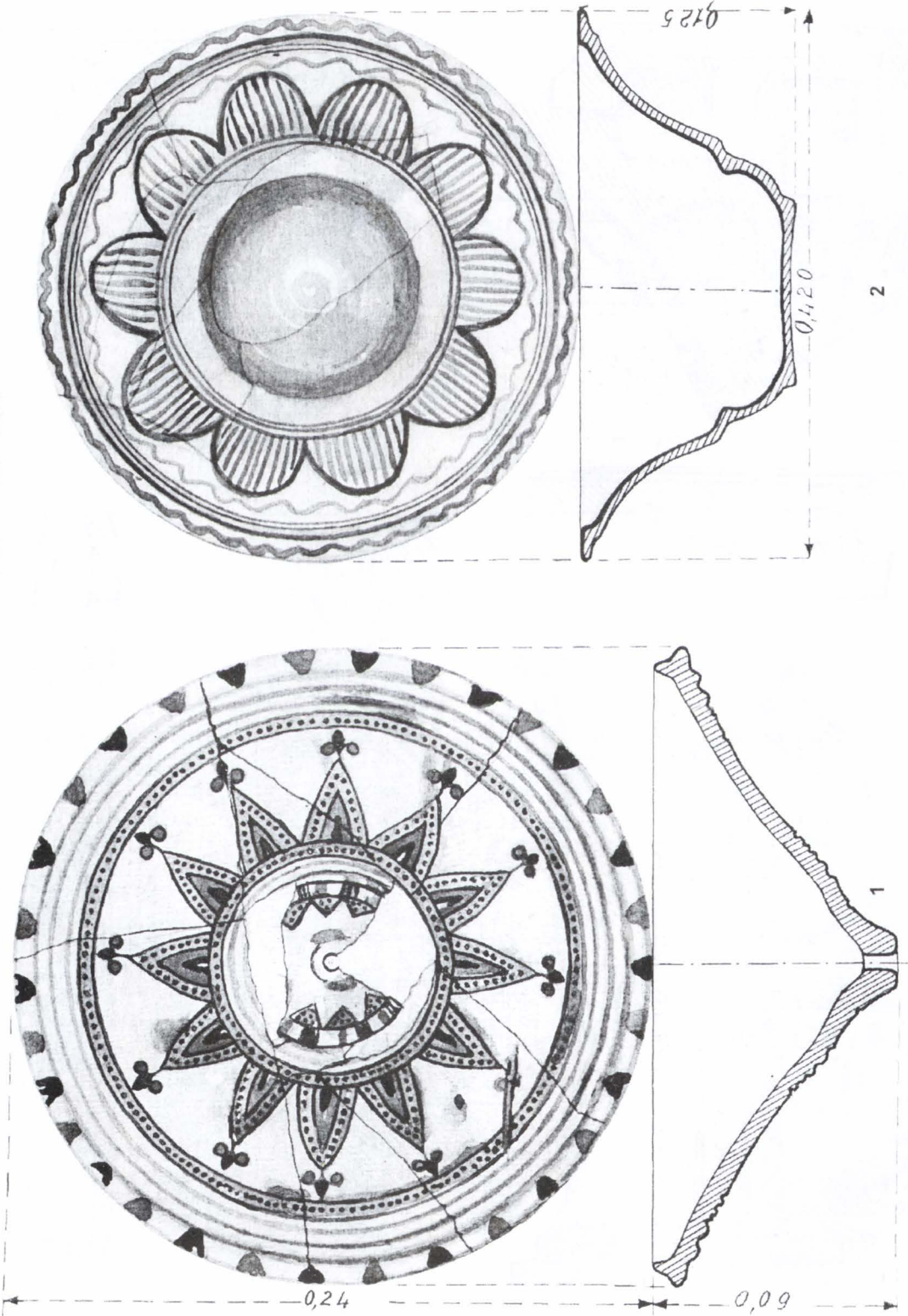

Fig. 112. „Palatul Cnejiilor”. Farfurii smălțuite în interior.

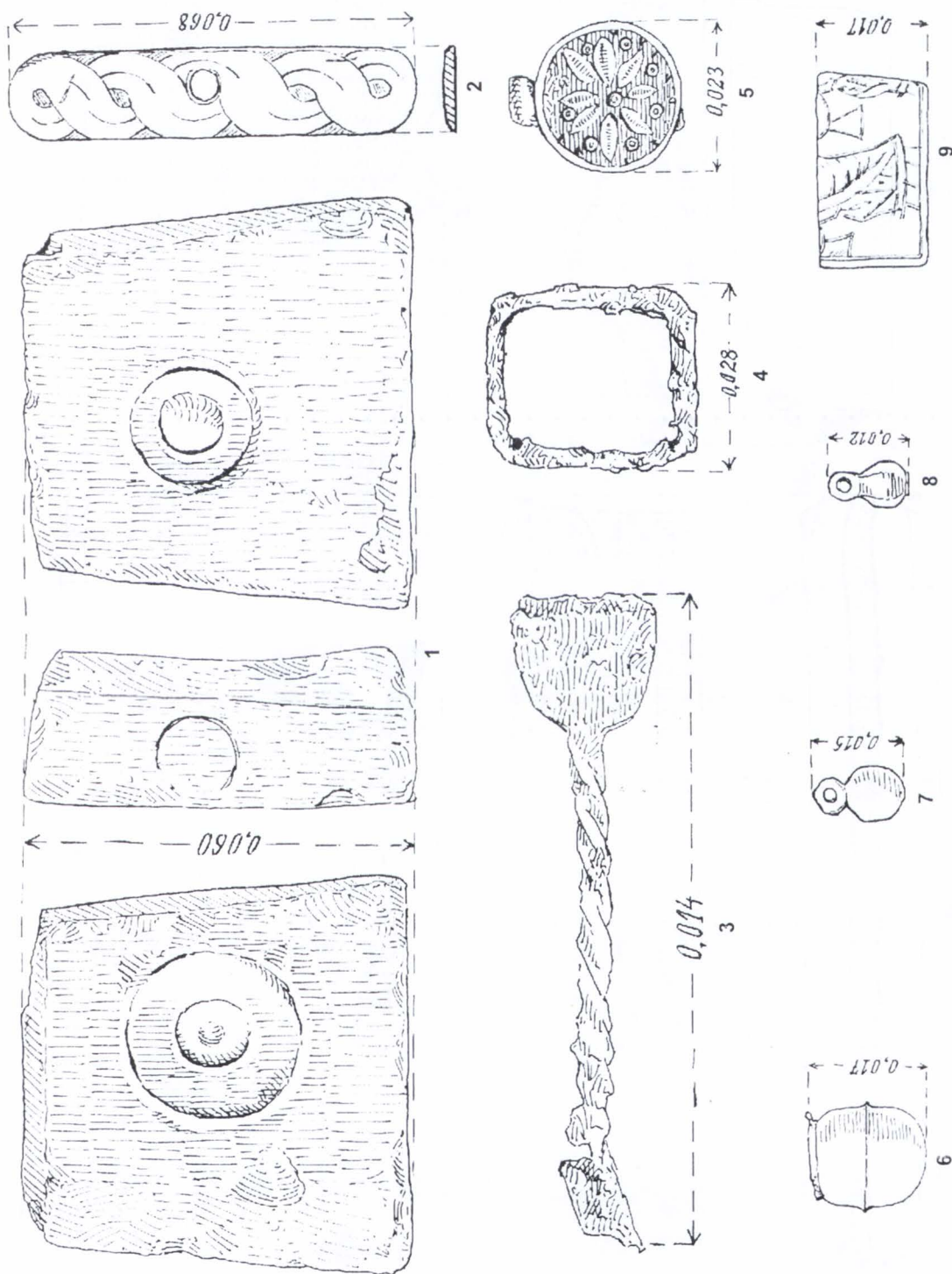

Fig. 113. „Palatul Cnejiilor”. Obiecte de piatră, fier, cupru și os.

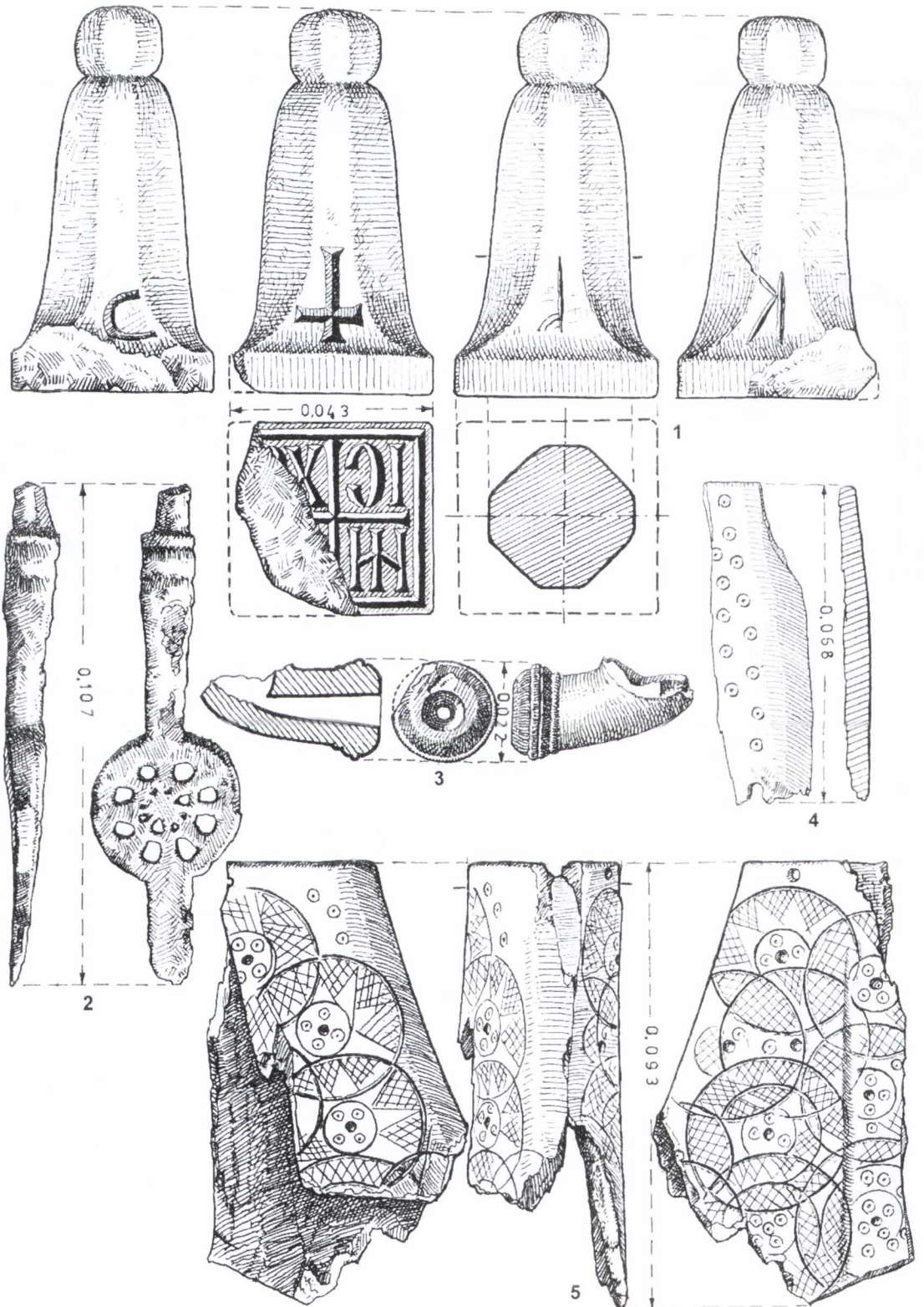

Fig. 114. „Palatul Cnejilor”. Diverse obiecte de uz comun și de cult.

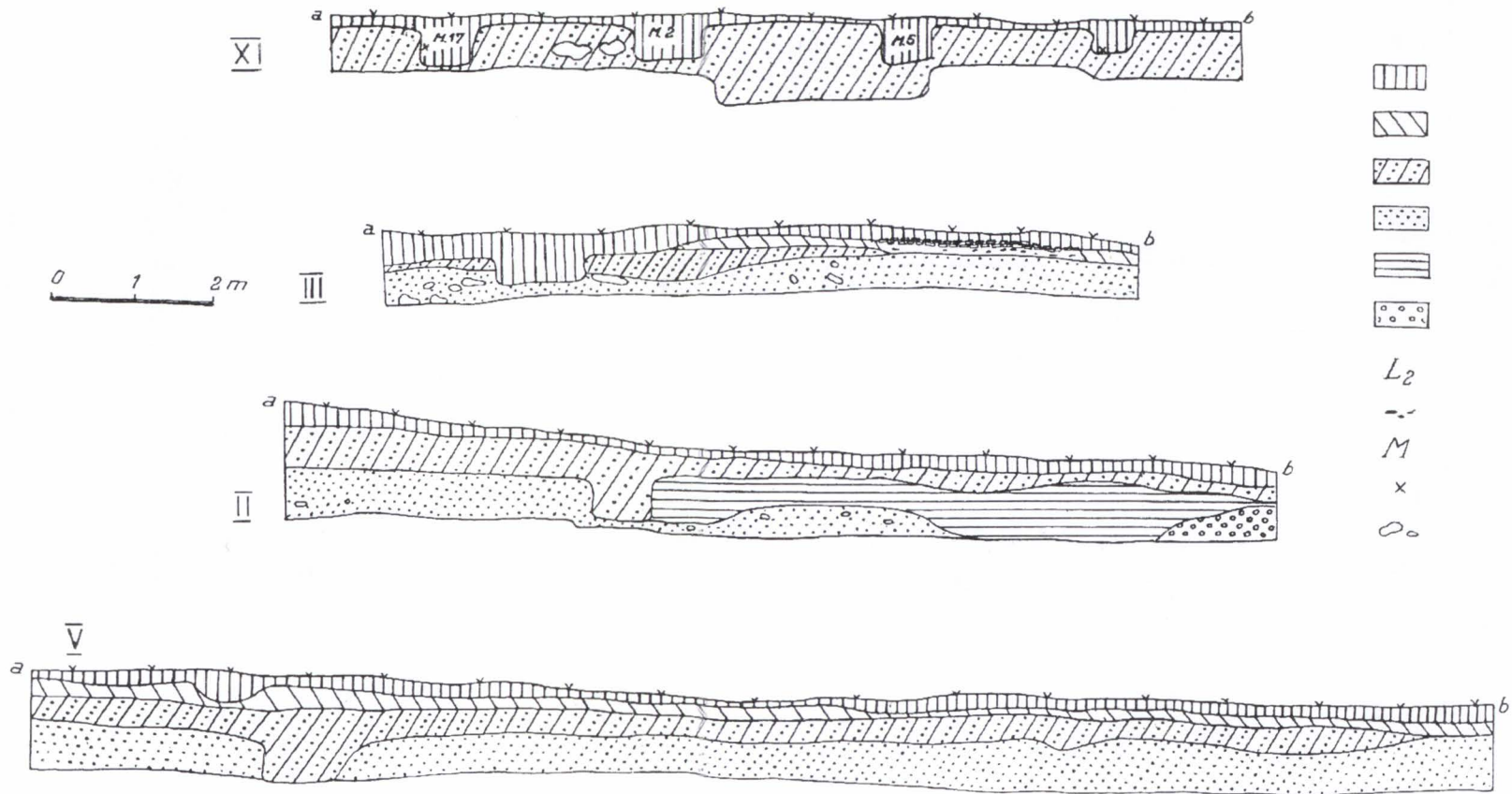

Fig. 116. „Schitșor”. Profilul pereților de vest al secțiunilor II-II și XI și profilul peretelui de est al secțiunii V: 1, sol vegetal; 2, argilă nisipoasă brună; 3, sol galben nisipos; 4, sol galben; 5, prundiș vinețiu; 6, sol galben cu prundiș de râu; 7, locuință; 8, cărbune; 9, mormânt; 10, putregai de lemn; 11, pietre.

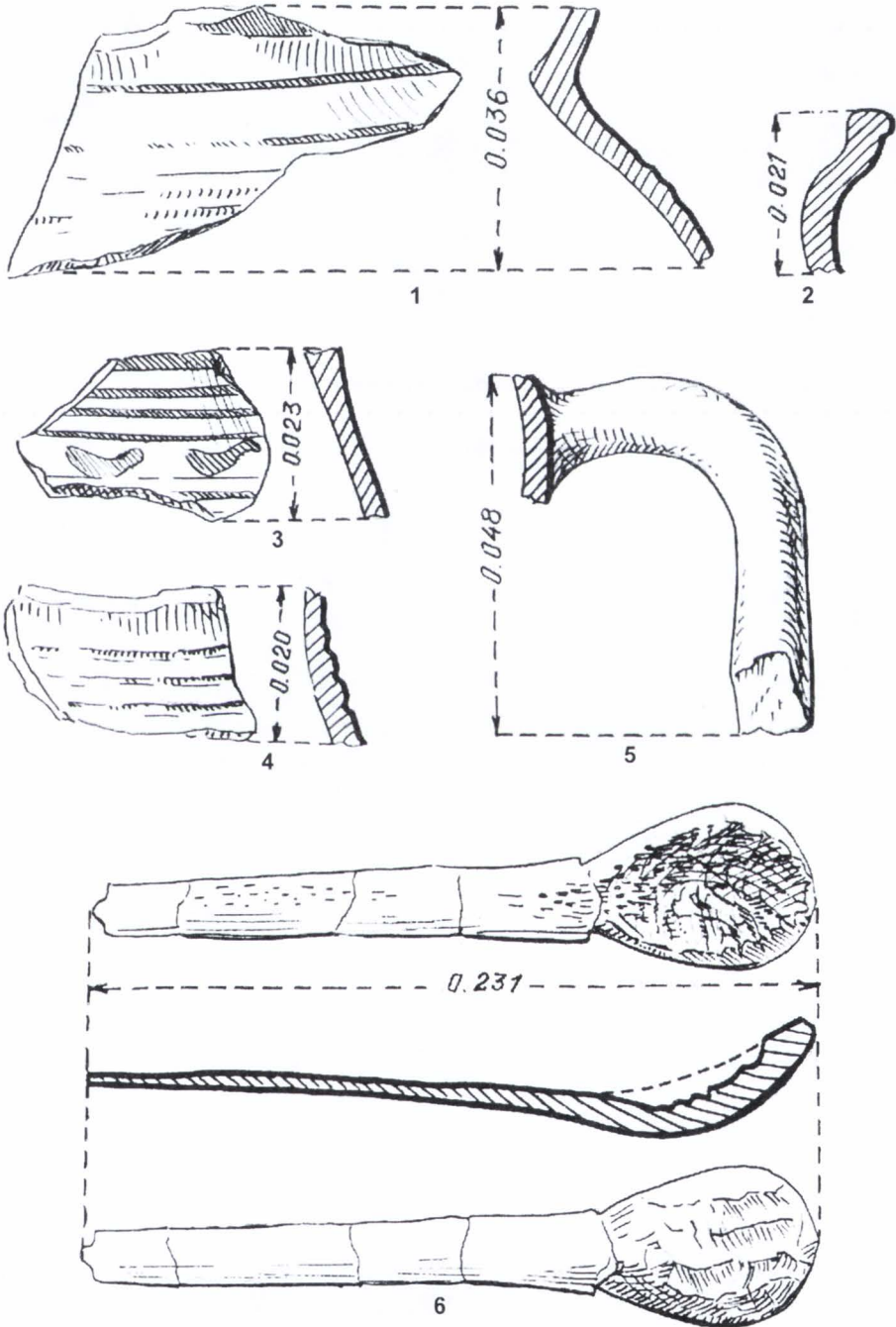

Fig. 117. „Schitișor”: 1-5, fragmente ceramice din secolul al XVII-lea găsite în cuprinsul locuinței nr. 7; 6, lingură de os găsită în locuința nr. 2.

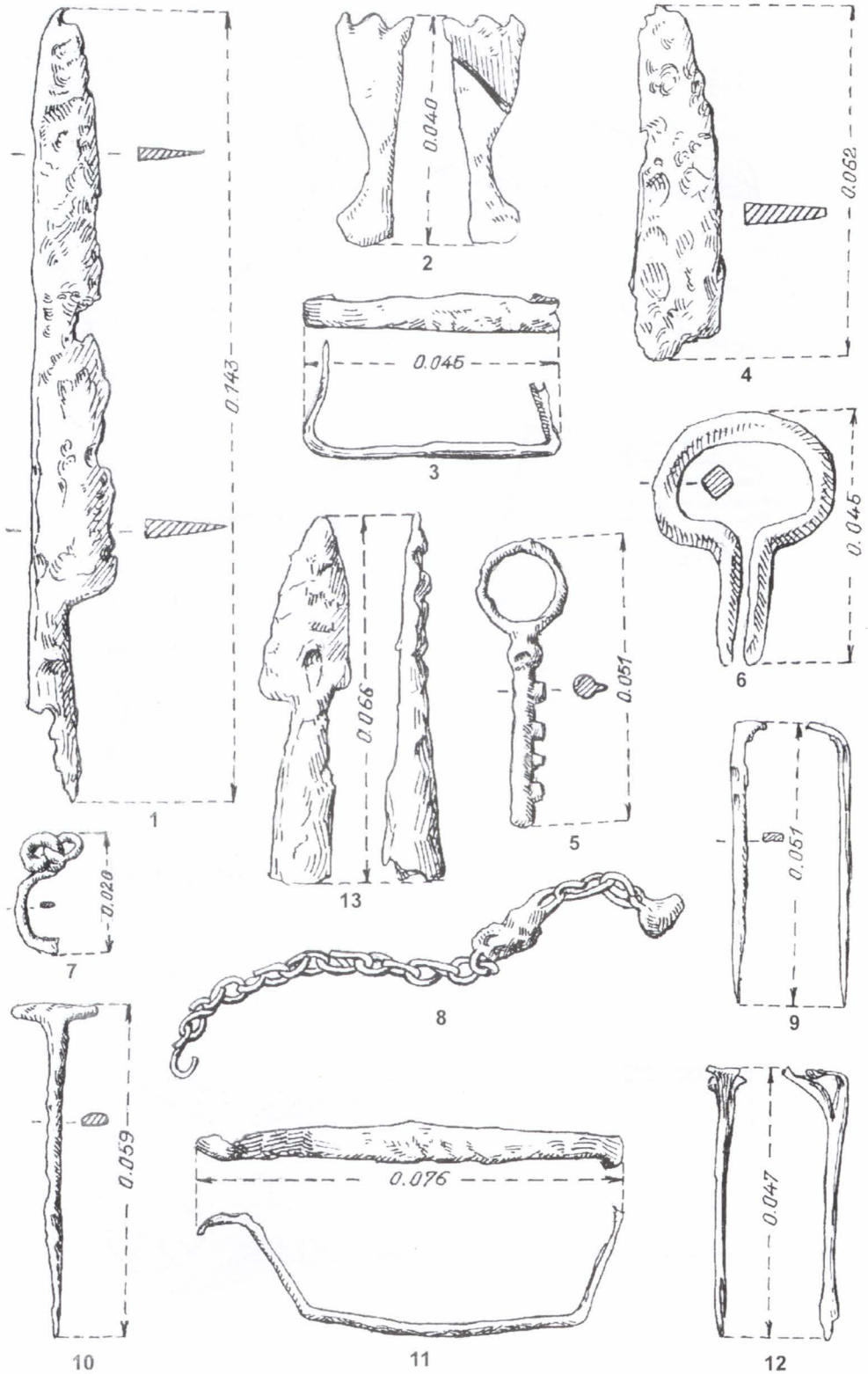

Fig. 118. „Schitișor”. Obiecte de fier și os.

Fig. 119. „Schitișor”. Cahle din soba prăbușită descoperită în locuința din secolul XVII.

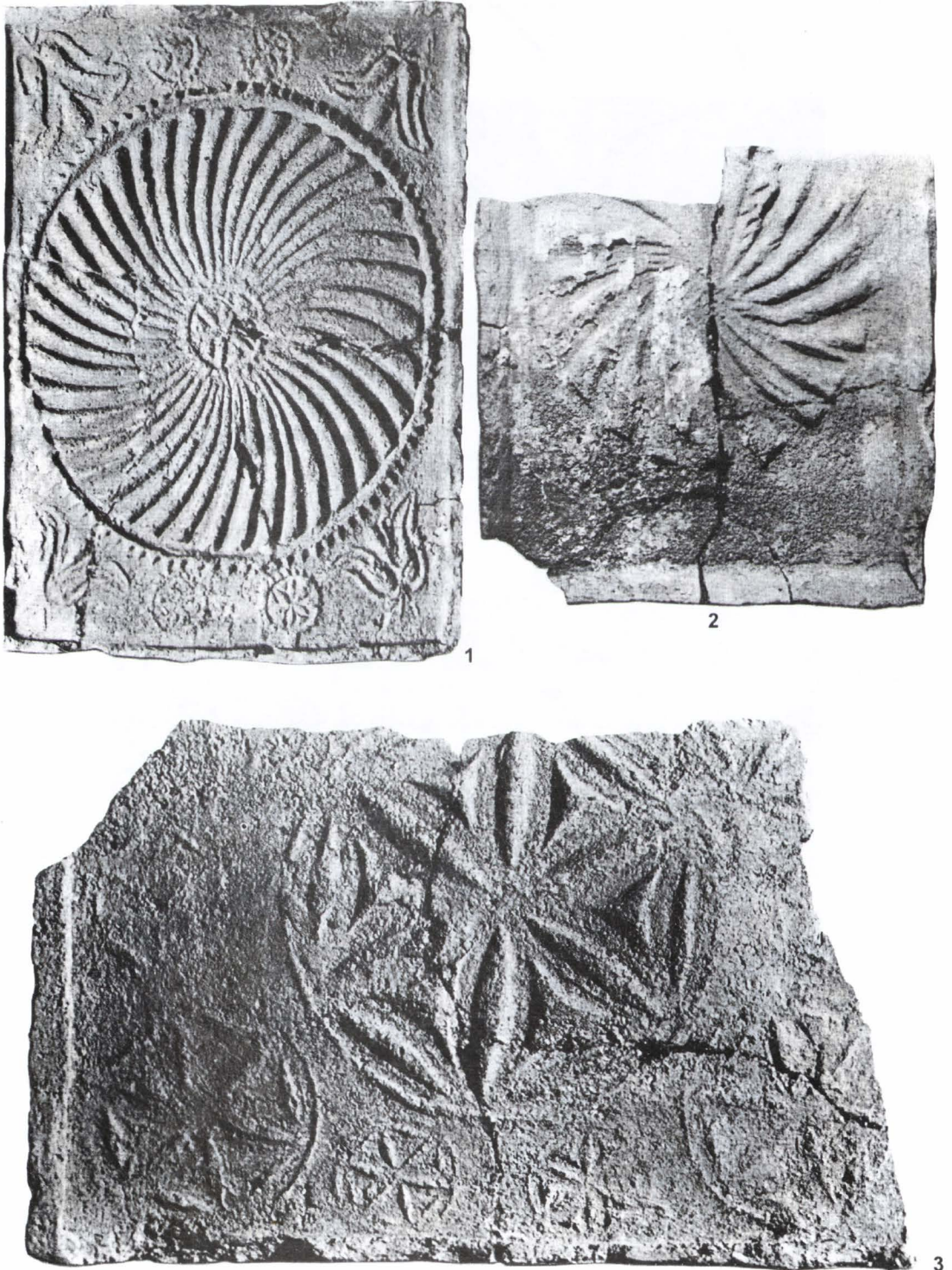

Fig. 120. „Schitișor”. Cele două tipuri de cahle din locuința din secolul XVII.

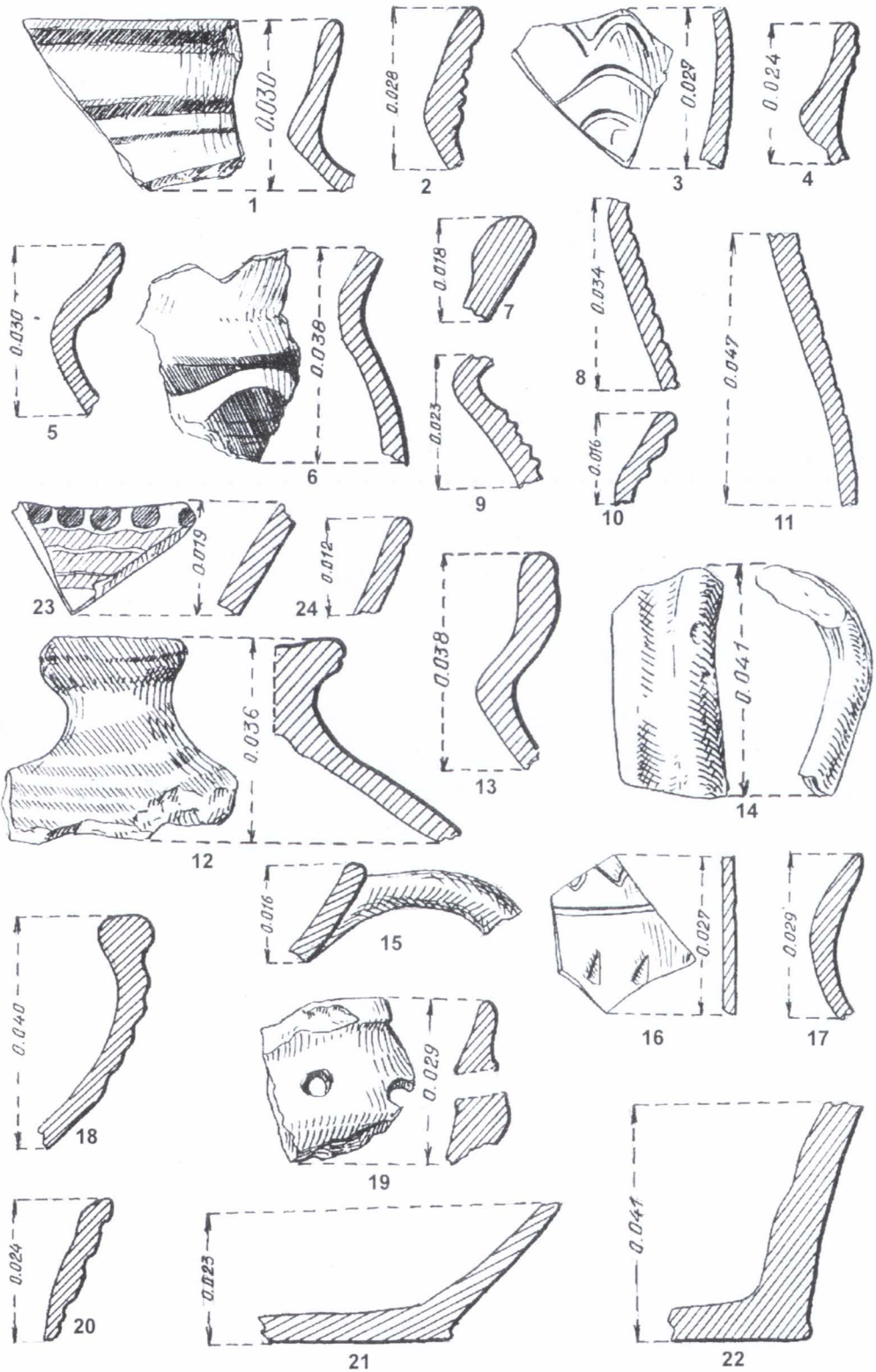

Fig. 121. „Schitișor”. Fragmente ceramice din secolele XVII și XVIII-XIX.

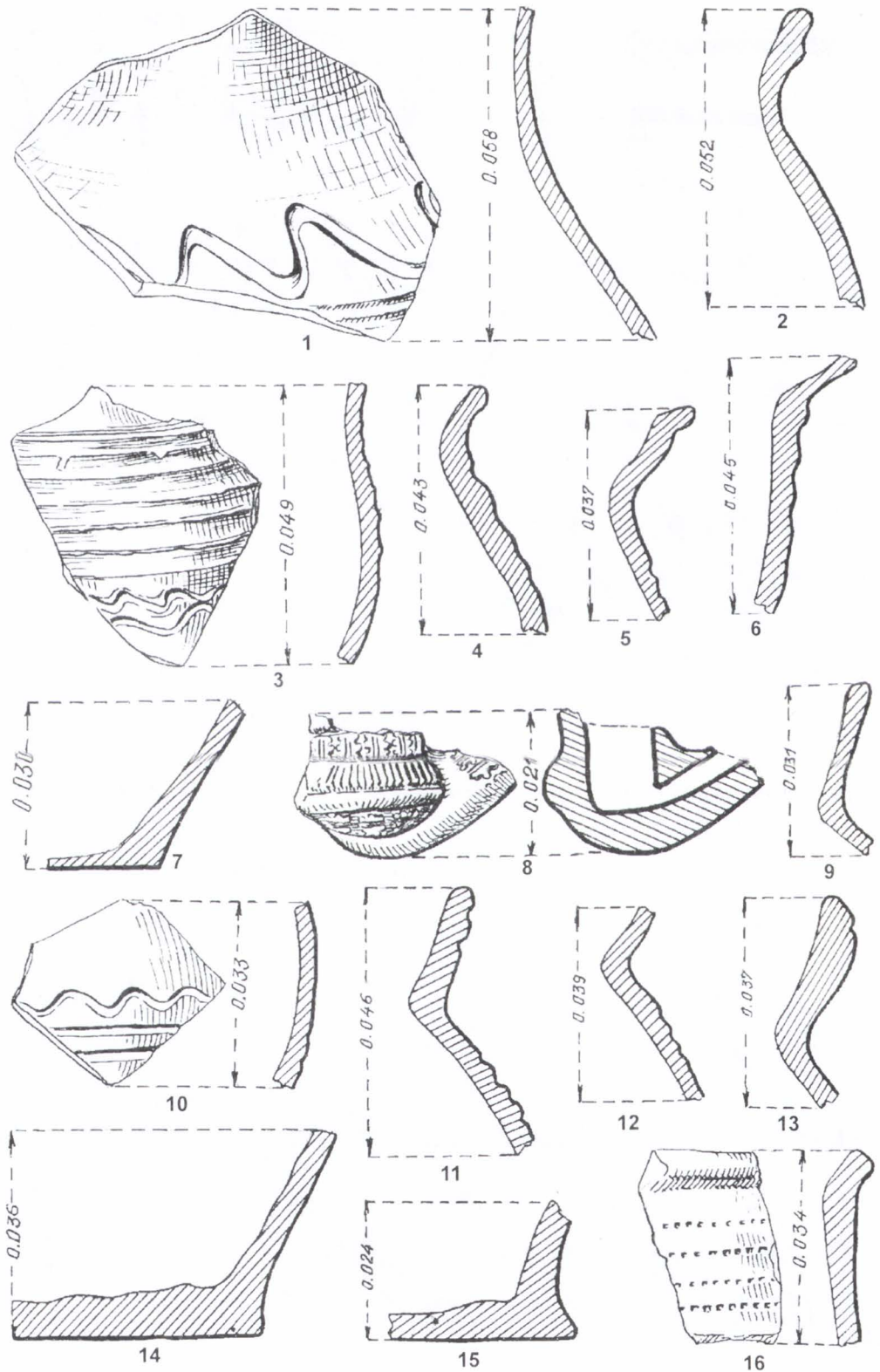

Fig. 122. „Schitișor”. Fragmente ceramice din secolele XVII-XIX.

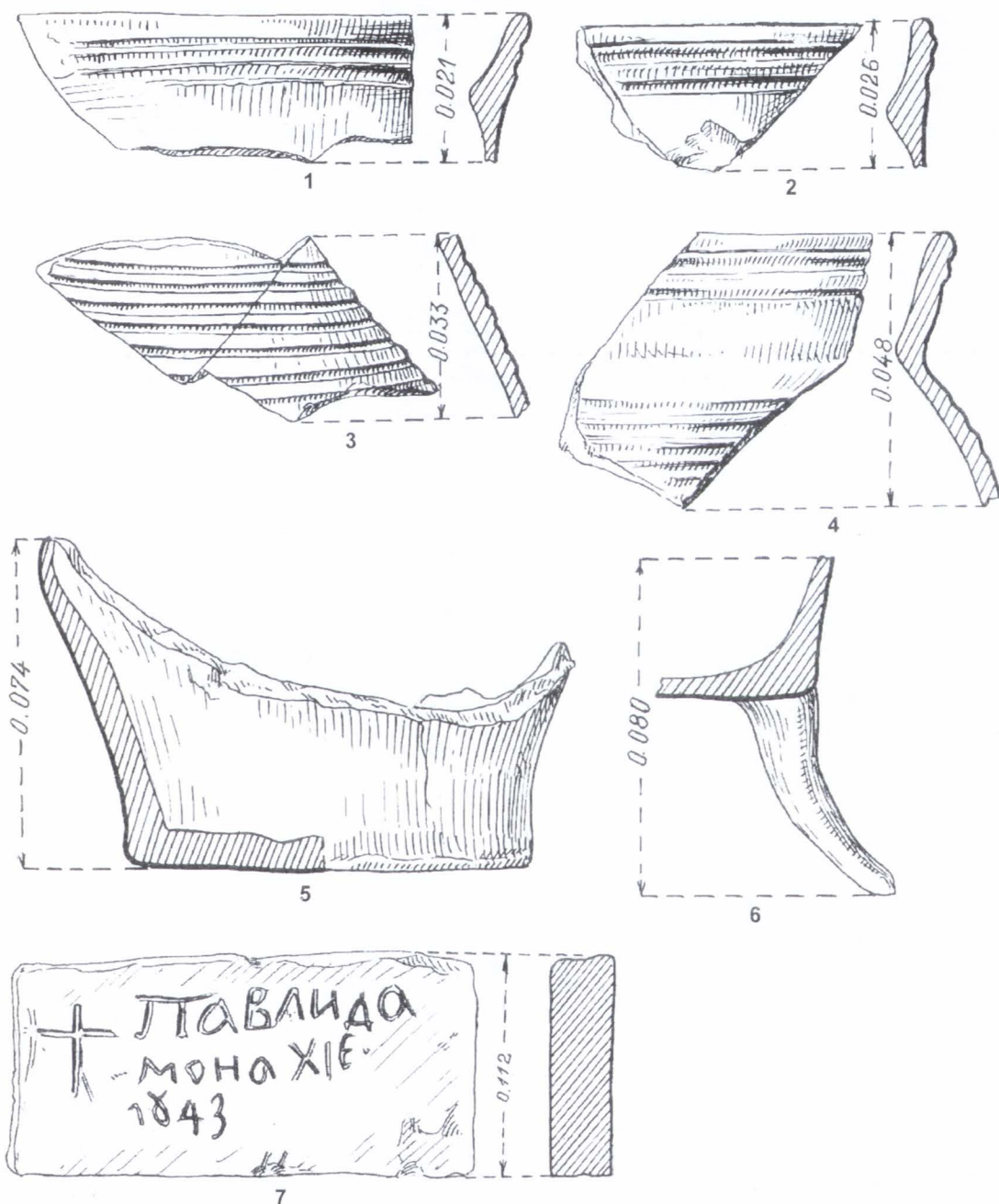

Fig. 123. „Schitșor”. Fragmente ceramice (1-3, 5-secolul XVII; 4, 6-secolul XVIII) și cărămidă din secolul XIX (7).

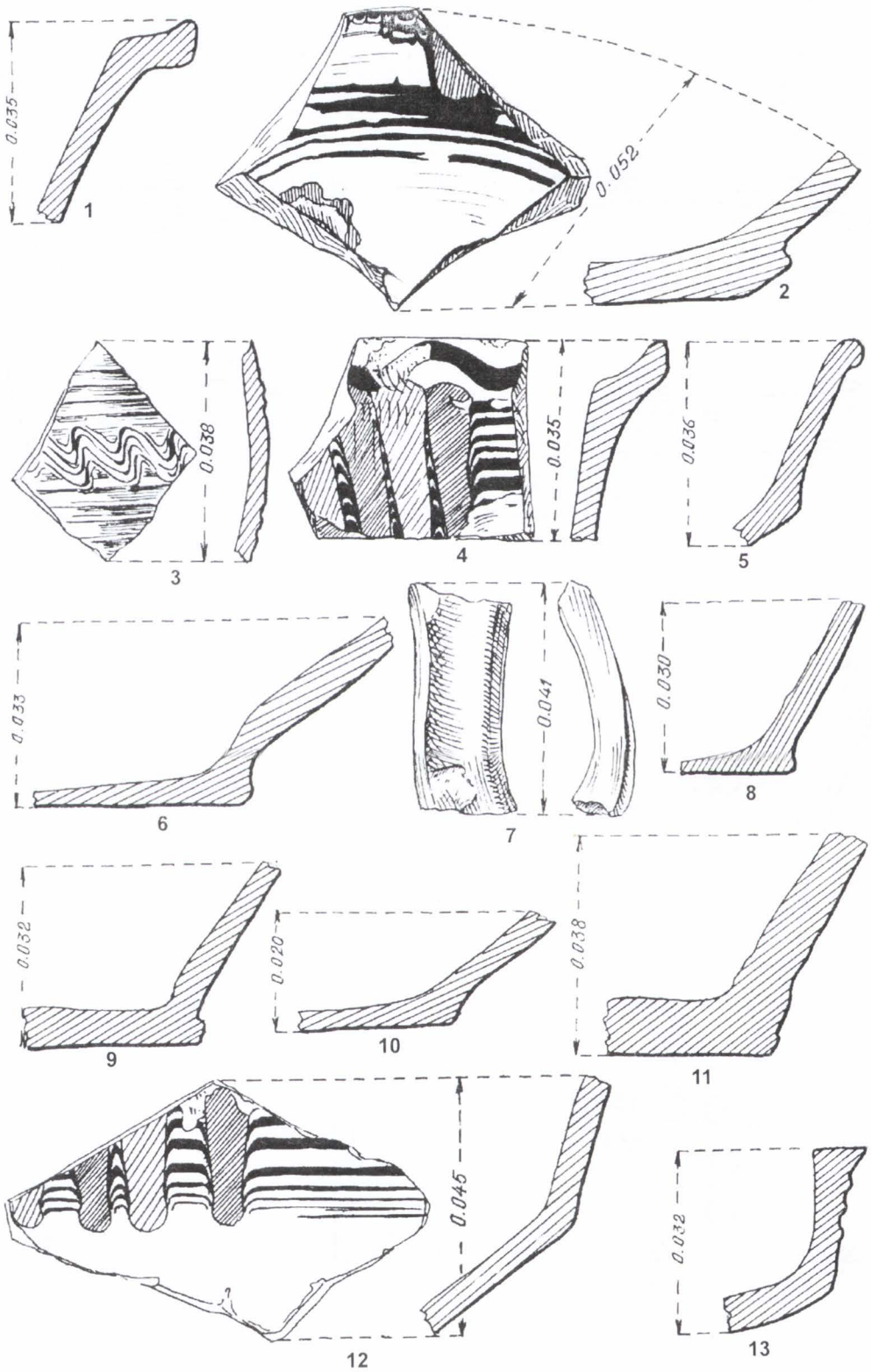

Fig. 124. Hangu-biserică. Fragmente ceramice.

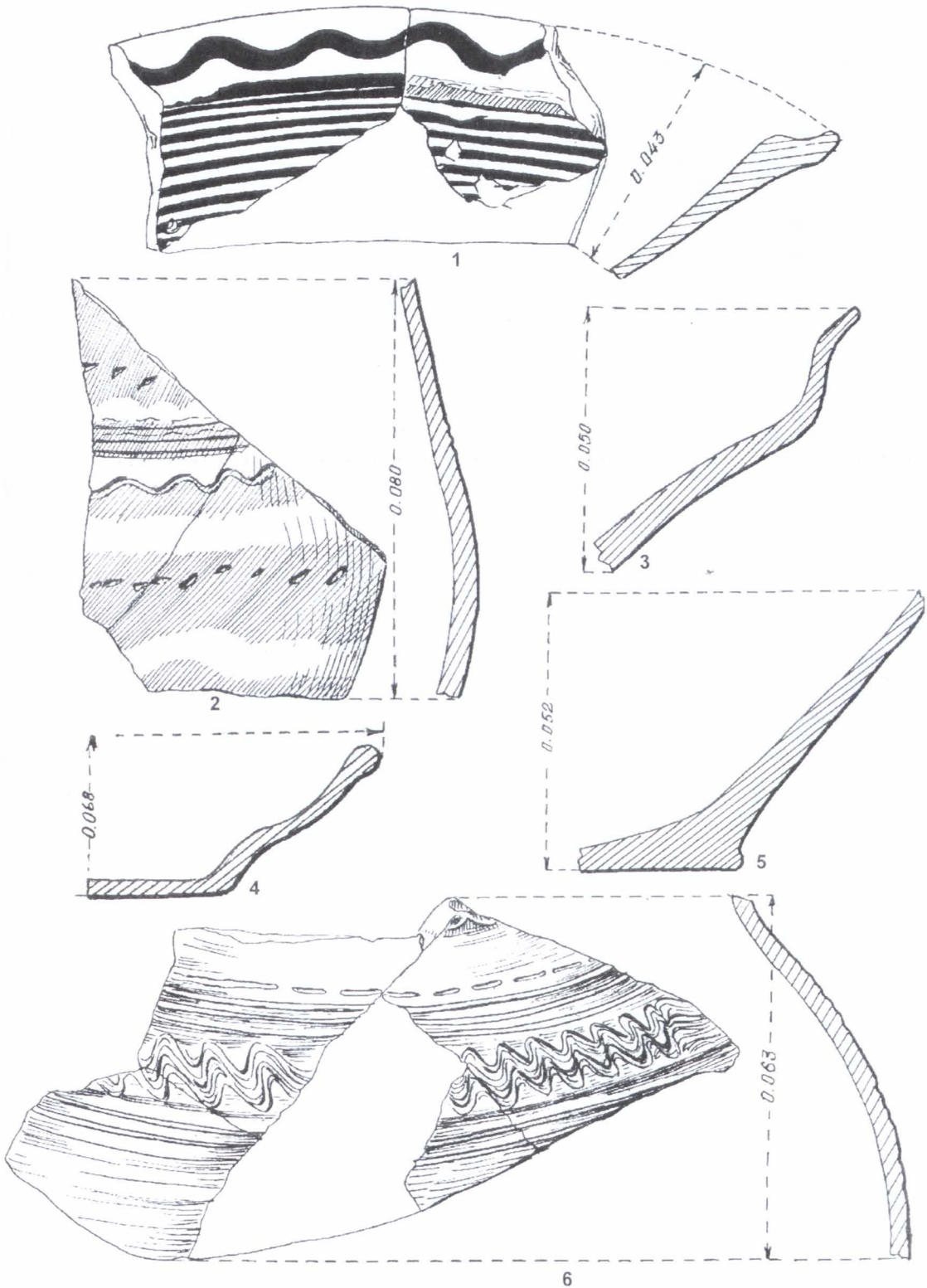

Fig. 125. Hangu-biserică. Fragmente ceramice.

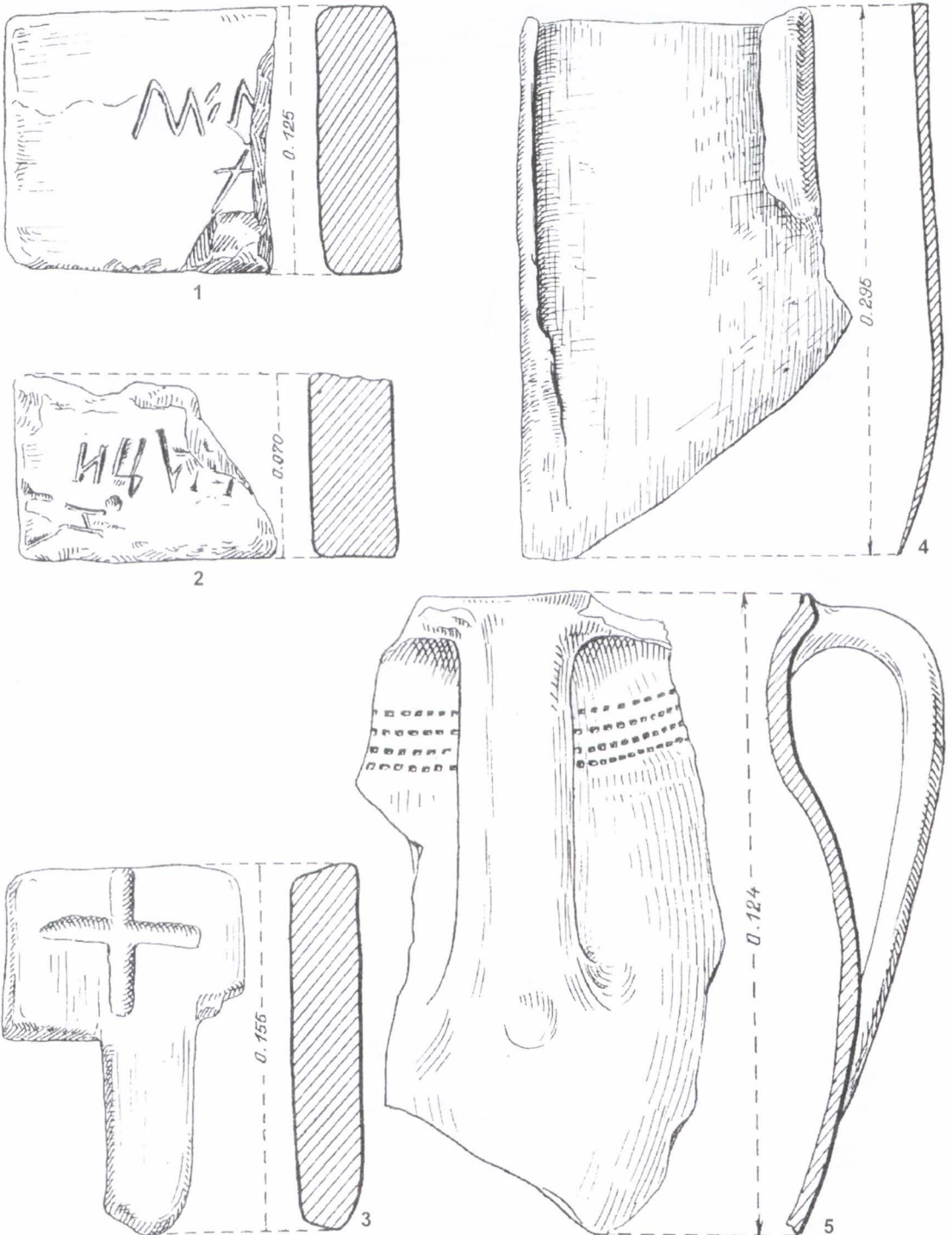

Fig. 126. Hangu-biserică: 1-2, cărămizi fragmentare gravate, descoperite în morminte;
3, cruce de piatră; 4, brăzdar de fier. Izvorul Alb: 5, fragment ceramic din secolul XIX.

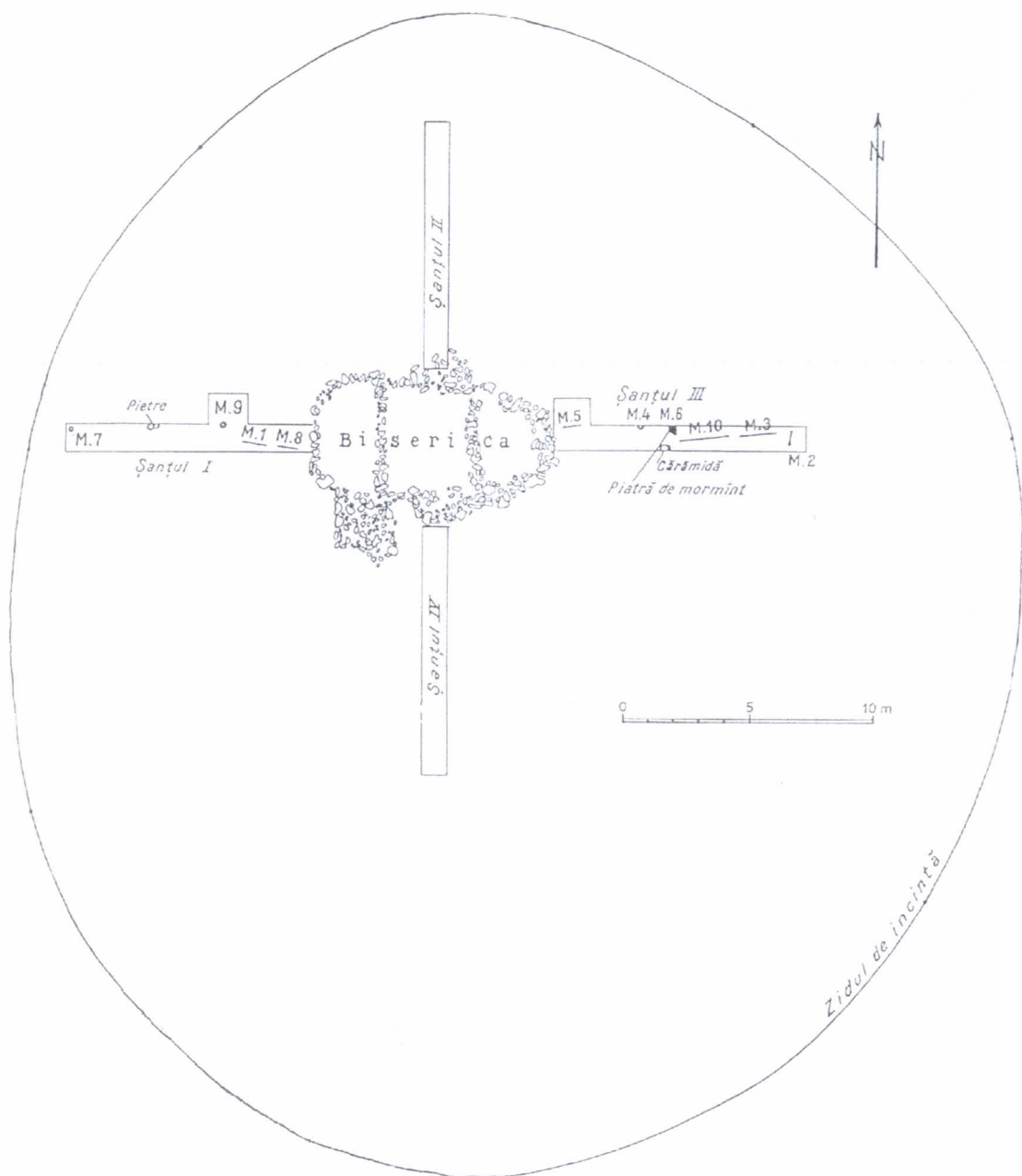

Fig. 127. Izvorul Alb. Planul săpăturilor.

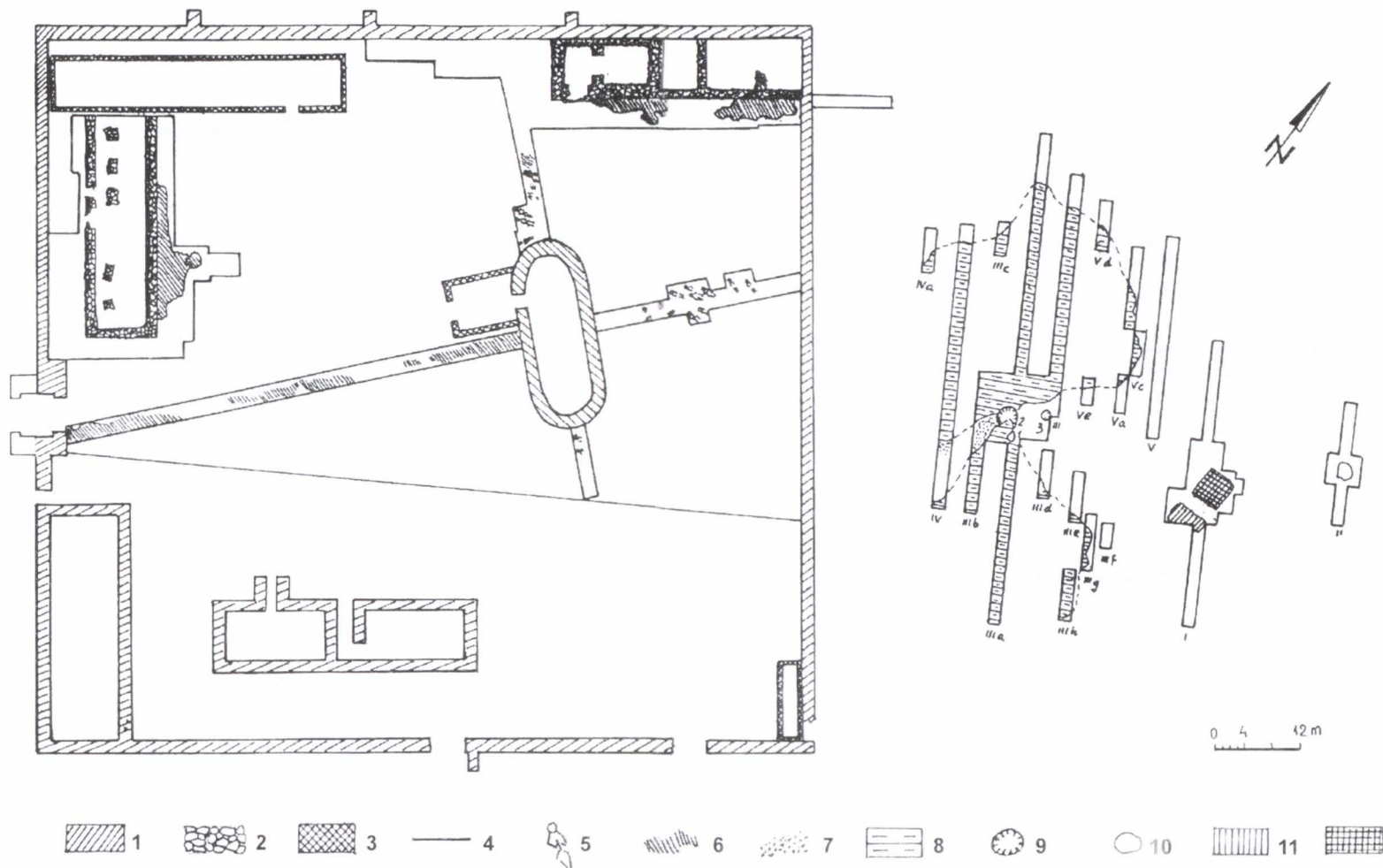

Fig. 128. Buhalnița-zona mănăstirii. Planul general al săpăturilor efectuate în 1954-1956: 1, construcții de zidărie din piatră cu mortar de „var fierbinte” (secolul XVII), cunoscute înainte de efectuarea săpăturilor; 2, idem, descoperite cu ocazia săpăturilor; 3, construcții diverse de dată recentă; 4, gard; 5, mormânt; 6, pavaj din secolele XVII-XVIII; 7, mortar; 8, pietre rămase de la construcția mănăstirii (inceputul secolului XVII); 9, groapă medievală; 10, groapă modernă; 11, groapă destinată aprinderii focului în cuptorul de ars cărămizi; 12, groapa camerii de ardere a cuptorului.

Fig. 129. Buhalnița. Intrarea veche de pe latura de sud-sud-est a zidului de incintă.

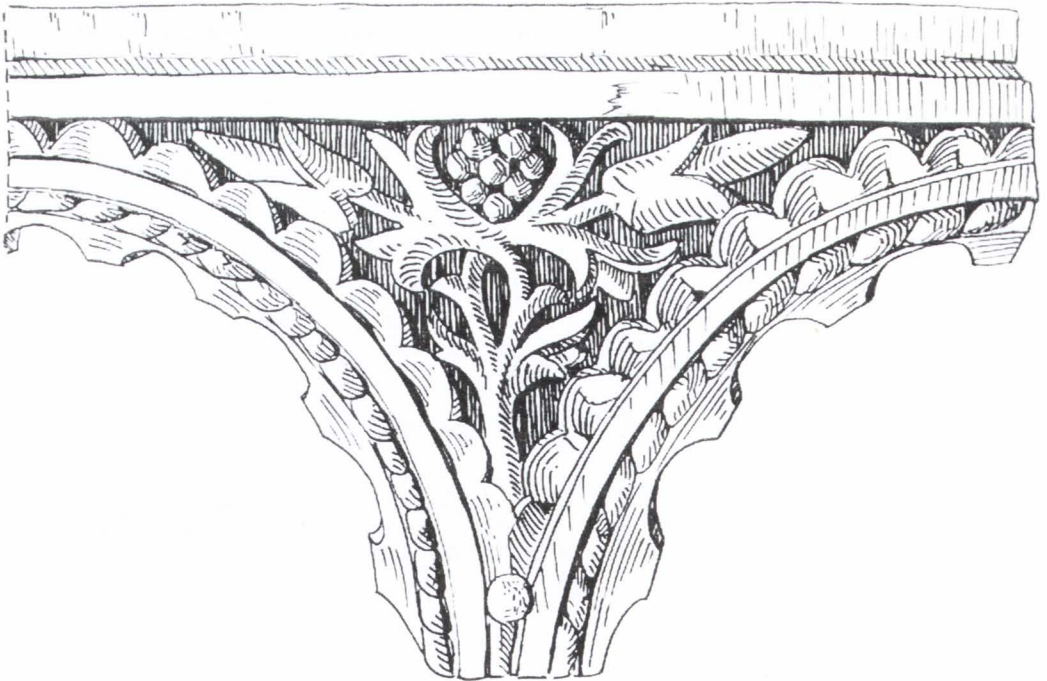
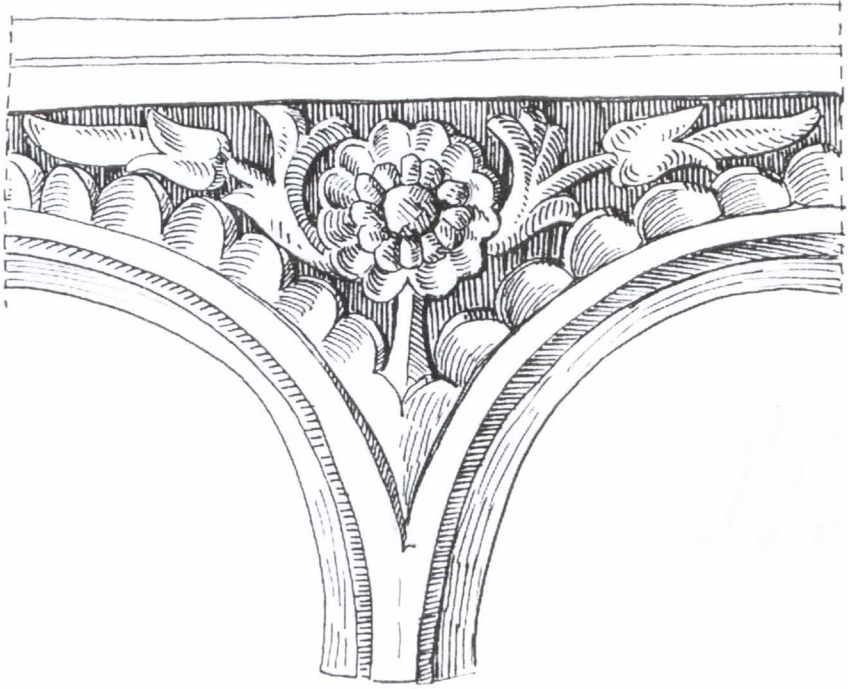

Fig. 130. Buhalnița. Detalii din cadrul vechii catapetesme (sculptură în lemn din secolul XVII).

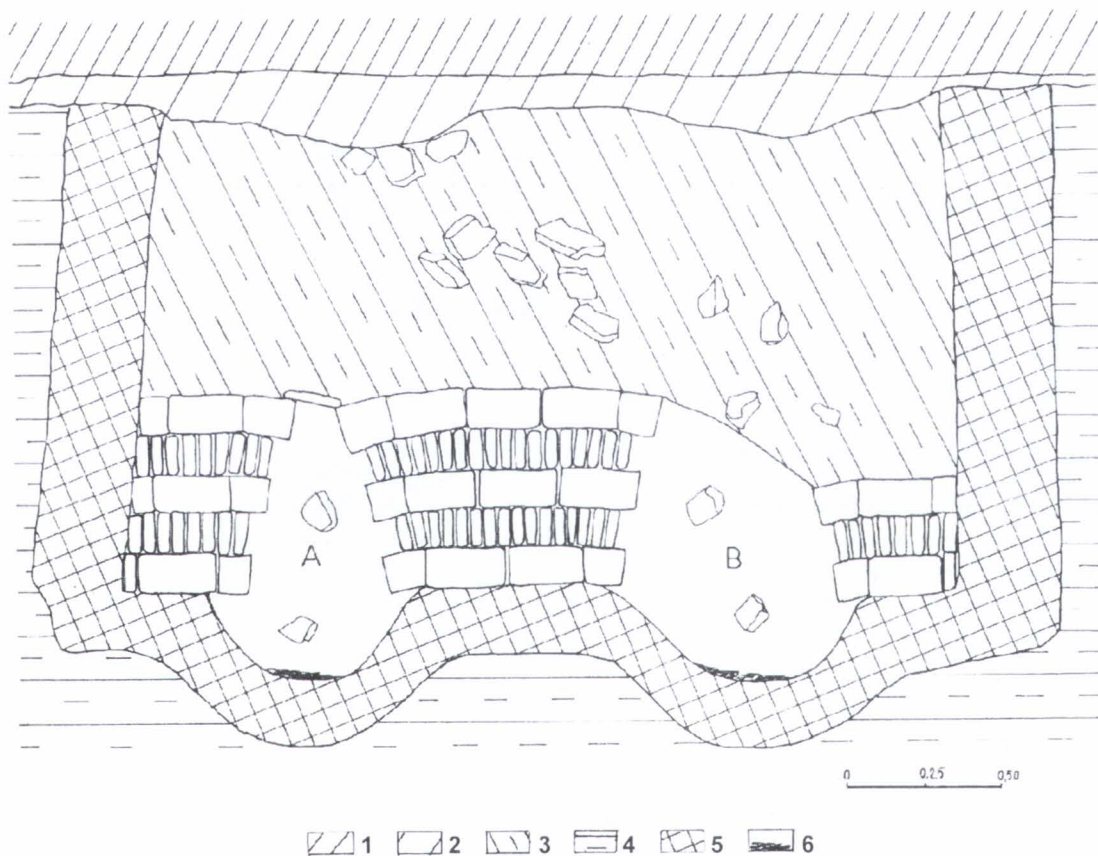

Fig. 131. Buhalnița. Secționare transversală a cuptorului de ars cărămizi: 1, sol negru vegetal; 2, sol aluvionar (pietriș și argilă); 3, balast de cărămizi și aluviuni; 4, strat de pietriș; 5, pământ ars; 6, cenușă și cărbune.

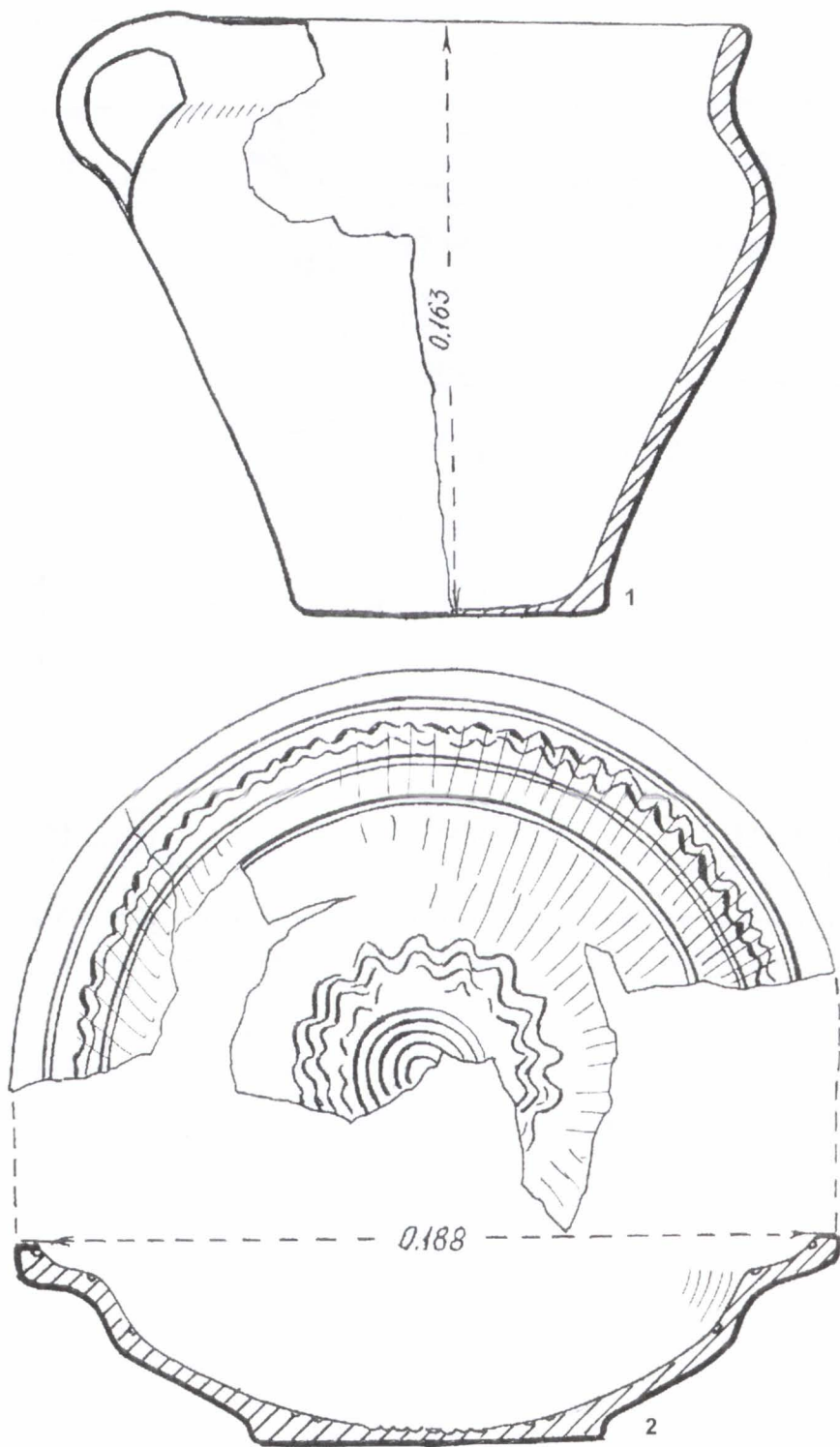

Fig. 132. Buhalnița. Ceramică din secolul XVII.

Fig. 133. „Schitișor”. Pafta de cingătoare de argint, cu emailuri și pietre roșii (1); Buhalnița. Ceramică de import din secolul XVII (2-5).

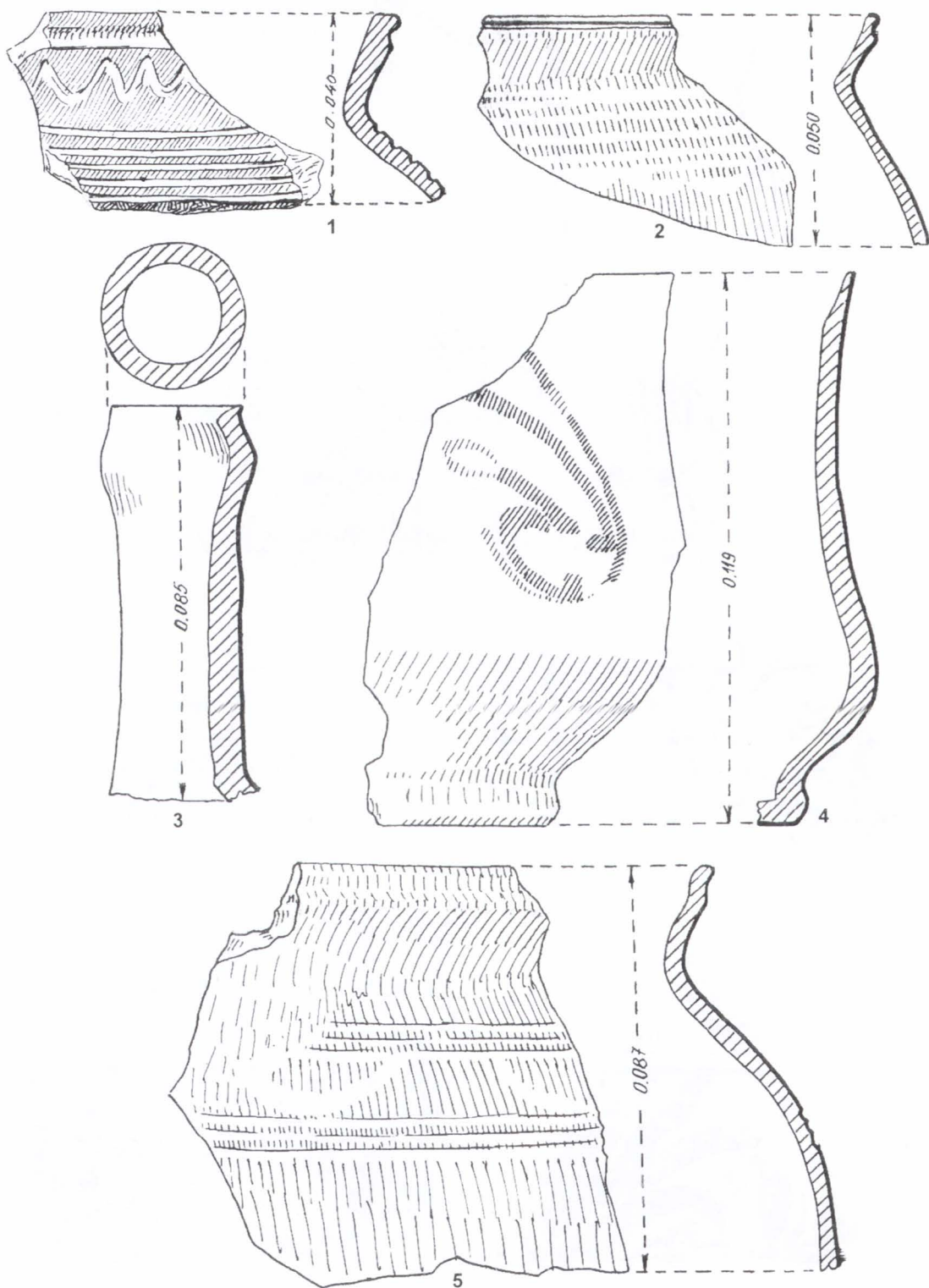

Fig. 134. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolele XVII (2, 5) și XVIII (1, 3-4).

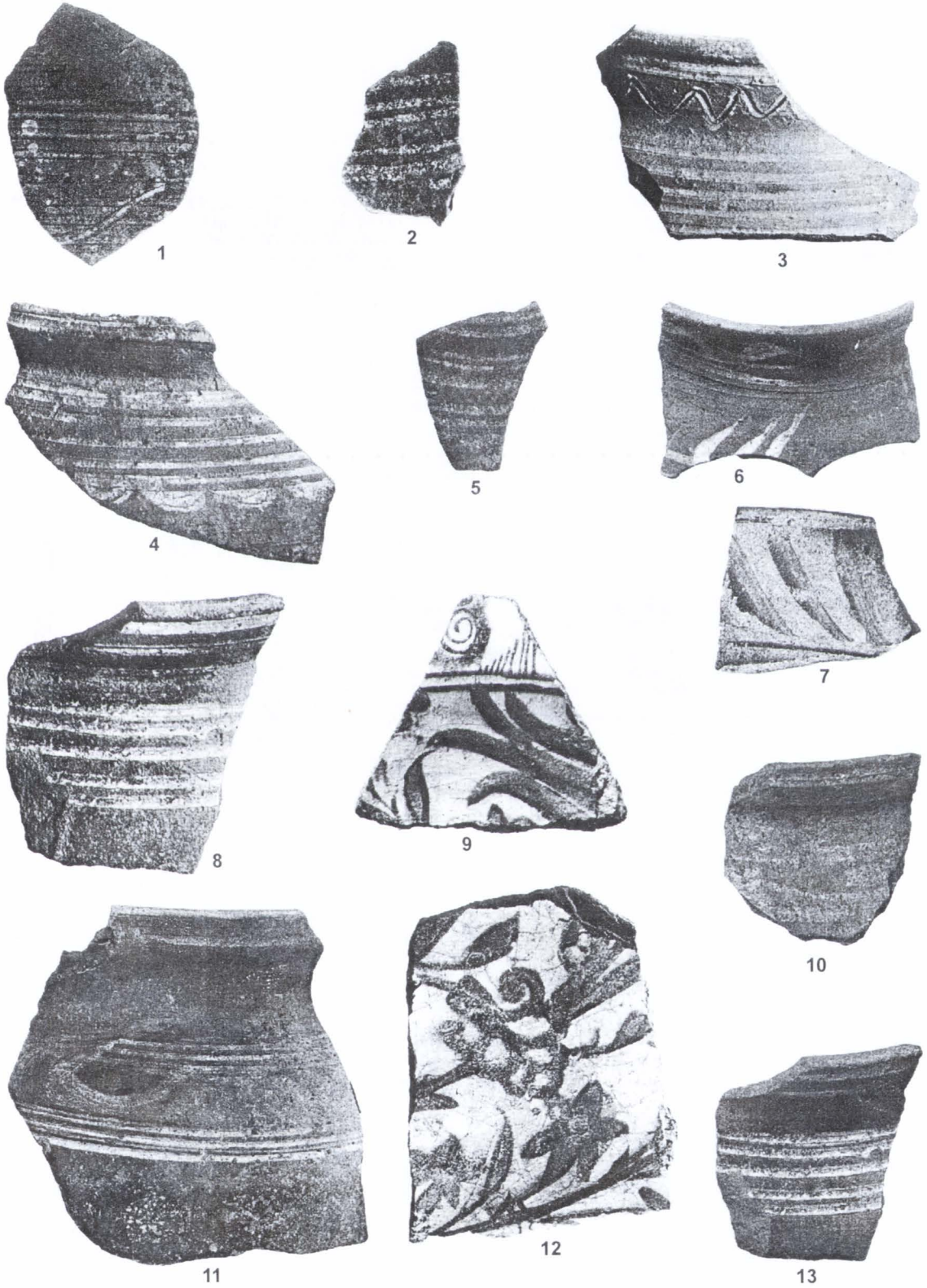

Fig. 135. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolul XVII de factură locală (1-8, 10-11, 13) și din import (9, 12).

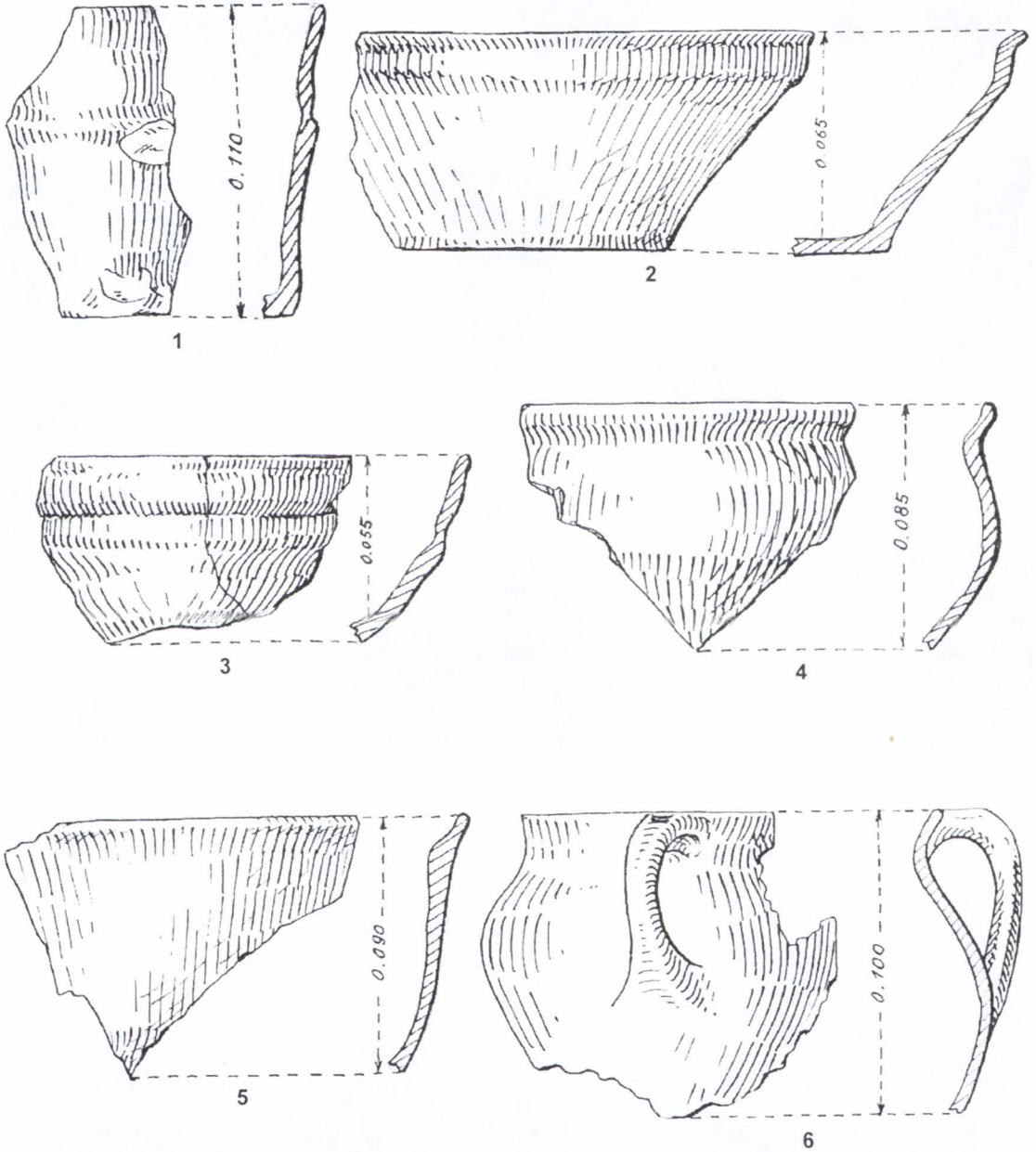

Fig. 136. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolele XVII (2, 4, 6) și XVIII (1, 3, 5).

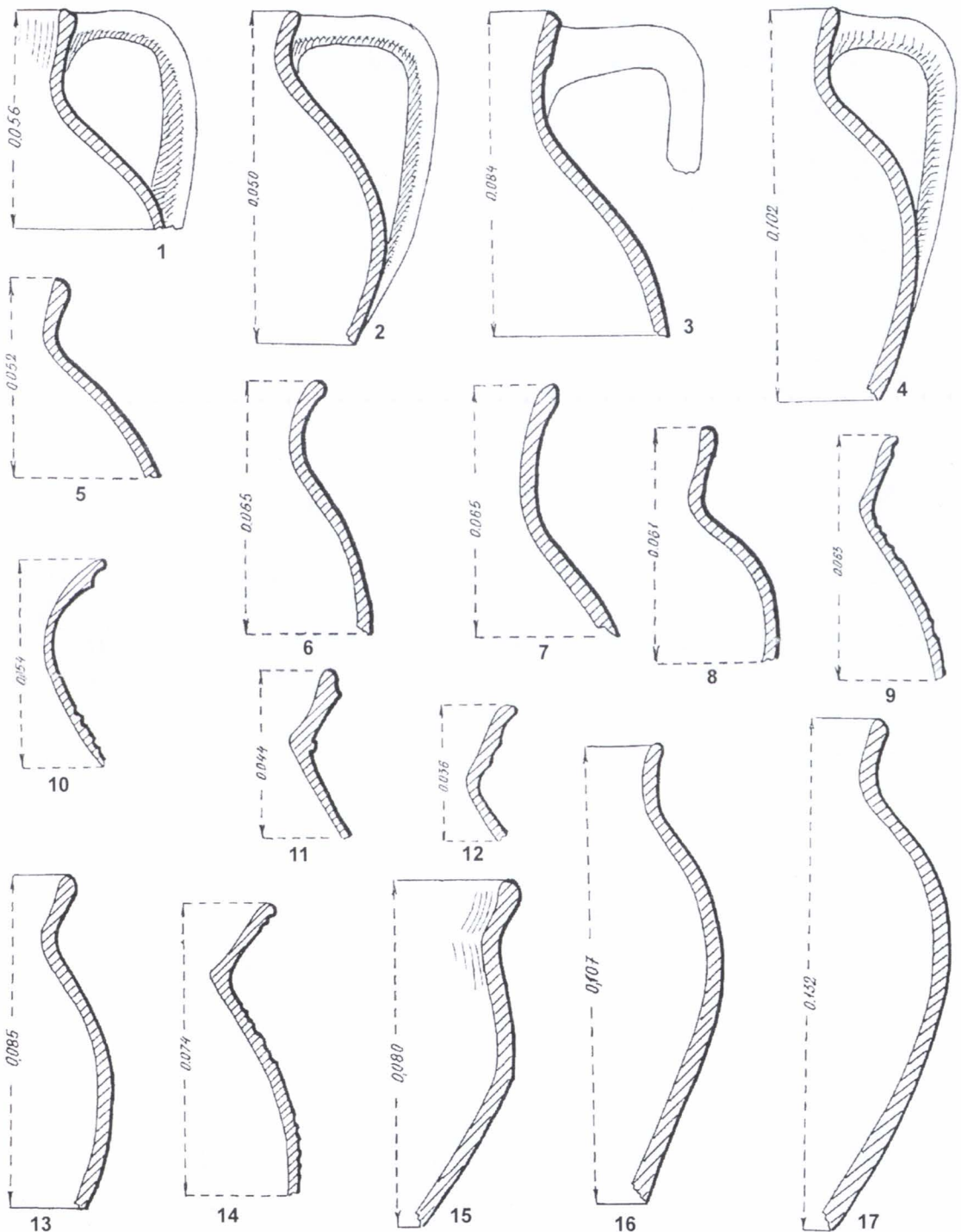

Fig. 137. Buhalnița. Profiluri ceramice din secolul XVII.

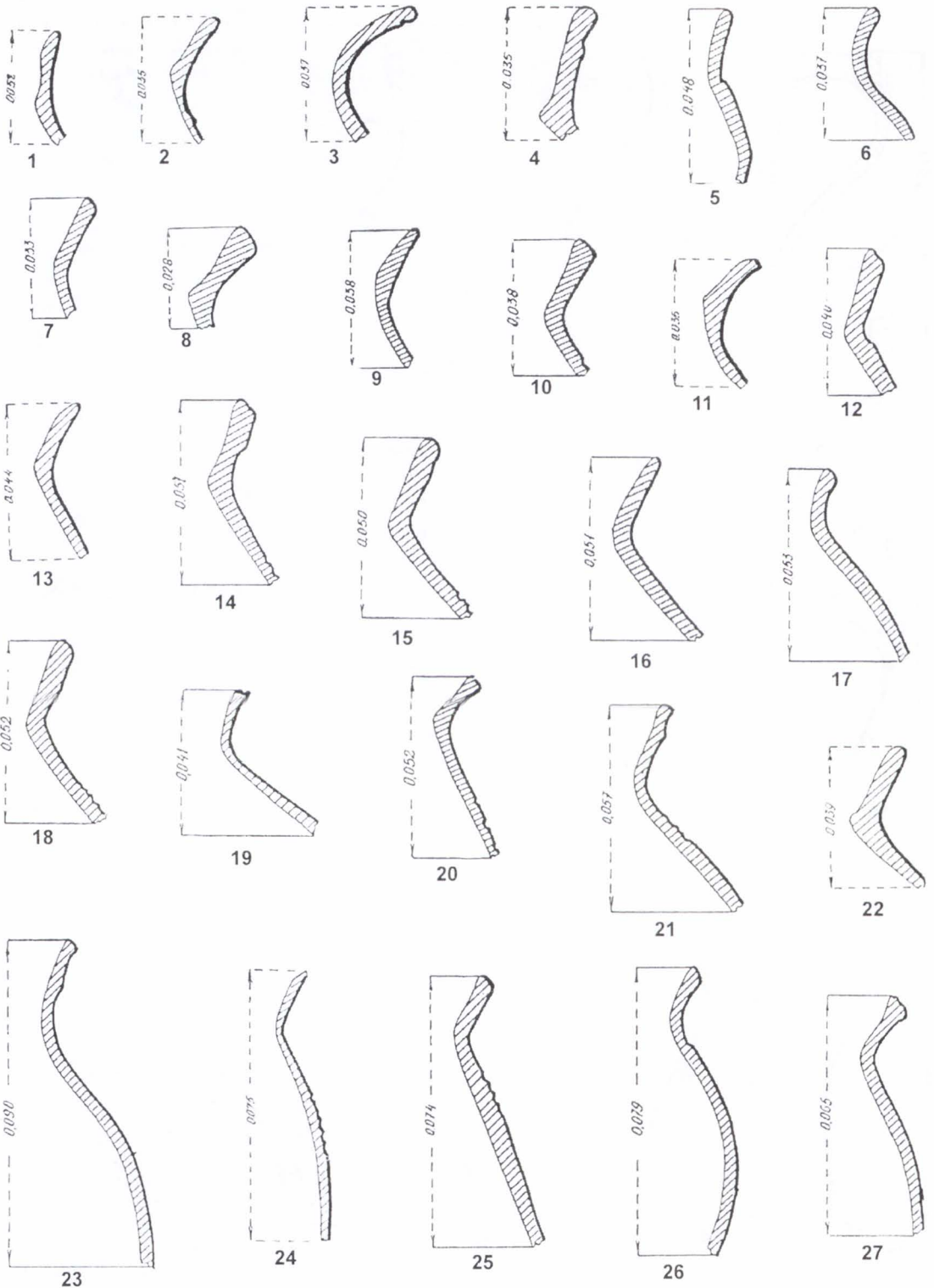

Fig. 138. Buhalnița. Profiluri ceramice din secolele XVII (2, 15, 17, 20-21, 23) și XVIII (1, 3-14, 16, 18-19, 22, 24-27).

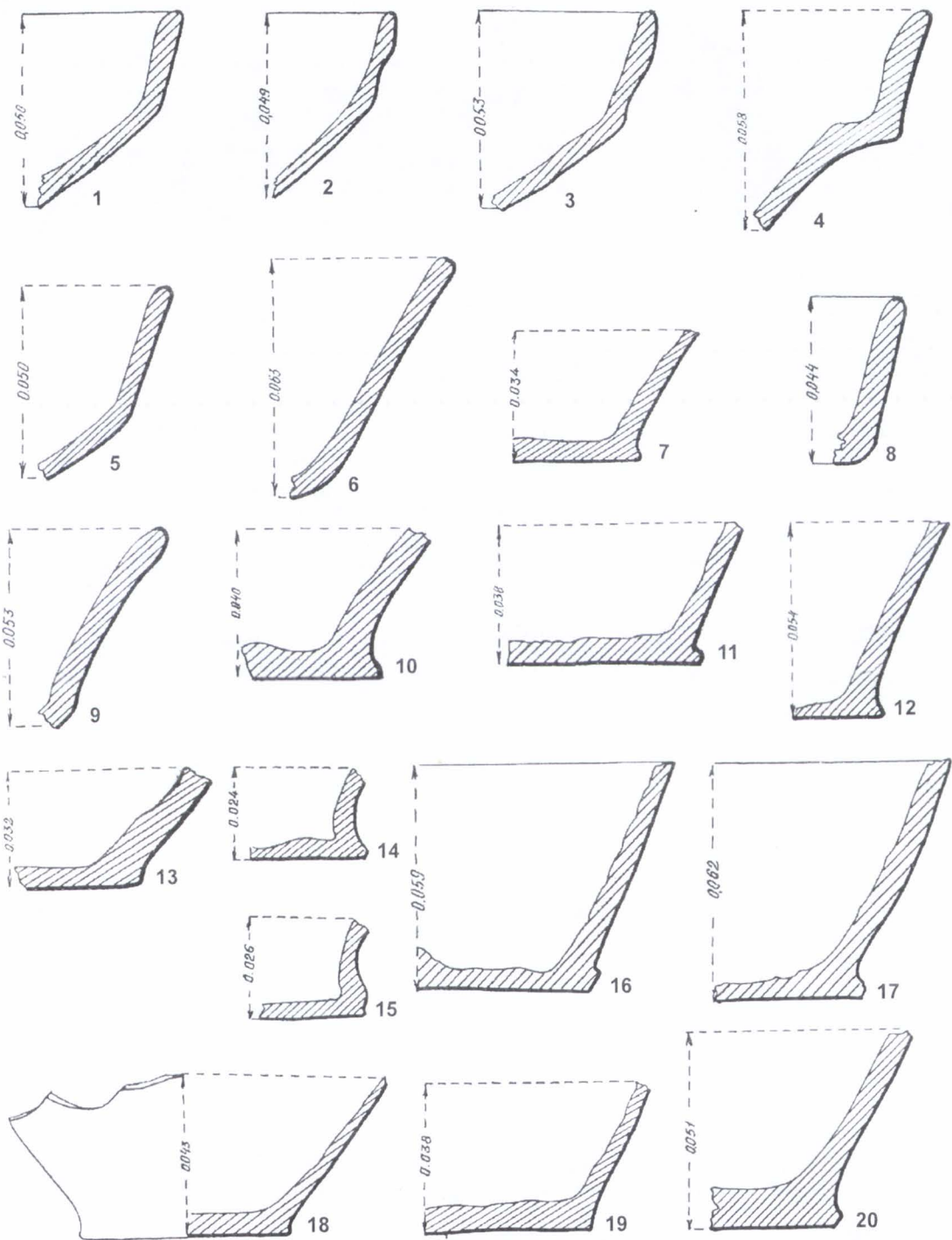

Fig. 139. Buhalnița. Profiluri ceramice din secolele XVII (3, 11, 16-18, 20) și XVIII (1-2, 4-10, 12-15, 19).

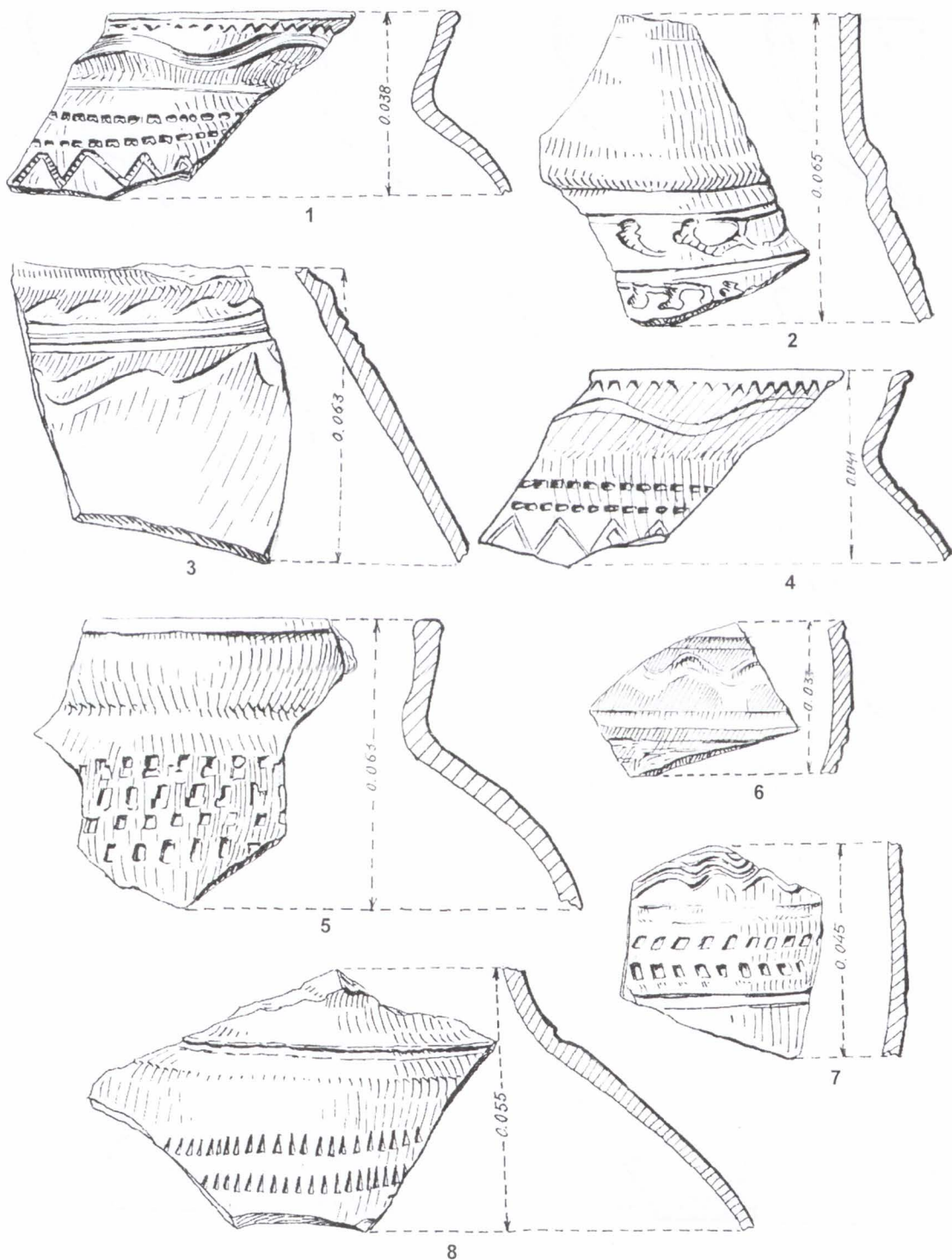

Fig. 140. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolul XVIII.

Fig. 141. Buhalnița. Fragmente de cahle smălțuite din secolul XVII.

Fig. 142. Buhalnița. Fragmente de cahle din secolul XVII.

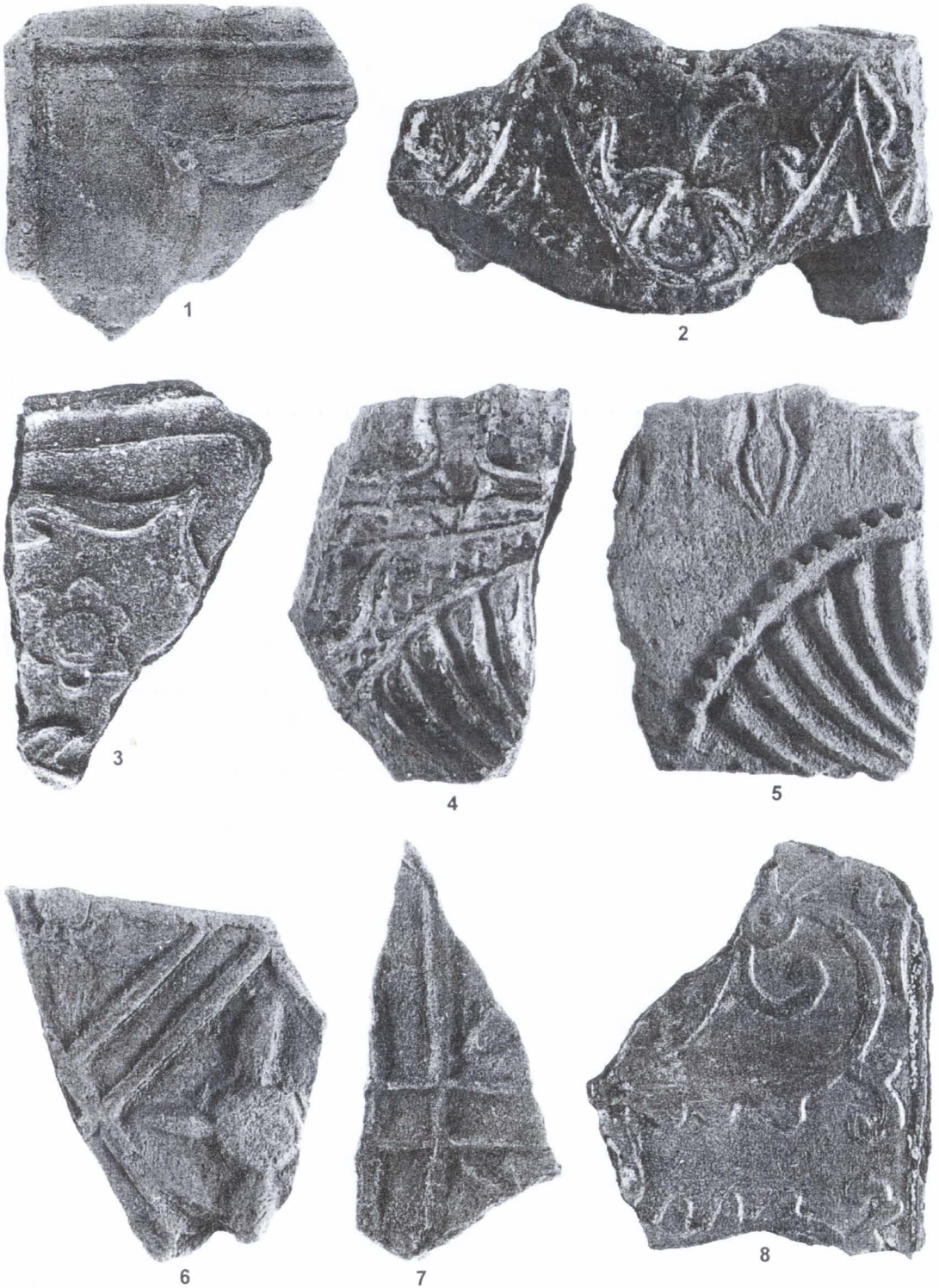

Fig. 143. Buhalnița. Fragmente de cahle din secolul XVII.

Fig. 144. Buhalnița. Fragmente de cahle smălțuite din secolul XVII.

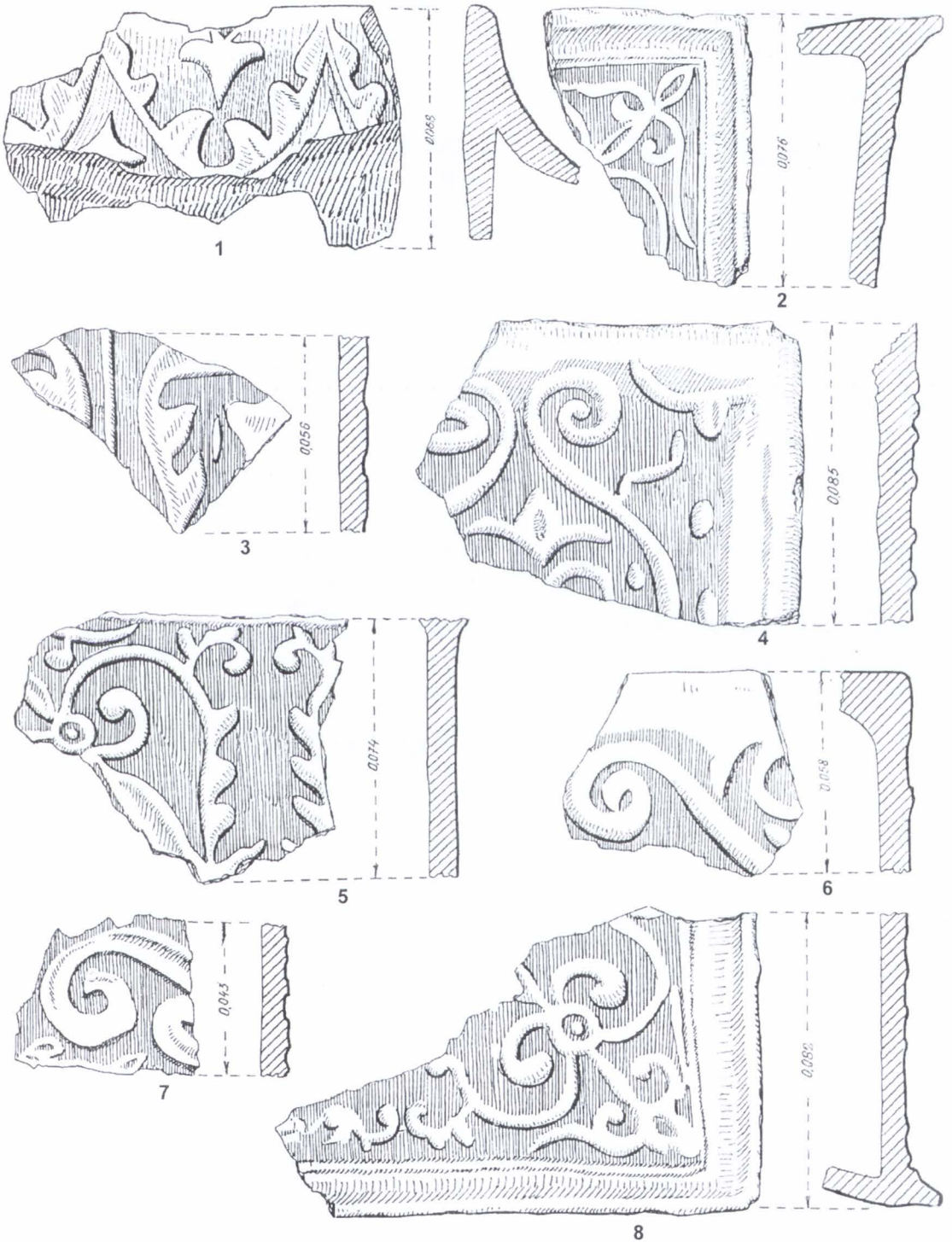

Fig. 145. Buhalnița. Fragmente de cahle smălțuite din secolul XVII.

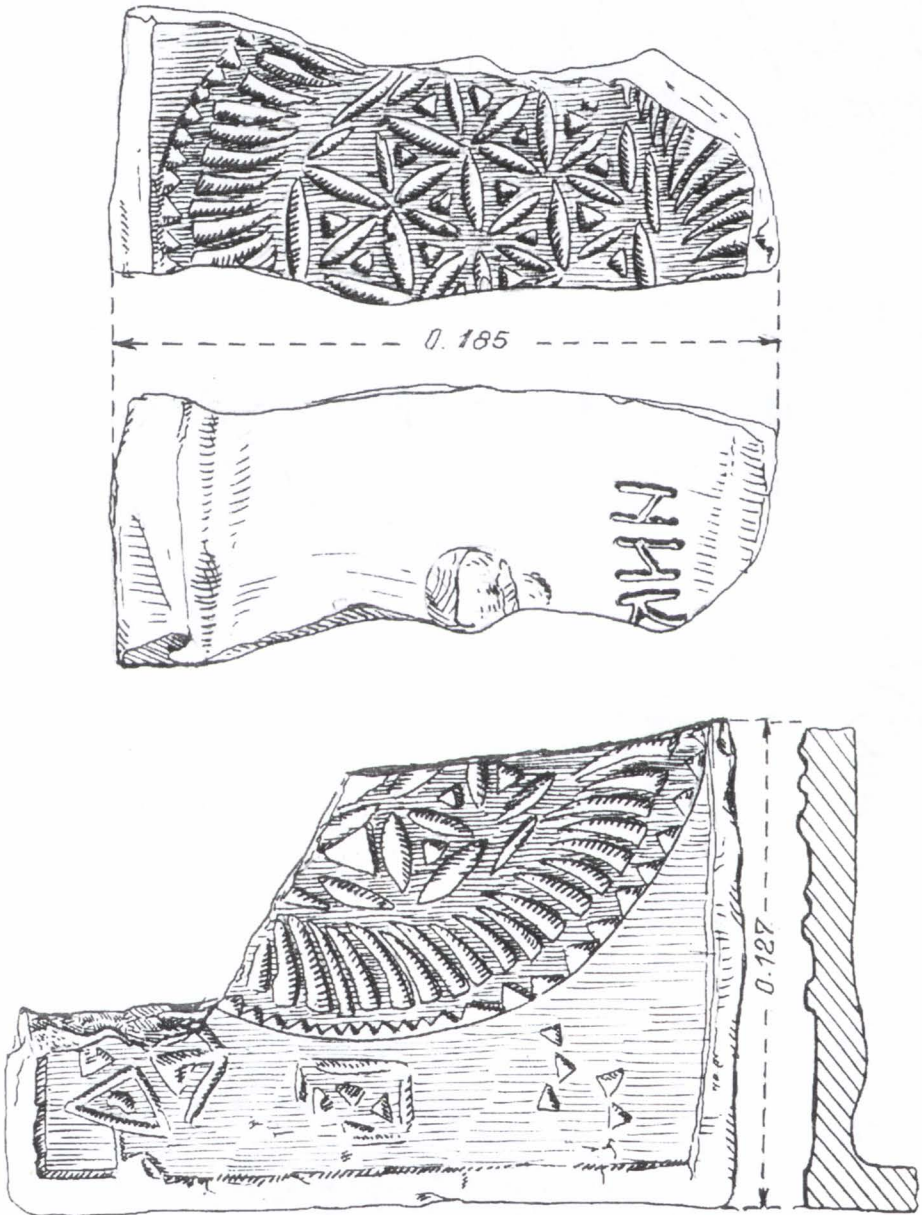
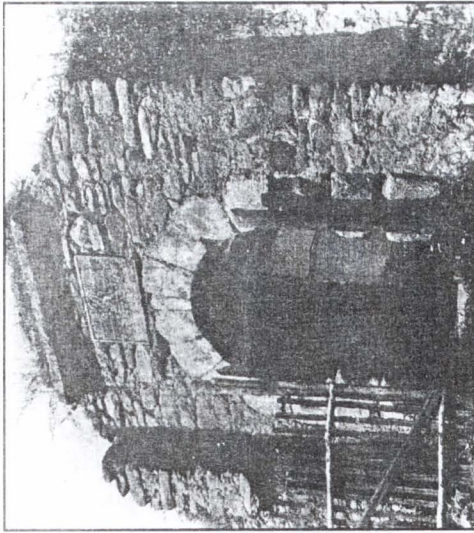

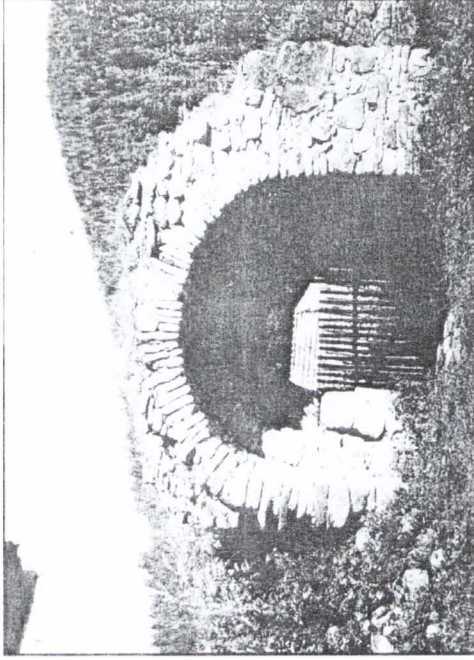
Fig. 146. Buhalnița. Fragmente de cahle din secolul XVII.

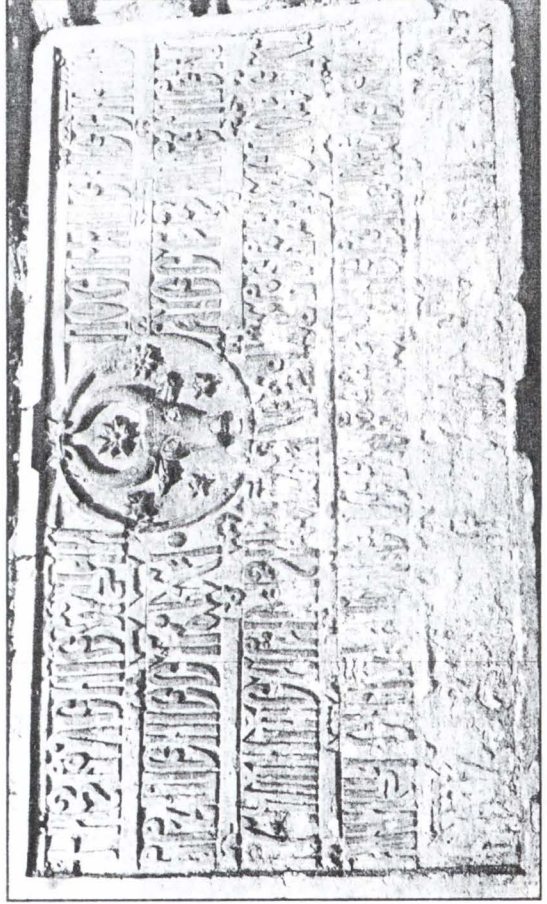
Fig. 147. Monede antice descoperite pe valea Bistriței.

1

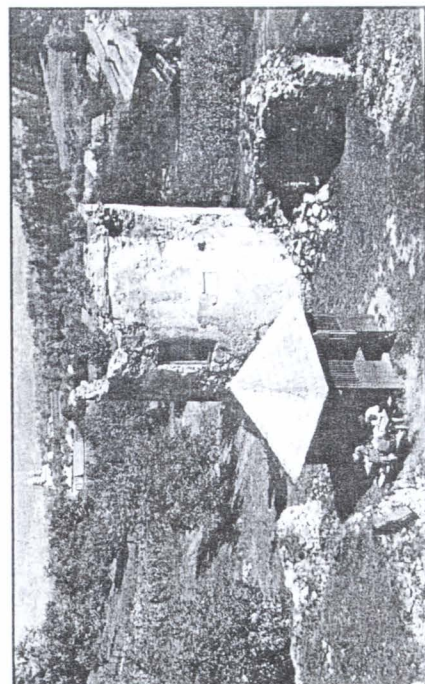

2

3

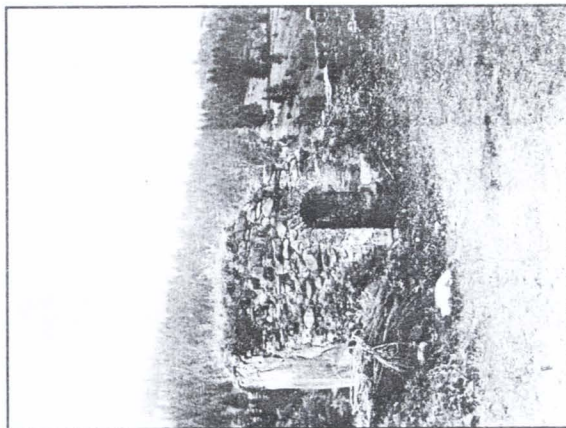
Fig. 148. „Palatul Cnejiilor”: 1, poarta de intrare în incintă (vedere dinspre exterior); 2, idem (vedere dinspre interior); 3, inscripția de la poartă.

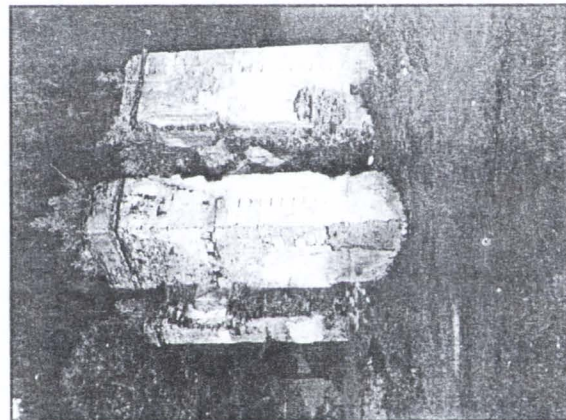
1

2

3

4

5

Fig. 149. „Palatul Cnejiilor”: 1, colțul de nord-est al incintei, cu turnul lui Toderașco; 2, intrarea în beci de pe latura de nord; 3, turnul din colțul de sud-est al incintei; 4, turnul „Domnițelor” (colțul de nord-vest al incintei); 5, detaliu de zidărie la turnul „Domnițelor”.

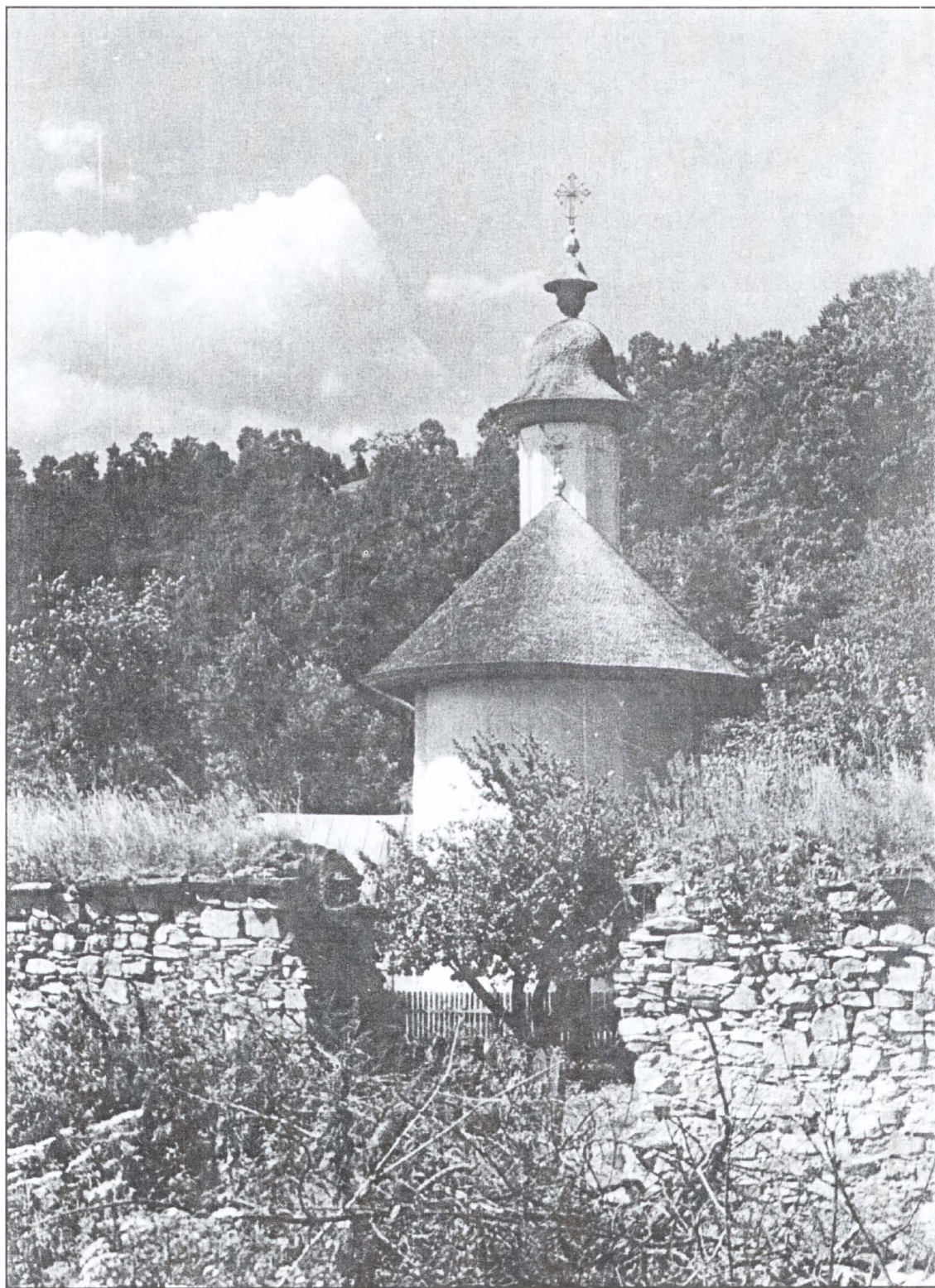

Fig. 150. Biserica din Buhalnița - vedere generală.

Fig. 151. Biserica din Buhalnița și clopotnița.

Fig. 152. Biserica din Buhalnița - vedere dinspre sud-est.

1

2

3

4

5

Fig. 153. Biserica din Coroiu: 1, vedere dinspre sud-est; 2, clopotnița
Biserica din Răpciune: 3, inscripția de pe stâlpul din dreapta ușii; 4, vedere; 5, detaliu din pridvor.

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://muzeu-neamt.ro>

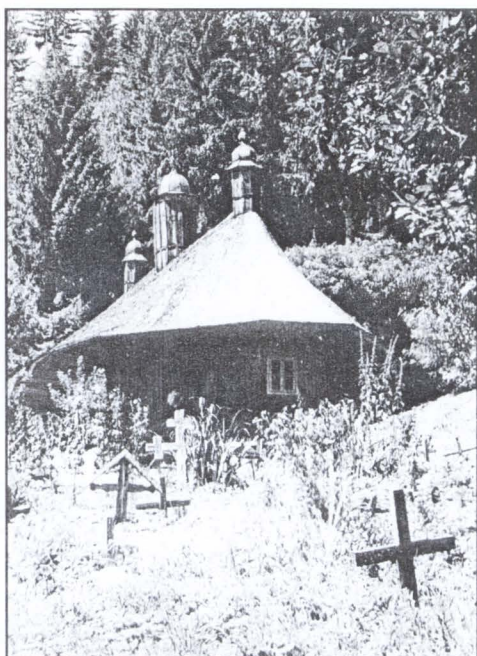

1

2

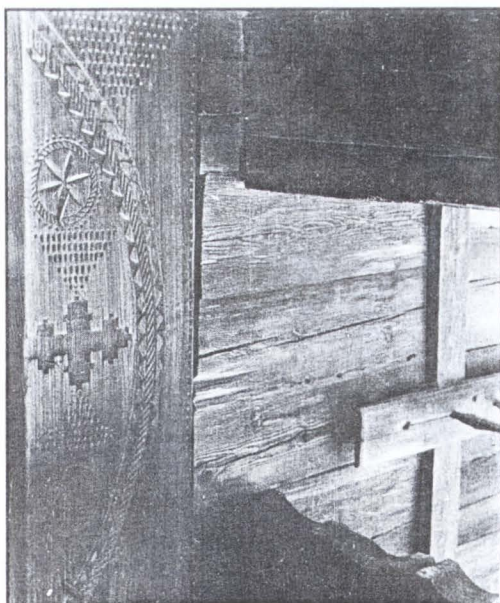
Fig. 154. 1, Tulgheș - biserica de la gura văii Marpotoc. 2, Izvorul Alb - biserica de lemn înainte de dărâmare.

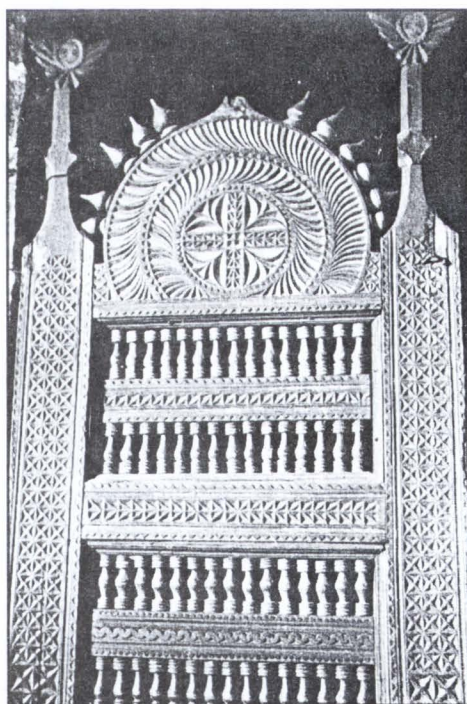
1

2

3

4

Fig. 155. Biserica din Gura Largului - vedere generală (1) și detaliu din colțul pridvorului (2); biserica din Valea Bradului (comuna Bicazul Ardelean) - decorația de la intrare (3); biserica din Răpciune - jilț arhieresc (4).

1

2

3

Fig. 156. Biserica din Gura Largului: 1, icoană a Sfântului Nicolae; 2, icoană redând Buna Vestire; 3, paftalele brâului preotesc din veacul XVIII.

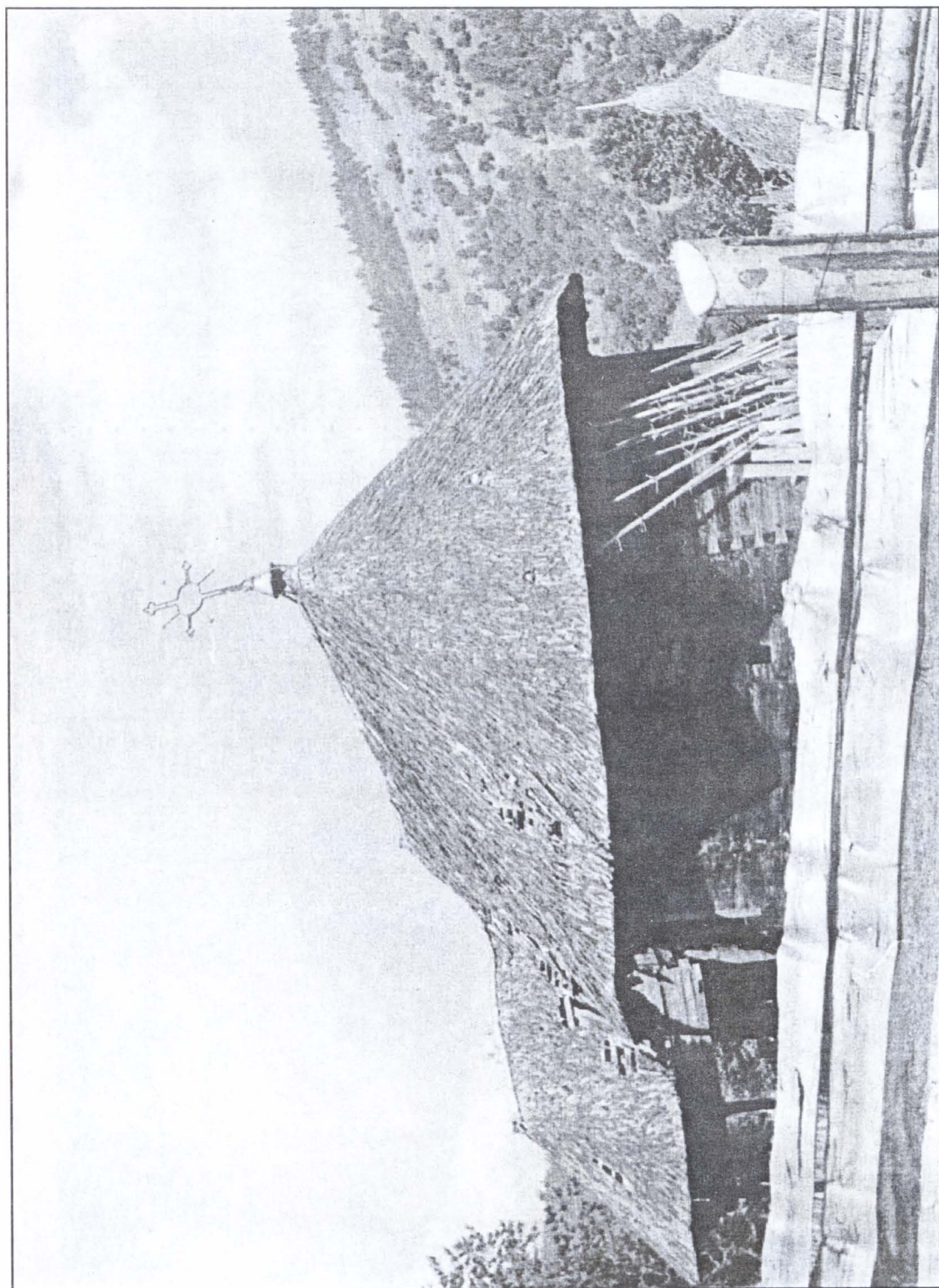

Fig. 157. Biserica din Cârnu.

1

2

3

4

Fig. 158. Biserica din Grințieșu (1); biserica din Galu (2); biserica din Hangu - fresca de la intrare (3); biserica din Bistricioara (4).

1

2

Fig. 159. Biserica din Secu (1); biserica din cimitirul Schitului Durău (2).

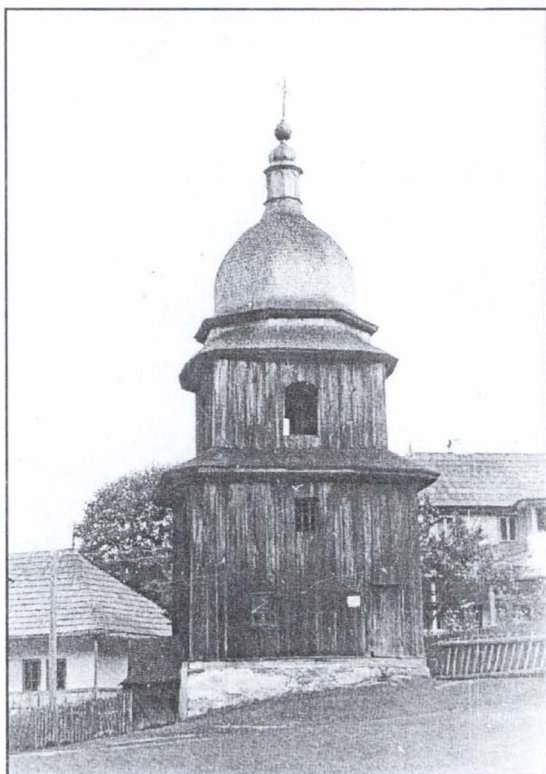

1

2

Fig. 160. Biserica din Boboteni (în prim-plan clopotnița) (1); biserica din Poiana Teiului (2).

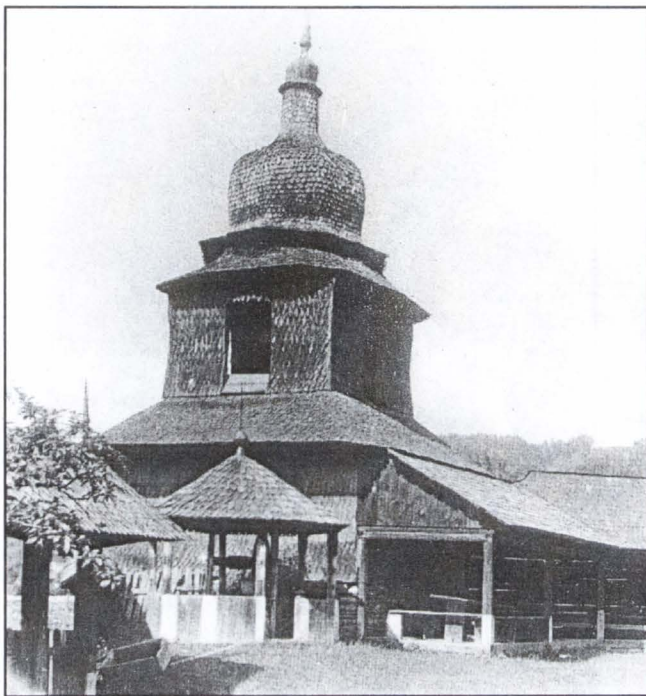

1

2

Fig. 161. Clopotnița bisericii Schitului Durău (1); clopotnița bisericii din Poiana Largu (2).

1

2

Fig. 162. Clopotnița bisericii din Boboteni (1); clopotnița bisericii din Poiana Teiului (2).

INDICE

- Abdul Hamid I 211, 268, 273
Absolon, K. 77
Aera (pârâu) 37
Adrianopol 166
Ahmed III 238, 267, 271, 273
Albu, Neculai 185, 198
Alecsandri, V. 23, 147, 171
Alecsandru 329
Aleškovski, H.N. 143
Alexandrescu, A.D. 20, 258
Alexandria 167, 168, 172, 184, 185, 198
Alexandru Calimachi 184
Alexandru cel Bun 152, 154
Alexandru cel Mare 264
Alexandru Ghica 203
Alexandru Ipsilanti 176, 183, 201, 202
Alexandru Lăpușneanu 154, 158
Alexandru Moruzi 179, 315
Alexandru Șuțu 177
Altanul (munte) 88, 151
Amsterdam 185, 186
Ana 329
Ana Lupu 173
Andrei 203
Andrei, V. 147, 148
Anica 325
Anița Doamna 216, 287
Antioh Cantemir 165-167, 170
Antița 329
Antonie 315
Antonie Ruset 166, 216, 282, 287
Antoninus Pius 264
Anuței, I. 229
Apostol, Z. 198
Ariuşd 85
Armaşul, Toader 169
Arpaşul de Sus 143
Aronescu, Vasile 161
Arvinte, V. 151, 152
Asachi, Gh. 23, 146, 147, 152
Asia Mică 258
Atanasie 199
Atanasiu, I. 30
Ața (pârâu) 149
Audia (pârâu) 19, 49
Audia (sat) 31, 32, 36, 54, 67, 69, 70, 73, 92-98, 100, 101, 103-106, 108, 110, 111, 114-117, 120, 121, 151, 153, 174, 187, 338.
Austria 72, 265, 267, 273
Avram sîn Zeilic 194
Babadag 150
Bacău (județ) 72
Bacău (oraș) 27, 149, 150, 294
Badea, L. 41
Bader, T. 91
Bahlui (râu) 17
Baia 153
Baia de Fier 67, 69
Balcani (munți) 127, 152
Balica, hatman 160
Baloșu, Toader 317
Balș, Gh. 148, 162, 165, 213, 249, 282, 292, 293, 299, 300
Balș, Lupu 185, 198, 199
Balș, Șt. 13, 173, 214
Balș, Teodor 183, 188
Baltă, Gheorghe 293
Banat 18, 70, 77
Bandini, M. 20, 146
Banu, Fl. 128
Batariuc, P.V. 20
Bauer, F.G. (= Bawr, F.G.) 147, 186
Bayer, I. 72
Băile Herculane 69
Bălan, Ecaterina 312
Bălan, Ion 312
Bălăneasa, Catrina 314
Băloșești 145
Bălțătești 155, 159-161, 165, 167-169, 176, 184, 189, 190, 194, 200
Bălți 60
Băncilă, I. 31-33, 52, 118
Bănulescu, Gavriil 297

- Bărbulescu, C. 12
 Bârlad (oraș) 170
 Bârlad (râu) 27
 Bâta Doamnei 85, 87, 142
 Bâta Savului 118
 Berbecaru, C. 303
 Berciu, D. 16, 18, 143
 Berechet, Șt. 173
 Berlescu, N. 128
 Bezviconi, Gh. 146, 178
 Bibikova, V.I. 126
 Bicaz (depresiune) 28
 Bicaz (localitate) 11-14, 16, 21, 23-26, 28-30, 32, 43-46, 58, 83, 86, 88, 90, 121, 145, 149, 150, 162, 174, 184, 186-188, 204, 247, 249, 263, 264, 303, 341, 345, 354
 Bicaz (pârâu) 27, 34, 35, 42, 43, 48, 152, 159
 Bicaz Chei-„Bardosu” 78-80, 120
 Bicazu Ardelean 118, 159, 162, 308, 309, 311, 323, 334, 336, 351, 499
 Bicsad 68
 Bilbor (depresiune) 28
 Bilbor (pârâu) 149
 Bistra 31, 149
 Bistricioara (pas) 197, 418
 Bistricioara (pârâu) 27, 30, 33-37, 39, 42-44, 48, 52, 54, 59-61, 87, 106, 120, 149, 153, 312
 Bistricioara (sat) 31, 47, 49, 53, 74, 91, 93, 100, 118, 124, 127, 153, 172, 174, 177, 186-188, 302, 306, 308, 309, 322, 325, 326, 333-336, 338, 348, 351, 502
 Bistricioara-„Lutărie” 14, 58, 59, 63, 65, 66, 68-70, 72, 73, 75, 76, 91, 93, 96, 107, 115, 116, 126, 345, 346, 348, 360-372, 491
 Bistrița (munte) 28, 29, 167
 Bistrița (râu) 11-15, 20, 21, 23, 25-30, 32-45, 48-50, 53-55, 58-66, 70-73, 75-77, 82, 83, 85-90, 96-98, 101, 106, 111-113, 117, 118, 120, 122, 124, 127, 145-153, 155, 158, 159, 161, 162, 164-166, 172, 174-179, 182, 184-187, 189-191, 197, 199, 201, 203-205, 207-210, 212, 213, 221, 223, 225, 229, 235, 240, 241, 245, 246, 263-266, 281, 282, 291, 301, 303, 305, 306, 309, 311, 321, 334, 336-338, 341, 342, 345, 351, 354, 357, 358, 491.
 Bistrița (sat) 118, 153, 178, 192, 199
 Bitiri, M. 69, 72, 78, 91, 97, 101, 112
 Bivolul (munte) 31, 34
 Blaj 203
 Blăgești 296
 Boboești 196
 Boboteni (= Fundul Hangului) 54, 174, 175, 187, 330, 331, 333-335, 338, 351
 Bocănceni (pârâu) 83, 133
 Bodescu, N. 329
 Bodeștii Precistei 336
 Boemia 163
 Boessneck, J. 126
 „Bofu” 58, 63, 65, 100, 122-124, 348, 417
 „Bofu Mare” 42, 75, 97, 345, 346, 355, 505
 „Bofu Mic” 14, 19, 73-77, 86, 97, 98, 100, 101, 346, 373-380
 Bogdan, I. 153, 178
 Bogdan, vornic 167
 Boghaz 150
 Boinești 69, 72
 Boiștea (deal; obcină) 34, 160, 212, 222
 Bojoi, I. 11
 Bolātu (pârâu) 49
 Bold, Em. 141, 204, 257, 259
 Bolomey, Al. 106, 127
 Bolomey, P. 127
 Bolotău 151
 Bolșaia Akarja 77
 Borca (pârâu) 33
 Borca (= Borcea) (sat) 152, 303
 Boriskovsky, P.I. 24, 72, 77
 Boroneanț, V. 70
 Borsec (depresiune) 28
 Borsec (sat) 27, 47, 60
 Borzești 202
 Botești 87
 Botoșani (judet) 57
 Botoșani (oraș) 60
 Boțârlău 151
 Bouchud, J. 127
 Boul 186
 Bouquet 23
 Bozieni 299
 Brad (pârâu) 159, 208
 Brandenburg 272
 Braniște 332
 Brașov 24, 152, 341
 Brașovanul, Dumitrache 324
 Brădițel (deal) 86
 Brădițel (sat) 249
 Brănești 206
 Brășăuți 155
 Brătulești 155, 161, 162
 Brâncoveanu, Safa 297
 Brânzeni (pârâu) 32, 54
 Breuil, H. 72
 Broșteni 43-46, 52, 60, 203, 249, 303, 309-311, 321, 334

- Brudiu, M. 101, 105, 106, 112, 113, 120
 Buba (pârâu) 60
 Buba Hangului (deal) 31
 Buciuiești 299
 Bucovina 189
 București 11, 13, 14, 21, 23, 24, 58, 173, 188,
 203, 207, 229, 263, 282, 286, 293, 302,
 304, 310, 337, 341
 Bucurul Verde (munte) 149
 Bucurul Verde (pârâu) 149
 Buda-„Dealul Viei” 72, 127
 Budacu (munte) 33, 50, 51
 Budapesta (= Buda) 24, 324, 328
 Budești 299
 Budko, V.D. 79
 Bugeac (= Bugeag) 150, 170
 Buhalnița (pârâu) 36, 38, 40, 43, 90, 249, 291
 Buhalnița (sat) 19-21, 32, 37, 47, 53, 54, 89, 147,
 152, 159, 162, 165, 169, 173, 184-186,
 188, 193, 194, 197, 198, 200, 204, 207,
 208, 210, 239, 247, 249, 251, 254-262,
 266, 269, 291, 350, 351, 478-490, 494-496
 Buhuș, hatman 169
 Buhuș, Neculai 163
 Buhuși 27
 Bulat, T.G. 156
 Bulgaria 67
 Burebista 87
 Burlacu, Al. 97
 Bușmei (munte) 166
 Bușmei (sat) 180, 182, 183
 Buta, I. 286
 Buzău (oraș) 203, 282
 Buzău (râu) 64
 Buzdugan, C. 72
 Buzunc, Iosif 203

 Cadobești 183
 Calimachi, Scarlat-Alexandru 183
 Calinic 284
 Calu (județul Maramureș) 151
 Calu (județul Neamț) 87, 88, 141, 151, 155
 Calu-„Horodiște” 87
 Camena 150
 Cantacuzino, Alexandra 287
 Cantacuzino, Casandra 329
 Cantacuzino, Dumitrașco 166
 Cantacuzino, Gheorghe (fiul) 184, 201, 202,
 284, 304
 Cantacuzino, Gheorghe (tatăl) 175, 176, 183,
 184, 202
 Cantacuzino, Grigore 202
 Cantacuzino, Ileana (= Cantacuzino, Elena) 304
 Cantacuzino, Ilie 167-169
 Cantacuzino, Ioniță 168, 177, 187, 190
 Cantacuzino, Iordache 159, 160, 168, 190
 Cantacuzino, Leon 202
 Cantacuzino, Manolache 329
 Cantacuzino, Maria 167, 329
 Cantacuzino, Matei 183, 201, 304
 Cantacuzino, Mihail 184, 202
 Cantacuzino, Neculai 184, 202
 Cantacuzino, Olga 184
 Cantacuzino, Paraschiva 329
 Cantacuzino, Polheric 329
 Cantacuzino-Callimach, Ralu 183, 189, 190,
 201, 304
 Cantacuzino, Șerban 166
 Cantacuzino, Toader 166, 167
 Cantacuzino, Toderășco (= Cantacuzino,
 Todirașco) 165, 166, 216
 Cantacuzino, Toma 167
 Cantacuzino, Vasilie 329
 Caramlău 151
 Carol I de Gonzagua 210
 Carol XI 265, 272
 Carpați (munți) 42, 50, 60, 85, 88, 90, 149, 254, 309
 Carpații Orientali (= Carpații Răsăriteni) 20, 27,
 29, 35, 52, 77, 78, 81, 83, 85, 151
 Cașin (depresiune) 60
 Cazimir IV 265
 Călimani (munte) 28, 120
 Călinescu, R. 51
 Călugăreni (pârâu) 39
 Călugăreni (sat) 31, 36, 39, 174, 186, 324, 331-334
 Căpitanu, V. 72, 78, 97, 101, 105, 112, 113, 120, 121
 Căpșuni (pârâu) 40
 Căcata 169
 Căcăceni 160
 Câmpia Rusă 72
 Câmpul lui Dragoș 151
 Câmpulung Moldovenesc (= Câmpulung) 60,
 156, 169
 Cărlibaba 60
 Cărligi 299
 Cârnu (= Kırno) 32, 36-38, 40, 43, 61, 162, 186,
 188, 189, 247, 248, 315, 317, 318, 320,
 322, 334, 336, 337, 351, 501
 Ceahlăeni 152, 155
 Ceahlău (munte) 28-31, 33-35, 48-51, 59-61, 66,
 82, 83, 86, 100, 105, 112, 116, 117, 145-
 147, 150-152, 154, 158-160, 162, 164,
 165, 170, 181, 204, 282, 284, 297, 305,
 327, 329, 349, 358, 418, 436

- Ceahlău (sat) 13, 15, 24, 25, 36, 37, 39, 53, 58, 59, 63, 65, 73, 80-82, 86, 97, 105, 106, 121, 122, 125, 127, 147, 204, 212, 345, 348
- Ceahlău-„Gura Bistricioarei” 122, 124
- Ceahlău-„La Hăineală” 118
- Ceahlău-„Lutărie” 15, 63, 65, 66, 74, 112, 122, 124, 125, 345, 348, 357, 418
- Ceahlău-„Polița Cremenîșului” 59, 120
- Ceahlău-„Scaune” 16, 58, 59, 78-80, 82, 84, 117, 118, 120, 347, 348, 408-416
- Ceahlău-„Schit” 20
- Ceahlău-„Schitșor” 16
- Cehia 67, 72
- Cehoslovacia 143
- Cerebuc (munte) 34
- Cerebuc (sat) 147, 149, 316, 337
- Cetatea Altanului 19, 88
- Cetatea Neamțului 153-155, 158, 161-164, 166, 169, 206
- „Cetățica” 16, 19, 39, 58, 60, 61, 63, 65, 66, 74, 101, 112, 345, 355, 357, 380-386
- „Cetățica I” 14, 16, 62, 63, 65-67, 71, 73-75, 101, 105, 346
- „Cetățica II” 15, 16, 63, 105
- „Cetățica III” 15
- „Cetățica IV” 15
- „Cetățica V” 15
- „Cetățuia” 170
- Charleville 210
- Cheia 69
- Chelcea, I. 12
- Chelsoiu, Toader 180
- Cheptea, S. 21
- Chiorlisie, Maria 317
- Chiorlisie, Vasilie 317
- Chirilă, C. 49
- Chirilă, I. 331
- Chirilă, V. 331
- Chirilu 317
- Chisonul 152
- Chișirig 152, 185-187, 194, 198
- Chișirliș 151
- Chmielewska, M. 78
- Christina 207, 265
- Chwaligobowice 78
- Ciceu 154, 312
- Cihodaru, C. 13, 21, 153, 158, 159, 179
- Cioclovina 69
- Ciocoi (pârâu) 60
- Ciogolea, Ileana 262, 293
- Ciogolea, Miron 262, 293
- Ciolpan 163
- Ciuc (depresiune) 60
- Ciuncan (pârâu) 40
- Ciuperceni 70
- Cluj 24, 302, 341
- Cobor 149
- Colibița 186
- Comșa, E. 149
- Conachi 175
- Congaz 150
- Constantin 322, 332
- Constantin II 264
- Constantin Brâncoveanu 167
- Constantin Cantemir 166, 169, 170, 283
- Constantin Duca 166, 283
- Constantin Mavrocordat 172, 190
- Constantin Moruzi 202
- Constantin Movilă 159, 162
- Constantinescu, E. 91
- Constantinescu, N. 20, 120, 213, 239, 255, 257
- Constantinopol (= Țarigrad) 166, 167, 178, 201, 295
- Corbul (munte) 168
- Corlăteni 239
- Corlătescu 159
- Cornu (pârâu) 37
- Cornul lui Sas 162
- Coroamă, S. 322, 323
- Coroiu 174, 176, 296-299, 334, 336, 351, 497
- Costachi, V. 184, 295-297, 323, 324, 326, 329
- Costanda-„Lădăuși” 80
- Costea Buciac 159, 282
- Costin, M. 149, 150
- Costin, Neculai 167
- Coșova 70
- Cotnari 257
- Cotovici, Ienachi 182
- Cotul Acrei 35
- Cotumba 31, 32
- Covasna (judet) 63
- Covăsan, Urul 317
- Cozla (munte) 85, 87, 142
- Cozmul (pârâu) 159
- Cracău (depresiune) 87
- Cracău (râu) 27, 30, 148, 151, 153, 185
- Cracăul Negru 46, 200
- Crasna (pârâu) 149
- Crăcăoani 155, 159, 160, 162, 165, 168, 184, 185, 198, 312
- Crăpăturile (= Popești) 179, 184, 186, 187, 192
- Creangă, I. 23, 156, 202, 203
- Cremencia 69
- Cremencia-„Sita Buzăului” 16, 17, 63, 64, 74, 80
- Cremenîș (pârâu) 39, 97
- „Cremenîș” 62, 63, 75, 346, 385
- „Cremenîș I” 106

- „Cremeniș II” 15, 106
 Crețeanu, R. 13, 173, 214
 Crețul, Toma 180
 Crimeea 79
 Crișana 18
 Crocmaz 150
 Crucea 192
 Cucuș, Șt. 18
 Cujejdî (= Chiojd) (pârâu) 88, 158, 159
 Cujbă 202
 Curechești 185, 198
 Curmătura 15
 Cursești 141, 142
 Czižka, R. 77
- Daicoviciu, C. 143
 Dancu 142
 Daniil 330
 David, M. 32
 Dărmănești 154-156, 159, 162, 165, 336
 „Dârțu” 13, 15-18, 58, 63, 66, 68, 69, 71-77, 86,
 93, 106, 108, 112, 117, 125-127, 139,
 207, 208, 346-348, 386-396, 419
 Dârțu (pârâu) 40, 106
 Dealul Bisericii 186
 Dealul Doamnei 312
 Dealul Muntelui 175
 Decebal 87
 Delarus, R. 74
 Delibaș, W. 22
 Deuga, Ionașco 162
 Diaconescu, Em. 21
 Diaconu, Gh. 20, 120, 213, 239, 240, 255, 258, 261
 Diaconul, Lupu, zugrav 320, 338
 Diak, Gabor 169
 Diak, Toma 169
 Dimian, I. 264
 Dimitrie 296
 Dimitrie Cantacuzino 329
 Dimitrie Cantemir 23, 146, 157, 178, 185
 Dinu, M. 141, 257, 259
 Dinu, V. 179
 Dnepropetrovsk 12
 Doamna (deal) 60, 153
 Dobârlău 151
 Dobrogea 69, 150
 Dochia (munte) 146
 Dochia (sat) 118
 Dochia 317
 Domețian 296
 Domnești 166
 Don (râu) 12
 Doneț (râu) 72
 Donisă, I. 29, 47
 Dorna (depresiune) 28
 Dorna (râu) 169
 Dorna (sat) 192
 Dorneanca, Palaghia 309
 Drăganu, N. 150, 151
 Drăgășani 201
 Drăgoiasa 319, 320, 337
 Drăgotescu, M. 15
 Dreptul (pârâu) 33, 149, 183, 195
 Dreptul (sat) 187, 319
 Dubova-„Peștera lui Climente” 70, 73
 Duca 329
 Dumas, Al. (tatăl) 147
 Dumitrescu, Vi. 17, 58, 69
 Dumitroaia, Gh. 22
 Dunăre (fluviu) 201
 Dunăre, N. 234, 261
 Durău 147, 149, 282, 319-321, 333, 337
 Duruitoarea (pârâu) 149
- Ecaterina 282
 Ecaterina II 201, 265
 Efimenko, P.P. 72
 Elena Doamna 312
 Enăchescu, M.E. 12
 Enculescu, P. 57
 Engels, Fr. 172
 Enisala (= Novoc-Selo) 150
 Epifan 332
 Epifanie 331, 332
 Erbiceni 77, 142
 Ernau, Ferencz 170
 Europa 71, 77, 80, 82, 120, 186
 Europa Centrală 67, 71, 77, 101, 302
 Europa Meridională 77
 Europa Occidentală (= Europa Apuseană; Apus)
 72, 76, 332
 Europa Orientală (= Europa Răsăriteană; Orient)
 67, 71, 72, 79, 302, 332
- Fața Muntelui (munte) 34
 Fălcu 170
 Fălticeni 203
 Fărcașa 47, 151, 161, 179, 180, 182, 184, 186,
 187, 192, 200, 309-311, 321, 334, 338
 Fântânele (munte) 49
 Fârțiți (pârâu) 187
 Fârțiți (= Făgețel; Foziteloi; Strâmtura;
 Strâmturile) (sat) 19, 37, 166, 168, 174,
 186, 187, 298
 Fârțiți-„Piciorul Bourci” 89, 90, 140
 Ferdinand I 270, 273

- Ferdinand II 271
 Ferencz, Lazăr 168
 Filaret 320
 Filip Arabul 264
 Filipovici, I. 178
 Florescu, A.C. 20, 239, 249
 Florescu, C. 249
 Florescu, F.B. 12, 204
 Florescu, M. 20, 239, 249
 Floru, E. 238
 Formozov, A.A. 79
 Francisc I 273
 Franța 72, 127, 177
 Franz Iosif I 265, 267
 Freuedenberg, W. 126
 Frosina 329
 Frumosu 149
 Frumușanu, Iosef 198
 „Frumușica” 85
 Fundoaia (deal) 349, 436
 Fundoaia (pârâu) 37
 Fundu Biczului 186
- Gabori, M. 24, 72
 Gabori, V. 24, 72
 Galați 178
 Galu – 14, 26, 30, 31, 38, 43, 44, 47, 145, 161,
 179, 181, 184, 186-189, 191, 192, 194-
 196, 309, 311, 319, 321, 328, 332, 334,
 345, 351, 354, 501
 Gargalău (= Galaț; Ghergheleu) 27
 Garrod, D.A.E. 71
 Gavriil 185, 194, 283, 296, 323
 Gavriiliu 332
 Gâlma-„Roate” 80
 Gârcina 336
 Gdansk (= Danzig) 157, 269
 Geangalău 151
 Georg Wilhelm 265, 272
 Germania 163
 Ghenadia 212
 Ghenadie 198, 199, 331, 332
 Gheorghe Duca (= Duca Vodă) 165, 166, 283
 Gheorghe Ștefan 165, 293
 Gheorghe, hatman 152, 166, 172, 214-216, 282,
 284, 287, 291, 295
 Gheorghe, paharnic 173
 Gheorghe, zugrav 308, 312, 319, 336-338
 Gheorgheasa, P. 203, 310
 Gheorgheni 27, 153, 168
 Gheorghie 329
 Gherasie 331
 Gherman (pârâu) 204, 349
 Gherman (sat) 162
 Ghervasie 294
 Ghica, Iorgu 199
 Ghica, Vasile 194
 Ghimeș (pas) 60
 Ghindăoani (= Hindău) 153, 155, 185, 198, 199
 Ghiorghie 324
 Giupalău (munte) 28, 29, 150, 151
 Giurescu, C.C. 147
 Giurgeu (depresiune) 70
 Giurgiu (județ) 70
 Glăgoraș a Florii 317
 Glăvăneștii Vechi 58
 Gligoriță 317
 Glod (depresiune) 28
 Glodeni 170
 Glodu (pârâu) 32
 Gorovei, A. 147, 199, 201
 Gostar, N. 87
 Goșmanu (munte) 29
 Govora 173
 Grasu, C. 52
 Graur, Al. 13
 Gravette 72
 Grădiștea Muncelului 143
 Greaca 143
 Grecescu, D. 50, 166
 Grecia 176
 Grigore 324
 Grigore Alexandru Ghica 184, 194
 Grigore Ghica 166, 168, 191, 282, 304
 Grigorescu, Gr. 203
 Grigorie 24, 317, 321, 323, 324, 327
 Grigoriu, Pantelimon 303
 Grigorovici, Al. 170
 Grințescu, I. 50, 51
 Grințieș (munte) 33, 166
 Grințieș (pârâu) 54, 120
 Grințieș (sat) 16, 59, 87, 174, 320, 333-337, 351, 501
 Grințieș-„Frasinu” 16, 66, 73, 120, 121
 Grințiești 187
 Grințieșul Mare (munte) 30, 33, 49-51
 Grințieșul Mare (pârâu) 33
 Grințieșu Mare (sat) 317-319
 Grosu, Al. V. 66
 Groșeni 309
 Grozăvești (pârâu) 204, 349, 436
 Grozăvești (sat) 19, 186, 187
 Grumăzești 336
 Gura Biczului 186
 Gura Dreptului 174
 Gura Hangului 37, 88, 140, 172, 174, 229, 267, 311
 Gura Humorului 60

- Gura Lacului 118
 Gura Largului 118, 153, 160, 161, 195, 197, 296,
 312, 314, 320, 333, 335, 336, 351, 499, 500
 Gurghiu (munte) 28
 Gustav Adolf 265, 267, 273
- Hadrian 264
 Hagigou (munte) 34
 Hangu (depresiune) 19, 87, 90, 245
 Hangu (pârâu) 19, 36, 37, 40, 43, 48, 49, 54, 59-
 61, 66, 83, 84, 88, 89, 101, 241
 Hangu (sat) 20, 25, 27, 37, 44-47, 50, 53, 54, 83-
 86, 89, 90, 127, 137, 141-143, 147, 152-
 154, 156, 158, 159, 164, 166-170, 172,
 174, 176, 177, 181-188, 201, 203, 204,
 207, 241-245, 248, 266, 282, 308, 311,
 312, 322-327, 333-336, 338, 350, 351,
 468-470, 501
 Hangu-„Cetățuia” 19, 88-90, 139, 140, 349,
 430-435
 Hangu-„Chirițeni” 18, 19, 42, 54, 63, 83-86, 88,
 127, 128, 133-135, 137, 138, 322, 348,
 349, 420-429
 Hangu-„Grozăvești” 89, 90, 149, 204-207, 239,
 245, 255, 349, 436-442
 Hangu-„Piciorul Bocâncenilor” 19, 83, 85, 128,
 133, 134
 Hangu-Bicaz (depresiune) 150
 Haquet 23
 Harghita (munte) 120
 Hass, N. 229
 Hăbășești 58, 69, 83
 Hălăuca (munte) 34
 Hăngușor (pârâu) 162
 Hăngușor (sat) 183
 Hășmaș (= Hăghimaș) (munte) 30, 33, 42
 Hășmașul Tarcăului 169
 Hârjoabă, I. 29
 Hârlău 151
 Henry, P. 301, 332
 Herlea (deal) 349
 Hertulari, Iorgu 181
 Hlincea 208, 239
 Hodociu, Mihalik de 23, 175, 182
 Hogaș, C. 23
 Horedt, K. 90, 143
 Horștea (obcină) 34
 Hrebin (munte) 34
 Hristea, Alecu 197, 198, 200
 Hruby, V. 143
 Huși 162
- Iacov 315, 317
- Ianoș 182
 Iapa (județul Maramureș) 151
 Iapa (județul Neamț) 151
 Iași (județ) 96, 142
 Iași (oraș) 11, 21, 23, 24, 52, 109, 167, 171, 179,
 184, 200, 201, 203, 205, 225, 256, 292,
 296, 324, 341
 Ichim, I. 11
 Iconom, Dimitrie 296
 Ieremia Movilă 159, 161, 162, 164, 282, 327
 Iftimie 325, 338
 Ignat, D. 91
 Ilieni 168
 Iliescu, O. 264, 265
 Imperiul Otoman (= Poarta Otomană; Turcia)
 157, 158, 163, 166, 167, 169, 178, 180,
 181, 245, 265, 267, 271, 273
 Imperiul Romano-German 273
 Ingărești 336
 Ioachim, E. 91
 Ioan 309, 332
 Ioan Mavrocordat 168
 Ioan Sobieski 169
 Ion 306, 315
 Ionescu, Gr. 172, 302
 Ionescu, M. 70
 Ionescu-Bregoveanu, I. 12
 Ionichie 295
 Ioniță, I. 128, 249
 Iordan, I. 150, 151, 166
 Iorga, N. 147, 153, 157, 170, 172, 178, 181, 182,
 190, 293, 319
 Iosif 283, 284
 Ioteșu, Ion 317
 Ipsilanti, Constantin-Alexandru 192
 Istrati, C. 21, 148, 191
 Istratie Dabija 163, 207, 265, 272
 Italia 77
 Iugoslavia 67
 Iurașco 159
 Izvoare 88, 232
 Izvoarele Audiei 88
 Izvor (pârâu) 122
 Izvorul Alb (pârâu) 31, 32, 34-36, 38, 40, 43, 48,
 49, 54, 149, 159, 245
 Izvorul Alb (sat) 38, 40, 53, 54, 63, 149, 174,
 186, 198, 208, 245, 248, 316-318, 333,
 334, 350, 351, 471, 498
 Izvorul Largului 337
 Izvorul Muntelui (lac) 44, 45, 52
 Izvorul Muntelui (pârâu) 32, 34, 48, 149
 Izvorul Muntelui (= Cârnel Bistriței) (sat) 37, 54,
 149, 186, 194, 315, 320

- Jghiabul lui Vodă (munte) 118
 Jidanul (pârâu) 34, 35, 48, 118, 311
 Jijia (câmpie) 17
 Jipescu, Fl. 240
 Joja, T. 67

 Karlowitz 170
 Karoly, K. 234, 239, 240, 260
 Kernean 323
 Kirileanu, G.T. 23, 154, 203, 319
 Kissvas (munte) 169
 Klima, B. 72
 Kogălniceanu, M. 167, 169, 196, 197, 202
 Kogălniceanu, V 12
 Kolciu, B.A. 143
 Kotzebue, Aspasia de 176
 Kotzebue, K. de 184
 Kotzebue, Wilhelm de 23, 147, 176
 Kovacs, E. 69, 113, 117
 Kovacs, I. 142
 Kozak 153
 Kozłowski, J.K. 72, 78, 79
 Kozłowski, L. 78
 Kremnitz 266
 Krukowski 78
 Kutahia (= Kutachia) 253, 258

 Lacorre, F. 72
 Lacu Roșu 72
 Lantier, R. 72
 Lapoș 77
 Larga (pârâu) 37
 Larga (sat) 37, 187
 Largu (pârâu) 39, 43, 48, 52, 53, 55, 60, 149, 154, 297, 298, 320
 Largu (= Larg; Largul) (sat) 31, 39, 50, 149, 152, 166, 174, 179, 186, 187, 192, 196, 296, 298, 321
 Laszlo, V. 24
 Lazăr, V. 106
 Lăcătușu, Grigore 174, 324
 Lăcătuș 323
 Lăzăreanu, C. 178
 Legrand, E. 157
 Lehmann, U. 126
 Leibach 201
 Leningrad 24
 Leonida, D. 55
 Leopold I 266
 Lespezi 72
 Leșu 151
 Lețești 32, 36, 39, 54, 186
 Lîmpedeia 149, 150

 Lison 152
 Livejoaia (pârâu) 40
 Loga, I. 202
 Loghina 162
 Luca 326
 Luca Nastasiia 325
 Lupu, Costache 167
 Lupulu, Niculai 309

 Macarie 295, 327
 Macovei 317
 Macovei, G. 30
 Macrea, M. 143
 Maței 318
 Maghiar, N. 20
 Mahmud I 267, 271
 Mahmud II 265, 268
 Mahomed II 154
 Maier, R.O. 12
 Malu Roșu 70
 Maramureș (depresiune) 27
 Maramureș (regiune) 25, 60, 69, 151, 172
 Marcoci, Neolai 328
 Marcu, Iosif 181
 Marea Azov 72
 Marea Baltică 225
 Marea Neagră 72, 77
 Marea Nordului 225
 Marginea-Rădăuți 206, 225
 Maria 317, 332
 Maria Tereza 319
 Mariana 297
 Marie 329
 Mariia 326, 329
 Marpotoc 311, 334, 351, 498
 Marx, K. 173
 Matasă, C. 23, 88, 148, 149, 152, 212, 232, 241, 265, 282-284, 291, 329
 Mateescu, C. 24, 70
 Matei II 242
 Matei Corvin 238, 265, 269
 Mavrocordat, Ștefan 167
 Maximilian II 238, 269, 270
 Maximilian, C. 229
 Mănăstirea Agapia 162, 164, 169, 172
 Mănăstirea Bisericanii 155, 158, 162, 163, 168, 172, 184, 187, 188, 201
 Mănăstirea Bistrița 145, 146, 152, 154, 155, 158, 162-165, 185, 188, 194, 312
 Mănăstirea Buhalnița 20, 86, 146, 148, 160, 169, 177, 183, 185-187, 190, 194, 198, 199, 201, 202, 281, 298, 299, 301, 326, 331, 472-476

- Mânăstirea Dragomirna 173, 217, 285, 292, 299
 Mânăstirea Durău 299, 300
 Mânăstirea Hangu 20, 145, 148, 154, 168, 180, 186, 249, 261, 262, 298
 Mânăstirea Hangu-Buhalnița 152, 156, 160, 162, 167, 168, 170, 172, 177, 185, 292
 Mânăstirea Moldovița 217
 Mânăstirea Neamț 145, 154, 161, 163, 168, 172, 179-184, 187-189, 191-194, 196, 201, 203, 296, 297, 313, 320, 321, 325, 329, 331, 332, 338
 Mânăstirea Pângărați 155, 158, 162, 168, 172
 Mânăstirea Peonul (= Mânăstirea Pionul) 146, 172, 183, 188, 201, 301, 323
 Mânăstirea Peonul-Hangul 156, 166, 173, 282
 Mânăstirea Poienile 160
 Mânăstirea Putna 206, 208
 Mânăstirea Râșca 161, 179, 181
 Mânăstirea Secu 161, 162, 164, 169, 172, 187, 192, 194, 201, 297, 338
 Mânăstirea Sucevița 159, 162, 217
 Mânăstirea Văratec 184, 284, 297, 328
 Mânjești 155, 156, 159-161, 165, 167, 168
 Mâzgă, Ștefan 155
 Medei 303
 Melinte, Ion 194
 Mestecăniș (obcină) 28
 Miclăușeni 160
 Miglovanu (munte) 34
 Mihai 317
 Mihail Racoviță 167, 168, 170, 283
 Mihail Sturza (= Mihail Vodă) 184, 202, 317, 326
 Mihail, P. 155, 163
 Mihăilă 317
 Mihăilescu, Fl. 44
 Mihăilescu, V. 27
 Mihordea, V. 13
 Mihiu 331
 Milcu, Șt. 11, 24
 Minca, I. 153.
 Miron Barnovschi 160, 162, 167, 172, 209, 210, 249, 262, 292
 Mironescu, C. 12
 Mironescu, N. Al. 12
 Misail 286
 Mitoc 57, 70
 Mitocul lui Bălan 153
 Mitrea, B. 20, 228, 234, 242, 256-261
 Mitrofăn 162
 Mogoșanu, Fl. 13, 68, 71, 73, 97, 106, 117, 120
 Moise Movilă 160
 Moisil, C. 264, 265
 Moldova (râu) 27, 30, 148, 149
 Moldova (regiune) 17, 20, 21, 23, 48, 57, 58, 69, 71, 72, 76, 77, 81, 83, 84, 86-88, 90, 117, 141, 142, 150, 152-153, 155, 157, 163, 165, 166, 168-170, 173, 178, 183-185, 187-189, 196, 201, 203, 205, 207, 208, 210, 215, 217, 224, 225, 227, 229, 239, 240, 254, 256-261, 263-265, 273, 282, 283, 285, 286, 289, 292, 293, 294, 299, 300-302, 306, 311, 326, 334.
 Moldova (republică) 68
 Moligelu 201, 297
 Monkin 323
 Moraru, V. 297, 319, 320, 336-338
 Moravia 19, 76, 143
 More (pârâu) 37
 Moroșan, N.N. 57, 58, 67, 73
 Moscova 187
 Motomanca, A. 12
 Movilă, Gheorghe 159, 160, 162
 Movileni-Heleșteni 72, 76, 96
 Muntele Lung 34
 Muntele Mare 169
 Muntenești 141
 Muntenia 70, 71, 77, 299
 Mureș (râu) 27, 60
 Mureșanu, L. 12
 Mustafa III 267
 Muste, N. 169

 Nandru 67
 Nanu 203
 Nastasia 317
 Nastasiia 326
 Năsăud 151
 Neagra Broștenilor (pârâu) 33
 Neamț (judet) 145, 152, 156, 263, 294, 296, 341
 Neamțu, E. 21, 128, 204, 205
 Neamțu, V. 21
 Necolai Sin Iacov Razul 328
 Neculai Mavrocordat (= Neculai Vodă) 167, 168, 172, 317
 Neculce, I. 166, 169-171
 Negrișoara-Broșteni 175
 Neonil 203
 Neporotova 68
 Nestor, I. 58, 256-259, 261
 Netedul (munte) 40, 149, 151, 152, 159, 204, 349
 Nichifor 320
 Nicolae I 265
 Nicolăescu-Plopșor, C.S. 11-13, 16, 18, 19, 24, 58, 59, 67, 69, 70, 72, 78, 91, 97, 101, 106, 113, 117, 120, 125, 127, 204
 Nicolăescu-Plopșor, D. 238

- Nicolescu, C. 229, 240, 260, 261
 Nicorescu, M. 204
 Nicula, A. 106
 Nifon 331
 Nifon, zugrav 316, 337
 Nistru (râu) 57, 60, 68, 72, 77
 Nițu, A. 19, 88
 Noskelat 169
 Novo-Pirgus 150
 Novotny, B. 143
- Obcina Lacurilor 49
 Obcinele Bucovinei 29
 Ocolașul Mare (munte) 117
 Ohaba-Ponor 67, 69
 Oituz (pas) 60, 150
 Oka (râu) 82
 Olimpiotul, Iordachi 201
 Olt (râu) 88, 90, 143, 240
 Olteanu, Șt. 20
 Oltenia 70
 Oltenița 143
 Opreșcu, C. 240
 Oprișani 154, 155
 Oradea 309
 Orăștie (munte) 87
 Orbic 153
 Ordentlich, I. 19, 128, 139
 Orendl, M. 240
 Orhei 206
 Orient 225
 Osman III 267
 Osoianu, V. 229
 Oswat, S. 147, 184
 Oșlobeni 152
 Otzellowitz, Hora von 147, 186, 187, 294, 296,
 311-313, 321, 326, 327
- „Palatul Cnejilor” 16, 176, 184, 206, 208, 212-
 220, 222-224, 226, 228, 229, 239, 240,
 248, 255, 265, 272, 281, 282, 284, 286-
 289, 291, 295, 297, 299, 300, 322, 324,
 327, 349, 351, 445-458, 492, 493
- Pafnutie, pustnic 295
 Paisie 315
 Palade 173
 Palaz 150
 Panaghia (munte) 152, 159, 297
 Panaite, Ioan (= Panaiot, cuconul) 315
 Panaitescu, P.P. 150, 151, 153, 154
 Panțu, Z.C. 48
 Papinian, N. 12
 Paraschiv, Iłagi 183
 Paraschiva 324
 Parâng (munte) 82
 Paris 185, 283, 301
 Partenie 146
 Passarowitz 168
 Pașcani 296, 299
 Pavel 326
 Pavel, E. 12
 Pălădoiaia, Safta 337
 Păltiniș (munte) 60
 Păltiniș (sat) 319, 337
 Pătru Vodă (= Petru Vodă) (deal) 60, 153, 313
 Păunescu, Al. 13-16, 18, 20, 68-71, 77, 91, 105,
 106, 113
 Pângărați 60, 61, 152, 155, 158
 Pângărăciur 184
 Pârvan (pârâu) 38
 Pârâul Alb 160
 Pârâul Fagului 187
 Pârâul lui Gherman 436
 Pârâul lui Loghin 39
 Pârâul Mănăstirii 212
 Pârâul Palatului 212
 Pârâul Pinții (= Pârâul Pântei) 179, 303
 Pârâul Rotarilor 158, 159
 Pârâul Schitului 160
 Pârâul Țiganului 53
 Pârâul Ursoaicei 208
 Pelin 202
 Peonul (= Pionul) (munte) 173, 294
 Peonul (= Pionul) (sat) 152, 284
 Peștera 69, 73
 Petra 150
 Petraru, C. 309
 Petre 317
 Petrescu, N. 22
 Petrescu, P. 12
 Petrescu-Burloi, I. 43
 Petrescu-Dîmbovița, M. 12, 16-19, 22, 24, 58, 59,
 87, 106, 128, 141, 142, 204, 256, 257, 259
 Petru 297
 Petru Aron 153, 319
 Petru Rareș 154, 312, 313
 Petru Șchiopul 157
 Piatra-Neamț (depresiune) 19
 Piatra-Neamț (= Piatra) (oraș) 12, 14, 27-29, 35,
 37, 44-46, 48, 61, 85, 87-90, 141, 142,
 146, 153, 155, 156, 158, 162, 163, 165,
 169, 170, 173, 175, 178-182, 194, 195,
 197-199, 202, 208, 225, 232, 281, 325
 Piatra-Neamț-„Dărmănești” 88, 90, 141, 142
 Piatra-Neamț-„Lutărie” 88, 90, 141-143
 Piatra Roșie 143

- Piatra Teiului 186
 Piciorul Cerebucului (munte) 48
 Piciorul Humăriei (munte) 34
 Piciorul Lat (munte) 33
 Piciorul Maicilor (munte) 33, 49
 Piciorul Săhastrului (munte) 33, 49
 Piciorul Scurt (munte) 33
 Piciorul Șchiop (munte) 33
 Pierzchalko, L. 78
 Pietricica (județul Bacău) (deal) 60
 Pietricica (județul Neamț) (deal) 88
 Pietrosu (munte) 33
 Pietrosul Bistriței 30
 Pimen 295
 Pintic 118
 Pipiriș (pârâu) 60
 Pipiriș (sat) 152, 195, 196, 332
 Pirinei (munți) 177
 Pistroaia 124
 Pliicu, Moisei 310
 Platon, Gh. 148, 199
 Plotun 153
 „Podiș” 15, 58, 63, 65, 66, 70, 71, 73-77, 98,
 100, 112, 113, 117, 122, 126, 212, 347,
 348, 397-407, 417
 Podișul Moldovei 60
 Pohansko Nejdek 143
 Poiana Cârmlui 37, 40, 162
 Poiana Grințieș 335
 Poiana Largului 37, 39, 47, 53, 187, 201, 319,
 320, 333, 334, 338, 505
 Poiana Mărului 118
 Poiana Răchiții 37, 38, 46, 47, 53
 Poiana Scaune 15
 Poiana Teiului 27, 34, 36, 37, 39, 53, 58, 313,
 314, 330, 333-335, 351, 504, 506
 Poienari 37, 40, 54, 198
 Poienești 141
 Poienița Bistrei 118
 Polonia 67, 72, 78-80, 83, 143, 161, 163, 167,
 178, 202, 265, 269-272
 Pop, I. 106
 Popa, Gr. 41
 Popa, V. 106
 Popescu, M. 91
 Popești 59, 207
 Popovici, A. 203
 Popovici, R. 65, 108, 202
 Postu, Gavrilă 317
 Postu, Paraschiva 317
 Potoci (pârâu) 38, 40, 41, 43, 47, 159
 Potoci (sat) 149, 160, 184, 186, 194, 198
 Praslov, N.D. 72
 Prisaca 30
 Prisăcani (pârâu) 33
 Prisăcani (sat) 118
 Procopianu-Procopovici, A. 48
 Prosie, Gheorghe 294
 Prosie, Ioan 294
 Protopopescu-Pache, Em. 57
 Prusia 265, 272
 Prut (râu) 20, 57, 60, 61, 70, 71, 74-77, 84, 93-
 96, 100, 101, 103-106, 111, 112, 114-117,
 120, 121, 254
 Pușcariu, S 151
 Putna 166, 294
 Putneanul, Iacov 190

 Racoviță, Neculai 166
 Rakoczi 168
 Rarău (munte) 28
 Ratibor 149
 Răchitna (= Poiana Răchitna) 161
 Răchița 37
 Rădulescu, Gh. 70
 Râpciuni (= Râpciunea) (pârâu) 37, 59-62, 66,
 97, 329, 345, 355, 356, 359
 Râpciuni (= Râpciune) (sat) 39, 149, 150, 156,
 159, 165, 171, 172, 174, 175, 177, 180,
 185-187, 189, 203, 204, 302-311, 313,
 314, 319, 321, 323, 325, 326, 328, 329,
 332, 334, 336-338, 345, 351, 497
 Râpciunița (pârâu) 32, 34, 36, 60, 106, 159, 160,
 174, 185, 329
 Râpciunița (sat) 147, 176
 Războieni 153
 Râmnic 203
 Râșnov-„Gura Cheii” 69, 73
 Remetea 69, 72
 Retezat (munte) 82
 Retiș 39
 Rich, I. 42
 Riga 207, 273
 Ripiceni 67
 Ripiceni-„Izvor” 57, 67, 69, 71, 76, 77, 80
 Ripiceni-„Stânca” 57, 73
 Rișcuția, C. 229
 Rodna (munte) 27-29, 42
 Rodna (sat) 178
 Rogățev, A.N. 72
 Roma (republică) 264
 Romanescu, Al. 318, 319
 Românești-Dumbrăvița 70
 România 16-18, 58, 67, 69, 71, 72, 76-79, 81, 83,
 120, 127, 301, 302
 Rosetti, D.V. 20

- Roska, M. 69
 Roşeni 37, 39, 53, 174, 187
 Roşu, L. 97, 101, 117
 Roznov (depresiune) 87
 Rudolf II 271
 Rugineşti 40, 54
 Runcu (deal) 39
 Rusa Bosuioc 317
 Ruseni 38, 187
 Ruset, Alexandru 166, 216, 282, 287
 Ruset, Iordache 167
 Ruset, Ştefăniţă 170
 Rusia 163, 176, 183, 201-202, 229, 265, 304, 323
 Russo, A. 23, 147, 171
- Sabasa 151, 303
 Sadagura 265, 273
 Sadoveanu, M. 23, 171
 Saint-Pierre, I. 106
 Sambor 149
 Samuel 167, 172.
 Sarmisegetuza 143
 Sarnowska, W. 143
 Sas, D. 151
 Sasca 36, 151
 Sasu (pârâu) 49
 Satu Mare (judet) 63
 Sawicki, L. 78
 Săcălişeşti 185
 Sălăgeanu, P. 203
 Sân Miclăuş 168
 Sântana de Mureş 142
 Scherz, E. 125
 Schild, R. 78, 79
 Schit (pârâu) 32, 34, 36, 37, 43, 53, 54, 60, 64,
 65, 97, 118, 122, 160, 229, 417
 Schit (sat) 52, 165, 174, 185, 188, 203, 229, 298,
 308, 322, 323, 325-327, 333, 335, 338
 Schitişor (pârâu) 212
 Schitişor (sat) 20, 21, 120, 149, 171, 175, 221,
 223, 229, 237, 239-241, 245, 248, 261,
 265, 269, 270, 323, 327, 328, 333, 335,
 336, 338, 350, 351, 459-467, 477
 Schitul Cerebuc (= Schitul Ciribuc) 173, 185,
 203, 297, 332, 335, 337
 Schitul Ceahlău 337
 Schitul Dumbrăvele 336
 Schitul Durău 147, 212, 295-297, 316, 319, 320,
 324, 329, 333, 335-338, 351, 503, 504
 Schitul Hangu (= Schitul Hangelui) 173, 186,
 187, 299, 300, 323, 327, 328
- Schitul Peonul (= Schitul Pionul) 146-148, 152,
 160, 161, 165, 166, 173-175, 177, 183-
 186, 189, 190, 203
 Schitul Poienile 159, 162, 165, 171
 Schitul Răpciuniţa (= Schitul Răpciune) 203, 337
 Schitul Silvestru 160, 171, 327
 Schitul Sofia (= Schitul Maicii Sofia) 185, 335
 Schitul Şonori 187
 Schitul Tarcău 336
 Schraembl, F. 147, 186
 Scorpan, C.D. 87
 Sebastian 331
 Secoşanu, E. 12
 Secu (munte) 48, 159
 Secu (pârâu) 34, 38, 43, 48, 49, 149
 Secu (= Secuieţ) (sat) 16, 31, 32, 36, 53, 54, 59,
 63, 149, 172, 181, 185, 186, 194, 198,
 204, 208-210, 239, 247, 265, 326, 327,
 333-335, 338, 349, 351, 443-445, 502
 Secu-„Curtea Boului” 75, 122
 Serafina 147, 152
 Sfântu Gheorghe-„Bedehaza” 90
 Sibiu 21, 107, 309
 Sighişoara 323
 Sigismund III 234, 238, 239, 253, 269-272
 Sigismund de Luxemburg 153
 Silezia 149
 Siluan 327
 Silvestru 147, 160, 327
 Sima (munte) 34, 48
 Simion 165, 306, 326
 Simionescu, D. 166
 Simionescu, I. 57
 Sinaia 31
 Sion, C. 183
 Siret (râu) 27, 28, 60, 85, 88, 170, 178, 179
 Slătineanu, B. 240, 244, 256-258, 260
 Slobozia 70
 Slovacia 67, 72, 156
 Sofia 323, 329
 Someş (râu) 60
 Spinci, M. 342
 Spinci, V. 22
 Stahl, P.H. 12
 Stampfli, H.R. 126
 Stan, Dimitrie 185, 195, 197, 198, 202
 Stan, Dumitrachi 194
 Staré Mesto 143
 Stănişoara (munte) 28-31, 34, 42, 43, 50, 146,
 152, 158, 160
 Stârcea, Anghiluşea 293
 Stârcea, Constantin 165, 293
 Stârcea, Miron 160, 165

- Stârcea, Neculai 165
 Stefanelli, T.V. 156
 Stejaru 174, 179, 180, 182, 187
 Stoide, C.A. 148
 Straja 162
 Stratan, I. 70, 91, 97, 106
 Strigoaia (munte) 34
 Sturza, Dimitrie 173, 337
 Sturza, Mihail-Grigoriu 284, 294, 329
 Sturza, Smaranda 184, 185, 329
 Sturza, Theodor 182, 194
 Sturza-Șcheianu, B.C. 179, 190-191
 Subcarpații Moldovei 85
 Suceava (oraș) 60, 153, 159, 169, 206, 208, 225, 239, 302, 319, 324
 Suceava (podis) 17
 Suceava-„Zamca” 260
 Suedia 207, 267, 272, 273
 Suhard (munte) 28
 Sulina 175
 Surduc (pârâu) 39
 Swidery Wielkie 78
- Șchiopul (munte) 159
 Șerbești 299
 Șimlău 151
 Șimunul 326
 Șoldan, Dumitrașco 159, 160, 165
 Șoldan, Pătrașco 159-161
 Ștefan cel Mare 145, 153-155, 262
 Ștefan Tomșa 159-161
 Ștefănescu, Gr. 57
 Ștefănescu, I.D. 336
 Ștefănești 57, 60
 Ștefăniță 158
 Șuțu, Nicolae 146
- Tabla (deal) 34
 Tarcău (munte) 28, 169
 Tarcău (sat) 32, 35-37, 39, 49, 61, 149, 151, 162, 175, 187
 Tălharul (pârâu) 40
 Târgu-Frumos 142
 Târgu-Neamț 27, 34, 60, 86, 152, 153, 204, 312, 325
 Târgu-Negrești 141
 Târgu Ocna-„Tisești” 88, 90
 Târșoasa (obcină) 34
 Teascuri 169
 Tecuci-„Poiana” 88, 90, 140-142
 Teodor, D. Gh. 18, 19, 128, 139, 142
 Teodor, S. 19, 139
 Teodoriu, M.L. 249
 Teodoru, Iordache 197
- Theodoriu-Popovici, Ioan (= Popovici Ioan; Theodoriu Ioan; Ioan, zugrav) 308, 309, 314, 319, 323, 326-329, 338
 Theodosic, zugrav 316, 318, 319, 337
 Theofil 304
 Tiflic (pârâu) 60
 Tincova 70
 Toaca (munte) 152
 Toaca (sat) 16, 33
 Tocilescu, Gr. 263
 Toma 296
 Toma, Gavriil 330
 Toma, Smaranda 330
 Tonitza, N. 295, 297
 Toplița 27, 152
 Topolicești 31, 37-39, 53, 152
 Torogleaj 151
 Tortorești 155
 Transilvania (= Ardeal) 19, 25, 60, 77, 82, 85, 90, 141-143, 149-153, 155, 159-162, 165-169, 176, 177, 189, 190, 202, 207, 240, 241, 245, 258, 261, 301-303, 306, 309, 311, 312, 319, 331, 334, 338
- Trifan, Hagi 183
 Trotuș (râu) 60, 88
 Trușești 83, 84
 Tudor, D. 141
 Tudorache, D. 117
 Tufescu, V. 34, 43
 Tulgheș (munte) 168, 497
 Tulgheș (= Tuldiesch) (sat) 30, 44-46, 118, 153, 311, 334, 351
 Turcu, C. 148, 171
 Turda 263, 264
 Furnu-Măgurele 70
- Țara Bârsei 60, 69
 Țara Românească (= Muntenia) 166, 167, 187, 189, 202, 273, 302, 303, 306, 322
 Țăranu, V. 43
 Țigăra, I. 263
- Ucraina 83
 Udrea-Trotușanul, Nifon 297
 Ungaria 18, 19, 67, 202, 265, 266, 269, 270
 Ungheni 60
 Ungureanu, Gh. 199, 212, 249, 261
 Ungureanul, Ioniță 317
 Ureche, Gr. 154
 Ureche, N. 161
 Urechia, V.A. 146
 Ursachi, V. 72
 U.R.S.S. 12, 67, 79

- Ursulescu, N. 16, 18
- Vadul Prutului 60
- Vadul Rașcu 60
- Vaillant, J.A. 23, 147, 185
- Valea Bradului 309, 311, 334, 351, 499
- Valea Lupului 58
- Valea Mare (pârâu) 32, 34, 36, 48, 60
- Vâlsan, G. 186
- Vânători 162, 165
- Vânători (= Vânătorii Neamțului) 155, 161
- Vanghele, Iancu 181
- Vârful Muntelui 89
- Vârstat 186, 187
- Varșovia 78
- Vartolomei 317
- Vasile 203, 309
- Vasile Lupu (= Vasile Vodă) 160, 165, 173, 188, 214, 317
- Vasilie 328
- Vaslui (județ) 141
- Vaşlab 152
- Vatra Dornei 27, 35, 37, 46, 60
- Vădastra 70
- Văratec (munte) 149
- Văratie 204
- Vătășianu, V. 148, 172, 302
- Vărgolici, Vasile 200
- Velikova 79
- Veneția 157
- Veniamin, zugrav (= Viniamin) 330, 338
- Verde (munte) 34, 48
- Vespasian 264
- Vichentie 296
- Vienna 166, 169, 186, 267
- Vignard, E. 74
- Vistula (râu) 78
- Vlad, Gr. 203
- Vlahuță, Al. 23
- Vlassa, N. 17, 18
- Vlastaris, Matei 173
- Vlăduțiu, I. 13
- Vodă, E. 128, 229, 241
- Vodă, Maria 317
- Vodnău 151
- Voievodski, M.V. 79
- Volga (fluviu) 12, 81, 82
- Vuia, R. 12
- Vulcănescu, R. 12
- Vulpe, E. 88, 140, 142
- Vulpe, R. 87, 88, 140-142, 232
- Wenger, S. 24
- Wieckowska, Il. 78
- Winkler, J. 264
- Zaharia, Em. 17, 20, 120, 128, 142, 229, 256-259, 261
- Zaharia, Eug. 17, 241, 246
- Zaharia, N. 17, 20, 58, 91, 106, 112, 117, 128, 239, 246, 256, 257, 259
- Zaharia, Vasile 201
- Zahorna (pârâu) 38
- Zahorna (sat) 37, 149, 152
- Zamoșteanu, M. 87, 88, 149
- Zăvoitul Leș 151
- Zenovia 214
- Zianco 155
- Zimbor 149
- Zugreni 37

Tipărit la
„AUTOGRAF” PIATRA-NEAMȚ
tel/fax: 0233/234191

În Bibliotheca MEMORIAE ANTIQUITATIS au apărut:

- I. Ștefan Cucuș, *Ceramică neolitică din Muzeul Arheologic Piatra Neamț / Céramique néolithique du Musée Archéologique de Piatra Neamț*, 1973.
- II. *Cucuteni aujourd'hui* (éds. Gheorghe Dumitroaia et Dan Monah), 1996.
- III. Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, 1997.
- IV. Ioan Mitrea, *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna*, 1998.
- V. Cornelia Magda Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, 1998.
- VI. Ștefan Cucuș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, 1999.
- VII. Gheorghe Dumitroaia, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, 2000.
- VIII. Dragomir-Nicolae Popovici, *Cultura Cucuteni Faza A. Repertoriul așezărilor (1)*, 2000.
- IX. Ioan Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, 2001.
- X. *In Memoriam Constantin Matasă* (coord. Gheorghe Dumitroaia), 2001.
- XI. Victor Sorokin, *Aspectul regional cucutenian Drăgușeni-Jura*, 2002.